

مكتبة دار الفکر

فتح الحكمة

تأليف

حکیم

داوود خان لاری دریا آسلا و سیار یوسفی
ترجمه و تفسیر

مجله

مجله علمی و ادبی
مجله علمی و ادبی

مجله علمی و ادبی
مجله علمی و ادبی

حنفی شافعی

بسم اللہ الرحمن الرحیم

کفایت دینی کتب خانہ

کفایت اللہ ابن صدیق

واٹس ایپ گروپ ٹیلی گرام چینل
اس گروپ میں کتابیں اہل السنۃ والجماعت، حنفی، شافعی، مالکی،
حنبلی، دیوبند، علماء حق کے عقائد کے مطابق ہوں گی مختلف
زبانوں میں اسلامی کتابیں پشتو عربی اردو فارسی جیسے تفسیریں،
فتاویٰ درسی کتب خارجی کتب وغیرہ۔

کفایت اللہ ابن صدیق

easypaisa
پیسہ آسان ہے

+923052488551
+923247442395

حنبلی

مالکی

وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ [الفرقان]

فتح الهداية

پښتو شرح

هدايې

د اول ځل لپاره په آسانه معياري پښتو
د هدايې يوه جامع شرحه

تعيين د قول راجح

د هري جملې تر څنگ ژباړه

د عنواناتو اضافه

صورت د مسئلې

پر فقهې او ضروري معلوماتو

مشملة يوه جامع مقدمه

د حديثونو تخريج

د متن بشپړ اعراب

صرفي تحقيق

د لغاتو حل

دوولسم ټوك

كتاب الجنایات تا باب غضب العبد والمُذنب...

ژباړه او ترتيب:

مولوی حبیب الرحمن مدني

فاضل وفاق المدارس العربيه

صداقت کتب خانه - کندهار

فهرس

- ۱..... كِتَابُ الْجَنَائِزَاتِ
- ۱..... د جنايت لغوي او اصطلاحی معنی
- ۱..... د حکم په اعتبار سره د قتل پنځه قسمونه
- ۲..... د قتل عمد تعريف
- ۴..... قتل عمد او قصاص
- ۵..... په قتل عمد کي د قصاص معافي (بخښنه) يا صلح کول
- ۹..... په قتل عمد کي د کفارې وجوب او دامامانو اختلاف
- ۱۱..... د قتل شبه عمد تعريف او تفصيل
- ۱۴..... د قتل شبه عمد موجب او حکم
- ۱۶..... د قتل خطاء د دوو قسمونو تفصيلي بيان
- ۱۹..... د قتل خطاء قائم مقام او د قتل بالسب بيان
- ۲۰..... په قتل بالسب کي کفاره او له ميراثه محرومېدل نسته او دامام شافعي رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ اختلاف
- ۲۳..... بَابُ مَا يُوجِبُ الْقِصَاصَ وَمَا لَا يُوجِبُهُ
- ۲۳..... د کوم چا د قتل قصاص واجب دی؟
- ۲۴..... آزاد او غلام يو د بل په بدله کي قصاصاً قتلول (حکم او تفصيل او د شوافعو اختلاف)
- ۲۸..... مسلمان د ذمي په بدله کي قصاصاً قتلول (حکم او تفصيل او د شوافعو اختلاف)
- ۳۰..... مسلمان د مستأمن کافر په بدله کي قتلول (حکم او تفصيل)
- ۳۲..... پلار د دځوی په بدله کي قصاصاً قتلول (حکم او تفصيل)
- ۳۵..... د خپل غلام او مالک تر مينځ د قصاص حکم
- ۳۶..... قصاص به په وسله (توره وغیره) سره اخيستل کيږي (حکم او تفصيل)

- د مکاتب قصاص او دامامانو اختلاف ۳۸
- د پورتنۍ مسئلې نور وضاحت (که د مکاتب بل وارث هم موجود وي) ۴۰
- د مړهون غلام د قتل کېدلو حکم ۴۳
- که د معتوه (باوله) کس ولي قتل کړي سي نو د قصاص حقدار شوک دی؟ ۴۳
- د وصي په هکله د دوو متضادو عبارتونو حل او وضاحت ۴۶
- که د مقتول کس په وارثانو کې ځينې بالغ او ځينې نابالغ وي نو د قصاص حکم ۴۹
- په بېلېچه وغيره سره د وهلو په صورت کې د قصاص حکم ۵۲
- د پورتنۍ مسئلې نور وضاحت او د فقهاؤ قولونه ۵۴
- په اوبو کې د غرقولو او قتلولو په صورت کې د قصاص حکم او د فقهاو قولونه ۵۶
- که مجروح کس فوراً مړ نه سي بلکې وروسته مړ سي نو د قصاص حکم ۶۱
- د جنگ په ميدان کې په غلطې سره د مسلمان کس د قتلولو حکم ۶۱
- که په يو مقتول کې د قتل شو اسباب جمع سي نو څه حکم دی؟ ۶۳
- «د ځان وژونکي (خودکشي کونکي) د غسل او د جنازې د لمانځه حکم» ۶۵
- فَصْل ۶۶
- د هغه مسلمان کس د قتل حکم چې پر مسلمانانو وسله پورته کړي (د وژلو اراده يې وکړي) ۶۶
- که د وسلې پورته کونکی کس لېونی يا بېچي وي (حکم او تفصيل) ۶۹
- په ښار کې دننه په وسله سره د حمله کونکي کس حکم ۷۳
- دغله (سارق) د وژلو د يو صورت حکم ۷۳
- بَابُ الْقَصَاصِ فِيمَا دُونَ النَّفْسِ ۷۵
- د اندامونو د قصاص حکم او تفصيل ۷۵
- د سترگي ايستلو د قصاص حکم ۷۷
- د غاښونو د قصاص حکم ۷۸
- له غاښ څخه بغير د نورو هلوکو د قصاص حکم ۷۹
- په مادون النفس (اطرافو) کې شبه عمد نسته ۸۰
- د اطرافو (اندامونو) په قصاص کې د سترگي او ښځي فرق ۸۱
- د مسلمان او ذمي تر مينځ د اندامونو د قصاص حکم ۸۳
- د پرېکړل سوي اندام يا د ژور زخم د جوړېدلو په صورت کې د قصاص حکم ۸۴

- ۸۵..... که دیوه لاس سم وي او دبل لاس شل يا يې گوتي کمي وي (په دې هکله د عدم مماثلت حکم)
- ۸۶..... د پورتنۍ مسئلې نور وضاحت
- ۸۸..... د سر زخمي کولو د يو تفصيلي صورت حکم
- ۹۰..... د ژبي او د ذکر (تناسلي اندام) د قصاص حکم
- ۹۲..... فَصْلٌ (فِي بَيَانِ أَحْكَامِ الصُّلْحِ فِي الْقَصَاصِ)
- ۹۲..... په قصاص کې د صلحي کولو احکام
- ۹۵..... د مشترکه قتل د صلحي يو صورت
- ۹۶..... بعضي وارثانو له طرفه د قصاص معاف کېدلو حکم او تفصيل
- ۹۹..... د پورتنۍ مسئلې نور وضاحت
- ۱۰۰..... د ديت اداء کولو موده او دامام زفر رَحْمَةُ اللَّهِ اختلاف
- ۱۰۴..... که مقتول يو وي او قاتلان يې ډېر وي، نو له ټولو څخه به قصاص اخيستل کيږي
- ۱۰۳..... «د صنعاء د قتل واقع»
- ۱۰۴..... که قاتل يو او مقتولين ډېر وي، نو څه حکم دی؟
- ۱۰۷..... که قاتل تر قصاص مخکې مړ سي، نو څه حکم دی؟
- ۱۰۸..... که دوه خلک د يوه سړي لاس پرېکړي، نو د قصاص حکم
- ۱۱۱..... د پورتنۍ مسئلې نور وضاحت
- ۱۱۱..... که يو سړی د دوو خلکو لاسونه پرېکړي، نو د قصاص حکم
- ۱۱۴..... د پورتنۍ مسئلې نور وضاحت
- ۱۱۵..... که غلام ۱۰ قتل اقرار وکړي نو څه حکم دی؟
- ۱۱۷..... د بلا واسطه او بالواسطه قتل حکم
- ۱۱۸..... فَصْلٌ (فِي بَيَانِ حُكْمِ الْفِعْلَيْنِ)
- ۱۱۸..... د دوو جنايتونو د جمع کولو حکم
- ۱۲۱..... د دوو فعلونو د عدم کېدلو د صورت حکم او تفصيل
- ۱۲۵..... په دره وغيره سره دوهلو په صورت کې په آخري درو سره د مړ کېدلو حکم او اختلاف
- ۱۲۷..... که مقطوع اليد معافي وکړي او بيا د قطع له امله مړ سي (حکم او تفصيل)
- ۱۳۲..... په مذکور صورت کې که قطع خطاء وي نو څه حکم دی؟
- ۱۳۴..... د لاس پرېکونکي ښځې د لاس پر ديت د نکاح کولو بيان

- د پورتنۍ مسئلې يو بل صورت ۱۳۸
- په پورتنۍ مسئله کې د خطاء قطع په صورت کې د مهر مثل د ساق ټېدلو بيان ۱۴۰
- د قطع اليد په صورت تر قصاص اخيستلو وروسته د مرګ بيان ۱۴۳
- پر قاطع د ديت لازمهېدلو يوه مسئله ۱۴۵
- د لاس په قصاص کې د مجرم د مرګېدلو حکم او تفصيل ۱۵۱
- بَابُ الشَّهَادَةِ فِي الْقَتْلِ ۱۵۵
- که د مقتول له دوو وارثانو څخه يو يېنه پېش کړي او بل غائب وي (حکم او تفصيل) ۱۵۵
- د غائب وارث له طرفه د قاتل د معاف کېدلو د دعوي حکم ۱۵۹
- که د مقتول له دريو وارثانو څخه دوه د معافۍ گواهي ورکړي (حکم او تفصيل) ۱۶۰
- که درېيم وارث د دوی ترديد وکړي نو څه حکم دی؟ ۱۶۲
- که دا گواهي ورکړي چي دفلانکي دوهلو په وجه هغه صاحب فراش سواو په همدې دوران کې مړ سو ۱۶۴
- د قتل په گواهي کې د ورځي يا آلې په هکله د اختلاف حکم ۱۶۵
- د قتل په گواهي کې که گواهان د قتل دا آلې په هکله ناخبري ښکاره کړي (حکم او تفصيل) ۱۶۶
- د دوو کسانو له طرفه د يوه قتل اقرار (حکم او تفصيل) ۱۶۹
- بَابُ فِي إِعْتِبَارِ حَالَةِ الْقَتْلِ ۱۷۱
- که ورښتل سوی کس مړ تدسي نو د قصاص حکم ۱۷۱
- په پورتنۍ مسئله کې د قصاص نه واجبهېدلو اشکال او د هغه جواب ۱۷۳
- که غلام له قتلېدلو څخه مخکي آزادسي نو څه حکم دی؟ ۱۷۴
- درجم د مستحق کس تر ورښتلو وروسته د يوه گواه درجوع کولو حکم ۱۷۷
- درمي د حالت معتبر کېدلو يو مثال او نظير ۱۷۸
- كِتَابُ الذِّيَّاتِ ۱۸۰
- د ديت لغوي او اصطلاحي معنى ۱۸۰
- د يت په کوم قتل کې دی او پر چا واجب دی؟ ۱۸۰
- د کفارې تفصيل ۱۸۱
- د قتل خطاء کفاره او د شبه عمد د ديت مقدار ۱۸۳
- د ديت په مقدار کې د اختلاف بيان ۱۸۴
- د ديت تغليظ فقط د اوښانو سره خاص دی ۱۸۶

۱۸۷	د قتل خطاء د دیت بیان
۱۸۸	په سرو او سپینو زرو کې د دیت مقدار
۱۹۰	دیت په نورو شیانو سره اداء کېدلای شي، که نه؟ (دائمه وو قولونه)
۱۹۳	د ښځې دیت دسړي له دیت څخه نیم دی (تفصیل)
۱۹۴	د مسلمان او ذمي دیت سره برابر دی (دائمه وو قولونه)
۱۹۷	<u>فَضْلٌ فِي مِمَّا دُونَ النَّفْسِ</u>
۱۹۷	د بدن په غړو او اندامونو کې د دیت بیان
۱۹۹	په اندامونو کې د دیت تفصیل (په پورتنۍ قاعده باندې متفرع کېدونکي فروع)
۲۰۲	د حواسِ خمسې وو دیت
۲۰۳	د بربري او ورېښتانو د دیت بیان
۲۰۶	د بریتونو، کوسه بربري او وړوڅو د دیت بیان
۲۰۹	د سترګې، شونډې، لاس او پښې وغیرها د دیت بیان
۲۱۰	د ښځې د تیو (تیانو) د دیت بیان
۲۱۱	د سترګو د بانهو ګانو د دیت بیان
۲۱۴	د ګوتو د دیت بیان
۲۱۴	ګوتي ټوله سره برابري دي او د ګوتي د ښلونو دیت
۲۱۶	د غاښونو او ډارو دیت
۲۱۷	د بعضي ځانګړو صورتونو دیت
۲۱۹	<u>فَضْلٌ فِي الشَّجَا ج</u>
۲۱۹	د سر او مخ د زخم قسمونه
۲۲۱	د "موضعه" زخم د قصاص حکم
۲۲۱	له "موضعه" څخه بغير په نورو زخمونو کې قصاص نسته
۲۲۳	د نورو زخمونو حکم
۲۲۴	د خطاء او عمد فرق
۲۲۶	په زخمونو کې دامام محمد رَحْمَةُ اللهِ ترتيب
۲۲۷	د "دامغه زخم" بیان
۲۲۸	مذکوره زخمونه د سر او مخ سره خاص دي

د زامو (ژامو) حکم او بیان.....	۲۲۹
د حکومت عدل تفسیر او تشریح.....	۲۳۱
فصل.....	۲۳۳
د گوتو د دیت مقدار.....	۲۳۳
د لیڅي پر نیمایي د لاس پر پکولو بیان.....	۲۳۴
له مړوند څخه د لاس پر پکولو بیان.....	۲۴۶
که په لاس کي درې گوتي وي نو د هغه حکم.....	۲۳۸
د کوچني بچي د اندامونو د دیت بیان.....	۲۴۰
د سر د زخم په وجه عقل ختمېدل (حکم او تفصیل).....	۲۴۲
که د زخم په وجه دید او د اورېدلو او خبرو قوت ختم سي (حکم او تفصیل).....	۲۴۴
بالواسطه د سترگو د ختمېدلو حکم او تفصیل.....	۲۴۶
له پورتي بند څخه د گوتي پر پکېدلو حکم.....	۲۴۷
په غیر مشروع القصاص زخمونو کي د قصاص د مطالبې حکم.....	۲۴۸
بالواسطه د گوتي د شلېدلو حکم.....	۲۵۲
که د لږ غاښ ماتولو په وجه ټوله غاښ ولوېږي (حکم او تفصیل).....	۲۵۵
د نوي غاښ دراپورته کېدلو په صورت کي د دیت حکم.....	۲۵۶
د کښل سوي غاښ د اېښوولو (جوړولو) حکم.....	۲۵۷
د غاښ د قصاص اخیستلو په صورت کي د غاښ راشین کېدلو حکم او تفصیل.....	۲۵۸
پر غاښ دوهلو په صورت کي د یو کال مهلت ورکولو حکم.....	۲۶۰
له یوه کال تېرېدلو څخه وروسته د غاښ لوېدلو په هکله د اختلاف کولو حکم.....	۲۶۱
که د سر زخم بالکل جوړ سي او هیڅ اثر یې پاته نه سي (حکم او تفصیل).....	۲۶۳
که په فوره سره دوهل سوي کس زخمونه جوړ سي.....	۲۶۶
که اول خطا لاس ورو پر پکړي بیا یې خطا قتل کړي نو څه حکم دی؟.....	۲۶۶
د زخم د قصاص اخیستلو لپاره به انتظار کیږي. که نه؟ (دامامانو قولونه).....	۲۶۷
د قصاص او دیت په باره کي یوه فقهي قاعده.....	۲۶۸
له قاتل پلار څخه به د ځوی دیت څنګه او په څو وخت کي اخیستل کیږي (د فقهاؤ قولونه).....	۲۷۰
د اقرار په وجه د لازم سوي دیت په هکله قاعده.....	۲۷۲
د بچي (ماشوم) او لېوني عمد هم د خطا په حکم کي دی.....	۲۷۳

۲۷۶	فَصْلٌ فِي الْجَنِينِ
۲۷۶	د جنين د ديت مقدار
۲۷۸	غږه پر چا واجب ده؟
۲۸۰	غږه به په څو وخت کي اداء کول کيږي؟ (دامامانو قولونه)
۲۸۳	د غږه په وجوب کي د اختلاف جنس حکم
۲۸۳	که جنين ژوندي راو وځي او بيا مړ سي، يا مړ سي او موري يې هم مړه سي نو څه حکم دی؟
۲۸۴	که مور مړه سي او جنين ژوندي راو وځي او بيا مړ سي نو څه حکم دی؟
۲۸۵	که مور مړه سي او بيا جنين مړ راو وځي نو څه حکم دی؟
۲۸۶	د جنين د ميراث حکم
۲۸۶	د مينځي د جنين د ضمان بيان
۲۸۹	د مينځي د آزاد جنين د ضمان بيان
۲۹۰	په جنين کي د كفاري بحث
۲۹۱	د ناقص جنين بيان
۲۹۳	بَابُ مَا يُخْدِئُهُ الرَّجُلُ فِي الطَّرِيقِ
۲۹۳	په عامه لاره کي د بيت الخلاء وغيره دراستلو حکم
۲۹۴	له پورتنۍ مسئلې څخه استثناء
۲۹۶	په مخصوصه کوڅه کي د بيت الخلاء وغيره دراستلو احکم
۲۹۷	که په لاره کي را ايستل سوې ترناوه يا روشندان پر چا ولوېږي او هغه مړ سي (حکم او تفصيل)
۲۹۹	د ترناوې درالوېدلو نور صورتونه
۳۰۱	د مذکوره کور د خرڅېدلو يو صورت او دهغه حکم
۳۰۲	په لاره کي د انگار وغيره د اېښوولو حکم
۳۰۳	د مز دورانو په ذريعه د ايستل سوي چتر وغيره په وجه د يو سړي د هلا کېدلو بيان
۳۰۴	په عامه لاره کي د اوبو بهولو په وجه د يو چا د ښوېدلو او هلا کېدلو بيان
۳۰۶	د ځمکي پر ښوېدنه حصه د قصد تېرېدلو حکم
۳۰۷	د تعمير او جوړښت په دوران کي د يو چا د ښوېدلو او مړ کېدلو حکم
۳۰۸	په لاره کي د څاه کيندلو او په هغه کي د يو انسان مړ کېدلو حکم
۳۱۰	په لاره کي د ليري کرل سوي ډبري په وجه د يو انسان د مړ کېدلو حکم

- ۳۱۰..... په لاره کي دغار گډي د کښلو حکم او تفصیل
- ۳۱۱..... په خپل معلو که څمکه د گډي کیندلو حکم او تفصیل
- ۳۱۳..... دلاري په کیندل سوي شاه کي دلوزي يا خپگان په وجه مې کېدل (حکم او تفصیل)
- ۳۱۴..... که څوک په ناجائزه ځای کي په مزدورانو څاه و کیندي او بیا په هغه کي څوک مې سي
- ۳۱۷..... د پورتنۍ مسئلې نور وضاحت
- ۳۱۸..... په لاره کي دامام له اجازې پرته د پل جوړولو بیان
- ۳۱۹..... په لاره کي د بار لوړېدلو بیان
- ۳۲۱..... د مخصوص خلکو او محلې والا مسجد ته یو شی راوړل او بیا د هغه شي په وجه دیو انسان د هلا کېدلو حکم
- ۳۲۴..... په مسجد کي که له اهل مسجد څخه یو ناست وي او د هغه په وجه څوک مې سي (حکم او تفصیل)
- ۳۲۸..... که له اهل مسجد څخه بغیر د بل چا په وجه یو څوک په مسجد کي غوڅار او مې سي نو څه حکم دی؟
- ۳۲۹..... فَصْلٌ فِي الْأَخَائِطِ الْمَبَائِلِ
- ۳۲۹..... د کوږ سوي (کاږه) دېوال د نړېدلو حکم
- ۳۳۲..... د کوږ سوي دېوال د نړېدلو په وجه د ځاني يا مالي تلفاتو د ضمان بیان
- ۳۳۵..... که دېوال له ابتداء څخه کوږ جوړ سوی وي نو د ضمان حکم
- ۳۳۶..... په مذکوره گواهۍ کي څو کسان کافي دي؟
- ۳۳۶..... د دېوال سمولو لپاره مخکي د مهلت وړ کولو د شرط وجه
- ۳۳۷..... د همسايه د کوږ و طرف ته د دېوال کېږېدلو بیان
- ۳۳۸..... د دېوال د مالک د بري کولو بیان
- ۳۳۹..... له دېوال نړېدلو څخه مخکي د کوږ خرڅولو بیان
- ۳۴۱..... دېوال ماتولو په هکله د مخکي خبر ور کولو او مطالبې په هکله قاعده کلیه
- ۳۴۳..... له تاجر غلام څخه د دېوال نړولو د مطالبې وضاحت
- ۳۴۳..... د کوږ په څو وارثانو کي که یوه وارث ته د دېوال ماتولو په هکله تقدیم وسي (مخکي خبر ور کول سي)
- ۳۴۴..... د کوږ سوي دېوال په وجه دانسان د مړ کېدلو درې صورتونه او حکمونه
- ۳۴۶..... د پنځو کسانو د مشترک دېوال حکم
- ۳۴۶..... په مشترک کوږ کي د کیندل سوي شاه حکم

- بَابُ جَنَائِةِ الْبَهْمِصَةِ وَالْجَنَائِةِ عَلَيْهَا ۳۵۰
- که چار پای چاته شه نقصان ورسوي نو دهنه د ضمان حکم ۳۵۰
- د سلامتۍ په شرط سره هغه شه مقید دي چي له هغه څخه بچ کېدل ممکن وي ۳۵۲
- په لاره کي د چار پای دلغتي غورځونو او نقصان رسولو حکم ۳۵۳
- که د چار پای ځغلولو په وجه شکي وغیره راوغورځیږي او چاته نقصان ورسوي نو څه حکم دی؟ ۳۵۴
- د چار پای دخترشینو یا بولو په وجه یو چاته د نقصان رسېدلو حکم ۳۵۵
- سائق او قائد کله ضامن کیږي؟ ۳۵۷
- په شونکري سوه دوهلو (لغتي غورځولو) د ضمان په هکله د مشابهو رایه ۳۵۸
- د کومو شیانو چي راکب ضامن کیږي. سائق او قائد هم د هغوی ضامن کیږي ۳۶۰
- د راکب او سائق په صورت کي ضامن پر کوم یوه لازم کیږي؟ ۳۶۲
- که دوه ش سواران سره وجنیکيږي او دواړه مړه سي نو د ضمان حکم ۳۶۳
- که دوه غلامان سره ټکر سي نو څه حکم دی؟ ۳۶۷
- که آزاد او غلام خطاء سره ټکر سي او دواړه مړه سي نو څه حکم دی؟ ۳۶۸
- او که عمدا داسي صورت پېښ سي نو څه حکم دی؟ ۳۶۹
- که د چار پای د شړلو (هډه کولو) په وجه د هغه زین وغیره پر یو چا ولوېږي او مړې کړي نو څه حکم دی؟ ۳۶۹
- که د قطار او ښان یو څوک هلاک کړي نو د ضمان حکم ۳۷۱
- که د قائد سره سائق هم وي نو پر دواړو ضمان واجیږي ۳۷۲
- که د قطار د اوبانو سره څوک په پټه یو اوبښ وتړي او هغه یو څوک هلاک کړي نو دیت پر چا دی؟ ۳۷۳
- د پورتنۍ مسئلې نور وضاحت ۳۷۴
- که سائق حیوان ایله کړي او هغه پر یو چا حمله وکړي نو پر هغه ضمان لازم دی ۳۷۶
- او که څوک مرغه ایله کړي او د شالخوا په پسې سي او هغه پر یو چا حمله وکړي نو ضمان پرې لازم نه دی ۳۷۷
- او که پسې ایله کړي او د هغه لپاره سائق نه سي نو د ضمان حکم او تفصیل ۳۷۷
- په لاره کي د چار پای ایله کولو بیان ۳۷۹
- د پورتنۍ مسئلې نور وضاحت ۳۸۰
- که ایله سوی چار پای د یو چا کښت خراب کړي نو څه حکم دی؟ ۳۸۲
- که څوک د ټیو چا د پسه وغیره سترگه وباسي نو څه حکم دی؟ ۳۸۳
- که د غوا، اوبښ، آس وغیره سترگه وباسي نو څه حکم دی؟ ۳۸۴

- په لاره کې د تلونکي چارپای چوځول او پارول او دهغه په وجه د چارپای د نقصان رسولو بیان ۳۸۶
- د پورتنۍ مسئلې نور وضاحت ۳۸۸
- که د چوځولو په وجه چارپای پر یو چا وغورځېږي یا یې تر پښو لاندې کړي (حکم او تفصیل) ۳۸۹
- د راکب په اجازه سره د چوځولو حکم ۳۹۱
- ناخس اداء کړی سوی ضمان له راکب څخه اخیستلای سي، که نه؟ ۳۹۳
- ناخس کله ضامن کېږي؟ ۳۹۵
- د چوځولو په وجه د قائد یا سائق د لاس څخه د چارپای د ابله کېدلو او نقصان رسولو حکم ۳۹۵
- په لاره کې د یو شي د جگېدلو په وجه د چارپای د پارېدلو او نقصان رسولو حکم ۳۹۶
- بَابُ جَنَایَةِ الْمُلُوكِ وَالْجَنَایَةِ عَلَیْهِ ۳۹۷
- که غلام خطا یو جنایت وکړي (حکم او تفصیل) ۳۹۷
- د پورتنۍ مسئلې نور وضاحت ۴۰۳
- تر فدیې وړ کولو وروسته دویم وار جنایت کول ۴۰۵
- که غلام یوه جنایتونه وکړي نو څه حکم دی؟ ۴۰۶
- که غلام پر ډېرو خلکو جنایت وکړي نو څه حکم دی؟ او د دوی جنایتونو نور تفصیل ۴۰۷
- که مالک جنایتکاره غلام په ناڅېرې کې آزاد کړي (حکم او تفصیل) ۴۰۹
- که مالک جنایتکار غلام په بیع فاسد سره خرڅ کړي نو څه حکم دی؟ ۴۱۳
- که مالک جنایتکاره غلام پر مجني علیه خرڅ یا هبه کړي یا د آزادولو حکم ورته وکړي؟ ۴۱۴
- په جنایتکاره غلام کې د نقص پیدا کولو حکم او تفصیل ۴۱۵
- د غلام آزادي په یو جنایت سره مشروط کول ۴۱۷
- دائمه ثلاثه وو دلیل او دامام زفر رَجَعَهُ الله د دلیل جواب ۴۱۹
- که غلام قصداً د یو چا لاس پرېکړي (حکم او تفصیل) ۴۲۲
- د پورتنۍ مسئلې نور وضاحت ۴۲۴
- دمقطوع الید سره پر غلام د صلح کولو بیان ۴۲۶
- د صلح او عفو تر مینځ د فرق بیان ۴۲۷
- د مأذون له مقروض غلام د جنایت کولو بیان ۴۲۸

- ۴۳۰ که مآذون لها مينځه تر خپل قيمت زياته مقروضه سي بيا پچي وزېروي (حکم او تفصيل)
- ۴۳۲ که غلام د يو سړي ولي قتل کړي او سړي پر هغه د آزاد گومان کړی وي (حکم او تفصيل)
- ۴۳۳ د جاني او مجني عليه د ولي تر مينځ د جاني په غلامتوب او آزادي کي د اختلاف راتللو بيان
- ۴۳۴ د مجني عليه په حریت او غلامتوب کي د اختلاف بيان
- ۴۳۹ که يو آزاد پچي د محجور غلام يا د پچي په حکم سره يو شوک قتل کړي (حکم او تفصيل)
- ۴۴۰ که يو محجور غلام د بل محجور غلام په حکم سره يو شوک قتل کړي نو څه حکم دی؟
- ۴۴۱ که يو غلام دوه کسان عمداً قتل کړي نو څه حکم دی؟
- ۴۴۲ که يو عبد او بل خطاء قتل کړي نو څه حکم دی؟
- ۴۴۳ د فديې پر ځای د غلام ور کولو بيان
- ۴۴۵ د پورتنۍ مسئلې نور وضاحت
- ۴۴۶ که يو مشترک غلام د شريکانو يو قرب قتل کړي (حکم او تفصيل)
- ۴۵۱ فَصْلٌ فِي بَيَانِ أَحْكَامِ الْجَنَائِيَةِ عَلَى الْعَبْدِ
- ۴۵۱ د غلام د قتلولو احکام او دامامانو اختلاف
- ۴۵۶ د غلام د لاس د ديت مقدار او تفصيل
- ۴۵۸ د غلام د لاس پر کېدلو او آزادېدلو څخه وروسته د مخکنۍ قطع په وجه د مر کېدلو بيان
- ۴۶۷ په نامعینه توگه د آزادېدونکي غلام د زخمونو تاوان
- ۴۶۸ په پورتنۍ مسئله کي د غلام د قتل حکم او تفصيل
- ۴۷۰ که څوک د غلام دواړي سترگي يا يوه سترگه وباسي (حکم او تفصيل)
- ۴۷۶ فَصْلٌ فِي جَنَائِيَةِ الْمَدْبَرِ وَأَمْرِ الْوَلَدِ
- ۴۷۶ د مدبر يا ام ولد د جنايت جرمانه
- ۴۷۸ که مدبر پر لپسې څو جنايتونه وکړي (حکم او تفصيل)
- ۴۷۹ که مدبر دوباره جنايت وکړي (حکم او تفصيل)
- ۴۸۰ د پورتنۍ مسئلې نور وضاحت
- ۴۸۲ د جنايتکاره مدبر د آزادولو حکم
- ۴۸۳ که مدبر د خطاء جنايت اقرار وکړي نو څه حکم دی؟

- ۴۸۴..... بَابُ غَضَبِ الْعَبْدِ وَالْمَدْبَرِ وَالصَّبِي وَالْجَنَائَةِ فِي ذَلِكَ
- ۴۸۴..... د لاس پر پکړی سوی غلام د غصب کولو حکم
- ۴۸۶..... که محجور عابه غلام د غصب په حالت کي جنایت وکړي نو څه حکم دی؟
- ۴۸۶..... که مفصوب مدبر تر واپسی وروسته بیا جنایت وکړي نو څه حکم دی؟
- ۴۸۷..... په پورتنۍ مسئله کي پر غاصب د مالک درجوع کولو حکم
- ۴۸۸..... مذکوره قیمت د جنایت ولي ته ورکول او دامام محمد رَحْمَةُ اللهِ مَسْلُک
- ۴۹۱..... د پورتنۍ مذکوره مسئلې برعکس صورت
- ۴۹۲..... په مذکوره مسئله کي د مدبر پر ځای د خالص غلام د جنایت حکم
- ۴۹۳..... جنایتکاره مدبر غلام دوباره غصب کول او دهغه دوباره جنایت کول (حکم او تفصیل)
- ۴۹۴..... د پورتنۍ مسئلې نور وضاحت
- ۴۹۶..... که غصب کړی سوی آزاد بچی د غاصب په قبضه کي مړ سي (حکم او تفصیل)
- ۴۹۹..... که بچی (کوچنی) د امانت غلام یا د امانت یوشی ضایع کړي (حکم او تفصیل)
- ۵۰۰..... مذکوره اختلاف د کوم بچي (کوچني) په باره کي دی؟
- ۵۰۳..... که مودع بالغ وي یا هغه مأذون له غلام وي نو څه حکم دی؟
- ۵۰۴..... که بچی له امانت مال څخه بغیر بل مال هلاک کړي نو څه حکم دی؟

کتاب الجنایات

(دا کتاب د "جنایاتو" په بیان کې دی)

تشریح: مخکې تر دې صاحب د هدایې رَحْمَةُ اللهِ رهن او درهن احکام بیان کړل. اوس له دې ځایه جنایات او د هغه سره اړوند احکام او مسائل بیانوي. د بڼه او عنايه د تحقیق مطابق "کتاب الجنایات" ځکه له "کتاب الرهن" څخه وروسته بیان کړی سوی دی چي په رهن او حکم جنایت دواړو سره حفاظت مقصود وي. یعنی لکه څرنګه چي په رهن سره د مال (قرض) حفاظت کیږي همداسي په حکم جنایت سره د نفس حفاظت کیږي. خو چونکي مال د نفس د حفاظت وسیله او ذریعه ده، نو ځکه کتاب الرهن له کتاب الجنایات څخه مخکې بیان کړی سوی دی.

د جنایت لغوي او اصطلاحي معنی: جنایات جمع د جنایة ده. او جنایة مصدر دی کوم چي د اسم مفعول په معنی سره دی. د جنایت لغوي معنی ده: د ګناه کار، جرم او بدکار.

د جنایت شرعي معنی ده: "فَعَلُ يَخْرُؤُ مَرَّةً عَاحِلًا بِالنَّفْسِ وَالْأَطْرَافِ" یعنی د شریعت په اصطلاح کي جنایت هغه حرام فعل ته وایي چي پر نفس یا اطرافو (اندامونو) واقع سي او پکښي مؤثر سي، نو جنایت علی النفس ته قتل وایي او جنایت علی الأطراف ته قطع او جرح (غوشول او زخمی کول) وایي. لنډه دا چي په کتاب الجنایات کي له جنایت څخه همدا جنایت (علی النفس و علی الأطراف مراد دی)، کنې د حج جنایات دسړي د نفس سره متعلق نه دي. خو بیا هم هغوی ته جنایات ویل کیږي.

د حکم په اعتبار سره د قتل پنځه قسمونه

قَالَ: الْقَتْلُ عَلَى خَمْسَةِ أَجْزِهِ فرمایي: قتل پر پنځه قسمه دی ① عَمْدٌ ② قَتْلٌ عَمْدٌ ③ وَشِبْهُ

عَمْدٍ او قتل شبه عمد ④ وَخَطَاً او قتل خطاء ⑤ وَمَا أُجْرِيَ مَجْرَى الْخَطَاً او هغه قتل کوم چي د

قتل خطاء قائم مقام وي ⑥ وَالْقَتْلُ بِسَبَبٍ او قتل بالسبب وَالْمُرَادُ بَيَانُ قَتْلِ تَتَعَلَّقُ بِهِ الْأَحْكَامُ

او مراد [د مصنف رَحْمَةُ اللهِ] د هغه قتل بیان دی چي د هغه سره احکام متعلق کیږي.

اللغات: «عمد» د ضرب د باب مصدر دی: قصد کول. (په قصد یو کار کول). «شبه عمد» د قتل عمد سره مشابه، «أجرى مجزى» کله چې دغه دوی صیغې یو ځای سره ذکر سي، نو معنی یې ده: قائم مقام کېدل، یو شي د بل شي پر ځای درېدل، نائب کېدل.

تشریح: امام قلدوري رَجَعَهُ الله د قتل پنځه قسمونه ذکر کړي دي. حال دا چې د قتل قسمونه له پنځو څخه هم زیات دي، خو د امام قلدوري رَجَعَهُ الله مقصد د قتل هماغه قسمونه بیانول دي چې د هغوی سره شرعي احکام متعلق کیږي او چې د هغوی په مرتکب باندي ضمان واجبېږي. او څرنګه چې شرعي احکام د قتل د همدې پنځو قسمونو سره متعلق کیږي، نو ځکه امام قلدوري رَجَعَهُ الله د حصر په توګه فرمایلي دي چې د قتل پنځه قسمونه دي: ① قتل عمد، ② قتل شبه عمد، ③ قتل خطا، ④ هغه قتل کوم چې د قتل خطا قائم مقام وي، ⑤ قتل بالسبب. او دې ټولو بحث اوبیان به په را روانو عبارتونو کې ذکر سي.

د قتل عمد تعریف

قَالَ: فَالْعَمْدُ مَا تَعَمَّدَ مَرْتَبَهُ بِالسَّلَاحِ فرمایي: نو عمد هغه قتل دی چې [په هغه کې] په وسله سره د مقتول د وهلو قصد سوی وي أَوْ مَا أَجْرَى مَجْزَى السَّلَاحِ یا په داسې شي سره [د قصد سوی وي] کوم چې د وسلې قائم مقام وي كَالْمُخَدِّدِ مِنَ الْعَشَبِ لکه تېره کړی سوی لرګی وَلِيُظَلِّقَ الْقَصَبِ د بانه پوستانکی وَالْمَرْوَةِ الْمُخَدَّدَةِ او تېره کړی سوې ډبره وَالثَّارِ او اور لَأَنَّ الْعَمْدَ هُوَ الْقَصْدُ ځکه چې عمد قصد دی [یعني عمد قصد او ارادې ته وايي] وَلَا يُوقَفُ عَلَيْهِ إِلَّا بِدَلِيلِهِ او د قصد [ارادې] اطلاع نه سي کېدلای مګر د هغه په دلیل سره [یعني د یو چا په اراده خبرېدل نه سي کېدلای مګر د ارادې په دلیل سره] وَهُوَ اسْتِعْمَالُ الْأَلَةِ الْقَاتِلَةِ او هغه [دلیل] د وژونکي آلې استعمالوک دي فَكَانَ مُتَعَمِّدًا فِيهِ عِنْدَ ذَلِكَ نو په دې وخت کې به قاتل په قتل کې قصد کونکی (قصدا تلتونکی) وي وَمَوْجِبٌ ذَلِكَ الْمَأْتَمَرُ اود قتل عمد موجب ګناه ده لِقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ﴾ [النساء: ۹۳] ځکه الله تعالی فرمایلي دي: او کوم څوک چې قصدا یو مؤمن قتل کړي نو د هغه سزا دویځ ده وَقَدْ نَقَضَ بِهِ غَيْرُ وَاحِدٍ مِنَ السُّنَّةِ ① او په دې هکله له یوه څخه بغیر [یعني ډېر] حدیثونه ګويادي [یعني د قتل

① لمخرج: أخرجه ارداؤد فی کتاب الحدود، باب الحكم فیمن ارتد، حدث رقم: ۴۳۵۱. (احسن الهدایه ج: ۱۵، ص: ۱۴)

د گناه په هکله ډېر حدیثونه وارد دي [وَعَلَيْهِ اَنْعَقَدَ اِجْمَاعُ اَلْاُئِمَّةِ] او پر همدې دأمت اجماع منعقد سوي ده.

اللفات: ﴿سلاح﴾ وسله، ﴿المحدّد﴾ د تفهیل د باب مفعول دی: تېره کړی سوی. ﴿لیطة﴾ د بانس پوستکی، او هر هغه شی کوم چي کلکوالی او مضبوطتیا لري (معجم الوسيط)، ﴿مَرْوَة﴾ یو ډول کلکه سپینه ډبره ده کوم چي د چارې غونډي وي چي په هغې سره خاړوی ذبح کول کیږي او هغې ته صَفْوَان هم وایي. ﴿مَوْجِب﴾ د افعال د باب مفعول دی: واجب کړی سوی (څه چي دیو شي په وجه واجبونکي او راتلونکي وي)، حکم، مقتضا، نتیجه، ﴿مأثم﴾ مصدر میمي دی: گناه.

تشریح: مخکي چي امام قلدوري رَحْمَةُ اللهِ د قتل کوم پنځه قسمونه ذکر کړي دي، له دې ځایه د هغوی تفصیلي تعریفونه او احکام بیانوي، په هغوی کي لومړی قتل عمد دی. د قتل عمد تعریف امام قلدوري رَحْمَةُ اللهِ داسي کړی دی چي که څوک په وسله مثلاً په توره، غشي، ټوپک وغیره سره یا په بل داسي شي سره کوم چي د وسلې قائم مقام وي مثلاً په تېره لږگي، تېره ډبره، اور وغیره سره قصداً بل څوک ووهي او هغه مړ سي، نو دې ته "قتل عمد" وایي؛ ځکه عمد (قصد) ارادې ته وایي او اراده یو مخفي او پټ شی ده، او په مخفي شیانو خبرېدل د هغوی په دلیل سره کېدلای سي، نو دلته به هم د قتل عمد د ثابتېدو لپاره د هغه دلیل ته رجوع کیږي او دې ته به قتل کیږي چي قاتل تېره آله استعمال کړې ده، که نه؟ نو که هغه په تېره او ځان وژونکې آله سره مقتول وهلی وي، نو هغه به د قتل عمد مرتکب وي او د قتل عمد احکام به پرې جاري کیږي.

وَمَوْجِبُ ذَلِكَ الْإِثْمُ: له دې ځایه د قتل عمد احکام بیان سوي دي. حاصل یې دا دی چي په قتل عمد کي پر قاتل گناه هم لازمیږي او قصاص هم لازمیږي، د قصاص تفصیل به په راروان عبارت کي ذکر سي. او دلیل د دې خبري چي قاتل عمد د گناه مستحق کیږي دا آیت دی ﴿وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَدِّيًا فَجَزَاءُ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا﴾ (یعني څوک چي قصداً یو مسلمان ووژني، نو د هغه سزا د ورځ ده چي مېشه به په هغه کي وي. او پر هغه د الله تعالی غضب او لعنت دی او الله ﷻ د هغه لپاره سخت ترین عذاب تیار کړی دی). همدارنگه په احادیثو کي هم د مؤمن قتل لوی جرم او گناه ګرځول سوي ده. لکه څرنګه چي د ترمذي شریف روایت دی "لَوْ أَنَّ أَهْلَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ اشْتَرَوْا نَفْسِي ذَرُّوا مُؤْمِنًا لَا كَبْتُهُمُ اللَّهُ فِي النَّارِ" (یعني که ټوله مخلوق ډیو مسلمان په ناحق خون کي شرکت وکړي. نو الله تعالی به ټوله د ورځ ته واچوي). همداسي نور احادیث هم نقل سوي دي. (بنایه)

وعليه انعقد الخ؛ يعني پر دې خبره (چې د قتل عمد موجب گناه ده) اجماع منعقد سوې ده او له نبوي دور څخه تر نننه ورځې پورې همدا حکم دی. حتی چې د کافرانو په نېز هم هغه انتهایي قبیح او نه بڅښل کېدونکی جرم شمېرل سوی دی.

قتل عمد او قصاص

قَالَ: وَالْقَوْدُ فرمايي: او [د قتل عمد موجب] قصاص هم دی لِقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ﴾ [البقرة: ١٧٨] ځکه الله تعالی فرمایلي دي: پر تاسي قصاص فرض کړی سوی دی په قتل کړل سوو کسانو کې إِلَّا أَنَّهُ تَقْيِيدٌ بِوَضِيفِ الْعَدِيَّةِ خودا آیت د عمد والي په وصف سره مقید دی [یعني هغه کسان چې په قتل عمد سره قتل کړل سوي وي] لِقَوْلِهِ ^١ ﴿الْعَمْدُ قَوْدٌ﴾ أَيْ مُوجِبُهُ ځکه نبي ﷺ فرمایلي دي چې "عمد قصاص دی" یعنی د قتل عمد موجب قصاص دی وَرَأَى الْجَنَائَةَ بِهَا تَكَامُلُ او ځکه چې جنایت د همدې عمدیت په وجه کامل کیږي وَحِكْمَةُ الزَّجْرِ عَلَيْهَا تَتَوَقَّرُ او د زجر حکمت په همدې عمدیت باندې پوره کیږي وَالْعُقُوبَةُ الْمُنْتَهَايَةُ لَا تُرْمَعُ لَهَا دُونَ ذَلِكَ او د آخري درجي عقوبت لپاره له هغه [قصاص] څخه بغير بله شرع [مشروع] نسته [یعني د اعلی درجې سزا لپاره له قصاص څخه بغير بل شی مشروع نه دی].

اللغات: ﴿الْقَوْدُ﴾ قصاص، ﴿تَتَكَامَلُ﴾ د تفاعل د باب مضارع ده: کامل کېدل (بشپړ کېدل)، ﴿الْجَنَائَةُ﴾ جرم، د گناه کار، ﴿الزجر﴾ نصر د باب مصدری دی، د دې باب شو معناوي دي: منع کول (له بد کار [قتل وغیره] څخه راغړول)، وتل او تنبیه ورکول، سزا ورکول، (حکمت یې دا دی چې خلکو ته عبرت او تنبیه ورکول سي چې دوی له داسي کار [قتل] څخه منع سي)، ﴿تَتَوَقَّرُ﴾ د تفعّل د باب مضارع ده: پوره کېدل، زیاتېدل، ﴿العقوبة المُنْتَهَايَةُ﴾ د آخري درجې سزا.

تشریح: په دې عبارت کې د قتل عمد دویمه سزا بیان سوې ده، فرمایي چې په قتل عمد کې پر قاتل قصاص هم واجبېږي، یعنی د قتل عمد له دوو سزاگانو څخه یوه سزا د آخرت سره متعلق ده کوم چې په دې آیت ﴿وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا مَتَعِدًا الْخ﴾ کې ذکر سوې ده. او دویمه سزا به په دنیا کې ورکول کیږي چې هغه ته قصاص وایي او قصاص د قرآن کریم په دې آیت ﴿كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ الْخ﴾ سره ثابت

^١ تخریج: اسرعه ابو داؤد فی کتاب الذنات، ناب من قتل فی عسبا بین قوم، حدیث: رقم: ٢٥٣٩، (حسن هده)

سوی دی. د مذکوره آیت «کُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ بِالْخِ» له ظاهر څخه خو همدا معلومیري چي د قصاص حکم عام دی يعني په هر قتل کي قصاص واجب دی، خو دا عام حکم په دې حدیث سره ساقط دی "الْعَمْدُ قَوْدٌ"، يعني قصاص فقط په قتل عمد کي واجب دی. له عمد څخه بغیر د قتل په بل صورت کي قصاص واجب نه دی. لنډه دا چي مذکوره آیت د عمدیت او تعدد په وصف سره مقید دی.

ولأن الجنایة إلخ؛ او دویم دلیل د دې خبري چي په آیت کي له قتل څخه مراد قتل عمد دی. دا دی چي په دې آیت کي تر ټولو لویه سزایان سوې ده (يعني قصاص) کوم چي په کامل جنایت (قتل) کي واجبیري او جنایت هغه وخت کامل کیږي کله چي عمداً او قصداً وسي. همدارنگه د زجر چي کوم حکمت او نفع ده، هغه هم په هغه وخت کي حاصلیري کله چي جنایتکاره په جنایت کي تعدد کړی وي، یا په بله وینا دا چي تر ټولو لوی جرم په دنیا کي قتل کول دي او تر ټولو لویه سزا قصاص دی. نو قصاص به په لوی جنایت کي واجب وي، او قتل هغه وخت لوی جنایت گرځي کله چي عمداً او قصداً وسي. نو ځکه په مذکوره آیت کي به له قتل څخه قتل عمد مراد وي.

په قتل عمد کي د قصاص معافي (بخښنه) یا صلح کول

قَالَ: [لَأَنْ يَغْفُوَ الْأَوْلِيَاءُ أَوْ يُصَالِحُوا] فرمایي: مگر دا چي د مقتول وليان معافي وکړي یا صلح وکړي [لَأَنَّ الْحَقَّ لَهُمْ] ځکه چي [د قصاص] حق همدوی لره دی ثُمَّ هُوَ ذَا جِبْتٌ عَيْنًا بيا دا قصاص واجب عين [فرض عين] دی وَلَيْسَ لِلْوَلِيِّ أَلْأَخْذُ بِالْذَّبَّةِ إِلَّا بِرِضَا الْقَاتِلِ [نودمقتول] ولي لره دا حق نسته چي د قاتل له رضاء څخه بغیر [د قصاص پر ځای] دیت واخلي وَهُوَ أَخْذُ قَوْلِي الشَّافِعِيِّ او همدا د امام شافعي رَجَحَهُ الله له دوو قولونو څخه يو قول دی [لَأَنَّ لَهُ حَقَّ الْعُدُولِ إِلَى الْمَالِ مِنْ غَيْرِ مَرَضَةٍ الْقَاتِلِ] خو [د امام شافعي په نېز] د قاتل له رضاء څخه بغیر [د مقتول ولي] لره د مال [دیت] و طرف ته دا ونستلو حق سته [چي د قصاص پر ځای دیت واخلي] لِأَنَّهُ تَعَيَّنَ مَذْفَعًا لِلْهَلَاكِ ځکه چي مال د هلاکت دفع کولو د ذریعې په توگه متعین سوی دی فَيَجُوزُ بِدُونِ رِضَا نُو ځکه د قاتل له رضاء څخه بغیر به هم دا [مال ته عدول کول] جائز وي وَفِي قَوْلِ الْوَاجِبِ أَحَدُهُمَا لَا بَعْثِيْنِهِ او يو قول دا دی: چي له دوی دواړو [قصاص او دیت] څخه يو په نامتعینه توگه واجب دی [يعني په متعین شکل سره يو واجب نه دی] وَيَتَعَيَّنُ بِاخْتِيَارِهِ او هغه [له قصاص او دیت څخه يو] د ولي په اختیار سره متعین کیږي [لَأَنَّ حَقَّ

الْعَبْدُ شَرِّمْ جَابِرًا حُكْمَهُ دَبْنَدَهُ حَقٌّ د تَلَا فِي كُونِكِي پِه تَوَكَّه مَشْرُوع سَوِي دِي | چي پِه هغه سره د نقصان
تَلَا فِي وَسِي | وَفِي كُلِّ وَاحِدٍ نَوْمٌ جَبْرِ او پِه | قصاص او ديت كي | هر يوه كي | د نقصان | جَبْرِ | تَلَا فِي | سته
| يعني پِه هر سره د قتل د نقصان تَلَا فِي كيږي | فَيَنْتَحَيَّرُ نُو حُكْمَهُ وِلِي ته په اختيار وي .

اللغات: ﴿يعفو﴾ د نصر له بابه د واحد غائب مضارع صيغه ده: معاف کول. بخښل. ﴿يُصالحوا﴾ د
مفاعلي له بابه د جمع مذكر غائب مضارع صيغه ده: صلح کول (مراد: د مال په عوض كي د قصاص په
پربښودلو باندې صنع کول). ﴿عدول﴾ د ضرب د باب مصدر دی: عَدَلَ يَعْدِلُ عَدْلًا وَعُدُولًا: واپس
کېدل. مخ گرځول. اوښتل. ﴿مرضاة﴾ د سماع د باب مصدر ميمي دی: ضاء، خوښي. ﴿جابر﴾ د
نصر له بابه فاعل دی: تَلَا فِي كُونِكِي (هغه شی چي د نقصان او تاوان پر ځای ودرېږي). د نقصان پوره
کونکی. ﴿مَذْفَع﴾ د فتح د باب مصدر ميمي دی (او مَذْفَعٌ يَمْذِفُهُ نه دی): دفع کول. ليري کول.
تشریح: صورت د مسئلې: دادی چي په قتل عمد كي پر قاتل قصاص لازم دی او دا قصاص (پر
قاتل) فرض عین دی يعني چا چي قتل کړی وي صرف له هغه څخه به قصاص اخيستل كيږي. د
هغه له بل چا څخه به قصاص نه اخيستل كيږي. ها! که د مقتول وليان قاتل معاف کړي او له
قصاص څخه يې بري کړي. يا د مال په عوض كي د قاتل سره صلح وکړي. نو په دې صورت كي
قاتل بچ کېدلای سي او له هغه څخه قصاص ساقطېږي؛ ځکه قصاص د وليانو او وارثانو حق دی
چي دوی په هغه كي هر ډول تصرف کولای سي.

په عبارت كي چي کومه دا جمله ده "إِلَّا أَنْ يَعْفُوا"، دا خو متفق عليه ده. لېکن د "أَوْ يُصَالِحُوا"
والا جمله مختلف فیه ده. نو زموږ په نېز د قتل عمد اصل سزا قصاص ده. او که قاتل په صلح او
دیت ورکولو راضي نه وي، نو د مقتول وليانو ته دا اختيار نسته چي له قاتل څخه دیت واخلي. همدا
دامام شافعي رَجَّه الله يو قول هم دی او امام مالک رَجَّه الله هم ددې قائل دی.

او دامام شافعي رَجَّه الله د قول و وضاحت دادی چي د قتل عمد اصل سزا خو قصاص ده لېکن
که د مقتول وليان له قاتل څخه دیت اخيستل وغواړي، نو هغو ته ددې پوره اختيار سته برابره ده
قاتل په دې راضي وي. که نه وي؛ دامام شافعي رَجَّه الله ددې قول دليل دادی چي په دیت ورکولو
سره د قاتل نفس ژغورل كيږي. او نفس ژغورل حتی الامکان ضروري دي. لهندا کله چي د حق خاوند
(ولي) خپله په دیت اخيستلو د او د قاتل په نفس ژغورلو راضي سو. نو ښکاره ده چي اوس به ددې

کار لپاره د قاتل رضاء شرط ونه وي بلکي دهغه له رضاء څخه بغير به هم دمقتول وارثانو ته د ديت اخيستلو اختيار وي؛ ځکه د قصاص په څېر په مال سره هم هلاکت او قتل دفع کيږي.

دامام شافعي رَحْمَةُ اللهِ بَل قول دادی چي د قتل عمد په سزا کي د قصاص سره ديت هم داخل دی او پر قاتل له همدې دوو څخه يو په غير متعينه توگه واجب دی يعني يا خوله هغه څخه به قصاص اخيستل کيږي يا به ديت ځني اخيستل کيږي او له دې دوو څخه ديوه د متعینولو اختيار دمقتول وليانو لره دی؛ ځکه قصاص او ديت دمقتول دوليانو حق دی او دا حق د جابر (تلافي کونکي) په توگه ثابت سوی دی چي په دې سره د قتل د نقصان تلافي وسي، او ښکاره ده چي قصاص او ديت دواړه جابر دي (يعني په دواړو سره د قتل د نقصان تلافي کيږي). نو ځکه دمقتول وليانو ته به په قصاص او ديت کي ديوه د انتخابولو او متعینولو اختيار وي.

زموږ دليل او دامام شافعي رَحْمَةُ اللهِ د قول جواب

وَلَنَا مَا تَكُونُوا مِنَ الْكِتَابِ وَرَوَيْنَا مِنَ السُّنَنِ او زموږ دليل د قرآن کریم هغه آيت دی کوم چي [مخکي] موږ تلاوت کړی او هغه حديث دی کوم چي موږ روايت کړی وَلَأَنَّ الْمَالَ لَا يَصْلَحُ مُوجِبًا او ځکه چي مال [د قتل] د موجب کېدلو صلاحيت نه لري لِعَدَمِ الْمُمَالَةِ د مماثلت د نشتوالي په وجه [چي مال او مقتول انسان يو د بل هېڅ مثل نه دي] وَالْقَصَاصُ يَصْلَحُ او قصاص د دې صلاحيت لري لِلْمِثَالِ د مثل کېدلو په وجه وَفِيهِ مَصْلَحَةُ الْأَحْيَاءِ رَجْرًا وَجَبْرًا او په همدې قصاص کي د ژونديو مصلحت [ښېگڼه] ده د زجر او جبر په اعتبار سره [أي زجرًا للغير عن وقوعه فيه (يعني چي نور خلک له قتل څخه منع سي) وجرًا للورثة (يعني چي په قصاص سره دمقتول د وارثانو د نقصان تلافي وسي)] فَيَتَقَرَّرُ نو ځکه همدا قصاص به متعین وي وَبِئِ الْخَطَايَا جُوبُ الْمَالِ ضَرُورَةٌ صَوْنُ الدِّمْرِ عَنِ الْإِهْدَارِ او په قتل خطاء کي د مال [دیت] واجبهیل د ضرورت پر بناء دي چي وینه له ضایع کېدو څخه وساتل سي وَلَا يَتَيَقَّنُ بَعْدَ قَصْدِ الْوَلِيِّ بَعْدَ اخْذِ الْمَالِ او له مال [دیت] اخيستلو څخه وروسته دولي د قصد نه کېدلو یقین نسته [بلکي تر دیت اخيستلو وروسته هم د دې امکان سته چي هغه به دخېم او غچ اخيستو پر بناء د قاتل د قتل کولو قصد لري] فَلَا يَتَقَرَّرُ مَدْفَعًا لِلْهَلَاكِ نو ځکه مال به د هلاکت دفع کولو لپاره متعین نه وي.

اللفات: ﴿موجب﴾ د افعال د باب مفعول دی؛ مخکي يې معنى ذکر سوه، ﴿مماثلة﴾ د مفاعلي د باب

مصدر دی؛ يوشی د بېل شي مثل کېدل (ورته کېدل)، مشابهت، ﴿صون﴾ د نصر د باب مصدر دی؛

ساتل (بچ کول). ژغورل. ﴿اهدار﴾ د افعال د باب مصدر دی: ضایع کېدل. بې ځایه کول. لغو کول او باطلول. (د چا خون ضایع کېدل چي هيڅ بدل يې نه واخیستل سي). ﴿مدفع﴾ د فتح له بابه مصدر ميمي دی: دفع کول، ليري کول.

قشوريج: مخکي ذکر سوه چي زموږ په نېز د قتل عمد اصل سزا قصاص دی او د ديت پر وړاله قصاص څخه وروسته د قاتل پر رضاء موقوف دی (يعني که قاتل په ديت ورکولو راضي وي. نو بيا ديت ځني اخيستل کېدای سي). د قصاص د اصل کېدو په هکله دليل دا آيتونه دي: ﴿کُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقَصَاصُ فِي الْقَتْلِ﴾ او ﴿وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ﴾. همدارنگه له دې حديث "الْعَمْدُ قَوْدٌ" څخه هم دا فهمول کيږي چي د قتل عمد اصلي موجب قصاص دی، پاته سوه د ديت مسئله؟، نو ديت د قصاص اصلي موجب نه دی: ځکه په ديت کي د مقتول وارثانو ته مال ورکول کيږي او په مال او مقتول انسان کي هيڅ مماثلت نسته؛ ځکه انسان مالک دی او مالک مملوک (د انسان په ملکيت کي داخل) دی. نو مال د قتل عمد سزا نه سي گرځول کېدای. او پاته سو په قصاص او انسان کي مماثلت سته؛ ځکه د قصاص لغوي معنی ده "يو نفس د بل نفس په عوض کي قربانول". په دې معنی سره د قصاص او مقتول انسان تر مينځ مماثلت سته، نو ځکه عقلاً هم قصاص د قتل عمد موجب دی.

او دويم علت او دليل د دې خبري (چي د قتل عمد موجب قصاص دی) دا دی چي په قصاص کي زجر هم سته او جبر هم سته، د زجر تعلق د عامو خلکو سره دی ځکه کله چي خلک د مقتول په عوض کي د قاتل قصاصېدل وويني او د دې تداره وکړي، نو له دې څخه به عبرت حاصل کړي او له قتل او خون کولو څخه به منع سي.

او د جبر (تلافی) تعلق د مقتول د وليانو سره دی؛ ځکه کله چي قاتل قصاصاً قتل کړی سي نو د مقتول په وجه چي دوی ته کوم ډوک او نقصان رسېدلی دی د هغه تلافی به وسي او دوی به مطمئن او ټاټه سي، نو په دې حواله سره په قصاص کي جبر هم سته او زجر هم سته او په دې هر اعتبار سره قصاص د قتل عمد موجب کېدلو لايق دی، نو ځکه موږ قصاص د قتل عمد موجب گرځولی دی چي د قتل عمد سزا همدا قصاص دی.

وَالْإِطَاءُ لِلْإِمَامِ: دا د يو مقدر سوال جواب دی. سوال دا دی چي کله ستاسو په نېز په مال او انسان کي هيڅ مماثلت نسته او د همدې (عدم مماثلت) په وجه تاسي په قتل عمد کي ديت نه دی واجب کړی. نو بيا په قتل خطاء کي څنگه تاسي ديت واجب کړی دی؟ ځکه د عدم مماثلت والا ستونزه خو هلته هم سته؟.

د همدې په جواب کي صاحب د کتاب رَجَعَ اللَّهُ فَرْمَايِي چي په قتل خطاء کي موږ چي ديت د قتل موجب گرځولی دی هغه د ضرورت پر بناء دی؛ ځکه د خطاء په وجه په هغه کي قصاص

واجبول متعذر دي، اوس که موږ دیت هم واجب نه کړو او په قتل خطاء کي قاتل هسي پرېږدو. نو خلک به په قتل کولو کي جرأت کوي او هر قاتل به د قتل خطاء په نامه له سزا څخه بچ کېدلو کوشش کوي او د محترم انسان خون او وینه به ضایع شي، نو ځکه موږ د هغه د بچ کېدلو په خاطر د ضرورت پر بناء په قتل خطاء کي دیت واجب کړی دی، او دا قاعده خو تاسي ته له مخکي څخه هم معلومه ده چي "الضرورات تبیح المحظورات".

ولایتیقین الخ: په دې سره دامام شافعي رَحْمَهُ اللهُ د قول جواب ورکول سوی دی، حاصل یې دادي چي دامام شافعي رَحْمَهُ اللهُ داوینا چي "مال (دیت) د هلاکت دفع کولو لپاره متعین دی او د قاتل له رضاء څخه بغیر هم د مقتول وليانو ته د دیت اخیستلو اختیار سته" موږ نه تسلیموو؛ ځکه کله چي له صلح څخه بغیر د مقتول ولي له قاتل څخه مال واخلي، نو کېدای سي چي د ولي قصد او اراده به د مخکي په شېر پاته وي چي تر دیت اخیستلو وروسته به هم ولي د خپل خېنم او زړه یخولو لپاره قاتل قتل کوي او کوم مال چي ولي اخیستی دی، دا به هغه له هلاکت او قتل څخه نه راوگرځوي. نو ځکه دیت مطلقاً دافع هلاکت گرځول موږ نه تسلیموو. (احسن الهدایه)

په قتل عمد کي د کفارې وجوب او دامامانو اختلاف

وَلَا كَفَّارَةَ قَبِيهِ عُنْدَنَا اَوْ په قتل عمد کي زموږ په نېز کفارو نسته وَعِنْدَ الشَّافِعِيِّ تَجِبُ او دامام شافعي رَحْمَهُ اللهُ په نېز [په منه کي] کفارو واجب ده لِأَنَّ الْحَاجَةَ إِلَى التَّكْفِيرِ فِي الْعَمْدِ أَمْسَ مِنْهَا إِلَيْهِ فِي الْخَطَا ځکه د قتل خطاء په نسبت په قتل عمد کي کفارو ورکولو ته زیات ضرورت دی فَكَانَ أَدْعَى إِلَى إِيْجَابِهَا نو ځکه دا [قتل عمد] به د کفارې واجبولو ته زیات بلونکی وي [د کفارې د ایجاب به زیات باعث وي] وَلَنَّا: أَنَّهُ كَبِيرَةٌ مَخْصَّةٌ او زموږ دلیل دادي: چي قتل عمد خالص گناه کبیره ده وَلِی الْكَفَّارَةُ مَعْنَى الْعِبَادَةِ او په کفارو کي د عبادت معنی سته فَلَا تُسَلَّطُ بِثُلُهَا نو ځکه کفارو به د قتل عمد په شېر په خالص کبیره گناه سره نه متعلق کیږي وَلِأَنَّ الْكَفَّارَةَ مِنَ الْمُقَادِيرِ او ځکه چي کفارو له [شرعي] مقدارونو څخه ده وَتَعْيُنُهَا فِي الشَّرْعِ لِذَوِّ الْأَدْنَى او په شریعت کي د هغې متعین کېدل د ادنی [ادنی گناه] دفع کولو لپاره دي فَلَا يَعْتَمِدُهَا لِذَوِّ الْأَعْلَى نو ځکه د اعلى [عناء] دفع کولو لپاره به یې نه متعین کوي وَمِنْ جُزْئِهِ جَزَاءُ الْيَسْرَاءِ او د قتل عمد له حکم څخه د

میراث محرومتیا [هم] ده [چي قاتل دمقتول مورث له میراثه محرومېږي] يَقُولُهُ ^① : «لَا مِيرَاثَ لِقَاتِلٍ» ځکه نبي ﷺ فرمایلي دي: چي قاتل لره میراث نسته.

اللغات: «تکفیر» د تفعیل دباب مصدر دی. ددې باب یوه معنی ده: کفارو ورکول (کفارو اداء کول). «أَمْسَ»

د سمع له بابو د اسم تفضیل صیغه ده. ددې باب په صله کې چي "إلى" راسي. مست الحاجة إلى کذا. نو معنی یې ده: ضرورت پیدا کېدل، محتاجه کېدل. (المصباح المنیر). «أَدْعَى» د نصر له بابو د اسم تفضیل صیغه ده:

زیات بلونکی. «لَا تُنَاطُ» د فتح له بابو د فعی مجهول صیغه ده: متعلق کېدل. مُعْلَقٌ کېدل. مدار کېدل.

تشریح: **صورت د مسئلې:** دادی چي زموږ په نېز په قتل عمد کې گناه او قصاص سته (لکه مخکي

چي ذکر سو)، کفارو واجب نه ده، همدا دامام مالک رَحِمَهُ اللهُ او دامام احمد رَحِمَهُ اللهُ مشهوره روایت

دی. په خلاف دامام شافعي رَحِمَهُ اللهُ، دهغه په نېز په قتل عمد کې د گناه او قصاص سره، سره کفارو

هم واجب ده، همدا دامام احمد رَحِمَهُ اللهُ یو روایت دی: دامام شافعي رَحِمَهُ اللهُ دلیل قیاس دی او هغه

دا چي قتل خطاء له قتل عمد څخه کمتر او لاندي دی، او په قتل خطاء کې کفارو واجب ده، نو په

قتل عمد کې خو به په درجه اولی کفارو واجب وي.

ولنا إلخ: په قتل عمد کې د کفارې نه واجبېدلو په هکله زموږ دلیل دادی چي قتل عمد خالص گناه ده

یعني په هغه کې هیڅ ډول هم د اباحت څه شایبه نسته، او کفارو گناه او جرم ختموي، نو په کفارو کې

د عبادت معنی راغله، او ښکاره ده چي په کوم څه کې د عبادت معنی او مفهوم وي، دا د هغه شي سبب

نه سي جوړېدلای چي هغه خالص جرم او گناه وي، نو ځکه موږ په قتل عمد کې کفارو نه وده واجب کړي.

ولأن الکفارة إلخ: په قتل عمد کې د کفارې نه واجبېدلو زموږ دویم دلیل کوم چي دامام شافعي رَحِمَهُ

الله د دلیل جواب هم دی، دادی چي د کفارو تعین د شریعت له طرفه کیږي او شریعت کفارو د

هغه گناه دلیري کولو لپاره متعینه کړې ده کوم چي ادنی ده یعني کومه گناه چي په قتل خطاء سره

ثابتیږي، لهذا په خپل رایه او گومان سره کفارو دهغه گناه دلیري کولو لپاره نه سي متعینول کېدای

کوم چي اعلی ده یعني کومه گناه چي په قتل عمد سره ثابتیږي، نو ځکه په دې حواله سره هم په

قتل عمد کې کفارو نه واجبېږي.

① تخریج: آخره ابن ماجة فی کتاب العرائض، باب رقم: ۸، حدیث رقم: ۲۷۳۵. (احسن اهدایه)

ومن حکمه إلخ: فرمایي د قتل عمد یو حکم دا هم دی چي قاتل دخپل مقتول مورث له میراث څخه محرومېږي (یعني که څوک خپل مورث [پلار وغیره] قتل کړي، نو له میراثه یې محروم گرځي) او دهغه محروم کېدل په دې حدیث سره ثابت دي "چي د قاتل لپاره میراث نسته".

د قتل شبه عمد تعریف او تفصیل

قَالَ: وَشِبْهُ الْعَمْدِ عُنْدَ أَنْ حَنِيفَةً فرمایي: او قتل شبه عمد دامام صاحب رَجَه الله په نېزدا دی
 أَنْ يَتَعَمَّدَ الضَّرَبَ بِهَا أَيْسَ بِسِلَاحٍ وَلَا مَا أُجْرَى مَجْرَى السِّلَاحِ چي قاتل په داسي شي سره دوهلو
 قصد وکړي کوم چي نه وسله وي او نه دوسلې قائم مقام وي وَقَالَ أَبُو يُوسُفَ وَمُحَمَّدٌ وَهُوَ قَوْلُ
 الشَّافِعِيِّ: أَوْ صَاحِبِينَ رَجَهَهُمَا اللهُ فرمایي او همدا دامام شافعي رَجَه الله قول [هم] دی إِذَا ضَرَبَهُ بِحَجَرٍ
 عَظِيمٍ أَوْ بِخَشَبَةٍ عَظِيمَةٍ چي کله قاتل په لویه ډبره یا په لوی لرگي سره انسان ووهي فَهُوَ عَمْدٌ نو دا
 قتل عمد دی وَشِبْهُ الْعَمْدِ أَنْ يَتَعَمَّدَ ضَرَبَهُ بِهَا لَا يُقْتَلُ بِهِ غَالِبًا او شبه عمد دادی چي قاتل په داسي
 شي سره انسان ووهي چي عموماً په هغه سره قتل نه کول کيږي لِأَنَّهُ يَتَقَاصَرُ مُغْنَى الْعَمْدِيَّةِ حُكْمَهُ
 چي [په دې صورت کي] د عمد والي معنی قاصره کيږي بِاسْتِغْمَالِ آلَةٍ صَغِيرَةٍ لَا يُقْتَلُ بِهَا غَالِبًا د
 داسي کوچنۍ آلې په استعمالولو سره چي عموماً په هغه سره قتل نه کول کيږي لِأَنَّهُ يُقْصَدُ بِهَا
 غَيْرُهُ كَالثَّأْوِيبِ وَنَحْوِهِ حُكْمَهُ په هغه [آله صغیره] سره له قتل څخه بنیر د ادب ورکولو او داسي نورو
 اراده کيږي فَكَانَ شِبْهُ الْعَمْدِ نو حُكْمَهُ دا په شبه عمدوي وَلَا يَتَقَاصَرُ بِاسْتِغْمَالِ آلَةٍ لَا تَلْبِثُ او د عمدیت
 معنی د داسي آلې په استعمال سره نه قاصره کيږي کوم چي ونه درېږي [او له وژلو څخه بنیر انسان نه پرېږدي]
 لِأَنَّهُ لَا يُقْصَدُ بِهِ إِلَّا الْقَتْلُ حُكْمَهُ چي په هغه سره صرف د قتل اراده کيږي كَالسَّيْفِ لکه توره فَكَانَ عَمْدًا
 مُوجِبًا لِلْقَوْدِ نو حُكْمَهُ دا [قتل بالآلة لا تلبث] به قتل عمدوي کوم چي د قصاص واجبونکی دی.

اللفات: ﴿أَجْرَى مَجْرَى﴾ مخکي ذکر سوه چي کله دغه دوې صیغې یو ځای سره ذکر سي، نو معنی
 یې ده: قیام مقام کېدل، ﴿يَتَقَاصَرُ﴾ د تفاعل د باب مضارع ده: قاصر او ناقص کېدل، کم کېدل،
 ﴿تَأْدِيبُ﴾ د تفعیل د باب مصدر دی: ادب ورښوول، سمولې (سمي لاري ته راواستل)، ﴿لَا تَلْبِثُ﴾ د
 سمع د باب نفي صیغه ده: درېدل، درنگ کول.

تشریح: د قتل عمد له بیان څخه تر فراغت وروسته اوس له دې ځایه د قتل دویم قسم یعنې قتل

شبه عمد بیانوي. د قتل شبه عمد په تعریف کې د علماؤ اختلاف دی. دامام صاحب رحمه الله په نېز د قتل شبه عمد تعریف دا دی چې که قاتل قصداً په داسې شي سره مقتول ووهلی وي کوم چې نه وسله وي او نه د وسلې قائم مقام وي، مثلاً په لرگي او ډانګ سره یې انسان ووهلی چې د هغه په وجه انسان مړ سو. نو داسې قتل ته "قتل شبه عمد" وايي. د صاحبینو او دامام شافعي رحمه الله په نېز که قاتل په لویه ډبره یا لوی لرگي سره انسان ووهلی او هغه مړ سو، نو دا قتل عمد دی. او که په یو داسې شي سره یې ووهلی چې په هغه سره عموماً قتل نه کیږي، مثلاً په کوچني لرگي او لکړه سره یې ووهلی او انسان مړ سو، نو دا قتل "قتل شبه عمد" دی؛ ځکه کوچنی لرگي وغیره عموماً د قتلولو لپاره نه استعمالیږي، او د کوچنۍ اګې په ذریعه په قتلولو کې د عمدیت په معنی کې هم کمي راځي. همدارنګه دا ډول کوچنۍ اګه عموماً له قتل څخه بغیر د نورو مقاصدو مثلاً د انسان د تادیب او سمولو او د معمولي سزاګانو لپاره استعمالیږي، نو ځکه په دې حواله سره هم په اګه صغیره سره دوهلو په صورت کې که مضروب کس مړ سي، نو دا قتل شبه عمد دی.

ولا يتقاصر إلخ: اوس ذکر سوه چې د اګه صغیره په استعمالولو سره د عمدیت په معنی کې کمي راځي، لېکن که په اګه صغیره سره مسلسل څوک ووهل سي او بیا هغه مړ سي، یا هغه داسې اګه وي چې بغیر له وژولو انسان نه پرېږدي لکه توره، نو دا قتل عمد دی. شبهه عمد نه دی؛ ځکه په داسې اګه او وهلو سره د قتل اراده کول کیږي چې مضروب کس قتل سي، او ښکاره ده چې په کومه اګه سره د انسان د وژلو اراده وسي، په هغه سره واقع کېدونکي مرګ به صرف د قتل عمد په حکم کې داخل وي. (احسن الهدایه)

دامام صاحب رحمه الله نقلي او عقلي دلیل

وَلَهُ قَوْلُهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: او دامام صاحب رحمه الله دلیل د نبی ﷺ دا فرمان دی **«أَلَا إِنَّ قَتِيلَ خَطَا الْعَمْدِ قَتِيلُ السُّوِّطِ وَالْفَصَا خَيْرُ دَارٍ! د خطاء عمد [شبه عمد] مقتول د درې او لکړي مقتول دی [يعني هغه کس چې په درې او لکړي سره قتل کړی سوی وي] وَفِيهِ وَائِدَةٌ مِنَ الْإِسْلَامِ»** او په هغه کې سل اوبښان واجب دي **وَلَأَنَّ الْأَلَةَ غَيْرَ مَوْضُوعَةٍ لِلْقَتْلِ** او ځکه چې دا اګه [لکړه وغیره] خونه د قتل لپاره وضع کړی سوی ده **وَلَا مُسْتَعْمَلَةٌ فِيهِ** او نه په قتل کې استعمالېدونکې ده **إِذْ لَا يُبَكِّنُ اسْتِغْمَالُهَا عَلَى غَيْرَةٍ**

مَنْ حُكِمَ دَدِي أَلَيْهِ اسْتِعْمَالُ مَمَكْنِ نَه دِي دَهغه کس په غفلت کي الْبَقْصُودُ قَتْلُهُ چي د هغه د قتل اراده سوې وي وَبِهِ يَحْصُلُ الْقَتْلُ غَالِبًا او عموماً په همدې سره قتل واقع کيږي [أي: بالاستعمال على غيرة من المقصود بالقتل] يحصل القتل غالباً، ولا يحصل ذلك إلا بألة موضوعة للقتل كالسيف والكلية [فَقَصَرَتْ الْعَمْدِيَّةُ نَظَرًا إِلَى الْأَلَةِ] نو د آلي و طرف ته په کتولو سره عمدیت [عمد کېدل] قاصر سوه فَكَانَ شَبْهُ الْعَمْدِ نو حُکمه دابه قتل شبه عمد وي [نه قتل عمد] كَالْقَتْلِ بِالسُّوْطِ وَالْعَصَا الضَّغِيرَةِ لکه په دُرّه او کوچنۍ لکړي سره قتل کول [چي شبه عمد دي].

اللغات: ﴿قتيل﴾ قتل کړی سوي، مقتل، ﴿غیرة﴾ (بکسر الفین و تشدید الراء): غفلت، نا خبري،

﴿قصرت﴾ د نصر له بابۀ د ماضي صيغه ده: قاصر او ناقص کېدل، کوتاه کېدل، کم کېدل.

تشریح: مخکي ذکر سوه چي دامام صاحب رَحْمَهُ الله په نېز قتل شبه عمد هغه قتل دی چي په هغه کي قاتل په وسله ياد وسلې په قائم مقام شي سره مقتول وهلی نه وي، بلکي په لرگي، لکړه وغيره سره يې وهلی او وژلی وي، نو په دې هکله دامام صاحب رَحْمَهُ الله دليل دا حديث دی "أَلَا إِنَّ قَتِيلَ خَطِ الْعَمْدِ قَتِيلَ السُّوْطِ وَالْعَصَا وَفِيهِ مَائَةٌ مِنَ الْإِبِلِ" (يعني د شبه عمد مقتول هغه دی کوم چي په دُرّه او لکړه سره قتل سوي وي او په هغه کي سل اوښان واجب دي)، په دې حديث سره امام صاحب رَحْمَهُ الله په دې توگه دليل نيسي چي په دې کي مطلق "عصا" ذکر سوي ده (دا پکښي نسته چي هغه به لوی وي يا به کوچنۍ وي)، او "عصا" لرگي او لکړي (ډانگ) دواړو لره شامله ده، برابره ده هغه لوی وي او که کوچني وي، نو په دواړو سره قتل کول قتل شبه عمد دي، لهذا د شبه عمد په واقع کېدلو د کوچنۍ آلي شرط لگول د حديث پر اطلاق زياتوب کول دي کوم چي صحيح نه دي (لکه څرنگه چي صاحبينو رَحْمَهُمُ الله د شبه عمد په تعريف کي د آلي کوچنۍ کېدل مؤثر منلي دي).

او په مذکوره حديث کي قتل شبه عمد په "قتل خطاء عمد" سره تعبير سوي دی، حُکمه عمد خو په دې وجه ورته ويل سوي دي چي په هغه کي د قاتل قصد او اراده د قتل وي، او خطاء حُکمه ورته ويل سوي دي چي قاتل په وسله ياد هغې په قائم مقام شي سره نه دی قتل کړی، نو په دې وجه د شبه عمد نوم خطاء عمد هم دی.

وَلأنَّ الْأَلَةَ الْخ: دا دامام صاحب رَحْمَهُ الله عقلي دليل دی، حاصل يې دا دی چي په لرگي، لکړه وغيره سره قتلول په دې وجه هم شبه عمد دي چي لرگي وغيره خو نه د قتل کولو لپاره جوړ سوي دي او نه

هغوی د قتل په نیت استعمالول کيږي. په بله وینا دا چي د اشیان وسله (سلاح) نه ده؛ ځکه وسله هغه شي ته وايي چي د انسان د غفلت په حالت کي په هغه سره د انسان وژل ممکن وي او چي په هغه سره ناخپه وار وسي او وهل سوی کس مړ سي او دا مرگ په یوه یا دوو وارو سره واقع کيږي. حال دا چي په لرگي، ډانگ، وغیره سره د غفلت په حالت کي د انسان وژل ممکن نه دي؛ ځکه یو، دوه، واره په لرگي د انسان په وهلو سره مرگ نه واقع کيږي بلکي سمدستي هغه وهل سوی کس له غفلت څخه وځي او دمقابلې او ځان ژغورنې لپاره درېږي. نو ځکه په لرگي وغیره سره چي کوم قتل او مرگ واقع سي. په هغه کي به د عمدیت معنی قاصره وي. او ښکاره ده چي کله د عمدیت په معنی کي قصور او کمی وي. نو په لرگي وغیره سره قتلول به قتل عمد نه وي بلکي شبهه عمد به وي. لکه څرنګه چي په دره سره قتلول قتل شبهه عمد دي. نو همداسي به دا هم شبهه عمد وي. (احسن الهدایه)

د قتل شبهه عمد موجب او حکم

قَالَ: وَهُوَ جُزْءٌ مِنْ الْقَوْلَيْنِ الْإِثْمُ فرمایي: او د دواړو قولونو مطابق د هغه [قتل شبهه عمد] موجب گناه ده. لَأَنَّهُ قَتَلَ وَهُوَ قَاصِدٌ فِي الضَّرْبِ ځکه قاتل په داسي حال کي قتل کړی دی چي هغه په وهلو سره [د قتل] اراده کونکی دی وَالْكَفَّارَةُ او [د شبهه عمد موجب] کفارو [هم] ده لِسَبَبِهِ بِالْخَطَا ځکه چي هغه د قتل خطا مشابه ده وَالَّذِيَّةُ مُغْلَقَةٌ عَلَى الْعَاقِلَةِ او [د شبهه عمد موجب] پر عاقله وودیت مغلظه [هم] دی وَالْأَمْلُ أَنْ كُلِّ وَبَةٍ وَجَبَتْ بِالْقَتْلِ ابْتِدَاءً او قاعده کلیه داده چي هر هغه دیت کوم چي په قتل سره ابتداء [سمدستي] واجب سي لَا يَتَغَيَّرُ يُخْذُ مِنْ بَعْدِ نه د داسي معنی [سبب] په وجه کوم چي [تر قتل] وروسته پیدا سي [يعني د بعد القتل پیدا کېدونکي سبب په وجه واجب نه سي] فَهِيَ عَلَى الْعَاقِلَةِ نو داسي دیت پر عاقله وودی إِغْتِبَارًا بِالْخَطَا پر قتل خطا په قیاس کولو سره وَتَجِبُ لِي ثَلَاثِ سِنِينَ لِقَفِيَّةِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ او دا دیت په دریو کالو کي واجب دی د عمر بن الخطاب عليه السلام د فیصلې په وجه [چي عاقله به یې په دریو کالو کي دنده اداء کوي] وَتَجِبُ مُغْلَقَةً او دا دیت په مغلظه توګه واجب دی وَسَبَبُ صِفَةِ التَّغْلِيظِ مِنْ بَعْدِ إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى او د مغلظه والي صفت [او وضاحت] به موږ ان شاء الله ژر بیان کړو [په کتاب الدیات کي] وَيَسْتَعْلَقُ بِهِ حَرْمَانُ الْبَيْرَاطِ او د هغه [قتل شبهه عمد] سره د میراث محرومتیا هم متعلق کيږي لَأَنَّهُ جَزَاءُ الْقَتْلِ ځکه چي دا [د

میراث محرومتیا] د قتل سزا ده وَالشُّبُهَةُ تُؤْتَرَقُ سَقُوطُ الْقَصَاصِ دُونَ جِرْمَانِ الْمِيرَاثِ او شبهه [صرف] د قصاص په ساقطېدو کې اثر کوي. نه د میراث په محرومتیا کې وَمَا لِكَ وَإِنْ أَنْكَرَ مَعْرِفَةَ شَبِهِ الْعَمِدِ او امام مالک رَحِمَهُ اللهُ که څه هم د شبهه عمده د پېژندنې انکار کړی دی [چې قتل شبهه عمده نسته] فَالْحُجَّةُ عَلَيْهِ مَا أَشَقَّقْنَا خو د هغه په خلاف هغه [حدیث] حجت دی کوم چې موږ مخکې بیان کړی دی.

اللغات: ﴿مُوجِبٌ﴾ د افعال د باب مفعول دی: واجب کړی سوی (څه چې د یو شي په وجه واجبېدونکي او لازېدونکي وي). حکم، مقتضا، نتیجه، ﴿دِیة﴾ خون بها، هغه مال چې قاتل یې د مقتول وارثانو ته ورکوي. ﴿مغلظة﴾ د تفعیل د باب مفعول دی: سخت، سنگین، ﴿عاقلة﴾ د قاتل متعقلین (اهل دیوان و غیره) او د هغه نژدې قومیان (خاندان والا)، ﴿حرمان﴾ د کرم د باب مصلحه دی: محروم کېدل (محرومېدل).
تشریح: صورت د مسئلې: دا دی چې د قتل شبهه عمده موجب یعنی د هغه حکم او سزا په شریعت کې گناه او کفره او دیت مغلظه دي، گناه خو ځکه واجب ده چې په شبهه عمده کې هم قاتل د قتل او ضرب قصد کوي او قصداً په ناحقه یو مسلمان قتلول لویه گناه ده، لکه څنګه چې په آیت کې ذکر سوی دي: ﴿وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فِجْزَاؤُهُ جَهَنَّمَ اِلَخْ﴾.

والکفارة اِلخ: او د شبهه عمده سره د کفرې د واجبېدلو دلیل دا دی چې د قتل داکې و طرف ته په کتلو سره شبهه عمده د قتل خطاء مشابه دی او په قتل خطاء کې پر قاتل دیت واجبېږي، نو ځکه په شبهه عمده کې به هم پر هغه دیت مغلظه واجب وي چې هغه به د قاتل عاقله اداء کوي. (د مغلظه والي وضاحت به څه وروسته وسي).

ددیت واجبېدلو په هکله دلته دا قاعده کلیه تاسې په یاد لرئ! چې کوم دیت سمدستي د قتل په وجه واجب سي او داسې نه وي چې وروسته د صلح و غیره په نتیجه کې ثابت سي، د هغه اداء کول د قاتل د عاقله وړ پر ذمه واجب دي، او څرنگه چې قتل شبهه عمده د قتل خطاء مشابه دی چې په هغه کې سمدستي دیت واجبېږي، نو ځکه په شبهه عمده سره واجبېدونکی دیت به هم د قاتل د عاقله وړ پر ذمه واجب وي او همدا عاقله به هغه اداء کوي.

وتجب فی ثلاث اِلخ: فرمایي پر عاقله وړ چې دا کوم دیت واجب دی. د هغه اداينه به په دریو کالو کې کیږي چې عاقله به په دریو کالو کې دننه هغه ټوله اداء کوي، او دریو کالو دا موده له حضرت عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ څخه نقل سوي ده چې هغه په دومره موده کې د دیت اداء کولو حکم صادر کړی وو.

ويتعلق به حرمان الميراث إلخ: فرمايي د قتل عمد په شپږ په قتل شبه عمد کي هم قاتل د خپل مقتول مورث له ميراث څخه محروميږي؛ ځکه مخکي زموږ له طرفه ذکر سوی حديث "لا ميراث لقاتل" عام دی او د قتل ټولو قسمونو لره شامل دی.

او هغه حديث کوم چي موږ دامام صاحب رَجَه الله په دليل کي ذکر کړی دی يعني "الا إن قتيل خطا العمد إلخ" دا دامام مالک رَجَه الله د هغه قول په خلاف حجت دی چي په هغه کي يې د شبه عمد انکار کړی دی او ويلي يې دي چي زما په نېز د قتل صرف دوه قسمونه دي: ① قتل عمد، ② قتل خطاء. حال دا چي په مخکيني بيان سره دا څرگنده او ثابته سوه چي قتل شبه عمد هم د قتل له اقسامو څخه دی.

په شبه عمد کي له ميراث څخه د قاتل د محرومېدلو عقلي دليل دا دی چي له ميراثه محرومېدل (حرمان ارث) د قتل جزاء او سزا ده، او څرنگه چي په شبه عمد کي قتل موجود دی، نو ځکه قاتل به د خپل مقتول مورث له ميراثه محروميږي.

پاته سو دا سوال چي په شبه عمد کي څو شبه موجوده ده، نو ځکه په دې قتل کي وارث يعني قاتل له ميراثه نه محرومېدل پکار دي؟ د دې جواب دا دی چي دلته چي کومه شبه ده هغه صرف له قصاص څخه مانع ده، له حرمان ارث څخه مانع نه ده، نو ځکه په قتل شبه عمد کي قصاص ساقط دی لېکن له ميراثه محرومېدل هغسي باقي دي. (احسن الهيايه)

د قتل خطاء د دوو قسمونو تفصيلي بيان

قال: وَالْعَمَلُ عَلَى قَوْلَيْنِ فرمايي: او قتل خطاء پر دوه قسمه دی عَمَلٌ فِي الْقَصْدِ ① [يو قسم] قتل خطاء في القصد دی وَهُوَ أَنْ يَرْمِيَ شَخْصًا يَكُونُ صَنِيدًا او هغه دا دی چي داسي شخص وويلي چي پر هغه يې د ښکار گومان وي [يعني د ښکار په گومان يوشی وويلي] فَلِذَا هُوَ آدَمِيٌّ خو [که گوري] هغه انسان وي أَوْ يَكُونُ عَرَبِيًّا يا پر هغه يې د حربي گومان وي فَلِذَا هُوَ مُسْلِمٌ خو هغه مسلمان وي وَعَمَلٌ فِي الْفَعْلِ ② [او بل قسم] قتل خطاء في الفعل دی وَهُوَ أَنْ يَرْمِيَ غَرَضًا او هغه دا دی چي يونښان [ښه] وويلي فَيُصِيبُ آدَمِيًّا خو هغه [غشي وغيره] پر انسان ولگيږي وَمُوجِبٌ ذَلِكَ الْكَفَّارَةُ وَالْبَيَّةُ عَلَى الْعَاقِلَةِ او د قتل خطاء موجب كفاره او پر عاقله ووديت دی لِقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿فَتَحْرِيرُ

رَقَبَةٍ مُؤَمَّنَةٍ حُكِمَ اللَّهُ تَعَالَى فَرَمَايِلِي دِي : [چي د قتل خطاء پر قاتل] يوه مؤمنه رقبه آزادول [واجب]
 دِي وَدِيَّةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ (النساء: ۹۲) او [بل] ديت [واجب] دی کوم چي به دمقتول کورنی ته
 سپارل کيږي وَهِيَ عَلَى عَاقِلَتِهِ فِي ثَلَاثِ سَنِينَ او د ادیت د قاتل پر عاقله وو په دریو کالو کي
 [واجب] دی لِثَمَانِيَّاتِهِ دهنه دلیل په وجه کوم چي موریان کړی وَلَا إِلَهُ فِيهِ يَغْنَى لِي الْوَجْهَيْنِ او په
 قتل خطاء کي يعني [دهنه] په دواړو صورتونو [قسمونو] کي گناه نسته قَالُوا: الْفَرَادُ إِلَهُ الْقَتْلِ
 مَشَايخ رَجَعَهُ اللَّهُ فَرَمَايِي : چي مراد د قتل گناه ده [يعني د قصد قتل او قصد چي کومه گناه ده. هغه نسته]
 فَأَمَّا نِي نَفْسِي فَلَا يَغْنَى عَنِ الْإِلَهِ کوم چي نفس قتل دی نو هغه له گناه خنجه خالي نه دی مِنْ خَيْبُ
 تَرَكَ الْقَرْبَةَ د عزمت پر بنسټولو په حیثیت سره [چي هغه په عزمت عمل نه دی کړی] وَالْمَبَالِغَةُ فِي
 الشَّيْءِ فِي حَالِ الرُّثَى او دويشتلو په حالت کي په ثابت پاتېدو [احتياط کولو] کي د مبالغې د
 پر بنسټولو په حیثیت سره [چي دغشي وشتلو په وخت کي چي د کومي درجې احتياط کول پکار دي. هغه
 يې هم پرې ايښی دی] إِذْ شَرَعُوا الْكُفَّارَةَ يُؤْذَنُ بِاعْتِبَارِ هَذَا الْبُغْيِ حُكْمٌ د کتاري مشروعیت د دې معنی
 [گناه] د معتبر کېدلو خبر ورکوي وَيُحْزَرُ عَنِ الْمِيرَاثِ او د قاتل له میراثه [هم] محروميږي لِأَنَّ
 فِيهِ إِمَّا حُكْمٌ چي په دې [قتل خطاء] کي گناه سته فَيَصِفُ تَغْلِيْقُ الْحَرَمَانِ بِهِ نو پر هغه د میراث
 محرومتیا معلق کول صحيح دي بِخِلَافِ مَا إِذَا تَعَمَّدَ الْقَتْلُ مَوْضِعًا مِنْ جَسَدِهِ په خلاف دهنه
 صورت کله چي قاتل دهنه د بدن پر يوه ځای دوهلو [او وشتلو] اراده وکړي فَأَخْطَأَ قَاصَابَ
 مَوْضِعًا آخَرَ لېکن هغه [غشي وغيره] خطاسي او پر بل ځای ولگيږي فَبَاتَ بِيَا هُنَّ [مضروب کس]
 مَرِي سِي حَيْثُ يَجِبُ الْقَصَاصُ نو [په دې صورت کي] قصاص واجبېږي لِأَنَّ الْقَتْلَ كَذَ وَجَدَ حُكْمٌ چي
 قتل موجود سو بِالْقَصْدِ إِلَى بَعْضِ بَدَنِهِ دهنه [مضروب] د بدن بعضې حصې ته د قصد کولو په
 وجه [يعني حُكْمٌ چي قاتل دهنه د بعضې حصې د وشتلو قصد کړی دی] وَجَبَتْ لِي الْبَدَنُ كَالْمَحَلِّ الْوَاحِدِ او
 ټوله بدن د يوه ځای په شېر دی [ټوله بدن محل واحد دی].

اللفات: «القصْد» د نصر د باب اسم مصدر دی: اراده، «یرمی» د ضرب د باب مضارع ده: غشی وغیره غورغول، وریشتل، «غرضاً» د دې لفظ یوه معنی ده: نښه، نښان (نښانه)، هدف، «یؤذن» د افعال د باب مضارع ده، مراد: خبر ورکول، «عزیمه» لغوي معنی یې ده: پخه اراده (ټینګه اراده)، اصطلاحی معنی یې ده: اصل مشروع، صاحب د تعریفات د عزیمت اصطلاحی معنی داسي ذکر کړې ده: «وفی الشریعة اسم لبا هو اصل المشروعات غیر متعلق بالعوارض». او صاحب د معجم لغة الفقهاء داسي ويلي دي: «الحکم الثابت یدلیل خالی من معارض راجح»، «أصاب» د افعال د باب ماضي ده: رسېدل، لګېدل، «محل» ځای، د حلول او شوه کېدلو ځای.

تشریح: په دې عبارت کې د قتل خطاء په هکله بحث سوی دی، تر ټولو مخکې تاسي دا په یاد لرئ! چې د قتل خطاء دوه قسمونه دي: ① خطاء فی القصد، ② خطاء فی الفعل.

خطاء فی القصد دا ده چې د انسان په قصد او اراده کې غلطې واقع سي، مثلاً څوک د ښکار په گومان یو انسان په غشی وغیره سره وویلي يعني د هغه گومان وي چې دا د ښکار حیوادی لېکن که گوري هغه انسان وي، یا یو څوک د حربي په گومان مسلمان وویلي، نو دا د قصد او ارادې خطاء ده.

خطاء فی الفعل دا ده چې څوک پر ښکار غشی ورايله کړي، لېکن د ښکار پر ځای هغه پریو انسان ولګیري، نو دا د فعل يعني د غشي وریشتلو غلطې ده چې دې ته خطاء فی الفعل وايي.

د دې دواړو قسمونو حکم دای چې په دوی کې کفار هم واجبيږي او د قاتل پر عاقله وودیت هم واجبيږي چې هغه به په دریو کالو کې دننه عاقله اداء کوي، لکه مخکې چې د حضرت عمر رضی الله عنه

په اثر سره دې دلیل بیان سو. او د کفارې واجبيدلو دلیل د قرآن کریم دا آیت دی «و من قتل مؤمناً خطاً فتحریر رقبة مؤمنة ودية مسلمة إلى أهله إلخ» (يعني څوک چې په غلطې سره یو مسلمان قتل کړي، د هغه بله یو مؤمن غلام آزادول دي او د مقتول مسلمان کورنۍ ته دیت ورسپارل دي).

ولاثم فيه إلخ: فرمایي چې په قتل خطاء کې پر قاتل گناه نسته، يعني کوم چې د قصد گناه ده (ځکه د هغه قصد او اراده د قتل نه ده)؛ ځکه د گناه لپاره قصد صحيح ضروري دی او دلته په قصد کې خلل دی. نو په دې حواله سره گناه خونسته، لېکن د نفس د قتل گناه هغه په هر حال کې سته، ځکه قاتل په عزیمت باندې عمل نه دی کړی او د غشي غورغولو په وخت کې چې د کومي درجې احتیاط کول پکار دي، هغه یې نه دی کړی، نو ځکه د نفس قتل گناه پر هغه سته؛ ځکه که گناه نه وای نو پر قاتل به کفار هم واجب نه وای، لهندا د کفارې مشروع کېدل او واجبيدل د دې ښکاره دلیل دی چې په قتل خطاء کې هم گناه سته.

ویر، عن الميراث إلخ: څرنګه چې په قتل خطاء کې ګناه سته، نو همداسې په هغه کې قاتل دخپل مقتول مورث له میراثه محرومېږي هم؛ ځکه ګناه اوله میراثه محرومېدل دواړه یو ځای جاري کېږي.

بخلاف ما إذا تعذر إلخ: ددې تعلق دمتن ددې جملې سره دی "و موجب ذلك الكفارة والدية". حاصل یې دای چې که څوک پر معلوم اندام دانسان دوهلویا ویشتلو قصد وکړي لېکن هغه پر بل ځای ولګېږي، مثلاً قصد دانسان پر پښو غشی وړایله کړي لېکن غشی دانسان پر سینه ولګېږي او هغه مړ سي، نو په دې صورت کې هم پر ورشتونکي کس قصاص واجېږي؛ ځکه دلته که څه هم د هغه قصد غلط سوی دی، خو څرنګه چې د هغه له طرفه د بدن دیوې حصې (پښو) د ویشتلو قصد موجود دی او دانسان ټوله بدن دمحل واحد په څېر دی (او دې محل ته د هغه قصد ثابت سو)، نو په دې قتل کې د عمد معنی موجوده سوه او قتل عمد د قصاص موجب دی، نو ځکه دلته به هم پر قاتل قصاص واجب وي. (احسن الهدایه)

د قتل خطاء قائم مقام او د قتل بالسب بیان

قَالَ: وَمَا أُجْرَى مَجْرَى الْخَطَا فَرَمَائِي: او هغه قتل کوم چې د قتل خطاء قائم مقام دی مِثْلُ النَّاسِ يَنْقَلِبُ عَلَى رَجُلٍ فَيَقْتُلُهُ [هغه] لکه بیده کس چې پر یو سړي راوړي او قتل یې کړي فَعُكْبُهُ حَكْمُ الْخَطَا فِي الشَّرْعِ نو په شریعت کې د هغه حکم د قتل خطاء حکم دی وَأَمَّا الْقَتْلُ بِسَبَبٍ او کوم چې قتل بالسبب دی كَحَافِرِ الْبُيُوتِ وَاضِعِ الْحَجَرِ عَلَى مَوْلَاكَ [هغه] لکه دبل چا په ملکیت [ځمکه] کې شاه کیندونکی او ډبره ایښوونکی کس وَمَوْجِبُهُ إِذَا تَلَفَ فِيهِ أَدَمَى الذِّئَةِ عَلَى الْعَاقِلَةِ او د قتل بالسبب موجب دای چې که په هغه کې سړی مړ سي [نو] پر عاقله وودیت دی لِأَنَّهُ سَبَبُ التَّلَفِ ځکه چې دا [حفر او وضع الحجر] د تلف کېدلو سبب دی وَهُوَ مُتَعَدٍّ فِيهِ او هغه [حافر او واضع] په دې کې تعدی کونکی دی فَأَنْزَلَ مُوقِعًا دَافِعًا نو ځکه هغه به د وراچونکي او د ورپورې وهونکي کس په درجه ګرځول کېږي [یعنې حافر او واضع چېرته داسې وي لکه دوی چې خپله هغه سړی شاه ته اچولی یا پر ډبره یې ورپورې وهلي وي] فَوَجَبَتِ الذِّئَةُ نو ځکه دیت به واجېږي.

اللغات: «ينقلب» د انفعال مضارع ده؛ اوبستل. «حافر» د ضرب د باب فاعل دی؛ (خاه) کیندونکی. «تلف» د سمع ماضی ده؛ تلفېدل. ضایع کېدل. «متعد» د تغفل د باب فاعل دی؛ تعدی

کونکی (تجاوز کونکی). نا حق ته تصرف کونکی. ﴿مُؤْتَقِع﴾ دافعال دباب فاعل دی: وراچونکی (وراینه کونکی). ﴿دافع﴾ دفتح دباب فاعل دی. مراد: دیکه ورکونکی، پوري وهونکی، تمبونکی.

تشریح: په دې عبارت کې د قتل د آخري دوو قسمونو یعنې د قائم مقام خطاء او قتل بالسبب بیان سوی دی، نو فرمایي هغه قتل کوم چې د قتل خطاء قائم مقام وي مثالیې دادی چې یو سړی بیده وي او د خوب په حالت کې پر بل کس را واورې او هغه (بل کس) مړ سي. نو داسې قتل د قتل خطاء قائم مقام دی او د دې هاغه حکم دی کوم چې د قتل خطاء دی، او څرنگه چې په قتل خطاء کې پر قاتل کفاره او دیت واجبیږي او قاتل د مقتول له میراثه محرومیږي (که مقتول د هغه مورث وي). نو ځکه هغه قتل کوم چې د قتل خطاء قائم مقام دی، په هغه کې به هم پر قاتل کفاره او دیت دواړه واجبیږي او هغه به له میراثه محرومیږي.

وَأَمَّا الْقَتْلُ بِسَبَبٍ الْخ: د قتل پنځم آخري قسم قتل بالسبب دی، یعنې چې دیو سړي فعل د بل چاد قتل سبب وگرځي، مثلاً یو سړی د بل چا په ځمکه کې بغیر د هغه له اجازې شاه وکیندي او په هغه کې یو کس ولوېږي او مړ سي، یا د بل چا په ځمکه کې بغیر له اجازې غټه ډبره کېښیږي او بیا د ډبرې سره یو څوک ټکر سني یا ډبره پر یو چا را واورې او هغه مړ سي، نو دا قتل بالسبب دی او پر قاتل بالسبب یعنې پر شاه کیندونکي او ډبره ایښوونکي باندي دیت واجبیږي چې هغه به دده عاقله اداء کوي؛ ځکه که څه هم په دې صورتونو کې قاتل (یعنې حاضر او واضع حجر) بذات خود قتل نه دی کړی، خو بیا هم د مقتول کس د تلف کېدلو او مړ کېدلو سبب د هغه فعل (حجر او وضع حجر) دی. او هغه په دې فعل کې تعدی کونکی دی، نو داسې به گنل کیږي چې ګواکې هغه خپله دا کس شاه ته وراړله کړی دی یا خپله یې د ډبرې سره وهلی دی او څوک چې داسې وکړي او مرگ واقع سي، نو پر هغه دیت واجبیږي، لهندا څوک چې د داسې مرگ سبب جوړ سي، نو پر هغه به هم دیت واجبیږي.

په قتل بالسبب کې کفاره او له میراثه محرومېدل نسته او د امام شافعي رَحْمَةُ اللَّهِ اخْتِلاف

وَلَا كَفَّارَةَ فِيهِ وَلَا يَتَمَلَّقُ بِهِ جَرْمَانُ الْمِيرَاثِ او په قتل بالسبب کې نه کفاره سته او نه د هغه سره میراث محرومي متعلق کیږي [یعنې پر قاتل بالسبب نه کفاره واجب ده او نه له میراثه محروم کیږي] وَقَالَ الشَّافِعِيُّ: يُلْحَقُ بِالْخَطَا فِي أَحْكَامِهِ او امام شافعي رَحْمَةُ اللَّهِ فرمایي: چې قتل بالسبب به په ټولو احکامو کې د قتل خطاء سره لاحقول کیږي لِأَنَّ الشَّرْعَ أَمَرَهُ قَاتِلًا ځکه شریعت هغه د قاتل په درجه ګرځولی دی وَلَنَا: أَنِ الْقَتْلَ مَعْدُومٌ مِنْهُ حَقِيقَةٌ زموږ دلیل دادی: چې د هغه له طرفه حقیقتاً

قتل معدوم دی فَالْحَقُّ يَدْرِى حَقَّ الضَّامِنِ نو ځکه قتل بالسبب به د ضمان [دیت] په حق کې د قتل خطا سره لاحقول کیږي فَيَقْبِضُ عَلَى غَيْرِهِ عَلَى الْأَصْلِ نو له ضمان [دیت] څخه بغير [د بل حکم] په حق کې به هغه پر اصل باقي پاتېږي وَهُوَ إِنْ كَانَ يَأْتِمُ بِالْغُفْرِ فِي غَيْرِ مَلَكِهِ او هغه [حافر...] که څه هم د بل چا په ملکیت کې د څاه کیندلو په وجه گناهکاره کیږي لَا يَأْتِمُ بِالْمَوْتِ (لېکن د سړي) د مرګ په وجه نه گناهکاره کیږي عَلَى مَا قَالُوا لکه څرنګه چې مشايخو ويلي دي وَهَذِهِ كَفَّارَةٌ ذَنْبِ الْقَتْلِ او دغه اد قتل کفارو | د قتل د گناه کفارو ده وَكَذَلِكَ الْيُزْمَانُ بِسَبَبِهِ او همداسې له میراثه محروم کېدل هم د گناه په سبب سره دي وَمَا يَكُونُ شَيْئًا عَمْدًا فِي النَّفْسِ او کوم قتل چې په نفس کې شبه عمد وي فَهُوَ عَمْدٌ فِيمَا سِوَاهَا نو هغه له نفس څخه بغير [په اندامو] کې عمد دی إِنْ اِتْلَفَ النَّفْسُ يَخْتَلِفُ بِاخْتِلَافِ الْأَلَةِ ځکه د نفس تلفېدل [قتلېدل] د آلې د بدلېدلو په وجه مختلف کیږي [چې د نفس قتل په وسله یا په قائم مقام د وسلې سره ثابتېږي. نه په غیر وسله (لکړه وغیره) سره] وَمَا دُونَهَا لَا يَخْتَصُّ اِتْلَافُهُ بِأَلَةٍ دُونَ أَلَةٍ او کوم چې له نفس څخه کم دي [يعني اندامونه] د هغه تلفېدل د يوې آلې نه بلې آلې سره مختص نه دي [بلکې په هره آله سره د هغوی اتلاف ثابتېږي. مثلاً سترګه چې څنګه په چاره سره ایستل کیږي. همداسې په لکړه وغیره سره هم ایستل کیږي].

اللفات: ﴿يُلْحَقُ﴾ د افعال له بابو مضارع مجهوله ده؛ لاحقول. ور سره يو ځای کول. ﴿يَأْتِمُ﴾ دفتح دباب

مضارع ده؛ گناهکاره کېدل. ﴿اِتْلَفَ﴾ د افعال دباب مصدر دی؛ تلفول. تلفېدل. ضایع کېدل. هلا کېدل.

تشریح: **صورت د مسئلې:** دادی چې زموږ په نېز په قتل بالسبب کې صرف دیت واجب دی او په

هغه کې کفارو او له میراثه محرومېدل نسته. لېکن دامام شافعي رَجَبَهُ الله په نېز د قتل خطا په څېر

په قتل بالسبب کې هم کفارو او له میراثه محرومېدل واجب دي؛ دامام شافعي رَجَبَهُ الله ذلیل دادی

چې شریعت حافر (څاه کینونکی کس) او داسې نور د قاتل په درجه ګرځولي دي او قاتل یې شمېرلي

دي. او د قتل ادنی درجه قتل خطا ده. او په قتل خطا کې (دامام شافعي په نېز) د دیت سره. سره کفارو

او له میراثه محرومي دواړه ثابتېږي او واجبیږي. نو ځکه په قتل بالسبب کې به هم دا ټوله حکمونه

جاري کیږي.

ولنا إلخ: زموږ دلیل او دامام شافعي رَجَمَهُ الله د دلیل جواب دا دی چې په قتل بالسبب کي د حافر له طرفه حقیقتاً قتل معدوم دی (یعني حقیقتاً براه راست هغه قتل نه دی کړی)، خو د هغه له طرفه صرف د قتل سبب موجود دی، نو د دې سبب په اعتبار کولو سره موږ د دیت واجبه دلو په هکله قتل بالسبب د قتل خطاء قائم مقام کړی دی او له دیت (ضمان) څخه بغیر په نورو احکامو کي مو قتل بالسبب پر خپل اصل باقي پرې ایښی دی او ويلي مودي چې په هغه کي د حافر له طرفه حقیقتاً قتل معدوم دی، او کله چې حقیقتاً قتل کول معدوم دي، نو ښکاره ده چې پر حافر به نه کفار و واجب وي او نه به هغه له میراثه محروميږي.

وان کان یأثم إلخ: د دې حاصل دا دی چې د قتل په وجه پر قاتل په هغه صورت کي کفار و واجبيږي او له میراثه محروميږي، کله چې د هغه قتل په وجه پر قاتل گناه لازمه وي، او په دې (د حفر وغیره) په مسئله کي د قتل بالسبب په وجه پر حافر گناه نسته، بلکي د بل چا په ملکیت کي د شاه کیندلو په وجه هغه گناهکار سوی دی لکه څرنګه چې مشایخو ويلي دي، نو ځکه په دې حواله سره به هم پر حافر نه کفار و واجب وي او نه به له میراثه محروميږي؛ ځکه د کفارې واجبه دلو او له میراثه محرومه د قتل پر گناه موقوف دي، او دلته پر حافر د قتل گناه نسته، نو ځکه کفار و او د میراث محرومي به هم لازم نه وي.

وما یكون شبه عمد إلخ: یو قتلول (وژل) دي او بل د اندامونو ماتول او غوڅول دي (چې د هغه بیازبه وروسته راسي)، نو دلته مصنف رَجَمَهُ الله فرمایي چې د قتل له پنځو اقسامو څخه قتل عمد او قتل شبه صرف په قتل نفس کي جاري کیږي (یعني عمد کېدل او شبه عمد کېدل فقط د نفس قتل کولو په صورت کي متحقق کېدای سي)، لېکن نور د اندامونو د ماتولو او غوڅولو په هکله ټوله اقسام عمد شمېرل کیږي؛ ځکه دا خبره په قتل نفس کي خو جاري کیږي چې د هغه قصد او اراده د قتل وه که نه، لېکن په قطع اعضاء کي نه جاري کیږي؛ ځکه له نفس څخه بغیر په نورو اندامونو کي هر ډول آله اثر کوي براه ده هغه تېره وي او که پنځه وي، غټه وي او که کوچنۍ (صغیره) آله وي، دا هېڅ فرق نه لري؛ ځکه مثلاً سترګه چې څرنګه چې په توره او او چاره سره ایستل کېدلای سي، هډاسي په لکړه او ډانګ سره هم ایستل کېدای. نو ځکه د اندامونو په ضرب او قطع کي صرف عمد نسته، شبه عمد نسته. (احسن الهدایه. اشرف الهدایه)

بَابُ مَا يُوجِبُ الْقِصَاصَ وَمَا لَا يُوجِبُهُ

(دا) باب دهغه أمور و (په بيان كي) دی کوم چي قصاص

واجبوي او کوم چي يې نه واجبوي

تشریح: مخکي تر دې مصنف رَجَه الله د قتل اقسام بيان کړل چي له هغوی څخه يو قسم قتل عمد هم دی کوم چي قصاص واجبوي. خو هغه هر وخت قصاص نه واجبوي. لهذا تفصيل ته ضرورت پېښ سو چي کله يې واجبوي او کله يې نه واجبوي؟ نو ځکه په دې باب کي عليحده دهغه تفصيل او تشریح بيانوي.

د کوم چا د قتل قصاص واجب دی؟

قَالَ: الْقِصَاصُ وَاجِبٌ بِقَتْلِ كُلِّ مُحَقَّقٍ الدَّمِ عَلَى الثَّابِتِ مَرْمِي: قصاص دهر هغه کس د قتل په وجه واجب دی کوم چي په دايمي توگه [د همېشه لپاره] محفوظ الدم وي إِذَا قُتِلَ عَبْدًا [په دې شرط] کله چي هغه عمداً قتل کړی سي أَمَّا الْعَبْدِيَّةُ فَلَيْسَ بَيِّنَاتُهُ کوم چي عمد والی دی [چي قتل عمد به وي] نو دهغه دليل په وجه دی کوم چي موږ [مخکي] بيان کړی [يعني مخکيني حديث. آيت او عقلي دليل] وَأَمَّا حَقْنُ الدَّمِ عَلَى الثَّابِتِ او کوم چي په دايمي توگه محفوظ الدم کېدل دي فَلَيْسَتْ نَفْسٌ شَبَهَةً إِلَّا بِأَخَى نو هغه په دې وجه دي چي [د دم (ورني)] د مباح کېدلو شبهه ختمه سي وَتَحَقَّقَ الْمَسَاوَاتُ او مساوات ثابت سي.

اللغات: ﴿محقق﴾ د نصر د باب مفعول دی. حَقَّنَ يَحْقِنُ حَقْنًا: د دې باب په صله کي چي دم (ورنه) ذکر سي. نو معنی يې ده: ورته له توپيدو څخه ساتل. د چا د ورني او نفس حفاظت کول. نو د محقون الدم معنی ده: هغه کس چي دهغه ورينه او نفس محفوظ وي. ﴿على الثابت﴾ په ابدی (دايمي) توگه. د همېشه لپاره. ﴿حقن الدم﴾ د ورني حفاظت. ﴿تنتق﴾ د افعال د باب مضارع ده: نفي کېدل. ختمېدل.

تشریح: صورت د مسئلې: دا دی که څوک قصداً (په قصد) داسي کس قتل کړي کوم چي په دايمي توگه محفوظ الدم وي يعني دهغه ورينه له توپيدو څخه لپاره همېشه او غير مباح وي او دهغه د قتل هيڅ شرعي وجه نه وي. نو پر قاتل قصاص واجبېږي. مثلاً که څوک قصداً مسلمان يا ذمي

قتل کړي، نو څرنگه چي مسلمان او ذمي دواړه په دايمي توگه محفوظ الدم دي (ځکه د ذمي امان هم دايمي دی)، نو ځکه د دوی پر قاتل به قصاص واجب وي.

أما العبدية إلخ: امام قدوري رَحِمَهُ اللهُ دلته دوه شرطونه لگولي دي: (۱) عمد کېدل چي قتل عمد به وي. دا شرط يې ځکه لگولی دی چي صرف همدا قتل عمد قصاص واجبوي لکه مخکي چي په حديث "العَبْدُ قَوْدٌ" سره د دې وضاحت سو. (۲) په دايمي توگه محفوظ الدم کېدل چي مقتول به داسي کس وي چي دهغه وينه توبیول به د همېشه لپاره غیر مباح وي؛ د دغه شرط لگولو دوی وجهي دي: ① که دا شرط نه وي نو د مقتول د مباح الدم کېدلو شبهه به پاته سي، او تاسي ته معلومه ده چي په شېهي سره سمدستي قصاص ساقطېږي. ② او د دغه شرط لگولو بله وجه داده چي په دې شرط سره د مقتول او قاتل تر مینځ مساوات ثابت سي چي کله مقتول محفوظ الدم دی نو د هغه په بدله کي به محفوظ الدم قاتل هم قتلول کېږي. لهذا په دې حواله سره به په قاتل او مقتول کي مساوات راسي او کما حقّه به قصاص ثابت سي. (احسن الهداية)

آزاد او غلام یو د بل په بدله کي قصاصاً قتلول (حکم او تفصیل او د شوافعو اختلاف)

قَالَ: وَيُقْتَلُ الْحُرُّ بِالْحُرِّ فَرَمَائِي: او قتلول کېږي به آزاد کس د آزاد په عوض کي وَالْحُرُّ بِالْعَبْدِ او آزاد کس د غلام په عوض کي لِلْعُتُومَاتِ د عامو نصوصو په وجه يعني هغه آيتونه او حديث چي په هغوی کښي عموم دی | وَقَالَ الشَّافِعِيُّ: لَا يُقْتَلُ الْبَحْرُ بِالْعَبْدِ او امام شافعي رَحِمَهُ اللهُ فرمايي: چي آزاد کس به د غلام په عوض کي نه قتلول کېږي لِقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ﴾ [البقرة: ۱۷۸] ځکه الله تعالی فرمایلي دي: [چي قتلول کېږي به] آزاد د آزاد په بدله کي او غلام د غلام په بدله کي يعني په دې آيت کي آزاد د آزاد په مقابله کي ذکر سوی دی او غلام د غلام... وَمِنْ ضَرُورَةِ هَذِهِ الْقَبَائِلَةِ أَنَّ لَا يُقْتَلُ حُرٌّ بِعَبْدٍ او د دغه مقابله له ضرورت څخه دا خبره ده چي آزاد د غلام په بدله کي قتل نه کړي سي ايا په بله وينا دا چي د دغه تقابل او مقابله د لوازماتو څخه دا دي چي آزاد به د غلام په قصاص کي نه قتلول کېږي | وَلَئِنْ مَنَعْنِي الْقَصَاصُ عَلَى الْمَسَاوَاةِ او ځکه د قصاص دار و مدار پر مساوات دی وَهِيَ مُنْتَفِئَةٌ بَيْنَ الْمَالِكِ وَالْمَمْلُوكِ او مساوات د مالک او مملوک تر مینځ منتفې او معلوم دی وَلِهَذَا لَا يُقْطَعُ رَأْفُ الْخُرِّ بِرَأْفِهِ په همدې وجه د آزاد کس اندام د غلام د اندام په بدله کي

نه پرېکول کيږي بِخَلَفِ الْعَبْدِ بِالْعَبْدِ په خلاف د غلام په بدله کي غلام لَا تُهْمَا يَسْتَوِيَانِ حکم دوی دواړه سره برابر دي وَبِخَلَفِ الْعَبْدِ حَيْثُ يُقْتَلُ بِالْحُرِّ او په خلاف د غلام چي هغه به د آزاد په بدله کي قتلول کيږي لَا تُهْمَةُ تَفَاوُتٍ إِلَى نَقْصَانٍ حکم چي دا [له مساوات څخه] د نقصان [کموالي] و طرف ته تفاوت دی [حکم غلام په درجه کي له آزاد څخه کم دی] وَلَنَا: أَنَّ الْقَصَاصَ يَغْتَبِدُ الْمُسَاوَاتَةَ فِي الْعِصَةِ او زموږ دليل دادی: چي قصاص د عصمت پر مساوات اعتماد کوي يعني د قصاص دارو مدار د عصمت پر مساوات دی چي په عصمت (د حفاظت په حق) کي به يو د بل سره برابر وي | وَهِيَ بِالْبَدِينِ وَالْبِأَذَانِ او عصمت په دين سره وي يا په دار الاسلام سره وي وَيَسْتَوِيَانِ فِيهِمَا او آزاد او غلام په دې دواړو [دين او دار الاسلام] کي سره برابر دي وَجَرَائِنُ الْقَصَاصِ بَيْنَ الْعَبْدَيْنِ يُؤْذَنُ بِالتَّفَاءِ شُبْهَةً الْإِبَاحَةِ او د دوو غلامانو تر مينځ د قصاص جاري کېدل د اباحه الدم د شېبې د منفي کېدلو خبر ورکوي وَالنَّصُ تَخْصِيصٌ بِالْبَدْنِ كَرِي او نص [آيت] په ذکر سره تخصيص دی [يعني په دې آيت «الْحُرُّ بِالْحُرِّ» کي چي کوم کسان ذکر سوي دي. دا آيت صرف د هغو سره خاص دی] فَلَا يَنْفِي مَا عَدَاهُ نو دا به له مذکور (مذکوره کسانو) څخه بغير د نورو [الحرب بالبدن] نفي نه کوي.

اللفات: ﴿عمومات﴾ (د قرآن او حديث) عام نصوص چي په هغوی کي هيڅ قيديا تخصيص نسته.

﴿مملوک﴾ د ضرب د باب مفعول دی: (د بل چا) تر ملکيت لاندي، په ملکيت کي داخل، ﴿منتفیه﴾

د افتعال د باب فاعل دی: نفي کېدونکی، معدوم او غير موجود، ﴿طرف﴾ مراد: عضو، اندام.

﴿العصبة﴾ محفوظيت (محفوظ کېدل) او ممنوعيت، د حفاظت حق.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی چي که يو آزاد کس بل آزاد کس قتل کړي يا غلام قتل کړي. نو

زموږ په نهېز قاتل يعني آزاد به قصاصاً قتلول کيږي، لېکن دامام شافعي رَجَحَهُ الله په نهېز که قاتل آزاد وي او مقتول غلام وي، نو آزاد به د غلام په بدله کي قصاصاً نه قتلول کيږي، بلکي پر آزاد کس د

ضمان (تاوان) په توگه د غلام قيمت واجبيږي، همدا دامام مالک او امام احمد رَجَحَهُ الله قول هم دی (لنډه دا چي زموږ او دامام شافعي وغيره اختلاف په هغه صورت کي دی کله چي قاتل آزاد وي او مقتول غلام وي. او که د دې برعکس وي يا دواړه غلامان وي يا دواړه آزاد وي. نو په دې هر صورت کي بالاتفاق قصاص سته. اختلاف فقط په مذکوره صورت کي دی چي قاتل آزاد کس وي او مقتول غلام وي).

زمونږ د لیل د هغه آیتونو او حدیث عموم دی چي په هغوی کي مطلقاً د قصاص اخیستلو حکم سوی دی او د قاتل له مقتول څخه هیڅ بحث نه دی سوی چي هغه به غلام وي یا به آزاد وي. چي هغه دا آیتونه دي کوم چي مخکي ذکر سوه: ﴿كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقَصَاصُ فِي الْقَتْلِ﴾ او ﴿وَكُنْتُمْ عَلَيْهِنَّ فِيهَا أَنْفُسٌ بِالنَّفْسِ﴾، او دا حدیث "العَدُّ قَوْدٌ"، تاسي او گوري! دا آیتونه عام دي او په حدیث کي هم عموم سته چي ټوله علی الاطلاق د قصاص پر اخیستلو دلالت کوي برابره ده مقتول آزاد وي او که غلام وي په هر صورت کي به له قاتل څخه قصاص اخیستل کیږي.

دامام شافعي رَحْمَهُ اللهُ د لیل دا آیت دی ﴿الْحَرْ بِالْحَرْ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ﴾، هغه وایي چي په دې آیت کي الله تعالی د آزاد په مقابله کي آزاد او د غلام په مقابله کي غلام ذکر کړی دی چي له دې مقابلې څخه همدا څرگندیږي چي د غلام په بدله کي به آزاد کس نه قتلول کیږي (ځکه دا د تقابل د لوازماتو څخه دي چي غیر مقابل به د مقابل عوض نه گرځول کیږي. او غلام د آزاد غیر دی).

ولأن مبنی إلخ: دا دامام شافعي رَحْمَهُ اللهُ عقلي دلیل دی. حاصل یې دا دی چي د قصاص لپاره دا ضروري ده چي د قاتل او مقتول تر مینځ مساوات وي او د آزاد او غلام تر مینځ هیڅ مساوات نسته. ځکه آزاد کس مالک او قادر دی او غلام مملوک او عاجز دی. همدا وجه ده که آزاد کس د غلام یو اندام پر پکړي نو د هغه په بدله کي د آزاد اندام نه پر پکول کیږي؛ ځکه چي په دوی کي مساوات نسته، او په قصاص کي د مساوات رعایت نور هم زیات ضروري دی. نو په دې وجه به هم آزاد کس د غلام په قصاص کي نه قتلول کیږي.

وبخلاف العبد إلخ: دا پر امام شافعي رَحْمَهُ اللهُ دیو اعتراض جواب دی. اعتراض دا دی چي که غلام یو آزاد کس قتل کړي نو غلام ولي د آزاد کس په قصاص کي قتلول کیږي (یعني له غلام څخه ولي د آزاد قصاص اخیستل کیږي)، حال دا چي دلته هم په قاتل او مقتول کي مساوات نسته؟.

نود دې په جواب کي امام شافعي رَحْمَهُ اللهُ فرمایي چي هو! په غلام او آزاد کي خو مساوات نسته، لېکن څرنګه چي دلته کمي او نقصان په قاتل کي دی چي هغه غلام دی، نه په مقتول کي. او په مخکیني صورت کي قصور او نقصان په مقتول کي وو، او په قاتل (غلام) کي چي کوم تفاوت او کمي ده، هغه له قصاص څخه مانع نه ده؛ ځکه کله چي غلام بل غلام قتل کړي نو قاتل غلام په قصاص کي قتلول کیږي، لهندا هغه چي یو آزاد کس قتل کړي نو په درجه اولی به قتلول کیږي، ځکه د غلام په نسبت آزاد کس د قصاص زیات حقدار دی.

ولنا إلخ: په دې سره دامام شافعي رَجَّه الله د عقلي دليل جواب ورکول سوی دی. حاصل یې دا دی چې دا خبره موږ هم تسلیموو چې په قصاص کې ضروري ده چې د قاتل او مقتول تر مینځ به مساوات وي. خو دا مساوات په عصمت کې ضروري دی (یعني په دوی چې کوم مساوات معتبر دی هغه د عصمت او حفاظتي حق مساوات دی) چې دواړه به معصوم او د حفاظت حقدار وي. او د عصمت حصول په اسلام او دارالاسلام سره کیږي، او دلته آزاد او غلام دواړه مسلمانان هم دي او په دارالاسلام کې هم اوسېږي، لهذا دوی دواړه معصوم او د حفاظت حقدار دی او په دواړو کې مساوات سته.

وجريان القصاص إلخ: او په غلام کې د عصمت د ثبوت (چې غلام معصوم دی) یو دليل دا هم دی چې که یو غلام بل غلام قتل کړي، نو پر قاتل غلام بالاتفاق قصاص سته، لهذا که چیرې د مقتول غلام په عصمت کې څه شبه وای، نو د هغه پر قاتل به قصاص لازم نه وای، نو معلومه سوه چې د غلام په عصمت کې څه نقصان او کمی نسته.

والنص تخصيص إلخ: دا دامام شافعي رَجَّه الله د نقلي دليل (آيت) جواب یې دا دی چې په ﴿الْحُرُّ بِالْأَعْدَاءِ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ﴾ کې چې آزاد کس د آزاد او غلام په مقابل کې ګرځول سوی دی. دا تقابل فقط د دې ذکر سوو کسانو سره خاص دی یعني په آیت سره مقصود خاص د دوی د حکم بیان دی، او په آیت کې د "الحر بالعبد" هیڅ ذکر نسته، نو دا تخصیص د غیر مذکور یعني د "الحر بالعبد" نفي نه کوي؛ ځکه دا د فقهې قاعده ده چې "تخصیص الشيء بالذکر لا ینفی عبا عداة" (په ذکر سر یو شی خاصول یعني خاص د یوه شي ذکر کول له هغه څخه بغیر د نورو نفي نه کوي) او ځکه چې احناف د مفهوم مخالف اعتبار نه کوي.

یادونه: علامه سیوطي رَجَّه الله په در مشور کې مذکوره آیت منسوخ ګرځولی دی او د هغه ناسخ یې ﴿النَّفْسُ بِالنَّفْسِ...﴾ ذکر کړی دی، نو د دې تحقیق مطابق خو ګردسره په مذکوره آیت سره دليل نیول صحیح نه دي.

مسلمان د ډمي په بدله كي قصاصا قتلول (حكم او تفصيل او د شواغو اختلاف)

قَالَ: وَالْمُسْلِمُ بِالْمُسْلِمِ: فرمايي: او قتلول كيږي به | مسلمان د ډمي په بدله كي خِلَافًا لِلشَّافِعِيِّ په خلاف د امام شافعي رَجَمَهُ اللهُ لَه قَوْلُهُ الْمُسْلِمُ: ^① «لَا يَقْتُلُ مُؤْمِنٌ بِكَافِرٍ» د امام شافعي دليل د نبي ﷺ د فرمان دی: چي مؤمن به د کافر په بدله كي نه قتلول كيږي وَلَا أَثَنَ لَا مَسَاوَاةَ بَيْنَهُمَا وَقَتَّ الْجَنَائِيَّةَ او ځکه چي د جنایت [قتل] په وخت كي ددوی | مسلمان او ډمي | تر مینځ مساوات نسته وَكَذَلِكَ الْكُفْرُ مُبْتَدَأٌ او همدارنگه کفر | دغه دورني | مباح کونکی دی فَيُؤْرَثُ الشُّبْهَةُ نو دا | د عدم مساوات | شبه پیدا کوي: وَلَتَأْمَارُؤِي ^②: «أَنَّ الْبَيْتَ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَتَلَ مُسْلِمًا بِدِينِهِ» او زموږ دليل هغه حديث دی کوم چي روايت سوی دی: چي نبي ﷺ د ډمي په بدله كي مسلمان قتل کړی وَلَا يَرَى الْبَسَاءَ وَلَا فِي الْعَصَةِ ثَابِتَةً او ځکه چي | د ډمي او مسلمان تر مینځ | په عصمت كي مساوات ثابت دی نَصَرَ إِلَى الشَّكِّيفِ وَالذَّارِ مکلف کېدو او دارالاسلام ته په نظر کولو سره وَالْمُبْتَدِئُ كُفْرًا دُونَ الْمُسْلِمِ او مباح کونکی د جنگ کونکي | حربي | کفر دی. نه د صلح کونکي | ډمي | کفر وَالْقَتْلُ بِسَبِيلِهِ يُؤْذِنُ بِإِسْقَاءِ الشُّبْهَةِ او د خپل مثل [ډمي] په بدله كي د ډمي قتل کېدل د شېهي د نفي کېدلو خبر ورکوي | يعني د قتل مباح کېدلو شبهه يې نفي کوي. وَالْمُرَادُ بِمَا رَوَى الْحَزَنِيُّ او مراد په هغه حديث سره چي امام شافعي رَجَمَهُ اللهُ روايت کړی دی حربي کافر دی لِسَيِّاقِهِ «وَلَا ذُو عَهْدٍ فِي عَهْدِهِ» د حديث د سياق "وَلَا ذُو عَهْدٍ فِي عَهْدِهِ" په وجه | چي نه به نفي د خپل ډمي والي په وخت كي قتلول كيږي | وَالْعَقْفُ لِلْبُعَايَرَةِ او عطف د معايرت لپاره دی.

اللفات: ﴿مُبْتَدِئٌ﴾ د افعال د باب فاعل دی: مباح کونکی. روا کونکی (روا بحر خونکی). ﴿يُؤْرَثُ﴾ د افعال د باب مضارع ده: شاته پرېښوول، يعني تر خپل شا شبهه پرېږدي. شبهه پیدا کوي. ﴿تَكْلِيفٌ﴾ د تفعليل د باب مصدر دی: مکلف کېدل. مکلف والی. ﴿مُحَارِبٌ﴾ د افعال د باب فاعل دی: جنگ

① تخریج: أخرجه ابو داود في كتاب الذنات، حديث رقم: ۴۵۳، باب رقم: ۱۱. والبحار في كتاب العفة، باب رقم: ۳۹. (حسن منه)

② تخریج: أخرجه دار قاضي ج: ۳. حديث رقم: ۱۶۵. (حسن منه)

کونکي. مقابلې کونکي. «مغايرة» د مفاعلي د باب مصدر دی: یو له بل څخه مختلف کېدل (جلا کېدل). متضاد کېدل (تضاد او منافات). «سأله» د مفاعلي د باب ماضي ده: صلح کول، مُصالحه.

تشریح: صورت د مسئلې: دا دی که مسلمان کس یو ذمي قتل کړي، نو د ذمي په بدله کې به قصاصاً هغه مسلمان قتلول کیږي. که نه؟، په دې کې هم زموږ او د امام شافعي رَجْهُ الله اختلاف دی. امام شافعي رَجْهُ الله د عدم مساوات په وجه د قصاص قائل نه دی (چې د مسلمان به قصاصاً نه قتلول کیږي)، او احناف د قصاص قائل دي او مساوات ثابت مني.

د امام شافعي رَجْهُ الله دلیل دا حدیث دی "لَا يُقْتَلُ مُؤْمِنٌ بِكَافِرٍ"، له دې حدیث څخه همدا ثابتیږي چې د کافر په بدله کې به مسلمان نه قتلول کیږي؛ ځکه ذمي کافر دی او د قتل په وخت کې کفر په هغه کې موجود دی. او کفر فی نفسه مُبَیِّح او د اباحت سبب دی، نو د مقتول (ذمي) مباح الدم کېدل په هغه کې د عدم مساوات شبهه پیدا کړه، او کله چې شبهه پیدا سوه، نو قصاص ساقطیږي (ځکه په شبهه سره قصاص او حدود ساقطیږي).

ولنا إلخ: زموږ نقلي دلیل دا حدیث دی "أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَتَلَ مُسْلِمًا بِذِمِّيٍّ" چې نبي ﷺ د ذمي په بدله کې مسلمان قصاصاً قتل کړی دی، له دې حدیث څخه په واضحه توګه دا ثابتیږي چې که یو مسلمان ذمي قتل کړي، نو د ذمي په بدله کې به هغه قصاصاً قتلول کیږي.

ولأن المساواة إلخ: دا زموږ عقلي دلیل دی، حاصل یې دا دی چې د قصاص لپاره چې د قاتل او مقتول تر مینځ کوم مساوات ضروري دی، هغه مساوات فی العصمة دی (چې دوی به په عصمت کې یو دی). مساوي وي، او دلته د ذمي او مسلمان تر مینځ مساوات فی العصمة سته (د امام شافعي رَجْهُ الله په نېز هم). په دې توګه چې ذمي هم انسان (آدمی) دی او په دې حواله سره هغه د شریعت په احکامو مکلف دی او بیا هغه د دارالاسلام اوسېدونکی دی. نو د دارالاسلام کېدلو په وجه زموږ په نېز او دانسان او مکلف کېدلو په وجه د امام شافعي رَجْهُ الله په نېز ذمي معصوم دی او د هغه او مسلمان قاتل تر مینځ مساوات فی العصمة موجود دی، نو ځکه د ذمي په بدله کې به مسلمان قصاصاً قتلول کیږي.

والله ببین کفر المحارب إلخ: او د امام شافعي رَجْهُ الله دا وینا "چې کفر مُبَیِّح او د اباحت سبب دی" دا مطلقاً صحیح نه ده، بلکې مُبَیِّح صرف د حربي کفر دی کوم چې د مسلمانانو سره جنگ او مقابلې کونکی وي. د مُسْلِم (ذمي) کفر مُبَیِّح نه دی کوم چې مصلحت پسند او په صلح سره په دارالاسلام کې ژوند تېروي.

والقتل بهشله إلخ: یعنی ذمی چي بل ذمی قتل کړي، ښکاره ده چي هغه بالاتفاق قصاصاً قتلول کيږي. نو په دې سره دا شبهه منتفی کيږي چي ذمی ورته مباح ده (ځکه که مباح وای نو قاتل ذمی به د هغه په بدله کي نه قتلول کېدای). لهذا معلومه سوه چي ذمی د ورني په عصمت کي هيڅ شبهه نسته او مساوات سته.

والبراد بها روی إلخ: دا دامام شافعي د نقلي دليل جواب دی. حاصل يې دادی چي امام شافعي رحمه الله کوم حديث پېش کړی دی يعني "لا يُقتل مؤمنٌ بکافرٍ"، په هغه کي له کافر څخه حربي کافر مراد دی، او د دې خو موږ هم قائل يو چي د حرفي کافر په بدله کي به مسلمان نه قتلول کيږي. او دليل د دې خبري چي په مذکوره حديث کي له کافر څخه حربي کافر مراد دی. دادی چي د حديث له سياق څخه همدا ثابتيږي: ځکه پوره حديث داسي دی "لا يُقتل مؤمنٌ بکافرٍ ولا ذو عُهرٍ فی عَهْدِهِ"، او له "ذو عَهْدٍ" څخه ذمی مراد دی: ځکه د حديث په اوله حصه کي له "مؤمن" څخه مسلمان مراد دی نو خامخا به له "ذو عَهْدٍ" څخه ذمی مراد وي: ځکه "ذو عَهْدٍ" پر "مؤمن" عطف دی او عطف د مغایرت تقاضا کوي، او مغایرت همغه وخت ثابتيږي، کله چي له "ذو عَهْدٍ" څخه ذمی مراد سي، او د حديث مطلب دادی چي د حربي کافر په بدله کي به نه مؤمن قصاصاً قتلول کيږي؛ او نه ذمی. (احسن الهدایه)

مسلمان د مستامن کافر په بدله کي قتلول (حکم او تفصیل)

قَالَ: وَلَا يُقْتَلُ بِالْمُسْتَأْمَنِ فرمایي: او مسلمان به د مستامن (امان اخيستونکي کافر) په بدله کي نه قتلول کيږي لِأَنَّهُ غَيْرُ مَحْفُوظٍ الدِّمِ عَلَى الشَّابِثِ ځکه مستامن په دايمي توگه محفوظ الدم نه دی وَكَذَلِكَ كُفْرُهُ بَاعِثٌ عَلَى الْحِرَابِ او همدارنگه د هغه کفر پر جنگ [د هغه] پارونکی دی لِأَنَّهُ عَزَّ قَصْدُ الرُّجُوعِ ځکه هغه د واپس تلو پر اراده دی [يعني بيرته خپل دار الکفر ته ځي] وَلَا يُقْتَلُ الدِّمِيُّ بِالْمُسْتَأْمَنِ او ذمی به د مستامن په بدله کي نه قتلول کيږي لِإِنَّا يَتَنَا د هغه دليل په وجه کوم چي موږ [اوس] بيان کړی وَيُقْتَلُ الْمُسْتَأْمَنُ بِالْمُسْتَأْمَنِ قِتَاسًا او مستامن به د مستامن په بدله کي قتلول کيږي د قیاس له رويه لِلْمُسَاوَاةِ ځکه [دوی ترمنځ] مساوات سته وَلَا يُقْتَلُ اسْتِخْصَانًا او استحصان له رويه به نه قتلول کيږي لِقِيَامِ الْمُجْبِحِ ځکه [د مستامن د قتل] مباح کونکی دليل قائم

[موجود] دى وَيُقْتَلُ الرَّجُلُ بِالْمَرْأَةِ وَالْكَبِيرُ بِالصَّغِيرِ او قتلول کيږي به سړى د ښځې په بدله کي او لوى کس د کوچني په بدله کي وَالصَّغِيرُ بِالْأَعْمَى وَالرَّؤْمِ او روغ کس د ډرانده او شل په بدله کي وَبِنَاقِصِ الْأَطْرَافِ وَالْمَجْنُونِ او د ناقصو اندامو والا په بدله کي او د لېوني په بدله کي لِلْعُقُومَاتِ د عامو نقصو په وجه [يعني ځکه چي په آيتو... کي عموم دى] وَلَأَنَّ فِي اغْتِبَارِ الثَّقَاتِ فَيْسَا وَرَاءَ الْعُضْمَةِ امْتِنَاءَ الْقِصَاصِ او ځکه چي له عصمت څخه بغير په بل شي کي د تفاوت په اعتبار کولو کي له قصاص څخه منع کېدل سته وَيُظْهَرُ الثَّقَاتِلُ وَالثَّقَانِي او يو د بل قتلول او يو د بل فنا کول [پکښي] سته [چي قصاص به پاته سي نو دخلکو تر مينځ به د قتل او هلاکت دروازه خلاصه سي].

اللفات: ﴿مستأمن﴾ د استعمال د باب فاعل دى: امان غوښتونکى، امان اخيستونکى، هغه کافر کوم چي له دار الكفر څخه دار الاسلام ته راسي او دا امان واخلي چي زما ځان، مال او داسي نور دي په امن وي او دار الاسلام والا هغه ته امان او امان پانه ورکړي، ﴿جراپ﴾ د مفاعلي د باب مصدر دى: جنگ او مقابله کول، ﴿الرؤم﴾ (بفتح الزاء و كسر الميم)، شوت او شل، پخوانى معيوبه (چي په قديم عيب او آفت سره مبتلا وي)، ﴿الثقاتل﴾ د تفاعل د باب مصدر دى: يو د بل سره جنگ کول او قتلول، ﴿الثفاني﴾ مخکنى، صيغه ده: يو بل فنا کول او هلاکول.

تشریح: **صورت د مسئلې:** دا دى که يو کافر کس امان واخلي او دار الاسلام ته راسي، بيا يو مسلمان هغه قتل کړي، نو د دې مستأمن کافر په بدله کي به هغه مسلمان قصاصاً نه قتلول کيږي: ځکه د قصاص واجبېدو لپاره دا شرط دي چي مقتول به په دايمي توگه محفوظ الدم وي (چي د همېشه لپاره به يې ونه غبر مباح وي، لکه مخکي چي ذکر سوه) او د مستأمن په حق کي دا شرط معلوم دى: ځکه مستأمن د همېشه لپاره محفوظ الدم نه پاتېږي بلکي فقط د امان تر مودې پوري محفوظ الدم وي، او بل دا چي د امان د مودې تر ختمېدو وروسته هغه له دار الاسلام څخه واپس ځي، نو د هغه کفر پر جنگ د هغه باعث او پارونکى دى چي د مسلمانانو سره به يې جنگ او مقابله ته آماده کوي، نو د هغه مثال د حربي کافر دى، او د حربي کافر په بدله کي مسلمان نه قتلول کيږي، نو همداسي به د مستأمن په بدله کي هم مسلمان نه قتلول کيږي.

همدارنگه که يو ذمي کس هغه (مستأمن کافر) قتل کړي، نو د هغه په بدله کي به ذمي هم قصاصاً نه قتلول کيږي: د مذکور د دليل په وجه چي مستأمن په دايمي توگه محفوظ الدم نه دى. او ذمي په زياتره احکامو کي د مسلمان په درجه کي دى.

وَيَقْتُلُ الْمُسْتَأْمَنَ الْإِمَّ: او که یو مستأمن بل مستأمن قتل کړي، نو په دې صورت کې دوه قوله دي. د قیاس تقاضا داده چې په دواړو کې مساوات سته ځکه چې دواړه په دې وخت کې محفوظ الدم دي. نو ځکه قصاصاً به قتلول کیږي. او استحسان تقاضا داده چې په دوی کې مبیح موجود دی نو ځکه قصاصاً به نه قتلول کیږي. او مبیح په دې توګه موجود دی چې ددوی محفوظ الدم کېدل دایمي نه دي. بلکې عارضي دي او دواړه له دارالاسلام څخه دارالکفر ته واپس کېدونکي دي او هلته چې ولاړ سي بیا خپل کفر دوی جنګ ته اماده کونکي دي. نو ځکه ددوی دغه حالت په کتلو سره به له دوی څخه قصاص اخيستل کیږي.

وَيَقْتُلُ الرَّجُلَ بِالرَّأَةِ الْإِمَّ: کله چې د مساوات مدار پر اسلام دی، نو چیرې چې دا مدار موجود سي هلته به قصاص اخيستل کیږي، برابره ده سړي پر ښځې حمله کړې او قتل کړې یې وي. یادې برعکس وي، او برابره ده بالغ کس صغیر قتل کړی وي، یا روغ کس پوند او شل کس قتل کړی وي، یا روغ سالم الاعضاء سړي یو ناقص الاعضاء سړي قتل کړی وي، یا روغ (پرسد) سړي یو مجنون کس قتل کړی وي؛ ځکه په نصوصو کې عموم دی، او که دلته له عصمت څخه بغیر په نورو شيانو کې د مساوات اعتبار سي، نو ګردسره به د قصاص دروازه بنده سي، او کله چې قصاص اخيستل پاته سي، نو د خلکو په ښځ کې به د جنګ او هلاکت دروازه خلاصه سي او ښه یې غمه به یو بل سړا قتلوي او هلاکوي.

پلار د ځوی په بدله کې قصاصاً قتلول (حکم او تفصیل)

قَالَ: وَلَا يَقْتُلُ الرَّجُلُ بِأَبْنِهِ: فرمایي: او سړي به دخپل ځوی په بدله کې نه قتلول کیږي لَقَوْلِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «لَا يُقَادُ الْوَالِدُ بِوَلَدِهِ» ځکه نبي ﷺ فرمایلي دي: چې پلار به دخپل بچي په بدله کې نه قصاصول کیږي وَهُوَ بِأَطْلَاقِهِ حُجَّةٌ عَلَى مَا لَكَ فِي قَوْلِهِ او دا حدیث دخپل مطلق والي په وجه امام مالک رَجَنَهُ الله په خلاف دهغه په دې قول کې حجت دی يُقَادُ إِذَا ذَبَحَهُ ذَبْحًا چې پلار به قصاصول کیږي کله چې هغه خپل ځوی ذبح کړی وي وَلَئِنَّهُ سَبَبٌ لِإِخْيَانِهِ او ځکه چې پلار دخپل ځوی دژوندې والي سبب دی فَبَيْنَ الْمَخَالِ أَنْ يُسْتَحَقَّ لَهُ إِفْتَادُهُ نو دا محال (او ناممکنه) ده چې ځوی لره د پلار دفنا کولو (او ختمولو) استحقاق ثابت سي وَلِهَذَا لَا يُجْزَى لَهُ قَتْلُهُ وَإِنْ جَدَّه

① مخبرج: أخرجه ابن ماجه في كتاب الديانات، باب لا يقتل الوالد مولده، حديث رقم: ٢٦٦١، ٢٦٦٢.

فِي صَفِّ الْأَعْدَاءِ مَقَاتِلًا همداروځه ده چي ځوی لره د پلار قتلول جائز نه دي که څه هم هغه خپل پلار د دښمنانو په صف کي جنگ کونکی وويني أَوْ زَيْنًا وَهُوَ مُحَصَّنٌ یا زنا کونکی یې وويني حال دا چي پلار محصن [واده والا] هم وي وَالْقِصَاصُ يَسْتَحَقُّهُ الْقَتْلُ او د قصاص مستحق [اول] مقتول وي ثُمَّ يَخْلَفُهُ وَارِثُهُ بیا یې وارث د هغه خليفه کيږي [يعني تر مقتول وروسته بیا د هغه وارث د قصاص نائب کيږي] وَالْجَدُّ مِنْ قَبْلِ الرَّجَالِ أَوِ النِّسَاءِ وَإِنْ عَلَا فِي هَذَا بِتَنْزِيلِ الْأَبِ او د خلگو او ښځو [پلرونو او ميندو] له طرفه نيکه که څه هم لوړ وي په دې باره کي د پلار په درجه کي دی وَكَذَا النِّسَاءُ وَالْجَدُّ مِنْ قَبْلِ الْأَبِ أَوْ الْأُمُّ قَرِيبَتْ أَوْ بَعْدَتْ او همدارنگه د پلار یا مور له طرفه انا نژدې وي او که ليري وي [د پلار په درجه کي ده] لِإِسَائِيَّتَا د هغه دليل په وجه کوم چي موږ بيان کړی [يعني لږه سبب لإحيائه إلخ] وَيُقْتَلُ الْوَلَدُ بِالْوَالِدِ او ځوی به د پلار په بدله کي قتلول کيږي لِعَدَمِ الْمُسْقِطِ د ساقطونکي د نشتوالي په وجه [يعني د ځوی په حق کي څه مسقط دليل نسته].

اللفات: ﴿لَا يُقَادُ﴾ د افعال د باب نفي صيغه ده: قصاصول، يو د بل په قصاص کي قتلول. ﴿إِفْنَاءُ﴾ د افعال د باب فاعل دی: فنا کول، ختمول، ﴿محصن﴾ د افعال د باب فاعل دی: پاک لمنی سړی. مراد: هغه کس چي واده یې کړی وي او ښځه لري (يعني واده والا). ﴿مسقط﴾ مخکنی صيغه ده: ساقطونکی، ختمونکی.

تشریح: صورت د مسئلې: دا دی چي که پلار خپل ځوی قتل کړي، برابره ده ذبح یې کړي یا په بدله زریعه یې قتل کړي (مثلاً په غشي، توپک وغیره سره یې وويلي)، په هر صورت کي زموږ په ښه حکم دا دی چي دا پلار به د ځوی په بدله کي قصاصاً نه قتلول کيږي؛ لېکن امام مالک رَحِمَهُ اللهُ فرمایي چي که پلار خپل ځوی ذبح کړی وي، نو له هغه څخه به قصاص اخيستل کيږي او د ځوی په بدله کي به قصاصاً قتلول کيږي.

زموږ دليل دا حديث دی "لَا يُقَادُ الْوَالِدُ بَوْلَدِهِ" چي پلار به د خپل ځوی په بدله کي نه قصاصول کيږي. څرنگه چي دا حديث عام دی او د پلار په حق کي علی الاطلاق د ځوی د قصاص نفي کوي، برابره ده پلار هغه ذبح کړی وي یا په يو بله طريقه سره یې قتل کړی وي، په هر حال به له هغه څخه د ځوی قصاص نه اخيستل کيږي، او د همدې عموم په وجه دا حديث د امام مالک رَحِمَهُ اللهُ

انته په خلاف حجت دی دهغه په دې وینا کې چې که پلار خپل ځوی ذبح کړي، نو له هغه څخه به قصاص اخیستل کیږي.

ولأئنه سبب إلخ: زموږ عقلي دلیل دادی چې دنیا ته د ځوی دراتګ او دهغه د ژوندون سبب پلار جانا دی، لهذا دا محال او ناممکنه ده چې ځوی د پلار دخاتمې او فنا کېدو سبب وګرځول سي. او څرنګه چې د ځوی په قصاص کې د پلار په قتل کولو سره داسبب لازمېږي، نو ځکه شریعت هغه رد کړی دی او له دې څخه یې منع کړې ده. بلکې شریعت خو تر دې حده وېلي دي چې که ځوی خپل پلار د کفارو په صف کې دمسلمانانو سره په جنگ وويني یا خپل پلار پر زنا وويني حال دا چې هغه مُحْصَن هم وي، نو هم ځوی ته پر هغه لاس پورته کول او قتلول جائز نه دي.

والقصاص يستحقه إلخ: دا د یو مقدر سوال جواب دی. سوال دادی چې کله پلار خپل ځوی قتل کړي او هغه مړ سو او د قصاص اخیستو قابل پاته نه سو (چې له پلار څخه قصاص واخلي). نو اوس د قصاص معامله د دې مقتول (ځوی) وارثانو ته حواله سوه، او وارثان د قاتل ځامن نه دي، لهذا هغو ته له قاتل څخه د قصاص اخیستلو حق حاصلېدل پکار دي، حال دا چې دلته له وارثانو څخه هم د قصاص حق ساقط کړی سوی دی، آخر د دې څه وجه ده؟

د جواب حاصل دادی چې وارثان د مقتول (ځوی) نائب او فرع دي، او نائب داصل تابع وي، لهذا کوم شی چې داصل (ځوی) لپاره ثابت وي، هاغه به د نائب لپاره ثابتېږي، او کوم شی چې داصل لپاره ثابت نه وي، هاغه به د فرع لپاره هم نه ثابتېږي، او څرنګه چې دلته داصل يعني د ځوی په حق کې ددغه حدیث "یا یقاد الوالد بولده" په روی سره قصاص ساقط کړ سوی دی، نو د فرع يعني د ځوی د وارثانو په حق کې به هم قصاص ساقطېږي او وارثانو ته به د مقتول ځوی له پلار څخه د قصاص اخیستلو حق نه وي.

والجد من قبل إلخ: د دې حاصل دادی چې دمور یا پلار له طرفه نیکه او تر نیکه، ورنیکه، همداسې دمور یا پلار له طرفه انا تر آخره دا ټوله د پلار په درجه کې دي، لهذا څرنګه چې له پلار څخه قصاص نه اخیستل کیږي، همداسې به له دوی یوه څخه هم قصاص نه اخیستل کیږي؛ ځکه له دوی څخه هر یو د مقتول د ژوندون سبب دی، نو ځکه مقتول د دوی دخاتمې او فنا کېدو سبب ګرځول ممکن نه دي.

ويقتل الولد بالوالد إلخ: يعني که ځوی خپل پلار قتل کړي، نو له ځوی څخه به قصاص اخیستل کیږي او د پلار په بدله کې به هغه قصاصاً قتلول کیږي؛ ځکه د ځوی په حق کې د قصاص ساقطونکی دلیل نسته (لکه د پلار په حق کې چې ستی)، ځکه د ځوی په هکله نه یو حدیث سته او نه ځوی د پلار د ژوندون سبب دی.

د خپل غلام او مالک تر مینځ د قصاص حکم

قَالَ: وَلَا يُقْتَلُ الرَّجُلُ بِعَبْدِهِ اَوْ نَه به قتلول کيږي سړي [مالک] د خپل غلام په بدله کي وَلَا مُدْبِرُهُ وَلَا مُكَاتِبُهُ اَوْ نه د خپل مدبر او مکاتب په بدله کي وَلَا بِعَبْدٍ وَلَا بِكَاتِبٍ اَوْ نه د خپل ځوی د غلام په بدله کي اِنَّهُ لَا يَسْتَوْجِبُ لِنَفْسِهِ عَلَى نَفْسِهِ الْقِصَاصَ ځکه سړي [مالک] د خپل ځان لپاره پر خپل ځان د قصاص استحقاق نه لري ايا په بله وينا دا چي د خپل نفس په وجه پر خپل نفس د قصاص استحقاق نه لري [وَلَا وَلَدٌ وَلَا عَمَلُهُ اَوْ نه پر هغه خپل ځوی [د قصاص استحقاق لري] وَكَذَا لَا يُقْتَلُ بِعَبْدٍ مَلَكٌ بَغْضَهُ اَوْ همدارنگه نه به سړي د هغه غلام په بدله کي قتلول کيږي چي سړي د هغه د بعضي حصې مالک وي اِنَّ الْقِصَاصَ لَا يَتَجَزَّأُ ځکه قصاص نه متجزی کيږي قَالَ: وَمَنْ وَرِثَ قِصَاصًا عَلَى أَبِيهِ فرمايي: او څوک چي پر خپل پلار د قصاص وارث سي سَقَطَ نو قصاص ساقطیږي لِحُرْمَةِ الْأُبُوَّةِ د پلار والي د احترام په وجه.

اللفات: ﴿مدبر﴾ هغه غلام چي خپل مالک ورته ويلي وي: زما تر مرگ وروسته ته آزاديږي! ﴿مکاتب﴾ هغه غلام چي خپل مالک ورته ويلي وي: ته! ما ته دومره پیسې راوړه (مثلاً پنځه سوه درهمه) نو ته آزاديږي! او غلام دا معامله منظوره کړي، نو دغه غلام ته مکاتب وايي او دې معاملې ته کتابت وايي، ﴿لا يستوجب﴾ داستعمال له بابيه دنفی صیغه ده: حق او استحقاق لرل. مستحق کېدل (احسن الهدایه)، ﴿لا يتجزأ﴾ د تفعل له بابيه مخکنۍ صیغه ده: جزء جزء کېدل، حصه حصه کېدل. ﴿حرمة﴾ احترام او تعظیم.

تشریح: **صورت د مسئلې:** دادی که مالک (مولی) خپل غلام یا خپل مکاتب یا خپل مدبر یا د خپل ځوی غلام قتل کړي، نو هغه به د مقتول په قصاص کي نه قتلول کيږي؛ ځکه غلام، مکاتب او مدبر دا ټوله د خپل مالک تر ملکیت لاندې دي او ددوی د قصاص ملکیت او اختیار مالک لره دی. او څرنگه چي دلته خپله مالک (مولی) قاتل دی، نو که موږ له دې قاتل څخه قصاص اخیستل جائز وگرځوو. نو خپله پر مالک به قصاص واجب سي او د قصاص مؤاخذه به هم له هغه څخه کيږي. ايا په بله وينا دا چي د قصاص وارث به هم مالک (مولی) وي او اخیستل کيږي به هم له مالک څخه. او دا باطل دي. او د خپل ځوی د غلام قتلولو په صورت کي هم پر هغه (پلار) ځکه قصاص نه لازمیږي چي ځوی پر خپل پلار د قصاص حق نه لري.

وَكَذَا لَا يَقْتُلُ الْإِلْمُ: که یو غلام د دوو کسانو تر مینځ مشترک وي او بیا یو شریک هغه قتل کړي. نو په دې صورت کي هم حکم دای چي له قاتل شریک څخه به قصاص نه اخیستل کیږي: ځکه دلته قاتل شریک د نصف غلام مالک دی. لهدا هغه به صرف د نصف قصاص وارث او مالک وي. حال دا چي په قصاص کي تجزی او تقسیم نه سي کېدلای. نو ځکه په دې صورت کي هم قصاص ساقطیږي.

قال ومن ورث اللم: مثلاً یو چا خپله ښځه قتل کړه او د ښځي ځوی پاته سو، نو همدا ځوی د هغې د قصاص وارث او مالک دی، خو په دې صورت کي هم ځوی له خپل پلار څخه قصاص نه سي اخیستلای: ځکه د ابوت (پلار والي) احترام د قصاص مانع دی (او بل دا چي دلته د ملکیت شبهه موجوده ده احسن الهدایه ۱)، نو ځکه په دې صورت کي هم قصاص ساقطیږي.

قصاص به په وسله (توره وغیره) سره اخیستل کیږي (حکم او تفصیل)

قَالَ: وَلَا يُشْتَرَوْ قَبْلَ الْقَصَاصِ إِلَّا بِالسَّيْفِ فرمایي: او قصاص به نه اخیستل کیږي مگر په توره سره وَقَالَ الشَّافِعِيُّ: يُفْعَلُ بِهِ مِثْلُ مَا فَعَلَ او امام شافعي رَجَنَهُ اللهُ فرمایي: چي د قاتل سره به داسي کړنه [او چلند] کیږي کوم چي هغه [د مقتول سره] کړی وي إِنْ كَانَ فِعْلًا مُشْرِعًا په دې شرط چي هغه فعل [کړنه] مشروع وي فَإِنْ مَاتَ بيا که [په منه مشروع نعل سره] قاتل مړ سي، فَبِهَا [نوسمه ده] وَإِلَّا تَحَرُّ رَقَبَتُهُ كُنْهِ دَهْلُ غَارِهِ به پرېکول کیږي لِأَنَّ مَبْنَى الْقَصَاصِ عَلَى الْمُسَاوَاةِ ځکه د قصاص بنیاد پر مساوات دی وَكُنَّا قَوْلَهُ الْعَظِيمُ: «لَا قَوْدٌ إِلَّا بِالسَّيْفِ» او زموږ دلیل د نبی ﷺ د فرمان دی: قصاص نسته مگر [صرف] په توره سره وَالْمُزَادُ بِهِ السَّلَاحُ او مراد په توري سره وسله ده وَلَا تَنْفِي مَا دَهَبَ إِلَيْهِ اسْتِيفَاءُ الزِّيَادَةِ او ځکه کوم طرف ته چي امام شافعي رَجَنَهُ اللهُ تگ کړی دی په هغه کي د زیاتوب اخیستل سته [يعني د امام شافعي رَجَنَهُ اللهُ د مذهب چي د قاتل سره به هغسي فعل او چلند کیږي لکه څنگه چي قاتل کړی وي بيا که په هغه سره مړ سي فَبِهَا، كُنْهِ غَارِهِ به يې پرېکول کیږي، په دې کي د قاتل سره زیاتوب دی] لَوْ لَمْ يَخْضَلِ التَّقْصُودُ بِمِثْلِ مَا فَعَلَ که د قاتل د فعل [او چلند] په مثل سره مقصود حاصل نه سي [يعني قاتل مړ نه سي] فَيُخْرِجُ نَوْ غَارِهِ به يې پرېکول کیږي [په دې کي د قاتل سره زیاتوب دی] فَيَجِبُ الشَّحْرُ عَنْهُ نو ځکه له دې څخه بچ کېدل واجب دي كِتَابُ كَسْرِ الْعَظِيمِ لکه د هېو کي د ماتولو په صورت کي.

اللغات: «یستونی» داستعمال دباب مضارع ده: ترلاسه کول. اخيستل، «ثحرز» دنصر له بابه دمضاع مجهولي صيغه ده: حَزَزْتُ حُرْزًا: قطع کول، پرېکول (داسي پرېکول چي راجلا نه سي)، «قود» قصاص، «الزيادة» زياتوب، اضافي مقدار، «التحز» دتفعل دباب مصدر دی: بچ کېدل، ځان ساتل.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی چي زموږ په نېز به قصاص په وسله سره اخيستل کېږي، هغه که هر ډول وسله وي، او دامام شافعي رَجَّه الله په نېز د قصاص طريقه داده چي قاتل کوم حرکت د مقتول سره کړی وي، هاغه حرکت به په قصاص اخيستلو کي د قاتل سره کېږي بيا که قاتل د هغه په وجه مړ سي نو سمه ده کنې غاړه به يې پرېکول کېږي، مثلاً که قاتل په لويه درنه ډبره سره مقتول وژلی وي يا په ډانگ او لکړه سره يې وژلی وي، نو قاتل به هم په ډبره يا په ډانگ او لکړه سره وژل کېږي، لېکن که قاتل د مقتول سره ناوړه حرکت کړی وي مثلاً په فرج کي يې وهلې وي يا يې بنځه په سينه (تيو) کي وهلې او وژلې وي، نو بيا دامام شافعي رَجَّه الله په نېز به هم د قاتل سره هغه حرکت نه کېږي، بلکي له قاتل څخه به د وسلې په ذريعه قصاص اخيستل کېږي.

دامام شافعي رَجَّه الله دليل دادی چي د قصاص دار ومدار پر مساوات دی، لهدا د قاتل په قتلولو کي به حتی الامکان د مساوات رعايت کېږي، او د مساوات رعايت په همدې کي دی چي د قاتل سره هغسي چلندوسي لکه ده چي د مقتول سره کړی وي، نو ځکه هغسي حرکت به ورسره کېږي، به دې شرط چي هغه حرکت او فعل مشروع وي.

ولنا قوله (الطحاوي) إلخ: زموږ دليل دا حديث دی "لَا قَوْدَ إِلَّا بِالسَّيْفِ" چي قصاص به صرف په وسله سره اخيستل کېږي، په دې حديث سره موږ په دې توگه دليل نيسو چي په دې کي له "السَّيْفِ" څخه "السَّلَاحُ" يعني وسله مراد ده او د حديث مطلب دادی چي له قاتل څخه به د وسلې په ذريعه قصاص اخيستل کېږي؛ ځکه د قصاص مقصد قاتل وژل او ختمول دي او په وسله سره دا مقصد ډېر په آسانه حاصلېږي؛ ځکه د وسلې په يوه وار سره قاتل ختمېږي، د دې په خلاف که قاتل اول په ډانگ او لکړه سره ووهل سي او هغه مړ نه سي بيا يې غاړه پرېکړل سي لکه څرنگه چي امام شافعي رَجَّه الله وايي، نو په دې صورت کي به د مساوات پر ځای د قاتل سره زياتوب وسي، لهدا موږ د داسي مساوات قائل نه يو چي په هغه کي زياتوب لازم سي او داسي کول جائز نه دي، نو ځکه له داسي قصاص اخيستلو څخه ډډه کول ضروري دي او د قصاص غوره طريقه همدا ده چي په وسلې سره اخيستل سي.

د دې مثال هلوکي ماتول دي، مثلاً که څوک (له غاښ څخه بغیر) د بل چایو هلوکي ورمات کړي. نو څرنگه چې دلته په قصاص اخیستلو کې د زیاتوب خطر نه سته، ځکه که هغومره هلوکي د قاتل مات کړي سي څومره چې هغه مات کړي وي یا تر هغه کم. نو جائز دي او که زیات مات کړي سي. نو جائز نه دي. او دلته د زیاتوب امکان سته یعنې په دې هکله اطمینان نه سي کېدلای چې زیات هلوکي به یې مات نه سي. نو ځکه د زیاتوب د امکان په وجه د هلوکي قصاص جائز نه دی او شریعت له سره د هغه قصاص معاف کړی دی (د مساوات او عدم مساوات رعایت خو هلته پرېږده). نو همداسې په پورتنۍ صورت کې هم زیاتوب لازمیږي چې یو وار قاتل وو هل سي او بیا یې غاړه پرېکړل سي. نو ځکه هغه هم جائز نه دي که څه هم مساوات فوټیږي. ځکه کله چې د زیاتوب د احتمال په وجه شریعت ګردسره قصاص معاف کړی دی. نو آیا د زیاتوب د احتمال په وجه مساوات نه سي ختمولای! (شوافع دي دې جواب وکړي).

د مکاتب قصاص او د امامانو اختلاف

قَالَ: وَإِذَا قُتِلَ الْمُكَاتِبُ عَبْدًا فَرَمَائِي: او کله چې مکاتب قصداً قتل کړی سي وَلَيْسَ لَهُ وَارِثٌ إِلَّا الْيَتْمَىٰ او له مالک څخه بغیر د هغه بل هیڅ وارث نه وي وَتَرَكَ وَقَاءً او هغه د بدل کتابت (اداء کولو) په برابر مال پرې ایښی وي [یعنې د مالک او مکاتب تر مینځ چې څومره بدل کتابت ټاکل سوی وي. د هغه په اندازه مال یې په میراث کې پرې ایښی وي] فَكُلُّ الْقِصَاصِ عِنْدَ ابْنِ عَرَبٍ وَأَبْنِ يُونُسَ نو د شیخینو رَجَحْتُمَا الله په نېز د مالک لپاره [حق د] قصاص سته وَقَالَ مُحَمَّدٌ: لَا أَرَىٰ فِي هَذَا إِقْصَاصًا او امام محمد رَجَحَهُ الله فرمائي: چې زه په دې کې قصاص [جائز] نه گڼم لِأَنَّهُ اشْتَبَهَ سَبَبُ الْإِسْتِيفَاءِ ځکه د قصاص اخیستلو سبب مختلف سوی دی فَإِنَّهُ الْوَلَاءُ إِنْ مَاتَ حُرًّا ځکه هغه [سبب] ولاء ده که چیرې مکاتب د آزادوالي په حالت کې مړ سوی وي وَالْيَتَمُ إِنْ مَاتَ عَبْدًا او ملکیت دی که چیرې د غلام والي په حالت کې مړ سوی وي وَصَارَ كُنْ قَالَ لِقَيْرِهِ: بِغَضَبِي هَذِهِ الْجَارِيَةُ بِكَذَا او دا داسې سوه لکه یو څوک چې بل چا ته [یعنې دینخي مالک ته] ووايي: تا دا مینځه په دومره قیمت پر ما خرڅه کړې ده وَقَالَ الْيَتَمَىٰ: رَزَوْتُهَا مِنْكَ او مالک ووايي: ما هغه تاته په نکاح درکړې ده [د هغې نکاح مې ستاسره ترلې ده] لَا يَحِلُّ لَهُ وَطُوقُهَا نو ده ته د هغه مینخي سره وطی کول حلال نه دي لِاخْتِلَافِ السَّبَبِ ځکه چې سبب مختلف دی كَذَا هَذَا نو همداسې دا [پورتنۍ صورت] هم دی وَلَهُمَا: أَنَّ

حَقِّ إِلَّا سِتْفَاءً لِّلْمُؤْمِلِ يَتَّقِينَ عَلَى التَّقْدِيرَيْنِ او د شیخینو رَحْمَتُهَا الله دلیل دادی: چي مالک لره پر دواړو تقدیرونو په یقین سره د قصاص اخیستلو حق سته [یعني برابره ده مکاتب دآزادی په حالت کي مړ سوی وي او که دغلامۍ په حالت کي. پر هر تقدیر مالک ته د قصاص حق سته] وَهُوَ مَعْلُومٌ او مالک معلوم دی وَالْحُكْمُ مُحَدَّدٌ او حکم یو دی وَاخْتِلَافُ السَّبَبِ لَا يُقْضَى إِلَى الْمُنَازَعَةِ او [دلته] د سبب اختلاف نه جنگ ته رسېدل کوي وَلَا إِلَى اخْتِلَافِ حُكْمٍ او نه د حکم اختلاف ته [رسېدل کوي. یعني نه د نزاع سبب گرځي او نه د حکم د اختلاف] فَلَا يُبَالَى بِهِ نو ځکه د سبب په اختلاف به پروا نه کیږي بِخِلَافِ تِلْكَ الْمَسْأَلَةِ په خلاف د هغه مسئلې لِأَنَّ حُكْمَ ذَلِكَ الْيَمِينِ يُغَايِرُ حُكْمَ النِّكَاحِ ځکه د ملک یمین حکم د ملک نکاح له حکم څخه غیر [او جلا] دی.

اللفات: ﴿وارث﴾ د ضرب د باب فاعل دی: میراث خور، ﴿وفاء﴾ د ضرب د باب مصدر دی، خپله معنی یې ده: پوره اداء کول، پوره کول، مراد ځني دومره مال دی کوم چي د بدل کتابت د اداء کولو لپاره کافي وي، ﴿وطی﴾ کور والی، جماع، ﴿لا یفقی﴾ د افعال له بابه د نفی صیغه ده: رسول، رسېدل، سبب جوړېدل، ﴿لا یبالی﴾ د مفاعله له بابه د نفی صیغه ده: پروا کول، ﴿یغایر﴾ د مفاعله د باب مضارع ده: یو د بل غیر کېدل (یو له بل څخه جلا کېدل).

تشریح: صورت د مسئلې: دادی که یو څوک قصداً د زید مکاتب غلام قتل کړي او د مکاتب په میراث کي دومره مال وي چي په هغه سره بدل کتابت اداء کېدلای سي او له مالک (زید) څخه بغیر د دغه مکاتب بل هیڅ وارث نه وي (بلکي فقط مالک [زید] یې وارث وي کوم چي هغه مکاتب جوړ کړی دی)، نو د شیخینو رَحْمَتُهَا الله په نېز مالک (زید) ته دا حق سته چي د خپل مقتول مکاتب په بدله کي د هغه له قاتل څخه قصاص واخلي؛ لېکن امام محمد رَحْمَتُهُ الله فرمایي چي زما په رایه په دې مسئله کي مالک ته د خپل مکاتب غلام د قصاص اخیستلو حق نسته، ځکه دلته د قصاص اخیستلو سبب متعین نه دی، بلکي مختلف دی او د سبب اختلاف د مستحق اختلاف لره مستلزم دی او د مستحق اختلاف د قصاص مانع دی، لهذا د سبب اختلاف به هم د قصاص مانع وي. پاته سو دا سوال چي دلته سبب څنگه مختلف دی او متعین نه دی؟، نو جواب دادی چي که دلته د افرض کړی سي چي د مکاتب د آزادی په حالت کي مړ سوی دی نو د قصاص سبب به ولاء وي، او که د افرض کړی سي چي هغه د غلامۍ (عبدیت) په حالت کي مړ سوی دی، نو د قصاص سبب به ملک (ملکیت) وي، او د ولاء او

ملک تر مینځ ښکاره اختلاف دی او همدا اختلاف مانع د قصاص دی. ددې مثال داسي دی لکه زید چې د یو مینځي مالک ته ووايي چې تا! دا مینځه په دومره قیمت پر ما خرڅه کړې ده. یا په بله وینا دا چې دا زما مملوکه مینځه ده، او مالک ووايي چې ما دا مینځه تا ته په نکاح در کړې ده او هغه ستا منکوحه مینځه ده، نو څرنگه چې ددغه کس (زید) په حق کې دوطي سبب مختلف دی (چې یو سبب یې ملک یمین دی او بل سبب یې ملک نکاح دی)، نو ځکه د مذکوره مینځي سره دده لپاره نکاح کول جائز نه دي، نو همداسي په پورتني مسئله کې هم د قصاص سبب مختلف دی، نو ځکه د مالک لپاره قصاص اخیستل جائز نه دي.

ولهذا ان حق إلخ: دا د شیخینو رَجْمَهُ الله دلیل دی، حاصل یې دا دی چې سبب برابر ده متحد وي او که مختلف وي په هر صورت کې مالک ته د قصاص اخیستلو حق سته او په دې سره پر دغه حق هیڅ اثر نه پرېوځي چې مکاتب د آزادي او که د غلامۍ په حالت کې مړ سوی دی: ځکه مالک (مولی) معلوم او متین دی او حکم یې غيبي قصاص اخیستل هم یو حکم دی، نو ځکه د سبب په اختلاف به پر وانه کېږي او له هغه څخه بغیر به مالک ته دا حق ورکول کېږي، ځکه دا اختلاف خو نه مقضي الی النزاع دی او نه په دې سره په حکم (قصاص اخیستلو) کې څه تغیر راځي، نو ځکه په دې اختلاف به پر وانه کېږي او مالک ته به خپل حق یعنی د قصاص حق ورکول کېږي.

بخلاف تلك المسألة إلخ: يعني د ملک یمین او ملک نکاح مسئله چې امام محمد رَجَمَهُ الله هغه په مثال کې پېش کړې ده، هغه له قصاص څخه علیحده ده: ځکه د ملک یمین حکم یو څه دی او د ملک نکاح حکم بل څه دی او دواړه یو د بل مغایر او جلا دي: ځکه د ملک یمین حکم دا دی چې دا مینځه دي مملوکه مینځه وي چې په هغې کې رقبه اصل ده او دوطي حلت تابع دی او د ملک نکاح حکم دا دی چې دا دي منکوحه مینځه وي چې په هغې کې حلت اصل دی (لنډه دا چې په ملک یمین کې دوطي حلت تابع دی او په ملک نکاح کې اصل دی، تابع نه دی)، او ښکاره ده چې اصل او تابع خو سره جلا وي، نو ځکه دا مسئله په مثال کې پېشول او دلیل په نیول صحیح نه دي.

د پورتني مسئلې نور وضاحت (که د مکاتب بل وارث هم موجود وي)

وَلَوْ تَرَكَ وَقَاءً او که هغه [مقتول مکاتب] د بدل کتابت په برابر مال پرې ایښی وي وَلَوْ وَارِثٌ غَيْرُ الْمُؤْمِلِ او له مالک څخه بغیر د هغه وارث هم وي فَلَا قِصَاصَ نو قصاص نسته وَإِنْ اجْتَمَعُوا مَعَ الْمُؤْمِلِ که څه هم وارثان د مالک سره جمع سي لِأَنَّهُ اشْتَبَهَ مَنْ لَهُ الْحَقُّ ځکه هغه کس مشتبه سو چې [قصاص] د هغه حق دی لِأَنَّهُ الْمُؤْمِلُ إِنْ مَاتَ عَبْدًا. ځکه هغه [من له الحق] مالک دی که مکاتب د غلام

والي په حالت کي مړ سوی وي وَالْوَارِثُ إِنْ مَاتَ حُرًّا او وارث دی که مکاتب د آزاد والي په حالت کي مړ سوی وي إِذَا ظَهَرَ الْإِخْتِلَافُ بَيْنَ الصَّحَابَةِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ فِي مَوْتِهِ عَلَى نَعْتِ الْحَرِّيَّةِ أَوْ الرِّقِّ ځکه د صحابه وو اختلاف ظاهر سوی دی د آزادۍ یا غلامتوب پر صفت د مکاتب د مړ کېدلو په هکله [یعني ځکه په دې هکله صحابه وو هم اختلاف کړی دی چي مکاتب آزاد او که غلام مړ سوی دی] بِخِلَافِ الْأَوَّلِ په خلاف د اول صورت [چي له مالک څخه بغیر د مکاتب بل وارث نه وي] لَأَنَّ الْمَوْلَى مُتَعَيِّنٌ فِيهَا ځکه په هغه صورت کي مالک متعین دی وَإِنْ لَمْ يَشْرُكْ وَقَاءً او که مکاتب د بدل کتابت په برابر په اندازه مال نه وي پرې ایښی وَلَمْ يَوْزَعْهُ أَحَرًا او هغه لره آزاد وارثان وي وَجَبَّ الْقصاصُ لِلْمَوْلَى فِي قَوْلِهِمْ جَبِيحًا نو د مالک لپاره [حق د] قصاص واجبیږي د دوی ټولو په قول کي [یعني د شیخینو او امام محمد ټولو په نېز] لَأَنَّهُ مَاتَ عَبْدًا بِلَا رِبِّ لَانْفِاسًا الْكِتَابَةَ ځکه [په دې صورت کي] مکاتب د کتابت فسخ کېدلو په وجه بلا ځکه د غلام والي په حالت کي مړ سوی دی بِخِلَافِ مُعْتَقِ الْبَغْضِ إِذَا مَاتَ په خلاف د هغه غلام چي بعضي حصه یې آزاده کړی سوې وي کله چي هغه مړ سي [د عاجز والي په حالت کي چي تر اوسه یې د پاته حصې د آزادولو لپاره سعایه او ځته نه وي پوره کړي] وَلَمْ يَشْرُكْ وَقَاءً او د سعایه په اندازه مال یې پرې ایښی نه وي لَأَنَّ الْعِثْقَ فِي الْبَغْضِ لَا يَنْفَسِحُ بِالْعَجْزِ ځکه د بعضي حصې آزادېدل د عاجز والي په وجه نه فسخ کیږي.

اللفات: «وفاء» د تېر عبارت په لغاتو کي ذکر سو. «الرق» غلامتوب، غلامي، «بلا ريب» بلا شک، بلا شېبه، «انفساخ» د انفعال د باب مصدر دی: فسخ کېدل، ماتېدل، «عجز» د ضرب د باب مصدر دی: عاجزه کېدل، عاجز والی.

تشریح: په مخکیني صورت کي د مکاتب وارث فقط مالک (مولى) وو ځکه چي د هغه بل هېڅ وارث نه وو، دلته دا صورت بیانوي چي له مالک (مولى) څخه بغیر د مکاتب نور وارثان هم وي او د مکاتب په میراث کي د بدل کتابت په اندازه مال هم پاته سوی وي، نو په دې صورت کي له قاتل څخه قصاص ساقطیږي او یوه ته هم د قصاص حق نه حاصلیږي نه مالک ته او نه د مکاتب وارثانو ته؛ ځکه په دې صورت کي مَنْ لَهُ الْحَقُّ مُتَعَيِّنٌ نه دی؛ ځکه که مکاتب د غلامۍ په حالت کي مړ سوی وي نو قصاص د مالک حق دی، او که د آزادۍ په حالت کي مړ سوی وي نو قصاص د وارثانو

حق دی: ځکه دمکاتب دغلامۍ یا آزادۍ په حالت کې د مړ کېدلو په هکله د صحابه و هم اختلاف وو. د حضرت علي عليه السلام او ابن مسعود رضی الله عنه په نېز که د هغه بدل کتابت اداء کړی سوی وي نو هغه د آزادوالي په حالت کې مړ سوی دی او د قصاص حق د هغه وار ثانونو لره دی او د زید بن ثابت رضی الله عنه په نېز دامکاتب دغلامۍ په حالت کې مړ سوی دی او د قصاص حق د هغه مالک لره دی (کفایه اوبانیه). لهذا کله چې له قرن اول څخه په دې کې اختلاف دی، نو ښکاره ده چې قصاص به ساقطیږي. او پاته سو په اول (مخکنی) صورت کې چې څرنگه من له الحق متعین دی چې هغه مالک (مولی) دی. نو ځکه د شیخینو رَحْمَهُمُ الله په نېز په هغه صورت کې د مالک لپاره قصاص ثابت دی.

وان لم یترک وفاء الخ: دا دمستلې دویم صورت دی. حاصل یې دادی چې که مقتول مکاتب د بدل کتابت په اندازه مال پرې ایښی نه وي او د هغه نور وار ثان هم وي خو هغوی ټوله آزاد وي. نو په دې صورت کې د شیخینو او امام محمد رَحْمَهُمُ الله ټولو په نېز د مالک لپاره د قصاص حق سته: ځکه کله چې مقتول مکاتب د بدل کتابت په اندازه مال نه دی پرې ایښی، نو هغه د بدل کتابت له اداء کولو څخه عاجزه سو او عقد کتابت نسخ سو، نو بلا شکه د هغه مرگ دغلامۍ په حالت کې واقع سوی دی. او څرنگه چې هغه د مالک تر ملکیت لاندې دی، نو ځکه د هغه د قصاص حق به هم مالک لره وي.

بخلاف معتق البعض الخ: د دې په خلاف که یو غلام د دوو کسانو (خالد او زید) تر مینځ مشترک وي او له دوی څخه یو شریک (خالد) خپله حصه آزاده کړي او د بل شریک (یعني زید) د حصې آزادولو لپاره خپله غلام سعی او گټه کوي او په دې دوران کې یو څوک عمداً هغه قتل کړي او هغه دومره مال نه پرېږدي د څومره مال گټل چې پر هغه لازم وي یعني دومره مال چې په هغه سره د دې بل شریک (زید) حصه آزاده کړی سي، نو په دې صورت کې د ابل شریک (زید) ته د قصاص حق نه حاصلیږي (یعني کوم شریک چې د پاته حصې مالک دی او هغه خپله حصه نه ده آزاد کړې او غلام هم د هغه لپاره خپل سمایه او گټه نه ده پوره کړي [چې هغه دلته زید دی]. هغه ته د قصاص اخیستلو حق سته): ځکه که څه هم د قتل کېدلو په وجه دا غلام له مال گټلو او د دې بل شریک د حصې له آزادولو څخه عاجزه سو، لېکن د دې عجز په وجه د هغه حصې آزادې یې نه فسخ کیږي کوم چې آزاده سوې ده (یعني کوم چې اول شریک [خالد] آزاده کړې ده). او کله چې آزاده سوې حصه باقی پاته ده، نو په ټوله غلام کې د دې بل مالک شریک (زید) ملکیت ثابت نه سو. او بغیر له ملکیت تامه څخه مالک لره د قصاص حق نه حاصلیږي.

الفات: ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ﴾ د ضرب له بابۀ د نفی صیغۀ ده: ولي کېدل، ولایت او اختیار لرل، ﴿تولاه﴾ د تغل د باب ماضي ده: متولي او مشر کېدل، ذمه وار کېدل، ولایت لرل.

تشریح: **صورت د مسئلې:** دادی که مړهون غلام د مرتهن په قبضه کي عمداً قتل کړی سي، نو یوازې راهن یا یوازې مرتهن ته د قصاص اخیستلو حق نسته، بلکې په هغه کي د دواړو جمع کېدل شرط دي؛ راهن خو ځکه یوازې قصاص نه سي اخیستلای چي د مرتهن د حق ابطال لازمیږي. او مرتهن ځکه یوازې قصاص نه سي اخیستلای چي پر مړهون غلام د هغه ملکیت نسته، نو ضروري ده چي دواړه جمع سي او په متفقۀ توگه قصاص واخلي. ددې لپاره چي د مرتهن د حق ابطال د هغه په رضاء سره سي.

سوال: کله چي د مرتهن په قبضه کي غلام هلاک سو، نو د هغه حق خو په همدې سره ساقط سو؟

جواب: خبره خو همداسي ده، لېکن د حق ساقطېدل تر اوسه تام سوي نه دي: ځکه دا احتمال سته چي د قصاص په بدله کي د قاتل سره صلح وسي. یا دیوې شېهي پر بناء دغه قتل قتل خطاء وگرځي او قصاص گړدسره واجب نه سي.

که د معتوه (باوله) کس ولی قتل کړی سی نو د قصاص حقدار څوک دی؟

قَالَ [امام محمد رَحِمَهُ اللهُ بِه جامع صغير کي فرمايائڻي دي] وَإِذَا قُتِلَ وَلِيُّ الْبَغْيِ اَو کله چي دمعته وولي قتل کړی سي فَلَا يَبْنِيهِ أَنْ يَفْتُلَ نو دهغه پلار ته دا حق سته چي قاتل [قصاص] قتل کړي إِنَّهُ مِنَ الْوَلَايَةِ عَلَى النَّفْسِ حُكْمُهَا [قصاص اخيستل] پر نفس دولايت له باب نخه دی شَرَعَ لَكُمْ مَرْجِعَ إِلَيْهَا

چي هغه دداسي څه لپاره مشروع دي کوم چي د نفس و طرف ته راجع دي. وَهُوَ تَشْفِي الضَّرْبُ او هغه څه د سينې [زړه] تشفي ده [په لنډه وينا دا چي قصاص د ولايت على النفس له قبيل څخه دی او د زړه د تشفي او تسلي لپاره مشروع دی] فَيَلِيهِ نو ځکه پلار به دهغه ولي وي [يعني پلار ته به د قصاص اخيستلو ولايت حاصل وي] كَالْإِنْكَاحِ لَكِنْ نِكَاحٌ وَرَكُولٌ [يعني لکه څرنګه چي پلار ته د نكاح کولو ولايت حاصل دی] وَلَهُ أَنْ يُصَالِحَ او پلار ته دا حق [هم] سته چي صلح وکړي لِأَنَّهُ أَنْظَرُنِي حَتَّى الْمَعْشُورَةِ ځکه چي صلح کول د معتوه په حق کي زيات د مصلحت باعث دي [يعني په صلح کي دهغه زيات مصلحت (بېګنه) ده] وَلَيْسَ لَهُ أَنْ يَغْفُوَ او پلار لره دا حق نسته چي معافي وکړي [يعني قصاص معاف کړي] لِأَنَّ فِيهِ إِطْطَالَ حَقِّهِ ځکه په معافي کي د معتوه د حق باطلېدل سته وَكَذَلِكَ إِنْ قُطِعَتْ يَدُ الْمَعْشُورَةِ عَمْدًا او همدارنګه که د معتوه لاس قصداً پرېکړي سي لَنَا ذِكْرُنَا دهغه دليل په وجه کوم چي [اوس] موږ ذکر کړی وَالْوَيْسُ بِمَثَلِ الْأَبِ جَنِمَ ذَلِكَ او وصي په دې ټولو صورتونو کي د پلار په درجه کي دی إِلَّا أَنَّهُ لَا يَقْتُلُ لېکن وصي [قصاصاً] قتل نه سي کولای [يعني قصاص نه سي اخيستلای] لِأَنَّهُ لَيْسَ لَهُ وَلَايَةٌ عَلَى نَفْسِهِ ځکه چي وصي لره د معتوه پر نفس ولايت نسته وَهَذَا مِنْ قَبِيلِهِ او دا [قصاص اخيستل] دهغه [ولايت على النفس] له قبيل څخه دي وَيُنْذَرُ بِمَثَلِ هَذَا إِنْ طَلَّقَ او تر دغه اطلاق لاندي داخليږي الْمُطَلَّقُ مِنَ النَّفْسِ وَاسْتِيفَاءُ الْقَصَاصِ فِي الطَّرَفِ د نفس له جانبې صلح کول او د طرف [اندام] قصاص اخيستل قَائِلُهُ لَمْ يَسْتَشْنِ إِلَّا الْقَتْلَ ځکه امام محمد رحمه الله صرف د قتل استثناء کړې ده.

اللفات: ﴿المعتوه﴾ باوله (اوتره، اوتي بوتې ويونکی)، ناقص العقل او فاسد التدبير کس کوم چي پوره پر سډنه وي ﴿الولاية﴾ سرپرستي او مشري، اختيار، ﴿تشفي﴾ د تفعل د باب مصدر دی غصه او غضب ختمېدل، زړه يخېدل، اطمينان او سکون تر لاسه کول، شفا تر لاسه کول، ﴿يصالح﴾ مفاعلي د باب مضارع ده: صلح کول، ﴿أنظر﴾ د اسم تفضيل صيغه ده: زيات مصلحت (بېګنه) والا، (زيات فايده من)، ﴿يندرج﴾ د انفعال د باب مضارع ده: په ضمن کې راتلل، داخليدل، ﴿الطرف﴾ مراد: عضو، اندام.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی چې مثلاً زید معتوه دی او د هغه یو ځوی دی چې نوم یې حمید دی او همدا ځوی (حمید) د خپل معتوه پلار ولي دی، اوس که یو څوک د معتوه دغه ولي ځوی (حمید) عمداً قتل کړي، نو د ځوی (حمید) چې کوم نیکه دی یعنې د معتوه پلار، هغه ته دا حق سته چې د خپل مقتول لمسي په بدله کې له قاتل څخه قصاص واخلي، همداراز موږ مسلک دی او همدا د امام مالک او امام احمد رَجَّهْهُمَا الله قول هم دی (بنابه)؛ د دې دلیل دادی چې د معتوه پلار ته پر معتوه (زید) د نفس ولایت حاصل دی او قصاص اخیستل هم د ولایت علی النفس له قبیل څخه دي؛ ځکه قصاص د زړه د اطمینان او تشفی په خاطر مشروع دی (چې په هغه سره د پلار د زړه براس او غیض و غضب و خیري او په قصاص اخیستلو سره د هغه زړه بخ او مطمئن سي)، نو څرنگه چې د معتوه پلار ته د دې ولایت حاصل دی چې د معتوه نکاح وکړي، همداسې به پلار ته د معتوه حق (یعنې د معتوه د ځوی د قصاص اخیستلو ولایت) هم حاصل وي.

وله أن یصلح إلخ: فرمایي چې څرنگه د مقتول ځوی نیکه ته یعنې د معتوه پلار ته د قصاص حق سته چې له قاتل څخه قصاص واخلي، همداسې هغه ته دا حق هم سته چې د قصاص په بدله کې د قاتل سره پر مال صلح وکړي؛ ځکه په صلح کولو کې هم د معتوه مصلحت او فایده ده چې هغه ته به د قصاص په بدله کې مال حاصله سي.

ها! د معتوه پلار ته د قصاص معاف کولو او د قاتل بري کولو هیڅ حق نسته؛ ځکه په دې کې د معتوه نقصان او د هغه د حق بطلان دی، نو ځکه د معاف کولو حق ورته نسته.

همدارنگه که یو څوک قصداً د معتوه لاس پرېکړي، نو په دې صورت کې د معتوه پلار ته له قاطع څخه د قصاص اخیستلو حق سته؛ ځکه دا هم د ولایت علی النفس له قبیل څخه دي، او د معتوه پلار ته د نفس د قصاص اخیستلو حق هم سته، نو د مادون النفس د قصاص حق خو به په درجه اولې ورته حاصل وي.

والوصی بمنزله الأب إلخ: فرمایي چې په دې پورتنی صورتونو کې وصي د پلار په درجه کې دی، لهذا که د معتوه پلار نه وي، نو د هغه وصي د قصاص په بدله کې پر مال صلح هم کولای سي او د اطرافو (اندامو) قصاص هم اخیستلای سي، خو وصي د نفس قصاص نه سي اخیستلای (یعنې هغه ته د دې حق نسته چې د معتوه د ځوی قصاص واخلي)؛ ځکه د نفس قصاص اخیستل د ولایت علی النفس له قبیل څخه دي او وصي لره پر معتوه ولایت علی النفس نسته، نو ځکه وصي قصاص خونه سي اخیستلای، لېکن له هغه څخه بغیر په نور اُمورو کې د معتوه د پلار نائب کیږي؛ ځکه امام

محمد رَجَمَهُ اللهُ چي کوم عبارت درج کړې دی "والوصی بمنزلة الأب فی جسیع ذلك إلا أنه لا یقتل" په دې عبارت کي عموم دی او له قتل څخه بغير دبل شي استثناء نه ده پکښې سوې. (احسن الهدایه)

د وصي په هکله د دوو متضادو عبارتونو حل او وضاحت

وَفِي كِتَابِ الصَّدَقِ: أَنَّ الْوَصِيَّ لَا يَتَلَكَّ الصَّدَقَ او [د مېسوط] په کتاب الصلح کي دي: چي وصي د صلح ملکیت [او اختیار] نه لري لِأَنَّهُ تَصَرَّفَ فِي النَّفْسِ بِالِاغْتِيَاظِ عَنْهُ ځکه چي صلح کول په نفس کي تصرف کول دي دهغه [نفس] له طرفه د عوض اخیستلو په وجه فَيُنْزَلُ مَنْزِلَةُ الْإِسْتِيفَاءِ نو ځکه هغه [صلح کول] به د قصاص اخیستلو په منزله ګرځول کيږي وَوَجِبَ الْمَذْكُورُ هَهُنَا أَنَّ الْمُقْصُودَ مِنَ الصَّدَقِ الْمَالُ او دلته د ذکر سوي روایت دلیل دا دی چي له صلح څخه مال مقصود وي وَأَنَّهُ يَجِبُ بَعْقِدُهُ او مال د وصي په عقد سره واجبيږي كَمَا يَجِبُ بَعْقِدُ الْأَبِ لکه څرنګه چي د پلار په عقد سره واجبيږي بِخِلَافِ الْقَصَاصِ په خلاف د قصاص بَقْدُ الْمُقْصُودِ الشَّيْءُ ځکه د قصاص مقصود [د زړه] تشفي ده وَهُوَ مُخْتَصَّ بِالْأَبِ او دا مقصود د پلار سره خاص دی وَلَا يَتَلَكَّ الْعَقْدُ او وصي [د قصاص] دمخاف کولو ملکیت نه لري لِأَنَّ الْأَبَ لَا يَتَلَكَّهُ ځکه چي پلار [هم] دهغه ملکیت نه لري لِتَأْفِيهِ مِنَ الْإِثْمِ ځکه چي په هغه کي [دمتو ده] باطلېدل سته فَهُوَ أَوَّلُ نو وصي به په درجه اولی [دهغه ملکیت نه لري] وَقَالُوا: الْقِيَاسُ الْأَيْتِلُكُ الْوَصِيَّ الْإِسْتِيفَاءَ فِي الطَّرَفِ او مشايخو فرمایلي دي: قیاس دا دی چي وصي په طرف [اندام] کي د قصاص اخیستلو ملکیت نه لري [يعني وصي ته د قصاص فی الطرف حق نسته] كَمَا لَا يَتَلَكَّهُ فِي النَّفْسِ لکه څرنګه چي وصي په نفس کي دهغه [قصاص اخیستلو] ملکیت نه لري لِأَنَّ الْمُقْصُودَ مُشْجِدٌ ځکه چي مقصود یو دی وَهُوَ الشَّيْءُ چي هغه [د زړه] تشفي ده وَفِي الْإِسْتِخْصَانِ يَتَلَكَّهُ خَوْفُ اسْتِحْسَانِ کي وصي دهغه ملکیت لري [يعني استحسان] وصي ته د قصاص فی الطرف حق سته لِأَنَّ الْأَطْرَافَ يُسَلِّكُ بِهَا مَسْلَكَ الْأَمْوَالِ ځکه اطراف داموالو په درجه کي داخلول کيږي [یا په بله وینا] چي د اطرافو سره د مال په څېر سلوک کيږي. يعني اطراف [اندامونه] د مال په درجه کي دي فَإِنَّهَا خُلِقَتْ وَقَائِيَةً

يَذْنُفُسُ كَانَالِ حُكْمِ اطرف د مال په خبر د نفس د حفاظت كولو لپاره پيدا كړى سوى دى عَنِ مَا
 عُرِفَ لكه څرنگه چې دا پېژندل سوې ده. فَكَانَ اسْتِيفَاؤُهُ بِنَزْلَةِ الشَّصْرِ فِي الْبَالِ نو د اطرافو
 قصاص اخيستل به په مال كې د تصرف كولو په خبر وي وَالصَّبُّ بِنَزْلَةِ الْمُغْتَوْرِ فِي هَذَا او بچى په
 دې باره كې د مبتوه په درجه كې دى وَالْقَاضِي بِنَزْلَةِ الْأَبِ فِي الصَّحِيحِ او قاضي د صحيح قول
 مطابق د پلار په درجه كې دى أَلَا تَرَى أَنَّ مَنْ قُتِلَ وَلَا وَلِيَ لَهُ آيَا ته نه گورې! چې كه څوك قتل
 كړى سي او دهغه هيڅ ولي نه وي يَسْتَوْفِيهِ السُّلْطَانُ نو دهغه قصاص به باچا اخلي وَالْقَاضِي بِنَزْلِ
 لَيْتِهِ فِيهِ او قاضي په دې [قصاص اخيستلو] كې د باچا په درجه كې دى.

اللغات: ﴿الوصى﴾ چاته چې دمړي له طرفه وصيت سوى وي. څوك چې دمړي تر مرگ وروسته د وصيت
 نافذولو ذمه وار گرځول سوى وي. ﴿اعتياض﴾ دافتعال مصدر دى: عوض اخيستل. ﴿يُنْزَلُ﴾ د تفعيل د
 باب مضارع مجهوله ده (صحيح همدا ده چې په دې معنى د تفعيل له بابه مستعمل دى): شو د كول. يُنْزَلُ مَنْزِلَةً:
 يو شى د بل په درجه كې شوه كول (د بل شي په منزله څرځول). يو څه د بل څه پر ځاى ايښوول. د بل شي قائم مقام
 كول. ﴿مَنْزِلَةٌ﴾ مكان او مرتبه، درجه. ﴿استيفاء﴾ د استعمال د باب مصدر دى: تر لاسه كول. اخيستل.
 ﴿التشقيق﴾ د تفعيل د باب مصدر دى: د تېر عبارت په لغاتو كې يې معنى ذكر سوه. ﴿يسنك﴾ د نصر له باب
 څخه مضارع مجهوله ده. د دې باب څو معناوي دي: داخلېدل، داخلول (لازمې او متعدي). تگ كول (دلاري په
 اتباع كې تلل). ﴿مسلك﴾ تگ لاره. لاره. جمع: مسالك. ﴿وقاية﴾ د دې لفظ څو معناوي دي: يوه دا چې هر
 هغه شى كوم چې د بل شي د حفاظت ذريعه وي. د حفاظت او ساتني سبب.

تقريب: په تېر عبارت كې د جامع صغير په حواله سره د بيان سوه چې وصي ته دا حق سته چې د
 قصاص په عوض كې د قاتل سره پر مال صلح وكړي، او دلته د مبسوط د كتاب الصلح په حواله سره
 دا بيانوي چې وصي ته د صلح كولو حق هم نسته (لكه څرنگه چې د نفس د قصاص اخيستلو حق ورته
 نسته): ځكه د قصاص په عوض كې د قاتل سره صلح كول داسي دي لكه له قاتل څخه د نفس
 عوض اخيستل او په نفس كې تصرف كول، او دا د قصاص اخيستلو په درجه كې دي، او وصي ته د
 قصاص اخيستلو حق نسته، نو ځكه هغه ته به د صلح كولو حق هم نه وي. لنډه دا چې دلته دوه
 روايتونه جمع سوه چې په اول (يعني د جامع صغير په) روايت كې د صلح جواز نقل سوى دى او په دويم
 (يعني د مبسوط) په روايت كې د صلح عدم جواز نقل سوى دى.

ووجه البذلک کورالځ: داول یعنی دجامع صغیر دروایت دلیل دا دی چي په صلح سره مال مقصود وي چي دقصاص په عوض کي مال ترلاسه کړی سي، او وصي ته دا حق ښته چي دمعتوه لپاره عقود ماليه (مالي معاملات) وکړي او دا صلح هم عقد مالي دی، نو ځکه وصي ته به ددې حق هم وي. او پاته سو قصاص اخیستل نو وصي ته دهغه حق ځکه نسته چي دقصاص مقصود تشفی او د زړه اطمینان دی (چي په قصاص اخیستلو سره زړه ته تسلي او اطمینان حاصل سي) او د غم و غصه ازاله سي، او د تشفی او تسلي ضرورت هلته سته چيري چي له مخکي څخه غم او غصه موجود وي چي هغه پلار دی او دا أمور د پلار سره مختص دي (یعني دځوی په قتل سره غمجن کېدل او غصه راپارېدل دا د پلار سره خاص دي) او وصي څو اجنبي دی چي ددې أمورو سره دهغه هیڅ تعلق نسته او هغه په دې هکله غمجن او په غصه نه دی، لهذا دهغه د ازالې ضرورت به هم نه وي. نو ځکه وصي قصاص نه سي اخیستلای.

ولایمک العفو الځ: او پاته سوه دمسئله چي وصي قصاص معاف کولای سي، که نه؟ نو فرمایي چي کله پلار ته دمعاف کولو حق نسته، نو وصي ته به په درجه اولی ددې حق نه وي؛ ځکه په دې سره دمعتوه حق باطلیږي او ضایع کیږي.

وقالوا القیاس الځ: مخکي چي دجامع صغیر په عبارت (والوصی بمنزلة الأب فی جمیع ذلك) سره دا بیان سوې چي وصي ته داطرافو یعنی داندامونو دقصاص اخیستلو حق هم سته، دا استحسان دی. لېکن قیاس دا دی چي وصي ته ددې حق او ملکیت نسته، دقیاس دلیل دا دی چي دقصاص مقصود تشفی او تسلي ده، برابره ده قصاص دنفس وي او که داطرافو وي، نو څرنگه چي دنفس دقصاص حق وصي ته حاصل نه دی، نو همداسي داطرافو دقصاص حق هم هغه ته نه حاصلېدل پکار دي. او داستحسان (چي وصي ته ددې حق سته) دلیل دا دی چي اطراف دمال په درجه کي دي؛ ځکه مال هم د انسان د خدمت لپاره دی او اندامونه هم د انسان د خدمت لپاره دي. لهذا کله چي اطراف دمال په درجه کي سوه، نو داطرافو قصاص اخیستل په مال کي د تصرف کولو په شېر سوه (یعني لکه وصي چي دمعتوه په مال کي تصرف وکړي) او ښکاره ده چي وصي ته دمعتوه په مال کي د تصرف کولو حق سته، نو همداسي به هغه ته داطرافو دقصاص اخیستلو حق هم حاصل وي.

والوصی بمنزلة البعتوه الځ: یعنی دلته چي کوم حکم دمعتوه دی، هاغه حکم دبچي هم دی؛ ځکه څرنگه چي دمعتوه په پورتي أمور کي دبل چا محتاج دی، همداسي بچی هم دبل چا لارښووني او مرستي ته محتاج دی.

او قاضي د پلار په درجه کي دې چي کوم حکم د پلار دی. هغه حکم د قاضي هم دی: یعنی خرنګه چي دمعتوه پلار ته د قصاص فی النفس او مادون النفس او د صلح وغیره حق سته، همداسي د پلار په ناموجودیت کي قاضي ته هم ددې أمورو حق سته؛ ځکه قاضي ته دمعتوه پر مال او نفس ولایت حاصل دی او د قاضي ولایت عام دی، ځکه قاضي د باچا نائب دی، همدا وجه ده که یو څوک عمداً قتل کړی سي او د هغه هیڅ ولي نه وي، نو باچا د هغه ولي دی چي هغه به له قاتل څخه قصاص اخلي، او قاضي په دې سلسله کي د باچا معاون او نائب دی، لهدذا خرنګه چي باچا ته د لا وارثه کس د قصاص اخیستلو حق سته. نو همداسي قاضي ته هم دا حق حاصل دی.

که د مقتول کس په وارثانو کي ځيني بالغ او ځيني نا بالغ وي نو د قصاص حکم

قَالَ: وَمَنْ قُتِلَ وَلَهُ أَوْلِيَاءُ صَغَارٌ وَكِبَارٌ فَرَمَائِي: او څوک چي قتل کړی سي او هغه لره لوريان او کوچنيان [بالغه او نابالغه] وليان وي قِيلَ كِبَارٌ أَنْ يَقْتُلُوا الْقَاتِلَ عِنْدَ أَنْ حَنِيفَةً نُو لوريانو لره دا حق سته چي قاتل [قصاصاً] قتل کړي دامام صاحب رَحِمَهُ اللهُ په نېز: وَقَالَا: لَيْسَ لَهُمْ ذَلِكَ حَتَّى يُذَرَكَ الصَّغَارُ او صاحبين رَحِمَهُمَا اللهُ فرمائي: چي هغو ته ددې حق نسته تر دې چي کوچنيان بلوغ ته ورسيري [بالغان سي] إِنْ أُلْقِيَ الْقَصَاصُ مُشْتَرَكٍ بَيْنَهُمْ ځکه قصاص ددوی تر مينځ مشترک دي وَلَا يُكْرَهُ اسْتِيفَاءُ الْبَغِضِ او د بعضي قصاص اخیستل ممکن نه دي لَعْدِمِ الشَّجَرِئِي د تجزي د نشتوالي په وجه [يعني ځکه چي قصاص نه متجزي کيږي] وَلِي اسْتِيفَائِهِمُ الْكُلَّ إِبْطَالُ حَقِّ الصَّغَارِ او د لوريانو د ټوله قصاص په اخیستلو کي د کوچنيانو د حق باطلېدل سته فَيُؤْخَرُ إِلَى إِذْرَاكِهِمْ نو ځکه د کوچنيانو تر بلوغ [بالغه کېدو] پوري به قصاص ځنډول کيږي كَمَا إِذَا كَانَ بَيْنَ الْكَبِيرَيْنِ وَأَحَدُهُمَا غَائِبٌ لکه کله چي قصاص د دوو لوريانو تر مينځ مشترک وي او له دوی څخه يو غائب وي أَوْ كَانَ بَيْنَ السَّوَكَيْنِ يا [لکه] قصاص د دوو مالکانو تر مينځ مشترک وي وَلَهُ: أَنَّهُ حَقٌّ لَا يَتَجَرَّأُ او دامام صاحب رَحِمَهُ اللهُ دليل دادی: چي قصاص داسي حق دی کوم چي نه متجزي کيږي يَشْهُرُ بِهِ بِسَبَبٍ لَا يَتَجَرَّأُ ځکه قصاص په داسي سبب سره ثابت دی کوم چي نه متجزي کيږي وَهُوَ الْقَرَابَةُ او هغه سبب قربت دی وَاحْتِبَالُ الْعَفْوِ مِنَ الصَّغِيرِ مُنْقَطِعٌ او له کوچني څخه د معافي احتمال منقطع دی [يعني دا احتمال منقطع او نامعلومه دی چي کوچنی به تر بلوغ وروسته د قاتل قصاص معاف کړي] قَبِلْتُ

لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا كَمَلًا نُوْخَكُهٗ دَا حَقُّ بَه دَوَى الوِیَانَو او كوچنیانو | هر یوه لپاره په كامله توگه ثابت وي كَمَانِي وَلاَيَةِ اِنْ كَا مَ لکه څرنگه چې دنكاح كولو په ولايت كي دي اچي دنكاح ولايت دهر ولي لپاره كامل ثابت دی | بِخِلَافِ الْكَبِيرَيْنِ په خلاف د دوو لویانو اچي له هغوی څخه یو غائب وي | بِخِلَافِ اَخْتِبَالِ الْقَوَى مِنَ الْغَائِبِ ثَابِتٌ ځكه د غائب یوه له طرفه دمعافی احتمال ثابت دی وَمَنْ سَأَلَ السُّوْلِيَيْنِ مَسْنُوعَةً او د دوو مالكانو مسئله نا تسليم سوې ده | او موږ يې نه تسليموو |

اللفات: ﴿صَغَارٌ﴾ جمع د صَغِيرٌ ده: كوچنيان. نَابَالغان، ﴿كِبَارٌ﴾ جمع د كَبِيرٌ ده: لویان. بِالْغَانِ. ﴿التَّجْزِئُ﴾ د تفعل دباب مصدر دی: جزء، جزء كېدل (حصه، حصه كېدل). تقسيمېدل. ﴿يُؤَخَّرُ﴾ د تفعل دباب مضارع ده: مؤخر كول، ځنډول. ﴿مَوَلِيَيْنِ﴾ تشبيه د مَوْلَى ده: مالك، يادار.

تشریح: **صورت د مسئلې:** دادی چي مثلاً زید عمداً قتل کړی سو، او زړېد چي کوم وارثان يعني وليان دي، له هغو څخه ځيني لویان يعني بالغان او ځيني كوچنيان يعني نابالغان دي. نو دامام صاحب رَحْمَةُ اللهِ په نهز حکم دادی چي کوم بالغه وليان دي، هغوی دي له قاتل څخه قصاص واخلي او د نا بالغو د بلوغ تر وخته پوري دي قصاص نه ځنډوي؛ لېکن صاحبين رَحْمَتُ اللهِ فرمايي چي قصاص به د نا بالغو د بلوغ تر وخته پوري ځنډول کيږي او د هغوی تر بالغه کېدلو مخکي لویانو ته د قصاص اخیستلو حق نسته.

د صاحبينو رَحْمَتُ اللهِ دليل دادی چي قصاص د لویانو او كوچنيانو دواړو تر مينځ مشترک دی. لهذا كله چي دواړه ډلي په متفق توگه قصاص واخلي نو صحيح دی، او څرنگه چي كوچنيان اوس د قصاص اخیستلو قابل نه دي، نو ځکه د دوی تر بالغه کېدلو پوري به د هغه اخیستل ځنډول کيږي. او داسي هم نه سي کېدلای چي کوم لوی بالغه وليان دی هغوی صرف د خپلي حصي قصاص واخلي او د نا بالغو (كوچنيانو) حصه پرېږدي؛ ځکه په قصاص كي تجزي او تقسيم نه سي کېدلای. او دا هم نه سي کېدلای چي بالغه وليان پوره قصاص واخلي؛ ځکه په دې كي د نا بالغو د حق ابطال راځي. نو ځکه په هيڅ صورت كي هم بالغو (لویانو) ته فی الحال د قصاص اخیستلو حق نسته.

د دې مثال داسي دی لکه قصاص چي د دوو لویانو تر مينځ مشترک وي مثلاً د یوه سړي دوه لوی (بالغه) ځامن وي، بیا یو څوک داسې عمداً قتل کړي او دده له دوو ځامنو څخه یو غائب وي. نو تر څو چي غائب څوی حاضر نه سي، تر هغه وخته به قصاص ځنډول کيږي.

یا مثلاً دوه کسان یو غلام رانیسي چي له هغوی څخه یو کس (یو مالک) نا بالغه او بل بالغ وي. بیا یو څوک دا غلام عمداً قتل کړي، نو تر څو چي نا بالغه مالک بالغ نه سي، تر هغه وخته قصاص ځنډول کیږي، نو همداسي به په پورتنۍ مسئله کي هم قصاص ځنډول کیږي.

وله أنه حق إلخ: دا دامام صاحب رَحْمَةُ اللَّهِ دلیل دی (چي هغه وایي قصاص به نه ځنډول کیږي). حاصل د دلیل یې دا دی چي د قصاص حق غیر متجزی دی (یعني تجزی او تقسیم نه قبولي): ځکه په کوم سبب سره چي د قصاص حق (ولیانو ته) حاصل سوی دی، هغه سبب هم غیر متجزی دی ځکه هغه سبب قرابت دی او په قرابت کي ټوله ولیان او وارثان په کامله توګه شریکان دي، نو معلومه سوه چي سبب (قرابت) غیر متجزی دی، لهدا د قصاص حق به هم غیر متجزی وي او په هغه کي به ټوله کامل شریکان وي چي د لویانو له طرفه د قصاص اخیستل به د کوچنیانو له طرفه هم اخیستل شمېرل کیږي. او محض د دې شېهي په وجه به قصاص نه ځنډول کیږي چي کېدای سي کله کوچنیان بلوغ ته ورسېږي نو قصاص به معاف کړي لهدا قصاص به ساقط سي، دامحض توهم دی: ځکه اوس دا هم معلومه نه ده چي دا کوچنیان به بلوغ ته ورسېږي، که نه؟. لهدا څرنګه چي د نکاح ولایت هر برابر ولي ته کامل حاصلیږي، همداسي به د قصاص حق هم هریوه ته کامل حاصل وي او صغار او کبار ټولو لره به په برابره توګه کامل او مکمل د قصاص حق ثابت وي، لهدا کله چي کامل حق لویانو (بالغینو) لره هم ثابت سو، نو ځکه هغو ته به کاملاً د قصاص اخیستلو حق حاصل وي.

بخلاف الکبیرین: صاحبینو رَحْمَةُ اللَّهِ چي کومي دوی مسئلې په مثال کي پیش کړي دي، له دې ځایه د هغه جواب ورکوي.

داول مثال جواب یې دا دی چي د غائب ځوی له طرفه د دې خبري احتمال سته چي هغه به قصاص معاف کړي وي او تر اوسه به حاضر ځوی ته دامعلومه نه وي، نو ځکه یوازې حاضر لره د قصاص اخیستلو حق نسته.

وَمَسْأَلَةُ التَّوَلَّيَيْنِ إلخ: د دویم مثال جواب یې دا دی چي دامسئله تسلیم سوې نه ده، بلکي دامام صاحب رَحْمَةُ اللَّهِ په نېز په دې صورت کي بالغ مالک لره جائز دي چي قصاص واخلي او دنا بالغه مالک د بلوغ تر وخته انتظار نه وکړي، لهدا کله چي دامام صاحب رَحْمَةُ اللَّهِ په نېز تأخیر (قصاص ځنډول) تسلیم نه دي، نو هغه په مثال کي پېشول هم صحیح نه دي.

په بېلجه سره د وهلو په صورت کې د قصاص حکم

قَالَ [امام محمد رحمه الله په جامع صغير کې] فَرَمَايِي وَمَنْ ضَرَبَ رَجُلًا بِسَرِّ فَقَتَلَهُ اَوْ خُوكَ چي يو سړی په بېلجه سره ووهي نو هغه قتل کړي فَإِنْ أَصَابَهُ بِالْحَدِيدِ نو که پر مقتول اوسپنه لگېدلې وي [يا په بله وينا دا چي دبېلجې په اوسپنه سره يې وهلی وي] قُتِلَ بِهِ نو قاتل به هغه په بدله کي قتلول کيږي وَإِنْ أَصَابَهُ بِالْعُودِ او که پر هغه [دبېلجې] لرگی لگېدلی وي فَقَعَلَيْهِ الدِّيَّةُ نو پر قاتل ديت [واجب] دی قَالَ ﷺ: وَهَذَا إِذَا أَصَابَهُ بِحَدِّ الْحَدِيدِ صاحب د هدايې رحمه الله فرمايي: چي دا [حکم] هغه وخت دی کله چي پر هغه د اوسپني تېره طرف لگېدلی وي لَوْجُودُ الْجُزْءِ د زخم د موجود بدللو په وجه [يعني چي په هغه سره مقتول زخمي سوی وي] فَكُلُّ الشَّيْءِ نو سبب به کامل وي وَإِنْ أَصَابَهُ بِظَهْرِ الْحَدِيدِ او که پر هغه د اوسپني د شاطرف لگېدلی وي فَعِنْدَهُمَا يَجِبُ نو هم د صاحبنو رحمه الله په فېز قصاص واجبيږي وَهُوَ رَوَايَةٌ عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ او همدا له امام صاحب رحمه الله څخه يو روايت دی اِغْتَبَارًا مِنْهُ لِلْأَلَةِ دامام صاحب رحمه الله له طرفه دآلې په اعتبار کولو سره وَهُوَ الْحَدِيدُ اوآله [دلته] اوسپنه ده وَعَنْهُ إِشْرَافُ يَجِبُ إِذَا جَرَسَ او له امام صاحب رحمه الله څخه بل روايت دادی چي قصاص هغه وخت واجبيږي کله چي يې زخم کړی وي وَهُوَ الْأَصْحُ او همدا زياته صحيح ده عَلَى مَا يَبَيِّنُهُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى چي دا به انشاء الله موږ [وروسته] بيان کړو وَعَلَى هَذَا الْقُرْبُ بِسُجَّاتِ الْبُيْزَانِ او پر همدغه اختلاف دي د ترازو په کاني سره وهل وَأَمَّا إِذَا ضَرَبَهُ بِالْعُودِ او هر چي کله يې هغه [دبېلجې] په لرگي سره وهلی وي فَإِنَّ شَأْنَهُ يَجِبُ الدِّيَّةُ نو ديت [په دې وجه] واجبيږي لَوْجُودُ قَتْلِ النَّفْسِ الْمُعْمُومَةِ ځکه د معصوم نفس قتلېدل موجود سوه وَامْتِنَاعُ الْقَصَاصِ او ځکه چي قصاص منع دی [نو ځکه ديت واجبيږي] حَتَّى لَا يَهْدَرَ الدَّمُ ددې لپاره چي [دمقتول] وینه ضايع نه سي.

اللفات: ﴿مَرْءٌ﴾ صاحب د حاشيې ددې لفظ يوه معنى په "بېلجه" سره کړې ده. صاحب د معجبه الوسيط ددې معنى په مِسْحَاة سره کړې ده چي د هغه معنى ده: آله الْقَشْر وَالْجَزْف يعنى د کيندلو. پوستولو او توږلو آله، چي پر بېلجه، گلنگ، تشه ټولو باندي ددې اطلاق کيږي. ﴿العود﴾ لرگی. هر ډول لرگی ته وايي. جمع: أعواد او عِندَان. ﴿کمل﴾ د کړم دباب ماضي ده: کامل کېدل. پوره

کېدل، «سَنَجَات» جمع د سَنَجَة ده: د کوم څه په ذریعه چي بل شی تلل کيږي. په کوم شي سره چي بل شی وزن کيږي، سَنَجَات الميزان: د ترازو کانهی.

تشریح: صورت د مسئلې: که څوک بل څوک (مثلاً زید) په بېلچه وغیره سره ووهي او هغه مړ سي نو فرمایي که پر هغه مقتول (زید) د بېلچې اوسپنه لگېدلی وي، نو پر قاتل قصاص واجب دي. او که د بېلچې لاستی (لرغی) پر لگېدلی وي، نو په دې صورت کي پر قاتل دیت واجب دی. قصاص نه دی واجب.

وهذا إذا أصابه إلخ: په دې سره د متن تشریح کوي فرمایي چي د بېلچې د اوسپني په لگېدلو سره قصاص هغه وخت واجبېږي، کله چي د اوسپنې تېره طرف پر لگېدلی وي (چي په هغه سره کیندل او پرېکول کيږي)، د دې لپاره چي زخمي کړی یې وي او د قصاص سبب کامل سي، او که د اوسپني د شا یخ طرف پر لگېدلی وي، نو د صاحبینو رَحْمَتُ اللَّهِ په نېز خو دا قتل عمد دی. لهذا قصاص واجبېږي.

اوله امام صاحب رَحْمَةُ اللَّهِ څخه په دې باره کي دوه روایتونه دي: ① قصاص واجب دی؛ ځکه دلته د قتل آله اوسپنه ده، او اوسپنه فی نفسه وسله ده، ② قصاص واجب نه دی، ها! که د اوسپني په شاتني طرف سره هم زخمي سوی وي (یعني زخم یې پکښي جوړ کړی وي)، نو قصاص واجبېږي، خو بغیر له زخمي کېدلو څخه نه واجبېږي؛ ځکه بغیر له زخم څخه افساد او د قصاص سبب کامل نه سو، نو د آخري کلمې سزا (قصاص) استحقاق به هم نه وي.

وعلى هذا الضرب إلخ: فرمایي که څوک د ترازو د اوسپني په کانهي سره بل څوک ووهي او هغه مړ سي، نو د صاحبینو رَحْمَتُ اللَّهِ په نېز دا قتل عمد دی، لهذا قصاص واجب دی، او د امام صاحب رَحْمَةُ اللَّهِ په نېز که په هغه سره مقتول زخمی سوی وي (زخم پکښي جوړ سوی وي)، نو بیا دا قتل عمد دی او قصاص واجب دی، کنې نه دی. (کما مر).

واما إذا ضربه إلخ: د دې په خلاف که څوک د بېلچې په لاستي (لرغی) سره بل څوک ووهي او هغه مړ سي، نو په دې صورت کي پر قاتل ځکه دیت واجبېږي او قصاص نه واجبېږي چي د بېلچې لاس خو نه اوسپنه او وسله ده، او نه عموماً هغه د وژلو لپاره استعمالېږي. لېکن څرنګه چي دلته د هغه په وجه مضروب کس مړ سوی دی او قصاص واجب نه دی، نو اوس به دیت خامخا واجبېږي. کنې د هغه وینه او خون به ضایع ولاړ سي (په لنډه وینا دا چي د بېلچې په لاستي سره د قتل کېدلو په وجه دغه قتل "قتل عمد" نه سي کېدلای چي قصاص واجب کړی سي. نو ځکه لامحاله به دیت واجبول کيږي. چي د مقتول وینه هدر نه سي).

د پورتنی مسئلې نور وضاحت او د فقهاؤ قولونه

ثُمَّ قِيلَ: هُوَ بِمَنْزِلَةِ الْعَصَا الْكَبِيرَةِ بیا وریل سوي دي: چي [دیلچې] لاستی [رکمی] دلکړي په درجه کي دی فَيَكُونُ قَتْلًا بِالنَّشْئِ نو دا به په درانه شي سره د قتلولو په درجه کي وي وَفِيهِ خِلَافٌ أَيْ خِلَافَةً او په دې کي دامام صاحب رَجَنَهُ الله اختلاف دی عَلَى مَا تُنَبِّئُ دهغه تفصیل مطابق چي موږ به یې [اوروسته] بیان کړو وَقِيلَ: هُوَ بِمَنْزِلَةِ السَّوْطِ او ویل سوي دي: چي لاستی [رکمی] د درې په درجه کي دی وَفِيهِ خِلَافٌ الشَّانَيْنِ او په دې کي دامام شافعي رَجَنَهُ الله اختلاف دی وَهِيَ مَسْأَلَةُ الْمَوَالَةِ او دا د مولات [پرلپسې وېلو] مسئله ده لَهُ: أَنَّ الْمَوَالَاتِ فِي الصَّرَبَاتِ إِلَى أَنْ مَاتَ ذَبِيلُ الْعَمْدَةِ دامام شافعي دلیل دا دی: چي پرلپسې [سلسل] وهل تر دې چي هغه مړ سي د عمد والي دلیل دی فَيَتَحَقَّقُ الْمَرْجُبُ لهذا قصاص موجب [واجبونکی] به متحقق سي وَلَسَّامَا رَوَيْنَا: «أَلَا إِنَّ قَتِيلَ خَطَا الْعَمْدِ» او زموږ دلیل هغه حدیث دی کوم چي موږ روایت کړی [یعني]: أَلَا إِنَّ قَتِيلَ خَطَا الْعَمْدِ وَيُرْوَى «شِبْهُ الْعَمْدِ» او روایت سوی دی: شبه العمد [یعني په یوه روایت کي د "خطا العمد" پر ځای "شبه العمد" نقل سوي دي] وَلَا فِيهِ شُبْهَةٌ عَدَمِ الْعَمْدَةِ او ځکه چي په دې کي د عدم عمدیت [ناجمد والي] شبه ده لَأَنَّ الْمَوَالَاتَ قَدْ تَسْتَفْتَلُ لِبَثَائِيْبٍ ځکه پرلپسې والی [پرلپسې وهل] کله د ادب بنووني [اصلاح] لپاره کارول کیږي أَوْ لَعَلَّهُ اعْتَرَاهُ الْقَصْدُ فِي خِلَالِ الصَّرَبَاتِ یا کېدای سي هغه [ضارب] ته د وېلو په دوران کي [د قتل] قصد عارض سوی وي [نه په شروع کي] فَيُعْرَى أَوَّلُ الْفِعْلِ عَنْهُ نو د فعل [وېلو] اوله حصه به له قصد څخه خالي وي وَعَسَا أَصَابَ النِّقْطَ او کېدای سي هغه [وېلو یا مضروب] د قتل وخت ته رسېدلی وي [یعني د ضارب له قصد (ارادې) څخه بغیر د مرګ وخت ته رسېدلی وي. وضاحت به یې د تشریح په آخر کي وسي] وَالشُّبْهَةُ دَارَةٌ لِلْقَوْدِ او شبهه د قصاص دفع کونکې ده فَوَجَبَتِ الذِّبَةُ نو ځکه دیت به واجب وي.

اللغات: ﴿العصا الكبيرة﴾ لویه لکړه. ﴿المثقل﴾ دروند شی. ﴿السوط﴾ زړه. ﴿مواالات﴾ د دفاع لپاره د باب مصدر دی: پرلپسې والی. پرلپسې کېدل. ﴿تأديب﴾ د تفصیل د باب مصدر دی: ادب بنوول. ادب ورزده کول. ﴿عتراه﴾ د افتعال د باب ماضي ده: عارضېدل، پېښېدل، واردېدل. ﴿يعرى﴾ د فتح

د باب مضارع ده: خالې کېدل. ﴿دارثة﴾ دفتح له بابه دواحد مؤنث فاعل صیغه ده: دفع کونکې او لیرې کونکې، ختمونکې، ساقطونکې.

تشریح: د بېلچې وغیره په لاستي سره دوهلو په صورت کې د مضروب کس د مړ کېدلو سره اړوند احکام خو مخکې بیان سول، لېکن له هغه څخه بغیر په دې مسئله کې نور اقوال هم سته چې هغه په دې عبارت کې صاحب هدایې رَجَّه الله بیان کړي دي، نو فرمایي چې په دې هکله د ځینو حضراتو قول دادی چې د بېلچې لاستی (لرغی) دغټي لکړي په درجه کې دی، او غټه لکړه د سنگین (درانه) شي په درجه کې ده او په سنگین شي سره واقع کېدونکي قتل دامام صاحب رَجَّه الله په نېز قتل شبه عمد دی چې د هغه موجب دیت دی (یعنې په قتل شبه عمد سره دیت واجیږي)، او د صاحبینو رَجَّه الله په نېز هغه قتل عمد دی چې د هغه موجب قصاص دی، نو د دې قول مطابق د بېلچې په لاستي سره په واقع کېدونکي قتل کې هم دا مذکوره اختلاف جاري کیږي او همدې طرف ته صاحب هدایې رَجَّه الله په خپل دې وینا "وفیه خلاف أبی حنیفة" سره اشاره کړې ده.

وقیل هو بمنزلة السوط إلخ: د بېلچې د لاستي په هکله دویم قول دا دی چې هغه د سوط (رږې) په درجه کې دی، او کوم قتل چې په دُرِه سره واقع سي نو هغه قتل شبه عمد دی کوم چې د دیت موجب دی، لهذا د بېلچې په لاستي سره واقع کېدونکي قتل به هم شبه عمد او د دیت موجب وي، نه د قصاص؛ لېکن دا حکم هغه وخت دی کله چې مضروب کس په یو څو درو سره سمدستي مړ سوی وي، خو که هغه مسلسل پرلپسې په درو سره ووهل سي تر دې چې مړ سي، نو دا د موالات (یعنې د پرلپسې وهلو په وجه د مړ کېدلو) مسئله ده چې په هغه کې دامام شافعي رَجَّه الله اختلاف دی، او هغه دا چې کله د موالات په وجه قتل واقع سي نو دامام شافعي رَجَّه الله په نېز دا قتل عمد دی کوم چې موجب د قصاص دی، او زموږ په نېز دا قتل شبه عمد دی کوم چې موجب د دیت دی.

دامام شافعي رَجَّه الله دلیل دا دی چې د مضروب کس د مړ تر وخته هغه مسلسل وهل د عمدیت دلیل دی؛ ځکه په مسلسل وهلو سره دا خیره څرگنده سوه چې د ضارب مقصد د مضروب وژل دي. لهذا ضارب د نیت او قصد په وجه دا قتل به قتل عمد وي او پر ضارب به قصاص واجب وي.

ولنا إلخ: په دې سلسله کې زموږ دلیل دا حدیث دی "أَلَا إِنَّ قَتِيلَ ظُلْمِ الْعَمْدِ قَتِيلُ السُّوْطِ وَالْعَصَا وَفِيهِ مِائَةٌ مِنَ الْإِبِلِ" او په یوه روایت کې د "قَتِيلَ ظُلْمِ الْعَمْدِ" پر ځای "قَتِيلَ شِبْهِ الْعَمْدِ" دي کوم چې د

دې خبرې څرگند دلیل دی چې په لکړي او درې سره قتل کړی سوی کس مقتول شبه عمد دی چې په هغه کې دیت واجب دی، نه قصاص.

وَلَا فِيهِ شَبْهَةٌ إِلَّا: زموږ عقلي دادی چې په مسلسل پرلپسې وهلو کې شبهه ده یعنې دایقین نسته چې ضارب د وژلو په قصد سره مضروب وهلی دی؛ ځکه ځینې وخت مضروب د تأدیب او سمولو په غرض سره پرلپسې وهل کیږي، لهذا په دې کې شبهه پیدا سوه او دشبهي په وجه قصاص ساقطیږي. یا بل احتمال دا دی چې کېدای سي په شروع کې دضارب دا اراده نه وه چې مضروب ووژني، خو دوهلو په دوران کې هغه دا اراده وکړه، نو څرنگه چې دلته د وهلو د شروع حصه (اول وهل) د قتل له قصد او ارادې څخه خالي دي او دقتل پر اراده مبنی نه دي، نو ځکه په دې کې هم شبهه پیدا سوه. یا بل احتمال دادی چې عساة أصاب المقتل: ددې یو مطلب دا دی چې یا کېدای سي دضارب قصد (اراده) د قتل نه وي بلکې د تنبیه او اصلاح په غرض سره یې مضروب وهلی وي خو بیا دا وار د مضروب پر یو نازک ځای لگېدلی او هغه مړ سوړ وي، نو په دې صورت کې هم په قتل کې شبه راغله، او ځینې حضراتو ددې جملې مطلب دایان کړی دی چې یا کېدای سي د هغه اراده د قتل نه وي لېکن ناڅاپه داسې پېښ سي چې کله هغه وهل شروع کړي نو له مخکې څخه دا د هغه مضروب د مرګ وخت وي او دا وهل یې محض بانه سي او هغه مړ سي، نو په دې صورت کې هم شبهه راغله، او دشبهي په وجه قصاص ساقطیږي، نو ځکه زموږ په نهز حکم دادی چې دلته قصاص ساقطیږي او دیت واجبیږي.

په اوبو کې د غرقولو او قتلولو په صورت کې د قصاص حکم او د فقهاو قولونه

قَالَ (امام محمد رَحْمَةُ اللَّهِ) بِه جَمْعٍ صَغِيرٍ كِي [فرمایي] وَمَنْ غَرَّقَ صَبِيًّا أَوْ بَالِغًا فِي الْخَمْرِ أَوْ خَوْكٍ كِي كَوْجَنِي يَبَالِغُ كَسٍ بِه سَمْنَدَرٍ كِي غَرَقَ كَرِي فَلَا قَصَاصَ عِنْدَ أَنْ خَبِثَتْ نو دامام صاحب رَحْمَةُ اللَّهِ به نهز قصاص نسته وَقَالَ: يُقْتَضُ مِنْهُ أَوْ صَاحِبِينَ رَحْمَتُهُمَا اللَّهُ فرمایي: چې له هغه څخه به قصاص اخیستل کیږي وَهُوَ قَوْلُ الشَّافِعِيِّ أَوْ هَمْدًا د امام شافعي رَحْمَةُ اللَّهِ قول دی غَيْرَ أَنْ عِنْدَهُمَا

① القول الرابع: قول أبي حنيفة رَحْمَةُ اللَّهِ عَدَّ سَابِحًا أَفْدَاهُ حَيْثُ أَخَّرَ دَلِيلَهُ مِنْ ذَلَالَتِهِمَا وَأَحَابَ عَنْ اسْتِدْلَالِهِ بِاحْتِجَابِ

مَنْزُورٍ أَنَّهُ عَمْرٍو مَرْفُوعٍ بِطَرِيقِ التَّمْثِيلِ [القول الرابع ج: ۲، ص: ۳۳۶]

يُسْتَوْفَى حَرْأٌ خُود صَاحِبِيْنُو رَحْمَتُ اللهِ پِه نِهز به [د غاري] پِه پِهكولو سره قصاص اخيستل
 كيږي وَعِنْدَهُ يُعْرَقُ او دامام شافعي رَحْمَةُ اللهِ پِه نِهز به هغه غرقول كيږي كَمَا يَنْتَاقُ مِنْ قَبْلِ لَکِه
 مخکي چي موږ دا بيان کړه لَهُمْ قَوْلُهُ ^١ : «مَنْ غَرَّقَ غَرَقْنَا» ددې حضراتو دليل د نبي ﷺ
 دا فرمان: خوک چي غرقول وکړي نو موږ به [هم] هغه غرقوو وَلَئِنْ الْآلَةَ قَاتَلْتُمْ او حکه چي آله [د
سمندر اوبه] قتلونکي دي فَاسْتَعْبَاهَا أَمَارَةُ الْعَبْدِيَّةِ نو دهغه استعمالول د عمدت نښه ده وَلَا
 مِرَاءَ فِي الْعُصْبَةِ او [دورني] په عصمت کي هيڅ نزاع [او شبهه] نسته وَلَهُ قَوْلُهُ ^٢ او دامام صاحب
 رَحْمَةُ اللهِ دليل د نبي ﷺ دا فرمان دی أَلَا إِنَّ قَتِيلَ خَطَا الْعَمْدِ قَتِيلُ السَّوْطِ وَالْعَصَا خبردار! د
 خطاءِ عمد [شبه عمد] مقتول د درې اولکري مقتول دی [يعني هغه کس چي په درې اولکري سره قتل
 کړی سوی وي] وَفِيهِ: «وَفِي كُلِّ خَطَا أَرْشٌ» او په دې حديث کي دي: او په هر قتل خطاء کي ديت
 دی لِأَنَّ الْآلَةَ غَيْرُ مَعْدِيٍّ لِلْقَتْلِ حُكْمٌ دَا آله [اوبه] د قتل لپاره تياره سوی نه ده وَلَا مُسْتَعْبَلَةٌ فِيهِ او
 نه په قتل کي استعمالېدونکې ده لِتَعْدِرِ اسْتِعْبَالِهِ حُكْمٌ دهغه استعمال متعذر دی فَتَمَكَّنْتَ شُبْهَةً
 عَدَمِ الْعَبْدِيَّةِ نو د عدم عمدت شبهه پيدا سوه وَلَئِنْ الْقَصَاصُ يُبَيِّنُ عَنِ الْمَثَالَةِ او حُكْمٌ چي
 قصاص د مماثلت خبر ورکوي وَمِنْهُ يُقَالُ: اِقْتَضَى أَثَرُهُ او له همدې شخه ويل كيږي: اِقْتَضَى
 أَثَرُهُ [چي فلانکې کس د فلانکي پر نښه [قدم] باندې ولاړی] وَمِنْهُ الْبَقْصَةُ لِلْجَلَسِيِّ او له
 همدې شخه دي [لفظ] مَقْصَةٌ د غچي د دواړو اوسپنو لپاره [چي په مغوی سره پړېکول كيږي] وَلَا
 تَمَاضٍ بَيْنَ الْجَرْحِ وَالذَّقِّ او د جرح او دق [زخمي کولو او کوتلو] تر مېنځ مماثلت نسته لِقُصُورِ الشَّانِ
 عَنْ تَخْرِيبِ الظَّاهِرِ حُكْمٌ دويم [دق] د ظاهر له خرابولو شخه قاصر دي [يعني په کوتلو سره د بدن ظاهر نه
 خرابول كيږي بلكي باطن کوتل كيږي] وَكَذَا لَا يَسْتَمَثَلَانِ فِي حِكْمَةِ الرَّجْرِ او همدارنگه دا دواړه [جرح او
 دق] د زجر په حکمت کي هم مماثل نه دي لِأَنَّ الْقَتْلَ بِالسَّلَاحِ غَالِبٌ حُكْمٌ په وسله سره قتلول

^١ تجرّيج: أخرجه البيهقي في سنن الكبرى، باب عمد القتل بالخنجر وعمره، حديث رقم: ٥٩٩٣.

^٢ تجرّيج: أخرجه ابن ماجة بمعناه في كتاب الديات، باب دية شبه العمد، حديث رقم: ٢٦٢٧.

غالب [رائج] دي وَبِالْمُشْقَلِ نَادِرٌ او په درانه شي سره [قتلول] نادر دي وَمَا رَوَاةٌ غَيْرُ مَرْفُوعٍ او هغه حديث کوم چي امام شافعي رَجَّه الله روايت کړي دی غیر مرفوع دی أَوْ هُوَ مَخْمُولٌ عَلَى السِّيَاسَةِ يا هغه پر سياست محمول دی وَقَدْ أُوْمِتَ إِلَيْهِ إِضَافَتُهُ إِلَى نَفْسِهِ فِيهِ او همدې طرف ته اشاره کړې ده په حديث کي د غرقولو نسبت د ځان و طرف ته کول ايمني په حديث کي چي نبي کریم ﷺ د غرقولو نسبت ځان ته کړی دی چي "غرقناه". دا همدې طرف ته اشاره کوي چي دغه حديث پر سياست منډه محمول دی | وَإِذَا امْتَنَعَ الْقَصَاصُ او کله چي قصاص ممتنع سو وَجَبَّتِ الدِّيَةُ نو ديت به واجب وي وَهِيَ عَلَى الْعَاقِلَةِ او ديت پر عاقله وو دی وَقَدْ ذَكَرْنَا او دا موږ ذکر کړي دي افي اول کتاب الجنایات | وَاخْتِلَافُ الرِّوَايَاتِ فِي الْكُفَّارَةِ او په كفاره کي د دوو روايتونو اختلاف دی.

اللغات: «غَرْقٌ» د تفعليل د باب ماضي ده: غرقول، ډوبول، غړپول، او غَرْقْنَا له همدې باب څخه د جمع متکلم صيغه ده، «صَبَى» بچي، کوچنی، «حَرَأٌ» د نصر له باب د مضارع مجهولي صيغه ده: حَرَّيْخُرُ حَرَأً: قطع کول، پرېکول (ناسي پرېکول چي را جلانه سي)، «مَرَأ» د مفاعلي د باب مصدر دی: مَارَأَى يُسَارَى مُسَارَاةً وَمِرَاءً: مجادله او نزاع کول، مناظره او مباحثه، «تَمَكَّنْتُ» د تفعل له باب د واحد مؤنث غائب ماضي مجهولي صيغه ده: ځای نیول، قرار نیول، «أَرَشَ» جرمانه، ديت، «مُعَدَّةٌ» د تفعليل له باب د واحد مؤنث مفعول صيغه ده: تيار کړی سوی، «الذَّقُ» د نصر د باب مصدر دی: کوټل، «الجلسين» تشنيه د جَلَسَ: هغه څه چي بل څه په پرېکول کيږي، مراد: د غچي هغه دوې اوسپني چي په هغه سره پرېکول کيږي، «عَصَمَةٌ» محفوظيت (محفوظ کېدل، د حفاظت حقداره کېدل)، د حفاظت حق.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی که څوک يو کوچنی يا بالغ کس په سمندر او دريا ب کي غرق کړي او هغه مړ سي، نو په دې صورت کي د امام صاحب رَجَّه الله په نهز صرف ديت واجبيږي، قصاص نه واجبيږي چي له غرقونکي سرې څخه به قصاص نه اخيستل کيږي، لېکن صاحبين او امام شافعي رَجَّه الله فرمايي چي قصاص واجبيږي.

بيا د قصاص په صورت کي اختلاف دی، صاحبين رَجَّه الله فرمايي چي په قصاص کي به د قاتل غاړه پرېکول کيږي، او امام شافعي رَجَّه الله فرمايي چي قاتل به هم غرقول کيږي لکه مخکي

چي دهغه مسلک ذکر سو چي "يُفْعَلُ بِهِ كَمَا فَعَلَ إِنْ كَانَفَعْلًا مَشْرُوعًا"، صاحبینو او امام شافعي رَسَمُهُ اټه دواړو په دې حدیث سره دلیل نیولی دی یعنې دا د ټولو مشترک دلیل دی "مَنْ غَزَقَ غَزَقَاتِهِ".

په دې حدیث سره د امام شافعي رَجْعَةُ الله دلیل نیول خو ښکاره دي، او صاحبین رَجْعَتُهُ الله فرمایي چي له دغه حدیث څخه دا معلومه سوه چي له قاتل (غرقونکي) څخه به قصاص اخیستل کیږي او د قصاص طریقې خو په مخکیني حدیث کي ذکر سوې ده چي "لَا قَوْلَ إِلَّا بِالسَّيْفِ" (یعنې قصاص به صرف په توره [وسله] سره اخیستل کیږي)، او بل دا چي غرقونکي کس هلاکونکی فعل اختیار کړی دی یعنې په اوبو کي ډبول، او دا ځواکي د قتل آله ده، نو د قتل د آلي استعمالول د قصد او عمد دلیل دی، او د کوچني یا بالغ کس په معصوم الدم کېدو کي نزاع او شبهه نسته، او قاتل عمداً قتل کوي، نو دا قتل عمد دی کوم چي موجب د قصاص دی، نو ځکه په دې صورت کي به پر قاتل قصاص واجبیږي.

وله قوله الخطأ: دا د امام صاحب رَجْعَةُ الله دلیل دی، حاصل یې دا دی چي اوبه د قتل آله نه ده، نو دهغه حکم به د وسلې حکم نه وي، بلکي دهغه حکم به د لکړي او درې حکم وي چي په هغه کي دیت واجبیږي: ځکه په حدیث کي دي "إِلَّا إِنْ قَتَلَ عَدُوَّ الْعَدُوِّ السُّوْطَ وَالْعَصَا"، او په دې حدیث کي بله جمله داده "وَفِي كُلِّ خَطَا أَرَشٌ..." "وفیه مائة من الإبل"، او د حدیث مطلب همدا دی چي په هر خطاء عمد (شبه عمد) او جنایت خطاء کي دیت واجبیږي، نو ځکه په مذکوره صورت کي به هم صرف دیت واجب وي. او بل دا چي اوبه نه د قتل آله ده او نه عموماً د قتل لپاره هغه استعمالیږي، او بیا په زیاتره صورتونو کي د قتل لپاره اوبه استعمالول متعذر او نا ممکن هم دي، نو په اوبو سره په قتلولو کي د عدم عمدیت شبهه راغله، او په شبهي سره قصاص ساقطیږي، نو ځکه په دې حواله سره په مذکوره صورت کي به قصاص ساقط وي او صرف دیت به واجب وي.

ولأن القصاص ينهي إلخ: د امام صاحب رَجْعَةُ الله بل دلیل دا دی چي د قصاص د واجبدلو لپاره خو مماثلت او مساوات ضروري دی (لکه مخکي چي ذکر سوه)؛ ځکه د قصاص خپله معنی د مماثلت او مساوات ده. په همدې وجه "اِقْتَصَّ أَثَرَهُ" هغه وخت ویل کیږي کله چي یو څوک خاص د بل چا پر پله (نقش قدم) باندي ولاړ سي، همدارنګه د غچي د دواړو اوسپنو لپاره (کوم چي یو د بل مثل او سره برابري دي) د مَقَصَّةً لفظ استعمالیږي او مَقَصَّةً هم له قصاص څخه مشتق دی، لنډه دا چي د قصاص د

وجوب لپاره مماثلت او مساوات ضروري دی، او په غرقولو او قصاص کي هېڅ مماثلت نسته؛ ځکه په قصاص کي ظاهر او باطن دواړه زخمي کيږي، حال دا چي په غرقولو کي له زخم څخه بغير هم مرگ واقع کيږي. په همدې وجه وايي چي په جَرْح او دَق (زخمي کولو او کوتلو) کي مماثلت نسته، ځکه په دَق (کوتلو) کي ظاهر نه خرابول کيږي بلکي باطن (دنه) کوتل کيږي، لهذا کله چي په جرح او دَق کي مماثلت نسته، نو په جرح او غرق (قصاص او غرق) کي خو به په درجه اولي مماثلت نه وي، او کله چي مماثلت معلوم دی نو قصاص به هم معلوم وي. (احسن الهدايه)

وکذا لا یتماثلان إلخ: همدارنگه د قصاص یو مهم مقصد دا دی چي په هغه سره زجر او عبرت حاصل سي، او دا مقصد هماغه وخت په کامله توگه حاصلیږي کله چي قتل په داسي آله سره سوی وي چي په هغه سره قتل کول غالب او رائج وي، او په کوم څه سره چي قتل غالب او رائج نه وي، هلته دا د زجر حکمت هم نه حاصلیږي، او دا بنسکاري ده چي غالب او عام رواج په وسله (توره، توپک وغيره) سره قتل کول دي، او په غرقولو یا درانه شي سره قتل کول نادر دي، لهذا دلته د قصاص واجبیږلو سره د زجر حکمت متماثل نه دی، نو په دې خواله سره هم دلته قصاص نسته.

وما رواه إلخ: او پاته سو هغه حدیث چي امام شافعي او صاحبینو رَحْمَهُمُ الله دلیل په نیولی دی، هغه مرفوع متصل نه دی، بلکي هغه د زیاد کلام دی (کوم چي حدیث راوي دی)، او په غیر مرفوع حدیث سره دلیل نیول صحیح نه دي.

یا بیا هم که موږ دا حدیث مرفوع ومنو، نو جواب یې دا دی چي دغه حدیث پر سیاست مدنيه محمول دی؛ ځکه په هغه کي صاحب شریعت ﷺ د غرقولو نسبت د ځان طرف ته کړی دی يعني "عَنْ قَتْلَاهُ".

لنډه دا چي کله په دې مسئله کي پر قاتل قصاص نه سي لازمهډلای، نو دیت به واجبیږي چي هغه به د قاتل عاقله (په دریو کالو کي) اداء کوي.

واختلاف الروایتین إلخ: پاته سوه دا خبره چي په دې مسئله کي پر قاتل کفارو سته، که نه؟، نو د یوه روایت مطابق کفارو نسته. لېکن دامام طحاوي رَحْمَهُ الله د روایت مطابق کفارو واجب ده او په قول د

علامه عيني رَحْمَهُ الله همدا روایت صحیح دی. (بنايه ج: ۱۲، ص: ۱۲۹)

که مجروح کس فوراً مړ نه سي بلکي وروسته مړ سي، نو د قصاص حکم

قَالَ: وَمَنْ جَرَعَ رَجُلًا عَمْدًا فرمایي: او څوک چې یو سړی قصداً زخمي کړي فَلَمْ يَزَلْ صَاحِبَ فِرَاشٍ حَتَّى مَاتَ نو هغه [مجروح سړی] مسلسل بستري سي تر دې چې هغه مړ سي فَعَلَيْهِ الْقَصَاصُ نو پر هغه [جراح] قصاص واجب دی لَوْجُودِ السَّبَبِ [د مرګ] د سبب موجود دندلو په وجه [چې هغه زخمي کول دي] وَعَدَمِ مَا يُطِلُّ حُكْمَهُ فِي الظَّاهِرِ او دهغه شي دنشتوالي په وجه کوم چې ظاهر آد دې سبب حکم باطل کړي [يعني ځکه چې په ښکاره داسي شی (دليل) نسته چې ددې سبب حکم باطل کړي] فَأُضِيفَ إِلَيْهِ نو ځکه د حکم اضافت [نسبت] به د سبب و طرف ته کيږي.

اللغات: ﴿صَاحِبَ فِرَاشٍ﴾ د بستر خاوند، بستري، هغه کس چې مرض او تکليف يې دومره سخت سي چې له ولاړي څخه يې وباسي او بستر ونيسي، ﴿أُضِيفَ﴾ د افعال له بابۀ د ماضي مجهولي صيغه ده: اضافت کول، نسبت کول.

تشریح: صورت د مسئلې: که څوک عمداً یو سړی (مثلاً حامد) زخمي کړي او له زخمي کېدلو وروسته هغه سړی (حامد) څو ورځي مسلسل صاحب فراش وي تر دې چې په همدې حالت کي د هغه زخم په نتیجه کي مړ سي، نو اوس حکم دا دی چې پر جراح (يعني کوم چا چې داسې زخمي کړی دی پر هغه) قصاص واجبيږي: ځکه د مرګ سبب يعني زخمي کول د هاغه له طرفه واقع سوي دي، او څرنګه چې هغه عمداً زخمي کړی دی او د مجروح (حامد) له طرفه معافي هم نه ده سوې، لهدا جراح له طرفه چې کوم د مرګ سبب واقع سوی دی، دهغه هيڅ باطلونکی دليل نسته، لهدا د مرګ به د هاغه د سبب (زخمي کولو) و طرف ته منسوب وي، نو ځکه پر هغه به قصاص واجب وي.

د جنگ په ميدان کي په غلطي سره د مسلمان کس د قتلولو حکم

قَالَ [امام محمد رَحْمَهُ اللهُ] په جامع صغیر کي] فرمایي وَإِذَا التَّقَى الْقَاتِلَانِ مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُشْرِكِينَ او کله چې د مسلمانانو او مشرکانو دواړه صفونه سره مخامخ [او سره ګډ] سي قَتَلَ مُسْلِمٌ مُسْلِمًا قُلٌّ أَنَّهُ مُشْرِكٌ بیا یو مسلمان بل مسلمان قتل کړي په دې گومان چې هغه مشرک دی فَلَا قَوَّةَ عَلَيْهِ نو پر هغه قصاص نسته وَعَلَيْهِ الْكَفَّارَةُ خو پر هغه کفارۀ سته لَئِنْ هَذَا أَخَذَ شَوْعِي الْخَطَا ځکه دا د قتل خطاء له دوو قسمونو څخه یو قسم دی عَلَى مَا بَيَّنَّاهُ لکه څرنګه چې [مخکي] موږ دا بیان

وَيُوجِبُ الْكَفَّارَةَ وَكَذَا الْبَذِيَّةَ او كفاره او همدارنگه ديت واجبوي عَلَى مَا نَطَقَ بِهِ نَصُّ الْكِتَابِ لکه
 څرنگه چي نص د کتاب الله په دې سره گويادی «وَلَمَّا اخْتَلَفْتُمْ سُؤْفَى الْمُسْلِمِينَ عَلَى الْيَمَانِ أَبِي
 حَذِيفَةَ او کله چي د مسلمانانو توري د حضرت حذيفه رضي الله عنه پر پلار يمان باندي واقع سوي
 قَطَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِالْبَذِيَّةِ^۱» نورسول الله ﷺ د ديت فيصله وکړه «قَالُوا: إِنَّمَا تَجِبُ الْبَذِيَّةُ إِذَا
 كَانُوا مُخْتَلَطِينَ مشايخو فرمايلي دي: چي ديت هغه وخت واجبيږي کله چي مسلمانان او
 مشرکان يو دبل سره ګډ وي «إِنْ كَانَ فِي صَفِّ الْمُشْرِكِينَ لېکن که يو مسلمان د مشرکانو په صف
 کي وي «لَا تَجِبُ نو ديت نه واجبيږي «لِإِقْطَاعِ عَضْمَتِهِ ځکه چي د هغه عصمت [د حفاظت حق]
 ساقط سو «بِتَكْثِيرِ سَوَادِهِمْ د مشرکانو د تعداد زياتولو په وجه [يعني ځکه چي په هغه سره د کافرو
 شمېر اضافه سوي دی. نو په دې وجه د هغه عصمت ساقط سو] «قَالَ النَّبِيُّ: «مَنْ كَثُرَ سَوَادُ قَوْمٍ نَبِيٌّ ﷺ
 فرمايلي دي: څوک چي د يو قوم تعداد اضافه کړي فَهُوَ مِنْهُمْ» نو هغه له هملوی څخه دی.

اللفات: ﴿الْتَقَى﴾ دافتعال دباب ماضي ده: يو دبل سره مخامخ کېدل، يو دبل سره يو ځای کېدل او جمع
 کېدل. **﴿سَوَادٌ﴾** ددې لفظ ډېري معنوي دي چي له هغوی څخه ځيني دا دي: ديو چا اتباع، جماعت او تعداد.
﴿عصمة﴾ محفوظيت او ممنوعيت (محفوظ کېدل، دحفاظت حقداره کېدل)، دحفاظت حق.
تشریح: صورت د مسئلې: دا دی که د مسلمانانو او مشرکانو صفونه د جنگ او قتال لپاره يو دبل
 سره نژدې او مخامخ سي او لاس په لاس جنگ شروع سي، بيا په دې دواړو کي يو مسلمان مجاهد
 مشرک په گومان بل مسلمان مجاهد قتل کړي (يعني د هغه گومان داوي چي دا مشرک او کافر دی. خو که
 گوري هغه مسلمان وي)، نو په دې صورت کي پر قاتل قصاص نسته، صرف کفار او ديت سته؛ ځکه دا
 قتل خطاء فی القصد دی او د قتل خطاء په يوه قسم کي هم قصاص نسته، بلکي ديت او کفار
 واجبيږي؛ په دې سلسله کي اول دليل د قرآن کریم دا آيت دی: ﴿وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا قَتَحَ خَيْرُ رَقَبَةٍ
 مُؤْمِنَةٍ وَدِيَّةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهَا﴾. [سورة النساء: ۹۲]

^۱ تفريج: آخره البهني في سنن الكبرى، باب المسلمين يقتلون مسلماً خطأ، حديث رقم: ۱۶۴۷۸. (احسن الهداية)

^۲ تفريج: آخره ابو يعلى موصلي في مسنه عن همام بن المبارک في كتاب الزهد والرفاق. (احسن الهداية)

ولما اختلفت سيوف الخ: دويم دليل د حضرت حذيفه رضي الله عنه د پلار واقعده، پوره واقعده داوه چي په غزوۀ خندق كي د حذيفه رضي الله عنه پلار يمان رضي الله عنه د خپل بودا والي په وجه دښخو او کوچنيانو سره پر يو غونډی ناست وو، او كله چي دواړه صفونه سره وموښتل او د توروو شرنګهار سو، نو پر يمان رضي الله عنه د شهادت شوق لو جذبه طاري سوه او ميانان ته راشوه سو، خو مسلمانانو هغه مشرک وګڼي او د توروو گذارونه يې پري شروع کړه، حضرت حذيفه رضي الله عنه چي دا حالت وليدی نو پر هغو يې چيغې او نعرې کړې چي دا خورما پلار دی. لېکن چا دهغه آواز نه واورېدی تر دې چي دهغه پلار قتل سو، بيا په دې واقعده كي نبي کریم صلى الله عليه وسلم د ديت فيصله وکړه او حکم يې وکړی چي حضرت حذيفه رضي الله عنه ته دي ديت ورکول سي، نو له دې واقعې څخه په واضحه توګه معلومه سوه چي د قتل خطاء فی القصد په صورت كي قصاص نه، بلکي ديت واجب دی.

قالوا الخ: مشايخو رَحِمَهُمُ اللهُ فرمايلي دي چي د ديت حکم هغه وخت دی كله چي دواړه صفونه سره ګډ او سره نوځي او لاس په لاس جنگ شروع سي بيا په همدې دوران كي يو مسلمان د مشرک په گومان بل مسلمان قتل کړي، لېکن که يو مسلمان له مخکي څخه د کافرانو په صف ننوتلی وي او بيا يو مسلمان هغه قتل کړي، نو په دې صورت كي ديت هم نه واجبيږي: ځکه په دې صورت كي مقتول مسلمان د کافرانو د تعداد زياتونکی شمېرل کيږي (چي په هغه سره د کافرانو شمېر زيات سوی دی)، او په دې وجه دهغه عصمت او د هغه د حفاظت حق ساقطیږي، ځکه په حديث كي دي چي کوم کس د يو قوم په تعداد كي د زياتوب باعث وګرځي، دا کس دهغه قوم له افرادو څخه شمېرل کيږي، نو په دې حواله سره په مذکوره صورت كي پر قاتل ديت هم نه واجبيږي.

که په يو مقتول كي د قتل خو اسباب جمع سي نو څه حکم دی؟

قال: وَمَنْ شَتَّمَ نَفْسَهُ فرمايي: او کوم کس چي خپل سر مات کړي وَشَتَّاهُ رَجُلٌ او [بل] سړی [هم] دهغه سر ورمات کړي وَعَقَرَهُ اَسَدٌ او يو زمری هغه وداري اخيري يې کړي وَأَصَابَتْهُ حَيَّةٌ او مار [هم] هغه وچيچي قَتَاكَ مِنْ ذَلِكَ كَلْبُهُ او هغه کس له دې ټولو څخه مړ سي فَقَتَلَ الْأَجَنَبِيَّ ثُلُثَ الدِّيَّةِ نو پر اجنبي سړي د ديت ثلث [درېمه حصه] واجب ده لِأَنَّ فِعْلَ الْأَسَدِ وَالْحَيَّةِ جَنْسٌ وَاحِدٌ ځکه د زمري او مار فعل يو جنس دی لِيَكُونَهُ هَذَا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ ځکه هغه په دنيا او آخرت دواړو كي معاف دی وَفَعَلَهُ بِنَفْسِهِ هَذَا فِي الدُّنْيَا مُعْتَبَرٌ فِي الْآخِرَةِ او دهغه [سرماتونکي] کس خپل فعل په دنيا كي معاف دی او په آخرت كي معتبر دی حَتَّى يَأْتِمَ عَلَيْهِ تر دې چي هغه په دې

فعل [سرماتولو] باندې گناهکاره کيږي وَيُؤْتِي التَّوَّابِينَ: أَنَّ عِنْدَ ابْنِ حَنِيفَةَ وَمُحَمَّدٍ يُغْسَلُ وَيُصَلَّى عَلَيْهِ او په نواږد کي دي: چي د طرفينو رَجِهْتُمَا الله په نېز به هغه کس ته غسل ورکول کيږي او پر هغه به [د جنازې] لمونځ کيږي وَعِنْدَ ابْنِ يُوسُفَ يُغْسَلُ وَلَا يُصَلَّى عَلَيْهِ او دامام ابو يوسف رَجِهَتْهُ الله په نېز به هغه ته غسل ورکول کيږي خو پر هغه به لمونځ نه کيږي وَيُثَرِّحُ السَّيِّدَ الْكَبِيرَ ذَكَرَ فِي الصَّلَاةِ عَلَيْهِ اِخْتِلَافُ الْمَشَايِخِ او د سیر کبير په شرح کي يې پر هغه کس د لمونځ کولو په هکله د مشايخو اختلاف ذکر کړی دی عَلَى مَا كَتَبْنَا فِي كِتَابِ الشَّخْنِيسِ وَالْمَزِيدِ لکه څرنگه چي دامور په کتاب التجنيس والمزيد کي ليکلي دي فَلَمْ يَكُنْ هَذَا مُطْلَقًا نو د هغه خپل فعل به مطلقاً ضايع نه وي وَكَانَ جِنْسًا آخَرَ او بل جنس به وي وَفِعْلُ الْأَجْنَبِيِّ مُغْتَبَرٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ او د هغه اجنبي هري فعل په دنيا او آخرت دواړو کي معتبر دی فَصَارَتْ ثَلَاثَةُ أَجْنَاسٍ نو هغوی [ټوله] درې جنسونه وگرځېدل فَكَانَ النَّفْسُ ثَلَاثًا بِثَلَاثَةِ أَفْعَالٍ ځواکي نفس په دريو فعلونو سره تلف سوی [هلاک] سوی دی فَيَكُونُ الثَّالِفُ يَفْعَلُ كُلُّ وَاحِدٍ ثَلَاثَهُ نو د هريو په فعل سره تلف سوی [هلاک] سوی حصه به د هغه يو ثلث وي فَيَجِبُ عَلَيْهِ ثُلُثُ الْبَيْتَةِ نو ځکه پر هغه به د بيت يو ثلث واجب وي.

اللفات: ﴿عَجَّ﴾ دماضي صيغه ده، له نصر او ضرب دواړو څخه راځي: سريامخ زخمي کول، سرماتول، (يعني هغه ماتولو او زخمي کولو ته وايي کوم چي په سريامخ کښي واقع سي). د سريامخ پوست خيړل، ﴿عَقَّرَ﴾ دضرب دباب ماضي ده، ددې باب په صله کي چي درنده ذکر سي، نو معنی يې ده: دارل، خوله اچول او خيړل، چيچيل، ﴿هَدَّرَا﴾ دضرب دباب مصدر دی: (ونه او جنايت) ضايع کېدل، باطلېدل، بې خايه تلل چي هيڅ بدل يې نه واخيستل سي، معاف کېدل، ﴿يَأْتُمُّ﴾ دسمع له باب مضرع ده: گناهکاره کېدل (گناهکاره کېدل)، او دضرب له باب متعدي راځي، يعني گناهکاره کول (گناهکاره وگرځول).

تشریح: صورت د مسئلې: دادی چي يو چا مثلاً زيد خپل سرمات وکړی او بيا يو بل اجنبي سري مثلاً خالد هم د هغه سرمات کړی او په همدې دوران کي يو زمري هم پر هغه حمله وکړه او له بده مرغه يو مار هم هغه وچيچي او زخمي يې کړی، او ددې ټولو فعلونو په وجه زيد مړ سو، نو په دې صورت کي پر خالد (کوم چي د زيد سرمات کړی دی) د پوره ديت يو ثلث (درېيمه حصه)

واجبيري: ځكه دلته گواكي زید د دریو اسبابو په وجه مړ سوی دی (که څه هم هغه په ظاهره ثلثو اسباب دي) او د خالد فعل او سبب د هغه اسبابو ثلث (درېیمه حصه) ده، نو ځکه دیت به هم ثلث پر واجب وي.

سوال: د خالد فعل څنگه د مذکور ه اسبابو ثلث دی؟

جواب: ځکه د زمري او مار فعل د جنس واحد کېدلو په وجه یو فعل دی او بل فعل خپله د زید او بل فعل د خالد دی، لهذا دلته ټوله درې فعلونه او سببونه سول، نو د خالد فعل د هغوی ثلث سو.

سوال: د زمري او مار فعل ولي یو جنس، او د خالد او زید فعلونه دوه جلا جنسونه شمېرل سوي دي؟

جواب: ځکه د زمري او مار فعل خو په دنیا او آخرت دواړو کې هدر او معاف دی. یعني نه په دنیا کې د زمري او مار مؤاخذه کیږي او نه په آخرت کې، نو په دې اعتبار سره دا دواړه د یوه جنس سول. او زید کوم چي خپل سر مات کړی دی د هغه فعل په دنیا کې هدر دی لېکن په آخرت کې معتبر دی چي پر هغه گناه سته، او خالد (اجنبی) کوم چي د زید سر ورمات کړی دی د هغه فعل په دنیا او آخرت دواړو کې معتبر دی یعني په دنیا کې هم د هغه مؤاخذه کیږي او په آخرت کې هم هغه ته سزا حاصلیږي. لهذا دا ټوله درې افعال سول چي د خالد فعل د هغوی ثلث دی، نو ځکه پر هغه به د دیت یو ثلث واجبول کیږي. (یا په لنډه وینا دا چي کله فعلونه درې دي، نو پر هر فعل والا د دیت یوه حصه راځي. دوو فعلونو والا خو معاف دي او د یو فعل والا [خالد] مؤاخذه کیږي چي پر هغه د دیت یوه حصه [درېیمه حصه] راغلې ده، نو ځکه له هغه څخه به د دیت یو ثلث اخيستل کیږي).

سوال: د دې څه دلیل سته چي د زید فعل په آخرت کې معتبر دی؟

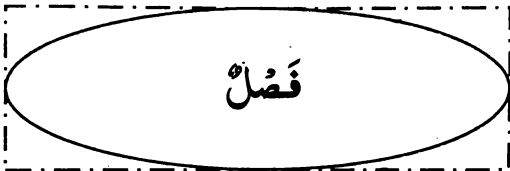
جواب: زید د خپل فعل (خپل سر ماتولو) په وجه گناهگاره کیږي او د همدې گناه پر بناء په مشایخو کې دا اختلاف دی چي پر هغه به د جنازې لمونځ کیږي، که نه؟ چي د هغه وضاحت به لاندې وسي (ځکه کله چي زید د مزگ په اسبابو کې د هغه خپل فعل هم داخل دی، نو گواکي هغه ځان وژونکی [خود کشي کونکی] دی، او پر ځان وژونکي د جنازې د لمونځ کولو په هکله د فقهاؤ اختلاف دی).

﴿د ځان وژونکي (خود کشي کونکي) د غسل او د جنازې د لمانځه حکم﴾

وَلِلنَّوَادِرِ الْإِمِّ یعني د ځان وژونکي (خود کشه) د غسل او د جنازې د لمانځه په هکله د طرفینو رَجَهْتَانِه مسلک دا دی چي هغه ته به غسل هم ورکول کیږي او د جنازې لمونځ به هم پرې کیږي. لېکن امام ابو یوسف رَجَهْتِه فرمایي چي هغه ته به صرف غسل ورکول کیږي او د جنازې لمونځ به یې نه کیږي. لېکن د احنافو په نهز د اصح او مفتی به قول مطابق هغه ته به غسل هم ورکول کیږي او د جنازې لمونځ به یې هم کیږي (شمي ج ۱: ص ۵۸۴). صاحب هدایې رَجَهْتِه فرمایي چي د داسي کس د جنازې د لمانځه په هکله د مشایخو اختلاف دی او دا اختلاف موږ په خپل کتاب التجنیس والمزید کې بیان کړی دی.

فلم يكن هدراً مطلقاً^(۱)؛ ددي حاصل دادی چي څرنگه دزید (کوم چي خپل سره مات کړی دی. د هغه) فعل په یوه اعتبار سره هدر دی او په یوه اعتبار سره هدر نه دی. نو ځکه د هغه فعل به د جلا جنس شمېرل کیږي، لنډه دا چي دلته درې جلا جنسونو والا فعلونه سره جمع سوي دي او د خالد فعل د هغوی ثلث دی، نو ځکه صرف یو ثلث دیت به پر هغه واجب وي.

یادونه: په کتاب التجنیس والمزید کي چي کوم اختلاف مذکور دی. صاحب د احسن الهدایې غفر الله له هغه داسي بیان کړی دی چي هلته دامام حلواني رَجَعَهُ الله د قول مطابق پر ځان وژونکي به د جنازې لمونځ کیږي. ځکه که هغه له مرګ څخه مخکي توبه وکړي، نو توبه یې قبلېږي. او دامام سعدي رَجَعَهُ الله قول دادی چي د جنازې لمونځ به نه پرې کیږي؛ ځکه هغه د خپل نفس باغي دی. (احسن الهدایه. اشرف الهدایه)

تشریح: دا فصل د هغه څه په بیان کي دی کوم چي د قصاص د تابع په درجه کي دي.

مخکي تر دې هغه مسائل بیان سول کوم چي په قصاص کي اصل دي يعني قصاص لئ النفوس.... اوس له دې ځايه هغه مسائل بیانوي کوم چي د قصاص تابع دي، يعني مسلمان باغي او حمله کونکی وژل، او ښکاره ده چي اصل مخکي وي او تابع وروسته وي، نو ځکه یې دا فصل له "باب ما يوجب القصاص...." څخه وروسته کړی دی.

د هغه مسلمان کس د قتل حکم چي پر مسلمانانو وسله پورته کړي (د وژلو اراده یې وکړي)

قَالَ [امام محمد رَجَعَهُ الله فرمایي] وَمَنْ شَهِدَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ سَيْفًا فرمایي: او څوک چي پر مسلمانانو توره پورته کړي [توره پرې راوکاږي] فَعَلَيْهِمْ أَنْ يَقْتُلُوهُ نو پر مسلمانانو [واجب] دي چي هغه قتل کړي لِقَوْلِهِ عَلَيْهِ: ①: مَنْ شَهِدَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ سَيْفًا ځکه نبي ﷺ فرمایلي دي: څوک چي پر

① تخريج هذا اللفظ وأثره النسائي في سننه في كتاب المغاربة، باب تحريم الدم، حديث رقم: ۲۰۱۰۲. (احسن الهدایه)

مسلمانانو توره پورته کړي فَقَدْ أَطْلَ دَمَهُ نو هغه خپله وینه ضایع کړه (او که اُطْلَ (مجهوله) سي. نو
 معنی یې ده: وینه یې هدر او ضایع سوه) وَلَا تَنْتَبِإِغْ او ځکه چې هغه باغي دی فَتَسْقُطُ عَصْمَتُهُ بِبَغْيِهِ نو د
 خپل بغاوت په وجه به د هغه عصمت ساقطیږي (لهذا قتل کيږي به) وَلَا تَنْتَبِإِغْ طَرِيقًا دَفْعَ الْقَتْلِ
عَنْ نَفْسِهِ او ځکه چې همدا قتل متعینه طریقه ده له خپل نفس څخه د قتل دفع کولو لپاره فَلَهُ
قَتْلُهُ نو ځکه مسلمان لره به د هغه قتل جائز وي وَقَوْلُهُ: "فَعَلَيْنَهُم" او (په متن کې) دامام محمد
 رَحِمَهُ اللهُ دا قول: چې پر مسلمانانو [واجب] دي وَقَوْلُ مُحَبَّدٍ فِي الْجَامِعِ الصَّغِيرِ: فَحَقُّ عَلَى الْمُسْلِمِينَ أَنْ
يَقْتُلُوهُ او په جامع صغیر کې دامام محمد رَحِمَهُ اللهُ دا قول: نو لازم دي پر مسلمانانو چې هغه قتل
 کړي إِشَارَةً إِلَى الْوُجُوبِ (اداره قولونه) د وجوب و طرف ته اشاره ده وَالْمَغْنَى وَجُوبُ دَفْعِ الضَّرَرِ او
 وجه د ضرر لیري کولو وجوب دی وَفِي سَرِقَةِ الْجَامِعِ الصَّغِيرِ: وَمَنْ شَهَرَ عَلَى رَجُلٍ سِلَاحًا او د جامع
 صغیر په کتاب السرقه کې دي: چې څوک پر یو سړي یو وسله پورته (اوچته) کړي لَيْلًا أَوْ نَهَارًا
 د شپې یا دورځي أَوْ شَهَرَ عَلَيْهِ عَصًا لَيْلًا نَضْرًا یا د شپې په ښار کې پر هغه لکړه (دانک) پورته کړي
أَوْ نَهَارًا إِلَى طَرِيقٍ غَيْرِ مَضْرٍ یا دورځي په داسې لاره کې کوم چې په ښار کې نه وي (پر هغه لکړه
 پورته کړي) فَقَتَلَهُ الشُّهُورُ عَلَيْهِ عَمْدًا بیا مشهور علیه (پر چا چې وسله یا لکړه پورته سوې ده) هغه
 عمداً قتل کړي فَلَا شَيْءَ عَلَيْهِ نو پر ده (مشهور علیه) هیڅ شی نسته لَبِائِيًّا د هغه دلیل په وجه
 کوم چې موږ بیان کړی وَهَذَا الْأَلْبَسَاءُ لَا يَلْبِثُ او دا (حکم) ځکه دی چې وسله درنگ نه کوي
 (بلکې سمدستي سړی وژني) فَيَخْتَارُ إِلَى دَفْعِهِ بِالْقَتْلِ نو ځکه دئ (مشهور علیه) په قتل سره د هغه دفع
 کولو ته محتاج دی وَالْعَصَا الصَّغِيرَةُ وَإِنْ كَانَتْ تَلْبِثُ او کوچنی لکړه که څه هم درنگ کوي (او
 سمدستي وژل نه کوي) وَلَكِنْ فِي اللَّيْلِ لَا يَلْحَقُهُ الْقَوْتُ خو د شپې ده (مشهور علیه) ته کومکي
 (غاوړسي) نه رسیږي فَيَضْطَرُّ إِلَى دَفْعِهِ بِالْقَتْلِ نو ځکه دئ به د قتل په ذریعه د هغه دفع کولو ته
 مجبوره وي وَكَذَلِكَ فِي النَّهَارِ غَيْرِ الطَّرِيقِ لَا يَلْحَقُهُ الْقَوْتُ همدارنگه دورځي له ښار څخه
 بغیر (د صحرا) په لاره کې ده ته کومکي نه رسیږي فَإِذَا قَتَلَهُ نو کله چې دئ هغه (لکړه) اوچتونکۍ

کس! قتل کړي ګان دُمُه هَذَا نو د هغه وینه به ضایع [او معاف] وي قَالُوا: فَإِنْ كَانَ عَصَا تَلَبَّثُ
مشایخو فرمایلي دي: چي که هغه داسي لکړه وي کوم چي درنگ نه کوي يَخْتَبِلُ أَنْ تَكُونُ مِثْلَ
السَّيْلِ عِنْدَهُمَا نو احتمال سته چي هغه د صاحبینو رَجَمَهُمَا الله په نېز د وسلې په څېر سي.

اللفات: ﴿شَهَرَ﴾ دفتح باب ماضي ده: توره له خپل پوښه راکښل او پر جانب مقابل پورته کول.
وسله راکښل او د حملې لپاره پورته کول. ﴿أَطْلَ﴾ دافعال باب ماضي ده. ددې باب څو معنایي دي
چي له هغوی څخه یوه معنی ده: وینه او خون هدر کول. باطلول او ضایع کول. ضایع کېدل. ضایع
تلل. چي هیڅ بدله او دیت یې نه واخیستل سي. ﴿فَحَقَّ﴾ دضرب باب ماضي ده. حَقَّ يَحِقُّ حَقًّا:
ددې باب په صله کي چي غل راسي نو معنی یې ده: واجېدل. لازمېدل. ثابتېدل. ﴿الغوث﴾ مرسته او
کومک. فریاد. مراد: کومکي. غاورسي او غم خوړونکی.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی چي کوم کس مسلمان وي او د مسلمانانو د وژلو لپاره توره پورته
کړي (یامثلاً ټوپک. توپنجه وغیره پرې راوکاږي). نو پر مسلمانانو د خپل ځان دفاع (مدافعت) لپاره دغه
کس قتلول واجب دي: ځکه د مذکور حديث مطابق (کوم چي په عبارت کي ذکر سوی دی) د داسي کس
عصمت او حرمت ساقط دی او د هغه وینه هدر او معاف ده. همدارنگه دا کس باغي (سرکښه) دی او
بغاوت عصمت او د حفاظت حق ختموي. همدارنگه که هغه قتل نه کړی سي، نو د خپلو ځانو دفاع
او ساتنه کول مشکل دي. لهندا اوس دفاع طریقه صرف قتل ده. نو ځکه د قتل جواز ثابت سو.

وقوله فعليهم إلخ: امام محمد رَجَّه الله په مبسوط کي "فَعَلَيْهِمْ" ويلي دي، او په جامع صغير کي یې
ويلي دي "فَحَقَّ عَلَى السُّلَيْمِيِّنَ أَنْ يَقْتُلُوهُ". په دغه دواړو عبارتونو سره دا خبره معلومه او ثابته سوه
چي پر مسلمانانو د هغه کس قتلول واجب دي. او وجوب ځکه دی چي له خپل ځان څخه ضرر
ليري کړی سي (وفيه أقوال أخرى).

وفي سراحة الجامع الصغير إلخ: قرامبي د جامع الصغير په کتاب السرقة کي امام محمد رَجَّه الله څو نورې
مسئلې هم ليکلي دي: (۱) که یو چا د ورځي یا د شپې پرېل چا (مثلاً پر زید) وسله پورته کړه (وسله
یې پرې راوکښله). (۲) که یو چا د شپې په ښار کي پرېل چا (زید) ډانګه او لکړه پورته کړه. (۳) یاله
ښار څخه بغیر په یو خالي لاره او صحرا کي یې لکړه پرې پورته کړه.

بیا د دغه حالت په لیدلو سره د ابل چا (زید) هغه کس قتل کړی کوم چې یې وسله یا لکړه پرې پورته کړې ده. نو پر هغه (زید) هیڅ ضمان (تاوان) نسته. یعنې نه قصاص پرې لازمیږي او نه دیت و اجبیږي: د مخکیني حدیث "من شهر علی المسلمین إلخ" په وجه.

وهذا لأن السلاح إلخ: په جامع صغیر (متن) چې کوم قیدونه لگول سوي دي. له دې ځایه صاحب هدایې حنة د هغوی وجه بیانوي.

۱)... وسله که دورځي پر چا پورته کړل سي او که د شپې. د دواړو حکم ځکه برابر دی چې وسله سمدستي سړی وژني او حرکت ته یې نه پرېږدي. نو دلته د خپل ځان د بیچ کولو په خاطر دا کس (زید) په هر صورت کې قتل کولو ته مجبوره دی.

۲)... او د لکړې په صورت کې یې د شپې او صحرا قید ځکه لگولی دی چې لکړه که څه هم سمدستي سړی نه وژني خو د شپې هیڅ کومکي او خلاصونکی کس نه پیدا کیږي کوم چې دا کس له هغه څخه خلاص کړي، همدارنگه دورځي که په دښت او صحرا کې وي. نو هلته هم هیڅ خلاصونکی نه ترلاسه کیږي. نو په دې دواړو صورتونو کې به هم دئ (زید) مجبوره شمېرل کیږي او داسې به گڼل کیږي چې څرنگه دا کس په مخکیني صورت کې مجبوره وو. اوس هم مجبوره دی. نو ځکه په دې صورت کې هم پر ده د هغه (لکړې والا) په قتلولو سره هیڅ ضمان نه و اجبیږي.

قالوا إلخ: مخکې ذکر سوه چې د صاحبینو رَحْمَةُ اللَّهِ په نېز لکړه د وسلې په درجه کې ده. لهذا د وسلې په څېر که څوک پر بل چالویه او درنه لکړه پورته کړي. نو د صاحبینو رَحْمَةُ اللَّهِ په نېز د دې لکړې هم هاغه حکم دی کوم چې د وسلې دی. چې په هغه کې د شپې او ورځې، ښار او صحرا ټولو حکم د دوی په نېز برابر دی. (اشرف الهدایه. احسن الهدایه)

که د وسلې پورته کونکی کس لېونی یا بجی وي (حکم او تفصیل)

قَالَ [امام محمد رَحْمَةُ اللَّهِ په جامع صغیر کې] فرمایي إِنْ شَهِرَ الْمُجْتُونُ عَلَى غَيْرِهِ سِلَاحًا او که یو لېونی پر بل چا [مثلاً پر زید] یو وسله پورته کړي فَقَتَلَهُ الشُّهُورُ عَلَيْهِ عَمْدًا بیا پر چا چې یې وسله پورته کړې وي [یعنې زید] هغه دا لېونی قتل کړي فَعَلَيْهِ الدِّيَةُ فِي مَالِهِ نو پر قاتل [زید] په خپل مال کې دیت واجب دی وَقَالَ الشَّافِعِيُّ: لَا شَيْءَ عَلَيْهِ او امام شافعي رَحْمَةُ اللَّهِ فرمایي: چې پر قاتل هیڅ شی نسته وَعَلَى هَذَا الْخِلَافِ الْقَبِيحُ وَالذَّابَّةُ او پر همدغه اختلاف دي کوچنی [هک] او

شخړو وَعَنْ أَبِي يُوسُفَ ^{١٠} أَنَّهُ يُجِبُ الْقَتْلَ فِي الدَّائِيَةِ او له امام ابو يوسف رَجَعَهُ الله شخه روايت دى
 چي په شخړو کي ضمان واجبيري وَلَا يُجِبُ فِي الْغِيْبِ وَالْمَجْنُونِ او په کوچني او لهوني کي نه
 واجبيري لِلشَّافِعِيِّ: أَنَّهُ قَتَلَهُ دَافِعًا عَنْ نَفْسِهِ دامام شافعي رَجَعَهُ الله دليل دا دى: چي قاتل له
 خپل ځان شخه د دفاع کولو په غرض هغه قتل کړى دى فَيُعْتَبَرُ بِالنَّبَالِغِ الشَّاهِرِ نو هغه به پر بالغ
 وسله او چتونکي باندي قياسول کيږي وَلَأَنَّهُ يَصِيرُ مَخْمُولًا عَلَى قَتْلِهِ بِفَعْلِهِ او ځکه چي قاتل د
 مقتول پر قتل دهغه [مقتول] په فعل سره پارول سوى دى فَأَشْبَهَ الْبُكَرَةَ نو قاتل دمجبوره کرل
 سوي کس مشابه سو وَلَأَنَّ يُوسُفَ: أَنَّ فِعْلَ الدَّائِيَةِ غَيْرُ مُعْتَبَرٍ أَصْلًا او دامام ابو يوسف رَجَعَهُ الله
 دليل دا دى: چي دشخړوي فعل خو بالکل معتبر نه دى حَتَّى لَا تُتَحَقَّقَ همدا وجه ده که دهغه فعل
 ثابت هم سي [يعني قتل وکړي] لَا يُوجِبُ الْقَتْلَ نو هم ضمان نه واجبيوي أَمَّا فِعْلُهَا مُعْتَبَرٌ فِي
الْجُنْدَةِ او کوم چي د کوچني او لهوني فعل دى نو هغه فى الجملة (په يو درجه کي) معتبر دى حَتَّى لَا
تُحَقَّقَ همدا وجه ده که دوى دواړه خپل فعل ثابت کړي [يعني مشهور عليه (زيد) قتل کړي] يَجِبُ
عَلَيْهِمَا الْقَتْلُ نو پر دوى ضمان واجبيري وَكَذَا عَصَمَتُهُمَا يَحْقُّهُمَا او همدارنگه د دوى عصمت د
 دوى دخپل حق په وجه دى وَعَصَمَةُ الدَّائِيَةِ لِحَقِّ مَالِكِهَا او دشخړوي عصمت دهغه د مالک د حق
 په وجه دى فَكَانَ فِعْلُهَا مُسْقِطًا لِلْعَصْمَةِ دُونَ فِعْلِ الدَّائِيَةِ نو د دوى دواړو فعل به د عصمت
 ساقطونکى وي. نه دشخړوي فعل وَلَكِنَّا: أَنَّهُ قَتَلَ شَخْصًا مَفْضُومًا او زموږ دليل دا دى: چي هغه [مشهور
 عليه] يو معصوم کس وژلى دى [څکه صبي او مجنون معصوم دي] أَوْ أَتَلَفَ مَالًا مَفْضُومًا حَقًّا لِلْبَائِلِ يا هغه
 داسي مال [دخړوى] ضايع کړى دى کوم چي د مالک د حق په وجه معصوم دى وَفِعْلُ الدَّائِيَةِ لَا يَضُدُّهُ مُسْقِطًا
 او دشخړوي فعل [د عصمت] د ساقطونکي صلاحيت نه لري [چي د عصمت لپاره مسقط وگرځي] وَكَذَا فِعْلُهَا
 او همدارنگه د دوى دواړو فعل [د عصمت ساقطولو صلاحيت نه لري] وَإِنْ كَانَتْ عَصَمَتُهُمَا حَقًّا که څه هم د
 دوى دواړو عصمت د دوى خپل حق دى لِقَدَمِ اخْتِيَارِ صَحِيحٍ دا اختيار صحيح د نشتوالي په وجه

^{١٠} القول الرابع: قول الظرفين. انظر للتمصيل [القول الرابع] ح: ٢٠، ص: ٢٣٨.

یعني ځکه چې په کوچني او لېوني کي اختيار صحيح نسته | وَلِهَذَا الْاِيجِبُ الْقَصَاصُ بِتَحَقُّقِ الْفِعْلِ مِنْهَا
په همدې وجه ددوی له طرفه د فعل په ثابتېدلو سره هم قصاص نه و اجبيري | بِخِلَافِ الْعَاقِلِ الْبَالِغِ
په خلاف د عاقل بالغ کس | لِأَنَّ لَهُ اخْتِيَارًا صَحِيحًا ځکه چې هغه لره اختيار صحيح سته | وَإِنَّمَا
يَجِبُ الْقَصَاصُ لَوْجُودِ الْمُبِيحِ او قصاص ځکه نه و اجبيري چې مُبِيح | روا کونکی علت | موجود دی
وَهُوَ دَفْعُ الشَّيْءِ او مُبِيح د شر ليري کول دي فَتَجِبُ الذِّيَّةُ نو ځکه دیت به و اجبيري.

اللغات: ﴿الصبي﴾ کوچنی. بجی. ﴿الدابة﴾ څاروی. چارپای. ﴿شاهر﴾ دفتح دباب فاعل دی.
مراد: وسله را کښونکی او پورته کونکی. وسله او چتونکی. ﴿عصاة﴾ محفوظیت. د حفاظت حق
(محفوظ کېدل. د حفاظت حقداره کېدل). ﴿مُبِيح﴾ د افعال دباب فاعل دی: روا کونکی. روا اگر خونکی.
جواز ور کونکی.

تشریح: صورت د مسئلې: که یو لېونی (پاگل) یا کوچنی هلک مثلاً پر زید وسله (توره. ټوپک
وغیره) پورته کړي یا یو څاروی مثلاً غویي پر زید حمله وکړي. نو زید دخپل ځان په دفاع کي
هغوی قتل کړي او ځان خلاص کړي، نو قصاص خوبالاتفاق په یوه صورت کي هم پر زید نسته.
پاته سو دیت او ضمان، نو په هغه کي اختلاف دی. یا په بله وینا دا چي په هغه کي درې قوله دي:

①... د طرفینو رَجَعَهُ الله قول دا دی چې دیت او د غويي قیمت و اجبيري (يعني په ضمان (تاوان) کي
به دمقتول لېوني او دمقتول کوچني دیت ورکوي. او دمقتول غويي قیمت به ورکوي)

②... دامام شافعي رَجَعَهُ الله قول دا دی چې په دې یوه صورت کي هم دیت او ضمان نه و اجبيري.

③... دامام ابو یوسف رَجَعَهُ الله قول دا دی چې د لېوني او کوچني په صورت کي دیت نه و اجبيري.
خو د غويي په صورت کي د هغه قیمت و اجبيري.

لشافعي إلخ: دامام شافعي رَجَعَهُ الله دلیل دا دی چې که دا وسله پورته کونکی کس بالغ وای او زید هغه قتل
کړي وای. نو ښکاره ده چې دیت به نه و اجبېدلای. همداسي به دلته هم دیت نه و اجبيري: ځکه په دواړو
صورتونو کي د زید مقصد دخپل ځان حفاظت دی؛ او وجه دا ده چې همدې لېوني او کوچني او غويي قاتل
(زید) پر قتل را پارولی دی (یابه وینا دا چې خپله دوی دخپل قتل سبب جوړ سوي دي). که دوی وړانديتوب نه
کولای. نو هغه (زید) به قتل نه کولای. د دې مثال بالکل همداسي دی چې مثلاً حامد د زید پر سینه توپنچه
(تماچه) ونیسي چې ژر سه! دغه کس مثلاً خالد مې کړه! کنې زه تامر کوم. او زید دخپل ځان خلاصولو لپاره
خالد مې کړي او ځان خلاص کړي. نو زید کوم چې مکړه دی پر هغه هيڅ شی نه و اجبيري.

ولأی یوسف الخ: دا دامام ابو یوسف رحمه الله دلیل دی. حاصل یې دا دی چې د څاروي او د لېوني او کوچني تر منځ فرق دی یعنې د څاروي فعل غیر معتبر دی او د کوچني او لېوني فعل فی الجملة معتبر دی. او بل فرق یې دا دی چې د کوچني او لېوني عصمت خپله د دوی ذاتي عصمت دی او د دوی خپل حق دی. او د څاروي عصمت ذاتي نه دی بلکې د څاروي د مالک د حق په وجه دی.

کله چې دافرق ثابت سو. نو د څاروي (غويي) فعل د عدم فعل په درجه کې دی (یعنې د هغه حمله کول د حمله نه کولو په درجه کې دي). لهدا د څاروي په فعل سره د څاروي عصمت ساقط نه سو. او کله چې هم د هغه عصمت باقي دی. نو ځکه د هغه د قتلولو په وجه به په ضمان (تاوان) کې پر قاتل د هغه قیمت واجبیږي. او څرنگه چې د کوچني او مجنون فعل معتبر دی. نو د دوی په فعل (وسله راکنبلو او پورته کولو) سره به د دوی عصمت ساقط شمېرل کیږي. او کله چې یې عصمت ساقط سو. نو ځکه د دوی د قتلولو په وجه به پر قاتل ضمان (تاوان) یعنې دیت نه واجبیږي.

او د کوچني او مجنون د فعل د معتبر والي دلیل دا دی چې که دوی قتل وکړي. نو پر دوی ضمان واجبیږي. خو د نامکلف والي په وجه قصاص نه پرې واجبیږي.

ولنا الخ: دا د طرفینو رحمه الله دلیل دی چې د هغو په نېز په دې دواړو صورتونو کې دیت او ضمان واجب دی: ځکه په اول صورت کې قاتل (زید) یو معصوم کس قتل کړی دی. او په دویم صورت کې هغه داسې مال تلف کړی دی کوم چې د مالک د حق په وجه معصوم دی.

او دامام ابو یوسف رحمه الله دا وینا چې د څاروي فعل د عصمت ساقطونکی (مسقط) نه دی او د مجنون او بچي فعل د عصمت ساقطونکی دی. دا صحیح نه ده. بلکې د دواړو فعلونه غیر مسقط دي. د څاروي فعل خو معلومه خبره ده چې مسقط نه دی. او د مجنون او کوچني فعل ځکه مسقط نه دی چې په دوی کې اختیار صحیح نسته: او په دوی کې د اختیار صحیح د نشتوالي دلیل دا دی چې که مجنون او کوچنی قتل وکړي. نو قصاص نه واجبیږي. او دا بیا جلا خبره ده چې د مجنون او کوچني عصمت د دوی خپل حق دی او د څاروي عصمت د مالک د حق په وجه دی. خو د اختیار صحیح په نشتوالي کې دوی ټوله برابر دي.

بخلاف العاقل البالغ الخ: د دې په خلاف که عاقل او بالغ کس پر بل چا مثلاً پر زید وسله پورته کړي او زید هغه قتل کړي. نو پر قاتل (زید) ځکه ضمان نه واجبیږي. چې په عاقل بالغ کس کې اختیار صحیح موجود دی. لهدا کله چې په هغه کې اختیار صحیح سته نو د دغه فعل (وسله پورته کولو) په وجه د هغه عصمت ساقط سو. نو ځکه د هغه په قتلولو سره به پر قاتل (زید) هیڅ ضمان نه واجبیږي.

وانبا لا یجب القصاص الخ: دا د یو مقنن سوال جواب دی. سوال دا دی چې کله د مجنون او بچي په صورت کې پر قاتل ضمان واجبیږي. نو په ضمان کې باید قصاص واجب سي. نه دیت. د دې لپاره چې مساوات متحقق سي. حال دا چې تاسې (طرنینو) دلته پر قاتل دیت واجب دی کړی دی.

د جواب حاصل دادی چي که څه هم د قتل کولو اصل سزا قصاص ده او دلته باید قصاص واجب سي. خو دلته قصاص ځکه نه سي و اجبه د لای چي قاتل کوم قتل کړی دی هغه یې دیو مبیح (روا کونکي علت) پر بناء کړی دی. او هغه مبیح دادی چي له خپل نفس څخه د وسله پورته کونکي کس شر او ضرر ليري کړي او خپل ځان وژغوري. نو د دغه مبیح (روا کونکي علت) پر بناء د وړه قصاص څخه قاتل بري کړی دی او پر هغه مو صرف دیت واجب کړی دی.

په ښار کي دننه په وسله سره د حمله کونکي کس حکم

قَالَ: وَمَنْ شَهَِرَ عَلَى غَيْرِهِ سِلَاحًا فِي الْبُيُوتِ فرمایي: او څوک چي پر بل چا مثلاً پر زید! په ښار کي یو وسله پورته کړي لږ وسله پرې راو کاږي! فَضَرَبَهُ خَوِيًّا هغه ووهي [او قتل یې نه کړي] ثُمَّ قَتَلَهُ الْأَخْرَبُ بِيَا دابل یو ازيد! هغه قتل کړي فَعَلَى الْقَاتِلِ الْقِصَاصُ نو پر قاتل [زيد] قصاص واجب دی مَعْنَاً: إِذَا ضَرَبَهُ فَأَنْصَرَفَ ددې مطلب دادی: چي کله هغه ووهي نو واپس وگرځي [او د قتل اراده پرېږدي] لِأَنَّهُ خَشِيَ مِنْ أَنْ يَكُونَ مُحَارِبًا بِالْإِنْصِرَافِ ځکه د واپس گرځېدلو په وجه هغه له محارب کېدلو څخه ووتی فَعَادَتْ عَصْمَتُهُ نو د هغه عصمت بیرته راوگرځېدی.

تشریح: «محارب» د افعال د باب فاعل دی: جنگ کونکی. مقابله کونکی.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی چي یو چا مثلاً حامد په ښار کي پر زید د وژلو لپاره وسله پورته کړه (مثلاً توپنچه یې پرې راو کښله) لېکن بیا تر سم سواو زید یې صرف د دې لفتي ووهی او روان سو یعنی بیا حامد د زید د وژلو اراده پرېښووله. خو اوس بیا زید په جذبه کي راغلی او پر هغه یې حمله وکړه او قتل یې کړي. نو په دې صورت کي پر زید قصاص واجبيږي: ځکه کله چي حامد له معمولي وهلو څخه وروسته دده د قتل اراده پرېښووله. نو هغه محارب پاته نه سو او د وسلې پورته کولو په وجه چي دهغه کوم عصمت ساقط سوی وو. هغه بیرته بحاله سو. اوس ګواکي زید یو معصوم الدم کس وژلی دی. او د معصوم الدم کس په وژلو سره پر قاتل قصاص واجبيږي. نو ځکه په دې صورت کي به هم پر قاتل (زید) قصاص واجب وي.

د غله (سارق) د وژلو د یو صورت حکم

قَالَ: وَمَنْ دَخَلَ عَلَيْهِ غَيْرُهُ لَيْلًا فرمایي: او پر چا چي بل څوک د شپې داخل سي وَأَخْرَجَهُ السَّرِقَةَ او د غلا مال وباسي فَأَتْبَعَهُ وَقَتَلَهُ بيا هغه [د مال مالک] په ده پسې سي او قتل یې کړي فَلَا ضَرَرَ عَلَيْهِ نو پر هغه هيڅ شی واجب نه دی لِقَوْلِهِ ^① «قَاتِلْ دُونَ مَا لَكَ» د نبي کریم ﷺ د دې فرمان په وجه: چي ته په خپل مال پسي [يعني دخپل مال د حفاظت لپاره] قتال کوه! وَلِأَنَّهُ يُبَاحُ لَهُ الْقَتْلُ دَفْعًا لِلْإِجْتِدَاءِ او ځکه چي د

① تخريج: أخرجه السائي في كتاب الحاربة، باب يفعل من تعرض للمال، حديث رقم: ٤٠٨٦. (احسن اهداية)

هغه لپاره [دځان] د دفاع په خاطر په ابتداء کي [هم] قتل روا دی **فَكَذَّ الشُّرْطَاءُ فِي الْإِنْتِهَاءِ** نو همداسي به د مال اخیستلو لپاره په انتهاء کي هم [د هغه لپاره قتل روا] وي **وَتَأْوِيلُ الْمَسْأَلَةِ إِذَا كَانَ لَا يَسْمُكُنْ مِنَ الْإِشْتِرَاءِ إِلَّا بِالْقَتْلِ** او د مسئلې تأویل دا دی چې کله هغه د مال پر اخیستلو قدرت نه لري مگر په قتل سره [نو بیا قتل ورته روا دی، کنې روانه دی].

اللغات: ﴿قَاتِلُ﴾ د دفاعي له بابو د واحد مذکر امر حاضر صیغه ده. **قَاتِلُ يُقَاتِلُ مَقَاتِلَةً وَقِتَالًا**: جنگ او

جګړه کول. په وسله سره د ځان دفاع کول. **﴿استرداد﴾** داستعمال دباب مصدر دی: واپس اخیستل.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی که د شپې د یو چا کور ته غل داخل سو او خپل مطلوب سامان یې غلا کړی او له کوره ووتی. بیا د کور مالک هغه ولیدی او پسي منډه یې کړه او هغه یې قتل کړی. نو په دې صورت کي حکم دا دی چې پر قاتل (د کور پر مالک) نه قصاص واجب دی او نه ضمان (دېت)؛ ځکه په حدیث کي دي

"**قَاتِلُ دُونَ مَا يَلِكُ**" چې د خپل مال د حفاظت لپاره قاتل کوه! او دلته چې کوم قتل سوی دی. هغه هم د خپل مال د حفاظت په خاطر سوی دی. نو ځکه په دغه قتل سره به نه قصاص واجبيږي او نه دیت.

په دې هکله عقلي دلیل دا دی چې دغله له شر څخه د ځان بچ کولو په خاطر په ابتداء کي هم د کور مالک ته د هغه قتلول روا وه (یعني کله چې غل کور ته داخل سو. نو په هغه وخت کي یې هم قتلول مباح وه). نو تر غلا کولو او مال اخیستلو وروسته (انتهاء) به هم د هغه قتلول روا وي چې د هغه کار تمام کړي او خپل مال واپس ځني واخلي.

وتأویل المسألة إلخ: صاحب د هدایې رَحِمَهُ اللهُ فرمایي چې په دې مسئله کي له غله څخه د خپل مال اخیستلو لپاره د غله قتلول هغه وخت د کور مالک لره جائز دي کله چې د دې هېڅ امکان نه وي چې له غله څخه په دمکي او په چیغو او خبرو مال واخیستل سي. یا د دې موقع نه وي چې غل ونیول سي او له هغه څخه مال ترلاسه کړي سي (نو په داسي صورت کي دغله قتلول ورته ورتنه جائز دي). لېکن که له قتل څخه بغیر په یو بله لاره د مال ترلاسه کول ممکن وي. نو جائز او روا نه دي بلکي مالک دي هغه لاره اختیار کړي او له قتل څخه دي ځان وساتي. لېکن که بیا هم غل قتل کړي. نو په دې صورت کي پر هغه د قتل ضمان لازميږي. فقط وانه

أعلم وعلمه أتم

بَابُ الْقِصَاصِ فِيْمَا دُونَ النَّفْسِ

(دا) باب له نفس څخه د کمي حصې د قصاص (په بیان کې) دی

تشریح: قصاص فی النفس اصل دی او قصاص ما دون النفس دهغه تابع دی، او دا ښکاره خبره ده

چې اصل له تابع څخه مخکې وي، نو ځکه صاحب د کتاب رَحْمَةُ اللَّهِ د اصل له بیان څخه وروسته اوس د فرع او تابع احکام او مسائل بیانوي.

مادون النفس: یو خو نفس دی یعنې د انسان ځان، او بل ما دون النفس دی یعنې له نفس څخه کم او رالاندي یعنې اطراف او اندامونه، نو د قصاص فیما دون النفس مراد هغه قصاص دی کوم چې له نفس څخه بغير په اطرافو او اندامو کې اخیستل کېږي.

د اندامونو د قصاص حکم او تفصیل

قَالَ: وَمَنْ قَطَعَ يَدَ غَيْرِهِ عَبْدًا أَوْ مِنَ الْبِفَصْلِ فَرَمَاي: او څوک چې قصداً د بل چا لاس له بند څخه پرېکړي قَطَعَتْ يَدَهُ نو دهغه لاس به [هم] پرېکول کېږي وَإِنْ كَانَتْ يَدُهُ أَكْبَرَ مِنَ الْيَدِ الْمَقْطُوعَةِ که څه هم دهغه لاس له پرېکول سوي لاس څخه غټ وي يَقُولُهُ تَعَالَى ﴿وَالْجُرُودَ قِصَاصٌ﴾ [البائدة: ۴۵] دالله تعالی ددې فرمان په وجه: او زخمونه قصاص [بدل] دي برابر [یعنې د زخمونو بدل] به دهنوی سره برابر وي [وَهُوَ يُنْبِئُ عَنِ الْمَثَلَةِ] او هغه [یعنې قصاص] دمثالت خبر ورکوي فَكُلُّ مَا أَمَكَّنَ رِعَايَتَهَا فِيهِ نو هر هغه زخم چې په هغه کې دمثالت رعایت ممکن وي يَجِبُ فِيهِ الْقِصَاصُ نو په هغه کې به قصاص واجب وي وَمَا أَقْلًا او چیرې چې [ممكن] نه وي نو [قصاص] به [واجب] نه وي وَقَدْ أَمَكَّنَ فِي الْقَطْعِ مِنَ الْبِفَصْلِ او له بند څخه په پرېکولو کې دمثالت رعایت ممکن دی فَأَعْتَبَرَ نَوَاحِيَهُ [په هغه کې] قصاص معتبر سو وَلَا مُعْتَبَرٌ بِكَبَرِ الْيَدِ وَصِغَرِهَا او د لاس غټوالي او کوچنیوالي لره هیڅ اعتبار نسته لِأَنَّ مُنْفَعَةَ الْيَدِ لَا تَخْتَلِفُ بِذَلِكَ ځکه چې په دې سره د لاس منفعت نه مختلف کېږي وَكَذَلِكَ الرِّجْلُ وَمَا رِ الْاُذُنُ وَالْأُذُنُ او همدارنګه پښه او د

پزي نرمی او غوږ | ادوی هم داغه حکم دی | إِلْمَكَانِ رِعَايَةِ الْمَثَلَةِ ځکه | په دوی کې | دمماثلت رعایت ممکن دی.

اللغات: ﴿الفصل﴾ د دوو هلو کوډو پوځای کېدلو ځای. بند. ﴿جروح﴾ جمع د جرح ده: زخم. ﴿رعایه﴾ د فتح د باب مصدر دی: رعایت او لحاظ کول (مرعات). ﴿مارن﴾ د پزي نرمه حصه. نرمی. ﴿مأثله﴾ د مفاعلي د باب مصدر دی: یو د بل مثل کېدل، برابري.

تشریح: **صورت د مسئلې:** دادی که څوک د بل چالاس پرېکړي. نو په بعضي صورتونو کې قصاص لازميږي او په بعضو کې نه لازميږي. او دې قاعده کلیه داده چې په کوم صورت کې مماثلت ممکن وي او دمماثلت رعایت کېدلای سي. هلته قصاص لازميږي. او په کوم صورت کې چې مماثلت مشکل یا ناممکن وي، نو هلته قصاص نه لازميږي بلکې دیت واجبيږي.

د دغه اجمال تفصیل دادی چې که قاطع (پرېکونکي کس) لاس یا پښه له بند څخه پرېکړي وي. مثلاً لاس یې پر مړوندیا پر څنگله، یا پښه یې پر بجلکه یا پر زنگون پرېکړي وي. نو مماثلت ممکن دی چې د قاطع لاس یا پښه هم د غومره پرېکول کېدلای سي (ځکه بند معلوم ځای دی. نو د زیاتوب خطر نه چې په قصاص کې به د قاطع د لاس یا پښې زیاته حصه پرېکړل سي). همدارنګه په غوږ کې هم مماثلت ممکن دی او د پزي په نرمیو کې هم دمماثلت رعایت کېدلای سي. نو ځکه د دوی د پرېکولو په صورت کې به قصاص لازميږي: ځکه په قرآن کریم کې همدا فیصله سوې ده چې ﴿وَالْجُرُثُ قَصَاصٌ﴾ یعنې د زخمونو قصاص او بدله به د زخمونو سره برابره وي او ښکاره ده چې برابري همغه وخت متحقق کیږي کله چې په بدله اخیستلو کې دمماثلت رعایت کېدلای سي.

ولا معتبر بکیر الید إلخ: یعنې که د قاطع لاس د مقطوع د لاس څخه غټ یا کوچنی وي. نو دې لړه اعتبار نسته او دا له قصاص څخه مانع نه دي (بلکې که د قاطع لاس هر څومره اوږد او غټ وي. په قصاص کې به پرېکول کیږي)؛ ځکه د لاس په غټوالي یا کوچنیوالي سره د هغه په منفعت کې هېڅ فرق نه راځي (بلکې هر ډول لاس نیول او اخیستل کولای سي). او د منفعت په حواله سره په دواړو کې مماثلت دی. نو ځکه یو د بل په بدله کې د پرېکولو په صورت کې به هم مماثلت پاتېږي او د لاس په غټوالي یا کوچنیوالي سره به په قصاص کې هېڅ خلل نه راځي.

او چیرې چې مماثلت ممکن نه وي مثلاً قاطع د هغه لاس یا پښه له بند څخه نه وي پرېکړې بلکې پر داسې ځای یې پرېکړې وي چې هلته په پرېکولو کې دمماثلت رعایت نه سي کېدلای. مثلاً لاس یې د لیځي پر مینځ پرېکړي وي یا پښه یې له زنگون څخه رالاندې د پڼو پر مینځ

پرېکړې وي. نو دلته د مماثلت رعایت ممکن نه دی. لهدا په داسي صورت کي د قصاص حکم ساقطیږي او دیت واجبیږي.

د سترگي ایستلو د قصاص حکم

قَالَ: وَمَنْ ضَرَبَ عَيْنَ رَجُلٍ فَقَلَعَهَا فَرَمَايَ: او څوک چي یو سړی پر سترگه ووهي او سترگه وروباسي لَا قِصَاصَ عَلَيْهِ نو پر هغه قصاص نسته [یعني په قصاص کي به د هغه سترگه نه ایستل کیږي] لَا مُتَبَاعَ الْمَثَلَةِ فِي الْقُدْعِ ځکه د سترگي په کښلو [ایستلو] کي مماثلت ممتنع [ناممکن] دی وَإِنْ كَانَتْ قَائِمَةً فَذَهَبَ ضَوْؤُهَا او که سترگه موجوده وي خو د هغې دید ختم سي فَقَلْعِيهِ الْقِصَاصُ نو پر هغه قصاص سته لَا مَكَانَ الْمَثَلَةِ ځکه چي [په دې صورت کي] مماثلت ممکن دی عَلَى مَا قَالُوا فِي الْكِتَابِ لکه څرنګه چي یې په کتاب [قدوري] کي ويلي دي تُخْصِي لَهُ الْبُرْءَ چي د هغه لپاره دي هینداره گرمه کرل سي وَيُجْعَلُ عَلَى وَجْهِهِ قُطْبٌ او د هغه پر مخ دي لنده پمبه کښېښول سي وَتُقَابَلُ عَيْنُهُ بِالْبُرْءِ او گرمه هینداره دي د هغه د سترگي سره مخامخ کرل سي فَيَذْهَبُ ضَوْؤُهَا نو د هغې دید به ختم سي وَهُوَ مَأْنُورٌ عَنْ جَمَاعَةٍ مِنَ الصَّحَابَةِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ او دا [طریقه] د صحابه وو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ له یو جماعت څخه نقل سوي ده.

اللغات: ﴿قَلَعَ﴾ د فتح ماضي ده: کښل، باسل، ﴿امتناع﴾ د افتعال مصدر دی: ممتنع کېدل. نا ممکن کېدل، ﴿ضوء﴾ رڼا، دید، بینایی، ﴿تُخْصِي﴾ د افعال له باب ۱۰ د مضارع مجهولي صیغه ده: په اور سره گرمول، ﴿البرء﴾ هینداره، خو په حاشیه کي د در مختار په حواله سره لیکل سوي دي: البراد بالبرء ههنا فلا يصقل (یعني صفا اوسپنه) یُری به الوجه، لا البرء البعوضة من الزجاج، ﴿قطن﴾ پمبه (پنبه)، مالوچ، ﴿مأثور﴾ نصر له باب ۱۰ د مفعول صیغه ده: منقول، نقل سوي.

تشریح: په تېر عبارت کي دا قاعده تېره سوه چي په کوم صورت کي مماثلت ممکن وي هلته قصاص لازمېږي، او چیري چي مماثلت ممکن نه وي نو هلته قصاص نه لازمېږي بلکي دیت لازمېږي. لهدا که زید مثلاً حامد پر سترگه ووهي چي د هغه په وجه د حامد سترگه ووځي، نو څرنګه چي دلته مماثلت ممکن نه دی بلکي د زید د سترگي په کښلو کي مماثلت فوتیږي. نو ځکه قصاص نه لازمېږي یعني د زید سترگه به نه ایستل کیږي، بلکي زید به د سترگي دیت ورکوي.

او که سترگه نه ووځي بلکي هغه پر خپل ځای پاته وي، فقط د هغې ديد ختم سوی وي، نو په دې صورت کي قصاص لازمېږي، ځکه فقط د سترگي په ديد ختمولو کي مماثلت ممکن دی او يوازې د سترگي ديد ختمول کېدلای سي، چي د هغه طريقه دانقل سوې ده چي که مثلاً دراسته سترگي قصاص ځني اخيستل کيږي نو پر چپه سترگه دي پټې ور کېښېږدي او هغه دي وتړې او پر مخ دي يې لنډه پمبه کېښېږدي (يا په بله وينا دا چي په لنډه پنبه کېښي دي يې مخ ور پټ کړي)، بيا دي گرمه (توده) صفا او سپنه د هغه دراسته سترگي سره مخامخ کړي، نو په داسي کولو سره به دراسته سترگي ديد ختم سي، او مخ او بلي (چپه) سترگي به ته هيڅ نقصان نه ورسېږي، لنډه دا چي دلته په قصاص کي مماثلت ممکن دی، نو ځکه له مجرم (زبد) څخه به قصاص اخيستل کيږي.

وهو ما ثور عن جنانة الخ: فرمايي چي په ديد ختمولو سره د قصاص اخيستلو دغه طريقه د صحابه وو له يو جماعت څخه منقوله ده، لکه څرنگه صاحب دنيابې او داسي نورو ليکلي دي چي د حضرت عثمان رضي الله عنه په زمانه کي داسي واقعې پېښه سوه، بيا حضرت عثمان د صحابه وو (رض) سره مشوره وکړه، نو حضرت علي رضي الله عنه هغه ته دا مذکوره طريقه ونيوله او دوی ټولو بلا نكيره دا طريقه خوښه کړه او پر همدې عمل وسو. (بنايه ج: ۱۲، ص: ۱۲۰)

د غاښونو د قصاص حکم

قَالَ [امام قدوري رحمه الله] فرمايي فِي السِّنِّ الْقَصَاصُ او په غاښ کي [هم] قصاص سته لِقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿وَالسِّنُّ بِالسِّنِّ﴾ [الباينة: ۴۵] د الله تعالی د دې فرمان په وجه: او غاښ به په غاښ سره وي [يعني غاښ به د غاښ په بدله کي ايستل کيږي] وَإِنْ كَانَ سِنٌّ مِّنْ يُّقْتَلُ مِنْهُ أَكْبَرَ مِنْ سِنِّ الْآخَرِ که څه هم د هغه کس غاښ چي قصاص ځني اخيستل کيږي د بل يوه تر غاښ غټ وي لِأَنَّ مَنَفْعَةَ السِّنِّ لَا تَقَاوُثُ بِالْبَقَرَةِ وَالْكَبَرِ ځکه د غاښ منفعت په کوچنيوالي يا غټوالي سره نه مختلف کيږي قَالَ: وَفِي كُلِّ شَجَةٍ تَنْتَحَقُّ فِيهَا الثَّمَانِيَةُ الْقِصَاصُ فرمايي: او په هر هغه زخم کي چي په هغه کي مماثلت ثابتېدلای سي قصاص سته [يعني قصاص پکښي واجب دی] إِنَّا تَكُونُ دَهْفَةُ آيَةٍ په وجه کوم چي موږ تلاوت کړی.

اللفظ: ﴿السِّنِّ﴾ غاښ. ﴿يُقْتَلُ﴾ د افتعال له باب د مضارع مجهولي صيغه ده: قصاص اخيستل. ﴿لَا تَقَاوُثُ﴾ د تفاعل له باب د نفعي صيغه ده: مختلف کېدل، بدلېدل (تفاوت او توپير پکښي راتلل). ﴿شَجَةٍ﴾ زخم (د سرو مخ زخم ته وايي، او عام زخم ته جراحة وايي). ﴿مِثْلَةً﴾ د مفاعلي د باب مصدر دی: يو د بل مثل کېدل، برابري.

تشرېح: صورت د مسئلې خو بالکل ښکاره دی چي که څوک د بل چاغابن وباسي، نو قصاص لازمېږي چي په بدله کي به د هغه غابن ایستل کېږي؛ ځکه په قرآن کریم کي په ښکاره الفاظو دا حکم سوی دی ﴿وَالسِّنِّ بِالسِّنِّ﴾ چي د غابن په بدله کي غابن دی، که څه هم دیو غابن د بل له غابن څخه غټ وي؛ ځکه په دې اختلاف سره د غابن په منفعت کي هیڅ تفاوت نه راځي. او مخکي په دې آیت ﴿وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ﴾ سره دا خبره ثابته سوه چي په کوم زخم کي مماثلت ممکن وي، په هغه کي به قصاص اخیستل کېږي.

له غابن څخه بغیر د نورو هډوکو د قصاص حکم

قَالَ: وَلَا قِصَاصَ فِي عَظْمٍ إِلَّا بِالسِّنِّ فرمایي: او قصاص په هډوکي کښي نېسته مګر په غابن کي [یعني له غابن څخه بغیر بل په هیڅ هډوکي کښي قصاص نېسته] وَهَذَا اللَّفْظُ مَرْوِيُّ عَنْ عُمَرَ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا او دغه لفظ [الفاظ] له حضرت عمر او حضرت ابن مسعود (رض) څخه روایت سوي دي وَقَالَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ ①: «لَا قِصَاصَ فِي الْعَظْمِ» او نبي کریم ﷺ فرمایلي دي: په هډوکي کښي قصاص نېسته وَالْمَرَادُ غَيْرُ السِّنِّ او مراد له غابن څخه بغیر نور هډوکي دي وَلَا اَنَّ اِعْتِبَارَ الْمُنَاسِلَةِ فِي غَيْرِ السِّنِّ مُتَعَدِّ او ځکه چي له غابن څخه بغیر په نورو هډوکو کښي د مماثلت اعتبار کول مشکل دي لِاخْتِلَالِ الزِّيَادَةِ وَالنَّقْصَانِ ځکه د زیاتوب او کمی احتمال [پکښي] سته بِخِلَافِ السِّنِّ په خلاف د غابن لِأَنَّهُ يُبَيِّرُ دُ بِالْبَيْرِدِ ځکه چي هغه په سوان سره توپل کېدای سي وَلَوْ قَدَّمَ مِنْ أَصْلِهِ او که له پیڅه یې کښلی وي يُقَدَّمُ الثَّانِي نود دویم یوه غابن [هم] له پیڅه کښل کېدای سي فَيَتَنَاسَلَانِ نويو به د بل مماثل وګرځي.

اللفات: ﴿متعذر﴾ د تفعل د باب مفعول دی (فاعل هم کېدلای سي): د دې لفظ دوې معناوي دي: مشکل، ناممکن. ﴿لا یبرد﴾ د نصر له باب د نفی مجهول صیغه ده، د دې په صله کي چي اوسپنه، هډوکي وغیره ذکر سوه، نو معنی یې ده: توپل، تراشل. ﴿البرید﴾ سوهان، سوان، د توپولو او تراشلو آله.

① تخریج: أخرجه ابن أبي شيبة في مصنفه معناه، قال الربيعي: هذا اللفظ عربي. (احسن اهدایه)

تشریح: صورت د هسلې: دا دی چې له غاښو څخه بغیر بل په هیش هډوکي کښي هم قصاص اخیستل جائز نه دي، فقط د غاښ ماتولو یا کښلو په صورت کي به قصاص اخیستل کیږي.

صاحب د هدایې رَحْمَةُ اللهِ فرمایي چې په متن کي کوم دا الفاظ ذکر سوي دي "لا قصاص فی عظم الإنسان إلا فی السن"، دا له حضرت عمر او ابن مسعود رضی الله عنهما څخه نقل سوي دي کوم چې د دې خبري ښکاره دلیل دی چې له غاښ څخه بغیر د نورو هډوکو قصاص به نه اخیستل کیږي.

همدارنگه په دې سلسله کي دا حدیث هم نقل سوی دی "لا قصاص فی العظم" چې په هډوکو کښي قصاص نسته، مراد یې له غاښ څخه بغیر نور هډوکي دي (ځکه د حضرت عمر او ابن مسعود (رض) قول پر همدې دلالت کوي).

او قاعده هاغه ده کوم چې مخکي ذکر سوه چې په کوم صورت کي مماثلت ممکن وي. هلته قصاص لازمیږي، کڼې نه لازمیږي، او ښکاره خبره ده چې په هډوکو کښي د مماثلت رعایت ممکن نه دی؛ ځکه د هډوکي په ماتولو کښي د کمی و زیاتوب قوي احتمال سته، او دا احتمال په غاښ کي نسته، مثلاً که زید د حامد غاښ مات کړي، نو په قصاص کي د زید غاښ هډومره ماتول کېدای سي په دې توګه چې د سوان وغیره په ذریعه د زید غاښ و تړل سي او د حامد د غاښ سره برابر کړی سي. یا که زید د حامد غاښ له پڅه کښلی وي، نو د زید غاښ هم له پڅه ایستل کېدای سي، نو ځکه له غاښ څخه بغیر د نورو هډوکو قصاص به نه اخیستل کیږي.

په ما دون النفس (اطرافو) کي شبه عمد نسته

قَالَ: وَلَيْسَ فِيمَا دُونَ النَّفْسِ شِبْهُ عَمْدٍ فرمایي: او له نفس څخه په کم کي شبه عمد نسته إِنَّهَا هُوَ عَمْدٌ أَوْ عَطَاً بلکي هغه [مادون النفس] یا خو عمد دی یا خطاء دی لِأَنَّ شِبْهَ الْعَمْدِ يُعْزَدُ إِلَى الْإِلَاقَةِ ځکه چې شبه عمد داکې و طرف ته راجع کیږي وَالْقَتْلُ هُوَ الَّذِي يَخْتَلِفُ بِاخْتِلَافِهَا او همدا قتل د اکې په بدلېدلو سره بدلېږي دُونَ مَا دُونَ النَّفْسِ نه مادون النفس یعنی د مادون النفس قتل (اتلاف) د اکې په اختلاف سره نه مختلف کیږي لِأَنَّهُ لَا يَخْتَلِفُ اتِّلَافُهُ بِاخْتِلَافِ الْإِلَاقَةِ ځکه د مادون النفس اتلاف [هلاکول] داکې په بدلېدلو سره نه بدلېږي فَلَمْ يَبْقَ إِلَّا الْعَمْدُ وَالْعَطَا لهذا [په مادون النفس کي] صرف عمد او خطاء باقي پاته سوه.

تشریح: (اتلاف) د افعال د باب مصدر دی: تلفول، ضایع کول او له منځه وړل. هلاکول.

تشریح: مخکي (يعني له "باب ما يوجب القصاص وما لا يوجب" خنجه په مخکي والا عبارت کي) دا بحث تېر سو چي د قتل له پنځو اقسامو څخه قتل عمد او قتل شبه عمد صرف د نفس په قتل کي جاري کيږي (يعني عمد کېدل او شبه عمد کېدل فقط د نفس [انسان] د قتل کولو په صورت کي متحقق کېدای سي). لېکن د ما دون النفس په قتل (اتلاف) يعني د اندامونو په پرېکولو او ماتولو کي شبه عمد نه جاري کيږي بلکي په ما دون النفس کي صرف د قتل دوه قسمونه جاري کيږي ① قتل عمد ② او قتل خطاء. يا په بله وينا دا چي په ما دون النفس کي د قتل (اتلاف) ټوله قسمونه صرف عمد او خطاء شمېرل کيږي. نه شبه عمد. ځکه د شبه عمد مدار پر آله دي يعني د آکې په بدلېدلو سره قتل عمد. شبه عمد گرځي. او د آکې په بدلېدلو سره صرف په قتل في النفس کي بدلون راځي لېکن په قتل ما دون النفس کي بدلون نه راځي يعني د آکې په اختلاف سره د ما دون النفس په اتلاف (هلاکولو) کي هېڅ تغير نه راځي (بلکي ما دون النفس [يعني اندامونه] په هره آله سره هلاکېدای سي. مثلاً سترګه چي څرنګه په چاره او توره سره ايستل کېدای سي. همداسي په لکړه او لرګي سره هم ايستل کېدای سي). نو ځکه د ما دون النفس په اتلاف کي شبه عمد نه جاري کيږي. بلکي په هغه کي صرف د عمد يا خطاء گنجايش سته. (احسن الهدايه. اشرف الهدايه)

د اطرافو (اندامونو) په قصاص کي د سړي او ښځي فرق

وَلَا قِصَاصَ بَيْنَ الرَّجُلِ وَالْمَرْأَةِ فِيمَا دُونَ النَّفْسِ او قصاص نسته د سړي او ښځي تر مينځ له نفس څخه په کم [يعني په اطرافو] کي وَلَا يَبْنِي الْحَرْمُ وَالْعَبْدُ وَلَا يَبْنِي الْعَمْدَانِ او نه د آزاد او غلام تر مينځ او نه د دوو غلامانو تر مينځ خِلَافًا لِلشَّافِعِيِّ فِي جَبْيِهِ ذَلِكَ په خلاف دامام شافعي رَحِمَهُ الله په دې ټولو صورتونو کي إِلَّا فِي الْحَرْمِ يَقْضَى صَرَفَ الْعَبْدِ مګر د آزاد په صورت کي چي هغه د غلام يو طرف [اندام] پرېکړي وَيَغْتَصِرُ الْأَرْوَافَ بِالنَّفْسِ او هغه اطراف [اندامونه]: پرنفسونو قياسوي لِيَكُونَهَا تَابِعَةً لَهَا ځکه اطراف د نفسونو تابع دي وَلَكِنَّا: أَنَّ الْأَرْوَافَ يُسَلِّكُ بِهَا مَسَلَّتِ الْأُمُوالِ او زموږ دليل دا دی: چي اطراف د اموالو په درجه کي داخلول کيږي ايا په بله وينا دا چي د اطرافو سره د مال په څېر سلوک کيږي. يعني اطراف د مال په درجه کي او د مال قائم مقام دي [فَيَسْتَعْدِمُ الشَّائِلُ بِالشَّقَاوَاتِ فِي الْقِيَمَةِ نو په قيمت کي د تفاوت په وجه به مماثلت معدوم سي وَهُوَ مَعْلُومٌ قَضَاءُ بِتَقْوِيمِ الشَّيْءِ او دلته | د شريعت په قيمت ټاکلو سره تفاوت قطعاً معلوم دی فَأَمَّا مَكْنُ اعْتِبَارُهُ نو د تفاوت اعتبار کول ممکن دي بِخِلَافِ الشَّقَاوَاتِ فِي الْبَيْضِ په خلاف د هغه تفاوت کوم چي |د لاس| په نيولو کي

دی لَا تُضَايِلُهُ ځکه دهغه لپاره هیڅ ضابطه [قاعد] مقرر نه ده فَاغْتَبِرَ أَضْلُهُ نو داصل نیولو اعتبار به کیږي وَبِخِلَافِ الْأَنْفُسِ او په خلاف د نفوسنو لَأَنَّ التُّثْبِتَ إِزْهَاقُ الرُّوحِ ځکه [هله] تلفونکی دروح هلاکول [دروح ایستل] دي [یعني دنفس قتل دروح تلفونکی او ایستونکی دی] وَلَا تَقَاوَتْ فِيهِ او په هغه کې هیڅ تفاوت نسته.

اللغات: «ینعدم» د انفعال مضارع ده: معدوم کېدل، نیستېدل. «المعاثل» د تفاعل مصدر دی: یو د بل مثل کېدل، مماثلت او برابري. «تقویم» د تفعیل مصدر دی. د دې باب یوه معنی ده: قیمت ټاکل (قیمت مقررول). د یو شي اندازه بیانول. «البطش» مصدر دی. له نصر او ضرب دواړو څخه راځي: نیول (په لاس سره یو شی نیول او اخیستل)، «وسلك» د نصر له باب څخه مضارع مجهول ده. د دې باب څو معناوي دي: داخلېدل، داخلول (لازمي او متعدي)، تگ کول (دلاري په اتباع کولو سره تلل)، «مسلك» لاره، جمع: مسالك. «متلف» د افعال د باب فاعل دی: تلفونکی، ضایع کونکی، «إزهاق» د افعال د باب مصدر دی. د دې باب څو معناوي دي. دلته یې مطلب دی: روح له تنه جلا کول، هلاکول. (احسن الهدایه، حاشیه)

تشریح: د قصاص فی النفس له مسئلو څخه یوه مسئله داهم ده چي په قصاص فی النفس کي سړی او ښځه، آزاد او غلام او همدارنگه دوه غلامان سره برابر دي چي د دې بیان مخکي تېر سوی دی، لېکن په قصاص فیما دون النفس (قصاص فی الاطراف) کي مساوات نسته، بلکي پکښي تفاوت دي (نود ښځي د لاس په قصاص کي به د سړي لاس نه پرېکول کیږي): وجه یې داده چي اطراف (اندامونه) د مال په درجه کي دي؛ ځکه مال او اطراف دواړه د نفس د حفاظت لپاره پیدا کړل سوي دي چي څرنگه په مال سره د ځان حفاظت کیږي همداسي په اطرافو (اندلو) سره هم د ځان حفاظت کیږي، لهذا کله چي اطراف د مال په درجه کي سوه، نو د هغوی قیمت به ورکول کیږي او په قیمت کي تفاوت دی، مثلاً د سړي د لاس قیمت شریعت ۵۰۰ دیناره ټاکلی دی او د ښځي د لاس قیمت یې ۲۵۰ دیناره ټاکلی دی، مطلب دا چي کله په دوی کي تفاوت دی نو ځکه د سړي د لاس په بدله کي به د ښځي او د ښځي د لاس په بدله کي به د سړي لاس نه پرېکول کیږي او نه به د غلام په بدله کي د آزاد، او د آزاد په بدله کي د غلام، او د غلام په بدله کي د غلام لاس وغیره پرېکول کیږي، لنډه دا چي په دې ټولو صورتونو کي قصاص نه لازمیږي.

او دامام شافعي رَجَّه الله په نهېز په دې ټولو صورتونو کي قصاص لازمیږي. ماسوا له یوه صورت څخه: ځکه امام شافعي رَجَّه الله اطرف پر نفس قیاسوي، ځکه چي اطراف تابع دي او نفس

متبوع دی او کوم حکم چي د متبوع وي. هاغه حکم د تابع هم وي. بس په دې يوه صورت کي دهغه په نېز قصاص واجب نه دی. هغه دا چي کله آزاد کس د غلام لاس پرېکړي: ځکه دامام شافعي رَجَّه' البته په نېز په دې صورت کي پر آزاد کس قصاص فی النفس هم نسته (يعني که آزاد کس غلام قتل کړي. نو دهغه په نېز پر آزاد قصاص نسته). نو قصاص فی الطرف به هم نه وي. خو د احنافو په نېز په دې ټولو صورتونو کي قصاص نه لازميږي: د ښکاره تفاوت په وجه کوم چي ذکر سو.

بغلاف التفاوت فی البطش الخ: دا د يو مقدر سوال جواب دی. سوال دادی چي که يو آزاد کس د بل آزاد لاس پرېکړي او له دوی څخه د يوه لاس غټ او د بل لاس کوچنی وي. نو دلته هم قصاص نه لازمېدل پکار دي؛ ځکه د دواړو تر مينځ تفاوت دی؟.

د جواب حاصل دادی چي معتبر په لاس کي اصل نيول دي (يعني د لاس اصلي کار نيول او اخيستل دي) کوم چي په کوچني او غټ لاس دواړو کي موجود دي (ځکه دواړه نيول کولای سي). او د دې تفاوت لپاره شريعت هيڅ ضابطه او قاعده نه ده مقرر کړي. نو ځکه دغه تفاوت لږه به اعتبار نه وي. او پاته سو د سړي او ښځي په لاس کي شريعت د تفاوت اعتبار کړی دی چي دهغه لپاره يې جلا. جلا قيمت ټاکلی دی. نو ځکه هغه تفاوت معتبر سوی دی.

او د نفس په ضايع کولو (قتلولو) کي دا تفاوت هم معتبر نه دی (يعني برابره ده قاتل له مقتول څخه غټ وي او که کوچنی وي. په هر صورت کي هغه د مقتول په قصاص کي قتلول کيږي)؛ ځکه قتل په هر صورت کي د روح تلفونکی دی او په روح کي هيڅ تفاوت نسته، نو ځکه تفاوت فی الانفس معتبر نه دی او په هر ډول نفس کي قصاص واجبېږي.

د مسلمان او ذمي تر مينځ د اندامو د قصاص حکم

وَيَجِبُ الْقَصَاصُ فِي الْأَطْمِ فِي بَيْنِ الْمُسْلِمِ وَالْكَافِرِ او د مسلمان او کافر [ذمي] تر مينځ په اطرافو کي قصاص واجبېږي لِتَسَاوِي بَيْنَهُمَا فِي الْأَرْضِ ځکه د دوی تر مينځ په ديت کي مساوات دی.

اللغات: ﴿أَرْض﴾: تاوان او جرمانه. ديت. هغه مال کوم چي پر ما دون النفس (يعني پر اندامونو) د جنايت کولو په بدله کي لازميږي.

تشرېح: دلته له کافر څخه ذمي مراد دی. او شريعت د مسلمان او ذمي د اندامونو ديت يو ټاکلی دی. نو ځکه د مساوات په وجه به قصاص واجبېږي؛ ځکه د قصاص د ثبوت لپاره مماثلت او مساوات ضروري دی. او هغه دلته موجود دی.

د برېکړل سوي اندام يا د ژور زخم د جوړېدلو په صورت کې د قصاص حکم

قَالَ: وَمَنْ قَطَعَ يَدَ رَجُلٍ مِنْ نَصَفِ السَّاعِدِ فَرَمَائِي: او څوک چې د يو سړي لاس د ليځي له نيمايي څخه پرېکړي اَوْ جَرَحَهُ جَائِفَةً يا سړی په جائفه زخم سره زخمي کړي [يا په بله وينا دا چې هغه داسي زخمي کړي چې اثر يې جوف ته ورسېږي] فَهَرَأُ مِنْهَا بَيَا هَفْه [مجرع] له دې څخه جوړ سي فَلَا قِصَاصَ عَلَيْهِ نو پر هغه [قاطع او جرح] قصاص نسته لِأَنَّهُ لَا يُكُنْ اِغْتِبَارُ اَلْمُنَاسَلَةِ فِيهِ ځکه په دې کې د مماثلت اعتبار ممکن نه دی إِذِ الْأَوَّلُ كَسَنَهُ الْعَظْمُ ځکه اول [ليځي پرېکول] هډوکی ماتول دي وَلَا ضَاطِبَةً فِيهِ او په دې [هډوکی ماتول] کې هيڅ ضابطه مقرر نه ده وَكَذَلِكَ الْبُرْءُ نَادِرٌ او همدارنگه [د جائفه زخم] جوړېدل نادر دي فَيَقْضَى الثَّانِي إِلَى الْهَلَاكِ ظَاهِرًا نو دويم [جائفه زخمي کول] به په ښکاره هلاکت [مړی] ته رسونکي وي.

اللفات: ﴿الساعِد﴾ ما بين المرفق الى الكف (يعني له څنگلو څخه تر ورغوي پورې دغه حصې ته ساعد وايي)، ليځه، خو عموماً عضد او ساعد په يوه معنى سره استعمالېږي، چې دهغه معنى ده: بازو، مټ، يعني ما بين المرفق الى الكتف، ﴿جائفة﴾ داسي زخم ته وايي چې دهغه اثر جوف (دتنه باطن ته) ته ورسېږي، مثلاً پر سر ووهل سي او دهغه اثر دماغ ته ورسېږي، ﴿بَرَأ﴾ دماضي صيغه ده: له فتح سمع او كرم ټولو څخه راځي: بَرَأَ او بَرِئَ يَبْرَأُ بَرَاءً وَبُرْءًا: ددې باب يوه معنى ده: روغېدل، له ناروغۍ وروسته جوړېدل، شفاء حاصلېدل، ﴿نادر﴾ مَائِلٌ وَجُودٌ: يعني كوم څه چې ډېر كم (كله ناكاله) موجودېږي، ﴿يقضى﴾ دافعال باب مضارع ده: رسول، رسېدل، سبب جوړېدل.

تشريح: په دې عبارت کې مصنف رَحِمَهُ اللهُ دوي مسئلې ذکر کړي دي:

(۱) ... که څوک د ليځي له نيمايي څخه د يو چا لاس پرېکړي (يعني د ليځي او بازو پر مينځ لاس ور پرېکړي)، نو دلته قصاص نه لازميږي: ځکه دلته د مماثلت رعايت ممکن نه دی: ځکه د ليځي پر مينځ لاس پرېکول د هډوکی ماتول دي (چې په هغه کې به د لاس د ليځي هډوکی ماتول کيږي)، او مخکې ذکر سوه چې له بند (مفصل) څخه بغير پر بل ځای د هډوکی د ماتولو په صورت کې مماثلت ممکن نه دی او نه شريعت په دې هکله يو قاعده مقرر کړې ده، نو ځکه د عدم مماثلت په وجه په دې صورت کې قصاص ساقط دی.

(۲)... که څوک په داسي توگه بل څوک زخمي کړي چي هغه زخم جوړ ته سرایت وکړي يعني اثار يې دننه باطن ته ورسيږي او جائغه زخم وگرځي، خو بيا هغه جوړ سي او مجروح کس مړ نه سي. نو قصاص نه لازميږي؛ ځکه په جائغه زخم کي هلاکت غالب وي او د جوړ تيا امکان يې ډېر کم وي يعني په جائغه زخم کي د مرگ غالب گومان وي، نو اوس که له جارج څخه قصاص واخيستل سي يعني هغه هم په جائغه زخم سره زخمي کړل سي نو غالب گومان دادی چي هغه به جوړ نه سي او مړ به سي، لهذا په دې صورت کي هم په قصاص کي مماثلت معدوم دی، نو ځکه دلته هم قصاص ساقط سوی دی.

که د يوه لاس سم وي او د بل لاس شل يا يې گوتي کمي وي (په دې هکله د عدم مماثلت حکم)

قَالَ: وَإِذَا كَانَتْ يَدُ الْمَقْطُوعِ صَحِيحَةً فَرَمَائِي: اَوْ كَلَهُ چي پرېکړل سوی لاس صحيح وي وَيَدُ الْقَاطِعِ سَلَامَةً أَوْ نَاقِصَةً الْأَصَابِعِ اَوْ د پرېکونکي کس لاس شل يا کمو گوتو والا وي فَالْمَقْطُوعُ بِالْخِيَارِ نو د چا لاس چي پرېکړل سوی دی هغه ته اختيار دی إِنْ شَاءَ قَطَمَ الْيَدَ الْمَعْيُوبَةَ که وغواړي نو [د قاطع] عيبداره لاس دي پرېکړي وَلَا شَاءَ لَهُ غَيْرَهَا او له دې [عيبداره لاس] څخه بغير هغه لره بل هيڅ شی نسته وَإِنْ شَاءَ أَخَذَ الْأَرْضَ كَامِلًا او که وغواړي نو [د خپل لاس] پوره ديت دي واخلي لَئِنْ اسْتَيْقَظَ الْحَقُّ كَامِلًا مُتَعَدِّدٌ ځکه چي [دلته] د کامل حق تر لاسه کول متعذر دي فَلَهُ أَنْ يَتَجَوَّزَ بِذُنِّ حَقِّهِ نو ځکه هغه [مقطوع اليد] ته دا حق سته چي له خپل حق څخه په کم کي چشم پوشي وکړي [يعني له خپل حق څخه په کم حق اکتفا وکړي] وَلَهُ أَنْ يَعْدِلَ إِلَى الْعُوضِ او هغه ته دا حق [هم] سته چي د عوض [ديت] و طرف ته عدول وکړي كَالْمِثْلِي إِذَا انْصَرَفَ عَنْ أَيْدِي النَّاسِ بَعْدَ الْإِخْلَافِ لکه مثلي شی چي کله تر ضايع کولو وروسته د خلکو د لاس څخه منقطع [او نېستي] سي ثُمَّ إِذَا اسْتَوْفَاهَا نَاقِصًا بيا کله چي مقطوع اليد په هغه ناقص لاس سره قصاص واخلي [يا په بله وينا دا چي په ناقصه توگه قطع يد تر لاسه کړي] فَقَدْ رَضِيَ بِهِ نو هغه په دې سره راضي سو [يعني په ناقصه توگه په خپل حق تر لاسه کولو راضي سو] فَيَنْقُطُ حَقُّهُ نو ځکه د هغه حق به ساقط يږي كُنَا إِذَا رَضِيَ بِالرَّزْوِيَّةِ مَكَانَ الْجَبَدِ لکه کله چي هغه د گره [د راعمو] پر ځای په خرابو [کوته دراعمو] راضي سي.

اللفات: ﴿شلاء﴾ شل. ناکاره چي کار نه کوي (يعني نيول نه سي کولای). ﴿أرش﴾ دیت. مخکي يې تفصیلي معنی ذکر سو. ﴿متعذر﴾ د تغفل د باب مفعول دی: مشکل. ناممکن. ﴿یتجوز﴾ د تغفل د باب مضارع ده: چشم پوشي کول (پريوشي سترگي پټول). تواوان يې برداشتول (زغمل). اکتفا کول. (مثلا که مالک دمزدور په کار کي خرابي وړني. خو بيا هم قصدا سترگي پري پټي کړي او هغه برداشت کړي او معاف يې کړي. نو دې ته "تجوز" وايي). ﴿انصرم﴾ د انفعال د باب ماضي ده: منقطع کېدل. نایابه کېدل. ختمېدل. ﴿الردی﴾ کمزوری. خراب.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی که عمر دزید لاس پرېکړی، حال دا چي دزید لاس صحیح سالم وو. او دزید لاس شل دی یا يې گوتي کمي دي. نو په دې صورت کي مقطوع الید (زید) ته دوه اختیاره حاصلېږي:

①... که وغواړي نو قصاص دي واخلي يعني د قاطع (عمر) د اناقص معیوبه لاس دي پرېکړي. ځکه کله چي قاطع (عمر) ګرځېدلی کامل لاس لري نه. نو له دې څخه بغیر بله چار نسته. او له خپل حق څخه په کم حق راضي کېدل او پر هغه سترگي پټول جائز دي. نو که هغه (مقطوع الید زید) په دې راضي سي يعني له قاطع څخه قصاص اخیستل اختیار کړي او د هغه معیوب لاس پرېکړي، نو دده حق اداء سوييا (له عمر څخه) د بل شي مطالبه نه سي کولای. او د دې مثال داسي دی لکه د کره دراهمو پر ځای کوټه دراهم اخیستل.

②... همدارنگه مقطوع الید (زید) ته دویم اختیار داسته چي قصاص نه واخلي. بلکي دیت واخلي. او د دې مثال داسي دی لکه یو څوک چي د بېل چا مثلي شی هلاک کړي. مثلاً حامد د خالد وربجي ضایع کړي، نو پر حامد واجب دي چي د هغه مثل اداء کړي (يعني خالد ته هغسي او هغومره وربجي ورکړي). خو له بده مرغه دامهال په بازار کي وربجي نه ترلاسه کېږي او که وي نو هغه ډېري کمزوري او ردي وي. نو اوس خالد ته دوه اختیاره حاصلېږي چي که وغواړي نو د اناقصه کمزوري وربجي دي قبولي کړي او هغه دي ځني واخلي، او که خالد داسي وکړي، نو حق يې اداء کېږي او بيا (له حامد څخه) د نور څه مطالبه نه سي کولای. او دویم ده ته دا اختیار حاصلېږي چي دخپل وربجو قیمت ځني واخلي. نه د هغوی مثل. نو همدغه ډول په مذکور صورت کي هم مقطوع الید ته داسي دوه اختیاره حاصلېږي.

د پورتني مسئلې نور وضاحت

وَلَوْ سَقَطَ الْمُؤَدَّةُ قَبْلَ اخْتِيَارِ التَّجْنِيسِ عَلَيْهِ | او که شل [معیوبه] لاس د مجني علیه [مقطوع الید] له اختیار څخه مخکي ولوېږي | أَوْ قُطِعَتْ مَنَّةٌ | یا هغه په ظلم [په ناحقه] پرېکړل سي | فَلَا شَيْءَ لَهُ | عِنْدَنَا | نو [په دې صورت کي] ازموږ په نېز مجسی علیه [مقطوع الید] لره هیڅ شی نسته | لَوْ حَقُّهُ |

مُتَعَيِّنِينَ فِي الْقِصَاصِ ۖ حُكْمُهُ دهنه حق په قصاص کي متعين دی وَ إِنَّمَا يَنْتَقِلُ إِلَى الْمَالِ بِاخْتِيَارٍ ۖ اَوْ
 داحق د مال [دیت] و طرف ته دمجنی علیه په اختیار سره منتقل کیږي [او هغه دیت اختیار کړی نه
 دی] فَسَقَطَ بِقَوَاتِهِ ۖ نو ځکه د لاس په فو تېدلو سره به دهنه حق |قصاص| ساقطیږي بِخِلَافِ مَا إِذَا
 قُصِّعَتْ بِخَنِيٍّ عَلَيْهِ مِنْ قِصَاصٍ أَوْ سَرْقَةٍ ۖ په خلاف دهنه صورت کله چي د یو داسي حق په وجه هغه
 [د قاطع معیوب لاس] پر پکړل سوی وي کوم چي پر ده [قاطع] واجب وي حَيْثُ يَجِبُ عَلَيْهِ الْأَرْشُ ۖ نو
 [په دې صورت کي] پر ده [قاطع] دیت واجبیږي لِأَنَّهُ أَذْنِي بِهِ حَقًّا مُسْتَحَقًّا ۖ ځکه ده په دې سره خپل
 یو واجب حق اداء کړی دی فَصَارَتْ سَالِبَةً لَهُ مَعْنًى ۖ نو د معنی په اعتبار سره هغه [معیوب] پر پکړل
 سوی لاس [دده لپاره سالم] پاته سو.

اللغات: ﴿المؤفة﴾ آفت زده. شل او ناکاره. ﴿المجنی علیه﴾ مخنځ د ضرب د باب مفعول دی: پر چا
 چي بل چا جنایت او جرم کړی وي، ﴿سالمه﴾ د سمع له بابه د اسم فاعل صیغه ده: صحیح سالم.
 محفوظ او خوندي.

تشریح: د عبارت تر حل مخکي په دې ځان پوه کړئ! چي له "المؤفة" څخه د قاطع (عمر)
 معیوب لاس مراد دی او له "المجنی علیه" څخه مقطوع الید (زید) مراد دی چي دهنه روغ سالم
 لاس پر پکړل سوی دی.

صورت د مسئلې دا دی که مقطوع الید (زید) تر اوسه د دیت اخیستل اختیار کړي نه وي يعني
 تر اوسه یې د دیت هیڅ یادونه هم نه وي کړې، یا مقطوع الید قصاص اختیار کړی وی چي زه د قاطع
 (عمر) دا معیوب ناقص لاس پر پکړل غواړم. خو په دې دوران کي د قاطع (عمر) لاس یو څوک ظلماً
 (په ناحقه) پر پکړي یا هغه خپله پرې سي او له تن څخه جلا سي. نو په دې صورت کي نه قصاص
 پاتیري، نه دیت، يعني له قاطع څخه قصاص ساقطیږي او مقطوع الید دهنه بل لاس نه سي
 پر پکړلای او نه دیت ځني اخیستلای سي؛ ځکه واجب اصلي خو دلته قصاص دی او مال يعني دیت
 هغه وخت واجبیږي کله چي مجنی علیه (مقطوع الید) هغه اختیار کړی وي، حال دا چي دلته مجنی
 علیه دیت نه دی اختیار کړی. نو ځکه په دې صورت کي نه دیت لازم دی او نه قصاص لازم دی،
 قصاص خو ځکه لازم نه دی چي اوس د قصاص محل (معیوب لاس) فوت سو. لهذا قصاص
 اخیستل ناممکن سوه. نو ځکه د قصاص حکم ساقط سو. او دیت ځکه لازم نه دی چي مجنی علیه
 (مقطوع الید) هغه اختیار کړی نه دی. نو ځکه د دیت حکم هم ساقط سو.

خو که مجنی علیه دیت اخیستل کړي وي او بیا دا واقعہ پېښه سي. نو په دې صورت کي دیت حکم نه ساقطیږي بلکي دیت لازم پاتیږي. لهذا اوس به قاطع هغه ته دیت ورکړي.

بخلاف ما إذا قطعت الخ: فرمایي که په پورتنی صورت کي د قاطع لاس ظلماً (په ناحقه) نه. بلکي دیو د چا حق په بدله کي پرېکړل سوی وي. مثلاً په قصاص یا غلا کي پرېکړل سوی وي. نو په داسي صورت کي د مقطوع البد حق نه ساقطیږي بلکي په هر حال کي دیت لازم پاتیږي؛ ځکه په دې صورت کي په معنوي اعتبار سره ګواکي د قاطع لاس موجود او خوندي پاته دی (ځکه چي هغه د شریعت د حق په وجه پرېکړل سوی دی). خو د حقیقت په اعتبار سره موجود نه دی، نو د حقیقت په اعتبار کولو سره قصاص معدوم سواو د معنی په اعتبار کولو سره به دیت باقي پاته وي.

د سر زخمي کولو د یو تفصیلي صورت حکم

قَالَ: وَمَنْ شَاءَ رَجُلًا فرمایي: او څوک چي دیو سړي سر ورمات کړي فَاسْتَوْعَبَتِ الشَّجَةَ مَا بَيْنَ قَرْنَيْهِ نو د سر زخم د هغه سړي د سر دواړو طرفونو ونیسي. وَهِيَ لَا تَسْتَوْعِبُ مَا بَيْنَ قَرْنَيِ الشَّامَةِ او هغه [د سر زخم] د سر ماتونځ. دواړو طرفونو نه نیسي [یعني د شام سر د مشجوج له سر څخه غټ وي] قَالَ الشُّجُورُ بِالْخِيَارِ نو سر مات - سوی ته اختیار دی إِنْ شَاءَ اقْتَصُ بِمَقْدَارِ شَجَّتِهِ که وغواړي نو د خپل زخم د مقدار مطابق دي قصاص واخلې يَمْتَدُّ مِنْ أَمْرِ الْهَامَيْنِ شَاءَ له هر طرفه چي د ده خوښه شروع دي یې کړي وَأَنْ شَاءَ أَغْدَأَ الْأَرْضَ او که وغواړي نو دیت دي واخلې لَأَنَّ الشَّجَةَ مُوجِبَةٌ ځکه چي زخم د قصاص واجبونکی دی لِكُونِهَا مَشِيئَةً ځکه هغه د عیبداره کولو باعث دی فَيَزِدُّ الشُّونَ بِرِثَائِهَا نو د زخم په زیاتوب سره به عیب نور اضافه سي وَلِي اسْتِيفَائِهِ مَا بَيْنَ قَرْنَيِ الشَّامَةِ زِيَادَةً عَلَى مَا قَطَعَ او د شام [د سر] د دواړو طرفونو په مینځ کي د مشجوج په قصاص اخیستلو کي د شام پر فعل زیاتوب دی [یعني که مشجوج له شام څخه (چي هغه سر غټ دی) د کامل سر قصاص واخلې یعني له یوه جانب څخه تر بل جانب سر ورمات کړي نو په دې کي زیاتوب دی. نور وضاحت به یې په تشریح کي وسي] وَلَا يَلْحَقُهُ مِنَ الشُّونِ بِاسْتِيفَائِهِ قَدَرُ حَقِّهِ مَا يَلْحَقُ الشُّجُورَ او د خپل حق په اندازه قصاص اخیستلو کي شام ته هغه عیب نه رسیږي کوم چي مشجوج ته رسېدلی دی فَيَسْتَقْصُ نو د مشجوج حق په ناقص [کم] سي فَيُخَيَّرُ نو ځکه هغه [مشجوج] ته به اختیار ورکول کیږي كَمَا فِي السَّلَاءِ وَالْحَيِجَةِ لکه څرنګه چي په شل او روغ لاس کي [مقطوع البد ته اختیار ورکول سوی دی] وَلِي عَكْسِهِ يُخَيَّرُ أَيْضًا او د دې [مخکني صورت] په برعکس صورت کي به هم اختیار ورکول کیږي لَأَنَّهُ يَتَعَدَّى إِلَّا اسْتِيفَاءً كَامِلًا ځکه په کامله توګه قصاص اخیستل متعذر دي لِلتَّعَدِّي إِلَى غَيْرِ حَقِّهِ ځکه دا

د مشجوج له حق څخه بغير د بل چا [شاج] و حق ته متعدي کيږي [د عيب په مقدار کي. يعني په دې صورت کي هم په کامل قصاص اخيستلو کي په عيب کي نوره راځي] وَكَذَلِكَ إِذَا كَانَتْ السَّجَّةُ فِي طُولِ الرَّأْسِ او همدارنگه که زخم د سر په اوږدول کي وي وَهِيَ تَأْخُذُ مِنْ جَبْهَتِهِ إِلَى قَفَاةٍ او زخم د هغه [مشجوج] له تندي څخه تر څټ پوري حصه نهولې وي وَلَا تَبْدَأُ إِلَى قَفَا السَّاجِ او دا زخم د شاج تر څټ پوري نه رسيږي فَهُوَ بِالْخِيَارِ نو [په دې صورت کي هم] مشجوج ته اختيار دی لِأَنَّ الْمَغْنَى لَا يَخْتَلِفُ ځکه چي وجه [سبب] مختلف نه دی [بلکي په دواړو صورتونو کي وجه يوه ده].

اللغات: ﴿شَجَّ﴾ د ماضي صيغه ده. له نصر او ضرب دواړو څخه راځي: سر يا مخ زخمي کول. سر ورماتول. (يعني هغه ماتولو او زخمي کولو ته وايي کوم چي په سر يا مخ کښي واقع سي). د سر يا مخ پوست ورڅيرل. دلته مراد: سر ماتول دي. ﴿شاج﴾ له مخکيني بابه د فاعل صيغه ده: د سر ماتونکی (زخمي کونکی). ﴿مشجوج﴾ له مخکيني بابه د مفعول صيغه ده: د چا سر چي مات (زخمي) کړی سوی وي. ﴿قَرْنِي﴾ تشبيه د قَرْنٍ ده. اصل معنی يې خوښکر ده. لېکن کله چي يې په صله کي دانسان يا شيطان سر ذکر سي. نو معنی يې ده: جانب. طرف. ﴿اقتضى﴾ د افتعال باب ماضي ده: قصاص اخيستل. ﴿مَشِيئَةً﴾ (لکه مَبِيئَةً) د ضرب د باب مفعول دی: عيبداره کړی سوی. د عيبداره کولو او بدرنګۍ باعث. ﴿الشَّيْنُ﴾ د ضرب د باب مصدر دی: عيب. بدرنګي، قباحه. ﴿جَبِيئَةً﴾ تندي. ﴿قفا﴾ څټ (خته). ورميږ.

تشریح: **صورت د مسئلې:** دا دی چي که حامد د زيد سر مات کړی او حالت دا وو چي د زيد سر څه کوچنی وو مثلاً بَر (عرض) يې څلور گوتي وو، خو د حامد د سر بَر مثلاً يوه لوېشت وو، او حامد د زيد سر دومره مات کړی چي له يوه طرفه تر بل طرفه پوري زخم د هغه ټول بَر (عرض) ونيوی چي هغه څلور گوتي دی يعني د زيد ټوله سر خراب او عيبداره سو. اوس که زيد (مشجوج) له حامد (شاج) څخه څلور گوتي قصاص واخلي، نو د حامد په (غت) سر کي به څلور گوتي بل طرف ته نه ورسيږي بلکي څه ځای به پاته سي يعني د هغه ټوله سر به خراب نه سي، نو په دې صورت کي به د زيد حق ناقص (کم) پاته سي، او که د ټوله سر (ټوله بَر) قصاص ځني واخلي يعني پوره يوه لوېشت سر ورمات کړي، نو په دې صورت کي به زخم د جنایات له مقدار (څلورو گوتو) څخه زيات سي کوم چي ظلم او زیاتوب دی، نو ځکه په دې مسئله کي زيد (مشجوج) ته دوه اختياريه حاصليري:

- ①... يو دا چي فقط د څلور گوتو په مقدار چي له هر طرفه وغواړي. سر دي ور زخمي او ورمات کړي.
- ②... او دويم دا چي يا ديت دي واخلي. لکه په مخکني مسئله کي چي کله د قاطع لاس شل يا ناقص الاصابع وي نو مقطوع اليد ته دوه اختياريه حاصلېدل. همداسي دلته هم مشجوج ته دوه اختياريه حاصليري.

ولی عکسه الخ: او که حالت داول صورت برعکس وي يعني دمشجوج (زید) سر غټ وو. او دشاج (حامد) سر کوچنی وو. نو په دې صورت کي هم پورتنی حکم دی چي که مشجوج وغواړي نو دخپل حق (خلورو څوټو) په اندازه دي قصاص واخلي او یا دیت دي واخلي. مثلاً دمشجوج سر دخلورو څوټو په مقدار مات سوی دی او دامقدار دهغه په سر کي دواړه طرفونه نه نیسي بلکي څه ځای پاتیري او دشاج په سر کي دامقدار دواړه طرفونه نیسي. نو مشجوج ته اختیار دی چي که وغواړي نو خلور څوټي دي دهغه سر ورمات کړي او که دانه غواړي نو دیت دي واخلي.

او که همداعه صورت دعرض (بر) پر ځای دسر په طول کي واقع سي. نو په دې صورت کي هم دا پورتنی حکم او دا پورتنی وجه او دلیل دی. (اشرف الهدایه)

د ژبي او ذکر (تناسلي اندام) د قصاص حکم

قَالَ: وَلَا قَصَاصَ فِي اللِّسَانِ فَرَمَائِي: او په ژبه کي قصاص نسته وَلَا فِي الذَّكْرِ او نه په ذکر کي سته وَعَنْ أَبِي يُوسُفَ ٥٠ أَنَّهُ إِذَا قُطِعَ مِنْ أُضْلِيهِ اَوَلَهُ امَامُ أَبُو يَوْسُفَ رَجَعَهُ ٥١ څخه روایت دی چي که دا اړه یا ذکر له بېخه پرېکړل سوي وي يَجِبُ نو قصاص واجبيږي لِأَنَّهُ يُكُونُ اغْتِبَارُ الْمُسَاوَاةِ ٥٢ ځکه چي اړه دې صورت کي د مساوات اعتبار کول ممکن دي وَلَسْنَا: أَنَّهُ يَنْقُضُ وَيَنْهِي ٥٣ او زموږ دلیل دای چي دا [اړه او ذکر] غنځیږي او غنځیږي [نډیږي او اوږدېږي] فَلَا يُكُونُ اغْتِبَارُ الْمُسَاوَاةِ نو ځکه د مساوات اعتبار کول ممکن نه دي لِأَنَّ تَقْطَعُ الْحَشَقَةَ مگر دا چي حشفه [د ذکر سر] پرېکړل سي لِأَنَّ مَوْضِعَ الْقَطْعِ مَقْلُوبٌ كَالْبِفَضْلِ ٥٤ ځکه د بند په څېر [د منه] د پرېکړلو ځای معلوم دی وَلَوْ قُطِعَ بَفَضِ الْحَشَقَةِ أَوْ بَفَضِ الذَّكْرِ او که د حشفې بعضي حصه یا د ذکر بعضي حصه پرېکړل سي فَلَا قَصَاصَ فِيهِ نو په هغه کي قصاص نسته لِأَنَّ الْبَفَضَ لَا يُعْطَى مَقْدَارُهُ ٥٥ ځکه دبعضي حصې مقدار معلوم نه دی بِخِلَافِ الْأُذُنِ إِذَا قُطِعَ كَبَلُهُ أَوْ بَفَضُهُ په خلاف د غوږ کله چي هغه ټوله یا دهغه بعضي حصه پرېکړل سي لِأَنَّهُ لَا يَنْقُضُ وَلَا يَنْهِي ٥٦ ځکه هغه نه غنځیږي او نه غنځیږي وَلَمْ يَحْدُثْ يَفْرَفٌ او هغه لره پېژندل سوی [معلوم] حد دی فَيُكُونُ اغْتِبَارُ الْمُسَاوَاةِ نو [په هغه کي] د مساوات اعتبار کول ممکن دي وَالشَّقَّةُ إِذَا اسْتَقْصَاها بِالْقَطْعِ او شونډه کله چي هغه پوره [له بېخه] پرېکړي يَجِبُ الْقَصَاصُ نو قصاص واجبيږي لِإِمَّاكَانِ اغْتِبَارِ الْمُسَاوَاةِ ٥٧ ځکه د مساوات اعتبار کول ممکن

٥٠ القول الرابع: قول الجمهور أنه لا قصاص. كما في رد المختار: ولسان و ذکر ولو من أصلهما، نه بغي.... مع أبي يوسف إذا قطع الكل يجب القصاص والصحيح قول أبي حنيفة وقد علمت أن قول الإمام ظاهر إطلاق القول (ج: ٥، ص: ٣٩٤). [القول

دې بَخْلَافِ مَا إِذَا قُطِعَ بَعْضُهَا په خلاف د هغه صورت چي د شونډي بعضي حصه پر بکړل سوې وي إِنَّهُ يَتَعَذَّرُ اِثْتِبَارًا ځکه ا په دې صورت کي د مساوات اعتبار کول متعذر دی.

اللغات: ﴿الذَّكْرُ﴾ د تناسل آله (تناسلي اندام). ﴿يَنْقَبِضُ﴾ د انفعال دباب مضارع ده: يو شی سره راټولېدل. سره نوتل (لنډېدل). کلکېدل او ټينگېدل. غنجدل. ﴿يَنْبَسُطُ﴾ مخکنی. صيغه ده: منتشر کېدل. اوږدېدل او غوړېدل. غځېدل. ﴿الْحَشْفَةُ﴾ د ذکر سر. ﴿الشَّفَّةُ﴾ يوه شونډه. ﴿استقصاها﴾ دافتعال دباب ماضي ده: استقصی يستقصی استقصاء: ديو امر بېخ او انتها ته رسېدل. استقصاء بالقطع: مراد بشپړ پرېکول. ﴿يتعذَّرُ﴾ د تفعل دباب مضارع ده: مشکل کېدل. ناممکن کېدل.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی چي که حامد دزید ژبه پرېکړي. یا یې ذکر پرېکړي. نو قصاص نه لازمیږي. امام ابو یوسف رَجَّه الله فرمایي چي که ژبه او ذکر یې له بېخه پرېکړي وي، نو قصاص لازمیږي. ځکه په دې صورت کي په قصاص اخیستلو کي مساوات او مماثلت ممکن دی چي د قاطع ژبه او ذکر هم له بېخه پرېکړل سي.

زموږ دلیل دادی چي ژبه او ذکر داسي اندامونه دي چي دواړه اوږدېږي او لنډېږي (يعني منتشر کېږي هم او سره راټولېږي هم). نو کما حقہ د مساوات اعتبار کول پکښي ناممکن دي. حال دا چي د قصاص لپاره مماثلت او مساوات ضروري دي او هغه دلته معدوم دي. نو ځکه قصاص به هم نه اخیستل کېږي.

إِلَّا أَنْ تُقَطَّعَ الْحَشْفَةُ إلخ: ددې حاصل دادی چي که څوک د بېل چا حشفه (د ذکر سر) پرېکړي. څرنگه چي دا معلوم ځای دی. نو ځکه قصاص به یې اخیستل کېږي. لکه څرنگه چي لاس له بند څخه پرېکړل سي نو قصاص لازمیږي. همداسي دلته هم لازمیږي.

او که د حشفې یا د ذکر بعضي حصه ورپرېکړي. نو په دې صورت کي قصاص نه لازمیږي. ځکه بعضي حصه متعین ځای نه دی او په هغه کي د مساوات او مماثلت رعایت نه سي کېدلای. حال دا چي مساوات او مماثلت ضروري دی. نو ځکه قصاص نه لازمیږي.

بخلاف الأذن إلخ: يعني که څوک د بېل چا پوره غوړ یا د غوړ بعضي حصه ورپرېکړي. نو قصاص لازمیږي: ځکه غوړ د ژبې او ذکر په څېر منتشر کېږي او لنډېږي نه. او غوړه لره یو ټاکل سوی حد دی. لهذا د هغه په قصاص کي مساوات ممکن دی. نو ځکه قصاص پکښي لازمیږي.

او که څوک د بېل چا (د لور طرف یا لاندې طرف) ټوله شونډه پرېکړي. نو قصاص لازمیږي. او که بعضي حصه یې ورپرېکړي. نو نه لازمیږي: ځکه ښکاره خبره ده چي په اول صورت کي مساوات کېدلای سي او په دویم صورت کي نه سي کېدلای. فقط والله أعلم وعلیه أتم

فصل (فی بیان احکام الصلح فی القصاص)

(دا) فصل (په قصاص کې د صلح کولو د احکامو په بیان کې) دی

تشریح: مخکې تر دې صاحب د هدایې رَحْمَةُ اللهِ قِصاص او د هغه احکام او مسائل بیان کړل. اوس له دې ځایه صلح او د هغه مسائل بیانوي؛ څرنگه چې په قصاص کې د صلحي معامله د قصاص تر ثبوت وروسته پېښېږي. نو ځکه د صلحي مسائل تر قصاص وروسته بیان کړل سوي دي. (احسن الهدایه)

په قصاص کې د صلحي کولو احکام

قَالَ (امام قسري رَحْمَةُ اللهِ) فرمايي وَإِذَا اضْطَلَخَ الْقَاتِلُ وَأَوْلِيَاءُ الْقَتِيلِ عَلَى مَالٍ او کله چې د قاتل او مقتول وليان پر يو مال [د مال يو پرمقدار] اتفاق [او صلح] وکړي سَقَطَ الْقَصَاصُ نو قصاص ساقطېږي وَوَجِبَ الْمَالُ او مال واجبيږي قَلِيلًا كَانَ أَوْ كَثِيرًا [برابره ده] مال کم وي او که زیات وي لِقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿فَمَنْ عَنَى لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ﴾ [البقرة: ۱۷۸] د الله تعالی د دې فرمان په وجه: نو کوم [قاتل او جنايتکار] لره چې د خپل ورور له طرفه د څه شي معافي وکړل سي عَلَى مَا قَاتِلُ: نَزَلَتْ الْآيَةُ فِي الصَّلْحِ د هغه قول مطابق چې ويل سوي دي: دا آيت د صلح په هکله نازل سوي دی وَقَوْلِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «مَنْ قَتَلَ لَهُ قَتِيلًا» او د نبي کریم ﷺ د دې فرمان په وجه: چا لره چې يو قتل کړي سي وَالْمَرْءُ وَاللَّهُ أَعْلَمُ الْأَخْذُ بِالرِّمَاسِ او مراد والله اعلم د قاتل په رضاء سره اخيستل دي عَلَى مَا يَبْتَئَانُ لکه [مخکې] چې د اموږ بيان کړه وَهُوَ الصَّلْحُ بِعَيْنِهِ او هماغا [په رضاء سره اخيستل] بعينه صلح ده وَلَأَنَّهُ حَقٌّ ثَابِتٌ لِلزَّوْرَةِ يَجْرِي فِيهِ الْإِسْقَاطُ عَقْوًا او ځکه چې قصاص د وارثانو داسې ثابت شده حق دی چې په هغه کې د معافي په ذريعه اسقاط جاري کېږي فَكَذَّاءُ تَغْوِيضًا نو همداسې به د عوض [مدا] ورکولو په ذريعه [اسقاط پکښې جاري] لِإِشْتِمَالِهِ عَلَى إِحْسَانِ الْأَوْلِيَاءِ وَإِخْيَاءِ الْقَاتِلِ ځکه د تمويض

^۱ تخریج. أخرجه الإمامة السنة في كتبهم البخاري في كتاب العلم، باب كتابة العلم، حديث رقم: ۱۱۲. ومسلم في كتاب

[مال ورکول] دولیانو پر احسان او د قاتل پر ژوندون مشتمل دی فَيَجُوزُ بِالْأَرْضَيْنِ نو ځکه تعویض [مال ورکول] به یو د بل په رضاء سره جائز وي وَالْقَلِيلُ وَالْكَثِيرُ فِيهِ سَوَاءٌ او په دې صلح کې لږ او ډېر مال برابر دی لَأَنَّهُ لَيْسَ فِيهِ نَصٌّ مُقَدَّرٌ ځکه چې دهغه په باره کې هېڅ اندازه کونکې [متعین کونکې] نص نسته فَيُقَوِّضُ إِلَى اصْطِلَاحِهَا نو ځکه د اېه د فریقینو اتفاق ته سپارل کېږي كَالْخُذِّعِ وَغَيْرِهِ لکه خلع او داسې نور وَإِنْ لَمْ يَذْكُرْ أَحَالَ وَلَا مَوْجَلًا او که دوی د حالي [نقد] او قرض هېڅ ذکر نه وکړي فَهُوَ حَالٌ نو هغه حالي [نقد] دی [یعنې فی الحال واجب الاداء دی] لَأَنَّهُ مَالٌ وَاجِبٌ بِالْعَقْدِ ځکه چې د ايو داسې مال دی کوم چې په عقد سره واجب سوی دی وَالْأَصْلُ فِي أَشْغَالِهِ الْخُلُوعُ او اصل په داسې مالونو کې [کوم چې په عقد سره واجب وي] حال والی [نقد والی] دی نَحْوُ الْمَهْرِ وَالشَّيْنِ لکه مهر او شمن بِخِلَافِ الْبَيْتَةِ په خلاف د دیت دی لَأَنَّهَا مَا وَجَبَتْ بِالْعَقْدِ ځکه دیت په عقد سره نه دی واجب سوی [بلکې هغه د شریعت په واجبولو سره واجب وي].

اللفات: **اصطلاح** د افتعال د باب ماضي ده: پر یو شي اتفاق کول، مراد: صلح کول، **القتیل** د صفت شبه صیغه ده: قتل کړی سوی، مقتول، **تعویض** د تفعیل د باب مصدر دی: عوض ورکول، **التراضی** د تفاعل د باب مصدر دی: یو تر بله راضي کېدل، په یو شي د دواړو فریقینو راضي کېدل، **اصطلاح** د افتعال د باب مصدر دی: اتفاق، متفق کېدل، **الحلول** د ضرب د باب مصدر دی، مراد: حالي والی، نقدیت (نقد کېدل، فی الحال واجب الاداء کېدل).

تشریح: صورت د مسئلې: د ادى که د مقتول وليان او وارثان د قصاص په عوض کې د قاتل او د هغه د قربانو سره پر مال صلحه وکړي (چې موږ قصاص نه اخلو بلکې دهغه په بدله کې دومره مال راکړئ!! او دوى يې ورکړي)، نو په دې صورت کې قصاص ساقطیږي، او پر څومره مال چې صلح سوې وي، پر قاتل دهغه اداء کول لازم دي، برابره ده هغه ډېر مال وي او که لږ وي، په هر صورت کې د ټاکل سوي مقدار اداء کول ضروري دي؛ په دې سلسله کې اول دليل د قرآن کریم دا آیت فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ اسوره البقرة: ۱۷۸ یعنې که د قاتل لپاره د مقتول له طرفه قصاص (ددیت و طرف ته) معاف کړی سي نو د غوره طریقې اتباع کول دي او په ښه توگه اداء کول دي (یعنې تر معافې وروسته دي عفو کونکى کس له قاتل څخه په غوره توگه دهغه دیت طلب کوي بغیر له زور او اجبار څخه، او قاتل دي هم دهغه په اداء کولو کې له احسان څخه کار واخلي او بې ځایه ټال متول ده، نه که ع).

همدارنگه په حديث كې دې "مَنْ قَتَلَ كَةً قَتِيلًا إِمَّا أَنْ يَفْعُوَ وَإِمَّا أَنْ يَقْتُلَ" يعنې كه ديو چا يو كس قتل كړى سړى وي. نو هغه ته اختيار دى كه وغواړي. نو معافې دي وكړي او كه وغواړي نو قصاص دي واخلي (احسن الهداية). په دې دواړو نصوصو سره دا خبره ثابته سوه چې دمقتول وليانو ته د قصاص اخيستلو حق هم سته او د قصاص معافولو (بخښلو) ياد هغه په عوض كې پر مال د صلحي كولو حق هم ورته سته.

والبراد... الأخذ بالرضا إلخ. په پورتني حديث كې وروسته دا اضافه هم سوې ده "فَأَهْلُهُ بَيْنَ خَيْرَتَيْنِ إِنْ شَاءُوا أَقْبَادًا وَإِنْ شَاءُوا أَخَذُوا الدِّينَةَ" چې دمقتول وارثانو ته دوه اختيار حاصليري: ① كه وغواړي نو قصاص دي واخلي ② او كه وغواړي نو ديت دي واخلي (يعنې صلح دي وكړي). نو صاحب د هدايې رَجْعَهُ الله فرمايي چې په دې حديث كې له اخيستلو څخه هغه اخيستل مراد دي كوم چې د قاتل په رضاء سره وي.

په اصل كې په دې عبارت "والبراد... الأخذ بالرضا" سره ديو سوال جواب ته اشاره سوې ده كوم چې پر يو مخكنى مسئله واردېږي. مسئله دا وه چې كه د قاتل اولياء ديت په اخيستلو راضي وي او قاتل راضي نه وي بلكې هغه په قصاص راضي وي (چې زه ديت نه وركوم بلكې زما څخه دي قصاص واخلي). نو په دې صورت كې دامام شافعي رَجْعَهُ الله په نېز فقط اولياؤ لره اختيار سته. نه قاتل لره. نو سوال دا دى چې پورتني حديث سره خو په دې مسئله كې دامام شافعي رَجْعَهُ الله د مسلك تائيد كيږي.

نو صاحب د هدايې رَجْعَهُ الله ددې په جواب كې فرمايي چې په دې حديث كې هم له اخيستلو څخه هغه اخيستل مراد دي كوم چې د قاتل په رضاء سره وي، او همدا په رضاء سره اخيستل خو صلح ده. او كه قاتل په ديت وركولو راضي نه وي، نو جبرآله هغه څخه ديت نه سي اخيستل كېداى. او بل دا چې قصاص دمقتول د وليانو او وارثانو حق دى، نو څرنگه چې دوى هغه بلاعوضه معاف كولاى سي. همداسې د عوض (مال) په بدله كې يې هم معاف كولاى سي (د دواړو اختيار وړت سته). او په عوض وركولو او اخيستلو كې د قاتل هم فايده ده او دمقتول د وليانو هم پكېنې فايده ده. د قاتل فايده خو په دې توگه ده چې د هغه نفس به وژغورل سي او ژوند به يې نصيب سي. كېن د قصاص په صورت كې به هغه هم قتل كړى سي. او دمقتول د وليانو فايده په دې توگه ده چې دوى به د قصاص په بخښلو سره پر قاتل احسان كونكي سي وأجر الإحسان عند الله عظيم، وإن الله يحب

وَالْقَلِيلُ وَالْكَثِيرُ الْخ: د دې حاصل دادی چې د مقتول د لسانو او د قاتل تر مینځ چې د مال پر کوم مقدار هم صلح رسي نو صحيح دي برابره ده هغه ډېر مال وي او که لږ وي: ځکه په دې هکله د شريعت له طرفه هيڅ مقدار نه دی ټاکل سوی. لهندا د فريقينو په اتفاق سره چې کوم مقدار هم وټاکل سي. هغه صحيح او واجب الاداء دی. لکه د خږع او د امتنان علی مال په صورت کي چې فريقين کوم مقدار هم وټاکي. نو هغه صحيح او واجب الاداء وي.

او که دلته فريقين د نقد (نقد) او قرض هيڅ ذکر نه وکړي. نو مال نقد و اجبيري (يعني قاتل به يې سمدستي اداء کوي). ځکه قاعده داده چې کوم مال په عقد سره د فريقينو په رضاء واجب سي. نو هغه فی الحاله واجب الاداء کيږي. او کوم مال چې په عقد سره واجب نه وي. هغه فی الحاله نه و اجبيري. او دلته په عقد صلح سره مال واجب سوی دی. نو ځکه نقد يعني فی الحاله واجب الاداء به وي چې سمدستي به يې اداء کوي.

او ديت فی الحاله واجب الاداء نه وي. بلکي په قسط (په حصه. حصه) سره يې اداء کولای سي: ځکه ديت په عقد سره نه و اجبيري بلکي هغه د شريعت په واجبولو سره واجب وي. نو ځکه د ديت مال به فی الحاله واجب الاداء نه وي.

د مشترکه قتل د صلحي يو صورت

قَالَ: وَإِنْ كَانَ الْقَاتِلُ حُرًّا وَعَبْدًا فَرَمَائِي: او که قتل کونکي آزاد او غلام وي فَأَمَرَ الْحُرَّ وَمَوْلَى الْعَبْدِ رَجُلًا بِيَا آزاد او د غلام مالک يو سړي ته حکم وکړي بِأَنْ يُصَالِحَ عَنْ دَمَيْهِمَا عَلَى أَلْفٍ دَرَاهِمٍ چې هغه د دوی دواړو د خون له طرفه پر زرو درهمو صلح وکړي فَقَعَلَ نو هغه يې وکړي قَالَ لَفْتُ عَلَى الْحُرِّ وَالْمَوْلَى نِصْفَانِ نو زرو درهمه پر آزاد او مالک نيم په نيمه دي لِأَنَّ عَقْدَ الصُّلْحِ أُضِيفَ إِلَيْهِمَا ځکه عقد صلح د دوی دواړو طرف ته منسوب سوی دی.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی چې که آزاد کس او غلام په گډه يو څوک قتل کړي چې د هغه په وجه پر دوی قبضاص واجب سي. او بيا آزاد کس او د غلام مالک يو څوک وکيل جوړ کړي چې ته ورسه! د مقتول د وارثانو سره د زموږ د قصاص معاف کولو په هکله خبره وکړه! او د زرو درهمو (۱۰۰۰) په عوض کي صلح وړ سره وکړه. او وکيل هم ولاړ سي خبره وړ سره وکړي او پر زرو درهمو صلح وړ سره کړي. نو په دې صورت کي دا د صلح مال (۱۰۰۰ درهمه) پر آزاد او د غلام پر مالک نيم په نيمه و اجبيري او پر وکيل هيڅ شی نه و اجبيري: ځکه هغه محض سفير او د دوی د خبرو نقلوونکی دی. د صلح کونکي سره د دوی دواړو دې څوک هغه په هم پر همدې دواړو واجب وي. س. همد.

د بعضي وارثانو له طرفه د قصاص معاف كېدلو حكم او تفصيل

وَإِذَا عَاقَا أَحَدَ الشُّرَكَاءِ مِنَ الدَّمْرِ أَوْ كَلَهُ جِي لَه شريكانو څخه يو شريك خون معاف كړي أَوْ صَالَحَ مِنْ نَصِيْبِهِ عَلَى عَوْضٍ يَا هغه له خپلي حصې څخه پر يو عوض صلح وكړي سَقَطَ حَقُّ الْبَاقِيْنَ عَنِ الْقِصَاصِ نو د پاتو [شريكانو] د قصاص حق ساقطېږي وَكَانَ لَهُمْ نَصِيْبُهُمْ مِنَ الدِّيَةِ او هغو لره به له ديت څخه خپله حصه وي [يعني اوس به پاتو وارثانو هر يوه ته له ديت څخه خپله حصه ور كولو كيږي] وَأَصْلُ هَذَا أَنَّ الْقِصَاصَ حَقٌّ جَمِيعِ الْوَرَثَةِ وَكَذَا الدِّيَةُ او د دې اصل دا دی چي قصاص او همدارنگه ديت د ټولو وارثانو حق دی خِلَافَ لِتَالِكِ وَالشَّافِعِيُّ فِي الرِّوَايَةِ په خلاف دامام شافعي رَجِمَهُ الله د خاوند او بنځي [مېړه او ماينې] په حق كي لَهُمَا: أَنَّ الْوَرَاثَةَ خِلَافَةٌ د دې دواړو دليل دا دی: چي وراثت خلافت [نيابت] دی وَهِيَ بِالنَّسَبِ وَوَنَ السَّبَبِ او خلافت دنسب په وجه دی. نه د سبب په وجه لِانْقِطَاعِهِ بِالنُّوْتِ ځكه سبب په مرگ سره ختمېږي [مثلاً كه خاوند مړ سي نو د بنځي او د هغه تر مينځ زوجيت ختمېږي] وَلَكِنَّا: أَنَّهُ الْكَلْبُ: أَمْرٌ يَتَوَرَّثُ [مَرَأَةً أَشْيَمَ الْقَبَائِسِ مِنْ عَقْلِ رُوحِهَا أَشْيَمٌ] ^۱ او زموږ دليل دا دی: چي نبي كرم ﷺ د حضرت اشيم ضبابي د بنځي د وارثه گرځولو [يعني هغې ته د ميراث ور كولو] حك كړى وو د هغې د خاوند اشيم له ديت څخه وَلَئِنَّهُ حَقٌّ يَخْرُجُ فِيهِ الْإِزْثُ او ځكه چي دا [قصاص او ديت] داسي حق دی چي په هغه كي ميراث جاري كيږي حَتَّى أَنْ مَنْ قُتِلَ وَلَهُ ابْنَانِ تر دې چي كه څوك قتل كړى سي او د هغه [مقتول] دوه ځامن وي [يعني دوه ځامن يې تر شا پاته سي] فَتَاكَ أَحَدُهُمَا عَنِ ابْنٍ بِيَا لَه هغه دوو څخه يو له ځوى څخه مړ سي [يعني بيا د مقتول له هغه دوو ځامنو (وارثانو) څخه يو ځوى مړ سي او د هغه هم يو ځوى تر شا پاته سي] كَانَ الْقِصَاصُ بَيْنَ الضَّلْمِيِّ وَابْنِ الْإِثْنِ نو [د مقتول] قصاص به د ضلبي ځوى او لمسي په مينځ كي وي قِيَسْتُ لِسَائِرِ الْوَرَثَةِ نو ځكه دا [قصاص او ديت] به ټولو وارثانو لره ثابتېږي وَالْوَرَاثَةُ تَبْقَى بَعْدَ النُّوْتِ حُكْمَانِ حَقٌّ الْإِزْثُ او زوجيت د ميراث په حق كي حكماً تر مرگ وروسته باقي پاتېږي أَوْ يَثْبُتُ بَعْدَ النُّوْتِ

^۱ تخریج: أخرجه ابو داؤد فی کتاب الغرغرض، باب فی المرأة نزلت من دية زوجها، حديث رقم: ۲۹۲۷. واس ماحذ می کنسب الذبات، باب المرات من الذبة، حديث رقم: ۲۶۴۲.

مُسْتَنْدِ اِي سَبَبِه يا دا (قصاص او ديت) به تر مرگ وروسته دخپل سبب و طرف منسوب کېدې، نكي ثابتېږي وَهُوَ الْجَزْءُ او هغه | سبب | زخمي كول دي.

اللغات: ﴿عفا﴾ دنصر دباب ماضي ده: معاف كول، بخښل، ﴿الدمر﴾ وینه، خون، ﴿نصيب﴾ برخه، حصه، ﴿عقل﴾ ددې لفظ له معناوو څخه يوه معنی ده: ديت، ﴿زوجية﴾ يو دبل خاوند او ښځه کېدل، د خاوند او ښځې رشته، واده او نکاح، ﴿وراثه﴾ دسمع له بابه اسم دی: ميراث، دمړي تر څه، ﴿سائر﴾ ددې لفظ دوې معناوي نقل سوي دي: ① ټوله (تمام)، ② باقي (پاته، نور)، ﴿مستند﴾ د افتعال دباب فاعل دی: منسوب کېدونکی (منسوبېدونکی)، هغه شی چي نسبت يې بل شي ته سوی وي.

تشریح: **صورت د مسئلې:** دادی که د قتل سوي کس (مقتول) له وارثانو څخه يو دخپل حق قصاص معاف کړي، يا د قصاص په عوض کي صلح وکړي، نو په دې صورت کي دنورو وارثانو د قصاص حق هم ساقطېږي او دوی لره صرف خپل د ديت حصه پاتېږي چي تر دې وروسته به دوی له قاتل څخه هريو دخپلي حصې ديت اخلي (مثلاً که ټوله پنځه وارثان وه چي له هغوی څخه يوه خپل حق معاف کړی، نو قصاص خو ساقط سو، اوس چي دمابقي څلورو وارثانو هريو ته د ديت څومره حصه رسيږي، دوی صرف هغه له قاتل څخه اخيستلای سي)، او قصاص نه سي اخيستلای: ځکه په قصاص کي تقسيم او تجزي نه سي کېدلای، خوديت متجزي کېدلای سي يعني ديت په تقسيم (حصه، حصه) سره وارثانو ته حاصلېدلای سي، نو ځکه اوس په ديت کي دمابقي وارثانو حق باقي پاتېږي.

صاحب د هدايې رَجْتُهُ الله ددې اصل او قاعده دا بيان کړې ده چي قصاص او ديت د ټولو وارثانو حق دی. لهندا په دواړو کي به ټوله وارثان برابر شريکان وي، لېکن څرنگه چي قصاص نه متجزي کيږي نو ځکه که يو وارث دخپلي حصې قصاص معاف کړي، نو دا عفو البعض (دبعضي حصې معافي) عفو الكل (د ټوله قصاص معافي) لره مستلزم کيږي او ټوله قصاص ساقطېږي، خوديت باقي او بزقر پاتېږي او په هغه کي هر ټول وارث شريک کيږي، برابر ده هغه دمقتول پلار يا وروروي يا يې خاوند يا ښځه وي.

ددې په خلاف دامام مالک او امام شافعي رَجْتُهُ الله په تېر په قصاص او ديت کي د خاوند او ښځې حق نسته، يعني که مقتول خاوند وي (خاوند قتل کړی سوی وي) نو د هغه ښځې ته او که ښځه قتل کړل سوې وي نو د هغې خاوند ته نه د قصاص حق سته او نه ديت ورته حاصلېږي.

دامام مالک او امام شافعي رَجْتُهُ الله دليل دادی چي دمړي تر مرگ وروسته چي کوم وارث او ميراث ثابتېږي، هغه د خلافت (نائب والي) په توگه ثابتېږي (چي څوک دمړي نائبان وي، منولره

ثابتیږي). او د خلافت بنیاد نسب دی، سبب نه دی. او دا معلومه خبره ده چې د ښځې او خاوند تعلق سببي دی، نسبي نه دی (یعنې د سبب [زوجیت او نکاح] پر بناء ثابت سوی دی. نه د نسب پر بناء). ځکه چې د خاوند یا ښځې په مرگ سره دا تعلق ختمیږي، لهذا کله چې د خاوند او ښځې تعلق سببي دی او سبب (زوجیت) په مرگ سره ختمیږي، نو ځکه ښځې او خاوند ته یو د بل په قصاص او دیت کې حق نه حاصلیږي (ځکه د سبب سره د خلافت هېڅ تعلق نسته. حال دا چې د وراثت بنیاد او مدار پر خلافت دی. نو ښکاره ده چې د زو حینو تر مینځ به دا وراثت هم نه جاري کیږي).

ولنا إلخ: زموږ مسلک دا دی چې خاوند او ښځې ته یو د بل په قصاص او دیت کې حق او حصه حاصلیږي؛ په دې هکله زموږ دلیل دا حدیث دی چې کله حضرت اشیم ضبابي رضی الله عنه یو چا خطا قتل کړی او پر قاتل دیت واجب سو، نو پر دې موقع نبی کریم صلی الله علیه و آله دا حکم وکړی چې له دغه دیت څخه دې د حضرت اشیم رضی الله عنه ښځې ته هم میراث ورکول سي، نو له دې څخه معلومه سوه چې خاوند او ښځې ته یو د بل په دیت او قصاص کې حق حاصلیږي او په دې هکله هم د دوی تر مینځ میراث جاري کیږي، همدا وجه ده که د یو مقتول کس دوه ځامن وي مثلاً زید او خالد، نو ښکاره ده چې د پلار قصاص د دوی دواړو حق دی، لېکن بیا تر قصاص اخیستلو مخکې له دوی څخه یو ځوی مثلاً زید مړ سي او د زید هم یو ځوی پاته سي، نو دا ځوی د خپل اکا (خالد) سره د خپل مقتول نیکه د قصاص وارث کیږي (یعنې اوس اکا او وراره ته د قصاص حاصلیږي)، نو له دې څخه هم دا څرگنده سوه چې په قصاص کې میراث جاري کیږي.

والزوجية تهقی إلخ: دا دامام او امام شافعي رحمتهما الله دلیل جواب دی. حاصل یې دا دی چې ستاسې دا وینا "چې زوجیت په مرگ سره ختمیږي" موږ نه تسلیموو؛ ځکه د میراث په حق کې تر مرگ وروسته هم حکماً زوجیت باقي پاتیږي او کله چې زوجیت من حیث الحکم باقي پاته دی، نو ښکاره ده چې خاوند او ښځه به یو د بل د قصاص او دیت هم حقداره کیږي یعنې په دې کې به هم وراثت جاري کیږي.

یا جواب دا دی چې د مقتول (خاوند یا ښځې) د قصاص یا دیت واجبېدلو سبب هغه زخم دی کوم چې له مرگ واقع کېدلو څخه مخکې هغه ته لگېدلی دی، او د زخم لگېدلو (زخمي کېدلو) په وخت کې د ښځې او خوند تر مینځ زوجیت پاته وو، او تر مرگ وروسته قصاص یا دیت د همدې مخکیني سبب په وجه ثابتیږي، نو ځکه د قصاص او دیت ثابتېدلو په وخت کې په دوی کې زوجیت موجود دی. نو ځکه پر دې بناء به هم دوی یو د بل د قصاص او دیت وارثان کیږي او له نورو وارثانو څخه د دوی ایستل به صحیح نه وي. (احس الهدایه، اشرف الهدایه)

د پورتني مسئلې نور وضاحت

وَإِذَا ثَبِتَ لِلْمَجْنُونِ او كله چي د قصاص حق د ټولو وارثانو لپاره ثابت سو فَكُلُّ مِنْهُمْ يَسْتَمَكِّنُ مِنَ
الْإِسْتِيفَاءِ وَالْإِسْقَاطِ عَفْوًا وَصَلْحًا نو له دوی څخه به هر وارث د قصاص اخيستلو او د معافي او
صلح په توگه د قصاص ساقطولو قدرت او اختيار لري وَمِنْ صَرْفِ سَقُوطِ حَقِّ الْبَعْضِ فِي الْقِصَاصِ
سُقُوطُ حَقِّ الْبَاقِيَيْنِ فِيهِ او په قصاص کي د بعضي وارثانو د حق ساقطېدلو سره په هغه کي د
پاتو وارثانو د حق ساقطېدل اهم ضروري دي لَأَنَّهُ لَا يَتَجَزَأُ ځکه چي قصاص نه متجزی کېږي
بِخِلَافِ مَا إِذَا قُتِلَ رَجُلَيْنِ په خلاف د هغه صورت کله چي دوه خلک قتل کړل سي وَعَفَا أَحَدُ
الْمَوْلِيِّينِ او [د هغو] له دواړو وليانو څخه يو ولي معافي وکړي [يعني د هغه دواړو قتل کړل سوو خلکو
څخه د يوه ولي خپل د قصاص حق معاف کړي] لِأَنَّ الْوَاجِبَ هُنَا قَصَاصٌ مِنْ غَيْرِ شُبْهَةٍ ځکه هلته
بغير له څه شېبې دوه قصاصونه واجب دي لَاخْتِلَافِ الْقَتْلِ وَالْمَقْتُولِ د قتل او مقتول د مختلف
کېدلو [جلا کېدلو] په وجه وَهُنَا وَاحِدٌ او دلته يو قصاص دی لِاخْتِلَافِ جِنَا د قتل او مقتول د متحد
کېدلو په وجه وَإِذَا سَقَطَ الْقِصَاصُ او كله چي قصاص ساقط سو يَنْقَلِبُ لِمِصْبُ الْبَاقِيَيْنِ مَا لَا نو د
پاتو وارثانو حصه په مال [دیت] سره بدلېږي لَأَنَّهُ امْتَنَعَ لِنَعْيِ رَاجِعٍ إِلَى الْقَاتِلِ ځکه قصاص د
يو داسي معنی [سبب] په وجه ممتنع سوی دی کوم چي د قاتل و طرف ته راجع دی وَلَيْسَ
لِلْعَافِي شَيْءٌ مِنَ الْمَالِ او معاف کونکي لره هيڅ مال [دیت] نسته لَأَنَّهُ اسْقَطَ حَقَّهُ بِغَفْوِهِ وَرِضَا
ځکه هغه خپل حق په خپل فعل او خپل رضا سره ساقط کړی دی.

اللغات: ﴿يَسْتَمَكِّنُ﴾ د تفعل د باب مضارع ده: قادر کېدل، قدرت او اختيار لرل. ﴿الْإِسْتِيفَاءُ﴾ د

استعمال د باب مصدر دی: تر لاسه کول، اخيستل، ﴿لَا يَتَجَزَأُ﴾ د تفعل له باب د نفي صيغه ده: جزء
جزء (تو ته تو ته) کېدل، حصه حصه کېدل، ﴿يَنْقَلِبُ﴾ د انفعال د باب مضارع ده: او بېرته، بدلېدل.

تشرېح: فرمايي کله چي په مخکيني بيان او تفصيل سره دا خبره ثابته سوه چي قصاص د ټولو
وارثانو حق دی، نو دا هم په ياد لرئ! چي له وارثانو څخه هر وارث ته د قصاص اخيستلو حق هم
سته، او د مفت قصاص معاف کولو (بخېلو) حق هم ورته سته، او د قصاص په بدله کي د صلح کولو

او د مال (ديت) اخيستلو حق او اختيار هم ورته سته. خو دا لازمه ده چي کله له وارثانو څخه يو وارث خپل د قصاص حق معاف کړي. نو د پاتو وارثانو د قصاص حق هم ساقطیږي؛ ځکه په قصاص کي تقسيم او تجزی نه سي کېدلای.

بغلاف ما إذا قتل الخ: يعني که يو څوک دوه سړيان قتل کړي مثلاً خالد او حامد دواړه قتل کړي او بيا د يوه مقتول وارثان مثلاً د خالد وارثان قصاص معاف کړي. نو دا معافي (بخښنه) د بل مقتول (يعني د حامد) د وارثانو قصاص لره نه مستلزم کیږي؛ ځکه په دې صورت کي قتل او مقتول سره جلا، جلا دي چي مقتول دوه کسان دي نو په دې صورت کي هر قاتل دوه قصاصه واجب دي. لهذا د يوه قصاص په معاف کېدلو سره د بل قصاص نه معاف کیږي بلکي پر قاتل هغسي واجب پاتیږي. او زموږ په مذکوره مسئله کي يعني کله چي مقتول يو کس وي، نو په دې کي يو قصاص واجب دی. لهذا که دلته د مقتول يو وارث قصاص معاف کړي. نو د نورو ټولو وارثانو قصاص ساقطیږي؛ ځکه دلته په قتل او مقتول کي اتحاد دی او قصاص نه متجزی کیږي، نو ځکه د يوه له طرفه د قصاص معافي د ټولو له طرفه معافي شمېرل کیږي او د ټولو د قصاص حق ساقطیږي.

او دلته د هر وارث حق تر ساقطېدلو وروسته د مال يعني د ديت و طرف ته منتقل کیږي؛ ځکه د معاف کولو په وجه د قاتل عصمت (د حفاظت حق) واپس راوگرځېدی او د هغه نفس بيرته معصوم او محفوظ سو. همدا صاحب د هدايې رَجَعَهُ اللهُ په "امتنع بهنئ راجعاً إلى القتل" سره تعبير کړي دي (د نورو وضاحت لپاره حاشيې ته رجوع وکړئ!).

وليس للعاقب الخ: يعني کله چي يو وارث خپل د قصاص حق معاف کړي، نو په دې صورت کي خود باقي وارثانو د قصاص حق هم ساقطیږي او هغو ته د دې په بدله کي ديت حاصلیږي، لېکن معاف کونکي وارث ته هيڅ شی نه حاصلیږي او هيڅ ديت به نه ورکول کیږي؛ ځکه چي هغه په خپل خوښۍ او رضاء سره خپل حق ساقط کړی دی.

د ديت اداء کولو موده او د امام زفر رَحْمَةُ اللهِ اختلاف

ثُمَّ يَجِبُ مَا يَجِبُ مِنَ الْمَالِ فِي ثَلَاثِ سِنِينَ بيا چي کوم مال واجبيږي هغه په دريو کالو کي واجبيږي وَقَالَ زُفَرٌ: يَجِبُ فِي سَنَتَيْنِ, او امام زفر رَحْمَةُ اللهِ فرمايي: چي په دوو کالو کي واجبيږي فَيَسَاءُ إِذَا كَانَ بَيْنَ الشَّرِيكََيْنِ وَعَقًّا أَحَدُهُمَا په هغه صورت کي کله چي قصاص د دوو کسانو په مينځ کي مشترک وي او له دوی څخه يو معافي وکړي (يعني خپل د قصاص حق معاف کړي) لِأَنَّ الْوَاجِبَ نِصْفُ

الذَّيَّة حُكْمُهُ وَاجِبٌ [دلته] نيم ديت دی فَيُعْتَبَرُ بِهَا إِذَا قُطِعَتْ يَدُهُ خَطَأً نو دا به پر هغه صورت قیاسول کیږي کله چي ديو چا لاس خطاً پرېکړل سي اچي په هغه کي هم نيم ديت واجب دی | وَلَنَا: أَثَرُ هَذَا بَعْضُ بَدَلِ الذَّمِّ او زموږ دليل دا دی: چي دا نيم ديت د خون بدل [يعني ديت] بعضي حصه ده وَكُنْهُ مُؤَجَّلٌ إِنْ ثَلَاثَ سِنِينَ او ټوله د خون بدل [يعني ټوله ديت] تر دريو کالو پوري مؤجل وي فَكَذَلِكَ بَعْضُهُ نو همداسي به د هغه بعضي حصه هم [تر دريو کالو پوري مؤجله] وي وَالْوَاجِبُ فِي النَّدْبِ كُلِّ بَدَلِ الطَّرَفِ او واجب په لاس کي د ټوله اندام بدل [ټوله آرش] دی وَهُوَ سَنَتَيْنِ فِي تَشْرِيعٍ او دا [آرش] په شريعت کي په دوو کالو کي [واجب] وي وَيَجِبُ فِي مَالِهِ او هغه مال د قاتل په مال کي واجبيږي إِغْنَاهُ عَمَّا دَا قَتَلَ عَمْدَ دِي.

اللغات: ﴿مؤجل﴾ د تفصيل له بابو د مفعول صيغه ده: تر ټاکل سوي مودې پوري مؤخر کړی سوی. نېټه داره. د کوم څه لپاره چي وخت او نېټه ټاکل سوې وي.

تشریح: د عبارت حاصل دا دی چي ديت (يعني د قصاص معاف کولو مال) په دريو کالو کي واجب دی (چي په کنت او په حصه حصه سره به تر دريو کالو پوري اداء کول کیږي)، او آرش (يعني د جنايت معاف کولو مال) به تر دوو کالو پوري اداء کول کیږي، اوس دلته دا اختلاف دی چي په مخکنۍ مسئله (يعني د يوه وارث د معاف کولو په صورت) کي چي کوم مال واجبيږي، هغه زموږ په نېز د ديت په حکم کي دی او دامام زفر رَجَّه الله په نېز د آرش په حکم کي دی.

امام زفر رَجَّه الله وايي چي په دې صورت کي کله چي زبد مثلاً خالد عمداً قتل کړي او د مقتول (خالد) دوه وارثان وي او له دوی څخه يو خپل د قصاص حق معاف کړی، نو د دې بل وارث لپاره نيم ديت باقي پاتېږي، همدارنگه که څوک د لاس پرېکولو جنايت وکړي يعني ديو چا لاس پرېکړي، نو دلته هم نيم ديت (آرش) واجبيږي، لهندا د دواړو مقدار سره برابر سو، نو څرنگه چي د لاس ديت (آرش) په دوو کالو کي اداء کول کیږي، نو همداسي به په دې مسئله کي واجب سوی مال يعني نيم ديت هم په دوو کالو کي اداء کول کیږي. دا دامام زفر رَجَّه الله دليل دی. (اشرف الهدايه)

ولنا الخ: زموږ دليل حاصل دا دی چي دا ديت به پر آرش نه قیاسول کیږي، بلکي پر ديت به قیاسول کیږي، ځکه دلته چي کوم مقدار واجب سوی دی. هغه خو د ديت بعضي حصه ده، نه د آرش، او که د ټوله ديت په عوض کي قصاص معاف کړی سوي وای، نو ښکاره ده چي ټوله ديت به واجب وای. نو

کوم چي د ټوله دیت حکم دی، هاغه حکم به د دیت د بعضي حصي هم وي، لهذا دامام زفر رَحْمَةُ اللهِ استدلال او قیاس مخدوش دی.

ويجبې مالِه إلخ: فرمايي چي د يوه وارث د قصاص د معاف کولو په صورت کي چي د باقي وارثانو لپاره کوم مال او دیت واجبيږي، دا پر قاتل واجب دی، نه د قاتل پر عاقله وو، ځکه دا د قتل عمد عوض دی. او پر عاقله وو خو د قتل خطاء دیت واجبيږي، نه د قتل عمد، نو ځکه دامال به د قاتل له مال څخه اداء کول کيږي.

که مقتول يو وي او قاتلان يې ډېر وي، نو له ټولو څخه به قصاص اخيستل کيږي

قَالَ: وَإِذَا قَتَلَ جَمَاعَةٌ وَاحِدًا عَمْدًا فرمايي: او کله چي څو خلگ (په گډه) يو کس قتل کړي أَقْتَضَ مِنْ جَمِيعِهِمْ نو له هغوی ټولو څخه به قصاص اخيستل کيږي لَقَوْلُ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ ځکه په دې هکله حضرت عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فرمايلي وه لَوْ تَمَالَأَ عَلَيْهِ أَهْلُ صَنْعَاءَ که پر دې د صنعا ټوله خلگو تعاون کړي وای لَقَتَلْتَهُمْ نو ما به هغوی ټوله (قصاصاً) قتل کړي وای وَإِنْ أُنْقِطِلَ بِطَرِيقِ الثَّغَالِبِ غَالِبٌ او ځکه چي د تغالب په توگه قتل غالب (عام) دی (يعني عموماً مهديسي کيږي چي څو خلگ په گډه قتل کوي) وَالْقِصَاصُ مَرْجُوعٌ لِلْغَنَاءِ او قصاص د احمقانو لپاره د زجر (منع کولو) وسيله ده فَتَجِبُ تَحْقِيقًا لِحِكْمَةِ الْإِحْيَاءِ نو ځکه د احياء (خلگو ته د ژوند ورکولو) د حکمت ثابتولو لپاره به قصاص واجب وي.

اللغات: ﴿الجماعة﴾ څو خلگ، ډله. ﴿تمالأ﴾ د تفعل د باب ماضي ده: جمع کېدل او يو ډبل مرسته کول.

تعاون کول، ﴿الثغالب﴾ د تفاعل د باب مصدر دی: يو پر بل غالبېدل، ﴿مَرْجُوعٌ﴾ د نصر له باب اسم دی. زَجِر يُزَجَرُ جَزًا: منع کول. غنل او رتل. د مَرْجُوعٍ معنی ده: مايدعو الی الزجر: يعني هغه څه چي د منع و طرف ته بلنه کوي. د منع کولو او تنبيه ورکولو وسيله. درټلو وسيله. لکه څرنگه چي وئيل کيږي: ذَكَرَ اللهُ مَرْجُوعًا لِلشَّيْطَانِ (يعني الله تعالی ذکر د شیطان د منع کولو او رټلو وسيله ده). ﴿سفهاء﴾ جمع د سَفَهَةٍ ده: احمق او بې وقوف. د عقل او حکمت خلاف کار کونکی. په مال کي بد تصرف کونکی. ﴿احیاء﴾ د افعال د باب مصدر دی: ژوندی کول. ژوندون ور بخښل.

تشریح: صورت د مسئلې: دا دی که څو خلگ په گډه يو کس قتل کړي. نو له ټولو څخه به قصاص اخيستل کيږي او ټوله به د هاغه يوه کس په قصاص کي قتلول کيږي: په دې هکله يو دليل

د حضرت عمر رضی الله عنه دافرماني دى چي "كه ددې مقتول په قتل كي ټوله اهل صنعاء تعاون كړي واي. نو ما به ټوله قصاصاً قتل كړي واي". او عقلي دليل دا دى چي قتل عموماً همداسي كيږي چي خو خلگ يو دبل دمرستي په توگه په گډه قتل كوي. نو كه په دې وجه قصاص پرېښوول سي چي قاتلان خو خو خلگ دي. نو بيا به د قصاص دروازه بنده سي او هره راتلونكې ورځ به دوه، درې خلگ په گډه د يو مظلوم كار تامومي. او احمقان او بدمعاشان خو به دا خپل د چپه لاس كار بولي. لهذا دهغوى د زجر او منع كولو لپاره به له داسي ټولو كسانو څخه قصاص اخيستل كيږي كوم چي د يوه كس په قتل كي گډون كونكي وي. هغه كه هرڅومره وي. كنې كوم څه چي مقصود دي يعني د دنيا نظام سالم او برقرار ساتل او احياء الناس د مقصود به فوت سي.

د صنعاء د قتل واقعه:

پوره واقعه داسي وه چي ديمن په ښار "صنعاء" كي د "زينب" په نامه يوه ښځه وه چي دهغې خاوند په سفر بل وطن ته تللى وو، او دهغې سره يې خپل يو ځوى هم پرې ايښى وو كوم چي له بلې ښځي څخه دهغه ځوى وو، او دځوى نوم يې "اصيل" وو، بيا په دې دوران كي زينب څواشنايان پيدا كړه، خو هغوى ددې هلك "اصيل" په وجه ښه په خوند عيش او مستي نه سوه كولاى او له هغه څخه تنگ وه چي دا به آخر موږ رسوا كړي، نو زينب او هغو مشوره سره وكړه او ټولو په گډه هغه قتل كړى او په "عمدان" نامي شاه كي يې وغورځوى. دوى ټوله د ښځي سره اووه كسان وه، بيا چي هلك "اصيل" ورك سو، نو همدې ښځي "زينب" به چينغي او نعرې وهلې او ښېرواي به يې كولې چي چا "اصيل" قتل كړى وي اې الله هغه تباه كړې! او په دې وخت كي د صنعاء حاكم حضرت يعلى وو كوم چي د حضرت عمر رضی الله عنه له طرفه ټاكل سوى وو، نو هغه خلگو ته حكم وكړى چي په دې هكله تحقيق او پلټنه شروع كړئ!، نو خلگو پلټنه شروع كړه بيا څو ورځي وروسته د "بئر عمدان" سره دهغو يو سړى تېرېدى چي كه گوري پر دې شاه د مچيانو گڼه گڼه ده، نو معلومه يې كړه چي مقتول "اصيل" په همدې شاه كي دى او حضرت يعلى ته يې خبر وركړى. نو هغه دځان سره څو خلگ بوتلل چي په هغوى كي د ښځي بعضي اشنايان هم وه، شاه ته چي ورسېدل نو د ښځي يوه اشنای وويل چي دغه شاه ته ماور شوه كړئ! زه به يې وگورم. كله چي هغه ور شوه سو، نو د "اصيل" جسد يې د شاه په غار كي پټ كړى بيا راووتلى او هغو ته يې وويل چي دلته خو هيڅ شى نسته، بيا يو بل كس وويل چي ماور شوه كړئ!، هغه چي ور شوه نو جسد يې بهر راوېستلى، لنډه دا چي په دې توگه هغه اشنای، ښځي او نورواشنايانو د قتل اقرار وكړى چي داموږ په گډه قتل كړى دى. او حضرت يعلى ددې واقعي تفصيل حضرت عمر رضی الله عنه ته وليكى، نو حضرت عمر رضی الله عنه دا

حکم صادر کړی چې دوی ټوله دي قتل کړل سي او ويې فرمايل چې که د صنعاء ټوله خلگ هم په دې قتل کي تعاون کړي وای، نو ما به هغوی ټوله قتل کړي وای. سبحان الله!

که قاتل یو او مقتولین ډېر وي، نو څه حکم دی؟

وَإِذَا قُتِلَ وَاحِدٌ جَمَاعَةً أَوْ كَلَهُ جِيُوسُ كَسْ شَوْ خَلْكَ قَتْلَ كَرِي فَخَضَرَهُ أَوْ لِيَاءَ الْبُقُولَيْنِ أَوْ د قَتْلَ كَرَل سَوُو خَلْكَو وِلْيَان حَاضِر سِي قُتِلَ لَجِبَاعَتِهِمْ نُو قَاتِل بَه دَهغَو ټولو لپاره قتل کول کيږي وَلَا سَوَاءَ لَهُمْ غَيْرُ ذَلِكَ أَوْ لَه دې شخه بغیر د هغو لپاره بل شی نسته فَإِنْ خَضَرَهُ وَاحِدٌ مِنْهُمْ أَوْ كَه لَه دوی شخه یو حاضر سِي قُتِلَ لَهُ نُو د هغه لپاره به [هم] قاتل قتلول کيږي وَ سَقَطَ حَقُّ الْبَاقِيَيْنِ أَوْ د پاتو ولیانو حق ساقطیږي وَقَالَ الشَّافِعِيُّ: يُقْتَلُ بِأَوَّلِ مَنْهُمْ أَوْ اِمَام شَافِعِي رَجَحَهُ اللهُ فَرَمَائِي: چې لَه دوی شخه داوول مقتول په عوض کي به قاتل قتلول وَيَجِبُ لِلْبَاقِيَيْنِ الْمَالُ أَوْ د پاتو خلگو لپاره مال واجبیږي وَإِنْ اجْتَمَعُوا وَلَمْ يُعْرِفِ الْأَوَّلُ أَوْ كَه هغوی ټوله جمع سِي خَو اوول مقتول معلوم نه وي قُتِلَ لَهُمْ نُو د هغوی ټولو لپاره به قاتل قتلول کيږي وَقَسِمَتِ الذِّيَاثُ بَيْنَهُمْ أَوْ د هغوی تر مینځ به دیتونه تقسیمول کيږي وَقِيلَ: يُقْرَمُ بَيْنَهُمْ أَوْ وړل سوي دي: چې د هغو تر مینځ به قرعه اندازي کيږي فَيَقْتُلُ لَبَنَ خَرَجَتْ فُرْعَتُهُ لَهُ نُو د هغه یوه لپاره به قاتل قتلول کيږي چې د هغه لپاره [د هغه په نامه] قرعه وخیږي لَهُ: أَنَّ التَّوَجُّودَ مِنَ الْوَاحِدِ قَتْلًا د امام شافعي رَجَحَهُ اللهُ دلیل دادی: چې [دلته] له یو قاتل شخه شو قتلونه موجود [پاتې سوي] دي وَالَّذِي تَحَقَّقَ فِي حَقِّهِ قَتْلٌ وَاحِدٌ أَوْ د قاتل په حق کي صرف یو قتل متحقق سوی دی فَلَا تَبَاطُلُ نُو تماثل [مماثلت] نسته وَهُوَ الْقِيَاسُ فِي الْقَتْلِ الْأَوَّلِ أَوْ همدلدا قیاس دی په اول صورت [مخکنی مسئله] کي [یعني کله چې مقتول یو وي او قتلان شو خلگ (جماعت) وي] إِلَّا أَنَّهُ عُرِفَ بِالشَّرْعِ خَوْ هغه په شریعت سره معلوم سوی دی وَلَكِنَّا: أَنَّ كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ قَاتِلٌ يَوْضَفُ الْكَمَالِ أَوْ زموږ دلیل دادی: چې له دې ولیانو شخه هر ولي د کامل والي په وصف سره [قصاصا] قاتل دی فَجَاءَ الثَّبَاتُ نُو تماثل [مماثلت] ثابت سو وَأَصْلُهُ الْقَفْضُ الْأَوَّلُ أَوْ د دې [مماثلت دثبوت] اصل اول صورت دی [یعني چې مقتول یو او قتلان یو جماعت وی] إِذْ نَزَلَتْ

لَمْ يَكُنْ كَذْلِكَ ځكه كه داسي نه وای [يعني دجماعت او واحد په مينځ كې معائلت نه وای] لَمَّا وَجَبَ الْقِصَاصُ نو قصاص به نه واچېدلای [لهذا كله چي جماعت دواحد په څېر دی، نو عكس به هم دغسي وي. لان المعاملة بين الشيعين إنما تكون من الجانبين] وَلَا تَلَهُ وَجِدَ مِنْ كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ جَزَاءٌ صَالِحٌ لِلزَّهَّاقِ او ځكه چي ددوی هریوه له طرفه داسي زخمي کېدل موجود سوه کوم چي دروح ایستولو [او وژولو] صلاحیت لرونکي دي فَيُصَافُّ إِلَى كُلِّ مِنْهُمْ نو دروح ایستل به له دوی څخه دهریوه و طرف ته منسوب وي [يعني هریوه ته به یې نسبت کیږي] اِذْ هُوَ لَا يَتَجَزَّأُ ځكه داروح وتل غیر متجزی دي وَلَا تُنْفَى الْقِصَاصُ شَيْعًا مَعَ الْمُنَائِقِ لِتَحْقِيقِ الْإِحْيَاءِ او ځكه چي قصاص دمنافي باوجود مشروع سوی دی [دخلگو] داحیاء ثابتولو لپاره وَقَدْ حَصَلَ بِقَتْلِهِ او دا [داحیاء تحقیق] دقاتل په قتل سره حاصل سو فَاتَّفَقَ بِهِ نو ځكه صرف په قتل به اکتفاء کیږي [اوله هغه څخه بغیر دمقتول وليانو لږ به نور څه نه وي].

اللغات: ﴿الديات﴾ جمع د دية ده: دیت، ﴿يُقْرَعُ﴾ دفتح له باب د مضارع مجهولي صيغه ده: قرعه اندازي کول (پچه اچول)، ﴿تَمَاشُلُ﴾ يو دبل مثل کېدل، معائلت او برابري، ﴿إِزْهَاقُ﴾ دانفعال دباب مصدر دی: روح ایستل، روح له تنه جلا کول، هلاکول، ﴿لَا يَتَجَزَّأُ﴾ دتفعل له باب دغسي صيغه ده: متجزی کېدل، يعني جزء جزء (حصه حصه) کېدل، تقسيمېدل (تقسيم قبول)،

تشریح: صورت د مسئلې: دادی که يو کس څو خلگ قتل کړي او بيا دې ټولو مقتولينو خلگو اولياء حاضر سي او له قاضي څخه د قصاص مطالبه وکړي، نو زموږ په نهز حکم دادی چي قاتل به د ټولو مقتولينو په بدله کي قتلول کیږي او له دې څخه بغیر به هغو ته نور هيڅ نه ورکول کیږي، يعني د قاتل په قتل سره قصاص پوره کیږي او له هغه څخه پرته بل شی، مال وغیره نه واچیبیږي، همدارنگه که د مقتولينو له اولیاءو څخه د یوه مقتول ولي حاضر سي، نو یوازې د هغه لپاره به هم قاتل قتلول کیږي او دا د ټولو خلگو له طرفه قصاص شمېرل کیږي يعني په دې سره د نور ټولو اولیاءو قصاص حق ساقطیږي.

وقال الشافعي إلخ: په دې سلسله کي له امام شافعي رَحِمَهُ اللهُ څخه درې قولونه نقل سوي دي:

①... که قاتل دوی ټوله یو تر بل وروسته قتل کړي وي او اول مقتول معلوم وي، نو قاتل به د اول مقتول په عوض کي قتلول کیږي او د نورو مقتولينو په عوض کي پر قاتل مال واچیبیږي.

②... که اول مقتول معلوم نه وي، نو په دې صورت کي به قاتل د ټولو لپاره قتلول کیږي او بيا به د مقتولينو د وليانو تر مينځ ديات تقسيمول کیږي.

(۴) ... د هغوی تر مینځ به قرعه اندازي کيږي او د چا نوم چي وخېږي. د هغه لپاره به قاتل قتلول کيږي او د نورو مقتولينو په عوض کي پر قاتل مال واجبيږي.

دامام شافعي رَجِهَ الله دليل دادی چي دلته قاتل یو دی او مقتولين له یوه څخه زیات دي. او د څو مقتولينو په عوض کي خو صرف دیوه کس په قتلولو سره نه کما حقۀ قصاص متحقق کيږي. او نه تماثل او مساوات متحقق کيږي. حال دا چي په قصاص کي مماثلت ضروري دی او هغه دلته مفقود دی. نو ځکه د قاتل قصاصاً قتلول فقط دیوه مقتول له طرفه کفایت کوي نو د ما بقي مقتولينو لپاره به مال واجبيږي. او پاته سو په مخکنۍ مسئله کي (يعني کله چي مقتول یو او قاتلان یې څو خلک اجماعت وي) د قیاس تقاضا همدا ده چي قصاص واجب نه سي: ځکه په هغه صورت کي هم مماثلت معدوم دی. لېکن څرنګه چي د هغه صورت په هکله د حضرت عمر رَضِيَ الله عنه فرمان وارد سړی دی. نو ځکه هلته قیاس پرېښوول سوی دی.

ولنا ان کل واحد منهم الخ: زموږ د دليل حاصل دادی چي کله د ټولو مقتولينو اولياء حاضر سول او هغوی قاتل قصاصاً قتل کړی، نو ګواکي هر یوه په کامله توګه قصاص واخيستی (ځکه دوی ټولو به یا خپله هغه قصاصاً قتل کړي وي. یا یوه به بل په خپل حق کي وکیل جوړ کړي وي. یا دوی به بل څوک وکیل جوړ کړي وي. او د کيل فعل د مؤکل فعل په څېر دی. نو داسي سولکه دوی هر یوه چي په کامله توګه قیاس واخيستی). او همدا په کامله توګه قصاص اخيستل د قاتل او مقتول په افعالو کي د مماثلت سبب دی. همدارنګه په مخکيني مسئله کي يعني کله چي دیوه مقتول په عوض کي څو قاتلا قتل کړل سي نو هلته هم هر قاتل د مقتول په عوض کي په کامله توګه قصاصولو سره له هغه څخه قصاص اخيستل سوی دی. ځکه که صرف د بعضي قاتلانو په قتل سره قصاص پوره کېدلای نو د حضرت عمر رَضِيَ الله عنه په څېر منصف او عادل خليفه به د ټولو قاتلانو د قتل حکم نه کولای. معلومه سوه چي څرنګه په مخکنۍ مسئله کي د قصاص معامله مبني بر انصاف او پر حق وه. همداسي د څو مقتولينو په عوض کي دیوه قاتل د قتلولو معامله هم پر حق ده او په دې کي په کامله توګه د قصاص استيفاء ده. نو ځکه له هغه څخه بنېر پر قاتل: یا د هغه پر عاقله ووبه نور هيڅ مال واجب نه وي.

ولأنه وجد الخ: د قصاص کافي کېدلو او مال نه واجېدلو په هکله عقلي دليل دادی چي کله د مقتولينو اولياء له قاتل څخه د قصاص اخيستلو لپاره پر هغه وار وکړي. نو د دوی هر یوه له طرفه داسي زخمي کول موجود سوه کوم چي دروح ايستلو سبب سوه. او روح وتل صرف په یوه ځل ترسره کيږي: ځکه خروج روح څو ځله نه کيږي. لهدا اخراج روح به هم څو ځله نه کيږي او په یوه

وار سره به ټوله وليان برابر قاتلان او قصاص اخيستونکي شميرل کيږي او ددوی په دې مجموعي قتل سره به قصاص تاميږي، لهنداله قصاص څخه بغير بل هيڅ شی او مال به نه و اجبول کيږي.

ولأن القصاص إلخ: داد مال نه و اجبېدلو په هکله دويم عقلي دليل دی. حاصل يې دادی چي په قصاص کي د قاتل نفس قتلول کيږي او روح يې ايستل کيږي. حال دا چي د يو انسان اعضاء او اندامونه تلفول هم ممنوع دي. دهغه د نفس وژل خو هلته پرېږده! په حديث کي دي "لَا دَمِي بِنْيَازَ رَبِّ مُلْعَوٍ مِّنْ خَدَمَهَا". خو د ژونديو خلکو د احياء او ښېگڼي او د دنيايي نظام د بقاء او احياء په خاطر شريعت د قصاص اجازه کړې ده. او د قاتل په قتلولو سره د مقصود حاصل کيږي. نو په دې حواله سره به هم فقط د قاتل په قتلولو اکتفاء کيږي او له هغه څخه بغير د مال وغيره له و اجبولو څخه به ډډه کيږي. (احسن الهدايه)

که قاتل تر قصاص مخکي مړ سي، نو څه حکم دی؟

قَالَ: وَمَنْ وَجَبَ عَلَيْهِ الْقَصَاصُ فرمايي: او پر چا چي قصاص واجب سي إِذَا مَاتَ كله چي هغه مړ سي سَقَطَ الْقَصَاصُ نو قصاص ساقط کيږي لِقَوَاتِ مَجَلِّ الْأَسْتِيفَاءِ ځکه د قصاص اخيستلو محل فوت سو فَأَشْبَهَ مَوْتَ الْعَبْدِ الْحَيِّ نو دا د جنايتکاره غلام د مړ کېدلو سره مشابه سوهُ وَيَتَأْتِي فِيهِ خِلَافُ الْحَافِي او په دې کي د امام شافعي رَجَنَهُ الله اختلاف راځي إِذَا الْوَاجِبُ أَحْدَثَ عِنْدَهُ ځکه دهغه نهز له دې دواړو قصاص او ديت | څخه يو شی واجب دی.

اللفات: ﴿فوات﴾ د نصر د باب مصدر دی: فوتېدل. ختمېدل. ﴿محل﴾ ځای. د حلول او شوه کېدلو ځای. ﴿جاني﴾ د ضرب له بابۀ د فاعل دی: جنايت او جرم کونکی. جنايتکاره او مجرم (داسي کار کونکی چي پر هغه ضمان او تاوان لازميږي). ﴿يتأتی﴾ د تغفل د باب مضارع ده: راتلل. حاصلېدل.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی که د قتل عمد په وجه پر قاتل قصاص واجب وي او د مقتول وارثانو له هغه څخه قصاص اخيستل متعين کړي وي، لېکن تر قصاص اخيستلو مخکي قاتل مړ سي. نو په دې صورت کي زموږ په نهز قصاص له بېخه ساقط کيږي يعني تر دې وروسته د قصاص په بدله کي د قاتل په مال کي ديت نه و اجيږي: ځکه کله چي وارثانو قصاص متعين کړی وو. نو د ديت معامله خو له هغه وخت څخه ساقطه سوهُ او اوس تر قصاص مخکي د قاتل د مړگ په وجه قصاص اخيستل هم متعذر سوهُ. نو ځکه هغه هم ساقط کيږي. د دې مثال داسي دی لکه يو غلام چي جنايت وکړي او په دې جنايت کي د غلام ورکول متعين سي. خو تر ورکولو مخکي هغه مړ سي. نو

څرنگه چي دلته محل يعني جنايتکاره غلام فوت سو، نو ځکه اوس دهغه په عوض کي هيڅ هم نه واچيږي. نو همداسي په مذکوره مسئله کي هم د قصاص تر اخيستلو مخکي د قاتل د مرگ په وجه د قصاص محل معلوم سو، نو ځکه دلته هم نه قصاص واچيږي او نه ديت واچيږي.

صاحب دهلپاي رَجَمَهُ اللهُ فرمايي چي په مذکوره مسئله کي د امام شافعي رَجَمَهُ اللهُ اختلاف دی. دهغه په نهيز د قاتل په مرگ سره قصاص خوسا قطيږي لېکن دهغه په مال کي ديت واچيږي. ځکه دهغه په نهيز پر قاتل له قصاص او ديت دواړو څخه يوشی خامخا واچيږي او ديوه د متعذر کېدلو په صورت کي بل پرې لازم او جاري کول کيږي. (احسن الهداية)

که دوه خلک د يوه سړي لاس پر بکړي، نو د قصاص حکم

قَالَ: وَإِذَا قَطَعَ رَجُلَانِ يَدَ رَجُلٍ وَاجِدٍ فَرَمَائِي: أَوْ كُلَّهُ جِي دوه خلک د يوه سړي لاس پر بکړي فَلَا قِصَاصَ عَلَيْهِ وَاجِدٍ مِنْهُمَا نُولَهُ دوی دواړو څخه پر يوه هم قصاص نسته وَعَلَيْهِمَا نِصْفُ الْيَدَيْنِ او پر دوی دواړو نيم ديت واجب دی وَقَالَ الشَّافِعِيُّ: تُقَطَّعُ يَدَاهُمَا او امام شافعي رَجَمَهُ اللهُ فرمايي: چي د دواړو لاس به پر بکول کيږي وَالْمَفْرُوضُ او فرض کړی سوی صورت [يعني دامسټله په منځه صورت کي فرض کړل سوې ده] إِذَا اخْتَبَأَ سَكِينًا وَأَمْرًا عَلَى يَدَيْهِ حَتَّى انْقَطَعَتْ كله چي دوی دواړه چاره ونيسي او دهغه پر لاس يې تېره کړي تر دې چي هغه پرې سي لَهُ الْإِغْتِيَارُ بِالْأَنْفُسِ دامام شافعي رَجَمَهُ اللهُ دليل پر نفسونو قياس دی وَالْأَيْدِي تَابِعَةٌ لَهَا او لاسونه د نفسونو تابع دی فَأَخَذَتْ حُكْمَهَا نو لاس د نفس حکم واخيستی أَوْ يُجَنَّمُ بَيْنَهُمَا بِجَمِيعِ الرَّجْرِ ياد دوی دواړو [نفس او لاس] تر مينځ به د جامع زجر په وجه جمع کول کيږي وَلَكِنَّا: أَنْ كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا قَاطِعٌ بِنَفْسِ الْيَدِ او زموږ دليل دادی چي له دوی دواړو [تاطعينو] څخه هر کس د لاس د بعضي حصي پر بکونکی دی لِأَنَّ الْإِنْقِطَاعَ حَصَلَ بِإِغْتِيَارِهِمَا ځکه پر بکېدل د دوی دواړو په تکیه [او بوج] سره حاصل سوي دي وَالْمَحَلُّ مُتَجَزِّئٌ او محل [لاس] متجزی دی فَيُصَافُ إِلَى كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا النِّصْفُ نو ځکه د دوی هر يوه و طرف ته به د بعضي حصي نسبت کول کيږي فَلَا مُمَالَّةَ نو مماثلت به نه وي بِخِلَافِ النَّفْسِ په خلاف د نفس لِأَنَّ الْإِنْقِطَاعَ لَا يَتَجَزَّأُ ځکه د روح وتل متجزی نه دي وَلِأَنَّ الْقَتْلَ

بِطَرِيقِ الْاجْتِمَاعِ غَالِبَ حَدَّارِ الْغَوْثِ او ځکه چې قتل د اجتماع [او خلکو] په طريقه سره غالب دي د کومکي [غاورسي] له بيري څخه وَالْاجْتِمَاعُ عَلَى قَضَاءِ الْيَدِ مِنَ الْفِصْلِ فِي جَيْزِ النُّدْرَةِ اوله بند څخه د لاس په پرېکېدلو باندې اجتماع نادره ده لِاِفْتِقَارِهَا اِلَى مَقْدَمَاتِ بَطِيئَةٍ ځکه دا [لاس پرېکونکي] داسي مقدماتو ته ضرورت لري کوم چې ځنلېمن دي [که لاس ورته ل او بيا چاره پر تېرول] فَيَنْقَحُهُ الْغَوْثُ نو هغه [مقطوع اليد] ته به کومکي ورسيږي.

اللغات: ﴿مفروض﴾ د ضرب له بابه د اسم مفعول صيغه ده: فرض کړی سوی صورت، ټاکل سوی، ﴿أَمَرَ﴾ د افعال له بابه د تشنيه غائب ماضي صيغه ده: چاره وغیره پر يوشې تېرول، چلول. ﴿متجزئ﴾ د تفعل د باب فاعل دی: جزء جزء (حصه، حصه) کېدونکی، ټوټه ټوټه کېدونکی. تقسيم کېدونکی، ﴿انزهاق﴾ د انفعال د باب مصدر دی: روح وتل، روح له تنه جلا کېدل، ﴿النُدْرَةُ﴾ د نصر له بابه اسم دی، نادر والی، کيميايي، ډېر کم موجودېدل، ﴿الغوث﴾ مرسته او کومک، مراد: کومکي او غم خوړونکی، غاورسي، ﴿حَيَزَ﴾ پر وزن د فَعِيل دی او حَيَزَ هم ويل کېدای سي: مکان، ځای، گوښه، څنګ (طرف)، ﴿اِفْتِقَارَ﴾ د افتعال د باب مصدر دی: محتاج کېدل، ضرورت لرل. ﴿بطيئة﴾ د کرم له بابه د صفت صيغه ده: سست، ځنلېمن (کوم چې ډېر وخت کښېاسي).

تشریح: صورت د مسنلي: دادی که دوه خلګ په ګډه په چاره وغیره سره د يو چا لاس پرېکړي، نو زموږ په نېز پر هغه قصاص واجب نه دی، خو له دوی څخه به د پرېکړل سوي لاس ديت اخيستل کيږي، خو دامام شافعي رَجَحَ الله په نېز له دوی څخه به قصاص اخيستل کيږي او دامسئله په هغه صورت کي فرض کړل سوي ده کله چې دواړه يوه چاره ونيسي او په هغه سره د چا لاس پرېکړي. لنډه دا چې دامام شافعي رَجَحَ الله په نېز په دې صورت کي قصاص واجب دی: او د هغه دليل دادی چې د دې صورت تعلق د لاس پرېکولو سره دی او لاس د نفس تابع دی او ښکاره ده چې که دوه خلګ په ګډه يو نفس قتل کړي، نو له هغه څخه قصاص اخيستل کيږي، نو کله چې په متبوع (نفس) کي له دواړو څخه قصاص اخيستل کيږي، نو په تابع کي به هم له دواړو څخه قصاص اخيستل کيږي، ګواکي امام شافعي رَجَحَ الله قطع اليد پر قتل النفس قياس کړې ده.

او یجمع بینهما إلخ: دا د امام شافعي رَجْنَةُ الله دویم دلیل دی. حاصل یې دا دی چې له قاتل څخه پ همدې وجه قصاص اخيستل کيږي چې په هغه سره زجر او نورو ته عبرت حاصل سي او د قاتل آخري انجام ته په کتلو سره نور خلک له داسي وارداتو څخه وېرېږي، او څرنگه چې له قاطع الید څخه په قصاص اخيستلو کي هم دا فايده حاصلېږي. نو ځکه دلته به هم قصاص واجبيږي.

ولنا أن كل إلخ: د قصاص نه واجبدلو په هکله زموږ دلیل دا دی چې په دې مسئله کي د دوو خلکو په فعل او د دوو خلکو په تکیه او زور کولو سره لاس پرېکړل سوی دی. نو له دوی څخه هر یو د لاس د یوې حصې پرېکونکی سو. او څرنگه چې د قطع محل (یعني لاس) هم متجزی دی. نو ځکه د قطع بعض (یوه حصه) به د یوه و طرف ته منسوب وي او بعض به یې د بل و طرف ته منسوب وي. اوس ښکاره ده چې نه د یو و څخه قصاص واخيستل سي (یعني د دواړو لاس پرېکړل سي). نو ټوله لاس به یې پرېکول کيږي او د ټوله لاس د پرېکولو په صورت کي معائلت منقطع کيږي. حال دا چې په قصاص اخيستلو کي معائلت او مساوات ضروري دی.

ددې په خلا قصاص بالنفس له قصاص بالید څخه جلا دی: ځکه د نفس په قصاصولو او وژلو کي روح وځي او خروج روح غیر متجزی دی. نو ځکه د قتل بالنفس په صورت که قاتلان دوه وي (یعني دوه خلک څوک قتل کړي). نو په دوی کي د هر یوه و طرف ته په کمله توګه د فعل اضافت او نسبت کيږي. نو ځکه له قتل کونکو کسانو څخه خو په قصاص اخيستل کيږي. لېکن له لاس پرېکونکو کسانو څخه به زموږ په نېز قصاص نه اخيستل کيږي.

ولأن القتل إلخ: دا د امام شافعي رَجْنَةُ الله د قیاس جواب دی چې هغه قطع الید پر قتل النفس قیاس کړې ده حاصل یې دا دی چې د امام شافعي رَجْنَةُ الله دا قیاس صحیح نه دی: ځکه د مقیس علیه یعنی د قتل النفس او د مقیس یعنی د قطع الید په مینځ کي هیڅ مناسبت نسته. حال دا چې د قیاس د صحت لپاره په مقیس او مقیس علیه کې مناسبت ضروري دی.

او په مقیس او مقیس علیه کي دلته ځکه مناسبت نسته چې په قتل کي خو څو خلک جمع کيږي د دې لپاره چې د مقتول کار ژر تمام سي او یو معاون او غاوري هغه خلاص نه کړي. ددې په خلاف د لاس په پرېکولو کي عموماً څو خلک نه جمع کيږي. ځکه کله چې لاس له بند څخه پرېکول کيږي نو په هغه ډېر وخت کښوځي (په نسبت وقل نه ځکه یو وار به یې لاس تړل کيږي او بیا به چاره وغیره پر تېرول کيږي او داسي نور مطلب دا چې د غاري پرېکولو په نسبت د لاس پرېکولو څه ستونزمن او ځنځمن دی. نو ښکاره ده چې که دا کار په پټه ونه سي بلکي د دې لپاره څو ځنځ جمع کړل سي. نو په دومره وخت کي د هغو د شور او گڼي گوڼي په وجه کېدای سي چې د هغه یو غاوري او کومکې پیدا سي او په قطع الید کي خلل واقع سي. لنډه دا چې په قطع الید (مقیس) کي اجتماع نه کيږي او په قتل (مقیس علیه) کي اجتماع کيږي. او په دې حواله سره په مقیس او مقیس علیه کي مناسبت او معائلت نسته. نو ځکه دا قیاس صحیح نه دی. (احسن الهدایه)

د پورتنۍ مسئلې نور وضاحت

قَالَ: وَعَلَيْهِمَا نِصْفُ الدِّيَّةِ فرمایي: او پر دوی دواړو نصیف دیت واجب دی لَأَنَّهُ دِيَّةُ الْيَدِ الْوَاحِدَةِ ځکه دا دیوه لاس دیت دی وَهُمَا قَطْعَاً او دوی دواړو همدایو لاس پرېکړی دی.

تشریح: د عبارت حاصل دا دی چي په مخکیني صورت کي په دواړو لاس پرېکونکو باندې نیم دیت واجبېږي: ځکه دوی یو لاس پرېکړی دی. نو ځکه پر دوی به د دواړو لاسونو د دیت نیمه حصه یعني نیم دیت واجب وي او بیا به په دې نیم دیت کي دوی دواړه شریکان وي.

که یو سړی د دوو خلکو لاسونه پرېکړي، نو د قصاص حکم

وَإِنْ قَطَعَ وَاحِدٌ يَمِينِي رَجُلَيْنِ او که یو کس د دوو خلکو راسته لاسونه پرېکړي فَخَصَرَا بیا دواړه حاضر سي فَلَهُمَا أَنْ يَقْطَعَا يَدَهُ نو دوی دواړو ته دا حق سته چي د قاطع لاس پرېکړي وَيَأْخُذَا مِنْهُ نِصْفَ الدِّيَّةِ او له هغه څخه نیم دیت واخلي يَقْتَسِمَانِيهِ نِصْفَيْنِ چي هغه دواړه نیم په نیمه تقسیم کړي سَوَاءٌ قَطَعَهُمَا مَعًا أَوْ عَلَى التَّعاقِبِ برابره ده قاطع یو ځای د دواړو لاسونه پرېکړي وي یا یو تر بل وروسته یې پرېکړي وي وَقَالَ الشَّافِعِيُّ: فِي التَّعاقِبِ يَقْطَعُ بِالْأَوَّلِ او امام شافعي رَحِمَهُ اللهُ فرمایي: چي د تعاقب په صورت کي به د قاطع لاس د اول کس په عوض کي پرېکول کیږي وَفِي الْقِرَانِ يُقَرَّرُ او د اتصال په صورت کي به قرعه اندازي کیږي لَأَنَّ الْيَدَ اسْتَحَقَّهَا الْأَوَّلُ ځکه اول مقطوع الید [د قاطع] د لاس مستحق سوی [یعني د تعاقب په صورت کي له مذکوره دوو کسانو څخه اول یو د قاطع د لاس مستحق دی] فَلَا يَثْبُتُ الْإِسْتِحْقَاقُ فِيهَا لِلثَّانِي نو ځکه په هغه کي به د دویم مقطوع الید لپاره استحقاق نه ثابتیږي کَالرَّهْنِ بَعْدَ الرَّهْنِ لکه تر رهن وروسته رهن وَفِي الْقِرَانِ الْيَدُ الْوَاحِدَةُ لَا تَنْفِي بِالْحَقِّينِ او د قران په صورت کي یو لاس دواړه حقونه نه پوره کوي فَتَرْجَعُ بِالْقُرْعَةِ نو ځکه په قرعه اندازي سره به ترجیح ورکول کیږي وَلَنَا: أَنَّهُمَا اسْتَوَيَا فِي سَبَبِ الْإِسْتِحْقَاقِ او زموږ دلیل دا دی: چي د استحقاق په سبب کي دواړه سره برابر دي فَيَسْتَوِيَانِ فِي حُكْمِهِ نو ځکه د حکم په سبب کي به هم دواړه سره برابر وي کَالْقَرْنَيْنِ فِي الشَّرِكَةِ لکه دوه قرضخواهان په میراث کي وَالْقِصَاصُ مِنْهُ الْفِعْلُ يَثْبُتُ مَعَ الْمَنَاقِ او قصاص د یو فعل داسي ملکیت دی کوم چي د منافي

باوجود ثابتیری [یعنی که څه هم دهغه منافي موجود وي. نو هم ثابتیری] فَلَا يَنْفَعُ إِلَّا فِي حَقِّ الْأَسْتِيفَاءِ نو ځکه دا ملکیت به صرف د استیفاء [قصاص اخيستلو] په حق کي ښکاره کيږي أَمَّا الْمَخْلُ فَيُخْلُو عَنْهُ پاته سو محل نو هغه له ملکیت څخه خالي دی فَلَا يَنْتَعُ ثَبُوتُ الثَّانِي نو ځکه دا ملکیت به د دویم یوه ثبوت نه منع کوي بِخِلَافِ الزَّهْنِ په خلاف ذهن بَلَّغَ الْحَقَّ ثَابِتٌ فِي النَّحْلِ ځکه هلته د استیفاء [اخيستلو] حق په محل [مرهوشي] کي ثابت دی فَصَارَ كَمَا إِذَا قَطَعَ الْعَبْدُ يَبْسُطُهَا عَلَى الثَّقَابِ نو داسي سولکه غلام چي د دوی دواړو لاسونه يو تربل وروسته پرېکړي وي فَتُسْتَحَقُّ رَقَبَتُهُ لَهَا نو د غلام رقبه د دوی دواړو مستحقه کيږي [د دوی حق پکښي ثابتيږي].

اللغات: ﴿يَمِيقُ﴾ تشبيه ديښن ده: راسته لاس. ﴿يَقْتَسِمَانِ﴾ دافتعال له باب ده تشبيه غائب مضارع صيغه ده: تسميمول. وېشل. ﴿التعاقب﴾ د تفاعل د باب مصدر دی: يو تربل وروسته کېدل. بعد کي راتلل. ﴿القرآن﴾ اسم مصدر دی. له نصر او ضرب دواړو څخه راځي: متصل کېدل. يوځای کېدل. ﴿يقرع﴾ دفتح له باب مضارع مجهوله ده: قرعه اندازي کول. ﴿عَرِيضَيْنِ﴾ تشبيه د عَرِيض ده: قرضخواه. د قرض مالک (د چاچي پر بل چا قرض باندې وي). ﴿استيفاء﴾ د استفعال د باب مصدر دی: اخيستل. تر لاسه کول.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی که زید د دوو کسانو مثلاً د خالد او حامد دواړو راسته لاسونه ورپرېکړي او خالد او حامد د قاضي عدالت ته حاضر سي او هلته د زید په خلاف مقننه درج کړي او د سزا مطالبه يې وکړي. نو اوس حکم دادی چي قاضي دي د خپلو خلگو په ذریعه قاطع يعني زید ونيسي او په دواړو مقطوع الید يعني په خالد او حامد يا د دوی په وکیل سره دي دهغه راسته لاس پرېکړي او بيادي له زید څخه نیم دیت هم واخلي او هغه دي پر دوی دواړو نیم په نیمه تقسیم کړي برابره ده زید يوځای د دواړو لاس پرېکړي وي يا يو تربل وروسته يې پرېکړی وي. په هر صورت کي په شریعت کي د قاطع الید (زید) همدا سزا ده او زموږ په نېز د اتصال او تعاقب په هکله د قاطع په سزا کي هيڅ فرق نسته (يعني برابره ده قاطع دواړه لاسونه يوځای پرېکړي وي يا يو تربل وروسته. په هر صورت کي زموږ په نېز همدا پورتنی سزا ده). اوس د قاطع (زید) کوم لاس چي پرېکړل سي. هغه په دوی کي د یوه مقطوع الید د لاس بدل کيږي او د بل مقطوع الید د لاس په عوض کي پر قاطع نیم دیت واجبيږي چي هغه به د دوی دواړو تر مینځ نیم په نیمه تسميمول کيږي.

وقال الشافعي إلخ: په دې سلسله کې دامام شافعي رحمه الله مسلک دادی چې که قاطع یو تر بل وروسته ددوی لاسونه پرېکړي وي. نو په دې صورت کې به داول مقطوع الید په عوض کې د هغه لاس پرېکول کیږي او دویم مقطوع الید ته به دیت ورکول کیږي: ځکه په دې صورت کې اول مقطوع الید د قاطع د لاس مستحق سوی دی. نو ځکه دویم مقطوع اوس په هغه کې نه سي شریک کېدلای. ددې مثال داسې دی لکه راهن چې خپل یو شی بل چا ته په رهن (په گرو) کېږدي. نو اوس راهن هاغه مرهون شی بل چا ته په رهن نه سي ایښودلای: ځکه ددې مرهون شي سره داول مرتهن حق متعلق سو.

او که قاطع پر یوه ځای د دواړو لاسونه پرېکړي وي. نو په دې صورت کې به قرعه اندازي کیږي او دهر یوه نوم چې وخېږي. د هغه د لاس په عوض کې به د قاطع لاس پرېکول کیږي او بل مقطوع الید ته به د خپل لاس په عوض کې نیم دیت ورکول کیږي: ځکه په دې صورت کې هم چې د کوم نوم په قرعه کې راوختی. هغه د قاطع د لاس مستحق سو. لهندا اوس په هاغه لاس کې د بل یوه شرکت او استحقاق نه سي ثابتېدلای: ځکه د قاطع یو لاس پرېکول سوی دی او هغه د دواړو مقطوع الید کسانو عوض نه سي کېدلای. نو ځکه د قرعه اندازي په ذریعه به یوه ته ترجیح ورکول کیږي او بل کس ته به د خپل لاس په عوض کې دیت ورکول کیږي.

ولنا: إلخ: زموږ مسلک خو تاسي ته معلوم سو چې زموږ په نېز د دواړو مقطوع الید کسانو لپاره یو ځای د قصاص حق ثابتیږي او دیت به د دواړو تر مینځ نیم په نیمه تقسیمول کیږي. نو په دې هکله زموږ دلیل دا دی چې کله دواړه مقطوع الید کسان د استحقاق په سبب يعني په قطع الید کې سره برابر دي (ځکه د دواړو لاسونه پرېکول سوي دي). نو ښکاره ده چې د حکم په سبب يعني په قصاص اخيستلو کې به هم دواړه سره برابر وي او یوه مقطوع الید ته به پر بل هیڅ ترجیح او فوقیت حاصل نه وي. ددې مثال داسې دی لکه پر یو سړي مثلاً پر سلمان د خلکو (غرماء) قرضونه باندي وي بیا د قرض تر اداء کولو مخکې مقروض (سلمان) مړ سي. نو د هغه په میراث کې د ټولو غرماء حق برابر دی او کوم غرمې چې مخکې یا په مینځ کې قرض ورکړی وي. د هغه حق به له وروستني غرماء څخه نه مخکې کیږي. نو همداسې په دې مسئله کې هم دواړه مقطوع الید کسان د حکم په سبب يعني د قصاص اخيستلو په حق کې سره برابر دي او یو به پر بل نه مخکې کیږي.

والقصاص ملک الفعل إلخ: ددې حاصل دادی چې په قصاص اخيستلو کې پر یوه ځای (په آن واحد کې) دوه خلک جمع کېدلای سي يعني قصاص اخيستل د اجتماع منافي نه دي: ځکه په قصاص کې د مقتول یا مقطوع ولي او د مقطوع حق د قصاص دمحل يعني د نفس قاتل او قاطع سره نه متعلق کیږي، بلکې د فعل قصاص سره متعلق کیږي. په همدې وجه د منافي باوجود قصاص ثابتیږي، مثلاً که قاتل یا قاطع حراً آزاد وي نو هغه د بل چا نه سي مملوک کېدلای او ددې عدم ملکیت تقاضا ده چې د مقتول او مقطوع ولي ته یا د مقتول او مقطوع ته د قصاص حق هم حاصل نه سي. لېکن د احیاء الناس د مصلحت په خاطر شریعت د

قصاص حق باقی ساتلی دی او دا بقاء صرف دملک فعل پہ حق کی معتبر ده یعنی ولی او مقطوع ته د قصاص اخیستلو حق ستہ. همدا صاحب دھدایہ رجنہ اندہ پہ "لا یظهران حق الاستیفاء" سرہ بیان کری ده. پاتہ سو د قاتل او قاطع ذات کوم چي د قصاص محل دی. نو هغه دولی وغیرہ له ملکیت شخه خالی دی او په هغه کی د هیچا حق ثابت نه دی. نو ځکه دلته له هغه شخه هیڅ بحث هم نسته. بلکی دلته صرف په ملک فعل کی خبر ده او ملک فعل د دوو کسانو د حق له ثبوت شخه مانع نه دی. په همدې وجه موږ وایو چي په دې مسئله کی پریوه ځای د دواړو مقطوع الید کسانو لپاره د قصاص حق ثابتیږي.

بخلاف الرهن إلخ: دا امام شافعی رجنہ اندہ د قیاس جواب دی چي هغه دا مسئله درهن پر مسئلې قیاس کړې ده. د جواب حاصل دا دی چي دا مسئله درهن پر مسئلې قیاسول صحیح نه دي: ځکه درهن په صورت کی د مرتهن حق د مرهون شي ذات سره متعلق وي او په یوه شي او یوه ذات کی د دوو کسانو غنجايش نه سي کېدلای. نو ځکه په یوه وخت (آن واحد) کی یو شی دوو کسانو ته په رهن نه سي اینوول کېدلای. لېکن په یوه ملک فعل سره په یوه وخت کی دوه کسان خپل حق (د قصاص) اخیستلای سي. ددې مثال بالکل همداسي دی لکه یو غلام چي د دوو کسانو لاسونه یو تریل وروسته پرېکړي. نو هغه دواړه کسان پر یوه ځای ددې قاطع غلام درقې مستحق کیږي او په دې استحقاق کی یو له بل شخه نه مخکې کیږي او وروسته کیږي. نو همداسي په مذکورہ مسئله کی به هم دواړه مقطوع الید کسان پر یوه ځای د نفس قصاص مستحق وي او یو به له بل شخه مخکې یا وروسته نه وي.

د پورتني مسئلې نور وضاحت

وَأَنَّ حَصْرَ وَاجِدٍ مِنْهُمَا أَوْ كَه لَدَى دواړو شخه یو امقطوع الید حاضر سي فَقَطَّعَ يَدَهُ او هغه د قاطع لاس پرېکړي قَبْلَ آخَرٍ عَلَيْهِ نِصْفُ الدِّيَةِ نو دبل امقطوع الید لپاره پر هغه نیم دیت واجب دی بِأَنَّ يَخْلُفُهُ أَنْ يَسْتَرْفِي ځکه چي حاضر امقطوع الید لره دا اختیار سته چي خپل حق واخلي لِثُبُوتِ حَقِّهِ ځکه اد حاضر بدلو په وجه د هغه حق ثابت سو وَتَرْكُ حَقِّ الْغَائِبِ او غائب امقطوع الید حق متردد دی وَدَا سَتَرْفِي او کله چي حاضر خپل حق واخلي ایمني د قاطع لاس پرېکړي لَمْ يَنْتَقِ مَحَلَّ الاستیفاء نو د حق اخیستلو محل ایمني د قاطع لاس پاتہ نه سو فَتَسْتَعِينُ حَقَّ آخَرٍ فِي الدِّيَةِ نو ځکه دبل یوه اغائب حق به په دیت کی متعین سي لِأَنَّهُ أَوْفَى بِه حَقًّا مُسْتَحَقًّا ځکه چي قاطع ددې اخیل لاس په ذریعه یو واجب حق اداء کړی دی اځکه د مقطوع الید د لاس په بدله کی د قاطع لاس پرېکړه پر هغه واجب دي.

تشریح: صورت ۵ مسئلې: دا دی چي قاطع الید (زید) د کومو دوو کسانو (خالد او حامد) لاسونه پرېکړي وه. که له هغو شخه صرف یو کس (مثلاً خالد) قاضي ته حاضر سي او د قاطع د سزا مطالبه وکړي او تر اوسه بل کس (حامد) نه وي راغلی. نو قاضي به د حاضر مقطوع الید (خالد) لپاره د قاطع

لاس پر ٻڪولو فيصله ڪوي او مقطوع (خالد) به د قاطع لاس پر ٻڪوي. او ڪوم مقطوع چي تر اوسه نه دی حاضر سوی (يعني حامد) هغه ته به د خپل پر ٻڪرل سوي لاس په عوض کي ديت ور ڪول ڪيري: ځکه ڪله چي دايو مقطوع (خالد) د قاضي مجلس ته حاضر سو. نو د حاضر بدلو په وجه د قاطع په لاس کي د هغه حق ثابت سو. لهندا ڪله چي د هغه حق عند القاضي ثابت سو. نو غائب مقطوع اليده په وجه به هغه نه ځنډول ڪيري: ځکه د غائب د حق په ثبوت کي تردد دی. ځکه چي دهغه له طرفه د اخیستلو او معاف ڪولو دواړو احتمال سته (يعني کېدای سي خپل حق واخلې يا کېدای سي معاف ٿي ڪري). او د متردد امر په وجه ديو چا ثابت شده حق نه ځنډول ڪيري. نو ځکه دلته به هم د حاضر مقطوع اليده د قصاص حق نه ځنډول ڪيري بلکي هغه به اوس د قاطع لاس پر ٻڪوي. او څرنگه چي دهغه په پر ٻڪولو سره د استيفاء محل يعني د قاطع لاس معدوم سو. نو ځکه اوس د غائب مقطوع اليده حق په ديت کي متعين ڪيري او هغه ته به صرف ديت ور ڪول ڪيري. او د قاطع د لاس پر ٻڪدلو په وجه د غائب مقطوع اليده حق نه ساقطيري: ځکه د قاطع لاس په جرم او جنايت کي پر ٻڪرل سوی دی. يا په بله وينا دا چي قاطع په خپل دې لاس سره داسي حق اداء ڪړی دی ڪوم چي پر هغه واجب وو (لکه څرنگه چي مخکي هم دې بيان تهر سوی دی).

که غلام د قتل اقرار وکړي نو څه حکم دی؟

قَالَ: وَإِذَا أَقْرَأَ الْعَبْدُ يَقْتُلُ الْعَبْدَ فرمايي: او ڪله چي غلام د قتل عمد اقرار وکړي لَزِمَهُ الْقَوْدُ نو پر هغه قصاص لازميري وَقَالَ زُرَّي: لَا يَصِحُّ إِقْرَارُهُ او امام زفر رَجَّه الله فرمايي: چي د غلام دا اقرار نه صحيح ڪيري لِأَنَّهُ لَا يَلِيقُ حَقُّ الْمَوْلَى بِالْإِبْطَالِ ځکه د هغه اقرار د مالک د حق باطلولو سره يو ځای ڪيري (يعني دهغه اقرار او د مالک د حق باطلولو سره تړلي دي) فَصَارَ كَمَا إِذَا أَقْرَأَ بِالنَّالِ نو هاسي سولکه غلام چي د مال اقرار وکړي وَلَنَا: أَنَّهُ غَيْرُ مَشْهُومٍ فِيهِ او زموږ دليل دا دی: چي غلام په دې اقرار کي متهم (تورن) نه دی لِأَنَّهُ مُضَرَّ بِهِ ځکه دا اقرار د غلام لپاره مضر دی فَيُقْبَلُ نو ځکه اقرار به قبلول ڪيري وَلِأَنَّ الْعَبْدَ مُبْتَلًى عَلَى أَصْلِ الْخُرَيْيَةِ فِي حَقِّ الدَّيْمِ او ځکه چي غلام د خون په حق کي پر اصل آزادي: باقي پرېښوولی دی عَمَلًا بِالْأَوْصِيَّةِ پر انسان والي په عمل ڪولو سره حَتَّى لَا يَصِحَّ إِقْرَارُ الْمَوْلَى عَلَيْهِ بِالْعَبْدِ وَالْقَصَاصِ همدا وجه ده چي د غلام په خلاف د مالک د حد او قصاص اقرار صحيح نه دی وَبُطْلَانُ حَقِّ الْمَوْلَى بِطَرِيقِ الْبُيْنِ او د مالک د حق باطلېدل په ضمني توگه دي فَلَا يُبَالِي بِهِ نو ځکه په هغه به پروانه ڪيري.

❦ القول الرابع: قول الجمهور: لأن قولهم قول المتن: واختار في المسائل هي مستغنون، فراجع تلك المسئلة. | عـ

اللغات: «الْقَوْد» قصاص. «یلاق» د معاظمې د باب مضارع ده؛ ورسره یو ځای کېدل، متصل کېدل. «مُتَهَم» د افتعال د باب اسم مفعول دی؛ تورن، تهمتي. هغه کس چې شه تهمت ورباندې وي. «آدمية» آدمي کېدل یعنې انسان کېدل. انسانیت، انسان والی.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی که یو غلام دا قرار وکړي چې ما فلانکسی کس قصداً (عمداً) قتل کړی دی، نو زموږ په نهېز د غلام دا اقرار صحیح دی او پر هغه قصاص لازم دی. لېکن دامام زفر رَجَحَهُ الله په نهېز د غلام دا اقرار صحیح نه دی.

دامام زفر رَجَحَهُ الله دلیل دادی چې که موږ د غلام اقرار صحیح ومنو، نو هغه به قصاصاً قتلول کیږي، او د غلام په قتل کېدلو کې د مالک د حق او د هغه د ملکیت باطلول سته. حال دا چې د بل چا حق باطلول صحیح نه دي، نو ځکه د غلام د قتل عمد اقرار به هم صحیح نه وي. د دې مثال دا دی لکه یو غلام چې پر خپل مالک د مال اقرار وکړي مثلاً داسې ووايي چې پر ما د فلانکسي او فلانکسي دومره قرض باندې دی (او مخکې تاسې ته معلومه سوه چې د غلام قرض د مالک قرض دی ځکه د غلام هر څه د مالک وي)، نو ښکاره ده چې د دې قرض اداء کول به پر مالک واجب وي او په دې کې سرتريايه د مالک نقصان دی. نو څرنگه چې دلته د نقصان او د مالک د حق باطلېدلو په وجه د غلام له طرفه د مال اقرار صحیح نه دی، نو همداسې د قتل عمد اقرار به یې هم صحیح نه وي.

ولنا لله إلخ: زموږ دلیل دادی چې غلام په خپل دغه قرار کې متهم نه دی؛ ځکه په دې اقرار کې د هغه ښکاره تاوان دی چې د هغه ځان له منځه ځي او د هېڅه لپاره ختمیږي، او د انسان اقرار د هغه د ځان په حق کې مقبول او معتبر وي په دې شرط چې پکښې متهم نه وي، نو ځکه د قتل عمد په هکله به د غلام دا اقرار مقبول او معتبر وي.

د غلام دا اقرار معتبر کېدلو بل دلیل دادی چې غلام هم انسان او آدمي دی او شریعت د وینې او خون په حق غلام د حریت پر اصل باقي پرې ایښی دی. همدا وجه ده که یو مالک پر خپل غلام د قصاص یا حد اقرار وکړي، نو د هغه دا اقرار معتبر نه دی، نو له دې شخړه هم معلومه سوه چې په غلام کې شرعاً اصل حریت ملحوظ دی او د خپل ځان په حق کې د هغه اقرار معتبر دی.

پاته سو دا سوال چې په دې اقرار سره خو د مالک حق او ملکیت باطلیږي او د هغه پکښې نقصان دی، نو جواب دادی چې شریعت د هغه پروانه نه کړې، ځکه دلته اصل خو غلام قصاصاً قتلول کیږي او د مالک ملکیت د هغه په ضمن کې باطلیږي، او په ضمنې توګه واقع کېدونکي شي لره هېڅ ارزښت او اهمیت نه وي، نو ځکه دلته به هم د مالک (مولی) د ملکیت باطلېدو لره هېڅ ارزښت نه وي. (احسن الهدایه)

د بلا واسطه او بالواسطه قتل حکم

وَمَنْ زَمِيَ رَجُلًا عَمْدًا اَوْ خُوكَ چي عمداً يو سړى اېه غشي او ويلي: فَتَقَدَّ السَّهْمُ مِنْهُ اِلَى آخَرٍ بيا له هغه څخه غشي بل کس ته ووځي (يعني تر هغه ووځي او پر بل سړي ولگيږي) فَمَاتَا او هغوى دواړه مړ سي فَقَعَلَيْهِ النِّقَاصُ لِلْأَوَّلِ نو پر هغه د اول کس لپاره قصاص واجب دى وَالْبَيَّةُ لِلثَّانِ عَلَى عَاقِلَتِهِ او د دويم کس لپاره دهغه پر عاقله وو ديت واجب دى لِأَنَّ الْأَوَّلَ عَمَدٌ ځکه چي اول عمد دى وَالثَّانِ أَحَدٌ نَوْعِي الْخَطَا او دويم د خطا له دوو قسمونو څخه يو قسم دى كَانَهُ زَمِيَ اِلَى صِدِّ هواکي هغه د يو ښکار طرف ته (غشي) وغورځوى فَأَصَابَ أَوْمِيًّا او هغه پريو انسان ولگېدى وَالْفِعْلُ يَتَعَدَّدُ بِتَعَدُّ الْأَثَرِ او فعل متعدد کيږي د اثر په متعدد کېدلو سره.

اللغات: ﴿زَمِيَ﴾ د ضرب د باب ماضي ده: وريشتل. غورځول. ﴿نَفَذَ﴾ د نصر د باب ماضي ده. د دې باب يوه معنى ده: له يوه طرفه بل طرف ته وتل. آرپار کېدل. ﴿عَاقِلَةٌ﴾ د قاتل متعلقين او دهغه خاندان والا. ﴿يَتَعَدَّدُ﴾ د تفعل د باب مضارع ده: متعدد کېدل. څو واره کېدل. يعني له يوه څخه زياتېدل. (کوم کار او شى چي له يوه څخه زيات وي، نو پر هغه د تعدد اطلاق کيږي).

تشرېح: **صورت د مسئلې:** دا دى که څوک قصداً (عمداً) يو کس په غشي وويلي او غشي تر هغه آرپار ووځي او بيا پر بل کس هم ولگيږي او دواړه کسان مړه سي. نو په دې صورت کي پر غشي والا (غشي ورستونکي) باندي د اول مقتول کس په بدله کي قصاص واجبيږي: ځکه هغه يې قصداً او عمداً وژلى دى. او قتل عمد موجب څو قصاص دى لکه څرنگه چي د ښکاره خبره ده. او د دې بل مقتول کس په عوض کي د قاتل پر عاقله وو ديت واجبيږي: ځکه دا خطا فى الفعل ده او مثال يې داسي دى لکه غشي والا چي پر يو ښکار غشي وړايله کړي او هغه خطا سي پريو انسان ولگيږي او د قتل خطا په صورت کي د قاتل پر عاقله وو ديت واجبيږي چي هغه يې د مقتول وارثانو ته ورکوي. نو همداسي به دلته هم د دې بل مقتول کس وارثانو ته ديت ورکول کيږي.

پاته سو دا سوال چي دلته خو د قاتل فعل يو دى او د دې يوه فعل په وجه پر هغه قصاص هم واجب دى او ديت هم. آخر د فعل واحد په وجه متعدده (څو) سزاگاني ولي واجب سوي دي؟ نو جواب يې دا دى چي دلته فعل که څه هم يو دى لېکن د دې فعل په اثر کي تعدد (څو والي) دى يعنې هغه په خپل اثر سره متعدد يعنې څو کسان وژلي دي او دا اثر په متعدد کېدلو سره فعل هم متعدد شمېرل کيږي (يعني په بله وينا دا چي دلته فعل پر دوو کسانو اثر کړى دى. نو ځکه سزاوي به يې هم دوي وي). نو اشکال ختم سو. فقط والله أعلم و عليه اتم

فَصْلٌ (فِي بَيَانِ حُكْمِ الْفَعْلَيْنِ)

(دا) فصل (د دوو فعلونو [جنايتونو] د حکم په بيان کي) دي

تشریح: مخکي تر دې د يوه فعل احکام او مسائل بيان سول. اوس له دې ځايه د دوو فعلونو احکام او مسائل بيانول کيږي؛ او دا ښکاره خبره ده چي دوه تر يوه وروسته وي، نو ځکه صاحب د کتاب رَجَعَهُ الله هم د دوو فعلونو مسائل د فعل واحد تر مسائلو وروسته بيان کړي دي. (بنايه ۱۲/۱۶۶)

د دوو جنايتونو د جمع کولو حکم

قَالَ: وَمَنْ قَطَعَ يَدَ رَجُلٍ غَطًا فَرَمَائِي: [۱] او شوک چي د يو سړي لاس په خطاسره پرېکړي ثُمَّ قَتَلَهُ عَمْدًا قَبْلَ أَنْ تَبْرَأَ يَدَهُ بيا هغه قصداً قتل کړي مخکي تر دې چي د هغه لاس جوړ سي اَوْ قَطَعَ يَدَهُ عَمْدًا ثُمَّ قَتَلَهُ غَطًا [۲] يا د هغه لاس قصداً پرېکړي بيا هغه خطاءً قتل کړي اَوْ قَطَعَ يَدَهُ غَطًا فَتَبَرَّثَ يَدَهُ [۳] يا د هغه لاس خطاءً پرېکړي او د هغه لاس جوړ (هم) سي ثُمَّ قَتَلَهُ غَطًا بيا هغه خطاءً قتل کړي اَوْ قَطَعَ يَدَهُ عَمْدًا اقْتِرَأَتْ [۴] يا د هغه لاس قصداً پرېکړي او هغه جوړ سي ثُمَّ قَتَلَهُ عَمْدًا بيا هغه عمداً قتل کړي قَالَهُ يُؤْعَذُ بِالْأَمْرِينِ جَمِيعًا نو هغه به په دواړو کارونو سره نيول کيږي وَالْأَصْلُ فِيهِ او په دې باره کي قاعده کليه دا ده أَنَّ الْجَنْدَ بَيْنَ الْجَرَاحَاتِ وَاجِبٌ مَا أَمَكَنَ تَثْبِيْسًا لِأَوَّلٍ چي تر څو ممکنه وي د زخمونو تر مينځ جمع کول واجب دي د اول زخم د تکميل لپاره لَئِنْ أَقْتُلَ فِي الْأَعْمِ يَقُمْ بِضَرْبَاتٍ مُتَعَابِقَةٍ ځکه قتل عموماً په څو پرلپسې وارونو سره واقع کيږي وَفِي اعْتِبَارِ كُلِّ هَرَبَةٍ بِنَفْسِهَا بَغْضُ الْخَرَجِ او بذات خود د هر وار په اعتبار کولو کي څه حرج دی إِلَّا أَنْ لَا يُبَيِّنَ الْجَنْدُ مگر دا چي جمع ممکنه نه وي فَيُغْطَى كُلُّ وَاحِدٍ حُكْمَ نَفْسِهِ نو بيا به هر وار ته خپل اجلا حکم ورکول کيږي وَقَدْ تَعَدَّى الْجَنْدُ فِي هَذِهِ الْفُضُولِ او په دې اذکوره ټولو صورتونو کي جمع ناممکنه ده لِي الْأَوَّلَيْنِ لِاخْتِلَافِ حُكْمِ الْفَعْلَيْنِ په اولو د

صورتونو کي خود دواړو فعلونو د حکم مختلف کېدلو په وجه وَأَيُّ الْأَخْرَجِينَ لِيُخْلِلَ لِبَرَاءَةِ او په آخري دوو صورتونو کي د برائت [جوړښت] د مغل کېدلو په وجه إِيعْنِي د قطع او تثل په مینځ کي جوړ تیا واقع سوې ده چي لاس جوړ سوې دی | وَهُوَ قَائِمٌ لِلْبَرَاءَةِ او برائت [جوړېدل] د سرایت خسترنکی دي حَتَّى لَوْ لَمْ يَتَخَلَّلْ تردې چي که برائت مغل نه سي وَقَدْ تَجَانَسَا او دواړه فعلونه يو دبل همجنسه وي يَأْنْ كَانَا خَطَاءَيْنِ په دې توگه چي دواړه خطاء وي يُخْبِعُ بِالْإِجْنَاءِ نو بالا تفاع به جمع کول کيږي لِمَكَانِ الْجَنْعِ ځکه چي جمع کول ممکن دي وَإِكْتَفَى بِبِدْيَةٍ وَاحِدَةٍ او په يوه ديت به اکتفاء کيږي.

اللغات: ﴿تَبْرَأُ﴾ د مضارع صيغه ده: له فتح، سمع او کَرَم ټولو بابونو څخه راځي: بَرَأَ او بَرِئَ يَبْرَأُ وَبَرَأُ: د دې باب يوه معنی ده: جوړېدل، له ناروغۍ وروسته روغېدل، شفاء حاصلېدل، ﴿تتسميم﴾ د تفصيل د باب مصدر دی: بشپړ کول، پوره کول، ﴿ضربة﴾ اسم مرة دی: يو وار وهل، يو واری. جمع: فَرَبَاتٍ، ﴿متعاقبة﴾ د تفاعل د باب فاعل دی: يو تر بل وروسته، پرلپسې، ﴿تخلُّل﴾ د تفعّل د باب مصدر دی: مغل کېدل، خلل انداز کېدل، په مینځ کي واقع کېدل.

تشریح: په دې عبارت کي د فعل د متعدد کېدلو (يعني چي فعل تر يوه زيات وي. دهنه) څلور صورتونه بيان سوي دي او په څلورو سره صورتونو کي د فاعل هر فعل جلا، جلا شمېرل سوي دي او د هر فعل جلا، جلا ضمان هم واجب سوي دي.

①... يو څوک (مثلاً زبد) خطاء دبل کس لاس پرېکړي او بيا د لاس تر جوړېدلو مخکي قاطع (زبد) هغه (مقطوع اليد) عمداً قتل هم کړي.

②... عمداً د يو چا لاس پرېکړي او د لاس تر جوړېدلو مخکي هغه (مقطوع اليد) خطاء قتل کړي.

③... خطاء د يو چا لاس پرېکړي بيا د هغه لاس جوړ سي، تردې وروسته قاطع هغه خطاء قتل کړي.

④... عمداً لاس ورپرېکړي بيا لاس جوړ سي، تردې وروسته قاطع هغه عمداً قتل کړي.

نو په دې هر صورت کي جلا ضمان واجبيږي، د "کفايه شرح هدايه" د تحقيق مطابق په اول صورت کي د لاس پرېکولو په عوض کي نيم ديت واجبيږي او د قتل په عوض کي قصاص واجبيږي. په دويم صورت کي د لاس پرېکولو په عوض کي پر قاطع د لاس قصاص واجبيږي (چي دهنه لاس به هم پرېکول کيږي) او د قتل په عوض کي ټوله ديت واجبيږي. په درېيم صورت کي د

لاس نیم دیت واجبیري او د قتل ټوله ویت واجبیري؛ ځکه قطع او قتل دواړه خطاء واقع سوي دي. په څلورم صورت کي به اول له قاطع څخه د لاس قصاص اخیستل کیږي او بیا به د نفس قصاص ځني اخیستل کیږي (یعني بیا به قصاص به قتلول کیږي)؛ ځکه قطع او قتل یې دواړه عمدا کړي دي.

والأصل فيه إلخ: په دې سره د فعل د متعدد کېدلو د حکم په هکله یو اصول او قاعده بیانوي. فرمایي: که چیري افعال متعدد وي یعني وهونکي یا ویشتونکي کس شو واره او څو فعلونه مثلاً دوه واره زخمي کول وکړي، نو که چیري د هغوی جمع کول ممکن وي، نو هغوی به جمع کول کیږي یعني تداخل به پکښي کیږي مطلب دا چي یو زخم به په بل کي داخلېږي او د دواړو حکم به یو ګرځول کیږي. او که په فعلونو او جراحاتو کي جمع ممکن نه وي، نو بیا به تداخل نه پکښي کیږي او د هر فعل حکم به جلا شمېرل کیږي.

اوس پاته سو دا سوال چي د جمع د ممکن کېدلو په صورت کي جمع ولي واجب ده؟ آیا د دواړو حکم نه سي جلا کول کېدای؟ نو د دې جواب دا دی چي جمع د اول فعل او اول زخم د تکمیل لپاره کیږي؛ ځکه عموماً قتل کونکی کس پر مقتول شو واره کوي ځکه په یوه وار سره عموماً مرګ نه واقع کیږي، اوس ښکاره ده چي که د هر وار او هر زخم لپاره جلا سزا وټاکل سي نو حرج او ستونزه به لازم سي او شریعت حرج لیري کړی دی، نو ځکه له حرج څخه د یو کېدلو لپاره متحد فعلونه (مثلاً دواړه خطاء وي یا دواړه عمدا وي. هغوی) به سره جمع کول کیږي او تداخل به پکښي کیږي، لېکن د مختلف الافعال په مینځ کي به جمع نه راوستل کیږي او تداخل به نه پکښي کیږي، همدا صاحب هدایې رَحِمَهُ اللهُ په "إِلَّا أَنْ لَا يَكُنَ الْجَمْعُ فَيُعْطَى كُلُّ وَاحِدٍ حُكْمَ نَفْسِهِ" سره همدا بیان کړي دي.

وقد تعذر إلخ: فرمایي چي زموږ د بیان سوي اصول په رڼا کي په پورتنی څلورو سره صورتونو کي جمع متعذر او ناممکنه ده؛ ځکه په اول او دویم صورت کي دواړه فعلونه سره مختلف دي. یو ځای عمد دی او بل ځای خطاء دی. نو ځکه د اختلاف الافعال په وجه په هغوی کي جمع او تداخل نه سي کېدای. او په درېیم او څلورم صورت کي جوړښت (برائت) متخلل سوی دی (یعني زخمي کړی سوی لاس جوړ سوی دی)، نو ځکه په دې دوو صورتونو کي هم هر فعل مستقل او جلا وشمېرل سو او د هغه حکم جلا او منفرد کړی سو. همدا وجه ده که دواړه فعلونه متحد وي مثلاً قطع هم خطاء وي او قتل هم خطاء وي او په مینځ کي یې جوړښت (برائت) متخلل نه سي. نو په دې صورت کي د جمع او تداخل لاره صفا ده چي تداخل به پکښي کیږي او د تداخل کېدلو په وجه پر فاعل صرف یو دیت

د دوو فعلونو د عمد کېدلو د صورت حکم او تفصیل

وَإِنْ كَانَ قَطْعُ يَدٍ أَعْمَدًا أَوْ كَهْدَفَةٍ لَاسٍ يَهِي قَصْدًا بِرَبِّكَ وَيُثْمُ قَتْلُهُ عَمْدًا أَقْبَلَ أَنْ تَبْرَأَ يَدُهُ بِيَا
 لَاسٍ تَرَجَوْهُ بَدَلُو مَخْكَ يَهِي هَفَ قَصْدًا قَتْلُ كَرِي (هم) وَي فَإِنْ شَاءَ الْإِمَامُ قَالَ نُو كَهَام وَغَوَارِي
 نُو [دمقتول اولیاء ته] دي ووايي اِقْطَعُوهُ ثُمَّ اُقْتُلُوهُ چي [اول] د هغه لاس پرېكړئ! بيا هغه قتل كړئ!
 وَإِنْ شَاءَ قَالَ أَوْ كَه وَغَوَارِي نُو (هنو ته) دي ووايي اُقْتُلُوهُ چي هغه قتل كړئ! وَهَذَا عِنْدَ ابْنِ
 حَنِيفَةَ أَوْ [حكم] دامام صاحب رَجْعَهُ الله په نېز دی وَقَالَ ❶: يَقْتُلُ وَلَا تُقْطَعُ يَدُهُ أَوْ صَاحِبِينَ
 رَجْعَهُمَا اللهُ فرمايي: چي هغه به قتلول كيږي او لاس به يې نه پرېكول كيږي لِأَنَّ الْجَنْدَ مِنْكَ
 لِشَجَائِسِ الْفِعْلَيْنِ وَعَدَمِ تَحْلُلِ الْبُرْءِ ځكه د دواړو فعلونو د همجنس کېدلو او د براءت د نه مخل
 کېدلو په وجه [دلته] جمع ممكنه ده فَيُجْبَى بَيْنَهُمَا نُو ځكه د دواړو فعلونو تر مينځ به جمع [او
 تداخل] كيږي وَلَهُ: أَنَّ الْجَنْدَ مُتَعَدٍّ أَوْ دامام صاحب رَجْعَهُ الله دليل دادی: چي [دلته] جمع
 متعذر ده إِمَّا لِاخْتِلَافِ بَيْنِ الْفِعْلَيْنِ هَذَيْنِ يا خود دې دوو فعلونو تر مينځ اختلاف په وجه [د
 موجب په اعتبار كولو سره] لِأَنَّ الْمُوجِبَ الْقَوْدُ ځكه [د هريوه] موجب [حكم] قصاص دی [په يوه كي د
 لاس قصاص دی او په بل كي د نفس قصاص دی. ځكه چي هريو عمدی] وَهُوَ يَغْتَسِدُ الْمَسَاوَاةَ فِي الْفِعْلِ أَوْ
 قصاص په فعل كي د مساوات تقاضا كوي وَذَلِكَ بِأَنْ يَكُونَ الْقَتْلُ بِالْقَتْلِ وَالْقَطْعُ بِالْقَطْعِ أَوْ هَفَ
 [مساوات] په دې توگه دی چي د قتل په عوض كي قتل وي او د قطع اليد [لاس پرېكولو] په عوض
 كي قطع اليدوي وَهُوَ مُتَعَدٍّ أَوْ دا مساوات متعذر دي أَوْ لِأَنَّ الْحَرْقَ يُقْطَعُ إِصَافَةُ السَّرِائَةِ إِلَى الْقَطْعِ يَا
 ځكه چي غاړه پرېكول [قتل] د قطع اليد و طرف ته د سريات نسبت ختموي حَتَّى لَوْ صَدَرَ مِنْ
 شَخْصَيْنِ تَرَدَّى چي كه هغه دواړه [يعني عمدا قطع او قتل] له دوو كسانو څخه صادر سي يَجِبُ الْقَوْدُ
 عَلَى الْحَايِ نُو پر غاړه پرېكونكي [قاتل] باندي قصاص واجيږي فَصَارَ كَتَحْلُلِ الْبُرْءِ نُو دا د براءت د
 مخل کېدلو په څېر سو [يعني داسي سو لكه د قطع او قتل په مينځ كي چي براءت (جور تيا) واقع سي]

بِخِلَافِ مَا إِذَا قُتِلَ سِرِّيٌّ يَهْ خِلَافِ دَهْنَه صَوْرَتِ كُلَّه چي لاس پر بکري او هغه سرایت کري او
مقطوع الیدمر سي. نو صرف قتل لازميږي إِنَّ الْفِعْلَ وَاحِدٌ ځکه چي فعل يودی و بخلاف مَا كَانَ
مُتَعَدِّيًا او په خلاف د هغه صورت کله چي قطع او قتل دواړه خطا وي إِنَّ الْمُتَجَبِّدَ الْبَذِيَّةُ ځکه
اد خطا موجب ديت دی وَمَنْ بَدَّلَ النَّفْسَ مِنْ غَيْرِ مُتَجَبِّدٍ أَلْمَسَ وَتَهُ او ديت د ساروت له اعتبار
کېلو څخه بغير د نفس بدل دی وَلَا أَشْرَ لِمَنْ أَلْمَسَ يَجِبُ بَعْدَ اسْتِحْكَامٍ أَوْ تَرْكِ الْفِعْلِ او ځکه چي د
لاس ضمان اديت | دفعل دا اثر مستحکم کېدلو په وخت کي واجبيږي وَأَنَّكَ بِأَنْتَ تَقْضِي
لِلْبَرِيَّةِ او دا استحکام د غاړي په پرېکولو (قتلولو) سره حاصلیږي کوم چي د سرایت ختمونکي
دي فَيَجْزِيهِ ضَمَانُ الْكُلِّ وَضَمَانُ الْجُزْءِ فِي خَالَةٍ وَاجِدَةٍ نو د کل او جزء ضمان به په يوه حالت کي سره
جمع سي وَلَا يَجْزِيَانِ حالانکي دا دواړه نه سره جمع کيږي أَمَّا الْقَطْعُ وَالْقَتْلُ قصاص کوم چي د
قصاص په توگه قطع او قتل دي يَجْزِيَانِ نو دا دواړه سره جمع کيږي.

اللغات: ﴿عَزَّ﴾ د نصر د باب مصدر دی: حَزَزْتُ حَزًّا: قطع کول، پرېکول. ﴿السراية﴾ د ضرب له
بابه اسم مصدر دی: سرایت کول. ﴿مُتَجَبِّدٌ﴾ د افعال د باب مفعول دی: واجب کېدلو سوی (هغه څه کوم
چي د يوشي په وجه واجب وي). حکم، مقتضا، ﴿أَرَشَ﴾ تاوان او جرمانه، ديت، هغه مال کوم چي پر ما
دون النفس (يعني پر اندامونو) د جنايت کولو په بدله کي لازميږي، ﴿استحکام﴾ د استعمال د باب مصدر
دی: مستحکم کېدل، مضبوطېدل، پخېدل.

تشریح: په دې عبارت کي له مخکينيو څلورو صورتونو څخه بغير جلا دېل صورت بيان دی.
چي د هغه تفصيل دادی که يو څوک عمداً دېل چا لاس پرېکري او بيا د لاس تر جوړېدلو مخکي
هغه عمداً قتل هم کري، نو د دې صورت د سزا په هکله دامام صاحب او صاحبينو تر مينځ اختلاف
دی. دامام صاحب رَجَنَهُ الله په نهز د مقتول ولي ته اختيار دی که وغواړي نو قطع او قتل دي دواړه
سره جمع کري يعني اول دي قصاصاً د هغه لاس ورپرېکري او بيا دي قصاصاً هغه قتل کري او که
وغواړي نو صرف په قتل دي اکتفاء وکړي.

او د صاحبينو رَجَنَهُ الله په نهز حکم دادی چي د دې قاتل په فعلونو (قطع او قتل) کي تداخل
کيږي او د مقتول ولي ته به صرف د هغه د قتلولو حق وي. د صاحبينو رَجَنَهُ الله دليل دادی چي د

قاتل د دواړو فعلونو جنس متحد دی: ځکه دواړه عمداً واقع سوي دي او جوړښت (برائت) هم په مینځ کې نه دی مخل سوی. لهندا جمع او تداخل لاره بالکل صفاده. نو ځکه د دواړو فعلونو تر مینځ به جمع راوستل کیږي او فقط قصاص به واجب وي.

وله أن الجمع متعذر الخ: دامام صاحب رحمه الله دلیل دادی چي په دې مسئله کي جمع او تداخل متعذر دي. یا په بله وینا دا چي له دې قاتل څخه په قصاص اخیستلو کي صرف په قتل اکتفاء کول ممکن نه دي: ځکه که څه هم په ښکاره دواړه فعلونه متحد الجنس دي لېکن حقیقتاً په دوی کي اختلاف دی او دواړه جلا جلا فعلونه دي. ځکه اطراف (اندامونه) د مال په درجه کي وي (لکه مخکي چي ذکر سو). د دې په خلاف نفس له اطرافو څخه علیحده دی او د هغه حکم او حیثیت جلا دی. نو ځکه دواړه یو نه سي شمېرل کېدای بلکي د دواړو په عوض کي به جلا جلا قصاص واجب وي. او قصاص په فعل کي د مساوات او مماثلت تقاضا کوي او مساوات همغه وخت ثابتیږي کله چي د قتل النفس په عوض کي نفس قتل کړل سي او د قطع الید په عوض کي لاس پرېکړل سي. او که د دواړو په عوض کي صرف په قتل اکتفاء سي. نو ښکاره ده چي مساوات به معدوم سي. نو ځکه موږ وایو چي په دې مسئله کي د جمع او تداخل په ذریعه صرف په قتل اکتفاء کول متعذر او ناممکن دي. حال دا چي د الهي فرمان ﴿وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِسِلَاحٍ مَا عَوْقَبْتُمْ بِهِ﴾ او د ﴿فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِسِلَاحٍ مَا عَادُوا عَلَيْكُمْ﴾ په وجه په قصاص اخیستلو کي مساوات فی الفعل ضروري دی.

أولاً الخ: د دې حاصل دادی چي که د قطع او قتل تر مینځ برائت (جوړتیا) مخل سي (یعني تر پرېکولو وروسته لاس جوړ سي او بیا یې قتل کړي). نو په دې صورت کي دهیچا په ښه جمع او تداخل نه کیږي، لهندا کله چي د قهقاهو په اتفاق برائت له جمع او تداخل څخه مانع دی، نو کوم شی چي د برائت په درجه کي وي، هغه به هم له جمع څخه مانع وي. او په دې مسئله کي تر لاس پرېکولو وروسته او د لاس له برائت (جوړېدلو) څخه مخکي مقطوع قتل او د هغه ختمول د برائت په درجه او معنی کي دي؛ ځکه د قتل په وجه ګردسره د زخم د سرایت کولو محل ختم سو. یعني څرنگه چي په برائت (جوړېدلو) سره د خم سرایت ختمیږي، همداسي په قتل سره هم د هغه د سرایت کولو احتمال ختمیږي. لهندا کوم حکم چي د قطع او قتل تر مینځ د برائت د مخل کېدلو په صورت کي دی. هاغه حکم به د قتل هم وي، یعني څرنگه چي د برائت په صورت کي تداخل نه کیږي. نو همداسي د قتل په صورت کي به هم تداخل نه کیږي بلکي د قطع او قتل به جلا جلا قصاص واجب وي. همدا وجه ده که قطع او قتل له دوو جلا کسانو څخه صادر سي مثلاً حامد د زید لاس پرېکړي او خالد هغه

قتل کړي. نو په دې صورت کي پر خالد قصاص واجب دی. نه پر حامد (حامد له قصاص څخه خلاص دی)، حال دا چي که خالد زید قتل کړې نه وای بلکي د حامد د قطع اليد په وجه زید مړ سوي وای. نو قصاص به پر خالد واجب وای. لهندا د قتل په وجه پر خالد قصاص واجب دی او د حامد خلاصېدل له دې څخه دا خبره ښکاره سوه چي د خالد فعل يعني قتل او د حامد د قطع او زخم له سرایت کولو څخه مانع دي او دغه عدم سرایت لره د برائت درجه حاصله ده (يعني سرایت درېدل داسي دي لکه پر پکړل سوي لاس چي جوړ سو)، او څرنګه چي د برائت په صورت کي تداخل نه کيږي، نو ځکه په مذکور مسئله کي به هم تداخل نه کيږي.

بغلاف ما إذا قطع الخ: فرمائي که څوک عمداً د بل چا لاس پر پکړي او زخم سرایت وکړي تر دې چي د هغه زخم په وجه مقطوع اليد مړ سي، نو په دې صورت کي صرف قصاص بالنفس واجب دی؛ ځکه دلته د قاتل له طرفه صرف يو فعل واقع دی، نو ځکه د هغه سزا به هم يوه وي.

همدارنګه که قطع او قتل دواړه خطاء وي مثلاً حامد اول خطاء د زید لاس پر پکړي او بيا تر جوړېدلو مخکي خطاء هغه قتل هم کړي. نو په دې صورت کي په قطع او قتل کي تداخل کيږي او پر قاتل صرف د نفس دیت واجبېږي؛ ځکه دلته دواړه فعلونه خطاء واقع سوي دي او په قتل خطاء کي د مساوات له اعتبار کولو څخه بغير دیت واجبېږي، نو ځکه دلته به صرف يو ښی يعني د نفس دیت واجب وي.

په قصاص او دیت کي د مساوات د معتبر کېدلو او نه معتبر کېدلو وجه دا ده چي قصاص د فعل جزاء ده او دیت د محل جزاء ده او محل په هر حال کي يو وي، نو ځکه صرف يو دیت (عموماً) واجبېږي. حال دا چي په فعل کي تعدد راتلای سي او زيات وخت همدا سي کيږي. نو ځکه جزاء هم متعدده واجبېږي، همدا وجه ده که لس (۱۰) کسان په ګډه يو څوک خطاء قتل کړي، نو پر دوی ټولو يو دیت واجبېږي؛ ځکه دیت د محل جزاء ده او دلته محل يعني مقتول يو دی، ددې په خلاف که لس (۱۰) کسان په ګډه يو څوک عمداً قتل کړي، نو پر دوی هر يوه باندې قصاص واجبېږي؛ ځکه قصاص د فعل جزاء ده، او څرنګه چي په مذکور مسئله کي فعل متعدّد دی، نو ځکه جزاء يعني قصاص به هم متعدّد وي. (بنايه ۱۲ / ۱۶۸)

ولأن الأرش الخ: د خطاء قطع او قتل په صورت کي فقط په يوه دیت د اکتفاء کولو بل دليل دا دی چي که د خطاء پر پکړل سوي لاس زخم سرایت نه وکړي او د مرګ سبب نه وګرځي، نو پر قاطع صرف د قطع اليد (لاس پرېکولو) دیت واجبېږي کوم چي د نفس نيم دیت دی (يعني قطع اليد دیت دومره دی لکه د نفس نيم دیت)، او که زخم سرایت وکړي او د مرګ سبب وګرځي يعني د هغه په وجه

مقطوع الید مې سي. نو په دې صورت کې ټوله دیت واجبیږي. اوس که په دې پورتنۍ صورت کې تر خطاء قطع الید وروسته قاطع هغه (مقطوع الید) خطاء قتل هم کړي. نو څرنگه چې د قتل په وجه زخم له سرایت کولو څخه ودرېدی. نو ځکه صرف یو دیت واجبیږي یعنې د نفس ټوله دیت: ځکه چې په هغه کې نیم دیت هم موجود دی ځکه کُل جزء لره هم شامل وي. اوس که موږ د خطاء قطع الید جلا دیت ځنې واخلو او بیا د قتل خطاء جلا دیت ځنې واخلو. نو څرنگه چې د قتل په دیت کې د لاس دیت هم شامل دی. نو دیوه اندام دیت به دوچنده سي او ډېل دیت به واجب سي کوم چې جائز نه دي. همدا صاحب د کتاب رَجَعَهُ الله په "ولا یجتبعان" سره تعبیر کړې دي.

ددې په خلاف که څوک ډېل چالاس عمداً پرېکړي او بیا تر جوړېدلو مخکې هغه عمداً قتل هم کړي. نو په دې صورت کې ځکه پر قاتل د لاس او نفس دواړو قصاص واجبیږي چې د عمد په سزا کې شدت او تغلیظ وي او بل دا چې قصاص دفعل جزاء ده او دلته فعل متعدّد دی نو ځکه جزاء یعنې قصاص به یې هم متعدّد وي. والله أعلم

په دُره وغیره سره د وھلو په صورت کې په آخري دُرو سره د مړ کېدلو حکم او خلاف

قَالَ: وَمَنْ ضَرَبَ رَجُلًا مِائَةً سَوْطٍ فرمایي: او څوک چې یو سړي سل درې ووهي فَبَرَأَ مِنْ تِسْعِينَ وَمِائَةٍ مِنْ عَشْرَةٍ نو هغه له نیوي دُرو څخه جوړ پاته سي اوله [آخري] لسو دُرو څخه مړ سي فَقِيَهُ وَبَيَّةً وَاحِدَةً نو په دې کې یو دیت واجب دی لِأَنَّهُ لَبَّأً بِرَأْمِئِهَا ځکه کله چې هغه له نیوي دُرو څخه جوړ پاته سو لَا تَبْقَى مُعْتَبَرَةٌ فِي حَقِّ الْأَرْضِ نو هغه نیوي درې د دیت په حق کې معتبره پاته نه سوې. وَإِنْ بَقِيََتْ مُعْتَبَرَةٌ فِي حَقِّ الشَّعْرِ که څه هم د تعزیر په حق کې معتبره پاته سوي فَبَقِيَ الْإِعْتِبَارُ لِلْعَشْرَةِ نو صرف لسو دُرو لره اعتبار پاته سو وَكَذَلِكَ كُلُّ جِرَاحَةٍ إِذَا مَلَكَ وَلَمْ يَبْقَ لَهَا أَثَرٌ او همدارنگه هر هغه زخم کوم چې ډک سي او د هغه هیڅ اثر پاته نه سي عَلَى أَضَلِّ ابْنِ حَنِيفَةَ د امام صاحب رَجَعَهُ الله د اصل مطابق وَعَنْ ابْنِ يُونُسَ فِي مِثْلِهِ حُكْمُهُ عَذْلٌ او ددې په مثل کې له امام ابو یوسف رَجَعَهُ الله څخه روایت دی چې حکومت عدل واجب دی وَعَنْ مُحَمَّدٍ أَنَّهُ تَجِبَ أَجْرَةُ الطَّبِيبِ اوله امام محمد رَجَعَهُ الله څخه روایت دی چې د طبیب اجرت واجب دی وَإِنْ ضَرَبَ رَجُلًا مِائَةً سَوْطٍ او که څوک یو سړي سل درې ووهي وَجَرَحَتْهُ او درې هغه زخمي کړي وَبَقِيَ لَهُ أَثَرٌ او د زخم اثر

پاته سي **تَجِبُ حُكُومَةُ الْعَدْلِ لِبَقَاءِ الْأَثَرِ** نو د اثر پاتېدلو په وجه حکومت عدل واجب دی؛
وَالْأَرَشُ إِنَّمَا يَجِبُ بِإِغْتِبَارِ الْأَثَرِ فِي الثَّفَنِ او ارش خو په نفس کي [د زخم] د اثر کولو په اعتبار سره
 واجبيږي [يعني ارش هغه وخت واجبيږي کله چي د زخم اثر نفس ته ورسېږي].

اللفات: ﴿سَوَطٌ﴾ ډږه. ﴿يَزَأٌ﴾ دماضي صيغه ده: له فتح. سمع او کړم ټولو څخه راځي: يَزَأٌ او يَرِي يَزَأٌ يَزَأٌ
 وَيَزَأٌ: د دې باب يوه معنى ده: جوړېدل. له ناروغۍ وروسته روغېدل. ﴿أَرَشٌ﴾ ديت. مخکي يې تفصيلي
 معنى ذکر سوه. ﴿التعزير﴾ د تفصيل مصدر دی: له حد څخه لاندي سزا ته "تعزير" وايي. (تيته سزا ورکول)
 تنبيه ورکول. رټل او غنډل. صاحب د "معجم لغة الفقهاء" د تعزير اصطلاحي معنى داسي ذکر کړې ده: "ما
 يُقَدَّرُ القاضي من العقوبة على جريمة لم يرد في الشرع عقوبة مقدرة عليها" (يعني هغه سزا کوم چي يو
 قاضي د يو داسي جرم په جزاء کي مقرره کړي چي په شريعت کي د هغه جرم هيڅ سزا مقرر نه سوې نه وي). (معجم ل
 الفقهاء ج: ۱، ص: ۱۳۶). ﴿أَجْرَةُ الطَّيِّبِ﴾ د طيب اجرت او مزدوري (د ډاکټر نيس).

تشریح: **صورت د مسئلې:** دادی که څوک بغير له څه شرعي وجهي بل څوک (مثلاً زبد) سل
 (۱۰۰) ډرې ووهي او دو هلو په وخت کي نيوي (۹۰) ډرې خود مضروب (زبد) پر صحت هيڅ اثر نه
 وکړي او هغه روغ جوړ پاته وي لېکن آخري لس ډرې د هغه پر صحت دومره اثر وکړي چي ساه دلاسه
 ورکړي او مړ سي، نو حکم دادی چي پر هونکي کس فقط د آخري لس (۱۰) ډرو ضمان (تاوان)
 واجب دی او د شروع د نيوي (۹۰) ډرو په هکله به له هغه څخه هيڅ پوښتنه نه کيږي: ځکه کله چي
 هغه نيوي ډرو مضروب صحت متأثر کړی نه دی، نو ښکاره ده چي د ديت واجبيدلو په هکله به
 هغوی لره هيڅ اعتبار نه وي، لهذا دهغوی په عوض کي به پر هونکي کس هيڅ ديت نه واجبيږي.
 خو له داسي ناوړه حرکت څخه د منع کولو لپاره به قاضي د هغه نيوي ډرو په عوض کي و هونکي کس
 ته تعزير ورکوي.

و كذلك كل جراحة إلخ: ددې حاصل دادی چي هر هغه زخم کوم چي جوړ او ډک سي او پر مجروح
 کس د هغه هيڅ اثر او نښان پاته نه سي، نو داسي زخم په هکله دامام صاحب رَحْمَةُ اللَّهِ اصل همدا
 دی چي د هغه په عوض کي پر جراح کس هيڅ ضمان (تاوان) نه واجبيږي.

او په دې باره کي دامام ابو يوسف رَحْمَةُ اللَّهِ رايه دا ده چي په داسي صورت کي پر جراح کس
 حکومت عدل واجب دی. د حکومت عدل مطلب دادی چي که مجروح کس غلام وي، نو د هغه قيمت
 او د غير مجروح غلام قيمت به سره موازنه کيږي او ددوی په مينځ کي چي کوم فرق راسي، هاغه

حکومت عدل دی. مثلاً د غیر مجروح غلام قیت زر درهمه وي او د مجروح غلام قیمت اته سوه درهمه سوی وي. نو په دواړو کي دوه سوه درهمه فرق دی. لهذا همدا دوه سوه درهمه حکومت عدل دی (نو په مذکوره مثال کي دامام ابو یوسف رحمه الله په نهېز پر جارج دوه سوه درهمه واجب دي).

وعن محمد بن الخ: او دامام محمد رحمه الله په نهېز پر جارج د طبیب أجرت لازم دی (يعني د مجروح پر علاج او درمننه چي شومره پیسې ولگيږي. هغه پر جارج لازم دي).

وان ضرب الخ: د دې حاصل دا دی چي که څوک بل څوک سل درې ووهي او زخمي یې کړي. بیا زخم ډېر وخت نه ونیسي بلکي په یو څو ورځو کي هغه کس جوړ او روغ سي خو د هغه پر بدن د زخم اثر او نښان باقي پاته وي. نو په دې صورت کي دامام صاحب او صاحبینو رحمه الله په اتفاق پر جارج کس حکومت عدل واجبيږي او ارش يعني دیت نه واجبيږي؛ ځکه د دیت واجبيدو لپاره دا ضروري ده چي زخم به نفس متأثر کړی وي يعني د زخم اثر به نفس ته رسېدلی وي، او دلته نفس نه دی متأثر سوی بلکي جوړ سوی دی، او کله چي نفس متأثر سوی نه دی، نو ښکاره ده چي پر جارج به ارش هم واجب نه وي. (احسن الهدایه)

که مقطوع الید معافي وکړی او بیا د قطع له امله مړ سي (حکم او تفصیل)

قَالَ [امام محمد رحمه الله په جامع صغیر کي] فرمائي وَمَنْ قَطَعَ يَدَ رَجُلٍ او څوک چي د یو سړي لاس پرېکړي فَقَعَا النِّقْطُوعَةَ يَدًا عَنْ الْقَطْعِ بیا د چا لاس چي پرېکړل سوی دی [يعني مقطوع الید] هغه قطع معاف کړي ثُمَّ مَاتَ مِنْ ذَلِكَ بیا هغه د دې قطع په وجه مړ سي فَعَلَى الْقَاطِعِ الذِّكْرُ فِي مَالِهِ نو پر قاطع په خپل مال کي دیت واجب دی وَإِنْ عَقَا عَنْ الْقَطْعِ وَمَا يَخْذُ مِنْهُ او که مقطوع الید قطع او کوم څه چي له قطع څخه پېښ سي هغه [هم] معاف کړي ثُمَّ مَاتَ مِنْ ذَلِكَ بیا هغه له همدې قطع څخه مړ سي فَهُوَ عَقْفُوعٌ النَّفْسِ نو دا د نفس معاف کول دي ثُمَّ إِنْ كَانَ عَقَا بیا که قطع خطاء وي فَهُوَ مِنَ الثُّلُثِ نو دا معافي به له ثلث المال څخه وي وَإِنْ كَانَ عَمْدًا او که قطع عمدای وي فَهُوَ مِنْ جَبِيئِ الْمَالِ نو معافي به له ټوله مال څخه وي وَهَذَا يَنْبَغِي أَنْ حَنِيفَةً او دا [تفصیل] دامام صاحب رحمه الله په نهېز دی وَقَالَ: إِذَا عَقَا عَنْ الْقَطْعِ او صاحبین رحمه الله فرمائي: چي کله

[مقطوع الید] قطع معاف کړه. فَهُوَ عَفْوٌ عَنِ النَّفْسِ أَيْضًا نو دا د نفس هم معاف کول دي وَعَنِ فِدَا
الْخِلَافِ إِذَا عَفَا عَنِ الشَّجَةِ او پر همدغه اختلاف دي کله چي هغه د سر زخم معاف کړي ثُمَّ سَرَى إِلَى
النَّفْسِ وَمَاتَ بیا هغه زخم نفس ته سرایت وکړي او هغه [مشجوج] مړ سي لَهُمَا: أَنَّ الْعَفْوَ عَنِ
الْقَطْعِ عَفْوٌ عَنْ مُوجِبِهِ د صاحبینو رَحْمَتُهَا الله دلیل دا دی: چي قطع معاف کول د قطع موجب
[حکم] معاف کول دي وَمُوجِبُهُ الْقَطْعُ لَوْ اقْتَصَرَ او د قطع موجب [حکم] قطع ده که زخم سرایت
نه وکړي أَوْ الْقَتْلُ إِذَا سَرَى یا قتل دی کله چي زخم سرایت وکړي فَكَانَ الْعَفْوُ عَنْهُ عَفْوًا عَنْ أَحَدٍ
مُوجِبِيهِ أَثَرُهُمَا كَانَ نو د قطع معاف کول به د قطع د دواړو موجبو [دواړو حکمونو] معاف کول وي.
هغه که هریو هم وي وَلَا يُقَالُ اسْمُ الْقَطْعِ يَتَنَاوَلُ السَّارِيَ وَالْبَقِيَّةَ او ځکه چي لفظ د قطع سرایت کونکي
او ناسرایت کونکي دواړو [زخمو] لره شامل دي فَيَكُونُ الْعَفْوُ عَنِ قَطْعٍ عَفْوًا عَنْ شُعْبَتِهِ نو د قطع معاف کول
به د هغې د دواړو قسمونو معاف کول وي وَصَارَ كَمَا إِذَا عَفَا عَنِ الْجَنَائَةِ او دا داسي سولکه جنایت چي
معاف کړي فَاللَّهُ يَتَنَاوَلُ الْجَنَائَةَ السَّارِيَّةَ وَالْبَقِيَّةَ نو دا معافي سرایت کونکي او ناسرایت کونکي دواړو
[جنایتونو] لره شاملیږي كَذَا هَذَا نو همداسي به دا هم وي [یعني همداسي به قطع هم دواړو لره شامله وي].

اللفات: ﴿عفا﴾ د نصر د باب ماضي ده: معافي کول (معاف کول). بخښل. سزا پرېښوول (مصاحف اللغات). ﴿يحدث﴾ د نصر د باب مضارع ده: پېښېدل، پيدا کېدل. ﴿الشجة﴾ د سر زخم. ﴿اقتصر﴾ د افتعال د باب ماضي ده: اکتفا کول، منحصر کېدل، مراد: سرایت نه کول. ﴿موجب﴾ د افعال د باب مفعول دی: واجب کړ سوی (هغه څه کوم چي د بل څه په وجه واجب وي). حکم، مقتضا، ﴿يتناول﴾ د تفاعل د باب مضارع ده: شاملېدل.

تشریح: صورت د مهملې: دا دی که زید مثلاً د حامد لاس پر بکړي، برابره ده عمداً یې پر بکړي او که خطاً، بیا مقطوع الید (حامد) دا قطع معاف کړي او قاطع (زید) ته بخښنه وکړي خو تر دې معافي او بخښني وروسته د هاغه قطع په وجه مقطوع الید مړ سي، نو اوس پر قاطع په خپل مال کي دیت واجب دی: ځکه دا مسئله له قطع څخه د قتل و طرف ته متعدي سوه او مقطوع الید فقط قطع معاف کړي ده. قتل یې نه دی معاف کړی، لهذا له قاطع څخه به د لاس قصاص خو نه اخیستل کیږي. لېکن د قتل په وجه پر هغه د نفس دیت خامخا واجبیږي.

وان عفی... وما یحدث إلخ: ددې حاصل دادی چي که مقطوع الید په دې الفاظو قاطع ته معافي کړي وي چي قطع هم معاف ده او د دغه قطع په نتیجه کي چي هر څه پېښ سي. هغه هم درته معاف دي. او بیا د همدې قطع په وجه هغه مړ سي. نو اوس پر قاطع هیڅ شی نه واجبیږي. نه قصاص او نه دیت خو په مذکوره صورت کي (یعني چي مقطوع الید قطع و ما یحدث منه ټوله معاف کړي وي بیا هغه مړ سي. په دې صورت کي) صرف دا خبره یاد ساتل پکار دي چي که د مقطوع الید لاس خطا پر پکړل سوی وي. نو دا معافي د هغه د مال په ثلث (درېیمه حصه) کي جاري کیږي لهدا که د عفو له مقدار څخه بغیر د مقطوع الید سره نور مال نه وي. نو دا معافي د هغه په یو ثلث کي جاري کیږي او ما بقي دوه ثلثه به قاطع اداء کوي او د مقطوع الید وارثانو ته به یې ورکوي. او که په مذکوره صورت کي قطع الید عمدا وي. نو په دې صورت کي په ټوله مال کي معافي جاري کیږي او په هغه کي به کمی وزیاتوب نه کیږي. دا ټوله تفصیل دامام صاحب رَحْمَةُ اللهِ د مسلک مطابق دي.

وقالا إذا عفی إلخ: په دې سلسله کي د صاحبینو رَحْمَتُ اللهِ مذهب دادی چي کله مقطوع الید کس (حامد) قطع معاف کړه. نو په دې سره عفو عن النفس هم متحقق سوه یعني قاطع د قتل له جرم څخه هم بري سو. لهدا د صاحبینو رَحْمَتُ اللهِ په نېز پر قاطع په یوه صورت کي هم قصاص او دیت نه واجبیږي. برابره ده مقطوع صرف قطع معاف کړي وي. یا قطع و ما یحدث منه ټوله یې معاف کړي وي. (احسن الهدیه)

وعلى هذا الخلاف إلخ: ددې حاصل دادی چي که زید مثلاً د حامد سر مات کړي او زخمي یې کړي. بیا مشجوج (حامد) دا شخه (د سر زخم) معاف کړي او شاج (زید) ته بخښنه وکړي. خو تر دې وروسته شخه سرایت وکړي او د هغه په وجه مشجوج مړ سي. نو په دې کي هم دامام صاحب او صاحبینو رَحْمَتُ اللهِ همدغه اختلاف دی. یعني دامام صاحب رَحْمَةُ اللهِ په نېز د دې زخم (شخه) په معافي سره قتل نه معاف کیږي. نو ځکه پر شاج (زید) دیت واجب دی. لېکن د صاحبینو رَحْمَتُ اللهِ په تېز د داسي زخم معافي د قتل معافي لره هم شاملیږي او پر شاج هیڅ شی نه واجبیږي.

لهما إلخ: دا د صاحبینو رَحْمَتُ اللهِ دلیل دی. حاصل یې دادی چي د قطع او زخم معاف کول د قطع موجب او حکم معاف کوي. او د قطع سره دوه حکمه متعلق دي: ① که د قطع زخم سرایت نه وکړي او د هغه په وجه مړگ واقع نه سي. نو د هغه حکم قطع الید دی (چي د قاطع لاس به پر پکړل کیږي). ② او که زخم سرایت وکړي او مقطوع الید مړ سي. نو د هغه حکم قتل او قصاص دی. لهدا کله چي

مقطوع الید قطع معاف کړه (یا مشجوع شخه معاف کړه). نو دا معافي به د قطع (او شخه) دواړو قسمونو او حکمونو لره شامله وي او کوم قسم چي هم متحقق سي په هغه کي به دا معافي جاري وي برابره ده هغه قطع الید وي او که قتل او قصاص وي، لنډه دا چي دا معافي به د قاطع ټوله جرم لره محیط وي او پر قاطع به هيڅ شی هم واجب نه وي.

ولأن اسم القطع إلخ؛ دابل دلیل دی. حاصل یې دادی چي د قطع دوه قسمونه دي: (۱) قطع ساري (چي د قطع زخم سريټ وکړي)، (۲) قطع مقتصر (کوم چي سريټ نه وکړي) او څرنګه چي دلته مقطوع الید قطع معاف کړې ده، نو دا معافي به د قطع دواړو قسمونو لره شامله وي او قطع ساري او قطع مقتصر به دواړه معاف وي. او ښکاره ده چي کله دواړه معاف دي، نو د قاطع جرم او جنایت به له بېخه ختم سي او پر قاطع به هيڅ ضمان او تاوان هم واجب نه وي. ددې مثال داسي دی لکه حامد چي له سره جنایت معاف کړي. نو ښکاره ده چي دا معافي جنایت ساريه او جنایت مقتصره دواړه لره شامليري. نو همدا سي به په مذکوره مسئله کي د قطع معافي هم قطع ساري او قطع مقتصر دواړو لره شامله وي او له بېخه به جرم معاف وي. (احسن الهدایه)

په مذکوره مسئله کي د امام صاحب رحمه الله دلیل

وَلَهُ: أَنَّ سَبَبَ الْقَتْلِ قَدْ تَحَقَّقَ، وَدَامَ صَاحِبُ رَجْتِهِ اللَّهُ دَلِيلُ دَادِي: چي د ضمان سبب ثابت سوی دی وَهُوَ قَتْلُ نَفْسٍ مَعْصُومَةٍ مُتَقَوِّمَةٍ او هغه د معصوم قیمت لرونکي نفس قتلول دي وَالْعَفْوُ لَمْ يَسْنَأْ لَهُ بِضَرِيحِهِ او عفو اصراًحتاً قتل لره شامله نه ده لِأَنَّهُ عَفَا عَنِ الْقَطْعِ ځکه چي هغه [مقطوع الید] قطع معاف کړې ده وَهُوَ غَيْرُ الْقَتْلِ او قطع له قتل څخه بغير ده [يعني قطع قتل نه ده] وَبِالْبَرَاءَةِ تَبَيَّنَ أَنَّ الْوَاقِعَ قَتْلٌ او د سريټ په وجه دا خبره څرګنده سوه چي کوم شی واقع سوی وو هغه قتل دی وَحَقُّهُ فِيهِ او د مقطوع الید حق په همدې قتل کي دی وَنَحْنُ نُوَجِّبُ صَبَاحَهُ او موږ هم ددې قتل ضمان واجبوو وَكَانَ يَتَبَيَّنُ أَنَّ يَجِبُ الْقِصَاصُ او مناسب خوا واه چي قصاص واجب سوي وای وَهُوَ الْقِيَاسُ او همدا قياس دی لِأَنَّهُ هُوَ الْمَوْجِبُ لِلْعَفْوِ ځکه همدا قصاص د قتل عند موجب دی إِلَّا أَنَّ فِيهِ إِسْتِحْسَانًا يَجِبُ الدِّيَّةُ خواستحسانا ديت و اجبيري لِأَنَّ صُورَةَ الْعَفْوِ أَوْ رَثَتْ شُبْهَةً ځکه د معافي صورت شېبه پيدا کړه وَهِيَ دَارَةٌ لِلْعَفْوِ او شېبه د قصاص دفع کونکې [او ساقطونکې] ده وَلَا نُسَلِّمُ أَنَّ الشَّارِي نَوْعٌ مِنَ الْقَطْعِ او موږ دا خبره نه تسليموو چي ساري د قطع يو قسم دی وَأَنَّ

سَبْرِيَّةً صَفَةً اونه دا | تسليموا | چي سرایت د قطع صفت دی بَلِ الشَّارِ فِي قَتْلِ مِنَ الْإِبْتِدَاءِ
بنکي ساري | سرایت کونکی | له شروع څخه قتل دی وَكَذَا لَا مُوجِبَ لَهُ مِنْ حَيْثُ كَوْنِهِ قَطْعًا او
همدارنگه قطع الید لره د قطع کېدلو په حیثیت سره | اوس | هیڅ موجب نسته فَلَا يَثْبُتُ لَهُ الْعَفْوُ نو
څخه قطع لره به معافي شامله نه وي بِخِلَافِ الْعَفْوِ عَنِ الْجَنَائَةِ په خلاف د جنایت معاف کولو لاندې
إِسْمُ جُنُبٍ ځکه چي جنایت اسم جنس دی وَبِخِلَافِ الْعَفْوِ عَنِ الشَّجَةِ وَمَا يَخْبُثُ مِنْهَا او په
خلاف د سر د زخم او د هغه څخه د معاف کولو کوم چي له دې زخم څخه پېښ سي لِأَنَّهُ صَرِيحٌ فِي
تُعْفُو عَنِ اسْرِيَّةٍ وَالتَّغْلِبِ ځکه دا معافي د سرایت او قتل په معاف کولو کي صریح ده | يعني دا
صراحتاً د سرایت او قتل هر څه معاف کول دي |.

اللغات: «تحقق» د تغفل د باب ماضي ده: موجودېدل او ثابتېدل. «معصومة» د ضرب د باب
مفعول دی: بې جرمه. محفوظ (د حفاظت حقدار). «متقومة» د تغفل د باب مفعول دی: قیمت
لرونکی. قیمتداره. «يلبغى» د انفعال د باب مضارع ده: مناسب ده. پکار ده.

تشریح: په مخکنۍ مسئله کي دامام صاحب رَجَّهْ اَنَّهُ د دلیل حاصل دا دی چي دلته قاطع تصور
واره دی او د هغه له طرفه د ضمان سبب ثابت سوی دی: ځکه هغه یو معصوم متقوم نفس قتل کړی
دی. نو د قاعدې مطابق خو پر هغه قصاص واجبېدل پکار دي لکه څرنګه چي د قیاس همدا تقاضا
ده: ځکه په قتل سره ضمان واجبېږي. خو بیا هم استحساناً دلته موږ ځکه پر قاتل دیت واجب کړی
دی: چي د مقطوع الید له طرفه قطع معاف سوې ده او د دې معافي په وجه په قصاص کي شبهه پیدا
سوه. نو ځکه د دغه شبهې په وجه قصاص خو به معاف کیږي (ځکه په شبهې سره قصاص ساقطېږي)
لېکن دیت به نه معاف کیږي. ځکه کوم شی چي معاف کړی سوی دی یعنې قطع. دا د هغه شي غیر
ده کوم چي متحقق سوی دی. یعنې مقطوع الید قطع معاف کړې ده او دلته قتل متحقق سوی دی
(چي مقطوع الید مړ سوی دی). نو ښکاره ده چي د قطع په معافي سره به قتل نه معاف کیږي. ځکه دلته د
قطع معافي صراحتاً د قتل معافي لره شامله نه ده. حالانکي د مقطوع الید حق په قتل کي دی. نو ځکه
هغه ته به د قتل په عوض کي دیت خامخا ورکول کیږي.

وَلَا نَسْلَمُ إِلَيْهِ: دا د صاحبینو رَجَّهْ اَنَّهُ د قیاس جواب دی چي عفو عن القطع دوی عفو عن القتل
گرځولې ده: د جواب حاصل دا دی چي عفو عن القطع عفو عن القتل نه ده او دا څنګه کېدلای سي!

حالانکې دلته زخم ترمه پوري سرایت کړی دی او ساري گرځېدلی دی او ساري خو نه د قطع یو قسم دی او نه خاص د قطع صفت دی، بلکې ساري جلا او مستقل یو قسم دی او تر قطع لاندې داخل او شامل نه دی. نو صاحبین رَجَّتْهُنَّ الله چي ساري د قطع قسم گڼي او عفو عن القطع دوی عفو عن القتل گرځوي دامور نه تسلیموو، لهذا د قطع په معافي سره به قتل نه معاف کيږي، بلکې د قتل په عوض کي به پر قاطع قاتل دیت خامخا واجب وي.

بخلاف العفو عن الجنایة إلخ: دا هم صاحبینو رَجَّتْهُنَّ الله ته جواب دی چي دوی د جنایت معافي په مثال کي پېش کړي ده، نو فرمایي چي دا هم صحیح نه دي؛ ځکه جنایت اسم جنس دی کوم چي د جنایت او جرم ټولو اقسامو لره شامل دی برابر ده هغه جنایت ساريه وي او که جنایت مقتصره وي. لهذا د جنایت معافي خو به د هغه ټولو قسمونو لره شاملیږي، لېکن د قطع معافي به د قتل معافي لره نه شاملیږي؛ ځکه په قطع او قتل کي هیڅ مناسبت او مطابقت نسته.

د دې په خلاف که مقطوع الید په دې الفاظو معافي کړي وي چي زه د قاطع قطع یا زخم اوله دغه قطع یا زخم څخه پېښېدونکي هر څه معاف کوم، نو په دې صورت کي د قطع او زخم سره قتل هم معاف کيږي؛ ځکه هغه صراحتاً د هر څه معافي کړي ده او دا معافي ساري او غیر ساري دواړو لره شامله ده. (احسن الهدایه)

په مذکوره صورت که که قطع خطاء وي نو څه حکم دی؟

وَلَوْ كَانَ الْقَطْعُ خَطَاً او که چيري قطع [د لاس پرېکول] په خطاء سره سوي وي فَقَدْ أَجْرَاهُ مَجْرَى الْعَبْدِ فِي هَذِهِ الْوُجُوهِ وَقَاتَا وَخِلَافَا نو هغه امام محمد رَجَّه الله په دې ټولو اتفاقي او اختلافي صورتونو کي د عمد قائم مقام گرځولی دی أُذِنَ بِذَلِكَ إِطْلَاقُهُ او د دې خبر ورکړی دی دامام محمد رَجَّه الله اطلاق [يعني د جامع صغیر مخکینی مطلق عبارت همدا نيسي] إِلَّا أَنَّهُ إِنْ كَانَ خَطَاً خو که قطع خطاء وي فَهُوَ مِنَ الثُّلُثِ نو معافي به [د مال] له درېيمې حصې څخه وي وَإِنْ كَانَ عَمْدًا او که قطع عمد وي فَهُوَ مِنْ جَمِيعِ الثَّالِ نو معافي به له ټوله مال څخه وي لِأَنَّ مُوجِبَ الْعَمْدِ الْقَوْدُ ځکه چي د عمد موجب قصاص دی وَلَمْ يَتَعَلَّقْ بِهِ حَقُّ الْمَوْتَةِ او د قصاص سره د وارثانو حق نه متعلق کيږي لِأَنَّهُ لَيْسَ بِمَالٍ ځکه چي قصاص مال نه دی فَصَارَ كَمَا إِذَا أُؤْتِيَ بِإِعَارَةٍ أَرْضِهِ نو داسي سو لکه څوک چي وصيت وکړي د خپلي ځمکي د عاريتاً ورکولو (چي زما ځمکه فلانکي ته په

عاریت وړکړئ! اَمَّا الْخَطَا فَمُؤْجِبُهُ الْهَالُ او کوم چي خطاء ده نو د هغه موجب مال دی وَحَقُّ الْوَرَثَةِ يَتَعَلَّقُ بِهِ او د مال سره د وارثانو حق متعلق کیږي فَيُعْتَبَرُ مِنَ الثَّلْثِ نو ځکه [د مال] له درېیمي حصې څخه به معافي معتبره وي.

اللغات: ﴿الوجه﴾ جمع د وَجْه ده، د دې یوه معنی ده: صورت، ﴿وفاقاً﴾ په اتفاقي توګه، بالاتفاق.

﴿أذن﴾ د سمع د باب ماضي ده، د دې په صله کي چي بآ ذکر سي نو معنی یې ده: خبر ورکول.

تشریح: صورت د مسئلې: دا دی چي کوم تفصیلات چي مخکي بیان سول، د هغوی تعلق د عمداً

قطع الید سره دی، لېکن که قاطع خطاء دیو چا لاس پرېکړی وي، نو امام محمد رَحْمَهُ الله هغه هم په مخکيني ټولو صورتونو کي د حکم په اعتبار د عمداً قطع سره لاحقه کړې ده او د عمداً قطع الید احکام او مسائل ستاسي مخته ذکر سول، او خطاء قطع د عمداً قطع سره ځکه لاحق کړل سوې ده چي امام محمد رَحْمَهُ الله په جامع صغیر کي قطع د عمداً او خطاء له وصف څخه مطلق ذکر کړې ده

چي "ومن قطع يد رجل فعفا المقتوعة يد الخ" (په دې کي د عمداً او خطاء هېڅ قید نسته)، نو ځکه موږ هم په ټولو صورتونو کي خطاء د عمد سره لاحقه کړې ده او دواړه مو متحد الاحکام ګرځولي دي. خود دیت واجبېدلو په هکله په عمد او خطاء کي څه فرق دی او هغه دا دی چي که قطع الید خطاء وي او بیا مقطوع الید قطع معاف کړي، نو دا معافي د مال له ثلث (درېیمي حصې) څخه معتبره ده، او که قطع الید عمداً وي او مقطوع الید معافي وکړي، نو دا معافي له ټوله مال څخه معتبره ده؛ ځکه د عمد حکم او موجب قصاص دی او د قصاص سره د وارثانو حق نه متعلق کیږي؛ ځکه قصاص مال نه دی او د وارثانو حق د مال سره متعلق کیږي، نو ځکه د عمد په صورت کي به معافي له ټوله مال څخه معافي وي، د دې مثال دا دی لکه یو څوک چي وصیت وکړي چي زما ځمکه دي فلانکي ته عاریتاً ورکول سي، نو دا وصیت په ټوله ځمکه کي نافذیږي؛ ځکه د عاریت په صورت کي د ځمکي منفعت ورکول مقصود دي، نه ځمکه ورکول (یعني د عاریت مقصد دا وي چي مستعیر له هغه څخه څو وخت نفع واخلي او بیرته یې واپس کړي)، لهذا دا مال (ځمکه) ورکول نه دي، نو ځکه په ټوله ځمکه کي به وصیت نافذیږي، د دې په خلاف که هغه داسي وصیت وکړي چي زما ځمکه دي فلانکي ته ورکول سي، نو بیا دا وصیت د ځمکي په ثلث (درېیمه حصه) کي نافذیږي؛ ځکه چي اوس موصی له ته ځمکه په ملکیت کي ورکول کیږي او ځمکه مال ده او د مال سره د وارثانو حق متعلق وي، لهذا اوس به د ځمکي سره د وارثانو حق متعلق وي او وصیت به د هغې په ثلث کي نافذیږي، نو همداسي په مذکوره مسئله کي هم دي چي د عمداً قطع موجب قصاص دی او قصاص مال نه دی، نو ځکه په دې

صورت کي به معافي په ټوله مال کي نافذیږي. او د خطا قطع موجب دیت دی او دیت مال نه دی. لهدا د هغه سره به د وارثانو حق متعلق وي او په دې صورت کي به معافي د مال په ثلث کي نافذیږي.

د لاس پر بکونکي بنځي د لاس پر دیت د نکاح کولو حکم

قَالَ: وَإِذَا قَطَعَتِ الْمَرْأَةُ يَدَ رَجُلٍ فَرَمَائِي: أَوْ كَلَهُ جِي بَنُخْه د یو سړي لاس پر بکړي فَتَزَوُّجَهَا عَلَی يَدِهِ بیا داسې |مقطوع الید| د هغې |قاطع بنځي| سره دخپل لاس په عوض کي نکاح وکړي ثُمَّ مَا تَبِيَّاسْ سړی مړ سي فَلَهَا مَهْرُ مِثْلِهَا نو د بنځي لپاره خپل مهر مثل دی وَعَلَى عَاقِلَتِهَا الدِّيَّةُ او د هغې پر عاقله وودیت واجب دی إِنْ كَانَ عَقْلاً که قطع خطا وي وَإِنْ كَانَ عَمْدًا او که قطع عمدا وي فَعَلَى مَالِهَا نو بیا د بنځي په مال کي |دیت واجب| دی وَهَذَا إِذَا عِنْدَ ابْنِ حَنِيفَةَ او دا [حکم] د امام صاحب رَحْمَهُ الله په نېز دی إِنْ أَلَانَ الْعَفْوُ عَنِ الْيَدِ إِذَا لَمْ يَكُنْ عَفْوًا عَنَّا يَخْذُ مِنْهُ عِنْدَهُ خُكْه کله چي د لاس معاف کول د امام صاحب رَحْمَهُ الله په نېز د هغه څه معاف کول نه دي کوم چي له قطع څخه پېښېدونکي وي قَالَ الشَّرْحُ عَلَی الْيَدِ لَا يَكُونُ تَزَوُّجًا عَلَی مَا يَخْذُ مِنْهُ نو پر لاس نکاح کول به پر هغه څه نکاح کول نه وي کوم چي له قطع څخه پېښ سي ایا په بله وینا دا چي کله د امام صاحب رَحْمَهُ الله په نېز د مقطوع لاس په معاف کولو کي د هغه شي معافي داخله نه ده کوم چي د قطع په وجه پېښ سي (يعني قتل وغيره) نو د لاس په عوض کي نکاح کول به د هغه شي په عوض کي نکاح کول نه وي |.

اللغات: ﴿تزوج﴾ د تفعل د باب ماضي ده: نکاح کول. واده کول. ﴿عاقلة﴾ متعلقين او خاندان والا.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی که بنځه د یو سړي لاس پر بکړي، نو پر دې بنځي د هغه سړي د لاس ضمان او دیت واجب دی. اوس که هغه سړی (مقطوع الید) د همدغه بنځي سره نکاح وکړي او خپل د پر بکړل سوي لاس ضمان او دیت (کوم چي پر بنځي واجب دی) په مهر کي وټاکي. نو دا نکاح صحیح او جائز ده او پر بنځي چي د قطع الید کوم ضمان واجب دی. دا د هغې د مهر عوض گرځي. لېکن که تر نکاح وروسته د همدې قطع په وجه سړی مړ سي. نو څرنگه چي اوس د بنځي قطع د سرایت کولو په وجه په قتل بدله سوه څو څکه په دې صورت کي د لاس ضمان کوم چي مهر ټاکل سوی وو. هغه باطلیږي او نکاح بغیر له مهره گرځي او څرنگه چي له مهر ذکر کولو څخه بغیر هم نکاح صحیح کیږي او په هغه صورت کي مهر مثل واجبېږي. نو ځکه په دې مسئله کي به هم دا نکاح صحیح کیږي او د بنځي لپاره به مهر مثل واجب وي. او د بنځي قطع الید کوم چي په قتل بدله

سوې ده هغه که خطاء قطع وي. نو د هغې پر عاقله وو دیت و اجبيري او که عمداً قطع وي. نو بیا پر ښځې په خپل مال کي دیت و اجبيري.

وهذا عند أبي حنيفة إلخ: فرمائي دا ټوله تفصيل د تاج الفتهاء حضرت امام اعظم رَحِمَهُ اللهُ په ښېر دی: ځکه د امام صاحب رَحِمَهُ اللهُ په ښېر عفو عن القطع عفو عن القتل نه ده. نو ځکه د مقطوع لاس پر ضمان چي کومه نکاح سوې ده. دا نکاح به د هغه شي په عوض کي معتبره نه وي کوم چي له قطع څخه پېښ سوې دی يعني قتل (په لنډه توگه دا چي کله عفو عن القطع د امام صاحب رَحِمَهُ اللهُ په ښېر عفو عن القتل نه ده نو د قطع اليد پر ضمان چي کومه نکاح سوې ده. هغه نکاح به د قتل پر ضمان معتبره نه وي). بلکي هغه به صرف د لاس پر ضمان منحصره وي (او د قتل ضمان به د ښځي مهر گرځول صحيح نه وي). او په مذکوره مسئله کي د مقطوع اليد يعني د خاوند په مرگ سره ټاکل سوې مهر باطل سو. نو ځکه د ښځي لپاره به مهر مثل و اجبيري لېکن د هغه سره پر ښځي د قتل دیت هم و اجبيري. (احسن الهدایه)

د ډورنۍ مسئلې نور وضاحت

ثُمَّ الْقَضَاءُ إِذَا كَانَ عَمْدًا بَيَّا كَمَا قُطِعَ [د لاس پرېکول] قصداً سوي وي يَكُونُ هَذَا تَرْجَا عَلَى الْقِصَاصِ فِي الطَّرَفِ نو دا به د طرف [اندام] پر قصاص نکاح کول وي وَهُوَ لَيْسَ بِمَالٍ حال دا چي قصاص مال نه دی فَلَا يَصْلُحُ مَهْرًا نو ځکه قصاص به د مهر جوړېدلو صلاحيت نه لري لَا سِمَتًا عَلَى تَقْدِيرِ الشَّقْوَةِ په ځانگړې توگه د ساقطېدلو پر تقدير [يعني خصوصاً د قصاص ساقطېدلو په صورت کي] فَيَجِبُ مَهْرُ الْبَيْتْلِ نو ځکه مهر مثل به واجب وي وَعَلَيْهَا الذِّبَةُ فِي مَالِهَا او پر ښځي به په خپل مال کي دیت واجب وي لِأَنَّ الشَّرْكَاءَ وَإِنْ كَانَ يَتَضَعْنَ الْعَفْوَ ځکه نکاح کول که څه هم معافي لره متضمن دي عَلَى مَا نَبَّيْنَاهُ إِنَّ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى د هغه تفصيل مطابق چي موږ به يې ان شاء الله [وړوسته] بيان کړو لَكِنْ عَنِ الْقِصَاصِ فِي الطَّرَفِ فِي هَذِهِ الصُّورَةِ لېکن هغه په دې صورت کي د طرف [اندام] له قصاص څخه معافي ده [يعني نکاح کول که څه هم معافي لره متضمن دي خو هغه معافي په دې (د عمد) په صورت کي قصاص فی الطرف لره متضمنه ده] وَإِذَا سَرَى او کله چي قطع سرايت وکړی تَبَيَّنَ أَنَّهُ قَتَلَ النَّفْسَ نو دا خبره څرگنده سوه چي دا خو د نفس قتلول دي [قطع اليد نه ده] وَلَمْ يَتَنَاوَلْهُ الْعَفْوُ او معافي قتل لره شامله نه وه فَتَجِبُ الذِّبَةُ نو ځکه دیت به واجب وي وَتَجِبُ فِي مَالِهَا لِأَنَّهُ عَمْدٌ او د ښځي په مالک

کي به [حکه] واجب وي حکه چي دا قطع عمد دی وَالْقِيَّاسُ أَنْ يَجِبَ الْقِصَاصُ او قیاس دادی چي قصاص واجب سي عَلَى مَا بَيَّنَّاهُ لکه څرنگه چي [منځي] موږ دا بیان کړه وَإِذَا وَجَبَ لَهَا مَهْرُ الْبَيْلِ وَعَلَيْهَا الدِّيَّةُ او کله چي د بنځي لپاره مهر مثل واجب سو او پر بنځي دیت واجب سو تَقَدَّمَ الْمَقَاصَةُ إِنْ كَانَا عَلَى السَّوَاءِ نو مقاصه [تبادله] به واقع کيږي که چيري دیت او مهر مثل سره برابر وي وَإِنْ كَانَ فِي الدِّيَّةِ فَضْلٌ او که په دیت کي زیاتوب وي تَرُدُّهُ عَلَى الْوَرِثَةِ نو بنځه به هغه زیاتوب [زائد مقدار] د خاوند وارثانو ته واپس کوي وَإِنْ كَانَ فِي الْمَهْرِ فَضْلٌ او که په مهر کي زیاتوب وي يُرَدُّهُ الْوَرِثَةُ عَلَيْهَا نو د خاوند وارثان به هغه بنځي ته واپس کوي وَإِذَا كَانَ الْقَطْعُ خَطَاً او کله چي قطع خطا وي يَكُونُ هَذَا تَرَكُّبًا عَلَى أَرْضِ الْيَدِ نو دا به د لاس پر دیت نکاح کول وي وَإِذَا سَرَى إِلَى النَّفْسِ خو کله چي قطع د نفس و طرف ته سرایت وکړي تَبَيَّنَ أَنَّهُ لَا أَرْضَ لِلْيَدِ نو دا خبره څرگنده سوه چي لاس لره هيڅ دیت نه وو وَأَنَّ الْمُسْتَشْيَ مَعْدُومٌ او دا [خبره څرگنده سوه] چي ټاکل سوی مهر [دیت] معدوم دی فَيَجِبُ مَهْرُ الْبَيْلِ نو حکه مهر مثل به واجب وي كَمَا إِذَا تَزَوَّجَهَا عَلَى الْيَدِ لکه کله چي سړی د بنځي سره نکاح وکړي پر هغه شي کوم چي په لاس کي دی [مثلاً سړی ووايي چي زما په لاس کي کوم شی دی هغه زما له طرفه مهر دی] وَلَا شَيْءَ فِيهَا حال دا چي په لاس کي هيڅ شی نه وي وَلَا يَتَقَاضَانِ او [دلته] به دیت او مهر مثل نه نمره مقاصه کيږي لِأَنَّ الدِّيَّةَ تَجِبُ عَلَى الْعَاقِلَةِ فِي الْخَطَا وَالْمَهْرُ لَهَا حُكْمٌ [دلته] په قطع خطا کي دیت پر عاقله وو واجب دی او مهر مثل د بنځي لپاره واجب دی.

اللغات: ﴿الطرف﴾ طرف، اندام، عضو، ﴿لا سيما﴾ خصوصاً، په ځانگړې توگه، ﴿يتضمن﴾ د

تفعل د باب مضارع ده: ضمناً شاملېدل، ﴿المقاصه﴾ د مفاعلي د باب مصدر دی: یو شی د بل شي سره بدلول، یو شی د بل سره مقابله کول، ادل بدل کول (مثلاً پر زيد د خالد لس درهمه قرض باندي وي، او بيا د خالد هم پر زيد لس درهمه قرض باندي سي، نو دوی خپل قرضونه سره ادل بدل کړي، دې ته مقاصه وايي).

تبادله کول، ﴿فضل﴾ اضافه او زیاتوب (اضافي او زائد مقدار).

تشریح : صورت د مسئلې : دادی چي مخکي کومه مسئله بیان سوه. که په هغه کي ښځي عمداً د سړي لاس پر پکړی وي. نو پر هغه ښځي خو د لاس قصاص واجب دی. اوس که د دې قصاص په عوض کي مقطوع الید د قاطعه ښځي سره نکاح وکړي. نو څرنگه چي قصاص د مال نه کېدلو په وجه د مهر او د بضع د عوض جوړېدلو صلاحیت نه لري. که څه هم قصاص موجود وي او ساقط سوې نه وي او څرنگه چي دلته قصاص ساقط سوې دی (د مهر گرځولو په وجه). نو اوس به په درجه اولی هغه د مهر جوړېدلو قابل نه وي. نو ځواکي دلته په نکاح کي د مهر ټاکل (تسمیه) صحیح نه سوه (یا ځواکي مهر نه وټاکل سو) او په داسي صورت کي د ښځي لپاره مهر مثل واجبيږي. نو ځکه په دې مذکوره صورت کي به هم د ښځي لپاره مهر مثل ثابت او واجب وي.

او پر ښځي په خپل مال کي د مقتول ځاوند د وارثانو لپاره دیت واجبيږي؛ ځکه دلته که څه هم هم مقطوع الید (مقتول ځاوند) د قطع په عوض کي نکاح کړې ده او دغه نکاح د دې ښځي د جرم معافی لره متضمنه او شامله ده. لېکن بیا هم پر ښځي دیت ځکه واجب دی چي کوم شي لره د معافی شامله ده هغه دلته معلوم دی او کوم شی چي ثابت او متحقق هغه لره شامله نه ده. یا په بله وینا دا چي ځاوند قطع معاف کړې ده حالانکي د سرایت کولو په وجه قطع په قتل بدله سوې ده (یعني قطع له امله ځاوند قتل سوې دی) او ځاوند خو قتل نه دی معاف کړی دی. نو ځکه د قتل په وجه به پر ښځي دیت واجب وي. او څرنگه چي دا د عمد مسئله ده (یعني ښځي عمداً د هغه لاس پر پکړی دی). نو ځکه دا دیت به د ښځي په خپل مال کي واجب وي.

والقیاس الخ: د دې حاصل دادی چي کله ښځي عمداً د سړي لاس پر پکړی دی او د هغه په وجه سړي مړ سوې دی. نو د قیاس او عقل خو مطابق پر ښځي قصاص واجبهېدل پکار دي؛ ځکه عمد د قصاص موجب دی. لېکن بیا هم دلته پر ښځي قصاص ځکه نه دی واجب کړی سوې چي د سړي له طرفه معافي سوې ده یعني هغه قطع معاف کړې وه. نو د دغه معافی په وجه د قصاص په واجبهېدلو کي شبهه پیدا سوه. او تاسي ته ښه معلومه ده چي "الحدود تندرنی بالشبهات". صاحب د کتاب رَجَعَهُ الله په "علی مابیناه" سره همدې طرفه اشاره کړې ده.

واذا وجب لها مهر البش الخ: فرمایي کله چي دا خبره ثابته سوه چي په دې مسئله کي د قاطعه ښځي لپاره مهر مثل واجب دی او پر هغې د مقتول ځاوند دیت واجب دی. نو اوس به دې ته کتل کیږي چي د مهر مثل او دیت مقدار سره برابر دی او که یو له بل څخه کم و زیات دي. که چیري د دواړو مقدار سره برابر وي مثلاً د دې ښځي مهر مثل پنځه زره درهمه وي او دیت هم دغومره وي. نو په دې صورت

کي به مقاصه او تبادلې کيږي يعني مهر مثل د ديت او ديت د مهر مثل بدل گرځي او حساب برابر او ختميږي (يا په بله وړاندا چي ښځه به د واجب ديت په بدله کي خپل مهر مثل د مقتول خاوند وارشانو ته پر پردي او هغوی به د واجب مهر مثل په بدله کي ديت و قاطعه ښځي ته پر پردي نو په دې توگه به حساب سره برابر او ختم سي). او که د ښځي مهر مثل کم وي او ديت زيات وي. نو ښځه به هغه زائد مقدار د خاوند وارشانو ته ورکوي. او که ديت کم وي او مهر مثل زيات وي. نو د ديت له مقدار څخه بغير سابقې مهر مثل به د خاوند وارشانو ته ورکوي. دا ټوله تفصيل هغه وخت دی کله چي ښځي دسري لاس عمدا پرېکړی وي.

لېکن که خطا يې پرېکړی وي او بيا سري ددغه ښځي سره نکاح کړې وي. نو څرنگه چي په دې صورت کي پر ښځي قصاص واجب نه دی بلکي د لاس ارش (دیت) پرې واجب دی. نو ځکه دا نکاح به دارش په عوض کي وي. لېکن کله چي زخم سرييت وکړی او دسري د مرگ سبب وگرځېدی نو دا ښکاره سوه چي د لاس په عوض کي ارش واجب نه وو. او څرنگه چي همدا ارش په مهر کي ټاکل سوی وو او دلته ارش معدوم سو. نو ښکاره ده چي مهر مسمی (ټاکل سوی مهر) هم معدوم سو. لهدا اوس به د ښځي لپاره مهر مثل واجب وي (ځکه په داسي صورت کي مهر مثل واجبيږي). د دې مثال داسي دی لکه يو سري چي د ښځي سره نکاح وکړي او ووايي چي کوم څه زما په لاس کي دي هغه مهر دی او ښځه يې ورسره ومني. لېکن دهغه په لاس کي هيڅ شی نه وي. نو څرنگه چي دلته هم مهر مثل واجبيږي ځکه مسمی يعني په مهر کي ټاکل سوی شی معدوم دی. نو همداسي په مذکور مسئله کي هم مهر مسمی معدوم دی. نو ځکه مهر مثل به واجب وي. او څرنگه چي دا د خطا مسئله ده (يعني ښځي خطا لاس ورپرېکړی دی). نو ځکه د خاوند د مرگېدلو په عوض کي به د دې ښځي پر عاقله وو ديت واجب وي. نه پر ښځي په خپل مال کي. په همدې وجه به دلته مقاصه هم نه کيږي: ځکه دلته مهر مثل خو ښځي ته حاصل سوی دی او ديت د هغې پر عاقله وو واجب سوی دی او ښکاره ده چي د مهر مثل او ديت مقاصه او تبادلې هغه وخت کېدلای سي کله چي ديت هم پر ښځي واجب وي.

د پورتنۍ مسئلې يو بل صورت

قَالَ: وَلَوْ تَزَوَّجَهَا عَلَى الْيَدِ وَمَا يَخْدُثُ مِنْهَا فَرَمَائِي: اَوْ كَهْ مَقْطُوعُ الْيَدِ د قَاطِعِهِ ښځي سره پر لاس او له هغه څخه پر پېښېدونکي څه باندي نکاح وکړي اَوْ عَلَى الْجَنَائِزَةِ يا پر جنايت [نکاح ورسره وکړي] ثُمَّ مَاكَ مِنْ ذَلِكَ بَيَّا هُفَ (مقطوع اليدا) د همدې قطع په وجه مر سي وَالْقَطْعُ عَمْدًا اَوْ قَطْعُ عَمْدًا وَي قَلَّهَا مَهْرٌ وَمِثْلُهَا نو د ښځي لپاره خپل مهر مثل دی لِأَنَّ هَذَا تَزَوُّجٌ عَلَى الْقِصَاصِ ځکه چي دا پر قصاص نکاح کول دي وَهُوَ لَا يَصْدُرُ مَهْرًا اَوْ قِصَاصُ د مهر جوړېدلو صلاحيت نه لري فَيَجِبُ مَهْرٌ

نَشَأَ نو ځکه مهر مثل به واجب وي عَلَي مَا يَتَنَاءُ دهنه تفصيل مطابق کوم چي موږ |مخکي| بيان کړی وَصَاَ کُفَا إِذَا تَزَوَّجَهَا عَلَي خَيْرٍ أَوْ خَيْرٍ او دا داسي سوه لکه د بنځي سره چي پر شرابو يا پر خنزير نکاح وکړي وَلَا شَيْءَ عَلَيْهَا او پر بنځي هيڅ شی واجب نه دی فَإِنَّهُ لَنَا جَعَلَ الْقَصَاصَ مَهْرًا ځکه کله چي سړي قصاص مهر وټاکلی فَقَدْ رَضِيَ بِسُقُوطِهِ بِجَهَةِ الْمَهْرِ نو هغه د مهر په وجه د قصاص په ساقطېدلو راضي سو فَيَسْقُطُ أَضْلًا نو قصاص به بالکليه |له بنځه| ساقطېږي کُفَا إِذَا أَسْقَطَ الْقَصَاصَ بِشَرْطٍ أَنْ يَصِيرَ مَالًا لَكَ کله چي څوک پر دې شرط قصاص ساقط کړي چي هغه مال وگرځي فَإِنَّهُ يَسْقُطُ أَضْلًا نو |په دې صورت کي هم| قصاص بالکليه ساقطېږي.

اللغات: ﴿جهة﴾ اړخ. علت او سبب. جهة المهر: د مهر په وجه او اعتبار سره.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی که بنځي عمداً د سړي لاس پر پرېکړی وي. لېکن بيا سړي دهنه بنځي سره په دې الفاظو نکاح کړې وي چي "د دغه قطع د ضمان (دیت) او له دغه قطع څخه د پېښېدونکي هر شي د ضمان په عوض کي زه ستاسره نکاح کوم" يا "زه د دې جنایت په عوض کي نکاح در سره کوم" (يا په بله وينا دا چي قطع و ما يحدث منه مهر و ټاکي يا جنایت مهر و ټاکي) او بيا د همدې قطع په وجه خاوند مړ سي، نو په دې صورت کي به هم بنځي ته مهر مثل ورکول کيږي: ځکه کله چي د بنځي د قطع زخم په خاوند کي سرايت وکړی او خاوند مړ سو، نو پر بنځي قصاص واجب سو. خو خاوند د "قطع و ما يحدث منه" په عوض کي په نکاح کولو سره ګواکي پر قصاص نکاح کړې ده، او قصاص مال نه دی. لهندا دهنه مهر ټاکل صحيح نه سوه، نو ځکه اوس به د بنځي لپاره مهر مثل واجب وي. د دې مثال داسي دی لکه يو څوک چي د شرابو يا خنزير په عوض کي د بنځي سره نکاح وکړي، نو مهر مثل واجبيږي او بنځي ته به مهر مثل ورکول کيږي، ځکه شراب او خنزير دواړه د مسلمان په حق کي مال نه دي، نو په مهر کي دهنوی ټاکل صحيح نه سوه (او د ټاکل سوي مهر دنه صحيح کېدلو په صورت کي مهر مثل واجبيږي)، نو همداسي په مذکوره مسئله کي هم د مال نه کېدلو په وجه په مهر کي د قصاص ټاکل صحيح نه سوه، نو ځکه دلته به هم قاطعه بنځي ته مهر مثل ورکول کيږي.

ولا شئ عليها إلخ: فرمايي چي په مذکوره مسئله کي بنځي ته خو مهر مثل حاصلېږي لېکن پر هغې د مقتول خاوند په عوض کي هيڅ شی هم نه واجبيږي، نه قصاص پرې واجبيږي او نه دیت: ځکه کله چي خاوند قصاص په مهر کي وټاکلی، نو خاوند دهنه په ساقطېدلو او ختمېدلو راضي سو او په

خپله خوښه يې خپل قصاص ساقط کړې، او د قصاص حکم دا دی چې کله یو وار ساقط سي نو بیا له بېخه ساقطیږي او د بدل و طرف ته نه ساقطیږي، نو ځکه دلته له بېخه قصاص ساقط سوی دی. لهذا اوس خو نه قصاص واجب دی او نه دیت او ضمان واجب دی. د دې مثال داسي دی لکه یو شوک چې وویي زه پر دې شرط قصاص ساقطوم چې هغه مال وگرځي (یا په بله وینا دا چې په دې شرط قصاص معاف کوم چې هغه به مال گرځول کیږي)، نو په دې صورت کي هم بالکلیه قصاص ساقطیږي: ځکه ددې شرط مفهوم او مطلب دا دی چې وینه او خون مال وگرځي، او وینه په هیڅ آسماني دین کي مال نه ده. لهذا دا شرط باطل دی او کله چې شرط باطل سو نو له څه شرط څخه بغیر قصاص له بېخه ساقط او معاف وگرځېدی، نو همداسي په مذکوره مسئله کي هم قصاص له بېخه ساقطیږي او د قصاص په عوض کي هیڅ شی نه واجبیږي.

په پورتنۍ مسئله کي د خطاء قطع په صورت کي د مهر مثل د ساقطېدلو بیان

وَإِنْ كَانَ غَطًا أَوْ كَقَطْعِ الْيَدِ خَطَاءً وَيُزْفَمُ عَنِ الْعَاقِلَةِ مَهْرٌ وَمِثْلُهَا نُوْلُهُ عَاقِلُهُ وَوُشْخُهُ بِهِ دَدٌ
 ښځي د مهر مثل په مقدار ساقطول کیږي وَلَهُمْ ثُلُثُ مَا تَرَكَ وَصِيَّةٌ اَوْ کوم مقدار چې [د مهر مثل تر
 مقدار پرته له دیت څخه] پاته سي نو هغه د عاقله وولپاره وصیت دی لِأَنَّ هَذَا تَزْوُجٌ عَلَى الْبَيَّةِ ځکه
 چې دا پر دیت نکاح کول دي وَهِيَ تَصْلُحُ مَهْرًا اودیت د مهر جوړېدلو صلاحیت لري إِلَّا أَنَّهُ يُغْتَبَرُ
 بِقَدْرِ مَهْرِ الْبِشْلِ مِنْ جَمِيعِ الْمَالِ خو دا چې د مهر مثل تر مقداره پوري به له ټوله مال څخه معافي
 معتبره وي لِأَنَّهُ مَرِيضٌ مَرَضُ الْمَوْتِ ځکه چې هغه د مرض الموت مریض دی وَالتَّزْوُجُ مِنَ الْخَوَائِجِ
 الْأَصْلِيَّةِ اونکاح کول له حوائج اصلیه وو څخه ده وَلَا يَصِحُّ فِي حَقِّ الزَّيَادَةِ عَلَى مَهْرِ الْبِشْلِ اوله مهر
 مثل څخه د زیاتوب [زائد مقدار] په حق کي به معافي صحیح نه وي لِأَنَّهُ مُحَابَاةٌ ځکه دا معافي اده
 خاوند له طرفه مُحَابَاةٌ دَفِيكُونُ وَصِيَّةٌ نو محاباة به وصیت وي وَزْفَمُ عَنِ الْعَاقِلَةِ اوله عاقله وو څخه
 به [ځکه] مهر مثل ساقطول کیږي لِأَنَّهُمْ يَتَخَلَّوْنَ عَنْهَا ځکه چې عاقله د ښځي له طرفه [د دیت]
 تحمل کوي [او د ښځي دیت آواز کوي] فَبَيْنَ الْمَحَالِ أَنْ تَزْجَمَ عَلَيْهِمْ بِتَوْجِبِ جَنَابَتِهَا نو دا نا ممکنه ده
 چې ښځه د خپل جنایت د موجب په هکله پر دوی رجوع وکړي وَهَذِهِ الزَّيَادَةُ وَصِيَّةٌ لَهُمْ اودا
 زیاتوب [زائد مقدار] د عاقله وولپاره وصیت دی لِأَنَّهُمْ مِنْ أَهْلِ الْوَصِيَّةِ ځکه دوی د وصیت اهل

دي لېا أَنَّهُ لَيْسُوا بِقَتْلَةٍ حُكْمه چي دوى قاتلان نه دي فَإِنْ كَانَتْ تَخْرُجُ مِنَ الثُّلُثِ بيا كه زياتوب [زائد مقدار] له ثلث څخه ووځي تَسْقُطُ نو زياتوب ساقطيري وَإِنْ لَمْ تَخْرُجْ او كه نه ووځي يَسْقُطُ ثُلُثُهُ نو د زياتوب [زائد مقدار] ثلث ساقطيري وَقَالَ أَبُو يُوسُفَ وَمُحَمَّدٌ او صاحبين رَحِمَهُمَا الله فرمايي كَذَلِكَ الْجَوَابُ فِيمَا إِذَا تَزَوَّجَهَا عَلَى الْيَدِ چي همداسي جواب [او حكم] دى په هغه صورت كي كله چي سړى د بنځي سره پر مقطوع لاس نكاح وكړي لِأَنَّ الْفَقُوَّةَ الْيَدَ عَقْرًا يَخْدُتُ مِنْهُ عِنْدَهُمَا حُكْمه د صاحبينو رَحِمَهُمَا الله په نېز د مقطوع لاس معاف كول د هغه څه هم معاف كول دي كوم چي له هغه څخه پېښ سي فَاتَّفَقَ جَوَابُهُمَا فِي الْفَضْلَيْنِ نو حُكْمه په دواړو صورتونو كي د صاحبينو رَحِمَهُمَا الله جواب يو دى.

اللغات: ﴿تصلح﴾ د كړم د باب مضارع ده: صلاحيت لرل، قابل كېدل، ﴿الحوائج الاصلية﴾ اصلي حاجتونه، بنيادي ضروريات، ﴿محاباة﴾ د مفاعلي د باب مصدر دى، د دې باب څو معناوي دي چي ځيني يې دا دي: څوك په يو شي سره خاښول، ميلان ورته كول، وركړه او عطيه، ﴿يتحملون﴾ د تفعل د باب مضارع ده: زغمل او برداشت كول، په خپله ذمه اخيستل (په خپله غاړه اخيستل).

تشریح: **صورت د مسئلې:** دا دى كه بنځي خطاء د سړي لاس پر پكړۍ وي او بيا سړي د "قطع و مبا" بحث منه "په عوض كي د هغې سره نكاح كړې وي او بيا د همدې قطع په وجه سړى (خاوند) مړ سوى وي، نو په دې صورت كي د بنځي پر عاقله وو د مقتول خاوند ديت واجبيري: حُكْمه د قطع د خطاء كېدلو په وجه دا نكاح پر ديت سوي ده او ديت مال دى او د دې صلاحيت لري چي په مهر كي وټاكل سي (لكه مخكي چي ذكر سوه)، او دلته به خاوند د مرض الموت مريض شمارل كيږي (د قطع د بريت كولو په وجه)، او قاعده دا ده چي د مرض الموت مريض كه داسي كار وكړي كوم چي د هغه په حوائج اصليه وو كي داخل وي، نو هغه له ټوله مال څخه معتبر كيږي، يعنې په داسي معامله كي هغه دروغ سړي په حكم كي دى، او كومه معامله چي له حوائج اصليه وو څخه نه وي، نو په داسي معامله كي هغه مريض الموت شمارل كيږي او د هغه تصرف په ثلث المال (د مال په درېيمه حصه) كي نافذېږي يعنې داسي معامله د وصيت په درجه گرځي، او نكاح كول له حوائج اصليه وو څخه ده، نو د بنځي مهر مثل به له ټوله مال څخه معتبر وي.

(زائد مقدار) دوچنده وي يعني شپږ زره درهمه وي. نو دې زائد مقدار سره هغه نهه زره درهمه کيږي او د هغه يو ثلث يعني درې زره ساقطیږي. او که له دې زائد مقدار څخه بغير د خاوند نور هيڅ مال نه وي. نو په دې صورت کي د همدې زائد مقدار يو ثلث يعني زر درهمه ساقطیږي او ما بقي دوه زره به د خاوند وارثانو ته ورکول کيږي. همدا مصمون او مقصد صاحب د کتاب رَجْمَةُ اللَّهِ د "فِي الْكَانَتْ تَخْرُجُ مِنَ الثَّلَاثِ تَسْقُطُ" څخه تر آخره پوري بيان کړی دی.

وقال أبو يوسف الخ: فرمايي مخڪي چي ٻوڙ ڪوم د "وهذا عند أبي حنيفة" قيد لگولي دي او مذڪوره تفصيل مو دامام صاحب رَحْمَةُ اللهِ مَسْلُكٌ مَرَّ خُولَى دى. دهغه وجه دا ده چي په مذڪوره دواړه صورتونو كي (يعني كله چي قطع اليد خطا، وي او نكاح پر لاس ايعني د مقطوع لاس پر ديت) باندي سوې وي. يا قطع اليد خطا، وي او نكاح پر لاس ومايحدث منه أو الجنابة باندي سوې وي. نو په دې دواړو صورتونو كي) چي ڪوم فرق دى. هغه صرف دامام صاحب رَحْمَةُ اللهِ په نېز دى، ڪنې د صاحبينو رَحْمَتُ اللهِ په نېز په دواړو صورتونو كي يو حكم دى: حُكْمٌ "غفوعن اليد" د دوى په نېز "غفوعبايحدث منه" لره هم متضمنه او شامله ده. (احسن الهداية)

د قطع البدیه صورت تر قصاص اخیستلو وروسته د مرګ بیان

قَالَ: وَمَنْ قَطَعْتَ يَدَهُ فَرَمَائِي: او د کوم کس لاس چي پرېکړل سي فاقْتَصَّ لَهُ مِنَ الْيَدِ نو د هغه لپاره د لاس قصاص و اخيستل سي ثُمَّ مَاكَ بِيَا هُنَّ كَسْ مَرِّ سِي فَإِنَّهُ يُقْتَلُ الْبُقْصَ مِنْهُ نو له چا څخه چي [د لاس] قصاص اخيستل سوی دی هغه به قتلول کيږي لِأَنَّهُ تَيَيَّنَ أَنَّ الْجَنَايَةَ كَانَتْ تَقْتُلُ عَمْدًا ځکه [د مړي په وجه] دا خبره څرگنده سوه چي جنايت قتل عمد وو وَحَقُّ الْبُقْصِ لَهُ الْقَوْدُ او [څرگنده سوه] چي د چا لپاره [د لاس] قصاص اخيستل سوی دی د هغه حق [د قتل] قصاص وو وَاسْتِيفَاءُ الْقَضَاءِ لَا يُوجِبُ سُقُوطَ الْقَوْدِ او قطع اليد اخيستل ايمني لاس ور پرېکړول د قصاص ساقطېدل نه واجبي کمن کائن له القود اذا استوفى مَرَفَ مِنْ عَلَيْهِ الْقَوْدُ لکه هغه کس چي د هغه لپاره قصاص واجب وي کله چي هغه د من عليه القصاص طرف [اندام] واخلي وَعَنْ أَبِي يُسُفَ أَنَّهُ

يَسْقُطُ حَقُّهُ فِي الْقِصَاصِ او له امام ابو يوسف رَحِمَهُ اللهُ شَخْه روايت دی چي دهغه [مقتص له] حق په قصاص کي ساقطیږي لِأَنَّهُ لَنَا أَقْدَمَ عَلَى الْقَطْعِ ځکه کله چي ده [مقتص له] پر قطع اقدام وکړي فَقَدْ أَثَرَهُ عَمَّا وَرَاءَهُ نو ده مقتص منه [ما عليه القصاص] له قطع شخه بغیر نور شخه بري کړي وَنَحْنُ نَقُولُ: إِنَّمَا أَقْدَمَ عَلَى الْقَطْعِ لَنَا مِنْهُ أَنْ حَقَّهُ فِيهِ او موږ وایو: چي ده [مقتص له] په دې گومان سره پر قطع اقدام کړی دی چي دده حق صرف په قطع کي دی وَبَعْدَ الْبَرَاءَةِ تَبَيَّنَ أَنَّهُ فِي الْقَوْدِ او تر سرایت وروسته دا خبره څرگنده سوه چي دده حق په قصاص کي دی فَلَمْ يَكُنْ مُبَرِّئاً عَنْهُ بِدُونِ الْعِلْمِ په نو دې به له قصاص شخه [دمن عليه القصاص] بري کونکي نه وي د قصاص له علم [خبر] شخه بغیر [يعني په قصاص له خبر بدو شخه بغیر به مقتص له د قصاص معاف کونکی نه وي].

اللغات: ﴿اقتص﴾ دافتعال دباب ماضي ده: قصاص اخیستل، ﴿أقْدَم﴾ دافعال دباب ماضي ده: اقدام کول، وړاندیتوب کول، ﴿استيفاء﴾ داستفعال دباب مصدر دی: ترلاسه کول، اخیستل، ﴿هبرئ﴾ دافعال دباب فاعل دی: بري کونکی، معاف کونکی.

تشریح: اول دا څو اصطلاحات زده کړئ!!: ① مُقْتَصٌّ مِنْهُ: له چا شخه چي (دلاس) قصاص اخیستل سوی وي (يعني قاطع)، ② مُقْتَصٌّ مِنْهُ: دچا لپاره چي (دلاس) قصاص اخیستل سوی وي (يعني مقطوع الید)، ③ مَنْ لَهُ الْقَوْدُ: دچا لپاره چي پر بل چا (دقتل) قصاص واجب وي (يعني مقطوع الید مقتول)، ④ مَنْ عَلَيْهِ الْقِصَاصُ: پر چا چي قصاص واجب وي (يعني قاطع قاتل وغيره).

صورت د مسئلې: دا دی چي زید مثلاً د خالد لاس عمداً پرېکړی چي په دې وجه پر زید قصاص واجب سو، لهذا د زید (قاطع) لاس قصاصاً پرېکړل سو، بیا د خالد (مقطوع الید) دلاس زخم سرایت وکړی او خالد مړ سو، نو اوس به زید د خالد په قصاص کي قتلول کیږي: ځکه اوس معلومه سوه چي د خالد د قصاص حق په نفس کي دی (قود)؛ ځکه همدا قصاص دقتل عمد موجب دی او تر اوسه صرف د زید لاس پرېکړل سوی دی او په لاس پرېکړلو سره دا قصاص نه ساقطیږي، نو ځکه اوس به له هغه (زید) شخه قصاص اخیستل کیږي.

د دې مثال بالکل همداسي دی لکه حامد چي عمداً یو سړی قتل کړي چي دهغه په وجه پر حامد قصاص واجب سي، بیا د مقتول سړي ولي د حامد لاس یا بل اندام پرېکړي، نو په دې صورت کي له حامد شخه قصاص نه ساقطیږي، لهذا قصاص به ځني اخیستل کیږي، نو همدغسې به په مذکور مسئله کي هم کیږي.

وعن أبي يوسف إلخ: امام ابو يوسف رَجَعَهُ اللهُ فرمايي چي اوس له هغه (زيد) شخه د قصاص اخيستلو حق پاته نه سو؛ ځكه كله چي دخالد د لاس په عوض كي قصاصاً د زيد لاس پرېكړل سوي وو، نو گواكي خالد له مابقي شيانو يعني له سرايت او قتل شخه زيد بري كړي وو، او كله چي يې هغه بري كړي دي، نو اوس به قصاص هم نه پرې لازميږي.

ونحن نقول إلخ: موږ په جواب كي ورته وايو چي د زيد لاس ځكه پرېكړل سوي وو چي دخالد حق همدا د لاس پرېكول وه، لېكن تر سرايت وروسته معلومه سوه چي دخالد حق خو قصاص دي، نو معافي به څنگه كيږي حال دا چي تر اوسه خالد ته دخپل حق خبر هم نسته، او په حق له خبر بدللو شخه بغير به حق څنگه معاف كړي سي؟! (يا په بله وينا دا چي كله خالد له زيد شخه د قطع اليد قصاص اخيستی وو، نو هغه يې د بري كولو او له قتل شخه د زيد دمعا ف كولو په نيت نه وو اخيستی، بلكي خالد په دې گومان د زيد لاس قصاصاً پرېكړي وو چي همدا زما حق دي خو كله چي زخم سرايت وكړي او خالد مړ سو، نو دا خبره ښكاره سوه چي دخالد حق خو قصاص في النفس دي او د لاس پرېكولو په وخت كي هغه نه په دې خبر وو، او نه هغه له دې قصاص شخه د زيد د بري كولو اراده كړې وه.... نو ځكه اوس به له زيد شخه قصاص اخيستل كيږي).

پر قاطع د ديت لازم بدلو يوه مسئله

قَالَ: وَمَنْ قُتِلَ وَلِيُّهُ عَصَاً فرمايي: او د چا ولي چي عمداً قتل كړي سي فَقَطَعَ يَدَ قَاتِلِهِ نو هغه [ولي (وارث)] د خپل مقتول ولي د قاتل لاس پرېكړي ثُمَّ عَصَاً بيا معافي [ورته] وكړي [يعني قصاص معاف كړي] وَقَدْ قُضِيَ لَهُ بِالْقَصَاصِ حال دا چي دهغه لپاره د قصاص فيصله سوې وي أَوْ لَمْ يُقْضَ يا يې فيصله نه وي سوي فَقَعَلَى قَاطِعِ الْيَدِ وَيَدُ الْيَدِ عِنْدَ أَبِي حَنِيفَةَ نو پر لاس پرېكونكي دامام صاحب رَجَعَهُ اللهُ په نهېز د لاس ديت واجب دي وَقَالَ: لَا شَيْءَ عَلَيْهِ او صاحبين رَجَعَهُمَا اللهُ فرمايي: چي پر هغه هيڅ شئ نسته لِأَنَّهُ اسْتَوْفَى حَقَّهُ ځكه چي هغه خپل حق اخيستی دي فَلَا يُضْمَنُهُ نو ځكه هغه به يې نه ضامن كيږي (ضمان ديت) به نه پرې لازميږي [وَهَذَا لِأَنَّهُ اسْتَحَقَّ إِتْلَافَ النَّفْسِ بِجَنَائِهَا أَجْزَائِهَا او دا [استيفاء الحق] ځكه دي چي ولي د نفس د ټولو اجزاؤ سره د نفس د اتلاف مستحق دي وَلِهَذَا لَوْلَمْ يُعْفَ [۱] همدا وجه ده كله ولي معافي نه وكړي [او زخم قطع]

• القول الرابع: قول أبي حنيفة رَجَعَهُ اللهُ، لأن قوله قول المتن، كما قاله صاحب الكسر: وإن قطع يد القاتل وعصا، ضمن القاطع دية اليد. (كبر الدقائق ص: ۹۶)، والمختار في المسائل هي مسألة المتن. فبرجح تلك المسئلة. [القول الرابع ج: ۲۰، ص: ۳۴۵]

سرایت وکړي یا یې نه وکړي | لَا يَضْمَنُهُ | نو هغه نه ضامن کیږي | ضمان نه پرې لازمیږي | وَكَذَلِكَ إِذَا مَرَى
 وَمَا يَرَى [۲] او همدارنگه | نه ضامن کیږي | کله چې زخم سرایت وکړي او جوړ نه سي | أَوْ مَسَاغِفًا وَمَا
 مَرَى [۳] یا معافي نه وکړي او زخم سرایت نه وکړي | أَوْ قَصَصَهُ ثُمَّ حَزَرَ رَقَبَتَهُ قَبْلَ الْبُرْءِ أَوْ بَعْدَهُ [۴]
 یا د هغه لاس پر پرېکړي بیا تر جوړېدلو مخکې یا وروسته د هغه غاړه پر پرېکړي | وَصَارَ كُنَا إِذَا كَانَ نَدَى
 قَصَاصُ فِي الصَّرَفِ | او دا داسې سو لکه دولي لپاره چې په طرف اندام | کي قصاص واجب وي فَقَصَرَ
 صَابِعَهُ ثُمَّ عَقَا | خو ولي د هغه | اقطاع | گوتی ور پر پرېکړي او بیا معافي اورته | او کړي لَا يَضْمَنُ
 الْأَصَابِعَ | نو ولي د گوتو نه ضامن کیږي | ضمان نه پرې لازمیږي |.

اللفظ: ﴿إِتْلَانٌ﴾ د افعال د باب مصدر دی: تَلْفُوْل، ضایع کول، ختمول، ﴿حَزَرَ﴾ د نصر د باب

مصدر دی: حَزَرَ حَزْرًا: قطع کول. پرېکول او غوځول. ﴿أَصَابِعٌ﴾ جمع د أَصْبَعٍ او أَصْبَغٍ ده: گوتی.
تشریح: **صورت ۵ مسئلې:** دادی چې زید عمدتاً حامد قتل کړی چې د هغه په وجه پر زید قصاص
 واجب سو. او د حامد یو ځوی دی چې هغه یې وارث او ولي دی. نو خالد د قصاصاً قتلولو پر ځای د
 زید (قاتل) لاس پر پرېکړی. برابره ده له فیصلې څخه مخکې یې پر پرېکړی یا وروسته، او بیا خالد زید
 معاف کړي (چې تا ته زما د پلار قصاص معاف دی او ماته بڅښلی یې). نو په دې صورت کې دامام صاحب
 رَجَعَهُ اللَّهُ مسلک دادی چې خالد به زید ته د پرېکړل سوي لاس دیت ورکوي. او صاحبین رَجَعَهُمُ اللَّهُ
 فرمایي چې دیت به نه ورکوي.

لهما إلخ: د صاحبینو رَجَعَهُمُ اللَّهُ دلیل دادی چې خالد خپل حق تر لاسه کېږی دی (یعنې د زید لاس یې
 پر پرېکړی دی او بیا یې قصاص معاف کړی دی)، نو په هغه کې د دیت واجبولو څه مطلب دی؟! که خالد له
 زید څخه قصاص اخیستی وای نو هم به جائز وای او پر زید به هیڅ ضمان (تاوان) لازم نه وای. نو
 ځکه دلته به هم پر زید هیڅ ضمان یعنې دیت واجب نه وي.

ولهذا الولم یعف إلخ: صاحبینو رَجَعَهُمُ اللَّهُ د خپل مسلک په تائید کې څلور مسئلې داستشهاد او
 مثال په توګه پیش کړي دي:

(۱) ... که د مقتول ولي د قاتل تر لاس پرېکولو وروسته هغه معاف نه کړي. نو پر هغه ضمان نه
 لازمیږي. برابره ده د زخم سرایت وکړي او که یې نه وکړي.

(۲) ... معاف یې نه کړي او زخم سرایت وکړي او قاتل مړ سي. نو هم ضمان نه لازمیږي.

③... نه زخم سرایت وکړي او نه يې هغه معاف کړي. نو دلته هم ضمان نه لازميږي.

④... دمقتول ولي د قاتل د لاس پرېکولو څخه وروسته د هغه غاړه هم پرېکړي او قتل يې کړي
برابره ده تر اوسه د هغه د لاس زخم جوړ سوی وي او که نه وي، نو په دې صورت کي هم ضمان نه
لازميږي.

لهذا كله چي په دې ټولو صورتونو کي دمقتول پر ولي (خالد) ضمان نه لازميږي. نو همداسي
به په مذکوره مسئله کي ديت هم نه لازميږي. او ددې مثال بعينه همداسي دی لکه زید چي عمداً
حامد لاس پرېکړی وي او پر زید قصاص واجب وي، لېکن حامد صرف د زید ګوتي پرېکړي او بيا
هغه معاف کړي، نو پر حامد د ګوتو ديت نه واجبيږي. نو همداسي په مذکوره صورت کي هم چي
کله دمقتول ولي د قاتل لاس پرېکړي او بيا هغه معاف کړي، نو پر هغه به هم هيڅ ديت او ضمان نه
واجبيږي. (احسن الهدایه)

په پورتنۍ مسئله کي دامام صاحب رحمه الله دليل

وَلَهُ؛ أَنَّهُ اسْتَوْفَى غَيْرَ حَقِّهِ او دامام صاحب رحمه الله دليل دادی: چي هغه [دمقتول ولي] دخپل حق
غير اخيستی دی لِأَنَّ حَقَّهُ فِي الْقَتْلِ ځکه د هغه حق په قتل کي دی وَهَذَا قَطْعٌ وَإِبَانَةٌ او دا پرېکول
او جلا کول دي وَكَانَ الْقِيَاسُ أَنْ يَجِبَ الْقَصَاصُ او قیاس داوو چي قصاص واجب سي إِلَّا أَنَّهُ سَقَطَ
لِلشُّبْهَةِ خو قصاص د شېهي په وجه ساقط سو فَإِنَّ لَهُ أَنْ يُشَفِّقَهُ تَبَعًا ځکه ولي ته دا حق [هم] وو
چي د تابع په توګه يې لاس تلف کړي وای وَإِذَا سَقَطَ او کله چي قصاص ساقط سو وَجَبَ النَّالُ
نو مال [دیت] به واجب وي وَإِنَّمَا لَا يَجِبُ فِي الْحَالِ او مال ځکه فی الحال اسدستي نه واجبيږي [بلکي
تر لاس جوړېدلو وروسته واجبيږي] لِأَنَّهُ يَحْتَمِلُ أَنْ يَصِيرَ قَتْلًا بِالسَّرِيعَةِ ځکه دا احتمال سته چي قطع
به د سرایت په وجه قتل وګرځي فَيَكُونُ مُسْتَوْفِيًا حَقَّهُ نو ولي به دخپل حق اخيستونکی وګرځي
وَمِلْكُ الْقَصَاصِ فِي النَّفْسِ فَزَوْرٌ ځکه او په نفس کي ملکیت د ضرورت پر بناء ثابت دی لَا يَظْهَرُ إِلَّا عِدَّةُ
الْإِسْتِيفَاءِ أَوْ الْغُفْوِ أَوْ الْإِئْتِيَاظِ او دا ملکیت نه ښکاره کيږي مګر د قصاص اخيستلو يا معاف
کولو يا عوض اخيستلو په وخت کي لِأَنَّ لَهُ تَصَرُّفَ فِيهِ ځکه دا [يعني له دوی څخه مړيو] په
ملکیت کي تصرف دی فَأَمَّا قَبْلَ ذَلِكَ لَمْ يَظْهَرْ لِعَدَمِ الصَّرُورَةِ او پاته سو تر هغه مخکي د

ضرورت د نشتوالي په وجه ملکیت نه ښکاره کیږي بِخِلَافِ مَا إِذَا سَرَى په خلاف د هغه صورت کله چي زخم سرایت وکړي او د قتل سبب وگرځي | لَأَنَّهُ اسْتَبَيَقَ ځکه چي دا حق اخیستل دي | یعنی په دې صورت کي هغه خپل حق ترلاسه کړی | وَأَمَّا إِذَا لَمْ يَغْفُ وَمَا سَرَى او پاته سو کله چي هغه معافي نه وکړي او نه زخم سرایت وکړي قُلْنَا: إِنَّا بَيِّنِينَ كَوْنُهُ قَضَاءُ بَعْدَ حَتَّى بِالْبُرءِ نو موږ اېه جواب کي | وایو: چي د دې قطع ناحقه کېدل په برائت | جوړتیا | سره ښکاره کیږي | یعنی دا قطع به هغه وخت ناحقه قطع وي کله چي زخم جوړ سي او بیا قطع وسي | حَتَّى لَوْ قَطَعَ وَمَا عَفَا وَبَرَأ همدا وجه ده که ولي لاس پرېکړي او معافي نه وکړي او زخم جوړ سي الصَّحِيحُ أَنَّهُ عَلَى هَذَا الْخِلَافِ نو صحیح دا ده چي دا | صورت | هم پر دغه اختلاف دی | وَإِذَا قَطَعَ ثُمَّ سَرَى رَقَبَتَهُ قَبْلَ الْبُرءِ لو کله چي ولي لاس پرېکړي او بیا تر جوړېدلو مخکي د هغه غاړه پرېکړي فَهُوَ اسْتَبَيَقَ نو دا حق اخیستل دي | یعنی هغه خپل حق ترلاسه کړی | وَلَوْ سَرَى بَعْدَ الْبُرءِ او که تر جوړېدلو وروسته یې پرېکړي فَهُوَ عَلَى هَذَا الْخِلَافِ نو دا هم پر دغه اختلاف دي هُوَ الصَّحِيحُ همدا صحیح ده وَالْأَصَابِعُ إِنْ كَانَتْ تَابِعَةً وَتِيَامًا بِالْكَفِّ او ګوتي که څه هم د قائم والي په اعتبار سره د ورغوي تابع دي فَالْكَفُّ تَابِعَةٌ لَهَا غَرَضًا لېکن د غرض | مقصد | په اعتبار سره ورغوی هم د ګوتو تابع دی بِخِلَافِ الطَّرَفِ په خلاف د طرف | اندام | لَأَنَّهَا تَابِعَةٌ لِلنَّفْسِ مِنْ كُلِّ وَجْهٍ ځکه چي طرف په هر اعتبار سره د نفس تابع دی.

اللغات: ﴿إِبَانَةٌ﴾ د افعال د باب مصدر دی. د دې باب یوه معنی ده: جلا کول، بېلول، ﴿اعتیاض﴾ د افتعال د باب مصدر دی: عوض اخیستل، بدله اخیستل، ﴿بُرءٌ﴾ مصدر دی: له فتح، سمع او کرم ټولو څخه راځي: جوړېدل، روغېدل، شفاء ترلاسه کېدل، ﴿حَزْرٌ﴾ د نصر د باب ماضی ده: پرېکول، غوځول، ﴿غرضٌ﴾ مقصد، ﴿الطرف﴾ اندام، عضو.

تشریح: دامام صاحب رَحْمَةُ اللَّهِ د دلیل حاصل دادی چي څرنگه په دې مسئله کي دولي حق قتل وو (چي زید یې قصاصاً قتل کړي وای) لېکن هغه له خپل حق څخه بغیر بل شی یعنی د لاس پرېکول اختیار کړه. نو ځکه پر هغه به د لاس دیت واجب وي، بلکي د قیاس تقاضا خو دا وه چي قصاص پرې واجب سي (یعني دولي لاس هم قصاصاً پرېکړل سي). لېکن څرنگه چي ولي (خالد) ته حق حاصل

وو چي هغه مجرم (زید) یې قتل کړي وای او کله چي هغه مجرم قتل کړي وای نو دهغه په ضمن کي به د مجرم لاس هم تلف سوي وای. خو هغه (ولي) داسي نه وکړه بلکي یوازې یې لاس پرېکړی او په هغه کي یې شبه پیدا کړه. او د شبه په وجه د قصاص پر ځای مال (دیت) واجبیږي. لیکن که د ولي د لاس پرېکولو په وجه دا مجرم وروسته مړ سي. نو څرنگه چي ولي خپل حق تر لاسه کړی دی (یعني په خپل حق کي یې دهغه لاس پرېکړی دی). نو ځکه دمړ کېدلو په وجه پر ولي هیڅ ضمان نه واجبیږي.

او څرنگه چي دلته دا احتمال سته چي د قطع زخم به سرایت وکړي او مجرم به مړ سي. نو په دې وجه به له ولي څخه فی الحال د لاس دیت نه اخیستل کیږي بلکي د زخم جوړېدلو تر وخت پوري به انتظار کیږي. که چیري هغه جوړ سي نو پر ولي دیت واجبیږي. او که جوړ نه سي بلکي مجرم مړ سي نو دیت نه واجبیږي.

وملك القصاص إلخ: دا دامام صاحب رَجَّه الله د دلیل دویم اړخ دی. حاصل یې دا دی چي شریعت د مقتول ولي ته کوم د قصاص اخیستلو حق او ملکیت ورکړی دی او دهغه لپاره یې د قصاص ملکیت ثابت کړی دی دا ملکیت د ضرورت پر بناء دی (احیاء و زجر للناس). او دا مقرر او تسلیم سوې قاعده ده چي "الْمَرْءُ رَدُّهُ تَقْدِيرٌ بِقَدَرِهَا" یعني کوم شی چي د ضرورت پر بناء ثابت وي. هغه د ضرورت تر اندازي پوري پاتیږي.

او بل دا چي دا مجرم آزاد دی او محترم دی (یعني دهغه د نفس او حق حفاظت لازم دي). خو د دې باوجود هم د ولي لپاره چي د قصاص کوم ملکیت ثابت سوی دی هغه مبني بر ضرورت دی. لنډه دا چي کله دا ملکیت د ضرورت پر بناء ثابت دی. نو ځکه دهغه اثبات به صرف هلته کول کیږي کله چي ولي خپل حق اخلې. او دهغه د حق اخیستلو درې صورتونه دي: ① قصاص واخلې. ② معاف یې کړي. ③ دهغه عوض واخلې؛ ځکه له دې صورتونو څخه چي ولي هر صورت اختیار کړي دا به په خپل ملکیت کي تصرف وي (او په خپل ملکیت کي دانسان تصرف معتبر دی). نو ځکه دا تصرف به معتبر وي. لېکن په کوم صورت کي چي له دې دریو اموږو څخه یو شی هم نه وي. نو هلته به د ضرورت د نشتوالي په وجه ملک قصاص (کوم چي د ضرورت پر بناء ثابت دی) نه ثابتیږي. او کله چي ملک قصاص ثابت نه سو نو هغه د بل چا په حق کي تصرف سو. نو ځکه د دې ناحقه تصرف په وجه به پر هغه ضمان (دیت) ورکول واجب وي.

بخلاف ما إذا سُرِّ إلخ: د دې په خلاف که قطع الید سرایت وکړي او د قتل سبب وگرځي نو څرنگه چي اوس ولي خپل حق تر لاسه کړی دی. نو ځکه اوس به پر هغه هیڅ ضمان واجب نه وي.

وَأَمَّا إِذَا لَمْ يَعْفَ الْإِخْمُ: صاحبینو رَحْمَةُ اللَّهِ چي دخپل قول په تائید کي کومي خلور مسئلې او صورتونه پېش کړي وه، دا له هغوی څخه د درېیمي مسئلې جواب دی، درېیمه مسئله دا وه چي د مقتول ولي نه معافي وکړي او نه زخم سرایت وکړي، نو په دې صورت کي د مقتول پر ولي ضمان (دیت) نه واجبیږي. دامام صاحب رَحْمَةُ اللَّهِ له طرفه د جواب حاصل دادی چي صحیح ده، خو په دې سره ستاسي دلیل نیول صحیح نه دي، ځکه د سرایت نه کولو مطلب دادی چي تر اوسه دا معلومه نه ده چي زخم به کوم حالت اختیار کړي (جوړ به سي که نه؟) خو تر اوسه دلته زخم جوړ سوی نه دی او کله چي زخم تر اوسه جوړ دی، نو دا احتمال سته چي مجرم به د دې زخم په وجه مړ سي نو پر ولي به ضمان لازم نه سي.

خلاصه د خبري دا چي دغه قطع ته به هغه وخت ناحقه قطع ویل کېدای کله چي زخم جوړ سوي وای او دلته خو جوړ سوې نه دی، او تر اوسه که څه هم هغه سرایت نه دی کړی لېکن احتمال خو یې سته چي سرایت وکړي، نو په دې وجه به تر اوسه دیت واجب نه وي.

کنې که چيري ولي د مجرم لاس پرېکړي او معافي هم نه ورته وکړي (يعني قصاص معاف نه کړي) او زخم جوړ سي، نو امام صاحب رَحْمَةُ اللَّهِ دلته هم دیت واجبيوي او صاحبين يې نه واجبيوي.

لنډه دا چي دا مسئله مختلف فیه ده او کله چي هغه مختلف فیه ده، نو ښکاره ده چي زموږ په خلاف په هغه دلیل نیول او په مثال کي پېشول به صحیح نه وي.

وَإِذَا قُطِعَ ثَمَرُ حَزَالٍ: دا د صاحبینو رَحْمَةُ اللَّهِ د خلورمي مسئلې جواب دی، نو امام صاحب رَحْمَةُ اللَّهِ فرمایي چي په خلورمه مسئله سره هم ستاسي دلیل نیول صحیح نه دي؛ ځکه هغه ستاسي د بیان په څېر مطلق نه ده بلکهي تفصیل پکښي دی هغه دا چي که ولي تر لاس پرېکولو وروسته او تر جوړېدلو مخکي د هغه غاړه پرېکړي نو دلته ځکه دیت نه واجبیږي چي ولي خپل حق تر لاسه کړی، لېکن که تر جوړېدلو وروسته یې غاړه ورېرېکړي، نو امام صاحب رَحْمَةُ اللَّهِ دلته هم هغسي فرمایي چي دیت واجبیږي. حال دا چي صاحبینو رَحْمَةُ اللَّهِ قبل البرء او بعد البرء په دواړو صورتونو کي یو حکم لگولی دی.

لنډه دا چي دا مسئله هم مختلف فیه ده نو په دې سره به هم دلیل نیول صحیح نه وي.

وَالْأَصَابِعُ الْإِخْمُ: صاحبینو رَحْمَةُ اللَّهِ چي د گوتو پرېکولو مسئله په مثال او دلیل کي پېشه کړې وه، د هغه په جواب کي فرمایي چي په دې سره هم دلیل نیول صحیح نه دي؛ ځکه په یوه اعتبار سره گوتي د ورغوي (چمې) تابع دي او په یوه اعتبار سره ورغوی تابع دی، گوتي خو ځکه د ورغوي تابع

دي چي بغير له ورغوي خنجه د گوتو قيام ممكن نه دی، او ورغوی ځکه د گوتو تابع دی چي بغير له گوتو خنجه د ورغوي مقصد او منفعت نه سي حاصلېدلای (يعني نيول او اخيستل)، او کله چي په يوه اعتبار سره گوتي متبوع دي او ورغوی يې تابع دی، نو صرف د گوتو په پرېکولو سره به دولي حق حاصل سي (يعني کله چي گوتي متبوع دي نو ښکاره ده چي که ولي د طرف (لاس) د قصاص په عوض کي گوتي ورپرېکړي، نو د طرف (لاس) قصاص حاصل سو)، لېکن په لاس پرېکولو سره د نفس قصاص نه حاصلېږي: ځکه لاس خو په هر اعتبار سره د نفس تابع دی او د تابع تحصيل د متبوع تحصيل نه کيږي، خود متبوع تحصيل د تابع تحصيل کيږي.

د لاس په قصاص کي د مجرم د مړ کېدلو حکم او تفصيل

قَالَ [امام محمد رَحِمَهُ اللهُ] په مبسوط کي | فَرَمَائِي وَمَنْ لَهُ الْقَصَاصُ فِي الظَّرْفِ إِذَا اسْتَوْفَاَهُ أَوْ دِجَالِهَا
چي په طرف [اندام] کي قصاص وي کله چي هغه دا قصاص واخلې ثُمَّ مَرَّ إِلَى الثَّقِيسِ وَمَاتَ بِيَا
زخم نفس ته سرایت وکړي او هغه مړ سي يَفْتَنُ دِيَةَ الثَّقِيسِ عِنْدَ ابْنِ حَنِيفَةَ نو هغه [من له القصاص
في الطرف] د امام صاحب رَحِمَهُ اللهُ په نېز د نفس د ديت ضمان کيږي وَقَالَ: لَا يَفْتَنُ أَوْصَابِينَ
رَحِمَهُمَا اللهُ فَرَمَائِي: چي نه ضامن کيږي لِأَنَّهُ اسْتَوْفَى حَقَّهُ ځکه چي هغه [من له القصاص] خپل حق
اخيستی دی وَهُوَ الْقَطْعُ او د هغه حق قطع [اندام پرېکول] دي وَلَا يَتَكِنُ التَّقْيِيدُ بِوَصْفِ السَّلَامَةِ او د
سلامتی په وصف سره مقيد کول ممکن نه دي لِأَنَّهُ مِنْ سَدِّ بَابِ الْقَصَاصِ ځکه په دې تقيد
کي د قصاص د دروازي بندول سته إِذَا اخْتَرَأَ عَنْ الْبَرَاءَةِ لَيْسَ فِي وَسْعِهِ ځکه له سرایت خنجه بچ
کېدل د هغه په وس کي نه دي فَصَارَ كَالْإِمَامِ وَالْبَرَاءِ وَالْحَجَّامِ وَالنَّامُورِ بِقَطْعِ الْيَدِ نو داسي سولکه
امام او نشتر لگونکی او ښکر لونکی او هغه کس چي د لاس پرېکولو حکم ورته سوی وي وَلَهُ:
أَنَّهُ قَتَلَ بَغَيْرِ حَقٍّ او د امام صاحب رَحِمَهُ اللهُ دليل دادی: چي من له القصاص هغه [مجرم] په ناحقه
قتل کړی دی لِأَنَّهُ حَقٌّ فِي الْقَطْعِ ځکه چي دده حق په قطع کي دی وَهَذَا وَقَعَ قَتْلًا او دا قتل واقع
سوه وَلِهَذَا الْوَقَعُ ظَلَمًا همدوا وجه ده که قطع اليد ظلماً [په ناحقه] واقع سوي وای کَانَ قَتْلًا نو دابه
قتل وای وَلَئِنْ جُرِعَ أَفْطَى إِلَى ثَوَابِ الْحَيَاةِ فِي مَجَرَى الْعَادَةِ او ځکه چي دا داسي زخم دی کوم چي
عادتا د ژوند فو تبېدلو ته رسول کوي [يعني عموماً د مړ سبب مگرخي] وَهُوَ مُسْتَشْيِ الْقَتْلِ او همدا

مسمی د قتل ده | یعنی همدې ته قتل وایي چي شی دمرگ سبب وگرځي | إِلَّا أَنْ الْقِصَاصَ سَقَطَ لِلشَّيْبَةِ
 لېکن د شېبه په وجه قصاص خو ساقط سو فَوَجَبَ النَّالُ نو ځکه مال به واجب وي بِخِلَافِ مَا
اسْتَشْهَدَا بِهِ مِنَ الْمَسَائِلِ په خلاف د هغه مسئلو چي په هغوی سره صاحبینو رَجَحُهَا الله استشهد
 کړي دي إِلَّا أَنَّهُ مُكَلَّفٌ فِيهَا بِالْفِعْلِ ځکه چي فاعل په هغوی کي په فعل سره مکلف دی إِنَّمَا
تَقْلُدُ أَكْثَرُ مَا مَرَّ كُنَانِي غَيْرُهُ مِنْهَا یا خو د خليفه والي | او حاکم والي | په توگه لکه امام چي دي أَوْ عَقْدًا
كُنَانِي غَيْرُهُ مِنْهَا یا د عقد | عقد اجاري | په وجه لکه له هغه څخه بغير په نورو مسئلو کي چي دي
وَالْوَجِبَاتُ لَا تَشْقِيْدُ بِوَصْفِ السَّلَامَةِ او واجبات د سلامتی په وصف سره نه متصف کيږي
كَأَنِّي إِلَى الْحَزَنِ لکه د حربي طرف ته غشی غورځول وَفِيَّا نَحْنُ فِيهِ لَا التَّزَامَ وَلَا وَجُوبَ او په کومه
 مسئله کي چي موږ یو په هغه کي نه التزام سته او نه وجوب سته إِذْهُو مُتَذَرَّبٌ إِلَى الْعَفْوِ ځکه چي
 په هغه کي معاف کول مندوب | او مستحسن | دي فَيَكُونُ مِنْ بَابِ الْإِطْلَاقِ نو ځکه دا به د اطلاق
 | ابحاث | له باب څخه وي فَأَشْبَهَ الْإِطْلَاقَ نو دا د ښکار کولو سره مشابه سوه.

اللغات: ﴿الطرف﴾ اړخ، اندام، ﴿استوفی﴾ د استعمال ماضي ده: تر لاسه کول، اخیستل، ﴿احتراز﴾
 د افتعال مصدر دی: بچ کېدل، ځان ساتل، ﴿البزاع﴾ نشتر لگونکی، جراح، "(نشر" هغه الې ته
 وایي کوم چي تېره څوکه لري او زخم یادانه په څیرل کيږي)، ﴿اصطیاد﴾ د افتعال مصدر دی: ښکار
 کول.

یادونه: مذکوره عبارت د مبسوط عبارت دی او دا مسئله په مبسوط کي ذکر سوې ده.

تشریح: صورت د مسئلې: دا دی چي زید مثلاً د حامد لاس عمداً پر پکړی چي د هغه په وجه پر
 زید (مجرم) د لاس قصاص واجب سو، نو حامد په قصاص کي د هغه لاس پر پکړی لېکن دغه قطع د
 زید په لاس کي سرایت وکړی چي د هغه په وجه بالاخره زید (مجرم) مړ سو، نو د امام صاحب رَجَحُ
 الله په نېز پر حامد (کوم چي قصاصاً د مجرم لاس پر پکړی وړ) دیت واجبېږي او د صاحبینو رَجَحُهَا الله په
 نېز پر حامد دیت نه واجبېږي.

د صاحبینو رَجَحُهَا الله دلیل دا دی چي حامد خو خپل حق اخیستی دی او دا حق اخیستل د
 هغه لپاره جائز دي، نو د حامد له طرفه هیڅ تعدی او ناحقه تصرف موجود نه سو.

او پاته سوه دا خبره چي د حامد حق خو صرف د زيد لاس پر پکول وه او دلته زيد مې سوی دی. نو صاحبين رَجْمُهَا الله ددې په جواب کي فرمايي چي دلته داسي قيد لگول چي د لاس پر پکولو په وجه دي زيد (مجرم) مې نه سي او هه دي صحيح سالم پاته سي. په دې قيد سره بالکل د قصاص دروازه بندېږي: ځکه دا خبره د حامد په وس کي نه ده. نو ځکه په دې سره مکلف کول به ممکن هم نه وي.

فصار إلخ: صاحبين رَجْمُهَا الله فرمايي چي په شريعت کي ددې شو مثالونه سته:

①... که امام يا دهغه نائب د يو مجرم لاس پر پکړي او زخم سريات وکړي او مجرم مې سي. نو پر امام هيڅ ضمان نه لازميږي.

②... که نشتر لگونکی کس يو مريض ته نشتر ولگوي چي دهغه په وجه زخم سريات وکړي او مريض مې سي. نو پر هغه ضمان نه لازميږي.

③... که د ښکر لگولو په وجه سړی مې سي نو پر ښکر لگونکي (حجام) هم ضمان نه لازميږي.

④... که يو مريض ډاکټر ته ووايي چي زما د لاس اپرېشن او عمليات وکړه! او ډاکټر دهغه د لاس اپرېشن وکړي او په دې وجه مريض مې سي. نو پر ډاکټر هيڅ ضمان نه لازميږي.

نو څرنگه چي په دې ټولو صورتونو کي ضمان نه لازميږي. نو همداسي به په مذكوره مسئله کي پر حقدار کس (يعني پر حامد کوم چي د زيد لاس ورپرېکړي وو او زيد مې سوی دی. پر هغه به) ضمان يعني ديت نه لازميږي.

وله إلخ: دا امام صاحب رَجْمُهَا الله دليل دی. حاصل يې دادي چي دلته د حقدار کس (حامد) حق قطع وه. خو هغه قتل کړی دی. لهدا هغه دلته ناحقه کار وکړی. نو ځکه پر هغه به ضمان (ديت) واجب وي: ځکه که څوک ظلماً (په ناحقه) د چا لاس پر پکړي او هغه زخم سريات وکړي. نو اوس دې ته قطع نه. بلکي قتل ويل کيږي او پر هغه د قتل احکام جاري کيږي.

او له زخم څخه د سړي مړ کېدل خلاف عادت نه دي بلکي داسي کيږي چي له سخت زخم څخه سړی مړ کيږي. او د کوم زخم په وجه چي څوک عادتاً او عموماً مړ کيږي. هاغه ته قتل ويل کيږي. نو ځکه پر هغه به د قتل حکم جاري کيږي.

بلکي په دې صورت کي خو قصاص واجبېدل پکار دي. لېکن دلته شېبې په وجه قصاص خو ساقط سو. نو ځکه مال (ديت) به واجب وي (يعني قياس خو همدا دی چي پر حقدار کس [حامد] باندې قصاص واجب سي ځکه چي دهغه د عمداً قطع اليد وجه مجرم [زيد] قتل سوی دی. لېکن اول د قطع اليد او بيا دهغه په سريات سره د قتل واقع کېدلو وجه د قصاص په وجوب کي شېبه پيدا سوه. او په شېبې سره قصاص ساقطيږي. نو ځکه دلته خو پر هغه قصاص نه واجبيږي. لېکن ديت پرې واجبيږي).

بخلاف ما استشهدا به إلخ: له دې ځايه د صاحبينو رَجَنُهَا الله دهغه څلورو مسئلو جواب ورکول سوی دی چې دوی په نیولی دی او په مثال کې یې پېش کړي ي. په لنډه توګه دې جواب حاصل دادی چې په هغوی سره دلیل نیول صحیح نه دي؛ ځکه په هغه ټولو مسئلو کې پرېکونکی کس مکلف او مأمور دی او د مأمور په فعل کې سلامتي (سالم پاتېدل) ضروري نه دي؛ ځکه له هغوی څخه په اوله مسئله کې مأمور کېدل د شریعت له طرفه دي؛ ځکه چې هغه امام او پاچا دی. او په آخري دریو مسئلو کې مأمور کېدل د عقد اجاره په وجه دي.

او په کوم صورت کې چې سړی مأمور او مکلف وي. نو دهغه فعل د سلامتی په وصف سره مقید نه وي، مثال یې دادی لکه مجاهدین چې د حربي کفارو پر طرف غشي وغيره وغورځوي او په هغوی کې یو مسلمان هم پټ موجود وي او بیا یو غشی پر هغه ولګیري او هغه مړ سي. نو پر مجاهدینو دهغه مسلمان ضمان (دیت) نه واجبیږي؛ ځکه مجاهدین شرعاً په جهاد سره مأمور او مکلف دي.

ددې په خلاف مذکوره مسئله (چې په هغه کې زموږ بحث شروع دی) دلته خو نه شرعاً وجوب سته او نه التزام سته، یعنی د شریعت له طرفه قطع (لاس ورپرېکول) واجب دي او نه هغه پر ځان قطع لازم کړې ده، بلکې دلته معاف کول منسوب او مستحسن دي لکه څرنګه چې په قرآن کریم کې دي ﴿وَإِنْ تَغْفُوا أَقْرَبَ لِلتَّقْوَى﴾ سورة البقرة: ۲۳۷، نو ځکه دلته چي کومه قطع ده، هغه به د اباحت له باب څخه وي او د اباحت لپاره د ضروري ده چې هغه به مقید بالسلامة وي یعنی هغه مباح فعل به د سلامتی په وصف سره متصف او مقید وي، ددې مثال داسي دی لکه ښکار کول چې مباح دي لېکن دهغه مقید بالسلامة کېدل ضروري دي، نو که ښکاري کس پر ښکار وار وکړي او غشی وغيره د ښکار پر ځای پر انسان ولګیري، نو پر ښکاري کس دیت واجبیږي؛ ځکه چې دهغه وار د سلامتی وصف فوت کړی. نو همداسي په مذکوره مسئله کې هم د حقدار کس (حلمد) قطع د سلامتی وصف فوت کړی، نو ځکه پر هغه به دیت واجبیږي. (اشراف الهدایه، احسن الهدایه)

فقط والله أعلم وعلیه اتم

بَابُ الشَّهَادَةِ فِي الْقَتْلِ

(دا) باب په قتل کې د گواهي (په بیان کې) دی

تشریح: مخکې تردې قتل او د هغه سره اړوند احکام او مسائل بیان سول، اوس له دې ځایه د قتل په هکله د گواهي ورکولو احکام او مسائل بیانوي؛ ځکه کله چې له قتل څخه انکار کېږي، نو بیا گواهي ورکولو ته ضرورت پېښېږي، نو شهادة فی القتل د قتل تابع سو، او د تابع پړاو تر متبوع وروسته وي. نو ځکه صاحب د کتاب رَجَمَهُ الله د قتل او قصاص له بیان څخه وروسته باب الشهادۃ فی القتل بیان کړی دی.

که د مقتول له دوو وارثانو څخه یو یېنه پېش کړي او بل غائب وي (حکم او تفصیل)

قَالَ اِمَامُ مُحَمَّدٍ رَحِمَهُ اللهُ فَرَمَائِي وَمَنْ قُتِلَ اوْ شُحُوکَ چي قتل کړی سي وَلَمْ اُبْتَنِ اوْ هغه لره دوه ځامن وي حَاضِرٌ وَعَائِبٌ [چي له مغوی څخه] یو حاضر وي او بل غائب وي فَاقَامَ الْحَاضِرُ الْبَيْتَةَ عَلَى الْقَتْلِ بیا حاضر پر قتل بیته پېش کړي ثُمَّ قَدِمَ الْعَائِبُ بیا غائب راسي فَلَمَّا لَعِنَهُ الْبَيْتَةُ عِنْدَ اَبْنِ حَنِيفَةَ نو هغه به بیته راگرځوي د اِمَامِ صاحب رَجَمَهُ الله په نېز [یعني هغه به دوباره بیته پشوي] وَقَالَ: لَا يُعِيدُ اوْ صاحبین رَجَمَهُمَا الله فرمائي: چي بیته به نه راگرځوي وَإِنْ كَانَ غَطَاً اوْ که قتل خطاءً وي لَمْ يُعْذَرَ بِالْإِجْمَاعِ نو هغه [غائب] به بالاجماع بیته راگرځوي وَكَذَلِكَ الَّذِينَ يَكُونُونَ لِأَبْنَيْهِمَا عَلَى آخَرٍ او همدارنگه هغه قرض کوم چي د دوی د پلار پر بل چا باندي وي لَهُمَا فِي الْخِلَافَةِ: أَنَّ الْقِصَاصَ طَرِيقَهُ طَرِيقُ الْوَرَاثَةِ په اختلافي مسئله کي د صاحبینو رَجَمَهُمَا الله دلیل دا دی: چي د قصاص طریقه د وراثت طریقه ده کَالَّذِينَ لَكَ قَرْضٌ وَهَذَا لِأَنَّهُ عَوَّضٌ عَنْ نَفْسِهِ او دا

● القول الرابع: قول أبي حنيفة رَجَمَهُ الله، كما قال العلامة ابراهيم الحلبي: فلو أقام احد ابن حجة بقتل أخيهما عمداً، والأحرر غالب، لزم اعادة بعد عود العائِب، خلافاً لما (ملفق الأخر ج: ٤، ص: ٣٣٤، ٣٣٥)، وقال صاحب الكنز: ولا يُعِيدُ حاضر سمعته إذا أحوه غالب عن خصومته، فإن بعد لا بد من إعادته (ص: ٣٩٦)، وهكذا في الهدية (ج: ٤، ص: ١٦). [القول الرابع ج: ٢، ص: ٣٢٥]

حُكْمٌ چي قصاص د مقتول د نفس عوض دی فَيَكُونُ الْبَلَدُ فِيهِ لَبَنٌ لَهُ الْبَلَدُ فِي الشَّعْرِ نو په قصاص کي به د هاغه يوه ملکيت وي د کوم چا ملکيت چي په معوض انصر ا کي وي كُنَانِي الدِّيَةِ لکه خرنگه چي په ديت کي دی وَلِهَذَا لَوِ انْقَلَبَ مَالًا په همدې وجه که قصاص په مال سره بدل سي يَكُونُ لِلْمَيِّتِ نو مال به د ميت لپاره وي وَلِهَذَا يَسْقُطُ بِغَفْوَةِ بَعْدِ الْجَرْحِ قَبْلَ الْمَوْتِ او په همدې وجه تر زخم وروسته [او] تر مرگ مخکي دمري په معاف کولو سره قصاص ساقطيري فَيَنْتَصِبُ أَحَدُ الْأَرْثَةِ خَصْمًا عَنِ الْبَاقِينَ نو حکه له وارثانو څخه به يو وارث د نورو وارثانو له طرفه خصم دريري.

اللغات: «البينة» گواهي. حجت او ثبوت. «يعيد» د افعال دباب مضارع ده: يو کار دويم ځل کول. راگرځول. «المعوض» د تفعل له باب د اسم مفعول صيغه ده: د کوم شي په بدله کي چي عوض ورکول سي. هغه ته «معوّض» وايي. «انقلب» د افعال ماضي ده: او بستر. بدلېدل. «ينتصب» د افعال مضارع ده: درېدل. قايمېدل. «خصم» دعوه پېشونکی او فريق مخالف. د دې لفظ اطلاق پر مدعي او مدعي عليه دواړو باندې کيږي (دوی يو د بل خصم دي).

تشریح: **صورت د مسئلې:** دا دی چي زید عمداً حامد قتل کړی او د حامد (مقتول) دوه ځامن دي يو خالد دی او بل ساجد، خالد فی الحال موجود دی او ساجد يو ځای په سفر تللی دی. خالد (يعني حاضر وارث) پر قتل بيښه پېش کړه چي زما پلار (حامد) همدې زید وژلی دی او خالد د خپل ورور ساجد په ناموجوديت کي له زید څخه د قصاص اخيستلو مطالبه وکړه. نو خالد ته د دې حق نسته، بلکي ساجد ته به انتظار کيږي او هغه چي هم راسي او بيښه پېش کړي، بيا به قاضي د قصاص فيصله صادروي. نو د دې مطلب داسو چي قاضي به د خالد (حاضر) بيښه خو قبلوي، لېکن د قصاص فيصله به بالا جماع نه کوي او دا دامام صاحب رَحْمَةُ اللهِ مَسْلُک دی.

او صاحبين رَحْمَتُهُمَا اللهُ فرمايي چي اوس ساجد ته د جلا بيښې پېشولو ضرورت نسته. بلکي د هغه تر راتگ وروسته به قاضي د قصاص فيصله کوي او له هغه څخه به د بيښې پېشولو غوښتنه نه کوي. او تر هغه وخته به زید (قاتل) د متهم کېدلو په وجه بالا جماع قيدول کيږي (بندي کول کيږي).

وان كان عطا إلخ: او که زید خطاءً حامد قتل کړی وي او د هغه حاضر ځوی يعني خالد بيښه پېش کړي، نو په دې صورت کي بالا جماع غائب ځوی ساجد ته د بيښې پېشولو ضرورت نسته. بلکي له هغه څخه بغیر به قاضي فيصله کوي.

همدارنگه که پریو چا دمیت (حامد) قرض باندې وي او خالد د هغه د قرض ثابتولو لپاره بیښه پېش کړي. نو هم بالا جماع اوس ساجد ته دیني پېشولو ضرورت پاته نه سو.

لنډه دا چي دامام صاحب او صاحبینو رَحْمَهُمُ الله تر مینځ مذکوره اختلاف بس د قتل عمد په صورت کي دی.

لهما فی الخلافية إلخ؛ د صاحبینو رَحْمَهُمُ الله تر دلیل مخکي د هغویو ه قاعده په یاد لرئ!، قاعده داده چي د وارثانو لپاره چي کوم حق ثابتېږي، هغه پر دوه قسمه دی: ① د خلافت په توگه، ② د وراثت په توگه (يعني دا حق یاد خلافت او نیابت په طریقه دوی ته ثابتېږي یاد وراثت په طریقه ورته ثابتېږي). د وراثت په توگه د حق ثابتېدلو مطلب دادی چي اول دا حق د مورث (میت) لپاره ثابت سي او بیا د مورث تر مرگ وروسته د هغه د وارثانو لپاره ثابت سي. او د خلافت په توگه د حق ثابتېدلو مطلب دادی چي په دې حق کي د مورث له ملکیت ثابتېدلو څخه بغیر د وارثانو ملکیت ثابت سي (يعني د وراثت په حق او ملکیت کي د مورث ملکیت ضروري دی. نه د خلافت په ملکیت کي)، او اصول دا دی چي په کوم صورت کي د وارثانو ملکیت د وراثت په توگه ثابتېږي، هلته له وارثانو څخه هریو وارث په خصوصت (او دعوی) کي د کُل قائم مقام شمېرل کیږي او له دوی څخه یو وارث د نور ټولو وارثانو له طرفه خصم جوړېدلای سي. لېکن د خلافت او نیابت په صورت کي یو وارث د نورو وارثانو له طرفه خصم نه سي جوړېدلای.

کله چي تاسي په دې قاعده ځان پوه کړئ! نو اوس عبارت بالکل آسانه سو چي د صاحبینو رَحْمَهُمُ الله په نېز دلیل دادی چي د مقتول د وارثانو لپاره د قصاص ثبوت د وراثت په طریقه سره دی (يعني د وارثانو لپاره د قصاص ملکیت د وراثت په توگه ثابتېږي)، نو ځکه یو وارث د نورو له طرفه خصم کېدلای سي، او کله چي یو خصم کېدلای سي، نو دوباره د دیني پېشولو ته ضرورت پاته نه سو، نو ځکه په مذکوره مسئله کي به هم د مقتول پلار (حامد) له دوو ځایانو څخه یو ځوی (خالد) د غائب ځوی (ساجد) له طرفه نائب او خصم وي او د هغه پر بیښه به قاضي د قاتل (زید) په خلاف د قصاص فیصله کوي او غائب ته به د جلا دیني پېشولو هیڅ ضرورت ن وي.

او ددې دلیل (چي د قصاص ملکیت د وراثت په توگه ثابتېږي) دلای چي قصاص څو په حقیقت کي د مقتول د نفس عوض دی نو د هغه په نفس کي چي د کوم چا حق وي، د هغه په عوض (قصاص) کي به هم د هماغه حق وي. لکه څرنګه چي په دیت کي هم دغه حکم دی چي هغه د وراثت په توگه ثابت دی په همدغه دلیل سره. او لکه چي د قرض هم دغه حال دی چي اول هغه دمیت حق وي او بیا

د وراثت په توګه هغه د وارثانو لپاره ثابتېږي. او که قصاص د صلح وغیره په وجه مال وګرځي، نو هم په هغه کې اولاد میت حق ثابتېږي.

او د وراثت په توګه د ثابتېدلو یو څرګند دلیل د احم دی چې که میت تر زخمي کېدلو وروسته او تر مرګ مخکې قاتل معاف کړي، نو قصاص ساقطېږي. (اشرف الهدایه، احسن الهدایه)

دامام صاحب رحمۃ الله دلیل

وَكَمْ: أَنَّ الْقَصَاصَ طَرِيقُهُ الْخِلَافَةُ دُونَ الْوَرَاثَةِ او دامام صاحب رَحْمَةُ اللَّهِ دِلِيل دَادی: چي قصاص د هغه طریقه د خلافت طریقه ده أَلَا تَرَى أَنَّ مَلَكَ الْقَصَاصِ يُثْبِتُ بَعْدَ الْمَوْتِ آیا ته نه ګوري! چي د قصاص ملکیت تر مرګ وروسته ثابتېږي وَالْمَيِّتُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِهِ او مړی د قصاص د ملکیت د قصاص مالک کېدلو اهل نه دی بِخِلَافِ الَّذِينَ وَالِدِيَّةِ په خلاف د قرض او دیت لِقَاتِنَهُ مِنْ أَهْلِ الْبَيْتِ فی الأموال ځکه چي مړی په مالونو کې د ملکیت (مالک کېدلو) اهل دی كَمَا إِذَا نَصَبَ شَبَكَةً لکه څرنګه چي څوک جال ودروي فَتَعَلَّقَ بِهَا صَيْدٌ بَعْدَ مَوْتِهِ بیا دده تر مرګ وروسته په هغه جال کې یو ښکار نیول سي فَلَا تَنَالُهُ نو دوی [میت] د هغه ښکار مالک کیږي وَإِذَا كَانَ طَرِيقُهُ الْوَرَاثَةِ اِتِّبَاءً او کله چي د قصاص طریقه ابتداءً [د وارثانو لپاره] اثبات دی لَا يَنْتَسِبُ أَحَدُهُمْ خَصْمًا عَنِ الْبَاقِينَ نو له دوی څخه یو وارث به د نورو وارثانو له طرفه خصم نه درېږي فَيُعَيِّدُ الْبَيْتَةَ بَعْدَ حُضُورِهِ نو ځکه غائب وارث به تر خپل حاضرېدلو وروسته بېنه راګرځوي.

اللفات: ﴿نصب﴾ دماضي صیغه ده، له ضرب او نصر دواړو څخه اخی: درول، نصب کول. ﴿هیکه﴾ دښکار جال، ځال (کوم چي د مرغانو او حیواناتو د نیولو لپاره درول کیږي).

تشریح: په دې عبارت کې د مخکنی اختلافی مسئلې په هکله دامام صاحب رَحْمَةُ اللَّهِ دِلِيل ذکر سوی دی، دامام صاحب رَحْمَةُ اللَّهِ دِلِيل حاصل دادی چي دمقتول د وارثانو لپاره د قصاص ثبوت، خلافت په طریقه سره دی یعنې د قصاص ملکیت د وارثانو لپاره د خلافت او نیابت په توګه ثابتېږي، او د خلافت اصول دادی چي په هغه کې یو وارث د نورو وارثانو له طرفه خصم نه سي کېدلای (لکه په تېر عبارت کې چي دې وضاحت وسو)، لهذا دلته به حاضر وارث (خالد) د غائب وارث (ساجد) له طرفه نائب او خصم نه وي، لهذا جلا بېنې پېشولو ته ضرورت پاته سو، نو ځکه غائب

وارث (ساجد) چي کله حاضر سي نو جلا بښنه به پېښوي او تر دې وروسته به قاضي د قصاص فیصله کوي.

او ددې دلیل (چي د قصاص ملکیت دخلافت په توګه ثابتېږي) دادی چي د قصاص ملکیت د فعل ملکیت دی. نه د مال (یعني قصاص یو فعل دی. مال نه دی). او میت خو ددې اهل دی چي د مال مالک جوړ سي لېکن ددې اهل نه دی چي د فعل مالک جوړ سي. لهدا قصاص داسي فعل دی کوم چي د میت تر مرګ وروسته ثابتېږي. نو په دې وجه میت ددې اهل نه دی چي هغه د قصاص مالک جوړ سي (لهذا کله چي داسي ده نو ښکاره ده چي په قصاص کي د وارث حق او ملکیت دخلافت په طریقه سره ثابتېږي ځکه مخکي ذکر سوه چي دخلافت په طریقه سره د حق ثابتېدلو مطلب دادی چي په دې حق کي د مورث [میت] له ملکیت ثابتېدلو څخه بغیر د وارثانو ملکیت ثابت سي).

او پاته سو قرض او دیت، نو هغه خو مالونه دي افعال نه دي. نو ځکه میت به د هغوی مالک وي او په هغوی کي به د وارث ملکیت د وراثت په توګه ثابتېږي.

او ددې خبري دلیل چي میت د مال مالک کېدلای سي دادی چي که حامد د ښکار لپاره جال درولی وي او د هغه تر مرګ وروسته په دې جال کي یو ښکار ونيول سي، نو همدامیت (حامد) د هغه ښکار مالک کېږي. (اشرف الهدایه)

د غائب وارث له طرفه د قاتل د معاف کېدلو د دعوي حکم

فَإِنْ كَانَ أَقَامَ الْقَاتِلُ الْبَيِّنَةَ أَنَّ الْغَائِبَ قَدْ عَفَا بَيَّا كَه قَاتِل بَيِّنَه پېش کړي چي غائب [ماته] معافي کړې ده فَالسَّاهِدُ خَصَمٌ نو حاضر وارث خصم کېږي وَيَسْقُطُ الْقَصَاصُ او قصاص ساقطېږي لَأَنَّهُ ادَّعَى عَلَى الْحَاضِرِ سُقُوطَ حَقِّهِ فِي الْقَصَاصِ إِلَى مَالٍ ځکه چي قاتل په قصاص کي د حاضر وارث د حق ساقطېدلو دعوی کړې ده د مال و طرف ته [یا په بله وینا دا چي: د قاتل د دغه دعوي "چي غائب وارث زه معاف کړی يم" مطلب دادی چي اوس حاضر وارث پر ما د قصاص حق نه لري بلکي صرف د مال (دیت) حق راباندې لري] وَلَا يُنْكِنُهُ إِثْبَاتُهُ إِلَّا بِإِثْبَاتِ الْعَفْوِ مِنَ الْغَائِبِ او قاتل لره ددې عوي ثابتول ممکن نه دي مګر د غائب له طرفه د معافي په ثابتولو سره فَيُتْتَصَبُ الْحَاضِرُ خَصْمًا عَنِ الْغَائِبِ نو ځکه حاضر به د غائب له طرفه خصم درېږي وَكَذَلِكَ عَهْدُ بَيْنَ رَجُلَيْنِ قَتَلَ عَمَدًا او همدارنګه غلام کوم چي د دوو سربانو تر مینځ مشترک وي چي هغه عمه ا قتل کړی سوی وي وَأَحَدُ الرَّجُلَيْنِ غَائِبٌ اوله هغه دوو سربانو څخه یو غائب وي فَهُوَ عَلَى هَذَا نو هغه [هم] پر دغه اختلاف دي لِيَمَيِّزْنَاهُ د هاغه دلیل په وجه کوم چي موږ بیان کړی.

تشریح : صورت د مسئلې : دا دی چې که دمقتول قاتل یعنی زید په دلیل او بیښه سره دا دعوی ثابت کړه چې غائب خوی یعنی ساجد زه معاف کړی يم. نو په دې صورت کې دمقتول حاضر خوی یعنی خالد به د ساجد له طرفه خصم شمېرل کیږي او دزید (قاتل) بیښه به قبلول کیږي چې د هغه پر بناء دزید له دمنې څخه قصاص ساقطیږي او پر هغه دیت واجبیږي. او که تردې وروسته ساجد حاضر سي او د معافی انکار وکړي (چې مانه دی معاف کړی) نو هغه لره اعتبار نسته بلکې دیت د مخکې په شهر پر زید واجب پاتیري چې هغه به د خالد او ساجد تر مینځ نیم په نیمه تقسیمول کیږي.

و کذلک عید بین الخ: ددې حاصل دا دی چې که ددو کسانو مشترک غلام یو څوک عمداً قتل کړي او له هغه دوو کسانو (مالکانو) څخه یو حاضر وي او بل غائب وي او حاضر مالک پر قتل بیښه پېش کړي. نو په دې صورت کې هم دامام صاحب او صاحبینو رَحْمَتُ اللَّهِ هَاغَهُ اختلاف دی کوم چې مخکې ذکر سو. همدارنگه په دې صورت کې هم که قاتل د غائب مالک له طرفه پر معافی بیښه پېش کړي (چې هغه زه معاف کړی يم). نو ددې هم هاغه حکم دی کوم چې اوس ذکر سو.

سوال : دلته خالد (حاضر) د ساجد (غائب) له طرفه څنگه خصم منل سوی دی؟

جواب : ځکه چې زید (قاتل) دا دعوی کوي چې د خالد حق له قصاص څخه مال (دیت) ته منتقل سو او مال وگرځېدی (یا په بله وینا زید دا دعوی کوي چې پر ما اوس فقط دیت لازم دی. نه قصاص). او دا همغه وخت کېدلای سي کله چې زید دا ثابته کړي چې ساجد (غائب) زه معاف کړی يم. نو د ضرورت او مجبوري پر بناء دلته خالد د ساجد له طرفه خصم منل سوی دی او د خالد په موجودیت کې د زید بیښه مقبوله او معتبره منل سوې ده. (اشرف الہدایہ)

که دمقتول له دریو وارثانو څخه دوه د معافی گواهي ورکړي (حکم او تفصیل)

قَالَ: فَإِنْ كَانَتِ الْأَوْلِيَاءُ ثَلَاثَةً فَرَمَائِي: او که دمقتول وليان [وارثان] درې وي فَشَهِدَ اثْنَانِ مِنْهُمْ عَلَى الْأَخَرِ أَنَّهُ قَدْ عَفَا او له دوی څخه دوه د هغه بل [درېم وارث] په خلاف دا گواهي ورکړي چې هغه معافي کړې ده [یعني قصاص یې معاف کړی دی] فَشَهِدَا تَبَهُمَا بِأَبْلَهَةٍ نو د دوی دواړو گواهي باطله ده وَهُوَ عَفَا مِنْهُمَا او دا د دوی له طرفه معافي ده لِأَنَّهُمَا جُزْأَانِ بِشَهِادَتِهِمَا إِلَى أَنْفُسِهِمَا مَغْنَمًا ځکه چې دوی دواړه دخپلي گواهي په ذریعہ خپلو ځانو ته نفع راکشوي وَهُوَ انْقِلَابُ الْقَوْلِ مَا لَا او هغه قصاص په مال [دیت] سره بدلېدل دي فَإِنْ صَدَّقَتْهُمَا الْقَاتِلُ بيا که قاتل د دوی دواړو تصدیق

و کړي **فَالِدِيَّةٌ بَيْنَهُمْ أَثْلًا** نو دیت ددوی ادرېو سره وارثانو! تر مینځ په درېو حصو سره دی (یعني هر یو ته یو ثلث حاصلېږي) **مَعْنَاؤُ: إِذَا صَدَقْتُمَا وَخَدَّ دَدِي** مطلب دادی چې کله یوازې قاتل ددوی تصدیق کړی وي **إِنَّهُ لَنَا صَدَقْتُمَا** ځکه کله چې قاتل ددوی تصدیق وکړی **فَقَدْ أَتَزَيَّيْتُ** **الدِّيَّةَ لَهْمَا** نو هغه ددوی دواړو لپاره د دیت د دوو ثلثو (دو حصو) اقرار وکړی **فَصَحَّ إِقْرَارُهُ** نو ځکه د هغه اقرار صحیح دی **إِلَّا أَنَّهُ يَذَّيْعُ سُقُوطَ حَقِّ الْمَشْهُودِ عَلَيْهِ** لېکن څرنگه چې هغه د مشهود علیه (درېم وارث) د حق ساقطېدلو دعوی (هم) کوي **وَهُوَ يُنْكِرُ** حال دا چې مشهود علیه انکار کوي **فَلَا يُصَدَّقُ** نو ځکه د قاتل تصدیق به نه کېږي **وَيُغَرَّرُ نَصِيبُهُ** او قاتل به د هغه (مشهود علیه) د حصې ضامن کېږي.

الغات: ﴿اولیاء﴾ جمع د وژنده: ولیان، وارثان (احسن الهدایه). ﴿یجزان﴾ د نصر له بابه د تشبیه غائب مضارع صیغه ده: راکشول، رامنځ ته کول. ﴿مغرم﴾ منفعت، د غنیمت مال. ﴿مشهود علیه﴾ د چا په خلاف چې گواهي ورکول سوې وي. ﴿یغرم﴾ د سماع د باب مضارع ده: تاوان (ضمان) پرې لازمهېدل، تاوان پورته کول.

تشریح: **صورت د مسئلې:** دادی که زید عمداً حامد قتل کړي او د حامد درې ځامن وارثان وه: خالد، ساجد، شاکر، او له هغوی څخه دوه ځامنو مثلاً خالد او ساجد دا گواهي ورکړه چې زموږ درېم ورور یعني شاکر خپل حق او قصاص معاف کړی دی، نو امام محمد رَحِمَهُ اللهُ فرمایي چې د خالد او ساجد گواهي باطلېږي او معافي ددوی له طرفه شمېرل کېږي نه د شاکر (درېم) له طرفه: ځکه ددغه گواهي تر شا ددوی غلط مقصد کېدلای سي او هغه دا چې زموږ په گواهي سره به قصاص ساقط سي نو دیت به واجب سي او موږ ته به مال حاصل سي، نو ددې غلط مقصد پر بناء به ددوی گواهي نه قبولول کېږي بلکې خپله به ددوی له طرفه عفو شمېرل کېږي.

یادونه: په اصل کې ددې مسئلې ثلث ور (۴) صورتونه دي چې هغوی په مذکوره عبارت او راروان عبارت کې ذکر سوي دي.

①... یو صورت دادی چې زید (قاتل) او شاکر (یعني درېم ورور) دواړه د خالد او ساجد تصدیق وکړي چې هو! خبره همداسې ده شاکر قصاص معاف کړی دی، نو څرنگه چې دلته شاکر ددوی تصدیق کړی دی، نو ځکه په دې صورت کې شاکر ته له دیت څخه هیڅ شی نه حاصلېږي، لېکن خالد او ساجد (گواهي ورکونکو وروڼو) ته د دیت دوې حصې (دوه ثلثه) حاصلېږي.

- ②... دويم صورت دا دی چي زید او شاګر دواړه ددوی تکذیب وکړي. نو په دې صورت کي دوی (خالد او ساجد) ته هیڅ شی نه حاصلیږي او فقط شاګر ته ددیت یوه حصه (یو ثلث) حاصلیږي.
- ③... درېیم صورت دی چي ددوی تصدیق فقط زید (قاتل) وکړي. او شاګر انکار وکړي (چي مازید نه دی معاف کړی). نو په دې صورت کي دریو سره وروڼو (خالد. ساجد او شاګر) ته دیت حاصلیږي چي هغه به ددوی تر مینځ په دریو حصو سره تقسیمول کیږي یعنې هریوه ته به یوه حصه یا په بله وینا یو ثلث (درېیمه حصه) ورکول کیږي (ځکه شی چي درې حصې کړل سي نو د هغه هري حصې ته یو ثلث وایي).
- ④... څلورم صورت دا دی چي شاګر ددوی تصدیق وکړي او قاتل یې تکذیب وکړي. نو په صورت کي دوی (خالد او ساجد) ته هیڅ شی نه حاصلیږي. فقط شاګر ته ددیت ثلث حاصلیږي. بیا به دا ثلث دوی دواړه له شاګر څخه اخلي؛ ځکه شاګر ددوی تصدیق کړی وو چي په دې سره شاګر د دې اقرار کونکی سو چي حق د همدوی دی.

نو ځکه مصنف رَجَّه الله فرمایي:

فَإِنْ صَلَّيْتُمَا إِلَيْهِ: دا د درېیم صورت حکم دی چي په هغه کي دریو سره وروڼو (یعنې خالد. ساجد او شاګر) هریوه ددیت یو ثلث حاصلیږي؛ ځکه کله چي زید (قاتل) د خالد او ساجد تصدیق وکړی. نو ګواکي ددوی لپاره یې ددوو ثلثو دیت اقرار وکړی. نو دزید دا اقرار خو صحیح دی. لېکن زید خپل تصدیق (چي شاګر ته معاف کړی یم) په ضمن کي دا دعوی هم کوي چي د شاګر حق ساقط سو. حال دا چي شاګر د معافۍ انکار کوي چي مانه دی معاف کړی او ګواکي دوی ټوله د شاګر حق ساقطول غواړي. نو ځکه په دې هکله به دزید (قاتل) قول معتبر نه وي او د شاګر ددیت حصه (یو ثلث) به هم پر زید واجب وي.

که درېیم وارث ددوی نرديد وکړي نو څه حکم دی؟

وَإِنْ كَذَّبَهُمَا أَوْ كَذَّبَ وَارِثَهُ ددوی دواړو تکذیب وکړي فَلَا شَيْءَ لَهُمَا نو ددوی دواړو لپاره هیڅ شی نسته وَلِلَّاحِثِ ثُلُثُ الذَّيَّةِ او د هغه بل (درېیم وارث) لپاره ددیت درېیمه حصه ده مَعْنَاهُ: إِذَا كَذَّبَهُمَا الْقَاتِلُ أَيْضًا ددې مطلب دا دی: چي کله قاتل هم ددوی دواړو تکذیب وکړي وَهَذَا إِذَا كَذَّبَهُمَا عَلَى أَنْفُسِهِمَا بِسُقُوطِ الْقَصَاصِ او دا [حکم] ځکه دی چي دوی دواړو پر خپل نفس د قصاص ساقطېدلو اقرار کړی دی فَقَوْلُ نُو ځکه دا اقرار به قبول کیږي وَادْعَايَا انْقِلَابِ نَصِيْبِهِمَا مَالًا او دوی دواړو دا دعوی [هم] کړې ده چي ددوی حصه په مال [دیت] بدله سوي ده فَلَا يَقْبَلُ

أَلَا يَخْفَىٰ نَوْدَا دَعْوَىٰ بِهِ نَهْ قَبُولُ كِيرِي مگر په حجت اوبینې سره وَتَقْبَلُ نَصِيبُ الشُّهُودِ عَلَيْهِ
مَالًا او د مشهود عليه [درېیم ورث] حصه په مال سره بدلېږي إِنَّ دَعْوَاهَا الْعَفْوُ عَلَيْهِ وَهُوَ يَكْفِي حُكْمَ
چې د هغه [درېیم وارث] په خلاف د دوی د معافي دعوی [چې هغه قصاص معاف کړی دی] حال دا چې
هغه انکار کوي بِمَنْزِلَةِ ابْتِدَاءِ الْعَفْوِ مِنْهُمْ فَإِنَّ الشُّهُودَ عَلَيْهِ [نودا دعوی] د دوی له طرفه د مشهود
عليه [درېیم وارث] په حق کې د ابتداء معاف کولو په درجه کې ده إِنَّ سُقُوطَ الْقَوْدِ مُخْبَأَتٌ إِلَيْهَا
حُكْمَ چې د قصاص سقوط همدوی دواړو ته منسوب دی وَإِنْ صَدَّقَتْهَا الشُّهُودُ عَلَيْهِ وَخَدَعَهُ او که
یوازې مشهود علیه د دوی تصدیق وکړي عَرِمَ الْقَاتِلُ ثُلُثَ الدِّيَةِ لِلشُّهُودِ عَلَيْهِ نو قاتل د مشهود
عليه لپاره د دیت د ثلث [درېیمې حصې] ضامن کیږي لَا قَرَارَ لَهُ لَبْدِيَّتْ حُكْمَ چې قاتل د هغه لپاره
د دیت د ثلث اقرار کړی دی.

اللفات: ﴿كَذَّبَ﴾ د تفعل له بابه ماضي ده. كَذَّبَ يُكَذِّبُ تَكْذِيبًا: تكذيب كولو. درواغجن
گرځول، درواغجن بلل.

تشریح: د عبارات په اوله حصه کې د دویم صورت حکم ذکر سوی دی یعنې که درېیم ورور یعنې
شاګر همدارنګه قاتل دواړه د خالد او ساجد (ګواهي ورکونکو) تکذیب وکړي: نو د خالد او ساجد حق
ساقطیږي او مشهود علیه (یعنې شاګر) ته د دیت یو ثلث حاصلیږي؛ حُکْمَ کله چې خالد او ساجد د
شاګر په خلاف د معافي ګواهي ورکړه (چې شاګر قاتل [زید] معاف کړی دی). نو ګواکې خالد او ساجد د
خپل حق د ساقطیدلو اقرار وکړي او د انسان اقرار د هغه په حق کې حجت دی. نو حُکْمَ د حق
ساقطیدلو په هکله به د هغوی دا اقرار مقبول وي او د هغوی له طرفه به قصاص ساقطیږي. او څرنګه
چې د دې اقرار په ضامن کې خالد او ساجد دا دعوی هم کړې ده چې زموږ حق له قصاص څخه د
دیت و طرف ته منتقل سوی دی، او هغوی پر دې دعوی یېنه نه ده پېش کړې. نو حُکْمَ د دا دعوی هم
مقبوله نه ده او د هغوی حق په کلي توګه ساقطیږي.

د دې په خلاف چې هغوی د کوم یوه په خلاف ګواهي ورکړې ده یعنې شاګر. هغه ته ثلث دیت
حاصلیږي؛ حُکْمَ کله چې هغوی دواړو د قصاص معافي د شاګر و طرف ته منسوب کړه او شاګر د
هغوی تکذیب او انکار وکړی (چې ما قاتل نه دی معاف کړی). نو اوس د معافي نسبت د هغوی و طرف
ته کیږي او دا به ګڼل کیږي چې همدا خالد او ساجد سر له شروع څخه له خپل طرفه قصاص معاف

کړی دی، نو ځکه د هغوی حق به ساقطیږي، او شاګر (مشهود علیه) کوم چي د معافۍ انکار کوي د هغه په مال (دیت) سره بدلېږي نو هغه ته به په دیت کي خپله حصه (یوثلث) ورکول کیږي.

وإن صدقهما إلخ: دا د آخري څلورم صورت حکم دی یعنې چي شاګر (مشهود علیه) دخپل دواړو وروڼو خالد او ساجد تصدیق وکړي چي هو! ما د قاتل (زید) معاف کړی دی، خو قاتل انکار کوي چي تازه نه یم معاف کړی. نو په دې صورت کي شاګر ته ثلث دیت (ددیت درېیمه حصه) حاصلیږي یعنې قاتل د شاګر (درېیم ورور) لپاره د دیت د یوه ثلث ضامن کیږي چي شاګر ته به یې ورکوي: ځکه کله چي قاتل د شاګر د معافۍ انکار وکړی (چي تازه نه یم معاف کړی) نو ګواکي د شاګر لپاره یې د ثلث دیت اقرار وکړی، نو ځکه د قاتل اقرار به د هغه په حق کي مقبول وي او په خپل اقرار کسې به مأخوذ وي او پر هغه به د دیت ثلث واجب وي.

که دا گواهي ورکړي چي د فلانکي د وهلو په وجه هغه صاحب فراش سو او په همدې کي مړ سو

قَالَ: وَإِذَا شَهِدَ الشَّهَادَةُ فَرَمَايَ: او کله چي گواهان دا گواهي ورکړي أَنَّهُ ضَرَبَهُ فَلَمْ يَزَلْ صَاحِبَ فِرَاشٍ حَتَّى مَاتَ چي فلانکي کس فلانکی ووهلی نو هغه [مضروب] مسلسل بستري سو تر دې چي مړ سو فَعَلَيْهِ الْقَوْلُ إِذَا كَانَ عَمْدًا نو پر هغه [ضارب] قصاص دی که چيري ضرب عمداً وي لِأَنَّ الثَّابِتَ بِالشَّهَادَةِ كَالثَّابِتِ مُعَايَنَةً ځکه کوم شی چي په گواهي سره ثابت وي هغه داسي دی لکه په لیدنه سره چي ثابت وي وَفِي ذَلِكَ الْقَضَاءُ او په دې صورت کي قصاص دی عَلَى مَا يَبْيُتَاهُ لکه [منځي] چي موږ بیان کړه وَالشَّهَادَةُ عَلَى قَتْلِ الْعَبْدِ تَتَحَقَّقُ عَلَى هَذَا النُّجْمِ او په قتل عمد باندې گواهي پر دغه طريقه متحقق کیږي لِأَنَّ النُّجُومَ يَسْتَبَيِّنُ الضَّرْبَ إِنَّمَا يُفَرِّقُ ځکه دوهو په سبب هغه وخت مرګ پېژندل کیږي إِذَا صَارَ بِالضَّرْبِ صَاحِبَ فِرَاشٍ حَتَّى مَاتَ کله چي دوهو په وجه هغه [مضروب] دبستر خاوند وګرځي تر دې چي مړ سي وَتَأْوِيلُهُ إِذَا شَهِدَا أَنَّهُ ضَرَبَهُ بِشَيْءٍ جَارِحٍ او دې تأویل دا دی چي کله گواهانو دا گواهي ورکړې وي چي ضارب هغه په زخمي کونکي شي سره وهلی دی.

اللفاظ: «صاحب فراش» دبستر خاوند، بستري، هغه کس چي زخم او تکلیف یې دومره زیات سخت سي چي له ولاړي څخه یې وباسي او بستر لازم ونیسي، «معاینه» د مفاعلي د باب مصدر دی: په سترگو لیدل، په خپله لیدل، مشاهده، «یتحقق» د تفعل مضارع ده: ثابتېدل، موجودېدل.

تشریح: عبارت حاصل دادی چي څرنگه دسترگو په لیدنه او په مشاهده سره یو خبر او معامله ثابتېږي، همداسي په گواهي سره هم ثابتېږي. لهندا که گواهانو دا گواهي ورکړه چي زید راغلی او حامد یې داسي ووهلی چي هغه له ولاړي څخه ووتی او مسلسل صاحب فراش سو چي بالاخره یې د هغه وهلو او زخمونو په وجه ساه دلاسه ورکړه، نو په دې صورت کي پر زید (ضارب) قصاص واجبیږي، او دا تفصیل هغه وخت دی کله چي د زید دغه وهل عمداً وي همدارنگه په وسله یا په بل تېره زخمي کونکي شي سره وي، کنې د زړې او لکړي حکم جلا دی (کامن).

لنډه دا چي کله گواهانو مذکوره گواهي ورکړه، نو گواکي هغو ددې گواهي ورکړه چي زید عمداً قتل کړی دی او د قتل عمد سزا صرف قصاص دی.

د قتل په گواهي کي دوو څي يا آلي په هکله دا اختلاف حکم

قَالَ: وَإِذَا اُخْتَلَفَ شَاهِدَا الْقَتْلِ فَرَمَاي: او کله چي د قتل دوه گوهان اختلاف وکړي فِي الْأَيَّامِ أَوْ فِي الْبَلَدِ [د قتل] په ورځو یا په ښار کي أَوِ الْأَيَّامِ أَوْ فِي الْبَلَدِ یا په هغه شي [آله] کي چي په هغه سره قتل سوی دی فَهُوَ بَاطِلٌ نو دا گواهي باطله ده لَأَنَّ الْقَتْلَ لَا يُعَادُ وَلَا يَكْرَرُ ځکه چي قتل نه راځرځول کیږي او نه مکرر کیږي [يعني څوک دوه ځله نه قتلولی کیږي] وَالْقَتْلُ فِي زَمَانٍ أَوْ فِي مَكَانٍ غَيْرِ الْقَتْلِ فِي زَمَانٍ أَوْ مَكَانٍ آخَرَ او په یوه زمانه یا په یوه ځای کي واقع سوی قتل په بله زمانه یا بله ځای کي له واقع سوي قتل څخه بغير جلا قتل دی [دواړه یو نه وي] وَالْقَتْلُ بِالْعَصَا غَيْرُ الْقَتْلِ بِالسَّلَاحِ او په لکړي سره قتلول په وسلې له قتلولو څخه بغير جلا قتل دی لَأَنَّ الشَّيْءَ عَمْدٌ وَالْأَوَّلُ شِبْهُ الْعَمْدِ ځکه چي دویم قتل عمد دی او اول شبه عمد دی وَيُخْتَلَفُ أَحْكَامُهُمَا او ددې دواړو احکام سره جلا دي فَكَانَ عَلَى كُلِّ قَتْلِ شَهَادَةٌ قَرِيْبَةٌ لهندا پر هر قتل په یوازي د یوه کس گواهي وي وَكَذَلِكَ إِذَا قَالَ أَحَدُهُمَا: قَتَلَهُ بِعَصَا او همدارنگه که له دوی دواړو څخه یو گواه ووايي: چي قاتل هغه په لکړي سره قتل کړی دی وَقَالَ الْآخَرُ: لَا أَذَرُ بِيَأْتِي شَيْءٌ قَتَلَهُ او بل گواه ووايي: چي خبر نه یم په کوم شي سره یې قتل کړی دی فَهُوَ بَاطِلٌ نو دا گواهي باطله ده لَأَنَّ الْبُطْلَانَ يُغَايِرُ الْبَقِيْدَ ځکه چي مطلق له نقيده څخه غیر [او جلا] وي.

اللغات: ﴿لا يَكْزُرُ﴾ د تفصيل له بابۀ د نفی مجهول صیغه ده: یو کار دوه ځله کېدل، شو ځله کېدل.

﴿يُغَايِرُ﴾ دمفاعلي د باب مضارع ده: یو د بل غیر کېدل (یو له بل څخه جلا کېدل).

تشریح: **صورت د مسئلې:** دادی چي دوو کسانو مثلاً خالد او ساجد دا گواهي ورکړه چي زبد حامد قتل کړی دی، لېکن د دوی په گواهي کي اختلاف دی خالد وايي چي د جمعې په ورځ يې قتل کړی دی او ساجد وايي چي د شنبې (هفتې) په ورځ يې قتل کړی دی. یا خالد وايي چي په کندهار کي يې وژلی دی او ساجد وايي چي په قلات کي يې وژلی دی، یا خالد وايي چي په توره يې قتل کړی دی او ساجد وايي چي په لکړه يې قتل کړی دی، نو په دې ټولو صورتونو کي د دواړو گواهي باطلېږي: ځکه د هر قتل لپاره يوه گواهي باقي پاته سوه (يعني څرنګه چي دلته دواړو د دوو جلا مختلفو قتلونو په هکله گواه ورکړې ده، نو د هر قتل په هکله صرف د يوه کس گواهي ده)، لهندا د گواهي نصاب پوره نه سو. نو ځکه دا گواهي باطلېږي.

ځکه دا خو ممکنه نه ده چي حامد دي دوه واره قتل سوی وی او د هر وار قتل دي له بل څخه جلا وي. همدارنګه د لکړي قتل هم د توري له قتل څخه جلا دی: ځکه په توري سره قتلول قتل عمد دي او په لکړي سره قتلول شبه عمد دی او د دواړو احکام سره جلا دي (لکه مخکي چي دې وضاحت وسو).

وَكَذَا إِذَا قَالَ إِمْرٌ هَمْدَارَنُكَ كَهْ خَالِدٌ وَوَايِي چي په لکړي سره يې وژلی دی او ساجد ووايي چي نور په خبر نه يم چي په څه بلای يې وژلی دی؟ نو دا گواهي هم باطلېږي: ځکه چي د مطلق حکم د مقيد له حکم څخه غیر او جلا دی او دلته چي کوم يوه په لکړي سره د قتل شهادت (گواهي) ورکړې ده، د هغه شهادت مقيد دی او کوم يو چي وايي ماته معلومه نه ده چي په څه شي سره يې وژلی دی، د هغه شهادت مطلق دی، او د دواړو حکم سره جلا دی، ځکه د مطلق قتل په صورت کي د قاتل په مال کي واجبيږي او د مقيد قتل په صورت کي پر عاقله وو واجبيږي.

د قتل په گواهي کي که گواهان د قتل د آلي په هکله ناخبري ښکاره کړي (حکم او تفصيل)

قَالَ: وَإِنْ شَهِدَا أَنَّهُ قَتَلَهُ فَرَمَايِي: او که دوو گواهانو دا گواهي ورکړه چي قاتل هغه قتل کړی دی وَقَالَا: لَا نَذَرِي بِأَيِّ شَيْءٍ قَتَلَهُ او دواړو وويل: موږ خبر نه يو [موږ ته معلومه نه ده] چي په کوم شي سره يې قتل کړی دی فَفِيهِ الْبَيِّنَةُ اسْتِحْسَانًا نو په دې کي استحساناً ديت [واجب] دی وَالْقِيَاسُ أَنْ لَا تُقْبَلَ هَذِهِ الشَّهَادَةُ او قياسي دادی چي دا گواهي به نه قبول کيږي لِأَنَّ الْقَتْلَ يَخْتَلِفُ بِاخْتِلَافِ

اَلَا تَرَ حُكْمَ چي قتل دآلې په بدلبدلوسره بدليږي فَجَبِلَ الشَّهَدُ بِهِ نو د کوم شي په باره کي چي گواهي ورکول سوي ده | يعني قتل | هغه مجهول سو وَجَدَ الْاِسْتِحْسَانَ اَنَّهُمْ شَهِدُوا بِقَتْلِ مُضَلِّقٍ د استحسان دليل دادی چي دوی د مطلق قتل گواهي ورکړې ده وَالْمُطْلَقُ لَيْسَ بِمُجْبَلٍ او مطلق مجمل نه دی فَجَبِبَ أَقْلُ مُوَجَّبِيهِ نو حُكْمَ د قتل له دوو مقتضاوو | قصاص او ديت | څخه به کمترین يو واجبيږي وَهُوَ الذِّئَةُ چي هغه ديت دی وَلَا تَنْهَ يُخْلَلُ اِنْجَالُهُمْ فِي الشَّهَادَةِ عَلَى اِنْجَالِيهِمْ بِالْمَشْهُودِ عَلَيْهِ سَتْرًا عَلَيْهِ او حُكْمَ چي په دې گواهي کي د گواهانو اجمال | او اطلاق | په مشهود عليه باندې د پردې اچولو په غرض سره د دوی پر اجمال | احسان | باندې حمل کول کيږي وَأَوَّلُوا كَذِبَهُمْ فِي نَفْيِ الْعِلْمِ بِظَاهِرِ مَا او گواهانو د هلم د نفي کولو په هکله | چي موږ ته معلومه نه ده | د خپل درواغو تاویل وکړی د هغه نص په ظاهر سره وَرَدَ بِاطْلَاقِهِ فِي اِصْلَاحِ ذَاتِ الْبَيْنِ کوم چي په اصلاح ذات البين کي د درواغو د اباحت | روايت | په هکله وارد سوي دی وَهُذًا فِي مَعْنَاهُ او دا | پر مشهود عليه پرده اچول | د هغه | اصلاح ذات البين | په معنی سره دی فَلَا يُمَيِّزُ اِلَّا خْتِلَافَ بِالسَّبَبِ لِهَذَا شک په وجه به اختلاف | يعني د فعل او آلې اختلاف | نه ثابتيږي | يعني کله چي د دې احتمال هم سته چي گواهان به په خبر وي خو د ستر په توگه به يې اجمال کړی وي او د دې احتمال هم سته چي داسي به نه وي. نو شک واقع سو. او اختلاف په شک سره نه ثابتيږي | وَتَجِبُ الذِّئَةُ فِي مَالِهِ او ديت د قاتل په مال کي واجبيږي لِأَنَّ الْأَصْلَ فِي الْفِعْلِ الْعَمْدُ حُكْمَ چي په فعل کي اصل عمد دی فَلَا يَلْزَمُ الْعَاقِلَةَ نو حُكْمَ دا ديت به پر عاقله وو نه لازميږي.

الغات: ﴿مُوجِبِيهِ﴾ تشنيه د مُوجِبٍ ده کوم چي د افعال د باب مفعول دی: واجب کړی سوی څه (منه څه کوم چي ديل شي په واجب سي). حکم. مقتضا. ﴿اِجْمَال﴾ د افعال د باب مصدر دی: اُجْمَلَ يُجْمَلُ اِجْمَالًا: په مختصره او مبهمه توگه خبره کول (داسي کلام ذکر کول چي مراد يې مبهم وي). په کلام کي اختصار کول. داسي خبره کول چي د څو معناوو احتمال لري. د مجمل او مطلق فرق به د عبارت په آخر کي ذکر سي. ﴿ستر﴾ د نصر د باب مصدر دی: پټول. پرده ساتل. عيب او غلطي پټول (پرده پوشي).

تشریح: صورت د مسئلې: دادی چي دوو کسانو مثلاً خالد او ساجد د قتل گواهي ورکړه چي زید حامد قتل کړی دی، لېکن په کوم شي سره يې قتل کړی دی، په دې باره کي يې ناخبري ښکاره

کړه (چې په دې نو موږ خبر نه یو)، نو د قیاس تقاضا داده چې دا گواهي باطله ده او نه به قبول کيږي. ځکه د گواهانو په گواهي کي د قتل داکې هيڅ ذکر نسته حال دا چې داکې په بدلېدلو سره د قتل حکم بدلېږي، لهذا دلته مشهود به (قتل) مجهول دی او د مجهول شي په هکله ورکول سوي گواهي لره هيڅ اعتبار نه وي، نو ځکه قیاساً دا گواهي باطله ده.

لېکن دلته قیاس پرېښوول سوی دی او په استحسان عمل سوی دی او استحساناً دا گواهي معتبره ده او قبول کيږي به.

وجه الاستحسان إلخ: استحسان دلیل دادی چې کله گواهانو د قتل داکې له ذکر څخه بغیر گواهي ورکړه، نو دوی د مطلق قتل گواهي ورکړه او پر مطلق عمل کول ممکن وي. لېکن په مجمل عمل کول ممکن نه وي او په مطلق کي اجمال نه وي؛ نو ځکه دلته به هم د گواهانو مطلقه گواهي استحساناً قبول کيږي او د قتل اقل (کمتره) سزا او موجب يعني دیت به واجبول کيږي.

او پاته سو د گواهانو د اجمال او اطلاق (يعني د مطلقي گواهي) محمل به دا وي چې دوی پر قاتل پرده اچول غواړي چې په دې توگه پر هغه احسان وکړي، او دلته که څه هم په دې ستر او احسان کي پر گواهانو د کذب او درواغو الزام راجع کيږي، خو څرنگه چې دغه کذب او پرده پوشي د اصلاح ذات البين سره متعلق ده او د اصلاح ذات البين لپاره خو د صراحتاً کذب اجازه هم وارد سوي ده، نو ځکه دا شی د عار باعث نه دی لکه څرنگه چې په حديث کي دي "لَيْسَ بِكَذَّابٍ مَنْ يُضِدُّ بِئِنَّ

الشَّيْنِ" يعني په دوو کسانو کي صلح کونکی کس درواغجن نه دی، همدارنگه په یو بل حديث کي دي "إِنْ أَضْلَحَ ذَاتَ الْبَيْتِ أَكْثَرُ مِنَ غَايَةِ الصِّيَامِ" يعني ددو خلکو تر مینځ صلح کول له نفلي لمانځه او روژې څخه هم زیات ښه عمل دی، همدارنگه له دې څخه بغیر نور هم په څو طریقو سره د اصلاح ذات البين فضیلت وارد سوی دی، او ښکاره خبره ده چې پر مجرم د قصاص پر ځای دیت واجبول هم اصلاح ذات البين دی، نو ځکه په هغه کي به د کذب او درواغو گنجایش وي او له

گواهانو څخه به دخپل دې قول "لاندري بای شیء قتله" په هکله هيڅ پوښتنه او مؤاخذه نه کيږي. لنه دا چې په مطلق شهادت سره دلته اصل قتل ثابتيږي او څرنگه چې دا معامله د قتل عمد سره متعلق ده، نو ځکه دلته به د قاتل په ذاتي مال کي دیت واجبيږي، نه پر عاقله وو. (احسن الهدایه)

فایده: دمجمل او مطلق تر مینځ فرق: مجمل هغه ته وايي چې په هغه کي د څو معناوو اشتباه وي او ذات معلوم نه وي؛ بیا که یو په دلیل سره یو معنی متعین سي نو په هغه عمل کيږي. او مطلق هغه دی چې د هغه معنی څو معلومه وي لېکن د هغه په ثبوت کي څو مختلف الاصناف افراد مندرج وي. نو

هر فرد چي واخيستل سي په مطلق عمل کيږي. لکه څرنگه چي د بني اسرائيلو د غوا حکم مطلق دی. برابره ده د هغې هر ډول رنگ وي يا هر څه غمريږي وي. لهندا پر هغه عمل ممکن دی. له همدې کبله په حديث کي راغلي دي چي د دغه حکم په وخت کي که بني اسرائيلو هره غوا قرباني کړې وای نو جائز به وای. لېکن دې ناپوهانو سختي وکړه نو الله جل و الله پر دوی سختي وکړه. (اشرف الهدايه)

د دوو کسانو له طرفه د يوه قتل اقرار (حکم او تفصيل)

قَالَ: وَإِذَا أَقْرَرَ جَلَانُ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا أَنَّهُ قَتَلَ فَلَانًا فَرَمَائِي: او کله چي دوه سريان له دوی څخه هريو دا اقرار وکړي چي هاغه فلانکی قتل کړی دی [يعني هريو ووايي چي فلانی کس ما قتل کړی دی] فَقَالَ الْوَلِيُّ: قَتَلْتُمَا جَمِيعًا نو ولي ووايي: چي تاسي دواړو هغه قتل کړی دی فَلَهُ أَنْ يَقْتُلَهُمَا نو ولي ته حق سته چي دوی دواړه [قصاص] قتل کړي وَإِنْ شَهِدَا عَلَى رَجُلٍ أَنَّهُ قَتَلَ فَلَانًا او که دوی ديو سري په خلاف گواهي ورکړي چي هغه فلانکی قتل کړی دی وَشَهِدَ آخَرُونَ عَلَى آخَرَ بِقَتْلِهِ او نور گواهان دبل سري په خلاف د هغه [فلانکي] د قتل گواهي ورکړي وَقَالَ الْوَلِيُّ: قَتَلْتُمَا جَمِيعًا او ولي ووايي: چي تاسي دواړو هغه قتل کړی دی: بِكُلِّ ذَلِكَ كُفُّهُ نو دا ټوله باطليري وَالْفَرْقُ أَنَّ الْإِقْرَارَ وَالشَّهَادَةَ يَتَنَاءَلُ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا دُجُودَ كُلِّ الْقَتْلِ وَدُجُوبُ الْقِصَاصِ او فرق دادی چي اقرار او گواهي له دوی څخه هريو د ټوله قتل او د ټوله قصاص وجوب لره شامل دي وَقَدْ حَصَلَ التَّكْذِيبُ فِي الْأَوَّلِ مِنَ الْمَقْرَرِ او په اول [داقرار په صورت] کي دمقرله [ولي] له طرفه تکذيب حاصل سوی دی وَفِي الثَّانِي مِنَ الشَّهُودِ او په دويم [دگواهي په صورت] کي دمشهودله [ولي] له طرفه [تکذيب حاصل سوی دی] غَيْرَ أَنَّ تَكْذِيبَ الْمَقْرَرِ الْمَقْرَرُ فِي بَعْضٍ مَا أَقْرَبَهُ خو دمقرله [ولي] له طرفه داقرار کونکي تکذيب کول په بعضي هغه خبره کي چي اقرار کونکي د هغه اقرار کړی دی [يعني مقرله [ولي] چي په بعضي خبره کي داقرار کونکي سري تکذيب کړی دی چي بلکي تاسي دواړو قتل کړی دی. دا تکذيب] لَا يُبْطِلُ إِقْرَارَ الْبَاقِ په پاته خبره کي د هغه اقرار نه باطلوي وَتَكْذِيبُ الشَّهُودِ الشَّاهِدِ فِي بَعْضٍ مَا شَهِدَ بِهِ او [دگواهي په صورت کي] دمشهودله [ولي] له طرفه دگواه تکذيب کول په بعضي هغه خبره کي چي هغه گواهي ورکړې ده [يعني دا تکذيب چي تان نه بلکي تاسي ټولو قتل کړی دی] يُبْطِلُ شَهَادَتَهُ أَصْلًا د هغه گواهي بالکل باطلوي لِأَنَّ التَّكْذِيبَ تَفْسِيْثٌ حُكْمٌ چي تکذيب [دراغجن بلل]

فاسق گرځول دي **وَفَسَقَ الشَّاهِدُ يَنْتَعِزُّ الْقَبُولُ** او د گواه فاسق کېدل | د گواهي | قبلېدل منع کوي **أَمَّا فُسُقُ الشَّاهِدِ لَا يَنْتَعِزُّ صَحَّةُ الْإِقْرَارِ** خو د اقرار کونکي فاسق کېدل د اقرار صحيح کېدل نه منع کوي.

اللفات: ﴿تکذيب﴾ د تفعیل د باب مصدر دی: درواغجن بلل (مجل)، درواغجن گرځول.

﴿تفسیق﴾ مخکنی صیغه ده: فاسق بلل او فاسق گرځول.

تشریح: صورت د مسئلې: په لنډه توګه صورت د مسئلې او حاصل د عبارت دادی چي یو کس مثلاً زید اقرار وکړی چي حامد ما قتل کړی دی او بل کس مثلاً خالد اقرار وکړی چي حامد ما قتل کړی دی. نو د حامد ولي او وارث وویل چي تاسي دواړو قتل کړی دی. نو په دې صورت کي ولي ته حق سته چي له زید او خالد دواړو څخه قصاص واخلي. (دا د اقرار صورت دی. او د گواهي د صورت حکم جلا دی چي هغه به لاندې ذکر سي)

او که زید او خالد دواړو گواهي ورکړه چي د حامد قتل فلانکي مثلاً ساجد کړی دی او دوو نورو کسانو مثلاً عمر او بکر گواهي ورکړه چي دهغه قتل فلانکي مثلاً شاکر کړی دی. او د مقتول (حامد) ولي وویل چي دې ټولو گواهانو په ګډه حامد قتل کړی دی. نو په دې صورت کي هغه له یوه څخه هم قصاص نه سي اخیستلای.

والفرق إلخ: دا د اقرار او گواهي په مینځ کي د فرق وجه ده. حاصل یې دادی چي د اقرار کونکو (زید او خالد) اقرار دا ښيي چي ټوله قتل دیوه له طرفه دی. نه د دواړو له طرفه. لېکن ولي د دوی تکذیب وکړی نو د تکذیب په وجه صرف دوی فاسقان سول، او د فاسق اقرار صحيح پاتیري. نو ځکه دواړه په قصاص کي قتلول کېدلای سي.

او د گواهانو هر فریق دا گواهي ورکړه چي قصاص پر فلانکي واجب دی، خو ولي د گواهانو تکذیب هم وکړی او کله چي د دوی تکذیب وسو او درواغجن وگرځول سول نو دوی فاسقان سول. او د فاسق گواهي نامعتبره او نامقبوله ده. (اشرف الهدایه)

فقط والله أعلم وعليه أتم

بَابُ فِي إِعْتِبَارِ حَالَةِ الْقَتْلِ

(دا) باب دحالت قتل داعتبار کولو په بیان کي دي

تشریح: قتل اصل او بالذات دی او حالت قتل د هغه صفت او تابع دی، او ذوات له صفاتو څخه مخکي وي، نو ځکه صاحب د کتاب رَجَعَهُ الله مخکي ذوات بیان کړل، اوس له دې ځایه صفات یعني دهنوی حالات بیانوي.

که ویشتل سوی کس مرتد سي نو د قصاص حکم

قَالَ: وَمَنْ رَمَى مُسْلِمًا فرمایي: او څوک چي یو مسلمان په غشي سره وویلي [د مسلمان طرف ته غشی وغورځوي] فَأَزِيدَ الْمَرْمِيَّ إِلَيْهِ وَالْعِيَاذُ بِاللَّهِ نو رمي الیه [د چا طرف ته چي غشی وغورځول سوی دی (یعني مسلمان) هغه] نعوذ بالله مرتد سي ثُمَّ وَقَعَ بِهِ السَّهْمُ بیا پر هغه غشی ولگېږي فَقَتَلَ الرَّائِي الدَّيَّةَ عِنْدَ أَنْ حَنِيْقَةَ نو دامام صاحب رَجَعَهُ الله په نېز پر رمي [ورشتونکي کس] باندي دیت واجب دی وَقَالَا: لَا شَيْءَ عَلَيْهِ او صاحبین رَجَعَهُمَا الله فرمایي: چي پر هغه هېڅ شی واجب نه دی لِأَنَّهُ بِالْإِزْتِدَادِ أَشَقَّظَ تَقَوُّمَ نَفْسِهِ ځکه چي هغه [رمي الیه] د مرتد کېدلو په وجه دخپل نفس متقوم والی ساقط کړی فَيَكُونُ مُبْرِئًا لِلرَّائِي عَنْ مُوجِبِهِ نو هغه به درمي له موجب [دیت] څخه درامي بري کونکی ومگر ځي کَمَا إِذَا أَهْرَأَهُ بَعْدَ الْجَزْرِ قَبْلَ النَّوْتِ لکه [په هغه صورت کي] کله چي تر زخمی کېدلو وروسته له مرګ څخه مخکي رمي الیه هغه بري کړی وي وَلَهُ: أَنَّ الْقَتْلَانَ يَجِبُ بِغَفْلَةٍ وَهُوَ الرَّمْيُ او دامام صاحب رَجَعَهُ الله دلیل دا دی: چي ضمان درامي په فعل سره واجبيږي او د هغه فعل رمي ده [یعني غشی ویشتل (غورځول)] إِذْ لَا فِعْلَ مِنْهُ بَعْدُ ځکه له رمي څخه وروسته درامي له طرفه هېڅ فعل نسته [یعني ترمي وروسته له هغه څخه بل فعل نه دی صادر سوی] فَتُخْتَمِرُ حَالَةُ الرَّمْيِ نو ځکه درمي دحالت اعتبار به کيږي وَالْمَرْمِيَّ إِلَيْهِ فَيَنْهَى عَنْ تَقَوُّمِهِ او رمي الیه درمي په حالت کي

مَتَّقَوْمٌ دى [خكه چي مسلمان دى] وَلِهَذَا تُغْتَبَرُ حَالَةُ الرَّؤْفِ لِي حَتَّى الْحِلِّ همدلوا وجه ده چي [د ښكار] د حِلْت په حق كي درمي د حالت اعتبار كيږي حَتَّى لَا يَخْرُجَ بِرِدَّةٍ الزَّائِنِ بَعْدَ الرَّؤْفِ تردې چي تر رمي وروسته درامي په مرتد كېدلو سره ښكار نه حراميږي وَكَذَلِكَ حَتَّى الشَّكْفِيرِ او همدارنگه د كفاره وركولو په حق كي حَتَّى جَاَزَ بَعْدَ الْجُرْحِ قَبْلَ الْمَوْتِ تردې چي له زخم وروسته تر مړ كېدلو مخكي كفاره وركول جائز دي.

اللفات: (رؤف) د ضرب د باب ماضي ده: غشي وغيره ويشتل، غورځول، ﴿مرمى إليه﴾ مَرَّي د ضرب له بابه مفعول دى: د چا طرف ته چي غشي ويشتل (غورځول) سوى وي، شوک چي په غشي سره ويشتل سوى وي، ﴿مَتَّقَوْمٌ﴾ د تفعل د باب مفعول دى: قيمت لرونكى، كوم شى چي په شريعت كي څه قيمت او ارزښت لري، هغه ته "مَتَّقَوْمٌ" وايي.

تشریح: صورت د مسئلې: دادى كه يو شوک عمداً پر يو مسلمان غشي وغيره ورايله كړي لېكن كوم وخت چي پر هغه غشي ولگيږي په هغه وخت كي مسلمان مرتد سوى وي (د مثال په توگه زيد مسلمان دى خو د مسلمانانو سره په ديني كمورو كي اختلاف او منازعه كوي او د اختلاف په دوران كي خپل باطني كفر ښكاره كړي او حامد په دې خبر نه وي او حامد هغه په غشي يا توپنچه وغيره سره وويلي او د وار كولو په وخت كي د هغه ارتداد ښكاره نه وي خو د وار لگېدلو په وخت كي د هغه ارتداد ښكاره سوى وي، نو څه حكم دى؟)، صاحبين

رَحِمَهُمُ اللهُ فرمايي چي پر ويشتونكي كس (حامد) باندي هيڅ شى هم نه واجبيږي: د صاحبينو دليل دادى چي د قصاص يا ديت واجبهلو لپاره معصوم او متقوم نفس قتلول شرط دي، حال دا چي په دې مسئله كي مرمى اليه (زيد) تر غشي لگېدلو مخكي د ارتداد په وجه د خپل نفس عصمت او تقوم ساقط كړى دى او هغه په دې سره رامي كس (حامد) د رُمي له موجب يعني له ديت څخه بري كړى دى، او كه مرمى اليه خپل رامي كس د رُمي له موجب څخه بري كړي، نو ښكاره ده چي په رامي باندي هيڅ شى نه واجبيږي نو ځكه په مذكوره مسئله كي به هم په رامي باندي هيڅ شى واجب نه وي.

د دې مثال داسي دى لكه يو شوک چي بل كس زخمي او تپسي كړي او د همدې زخم په وجه مجروح مړ سي، ليكن تر مړ كېدلو مخكي مجروح كس خپل جراح معاف كړي، نو پر جراح هيڅ ضمان نه واجبيږي، نو همداسي به دلته هم تر غشي لگېدلو مخكي د مرمى اليه د مرتد كېدلو په وجه پر رامي هيڅ ضمان نه واجبيږي.

وله أن الضمان إلخ: په دې سلسله کي دامام صاحب رَجَعَهُ الله دليل دا دی چي د ضمان اجبهېدلو بنياد او مدار د رامي په فعل (رَمَى) باندي دی او د فعل يعنې د رَمَى په هکله قاعده دا ده چي په کوم حالت کي دا فعل رَمَى (غشي وغيره ويشتل) وسي. هاغه حالت لره اعتبار سته. د فعل عاقبت او انجام لره اعتبار نسته. او څرنګه چي په مذکوره مسئله کي د رامي د فعل (رَمَى) په وخت کي مرمی اليه مسلمان دی او دهغه نفس متقوم دی. حال دا چي د مسلمان متقوم النفس په وژلو سره ضمان واجبيږي. نو ځکه دلته به پر رامي ضمان يعنې ديت واجبيږي. په همدې وجه فقهاؤ د ښکار د حلت او حرمت په هکله درمي د حالت اعتبار کړی دی مثلاً که يو مسلمان کس پر يو ښکار غشي وړايله کړي او له غشي لګېدلو څخه مخکي هغه مسلمان مرتد سي. نو د هغه ښکار حلال دی؛ ځکه درمی (غشي ورستلو [ايله کولو]) په حالت کي هغه مسلمان وو. همدارنګه که څوک خطاء پر يو مسلمان غشي وړايله کړي او بيا له غشي لګېدلو څخه مخکي هغه مسلمان مرتد سي او رامي کفارۀ اداء کړي. نو دا کفارۀ اداء کول جائز او صحيح دي؛ ځکه اعتبار درمي حالت لره دی او درمي په حالت کي مرمی اليه مسلمان دی چي خطاء دهغه په وژلو سره کفارۀ واجبيږي.

صاحب د عنايې رَجَعَهُ الله ليکلي چي که د "حتى جاز بعد الجرم قبل الموت" پر ځای د "حتى جاز التكفير بعد الرمي قبل الإصابة" عبارت راوړل سوي وای. نو ډېر به مناسب وای؛ ځکه دلته بحث له رمی او اصابت څخه دی. نه له جرح او موت څخه. (احسن الهداية)

په پورتنۍ مسئله کي د قصاص نه واجبهېدلو اشکال او د هغه جواب

وَالْفِعْلُ وَإِنْ كَانَ عَمْدًا او فعل که څه هم عمد دی فَالْقَوْدُ سَقَطَ لِلشَّيْبَةِ خو قصاص د شېبې په وجه ساقط سو وَوَجَبَتِ الدِّيَةُ او ديت واجب سو وَلَوْ رَمَى إِلَيْهِ وَهُوَ مُرْتَدٌّ او که دهغه طرف ته غشي وغورځوي حال دا چي هغه مرتد وي فَأَشْكَمَ نو هغه مسلمان سي ثُمَّ وَقَعَ بِهِ الشَّهْمُ بيا پر هغه غشي ولګيږي فَلَا شَيْءَ عَلَيْهِ فِي قَوْلِهِمْ جَبِينًا نو د دوی ټولو د قول مطابق پر هغه هيڅ شی واجب نه دی وَكَذَا إِذَا رَمَى حَرَبِيًّا او همدارنګه کله چي هغه يو حربي په غشي سره وويلي فَأَسْلَمَ نو هغه مسلمان سي [بيا غشي پرې ولګيږي] لَأَنَّ الرُّمَى مَا انْعَقَدَ مُوجِبًا لِلضَّمَانِ لِعَدَمِ تَقْوِيمِ التَّحَلِّي ځکه د محل دنا متقوم والي په وجه رمي د ضمان واجبونکې نه ده منعقد سوي فَلَا يَتَغَلَّبُ مُوجِبًا لِضَمَانِهِ مَتَقَوِّمًا بَعْدَ ذَلِكَ نو ځکه تر رمي وروسته د نفس د متقوم کېدلو په وجه به هغه [رمي] د ضمان واجبونکې نه ګرځي.

تشریح: د عبارت اوله حصه دیو مقدر سوال جواب دی. سوال دادی چي په مذکوره مسئله کي چي کله رمي عمدا واقع سوې ده او دهغه په وجه قتل هم سوی دی (زید مرسوی دی). نو په رمي (حامد) باندي قصاص واجبهېدل پکار دي. حال دا چي تاسو دلته دیت واجب کړی دی؟ آخر ددې څه وجه ده؟

نو د همدې په جواب کي صاحب د کتاب رَجَمَهُ الله فرمایي چي فعل یعنی رمي که څه هم عمدا واقع سوې ده، لېکن درمي او اصاب (یعني د غشي ریشخولو او لگېدلو) د حالتونو تر مینځ د اختلاف په وجه په هغه کي شبهه پیدا سوې ده او په شبهي سره حدود ساقطیږي، نو ځکه دلته قصاص ساقط سوی دی او دهغه پر ځای په رمي باندي دیت واجب سوی دی.

ولورئې اليه الخ: ددې حاصل دادی چي که درمي (غشي ویشتلو) په وخت کي مرمی اليه (زید) مرتد وو لېکن درمي د اصاب (غشي لگېدلو) په وخت کي هغه مسلمان سو یا درمي په وخت کي مرمی اليه حربي وو او د اصاب په وخت کي هغه مسلمان سو، نو په دې دواړو صورتونو کي دهیچا په نېز هم په رمي باندي ضمان نه واجبیږي؛ ځکه دلته درمي په حالت کي مرمی اليه مرتد یا حربي دی او د هغه نفس متقوم او معصوم نه دی. نو ځکه دلته درمي فعل د ضمان موجب نه سو. لهندا تر رمي وروسته درمي اليه د مسلمان کېدلو او د هغه د نفس متقوم کېدلو په وجه به دا رمی د ضمان موجب نه گرځي او په رمي باندي به دیت وغیره نه واجبیږي. (احسن الهدایه)

که غلام له قتلېدلو څخه مخکي آزاد سي نو څه حکم دی؟

قَالَ: وَإِنْ زَلَّ عَبْدًا فرمایي: او څوک چي غلام وویلې فَأَغْتَبَهُ مَوْلَاهُ بیا خپل مالک هغه آزاد کړي ثُمَّ وَقَعَ السُّهُمُ بِهِ بیا پر هغه غشی ولکړي فَعَلَيْهِ قِيَمَتُهُ لِلْمَوْتِ عِنْدَ ابْنِ حَنِيفَةَ نو د امام صاحب رَجَمَهُ الله په نېز پر رمي د مالک لپاره د غلام قیمت واجب دی وَقَالَ مُحَمَّدٌ [ؑ] او امام محمد رَجَمَهُ الله فرمایي عَلَيْهِ قَبْلُ مَا بَيِّنَ قِيَمَتِهِ مَرْوِيًّا إِلَى غَيْرِ مَرْوِيٍّ چي پر رمي درمي غلام او د غیر مرمي غلام د قیمتونو تر مینځ چي کوم زیاتوب (فرق) دی هغه واجب دی وَقَوْلُ ابْنِ يُونُسَ مَعَ قَوْلِ ابْنِ حَنِيفَةَ او د امام ابو یوسف رَجَمَهُ الله قول د امام صاحب رَجَمَهُ الله سره دی لَهُ: أَنَّ الْعِشْقَ قَاطِعٌ لِلْبَيِّنَةِ د امام محمد رَجَمَهُ الله دلیل دادی: چي آزادېدل د سرایت ختمونکي دي وَإِذَا انْقَضَتْ او کله چي سرایت ختم سو اَوْ دِرْهَمِي بېن مجرّد الرّمي نو محض رمي پاته سوه وَهُوَ جَنَائَةٌ يَنْقُصُ

بِهَا قِيَمَةُ النَّزْمِيِّ إِلَيْهِ أَوْ رَمَى دَاسِي جَنَايَتِ دِي چي په هغه سره د مرمي اليه قيمت کميږي
بِإِلْصَاقِهِ إِلَى مَا قَبْلَ الرِّمِيِّ لَهُ رَمَى شَخْه دَمَخِكِينِي حَالَتِ وَطَرَفِ تَه په نسبت کولو سره فَتَجِبُ ذَلِكَ
نَوْحُكُهُ هَغَه زِيَا تَوْب [فِرْق] به واجب وي.

اللغات: (السراية) د ضرب د باب مصدر دی: سرایت کول. نفوذ کول. (انقطعت) د انفعال له باب
د واحد مؤنث غائب ماضي صیغه ده: منقطع کېدل. پرې کېدل او شکېدل. درېدل. (ينتقص) د افتعال
د باب مضارع ده: کمېدل. لږېدل.

تشریح: **صورت د مسئلې:** دادی که یو څوک پر غلام غشی وړایله کړي لېکن کوم وخت چي پر
هغه غشی ولگيږي په دې وخت کي د غلام مالک هغه آزاد کړی وي. په لنډه وینا دا چي د رمي په حالت
کي مرمي اليه غلام وي او د اصابت په حالت کي هغه آزاد سوی وي. نو د امام صاحب او امام ابو یوسف
رَحْمَهُمَا اللهُ په نېز په رمي باندې د دې غلام قيمت واجبيږي چي هغه به د غلام مالک ته ورکول کيږي.

او د امام محمد رَحْمَهُ اللهُ په نېز د دغه مرمي غلام او غیر مرمي غلام په قيمتونو کي چي کوم
فرق وي، هغه پرې واجبيږي، مثلاً که د غیر مرمي (ناوړشتل سوي) غلام قيمت زر درهمه وي او د
مرمي (وړشتل سوي) غلام قيمت اووه سوه درهمه وي، نو څرنگه چي دلته د دوی په قيمتونو کي درې
سوه درهمه فرق دی، لهذا همدا درې سوه درهمه په رمي باندې د ضمان په توگه واجبيږي.

د امام محمد رَحْمَهُ اللهُ دليل دادی چي کله تر رمي وروسته مالک غلام آزاد کړی. نو د آزادېدلو
په وجه د رمي زخم له سرایت کولو څخه ودرېدی؛ ځکه قبل العتق (تر آزادېدلو) مخکي د مرمي
اليه (غلام) یو حالت وو او تر آزادی وروسته د هغه حالت بل دی، په بله وینا دا چي په مرمي اليه او
مقتول دواړو کي محل سره جلا دی (د محل تبدیلی پکښي ده)، نو ځکه بعد العتق د مرمي اليه د زخم د
سرایت درېدلو په وجه درامي له طرفه محض رمي پاته سوه (يعني لکه هغه چي صرف وړشتل غشی
غورځول کړي وي، نه زخمي کول) او محض رمي جنایت دی چي په هغه سره د مرمي اليه په قيمت کي
نقصان او کمی راغلې ده، نو ځکه دغه کمی به له رمي څخه د مخکي والا غلام د قيمت سره موازنه
کيږي او کوم فرق چي یې وي هغه به په رمي باندې واجب وي. (احسن الهدایه)

د شیخینو رَحْمَهُمَا اللهُ دليل

وَلَهُمَا: أَنَّهُ يَصِيرُ قَاتِلًا مِنْ وَقْتِ الرِّمِيِّ أَوْ دِشِيخِينو رَحْمَهُمَا اللهُ دليل دادی: چي رمي د همدې
رمي (غشي وړشتلو) له وخت څخه قاتل گرځي لِأَنَّ فِعْلَهُ الرِّمِيُّ ځکه درامي فعل رمي ده وَهُوَ مَبْلُوكٌ

فِي تِلْكَ الْحَالَةِ او مرمي اليه په دې حالت كي مملوك [او غلام] دى فَتَجِبَ قِيَمَتُهُ نو ځكه د هغه قيمت به واجب وي بِخِلَافِ الْقَطْعِ وَالْجَرْحِ په خلاف د پرېكولو او زخمي كولو لِأَنَّهُ إِتْلَافٌ بَعْضُ النَّحْلِ ځكه چي دا [قطع او جرح] د بعضي محل تلفول دي وَأَنَّهُ يُوجِبُ الضَّمَانَ لِلْمُؤَلِّ او دا [د بعضي محل اتلاف] د مالک لپاره ضمان واجبوي وَيَعْدُ النِّهَائِيَّةَ لَوْ وَجَبَ شَيْءٌ او تر سر ايت وروسته كه يو شى واجب سي لَوْ جَبَّ لِلْعَيْنِ نو د غلام لپاره به واجب سي فَتَصِيرُ النِّهَائِيَّةُ مُخَالَفَةً لِلْيَدَائِيَّةِ نو آخر به د شروع مخالف وگرځي أَمَّا الزُّنَى قَبْلَ الْإِصَابَةِ لَيْسَ بِإِتْلَافٍ شَيْءٌ پاته سو رمي [د غشي] تر لگېدلو مخكي د يوشي تلفول نه دي [يعني په هغه كي دمحل تلفېدل نسته] لِأَنَّهُ لَا أَشْرَكَ لَهُ فِي النَّحْلِ ځكه هغه [رمي] لره په محل كي هيڅ اثر نسته وَإِنَّمَا قَلَّتِ الرِّغَبَاتُ فِيهِ خو په مرمي اليه غلام كي به [د خلکو] رغبته نه كم سي فَلَا يَجِبُ بِهِ ضَمَانٌ نو د هغه په وجه به ضمان نه واجبيږي فَلَا تَخَالَفُ النِّهَائِيَّةُ وَالْيَدَائِيَّةُ نو آخر او شروع به سره مختلف نه سي فَتَجِبَ قِيَمَتُهُ لِلْمُؤَلِّ نو ځكه د مالک لپاره به د دې غلام قيمت واجب وي وَذَرُّوا أَن كَانَ يَخَالِفَانِ وَجُوبُ الْقِيَمَةِ او امام زفر رَجَحَهُ الله كه شه هم زموږ مخالفت كوي د قيمت واجبيدلو په باره كي نَظَرْنَا إِلَى حَالَةِ الْإِصَابَةِ د اصابت [غشي لگېدلو] حالت ته په كتلو سره فَالْحُجَّةُ عَلَيْهِ مَا حَقَّقْنَاهُ لېكن دده په خلاف هغه څه حجت دي كوم چي موږ بيان كړي.

اللفظ: ﴿إِتْلَافٌ﴾ د افعال د باب مصدر دى: تلفول، ضايع كول، له منځه وړل، ﴿إِصَابَةٌ﴾ مخكنى.

صيغه ده: رسېدل، لگېدل، ﴿الرغبات﴾ جمع درغبه ده: خواهش او لېوالتيا، طلب او غوښتنه، مهلان.

تشرېح: له دې حايه د امام صاحب او امام ابو يوسف رَجَحَهُ الله دليل بيان سوى دى، حاصل يې دا دى چي زموږ په نېز درمي وخت او حالت لره اعتبار دى او درمي په وخت كي مرمي اليه مملوك نو غلام دى، نو ځكه پر رامي به دمذكوره غلام قيمت واجب وي. ددې په خلاف د قطع او جرح (زخمي كولو) مسئله ده نو په هغه سره د امام محمد رَجَحَهُ الله دليل نيول او په قياس كي پېشول صحيح نه دي: ځكه په قطع او جرح سره خو د مقطوع او مجروح كس دمحل بعضي حصه تلفيږي، او كه د غلام د بدن بعضي حصه تلفه كړل سي نو پر مُتْلَف (تلفونكي كس) د غلام د مالک لپاره ضمان واجبيږي.

لېکن که زخم سرایت وکړي نو بیا پر مُتلف هیڅ هم نه واجبېږي؛ ځکه د زخم تر سرایت کولو وروسته که موږ پر مُتلف (تلفونکي) باندې څه واجب کړو، نو هغه څه به غلام ته حاصل سي حال دا چې تر سرایت مخکې چې کوم ضمان واجبېږي هغه مالک ته حاصلېږي، نو په دې حواله سره به ابتداء د انتهای مخالفه سي؛ ځکه ابتداء (بدایه) د مالک لپاره ده او انتهای (نهایه) د غلام لپاره ده او په دې کې د محل تبدیلی ده، او د محل بدلېدلو په صورت کې د زخم د سرایت ضمان نه واجبېږي، ځکه د مقیس یعنی د مذکوره مسئلې او د مقیس علیه یعنی د قطع او جرح د مسئلې تر مینځ د محل د تبدیلی او عدم تبدیلی په حواله سره اختلاف دی، نو ځکه مذکوره مسئله د قطع او جرح پر مسئلې قیاسول صحیح نه دي.

پاته سو دا سوال چې په مقیس (یعني په مذکوره مسئله) کې د محل تبدیلی څنګه نسته؟ نو د هغه جواب دا دی چې پر غلام د غشي تر لګېدلو مخکې د هغه د بدن هیڅ حصه نه ده د زخمي سوي؛ ځکه تر لګېدلو مخکې غشي د غلام بدن متاثره کړې نه دی، نو ځکه پر رامي به د غلام لپاره هیڅ ضمان واجب نه وي، ها! تر لګېدلو مخکې درامي درمي اثر به فقط دا وي چې په رمي الیه غلام کې به د خلکو رغبت کم سي او د رانیونکو زړه به نه ورغواړي، او محض رغبت کمېدل د ضمان موجب نه دي. لهندا د ضمان واجبېدلو په حواله سره دلته په ابتداء او انتهای کې اختلاف نه دی راغلی، نو ځکه درمي د حثت په اعتبار کولو سره به پر رامي د غلام قیمت واجب وي چې هغه به دده مالک ته ورکول کېږي.

وَزَفَرُ رَجْمَةِ اللَّهِ إِلَهُ: د دې حاصل دا دی چې د امام زفر په نهېز په مذکوره مسئله کې دیت واجبېږي، ځکه امام زفر رَجْمَةُ اللَّهِ د اصابت (غشي لګېدلو) د حالت اعتبار کوي، او دلته د اصابت په وخت کې غلام آزاد دی، نو ځکه پر رامي به د هغه دیت واجبېږي، لېکن د امام زفر رَجْمَةُ اللَّهِ په خلاف زموږ بیان سوی دلیل حجت دی. (احسن الهدایه)

درجم د مستحق کس تر ویشلو وروسته د یوه گواه درجوع کولو حکم

قَالَ: وَمَنْ قُطِعَ عَلَيْهِ بِالرَّجْمِ فرمایي: او پر چا چې درجم فیصله وسي قَرَمَاءُ رَجُلٌ بیا یو سړی هغه وویلې [د هغه طرف ته غشي وغورځوي] ثُمَّ رَجَمَهُ أَحَدُ الشُّهُودِ بیا یو د گواهانو رجوع وکړي ثُمَّ وَقَعَ بِهِ السَّهْمُ بیا پر هغه غشي ولګېږي فَلَا شَيْءَ عَلَى الزَّامِنِ نو پرامي [ورستونکي] هیڅ شی واجب نه دی لِأَنَّ الْمُفْتَبَرَّحَالَهَ الرَّثِي ځکه معتبر درمي حالت دی وَهُوَ مُبَاهٍ الدَّمِ فِيهَا او درمي په حالت کې د هغه وینه [او خون] مباح دی.

اللغات: «درجم» د نصر د باب مصدر دی: رجم کول، سنگسارول، مجرم په ډېرو قتلول.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی که دیو کس مثلاً دزید په خلاف څلورو گواهانو دا گواهي ورکړه چې هغه زنا کړې ده، نو قاضي دهغو پر گواهي د مشهود عليه (زید) په خلاف درجهم فیصله وکړه. لهذا اوس هغه مباح الدم سو، او د قاضي تر فیصلې وروسته یو چا پر هغه غشي ورايله کړی خود غشي د لگېدلو څخه مخکي له هغه څلورو گواهانو څخه یوه گواه له خپلي گواهي څخه رجوع وکړه. نو په دې صورت کي هم پر رامي (وړشتونکي) باندې هيڅ ضمان نه واجبيږي: ځکه زموږ په نېزد رمي حالت لره اعتبار دی او په دې حالت کي رمي اليه مباح الدم دی او د مباح الدم کس په وژلو سره ضمان نه واجبيږي: نو ځکه پر مذکور رامي به هيڅ ضمان نه واجبيږي. (احسن الهدایه)

درمي د حالت معتبر کېدلو یو مثال او نظیر

وَإِذَا رَأَى الْمُجْرِمُ صَيِّدًا أَوْ كَلَهُ فِي مَجُوسِي يَوْشَكَارٍ وَيُولِي ثُمَّ أَسْلَمَ بَيَا اسْلَامٍ رَاوِرِي ثُمَّ وَقَعَتِ الزُّمَيْةُ بِالْعَبِيدِ بَيَا وَرِشْتَل سَوِي وَارِ [غشي] پَر بَنِكَار وَلَكِيرِي لَمْ يُؤْكَلْ نُو دَا بَنِكَار بَه نَه خَوِږل كِيرِي وَإِنْ رَمَاهُ وَهُوَ مُسْلِمٌ أَوْ كَه بَنِكَار وَيُولِي حَال دَا چي هغه مسلمان وي ثُمَّ تَمَجَّسَ وَالْعَبَادُ بِأَنَّهُ بَيَا نَعُوذُ بِاللَّهِ هَغْه مَجُوسِي سِي أَكَلْ نُو بَنِكَار بَه خَوِږل كِيرِي إِنْ أَلَّ الْمُتَعَصِّرَ حَالَ الزَّيْنِي فِي حَقِّ الْحَبْلِ وَالْحُرْمَةِ ځكه [د بَنِكَار] د حلالوالي او حراموالي په هكله درمي حالت معتبر دی إِذَا الرُّزْنُ هُوَ الذَّكَاءُ ځكه [په بَنِكَار كي] همدارمې حلالول [ذبح] ده فَتُعْتَصِرُ الْأَهْلِيَّةُ وَأَنْسِلَ لَهَا عِنْدَهُ نُو دَهْمْدِي رمي په وخت كي به [د ذبح] د اهل كېدلو او داهليت د سلبېدلو [نه اهل كېدلو] اعتبار كول كيرې.

اللفات: ﴿الرمية﴾ وړشتل سوی (غورځول سوی) وار، غشي وغيره، ﴿تمجس﴾ د تغفل دباب

ماضي ده: مجوسي کېدل، ﴿ذكاة﴾ حلالول، د شرعي مطابق ذبح كول، ﴿انسلاب﴾ د انفعال دباب مصدر دی: سلب کېدل (مسلوب کېدل).

تشریح: د حالت رمي د معتبر کېدلو یو مثال دا هم دی چې که مجوسي کس یو بَنِكَار په غشي سره وويلي او پر بَنِكَار د غشي تر لگېدلو مخکي هغه مجوسي مسلمان سي، نو د هغه بَنِكَار به نه خوږل کيږي: ځکه اعتبار درمي حالت لره دی، او دلته درمي (غشي وړشتلو) په وخت کي رامي مجوسي دی او د مجوسي ذبيحه حلاله نه ده، نو ځکه دلته د "لم يؤكل" حکم لگول سوی دی.

او که یو مسلمان کس بَنِكَار وويلي او پر بَنِكَار د غشي تر لگېدلو مخکي نعوذ بالله هغه مجوسيت اختيار کړي، نو په دې صورت کي به د هغه بَنِكَار خوږل کيږي: ځکه درمي په حالت کي هغه مسلمان دی او د بَنِكَار د حلت او حرمت په هكله درمي حالت لره اعتبار دی: ځکه د بَنِكَار (صید)

په باب کي ذبح او حلالول همدا رمي ده (لکه مخکي چي ددې وضاحت وسو)، نو ځکه ده همدي رمي په وخت کي به ددې اعتبار کيږي چي رمي دذبح اهل دی، که نه؟ که چيري اهل وي نو بنسکاريې حلال دی او که اهل نه وي نو حلال نه دی.

د پورتنۍ ضابطې يو بل مثال

وَلَوْ رَفَى الْمُخْرَمُ صَيْدًا او که محرم کس يو بنسکار وويلي ثُمَّ حَلَّ بِيَا حَلَالٍ سَيَ فَوَقَعَتِ الرُّمِيَةُ بِالْمَيْدِ بِيَا وَرِشْتَل سَوِي وار [غش] پر بنسکار ولگيږي فَقَلْبُهُ الْجَزَاءُ نو پر رمي جزاء واجب ده وَإِنْ رَفَى حَلَالٌ صَيْدًا او که حلال کس يو بنسکار وويلي ثُمَّ أُخْرِجَ بِيَا هَفَهُ مُحْرَمٌ سَيَ فَلَا شَيْءَ عَلَيْهِ نو پر هغه هيڅ شې واجب نه دی إِنَّكَ الْقَسَانُ إِنَّمَا يَجِبُ بِالشَّعْدِئِ ځکه چي ضمان د تعدی په وجه واجبيږي وَهُوَ رَمِيُهُ فِي حَالِهِ الْإِحْرَامِ او تعدی د احرام په حالت کي وريشتل دي فِي الْأَوَّلِ هُوَ مُخْرِجُهُ وَقَتَ الرَّمْيِ او په اول صورت کي رمي درمي په وخت کي محرم دی فِي الثَّانِي حَلَالٌ او په دويم صورت کي حلال دی فَلِهَذَا افْتَرَقَا نو ځکه دواړي مسئلې سره جلا سوي.

اللفات: ﴿التعدى﴾ د تفاعل د باب مصلودى: تجاوز او زياتوب، ناحقه تصرف، ﴿أهلية﴾ اهل کېدل، قابل کېدل.

تقريب: مخکي ذکر سوه چي د ضمان او ديت په واجبېدلو کي درمي حالت لره اعتبار دی، نو په دې عبارت کي هم د هغه په هکله دوي مسئلې ذکر سوي دي: داولي مسئلې حاصل دا دی چي که محرم کس (کوم چي په احرام کي وي) يو بنسکار وويلي او پر بنسکار دغشي تر لگېدلو مخکي رمي (محرم) حلال سي، نو پر هغه د بنسکار جزاء واجبيږي؛ ځکه درمي په وخت کي رمي محرم دی او محرم لره بنسکار کول ممنوع دي، نو ځکه په دې صورت کي پر هغه جزاء واجب ده.

ددې په خلاف دويمه مسئله داده چي که حلال کس (کوم چي په احرام کي نه وي) يو بنسکار وويلي او بيا پر بنسکار دغشي تر لگېدلو مخکي هغه محرم سي، نو په دې صورت کي پر رمي جزاء نه واجبيږي؛ ځکه جزاء او ضمان د تعدی په وجه واجبيږي او تعدی په هغه صورت کي ثابتيږي کله چي د احرام په حالت کي بنسکار وريشتل سي. او څرنگه چي دلته په اوله مسئله کي رمي (وړشتونکی کس) محرم دی، نو ځکه پر هغه جزاء واجب ده، لېکن په دويمه مسئله کي رمي حلال دی، نو ځکه

پر هغه جزاء واجب نه ده. فقط والله أعلم وعليه أتم

کتابُ الذِّیَاتِ

(دا) کتاب د "دیتونو" (په بیان کي) دی

تشریح: مخکي تر دې صاحب د کتاب رَحْمَةُ اللهِ د قصاص احکام بیان کړل. واس له دې حایه د دیت احکام او مسائل بیانوي، څرنگه چي قصاص اصل دی او دیت د هغه نائب او بدل دی، نو ځکه یې اول د اصل مسائل بیان کړل، اوس د نائب مسائل بیانوي.

د دیت لغوي او اصطلاحی معنی: دِیَات جمع د دِیَّة ده، چي د هغه اصطلاحی معنی ده: المال الواجب فی إلتلاف نفوس الأدمیین یعنی کوم مال او ضمان چي د انسان د نفس تلفولو (هلاکولو) په مقابله کي واجب سي، هغه ته دیت وایي.

او پاته سوله نفس شخه د کم (مادون النفس) مثلاً د اندام وغیره د تلفولو په مقابله کي چي کوم مال او ضمان واجب سي، هغه ته اُرش وایي.

او په حواله د احسن الهدایې دیت په لغت کي ورکولو او اداء کولو ته وایي. (اخن الهدایه ج: ۱۵، ص: ۱۲۳)

دیت په کوم قتل کي دی او پر چا واجب دی؟

قَالَ: وَيَنْ شِبْهُ الْعَمْدِ وَبِئْسَ مُغْلَقَةٌ عَلَى الْعَاقِلَةِ فرمایي: او په شبه عمده کي پر عاقله وو دیت مغلظه واجب دی وَكَفَّارَةً عَلَى الْقَاتِلِ او پر قاتل كفاره واجب ده وَقَدْ بَيَّنَّا فِي أَوَّلِ الْجَنَائِاتِ او د کتاب الجنایات په اوله حصه کي موږ د دې بیان کړی دی.

اللغات: «مغلظه» د تفهیل له بابه د مؤنث مفعول صیغه ده: سَخَتْ او سنگین. «عاقله» د قاتل متعلقین او خاندان والا.

تشریح: مسئله: داده چي په قتل شبه عمده کي قصاص نسته. په هغه کي پر قاتل كفاره واجب ده. د قتل شبه عمده او د هغه د سزا بیان د کتاب الجنایات د شروع په حصه کي په تفصیل سره ذکر سوی دی. او بل په دې قتل کي د قاتل پر عاقله وو دیت مغلظه یعنی سل اوبښان واجب دي چي په هغه کي به څلور قسمه اوبښان ورکول کیږي: ① ۲۵/بنت مخاض، ② ۲۵/بنت لبون، ③ ۲۵/حقاق، ④ ۲۵/جناع.

د کفارې تفصیل

قَالَ: وَكَفَارَتُهُ عَشْرُ رَكَعَاتٍ مُؤَمَّنَةٍ فرمایي: او د شبه عمده کفارو یو مؤغلام آزادول دي لَقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤَمَّنَةٍ﴾ [النساء: ۹۲] ځکه الله تعالی فرمایلي دي: نو آزادول دي دیوه مؤمن غلام فَإِنْ لَمْ يَجِدْ لَعِبَتًا شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ بیا که غلام نه ومومي نو پرلپسې دوې میاشتي روژې نیول دي بِهَذَا النَّصِّ د همدغه نص [آیت] په وجه وَلَا يُجْزِي فِيهِ إِلَّا طَعَامٌ او په دې کفارو کې خوراک ورکول کفایت نه کوي لَأَنَّهُ لَمْ يَرُدِّ بِهِ نَفْسٌ ځکه د هغه [طعام] په هکله هیڅ نص نه دی وارد سوی وَالْمَقَادِيرُ تُعْرَفُ بِالتَّقْوِيفِ او مقدارونه په توقیف [د شریعت په صراحت کولو] سره معلومېږي وَلَأَنَّهُ جُعِلَ الْمَذْكُورُ كُلُّ الْوَاجِبِ بِحَرْفِ الْفَاءِ او ځکه چې د حرف فاء په وجه [په آیت کې] ذکر سوی څه [تحریر او صیام] کُل واجب گرځول سوی دي [چې ټوله واجب بس همداوه شیان دي] أَوْ لِيَكُنْهُمُ كُلُّ الْبَذْكُورِ یاد هغه ذکر سوی څه د کُل مذکور په وجه [هغه کُل واجب گرځول سوی دي] عَلَى مَا عُرِفَ لکه څرنګه دا معلومه ده وَيُجْزِيهِ رَضِيعٌ أَحَدُ أَبْنَائِهِ مُسْلِمٌ او کفایت کوي په دې کفارو کې داسې شهر خواره بچی چې له مور وپلار څخه یې یو مسلمان وي لَأَنَّهُ مُسْلِمٌ بِهِ ځکه چې د هغه په وجه بچی هم مسلمان کیږي وَالظَّاهِرُ سَلَامَةُ الْأَطْرَافِ او [د هغه] د اندامونو سالم والی ښکاره دی وَلَا يُجْزِي مَا فِي الْبَطْنِ او په نفس کې موجود بچی کفایت نه کوي لَأَنَّهُ لَا تُعْرَفُ حَيَاتُهُ وَلَا سَلَامَتُهُ ځکه چې نه د هغه ژوند معلوم دی او نه یې سالم والی معلوم دی.

اللفات: ﴿لَا يَجْزِي﴾ د افعال له بابو د نفی صیغه ده: کافي کېدل، جائز کېدل، ﴿تَوْقِيفٌ﴾ د تفعیل د باب مصدر دی: دیو څه په هکله د شارع صراحت (یعنې چې الله تعالی یا رسول الله ﷺ د یو شي څرګندونه کړې وي)، د شریعت له طرفه دیو شي ټاکل کېدل، ﴿رَضِيعٌ﴾ شهر خواره بچی چې شیدې رودی (هغه کوچنی چې تر اوسه له تې څخه پرېکړې سوی نه وي او کله چې پرېکړې سي نو "فَطِيمٌ" ورته وایي)، ﴿أَطْرَافٌ﴾ جمع د طَرَفٌ ده: اعضاء او اندامونه، د بدن برخې، لاس، پښه وغیره.

تشریح: مخکې چې ذکر سو په قتل شبه عمده کې پر قاتل کفارو واجب ده، په دې عبارت کې د هغه کفارې بیان دی، تفصیل یې دا دی چې په شبه عمده کې چې کومه کفارو واجب ده، ① هغه اول

مؤمن غلام آزادول دي. ② او كه مؤمن غلام تر لاسه نه كړی سي. نو بيا به قاتل پر لپسې دوي مياشتي روژې ونيسي؛ ځكه په آيت كي ذكر سوي دي: ﴿وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا غَطَاً فَلْيَخْزِرْ رَقَبَةً مُؤْمِنَةً وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ فَإِنْ لَمْ يَجِدْ قَمِيصًا مِّمَّنْ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ﴾. په دې آيت كي چي څرنگه د كفارې مصداق او محل متعين سوي دي. همدغسي دا ترتيب هم پكښې ذكر سوي دی چي اول د مؤمن غلام آزادول دي او كه هغه تر لاسه نه كړی سي نو پر دويم نمبر دوي مياشتي روژې نيول دي.

ولايجزئ فيه الإطعام إلخ: فرمايي د شېبه عمد په كفاره كي اطعام كفايت نه كوي. يعني مسكينانو ته په خوراك وركولو سره دا كفاره نه اداء كيږي؛ ځكه د كفاراتو تعيين د شريعت له طرفه سوي دي او شريعت چي په دې سلسله كي كوم شيان متعين كړي دي. له هغوي څخه موږ ته د انحراف او اعراض هيڅ حق نسته. او د شېبه عمد د كفارې په هكله د "إطعام" تذكره په هيڅ نص كي هم نسته. نو ځكه په هغه كي په اطعام سره كفاره نه اداء كيږي.

په دې سلسله كي بل دليل دا دی چي په عربي كي تر حرف فاء وروسته كه جزاء ذكر سي. نو په هغه كي ضروري ده چي ټوله جزاء به ذكر سوي وي او د جزاء هيڅ حصه به پاته نه وي. كنې التباس به پيدا سي. او دلته چي په كوم نص (آيت) سره دليل نيول سوي دي. په هغه كي تر فاء "فَلْيَخْزِرْ..." وروسته دوه شيان يعني تحرير الرقبه او صيام شهرين ذكر سوي دي. لهذا همدا دوه شيان به د قتل شېبه عمد كفاره وي او اطعام به په دې كفاره كي نه داخليږي.

ياداسي دي وويل سي چي په دې نص (آيت) كي د قتل شېبه عمد د كفارې بيان دی او څرنگه چي دا د ضرورت او حاجت مقام دی. نو ځكه پر داسي مواقع د كفارې ټوله تفصيل ذكر كول كيږي او هيڅ قسم او نوع يې نه پرېښوول كيږي. او قرآن كريم دلته د كفارې دوه قسمونه بيان كړي دي. نوله دې څخه معلومه سوه چي د قتل شېبه عمد بل قسم يا صنف نسته. كنې هغه به هم ضرور بيان سوي وای.

ويجوزهم رضيهم إلخ: د دې حاصل دا دی چي د شېبه عمد په كفاره كي چي كوم "رقبه مؤمنه" مطلوب ده. د هغه مسلمان والي او سالم الاعضاء كېدل شرط دي؛ همدا وجه ده كه يو شهر خواره غلام چي د هغه له مور و پلار څخه يو مسلمان وي. نو په دې كفاره كي د هغه په آزادولو سره كفاره اداء كيږي:

ځكه د "الولد يتيم خير الأبوين ديناً" په وجه هغه بچی د خپل مسلمان پلار يا مور په متابعت كي مسلمان كېږي. او څرنگه چي هغه اوس موجود دی نو د هغه د اندامونو سلامتيا هم ښكاره ده. نو ځكه د قتل په كفاره كي د هغه آزادول جائز دي.

لېکن که بچی د مور په نس (خېټه) کې وي نو هغه د قتل په کفره کې آزادول صحيح نه دي؛ ځکه کله چې تر اوسه هغه د مور په نس کې پټ دی، نو نه خو د هغه د ژوند څه درک سته او نه د هغه د اندامونو د سلامتیا صحيح علم سته، نو ځکه د هغه آزادول جائز نه دي.

د قتل خطاء کفره او د شبه عمد د ديت مقدار

قَالَ: وَهُوَ الْكَفَّارَةُ فِي الْخَطَا فَرَمَايې: او همدا [يعني کوم چې موږ په شبه عمد کې بيان کړه: تحرير او صيام] د قتل خطاء کفره هم ده لَبِئَاتِلُونَاهُ د هغه آيت په وجه کوم چې موږ تلاوت کړی وَوَيْتُهُ عِنْدَ اَبْنِ حَنِيفَةَ وَ اَبْنِ يُوْسُفَ مِائَةً مِنَ الْاِبِلِ اَرْبَاعًا او د شبه عمد ديت سل اوښان دي په څلورو حصو څلورو قسمونو سره [يعني د شبه عمد ديت څلور قسمه سل اوښان دي] عَشْرَ وَعِشْرُونَ بَنْتَ مَخَاضٍ ① پنځوشت بنت مخاض دي وَعَشْرَ وَعِشْرُونَ بَنْتَ لَبُونٍ ② او پنځوشت بنت لبون دي وَعَشْرَ وَعِشْرُونَ حِقَّةً ③ او پنځوشت حقه دي وَعَشْرَ وَعِشْرُونَ جَذَعَةً ④ او پنځوشت جذعه دي.

اللفات: «أَرْبَاعًا» په څلورو حصو سره، «بنت مخاض» يو کلنۍ اوښه چې دويم کال ته داخله سوې وي، «بنت لبون» هغه کلنۍ اوښه چې په درېيم کال کې وي، «حِقَّة» درې کلنۍ اوښه کوم چې په څلورم کال کې وي، «جَذَعَةً» څلور کلنۍ اوښه کوم چې په پنځم کال کې وي.

تشرېح: صاحب د هدايې رَجَمَهُ اللهُ فرمايې چې کومه کفره د قتل شبه عمد ده، هاغه کفره د قتل خطاء هم ده؛ ځکه په مخکينۍ آيت «وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَاً اِلَّا فِي سَبِيلِ اللَّهِ» سره چې د کفرې کوم تفصيل بيان سوی دی، هغه خو قتل خطاء لره صراحتاً شامل دی، نو ځکه همدا د قتل خطاء هم کفره گرځول سوې ده. او د قتل شبه عمد ديت سل اوښان دي، لېکن د شېخينو رَجَمَهُ اللهُ په نېز هغوی به له دې څلورو قسمونو څخه وي يعنې ① ۲۵/بنت مخاض، ② ۲۵/بنت لبون، ③ ۲۵/حقه، ④ او ۲۵/جذعه، دا ټوله سل اوښان سول. (همدا ديت منظره دی، مخکې چې وويل سوه چې د تغليظ صفت به وروسته ذکر کړو، هاغه همدا دی).

او د بنت مخاض وغيره تفصيل په اوله هدايه کې د کتاب الزکاة په ضمن کې ذکر سوی دی.

د دیت په مقدار کې د اختلاف بیان

وَقَالَ مُحَمَّدٌ وَالشَّافِعِيُّ: أَشْلَا ⑤ امام محمد او امام شافعي رَحِمَهُمَا اللهُ فرمایي: چي [د شبه عمد دیت] په دریو حصو سره [سل اوبنان] دي [یعني درې قسمه سل اوبنان دي] ثَلَاثُونَ جَذَعَةً ① دېرش جذعې دي وَثَلَاثُونَ حَقَّةً ② دېرش حقې دي وَأَرْبَعُونَ ثِيْبَةً ③ او خلوېبنت ثنیې دي كُلُّهَا خَلْفَا فِي بُطْنِهَا أَوْلَادًا هغوی [ثنیې] ټولي به حامله وي چي په نسونو کې به یې د هغوی بچي وي لَقَوْلِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ حُكِيَ نَبِيٌّ ﷺ فرمایلي دي «أَلَا إِنَّ قَتِيلَ خَطَا الْعَمْدِ ④ قَتِيلُ السَّوْدِ وَالْعَصَا وَفِيهِ مِائَةٌ مِنَ الْإِبِلِ خبردار! د خطا عمد [شبه عمد] مقتول هغه دی چي په درې او لکري سره قتل کړی سوی وي او په هغه [شبه عمد] کې سل اوبنان دي أَرْبَعُونَ مِنْهَا فِي بُطْنِهَا أَوْلَادًا چي له هغوی څخه به خلوېبنت داسي وي چي په نسونو کې یې بچي وي وَعَنْ عُمَرَ وَزَيْدٍ (رض) ثَلَاثُونَ حَقَّةً وَثَلَاثُونَ جَذَعَةً ⑤ اوله حضرت عمر او حضرت زید رضی الله عنهما څخه نقل سوي دي دېرش حقې او دېرش جذعې وَلَئِنْ دِيَّةَ شِبْهِ الْعَمْدِ أَعْلُطُ ⑥ او حکه چي د شبه عمد دیت زیات سخت [اوسگین] دی وَذَلِكَ فِيمَا قُلْنَا او تغلیظ په هغه صورت کې دی کوم چي موږ ذکر کړی وَلَهُمَا قَوْلُهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ ⑦ : «لَنْ تَنْفُسُ الْمُؤْمِنِ مِائَةً مِنَ الْإِبِلِ» او د شیخینو رَحِمَهُمَا اللهُ دلیل د نبی ﷺ دا فرمان دی: د مسلمان په نفس کې سل اوبنان دي وَمَا رَوَاهُ غَيْرُ ثَابِتٍ ⑧ او کوم حدیث چي امام محمد او امام شافعي رَحِمَهُمَا اللهُ روایت کړی دی هغه غیر ثابت دی لِاخْتِلَافِ الصَّحَابَةِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ فِي صِفَةِ التَّغْلِيظِ حکه د تغلیظ په صفت کې د صحابه وو اختلاف دی وَاهْنِ مَسْعُودٌ ﷺ قَالَ بِالتَّغْلِيظِ أَرْبَاعًا او حضرت ابن مسعود ؓ

⑤ القول الرابع: قول الشيخين رحمتهما الله، كما قال العلامة المحضمي رحمه الله: ودية شبه العمد مائة من الإبل أرباعاً... (رد

اختار ح: ٥، ص: ٤٠٦)، وكذا في ملفي البحر (ح: ٤، ص: ٣٤١). [القول الرابع ح: ٢، ص: ٣٤٧]

① تحرير: أخرجه ابن ماجة عماده في كتاب الديات، باب دية شبه العمد، حديث رقم: ٢٤٧٧. و ابن داود عماده في كتاب الديات، باب في الخطأ شبه العمد، حديث رقم: ٢٥٢٧.

② تحرير: أخرجه ابن داود عماده في كتاب الديات، باب الدية كم هي؟، حديث رقم: ٢٥٤١ عماده. واسمعي في كتاب الديات، حديث رقم: ٧٢٥٥.

د تغلیظ قائل دی په څلورو حصو [څلورو قسمونو] سره کُنَا ذَکْرَنَا لکه څرنګه چي موږ ذکر کړه وَهُوَ کَالْمَرْفُوعِ او دا قول د مرفوع حدیث په څېر دی [که څه هم هغه موقوف دی خو د حدیث مرفوع په څېر دی. لږ المقادیر لا تعرف بالرأی] فَيُعَارِضُ بِهِ نو په هغه سره به معارضه راسي [یا په بله وینا دا چي نو هغه به د امام شافعي وغیره د روایت کرده حدیث معارض سي].

اللغات: ﴿جَدْعَةٌ﴾ څلور کلنۍ اوبڼه کوم چي پنځم کال ته داخله سوې وي، ﴿حَقَّةٌ﴾ درې کلنۍ اوبڼه کوم چي څلورم کال ته داخله سوې وي، ﴿ثَنِيَّةٌ﴾ پنځه کلنۍ اوبڼه کوم چي شپږم کال ته داخله سوې وي. ﴿عِلَاقَاتٌ﴾ جمع د خلقة ده، حامله اوبڼي ته ویل کیږي، ﴿تَغْلِيظٌ﴾ د تفعیل مصدر دی: مغلظ والی. سخت او سنگین کېدل، ﴿يُعَارِضُ﴾ د مفاعله باب مضارع مجهوله ده: معارض کېدل، مقابل کېدل.

تشریح: مسئله: داده چي د قتل شبه عمد دیت خو زموږ او د شوافعو ټولو په نېز سل اوبڼان دي، لېکن په موږ کي د شیخینو رَجَهْمَا الله په نېز د ضروري ده چي هغه سل به له څلورو قسمونو څخه وي، خو د امام محمد او امام شافعي رَجَهْمَا الله په نېز د دې سلو اوبڼانو صرف درې قسمه کېدل ضروري دي، هغه په دې توګه چي ۳۰ به جذعه اوبڼان وي، ۳۰ به حقه اوبڼان وي او ۴۰ به ثنیه اوبڼان وي، او د دې څلوېښتو ثنیه اوبڼانو حامله کېدل ضروري دي (او ثنیه هغه پاده اوبڼي ته وايي چي په شپږم کال کي داخله سوې وي)؛ د امام شافعي او امام محمد رَجَهْمَا الله دلیل دا حدیث دی: "أَلَا إِنَّ قَتِيلَ عَمَلِ الْعَمْدِ قَتِيلَ السُّوْطِ وَالْعَصَا، وَفِيهِ مِائَةٌ مِنَ الْإِبِلِ أَرْبَعُونَ مِنْهَا لِبَطْنِهَا أَوْلَادُهَا". او بل دا چي له حضرت عمر او حضرت زید بن رضی الله عنهما څخه هم ۳۰ حقی او ۳۰ جذعي د قتل شبه عمد په دیت کي نقل سوي دي، نو له دې څخه هم همدا څرګندېږي چي د شبه عمد دیت کوم چي سل اوبڼان دي هغه به له دریو قسمونو څخه وي.

په دې هکله عقلي دلیل دا دی چي د شبه عمد په دیت کي تغلیظ دی چي د ټولو په نېز په هغه کي تغلیظ کیږي، او تغلیظ په هغه صورت کي متحقق کیږي کله چي د اوبڼانو اقسام درې وي. په همدې وجه خو د قتل خطاء په دیت کي پنځه قسمه اوبڼان واجب کړل سوي دي د دې لپاره چي تغلیظ پکښي رانه سي.

ولهذا قوله الْحَقُّ: د شیخینو رَجَهْمَا الله دلیل دا دی "فِي نَفْسِ الْبُؤْمَنِ مِائَةٌ مِنَ الْإِبِلِ" چي د مؤمن په نفس کي سل اوبڼان واجب دي، په دې حدیث سره دوی په دې توګه دلیل نیسي چي په دې کي علی

الاطلاق (په مطلقه توگه) وړل سوي دي چي ديت سل اوبسان دي او له دې څخه هيڅ بحث پکېښي نسته چي هغوی به درې يا څلور قسمونه او صنفونه وي. لهندا قاعدې مطابق خود ټولو په نهېز مطلق سل اوبسان د شبه عمد ديت کېدل پکار دي، لېکن موږ هلته د حضرت ابن مسعود رضي الله عنه په طرز عمل سره د ديت سل اوبسان پر څلورو قسمونو تقسيم کړي دي.

او پاته سو هغه حديث چي امام شافعي او امام محمد رحمتهما الله دليل په نيولی دی، نو هغه ثابت حديث نه دی؛ ځکه د تغليظ په هکله د صحابه وو اختلاف دی او که تغليظ په دريو قسمونو سره کېدلای نو په هغه کي به د صحابه وو اختلاف نه وای، له دې څخه معلومه سوه چي دا حديث ثابت نه دی او کله چي ثابت نه دی، نو د حضرت ابن مسعود رضي الله عنه سره به د حديث مرفوع په درجه کي وي او هغه به د امام شافعي او امام محمد رحمتهما الله دروايت کرده حديث سره معارض وي، او د تعارض او معارضې په وخت کي په انفي بلندي عمل کيږي ځکه چي انفي متيقن وي (اوانفي او اخف منه دي. د کوم چي موږ قائل يو). او ښکاره ده چي انفي د حضرت ابن مسعود رضي الله عنه په قول سره ثابتيږي، نو ځکه هم هغه به متعين وي. اوبل هغلا هم دا په فهم کي راځي چي د شبه عمد په ديت کي چي کوم سل اوبسان واجب دي، هغوی دي څلور قسمه وي؛ ځکه کله چي په هغه کي د صحابه وو اختلاف سوی دی، نو ښکاره ده چي په هغه سره به په دې تغليظ کي تخفيف کيږي. (احسن الهداية)

ددیت تغليظ فقط داوبسانو سره خاص دی

قَالَ: وَلَا يَمُوتُ التَّغْلِيظُ إِلَّا لِلْإِبِلِ خَاصَّةً فرمايي: او تغليظ نه ثابتيږي مگر په خاصه توگه په اوبسانو کي لِأَنَّ التَّوْقِيفَ فِيهِ ځکه توقيف [يعني د شريعت له طرفه صراحت] صرف داوبسانو په هکله دی فَإِنْ قُتِلَ بِالذِّبَّةِ نَ غَيْرِ الْإِبِلِ نو که له اوبسانو څخه بغير په بل څه سره د ديت فيصله وکړي سي لَمْ تَتَغَلَّظْ نو ديت به مغلظه نه وي لِإِنَّا قُلْنَا د هغه دليل په وجه کوم چي موږ ذکر کړی قَالَ: وَقَتْلُ الْخَطَا تَجِبُ بِهِ الذِّبَّةُ عَلَى الْعَاقِلَةِ فرمايي: او د قتل خطاء په وجه واجبيږي پر عاقله وو ديت وَالْكَفَّارَةُ عَلَى الْقَاتِلِ او پر قاتل كفاره لِإِنَّا بَيَّنَّا مِنْ قَبْلُ د هغه دليل په وجه کوم چي موږ مخکي بيان کړی.

اللغات: ﴿تغليظ﴾ د تعميل مصدر دی: مغلفظ والی، سخت او سنگين کېدل، ﴿توقيف﴾ مخکني صيغه ده: د تعميل دباب مصدر دی: ديو څه په هکله د شارع صراحت (يعني چي الله تعالی يا رسول الله ﷺ د يو شي په هکله څرگندونه کړې وي)، د شريعت له طرفه د يو شي ټاکل کېدل.

تشریح: په دې عبارت کې دوي مسئلې بيان سوي دي:

(۱)... اوله مسئله داده چې په قتل شبه عمد کې ديت مغلظه واجبيږي. او تغليظ صرف په اوبنانو سره ثابتيږي؛ ځکه شريعت مطهره تغليظ د اوبنانو سره خاص کړی دی او پر همدې اجماع منعقد سوې ده چې تغليظ به په اوبنانو کې وي؛ لهدا که له اوبنانو څخه بغير يو بل شی د قتل شبه عمد په ديت کې واجب کړی سي، نو تغليظ نه ثابتيږي؛ ځکه شريعت تغليظ په همدې اوبنانو کې متعين کړی دی، او د شريعت له طرفه په متعين شده شيانو کې قياس لږه هيڅ دخل نه وي. صاحب د کتاب رَجَّه الله په "لما قلنا" سره همدې طرف ته اشاره کړې ده.

(۲)... دويمه مسئله داده چې په قتل خطاء کې ديت هم واجب دی او كفاره هم واجب ده، خو فرق يې دادي چې ديت پر عاقله وو واجب دی او كفاره پر قاتل واجب ده، چې ددې تفصيل د کتاب الجنایات په شروع کې ذکر سو، فلانعيد ههنا.

د قتل خطاء د ديت بيان

قَالَ: وَالْبَيَّةُ فِي الْخَطَايَا مِنَ الْإِبِلِ أَغْنَاةَا فرمايي: او په قتل خطاء کې سل اوبنان دي په پنځو

حصو [پنځو قسمونو] سره ايعني په هغه کې پنځه قسمه سل اوبنان واجب دي عِشْرُونَ بَيْتًا مَخَاضٍ ① شل بنت

مخاض وَعِشْرُونَ بَيْتًا لَبُونٍ ② شل بنت لبون وَعِشْرُونَ ابْنٍ مَخَاضٍ ③ شل ابن مخاض وَعِشْرُونَ

حَقَّةٍ ④ شل حقه وَعِشْرُونَ جَذَعَةً ⑤ او شل جذعه وَهَذَا قَوْلُ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او دا د ابن

مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قول دی وَأَخَذْنَا عَنْهُ وَالشَّافِعِيُّ بِهِ لِرَوَاتِهِ او مود او امام شافعي رَجَّه الله د حضرت

ابن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قول د هغه دې روايت په وجه اختيار کړی دی أَنَّ الْبَيْتَ عِشْرُونَ قَتْلُ فِي قَتِيلٍ ①

قَتِيلٌ خَطَاً أَغْنَاةَا عَلَى نَحْوِ مَا قَالَ چې نبي ﷺ د قتل خطاء په مقتول کې په پنځو حصو [پنځو

قسمونو] سره فيصله وکړه د هغه طرز مطابق کوم چې ابن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايلي دي وَلَأَنَّ مَا قُلْنَا

أَخْفَ او ځکه کوم څه چې موږ وويل هغه سپک [او انځر] دي فَكَانَ أَلْيَقَ بِحَالَةِ الْخَطَا نو هغه به د

قتل خطاء د حالت زيات لايق وي لَأَنَّ الْخَاطِئَ مَغْدُورٌ ځکه چې خطا کېدونکی کس معذوره دی

غَيْرَ أَنَّ عِنْدَ الشَّافِعِيِّ يَقْضَى بِعِشْرِينَ ابْنٍ لَبُونٍ مَكَانَ ابْنِ مَخَاضٍ خو د امام شافعي رَجَّه الله په نهېز د

ابن مخاض پر ځای به دشلو ابن لبون او بناتو فیصله کول کيږي وَالْحُجَّةُ عَلَيْهِ مَا رَوَيْنَاهُ [لېکن] د امام شافعي رَحْمَةُ اللهِ په خلاف حجت هغه حديث دی کوم چي موږ روايت کړی دی.

اللفات: «بنت مخاض» یو کلنۍ اوښه چي دویم کال ته داخله سوې وي. «بنت لبون» دوه کلنۍ اوښه چي په درېیم کال کي وي. «أخف» داسم تفضیل صیغه ده: سپک. «ألیق» داهم داسم تفضیل صیغه ده: زیات لائق، زیات مناسب.

تشریح: **صورت د مسئلې:** دادی چي د قتل خطاء په دیت کي پنځه قسمه سل (۱۰۰) اوښان واجب دي چي دهغوی تفصیل دادی: ۲۰/بنت مخاض، ۲۰/بنت لبون، ۲۰/ابن مخاض، ۲۰/حقې او ۲۰/جذعي. همدارم موږ مسلک دی اوامام شافعي رَحْمَةُ اللهِ هم ددې قائل دی؛ او همدا د ابن مسعود رضی الله عنه قول دی؛ او ددې قول د اختیارولو وجه موږ له طرفه داده چي دابن مسعود رضی الله عنه دا قول د نبی کریم صلی الله علیه و آله دهغه قول سره مطابق دی چي په هغه کي د قتل خطاء دمقتول لپاره د پنځه قسمه سلو اوښاتو فیصله سوې ده او په هغه کي داوښاتو همداغه پنځه قسمونه مذکور دي کوم چي دابن مسعود رضی الله عنه په قول کي ذکر سوي دي.

غور ان الخ: ددې حاصل دادی چي د قتل خطاء په دیت کي دامام شافعي رَحْمَةُ اللهِ په ټیټ هم پنځه قسمه اوښان خو واجب دي، لېکن داوښاتو په نوع کي هغه زموږ مخالف دی، دهغه په ټیټ دابن مخاض اوښاتو پر ځای ابن لبون اوښان واجب دي، خو دابن مسعود رضی الله عنه قول او دهغه روايت کرده حديث (چي په هغه سره موږ دلیل نیولی دی) دامام شافعي رَحْمَةُ اللهِ په خلاف حجت او دلیل دی؛ ځکه په هغه دواړو کي ابن مخاض ذکر دی، نه ابن لبون.

په سرو او سپینو زرو کي د دیت مقدار

قَالَ: وَمِنْ الثَّمَنِ أَلْفٌ وَبِئْسَ! فرمایي: او [د قتل خطاء دیت] له سرو زرو څخه زر دیناره دي وَمِنْ الثَّوَرِ عَشْرَةٌ أَلْفٌ وَبِئْسَ! او له سپینو زرو څخه لس زره درهمه دي وَقَالَ الشَّافِعِيُّ: مِنَ الثَّوَرِ اثْنَا عَشَرَ أَلْفًا اوامام شافعي رَحْمَةُ اللهِ فرمایي: چي له سپینو زرو څخه دوولس زره درهمه دي لِثَا زَوَى ابْنِ عَبَّاسٍ (رض) أَلَّ الْبَيْتِ الطَّيِّبِ ۞ قَفَى بِذَلِكَ ځکه ابن عباس رضی الله عنهما روايت کړی دی چی

نبي كريم ﷺ د همدې [دولس زره درهمو] فيصله وكړه. وَلَنَّا مَا رَوَى عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او زموږ دليل هغه حديث دی كوم چي له حضرت عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه روايت سوى دی أَنَّ الْيَبْنَى النَّظَّافَةَ قَطَعَتْ بِالْيَدِ لِي قَتِيلٍ بِعَشْرٍ وَآلَا فِي دَرْهَمٍ چي نبي كريم ﷺ په يوه مقتول كس كي د ديت په هكله دلس زره درهمو فيصله وكړه. وَتَأْوِيلُ مَا رَوَى او كوم حديث چي ابن عباس (رض) روايت كړى دی [چي په هغه سره امام شافعي دليل نيولى دی] دهغه تاويل دادى أَنَّهُ قَطَعَتْ مِنْ دَرَاهِمٍ كَانَ وَزْنُهَا وَزْنُ سَيْفَةٍ چي نبي كريم ﷺ په هغه دراهمو سره [د دولس زره درهمو] فيصله كړې وه چي دهغوى وزن "وزن سته" وو. وَقَدْ كَانَتْ كَذَلِكَ او د شروع په زمانه كي همدا سې وه [يعني داسلام په شروع كي همدا وزن سته رائج وو چي فيصله او معامله به په هغه سره كېدله].

اللفات: «العين» مراد: سره زر، «الورق» سپين زر، «قتيل» د نصر له بابه د صفت صيغه ده: قتل كړى سوى، مقتول، «وزن سته» د دراهمو يو معلوم او ټاكل سوى وزن وو كوم چي داسلام په شروع كي رائج وو. بيا حضرت عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ "وزن سبعة" متعين او مقرر كړى او په آخر كي همدا "وزن سبعة" مشهور او رائج پاته سو. وزن سبعة: تعريف يې مخكي تېر سو چي "وزن سبعة" دادى چي لس درهمه داوو (۷) مثقالو سره برابر وي. په دې صورت كي يو درهم د يوه مثقال اووه حصې (۰.۷) كيږي يعني له يوه مثقال څخه څه كميږي، د "وزن سبعة والا" د يوه درهم وزن تقريباً درې (۳) گرامه كيږي.

تشریح: صورت د مسئلې: دادى كه څوك په سرو زرو سره د قتل خطاء ديت اداء كول وغواړي، نو هغه به د مقتول وارثانو ته زر (۱۰۰۰) ديناره وركوي، او كه په سپينو سره دهغه اداء كول وغواړي، نو زموږ په نېز به لس زره (۱۰۰۰۰) درهمه اداء كوي، لېكن دامام شافعي رَحِمَهُ اللَّهُ په نېز به دولس (۱۲۰۰۰) زره درهمه اداء كوي.

دامام شافعي رَحِمَهُ اللَّهُ دليل د حضرت ابن عباس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ هغه روايت دی چي په هغه كي د بنو عدي قبيلې د يوه مقتول كس د ديت په هكله نبي كريم ﷺ د دولس زرو درهمو فيصله كړې ده. لهذا كله چي صاحب شريعت ﷺ د دولس زرو درهمو فيصله كړې ده، نو ښكاره خبره ده چي په سپينو زرو سره د قتل خطاء ديت اداء كولو مقدار به همدغه وي.

ولنا ما روى عن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: په دې سلسله كي زموږ دليل هغه حديث دی كوم چي له حضرت عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه نقل سوى دی چي نبي كريم ﷺ د يوه مقتول د ديت په هكله د لس زره درهمو فيصله وكړه. نو له دې حديث څخه معلومه سوه چي د قتل خطاء ديت له سپينو زرو څخه لس زره درهمه دی.

وتاویل ما روی إلخ: څرنګه چې زموږ او دامام شافعي رَجَه الله د پېش کرده حدیثونو په مینځ کې تعارض دی، نو دلته صاحب هدایې دامام شافعي رَجَه الله د پېش کرده حدیث جواب ورکړی دی. حاصل یې دای چې داسلام په شروع کې دلسو دراهمو وزن شپږ مثقاله وو یا په بله وینا د شپږو مثقالو سره برابر وو، بیا د شپږو مثقالو په حساب د دوولس زره درهمو وزن د وروستني مثقالو په حساب دلس زره درهمو سره برابر کېدی؛ ځکه د حضرت عمر رضی الله عنه تر زمانې پورې "وزن سته" جاري وو یعنې د شپږو مثقالو په وزن سره به دراهم چلېدل، لېکن وروسته حضرت عمر رضی الله عنه دا وزن ختم کړی اولس دراهم یې د "وزن سبعة" یعنې داووه مثقالو برابر وگرځول او د ټولو مملکتو او هیوادو لپاره یې همدا وزن مقرر کړی، او څرنګه چې د حضرت عمر رضی الله عنه دافیصله د ټولو صحابه وو په موجودیت کې سوې وه، نو ځکه هغې د اجماع شکل اختیار کړی.

لنډه دا چې زموږ او دامام شافعي ټاکل سوی مقدار د مال او انجام په اعتبار سره یو مقدار دی، صرف د زمانې او د درهم د وزن په بدلون سره په هغه کې هم بدلون راغلی دی. (احسن الهدایه)

دیت په نورو شیانو سره اداء کېدلای سي، که نه؟ (دائمه وو قولونه)

قَالَ: وَلَا تُشْمُتُ الْبَيْتَةُ إِلَّا مِنْ هَذِهِ الْأَنْوَاعِ الثَّلَاثَةِ عِنْدَ أَنْ حَنِيفَةً فرمائي: او دیت نه ثابتېږي مګر له همدې دریو قسمونو څخه دامام صاحب رَجَه الله په نېز وَقَالَ: وَمِنْهَا وَمِنْ التَّبَعِ مَا تَابَعَ بَقَرَةً او صاحبین رَجَه الله فرمائي: چې [ثابتېږي] له دې دریو قسمونو څخه [همدارنګه] له غویانو څخه دوه سوه غویان وَمِنْ الْفَتَمِ الْفَقَاشَا او له پسونو څخه زر پسونو وَمِنْ الْخَلَلِ مَا تَسَاخَلَهُ كُلُّ خَلَّةٍ ثَوْبَانِ او له جوړو څخه دوه سوه جوړې کالي، چې هره جوړه به دوې کېږي وي لِأَنَّ عَمَرَ رضی الله عنه هَكَذَا جَعَلَ عَلَى أَهْلِ كُلِّ مَالٍ مِنْهَا ځکه حضرت عمر رضی الله عنه له دوی څخه په هر مال والا باندې همداسې مقرر کړي وه وَلَهُ: أَنَّ التَّقْدِيرَ إِنَّمَا يَسْتَقِيمُ بِشَيْءٍ مَعْلُومٍ النَّبَايَةِ او دامام صاحب رَجَه الله دلیل دای: چې تقدیر [اننازه ټاکل] په همغه شي سره صحیح کیږي چې د هغه مالیت معلوم وي وَهَذِهِ الْأَشْيَاءُ مَجْهُولَةُ النَّبَايَةِ او دغه شیان [غریب، پسه، جوړه] مجهول مالیت والا دي وَلِهَذَا لَا يُعَدُّ

● القول الرابع: قول أبي حنيفة رَجَه الله، كما قال العلامة ابن عابدین رَجَه الله: والصحيح ما ذهب إليه الإمام كما في المصنف (رد المحتار ج: ۵، ص: ۴۰۷)، وكذا قال العلامة وهبة الرحيلي: ورأي أبي حنيفة هو الصحيح في مذهبه (الفقه الاسلامي ج: ۶، ص: ۳۰۲). [القول الرابع ج: ۲، ص: ۳۲۸]

بِهَذَا صَبَّاحٍ په همدې وجه په دې شيانو سره د ضمان انداز نه ټاکل کيږي وَالْتَقْدِيرُ بِالْإِبِلِ عَرَفَ
بِالْأَثَرِ الشَّهْوَرَةِ او په اوښانو سره انداز ټاکل په داسې آثارو سره معلوم سوي دي کوم چي مشهور
 دي وَعَدِمْنَا هَاتِي غَيْرَهَا او له اوښانو څخه بغير په نورو کي موږ دغه آثار معلوم موندلي دي وَذَكَرَ
فِي الْمَعَالِلِ او امام محمد رَحْمَةُ اللَّهِ په کتاب المعاليل کي ذکر کړي دي أَنَّهُ لَوْ صَالَحَ عَلَى الزِّيَادَةِ عَلَى
مَائَتَيْ حُلَّةٍ أَوْ مَائَتَيْ بَقَرَةٍ چي که څوک له دوو سوو جوړو يا له دوو سوو غويانو څخه پر زياتو
 صلح وکړي لَا يَجُوزُ نو دا جائز نه دي وَهَذَا آيَةُ التَّقْدِيرِ بِذَلِكَ او دا په هغوی سره [دديت] د انداز
 ټاکولو علامه ده ثُمَّ قِيلَ: هُوَ قَوْلُ الْكَلِّ بيا ويل سوي دي: چي دا د ټولو قول دی فَيَبْتَغِي الْخِلَافَ نو
 اختلاف به ختم سي وَقِيلَ: هُوَ قَوْلُهُمَا او ويل سوي دي: چي دا د صاحبينو رَحْمَتُهُمَا الله قول دی.

اللغات: «أنواع» جمع د نَوْع: د قسمونه، «الغنم» د «غَنَمٌ» لفظ اسم جنس دی، مذکر او مؤنث
 دواړو لره شامليږي، همدارنگه د پَسْ مېړي، سېرلي او بزې ټولو لپاره استعمالیږي، واحد يې من غیر
 لفظه بِشَاءِ دی (معجم لغة الفقهاء)، «البقر» همدارنگه «بَقَرٌ» هم اسم جنس دی چي پر مذکر او مؤنث
 دواړو يې اطلاق کيږي، واحد يې بَقَرَةٌ دی، لکه څرنگه چي صاحب د معجم وايي: البقر اسم جنس،
 والبقرّة تقع على الذکر والانثى، «الحلّة» نوي کالي، جوړه، جمع: حُلُلٌ، «عَدِمْنَا» د سمع له بابيه د
 جمع متکلم صيغه ده: نهستول، ورکول، نه موندل.

تشریح: صورت د مسئلې: دا دی چي دامام صاحب رَحْمَةُ اللَّهِ په نېز د قتل شبه عمد او د قتل خطاء
 دیت فقط په اوښانو يا په سرو زرو يا سپینو زرو سره اداء کېدلای سي، او له دغه درېو انواعو څخه بغير
 په بله نوع مثلاً په غواوو، پسونو وغيره سره دیت نه سي اداء کولای، لېکن د صاحبينو رَحْمَتُهُمَا الله
 مسلک دا دی چي د دیت اداینه د انواع ثلاثه وو سره خاص نه ده، بلکي له هغوی څخه بغير په غواوو،
 پسونو او د کاليو په جوړو سره هم دیت اداء کېدلای سي، لهذا که څوک په غواوو، غويانو سره د هغه
 اداء کول وغواړي، نو دوه سوه غواوي او غويان به ورکوي، او د پسونو په صورت کي به زر (۱۰۰۰)
 پسونه ورکوي او د کاليو په صورت کي به دوه سوه جوړې کالي ورکوي او هره جوړه به پر دوو کپرو
 مشتمله وي چي هغه زموږ د عرف مطابق په دې زمانه کي يو کميس او يو پرتوگ کيږي. په دې
 اختلاف کي امام شافعي او امام احمد رَحْمَتُهُمَا الله هم دامام صاحب رَحْمَةُ اللَّهِ سره دي. (بنايه)

د صاحبینو رَحْمَتُهَا الله دلیل دادی چي حضرت عمر رضی الله عنه دخپل خلافت په دور کي دمذکوره مالونو پر مالکانو په همدې ترتیب او حساب سره دیت مقرر کړی وو. لکه څرنګه چي له حضرت شمبي څخه نقل سوي دي "أَنَّ عُمَرَ رضی الله عنه وَصَّاهُ الْذِّيَّاتُ عَلَى أَهْلِ الذَّهَبِ أَلْفَ دِينَارٍ وَعَلَى أَهْلِ الْوَرَقِ عَشْرَةَ أَلْفٍ دِرْهَمٍ وَعَلَى أَهْلِ الْإِبِلِ مِائَةَ مِنَ الْإِبِلِ وَعَلَى أَهْلِ الْبَقَرِ مِائَتِي بَقَرَةٍ وَعَلَى أَهْلِ الشَّاةِ أَلْفَ شَاةٍ وَعَلَى أَهْلِ الْخُلَلِ مِائَتِي خُلَّةٍ" (عنايه او بڼايه)، ترجمه يې څرګنده ده. دا تقدير او اندازه ټاکل د صحابه کرامو په موجوديت کي سوې وه. نو هغه ته د اجماع درجه حاصله سوه. لڼده دا چي له دې څخه معلومه سوه چي غويان، پسونه وغيره هم په ديت کي ورکول کېدلای سي او د ديت اداينه او جواز فقط په سرو يا سپينوزرو او اوبښانو کي منحصر نه دی.

وله أن التقدير إلخ: له دې ځايه دامام صاحب رَحْمَةُ الله دليل بيان سوي دی، حاصل يې دادی چي ديو شي تقدير (اندازه ټاکل) په هماغه شي سره صحيح دي چي د هغه قيمت او ماليت معلوم وي. اود دراهمو او دنانيرو ماليت معلوم دی او بالکل څرګند دی، نو ځکه په هغوی سره د ديت تقدير خو صحيح دی، لېکن څرنګه چي د غواوو، پسونو او دکاليو د جوړو ماليت مجهول دی، نو ځکه د هغوی په ذريعه د ديت اندازه ټاکل صحيح نه دي، او دا جهالت په اوبښانو کي هم موجود دی. لڼدا په هغوی سره هم د ديت تقدير نه صحيح کېدل پکار دي، لېکن بيا هم موږ ځکه په اوبښانو سره د ديت تقدير صحيح ګرځولی دی چي داوبښانو د تقدير په هکله څو احاديث نقل سوي دي او هغوی ټوله مشهور حديثونه دي، نو ځکه د هغوی په مقابله کي موږ عقل او قياس پرې ايښی دی او په اوبښانو سره د ديت اندازه ټاکل مو صحيح ګرځولي دي. او پاته سو دکاليو د جوړو او د پسونو وغيره په باره کي مشهور حديث خو پرېږده! موضوع حديث هم موږ نه دی ترلاسه کړی، نو ځکه په دې شيانو سره د ديت تقدير موږ منع کړی دی.

وذكر ال المعاقلة إلخ: په دې سره يې د صاحبینو رَحْمَتُهَا الله دمسلك په تائيد کي يوه مسئله ذکر کړې ده، فرمايې چي امام محمد رَحْمَةُ الله دمسوط په کتاب المعامل کي دا مسئله ليکلې ده چي که د مقتول وارثان د قاتل سره تر دوو سوو پر زياتو غواوو يا جوړو باندي صلح وکړي، نو دا صلح جائز نه ده، نو له دې څخه هم دا څرګنديږي چي د دوو سوو غواوو يا جوړو مقدار شرعي تقدير دی او په دې مقدار سره د ديت تقدير (اندازه ټاکل) صحيح دي، لڼدا امام صاحب رَحْمَةُ الله چي هغوی له تقدير څخه خارجوی، دا صحيح نه دي.

صاحب دهدايې رَحْمَةُ اللهِ فرمايي چي تر دوو سوو پر زياتو غواوو يا جوړو باندي د صلح د عدم جواز (نه جازز کېدلو) قول متفق عليه دی يعني امام صاحب او صاحبينو ټولو په نېز پر هغه صلح جازز نه ده. او کله چي دا د ټولو قول دی، نو اختلاف هم ختم سو. لېکن صحيح قول دا دی چي دا عدم جواز فقط د صاحبينو رَحْمَتُ اللهِ قول دی او د دې حضراتو اختلاف باقي دی. لهندا د کتاب المعادل مسئله چي کله امام صاحب په نېز تسليم نه ده. نو بيا هغه امام صاحب رَحْمَةُ اللهِ په خلاف پېشول صحيح نه دي. (احسن الهدايه)

د ښځي ديت د سري له ديت څخه نيم دی (تفصيل)

قَالَ: وَدِيَّةُ الْمَرْأَةِ عَلَى النِّسْفِ مِنْ دِيَّةِ الرَّجُلِ فرمايي: او د ښځي ديت د سري د ديت نيمايي دی وَقَدْ وَرَدَ هَذَا اللَّفْظُ مُؤْتَوِّفًا عَلَى رِوَايَةِ اللَّهِ عَنْهُ وَمَرْفُوعًا إِلَى النَّبِيِّ ﷺ^۱ او دغه لفظ پر حضرت علي عليه السلام موقوف او تر نبي ﷺ پوري مرفوع وارد سوی دی وَقَالَ الشَّافِعِيُّ: مَا دُونُ الثُّلُثِ لَا يُنْتَصَفُ او امام شافعي رَحْمَةُ اللهِ فرمايي: کوم چي د ديت له ثلث څخه کم وي هغه به نه نيمايي کيږي وَإِمَامُهُ فِيهِ زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ عليه السلام او په دې هکله د هغه امام زيد بن ثابت عليه السلام دی وَالْحَجَّةُ عَلَيْهِ مَا رَوَيْنَاهُ بِعُمُومِهِ او امام شافعي رَحْمَةُ اللهِ په خلاف حجت هغه حديث دی کوم چي موږ روايت کړی دی د خپل عموم په وجه [يعني زموږ روايت کرده حديث دخپل عموم په وجه د هغه په خلاف حجت دی] وَلَئِنْ خَالَهَا أَنْقَصَ مِنْ حَالِ الرَّجُلِ او څکه چي د ښځي حالت د سري له حالت څخه زيات ناقص [کم] دی وَمَنْفَعَتُهَا أَقَلُّ او د ښځي منفعت کمتر دی وَقَدْ ظَهَرَ أَنَّ النِّصْفَ بِالنِّصْفِ فِي النَّفْسِ او د نقصان [کم] اثر د ښځي دنفس [دديت] په نيمولو کي ښکاره سوی دی فَكَذَلِكَ فِي أَطْرَافِهَا وَأَجْزَائِهَا نو همداسي به د ښځي په اطرافو او اجزاؤ کي [هم دا اثر ښکاره کيږي] اغْتِيَابًا رَأَيْهَا وَبِالثُّلُثِ مَا تَوَقَّعُ په نفس او په ثلث او له ثلث څخه په مافوق باندي په قياسولو سره.

تشرېح: صورت د مسئلې: دا دی چي زموږ په نېز د ښځي ديت مطلقاً د سري د ديت نصف دی.

برابره ده په نفس کي وي يا په اطرافو او اندامو کي وي، امام شافعي رَحْمَةُ اللهِ فرمايي چي په نفس کي زه هم د درسه متفق یم، لېکن کله چي ديت په اندامو کي وي، نو دې ته به کتل کيږي چي په هغه اندام کي دنفس د ديت نصف واجب دی او که ثلث يا تر هغه کم واجب دی، که چيري نصف يا ثلث

① تخریج: أخرجه البيهقي في السنن الكبرى في كتاب الذبات، حديث رقم: ۱۶۳۰۹ معناه.

واجب وي، نو په هغه کي هم ستاسي سره متفق یم چي د ښځي دیت به د سړي د گټې نصف وي. لېکن که یو اندام داسي وي چي په هغه کي د سړي د دیت له ثلث څخه هم کم دیت و اجسیري (کما سیجن)، نو هلته به تنصیف نه کیږي بلکي د سړي او ښځي دیت به سره برابر وي او د ښځي دیت به د سړي د دیت نصف نه وي.

په دې باره کي امام شافعي رَجَّه الله د زید بن ثابت په فرمان سره دلیل نیولی دی، یعنی د هغه تقلید یې کړی دی (حال دا چي دامام شافعي رَجَّه الله په ټیټ د صحابي تقلید حجت نه دی).

زموږ دلیل دا حلیث دی "دية المرأة على النصف من دية الرجل"، دا حدیث موقوفاً او مرفوعاً دواړه ډوله نقل سوي دی او دا حدیث دخپل عموم په وجه دامام شافعي رَجَّه الله په خلاف حجت دی.

ولأن حالها إلخ: زموږ عقلي دلیل دا دی چي د ښځي حالت د سړي له حالت څخه ناقص او کمتر دی او د ښځي منفعت د سړي له منفعت څخه کم دي، لهندا دا نقصان او کمی به په دیت کي هم ښکاره کیږي.

او بل کله چي امام شافعي رَجَّه الله د نفس په دیت کي تنصیف او نقصان تسلیموي، همدارنګه د اطرافو او اندامونو په دیت کي د دیت په ثلث او له هغه څخه په زیات کي هم تنصیف او نقصان تسلیموي، نو بیا په ما دون الثلث (تر ثلث په کمه) کي د عدم تسلیم څه وجه ده؟! بلکي پر ثلث وغیره په قیاسولو سره به په ما دون الثلث دیت کي هم تنصیف کیږي او په هغه کي به هم د نقصان او کمی اثر ښکاره کیږي، (اشرف الهدایه، احسن الهدایه)

د مسلمان او ذمي دیت سره برابر دی (دائمه وو قولونه)

قَالَ: وَدِيَّةُ الْمُسْلِمِ وَالذِّمِّيِّ سَوَاءٌ فرمائي: د مسلمان او ذمي دیت سره برابر دی وَقَالَ الشَّافِعِيُّ: وَدِيَّةُ الْيَهُودِيِّ وَالنَّصْرَانِيِّ أَرْبَعَةُ آلَافٍ وَرَهْمٍ او امام شافعي رَجَّه الله فرمائي: چي د يهودي او نصراني دیت څلور زره درهمه دی وَدِيَّةُ النَّجْرَسِيِّ ثَمَانٌ مِائَةً وَرَهْمٍ او دمجوسي دیت اته سوه درهمه دی وَقَالَ مَالِكٌ: وَدِيَّةُ الْيَهُودِيِّ وَالنَّصْرَانِيِّ سِتَّةُ آلَافٍ وَرَهْمٍ او امام مالک رَجَّه الله فرمائي: چي د يهودي او نصراني دیت شپږ زره درهمه دی لَقَوْلِهِ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ ①: «عَقْلُ الْكَافِرِ نِصْفُ عَقْلِ الْمُسْلِمِ»

① تخريج: أخرجه الترمذی فی کتاب الدِّیَّات، باب ما جاء فی دية الکفار، حدیث رقم: ۱۴۱۳.

حُکمه نبي ﷺ فرمايلي دي: چي د کافر ديت د مسلمان د ديت نصف دی وَالْکُلُّ عِنْدَ اِثْنَا عَشَرَ اَلْفًا او د مسلمان ټوله ديت دامام مالک رَجَعَهُ الله په نېز دوولس زره درهمه دی. وَلِلشَّافِعِيِّ مَآرُوئِي^②: «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى وَبِهِ الْيَهُودِي وَالنَّصْرَانِي أَرْبَعَةُ آلَافٍ وَرَهْمٍ» او دامام شافعي رَجَعَهُ الله دليل هغه روايت دی: چي نبي ﷺ د نصراني او يهودي ديت څلور زره درهمه مقرر کړی وَبِهِ النُّجُوسِي ثَمَانٍ وَمِائَةٍ وَرَهْمٍ او د مجوسي ديت يې اته سوه درهمه مقرر کړی وَلَنَا قَوْلُهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ^③: «دِيَّةُ كُلِّ ذِي عَهْدٍ فِي عَهْدِهِ اَلْفٌ وَدِينَارٌ» او زموږ دليل د نبي ﷺ دافرمان دی: دهر ذمي ديت کله چي هغه په خپل عهد فعه کي وي زردينه ده وَكَذَلِكَ قَضَى أَبُو بَكْرٍ وَعُسَيْرُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا او همداسي فيصله کړې ده حضرت ابو بکر او حضرت عمر (رض) وَمَا رَوَاهُ الشَّافِعِيُّ لَمْ يُعْرِفْ رَاوِيَهُ او کوم حديث چي امام شافعي رَجَعَهُ الله روايت کړی دی دهغه رواي معلوم نه دی وَلَمْ يُذْكَرْ فِي كُتُبِ الْحَدِيثِ او د حديثو په کتابو کي ذکر سوی نه دی وَمَا رَوَيْنَاهُ أَشْهُرُ مِنَّا رَوَاهُ مَالِكٌ او هغه حديث کوم چي موږ روايت کړی دی دا له هغه حديث څخه مشهور دی کوم چي امام مالک رَجَعَهُ الله روايت کړی دی فَإِنَّهُ ظَهَرَ بِهِ عَمَلُ الصَّخَابَةِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمْ حُکمه پر همدې د صحابه وو (رض) عمل ښکاره سوی دی.

اللفات: ﴿عقل﴾ د ضرب له باب اسم مصدر دی. د دې باب يوه معنی ده: ديت، عَقْلٌ يَغْفِلُ عَقْلًا: ديت اداء کول، عاقله کېدل.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی چي زموږ په نېز د مسلمان او ذمي دواړو ديت سره برابر دی. يعنې له سپينو زرو څخه لس زره (۱۰۰۰۰) درهمه او له سرو زرو څخه زر (۱۰۰۰) ديناره، لېکن دامام شافعي رَجَعَهُ الله په نېز که ذمي يهودي يا نصراني وي نو دهغه ديت څلور زره (۴۰۰۰) درهمه دی. او که مجوسي وي نو دهغه ديت اته سوه (۸۰۰) درهمه دی. امام مالک رَجَعَهُ الله فرمايي چي که ذمي يهودي يا نصراني وي، نو دهغه ديت شپږ زره (۶۰۰۰) درهمه دی.

② تخريج: أخرجه البيهقي في السنن الكبرى في كتاب النكاح، حديث رقم ۱۶۳۸.

③ تخريج: أخرجه الترمذي في كتاب النكاح، باب ۸۱، حديث رقم ۴۱۰۲، بمعاد.

دامام مالک رَحْمَةُ اللهِ دَلِيل دا حدیث دی "عَقَلَ الْكَافِرُ نَصْفَ عَقْلِ الْمُسْلِمِ" چي د کافر دیت د مسلمان د دیت نصف دی او څرنګه چي دامام مالک رَحْمَةُ اللهِ په نېز د مسلمان پوره دیت دوولس زره درهمه دی، نو ښکاره ده چي د هغه نصف شپږ زره درهمه به د کافر دیت وي.

دامام شافعي رَحْمَةُ اللهِ دَلِيل دا روایت دی "أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ جَعَلَ دِيَةَ الْيَهُودِيِّ وَالنَّصْرَانِيِّ أَرْبَعَةَ آلَافٍ دَرَاهِمٍ وَدِيَةَ الْبَجَوِيِّ ثَمَانِ مِائَةٍ دَرَاهِمٍ"، له دې څخه معلومه سوه چي د يهودي دیت ثلور زره درهمه او د مجوسي دیت اته زره درهمه دی.

ولنا قوله إلخ: صاحب د هدايې رَحْمَةُ اللهِ فرمايې چي په دې سلسله کي زمور د دليل د نبي کریم ﷺ دا فرمان دی "دية كل ذي عهد ألف دينار" يعني هر څو چي تر څو پر خپل عهد دغه باندي قائم وي (يعني دښمني سره چي مسلمانانو کوم دښمني والي تړون او معامله کړې وي چي دښمني به د دې شرطونو مطابق په دارالاسلام کي اوسيږي. نو تر څو چي دښمني د تړون مات نه کړي او د حريتانو لار اختياري نه کړي) تر هغه وخته د دښمني دیت زر ديناره دی، او همدا د مسلمان دیت هم دی. له دې څخه په واضحه توګه معلومه سوه چي د مسلمان او دښمني دیت سره برابر دی.

اوس په دې مسئله کي ټوله درې قولونه سول او درې سره قولونه په حدیث قولې سره مدلل دي. نو ځکه صاحب د کتاب رَحْمَةُ اللهِ دا حقاو قول ته د ترجیح ورکولو لپاره د هغه په تائید کي د شیخینو رضی الله عنهما فیصله پېښوي چي شیخینو يعني حضرت ابو بکر او حضرت عمر رضی الله عنهما به هم دغه فیصله کوله چي د مسلمان او دښمني دیت سره برابر دی. لکه څرنګه چي امام محمد رَحْمَةُ اللهِ په کتاب الآثار کي د هیشم بن ابو الهيثم په حواله سره دا روایت نقل کړی دی "أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ وَأَبَا بَكْرٍ وَعُمَرُ وَعُثْمَانُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ قَالُوا: دِيَةُ الْبُغَاةِ دِيَةُ الْحُرِّ الْمُسْلِمِ" يعني د نبي کریم ﷺ او د شیخینو او د حضرت عثمان رضی الله عنهم فرمان دا وو چي د معاهد يعني دښمني به غومره دیت وي کوم چي د آزاد مسلمان دیت دی.

وما رواه الشافعي إلخ: په دې سره دامام شافعي رَحْمَةُ اللهِ د روایت جواب ورکوي فرمايې چي د هغه رواي مجهول دی. لهذا په هغه سره دامام شافعي رَحْمَةُ اللهِ دليل نيول صحيح نه دي.

پاته سو دامام مالک رَحْمَةُ اللهِ روایت. نو د هغه جواب دا دی چي زمور روایت له هغه څخه مشهور او معروف هم دی او د هغه مطابق صحابه کرامو رضی الله عنهم عمل هم کړی دی. او ديو روایت د ترجیح لپاره د صحابه وو عمل کافي دی. فقط والله اعلم وعلیه السلام

فَصْلٌ فِيمَا دُونَ النَّفْسِ

دافصل له نفس څخه دکم (اطرافو) ددیت په بیان کي دی

تشریح: مخکي تردې صاحب د کتاب رَجَحَهُ الله د نفس ددیت احکام او مسائل بیان کړل. اوس له دې ځايه دما دون النفس يعني داطرافو او اندامونو ددیت احکام بیانوي، څرنگه چي نفس اصل او متبوع دی او اندامونه د نفس تابع دي او متبوع له تابع څخه مخکي وي، نو ځکه صاحب د کتاب رَجَحَهُ الله د متبوع د احکامو بیان د تابع د احکامو او مسائلو له بیان څخه مخکي کړی دی. (احسن الهدایه)

د بدن په غړو او اندامونو کي د دیت بیان

قَالَ [امام قدوري رَجَحَهُ الله] فرمائي وَالنَّفْسُ الْبَيِّنَةُ او په نفس کي دیت [واجب] دی وَقَدْ ذَكَرْنَا^١ او موږ [مخکي] دا ذکر کړي دي قَالَ: وَاللِّسَانُ الْبَيِّنَةُ فرمائي: او د پزي په نرمۍ کي دیت دی وَاللِّسَانُ الْبَيِّنَةُ او په ژبه کي دیت دی وَالدُّكْرُ الْبَيِّنَةُ او په ذکر کي دیت دی وَالْأَصْلُ فِيهِ مَا رَوَى سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ^١ او اصل په دې باره کي هغه حدیث دی کوم چي سعید بن مسیب رضي الله عنه روایت کړی دی چي نبي کرم ﷺ وفرمایل «إِنَّ النَّفْسَ الْبَيِّنَةَ وَاللِّسَانُ الْبَيِّنَةُ وَاللِّسَانُ الْبَيِّنَةُ» په نفس کي دیت دی، په ژبه کي دیت او د پزي په نرمۍ کي دیت دی وَفَكَذَا هُوَ فِي الْكِتَابِ الَّذِي او همدغسې دا [حکم] دی په هغه خط کي كَتَبَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ کوم چي رسول الله ﷺ د حضرت عمرو بن حزم رضي الله عنه لپاره لیکلی وو وَالْأَصْلُ فِي الْأَطْرَافِ أَنَّهُ إِذَا قَوَّتْ جَنَسٌ مَنَفَعَةً عَلَى الْكِبَالِ او د اطرافو په هکله اصل [قاعدۀ کلیه] دا ده چي که هغه په بشپړه توګه د طرف [اندام] جنس منفعت فوت کړي أَوْ أَرَالَ جَبَالًا

^١ تخریج: أخرجه البيهقي في السلس الكبری في کتاب عمرو بن حزم، حدیث رقم: ۷۲۵۵. کما مر في کتاب البرکاء، وحکمد.

مَقْصُودًا إِلَى الْأَذَى عَلَى الْكَمَالِ | يَا په بشپړه توگه دانسان مقصود جمال | او حُسن | زائل کړي | يَجِبُ كُلُّ
الذِّیَّةِ نو ټوله دیت واجبیږي | لِإِتْلَافِهِ النَّفْسَ مِنْ وَجْهِ حُكْمِهِ هغه من وجه | په یوه اعتبار سره | نفس
تلف کړی دی | وَهُوَ مُدْخِلٌ بِإِتْلَافٍ مِنْ كُلِّ وَجْهِ تَغْطِيهِ لِذَلِكَ | او هغه | من وجه نفس تلفول | دانسان د تعظیم
په خاطر د من کل وجه تلفولو سره لاحق کړل سوي دي | أَضْلُهُ قَضَاءُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ بِالذِّیَّةِ كُلِّهَا فِي
الْبَسَانِ وَالْأَنْفِ | او | د دې دلیل د نبی کریم ﷺ فیصله ده | په ټوله دیت سره | په ژبه او پزه کې .

اللغات: «مارن» د پزي نرمه حصه. نرمی. «الذکر» د تناسل آله. نارینه اندام. «أطراف» جمع د
ظَرْفٌ ده: اعضاء او اندامونه. د بدن غړي او برخي. لکه لاس. پښه او داسي نور. «جمال» ښکلا. هغه صفت
کوم چي په شي کي ملحوظ او نفس یې غوره گڼي او د نفس د سرور باعث وي.

تشریح: امام قلدوري رَجَّه الله فرمایي چي د نفس په قتلولو کي خودیت واجب دی چي دهغه پوره
تفصیل مخکي بیان سو (چي که څوک خطا قتل وکړي. نو دیت واجبیږي...)، لهذا دلته دهغه د راگرځولو
ضرورت نسته (او په دې فصل کي مصنف رَجَّه الله د نفس ذکر یا خو تهیداً کړی دی یا په مذکوره حدیث سره یې
د تبرک حاصلولو په غرض کړی دی: ځکه متن بعینه د حدیث الفاظ دي).

او دلته اصل مسئله داده چي د پزي د نرمی یا د ژبي په پرېکولو سره هم پر قاطع دیت واجب دی
او د دیت واجبېدلو په هکله اصل او بنیاد د حضرت سعید بن المسیب رَجَّه الله دا روایت دی "أن
النبي ﷺ قال: في النفس الدية وفي اللسان الدية وفي البار الدية". همدارنگه د اهل یمن و طرف ته
چي نبی کریم ﷺ د حضرت عمرو بن حزم رَضِيَ الله عنه په لاس کوم خط لېږلی وو، په هغه کي هم د لسان.
مارن وغیره د دیتونو همدا بیان وو. لهذا دا خبره ثابته سوه چي د لسان. ذکر او مارن په پرېکولو سره
دیت واجبیږي. (احسن الهدایه)

والأصل في الأطراف إلخ: د اطرافو او اندامونو په پرېکولو باندي د دیت واجبېدلو په هکله یوه قاعده
کلیه بیانوي فرمایي که دانسان د یو جزء او اندام په پرېکولو سره په کامله توگه دهغه مقطوع جزء او
اندام منفعت فوت سي، یا په هغه جزء سره چي کوم جمال او حسن مقصود وي. هغه ختم سي. نو د
هغه جزء او اندام په پرېکولو باندي ټوله دیت واجبیږي؛ ځکه د هر جزء منفعت ختمول او معدوم
کول من وجه داسي دي لکه نفس تلفول او هلاکول، او من وجه د نفس تلفولو ته د انسانیت په احترام
او تعظیم کي د من کل وجه تلفولو درجه ورکول سوي دي (یعني د انسان د یوه جزء منفعت تلفول او من وجه

نفس هلاکول داسي دي لکه د ټوله نفس هلاکول. همدا د احترام انساني تقاضاده. او د کامل نفس په هلاکولو سره ټوله دیت واجیبري، لهندا په دې سره به هم ټوله دیت واجیبري. او بل دا چي صاحب شریعت حضرت محمد ﷺ هم د ژبي او پزي په پرېکولو باندي پوره دیت واجب کړی دی. کوم چي زموږ لپاره سند او دلیل دی. (احسن الهدایه)

په اندامونو کي د دیت تفصیل (په پورتني قاعده باندي متفرع کېدونکي فروع)

وَعَلَى هَذَا يَتَسَحَّبُ قُرُونٌ كَثِيرَةٌ او پر دغه اصل قاعده کليه دېر فروع متفرع کيږي فَنَقُولُ: فِي الْأَنْفِ الدِّيَّةُ نو موږ وايو: چي په پزه کي دیت اواجېبه دی لِأَنَّهُ أَزَالَ الْجَسَدَ عَلَى الْكُنَالِ ځکه قطع [پرېکولو] په بشپړه توگه جمال زائل کړی وَهُوَ مَقْصُودٌ او همدا جمال مقصود دی وَكَذَا إِذَا قَصَّ النَّارِ أَوْ الْأَرْبَعَةَ او همدارنگه که د پزي نرمۍ يا سرېمه پرېکړي لَبَاذَ كَرْنَا دهغه دليل په وجه کوم چي موږ ذکر کړی وَكَذَا قَصَّ النَّارِ مَعَ الْقَصَّةِ او که د پزي نرمۍ د پزي د هلو کي سره پرېکړي لَا يُزَادُ عَلَى وَبَيَّةٍ وَاحِدَةٍ نو پر يوه دیت به زياتوب نه کيږي لِأَنَّهُ غُضُوْ وَاحِدٌ ځکه چي دا يو اندام [يو غړی] دی وَكَذَا الْبَلْسَانَ او همدارنگه ژبه [چي دهغې په پرېکولو سره هم دیت واجیبري] لِقَوَاتٍ مُنْفَعَةٍ مَقْصُودَةٍ وَهُوَ التُّنْقُ ځکه مقصود منفعت فوت سو چي هغه خبري کول دي وَكَذَا فِي قَصِّهِ إِذَا مَنَعَ الْكَلَامَ او همدارنگه د ژبي د بعضي حصې په پرېکولو کي [هم دیت واجیبري] کله چي دا پرېکول خبري منع کړي [يعني انسان پر تکلم قادر پاته نه سي] لِتَفْوِيتِ مُنْفَعَةٍ مَقْصُودَةٍ وَإِنْ كَانَتْ أَلَةً قَائِمَةً ځکه چي مقصود منفعت يې فوت کړی که څه هم آله [ژبه] موجوده ده وَلَوْ قَدَرَ عَلَى الشَّكْمِ بِغَضٍ الْخُرُوفِ او که هغه [مقطوع بعض اللسان] د بعضي حروفو پر وړلو قادر وي قَبِيلٌ يُقَسِّمُ عَلَى عَدَدِ الْخُرُوفِ نو ويل سوي دي: چي هغه [دیت] به د حروفو پر شمېر [يعني پر ټولو حروفو] تقسيمول کيږي [کوم چي ۲۸ دي] وَقَبِيلٌ عَلَى عَدَدِ خُرُوفٍ تَشَعَّلُقُ بِاللِّسَانِ او ويل سوي دي [يعني بل قول دا دی]: چي دهغه حروفو پر شمېر به تقسيمول کيږي کوم چي د ژبي سره متعلق دي [چي هغه ۱۶ دي] فَيَقْدَرُ مَا لَا يَقْدَرُ رَجَبٌ نو د هغه حروفو په اندازه چي هغه [مقطوع بعض اللسان] پر هغوی قادر نه وي دیت به واجیبري وَقَبِيلٌ: إِنْ قَدَرَ عَلَى آذَانٍ أَكْثَرِهَا او ويل سوي دي: چي که هغه د اکثر حروفو پر

اداء کولو قادر وي يَجِبُ حُكُومَةُ عَدْلِ نو حکومت عدل واجیبري لِصُّوْلِ الْإِنْفَاهِمِ مَعَ الْإِخْتِلَالِ ځکه د مختل والي باوجود انفاهم [پوهول] حاصل دي وَإِنْ عَجَزَ عَنْ آدَاءِ الْأَكْثَرِ او که هغه د اکثر حروفو له اداء کولو څخه عاجزه وي يَجِبُ كُلُّ الْبَيِّنَةِ نو ټوله ديت واجیبري لِأَنَّ الظَّاهِرَ أَنَّهُ لَا تَحْصُلُ مَنَفْعَةُ الْكَلَامِ ځکه ښکاره همدا ده چي دخبرو منفعت نه حاصلیږي وَكَذَا الذِّكْرُ او همدارنگه د ذکر لارښه يُقَوِّتُ بِهِ مَنَفْعَةُ الطَّوَّاءِ وَالْإِنْبِلَادِ ځکه دهغه [د پرېکولو] په وجه فو تیږي د وطي او زېږولو منفعت [چي پر وطي او د بچي پر زېږولو به قادر نه وي] وَاسْتِمْسَاكِ الْبَوْلِ وَالرَّمْيِ به او د متيازو ټينګولو او په فشار [او ټوپ] سره د متيازو کولو منفعت [چي د متيازو پر کنټرولو او په فشار سره دهغوی پر کولو به قادر نه وي بلکي هسي به يې پر وړنو بهیږي] وَذَقُّقِ الْمَاءِ او داوبو [مني وړ] غورځولو منفعت [چي مني به يې په ټوپ سره نه وځي...] وَالْإِنْبِلَاجِ الَّذِي هُوَ طَرِيقُ الْإِغْلَاقِ عَادَةً او د دخول کولو [ذکر داخلولو] منفعت کوم چي عادتاً د حامله کولو [بلارولو] طريقه ده [يعني په ښځي به دخول هم نه سي کولاي. حالانکي همدا ذکر داخلول د ښځي د حامله کولو او بچي زېږولو فطري او عمومي ذريعه ده. ځکه سَحَق او مېړل عموماً د علوق سبب نه څرخي] وَكَذَا فِي الْحَشْفَةِ الْبَيِّنَةِ كَامِلَةً او همدارنگه د ذکر په سر کي پوره ديت [واجب] دی لِأَنَّ الْحَشْفَةَ أَضْلَى فِي مَنَفْعَةِ الْإِنْبِلَاجِ وَالذَّقِّقِ ځکه چي د ذکر سر د دخول کولو او داوبو غورځولو په منفعت کي اصل دی وَالْقَصَبَةُ كَالثَّابِتِ لَهُ او قصبه [ډنډه] داسي ده لکه د ذکر د سر تابع.

اللفات: «يلسحب» د افتعال د باب مضارع ده: راکشېدل، مراد: متفرع کېدل، «جمال» مخکي يې معنی ذکر سوه، ښکلا، هغه صفت کوم چي په شي کي ملحوظ او نفس يې غوره گڼي او د نفس د سرور باعث گرځي، «الأربية» سږمه، «اختلال» د افتعال د باب مصدر دی: مختل کېدل، متغير کېدل، خرابي او گډېر پکښي راتلل، «إنفاهم» د افعال د باب مصدر دی: بل څوک پوهول، په يو څه د چاسر وړ خلاصول، «استمساک» د استفعال د باب مصدر دی: ټينګول، نيول، «حكومة عدل» د عدل فيصله، د دې وضاحت مخکي وسو او د فصل فی الشجاج په آخري عبارت کي په تفصيل سره د حکومت عدل تفسير او مطلب بيان سوی دی، فصل فی الشجاج څو فصلونه وروسته ذکر سوی دی، «الرمي» د ضرب د باب مصدر دی: وړشتل، ليري غورځول، مراد: په فشار او ټوپ سره کول، «دقق» د نصر د باب مصدر دی: (اوبه) په تېزي سره بهېدل، غورځېدل، ټوپ وهل، «إيلاج» د

افعال دباب مصدر دی: (ذکر) دننه کول، داخلول. ﴿اعلاق﴾ دافعال دباب مصدر دی: حامله کول.

بلاربول، ﴿القصبة﴾ مراد ځني له حشفې څخه رالاندي نور ذکر دی. یا په بله وینا ذکر ډنډه.

تشریح: څه مخکې چې داندام او جزء په پرېکولو باندې ددیت واجېدلو په هکله کومه قاعده کلیه بیان سوه، فرمایي چې پر هاغه قاعده ډېر فروعات او جزئیات متفرع دي، له هغوی څخه یوه جزئیة داده چې که څوک دچا پزه پرېکړي، نو پر قاطع (پرېکونکي) باندې د نفس ټوله دیت واجېږي؛ ځکه په پزه پرېکېدلو سره دمنځ جمال زایلېږي او دمنځ بنسکلا او حسن له منځه ځي. همدارنگه که د پزي نرمۍ یا پوره سرېم پرېکړي، نو په دې ټولو صورتونو کې پر قاطع دیت واجېږي؛ ځکه په دوی کې دهر جزء په پرېکولو سره حسن او جمال هم له منځه ځي او پر مقصود منفعت هم اثر پرېوځي. او که د پزي نرمۍ د پزي دهلوکي سره ټوله پرېکړي، نو صرف یو دیت واجېږي؛ ځکه چې ټوله پزه یو عضو او اندام دی او دعضو واحد په پرېکولو باندې صرف یو دیت واجېږي.

وکذاللسان إلخ: فرمایي که څوک د یو چا ژبه پرېکړي، نو هم پر قاطع ټوله دیت واجېږي؛ ځکه په ژبه پرېکېدلو سره د تکلم او خبرو کولو منفعت فوتېږي او همدا فوات منفعت ددیت واجېدلو سبب دی.

وکذا فی قطع بعضه إلخ: ددې حاصل دای چې که څوک د یو چا د ژبې بعضې حصص پرېکړي، نو ددې حکم دای چې که هغه کس په خبرو کولو باندې قادر پاته نه سي، نو پر قاطع ټوله دیت واجېږي که څه هم آله یعنې ژبه موجوده وي؛ ځکه همدا تکلم د ژبې منفعت مقصوده دی او هغه ختم سو، لهندا پر قاطع به ټوله دیت واجب وي.

ولو قدر علی التکلم إلخ: فرمایي د ژبې د بعضې حصص تر پرېکولو وروسته که هغه کس د بعضو حروفو پر ویلو قادر وي، نو دیت به د حروفو پر شمېر تقسیمول کېږي، د عربي ژبې حروف ټوله ۲۸ (اته وېشت) دي، اوس که د مقطوع بعض اللسان د ۱۴ حروفو پر ویلو قادر وي لېکن پاته ۱۴ حروف نه سي ویلای، نو څرنگه چې هغه د نیمایي حروفو له تکلم څخه عاجز دی، نو ځکه پر قاطع به نیم دیت واجېږي، همدا د ائمه ثلاثه وو قول دی. (بنايه)

وقیل علی حروف إلخ: په دې سلسله کې بل قول دای چې دیت به فقط پر هغو حروفو تقسیمول کېږي چې د هغوی تعلق د ژبې سره وي یا په بله وینا دا چې مخرج یې د ژبې سره متعلق وي. او هغه ټوله شپاړس (۱۶) حروف دي چې د هغوی تفصیل دای: الف، ت، ث، ج، د، ذ، ر، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ل، ن. اوس که د مقطوع بعض اللسان په دغه حروفو کې مثلاً د ۸ حروفو له اداء کولو څخه عاجزه وي، نو نیم دیت واجېږي او نیم ساقطېږي.

وقیل إلخ: د بعضي مشایخو رایه داده چي که دامقطع اللسان داکثره حروفو پر ویلو قادر وي اوڅه حروف نه سي اداء کولای. نو حکومت عدل واجبيري وقد مزبانه: ځکه په دې صورت کي اختلاف باوجود هغه په تفهيم او دبل چا په پوه کولو باندي دی او دثبي منفعت مقصود نه دی زایل سوی. ددې په خلاف که هغه داکثره حروفو له اداء کولو څخه عاجزه وي، نو بیا پر قاطع ټوله دیت واجبيري: ځکه اوس ښکاره همداده چي دثبي منفعت مقصوده (يعني تکلم اپنطق) فوت سو، نو د "للاکله" حرکت الکل "والا قاعدي پر بناء به اوس پر قاطع ټوله دیت واجب وي.

وکن الذکر إلخ: دامسئله هم پر مخکنی قاعدة کلیه باندي متفرع ده. حاصل یې دادی چي که څوک د بل چا ذکر پر پکړي، نو په دې صورت کي پر قاطع ټوله دیت واجبيري: ځکه ښکاره خبره ده چي د ذکر د پر پکېدلو په وجه دانسان ډېر منافع فوتيري او ضایع کيږي لکه څرنګه چي په عبارت کي مذکوره دي، نو ځکه پر قاطع به ټوله دیت واجب وي.

وکنافی الحشفة إلخ: فرمایي که څوک دبل چا حشفه (د ذکر سر) ورپر پکړي، نو هم پر قاطع ټوله دیت واجبيري، برابره ده د حشفې لاندې ډنډه (ذکر) باقي وي یا هغه هم پر پکړل سوې وي: ځکه په ذکر کي حشفه ډېر اهم رول لري او دایلاج، ادخال، دفع وغيره منفعت دهغه سره متعلق دي او همداسیان په ذکر کي اصل او مقصود دي، او د حشفې په پر پکولو سره دا ټوله زایليري، نو ځکه دهغه پر قاطع به هم ټوله دیت واجب وي. او پاته سوه تر حشفې لاندې ډنډه (تصب) نو هغه د حشفې تابع ده، لهذا د حشفې تر پر پکولو وروسته دهغې وجود یا عدم وجود د دیت په وجوب کي مانع او مخل نه ګرځي. (احسن الهدایه)

د حواس خمسہ وو دیت

قال: بَلَى الْعَقْلُ إِذَا ذَهَبَ بِالطَّرِيقِ الدِّيَّةِ فرمایي: او په عقل کي کله چي هغه دوهلو په وجه زائل سي دیت [واجب] دی لِقَوَاتٍ مَنفَعَةٍ الْإِذْرَانِ ځکه داردراک [او احساس] منفعت فوت سو. اذیه يُتَفَقِّمُ بِنَفْسِهِ مَعَايِشَهُ وَمَعَادَهُ ځکه دهمدې عقل په ذریعه انسان په خپل ځان سره نفع حاصلوي د خپل ژوندون او آخرت په باره کي وَكَذَا إِذَا ذَهَبَ سَبْعُهُ أَوْ بَصَرُهُ أَوْ سَمْعُهُ أَوْ ذَوْقُهُ او همدارنګه کله چي [دوهلو په وجه] دهغه د اورېدلو قوت یا د لیدلو قوت [دید] یا د بو پهولو قوت یا د څکلو قوت ختم سي لِأَنَّ كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهَا مَنفَعَةٌ مَقْصُودَةٌ ځکه له دوی څخه هر یو مقصود منفعت دی وَتَدْرُؤُ

أَنَّ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَطَعَ بِأَرْبَعِ دِيَابِ فِي صَرْبَةٍ وَاحِدَةٍ أَوْ رَوَيْتَ سَوَى دَى چي حضرت عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دداسي يو ځل وهلو په هکله دخلورو دیتونو فیصله کړې وه. ذَهَبَ بِهَا الْعَقْلُ وَالْكَلَامُ وَالسَّنَمُ وَالْبَصَرُ ځکه چي دهنه په وجه عقل، کلام، سماع او بصر ختم سوي وه.

اللغات: ﴿ادراک﴾ دافعال دیاب مصدری: درک کول، فهمول، حصول. ﴿معاش﴾ ژوندون او د ژوندون وسیله، و زمان التماس العیش، ﴿المعاد﴾ دآخرت ژوند، آخرت، ﴿شم﴾ بویپول (په پزي سره بوی معلومول او حصول)، دبویپولو قوت، ﴿ذوق﴾ ځکل (خوند کتل)، دخکلو قوت.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی که څوک یو سړی پر سر ووهي او دهنه بېچاره عقل زایل او ختم سي، نو پر ضارب دیت واجبیري: ځکه د عقل په زایلېدلو سره د ادراک او احساس منفعت او قوت ختمیږي؛ ځکه د همدې عقل په ذریعه انسان دښه او بد تر مینځ تمیز کوي او د همدې عقل په ذریعه انسان د دنیا او آخرت منافع او ښېگڼې ترلاسه کوي، لهندا عقل زوال د منفعت مقصوده زوال دی. او د منفعت مقصوده پر زایلونکي ټوله دیت واجبیري. نو ځکه د عقل پر زایلونکي به هم ټوله دیت واجب وي.

وکذا إذا ذهب الخ: ددې حاصل دادی چي که پر سر دوهلو په وجه دمضروب له قوت سامعه، قوت باصره، قوت شامه او قوت ذائقه څخه یو قوت زائل سي، نو هم پر ضارب ټوله دیت واجبیري: ځکه له دوی څخه هر یو منفعت مقصوده دی. او که دخلور سره قوتونه ختم او زایل سي، نو پر ضارب څلور دیتونه واجبیري: ځکه له دوی څخه هر قوت جلا، جلا منفعت مقصوده لره متضمن دی، او تر ټولو څرگند دلیل دادی چي فاروق اعظم حضرت عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دیوه کس په هکله دخلورو دیتونو فیصله جاري کړې وه: ځکه یو سړی یې پر سر په ډبره وهلی وي چي دهنه په وجه دسړي عقل او دهنه د سماع، بصر او ذوق منافع زائل سوي وه. نو له دې څخه په واضحه توگه معلومه سوه چي دا ټوله جلا، جلا منفعتونه دي او له دوی څخه دهر منفعت فوتول او زایلول د دیت کامله موجب دی. (احسن الهدایه بحواله بنایه)

د ډیروي او ورېښتانو د دیت بیان

قَالَ: وَفِي اللَّحْيَةِ إِذَا حُلِقَتْ فَلَمْ تَنْتَبِثِ الدِّيَةُ فرمایي: او په ډبره کي کله چي هغه وځړول سي او بیارا شنه نه سي دیت [واجب] دی لِأَنَّهُ يَقُوتُ بِهِ مَنْفَعَةُ الْجَبَالِ ځکه په دې سره د جمال منفعت فوتیږي قَالَ: وَفِي شَعْرِ الرَّأْسِ الدِّيَةُ او دسر په ورېښتانو کي دیت [واجب] دی لِإِنَّا قُلْنَا دهنه دلیل په وجه کوم چي موږ ذکر کړی وَقَالَ مَالِكٌ وَهُوَ قَوْلُ الشَّافِعِيِّ: تَجِبُ فِيهَا حُكْمُ عَذْلِ إِمَامٍ مَالِكٍ رَجَعَهُ اللَّهُ فرمایي او همدا امام شافعي رَجَعَهُ اللَّهُ قول دی: چي په دې دواړو (الحیه او شعر الرأس) کي

حکومة عدل واجبيري لَأَنَّ ذَلِكَ زِيَادَةً عَلَى الْأَوَّلِ ځکه چې دا دواړه په انسان کې زائد [واضافي] دي
وَلِهَذَا يُخْلَقُ شَعْرُ الرَّأْسِ كَهَيْئَةِ وَالبَيْتَةِ بَعْضُهَا فِي بَعْضِ الْإِلَادِ په همدې وجه په بعضي ښارونو کې د
سر ټوله ورېښتان او د ږيري بعضي حصه خړول کيږي وَصَارَ كَشَعْرِ الصَّدْرِ وَالسَّاقِ او دا د سينې او
پنلۍ د ورېښتانو په شېر سوه وَلِهَذَا يُجِبُ فِي شَعْرِ الْعَبْدِ نَقْصَانُ الْقِيَمَةِ په همدې وجه د غلام په
ورېښتانو کې د قيمت نقصان [کمي] واجبيري وَلَنَا: أَنَّ الْبَيْتَةَ فِي وَقْتِهَا جَمَالٌ او زموږ دليل دادي:
چې ږيره په خپل وخت کې جمال ده وَبِئْسَ خَلْقًا تَقْوِيئُهُ عَلَى الْكَمَالِ او د هغې په خړولو کې په
کامله توګه د جمال فوتول سته فَتَجِبُ الْبَيْتَةُ نو ځکه ديت به واجبيري كُنَانِي الْأُذُنَيْنِ الشَّاحِصَتَيْنِ
لکه په دواړو [باندیني] غوږو کې کوم چې راوتلي [راپورته سوي] وي [چې دهنوی په پرېکولو سره هم
دیت واجبيري، ځکه چې په دې کې علی الکمال جمال فوتيږي] وَكَذَا شَعْرُ الرَّأْسِ جَمَالٌ او همدارنګه دسر
ورېښتان جمال دي أَلَا تَرَى أَنَّ مِنْ عَدِمَتِهِ خِلَقَةٌ آيَاتُهُ نَهْ كُورِي چې کوم څوک په پيدايشي توګه
دسر ورېښتان نه لري يَتَكَلَّفُ فِي شَرِّهِ هغه دسر په پټولو کې تکلف کوي بِخِلَافِ شَعْرِ الصَّدْرِ
وَالسَّاقِ په خلاف دسينې او پنلۍ د ورېښتانو لِأَنَّهُ لَا يَتَعَلَّقُ بِهِ جَمَالٌ ځکه چې دهنوی سره هيڅ
جمال متعلق نه وي وَأَمَّا الْخِيَةُ الْعَبْدِ او کوم چې د غلام ږيره ده فَعَنْ أَنَّ خِيَتَهُ أَنَّهُ يُجِبُ فِيهَا كُنَانٌ
الْقِيَمَةِ نو له امام صاحب رَجَعَهُ اللهُ شخه روايت دی چې په هغې کې کامل قيمت واجبيري
وَالشَّرْطَيْنِ عَلَى الظَّاهِرِ أَنَّ التَّقْوِيَةَ بِالْعَبْدِ النُّفْعَةَ بِالْإِسْتِغْنَالِ دُونَ الْجَمَالِ او د ظاهر روايت مطابق
تخریج [وجه] داده چې مقصود په غلام کې د استعمال [خدمت اخيستلو] منفعت وي، نه جمال
بِخِلَافِ الْخَبَرِ په خلاف دآزاد کس.

اللفظ: ﴿جمال﴾ ښکلا، هغه صفت کوم چې په شي کې ملحوظ او نفس يې غوره ګڼي او د نفس د
سرور باعث وي، ﴿الشاحصين﴾ تشبيه د شاحص ده، دفتح له بابه دفاعل صيغه ده؛ هغه څه کوم چې
له خپل ځايه بهر راوتلی وي، راپورته سوی، رانېکاره.

تشریح: صورت د مسئلې: دادي که څوک دبل چا ږيره يا دسر ورېښتان ور خړوي او داسي يې
وړوړي چې بيا ورېښتان راشنه نه سي، نو زموږ په نېز پر خړونکي کس باندې د نفس ټوله ديت

واجبيري، یعنی ددې هر یوه په خړولو سره پر هغه دیت و اجبيري چي که دواړه ور و خروي نو دوه جلا دیتونه پرې و اجبيري؛ ځکه بربره او ورېښتان دواړه دانسان په حق کي د جمال او زینت باعث دي او دهغوۍ په خړیلو سره دانسان ښکلا او خلا ختمیږي، نو ځکه زموږ په نهېز ددې هر یوه ور خړول د دیت موجب دي.

ددې په خلاف دامام مالک رَحْمَةُ اللهِ په نهېز د بربري یا د سر د ورېښتانو په ور خړولو سره حکومت عدل و اجبيري. نه دیت؛ دهغه دلیل دادی چي دیت د اجزاء مَقومَه وو دیو جزء په زایلولو سره و اجبيري، او بربره او د سر ورېښتان دانسان له اجزاء مکمله وو څخه دي یعنی دوی دانسان په بدن کي د زوائدو او فضلي حشيت لري او په حکومت عدل سره د دوی تدارک او تلافي کېدلای سي، نو ځکه د دوی پر ختمونکي به صرف حکومت عدل واجب وي، دیت به پرې واجب نه وي.

ولهذا يخلق الخ: پر دې خبره چي بربره او د سر ورېښتان په بدن کي زائد او اضافي دي، دامام مالک او امام شافعي رَحْمَةُ اللهِ له طرفه دوه مثالونه پېش کړل سوي دي: ①... په بعضي ښارو کي خلگ د سر ټوله ورېښتان خړي، همدارنگه ځيني ښارونه داسي دي چي خلگ يې څه بربره خړي او څه نه خړي لکه د سمودي خلگ چي اکثره همداسي طرز اختياروي. اوس ښکاره ده که د بربري او ورېښتانو خړل د جمال باعث وای نو خلگو به بربره او ورېښتان داسي له منځه نه وړلای، معلومه سوه چي دا شيان دانسان په جسم کي زائد دي، او څرنگه چي دسيني او پښي ورېښتان په بدن کي زائد دي او دهغوۍ په ور خړولو سره هيڅ جمال نه فوټيږي، نو همداسي د بربري او د سر د ورېښتانو په ور خړولو سره هم په جمال کي کمي نه راځي، لهذا دا شيان به موجب د ضمان نه وي، خو ددې حرکت د تدارک او تلافي لپاره به پر خَالِئ (خړونکي) باندي حکومت عدل واجبول کيږي.

②... ددې حضراتو له طرفه بل مثال دادی چي که يو څوک د غلام ورېښتان و خروي، نو پر هغه "نقصان قيمت" (د قيمت کمی) و اجبيري يعني دهغه په وجه چي د غلام قيمت څومره کم سوي وي دهغه تاوان پرې و اجبيري يا په بله وينا دا چي د مخلوق او غير مخلوق غلام د قيمت فرق پرې و اجبيري (مثلاً که د غير مخلوق غلام قيمت ۱۰۰۰ درهمه وي او د مخلوق غلام قيمت ۹۰۰ درهمه وي، نو پر هغه ۱۰۰ درهمه و اجبيري)، احناف هم ددې قائل دي او همدې ته حکومت عدل وايي. لهذا کله چي په غلام کي دا حناغه په نهېز حکومت عدل واجب دی، نو په آزاد کس کي هم همدا حکومت عدل واجبېدل پکار دي.

ولنا الخ: په دې سلسله کي زموږ دليل دادی چي د بربري په زمانه کي پر مخ بربره کېدل جمال دي او د زینت او ښکلا باعث دي، او دهغه په خړولو سره د بربري ټوله جمال ختمیږي، نو ځکه په هغه کي به ټوله دیت و اجبيري، ددې مثال دادی لکه دواړه غوږونه چي بهر راوتلي دي نو که څه هم انسان په هغه

سره اورېدل نه کوي بلکې دننه د غوړ د سوري او پردې په ذریعه اورېدل کوي. خو بیا هم د دې بهرني غوړونو په پرېکولو سره ټوله دیت واجیږي: ځکه د غوړونو ټوله جمال ختمیږي. همدارنگه د سر ورېښتان هم باعث د جمال دي او د سر زینت او ښکلا بلل کیږي. همدا وجه ده کوم چا پر سر چي ورېښتان نه وي (یا په بله وینا پک او نرله یې ختلې وي)، هغه د خپل سر پټولو کوښښ کوي.

بخلاف شعرالصدر إلخ: پاته سوه هغه ورېښتان کوم چي پر سینه او پندۍ باندې وي. په هغوی سره هېڅ جمال مقصود نه وي. نو په دې وجه په هغوی کي دیت هم نه واجیږي. لهذا امام مالک او امام شافعي رَجَحُوا الله چي ږیره او د سر ورېښتان پر هغوی قیاسوي. دا قیاس مع الفارق دی.

وَأَمَّا الْحَيْةُ الْعَبْدُ إلخ: او پاته سوه د غلام ږیره نو پر هغه د آزاد ږیره قیاسول هم صحیح نه دي. ځکه په نواړ کي له امام صاحب رَجَحَ الله څخه دا روایت نقل سوی دی چي په دې صورت کي هم د غلام ټول قیمت واجیږي. نه حکومت عدل، لهذا کله چي په دې مسئله کي امام صاحب رَجَحَ الله اختلاف دی، نو دا هم د هغه په خلاف په قیاس کي پېښول او دلیل په نیول صحیح نه دي.

خو ظاهر روایت دا دی چي "نقصان قیمت" واجیږي، نو په دې صورت کي به امام صاحب رَجَحَ الله له طرفه جواب دا وي چي په آزاد کس کي جمال مقصود وي او په غلام کي د خدمت منفعت مقصود وي چي هغه د ږیري په خړولو سره نه ختمیږي بلکې ښکاره خبره ده چي تر هغه وروسته د موجود پاتېږي، نو په دې وجه په غلام کي نقصان قیمت واجب دی او په آزاد کس کي ټوله دینه واجب دی. (احسن الهدایه. اشرف الهدایه)

د ږیتونو، کوسه ږیري او وړوڅو د دیت بیان

قَالَ: وَفِي الشَّارِبِ حُكْمٌ عَدْلٍ فرمایي: او په برېټ کي حکومت عدل [واجب] دی هُوَ الْأَصَحُّ همدا صحیح ده لِأَنَّهُ تَابِعٌ لِلْحَيَّةِ ځکه چي برېټ د ږیري تابع دی فَصَارَ كَبْفُضُ أَطْرَافِهَا نو برېټ د ږیري د بعضي حصې په څېر سو وَلِحَيَّةُ الْكُوسِجِ إِنْ كَانَ عَلَى ذَنْبِهِ شَعْرَاتٌ مَعْدُودَةٌ او د کوسه ږیره [د هغه حکم دا دی چي] که د هغه ږزنه څو ورېښتان وي فَلَا شَيْءَ فِي حَلْقِهِ نو د هغه په خړولو کي هېڅ شئ نسته لِأَنَّ جُودَةَ يَشِينُهُ وَلَا يَزِينُهُ ځکه د څو ورېښتانو وجود هغه عیبارده کوي او ښایسته کوي بې په وَإِنْ كَانَ أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ او که تر هغه زیات ورېښتان وي وَكَانَ عَلَى الْخَدَّيْنِ جَبِينًا او پر

بارخو او زنه دواړو باندې وي لکنه غَيْرُ مُتَّصِلٍ لېکن هغوی سره متصل (لېدلي) نه وي فَقِيْهِ حُكْمُهُ عَذَلٍ نو په هغه کې حکومت عدل (واجب) دی لَاَنْ فِيْهِ بَعْضُ الْجَبَالِ ځکه په هغه کې څه جمال سته وَإِنْ كَانَ مُتَّصِلًا او که سره متصل وي فَقِيْهِ كَمَالُ الدِّيَةِ نو په هغه کې کامل دیت (واجب) دی لَاَنَّهُ لَيْسَ بِكَوَسَجٍ ځکه چې دا کوسه نه دی وَفِيْهِ مَغْنَى الْجَبَالِ او په هغه کې د جمال معنی سته وَهَذَا كُلُّهُ إِذَا فَسَدَ التَّمَثُّثُ او دا ټوله خبره هغه وخت ده کله چې دورېستانو دراشنه کېدو ځای خراب سي فَإِنْ نَسَبَتْ لېکن که برېره او ورېستانا بیا راشنه سي حَقَّقِ اسْتَوْثَى كَمَا كَانَ تر دې چې برابره سي لکه (مخکې) چې وه لَا يَجِبُ شَيْءٌ نو هيڅ شی نه و اجبېري لَاَنَّهُ لَمْ يَسَقِ أَثَرُ النِّجْنَانِيَّةِ ځکه د جنایت اثر پاته نه سو وَيُؤَدَّبُ عَلَى اِزْتِكَايِهِ مَا لَا يَجِلُّ خو هغه (احداث) ته به ادب (او تعزير) ورکول کېږي دداسي کار د کولو په وجه کوم چې روا نه دی وَإِنْ نَسَبَتْ بَيْضَاءً او که سپينه برېره راشنه سي فَقَنْ أَبْنُ حَنِيفَةَ أَنَّهُ لَا يَجِبُ شَيْءٌ فِي الْخُرِّ نوله امام صاحب رَجَمَهُ الله څخه روايت دی چې په آزاد کس کې هيڅ شی نه و اجبېري لَاَنَّهُ يَزِيدُهُ جَمَالًا ځکه دا دهغه په جمال کې اضافه راوړي وَفِي الْقَبْرِ تَجِبُ حُكْمُهُ عَذَلٍ او په غلام کې حکومت عدل و اجبېري لَاَنَّهُ يَنْقُصُ قِيَمَتُهُ ځکه دا دهغه قیمت کموي وَعِنْدَ هُنَا تَجِبُ حُكْمُهُ عَذَلٍ او د صاحبينو رَجَمَهُ الله په نېز (په دواړو کې) حکومت عدل و اجبېري لَاَنَّهُ فِي غَيْرِ أَوَانِهِ يَشِيئُهُ وَلَا يَزِيدُهُ ځکه به وخته سپينه برېره هغه عبيداره کوي او نه يې بښايسته کوي وَيَسْتَوْثَى الْقَسَدَ وَالْخَطَأَ او عمد او خطا دواړو سره برابر دي (يعني څرنگه چې دسر او برېري د عمد او ورځولو په صورت کې دیت و اجبېري، نو همداسې د خطا ورځولو په صورت کې هم دیت و اجبېري، او د عمد په صورت کې قصاص نه و اجبېري چې قصاصاً دهغه سر يا برېره هم ورځول سي) عَلَى هَذَا الْجَبْهُورُ جمهور پر همدغه تحقيق دي وَفِي الْحَاجَتَيْنِ الدِّيَةِ او په دواړو وروځو کې دیت (واجب) دی وَفِي إِحْدَاهُمَا نِصْفُ الدِّيَةِ او په يوه وروځه کې نيم دیت (واجب) دی وَعِنْدَ مَالِكٍ وَالشَّافِعِيِّ تَجِبُ حُكْمُهُ عَذَلٍ او د امام مالک او امام شافعي رَجَمَهُ الله په نېز حکومت عدل و اجبېري وَقَدْ مَرَّ الْكَلَامُ فِيهِ فِي الْبَلِيغَةِ او په دې هکله خبره د برېري په بيان کې تېره سوه.

اللغات: «الشارب» برېت. جمع: شَوَارِب. «حکومة عدل» مخکي ددې وضاحت و سواو د فصل فی الشجاع په آخري عبارت کي په تفصيل سره د حکومت عدل تفسیر او مطلب بیان سوی دی. چي هغه به ان شاء الله تعالیٰ څه وروسته راسي. «کوسج» کوسه. څوکې. نور وضاحت به یې په تشریح کي وسي. «پیشینه» د ضرب مضارع ده: عیداره کول، بلرنگه کول، خرابول. «منبت» د نصر له بابو د ظرف صیغه ده: دراشنه کېدلو ځای، دورېستانو دراپورته کېدلو ځای او سوري. «یؤذب» د تفعیل له بابو د مضارع مجهولي صیغه ده. اَذَبَ يُوْذِبُ تَأْوِيْتًا: ادب ښوول. او ددې باب یوه معنی ده: سزا ورکول. لکه څرنگه چي صاحب دمصباح دا دواړي معنوي داسي بیان کړي دي: اُذْبِتُهُ أَذْبًا: عَلَّمْتُهُ رِيَاضَةَ النَّفْسِ وَمَخَاسِنَ الْأَخْلَاقِ. وَمِنْهُ قِيلَ أَذْبِتُهُ تَأْوِيْتًا إِذَا جَاءَتْهُ عَلَى إِسَاءَةٍ لَّأَنَّهُ سَبَبٌ يَنْدَعُو إِلَى حَقِيقَةِ الْأَذْبِ. «الحاجبين» تشبیه د حاجب ده: وروڅه (دسترگو د پاسه وېښتان).

تشریح: په دې عبارت کي څلور مسئلې بیان سوي دي:

(۱) ... اوله مسئله داده که څوک د بل برېتونه و خروي، نو د اصح قول مطابق په دې صورت کي حکومت عدل واجب دی؛ ځکه برېت د برېري تابع دی، لهذا څرنگه چي د برېري د یو طرف او حصې په خړولو سره حکومت عدل واجبيږي، نو همداسي به د برېت په خړولو سره هم حکومت عدل واجبيږي او همدا معتمد او مستند قول دی. په «هو الأصح» سره امام قلدوري رَجَّه الله د بعضي مشايخو له هغه قول څخه احتراز کړی دی کوم چي برېتونه علیحده جزء او جلا عضو گڼي او په هغه کي پوره دیت واجبيوي. (بنايه ج: ۱۲، ص: ۲۲۴)

(۲) ... دویمه مسئله د کوسه د برېري سره متعلق ده، کوسه یا څوکې هغه کس ته وايي چي د برېري زمانه یې پوره سوې وي خو بیا یې هم برېره پوره نه وي راغلې، بلکي رنگرې او سپکه برېره یې وي. دلته د هغه درې صورتونه ذکر سوي دي:

① ... که د کوسه پر زنه څو ورېښتان وي نو څرنگه چي هغوی د جمال او ښکلا باعث نه دي بلکي لا بد ښکاري، لهذا که څوک دا ورو خروي، نو پر هغه هيڅ شی نه واجبيږي.

② ... که د کوسه د برېري ورېښتان څه زيات وي يعني پر زنه یې هم وي او پر بار خوگانو یې هم لېکن ملره متصل نه وي، نو په دې صورت کي حکومت عدل واجبيږي؛ ځکه په دې کي څه جمال وو چي په خړولو سره هغه هم فوت سو.

نبي ﷺ څخه د سعيد بن مسيب رَجَعَهُ الله په حديث كي همداسي نقل سوي دي قَالَ: وَلَيْ كُلِّ وَاحِدٍ مِنْ هَذِهِ الْأَشْيَاءِ نِصْفُ الْبَيَّةِ فرمايي: او له دې شيانو [او اندامو] څخه په هر يوه كي نيم ديت دی [مثلاً كه يوه پښه ورپر كړي نو نيم ديت پرې واجب دی] وَلِيَّهَا كَتَبَهُ النَّبِيُّ ﷺ لِعَمْرِو بْنِ حَزْمٍ او كوم خط چي نبي كرم ﷺ د عمرو بن حزم رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ لپاره ليكلی وو په هغه كي دي «وَلِيَّ الْفَيْسَيْنِ الْبَيَّةُ وَفِي إِخْذَاهُمَا نِصْفُ الْبَيَّةِ» او په دواړو سترگو كي ديت دی او په يوه سترگه كي نيم ديت دی وَلَأَنَّ فِي تَفْوِيْتِ الْاِثْنَيْنِ مِنْ هَذِهِ الْأَشْيَاءِ تَفْوِيْتُ جَنْسِ الْمُنْفَعَةِ أَوْ كُنَالِ الْجَهَالِ او ځكه چي له دې شيانو څخه ددوو [مثلاً دواړو پښو] په فوتولو كي د جنس منفعت يا كامل جمال فوتول سته فَيَجِبُ كُلُّ الْبَيَّةِ نو ځكه ټوله ديت به واجبيږي وَلِيَّ تَفْوِيْتِ إِخْذَاهُمَا تَفْوِيْتُ النِّصْفِ او له دوی څخه د يوه په فوتولو كي د نصف [نيم منفعت يا نيم جمال] فوتول سته فَيَجِبُ نِصْفُ الْبَيَّةِ نو ځكه نيم ديت به واجبيږي.

اللفات: «المنفعة» نفع او فايده، دفاعي طاقت، «جَنْسُ الْمُنْفَعَةِ» د نفع او فايدي جنس (د يو جزء او اندام هغه قوت چي په هغه سره انسان يو نفع اخلي او يو كار په اداء كوي، مثلاً د سترگو ديد چي په دې سره انسان د ليدلو نفع اخلي او د ليدني، كتنې كار په كوي او مثلاً د لاس د نيولو قوت او د پښې د تگ قوت چي په هغې سره تگ راتگ كوي)، «الْاِثْنَيْنِ» او اُنْثَيَانِ: خصوصيتين، خوتې.

تشرېح: عبارت څرگند او آسانه دی چي مطلب يې له ترجمې څخه هم ښکاره دی، خلاصه د كلام دا چي چيږي د دوو اندامونو مثلاً د دواړو لاسونو يا دواړو پښو په پرېكولو سره يو پوره ديت واجبيږي، هلته د يوه اندام په پرېكولو سره نيم ديت واجبيږي: د سعيد بن مسيب رَجَعَهُ الله په روايت او د حضرت عمرو بن حزم رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ په خط كي همداسي نقل سوي دي. او اصول دا دی چي كله د جنس منفعت يا د كمال جمال په فوت كولو او ختمولو سره ټوله ديت واجبيږي، نو د هغوی د نصف په زايلولو سره نصف ديت واجبيږي. (اشرف الهداية)

د ښځې د تيسو (ټيانو) د ديت بيان

قَالَ: وَلِيَّ ثَدْيَيْ الْمَرْأَةِ الْبَيَّةُ فرمايي: او د ښځې په دواړو تيو كي ديت [واجب] دی لِأَنَّ فِيهِ مِنْ تَفْوِيْتِ جَنْسِ الْمُنْفَعَةِ ځكه په دې كي د جنس منفعت فوتول سته وَلِيَّ إِخْذَاهُمَا نِصْفُ بَيَّةِ الْمَرْأَةِ او په يوه تي كي د ښځې نيم ديت [واجب] دی لِأَنَّ بَيَّتًا د هغه دليل په وجه كوم چي موږ بيان كړی

بِخَلْفِ شَذِي الرَّجُلِ په خلاف د سړي د دواړو ټيو حَيْثُ تَجِبُ حُكُومَةُ عَدْلِ چي [په هغه کي] حکومت عدل واجبيږي إِنَّهُ لَيْسَ فِيهِ تَفَوُّتُ جِنْسِ الْمُنْفَعَةِ وَالْجَنَالِ ځکه په هغه کي د جنس منفعت او جمال فوتول نسته وَلِي حَلَمَتِي النِّزَاةُ الدِّينَةُ كَامِلَةٌ او د ښځي د ټيو په سرونو کي پوره ديت [واجب] دی لِقَوَاتِ جِنْسِ مُنْفَعَةِ الْإِرْضَاءِ وَالْمَسَاكِ الدِّينِ ځکه [بچي ته] د شيدو ورکولو [تي ورکولو] او د شيدو ټينگولو منفعت فوت سو وَلِي إِحْدَاهُمَا نَصْفُهَا او د يوه ټي په سر کي نيم ديت [واجب] دی لِيَايَتَيْنَا د هغه دليل په وجه کوم چي موږ بيان کړی [چي په دې کي د نصف جنس منفعت فوتول سته].

اللغات: ﴿ثدي﴾ په اصل کي ثَدِيْعِيْن وو، نوډ داضافت په وجه ساقط سو: دواړه ټي (تيان).

﴿حَلَمَتِي﴾ (بفتح اللام) تشبيه دحَلَمَةٍ ده: د ټي سر، کوم چي دغټي دانې په خېږ وي، ﴿مَسَاك﴾ د افعال د باب مصدر دی: نيول، راگرځول.

تشریح: د عبارت حاصل دا دی چي که د ښځي دواړه ټيان پرېکړل سي. نو د ښځي ټوله ديت واجبيږي؛ ځکه جنس منفعت فوت سو. او که يو ټي پرېکړل سي. نو د ښځي نيم ديت واجبيږي: د مخکيني دليل په وجه.

بخلاف إلخ: ددې په خلاف که د سړي دواړه ټيان پرېکړل سي. نو په دې صورت کي صرف حکومت عدل واجبيږي؛ ځکه چي د سړي نه له ټيو څخه شيدې راوځي چي جنس منفعت يې فوت سي او نه ټيان د سړي لپاره د جمال باعث دي. خو څرنگه چي ددوی په پرېکولو سره د انسان يو جزء ضايع کيږي. نو ځکه د هغه د تلافی لپاره حکومت عدل واجب دی.

ولي حلتی: فرمايي که د ښځي د ټيانو سرونه پرېکړل سي (چي د هغه په فزيعه شيدې راوځي) نو په دې صورت کي د ښځي ټوله ديت واجبيږي، او که د يوه ټي سر يې پرېکړل سي نو نيم ديت واجبيږي؛ ځکه د ټي له سر څخه بغير نه بچي ته شيدو کول کېدلای سي او نه شيدې په ټيو کي درېدلای سي بلکي دا دواړه منفعتونه له منځه ځي. نو ځکه په دې صورت کي پر قاطع ديت واجب دی.

د سترگو د بانوگانو د ديت بيان

قَالَ [امام قسوري رَحِمَهُ اللَّهُ] فرمايي وَلِي أَشْفَارُ الْعَيْنَيْنِ الدِّينَةُ فرمايي: او د سترگو په خېږمو کي پوره ديت دی وَلِي إِحْدَاهُمَا رُبُّهُمُ الدِّينَةُ او ددوی په يوه خېږمه کي د ديت څلورمه حصه ده قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ: يَخْتَصِلُ أَنْ مَرَادَهُ الْأَهْدَابُ مَجَازًا صاحب د هدايي رَحِمَهُ اللَّهُ فرمايي: احتمال سته چي [له أَشْفَارِ څخه] د

مصنف رَجَنَهُ الله مراد بانوگان وي مجازاً کَمَا ذَكَرَهُ مُحَخِّدٌ فِي الْأَصْلِ لکه څرنگه چي امام محمد رَجَنَهُ الله په مبسوط کي ذکر کړي دي لِلْمَجَاوِرَةِ د مجاوره (او اتصال) په وجه کالزَاوِيَّة لِلْعَرِيَّة لکه رَاوِيَهُ د ژي [مشک] لپاره وَهِيَ حَقِيقَةُ الْبَيْعِ حَال د اچي رَاوِيَهُ په اوبښ کي حقيقت ده [يعني لفظ د رَاوِيَهُ په حقيقت کي د اوبښ لپاره مستعمل دی. خو د ژي او اوبښ د مجاورت او اتصال په وجه د ژي لپاره هم استعمال کيږي] وَهَذَا لِأَنَّهُ يَقُوتُ بِهِ الْجَبَالُ عَلَى الْكُنَالِ او دا [حکم] ځکه دی چي په دې سره په کامله توگه جمال فوتيږي وَجَسَسَ الْمُنْفَعَةُ او جنس منفعت [هم] فوتيږي وَهِيَ مُنْفَعَةٌ وَقَدْ أُذِّنِي وَالْقَدَى عَنِ الْعَيْنِ او هغه له سترگي څخه د ضرر او د گرز [او خاشاکو] د ليري کولو منفعت دی إِذَا هُوَ يَنْدَفِعُ بِالْهَذَبِ ځکه چي هغه په بانه سره ليري کيږي وَإِذَا كَانَ الْوَجِبُ الْكُلَّ كُلَّ الدِّيَّةِ او کله چي په ټولو بانوگانو کي ټوله ديت واجب دی وَهِيَ أَرْبَعَةٌ او بانوگان څلور دي كَانَ فِي أَحَدِهَا رُبُّهُ الدِّيَّةِ نو په يوه بانه کي به د ديت څلورمه حصه واجب وي وَفِي ثَلَاثَةٍ مِنْهَا ثَلَاثَةُ أَرْبَاعِهَا او په درېو بانو کي به د ديت درې څلورمي واجب وي وَيَحْتَمِلُ أَنْ يَكُونَ مُرَادُهُ مَنَبَتِ الشَّعْرِ او احتمال سته چي [له آشفار څخه] د مصنف رَجَنَهُ الله مراد د بانوگانو د راشنه کېدلو ځای [يعني څېرمي] وي وَالْحُكْمُ فِيهِ هَكَذَا او په هغه کي هم دغه حکم دی وَلَوْ قَطَعَ الْجُفُونَ بِالْهَذَايِهَا او که بانوگان د پردو سره پرېکړي فَبَيْنَهُ وَبَيْنَهُ وَاحِدٌ نو په دې کي يو ديت [واجب] دی لِأَنَّ الْكُلَّ كَشْمِيٍّ وَاحِدٌ ځکه چي ټوله د يوه شي په څېر دي وَصَارَ كَالنَّازِلِ مِنَ الْقَصَبَةِ او دا داسي سول که د پزي نرمي د پزي د هلو کي سره [پرېکول].

اللغات: ﴿أشفار﴾ جمع د شُفَر ده. په اصل کي د سترگو څېرمي ته وايي. او أَهْدَابُ بانوگانو ته وايي خو يو دبل پر ځای هم استعمال کيږي. نور وضاحت به يې په تشرېح کي وسي. لکه څرنگه چي صاحب د مصباح رَجَنَهُ الله ويلي دي: شُفْرُ الْعَيْنِ حَرْفُ الْجَفْنِ الَّذِي يُنْبَتُ عَلَيْهِ الْهَذَبُ، وَالشَّعْرُ الْهَذَبُ وَالْجَنَمُ أَشْفَاؤُ مِثْلُ قَقْلٍ وَأَقْقَالٍ (يعني شُفَر د سترگي د پردې آخري طرف ته وايي چي پر هغه بانه راشنه کيږي چي په پښتو کي ورته څېرمه وايي او باند ته هَذَب وايي). ﴿مجاورة﴾ د دفاعي باب مصلر دی: متصل کېدل. ور سره لگېدل. جوختېدل. ﴿هَذَب﴾ بانه (د يوه طرف يعني د لور يا لاندي طرف بانوگان). جمع: أَهْدَاب. ﴿القذی﴾ گرز (باريکه خاوره). خيره او گندگي.

﴿الْجَفُونَ﴾ جمع د جَفَنَ ده: د سترگو پرده. دلاندي اولور طرف. لکه څرنګه چي د صاحب د معجم الوسيط غفر الله ويلي دي: اَجْفَنُ غُضَاءُ الْعَيْنِ مِنْ أَغْلَاهَا؛ اُنْجَمُ جَفُونٌ وَقَدْ يُجْمَعُ عَلَى أَجْفَانٍ.

تشریح: د عبارت حاصل دادی چي اَشْفَار جمع د شَفَرده چي د هغه اصل معنی ده: څېرمه (زېرمه) يعني د سترګي د پردې هغه ځای چي بانوګان پرې راشنه وي. او اَنْحَدَاب جمع د هَدَب ده چي د هغه معنی ده: بانوګان. لېکن څرنګه چي د دې دواړو (څېرمي او باني) تر مینځ د مجاورت او اتصال تعلق دی کوم چي د مجاز مرسل علاقه ده، نو ځکه یو د بل په معنی سره استعمالول کيږي. لکه څرنګه چي رَاوِيَّة په اصل کي هغه اوبښ ته وايي چي د اوبو ژي (مشک) پرې راوړل کيږي. لېکن مجازاً رَاوِيَّة د اوبو د ژي لپاره هم استعمالول کيږي؛ ځکه چي د دې دواړو (اوبښي او ژي) تر مینځ د مجاورت تعلق دی.

لهذا د قدوري په متن کي د "اَشْفَار" د لفظ مراد بانوګان هم کېدلای سي او څېرمي هم. لنډه دا چي حکم د دواړو یو دی. بانوګان مجموعتاً څلور وي او د هغوی څېرمي هم څلور وي. نو که څوک د یو چا ټوله بانوګان وکارې نو پوره دیت واجبيږي. او که د یوې سترګي د لوړ یا لاندي طرف یوه بانه یې ټوله وکارې. نو د پوره دیت څلورمه حصه واجبيږي؛ ځکه د یوې باني په کارولو او پرېکولو سره د منفعت څلورمه حصه فوتيږي، وقس علی هذا.

وهذا لأنه إلخ: يعني د بانوګانو د کارولو او پرېکولو په وجه ټوله دیت ځکه واجبيږي چي په دې سره جنس منفعت هم فوت سو او جمال هم فوت سو. د بانوګانو منفعت ښکاره دی چي د سترگو د حفاظت ذریعه ده چي د همدوی په وجه سترګه له ګنده او مضر و شيانو څخه ساتل کيږي. مثلاً ګرز او ټوږه، خاشاک او داسي نور چي د بانو په وجه هغوی سترګي ته نه سي رسېدلای.

ولو قطع الجفون إلخ: د دې حاصل دادی چي که د بانوګانو سره د سترگو پردې هم پرېکړل سي، نو که څه هم دلته قاطع دوه شيان پرېکړې دي خو پر هغه یو دیت واجبيږي؛ ځکه بانوګان او د هغوی څېرمي او پردې ټوله د یوه شي او یوه اندام په څېر دي او د یوه اندام په فوت کېولو سره دوه دیتونه واجبيږي. لکه څرنګه چي د پزي نرمۍ او د پزي هډوکۍ که دواړه یو ځای پرېکړل سي، نو هم یو دیت واجبيږي که څه هم دا دوه شيان دي (لکه مخکي چي ذکر سو)، نو همداسي به په مذکوره صورت کي هم یو دیت واجبيږي. (اشرف الهدایه، احسن الهدایه)

د گوتو د دیت بیان

قَالَ وَلَيْ كُلِّ إِصْبَعٍ مِنْ أَصَابِعِ الْيَدَيْنِ وَالرِّجْلَيْنِ عَشْرُ الذَّيَّةِ فرمايي: او په هره گوته کي د دواړو لاسونو او دواړو پښو له گوتو څخه د دیت لسمه حصه [کوم چي لس اوښان کيږي] لَقَوْلِهِ ^① «لَيْ كُلِّ إِصْبَعٍ عَشْرٌ مِنَ الْإِبِلِ» ځکه نبي ﷺ فرمایلي دي: په هره گوته کي لس اوښان دي وَلَيْ كُلِّ قَضِرٍ الْكُلُّ تَفْوِيتُ جَنْسِ الْمَنْفَعَةِ او ځکه چي د ټولو گوتو په پرېکولو کي د جنس منفعت فوتول سته وَفِيهِ ذِيَّةٌ كَامِلَةٌ او په هغه کي پوره دیت دی [يعني په کل گوتو (يا په تفويت د جنس منفعت) کي کامل دیت واجب دی] وَهِيَ عَشْرٌ او گوتي لس دي فَتَنْقِصُ الذَّيَّةَ عَلَيْهَا نو دیت به پر گوتو تقسیميږي.

اللغات: «إِصْبَعٌ» او أَصْبَعٌ: گوته، جمع أَصَابِعُ، «تَفْوِيتُ» د تفعیل دباب مصدر دی: فوتول.

ضایع کول، «تَنْقِصُ» د انفعال دباب مضارع ده: منقسم کېدل، تقسیمېدل.

تشریح: څرنگه چي په یوه لاس او یوه پښه کي پنځه گوتي دي او په دواړو کي لس گوتي دي. او په دواړو لاسو یا د هغوی په لسو گوتو کي ټوله دیت واجبېږي، او هره گوته د ټولو گوتو عَشْرٌ یعنی لسمه حصه ده، نو ځکه په هره گوته کي به د ټوله دیت لسمه حصه (لس اوښان) واجبېږي. نور عبارت واضح دی.

گوتي ټوله سره برابري دي او د گوتي د بندونو دیت

قَالَ: وَالْأَصَابِعُ كُلُّهَا سَوَاءٌ فرمايي: او گوتي ټولي سره برابري دي لِإِطْلَاقِ الْحَدِيثِ د حدیث د مطلقوالي په وجه وَلَئِنَّهَا سَوَاءٌ فِي أَصْلِ الْمَنْفَعَةِ او ځکه چي په اصل منفعت کي ټولي گوتي سره برابري دي فَلَا تُتَجَبَّرُ الزِّيَادَةُ فِيهِ نو ځکه په هغه کي به زیاتوب معتبر نه وي كَالْيَمِينِ مَعَ الشَّامِلِ لکه راسته لاس د چپه لاس سره وَكَذَا أَصَابِعُ الرِّجْلَيْنِ او همدارنگه د دواړو پښو گوتي إِنَّهُ يَفْوِتُ بِقَطْعِ كُلِّهَا مَنَفْعَةُ الْمَشْيِ ځکه د هغوی ټولو په پرېکولو سره د تگ منفعت فوتيږي فَتَجِبُ الذَّيَّةُ كَامِلَةٌ نو ځکه پوره دیت به واجبېږي ثُمَّ فِيْهَا عَشْرُ أَصَابِعٍ بیا په دې دواړو [لاسونو او پښو] کي لس گوتي وي فَتَنْقِصُ الذَّيَّةَ عَلَيْهَا أَغْشَارًا نو ځکه دیت به پر لسو گوتو په لسو حصو سره

① تخریج: أخرجه ابو داود في كتاب الديات، ما ديات الأعضاء، حديث رقم: ۴۵۵۶. والسائل في كتاب الفصاحه.

تقسيميري قال: وَفِي كُلِّ إصْبَعٍ فِيهَا ثَلَاثَةُ مَفَاصِلَ فرمايي: او په هر هغه گوته کي چي درې بندونه پکښې وي فَفِي أَحَدِهَا ثَلَاثُ دِيَةِ الْإِصْبَعِ نو دهنې په يوه بند کي د گوتي د ديت درېيمه حصه [واجب] ده وَمَا فِيهَا مَفْضَلَانِ او په کومه گوته کي چي دوه بندونه وي فَفِي أَحَدِهَا نِصْفُ دِيَةِ الْإِصْبَعِ نو دهنې په يوه بند کي د گوتي نيم ديت واجب دی وَهُوَ نَقْصِيرُ انْقِسَامِ دِيَةِ الْيَدِ عَلَى الْأَصَابِعِ او دا پر گوتو د لاس د ديت تقسيمېدلو نظير او مثال دی [کوم چي څه مخکي ذکر سو].

اللغات: ﴿اطلاق﴾ د افعال د باب مصدر دی: مطلق کېدل، مطلقوالی، ﴿أعشار﴾ جمع د عشر: ده:

په لسو حصو سره، په لسو حصو سره، ﴿مفاصل﴾ جمع د مِفْضَل: ده: بند، د دوو هلو کو د يو ځای کېدلو ځای، ﴿نظير﴾ مثال، مشابه، جمع: نَقَائِر.

تشریح: د عبارت حاصل دادی چي په مخکيني حکم کي ټولي گوتي سره برابري دي، دغتي او

کوچنۍ گوتي تر مينځ هيڅ فرق نسته؛ ځکه په مذکوره حديث کي مطلق د إصبع لفظ ذکر سوی دی چي "في كل إصبع عشر، من الإبل"، لهذا د حديث د مطلق والي په وجه به دا حکم هري گوتي لره شامل وي او په هره گوته کي به د ټوله ديت عشر يعني لسمه حصه (لس اوښان) واجب وي. په دې هکله عقلي دليل دادی چي د نيولو په منفعت کي ټولي گوتي سره برابري دي، څرنګه چي په راسته او چپه لاس کي فرق نسته چي دواړه نيول کولای سي، همداسي د دواړو لاسو په گوتو کي هم فرق نسته، لهذا د ديت په حکم کي به ټولي سره برابري وي.

و کذا أصابع الرجلين إلخ: يعني کوم حکم چي د لاسو د گوتو دی، هاغه حکم د پښو د گوتو هم دی، لهذا که څوک د يو چاد پښو ټولي گوتي پرېکړي، څرنګه چي په دې سره د تللو او گرځېدلو منفعت فوت سو، نو ځکه ټوله ديت واجبيږي، او که يوه گوته ورپرېکړي نو د ديت لسمه حصه (لس اوښان) واجبيږي، لکه څرنګه چي د لاس په گوتو کي همدا حکم دی.

ولي كل إصبع إلخ: د دې حاصل دادی چي څرنګه د لاس ديت پر گوتو تقسيميري، همداسي به د گوتي ديت دهنې پر بندونو تقسيميري، مثلاً د يوې گوتي ديت د ټوله ديت عشر (لسمه حصه) ده. نو په کومه گوته کي چي درې بندونه وي دهنې د يوه بند ديت د گوتي د ديت ثلث (درېيمه حصه) ده. لهذا که دهنې يو بند پرېکړل سي، نو د گوتي د ديت يو ثلث (درېيمه حصه) به واجبيږي، او په گومه گوته کي چي دوه بنده وي چي هغه بټه گوته ده، دهنې د يوه بند ديت د گوتي د ديت نصف (نيمه

حصه) يعني د گوتي نیم دیت دی. لهذا که دهغې یو بندې پرې پرېکړل سي نو د گوتي نیم دیت به واجیږي (کوم چې پنځه اوبښان کیږي).

د غائبونو او دارو دیت

قَالَ: وَفِي كُلِّ سِنٍ خَمْسٌ مِنَ الْإِبِلِ فرمایي: او په هر غاښ کې پنځه اوبښان [واجب] دي لِقَوْلِهِ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ ^① فِي حَدِيثِ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ رضي الله عنه ځکه د حضرت ابو موسی اشعري رضي الله عنه په حديث کې نبي ﷺ فرمایلي دي «وَفِي كُلِّ سِنٍ خَمْسٌ مِنَ الْإِبِلِ» او په هر غاښ کې پنځه اوبښان دي وَأَنْتُسْنَانُ وَالْأَضْرَاسُ كُلُّهَا سَوَاءٌ او غاښونه او اضراس ټوله سره برابر دي إِنْ لَمْ يَكُنْ دِي حَدِيثٌ د مطلقوالي په وجه کوم چې موږ روایت کړی وَلَيْسَ رُوِيَ فِي بَعْضِ الرِّوَايَاتِ ^②: وَأَنْتُسْنَانُ كُلُّهَا سَوَاءٌ او ځکه په بعضي رواياتو کې نقل سوي دي: چې ټوله غاښونه سره برابر دي وَلَئِنْ كُلُّهَا فِي أَصْلِ النِّفْعَةِ سَوَاءٌ او ځکه چې په اصل منفعت کې ټوله غاښونه سره برابر دي فَلَا يُفْتَبَرُ التَّفَاضُلُ نو ځکه [په غاښو کې] به د تفاضل اعتبار نه کیږي [لکه ځینې حضرات چې یې کوي چې طواحن پر ضواحوکو افضل گڼي ځکه د طواحنو منفعت زیات دی. داسې به نه کیږي. ښه گهاڼا أصل النفعه سواء] كَالْأَيْدِي وَالْأَصَابِعِ لکه لاسونه او گوتي [چې په منو کې هم تفاضل معتبر نه دی] وَهَذَا إِذَا كَانَ خَطَأً او دا [حکم] هغه وخت دی کله چې د غاښ کښل [قلع] خطاء وي فَإِنْ كَانَ عَمْدًا لېکن که عمد وي فَفِيهِ الْقِصَاصُ نو په هغه کې قصاص [واجب] دی وَقَدْ مَرَّرْنَا الْجَنَائِزَ او دا [بحث] په کتاب الجنایات کې تېر سوی دی.

اللغات: ﴿تفاضل﴾ د تفاعل مصدر دی: یو پر بل افضل کېدل، یو له بل څخه زیاتېدل، کمی بیشی.

﴿أضراس﴾ جمع د مَرَّش ده: دزامي غاښونه.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی چې د هر غاښ دیت پنځه اوبښان دي، لهذا څوک چې د چا هر څو غاښونه مات کړي (خطاء)، نو پر هغه د هر غاښ په بدله کې پنځه اوبښان واجیږي؛ ځکه له حضرت ابو موسی اشعري رضي الله عنه چې کوم حديث نقل سوی دی په هغه کې یې همدغه الفاظ موجود دي "وَفِي

^① تخریج: أخرجه ابن ماجه في كتاب الديات، باب ذیة الأسان، حديث رقم: ۲۶۵۰. (احسن افعانه)

^② تخریج: أبوداؤد في كتاب الديات، باب: ۱۸، حديث رقم: ۴۵۶۰. (احسن الهداية)

کل سن خمس من الایل "او څرنګه چي لفظ د "سن" اسم جنس دی، نو ځکه هغه هر ډول غائبو لره شامل دی، برابره ده هغه ثنایا وي، رباعي وي، اضراس وي او که نواجز یا طواحن وي د ټولو حکم یو دی چي دهر غائب په دیت کي پنځه اوبنان دي.

په دې سلسله کي دلیل دا دی چي د حضرت اشعري رحمته الله علیه حدیث مطلق دی او په هغه کي د غائبونو هیڅ تفصیل نسته، دویم دلیل دا دی چي په بعضي روایاتو کي د "والأسنان كلها سواء" مضمون هم وارد سوی دی، لکه څرنګه چي حضرت عکرمه دابن عباس رضی الله عنهما دا حدیث نقل کړی دی: "الثنية والضرس سواء والأسنان كلها سواء" يعني د ثنایا، اضراسو او ټولو غائبونو حکم سره برابر دی.

او په دې هکله عقلي دلیل دا دی چي د خوړلو، خوراک ژوولو او پرېکولو په منفعت کي ټوله غائبونه سره برابر دي، لهذا څرنګه چي لاسونه او ګوتي په منفعت کي سره مساوي دي او په هغوی کي تفاضل معتبر نه دی، نو همداسي به په غائبونو کي هم تفاضل معتبر نه وي.

وهذا إذا كان خطأ إلخ: صاحب د هدایې رحمه الله فرمایي چي د دیت واجبه دلو په هکله زموږ بیان سوی تفصیل په هغه صورت کي دی کله چي د غائب ماتول او کښل وغیره خطاء واقع سوي وي، لېکن که هغه عمداً وي، نو بیا په هر صورت کي قصاص واجبيږي (چي قصاص به د هغه غائب هم کښل کيږي).

د بعضي ځانګړو صورتونو دیت

قَالَ: وَمَنْ فَزَبَّ عَنْهُ فَرَمَائِي: او څوک چي یو اندام ووهي [يعني یو څوک پر یو اندام ووهي] فَأَذْهَبَ مِنْفَعَتَهُ نو د هغه منفعت ور ختم کړي فَقَبِيهِ وَبَيَّةٌ كَامِلَةٌ نو په هغه کي پوره دیت [واجب] دی کَالَيْدٍ إِذَا شَلَّتْ لَكَ لَاسَ چي کله هغه شل سي وَالْعَيْنُ إِذَا أَذْهَبَ صَوْمًا او لکه سترګه چي کله د هغې دید ختم سي لَأَنَّ الْمُتَعَلِّقَ تَقْوِيَتْ جَنَسِ الْمُنْفَعَةِ لَا قَوَاثِ السُّورَةِ ځکه مُتَعَلِّقٌ [يعني د کوم شي سره چي پوره دیت مُتَعَلِّقٌ کيږي] هغه د جنس منفعت فوتول دي، نه د صورت فوتېدل وَمَنْ فَزَبَّ عَنْهُ غَيْرُهُ او څوک چي بل څوک پر ملا ووهي فَانْقَطَعَ مَاؤُهُ نو د هغه اوبه [مني] وچ سي يَجِبُ الْبَيَّةُ نو دیت واجبيږي لِتَقْوِيَتْ جَنَسِ الْمُنْفَعَةِ ځکه چي جنس منفعت فوت کړی سو وَكَذَا لَوْ أَخَذَ بَهُ او همدارنګه که [پر ملا دوهمو په وجه] هغه کوپ کړي [ملا یې ور چوغه کړي] لَأَنَّهُ قَوَتْ جَمَالًا عَلَى الْكَمَالِ ځکه چي هغه [ضارب] په پوره توګه جمال فوت کړی دی وَهُوَ اسْتِزَاءُ الْقَامَةِ او هغه [جمال] د قد

سیده والی دی **فَلَوَزَّالَتْ الْحُدُوبَةُ** بیا که کوپوالی (چوغوالی) زائل سی **لَا شَيْءَ عَلَيْهِ** نو پر هغه [ضارب] هیش شی نستہ **لَزَوَّالَهَا لَعَنَ** اَثَرُ ځکه کوپوالی بغیر له اثره زائل سو.

اللفات: ﴿أذهب﴾ دافعال له بابہ دماضي صیغه ده: بپول، ختمول. ﴿شلت﴾ دسمع له بابہ دواحد مؤنث غائب ماضي صیغه ده: شلېدل (شل کېدل)، فلج کېدل، یعنی وچېدل او له حرکتو وتل. ناکاره کېدل، ﴿صلب﴾ دملا هلوکۍ، ملا، شا. ﴿أحذب﴾ دافعال دباب ماضي ده: کوپول، چوغی کول (چوغول)، ملا ورکړول، شاوړ ټیټول. ﴿فوت﴾ دتفعیل دباب ماضي ده: فوتول، ضایع کول. ﴿استواء﴾ دافتعال دباب مصدری ده (نہ داستفعال): برابر والی، سیده والی. ﴿الحدوبه﴾ کوپوالی، چوغی والی (چوغوالی)، د ملا ټیټوالی.

تشریح: **صورت د مسئلې:** دادی که یو سړی بل څوک پریو اندام ووهي او دهغه اندام منفعت ور ختم کړي، باقي اندام پر خپل حال پاته وي، نو هم پر ضارب ټوله دیت واجبیږي، مثلاً که څوک پر لاس ووهي چي دهغه په وجه لاس شل سي، یا پر سترگه یې ووهي او دهغه ډید ختم سي، نو په دې صورت کي پر ضارب ټوله دیت واجبیږي که څه هم لاس او سترگه موجود وي او دجسم څخه جلا سوي نه وي؛ ځکه په اندام کي دهغوی منفعت مقصود وي او دهمدې منفعت د زایلېدلو سره دیت متعلق کیږي، د صورت او ظاهري شکل سره دیت نه متعلق کیږي، او څرنگه چي دلته ضارب د اندام منفعت ختم کړی دی، نو ځکه پر هغه به ټوله دیت واجب وي.

ومن ضرب صلب الخ: فرمایي چي که څوک بل کس پر ملا ووهي چي دهغه په وجه یې مني وچ او ختم سي، نو دلته هم پر ضارب ټوله دیت واجبیږي؛ ځکه چي ضارب دمضروب کس د توالد و تناسل منفعت زایل کړی دی چي تر دې وروسته به هغه د بچي پر زېږولو قادر نه وي.

وکذا لو أحد به الخ: ددې حاصل دادی چي که څوک دبل چا پر ملا (شا) داسي کاري وار وکړي او داسي یې ووهي چي هغه کوپ او چوغی کړي يعني ملا یې ورکړه کړي. نو هم پر ضارب ټوله دیت واجبیږي؛ ځکه د قد و قامت مستقیم والی او د ملا سیده والی د جمال باعث دی او دهغه په کېږولو او ټیټولو سره په کامله تود ملا (شا) جمال فوتیږي. نو ځکه دیت به واجبیږي. لېکن که تر وهلو څو ورځي وروسته دمضروب کس ملا سیده سي او کوږ والی (چوغوالی) یې ختم سي، نو بیا پر ضارب هیش شی نه واجبیږي؛ ځکه چي اوس دهغه د ضرب اثر بالکل معدوم سو. خو دآینده لپاره له داسي ناوړه حرکت څخه دمنع کولو لپاره به هغه ته مناسبه سزا ورکول کیږي. فقط والله أعلم وعلیه اثم

فَصْلٌ فِي الشَّجَاجِ

(دا) فصل دسراو مخ دزخمونو په بيان كي دي

تشریح: شجاج جمع د شَجَّة ده چي دهنه معنی ده: دسراو مخ زخم. ددې فصل تعلق هم دما دون النفس سره دی. لېکن څرنگه چي دسراو مخ دزخمونو مسائل ډېر دي، نو ځکه هغوی په جلا فصل کي بيانول کيږي.

دسراو دمخ له زخم څخه بغير عام زخم ته "جَرَاخَة" وايي چي جمع يې جَرَاخَات ده.

دسراو مخ د زخم قسمونه

قَالَ: الشَّجَاجُ عَشْرَةٌ ۖ فرمايي: دسراو مخ زخمونه لس دي الْحَارِصَةُ وَهِيَ الَّتِي تَخْرُسُ الْجِلْدَ أَوْ تَغْدِسُهُ [۱] حارصه او دا هغه زخم دی چي څرمن [پوستکی] وگرږوي وَلَا تُخْرِجُ الدَّمَ او وينه نه را وباسي وَالدَّائِمَةُ وَهِيَ الَّتِي تَظْهَرُ الدَّمَ وَلَا تُسِيلُهُ [۲] دامعه او دا هغه زخم دی کوم چي وينه ښکاره کړي خو هغه ونه بهوي كَالدَّمِ مِنَ الْعَيْنِ لکه اوبسکي په سترگه کي وَالدَّائِمَةُ وَهِيَ الَّتِي تُسِيلُ الدَّمَ [۳] داميه او دا هغه زخم دی کوم چي وينه وبهوي وَالْبَاضِعَةُ وَهِيَ الَّتِي تَنْصَعُ الْجِلْدَ أَوْ تَقْطَعُهُ [۴] باضعه او دا هغه زخم دی کوم چي څرمن پرېکړي وَالْمُتَلَاخِمَةُ وَهِيَ الَّتِي تَأْخُذُ فِي اللَّحْمِ [۵] متلاحمه او دا هغه زخم دی کوم چي په غوښه کي نوځي [غوښه ونيسي] وَالسِّنْحَاقُ وَهِيَ الَّتِي تَصِلُ إِلَى السِّنْحَاقِ [۶] سمحاق او دا هغه زخم دی کوم چي تر سمحاق پوري ورسېږي وَهِيَ جِلْدَةٌ رَقِيقَةٌ بَيْنَ اللَّحْمِ وَعَظْمِ الرَّأْسِ او سمحاق هغه نری [باریک] پوستکی دی کوم چي دغوښو او دسر د هلوکي په مینځ کي وي وَالنُّوْضِخَةُ وَهِيَ الَّتِي تُؤْضِخُ الْعَظْمَ أَوْ تُبَيِّنُهُ [۷] موضحه او دا هغه زخم دی چي هلوکی څرگند کړي [ښکاره کړي] وَالْهَاشِمَةُ وَهِيَ الَّتِي تَكْسِرُ الْعَظْمَ [۸] هاشمه او دا هغه زخم

دی کوم چي هلوکی مات کړي وَالْمُقَلَّةُ هِيَ الَّتِي تُنْقَلُ الْعَظْمُ بَعْدَ الْكَسْبِ أَيْ تُحَوَّلُهُ [۹] منقله او دا هغه زخم دی کوم چي تر ماتولو وروسته هلوکی منتقل کړي | هلوکی بې ځايه کړي | وَالْأَمَةُ هِيَ الَّتِي تَصِلُ إِلَى أَمِّ الرَّأْسِ [۱۰] آمه او دا هغه زخم دی چي تر أم الرأس پوري ورسېږي وَهُوَ الَّذِي فِيهِ الْدِّمَاغُ نو أم الرأس هغه ځای دی چي په هغه کښي دماغ وي.

اللفات: «تحرص» دنصر له بابه دواحد مؤنث غائب مضارع صيغه ده په معنی سره دتخدش: يعنی

گړډول (گړدل)، پوستکی اړول، توږل، «تبضع» مخکنی صيغه ده: ټوټه پرېکول.

تشریح: په دې عبارت کي دسر او مخ دزخم اقسام بیان سوي دي. نو فرمایي چي دسر او مخ د زخمونو شمېر لس دی چي دهنوی تفصیل بادي: ①... که دوهلو په وجه صرف دسريامخ

خرمن وگړدل سي، ورنه نه راووخې، نو داسي زخم ته "خَارِصَة" وايي، ②... که دوهلو په وجه ورنه راووخې لېکن نه وبهیري، لکه په سترگو کي موجوده اوبښکي. نو داسي زخم ته "دَائِمَة" وايي،

③... او که زخم ورنه هم راوباسي، نو دې ته "دَائِمَة" زخم وايي، ④... او که زخم ژور شي، خرمن

او غوښه پرېکړي، نو دې ته "بَاضِعَة" خم وايي، ⑤... او که زخم په غوښو کي دننه جوړ سي یا په

بله وینا دا چي زخم دننه غوښه وخوري، نو دې ته "مُتَلَاخِصَة" زخم وايي، ⑥... او که زخم دغوښي

او دسر دهلوکي په مینځ کي تر باریک پوستکي پوري ورسېږي، نو دې ته "بَسَنَاق" زخم وايي.

⑦... او که دزخم په وجه دسريامخ هلوکی ښکاره سي، نو دې ته "مُؤَصَّخَة" زخم وايي، ⑧... او

که زخم داسي وي چي هلوکی مات کړي، نو دې ته "هَاشِئَة" زخم وايي، ⑨... او که زخم هلوکی

مات کړي او هغه وښوروي هم اوله خپل ځای څخه ایسته کړي، نو دې ته "مُقَلَّة" زخم وايي.

⑩... او که زخم بالکل تر أم الرأس پوري ورسېږي، نو دې ته "أَمَة" زخم وايي. او أم الرأس دسر

هغه ځای ته وايي چي په هغه کښي دماغ قرار لري. دا ټوله لس قسمونه سوه چي دهنوی احکام به په

راوانو عبارتونو کي ذکر سي (او یو داسي زخم دی چي بالکل تر دماغه پوري ورسېږي. هغه ته "دَائِمَة"

زخم وايي چي هغه به هم څه وروسته بیان سي).

د 'موضحه' زخم د قصاص حکم

قَالَ: فِي الْمَوْضُحَةِ الْقَصَاصُ فرمایي: نو په موضحه زخم کي قصاص دی إِنْ كَانَتْ عَمْدًا اېه دې شرط] که هغه عمداً وي وَيَلْبَأُ رَوَى «أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَضَى بِالْقَصَاصِ فِي الْمَوْضُحَةِ» ۱ حکمه روایت سوی دی: چي نبي ﷺ په موضحه زخم کي د قصاص فیصله وکړه وَلَا تَهْ يَكُنْ أَنْ يَنْتَهِي السَّكِينُ إِلَى الْعَقَةِ فَيَسَاوِيَانِ او حکمه دا ممکنه ده چي چاره هډوکي ته ورسېږي نو هغوی دواړه به برابر سي فَيَتَحَقَّقُ الْمَسَاوَاتُ نو برابري به ثابتې سي.

اللغات: «ينتهي» دافتعال دباب مضارع ده: رسېدل.

تشرېح: **صورت د مسئلې:** دادی چي د شجاج کوم لس قسمونه ذکر رسول، له هغوی څه فقط په اووم قسم يعني په موضحه زخم کي پر ضارب او جراح قصاص واجېږي په دې شرط چي زخم عمداً وي. په موضحه زخم کي د قصاص واجېدلو اول تقلي دليل دا حديث دی "قال رسول الله ﷺ: لا طلاق قبل ملك، ولا قصاص فيما دون الموضحة من الجراحات" چي نه د نکاح تر ملکيت (يعني تر نکاح کېدلو) مخکي طلاق واقع کيږي او نه له موضحه زخم څخه بغير په نورو زخمونو کي قصاص واجب دی. له دې حديث څخه معلومه سوه چي قصاص صرف په موضحه زخم واجب دی. دويم دليل دليل دادی چي د قصاص مدار پر مساوات دی او د شجاج د لسو قسمونو څخه صرف په موضحه کي قصاص ممکن دی: حکمه په موضحه زخم کي هډوکي ښکاره کيږي يعني زخم تر هډوکي پوري ورسېږي، او دا ښکاره خبره ده چي د جراح دمخ ياد سر تر هډوکي پوري هم چاره رسول او هډوکي يې ښکاره کول ممکن دي، يا په بله وينا دا چي په موضحه زخم سره د جراح زخمي کول ممکن دي او په هغه کي د زياتوب امکان نسته، نو حکمه په موضحه زخم کي به قصاص واجب وي.

له 'موضحه' څخه بغير په نورو زخمونو کي قصاص نسته

قَالَ: وَلَا قَصَاصَ فِي بَيِّئَةِ الشَّجَابِ فرمایي: او د سر او مخ په نورو زخمونو کي قصاص نسته لَا تَهْ يَكُنْ اَعْتِبَارُ الْمَسَاوَاتِ فِيهَا حکمه په هغوی کي د مساوات اعتبار کول ممکن نه دي لَا تَهْ يَكُنْ اَعْتِبَارُ السَّكِينِ إِلَيْهِ حکمه يو داسي حد نسته چي هغه حد ته چاره ورسېږي او ودرېږي وَلَا تَهْ يَكُنْ

۱ غريب: أخرجه البيهقي في السنن الكبرى، حديث رقم: ۱۶۱۰۳. (احسن الهداية)

فِيهَا قَوْلٌ مُبْضَحَةٌ كُنْتُ الْعَقِيمَ او خُكَّه چي له موضحة شخه پرته زخمونو كي دهلوكي ماتول
سته وَلَا قِصَاصَ فِيهِ او په هلو كي ماتولو كي قصاص نسته وَهَذَا رَوَايَةٌ عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ او دا له امام
صاحب رِسْمِه الله شخه يوروايت دى وَقَالَ مُحَمَّدٌ ۞ فِي الْأَصْلِ وَهُوَ عَادِلُ الرِّوَايَةِ او امام محمد رَجِه
الله په مسوط كي فرمايلي دي او همدا ظاهر روايت [هم] دى يَجِبُ الْقِصَاصُ فِيمَا قَبِلَ الْمُبْضَحَةُ چي
له موضحة شخه په مخكي زخمونو كي قصاص واجب دى لِأَنَّهُ يُنْكَرُ اعْتِبَارُ الْمُسَاوَاةِ فِيهِ خُكَّه
په هغوى كي د مساوات اعتبار كول ممكن دي ۞ لَا يَنْبَغُ فِيهِ كُنْتُ الْعَقِيمَ خُكَّه چي په هغوى كي د
هلو كي ماتول نسته وَلَا خَوْفُ هَلَاكِ غَالِبٍ او نه د غالب هلاکت بهر په پکني سته فَيَسْبَرُ غَوْرَهَا
يَسْبَرُ نُو د هغه زخم ژور والي دي په يو پليته [ياسلاي] سره معلوم کړى سي ثُمَّ تَشَخَّذَ حَدِيدَةً
بِقَدْرِ ذَلِيلٍ بِيَا دي د هغه په اندازه يو اوسپنه تر لاسه کړل سي فَيَقْطَعُ بِهَا مِقْدَارَ مَا قَطَعَ نُو په
هغه سره دي دومره مقدار پرېکړل سي کوم چي جارح پرېکړى وي فَيَتَحَقَّقُ اسْتِيفَاءُ الْقِصَاصِ نو
د قصاص اخيستل به ثابت سي.

اللفات: ﴿يَنْتَهِي﴾ دافتعال دباب مضارع ده: رسېدل. انتها ته رسېدل او درېدل. ﴿يُسْبِرُ﴾ دنصر له باب ده
مضارع مجهولي صيغه ده. ددې باب يوه معنى ده: دزخم دژور والي مقدار معلومول. ﴿يَسْبَرُ﴾ له مخکيني
باب شخه اسم آله ده: هغه پلته (پليته) يا سلايې او کوچنى لږگي چي د هغه په ذريعه دزخم ژور والى
معلومول کيږي. يا په بله وينا دزخم د مقدار معلومولو پليته. لکه شرفقه چي صاحب دمصباح وايي: سَبَرْتُ
الْجُرْحَ سَبْرًا أَيْ: تَعَرَّفْتُ عُقْبَهُ. وَالسَّبْرُ وَالْيَسْبَرُ فَيَنْبَغُ وَنَحْوَهَا تَوْضِعُ فِي الْجُرْحِ لِيُعْرَفَ عُقْبُهُ.
﴿اتَّخَذَ﴾ دافتعال دباب ماضي ده. دباب اخذ په معنى سره دى چي د هغه ډيري معناوي دي: اخيستل.

تر لاسه كول. همدارنگه تېره كول هم ددې باب له معناوو شخه يوه معنى ده. (معجم الوسيط)

تشرېح: صورت د مسئلې: دا دى چي قېصاص فقط په موضحة زخم كي واجبيږي. له موضحة
شخه بغير نه تر هغه په مخكي شپړو قسمونو كي قصاص سته او نه په وروسته دريو قسمونو كي
قصاص سته: ځكه د قصاص مدار پر مساوات دى او له موضحة شخه بغير دشجاع په نورو قسمو
كي د مساوات اعتبار او رعايت كول ممكن نه دي: ځكه له موضحة شخه مخكي چي کوم شپړ

قسمونه دي. په هغوی کي خو کي حذاو انتها نه معلومېږي چي جارج هغومره خوږ او زخمي کړل سي شومره چي هغه مجروح زخمي کړی دی. او په آخري دريو قسمونو کي هډوکي ماتول کيږي، او د هډوکي ماتولو په صورت کي قصاص نسته (لکه مخکي چي ذکر سو)، ځکه په دې صورت کي هم بالکل د مساوات او مماثلت اعتبار ممکن نه دی چي دزياتوب امکان پکښي سته. نو ځکه د مساوات د عدم اعتبار په وجه په نورو قسمونو کي قصاص نسته، او داله امام صاحب رَحْمَةُ اللهِ شَحْه دحسن بن زياد رَحْمَةُ اللهِ رَوَايَت دی. همدا امام شافعي او امام احمد. رَحْمَتُهُمَا اللهُ قول دی.

وقال محمد الخ: د دې حاصل دا دی چي امام محمد رَحْمَةُ اللهِ په مبسوط کي ليکلي دي چي له موخه څخه مخکي چي کوم شپږ قسمونه دي يعني حارصه، دامعه، داميه، متلاحمه او سمحاق. په هغوی کي هم قصاص واجب دی: ځکه چي په هغوی کي د جارج او مجروح په زخمونو کي د مساوات اعتبار کول ممکن دي: ځکه يو خو په هغوی کي هډوکي نه ماتول کيږي او بل دا چي هغه معمولي زخمو نه وي نو د هغوی په قصاص اخيستلو کي غالباً د هلاکت پيره هم نه وي. نو ځکه په هغه قسمونو کي به قصاص واجب وي، او دهغه طريقه به دا وي چي په يو سلايي سره به د مجروح د زخم مقدار او ژور والی معلومول کيږي او تر دې وروسته به د سلايي دهغه مقدار او ژور والي په اندازه په يوه تيره اوسپنه سره قاطع زخمي کول کيږي او هغومره مقدار به ځني پرېکول کيږي شومره چي هغه له مجروح څخه پرېکړی دی، لته دا چي په دې توگه قصاص اخيستل ممکن دي، نو ځکه په هغوی کي به هم قصاص واجب وي.

د نورو زخمونو حکم

قَالَ وَفِيهَا دُونَ الْمُؤَصَّصَةِ حُكْمُ عَدْلِ فرمايي: او له موضحه څخه په کم نورو زخمونو کي حُكْمُ عَدْلِ [واجب] دی [ای فسادن البرصه اثرًا شفا حكمة عدل] لَأَنَّهُ لَيْسَ فِيهَا أَرْسٌ مُّقدَّرٌ ځکه چي په هغوی کي يو ټاکل سوی ديت نسته وَلَا يُنْكَرُ إِنْ هَذَا رُءُو او نه دهغه ضایع کول [او معاف کول] ممکن دي فَوَجَبَ اسْتِئْذَانُ بِحُكْمِ الْعَدْلِ نو ځکه په حُكْمُ عَدْلِ سره دهغه اعتبار کول واجب سو وَهُوَ مَا تَوَرَّعَ النَّحْيُ وَعَنْزَلُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ او همدا له ابراهيم نخعي او عمرو بن عبد العزيز رَحْمَتُهُمَا اللهُ څخه منقول دي.

اللفاظ: ﴿أَرْسٌ﴾ تاوان، ضمان، جرمانه، هغه مال او ديت کوم چي له نفس څخه د کم (يعني دما دون النفس) جنايت په بدله کي واجبيږي. ﴿إِنْ هَذَا﴾ دافعال دباب مصدر دی: ضایع کول چي هيڅ بدله يې نه واخيستل سي (معاف کول). ﴿مَا تَوَرَّعَ﴾ دنصر له باب د مفعول صيغه ده: منقول. تتر کړی سوی.

تشریح: مخکې مصنف رَجْنَهُ الله وویل چي له موضحه څخه بغیر دسر او مخ په نورو زخمونو کي قصاص نسته. دلته دا راښيي چي په هغوی کي هلر او معافي هم نسته؛ ځکه داسي کول دانسان داحترام او دهنه د مقام خلاف دي. او له موضحه څخه بغیر د شجاج دنورو قسمونو په هکله په شریعت کي یو ټاکل سوی دیت هم نسته. نو ځکه شریعت د هغوی د تلافی او تدارک لپاره حکومت حدل واجب کړی دی او همدا فیصله له حضرت ابراهیم نخعي او حضرت عمر بن عبدالعزیز رَجْنَهُ الله څخه هم نقل سوی ده چي هغه په دې مسئله کي زموږ لپاره سند او دلیل ده. (احسن الهدایه)

د خطاء او عمد فرق

قَالَ: وَالْمُوضِحَةُ إِنْ كَانَتْ خَطَأً نِصْفُ عَشْرِ الدِّيَّةِ فرمایي: او په موضحه زخم کي که چیري هغه خطاء وي د دیت لسمه حصه [واجب] ده وَالْيُهَاشِيَةُ عَشْرُ الدِّيَّةِ او په هاشمه زخم کي د دیت لسمه حصه [واجب] ده وَالْمُنْقَلَةُ عَشْرُ الدِّيَّةِ او په منقله زخم کي د دیت لسمه حصه او دلسمي حصې نصف [واجب] ده وَالْأَمَةُ ثُلُثُ الدِّيَّةِ او په آمه زخم کي د دیت درېیمه حصه [واجب] ده وَالْيُجَائِقَةُ ثُلُثُ الدِّيَّةِ او په جائقه زخم کي د دیت درېیمه حصه ده فَإِنْ تَقَدَّرَتْ بیا که جائقه زخم بلي خوا ته ووځي فَهِيَ جَائِقَتَانِ نو هغه دوه جائقه زخمونه دي فَفِيهِمَا ثُلُثَا الدِّيَّةِ نو په دوی کي د دیت دوه ثلثه [دوې درېیمي حصې] دي لِأَنَّ رَوِي فِي كِتَابِ عَمْرِو بْنِ حَزْمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ ^① ځکه د عمرو بن حزم رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ په خط کي نقل سوي دي چي نبي کریم ﷺ وفرمايل «وَالْمُوضِحَةُ خَمْسُ مِنَ الْإِبِلِ او په موضحه زخم کي پنځه اوبښان دي وَالْيُهَاشِيَةُ عَشْرٌ او په هاشمه زخم کي لس اوبښان دي وَالْمُنْقَلَةُ خَمْسَةُ عَشْرَ او په منقله زخم کي پنځلس اوبښان دي وَالْأَمَةُ وَرَوِي الْمَأْمُومَةُ ثُلُثُ الدِّيَّةِ او په آمه زخم (او په یوه روایت کي دي چي په مأمومه زخم) کي د دیت ثلث [درېیمه حصه] ده وَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «لِالْيُجَائِقَةِ ثُلُثُ الدِّيَّةِ [همدارنگه] نبي ﷺ فرمایلي دي: چي په جائقه زخم کي د دیت ثلث دی وَعَنْ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ حَكَّمَ فِي جَائِقَةٍ نَقَدَّتْ

① تخریج: أخرجه أبو داود في كتاب الديارات، باب دية الأعصاب، حديث رقم: ۴۵۶۶. والبيهقي في السنن الكبرى، حديث رقم: ۶۶۶۶.

② تخریج: أخرجه البيهقي في السنن الكبرى، حديث رقم: ۱۶۲۱۸.

إِلَى الْجَانِبِ الْأَخْرَى يَشْفِي الذَّبِيَّةَ أَوَّلَهُ حَضَرَتْ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، حُخْهُ رَوَيْتَ دِي چي ده په دغه جانغه زخم کي کوم چي بل طرف ته ووځي د ديت ددوو ثلثو فيصنه وکړه. وَالْأَخْرَى إِذَا نَفَذَتْ أَوْ حَكَه كَلَهُ چي جانغه زخم بل طرف ته ووځي نَزَلَتْ مَنَزِلَةً جَانِبَتَيْنِ نو هغه د دوو جانغه زخمونو په منزله گرځي إِخْدَاهُمَا مِنْ جَانِبِ أَنْطَنِ يو له دننه طرف څخه وَالْأُخْرَى مِنْ جَانِبِ الْقَهْرِ او بل له دباندني طرف څخه إِذَا په بله وينا دا چي يو زخم د اندام دنس له طرفه څخه او بل د هغه د شاله طرف څخه إِنْ وَفَى كُلٌّ جَانِبَهُ ثُلُثُ الذَّبِيَّةِ او په هر جانغه زخم کي د ديت ثلث دی فِي هَذَا وَاجِبٌ فِي الثَّانِيَةِ ثُلُثُ الذَّبِيَّةِ نو ځکه په نافذه (بل طرف ته وتونکي زخم) کي د ديت دوه ثلثه واجب سوه.

اللغات: ﴿الجانفة﴾ مراد: هغه زخم کوم چي جوف (دتنه حصې) ته ورسېږي، برابره ده هغه دنس دننه

ته ورسېږي يا د سر وغيره دننه ته ورسېږي، لکه څرنګه چي څه وروسته صاحب د کتاب رَحِمَهُ اللَّهُ به هم د دې يادونه وکړي، ﴿نَفَذَتْ﴾ د نصر له باب د ماضي صيغه ده، د دې باب يوه معنی ده: سوري کول او بل طرف ته وتل، سرايت کول.

تشرېح: د عبارت حاصل دا دی چي دشجاج له اقسامو څخه په موضحة زخم کي صرف د عمد په صورت کي قصاص واجب دی، او که چيري موضحة زخم خطاء وي (يعني يو څوک خطاء د بل چا سر يا مخ داسي زخمي کړي چي هېوکې يې ښکاره سي)، نو په دې صورت کي د ديت د عشر نصف يعني شلمه حصه واجب ده چي هغه پنځه اوښان کيږي (ځکه د ديت عشر لس اوښان دي نو ښکاره ده چي د عشر نصف پنځه اوښان کيږي).

او څرنګه چي له موضحة څخه بغير دشجاج په نورو قسمونو کي قصاص واجب نه دی، نو ځکه په هغوی کي د عمد او خطاء تر مينځ هيڅ فرق نسته او په دواړو صورتونو کي پر جراح او قاطع

دیت واجيږي، نو په "قَاشِئَهُ" زخم کي د ديت عشر (لسه حصه) واجب ده يعني لس اوښان، په "مُتَقِلَّهُ" زخم کي د ديت عشر او نصف عشر دواړه واجب دي چي د هغه مقدار پنځلس اوښان دي. په

"آمَهُ" زخم کي د ديت يو ثلث يعني درېيمه حصه واجب ده چي د هغه مقدار درو دېرش (۳۳) اوښان او ديوه اوښ دروېر شمه (۳۳٪) حصه ده، او همدا حکم د هغه زخم هم دی کوم چي جانغه غير نافذه وي يعني د سر يا دنس يا دملا يا سينې هغه زخم چي جوف او دننه نس ته ورسېږي (يا په بله وينا چي

دنه ولاړ سي) خو بلي خوا ته نه ووځي. نو په هغه کي هم د ديت يو ثلث واجب دی او که جائفه زخم سريات وکړي يعني بلي خوا ته ووځي (آرپارسي). نو بيا په هغه کي د ديت دوه ثلثه واجب دي.

له اړوي لي کتاب عمرو الخ: يعني امام قدوري رَجَعَهُ الله چي په موضحه. هاشمه او منقله وغيره کي د ديت کوم ترتيب او تفصيل بيان کړی. دا د هغه تفصيل عين مطابق کوم چي نبي کریم ﷺ د عمرو بن حزم رَجَعَهُ الله په خط کي ليکلی وو. لکه څرنگه چي د هغه مضمون په کتاب کي مذکور دي او د مصنف رَجَعَهُ الله عبارت د هغه مضمون سره مطابق دی.

او په جائفه زخم کي د ديت د ثلث واجب دلو دليل دا حديث دی "فی الجائفة ثلث الدية" دا هم په کتاب کي مذکور دی. او د جائفه نافذه زخم دليل د حضرت ابو بکر رَجَعَهُ الله هغه فيصله ده چي د هغه مضمون په کتاب کي موجود دی او دا ټوله دلائل څرگند او واضح دي چي په هغوی کي هيڅ تعقيد او ستونزه نسته. د جائفه نافذه زخم په هکله عقلي دليل دا دی چي کله جائفه زخم بل طرف ته ووځي او له يوه طرف څخه بل طرف هم زخمي کړي. نو اوس د ظاهر او باطن په اعتبار سره دوه جائفه زخمونه جوړ سول او څرنگه چي په يوه جائفه زخم کي د ديت يو ثلث (درېيمه حصه) واجب ده، نو ځکه په دوو جائفه زخمونو کي به د ديت دوه ثلثه واجب وي. (احسن الهداية)

په زخمونو کي د امام محمد رَحِمَهُ الله ترتيب

وَعَنْ مُحَمَّدٍ أَنَّهُ جَعَلَ الثَّلَاثَةَ قَبْلَ الْبَاضَةِ او له امام محمد رَجَعَهُ الله څخه روايت دی چي هغه متلاحمه تر باضه زخم مخکي گرځولی دی وَقَالَ: هِيَ الَّتِي يَتَلَاخَمُ فِيهَا الدَّمُ وَيَسْوَدُ او فرمايلي يې دي: چي متلاحمه هغه زخم دی چي وینه پکښي جمع سي او توره سي وَمَا ذَكَرْنَاكَ بِذَلِكَ مَرَّةً عَنْ أَبِي يُوسُفٍ او کوم چي موږ په شروع کي ذکر کړي دي هغه له امام ابو يوسف رَجَعَهُ الله څخه نقل سوي دي وَهَذَا اخْتِلَافٌ عِبَارَةٌ لَا يُغَوِّدُ إِلَى مَعْنَى وَحْدِهِ خو دا صرف د عبارت اختلاف دی کوم چي د معنی او حکم و طرف ته نه ګرځي.

اللغات: ﴿يَتَلَاخَمُ﴾ د تفاعل د باب مضارع ده: زخم ګډېدل، يتلاحم الدم: وینه پکښي جمع کېدل.

﴿يَسْوَدُ﴾ د افعال د باب مضارع ده: تورېدل، تور ګرځېدل.

تشریح: صاحب د هدايي رَجَعَهُ الله فرمايي چي د شجاج په اقسامو کي چي موږ باضه زخم پر متلاحمه زخم مخکي کړی دی، دا ترتيب په حقيقت کي له امام ابو يوسف رَجَعَهُ الله څخه روايت

سوى دى. لپكن دامام محمد رَجَّةُ الله ترتيب هم له دې شخه جلا دي او هغه د متلاحمه تعريف هم جلا كړى دى. ځكه دامام محمد رَجَّةُ الله په هكله روايت دادى چي هغه متلاحمه تر باضعه مخكي بيان كړى دى او د متلاحمه تعريف يې دا كړى دى چي په زخم كي وښه جمع سي او توره وگرځي (يا په بله وينا دا چي وښه پكښي ښى او توره سي) او نه وبهيري. خو مصنف رَجَّةُ الله فرمايي چي دا صرف د عبارت او الفاظو اختلاف دى او په داسي اختلاف سره پر معنى او مطلب اثر نه لوبري. لهذا كوم مطلب چي موږ دامام ابو يوسف رَجَّةُ الله د عبارت بيان كړى دى. هاغه دامام محمد رَجَّةُ الله په عبارت كي هم جاري كيږي. (احسن الهداية)

يادونه: لا يعود الى معنى وحكم: يعنى د عبارت او الفاظو په اختلاف سره په معنى او حكم كي اختلاف نه رځي. يعنى په حكمة عدل كي د دواړو حكم مساوي دى. بس فرق يې صرف دومره دى چي دامام ابو يوسف رَجَّةُ الله په نېز د متلاحمه مشتق منه الذهاب فى اللحم دى (يعنى چي زخم په غوښه كي ولاړ سي يا په بله وينا غوښه وخوري). او دامام محمد رَجَّةُ الله په نېز دهغه مشتق منه التحام دى كوم چي د اجتماع په معنى سره دى (يعنى چي په زخم كي دننه وښه جمع او ښى سي او توره وگرځي).

د "دامغه زخم" بيان

وَبَعْدَ هَذَا شَجَّةٌ أُخْرَى تَسَمَّى الدَّامِغَةُ او تر دې [يعنى تر آنه زخم] وروسته يو زخم بل هم سته چي هغه ته دامغه زخم ويل كيږي وَهِيَ الَّتِي تَصِلُ إِلَى الدِّمَاغِ او دا هغه زخم دى كوم چي دماغ ته ورسيري وَإِثْنَانِ يَدُكُزَّهَا لِأَنَّهَا تَقَعُ قَتْلًا فِي الْغَالِبِ او امام محمد رَجَّةُ الله هغه ځكه نه دى ذكر كړى چي هغه غالباً قتل واقع كيږي [يعنى عموماً د قتل سب گرځي] لَا جَنَائَةَ مُقْتَصِرَةً مُنْقَرِذَةً بِكُمْ عَلَى جِدَّةٍ نه داسي جنايت مقتصره [يعنى هغه داسي جنايت نه واقع كيږي] چي له جلا شخه دهغه عليه حده ذكر وكړى سي.

اللفات: «مقتصر» دافتعال دباب فاعل دى: محدود، منحصر، «منقردة» دانفعال دباب فاعل دى: يوازنى، عليه حده، «على حدة» جلا، مستقل.

تشرېح: صاحب د هدايي رَجَّةُ الله فرمايي چي د شجاع د لسو قسمونو شخه علاوه يو بل قسم هم سته چي هغه ته دامغه وايي: ځكه ددې زخم اثر بالكل تر دماغه پوري رسيږي، لپكن امام محمد رَجَّةُ الله دا قسم په مبسوط كي نه دى بيان كړى دى. او ددې وجه داده چي د دامغه زخم په وجه عموماً

مجرور کس مړ کيږي او دا زخم په قتل بدلېږي او د مجروح کس د بچ کېدلو امکان ډېر پکېښې وي او د قتل حکم ټولو ته معلوم دی، نو ځکه په عليهحه توگه د دامغه حکم بيانولو ته ضرورت محسوس نه سو. (احسن الهداية)

مذکوره زخمونه د سر او مخ سره خاص دي

ثُمَّ هَذِهِ السَّجَّاجُ تَخْتَصُّ بِالْوَجْهِ وَالرَّأْسِ لُقَّةٌ بِيَا دَغَةِ شَجَّاجٍ دَمَخٍ أَوْ سِرِّهِ خَاصٍّ دِي دَلَفَتٍ پِه
اعتبار وَمَا كَانَ فِي غَيْرِ الْوَجْهِ وَالرَّأْسِ يُسَمَّى جِرَاحَةً أَوْ كُومٍ زَخْمٍ چي له مخ او سر څخه بغير په بل ځای
کي وي هغه ته جراحت ويل کيږي وَالْحُكْمُ مُرْتَبٌّ عَلَى الْحَقِيقَةِ فِي الصَّحِيحِ او د صحيح قول مطابق
حکم پر حقيقت لغويه باندې مرتب کيږي حَتَّى لَوْ تَحَقَّقَتْ فِي غَيْرِهَا نَحْوُ السَّاقِ وَالْيَدِ هَمْدًا وَجِهَةً
چي که زخم له مخ او سر څخه بغير بل ځای کي موجود وي لکه پندۍ او لاس لَا يَكُونُ لَهَا أَزْشٌ
مُقَدَّرٌ نو د هغه زخم لپاره ټاکل سوی ديت نه ثابتيږي وَإِنَّمَا تَجِبُ حُكْمَةُ الْعَدْلِ بَلَكِي صرف
حکومة عدل واجبيږي لَأَنَّ التَّحْدِيدَ بِالشَّرْطِ جُحْكَ [ددیت] ټاکل کېدل په توقیف [يعني د شریعت
په صراحت] سره کيږي وَهُوَ إِنَّمَا وَرَدَ فِيهَا يَخْتَصُّ بِهَا او توقیف [د شریعت صراحت] د هماغه زخم په
هکله وارد سوی دی کوم چي د مخ او سر سره خاص وي، وَلَئِنَّهُ إِنَّمَا وَرَدَ الْحُكْمُ فِيهَا لِيُعْفَى السَّيْنُ
الَّذِي يَلْحَقُهُ بِبَقَاءِ أَثَرِ الْجِرَاحَةِ او ځکه په دې زخمونو [شجاج] کي چي کوم حکم وارد سوی دی
دا د هغه عیب [او بدرنګۍ] پموجه دی کوم چي لاحق سي زخمي [مشجوج] ته د زخم د اثر
پاتېدلو په وجه وَالشَّرْطُ يُخْتَصُّ بِمَا يَظْهَرُ مِنْهَا فِي الْغَالِبِ او عیب په زخمونو کي د هغه زخم سره خاص
دی کوم چي غالباً ښکاره [لش] وي وَهُوَ الْفُضُولَانِ هَذَا لَا يَسَوَاهُمَا او هغه همدا دوه اندامونه دي [يعني مخ او
سر]، نه ماسوا د دوی. [ځکه غالباً (عموماً) همدا مخ او سر ښکاره او لږ پرېښوول کيږي. نه نور اندامونه]

اللغات: «توقیف» د تفهیل د باب مصدر دی: د شریعت صراحت، یعنی چي شارع دیوشي
صراحت او ټاکنه کړې وي.

تشریح: صورت د مسئلې: دا دی چي د لغوي معنی او مطلب په اعتبار سره شجه هغه زخم ته وايي
کوم چي په مخ یا سر کي وي، او له مخ یا سر څخه بغير د بل ځای زخم ته جِرَاحَةٌ وايي. او په شریعت
کي چي دیوشي په هکله کوم حکم واردیږي هغه پر حقیقي معنی مرتب کيږي او د حقیقي معنی

مطابق حکم لگول کيږي. او څرنگه چي دلته شريعت د ديت کوم احکام بيان کړي دي هغه دشجاج پر اقسامو مرتب دي. نو ځکه له شجاج څخه بغير د لاس، پندي، غره، پر زخمونو به دا احکام نه مرتب کيږي؛ ځکه دمذکوره احکامو موږ دهغه زخمو نه دي کوم پي په مخ يا سر کي ولگيږي (يعني شجاج). لهذا داسي به نه کيږي چي په قياس او عقل سره د بل ځای په زخمونو کي هم دا احکام نافذ کړل سي؛ ځکه داسي احکام د شريعت په صراحت کولو (توقيف) سره معلوميږي او په هغه کي د قياس وغيره هيڅ گنجائش نه وي، او شريعت مذکوره احکام دشجاج يعني دمخ او سر د زخمونو سره خاص کړي دي. لهذا د بل اندام په زخمونو کي به مذکوره احکام نه جاري کيږي، خو په هغوی کي حکومت عدل واجبيږي او دهغه په ذريعه به يې تلافی کيږي.

ولأنه إنما ورد الحكم إلخ: عقلي دليل دادی چي دشجاج يعني دسريامخ دهر زخم تر جوړېدلو وروسته هم دهغه اثر باقي پاتيري او د همدې اثر پاتېدلو په وجه سريامخ عيبداره کيږي او بدرنگي پکښي راځي، او عيب او بدرنگي دهمغه اندامونو د زخمو سره مخصوص دي کوم چي زياتره وخت لڅ او ښکاره پرېښوول کيږي. او تاسي ته معلومه ده چي له انساني اندامو څخه مخ او سر عموماً ښکاره پرېښوول کيږي. نو ځکه د همدې دوو ځايو د زخم په محض اثر سره به مجروح کس معيوب شمېرل کيږي او د شريعت مذکوره احکام به صرف پر همدوی مرتب او منطبق کيږي، او له دوی څخه بغير نور اندامونه عموماً پټ ساتل کيږي، نو ځکه په هغوی کي خو به نه عيب ښکاره کيږي او نه به دهغه زخمونو سره مذکوره احکام متعلق کيږي. (احسن الهداية)

د زامو حکم او بيان

وَأَمَّا اللَّحْيَانِ او کوم چي دواړي زامي دي فَقَدْ قِيلَ: لَيْسَ مِنَ التَّوَجُّهِ نو ويل سوي دي چي هغوی له مخ څخه نه دي وَمَوْثُوقٌ مَّالِكٍ او هملدا دامام مالک رَجَعَهُ الله قول دی حَتَّى لَوْ وَجَدَ فِيهِمَا مَا فِيهِ أَرَشٌ مُّقَدَّرٌ تر دې چي که په زامو کي داسي زخم موجود سي چي په هغه کي ټاکل سوی ديت وي لَا يَجِبُ الْمُقَدَّرُ نو هغه ټاکل سوی ديت نه واجبيږي وَهَذَا إِلَّا أَنَّ التَّوَجُّهَ مُشْتَقٌّ مِنَ التَّوَاجُّهِ او دا ځکه چي وجه [مخ] له مواجعت [مخامخ کېدو] څخه مشتق دی وَلَا تَوَاجُّهٌ لِلنَّظَرِ فِيهِمَا او کتونکي کس لره په زامو کي مواجعت نسته إِلَّا أَنَّ عِنْدَنَا هُمَا مِنَ التَّوَجُّهِ خو زموږ په نهېز زامي له مخ څخه دي لَا تَصَالِحُهُمَا بِمِنْ غَيْرِ فَاصِلَةٍ ځکه دوی بغير له څه فاصلې دمخ سره متصله دي وَقَدْ يَتَحَقَّقُ فِيهِ مَعْنَى التَّوَاجُّهِ أَيْضًا او په دې کي دمواجعت [مخامخ کېدو] معنی هم ثابتيږي وَقَالُوا:

الْجَائِقَةُ تَخْتَصُّ بِالْجَوْفِ او مشايخ رَجَعَهُ الله فرمايي: چي جائفه زخم د جوف سره خاص دی جَوَفِ الرُّؤْسِ أَوْ جَوَفِ الْبَطْنِ [برابره ده] د سر جوف وي يا د نس جوف وي.

الغيات: ﴿اللحميان﴾ تشبیه دلخې ده: زامه، ژامه، مرغیسی. ﴿مُقَدَّرٌ﴾ د تفعیل د باب مفعول دی: اندازه کړی سوی، ټاکل سوی، ﴿المواجهة﴾ د مفاعله د باب مصدر دی: مخ د مخ سره مقابله کول. مخامخ کېدل (مخامخ والی)، ﴿جوف﴾ دشي دننه حصه. دننه خالیگاه.

تشریح: زامه (ژامه) په مخ کي داخله ده، که نه؟ په دې هکله د فقهاؤ اختلاف دی. دامام مالک رَجَعَهُ الله او بعضي مشايخو رایه داده چي زامه په مخ کي داخله نه ده. تر دې چي که دشجاج له اقسامو څخه هر زخم په زامه کي واقع سي، نو په دې زخم کي هغه دیت نه واجیږي کوم چي دشجاج په اقسامو کي ټاکل سوی دی؛ ځکه هغه دیت دشجاج یعنی دمخ او سر د زخمونو سره خاص دی او زامه په مخ کي داخله نه ده. ځکه وَجْه (مخ) له مواجهت (مخامخ والي) څخه مشتق ده او مخ ته په همدې بنا، وَجْه ویل کیږي چي دا حصه کتونکي ته مخامخ راځي، خو زامي کتونکي ته مخامخ نه راځي. نو ځکه زامي به په وَجْه يعني په مخ کي داخله نه وي او دمخ د زخمونو چي کوم دیت دی هغه به د زامي په زخم کي نه نافذیږي.

إلا أن عندنا إلخ: صاحب هدایې رَجَعَهُ الله فرمايي چي زموږ په نېز زامي په مخ کي داخله دي: ځکه چي زامي له څه فاصلې او پیلټون څخه بغیر دمخ سره متصله دي. او په زامو کي هم د مواجهت معنی موجوده ده. لهندا زامي به په مخ کي داخله او شامله وي او کوم حکم چي دمخ د زخمونو دی. هغه حکم به د زامي د زخمونو هم وي.

وقالو الجائقة إلخ: فرمايي جائفه هغه زخم ته وایي کوم چي جوف ته ورسیري، برابره ده د سر جوف ته ورسیري او که د نس جوف ته ورسیري، له دې څخه معلومه سوه چي د جوف په اعتبار سره جائفه زخم هم په شجاج کي داخل دی. خو شَجَّة د سر او مخ د زخم سره خاص ده (یعني خاص د سريامخ زخم ته وایي)، او جائفه عام ده کوم چي له سر څخه بغیر د نس، ملا او سینې زخم لره هم شامله ده. له همدې څخه دا خبره هم څرگنده سوه چي دلته د جائفه ذکر پر خپل محل دی او بې خايه نه دی چي پر هغه اعتراض او نیوکه وسي. (احسن الهدایه)

د حکومت عدل تفسیر او تشریح

وَتَفْسِيرُ حُكُومَةِ الْعَدْلِ عَلَى مَا قَالَهُ الطَّحَاوِيُّ أَوْ دَحْكُومَةُ عَدْلِ تَفْسِيرٍ لَكِهْ خَرْنَكِهْ چي امام طحاوي رَجَبُ الله ويلي دي دادی أَنْ يَقُومَ مَنُوكَا بِذُنْ هَذَا الْأَثَرِ چي د مملوك قيمت دي ولگول سي بغیر له دغه اثر څخه [يعني يو وار دي د زخم له اثر څخه بغیر د غلام قيمت ته اندازه ولگول سي] وَيَقُومُ بِهِ هَذَا الْأَثَرُ او بيا دي د دغه اثر سره د هغه قيمت ولگول سي ثُمَّ يَنْظُرُ إِلَى تَفَاوُتِ مَا بَيْنَ الْقِيَمَتَيْنِ بيا دي د دواړو قيمتونو تر مینځ تفاوت ته وکتل سي فَإِنْ كَانَ نِصْفُ عُشْرِ الْقِيَمَةِ نو که هغه تفاوت [د غلام] د قيمت دلسمي حصې نصف وي يَجِبُ نِصْفُ عُشْرِ الذِّبَةِ نو د ديت دلسمي حصې نصف واجبيري وَإِنْ كَانَ زُبْعُ عُشْرِ او که [د قيمت] دلسمي حصې ربع [څلورمه حصه] وي فَرُبَّمَا عُشْرُ نو د څلورمي حصې ربع واجبيري وَقَالَ الْكَرْخِيُّ: يُنْظَرُ كَمْ مَقْدَارُ هَذِهِ السَّجَّةِ مِنَ الْمَوْضِحَةِ او امام كرخي رَجَبُ الله فرمايي: چي دي ته به كتل كيږي چي د دغه زخم مقدار څو دی له موضحه زخم څخه [يعني د دغه زخم مقدار به د موضحه زخم سره پرتله كيږي] فَيَجِبُ بِقَدَرِ ذَلِكَ مِنْ نِصْفِ عُشْرِ الذِّبَةِ نو د ديت دلسمي حصې څخه به د هغه په اندازه واجبيري لِأَنَّ مَا لَا نَصَّ فِيهِ يَرُدُّ إِلَى الْمَنْصُوصِ عَلَيْهِ ځكه د كوم شي په هكله چي نص نه وي هغه دمنصوص عليه طرف ته واپس كول كيږي.

اللفات: ﴿يُقُومُ﴾ د تفعل له بابه د مضارع مجهولي صيغه ده: قيمت لگول او ټاكل. د قيمت اندازه

لگول. ﴿مَنْصُوصٌ عَلَيْهِ﴾ د كوم شي په باره كي چي نص وارد سوي وي.

تشریح: مخکي څو ځله ستاسي مخ ته د حکومت عدل اصطلاح تېره سوې ده. په دې عبارت كي د سراو مخ له زخمونو څخه په موضحه زخم كي د حکومت عدل تفسیر او مطلب بيانوي چي له هغه څخه په نورو ځايو كي هم د حکومت عدل مطلب په فهم كي راځي، دلته مصنف رَجَبُ الله دوه تفسیرونه بيان کړي دي چي له هغوی څخه اول تفسیر د امام طحاوي رَجَبُ الله دی، حاصل يې دادی چي د امام طحاوي رَجَبُ الله د بيان مطابق د حکومت عدل مطلب دادی چي د غير مجروح غلام د قيمت او د مجروح غلام د قيمت په مینځ كي چي كوم فرق وي هاغه حکومت عدل دی، مثلاً که د غير مجروح غلام قيمت ۱۰۰۰ درهمه وي او د مجروح غلام قيمت ۹۵۰ درهمه وي نو په دواړو كي چي كوم ۵۰ درهمه فرق دی، داغه حکومت عدل دی او دا پنځوس درهمه د غير مجروح غلام د ټوله

قیمت د عشر نصف دی یعنی شلمه حصه یې ده، نو ځکه د ټوله دیت نیم عشر یعنی شلمه حصه به واجب وي چي د هغه مقدار پنځه اوبښان دي او که د مجروح غلام او غیر مجروح غلام تر مینځ فقط ۲۵ درهمه فرق وي، نو څرنگه چي دا د غلام د قیمت خلو پنځمه حصه ده، نو ځکه د دیت به هم خلو پنځمه حصه واجب وي چي د هغه مقدار دوه نیم اوبښان دي، لڼده دا چي د مجروح او غیر مجروح غلام په قیمتونو کي چي څومره فرق وي، په هاغه حساب سره به په دیت کي هم فرق کول کیږي.

په بله وینا: دامام طحاوي رَحْمَةُ اللهِ د قول مطلب دا دی چي مثلاً یو آزاد کس زخمي کړل سو، نو اوس به دې ته کتل کیږي چي که بالفرض هغه غلام وای نو له دغه زخم څخه بغیر به د هغه قیمت څومره وای یعنی قیمت ته به یې اندازه لگول کیږي، بیا مثلاً که په اندازه لگولو سره دا معلومه سوه چي د هغه قیمت به زر درهمه وای او د دغه زخم په وجه به د هغه قیمت پنځوس درهمه کم سوي وای او ۹۵۰ درهمه به وای، نو په دواړو قیمتونو کي پنځوس درهمه فرق راغلی او دا پنځوس درهمه د هغه د ټوله قیمت د عشر نصف یعنی شلمه حصه ده، نو په داسي صورت کي د ټوله دیت نصف عشر یعنی پنځه اوبښان واجبېږي، او که ددوی تر مینځ صرف پنځویشتمه درهمه فرق راوېځي، نو بیا د دیت خلو پنځمه حصه واجبېږي یعنی دوه نیم اوبښان، وټس - له هذا.

وقال الکرمی إلخ: د حکومت عدل د تفسیر په باره کي دامام کرخي رَحْمَةُ اللهِ د قول حاصل دا دی چي د کوم شي په هکله نص موجود نه وي (یا په وینا دا چي کوم شي غیر منصوص وي)، نو د هغه د حکم معلومولو طریقه دا ده چي هغه به د منصوص علیه شي و طرف ته گرځول کیږي او د هغه سره به یې حساب لگوي او د هغه مطابق به یې مقدار متعینول کیږي.

نو دلته د موضوعه نص په هکله نص موجود دی چي په موضعه زخم کي نصف عشر واجب دی کوم چي پنځه اوبښان دي، نو اوس به دې ته کتل کیږي چي کوم زخم په سړي کي واقع سوی دی په هغه زخم او موضعه زخم کي څومره فرق دی، که چیري هغه زخم تر موضعه نصف کم وي (یعني تر موضعه زخم نیمايي کم او کوچنی وي)، نو بیا د نصف عشر هم نصف یعنی ربع عشر (یا په بله وینا دا چي د عشر څلورمه حصه) واجبول کیږي کوم چي دوه نیم اوبښان کیږي، او که هغه زخم تر موضعه زخم ډېر کم او کوچنی وي مثلاً هغه د موضعه زخم پنځمه حصه کیږي نو بیا به د نصف عشر پنځمه حصه یعنی فقط یو اوبښ واجبول کیږي، وټس - علی هذا چي په همدې حساب او تناسب سره به د دیت فیصله کیږي. (احسن الهدایه، اشرف الهدایه)

فَصْلٌ

(با) فصل (له سر او مخ څخه بغير دنورو زخمونو په بيان كي) دی

تشریح: څرنګه چي اطراف او اعضاء د وضع او حکم په اعتبار له سر او مخ څخه جلا دي، نو ځکه صاحب د کتاب رَجَبُ اللَّهِ د هغوی احکام او مسائل په جلا فصل کي بيان کړي دي.

د گوتو د دیت مقدار

وَلِأَصَابِعِ الْيَدَيْنِ نِصْفُ الْبَيْتَةِ او د يوه لاس په ټولو [پنځو] گوتو کي نيم ديت [واجب] دی لَأَنَّ فِي كُلِّ إِصْبَعٍ عَشْرَ الْبَيْتَةِ ځکه چي په هره گوته کي د ديت لسمه حصه [واجب] ده عَلَى مَا رَوَيْنَا د هغه حديث مطابق کوم چي موږ [مخکي] روايت کړی فَكَانَ فِي الْخَنَسِ نِصْفُ الْبَيْتَةِ نو ځکه په پنځو گوتو کي به نيم ديت [واجب] وي وَلَأَنَّ فِي قَطْعِ الْأَصَابِعِ تَقَوُّتُ جَنْسٍ مُنْفَعَةٍ الْبَطْشِ او ځکه چي د ټولو گوتو په پرېکولو کي د جنس منفعت فوتول بڼه وَهُوَ الْمُوجِبُ او همدا [جنس منفعت فوتول] د ديت واجبونکي دي عَلَى مَا مَرَّ لکه [مخکي] چي تېر سوو فَإِنْ قَطَعَهَا مِمَّ الْكَفِّ او که ټولي گوتي د ورغوي سره پرېکړي فَفِيهِ أَيْضًا نِصْفُ الْبَيْتَةِ نو په دې کي هم نيم ديت [واجب] دی لِقَوْلِهِ النَّبِيُّ ①: وَفِي الْيَدَيْنِ الْبَيْتَةُ وَفِي إِحْدَاهُمَا نِصْفُ الْبَيْتَةِ د نبي ﷺ د دې فرمان په وجه: او په [پرېکولو] دواړو لاسو کي ديت دې او په يوه لاس کي نيم ديت دی وَلَأَنَّ الْكَفَّ تَبَهُ لِلْأَصَابِعِ او ځکه چي ورغوی د گوتو تابع دی لَأَنَّ الْبَطْشَ بِهَا ځکه چي نيول د همدې گوتو په ذريعه کيږي.

اللفات: ﴿البطش﴾ مصدر دی، له نصر او ضرب دواړو څخه راځي؛ نيول (په لاس سره يوشی نيول او اخيستل)، ﴿الکف﴾ ورغوی، د لاس تلی.

تشریح: **صورت د مسئلې:** دا دی چي د ديت په حکم کي شريعت دواړه لاسونه يو اندام گرځولي دي همدارنګه د دواړو لاسونو لس سره گوتي يې يو اندام گڼلي دي، اوس ښکاره ده چي که څوک د

دواړو لاسونو لاس سره گوتي پرېکړي. نو پر هغه به ټوله دیت واجب وي او که دیوه لاس پنځه سره گوتي پرېکړي. نو پر هغه به نصف دیت واجب وي؛ ځکه په هره گوته کي ددیت عشر (لسمه حصه) واجب ده کوم چي لس اوښان کيږي. لهندا په پنځو گوتو کي به ددیت نصف یعنی نیم دیت واجب وي او نیم دیت پنځوس اوښان کيږي.

ولأن البطش الخ: په دې هکله بل دلیل دادی چي که دیوه لاس پنځه سره گوتي پرېکړل سي. نو په دې سره دیو شي د نیولو او را اخیستلو منفعت بالکل ختمیږي او دیواندام جنس منفعت فوتول د دیت موجب دي. لېکن څرنگه چي دیوه لاس د گوتو په پرېکولو سره نیم منفعت فوتیږي. نو ځکه دیت به هم نیم واجب وي.

فإن قطعها الخ: ددې حاصل دادی چي که خودیوه لاس د گوتو سره ورغوی هم پرېکړي. نو په دې صورت کي هم نیم دیت واجبیږي او هغه نیم دیت د گوتو عوض کیږي. پاته سو ورغوی نو د هغه په عوض کي نور دیت نه واجبیږي؛ ځکه دلته دبطش (نیولو) منفعت فوت سوی دی او ورغوی د بطش په منفعت کي د گوتو تابع دی او د تابع په عوض کي ضمان (تاوان) نه واجبیږي. نو ځکه په دې صورت کي فقط د قطع الأصابع ضمان واجب دی. او د قطع الکف په عوض کي هېڅ شی نه واجبیږي.

د لیخي پر نیمايي د لاس پرېکولو بیان

وَإِنْ قَطَعَهَا مَعَ نِصْفِ الشَّاعِدِ أَوْ كَهَ غُوتِي پَرېکړي سره د نیمايي لیخي قَفْسِ الْأَصَابِعِ وَالْكَفِّ نِصْفِ الذِّبَّةِ نو [د طرفینو په نږه] په گوتو او ورغوي کي نیم دیت دی وَفِي الرِّيَازَةِ حُكْمُهُ عَدْلٍ اوله هغه څخه په زیات کي [یعني په لیځه کي] حُكْمُهُ عَدْلٌ دى وَهُوَ رَايَةٌ عَنْ أَبِي يُوسُفَ او همدا له امام ابو یوسف رَحِمَهُ اللهُ څخه یو روایت دی وَعَنْهُ ۞ أَنَّ مَازَادَ عَلَى أَصَابِعِ الْيَدِ وَالرَّجْلِ اوله امام ابو یوسف رَحِمَهُ اللهُ څخه بل روایت دادی چي د لاس او پښې کوم مقدار چي پر گوته زائد دی فَهُوَ تَبَعٌ إِلَى الْمَنْكِبِ وَإِلَى الْفَخِذِ نو هغه [د گوتو] تابع دی تر اوږو او ورنو پوري لِأَنَّ الشَّرْمَ أَوْ جَبَّ فِي الْيَدِ الْوَاجِدِ نِصْفِ الذِّبَّةِ ځکه چي شریعت په یوه لاس کي نیم دیت واجب کړی دی وَالْيَدُ اسْمٌ لِهَذِهِ الْجَارِحَةِ إِلَى الْمَنْكِبِ او لاس [له گوتو څخه] تر اوږې پوري ددغه آلي نوم دی فَلَا يُزَادُ عَلَى تَقْدِيرِ

❦ القول الواجب: قول الطرفين رَحِمَهُمَا اللهُ، لأن قولهما قول المتن، ولما الرجوع عند عدم ترجيح الصريح. [القول

الشَّجَرُ نوځکه پر شرعي تقدیر به زیاتوب نه کیږي وَنَهْمَا: اَنْ اَلَيْدَ اِنَّهٗ بَاطِلَةٌ او د طرفینو رَجْمَهُمَا الله دلیل دادی: چي لاس د نیولو والا آله ده (چي په هغه سره شیاز نیول کیږي او را اخیستل کیږي) وَالْبَطْشُ يَتَعَلَّقُ بِالْكَفِّ وَالْأَصَابِعُ دُونَ الذَّرَاعِ او نیول د ورغوي او گوتو سره متعلق دي. نه د ذراع سره فَلَمْ يُجْعَلِ الذَّرَاعُ تَبَعًا لِحَقِّ الشَّصَيْنِ نوځکه د ضمان (دیت) لازمولو په حق کي به ذراع تابع نه گرځول کیږي وَلَئِنَّهٗ لَا وَجْهَ اِلَّا اَنْ يَكُونَ تَبَعًا لِأَصَابِعِ او ځکه چي د دې هیڅ وجه نسته چي ذراع (او لیځه) د گوتو تابع وگرځول سي لِأَنَّ يَبْنِيهَا عُضْوًا كَامِلًا ځکه د دوی دواړو تر مینځ یو کامل اندام (ورغوی) موجود دی وَلَا اِلَّا اَنْ يَكُونَ تَبَعًا لِكَفِّ او نه د دې څه وجه سته چي ذراع د ورغوي تابع سي لِأَنَّهُ تَابِعٌ ځکه چي ورغوی تابع دی وَلَا تَبِعٌ لِلشَّصِ او تابع لره تابع نه وي.

اللفات: ﴿ساعدا﴾ لیځه. مابین البرق الی الکف من الاعلى (یعني له څنځکلو څخه تر ورغوي پوري ددغه حصې پورتي او ښکارني طرف ته ساعد وائي). ﴿الذراع﴾ لاس د گوتو له سرو څخه تر څنځکلي پوري. مابین البرق الی أطراف الأصابع، ﴿حکومة عدل﴾ د عدل فیصله. د دې وضاحت مخکي وسو (د فصل فی الشجاج په آخر کي). ﴿باططشة﴾ د نصر او ضرب له بابه د واحد مؤنث فاعل صیغه ده: نیونکی. را اخیستونکی. **تشریح:** صورت د مسئلې: دادی که څوک د یو چا لاس د لیځي پر مینځ پرېکړي چي د هغه سره ورغوی او گوتي ټوله پرېکړل سي، نو په دې سلسله کي د طرفینو رَجْمَهُمَا الله مسلک دادی چي په گوتو او ورغوي کي څو نیم دیت واجب دی او په لیځه کي حکومت عدل واجب دی او همدا له امام ابو یوسف رَجْمَهُ الله څخه یو روایت هم دی.

له امام ابو یوسف رَجْمَهُ الله څخه بل روایت دادی چي په دې صورت کي فقط نیم دیت واجب دی. نور هیڅ څه واجب نه دي: ځکه په لاس او پښه کي گوتي اصل دي او د لاس د گوتو سره ځبي کوم ورغوی، لیځه او بازو دي هغه تر اوږې پوري ټوله د گوتو تابع دي (په لنډه وینا دا چي ذراع او بازو ټوله د گوتو تابع دي)، همدارنګه په پښه کي گوتي اصل دي او د گوتو د پاسه چي کومه حصه ده هغه تر وړنو پوري د پښې د گوتو تابع ده. لهذا کله چي د ورغوي او لیځي حصه د گوتو تابع ده، نو دلته به صرف د گوتو د پرېکولو په بدله کي دیت واجبیږي. او له هغه څخه بغیر د قطع الکف والساعد په وجه به دیت یا حکومت عدل نه واجبیږي: ځکه هغوی د گوتو تابع دي او د تابع لپاره ضمان نه واجبیږي.

ولهما إلخ: د طرفینو رَجْتَهُمَا الله دلیل دا دی چي لاس د نیولو آله ده او د نیولو کار په گوتو او ورغوي دواړو سره ترسره کیږي. او پاته سو ذراع يعني لیځه او بازو نو د نیولو سره د هغه تعلق نسته. لهذا د ضمان واجبهلو په حق کي به ذراع د گوتو تابع نه گرځول کیږي؛ ځکه د تابع گرځولو لپاره یوه معقوله وجه پکاره ده او دلته د دې هیڅ وجه نسته چي ذراع د گوتو تابع وگرځول سي؛ ځکه د ذراع او گوتو تر مینځ ورغوی حائل دی او د دې هم هیڅ وجه نسته چي ذراع د ورغوي تابع وگرځول سي؛ ځکه ورغوی خو خپله د گوتو تابع دی او تابع لره تابع نه کیږي. نو ځکه په ضمان واجبهلو کي به ذراع نه خو د گوتو تابع گرځول کیږي او نه د ورغوي. او کوم نیم دیت چي واجب دی، هغه به صرف د گوتو په عوض کي وي او د ذراع لپاره به جلا حکومه عدل واجب وي. (احسن الهدایه)

له مړوند څخه د لاس پر ټکولو بیان

قَالَ: وَإِنْ كَلَّمَ الْكَفَّ مِنَ الْفُضْلِ فَرَمَائِي: او که ورغوی له بند [مړوند] څخه پر بکري وَفِيهَا أَصْبَعٌ وَاحِدَةٌ او په هغه کي یوه گوته وي فَفِيهِ عَشْرُ الذِّبَّةِ نو په دې کي د دیت لسمه حصه [واجب] ده إِنْ كَانَ إِصْبَعَيْنِ او که دوې گوتي وي قَالَ عُسْ نو خمس [واجب] دی وَلَا شَيْءَ فِي الْكَفِّ او په ورغوي کي هیڅ شی نسته وَهَذَا عِنْدَ ابْنِ حَنِيفَةَ او دا د امام صاحب رَجْتَهُ الله په نېز دي وَقَالَ: يُنْقَضُ إِلَى أَزْرِ الْكَفِّ وَالْإِصْبَعِ او صاحبین رَجْتَهُمَا الله فرمائي: د ورغوي او گوتي ضمان [اودیت] ته به کتل کیږي فَيَكُونُ عَلَيْهِ الْأَكْثَرُ نو پر هغه [قاطع] به اکثر یو واجب وي [يعني د کوم یوه د ارش مقدار چي زیات وي، هغه پر قاطع واجیږي] وَيَدْخُلُ الْقَلِيلُ فِي الْكَثِيرِ او قلیل به په کثیر کي داخل کیږي لِأَنَّهُ لَا وَجْهَ إِلَى الْجَنِّيمِ بَيْنَ الْأَرْشَيْنِ ځکه د دواړو ضمانتونو جمع کولو لره هیڅ وجه نسته [يعني ممکن نه دي] لِأَنَّ الْكُلَّ شَيْءٌ وَاحِدٌ ځکه ټوله یوشی دي وَلَا إِلَا إِهْدَارُ أَحَدِهِمَا او نه له دوی څخه دیوه د ضمان هلر گرځولو [معاف کولو] لره څه وجه سته لِأَنَّ كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا أَصْلٌ مِنْ وَجْهِ ځکه له دوی دواړو [کف او اصابع] څخه هر یو په یوه اعتبار سره اصل دی فَرَجَحْنَا بِالْكَثَرَةِ نو ځکه موږ په کثرت سره [اکثريو لره] ترجیح ورکړه وَلَهُ: أَنَّ الْأَصَابِعَ أَصْلٌ وَالْكَفُّ تَابِعٌ حَقِيقَةٌ وَشَرْعًا د امام صاحب رَجْتَهُ الله دلیل دا دی: چي د حقیقت او شرع دواړو په اعتبار سره گوتي اصل دي او

ورغوی تابع دی إِنَّ الْبَطْشَ يَقُومُ بِهَا ځکه چې نیول په همدې ګوتو سره قائمېږي [واقع کېږي] وَأَوْجَبَ الشَّرْعُ فِي إِصْبَعٍ وَاحِدَةٍ عَشْرًا مِنَ الْإِبِلِ او شرع [شرعت] په یوه ګوته کې لس اوبښان واجب کړي دي وَالْتَرْجِيحُ مِنْ حَيْثُ الذَّاتِ وَالْحُكْمُ أَوَّلُ مِنَ التَّرْجِيحِ مِنْ حَيْثُ مَقْدَارُ التَّوَاجِبِ او ذات او حکم په اعتبار ترجیح ورکول غوره دي دمقدار واجب په اعتبار له ترجیح ورکولو څخه.

اللغات: ﴿مفصل﴾ بند، دوو هلوونو د یو ځای کېدلو ځای، ﴿أرش﴾ ضمان او جرمانه، دیت (یعنې هغه دیت کوم چې د مادن النفس والجنایت په بدله کې لازم سي).

تشریح: صورت د مسئلې: دادی که څوک له بند او مړوند څخه د بېل چا ورغوی پرېکړي او په هغه ورغوي کې صرف یوه ګوته وي، نو دامام صاحب رَجَعَهُ الله په نهېز پر قاطع صرف دیوې ګوتي دیت یعنې د دیت عشر (لسمه حصه) واجبیږي چې دهغه مقدار لس اوبښان دي او که په ورغوي کې دوې ګوتي وي، نو پر قاطع د دیت خمس (پنځمه حصه) واجبیږي یعنې شل اوبښان.

ددې په خلاف د صاحبینو رَجَعَهُ الله مسلك دادی چې د ورغوي ضمان او د ګوتو ضمان (دیت) به د یو بل سره انداز کول کیږي او د کوم یوه ضمان چې زیات وي، هاغه پر قاطع واجبیږي، مثلاً د یوې ګوتي دیت د دیت عشر دی یعنې لس اوبښان، او دیوازي ورغوي ضمان حکومت عدل دی یعنېو که فقط ورغوی پرېکړل سوي وای نو پر قاطع به حکومت عدل واجبیږي (کوم چې د ګوتي له دیت څخه کمېدلای هم سي او زیاتېدلای هم سي)، نو اوس به دې ته کتل کیږي چې په لسو اوبښانو او حکومت عدل کې د کوم یوه مقدار زیات دی، هر یو چې زیات وي نو هاغه به واجبول کیږي او قلیل به په کثیر کې داخلول کیږي.

لکه یو څوک چې د بېل چا سر زخمی کړي چې دهغه په وجه یې ورېښتان هم ورژسېږي، نو دلته هم اکثر مقدار واجب دی او قلیل په کثیر کې داخلېږي، نو همداسې به په مذکوره صورت کې هم کیږي.

د صاحبینو رَجَعَهُ الله دلیل دادی چې دلته داڅو ممکنه نه ده چې د ګوتي دیت جلا ځنې واخیستل سي؛ ځکه دواړه دیوه شي په شېر دی، لهناد ورغوي دیت بعینه د ګوتي دیت دی او د ګوتي دیت بعینه د ورغوي دیت دی، لنه دا چې دوی دواړه دیوه شي (شي واحد) په شېر دي، نو ځکه ترجیح بالکثرة به کیږي (چې د کوم یوه مقدار زیات وي، هغه لږه به ترجیح وي او هاغه به واجبول کیږي).

او دا هم ممکنه نه ده چي فقط د یوه په دیت اکتفاء وسي او د بل یوه دیت هدر او معاف وگرځول سي. ځکه په یوه اعتبار دوی دواړه سره جلا او هریو اصل دي. ورغوی په دې اعتبار اصل دی چي گوتي په هغه سره قائم دي او گوتي په دې اعتبار اصل دي چي اصل دبطش (نیولو) منفعت د همدوی په وجه حاصل دی.

لهذا کله چي اول او دویم دواړه صورتونه باطل وگرځېدل. نو ځکه موږ کثرت لره تر جیح ورکړه او هغه مو راجح او واجب کړی او لږ لږ مو په کثیر کي داخل وگرځوی.

وله إلخ: دامام صاحب دلیل دادی چي حقیقت او شریعت دواړو په اعتبار سره گوتي اصل دي او ورغوی تابع دی. گوتي حقیقتاً ځکه اصل دي چي په همدوی سره د نیولو منفعت حاصلیږي، او شرعاً ځکه اصل دي چي شریعت دیوې گوتي لپاره د لسو اوبنانو دیت مقرر کړی دی. ددې په خلاف ورغوی خو نه د گوتو په مقابله کي حقیقتاً اصل دی او نه د قطع الکف په بدله کي د شریعت له طرفه څه دیت ټاکل سوی دی، بلکي د هغه په بدله کي په قیاس سره حکومت عدل واجبول کیږي ځکه په کوم صورت کي چي تقدیر شرعاً ثابت نه وي. نو هغه تقدیر په قیاس او رایه سره ثابتیږي (او په کوم څه چي کي شرعاً تقدیر ثابت وي. هغه په نص سر ثابتیږي. چي هغه دلته قطع الاصابع دی چي دیت یې شرعاً یعنی په نص سره ثابت دی). او قیاس د نص نه سي معارض کېدلای، نو په کوم یوه کي چي تقدیر شرعي وي. هغه ته به پر مقدار قیاسي ترجیح حاصله وي. او اصول دادی چي د حقیقت او جگم شرعي په اعتبار سره شي ته ترجیح ورکول له دې څخه ډېر غوره دي چي د مقدار واجب یعنی د قلت او کثرت په اعتبار سره ترجیح ورکول سي. او څرنګه چي گوتي د حقیقت او شریعت دواړو په اعتبار سره اصل دی، نو ځکه په دیت واجبهلو کي به هم گوتي اصل وي او د گوتي چي کوم دیت وي، صرف هابه پر قاطع واجب وي. (احسن الهدایه. اشرف الهدایه)

که په لاس کي درې گوتي وي نو د هغه حکم

وَلَوْ كَانَ فِي الْكَفِّ ثَلَاثَةُ أَصَابِعٍ أَوْ كَهْ بِه وَرَغْوِي كِي درې گوتي وي يَجِبُ أَنْ أَرُشَ الْأَصَابِعِ نو د گوتي دیت واجبیږي وَلَا تَقَعُ فِي الْكَفِّ بِالْإِجْتِمَاعِ او په ورغوي کي بالاتفاق هیڅ شی نسته لِأَنَّ الْأَصَابِعَ أَصُولٌ فِي الشَّقْوَمِ ځکه په متقوم والي کي گوتي اصل دي وَلِلْأَكْثَرِ حُكْمُ الْكُلِّ او اکثر لره د کُل حکم حاصل دی فَانْتَشَبَتْ الْكَفُّ نو [هغه درې] گوتي به ورغوی [د ځان] تابع وگرځوي كَمَا إِذَا كَانَتْ الْأَصَابِعُ قَائِمَةً بِأَنْبَرِهَا لَكِه كَلِه چي ټولي گوتي قائمه [موجوده] وي قَالَ: وَفِي الْإِصْبَعِ الزَّائِدَةِ

حُكُومَةُ عَدَلٍ فرمايي: په زائده گوته کي حکومت عدل اراحب ادي تَشْرِيفًا لَدَيْنِ دانسان د تعظيم
 [او احترام] په خاطر لَئِنَّ جُزْءً مِّنْ يَدِهِ ځکه زائده گوته ايم] دانسان د لاس يو جزء ده وَبِئَکُنْ لَا
 مُنْفَعَةَ فِيهِ وَلَا زِيَّةً لېکن په هغې کي نه څه منفعت سته او نه ښکلا سته وَكَذَلِكَ السُّنُّ الشَّاعِيَّةُ
 او همدارنگه زائد غاښ [د هغه هم دغه حکم دی] لِنَا قُلْنَا د هغه دليل په وجه کوم چي [اوس] موږ ذکر
 کړی [يعني لَئِنَّ جُزْءً مِّنْ يَدِهِ... فانس الشاعية جزء من فیه...].

اللفات: ﴿التَقَوُّم﴾ د تفعل د باب د مصدر دی: متَقَوِّم کېدل (قيمتداره کېدل). ارزښتمن کېدل.
 ﴿استتبع﴾ د استفعال له باب د واحد مؤنث غائب ماضي صيغه ده: د يوشمې د تابع کولو طلب کول.
 تابع گرځول، ﴿تشریف﴾ د تفعل د باب د مصدر دی: تعظيم کول، عزت ورکول، ﴿الشاعية﴾ د
 سمع له باب د مؤنث فاعل صيغه ده: زائد غاښ (اضافي غاښ). کما قال صاحب الحاشية: الشاعية:
 الزائدة أي التي يخالف نسبتها نبت غيرها من الأسنان (يعني چي له نورو غاښونو څخه زائد وي اوله
 هغوی څخه بېل او عليحده راوتلی وي).

تشریح: دا عبارت د مخکيني عبارت سره مربوط دی، حاصل يې دادی چي که په ورغوي کي درې
 گوټي وي، نو بالا جماع درې (۳) اوښان واجبيږي او دورغوي په عوض کي هيڅ شى نه واجبيږي:
 ځکه دا څو مسلمې قاعده ده چي په تقوّم کي همدا گوټي اصل دي اولته اکثره گوټي موجوده دي:
 ځکه درې د پنځو اکثره حصه ده، نو ځکه گوټي به ورغوی د خپل ځان تابع کړي، لکه څرنگه چي
 که ټولي گوټي موجوده وي، نو بيا هم صرف پنځه اوښان واجبيږي او دورغوي په بدله کي هيڅ
 شى نه واجبيږي.

قال في الإصحاح الزائدة إلخ: ددې حاصل دادی چي که د چا په يوه لاس کي شپږ گوټي وي، بيا يو
 څوک مثلاً خالد هغه شپږمه زائده گوته ور پرېکړي، نو څرنگه چي د هغې سره نه منفعت متعلق دی
 او نه په هغې کي جمال او ښکلا سته، نو ځکه ارش خونې واجبيږي خو څرنگه چي هغه زائده گوته
 هم دانسان د لاس جزء ده، نو د تکریم انساني او دانسان د تعظيم په خاطر په هغه کي حکومت عدل
 واجبيږي.

همدا حکم د زائد غاښ هم دی، مثلاً د چا د يوه غاښ پر ځای دوه غاښه راشنه سوي وي، بيا
 خالد هغه زائد غاښ ور وکاري، نو دلته هم پر خالد حکومت عدل واجبيږي، د همدې پورتنې دليل په
 وجه.

د کوچني بچي د اندامونو د ديت بيان

وَلَيْ عَيْنٍ الشَّيْءِ وَذَكَرَهُ لِسَانُهُ إِذَا لَمْ تُغْلَمْ صِحَّتُهُ حُكُومَةُ عَدَلٍ او د بچي په سترگه، ذکر او ژبه کي کله چي د هغه [هريوه] روغوالی معلوم نه وي حکومت عدل [واجب] دی وَقَالَ الشَّافِعِيُّ: تَجِبُ فِيهِ دِيَّةٌ كَامِلَةٌ او امام شافعي رَجَبَهُ الله فرمايي: چي په هغه [يعني په سترگه، ذکر او ژبه (هريوه)] کي پوره ديت واجب دی لَأَنَّ الْغَالِبَ فِيهِ الصِّحَّةُ ځکه په هغه کي روغوالی غالب دی فَأَشْبَهَ قَطْعَ النَّارِ وَالْأَذُنِ نو دا د پزي د نرمۍ او د غوږ پر پکولو سره مشابهه سوه وَلَنَا: أَنَّ الْمُقْصُودَ مِنْ هَذَا الْأَعْضَاءِ الْمُنْتَفَعَةُ او زموږ دليل دا دی: چي له دې اندامونو څخه منفعت مقصود دی فَإِنْ لَمْ تُغْلَمْ صِحَّتُهَا لېکن که د دوی روغوالی معلوم نه وي لَا يَجِبُ الْأَرْشُ الْكَامِلُ بِالسَّيِّئِ نو د شک په وجه ټوله ديت نه واجبيږي وَالظَّاهِرُ لَا يَصْلُحُ حُجَّةً لِلْإِثْمِ او ظاهر [غالب] د شي لازمولو لپاره د حجت جوړېدلو صلاحيت نه لري بِخِلَافِ النَّارِ وَالْأُذُنِ الشَّائِضَةِ په خلاف د پزي د نرمۍ او دراپورته سوي غوږ [يا په بله وينا دا چي په خلاف د نرمۍ او د غوږ د پورتنۍ حصې] لَأَنَّ الْمُقْصُودَ هُوَ الْجَبَالُ ځکه [له دوی څخه] مقصود جمال وي وَقَدْ قُوَّتَهُ عَلَى الْكِبَالِ او قاطع دا جمال په کامله توگه فوت کړی دی وَكَذَا لَوْ اسْتَهْلَ الشَّيْءُ او همدارنگه که بچی وژاري [نو په دې صورت کي هم حکومت عدل واجبيږي] لَأَنَّهُ لَيْسَ بِكَلَامٍ ځکه ژړل کلام نه دي وَأَيْشَاهُ مُجَرَّدُ صَوْتٍ بلکي هغه خو محض يو آواز دی وَمَقَرَّتُهُ الصِّحَّةُ فِيهِ بِالْكَلَامِ او په ژبه کي د روغوالي [يعني د ژبي دروغتيا] پېژندنه په کلام سره کيږي وَلِي الدَّكْرِ بِالْحَرَكَةِ او په ذکر کي د روغوالي پېژندنه په حرکت سره کيږي وَلِي الْعَيْنِ بِمَا يُسْتَدَلُّ بِهِ عَلَى النَّظَرِ او په سترگه کي د روغوالي پېژندنه په هغه شي سره کيږي چي په هغه سره پر ليدلو دليل ونيول سي [چي سترگه ليدل کولای سي] فَيَكُونُ حُكْمُهُ بَعْدَ ذَلِكَ حُكْمُ الْبَالِغِ فِي الْقَصْدِ وَالْخَطَا نو تر دې وروسته به د بچي حکم د بالغ حکم وي په عمد او خطاء [دواړو صورتونو] کي.

اللغات: ﴿الشاخصة﴾ دفتح له بابۀ د مؤنث فاعل صيغه ده: هغه څه کوم چي له خپل ځايه بهر راوتلی وي، راپورته سوی، راښکاره، ﴿استهمل﴾ داستعمال دباب ماضي ده: د پيدايښت په وخت کي د بچي چيغه وهل، د پيدايښت پر مهال د کوچني ژړل او آواز ايستل.

تشریح: عبارت حاصل دادی چې که د یو کوچني بچي په هکله دا معلومه وي چې هغه لیدل با خبري کولای سي یا ذکر يې حرکت کولای سي، نو دا دسترگي او ژبي او ذکر د روغوالي او صحت نښه ده، نو ځکه په داسي صورت کي بالاتفاق پوره دیت واجبیږي.

لېکن که تر اوسه د هغوی روغوالی او صحت معلوم سوی نه وي بیا یو څوک هغه ور پرېکړي، نو په دې صورت کي دامام شافعي رَحْمَهُ اللهُ اختلاف دی، هغه فرمایي چې څرنگه دلته غالب او ښکاره همدا ده چې دغه اندامونه به روغ وي، نو پر همدې بنیاد لکه د پزي په نرمۍ او په غوږ کني چې دیت واجبیږي، نو همداسي به په مذکوره اندامو (سترگه، ژبه او ذکر) کي هم دیت واجبیږي.

ولنا إلخ: زموږ مسلک دادی چې دیت نه واجبیږي، بلکي حکومت عدل واجبیږي. په دې هکله زموږ دلیل دادی چې په سترگه، ذکر او ژبه کي منفعت مقصود دی، او ددوی منفعت هغه وخت حاصلیږي کله چې یې روغوالی معلوم وي (یعني چې دا معلومه وي چې د بچي سترگه، ژبه او ذکر کار کولای سي او روغ رمت دي)، او دلته د هغوی روغتیا معلومه نه ده، نو ښکاره ده چې له هغوی څخه د منفعت تحقق او صدور به هم معلوم نه وي، بلکي پکښي شک دی او د شک په وجه پوره دیت نه سي واجبول کېدای. نو ځکه دلته به د حکومت عدل په وجوب اکتفا کیږي.

پاته سو دامام شافعي رَحْمَهُ اللهُ دا دلیل چې غالب او ښکاره همدا ده چې دغه اندامونه به روغ وي، نو زموږ له طرفه د هغه جواب دادی چې غالب او ظاهر حجت خو کېدلای سي، لېکن د هغه په وجه پر بل چا حکم نه سي لازم کېدای، یعني هغه د الزام لپاره حجت نه دی.

بخلاف البارن إلخ: او امام شافعي رَحْمَهُ اللهُ چې مذکوره صورت د پزي پر نرمۍ او پر غوږ قیاس کړی دی، نو دا قیاس مع الفارق دی؛ ځکه د دواړو مقصود سره جلا دی، او د مذکوره اندامونو (یعني د ژبي وغیره) مقصود منفعت دی او د هغوی منفعت تر اوسه معلوم نه دی؛ ځکه چې تر اوسه د هغوی روغتیا نه ده معلومه سوي، او پاته سو نرمۍ او غوږ نو هغوی خو په بدن کي راپورته سوي حصې دي چې مقصود یې جمال دی او بچي ته په هغوی سره جمال حاصل دی، او قاطع په کامله توګه دا جمال فوت کړی دی، نو ځکه د نرمۍ او غوږ پرېکولو په صورت کي پوره دیت واجبیږي.

وکذالك لو استعمل إلخ: د دې حاصل دادی چې که د پیدایښت په وخت کي بچی چيغه وکړي او وژاري، او له دې څخه بغیر په بله ذریعه د هغه د ژبي روغتیا او صحت معلوم نه سي، نو په دې صورت کي صرف حکومت عدل واجبیږي؛ ځکه دا ژبا او محض یو آواز دی، څه کلام خو نه دی، او د ژبي

روغوالی په کلام سره معلومېږي او ذکر روغتیا په بنورښت سره معلومېږي او د سترګې روغتیا په داسې شي سره معلومېږي چې په هغه سره د سترګې پر دیداو لیدنه دلیل ونيول سي.

او کله چې ددې مذکور ه اندامونو سلامتي معلومه سي، نو بیا د بچي حکم د بالغ کس د حکم په څېر دی. لهندا عمداً پر بکولو په صورت کې به قصاص او د خطا پر بکولو په صورت کې به دیت واچېږي.

د سر د زخم په وجه عقل ختمېدل (حکم او تفصیل)

قَالَ: وَمَنْ شَجَّ رَجُلًا فرمایي: او څوک چې دیو سړي سر ور زځمي کړي فَذَهَبَ عَقْلُهُ أَوْ شَفُرَ رَأْسِهِ نو د هغه عقل ختم سي یا یې د سر ورېښتان ختم سي دَخَلَ أَرْضَ الْمَوْضِعَةِ فِي الدَّيَّةِ نو د موضعه ارش (هم) په دیت کې داخلېږي لِأَنَّ بِقَوَاتِ الْعَقْلِ تَبْطُلُ مَسْقَعَةُ جَبِيحِ الْأَعْضَاءِ ځکه د عقل فوتېدلو په وجه د ټولو اندامونو منفعت فوتېږي فَصَارَ كَمَا إِذَا أَوْضَحَهُ قَبَاتٌ نو داسې سو لکه څوک چې په یو چا کې موضعه زخم جوړ کړي (یا په بله رڼا دا چې په موضعه زخم سره یې زځمي کړي) او هغه مړ سي وَأَرْضُ الْمَوْضِعَةِ يَجِبُ بِقَوَاتِ جُزْءٍ مِنَ الشَّعْرِ او د موضعه ارش د ورېښتانو د څه حصې په فوتېدلو سره واچېږي حَتَّى لَوْ نَبَتَتْ تر دې چې که هغه څه ورېښتان (بیرته) راشنه سي يَسْقُطُ نو ارش ساقطېږي وَالدَّيَّةُ بِقَوَاتِ كُلِّ الشَّعْرِ او دیت د ټولو ورېښتانو په فوتېدلو سره واچېږي وَقَدْ تَعَلَّقَا بِسَبَبٍ وَاحِدٍ او دا دواړه (ارش او دیت) دیوه سبب سره متعلق دي فَدَخَلَ الْجُزْءُ فِي الْجُنَّةِ نو ځکه جزء به په کل کې داخلېږي كَمَا إِذَا قَطَعَ أَصْبَعٌ رَجُلٍ لکه کله چې دیو سړي گوته پر بکړي فَشَلَّتْ يَدَهُ نو د هغه سړي لاس شل سي وَقَالَ زَوْجِي: لَا يَذْخُلُ او امام زفر رَجَعَهُ الله فرمایي: چې (د موضعه ارش په دیت کې) نه داخلېږي لِأَنَّ كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا جَنَائَةٌ فِيمَا دُونَ النَّفْسِ ځکه له دوی دواړو څخه هریو په مادون النفس کې جنايت دی فَلَا يَتَذَخَّرُ نو ځکه په دوی کې به تداخل نه کېږي كَسَائِرِ الْجَنَائِيَّاتِ لکه نور جنايات ايعني لکه په نورو جناياتو کې چې تداخل نه کېږي | وَجَوَابُهُ مَا ذَكَرْنَاهُ او ددې جواب هاغه دی کوم چې موږ ذکر کړی دی.

اللفات: (شج) د ماضي صيغه ده، له نصر او ضرب دواړو څخه راځي: سر یا مخ زځمي کول (يعني هغه زځمي کولو او ماتولو ته وايي کوم چې په سر یا مخ کېږي واقع سي، دلته مراد سر زځمي کول دي د عقل په

قرینه سره)، ﴿یتد اخلان﴾ د تفاعل له بابو د تشبیه غائب مضارع صیغه ده: یو په بل کې داخلېدل، یو په بل نوتل.

تشریح: د عبارت له تشریح څخه مخکې په دې اصول ځان پوه کړئ! چې که د ضمان سبب یو وي او د جنایت محل هم یو وي او بیا هغه جنایت په خپل محل کې متعدي سې یعنې بل جنایت وگرځي، نو زموږ په نهېز صرف یو ضمان واجبیږي یعنې له دواړو ضمانو څخه چې کوم یو اکثر وي، هغه واجبیږي، لېکن دامام زفر رَجَته الله په نهېز د هر جنایت جلا ضمان واجبیږي. په بله وینا دا چې زید مثلاً د بل چا پر یو اندام جنایت وکړی مثلاً زخمي یې کړی، لېکن هغه جنایت دوه شیان ختم کړل چې له هغوی څخه دیوې ارش کم وو او د بل ارش زیات وو، نو په دې صورت کې اقل په اکثر کې (یا په بله وینا جزء په کل کې) داخلېږي، برابره ده هغه جنایت عمداً وي او که خطاءً وي، او که جنایت پر دوو جلا، جلا حصو واقع سي، نو تداخل نه کیږي، بلکې د هر یوې ارش جلا، جلا واجبیږي برابره ده جنایت عمداً وي او که خطاءً وي، دا تفصیل زموږ (یعنې دامام صاحب رَجَته الله وغیره) په نهېز دی. لېکن دامام زفر رَجَته الله مسلک دای چې دلته تداخل نه کیږي بلکې د هر جنایت جلا ارش واجبیږي.

صورت د مسئلې: دای چې که زید خطاءً دخالد سر ورمات او زخمي کړی، نو د سر ماتولو په وجه خو پر هغه (زید) د موضعه دیت واجب دی کوم چې د دیت نیم عشر دی (یعنې د دیت د لسمې حصې نصف کوم چې پنځه اوښان کیږي)، لېکن که د همدې زخم په وجه د مشجوج (خالد) عقل ختم سو یا د هغه د سر ورېښتان ختم سوه، نو بیا پر شاج (زید) باندې ټوله دیت واجبیږي، او څرنگه چې په ټوله دیت کې د دې زخم دیت یعنې د دیت نیم عشر هم داخل دی او هغه له ټوله دیت څخه کم (اقل) دی، نو ځکه دا نیم عشر هم په دې دیت کې داخلېږي (تداخل پکېږي کیږي)، او د هغه په بدله کې جلا میخ شی نه واجبیږي یعنې له دیت څخه بغیر نور نیم دیت زموږ په نهېز نه واجبیږي؛ ځکه کله چې د مشجوج (خالد) عقل ختم سو نو د ټولو اعضاؤ منافع فوت سول چې په هغوی کې سر هم داخل دی کوم چې مات کړی سوی دی، او څرنگه چې دیت د ټوله عقل په بدله کې دی او کل دی، نو ځکه په دې کل کې جزء یعنې د سر ماتولو چې کوم ارش دی هغه هم پکېږي داخلېږي، د دې مثال داسې دی لکه زید چې په خالد کې موضعه زخم جوړ کړی، نو پر زید خود د دیت نیم عشر واجب سو، لېکن که د نیم عشر تر اداء کولو مخکې هغه زخم سرایت وکړی او خالد مړ سو، نو اوس نیم عشر نه واجبیږي، بلکې ټوله دیت واجبیږي او په دې ټوله دیت کې د دیت نیم عشر هم داخلېږي (یعنې تداخل پکېږي کیږي، نو همداسې به په مذکوره مسئله کې هم تداخل کیږي).

وأرش الموضحة إلخ: صاحب د کتاب رَجَعَهُ اللهُ په کُل کي د جزء داخلېدلو نور وضاحت کوي فرمايي چي د موضحة ارش او ضمان سمدستي واجب نه دی بلکي پر دې خبره موقوف دی چي په آينده کي ورېښتان راشنه نه سي، لېکن که څه ورېښتان ختم سي او وروسته بيرته راشنه سي نو د موضحة ارش ساقطېږي، او ديت هم د ټولو ورېښتانو په دايمي توگه ختمېدلو سره واجبيږي؛ او څرنگه چي دلته د موضحة ارش او ديت دواړه په يوه سبب سره واجبيږي يعني د ورېښتانو د فوتېدلو په وجه او هواره په يوه محل کي ثابتېږي يعني په سر کي، نو جزء يعني د موضحة ارش به په کُل يعني د ټولو ورېښتانو په ديت کي داخلېږي، او جزء عليحده نه واجبيږي. د دې مثال داسي دی لکه څوک چي د بل چا گوته پر پکړي، نو ښکاره ده چي پر قاطع د يوې گوتي ديت يعني د ديت عشر واجب دی (کوم چي لس اوښان کيږي)، لېکن که دا زخم سريات وکړي او دهغه لاس فلج او شل سي، نو بيا پر قاطع د ټوله لاس ديت يعني نيم ديت واجب دی (کوم چي پنځوس اوښان کيږي) او د گوتي چي کوم ديت دی (يعني لس اوښان) هغه د لاس په ديت کي داخلېږي؛ ځکه هغه اقل دی او د لاس ديت اکثر دی، نو ځکه اقل په اکثر کي داخلېږي يعني تداخل پکښي کيږي (نو همداسي به په مذکوره مسئله کي هم تداخل کيږي).

وقال زفر إلخ: په شروع کي موږ وويل چي دامام زفر رَجَعَهُ اللهُ په نهز دلته تداخل نه کيږي يعني اقل په اکثر کي نه داخلېږي بلکي دهغه په نهز د هر جنايت جلا ارش او ضمان واجبيږي؛ دهغه دليل دا دی چي دا هريو جنايت د مادي النفس جنايت دی چي په هغه کي تداخل نه کيږي، نو ځکه د هريوه حکم به جلا وي او د هر جنايت به عليحده ضمان واجب وي.

لېکن زموږ له طرفه امام زفر رَجَعَهُ اللهُ ته جواب دا دی چي صاحب! دلته د ضمان سبب هم متحد دی او محل هم متحد دی، نو ځکه اقل به اکثر به تابع کيږي او په هغه کي به داخلېږي، او د اقل لپاره به جلا ارش او ضمان نه واجبيږي. (احسن الهداية)

يادونه: صاحب د اشرف الهدايې وايي چي په "وأرش الموضحة يجب بقوات إلخ" کي له موضحة څخه اصطلاحي موضحة زخم مراد نه دی کنې دهغه دارش ملار خو پر ورېښتانو نه دی همدارنگه د ورېښتانو په راشنه کېدلو يا د زخم په ختمېدلو سره دهغه ارش نه ختمېږي، بلکي دلته ضروري ده چي له موضحة څخه د هغه ورېښتانو ختمېدل مراد کړي سي کوم چي څه ختم سي او راشنه نه سي چي په هغه کي حکومت عدل واجب دی، او که راشنه سي نو هيڅ شی نه واجبيږي. له ديت څخه مراد د ټولو ورېښتانو ديت دی، اوس مسئله ښکاره سوه چي که د زخم په وجه څه ورېښتان ختم سي بيا د زخم دائر په وجه ټوله ورېښتان ختم سي. نو په دې صورت کي ټوله ديت واجبيږي. او اول يعني د څه ورېښتانو د ختمېدلو په وجه چي کوم حکومت عدل واجب وو، څرنگه چي هغه اقل وو، نو هغه په اکثر (ديت) کي داخلېږي.

او دا هم ممکنه ده چي له موضحه څخه هغه زخم مراد کړی سي کوم چي ما دون الموضحه (یعني تر موضحه کم زخم) وي چي په هغه کي محض پوستکی واري او څه ورېښتان ختم سي او بیا دهغه داثر په وجه ټوله ورېښتان ختم سي، نو څرنگه چي دلته په اول کي (یعني دغه ورېښتانو په وجه) حکومت عدل واجب وو او په دویم کي دیت واجب سو، لهندا کله چي دیت ورکول سي نو حکومت عدل هم په هغه کي داخلېږي. له دې تایل څخه بغیر مسئله نه حل کېږي. (اشرف الهدایه)

که د زخم په وجه دید او د اورېدلو او خبرو قوت ختم سي (حکم او تفصیل)

قَالَ: وَإِنْ ذَهَبَ سَمْعُهُ أَوْ بَصَرُهُ أَوْ كَلَامُهُ فرمایي: او که [د موضحه زخم په وجه] دهغه د اورېدلو قوت یا د لیدلو قوت [دید] یا د خبرو قوت ختم سي فَقَلَيْهِ أَزْشُ الْبُوصْحَةِ مَعَ الْبَيَّةِ نو پر زخمي کونکي [شاج] باندي د دیت سره د موضحه زخم ارش هم [واجب] دی قَالُوا: هَذَا قَوْلُ ابْنِ حَنِيفَةَ وَأَبْنِ يُوسُفَ مَا شِخَرَهُمُ اللَّهُ: چي دا د شیخینو رَجَهْهُمَا الله قول دی وَعَنْ ابْنِ يُوسُفَ أَنَّ السَّجَّةَ تَدْخُلُ فِي دِيَةِ السَّمِّ وَالْكَالِرِ اوله امام ابو یوسف رَجَهْهُ الله څخه یو روایت دا دی چي شجه [زخم] د سمع او کلام په دیت کي داخلېږي وَلَا تَدْخُلُ فِي دِيَةِ الْبَصَرِ لېکن دبصر [دید] په دیت کي نه داخلېږي وَهُوَ الْأَوَّلُ أَنْ كُلًّا مِنْهَا جَنَائَةٌ فِيمَا دُونَ النَّفْسِ دا ول روایت دلیل دا دی چي له دوی څخه هریو داسي جنایت دی کوم چي په ما دون النفس کي دی وَالْمَنْفَعَةُ مُخْتَصَّةٌ بِهِ او منفعت د هریو سره خاص دی فَأَشْبَهَ الْأَعْضَاءَ الْمُخْتَلِفَةَ نو دا د اعضاء مختلفه وو سره مشابهه سوهُ بِخِلَافِ الْعَقْلِ په خلاف د عقل لَأَنَّ مَنَفَعَتَهُ عَائِدَةً إِلَى جَمِيعِ الْأَعْضَاءِ ځکه چي دهغه منفعت ټولو اعضاءو [اندامونو] ته راجع دی عَلَى مَا بَيَّنَّا لکه څرنگه چي [منځني] موږ بیان کړه وَوَجْهُ الثَّانِي أَنَّ السَّمَّ وَالْكَالِمَ مُهْطَرٌ او د دویم روایت دلیل دا دی چي سمع او کلام باطني [منځني] شيان دي فَيُغْتَبَرُ بِالْعَقْلِ نو دوی به پر عقل قیاسول کېږي وَالْبَصَرُ ظَاهِرٌ او بصر [دید] یو ظاهري شی دی فَلَا يَلْحَقُ بِهِ نو ځکه هغه به د عقل سره نه لا حقول کېږي.

اللغات: ﴿سَمْعٌ﴾ د اورېدلو قوت، ﴿بَصَرٌ﴾ د لیدلو قوت، دید، ﴿مُهْطَرٌ﴾ پټ او ناڅرګند، منځني.

• القول المرجح: قول أبي حنيفة رَجَهْهُ الله، لأنه قول المتن، قال العلامة ابو البركات النسي رَجَهْهُ الله: وإن ذهب سمعه أو بصره

أو كلامه لا (أي لا يدخل ارش الموضحة). [القول المرجح: ٢، ص: ٣٥١]

تشریح: **صورت د مسئلې:** دادی چې زید مثلاً د خالد سر زخمي کړی او هغه زخم "شجه" موضحه "وگرځېدی (یا په بله وینا دا چې د زخمي کېدلو په وجه د هغه د سر هډوکۍ ښکاره سوه)، اوس که دې زخم سره د اورېدلو یا خبرو یا د لیدلو قوت (دید) هم ختم سي، نو تداخل به کیږي، که نه؟، دامام صاحب رَجَّه الله قول د عدم تداخل دی چې تداخل به نه کیږي، او له امام ابو یوسف رَجَّه الله شخه دوه روایتونه دي: په یوه روایت کې هغه دامام صاحب رَجَّه الله سره دی او په دویم روایت کې د هغه په نېز تفصیل دی، هغه دا چې له مذکوره دریو قوتونو شخه د قوت بصیر د ختمیدلو په صورت کې هغه دامام صاحب رَجَّه الله سره دی خو د قوت سمع او کلام د ختمیدلو په صورت کې هغه د تداخل قائل دی. اوس د دواړو روایتونو دلیل ته گورئ!:

وجه الأول الخ: د عدم تداخل والا روایت دلیل دادی چې له دغه دریو قواوو شخه په هر یوه کې کوم جنایت دی، دا جنایت فیما دون النفس دی او له دوی شخه د هر یوه منفعت یوازې د هغه سره خاص دی، یعنی خبرې کول یوازې د ژبې کار دی او اورېدل د قوت سمع کار دی او لیدل د سترگو کار دی، لهذا دوی د اعضاء مختلفه (مختلفو اندامونو) سره مشابه سوه او په اعضاء مختلفه وو کې تداخل نه کیږي. نو ځکه دلته به هم تداخل نه کیږي، بلکې د دوی د ختمیدلو دیت به جلا ور کول کیږي او د موضحه زخم ارش به جلا ور کول کیږي.

او د عقل ختمیدلو په صورت کې (کوم چې مخکې ذکر سو، هلته) یې د تداخل قول ځکه اختیار کړی وو چې د عقل منفعت د ټوله بدن و طرف ته راجع دی او دلته داسې نه ده، بلکې هر قوت په خپل مخصوصه دائره کې کار کوي.

وجه الثاني الخ: د دویم روایت دلیل دادی چې قوت سمع او قوت کلام د عقل په شخېر باطني او مخفي شیان دي، نو ځکه دوی به پر عقل قیاسول کیږي او هغه حکم به پکښې لگول کیږي کوم چې د عقل زایلېدلو په صورت کې دی. او پاته سو دید (بصر) نو هغه یو ظاهري قوت دی، لهذا هغه به پر مخفي شي یعنی پر عقل نه قیاسول کیږي او د عقل سره به نه لاحقول کیږي بلکې په هغه کې به عدم تداخل اختیارول کیږي.

بالواسطه د سترگو د ختمیدلو حکم او تفصیل

قَالَ: وَفِي الْجَامِعِ الشَّيْخِ فَرَمَائِي: أَوْ بِه جَامِع صَغِيرٍ كِي دِي وَمَنْ شَجَّ رَجُلًا مُوضَحَةً أَوْ خُوكَ چې په یو سړي کې موضحه زخم جوړ کړی (یا په بله وینا دا چې په موضحه زخم سره یې زخمي کړی) فَذَهَبَتْ عَيْنَاهُ نُو د هغه سړي دواړه سترگې ختمې سي فَلَا قِصَاصَ فِي ذَلِكَ عِنْدَ أَبِي حَنِيفَةَ نُو دامام

صاحب رَحْمَةُ الله په نېز په دې کي قصاص نسته قَالُوا: وَيَنْبَغِي أَنْ تَجِبَ الدِّيَّةَ فِيهِمَا مشايخ رَحْمَهُمُ الله فرمايي: پکار داده چي په دې دواړو کي ديت واجب سي وَقَالَ: فِي الْمَوْضِعَةِ الْقَصَاصُ او صاحبين رَحْمَتُهُمُ الله فرمايي: چي په موضعه کي قصاص [واجب] دی قَالُوا: وَيَنْبَغِي أَنْ تَجِبَ الدِّيَّةَ فِي الْعَمَلَيْنِ مشايخ رَحْمَهُمُ الله فرمايي: پکار داده چي په دواړو سترگو کي ديت واجب سي.

تشرېح: **صورت د مسئلې:** دادی چي که زيد مثلاً دخالد سر ور زخمي وکړی چي دهغه په وجه دا زخم موضعه وگرځېدی او دهغه په اثر سره دخالد (مشجوع) د دواړو سترگو ديد هم ختم سو، نو په دې صورت کي دامام صاحب رَحْمَةُ الله په نېز پر زيد (شاج) باندي د موضعه زخم ارش او د دواړو سترگو ديت واجب دی. همداد "وينبغي أن تجب الدية فيهما" په جمله سره بيان سوي دي.

او د صاحبينو رَحْمَتُهُمُ الله په نېز په موضعه زخم کي قصاص او په سترگو کي ديت واجب دی. همداد "وينبغي أن تجب الدية فيهما" په جمله سره بيان سوي دي، اصل مسئله همداده.

لنډه دا چي امام قلوري رَحْمَةُ الله د جامع صغير عبارت خو نقل کړی دی لېکن په پوره توگه يې نه دی نقل کړی، همداد وجه ده چي دامام صاحب رَحْمَةُ الله په قول کي هغه نه دارش او ديت واجبېدلو عبارت درج کړی دی او نه يې د صاحبينو رَحْمَتُهُمُ الله په قول کي په سترگو کي د ديت واجبېدلو عبارت ذکر کړی دی، اصل مسئله همداسي ده کوم چي ذکر سوه، او پاته سوه د فريقينو دلائل نو هغه به ان شاء الله څه وروسته ذکر سي. (اجن الهداية)

له پورتنې بند څخه د گوتې پر پکېدلو حکم

قَالَ [امام محمد رَحْمَةُ الله] فرمايي: وَإِنْ قَتَلَ مُسْلِمٌ رَجُلًا مِنَ الْبُغْصَةِ الْأَعْلَى فرمايي: او که ديو سري گوتي له پورتنې بند څخه پرېکړي فَشُلَّ مَا بَيْنَهُ مِنَ الْأَسْبَاطِ أَوْ الْأَيْدِ كُلِّهَا بيا پاته گوته يا ټوله لاس شل سي لَا قَصَاصَ عَلَيْهِ مِنْ شَيْءٍ مِنْ ذَلِكَ نو پر هغه [قاطع] له دې څخه دهېڅ شي قصاص نسته وَيَنْبَغِي أَنْ تَجِبَ الدِّيَّةُ فِي الْبُغْصَةِ الْأَعْلَى او پکار داده چي په پورتنې بند کي ديت واجب سي وَيُنْبَغِي حُكْمُ عَذَابٍ او په پاته حصه کي حکومت عدل واجب سي وَكَذَلِكَ لَوْ كُنْتَ سِنَّ رَجُلٍ او

همدارنگه کله چي د يو سري غاښ ورمات کړي فَاسُوذُ مَا يَحِي بيا پاته غاښ تور سي وَلَمْ يَخْلُ خِلَافًا او امام محمد رَحِمَهُ الله [په دې مسئله کي] اختلاف نه دی نقل کړی وَيُنَيِّنُ أَنْ تَجِبَ الْبَيْتَةُ فِي السِّنِّ كُلِّهِ او پکار داده چي په ټوله غاښ کي ديت واجب سي.

اللغات: «مفصل» بند، «لم يخل» د ضرب له بابه د جحد معلوم صيغه ده: حكايت كول، نقل كول.
تشریح: صورت د مسئلې: دادی چي كه زيد د خالد گوته پر اول پور تني بند پر بکړي او د دې قطع په وجه هغه گوته ټوله شله او ناکاره سي يا ټوله لاس شل سي، نو په دې صورت کي پر قاطع (زيد) قصاص نسته، خود د گوته په اول پور تني بند کي ديت واجب دی (يعني د ديت د نيم عشر [پنځو اوښانو] درېيمه حصه) او د گوته او لاس مابقي حصه کوم چي شله سوې ده په هغې کي حکومت عدل واجب دی.
همدارنگه که څوک د بل چاد غاښ بعضي حصه ماته کړي چي دهغه په وجه ټوله غاښ تور او خراب سي، نو په دې صورت کي هم قصاص واجب نه دی، خود د ټوله غاښ ديت واجب دی، دا مسئله د امام صاحب او صاحبينو رَحِمَهُمُ الله تر مينځ متفق عليه ده، په همدې وجه صاحب د کتاب رَحِمَهُ الله دا وضاحت کړی دی چي "ولم يخل خلافاً". (احسن الهادي)

په غير مشروع القصاص زخمونو کي د قصاص د مطالبې حکم

وَلَوْ قَالَ: أَقْطَعُ الْبِفَصْلِ وَأَتْرُكُ مَا يَبْسُ او که [مجني عليه (مظلوم)] ووايي: چي زه صرف بند پرېکوم او کومه حصه چي وچه سوې ده هغه پرېږدم [قصاص يې نه اخلم] أَوْ أَكْبَرُ الْقَدْرَ الْبَكْسُورَ وَأَتْرُكُ الْبَيَّاتِ يا زه [د غاښ] مات کړی سوی مقلد ماتوم او پاته مقدار پرېږدم لَمْ يَكُنْ لَهُ ذَلِكَ نو هغه [مجني عليه] ته د دې حق نسته لَأَنَّ الْفِعْلَ فِي نَفْسِهِ مَا وَقَعَ مُوجِبًا لِلْقَوْدِ ځکه دا فعل بذات خود د قصاص واجبونکی نه دی واقع سوی فَصَارَ كَمَا نَوَشَجَّهِ مُنْقِلَةً نو داسي سو لکه په هغه کي چي منقله زخم جوړ کړي فَقَالَ: أَشَجُّهُ مُوضَعَةً وَأَتْرُكُ الْبَيَّادَةَ نو هغه [مجني عليه] ووايي: چي زه په هغه کي موضعه زخم جوړوم او زياتوب [زائد مقدار] پرېږدم.

اللغات: «يَبْسُ» د سمع د باب ماضي ده: وچېدل، ناکاره کېدل، «أَكْبَرُ» د ضرب له بابه د واحد متکلم مضارع صيغه ده: ماتول، «الْقَوْد» قصاص.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی چې په کوم زخم کې قصاص مشروع نه وي، که مجنی علیه (یعني پر چا چې د داسې زخم جنایت سوی دی، که هغه) په داسې زخم کې له جارح څخه د قصاص مطالبه وکړي چې جارح دي هم داسې زخمی کړی سی، نو د هغه دا مطالبه صحیح نه ده، مثلاً که زید د خالد گوته پر پورتنی بند پرېکړه او بیا د دې زخم په وجه د خالد مابقي گوته یا ټوله لاس شل او فلج سو، نو خالد (مجني علیه) وویل چې ما ته دي اجازه راکول سوي چې زه هم د زید (جارح) گوته پر پورتنی بند پرېکړم او مابقي مقدار زه معاف کوم (وربخښم)، نو خالد ته د دې حق نسته، همدارنگه که زید د خالد څخه غاښ مات کړی چې د هغه په وجه پاته غاښ تور او خراب سو، نو خالد وویل چې زه هم د زید هغومره غاښ ماتوم څومره چې هغه مات کړی دی او نور چې زما غاښ څومره تور سوی دی هغه معاف کوم، نو دلته هم خالد ته د دې حق نسته.

ددې مثال "شبهه منقله" ده چې په هغه کې قصاص مشروع او جائز نه دی، نو که زید مثلاً د خالد سر ورمات کړی چې د هغه په وجه زخم شبهه منقله وگرځېدی (یعني تر ماتېدلو وروسته د سر هلوکي نقل او بې ځایه هم سو)، نو خالد وویل چې ما ته دي اجازه راکول سي چې زه فقط د زید سر دومره مات کړم چې هغه "شبهه موضعه" وگرځي (یعني چې صرف هلوکي یې ښکاره سي او بې ځایه نه سي، چې په هغه کې قصاص جائز دی) او زائد مقدم معاف کوم، نو خالد ته د دې حق نسته او هغه ته به اجازه نه ورکول کیږي؛ ځکه په منقله زخم کې قصاص جائز نه دی او هغه له شروع څخه د قصاص موجب نه دی، نو وروسته به څنگه د قصاص اجازه ورکول سي!، لهدا وروسته به هم هغه د قصاص موجب نه گرځول کیږي.

د فریقینو دلائل

لَهُنَّ فِي الْخِلَافِيَّةِ: أَلَّا الْفِعْلَ فِي مَحَلِّينَ په اختلافي مسئله کې د صاحبینو رَجْتُهُمَا الله دلیل دادی: چې فعل په دوو ځایونو کې دی فَيَكُونُ جَنَائِزَيْنِ مُبْتَدَأَ تَيْنِ نو ځکه دا فعل په دوه جلا، جلا جنایتونه وي قَالَ لُطَيْفَةُ لِي إِذَا هُمَا لَا تَتَعَدَّى إِلَى الْأُخْرَى نوله دوی څخه د یوه شبهه به بل یوه ته نه متعدي کیږي كَمَنْ رَمَى إِلَى رَجُلٍ عَسَدًا لکه څوک چې یو سړي ته غشی عمداً وغورځوي [یعني سړی په غشي سره عمداً وويل] فَأَصَابَهُ وَنَقَدَ مِنْهُ إِلَى غَيْرِهِ فَقَتَلَهُ نو غشی پر هغه ولگېږي او له هغه څخه د بل سړي و طرف ته ووځي نو هغه هم قتل کړي يَجِبُ الْقَوْدُ فِي الْأَوَّلِ نو په اول کې قصاص واجب دی [او دویم سړی په قتل کې دیت واجب دی] وَلَهُ: أَنَّ الْجِرَاحَةَ الْأُولَى سَارِيَةٌ دامام صاحب رَجْتَهُ الله دلیل دادی: چې اول زخم ساري [سرایت کونکی] دی وَالْجِرَاحَةُ بِالْأَيْشِلِ او جزاء په مثل سره وي

وَلَيْسَ فِي وَسْطِهِ السَّارِي اَوْ دهغه [مجروح] په وس کي ساري زخم جوړول نسته [يعني زخم ساري کول اونه کول د انسان د وس خبره نه ده] فَتَجِبُ الْمَالُ نوځکه مال به واجبيږي وَرَأَى الْفِعْلَ وَاحِدًا حَقِيقَةً اَوْ ځکه چي په حقيقت کي فعل يو دی وَهُوَ الْخَاتَمَةُ اَوْ هغه [فعل] هغه حرکت دی کوم چي د زخمي کولو په وخت کي قائم وو وَكَذَا الْمَحَلُّ مُتَّحِدٌ مِنْ وَجْهِ اَوْ همدارنگه محل هم په يوه اعتبار سره متحد دی لِابْتِصَالِ أَحَدِهِمَا بِالْآخَرِ ځکه يو محل د بل محل سره متصل دی فَأَوْرَثَتْ نَهَائِيَّتَهُ شُبْهَةَ الْخَطَايَا الْهَدَايَةِ نو د فعل آخر په شروع کي د خطاء شبهه پيدا کړه بِخِلَافِ التَّفْسِيرِ په خلاف د دوو نفوسو لَرَأَى أَحَدَهُمَا لَيْسَ مِنْ سَرَايَةِ صَاحِبِهِ ځکه له دوی څخه يو دخپل ملگري د سرایت کولو په وجه نه دی وَبِخِلَافِ مَا إِذَا وَقَعَتِ السَّيِّئَاتُ عَلَى الْإِصْبَعِ اَوْ په خلاف دهغه صورت کله چي چاره پر گوته ولوېږي لِأَنَّهُ لَيْسَ فِعْلًا مَقْصُودًا ځکه هغه داسي فعل نه دی کوم چي مقصود وي [يعني کوم چي حاصل او ثبوت سوی وي داول فعل په اثر مرقه].

اللغات: «سارية» د ضرب له بابه د مؤنث فاعل صيغه ده: سرایت کونکی، نفوذ کونکی.

تشریح: څه مخکي اختلافي مسئله ذکر سوه چي دهغې عبارت دا وو "ومن شج رجلاً موضحة فذهب عيناه فلا قصاص في ذلك عند أبي حنيفة... وقال في الموضحة القصاص" يعني په هغه مسئله کي د امام صاحب رَجَمَهُ الله په نهېز قصاص واجب نه دی او د صاحبينو رَجَمَهُ الله په نهېز په موضحة زخم کي قصاص او په سترگو کي دیت واجب دی، هلته ددې وضاحت وسو، دلته دهغه مسئلې په هکله د طرفینو رَجَمَهُ الله دلیل بیانوي.

حاصل د دلیل دا دی چي په دې مسئله کي دشاج (زید) په فعل (زخمي کولو) سره دوه جلا ځایونه متأثر سوي دي: يو سر او بل دواړي سترگي، او د محل تعدد د جنایت تعدد ثابتوي (یا په وینا دا چي د محل او ځای دوه والی د جنایت دوه والی ثابتوي)، نو ځکه په دې مسئله کي به دوی سزاوي واجب وي یو قصاص او بل دیت. سوال: کله چي هغه (زید) د سترگو د ختمولو اراده کړې نه ده، نو په دې سره شبهه پيدا سوه، او په شهبی سره قصاص ساقطېږي. لهذا په دې مسئله کي به هم قصاص ساقطېږي او نه به واجبول کیږي؟ جواب: موږ په سترگو کي قصاص نه واجبوو، بلکي صرف په موضحة زخم کي قصاص واجبوو چي په هغه کي هیش شبهه نسته، او د سترگو ختمولو د جنایت شبهه د موضحة زخم و طرف ته نه متعدي کیږي او په هغه کي له قصاص څخه مانع نه ګرځي.

ددې مثال بعینه همداسې دی چې زید مثلاً خالد په غشي (یا رمي) سره وړشتی او غشي دخالد تزیږد ووتی او پر حامد هم ولگېدی او هغه یې هم قتل کړي. نو په دې صورت کې پر زید (قاتل) دخالد لپاره قصاص واجب دی او د حامد لپاره دیت واجب دی. ځکه چې د حامد په قتل کې شبهه ده. خلاصه د کلام دا چې د حامد د قتل شبهه دخالد و قتل ته نه متعدي کېږي یا په بله بڼه دا چې دا شبهه پر زید له قصاص واجېدلو څخه مانع نه ده. نو همداسې په مذکوره مسئله کې هم چې دسترگو دید ختم سوی دی په هغه کې که څه هم شبهه ده، لېکن دا شبهه په موضعه زخم کې له قصاص واجېدلو څخه مانع نه ده.

وله أن الجراحة إلخ: دا امام صاحب رَحْمَةُ اللهِ دې، حاصل یې دا دی چې مذکوره مسئله له دواړو صورتونو څخه نه په اول صورت کې قصاص واجب دی او نه په دویم صورت کې. بلکې په دویم صورت کې دیت او په اول صورت کې ارش واجب دی؛ ځکه قصاص د مساوات تقاضا کوي او مساوات پکښې ضروري دی او چیرې چې مساوات ناممکن وي، هلته قصاص نه لازمیږي. او په مذکوره مسئله کې مساوات معدوم دی؛ ځکه په دې مسئله کې اول زخم ساري دی، اوس که موږ قصاص واجب کړو نو دا ضروري ده چې دویم زخم به هم ساري کول کېږي، حالانکې د زخم ساري کول او نه ساري کول دانسان په وس کې نه دي بلکې په هغه کې څه کمې وزیاتوب خامخا کېږي، او د کمې وزیاتوب په وجه مساوات فوتیږي، لهذا دلته قصاص متعذر سو، نو ځکه مال (دیت) به واجبیږي.

ولأن الفعل إلخ: دویم دلیل دا دی چې له شاج او قاطع (زید) څخه صرف یو فعل صادر سوی دی او د هغه فعل یو او متحد دی، او څرنګه چې دواړو محلولو (سراو سترگو) تر مینځ ډېر اتصال او ربط موجود دی، نو په دې حواله سره مل هم متحقق دی، لهذا فعل او محل دواړه یو سول دی، او دلته د فعل او محل په آخر کې شبهه دخاطا ده، نو د آخر شبهه د فعل او محل په اول کې هم شبهه دخاطا پیدا کوي، او د شېبې په وجه قصاص ساقطیږي، نو ځکه موږ (امام صاحب رَحْمَةُ اللهِ) هم دلته قصاص ساقط کړی او ختم کړی دی.

بغلاف النفسین إلخ: صاحبینو رَحْمَتُ اللهِ مذکوره مسئله په یوه غشي سره د دوو کسانو د قتل کېدلو پر صورت قیاس کړې وه، دلته د هغه جواب ورکوي چې دا قیاس صحیح نه دی؛ ځکه په مقیس (مذکوره مسئله) کې محل یو دی او خبره د زخم د سرایت په هکله ده، حال دا چې په مقیس علیه صورت کې محل هم متعدّد دی او خبره هم د غشي لگېدلو په هکله ده، نه د اول کس د زخم د سرایت کول په هکله، ځکه په دې صورت د یوه کس مړ کېد د بل د سرایت په وجه نه دي بلکې د غشي لگېدلو په وجه دي، لهذا په مقیس او مقیس علیه کې عدم مطابقت په وجه دا قیاس صحیح نه دی.

وبغلاف ما إذا إلخ: فرمایي چې مذکوره مسئله پر دغه صورت هم قیاسول صحیح نه دي چې که یو څوک مثلاً زید عمداً دخالد گوته پرېکړي، بیا په غیر اختیاري توګه د زید (قاطع) د لاس څخه چاره ايله سي او د خالد پر لاس ولګیږي چې د هغه په وجه دخالد د لاس بله گوته هم پرې سي. نو په دې صورت کې په اوله

گوتنه کي قصاص واجبېږي، نه په دويمه گوته کي، او داسي نه کېدلای چي په دويمه گوته کي د قصاص نه واجېدلو په وجه د اولي گوتي قصاص هم ساقط کړی سي؛ ځکه دلته دويمه گوته هم عليحده په چارو سره پرېکړل سوې ده او هغه د اولي گوتي د زخم تمته نه ده. او نه هغه د اولي گوتي د زخم د سرایت کولو په وجه پرې سوې ده، نو ځکه پر دې صورت هم قياس کول صحيح نه دي. (احسن الهدي)

بـالواسطه د گوتي د شلېدلو حکم

قَالَ: وَإِنْ قَطَعَ إِمْسَحًا فَرَمَايَ: أَوْ كَهَيَوَهْ گوته ور پرېکړي فَسَلَّتْ إِلَى جَنْبِهَا أَغْرَى بيا د هغه گوتي څنګ ته بله گوته شله سي فَلَا يَقْضَى فِي شَيْءٍ مِنْ ذَلِكَ عِنْدَ أَبِي حَنِيفَةَ نو د امام صاحب رَجَعَهُ الله له دې [دواړو] څخه په هيڅ يوه کي قصاص نسته وَقَالَ هُمَا وَزُرْفُ وَالْحَسَنُ او صاحبين او امام زفر او حسن بن زياد رَجَعَهُمُ الله فرمايې يُقْتَصُّ مِنَ الْأَوَّلَى وَالْيَ ثَانِيَةِ أَرْشُهَا چي د اولي گوتي قصاص به اخيستل کيږي او په دويمه گوته کي دهغې ارش [واجب] دی وَالْوَجْهُ مِنَ الْجَانِبَيْنِ قَدْ ذَكَرْنَاهُ اود دواړو طرفونو دليل موږ ذکر کړی دی.

اللغات: «سَلَّتْ» د سمع له بابه د واحد مؤنث غائب ماضي صيغه ده: شلېدل (شل کېدل)، فلج کېدل، يعني وچېدل او له حرکت څخه وتل.

تشرېح: صورت د مسئلې: دا دی که څوک د بل چا گوته پرېکړي او د پرېکولو د اثر په وجه دهغې گوتي څنګ والا گوته ناکاره او شله سي، نو په دې صورت کي هم د امام صاحب رَجَعَهُ الله په نېز قصاص واجب نه دی، لېکن د صاحبينو، امام زفر او حسن بن زياد رَجَعَهُمُ الله په نېز قصاص واجب دی. په دې مسئله کي د فرقينو دليلونه هاغه دي کوم چي په مخکنۍ مسئله کي ذکر سول.

په شافعي مسئله کي د امام محمد رَحِمَهُ الله دويم روايت

وَرَوَى ابْنُ سَبَاعَةَ عَنْ مُحْتَبِدٍ فِي الْمَسْأَلَةِ الْأُولَى أَوْ ابْنِ سَمَاعَةَ له امام محمد رَجَعَهُ الله څخه په اوله مسئله کي روايت کړی دی وَهُوَ مَا إِذَا شُئَ مُوضَعَةٌ فَذَهَبَ بَصَرُهُ او هغه [اوله مسئله] داده چي په سري کي موضعه زخم جوړ کړی سی نو د هغه [د دواړو سترگو] ديد ختم سي أَنَّهُ يَجِبُ الْقِصَاصُ فِيْهَا چي په دې دواړو [موضعه او سترگو] قصاص واجبېږي لَأَنَّ الْحَاصِلَ بِالسَّرَايَةِ مُبَاشَرَةٌ كَمَا فِي النَّفْسِ ځکه د سرایت په وجه چي کوم شی حاصل سوی دی هغه مباشرة [ارتکاب] دی، لکه په

نفس کي وَالْبَصَرُ يَجْرِي فِيهِ الْقَصَاصُ او [د سترگو] په ديد کي قصاص جاري کيږي بِخِلَافِ
الْخِلَافَةِ الْأَخِيرَةِ په خلاف د آخري اختلافي مسئلې لِأَنَّ الشَّكْلَ لَا قِصَاصَ فِيهِ ځکه چې په
 شلېدلو کي قصاص نسته فَصَارَ الْأَصْلُ عِنْدَ مُحْتَدٍ عَلَى هَذِهِ الرِّوَايَةِ نو د دغه روايت مطابق دامام
 محمد رَحْمَةُ اللهِ په نېز قاعده دا سوه أَنَّ سِرَايَةَ مَا يَجِبُ فِيهِ الْقِصَاصُ إِلَى مَا يُبَكِّنُ فِيهِ الْقِصَاصُ يُزْجِبُ
إِلَى الْقِصَاصِ چي د داسي زخم سرايت چي په هغه کي قصاص واجب وي [د هغه سرايت] د داسي
 زخم و طرف ته چي په هغه کي قصاص ممکن نه وي قصاص اخيستل واجبوي كَأَنَّهُ الْكَتْلُ إِلَى
النَّفْسِ وَقَدْ وَقَعَ الْأَوَّلُ ظُلْمًا لکه زخم چي د نفس و طرف ته سرايت وکړي او اول زخم ظلماً [او
 عمداً] واقع سوي وي وَوَجْهُ الشُّهُورِ أَنَّ ذَهَابَ الْبَصَرِ بِطَرِيقِ الشَّيْبِ او د مشهور قول دليل دادی
 چي [د سترگو] د ديد ختمېدل د تسبیب په توگه سوي دي أَلَا يَرَى أَنَّ الشَّجَّةَ بَقِيَتْ مُوجِبَةً لِنَفْسِهَا
 آیا هغه نه گوري چي شجخه بذات خود د قصاص واجبونکې ده وَلَا قَوْدِي الشَّيْبِ او په تسبیب
 کي قصاص نسته بِخِلَافِ السِّرَايَةِ إِلَى النَّفْسِ په خلاف د نفس و طرف ته [د زخم] د سرايت کولو
لِأَنَّهُ لَا تَبَقَى الْأَوَّلُ ځکه اول زخم باقي نه پاتېږي فَانْقَلَبَتِ الثَّانِيَةُ مُبَاشِرَةً نو دويم زخم به په
 مباشرة [ارتکاب (قتل نفس)] سره بدل سي.

اللغات: ﴿اقتصاص﴾ دافتعال دباب مصدر دی: قصاص اخيستل، ﴿تسبيب﴾ دتفعیل دباب
 مصدر دی: سبب جوړېدل (سبب هرڅېدل)، ﴿مباشرة﴾ دفاعلې دباب مصدر دی: کار په خپله
 کول، ارتکاب، ﴿انقلابت﴾ دافتعال له باب دواحد مؤنث غائب ماضي صيغه ده: اوښتل، بدلېدل.
تشریح: څه مخکي يوه اختلافي مسئله تېره سوه چې په هغه کي امام ابو يوسف رَحْمَةُ اللهِ په "شجخه
 موضحة" کي قصاص او په سترگو کي ديت واجب کړی دی، په هغه مسئله کي امام محمد رَحْمَةُ اللهِ
 الله د مشهور قول مطابق دامام ابو يوسف رَحْمَةُ اللهِ سره دی.

خو محمد بن سماعيل رَحْمَةُ اللهِ په هغه مذکوره مسئله کي له امام محمد رَحْمَةُ اللهِ څخه داروايت
 هم نقل کړی دی چي په دواړو کي قصاص واجبېږي يعني په شجخه موضحة کي هم او په سترگو کي
 هم (د دواړو قصاص به اخيستل کيږي)؛ ځکه انسان بعضي کارونه په خپل قصد او اختيار سره کوي او

بعضي کارونه هغه د توليد په توگه کوي (چي په هغه کي دانسان قصد او اختيار شامل نه وي) او داسي کارونه هم بعضي وخت د قصدي او اختياري کار درجه حاصله کړي (يعني لکه انسان چي هغه خپله او په خپل قصد سره کړي وي)، نو په مذکوره مسئله کي هم داسي سوي دي، ځکه دلته هم د سترگو ديد ختمېدل په قصد او اراده سره نه دي سوي، بلکي دېد ختمېدل بغير له ارادې د زخم د سريات کولو په وجه سوي دي، لهندا به د مباشرت فعل او قصد درجه حاصله کړي (يعني لکه هغه چي خپله عليحده د سترگو ديد ورختم کړي وي)، او تاسي ته مخکي معلومه سوه چي که څوک عليحده ديو چا د سترگي ديد ورختم کړي، نو پر هغه قصاص واجبيږي (چي قصاص به د هغه د سترگي ديد هم ورختمول کيږي)، نو ځکه دلته به هم قصاص واجبيږي. ددې مثال دا دی لکه زید چي د خالد لاس پر پکړي بيا د زخم د سريات په وجه خالد مړ سي، نو دلته هم قتل نفس مباشرتاً منل کيږي (يعني لکه زید چي خپله قصداً هغه قتل کړي وي) او قصاص واجبيږي، نو همداسي به په مذکوره مسئله کي هم د سترگو د ديد ختمېدل مباشرتاً گرځول کيږي او قصاص به واجبول کيږي.

بخلاف الخلافة الأعزلة إلخ: يعني کومه اختلافي مسئله چي له پورتنۍ عبارت څخه مخکي ذکر سوې ده چي که ديوې گوتي د پرېکولو په وجه څنگ والا گوته شله او ناکاره سي، نو په هغه کي د امام محمد رَجَه الله په نېز ددې روايت مطابق هم قصاص نسته، بلکي صرف ارش واجب دی؛ ځکه چي دلته د سريات په وجه گوته شله سوې ده او په شلېدلو کي قصاص نسته، نو ځکه امام محمد رَجَه الله دلته ديت واجب کړی دی.

فصار الأصل إلخ: صاحب د هدايې فرمايې چي دابن سماعه رَجَه الله د روايت مطابق د امام محمد رَجَه الله په نېز دا اصول او قاعده مقررده سوه چي کله داسي زخم چي په هغه کي قصاص واجب وي سريات وکړي داسي زخم ته چي په هغه کي قصاص اخيستل ممکن وي (يعني قصاص يې اخيستل کېدلای سي)، نو په هغه کي قصاص واجبيږي، مثلاً که زید عمداً د خالد گوته پر پکړي او د زخم د سريات کولو په وجه خالد مړ سي، نو قصاص واجبيږي؛ ځکه عمداً قطع اليد (قصداً لاس پرېکول) د قصاص موجب ده او د کوم شي وطرف ته چي يې سريات کړی دی يعني نفس، د هغه قصاص اخيستل ممکن دي (قصاص يې اخيستل کېدلای سي)، نو ځکه دلته قصاص واجبيږي.

ووجه البشهور إلخ: تر دې حايه چي کوم دليل بيان سوی دی هغه دابن سماعه رَجَه الله د روايت سره متعلق وی، اوس له دې حايه د امام محمد رَجَه الله د مشهور قول او روايت دليل بيانوي چي د هغه حاصل دا دی چي د بصر (ديد) ختمېدل دلته د مباشرت په توگه نه دي بلکي د تسبیب په توگه دي

يعني د "شجهه موضحه" په سبب او اثر سره دسترگو ديد ختم سوى دى، او څرنگه چې په "شجهه موضحه" كې قصاص واجب دى، نو په ذهاب البصر كې به قصاص نه واجبيږي بلكې ديت به واجبيږي؛ ځكه په مادن النفس كې پر سبب باندي قصاص نه واجبيږي، نو ځكه دلته به هم قصاص نه واجبيږي.

بغلاف السراية إلخ: د دې حاصل دا دى چې كه زید مثلاً د خالد سرامات او ورزخمې كړى او د زخم د سرايت په وجه خالد مړ سو. نو كه څه هم په دې صورت كې هم د قتل نفس يعنې د خالد د مړ كېدلو سبب شجهه (زخم) دى خو بيا هم دلته ځكه قصاص واجب كړى سوى دى چې دلته نفس ته د زخم د سرايت كېدلو په وجه شجهه معلوم شمېرل سوى دى او قتل نفس د مباشرت په توگه گرځول سوى دى چې گواكي زید (له زخمې كولو څخه بغير) هغه قتل كړى دى، نو ځكه په دې صورت كې موږ قصاص واجب كړى دى. (احسن الهداية، اشرف الهداية)

كه د لږ غاښ ماتولو په وجه ټوله غاښ ولوبېږي (حكم او تفصيل)

قَالَ: وَلَوْ كَسَّرَ بَعْضُ السِّنِّ فَرَمَائِي: او كه د غاښ څه حصه ورماته كړي فَسَقَطَتْ بيا ټوله غاښ ايله سي فَلَا قَصَاصَ إِلَّا عَلَى رِوَايَةِ ابْنِ سِنَاعَةَ نو قصاص نسته مگر د ابن سماعه رَجَعَهُ الله دروايت مطابق وَلَوْ أَوْضَحَهُ مُؤَضَّحَتَيْنِ او كه يو څوك په بل چا كې دوه موضحه زخمونه جوړ كړي فَتَأْكِلَتَا بيا هغه دواړه زخمونه سره وخوړل سي [يعني سره گډ سي او يو زخم وگرځي] فَهُوَ عَلَى الرِّوَايَتَيْنِ هَاتَيْنِ نو دا هم پر هاغه دوو روايتونو ده

اللغات: «أوضح» د افعال د باب ماضي ده: دومره زخمې كول چې هلو كى يې ښكاره سي، موضحه زخم پكښې جوړول، «تأكل» د تفاعل له بابه د تشبيه غائب ماضي صيغه ده: يو بل سره خوړل، مطلب يې دا دى چې دواړه زخمونه سره گډ سي او يو زخم وگرځي. تشریح: صورت د مسئلې: دا دى كه څوك د بل چا د غاښ څه حصه ماته كړي او بيا د هغه د اثر په وجه ټوله غوښ ولوبېږي، نو په دې صورت كې هم قصاص نه واجبيږي، خو له امام محمد رَجَعَهُ الله څخه د ابن سماعه رَجَعَهُ الله دروايت مطابق قصاص واجبيږي.

او كه څوك په بل چا كې دوه موضحه زخمونه جوړ كړي او بيا هغه دواړه سره گډ سي او يو زخم ځني جوړ سي، نو دا مسئله هم پر داغه دوو روايتونو مشتمله ده يعنې د امام محمد رَجَعَهُ الله د مشهور روايت مطابق دلته هم قصاص نه واجبيږي، او د ابن سماعه رَجَعَهُ الله دروايت مطابق قصاص واجبيږي. (اشرف الهداية)

د نوي غاښ د راپورته کېدلو په صورت کې د ديت حکم

قَالَ: وَكَوَلَّمَهُ سِنَّ رَجُلٍ فَرَمَائِي: اَوْ كَهْ خُوك دِيو سِرِي غاښ وباسي فَتَمَشَّتْ مَكَانَهَا أُخْرَى بِيَا د هغه غاښ پر خای بل غاښ راشين سي [راپورته سي] سَقَطَ الْأَرْضُ فِي قَوْلِ ابْنِ حَنِيفَةَ نو د امام صاحب رَجَحَهُ الله په قول کې ارش ساقطيري وَقَالَ: عَلَيْهِ الْأَرْضُ كَامِلًا او صاحبين رَجَحَهُ الله فرمايي: چي پر هغه کامل ارش [واجب] دی لِأَنَّ الْجَنَائَةَ قَدْ تَحَقَّقَتْ حُكْمَ جَنَايَتٍ مَوْجُود سَوَى دِي وَالْحَادِثُ زِعْمَةٌ مُبْتَدَأَةٌ مِنْ اللَّهِ تَعَالَى او پيدا کېدونکي [راپورته سوي غاښ] د الله له طرفه نوی نعمت دی وَلَهُ: أَنَّ الْجَنَائَةَ انْقَضَتْ مَعْنَى د امام صاحب رَجَحَهُ الله دليل فادي: چي جنایت د معنی په اعتبار سره معدوم سوي دی فَصَارَ كَمَا إِذَا قَلَّمَ سِنَّ صَبِيٍّ فَتَمَشَّتْ نو داسي مو لکه شوک چي ديو بچي غاښ وکاري بيا هغه راشين سي لَا يَجِبُ الْأَرْضُ بِالْإِجْتِمَاعِ نو بالاتفاق ارش نه واجبيري لِأَنَّهُ لَمْ يَفُتْ عَلَيْهِ مَنَفْعَةٌ وَلَا زِينَةٌ حُكْمَ (په دې سره) نه پر بچي منفعت فوتيږي او نه ښکلا وَعَنْ ابْنِ يُوسُفَ أَنَّهُ تَجِبُ حُكْمُ عَذَلٍ اوه امام ابو يوسف رَجَحَهُ الله شخه روايت دی چي حکومت عدل واجبيري لِتَكَانَ الْأَكْمَرُ الْحَاصِلُ د هغه درد په وجه کوم چي [بچي ته] حاصل سوي دی.

اللفاظ: ﴿لَعَلَّ﴾ د فتح د باب ماضي ده: کښل (کاپل)، ورياسل، ﴿أَرَشَ﴾ جرما ته او تواوان. ديت. يعني هغه ديت او مال کوم چي په ماديون النفس جنایت کې لازميږي، ﴿تَحَقَّقَتْ﴾ د تفعل د باب ماضي ده: موجودېدل، ثابتېدل، ﴿حَادِثٌ﴾ د نصر د باب فاعل دی: وروسته پيدا کېدونکی. ﴿مُبْتَدَأَةٌ﴾ د افتعال د باب مفعول دی: ابتدائي، جديد، ﴿العدمیت﴾ د انفعال د باب ماضي ده: معدوم کېدل، نېستېدل، ختمېدل.

تشریح: صورت د مسئلې: فادي که شوک د بل چاغابښ وړ وباسي، بيا شخه وخت وروسته د کښل سوي غاښ پر خای بل غاښ راشين سي، نو د امام صاحب رَجَحَهُ الله په ښه پر قالع (غاښ بسونکي) ارش وغيره نه واجبيري، لېکن د صاحبينو رَجَحَهُ الله په ښه کامل ارش واجبيري چي د هغه مقدار لس اوښان دي، حُكْمَ د قالع له طرفه خو جنایت ثابت سوي او موجود سوي دی، نو حُكْمَ پر هغه به کامل ارش واجب وي او د مقلوع غاښ پر خای چي کوم نوی غاښ راپورته سوي دی هغه به د الله له طرفه نعمت جديده گڼل کيږي حُكْمَ عموماً د لویو خلکو غاښ چي وڅېږي نو بيا نه راشين کيږي.

● القول الرابع: قول ابن حنيفة رَجَحَهُ الله، قال العلامة ابراهيم الحلبي رَجَحَهُ الله: ... سقط أرضها علقاً لها انظر [الفوس]

دامام صاحب رَحْمَةُ اللهِ دلیل دادی چي کله د پخواني غاښ پر ځای بل غاښ راشین سو. نو د قالع جنایت د معنی په اعتبار سره ختم او معدوم سو او د جنایت په ختمېدلو سره ارش ساقه لیرې، نو ځکه موږ دلته ارش ساقط کړی دی، د دې مثال داسي دی لکه څوک چي د کوچني بچي غاښ وکاروي او بیا د هغه پر ځای نوی غاښ راشین سي، نو څرنگه چي په دې سره نه د بچي څه منفعت زائل سوی دی او نه يې څه جمال ختم سوی دی، نو ځکه په دې صورت کي بالاتفاق ارش واجب نه دی. لېکن څرنگه چي د غاښ په کښلو سره بچي ته تکلیف ورسول سو، نو ځکه د دغه تکلیف د تلافی لپاره پر قالع حکومت عدل واجبیږي، لنډه دا چي څرنگه د صاحبینو رَحْمَتُ اللهِ په نېز د بچي د غاښ په صورت کي ارش واجب نه دی، همداسي په مذکوره مسئله کي هم نه واجېدل پکار دي.

وَعَنِ ابْنِ يَوْسُفَ الْخَمَّ: فرمایي په دې سلسله کي له امام ابو یوسف رَحْمَةُ اللهِ څخه یو روایت د احم نفل سوی دی چي پر قالع حکومت عدل واجبیږي؛ ځکه د غاښ کښلو په وجه هغه ته درد او تکلیف رسېدلی دی. (احسن الهدایه)

د کښل سوي غاښ د اېښوولو (جوړولو) حکم

وَلَوْ قَدَّمَ سِنَّ غَيْرِهِ او که څوک د بل چا غاښ وباسي فَرَأَاهَا صَاحِبُهَا يَمَّا مَكَانَهَا بیا د غاښ والا هغه غاښ خپل ځای ته واپس کړي [په خپل ځای کي يې پېوند کړي] وَكَمَّتْ عَلَيْهِ اللَّحْمُ او پر هغه غوښه راشنه سي فَعَلَى الْقَائِمِ الْأَرْشُ بِكَمَالِهِ نو پر باسونکي [کښونکي] باندې کامل ارش [واجب] دی لَأَنَّ هَذَا مِثْلًا يُعْتَدُّ بِهِ ځکه دغه راشنه کېدلو لږه هېڅ اعتبار نسته إِذَا الْعُرْوَةُ لَا تَعُوذُ ځکه رڼه نه راڅرخي [يعني هغه بیرته نه جوړیږي] وَكَذَا إِذَا قَطَعْنَا أَذَنَهُ او همدارنگه که غوږ ورپرېکړي فَالصَّقَا بیا غوږ والا هغه ومېلوي فَالْتَحَثَتْ او پر هغه غوښه راسي [نو په دې صورت کي هم کامل ارش واجبیږي] لَأَنَّهَا لَا تَعُوذُ إِلَّا مَا كَانَتْ عَلَيْهِ ځکه دا غوږ خپل هغه حالت نه راڅرخي پر کوم حالت چي هغه [مخکي] وو.

اللفات: ﴿قَالَع﴾ د فتح د باب فاعل دی: (د غاښ) کښونکی، باسونکی. ﴿لَا يُعْتَدُّ﴾ د افتعال له باب د نفي صیغه ده، د دې باب په صله کي چي باء (په) راسي نو معنی يې ده: اعتبار والا کېدل (معتبر کېدل)، ارزښتمن کېدل، ﴿الصَّقَا﴾ د افعال د باب ماضي ده: مېنلول (نېنلول)، لگول، ﴿التحمت﴾ د افتعال له باب د واحد مؤنث غائب ماضي صیغه ده: له غوښي څخه د کېدل، غوښه پرې راتلل.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی که زید د خالد غاښ ور وباسي، بیا خالد خپل دغه مقلوع غاښ په خپل ځای کې کښېږدي او پېوند یې کړي او بیا په کراره، کراره پر هغه غوښه هم راسي، نو په دې صورت کې هم پر قالع (زید) پوره ارش واجبیږي؛ ځکه دغه غوښې راتللو (راشه کېدلو) لږه په شریعت کې اعتبار نسته؛ ځکه کله چې غاښ یو وار له بېخه وخېږي نو د هغه رگونه هم پرې سي او بیا د غوښې په راشنه کېدلو سره هغه رگونه واپس نه جوړېږي او نه راشنه کیږي، لهذا په کامله توګه د هغه تلاني او تدارک نه کیږي، نو ځکه پر مجرم (زید) به کامل ارش واجب وي.

همدارنګه که زید د خالد یو غوږ پر پکړي، بیا خالد هغه پر پکړل سوې حصه د خپل غوږ سره پېوند کړي او پر هغه نوره غوښه هم راشنه سي، نو په دې صورت کې هم پر قاطع پوره ارش واجبیږي؛ ځکه پر پکړل سوې حصه که هر څومره پېوند کړل سي خو بیا هغه د مخکې په څېر نه جوړېږي او خپل فطري شکل نه اختیاري او په هغه کې څه کمي خامخا پاتېږي چې د هغه تلاني به په ارش سره کیږي.

د غاښ د قصاص اخیستلو په صورت کې د غاښ را شین کېدلو حکم او تفصیل

وَمَنْ دَرَمَ مِنْ رَجُلٍ أَوْ كَوْمِ خُوكٍ فِي دِيَوَسْرِ غَايِبٍ وَكَابَرِي فَأَتَتْهُمُ الْمَرْؤَةُ سَلْمَةً مِنَ الْإِزَارِ بِيَا داسې چې غاښ یې کښل سوی دی د کښونکي کس غاښ وکابري فَتَبَيَّنَتْ مِنَ الْأَوَّلِ بیا داوړ یوه [یعني چې اول یې غاښ کښل سوی دی. د هغه سري] غاښ را شین سي فَقَعَلِيَ الْأَوَّلُ لِصَاحِبِهِ عَسْمَاءَ وَرَفِمْ نو پر اول یوه د خپل ملګري لپاره پنځه سوه درهمه [واجب] دي لِأَنَّهُ تَبَيَّنَ أَنَّهُ اسْتَوَلَى بِغَيْرِ حَقٍّ ځکه دا خبره څرګنده سوه چې اول یوه په ناحقه قصاص اخیستی دی لِأَنَّ الْمُوجِبَ قَسَادُ الْمُنْتَبِتِ ځکه [د قصاص] واجبونکی شی [د غاښ] د منبت خرابېدل دي [یعني چې د غاښ د راشنه کېدلو ځای (بېخ) بالکل خراب سي او بیا رشین نه سي] وَلَمْ يُفْسِدْ [او [دلته] هغه نه دی خراب سوی حَيْثُ تَبَيَّنَ مَكَانَهَا الْآخَرَى ځکه د هغه غاښ پر ځای بل غاښ را شین سوی دی فَأَتَعَدَمَتِ الْجَنَائِةُ نو جنایت معلوم سو وَلِهَذَا يُسْتَأْنَى خَوْلًا بِالْإِجْتِمَاعِ په همدې وجه بالا جماع یو کال مهلت ورکول کیږي [چې په دې موده کې د غاښ د منبت خرابېدل یا نه خرابېدل معلوم سي] وَكَانَ يَتَبَيَّنُ أَنَّ يُنْتَظَرُ الْيَأْسُ فِي ذَلِكَ لِلْقَصَاصِ او پکار دا وه چې په دې کې د قصاص اخیستلو لپاره د ناامېدۍ [تروخته] انتظار کېدلای إِلَّا أَنَّ فِي اعْتِبَارِ ذَلِكَ تَضْيِيقَ الْحَقُوقِ خو د هغه په اعتبار کولو کې د حقوقو ضایع کول سته

فَأَكْتَفَيْنَا بِالْحَوْلِ نُوْحَكَ مَوْرٍ په يوه كال اكتفا وكره رَأَيْتُ تَشَبُّهَ فِيهِ ظَاهِرًا ځكه په يوه كال كي ظاهرأ (غالبا) غاښ راشين كيږي فَإِذَا مَضَى الْحَوْلُ وَلَمْ تَشَبَّ لېكن كله چي يو كال تېر سي او غاښ راشين نه سي قَضَيْنَا بِالْقَصَاصِ نو موږ د قصاص فيصله كوو وَإِذَا نَبَتَتْ او كله چي غاښ راشين سي تَبَيَّنَ أَنَّ اخْصَانًا فِيهِ وَالْإِسْتِيفَاءَ كَانَ بِغَيْرِ حَقِّ نو دا به څرگنده سي چي موږ په هغه اد قصاص په فيصله كي خطا وتلي يو او د قصاص اخيستل په نا حقه دي إِلَّا أَنَّهُ لَا يَجِبُ الْقِصَاصُ لِشُبُهَةٍ خو د شېبې په وجه قصاص نه و اجيږي فَيَجِبُ الْمَالُ نو ځكه مال به و اجيږي.

اللغات: ﴿نزع﴾ د ضرب د باب ماضي ده: راکښول او کښل، ایستل. ﴿منبت﴾ د نصر له باب د اسم ظرف صیغه ده: دراشنه کېدلو ځای، ﴿یستأني﴾ د استعمال د باب مضارع مجهوله ده، مراد: مهلت ورکول، وخت ورکول، ﴿یأس﴾ ناامیدي.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی که زید قصداً د عمر يو غاښ وباسي، بيا عمر هم قصاصاً دزید غاښ وباسي لېکن څو ورځي وروسته د عمر غاښ بیرته راشين سي، نو اوس پر عمر د زید د غاښ ارش و اجيږي چي د هغه مقدار پنځه سوه درهمه يا پنځه اونۍ دي: ځكه كله چي د عمر غاښ بیرته راشين سو، نو دا خبره څرگنده سوه چي عمر په نا حقه له زید څخه قصاص اخيستی وو او په نا حقه يې د زید غاښ کښلی وو: ځكه عمر ته به د غاښ کښلو او له زید څخه د قصاص اخيستلو حق هغه وخت وائی، كله چي د غاښ منبت (راشه کېدلو ځای) خراب سوي وای او دلته منبت نه دی خراب سوی دی ځكه د عمر غاښ بیرته راشين سوي دي، لهذا د منبت نه خرابېدلو په وجه جنایت هم معدوم سو او كله چي د زید (نازع) له طرفه جنایت معدوم سو، نو له هغه څخه قصاص اخيستل په نا حقه قصاص اخيستل سوه، نو ځكه پر عمر اوس د زید د غاښ ارش واجب دی، په همدې وجه فقهاؤ په دې باب كي نازع (زید) ته ټوله كال مهلت ورکړی دی او هغه يې له سمدستي قصاص اخيستلو څخه منع کړی دی، د دې لپاره چي په دې يوه كال كي د منبت خرابېدل يا نه خرابېدل او د غاښ راوتل يا نه راوتل څرگند سي.

وكان ينبغي إلخ: صاحب د هدایې رحمه الله فرمایي چي په دې سورت كي د يوه كال له مهلت ورکولو څخه غوره دا وه چي نازع (زید) د قصاص لپاره دومره وخت انتظار وکړي چي په هغه مودت كي د غاښ راوتلو څخه ناامیده سي، خو څرنگه چي په داسي کولو كي د حقوقو د ضايع کولو خطر ده: نو ځكه موږ هغه ته يو كال مهلت ورکړی دی: ځكه عموماً په يوه كال كي غاښ راشين كيږي او که په

یوه کال کي غاښ راشین نه سي، نو بیا موږ د حقوقو د حفاظت په خاطر د قصاص فیصله کړې ده. خو بیا هم دا فیصله زموږ حتمي او آخري فیصله نه ده؛ ځکه که دنازع تر قصاص اخیستلو وروسته د هغه غاښ بیرته راشین سي، نو بیا به زموږ د فیصلې غلطوالی ښکاره سي او دا به څرگنده سي چي موږ په ناحقه قصاص اخیستی دی. نو ځکه په دې صورت کي پر نازع (زید) هم قصاص واجبېدل پکار دي؛ لېکن څرنگه چي دظاهر او غالب په اعتبار سره هغه د خپل حق په گومان له منزع السن (خالد) څخه قصاص اخیستی دی، نو پر هغه (زید) د قصاص په واجبېدلو کي شبهه پیدا سوه. لهذا له هغه څخه قصاص خوشاقت سو. نو ځکه اوس د قصاص پر ځای پر هغه مال (ارش) واجبېږي. (احسن الهدایه)

پر غاښ د وهلو په صورت کي د یو کال مهلت ورکولو حکم

قَالَ: وَلَوْ ضَرَبَ إِنْسَانٌ سِنَّ إِنْسَانٍ فَرَمَائِي: اَوْ كَهْ إِنْسَانٌ يُوْا نَسَانٍ پَر غَاښ وَوَهِي فَتَحَرَّكَتْ نُو هغه وښورېږي يُسْتَأْنَى حَوْلًا نُو هغه ته به یو کال مهلت ورکول کیږي لِيُظْهَرَ أَثَرُ فِعْلِهِ ددې لپاره چي د ضارب د فعل اثر ښکاره سي فَلَوْ أَجَلَهُ الْقَاضِي سَنَةً بِيَا كَه قَاضِي هغه ته یو کال مهلت ورکړي ثُمَّ جَاءَ الْمَضْرُوبُ وَقَدْ سَقَطَتْ سِنُهُ بِيَا مَضْرُوبُ په داسي حال کي راسي چي غاښ یې لوېدلی وي فَاخْتَلَفَا قَبْلَ السَّنَةِ فِيمَا سَقَطَ بِضَرْبِهِ بِيَا دوی (ضارب او مضروب) تر کال مخکي د هغه څه په باره کي اختلاف وکړي چي د هغه په وهلو سره غاښ لوېدلی دی قَالُوا لَلْمَضْرُوبِ نُو قول د مضروب معتبر دی لِيَكُونَ الثَّابِتُ مُبَيَّنًا ددې لپاره چي مهلت ورکول فايده من ثابت سي وَهَذَا بِخِلَافِ مَا إِذَا شَجَّهُ مُوضِحَةً اَوْ دا د هغه صورت په خلاف دي کله چي یو څوک په موضحه زخم سره زخمي کړي (یعني موضحه زخم پکښي جوړ کړي) فَجَاءَ وَقَدْ صَارَتْ مُنْقَلَةً بِيَا هغه (مشجج) په داسي حال کي راسي چي هغه (موضحه زخم) منقله زخم گرځېدلی وي فَاخْتَلَفَا بِيَا دوی دواړه اختلاف وکړي حَيْثُ يَكُونُ الْقَوْلُ قَوْلَ الضَّارِبِ نو په دې صورت کي قول د ضارب معتبر دی لِأَنَّ الْمَوْضِحَةَ لَا تُثَرِّثُ الْمُتَقَلَّةَ ځکه موضحه زخم منقله زخم نه سي پيدا کولای (یا په بله وينا دا چي موضحه د منقله سبب نه گرځي) أَمَّا الشَّخَرِيَّانِ كَيْفَ يُثَرِّثَانِ السَّقُوطِ اَوْ کوم چي د غاښ ښوول دي نو هغه د غاښ په لوېدلو کي اثر کوي (یعني د غاښ لوېدلو سبب گرځي) قَالَتْ رَأَى نُو دواړه مسئلې سره جلا سوې.

اللفات: ﴿أَجَلَهُ﴾ د تفعیل دباب ماضي ده: وخت او نېټه ورکول. مهلت ورکول. ﴿شَجَّ﴾ د نصر او ضرب له باب د ماضي صیغه ده: پر سر یا مخ زخمي کول. ﴿لَا تُثَرِّثُ﴾ د افعال له باب د نفي معلوم صیغه ده. مراد: پيدا کول.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی چي زید قصداً عمر پر غاښ ووهلی او دهغه غاښ وښوورېدی، نو اوس به قاضي هغه ته یو کال مهلت ورکوي. ددې لپاره چي په دې یوه کال کي د ضارب (زید) د فعل اثر په پوره توګه څرګند سي، بیا که له یوه کال تېرېدلو څخه مخکي د مضروب (عمر) هغه غاښ را ولوبېدی او دوی قاضي ته راغلل، اختلاف او دعوه یې شروع کړه، مضروب وویل چي زما غاښ ستاد هغه مخکیني وهلو په وجه لوبېدلی دی او ضارب وویل چي نه! بلکي د فلانکي کس د وهلو په وجه لوبېدلی دی، نو په دې صورت کي د مضروب قول معتبر دی؛ ځکه قاضي هغه ته یو کال مهلت ورکړی دی او دهغه غاښ هم په دې دوران کي (یعني له کال تېرېدلو څخه مخکي) لوبېدلی دی، لهذا د مضروب قول د ظاهر حال موافق دی. نو ځکه دلته به دهغه قول معتبر وي. او که موږ هغه معتبر نه ومنو، نو مضروب ته به د مهلت ورکولو هیڅ فایده نه وي.

وهذا بخلاف إنخ: صاحب د هدایې رحمه الله فرمایي چي که زید مثلاً په خالد کي "شبهه موضعه" جوړه کړه یعني دهغه سربې داسي ورزخمي کړی چي د سر هډوکی یې ښکاره سو، بیا څو وخت وروسته مشجوج (خالد) په داسي حال کي راغلی چي دهغه په سر کي "منقله زخم" وو یعني دسر هغه ښکاره هډوکی یې بې ځایه سوی وو، او شاج (زید) ته یې وویل چي دا زخم تارا پکښې جوړ کړی دی لېکن شاج انکار وکړی. نو په دې صورت کي د شاج یعني د زید قول معتبر دی؛ ځکه ظاهر حال د شاج په حق کي ګواه دی؛ ځکه موضعه زخم د منقله زخم سبب نه ګرځي (یا په بله وینا دا چي موضعه زخم خپله منقله نه سي ګرځېدلای یعني د کوم زخم چي محض هډوکی ښکاره سوی وي او هډوکی یې پر خپل ځای وي. وروسته هغه هډوکی خپله نه سي بې ځایه کېدلای مګر د یو چا په لاس وهلو سره. لهذا دلته ظاهر حال د شاج [زید] په حق کي ګواه دی). او فقهي قاعده داده چي ظاهر حال د کوم چا موافق وي، قول د هاغه معتبر دی. نو ځکه دلته به د شاج قول معتبر وي.

أما التحريك إلخ: پاته سو په مخکنۍ مسئله کي ظاهر حال د مضروب (عمر) په حق کي ګواه دی؛ ځکه پر غاښ وهل او ورښوړول د غاښ لوبېدلو سبب ګرځي، نو ځکه په هغه مسئله کي د مضرب قول معتبر دی او په دې حواله سره دواړه مسئلې یو له بله څخه جلا دي. (احسن الهدایه)

له یوه کال تېرېدلو څخه وروسته د غاښ لوبېدلو په هکله دا اختلاف کولو حکم

وَإِنْ اخْتَلَفَا فِي ذَلِكَ بَعْدَ السَّنَةِ أَوْ ضَارِبٌ أَوْ مَضْرُوبٌ تَرَ كَالَ وَرُوسَتَهُ فِي دِي [دغاښ لوبېدلو] کي اختلاف وکړي فَالْقَوْلُ لِلضَّارِبِ نو قول د ضارب معتبر دی لِأَنَّهُ يُنْكَرُ أَتْرَفُفِيلَهُ ځکه هغه د خپل فعل د اثر انکار کوي وَقَدْ مَضَى الْأَجَلُ الَّذِي وَقَّتَهُ الْقَاضِي لِيُظْهِرَ الْأَثَرُ او هغه نېټه [مدت] هم تېر

سوی دی کوم د اثر ښکاره کېدو لپاره قاضي ټاکلی وو فَكَانَ الْقَوْلُ لِنَنْبِكِرٍ نو ځکه قول به دمنځه
معتبر وي وَكُلُّكُمْ تَسْقُطُ او که غاښ نه ولوېږي لَا شَيْءَ عَلَى الصَّارِبِ نو پر ضارب هيڅ شی نسته
وَعَنْ أَبِي يُوسُفَ أَنَّهُ تَجِبُ حُكْمُهُ الْأَكْمِ او له امام ابو يوسف رَجَعَهُ اللَّهُ شَخْه روايت دی چي حکومت اول
[حکومت عدل] واجبيري [يا په وينا دا چي په درد کې حکومت عدل واجبيري] يعني هغه درد او تکليف چي
مضروب ته رسېدلی دی [وَسَيَبْقَى الْوُجْهَيْنِ بَعْدَ هَذَا إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى او موږ به دواړه وجهي ان شاء الله
تر دې وروسته ژر بيان کړو وَكُلُّكُمْ تَسْقُطُ وَلِكِنَّهَا اسْوَدَّتْ او که غاښ نه ولوېږي خو هغه تو
سي يَجِبُ الْأَرْضُ فِي الْعَقَابَةِ نو د خطا په صورت کي پر عاقله وو ديت واجبيري وَالْعَمْدُ فِي مَالِهِ
او د عمد په صورت کي د مجرم په خپل مال کي [دیت واجبيري] وَلَا يَجِبُ الْقِصَاصُ او
قصاص نه واجبيري لِأَنَّهُ لَا يُنْكِنُهُ أَنْ يَضْرِبَهُ فَزَبَا تَسْوَدُّ مِنْهُ ځکه د مضروب لپاره دا ممکنه نه ده
چي ضارب داسي ووهي چي دهغه په وجه يې غاښ تورسي وَكَذَا إِذَا كَثُرَ يَغْضَهُ وَاسْوَدَّ الْبَاقِي او
همدارنگه کله چي د غاښ څه حصه ورماته کړي او پاته غاښ تورسي لَا قِصَاصَ نو [هم] قصاص
نسته لِأَنَّهُ كَرْنَا دهغه دليل په وجه کوم چي موږ ذکر کړی وَكَذَا الْوَاحِضُ أَوْ الْخَصْرُ او همدارنگه که
پاته غاښ سوري يا شين سي.

اللفات: «وقته» د تفعیل د باب ماضي ده: وخت ټاکل، «اخضر» د افعال د باب ماضي ده
زرغون کېدل، شين گرځېدل.

تشریح: صورت د مسئلې: دادي چي قاضي و مضروب (غمر) ته يو کال مهلت ورکړی وو، که
هغه له تېرېدلو او پوره کېدلو څخه وروسته ضارب او مضروب اختلاف سره وکړي، مضروب
وویل چي زما غاښ ستا د وېلو په وجه لوېدلی دی او ضارب وویل چي نه! بلکي دېل چا د وېلو په
وجه لوېدلی دی، نو په دې صورت کي د ضارب قول معتبر دی؛ ځکه ظاهر حال (کال تېرېدل) د هغه پ
حق کي گواه دي. همدارنگه هغه د خپل فعل د اثر منکر دی او مضروب مدعي دی او څرنگه چي دلت
د مضروب سره ښه نسته، نو ځکه د ضارب قول به معتبر وي.

او که يو کال تېر سي او د مضروب غاښ پر خپل ځای سالم پاته وي او نه ولوېږي، نو پر ضارب
هيڅ ضمان او ديت نه واجبيري؛ ځکه د ظاهر او باطن دواړو په اعتبار سره د هغه جنايت معدوم سو.

خو له امام ابو یوسف رَجَعَهُ الله څخه یو روایت دانقل سوی دی چي په دې صورت کي حکومت اګم یعنی حکومت عدل واجبیري او د دې روایت وجه (دلیل) به په راروانه مسئله کي وائي (یعني: وین شجرجله، فالتحمت الخ).

او همدې طرف ته صاحب د هدایې په "وسنین بعد هذا الخ" سره اشاره کړې ده چې په دې اشاره کي له التَّوَجَّهَيْن څخه یوه د "لا شئ علی الضارب" وجه مراد ده او بل د "حکومة آله" وجه مراد ده یعني د دې دواړو وجهي (دلیلونه)، چي هغه په راروانه مسئله کي بیان سوي دي.

دولولم تسقط الخ: د دې حاصل دا دی چي که د ضارب د وهلو په وجه د مضروب غاښ ايله نه سي لېکن هغه تور او خراب سي، یا ضارب د غاښ څه حصه ورماته کړي چي د هغه په وجه پاته غاښ تور یا سور یا شین سي، نو په دې ټولو صورتونو کي پر ضارب قصاص نسته؛ ځکه قصاص د مساوات تقاضا کوي او دلته مساوات ممکن نه دی؛ ځکه مضروب لره دا ممکنه نه ده چي د ضارب غاښ داسي ووهي یا په داسي توګه د غاښ څه حصه ورماته کړي چي غاښ دي ايله نه سي او هغه دي محض تور یا سور یا شین وګرځي (دا ممکنه نه ده)، نو ځکه د مساوات د ناممکن والي په وجه دلته قصاص نه واجبیري، خو څرنګه چي د غاښ د تورېدلو یا سور او شین کېدلو په وجه د مضروب په غاښ کي نقص پیدا سوی دی، نو ځکه د هغه د ازالې لپاره پر ضارب دیت واجبیري. اوس که دا فعل له ضارب څخه خطاء صادر سوی وی نو دغه دیت به عاقله اداء کوي او که عمداً ځني صادر سوی وي، نو ضارب به له خپل مال څخه هغه اداء کوي. (احسن الهدایه)

که د سر زخم بالکل جوړ سي او هيڅ اثر يې پاته نه سي (حکم او تفصيل)

قَالَ: وَمَنْ شَجَّ رَجُلًا فَرَمَائِي: او څوک چي د یو سړي سر ورځمي کړي فَالْتَحَمَتْ وَلَمْ يَبْقَ لَهَا أَثَرٌ بِيَا زَخَمٍ جَوْرٍ سِي او هغه لره هيڅ اثر پاته نه سي وَكَبَّتِ الشَّعْرُ او ورېښتان [پرې] راښه سي سَقَطَ الْأَرُشُ عِنْدَ أَنْ حَنِيفَةً نو د امام صاحب رَجَعَهُ الله په نېز ارش ساقطیري لِزَوَالِ الشَّيْنِ الْمُوجِبِ ځکه هغه عیب زائل سو کوم چي [دارش] واجبونکی وو وَقَالَ أَبُو يُوسُفَ ❶: يَجِبُ عَلَيْهِ أَرُشُ الْأَلَمِ

❶ القول الرابع: قول أبي حنيفة رَجَعَهُ الله، قال المفتي غلام قادر النعماني: القول الرابع هو قول الإمام لكن قول عمدة رَجَعَهُ الله أوفى بأحوال هذا الزمان، لأن المخرج في أغلب الأوقات إما هو الفقير وأخره الطبيب ولم الدواء عالية لا يستطيع الفقير اداءه، فتَحْمِلُ الألم يكون على المخرج وتَحْمِلُ من الدواء على المخرج. [القول الرابع: ج: ٢، ص: ٢٥٤]

او امام ابو یوسف رَحِمَهُ اللهُ فرمایي: چي پر هغه [شاج] د درد ارش واجبيري وَهُوَ كَوْمَةُ عَدَلٍ او هغه [ارش] حَكُومَةُ عَدَلٍ دى لَئِنْ الشَّيْنُ اِنْ زَالَ ځكه عيب كه څه هم زائل سوى دى فَالْاَكْمُ الْخَاصِلُ مَا زَالَ خو حاصل سوى [زغمل سوى] درد نه دى زائل سوى [او ذالم (درد) په وجه چي څومره صحت نوت سوى او متاثر سوى دى. هغه نه دى زائل سوى] فَيَجِبُ تَقْوِيْمُهُ نو ځكه د هغه [فاثت بالالم (صحت)] قيمت لگول واجب دي وَقَالَ مُحَمَّدٌ: عَلَيْهِ اُجْرَةُ الطَّيِّبِ وَتَمْنُ الدَّوَاءِ او امام محمد رَحِمَهُ اللهُ فرمایي چي پر هغه [شاج] د طيب اجرت او د دوايي پيسې [واجب] دي لِأَنَّهُ اِشْتَالَ لَزِمَهُ اُجْرَةُ الطَّيِّبِ وَتَمْنُ الدَّوَاءِ يَفْعَلُهُ ځكه چي پر مشجوج [مضروب] د طيب اجرت او د دوايي پيسې د هغه [شاج] د فعل په وجه لازم سوي دي فَصَارَ كَأَنَّهُ اخَذَ ذَلِكَ مِنْ مَالِهِ نو داسي سولكه هغه چي دا د مشجوج له مال څخه اخيستي وي إِلَّا أَنَّهُ أَبَاهُ حَنِيفَةُ يَقُولُ: إِنَّ الْمَنَافِعَ عَلَى أَصْلِنَا لَا تَقْضَى إِلَّا بِعَقْدٍ أَوْ بِشُؤْبَةٍ خو امام صاحب رَحِمَهُ اللهُ فرمایي: چي زموږ د اصل مطابق منافع نه متقوم كيږي مگر په عقد يا شبهه عقد سره وَلَمْ يَوْجَدْ فِي حَقِّ الْجَانِي او د جنايتكاره [شاج] په حق كي دا [عقد او شبهه عقد] نه دي موجود سوي فَلَا يَغْرُرُ شَيْئًا نو ځكه هغه به دهېڅ شي تاوان نه وركوي.

اللغات: ﴿شَجَّ﴾ مخكي يې وضاحت و سو چي دماضي صيغه ده او له نصر او ضرب دواړو بابونو څخه راځي: پر سريامخ زخمي كول، په سريامخ كي زخم جوړول، سر ماتول، له دې باب څخه فاعل "شَاءَ" او مفعول "مَشْجُوزٌ" راځي، ﴿التجبت﴾ دافتعال له بابيه دواحد مؤنث غائب ماضي صيغه ده: زخم ډكېدل، غوښه پكښي راټل او جوړېدل، ﴿الشين﴾ عيب، بدرنگي، ﴿تقويم﴾ د تفصيل دباب مصدر دى: قيمت لگول، قيمت ټاكل، ﴿لايغرم﴾ دسمع له بابيه دنفي صيغه ده: تاوان (ضمان) وركول، ضمان كېدل.

تشرېح: دامسئله هم دمخكنۍ مسئلې په څېر ده، خو هغه مسئله مدلكه نه وه او دلته دمسللې دليلونه بيان سوي دي، صاحب دهدايي رَحِمَهُ اللهُ په مخكنۍ مسئله كي دهمدې مسئلې دليلونو ته اشاره كړې وه.

مسئله: داده که زید مثلاً د خالد سر ورمات او زخمي کړي. لېکن شو ورځي وروسته هغه زخم بالکل روغ و جوړ سي او د هغه نوم و نشان هم پاته نه سي تر دې چي پر هغه ځای وړېښتان هم راشنه سي. نو په دې صورت کي دامام صاحب رَحْمَةُ اللهِ په نېز پر شاج (زخمي کونکي) يعني پر زید هيڅ شی نه واجبيږي؛ ځکه ارش يا ديت وغيره د زخم د عيب په وجه واجبيږي او دلته د عيب اثر بالکل ختم سوی دی. نو موږ په کوم سبب سره دلته ارش واجب کړو!

وقال أبو يوسف إلخ: دامام ابو يوسف رَحْمَةُ اللهِ په نېز په دې صورت کي پر شاج حکومت عدل واجبيږي (لکه په مخکنۍ مسئله کي چي هم د هغه په نېز حکومت عدل واجبيدی)، دامام ابو يوسف رَحْمَةُ اللهِ دليل داده چي په دې مسئله کي د زخم جوړېدلو په وجه که څه هم د زخم عيب زائل سوی دی لېکن د زخمي کولو په وخت کي او د زخم جوړېدلو تر وخته چي مشجوج (خالد) ته کوم درد او تکليف رسېدلی دی او د هغه چي څومره صحت متأثر سوی دی، هغه نه دی زائل سوی او د هغه هيڅ بدل نه دی ورته حاصل سوی، نو ځکه د هغه په بدله کي به حکومت عدل پر شاج واجب وي.

قال محمد إلخ: دامام محمد رَحْمَةُ اللهِ مسلک داده چي په مذکوره صورت کي پر شاج د طبيب اجرت او د مشجوج د علاج او دوا پيسې واجبيږي چي هغه به شاج له خپل مال څخه اداء کوي؛ ځکه دا ټوله خرچه او مال د همدې شاج د فعل په وجه پر مشجوج لازم سوي دي. لهندا د هغه اداينه به هم پر شاج وي. د دې مثال داسي دی لکه شاج چي دغومره مال له مشجوج څخه په زور اخيستی وي، نو ښکاره ده چي پر شاج د هغه واپس کول واجب دي، نو همداسي په مذکوره مسئله کي به د طبيب اجرت او د علاج مال او تاوان هم پر شاج واجب وي.

إلا أن أبا حنيفة إلخ: په دې سره دامام صاحب رَحْمَةُ اللهِ له طرفه دامام ابو يوسف د قول "فالألم الحاصل

ما زال" او دامام محمد د قول "إنما لزمه أجره الطبيب" دواړو جواب ورکول سوی دی. حاصل يې داده چي درد زغمل او د هغه د علاج تاوان پورته کول د منافعو له قبيلې څخه دي او د احنافو د اصل مطابق منافع بذات خود نه متقوم کيږي، بلکي د عقد اجارې په وجه په هغوی کي تقويم پيدا کيږي يا د شبهة عقد مثلاً د اجاره فاسده يا مضاربت فاسده په وجه هغوی متقوم کيږي، او دلته د جاني يعني د شاج په حق کي کي دا دواړه شيان معدوم دي؛ ځکه هغه خو نه عقد اجاره کړې ده او نه يې اجاره فاسده وغيره کړې ده. نو ځکه مذکوره منافع به متقوم نه وي او پر شاج به هيڅ هم لازم او واجب نه وي. (احسن الهداية)

که په ذره سره د وهل سوي کس زخمونه جوړ سي

قَالَ: وَمَنْ ضَرَبَ رَجُلًا مَائَةً سَوْطَ فَجَرَحَهُ فرمایي: او څوک چې یو سړی سل درې ووهي نو هغه زخمي کړي فَجَرَحَهُ بیا مضروب له هغه څخه جوړ سي فَعَلَيْهِ أَرُشُ الضَّرْبِ نو پر ضارب د وهلو ارش [واجب] دی مَعْنَاهُ إِذَا بَيَّنَّ أَشْرُ الضَّرْبِ ددې معنی داده چې کله د وهلو اثر [نبه] پاته وي فَأَمَّا إِذَا لَمْ يَبَيَّنْ أَثَرُهُ لېکن که د وهلو اثر پاته نه سي فَهُوَ عَلَى اخْتِلَافٍ قَدْ مَضَى فِي الشَّجَةِ الْمُلْتَحِمَةِ نو دا پر هاغه اختلاف دي کوم چې د جوړېدونکي زخم په هکله تېر سو.

اللغات: «پر» د فتح د باب ماضي ده، او دسمع له باب هه راتلای سي: روغېدل، جوړېدل، «ارش»

توان او جرمانه، هغه دیت (مال) کوم چې د مادیون النفس په جنایت کي لازم سي، «ملتحمه» د افتعال د باب فاعل دی: ډکېدونکی (جوړېدونکی) زخم.

تشریح: **صورت د مسئلې:** دادی که زید مثلاً خالد سل درې ووهي او زخمي یې کړي، لېکن څو ورځې وروسته مضروب (خالد) روغ رمټ سي، نو اوس به دې ته کتل کیږي چې پر هغه د زخمونو اثر او نبه پاته ده، که نه؟، که پر مضروب د زخمونو اثر اوس هم پاته وي، نو پر ضارب د وهلو توان او دیت واجب دی، او که د مضروب پر بدن د زخمونو اثر پاته نه وي او بالکل جوړ سوي وي، نو په دې صورت کي دامامانو هاغه اختلاف دی کوم چې د سر د زخم جوړېدلو په صورت کي بیان سوی دی يعني "لا شيء على الضارب عند أبي حنيفة، وعليه أرش الألم عند أبي يوسف، وأجرة الطبيب وشن الدواء عند محمد رَجَعَهُمُ الله".

که اول خطاء لاس ورپرېکړي بیا یې خطاء قتل کړي نو څه حکم دی؟

قَالَ: وَمَنْ قَطَعَ يَدَ رَجُلٍ خَطَاً فرمایي: او څوک چې خطاء دیو سر لاس پرېکړي ثُمَّ قَتَلَهُ قَبْلَ الْبُرْءِ بیا [د لاس] تر جوړېدلو مخکي [خطاء] هغه قتل کړي فَعَلَيْهِ الذِّبَةُ وَسَقَطَ أَرُشُ الْيَدِ نو پر هغه [قاتل] دیت واجب دی او د لاس دیت ساقطیږي لَأَنَّ الْجَنَايَةَ مِنْ جَنَاسٍ وَاحِدٍ ځکه چې جنایت له یوه جنس څخه دی وَالْمُؤْجِبُ وَاحِدٌ وَهُوَ الذِّبَةُ او موجب [هم] یو دی چې هغه دیت دی وَإِنَّهَا بَدَلُ النَّفْسِ بِجَوْنِ أَجْزَائِهَا او دیت د نفس بدل دی د نفس د ټولو اجزاؤ سره فَدَخَلَ انْفِرَافُ النَّفْسِ نو طرف [لاس] به په نفس کي داخل سي كَأَنَّهُ قَتَلَهُ ابْتِدَاءً ځواکي قاتل ابتداءً [د لاس پرېکولو څخه بغیر] هغه قتل کړی دی.

اللغات: الطرف طرف، اندام، عضو، «ارش» تاوان او جرمانه، دما دون النفس دیت.

تشریح: **صورت د مسئلې:** دادی که زید خطاء د خالد لاس پر بکړي، بیا د لاس تر جوړېدو مخکې زید خطاء هغه قتل هم کړي، نو په دې صورت کې پر زید (قاتل) د نفس دیت و اجیبېږي او د لاس دیت د قتل په دیت کې داخلېږي؛ ځکه دلته دوه جنایتونه یعنې قطع او قتل سره همجنس دي (یعنې دواړه خطاء دي) او د دواړو جنایتونو موجب هم یو دی یعنې دیت، او څرنگه چې د نفس دیت په حقیقت کې د نفس او بدن د ټولو اجزاؤ بدل دی چې په هغه کې لاس هم شامل دی، نو ځکه د نفس دیت به د لاس دیت لره هم شامل وي او د لاس پر بکولو به جلا دیت واجب نه وي، او د دې مثال داسې لکه څوک چې ابتداء د لاس پر بکولو څخه بغیر یو سړی قتل کړي، نو ښکاره ده چې په دې صورت کې فقط د نفس دیت و اجیبېږي، نو همداسې په مذکوره مسئله کې هم فقط د نفس دیت و اجیبېږي. (احسن الهدایه)

د زخم د قصاص اخیستلو لپاره به انتظار کېږي، که نه؟ (د امامانو قولونه)

قَالَ: وَمَنْ جَرَحَ رَجُلًا جِرَاحَةً فَرَمَاي: او څوک چې یو سړی زخمی کړي لَمْ يَقْتَصْ مِنْهُ حَتَّى يَمُرَّأْ نو له جراح څخه به قصاص نه اخیستل کېږي تر دې چې هغه [مجرع سړی] جوړ سي وَقَالَ الشَّافِعِيُّ: يَقْتَصُّ مِنْهُ فِي الْحَالِ او امام شافعي رَجَعَهُ اللهُ فَرَمَاي: چې له هغه څخه به فی الحال قصاص اخیستل کېږي اِعْتَبَارًا بِالْقَصَاصِ فِي النَّفْسِ دنفس پر قصاص په قیاس کولو سره وَهَذَا بِرَأْيِ الْمُؤَجَّبِ قَدْ تَحَقَّقَ او دا [حکم] ځکه دی چې [د قصاص] واجبونکی شی [زخمی کول] موجود سوي دي فَلَا يُعْطَلُ نو ځکه هغه به نه معطلول کېږي وَلَنَّا قَوْلُهُ ^①: «يُسْتَأْنَفِي الْجَرَاحَاتِ سَكَةً» او زموږ دلیل د نبی ﷺ دا فرمان دی: چې په زخمونو کې به یو کال مهلت ورکول کېږي وَلَأَنَّ الْجَرَاحَاتِ يُعْتَبَرُ فِيهَا مَا لَهَا لَا حَالُهَا او ځکه چې په زخمونو کې د هغوی مال لره اعتبار وي. نه د هغوی حال [موجوده حالت] لره لِأَنَّ حُكْمَهَا فِي الْحَالِ غَيْرُ مَقْلُومٍ ځکه فی الحال د هغوی [زخمونو] حکم معلوم نه دی فَلَعَلَّهَا تَسْتَرْثِي إِلَى النَّفْسِ ځکه کېدای سي چې هغوی نفس ته سرایت وکړي فَيُظْهِرُ أَنَّهُ قَتْلٌ نو دا به ښکاره سي چې هغه [زخم] قتل دی وَإِنَّمَا يَسْتَقَرُّ الْأَمْرُ بِالْبُرْءِ او خبره [د زخم] په جوړېدلو سره پخیرې.

① تخریج: أخرجه دار فطی فی عنه ٣/ ٦٠، رقم: ٣٢، والیهی فی السلس الکبری، حدیث رقم: ١٦١١٣، (احسن الهدایه).

اللغات: ﴿لَا يَعْطِلُ﴾ د تعمیل له بابه د نفی مجهول صیغه ده: پرېښوول او عمل نه په کول. معطلول.

﴿مَالٌ﴾ پای او انجام. آخر وروستی حالت. ﴿يَسْتَقِرُّ﴾ داستعمال دباب مضارع ده: قرار نیول او ثابتېدل. پخېدل او مضبوطېدل.

تشریح: **صَوْرَت د مسئلې:** دادی که څوک بل څوک زخمي او ټپي کړي، نو زموږ په نېز حکم دا دی چې له جارح څخه به سمدستي قصاص نه اخیستل کیږي. بلکې د زخم د حالت او کیفیت په اړه ولولپاره به قصاص شو ورځي مؤخر (ځنډول) کیږي.

لېکن دامام شافعي رَجَّه الله په نېز حکم دادی چې له جارح څخه به سمدستي قصاص اخیستل کیږي؛ ځکه د قصاص واجبونکی شی (زخمي کول) موجود او متحقق دي. نو ځکه هغه به نه معطلول کیږي. مثلاً که څوک یو سړی قتل کړي، نو له قاتل څخه فوراً قصاص اخیستل او هغه نه مؤخر کیږي، نو همداسې په مذکوره مسئله کې به هم فوراً قصاص اخیستل کیږي.

ولنا قوله رحمه الله: په مذکوره مسئله کې له جارح څخه د قصاص مؤخر کولو په هکله زموږ دلیل دا حدیث دی "يُسْتَأْنِ الْجِرَاحَةَ سَنَةً" چې په زخمونو کې به تر یوه کال پورې مهلت ورکول کیږي، له دې حدیث څخه په واضحه توګه دا خبره ښکاره سوه چې د زخمونو قصاص سمدستي نه و اجیږي او په هغه کې تر یوه کاله پورې د تأخیر گنجایش سته، او د صریح نص په مقابل کې قیاس لږه هیڅ اعتبار نسته.

ولأن الجراحات إلخ: زموږ عقلي دلیل دا دی چې په زخمونو کې مال او آخري حالت لږه اعتبار وي، فی الحال هغوی لږه اعتبار نه وي؛ ځکه چې فی الحال د زخم حالت او کیفیت په یقیني توګه نه سي معلومېدلای ځکه په زخم کې دا احتمال هم سته چې جوړ او روغ به سي او دا احتمال هم پکښې سته چې نفس ته به سرایت وکړي او انسان به مړ کړي، نو ځکه غوره همداده چې د زخم جوړېدل و تر وخت د قصاص اخیستلو معامله وځنډول سي ددې لپاره چې په پوره توګه معامله شرعنده سي. (احسن الهدایه)

د قصاص او دیت په باره کې یوه فقهي قاعده

قَالَ: وَكُلُّ عَمْدٍ سَقَطَ الْقَصَاصُ فِيهِ بِشُبُهَةٍ فرمایي: او هر هغه قتل عمد چې په هغه کې د شېبې په وجه قصاص ساقط سي **قَالِدِيَّةُ فِي مَالِ الْقَاتِلِ** نو دیت د قاتل په مال کې (واجب) دی **وَكُلُّ أَرْشٍ وَجَبَ بِالطَّلِيمِ** او هر هغه ارش کوم چې د صلح په وجه واجب سي **فَهُوَ فِي مَالِ الْقَاتِلِ** نو هغه امداد قاتل په مال کې (واجب) دی **لِقَوْلِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «لَا تَغْفِلُ الْعَوَاقِلُ عَمَدًا»** ځکه نبی کریم ﷺ فرمایلي

دي: چي عاقلې به د عمد ديت نه اداء کوي وَهَذَا عَمْدٌ او دا عمد دی غَيْرَ أَنْ الْأَوَّلَ يَجِبُ فِي ثَلَاثِ سِنِينَ خواول په دريو کالو کي واجبيري لِأَنَّهُ مَالٌ وَجَبَ بِالْقَتْلِ ابْتِدَاءً ځکه هغه داسي مال دی کوم چي ابتداء د قتل په وجه واجب سوی دی فَأُشْبِهَ شِبْهَ الْعَمْدِ نو هغه د شبه عمد مشابه سو وَالثَّانِي يَجِبُ حَالًا او دويم فی الحاله واجبيري لِأَنَّهُ مَالٌ وَجَبَ بِالْعَقْدِ ځکه هغه داسي مال دی کوم چي د عقد صلح په وجه واجب سوی دی فَأُشْبِهَ الشَّيْءَ فِي الْبَيْعِ نو هغه په بيع کي د ثمن مشابه سو.

اللغات: ﴿لا تعقل﴾ د ضرب له بابه د نفی صیغه ده. د دې باب له معناوو څخه یوه معنی ده: دیو چاله طرفه دیت اداء کول. (مصباح المنیر). ﴿عواقل﴾ جمع د عاقله ده: د قاتل او جنايتکاره متعلقين (خاندان والا)، قریبان او نژدې قومیان.

تشریح: صورت د مسئلې: دا دی که په قتل عمد کي یو شبهه پیداسي نو قصاص خوشا قطیري او د هغه پر ځای دیت واجبيري، نو داسي دیت د قاتل په مال کي واجبيري، مثلاً که پلار خپل ځوی قتل کړي نو په دې کي د شهبې په وجه قصاص ساقطیري او پر پلار په خپل مال کي دیت واجبيري. همدارنگه که څوک عمداً د بل چا لاس پر بکړي او بیا قاطع د هغه سره د لاس پر ارش (دیت) او مال باندې صلح وکړي، نو داسي مال هم د قاطع په خپل مال کي واجبيري؛ ځکه په حدیث کي دي "لا تعقل العواقل عمداً" چي عاقله به د عمد دیت نه اداء کوي، او دلته دواړه جنايتونه عمداً صادر سوي دي.

خو په دواړو صورتونو کي دافرق دی چي ارش (دلاس دیت) فی الحاله واجبيري او د مذکوره قتل دیت په کبنت (قسط) سره په دريو کالو کي واجبيري؛ ځکه اصول دا ټاکل سوی دی چي کوم مال له شروع څخه (يعني بغیر له صلح د قتل) په وجه واجب سوی وي، نو هغه د شبه عمد د مال (دیت) سره مشابه دی. نو څرنگه چي په شبه عمد کي مال په کبنت سره واجبيري (چي په دريو کالو کي به یې په حصه. حصه سره اداء کوي)، نو همداسي به په مذکوره قتل کي هم مال په کبنت سره واجب وي. او کوم مال چي دیو عقد او تړون په وجه واجب سوي وي، نو هغه فی الحاله (سمدستي) واجبيري. لکه څرنگه چي په عقد بيع کي ثمن فی الحاله واجبيري، نو ځکه د مذکوره عقد صلح مال به هم فی الحاله واجب وي. (احسن الهدایه. اشرف الهدایه)

له قاتل پلار څخه به د ځوی دیت څنگه او په څو وخت کي اخیستل کيږي (د دفه او قولونه)

قَالَ: وَإِذَا قَتَلَ الْآبُ ابْنَهُ عَمْدًا فَرَمَائِي: او کله چي پلار خپل ځوی عمداً قتل کړي قَالِدِيَّةً فِي مَالِهِ فِي ثَلَاثِ سِنِينَ نو دیت د پلار په مال کي په دریو کالو کي [واجب] دی وَقَالَ الشَّافِعِيُّ: تَجِبُ حَالَةً او امام شافعي رَحِمَهُ اللهُ فرمائي: چي فی الحاله [سمدستي] واجبيږي لَأَنَّ الْأَصْلَ أَنَّ مَا يَجِبُ بِالْإِثْلَابِ ځکه قاعده داده چي کوم مال د تلفولو [هلاکولو] په وجه واجب سي يَجِبُ حَالًا نو هغه فی الحاله واجبيږي وَالشَّافِعِيُّ لِلشَّافِعِيِّ فِي الْخَاطِي او په خاطي [او قتل خطا] کي مهلت ورکول د تخفيف په غرض سره وي [يعني د خطا قتلونکي سره د تخفيف او آساي کولو په خاطر هغه ته مهلت ورکول کيږي] وَهَذَا عَامِلٌ او [يعني پلار] عامد [عمداً قتلونکی] دی فَلَا يَسْتَحِقُّهُ نو هغه به د تخفيف مستحق نه وي وَلَئِنْ السَّالَ وَجَبَ جَبْرًا لِحَقِّهِ او ځکه چي مال د مقتول [ځوی] د حق پوره کولو په غرض سره واجب سوی دی وَحَقُّهُ فِي نَفْسِهِ حَالٌ او د هغه حق په خپل نفس کي فی الحاله [واجب] دی فَلَا يَسْتَجِبُ بِالْمُؤَجَّلِ نو دا [فی الحاله معجل حق] به د مؤجل په ذریعنه پوره کيږي وَلَسْنَا أَنَّهُ مَالٌ وَاجِبٌ بِالْقَتْلِ او زموږ دليل دا دی: چي هغه داسي مال دی کوم چي د قتل په وجه واجب سوی دی فَيَكُونُ مُؤَجَّلًا نو ځکه مؤجل به وي كِدِيَّةُ الْخَطَا وَشِبْهُ الْعَمْدِ لکه د قتل خطا او شبه عمد دیت [چي مؤجل دی] وَهَذَا لِأَنَّ الْقِيَاسَ يَأْتِي تَقْوَمُ الْأَدْنَى بِالسَّالِ او ځکه چي قیاس انکار کوي د انسان قیمتلره کېدل په مال سره لِعَدَمِ الثَّمَانِ د مماثلت د نشتوالي په وجه وَالتَّقْوِيمُ ثَبَتَ بِالسَّخَرِ او [انسان] قیمتلره کول په شریعت سره ثابت سوي دي وَقَدْ وَرَدَ بِهِ مُؤَجَّلًا لَا مُعَجَّلًا او شریعت د تقویم په هکله مؤجل وارد سوی دی [چي هغه به مؤجل وي]، نه مُعَجَّلٌ فَلَا يَغْدُلُ عَنْهُ لَا يَسْتَأْ إِلَى زِيَادَةٍ نو ځکه له هغه څخه به عدول [اوعراض] نه کيږي خصوصاً د زیاتوب و طرف ته وَلَسْنَا لَمْ يَجُزِ التَّغْلِيظُ بِإِثْبَارِ الْعَمْدِيَّةِ قَدَرًا او کله چي د عمد کېدو په اعتبار سره په مقدار کي تغلیظ [زیاتوب] جائز نه دی لَا يَجُوزُ وَصَفًا نو د وصف په اعتبار سره به هم جائز نه وي.

اللغات: ﴿إتلاف﴾ د افعال د باب مصدر دی: تلفول، ضایع کول، هلاکول. ﴿تأجیل﴾ د تفعیل د باب مصدر دی: مؤجل کول. وخت او نېټه ورکول، مهلت ورکول. ﴿تخفيف﴾ مخکنی صیغه ده: سپکول، آسانی کول. ﴿لا ینجبر﴾ د انفعال له باب نه د نفي صیغه ده: (د تاوان) تلافی کېدل. ضایع سوی حق پوره کېدل، د فوت سوی شي اصلاح کېدل. ﴿تغلیظ﴾ د تفعیل د باب مصدر دی: سختي، سختول او مؤکد کول.

تشریح: صورت د مسئلې: دا دی چې کله پلار عمداً خپل ځوی قتل کړي، نو دا قتل شبهه عمد دی چې په هغه کې قصاص خونسته بلکې پر پلار دیت واجبېږي. اوس په دې کې اختلاف دی چې دا دیت به مؤجل وي او که معجل؟ زموږ مذهب دا دی چې دا دیت مؤجل (نېټه داره) دی یعنې د درېو کالو په نېټه کې به اداء کول کیږي، امام شافعي رحمه الله فرمایي چې معجل دی یعنې فی الحال به اداء کول کیږي.

دامام شافعي رحمه الله دلیل دا دی چې کوم مال دېو شي د تلفولو او هلاکولو په وجه واجب سي، نو هغه فی الحال واجبېږي، او په دې مسئله کې مال د نفس د تلفولو په وجه واجب سوی دی، نو ځکه دلته به هم پر قاتل (پلار) فی الحال مال واجب وي، پاته سو تأجیل (یعنې وخت او مهلت ورکول). نو تأجیل خو په قتل خطاء کې واجبېږي د دې لپاره چې په هغه کې د خطای (خطاء قتل کونکي) سره تخفیف او آسانی. وسي او هغه په آسانی سره د دیت مال اداء کړي، او په دې مسئله کې خو قاتل عامد (عمداً قتل کونکی) دی کوم چې د تخفیف مستحق نه دی، نو ځکه پر هغه فی الحال دیت اداء کول واجب دي.

دویم دلیل یې دا دی چې پر قاتل مال ځکه واجبېږي چې په دې سره د مقتول د قتل او حق تلافی وسي او دهغه ضایع سوی حق پوره کړی سي، او دا هغه وخت کېدلای سي کله چې مال (دیت) فی الحال یعنې تر قتل وروسته سمدستي واجب کړی سي ځکه د مقتول حق فی الحال ثابت سوی دی او مؤجل دی، او د معجل حق تلافی د مؤجل مال په ذریعه نه کیږي.

ولنا إلخ: زموږ د دلیل حاصل دا دی چې کوم مال د قتل په وجه واجب سي، هغه مؤجل کیږي، لکه د قتل خطاء او شبهه عمد مال (دیت) چې مؤجل دي.

او بل دا چې انسان مالک دی او مال مملوک دی، نو د قیاس تقاضا داده چې د مال په ذریعه د انسان تقویم نه وسي یعنې په مال سره د هغه قیمت نه ولگول سي (یا په بنه ینا دا چې په مال سره څرخ نه کړی سي). ځکه د مالک او مملوک تر مینځ هیڅ تماثل نشته، لېکن په قتل خطاء وغیره کې چې کوم تقویم ثابت سوی دی دا خلاف القیاس دی او په شریعت سره ثابت دی، خو دا ثبوت د تأجیل په

طریقه سره دی، نه تعجیلا. لهندا ضروري سوه چي دشرع له مورد څخه عدول نه وسي، نو ځکه سور دله تاخیر لازم کړی دی.

اوبل دا چي مؤجل دمعجل په مقابله کي زائدهم دی، لهندا دمورد شرع د خلاف زیاتوب د ثبوت لپاره هیڅ لاره نسته، لهندا دهغه و طرف ته به بالکل عدول نه کیږي. همدا وجه ده که دیع او سودا په صورت کي له قدر او جنس څخه یو شی موجود وي او په هغه سره برابري ثابته سي نو بیا هم په قرض بیع حرامه ده: ځکه چي د زیاتوب شبهه سته.

اوبل دا چي کله پلار عمدا خپل ځوی قتل کړي نو په دې صورت کي هم د دیت مقدار سل اوښان دي. لهندا کله چي دهغه د عمد کېدلو په وجه په مقدار کي زیاتوب او اضافه نه ده سوي، نو په وصف کي خو به په درجه اولی زیاتوب نه کیږي یعني دیت به معجل نه واجبول کیږي. (احسن الهدایه، اشرف الهدایه)

د اقرار په وجه د لازم سوي دیت په هکله قاعده

وَكُلُّ جَنَایَةٍ اِعْتَرَفَ بِهَا اَلْجَانِیُّ اَوْ هَرَفَ هُنَّ جَنَایَتِ اِجْرَمَ چي جنایتکاره دهغه اقرار وکړي قَهْمٌ لِي مَالِهِ نو هغه د جنایتکاره په خپل مال کي (واجب) دی وَلَا يُصَدَّقُ عَلَى عَاقِلَتِهِ او دده پر عاقله وو به دهغه [اقرار] تصدیق نه کیږي لَبَا رَوَيْنَا دهغه حدیث په وجه کوم چي موږ روایت کړی وَرَأَى الْاَقْرَارَ لَا يَتَعَذَّى الْبِقَرَّ او ځکه چي اقرار له اقرار کوونکي څخه [بل چاته] نه متعدي کیږي لِقَمُورٍ وَلَا يَتَبَّعُهُ عَنْ غَيْرِهِ ځکه چي له بل چا څخه دهغه ولایت قاصر دی [یعني هغه ته پر بل چا کامل ولایت حاصل نه دی] فَلَا يَظْهَرُ فِي حَقِّ الْعَاقِلَةِ نو ځکه دا اقرار به د عاقله وو په حق کي نه ښکاره کیږي.

اللفات: ﴿جنایة﴾ جرم، د گناه کار، هغه جرم چي دهغه په ارتکاب سره مال (تاوان) واجب سي، ﴿اعترف﴾ دافتعال دباب ماضي ده: اقرار کول، ﴿جانی﴾ دضرب دباب فاعل دی: جنایتکاره، مجرم، ﴿عاقلة﴾ دقاتل او مجرم متعلقین او نژدې قومیان (خاندان والا)، ﴿لا يتعذی﴾ دتفعل له بابه دنفی صیغه ده: متعدي کېدل، متجاوز کېدل.

تشریح: صورت د مسئلې: دا دی چي دقتل خطا دیت خود قاتل په عاقله وو باندې واجبیږي. لېکن که قاتل خپله د جنایت او قتل اقرار وکړي، نو په دې صورت کي دیت دهاغه په مال کي واجبیږي. نه پر عاقله وو: ځکه د عاقله وو په حق کي به د قاتل او جنایتکاره د اقرار تصدیق نه کیږي: ځکه مخکي چي موږ کوم دا حدیث نقل کړی دی "لا تعقل العواقل عبداً" دهغه په آخر کي داهم ذکر سوي دي "ولا صلحاً ولا اعتافاً" چي عاقله به د صلح او اقرار دیت هم نه اداء کوي. له دې څخه معلومه سوه چي که جنایتکاره کس خپله د جنایت اقرار وکړي، نو دیت به د هاغه په مال سره اداء کول کیږي، نه د عاقله وو په مال سره.

په دې هکله عقلي دليل دا دی چي مقرره دا ولايت نسته چي پر عاقله وو يوشی لازم کړي لهذا دهنه اقرار حجت قاصره او لازمه دی. حجت متعدیه نه دی. نو ځکه دهنه اقرار به خپله دهنه په حق کي حجت وي او عاقله وو ته به نه متعدي کيږي. (احسن الهدایه اشرف الهدایه)

د بچي (ماشوم) او لېوني عمد هم د خطاء په حکم کي دی

قَالَ: وَعَمْدُ الشَّيْءِ وَالْمُجْتَنِبُ ظُلْمًا فَرَمَائِي: او د بچي او مجنون عمد [قصدا جنایت] خطاء دي وَفِيهِ الْبَيِّنَةُ عَلَى الْعَاقِلَةِ او په هغه کي پر عاقله وو دیت [واجب] دی وَكَذَلِكَ كُلُّ جَنَائَةٍ مُوجِبُهَا خَمْسٌ مِائَةً قَصَاصًا او همداسي هر هغه جنایت چي دهنه موجب پنځه سوه درهمه وي یا تر دې زیات وي وَالْمُتَعَمِّدُ كَالْمُجْتَنِبِ او باوله د لېوني په خبر دی وَقَالَ الشَّافِعِيُّ: عَمْدُ عَمْدٍ او امام شافعي رَجَعَهُ اللَّهُ فَرَمَائِي: چي دې هر یو [یعني د بچي، مجنون او معتوه] عمد [قصدا جنایت کول] عمد دی حَتَّى تَجِبَ الذِّيَّةُ فِي مَالِهِ حَالَةً تر دې چي دهنه په خپل مال کي به دیت واجبيږي لِأَنَّهُ عَمْدٌ حَقِيقَةٌ ځکه چي منه حقیقتاً عمد دی إِذَا الْعَمْدُ هُوَ الْقَصْدُ ځکه عمد قصد [اراده] ده غَيْرَ أَنَّهُ تَخَلَّفَ عَنْهُ أَحَدُ حُكْمَيْهِ وَهُوَ الْقَصَاصُ خو دا چي د عمد له دوو حکمونو څخه یو حکم شاته [پریښول] سو چي هغه قصاص دی فَيَنْسَحِبُ عَلَيْهِ حُكْمُهُ الْآخَرُ نو ځکه پر هغه [فتلا] به د عمد بل حکم مرتب کيږي وَهُوَ الْوُجُوبُ فِي مَالِهِ او هغه ده په مال کي د دیت واجبيدل دي وَلِهَذَا تَجِبُ الْكَفَّارَةُ بِهِ وَيُخْرَجُ مِنَ الْبِرَاثِ او په همدې [یعني د عمد کېدلو] په وجه په دې قتل سره کفارو واجبيږي او قاتل له میراث څخه محروميږي عَنْ أَصْلِهِ امام شافعي رَجَعَهُ اللَّهُ داصل مطابق لِأَنَّهُمَا يَتَعَلَّقَانِ بِالْقَتْلِ ځکه چي دا [کفارو او حرمان البراث] د قتل سره متعلق دي.

اللفظ: «جناية» جرم. د تېر عبارت په لغاتو کي يې تفصيلي معنی ذکر سوه. «موجب» د افعال د باب مفعول دی: واجب کړی سوی (کوم څه چي د بل څه په وجه واجب سي). حکم، مقتضا.

تشریح: صورت د مسئلې: دا دی که بچي (ماشوم) یا مجنون (لېوني) عمداً یو جنایت وکړي، نو دوی هغه جنایت خطاء شمېرل کيږي. لهذا که دوی یو سری عمداً او قصداً قتل کړي، نو هم پر دوی قصاص نه واجبيږي. بلکي دیت پرې واجبيږي لکه څرنګه چي په قتل خطاء کي همدا حکم دی، او زموږ په نېز دا دیت د دوی پر عاقله وو واجب دی. لېکن دامام شافعي رَجَعَهُ اللَّهُ په نېز د بچي او مجنون په خپل مال کي واجب دی، او زموږ په نېز د بچي او مجنون هر هغه جنایت (جرم) کوم چي له پنځو سوه درهمو یا له دې څخه د زائد مقدار موجب وي، دهنه اداء کول د بچي پر عاقله وو دي او همدا حکم د معتوه هم دی، خو دامام شافعي رَجَعَهُ اللَّهُ په نېز پر معجم یعني پر بچي او مجنون مال او دیت واجب دي.

دامام شافعي رَجَنَهُ الله دليل دادی چي داخو عمد دی: څکه عمد قصد ته وایي چي قصداً کار وکړي سي او هغه دلته د بچي او مجنون له طرفه موجود دی. لېکن د قتل عمد دوه موجه (دوه حکمه) دي: ① قصاص. ② د مال وجوب د قاتل په مال کي (يعني د عمد بل موجب دادی چي مال (دیت) پر قاتل په خپل مال کي واجب سي). او دلته د مجرم د بچي والي یا مجنون والي په وجه موږ د هغه یو موجب يعني قصاص ساقط کړی. لېکن د هغه بل موجب يعني د قاتل په مال کي د دیت وجوب مو باقي پرېښوی. څکه دا عمد دی. همدا وجه ده که بچی یا مجنون یو څوک قتل کړي نو دامام شافعي رَجَنَهُ الله د اصل مطابق پر قاتل کفاره هم واجبېږي او هغه به له میراث څخه هم محروم ول کيږي. څکه دامام شافعي رَجَنَهُ الله اصل همدا دی چي که قتل عمداً وي نو د هغه سره د کفارې وجوب او حرمان الميراث هم متعلق کيږي. نو کله چي په دې أمورو کي پر بچي یا مجنون د عمد احکام لازم کړل سوي دي. نو په دیت واجبېدلو کي به هم پر دوی د عمد احکام لازمېږي چي دیت به د همدوی په مال کي واجبېږي. (احسن الهدایه)

د احنافو دلیل

وَلَمَّا رَوَى عَنْ عَلِيٍّ عليه السلام او زموږ دليل هغه دی کوم چي له حضرت علي عليه السلام څخه روايت سوی دی: أَنَّهُ جَعَلَ عَقْلُ الْمَجْنُونِ عَلَى عَاقِلَتِهِ وَقَالَ چي حضرت علي عليه السلام د مجنون دیت د هغه پر عاقله ووو مقرر کړی او وېي فرمايل عَمْدُهُ وَخَطْوُهُ سَوَاءٌ چي د مجنون عمد او خطا دواړه سره برابر دي وَلَأَنَّ النَّبِيَّ مَكْنُتُهُ الْبُرْهَانِيَّةُ او څکه چي بچی [ماشوم] درحم [او شفت] محل دی وَالْعَاقِلُ الْخَاطِئُ لَمَّا اسْتَحَقَّ الشَّخِيفَ حَتَّى وَجَبَتِ الْبُرْهَانِيَّةُ عَلَى الْعَاقِلَةِ او خاطي [خطا ټولونکی] عاقل چي کله هغه هم د تخفيف مستحق دی چي دیت د هغه پر عاقله واجب سوی دی فَالنَّبِيُّ هُوَ أَغْدَرُ أَوَّلُ بَهَذَا الشَّخِيفِ نو بچی چي هغه زيات معذوره دی [له عاقل خاطي څخه] د دې تخفيف زيات مستحق وي وَلَا نُسَلِّمُ تَحَقُّقَ الْعَمْدِيَّةِ او موږ [د بچي وغيره له طرفه] د عمد کېدو موجودېدل نه تسليموو فَلَمَّا تَشَرَّبَ عَلَى الْعِلْمِ څکه عمد کېدل خو پر علم [او خبر] مرتب کيږي وَالْعِلْمُ بِالْعَقْلِ او علم په عقل سره راځي وَالْمَجْنُونُ عِنْدَ الْعَقْلِ حال دا چي د لېوني عقل نيستی دی وَالنَّبِيُّ قَائِمٌ بِالْعَقْلِ او د بچي عقل قاصر [کم] دی فَأَن يَتَحَقَّقَ مِنْهُمَا الْقَصْدُ نو څنگه به د لېوني او بچي له طرفه قصد موجود [او ثابت] سي! وَصَارَ كَالثَّانِمِ او هغه [يعني له دوی څخه هر يو] د بیده کس په څېر سو وَحَرَمَ مَانَ الْبُرْهَانِيَّةِ عَقْرَبَةً او له میراثه محرومېدل يو سزا ده وَهُمَا لَيْسَا مِنْ أَهْلِ الْعُقُوبَةِ او دوی دواړه [بچی او مجنون] د سزا اهل نه دي وَالْكَفَارَةُ كَأَسْبَهِهَا سَتَارَةً او کفاره لکه خپل نوم پټونکې [پرده چوونکې] ده [يعني د

کفارې دلفظ معنی ده (د گناه) پتونکې [وَلَا ذَنْبٌ تَسْتُرُهُ] او [دلته] هېڅ گناه نسته چې کفار هغه پټه کړي لِأَنَّهُنَّ مَرْفُوعَاتُ الْقَلَمِ ځکه له دوی دواړو څخه قلم پورته سوی دی (معاف دي).

اللغات: ﴿عقل﴾ دیت. ﴿عاقله﴾ د جنایتکاره او قاتل متعلقین او د هغه خاتندان والا او نژدې قومیان. ﴿مظنة﴾ ځای د گومان. محل او مقام. ﴿ستارة﴾ د نصر له بابه د اسم مبالغه صیغه ده: پتونکې، پرده اچونکې. ﴿عقوبة﴾ سزا.

تشریح: په مخکنۍ مسئله کې زموږ دلیل دا روایت دی چې حضرت علي ؑ، د مجنون دیت د هغه پر عاقله وو لازم کړی او ویې فرمایل چې د مجنون عمد او د هغه خطا دواړه سره برابر دي. لهذا د حضرت علي ؑ، دا عمل او فرمان زموږ لپاره حجت او دلیل دي.

په دې سلسله کې عقلي دلیل دا دی چې بېچي (ماشوم) او مجنون د شفقت او مهربانۍ زیات مستحق دي ځکه چې دوی معذوره دي. او کله چې د عاقل خطای سره هم د هغه د معذور والي په وجه تخفیف او آسانی سوې ده چې د هغه دیت پر عاقله وو واجب کړی سوی دی. نو بېچي او مجنون څو تر هغه زیات معذوره دي او زیات د تخفیف مستحق دي. نو ځکه د دوی سره به په درجه اولی تخفیف او آسانی کېږي او د دوی دیت به پر عاقله وو واجبول کېږي.

ولانسلم الخ: مخکې چې امام شافعي رَجَّه الله په خپل دلیل کې دا خبره کړې وه چې د بېچي او مجنون له طرفه هم قصد او اراده موجود دي، نو دلته صاحب د کتاب رَجَّه الله د هغه جواب ورکوي فرمایي چې دامور نه تسلیموو؛ ځکه له علم او خبر څخه بغیر قصد او اراده نه کېږي او علم په عقل سره راځي او له عقل څخه بغیر علم او خبر نه سي حاصلېدای، حال دا چې په مجنون کې ځو بالکل عقل نسته او په بېچي کې خوسته لېکن قاصر دی. نو بیا به قصد او اراده له کومه ځایه متحقق او موجود سي. لهذا د بېچي او مجنون حال د قصد او ارادې په نشتوالي کې د بیده کس په څېر دی.

وحرمان البیراث الخ: او امام شافعي رَجَّه الله چې دا خبره کړې وه چې د عمد په وجه پر بېچي او مجنون کفار ه هم واجېږي او له میراثه هم محرومېږي، نو دا هم صحیح نه دي ځکه زموږ په نېز دا حکم نه دی؛ ځکه له میراثه محرومېدل ځویو عقوبت او سزا ده او بېچي او مجنون د عقوبت اهل او مستحق نه دي، همدارنگه کفار ه په اصل کې له کفر څخه مشتق دي چې د هغه معنی ده: ستر يعني گناه وغیره پټول، او د گناه پټول څو تر گناه وروسته کېږي (ځکه کله چې گناه سوې نه وي، نو هغه به څنگه پټه کړل سي). او د بېچي او مجنون له طرف هېڅ گناه نسته ځکه دوی مرفوع القلم دي، لهذا کله چې گناه نسته نو ستر او کفار ه به څنگه وي؟! نو ځکه زموږ په نېز دوی دواړه نه له میراثه محرومېږي او نه پر دوی کفار ه واجېږي. (احسن الهدایه، اشرف الهدایه)

فَصْلُ فِي الْجَنِينِ

(دا) فصل د جنين (په بيان كي) دی

تشریح: جنين هغه بچي ته وايي کوم چي تر اوسه دمور په خېټه کي وي. د جيم او نون (جن) په ماده کي د پتوالي معنی ده (لکه د جنت او جن [پيري] په الفاظو کي هم دا ماده مستعمله ده چي دوی هم پټ اوله سترگو څخه نيام دي) او جنين هم دمور په خيټه کي پټ وي. نو ځکه هغه ته جنين وايي. مخکي تر دې د سړي وغيره د قتل په هکله احکام بيان سول. اوس تر هغه وروسته د جنين د قتل په هکله احکام او مسائل بيانوي: ځکه جنين هم د انسان جزء دی. لېکن دا له کُل څخه مؤخر وي، نو ځکه يې د جنين احکام او مسائل وروسته بيان کړي دي. (احسن الهداية)

د جنين د ديت مقدار

قَالَ: وَإِذَا صَرَبَ بَطْنُ امْرَأَةٍ فَرَمَائِي: او کله چي [حامله] بڼځه پر نس ووهي قَالَتْ جَنِينًا مَمَيَّنًا نو بڼځه مړ جنين وزېږوي قَبْلَهُ عُرْؤٌ نو په هغه کي يوه غره [واجب] ده وَهِيَ نِصْفُ عُمُرِ الدِّيَّةِ او غره د ديت د لسمي حصې نصف دی [يعني د لسمي نيمايي] قَالَ ﷺ: مَغْنَاءُ دِيَّةِ الرَّجُلِ صاحب د هدايي رَجَمَهُ الله فرمايي: د دې معنی د سړي ديت دی [يعني د سړي د ديت نصف عشر] وَهَذَا فِي الذَّكَرِ او دا په مذکر [هملک] کي دي وَفِي الْأُنْثَى عُمُرُ دِيَّةِ الْمَرْأَةِ او په مؤنث [نجلی] کي د بڼځي د ديت عشر [واجب] دی وَكُلٌّ مِنْهُمَا خَمْسُ مِائَةٍ وَرَبْعٍ اوله دې دواړو څخه هر يو پنځه سوه درهمه دی وَانْقِيَاسٌ أَنْ لَا يَجِبَ شَيْءٌ او قياس دا دی چي هيڅ شی واجب نه سي لِأَنَّهُ لَمْ يَتَيَقَّنْ بِحَيَاتِهِ ځکه د جنين د ژوند يقين نسته وَالظَّاهِرُ لَا يَصْلُحُ حُجَّةً لِإِسْتِحْقَاقِ او ظاهر حال د استحقاق لپاره د حجت جوړېدلو صلاحيت نه لري وَجِهٌ الْإِسْتِحْسَانِ مَا رَوَى أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ ①: «فِي الْجَنِينِ عُرْؤٌ: عَبْدٌ أَوْ أَمَةٌ قِيمَتُهُ خَمْسُ مِائَةٍ» د استحسان دليل دا روايت دی چي نبي ﷺ وفرمايل: په جنين کي غره

① تخريج: أخرجه أبو داود في كتاب الوصايا، باب ذية الجنين، حديث رقم: ۴۵۸۰.

اوجاب ده يعني يو غلام يا يوه مينځه چي دهغه قيمت پنځه سوه درهمه وي وَيُرَى "أَوْ خُسْبَانَةً" او روايت سوى دى "يا پنځه سوه درهمه" يعني په بل روايت كي داسي دي: لِ الْجَنِينِ غَرَّةٌ: عَبْدٌ أَوْ أَمَةٌ أَوْ خُسْبَانَةٌ [فَتَرَكْنَا الْقِيَاسَ بِأَكْثَرِ نُمُودٍ دَاثِرٍ پَه وَجِه قِيَاسِ پَر پښووى وَهُوَ حُجَّةٌ عَلَى مَنْ قَدَّرَهَا بِسِتِّ مِائَةٍ] او دا حديث دهغه چا په خلاف دى حجت چي دا غره يې په شپږ سوو درهمو سره مقرر كړې ده نَحْنُ مَالِكٌ وَ الشَّافِعِيُّ لكه امام مالك او امام شافعي رَجَّحَهُمَا اللهُ.

اللغات: ﴿أُلْقَتْ﴾ د افعال له باب ېه د واحد مؤنث غائب ماضي صيغه ده: اچول، راغورځول، ﴿غَرَّةٌ﴾ (بضم الفين)، د دې لفظ څو معناري دي: ① غوره مال لكه آس، اوبښ وغيره، ② د مخ سپين والى، ③ غلام او مينځه، ④ د شي اول، ⑤ د جنين ديت، چي دهغه مقدار يو غلام يا يوه مينځه يا د كامل ديت نصف عشر (يعني د ديت د لسې حصې نصف) دى (سجدة التها، حاشية هدايه)، د غره وجه تسميه دهدايې په حاشيه كي په تفصيل سره بيان سوې ده، ﴿قَدَّرَهَا﴾ د تفعيل باب ماضي ده: اندازه كول، مقدار ټاكل، مقرر كول.

تشریح: صورت د مسئلې: دا دى كه څوك يوه حامله (حامله) پنځه پړنس ووهي چي دهغه په وجه د بنځي په نس كي موجود بچى مړ سي او بهر راووهي، نو په دې صورت كي استحساناً پر وهونكي كس غره واجب ده چي دهغه مقدار پنځه سوه درهمه دى، برابر ده جنين مذكر وي او كه مؤنث وي په هر صورت كي پر ضارب غره واجب ده، خو صرف دومره خبره ده چي كه جنين مذكر وي نو دهغه ديت د سړي د ديت نصف عشر كيږي (يعني د لسې حصې نصف)، او كه جنين مؤنث وي نو دهغه ديت د بنځي د ديت عشر (لسمه حصه) كيږي، او د دې دواړو مقدار سره برابر دى (يعني د سړي د ديت نصف عشر او د بنځي د ديت عشر په مقدار كي سره برابر دي) چي دواړه پنځه سوه درهمه كيږي، ځكه د بنځي ديت د سړي د ديت نصف وي، همدا زموږ مسلك دى او همدا استحسان دى.

د دې په خلاف د قياس تقاضا دا ده چي په دې مسئله كي پر ضارب هيڅ شى هم واجب نه سي؛ ځكه جنين د مور په نس كي پټ او مخفي وي او په يقيني توگه دهغه د ژوند او مرگ علم نه وي. او دا هم كېدلاى سي چي هغه د ضارب له وهلو څخه مخكي د مور په نس كي مړ سوى وي، لهذا كله چي د جنين د ژوند او مرگ يقيني علم او درك نسته، نو ښكاره ده چي ژوند يې مشكوك بسواو د مشكوك ژوند په ختمولو سره ضمان او تاوان نه واچيږي، نو ځكه د قياس مطابق دلته پر ضارب هيڅ شى نه واچيږي؛

والظاهر لا يصلح إلخ: په دې سره د يو مقدر سوال جواب وركول سوى دى (كوم چي پر مذكوره قياس واردېږي)، سوال دا دى چي د جنين ژوند مشكوك گرځول صحيح نه دي؛ ځكه ظاهر حال د جنين په حق كي شاهد او گواه دى يعني ښكاره همدا ده چي هغه به ژوندى وي لهذا هغه مړ شمېرل څنگه

صحيح دي؟، نو د همدې په جواب كې صاحب د كتاب رَجَعَهُ الله فرمايي چي وروره ! ظاهر حال خود "دفع الضرر" لپاره حجت كېدلای سي لېكن د يو شي د استحقاق او د هغه د اثبات او الزام لپاره نه سي حجت كېدلای، او دلته كه موږ ظاهر حال حجت ومنو، نو د حامله پنځي لپاره به پر ضارب د مال استحقاق لازم سي يعني پر ضارب به ديت ثابت او لازم سي، نو ځكه دلته په ظاهر حال سره د جنين پر ژوند دليل نه سي نيول كېدلای.

وجه الاستحسان البخ: داستحسان دليل دا حديث دی كوم چي په صحيحينو كي له حضرت ابو هريره رضي الله عنه شخه روايت سوى دی "أن النبي ﷺ قضی لی چنین امرأة من بنی لحيان بغرة عبد أامة قيمته خمس مائة" او په بل روايت كي دي "... غرة عبد أامة أو خمس مائة" ترجمه يې ښکاره ده، له دغه حديث شخه دوه شيان معلوم سول: ① يو دا چي د جنين پر قاتل کومه غره واجب ده، د هغه ماليت پنځه سوه درهمه کېدل پکار دي؛ لهندا په دې حواله سره دا حديث دامام مالک او امام شافعي رَجَعَهُ الله په خلاف حجت دی؛ ځکه هغو د غره مقدار شپږ سوه درهمه ټاکلی دی، ② او دويم دا خبره معلومه سوه چي په استحسان كي چي غره واجب کړل سوې ده، هغه منصوص عليه ده (يعني د هغه په هکله نص [حديث] وارد سوى دی چي واجب ده)، نو په دې حواله سره قياس هم رد کړن سو، لهندا په قياس به عمل نه کيږي.

غره پر چا واجب ده؟

وَهِيَ عَلَى الْعَاقِلَةِ عِنْدَنَا او غره زموږ په نهېز پر عاقله وو [واجب] ده إِذَا كَانَتْ خَمْسَ مِائَةٍ وَرَهْمٍ هکله چي هغه پنځه سوه درهمه وي وَقَالَ مَالِكٌ: فِي مَالِهِ او امام مالک رَجَعَهُ الله فرمايي: چي د قاتل په مال كي [واجب] ده لِأَنَّهُ بَدَلُ الْجُزْءِ ځکه غره [دمور] د جزء بدل ده [ځکه دامام مالک رَجَعَهُ الله په نهېز جنين دمور جزء دی] وَلَنَا أَنَّهُ النَّفْسُ ① قضی بِالْغُرَةِ عَلَى الْعَاقِلَةِ او زموږ دليل دادی چي نبي کريم ﷺ د غره فيصله په عاقله وو باندي وکړه وَلِأَنَّهُ بَدَلُ النَّفْسِ او ځکه چي غره د نفس بدل ده [نه د جزء، وَلِهَذَا سَأَاءُ النَّفْسَاءِ دِيَّةٌ او په همدې وجه نبي ﷺ هغه په ديت سره نومولې ده حَيْثُ قَالَ ②: "دِزَّة"

① تخریج: أخرجه ابو داؤد فی کتاب الدیات، باب دية الحنین، حديث رقم: ۴۵۶۸.

② تخریج: أخرجه الطبرانی فی معجمه فی کتاب الدیات، حديث رقم: ۵۱۴، و ۱۲۳۱.

په دې حیثیت سره چې نبی ﷺ فرمایلي دي: تاسي دهغه [جنین] دیت اداء کړئ! وَقَالُوا: «أَنْدَرِي مَنْ لَا صَاعَ وَلَا أَشْتَهَلْ» او عاقله وو [اولیاؤ] وویل: چې آیا موږ دهغه چا دیت اداء کړو چې نه یې چیغه کړې ده او نه یې ژړلي دي إِلَّا أَنَّ الْعَوَاقِلَ لَا تَعْقِلُ مَا دُونَ خَنَسٍ مِائَةٍ خو عاقلې به له پنځو سوو درهمو څخه کم دیت نه اداء کوي.

اللغات: «دُؤَه» د ضرب له بابه د جمع مذکر امر حاضر صیغه ده، وَدَى يَدَيَّ وَدَيَا وَدِيَّةً: دیت ورکول، خون بها اداء کول، «أَنْدَرِي» په شروع کي یې همزه داستفهام ده، او نَدِي له مخکیني باب څخه د جمع متکلم مضارع صیغه ده: دیت ورکول، «صَاح» د ضرب د باب ماضي ده: چیغه وهل، آواز کول، «استهل» داستعمال د باب ماضي ده: د پیدایښت په وخت کي د بچي ژړل او آواز ایستل.

تشریح: په مخکیني عبارت کي دا ثابته سوه چې غره واجب ده، اوس دا سوال پیداسو چې پر چا واجب ده یعنې څوک به یې اداء کوي، خپله ضارب او که دهغه عاقله؟، نو فرمایي چې زموږ په نېز غره پر عاقله وو واجب ده او دامام مالک رَحِمَهُ اللهُ په نېز پر ضارب: دهغه لیل دا دی چې غره دلته د جنین په وجه واجب کړل سوې ده او جنین د مور جزء دی، او کوم ارش او مال چې په مادون النفس کي واجب سي، هغه پر عاقله وو نه بلکي پر خودي مجرم واجبيږي، نو ځکه دلته به هم غره پر مجرم (ضارب) واجب وي.

ولنا إلخ: زموږ یو دلیل هغه حدیث دی کوم چې په کتاب کي ذکر سو چې نبی کریم ﷺ غره د ضارب پر عاقله وو واجب کړه.

او بل دلیل دا دی چې غره د نفس بدل ده (نه د جزء لکه څرنګه چې امام مالک رَحِمَهُ اللهُ فرمایي): او د نفس بدل ته دیت وايي، په همدې وجه په حدیث کي هغه ته دیت ویل سوي دي، حدیث دا دی چې نبی کریم ﷺ د جنین د دیت اداء کولو حکم وکړی چې تاسي دهغه دیت اداء کړئ! نو عاقله وو نبی ﷺ ته وویل چې موږ څنګه دهغه دیت اداء کړو هغه خو نه آواز او چیغه کړې ده او نه یې ژړلي دي او نه یې خوراک او چنډاک کړي دي (نایه)، لڼده دا چې په حدیث کي هغه ته دیت ویل سوي دي، اوله دغه څخه دا هم په واضحه توګه معلومه سوه چې د جنین دیت د ضارب په عاقله وو باندي واجب دی، (ځکه د «دُؤَه» حکم د هونکي بخي اولیاو یعنې عاقله وو ته سوی دی، د حدیث وضاحت او قصه په حاشیه کي په تفصیل سره ذکر سوي دي).

او مخکې دا اصول هم تېر سو چي کوم جنایت د پنځو سوو (۵۰۰) درهمو یا له هغه څخه د زائد مقدار موجب وي. نو د هغه اداء کول پر عاقله ووي او له (۵۰۰) درهمو څخه کم ارش او دیت به عاقله نه اداء کوي. او دلته چي کومه غره واجب ده د هغه مقدار پنځه سوه درهمه دي. لهندا په دې حواله سره به هم هغه په عاقله ووي باندې واجب وي.

یادونه: د مذکور عبارت په شروع کي چي د "إذا كانت خمس مائة" قید او شرط لگول سوی دی. د هغه په هکله شارحینو ډېر بحث کړی دی چي له هغو څخه د بعضي حضراتو رایه دا ده چي دا شرط بې ځایه او بې محله دی؛ ځکه زموږ په نېز د غره مقدار فقط همدا پنځه سوه درهمه دی. لهندا دلته د "إذا كانت" هیڅ فایده نسته. د بعضي حضراتو رایه دا ده چي دا د کاتب سهوه ده او په اصل کي د "إذا" پر "إذا" دی يعني دا إذا شرطیه نه دی بلکي إذا تعلیلیه دی. نو اوس د عبارت معنی سمېږي ځکه اوس به دغه جمله "إذا كانت إلخ" د "فی علی العاقله" علت او دلیل سي او د عبارت معنی به داسي چي "غره پر عاقله ووي واجب ده ځکه چي دا پنځه سوه درهمه دي" يعني ځکه چي مقدار یې پنځه سوه درهمه دی. چي هغه په عاقله ووي باندې واجب دی.

او د بعضي حضراتو رایه دا ده چي کله غره په غلام یا مینځي سره اداء کول کیږي. نو په هغه کي دا شرط دي چي د هغه قیمت به پنځه سوه درهمه وي. نو دلته په "إذا كانت إلخ" سره له داسي غلام او مینځي څخه احتراز سوی دی چي قیمت یې پنځه سوه درهمه نه وي. (احسن الهدایه بحواله بنایه. عتایه)

غره به په څو وخت کي اداء کول کیږي؟ (دامامانو قولونه)

وَتَجِبُ فِي سَنَةٍ أَوْ غَرَةٍ بِإِثْمِهِ كَالِ كَيْ وَاجِبٌ لَهُ وَقَالَ الشَّافِعِيُّ: فِي ثَلَاثِ سِنِينَ أَوْ إِمَامٍ شَافِعِي رَحِمَهُ اللَّهُ فَرَمَا: يَ: چي په دریو کالو کي (واجب ده) لِأَنَّهُ بَدَلَ النَّفْسِ ځکه هغه د نفس بدل ده وَلِهَذَا يُكُونُ مَوْزُونًا بِثَلَاثِ سِنِينَ أَوْ غَرَةٍ بِإِثْمِهِ په همدې وجه غره د جنین د وارثانو تر مینځ میراث کیږي [يعني په میراث کي تقسیميږي] وَلَكِنَّا مَا رَوَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ أَوْ زَمَوْدٍ دَلِيلُ هُفَ دِي کوم چي له محمد بن حسن رَحِمَهُ اللَّهُ څخه روایت سوی دی أَنَّهُ قَالَ: بَلَّغْنَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ جَعَلَهُ عَلَى الْعَاقِلَةِ فِي سَنَةٍ چي هغه [محمد بن حسن رَحِمَهُ اللَّهُ] وقرمایل: موږ ته دا خبره رسېدلې ده چي نبي کریم ﷺ غره پر عاقله ووي په یوه کاله کي مقررې کړې وَلَئِنَّ إِنْ كَانَ بَدَلَ النَّفْسِ مِنْ حَيْثُ أَنَّهُ نَفْسٌ عَلَى جَدِّ أَوْ ځکه غره که څه هم د علیحدې نفس کېدلو په حیثیت سره د نفس بدل ده فَهُوَ بَدَلَ الْعُضْوِ مِنْ حَيْثُ الْإِئْتِصَالُ بِأَنْفَرٍ

خو د مور سره [د جنین] د متصل کېدلو په وجه هغه د اندام [جزء] بدل ده فَعَمِلْنَا بِالشَّيْبَةِ الْأَوَّلِ فِي حَقِّ
الْثَوْرِيثِ نو موږ د توريث په حق کي پر اول مشابهت عمل وکړي وَبِالشَّائِقِ فِي حَقِّ الشَّاجِلِ إِلَى سَنَةِ
أَوْ يَوْه كَالْمَهْلَتِ وَرَكُولُو په حق کي موږ پر دويم مشابهت عمل وکړي لِأَنَّ بَدَلَ الْغَضَا إِذَا كَانَ ثُلُثَ
الْبَيَّةِ او ځکه د اندام بدل [عوض] کله چي هغه د ديت درېيمه حصه وي أَوْ أَقَلَّ أَكْثَرُ مِنْ نِصْفِ
الْعُشْرِ يا کم وي يعنې [دديت] دلسمي حصې له نصف څخه زيات وي يَجِبُ فِي سَنَةِ نو هغه بدل
په يوه کال کي واجب وي [په دې جمله کي "اکثر من نصف العشر" له "أقل" څخه بدل دی پر همدې بناء
منصوب دی] بِخِلَافِ أَجْزَاءِ الْبَيَّةِ په خلاف د ديت د اجزاؤ لِأَنَّ كُلَّ جُزْءٍ مِنْهَا عَلَى مَنْ وَجَبَ ځکه د
ديت هر جزء چي پر چا واجب وي يَجِبُ فِي ثَلَاثِ سِنِينَ نو هغه په دريو کالو کي واجب وي [چي
په دريو کالو کي به يې اداء کوي].

اللفات: «توريث» د تفصيل د باب مصدر دی: وارث مگر ځول، ميراث ورکول، «ثلث» درېيمه
حصه، يوشی چي درې حصې کړل سي نو د هغه هري يوې حصې ته ثلث وي، «لصف» نيمه
حصه، نيمايي، «عشر» لسمه حصه.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی چي زموږ په نېز د جنين غره به په يوه کال کي اداء کول کيږي،
او د امام شافعي رَجَحَهُ الله په نېز د ديت په څېر غره به هم په دريو کالو کي اداء کول کيږي.

د امام شافعي رَجَحَهُ الله دليل دادی چي غره د نفس بدل ده او د نفس د هر بدل اداينه په دريو کالو
کي په کښت (په حصه حصه) سره کيږي، نو ځکه د غره اداينه به هم په دريو کالو کي کيږي.
او د دې خبري (چي غره د نفس بدل ده) يو دليل دا هم دی چي هغه د جنين د وارثانو تر مينځ د
ميراث په توگه تقسيمول کيږي، او پاته سو د اطرافو او اجزاؤ (اندلونو) ارش د وارثانو تر مينځ نه
تقسيمول کيږي، که چيري غره د نفس بدل نه وای بلکي هغه د جزء بدل وای، نو هغه به هم ميراثانه
تقسيمول کېدای.

ولنا ما روى إلخ: په دې سلسله کي زموږ يو دليل دا روايت دی کوم چي له امام محمد رَجَحَهُ الله څخه
نقل سوی چي نبي کریم ﷺ د قاتل پر عاقله وو په يوه کال کي د غره اداء کولو فيصله وکړه.

ولأنه وإن كان إلخ: او زموږ دویم دلیل دا دی چې د جنین دوه حیثیته دي: ① په یوه حیثیت سره هغه علیحده (جلا) نفس دی؛ ځکه په هغه کې مستقل روح او ژوندون وي. ② او په بل حیثیت سره جنین د مور جزء او اندام دی؛ ځکه هغه د مور سره متصل وي، نو کله چې د جنین دوه حیثیته ده، نو د غږه به هم دوه حیثیته وي، داوول حیثیت په اعتبار سره به هغه د نفس بدل وي او د دویم یوه په اعتبار سره به هغه د جزء بدل وي، لهذا موږ د غږه پر دواړو حیثیتونو عمل وکړی نو د نفس د بدل کېدلو په حیثیت سره مو په غږه کې وراثت جاري کړی لکه څرنګه چې په نفس کې وراثت جاري دی. او د مور د جزء کېدلو په حیثیت سره مو په یوه کال کې د هغه اډینه متعین کړه؛ ځکه د جزء او اندام ارش په یوه کال کې اداء کېږي په دې شرط چې د جزء ارش به د دیت له نصف عشر څخه بالکل کم نه وي، نور که نصف عشر وي یا تر هغه زیات وي.

بخلاف أجزاء الدية إلخ د دې په خلاف د دیت اجزاء او حصې، نو هریو به هغه په دریو کالو کې اداء کوي، دا عبارت د یو سوال جواب کېدلای سي کوم چې صاحب د اشراف الهدایې رَجَبَهُ الله ذکر کړی دی، سوال دا دی چې که شلو خلګ یو کس خطاء قتل کړی، نو د دوی هریو به په حصه چې کوم دیت راځي هغه هم نصف عشر دی، لهذا هغه هم ستاسې د اصول مطابق په یوه کال کې اداء کېدل پکار دي، حالانکې د هغه اډینه بالاتفاق په دریو کالو کې واجب ده چې په دریو کالو کې به اداء کول کېږي؟

د جواب حاصل دا دی چې موږ کوم اصول پېش کړی دی هغه د جزء د بدل په هکله دی، او دلته د نفس بدل دی خو د شریکانو د دېرښت په وجه دیت څو اجزاء گرځېدلی دی، لهذا دا قیاس مع الفارق دی.

یادونه: په مذکور عبارت کې چې دا جمله ذکر سوې ده "أو أقل اکثر من نصف العشر" اکثر د أقل بدل دی، دلته شارحینو اعتراض کړی دی چې دا بې محله او بې ځایه دي؛ ځکه د نصف عشر په صورت کې هم د ارش وجوب په یوه کال کې دی، لهذا د اکثر قید بې فایده دی.

خو داسې وړل کېدای سي چې مصنف رَجَبَهُ الله فرمایي چې ثلث او تر ثلث کم هغه مقدار کوم چې له نصف عشر څخه زیات وي، په هغه کې وجوب په یوه کال کې دی، نو ځکه د نصف عشر په صورت کې به هم وجوب په یوه کال کې وي. (اشراف الهدایه، احسن الهدایه)

د غره په وجوب کې دا اختلاف جنس حکم

وَيَسْتَوِي فِيهِ الذَّكَرُ وَالْأُنْثَىٰ او په دې کې [يعني د غره د مقدار په وجوب کې] مُذَكَّر او مُؤنث [هېلک او نجلی] دواړه سره برابري [إِلَّا فِي مَا رَوَيْنَا د هغه حديث د مطلق والي په وجه کوم چې موږ روايت کړی وَرَأَىٰ فِي الْحَيِّينَ إِنَّمَا ظَهَرَ الشَّافُوتُ لَتَفَاوُتِ مَعَانِي الْأَوَمِيَّةِ او ځکه چې په دوو ژونديو (مذکر او مؤنث) کې د آدميت د معنی متفاوت کېدلو (مختلف کېدلو) په وجه تفاوت ښکاره سوی دی وَلَا تَفَاوُتٌ فِي الْجَنِينِ او په جنين کې هيڅ تفاوت نسته فَيَقْدَرُ بِقَدَارٍ وَاحِدٍ نو ځکه د جنين ديت به صرف په يوه مقدار سره ټاکل کيږي وَهُوَ خُسُ مَائَةٍ او هغه پنځه سوه ده درهمه دي.

اللفات: ﴿حَيِّينَ﴾ تشبیه د حَرَّة ده؛ ژوندی. ﴿تَفَاوُتٌ﴾ د تفاعل د باب مصدر دی؛ یو له بل څخه

جلا کېدل (مختلف کېدل)، فرق او توپیر، ﴿أَوَمِيَّةٌ﴾ آدمي کېدل، انسان کېدل، انسان والی.

تشریح: صورت د مسئلې؛ دا دی چې د غره د مقدار په وجوب کې د مذکر جنين او مؤنث جنين.

دواړو حکم سره برابر دی يعنې په دواړو کې پنځه سوه درهمه واجب دي؛ ځکه مخکې چې کوم

حديث ذکر سوي يعنې "فی الجنين غرة؛ عبد أو أمة أو خُسُ مائة" هغه مطلق دی او په هغه کې د مذکر او مؤنث جنين هيڅ قيد نسته.

عقلي لیل دا دی چې په ژوندي مذکر او مؤنث کې چې کوم تفاوت وي، هغه د آدميت (انسان

کېدلو) د معنی دا اختلاف او تفاوت په وجه وي (چې په ملکیت کې د دوی معنی او مرام یو له بل څخه

مختلف وي)، مثلاً مال دی نو سړی او ښځه دواړه د هغه مال کېدلای، لېکن د نکاح مالک صرف سړی

کېدلای سي همدارنگه د طلاق په ملکیت کې هم سړی منفرد دی (نو د دوی تر مینځ په هغه څه کې

تفاوت دی کوم چې د آدميت له خصوصو څخه دی)، او پاته سو په جنين کې آدميت معلوم دی، نو

ځکه په هغه کې به د آدميت د معنواو تفاوت هم نه وي بلکې هغه که مذکر وي او که مؤنث په هر

صورت کې به د هغه یو ديت وي يعنې پنځه سوه درهمه. (احسن الهدایه)

که جنين ژوندى راووخې او بيا مړ سي، يا مړ سي او مور يې هم مړه سي نو څه حکم دی؟

فَإِنْ أَلْقَتْ حَيًّا ثُمَّ مَاتَ بيا که ښځه ژوندى جنين وزېږوي فَقِيْهِ وَبِهِ كَامِلَةٌ نو په هغه کې پوره ديت

[واجب] دی إِنَّهُ أَتَفَّ حَيًّا بِالطَّرِبِ الشَّابِقِ ځکه ضارب د مخکينې وهلو په وجه يو ژوندى نفس

هلاک کړی وَإِنْ أَلْقَتْهُ مَيِّتًا ثُمَّ مَاتَ الْأَمْرُ او که مور مړ جنين وزېږوي بيا مور مړه سي فَقَلْبُهُ وَبِهِ

يَقْتُلُ الْأُمَّ نُو پَر ضارب د مور د قتل په وجه دیت [واجب] دى وَغَرَّهُ بِإِقَائِهَا او د [مړه] جنین زېږولو په وجه غره [واجب] ده وَقَدْ صَحَّ أَنَّهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ ① قَطَعَنِي هَذَا بِالْذِيَّةِ وَالْفَرْغَةِ او په صحيح روايت سره ثابت دي چي نبي کریم ﷺ په دې صورت کي د دیت او غره فيصله کړې ده.

اللغات: ﴿أَلْقَتْ﴾ د افعال له باب ۱ د واحد مؤنث غائب ماضي صيغه ده: اچول، راغورځول، مراد:

زېږول، ﴿أَتْلَفَ﴾ د افعال له باب ماضي ده: تلفول او ضایع کول، هلاکول.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی که دیو چا د وهلو په وجه د مور له خیتې څخه جنین ژوندی راووځي او بیا مړ سي، نو په دې صورت کي پر ضارب د نفس ټوله دیت واجبیږي؛ ځکه داسي جنین د ژوندي کس په حکم کي دی او د ژوندي کس په وژلو سره پوره دیت واجبیږي، لهذا مذکوره جنین په ژولو سره به هم پر ضارب پوره دیت واجب وي؛ ځکه دهغه مړگ د ضارب د مخکیني وار او ضرب په وجه واقع سوی دی.

وَأَن أَلْقَتْ مِثْلًا: د مسئلې بل اړخ دادی چي که دوه لو په وجه جنین مړ راووځي بیا دهغه مور هم مړه سي، نو په دې صورت کي پر ضارب دوه ضمانه واجبیږي: ① یو د مور د قتل په وجه پر هغه د نفس دیت واجبیږي، ② او بل د جنین د مړ کېدلو په وجه پر هغه غره واجبیږي؛ ځکه نبي کریم ﷺ په داسي صورت کي پر ضارب همدا دوه ضمانه واجب کړي دي، رواة الطبرانی فی معجمه. (احسن الهدای)

که مور مړه سي او جنین ژوندی راووځي او بیا مړ سي نو څه حکم دی؟

وَإِنْ مَاتَتِ الْأُمُّ مِنَ الطَّرَافَةِ او که دوه لو په وجه مور مړه سي ثُمَّ عَزَمَ الْجَنِينُ بَعْدَ ذَلِكَ حَيَاتَهُ مَاتَ بَيَا تر دې وروسته جنین ژوندی راووځي فَقَلْبُهُ وَبَنُوهُ فِي الْأُمِّ وَبَنُوهُ فِي الْجَنِينِ نو پر ضارب یو دیت په مور کي [واجب] دی او یو دیت په جنین کي لِأَنَّهُ قَاتِلُ شَخْصَيْنِ ځکه چي هغه [ضارب] د دوو کسانو قاتل دی.

اللغات: ﴿ضَرَبَ﴾ یو وار وهل.

تشریح: صورت د مسئلې خو بالکل ښکاره دی چي کله د یو چا دوه لو په وجه د جنین مور مړه سي، او جنین ژوندی راووځي او بیا هغه هم مړه سي، نو په دې صورت کي دوه پوره دیتونه واجبیږي، ځکه په دې صورت کي ضارب د دوو جلا نفسونو قاتل دی.

① مخزنج: أخرجه الطبرانی، فی کتاب الدیات.

که مور مره سي او بيا جنين مر راو وحي نو څه حکم دی؟

إِنْ مَاتَتْ ثُمَّ أُلْقَتْ مَيِّتًا او که مور مره سي بيا هغه مر جنين وزېږوي فَعَلَيْهِ دِيَّةٌ لِي الْأُمِّ نو پر ضارب ديت [واجب] دی په مور کي وَلَا شَيْءَ عَلَى الْجَنِينِ او په جنين کي [پر ضارب] هيڅ شی نسته وَقَالَ الشَّافِعِيُّ: تَجِبُ الْغُرَّةُ لِلْجَنِينِ او امام شافعي رَجَّتَهُ الله فرمايي: چي په جنين کي غره واجب ده لِأَنَّ الظَّاهِرَ مَوْتُهُ بِالضَّرْبِ ځکه ښکاره ده چې جنين مر کېدل دوهلو په وجه دي [يعني ښکاره همدا ده چي جنين د ضارب دوهلو په وجه مر سوی دی] فَصَارَ كَمَا إِذَا أُلْقَتْهُ مَيِّتًا وَهِيَ حَيَّةٌ نو داسي سولکه مور چي جنين مر وزېږوي او مور ژوندی وي وَلَنَا: أَنَّ مَوْتَ الْأُمِّ أَخَذَ سَبَبِي مَوْتِهِ او زموږ دليل دادی: چي د مور مرگ د جنين د مرگ له دوو سببونو څخه يو سبب دی بِأَنَّهُ يَخْتَلِقُ بِمَوْتِهَا ځکه د مور په مرگ سره جنين خپه کيږي [سأه يې دريږي] إِذْ كُنْتُسُهُ بِتَنَفُّسِهَا ځکه دهغه ساه اخيستل د مور په ساه اخيستلو سره دي [يعني جنين د مور په ساه سره ساه اخلي] فَلَا يَجِبُ الْقَتْلَانُ بِالسَّكِّ نو د شک په وجه به ضمان نه واجبيږي.

اللفات: ﴿يَخْتَلِقُ﴾ دافتعال دباب مضارع ده: خپه کېدل، ساه درېدل (سأه بندېدل)، ﴿كُنْتُسُ﴾ دتفعل دباب مصدر دی: ساه اخيستل.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی چي که اول مور مره سي بيا دهغه له خيتي څخه مر جنين راو وحي، نو په دې صورت کي زموږ په نېز پر ضارب صرف يو ضمان واجبيږي يعني د مور ديت او په جنين کي هيڅ شی نه واجبيږي، لېکن دامام شافعي رَجَّتَهُ الله په نېز د جنين د مرگ په بدله کي پر ضارب غره واجبيږي، ځکه ښکاره ده چي جنين د ضارب دوهلو په وجه مر سوی دی، نو دا داسي سوه لکه د ضارب دوهلو په وجه چي مور مر جنين وزېږوي او مور ژوندی وي او په دې صورت کي پر ضارب د جنين په بدله کي غره واجب ده (لکه مخکي چي ذکر سوه)، نو ځکه په مذکور مسئله کي به هم پر هغه د جنين په بدله کي غره واجب وي.

ولنا إلخ: زموږ د دليل حاصل دادی چي دلته د جنين د مرگ دوه سببه دي: ① يا خو هغه د ضارب دوهلو په وجه مر سوی دی، ② يا د مور د مر کيدلو په وجه مر سوی دی؛ ځکه جنين د مور د ساه په ذريعه ساه اخلي، لهذا د مور د مرگ په وجه دهغه ساه درېدلای سي چي په دې وجه هم دهغه مرگ واقع کېدلای سي، او له دې دواړو څخه يو سبب هم متيقن نه دی، لهذا د جنين د مرگ سبب مشکوک

سپو او د شک په وجه ضمان ساقطیږي، نو ځکه زموږ په نېز په دې صورت کې د جنین د مړ کېدلو په وجه پر ضارب هیڅ شی نه واچیږي. (احسن الهدایه)

د جنین د میراث حکم

قَالَ: وَمَا يَجِبُ لِلْجَنِينِ مَوْرُوثُ عَنْهُ فَرَمَائِي: او په جنین کې چې کومه غړه واچيږي هغه دده له طرفه میراث کېدونکې ده [یعني دده په میراث کې به د وارثانو تر منځ تقسیمول کیږي] لِأَنَّهُ بِذَلِكَ نَفْسُهُ ځکه چې هغه غړه د جنین د نفس بدل ده فَيَرْتُهُ وَرَثَتُهُ نو دده وارثان به د هغې وارثان کیږي وَلَا يَرْتُهُ الضَّارِبُ او ضارب د هغې نه وارث کیږي حَتَّى لَوْ ضَرَبَ بَطْنَ امْرَأَتِهِ فَأَلْقَتْ اِبْنَهُ مَيِّتًا همدا وجه ده که څوک خپله ښځه پر نس ووهي او ښځه دده [ضارب] ځوی مې وزېږوي فَقَعْلَى عَاقِلَةً الْأَبُ غُرَّةٌ وَلَا يَرِثُ مِنْهَا نو د پلار پر عاقله وو غړه [واجب] ده او پلار له دې غړه څخه نه وارث کیږي لِأَنَّهُ قَاتِلٌ بَغَيْرِ حَقٍّ مُبَاشَرَةً ځکه هغه مباشرتاً [بذات خود] قاتل دی وَلَا يَرِثُ الْقَاتِلُ او قاتل لره میراث نسته.

اللغات: ﴿موروث﴾ د حسب له بابه د مقعول صیغه ده: میراث سوی، میراث کېدونکی، (په میراث کې

تقسیمېدونکی)، ﴿مباشرة﴾ د مفاعله د باب مصدر دی: بذات خود یو کار کول.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی چې په کومو صورتو کې چې په جنین کې غړه واچيږي، څرنگه چې هغه غړه د جنین د نفس بدل او عوض ده، نو ځکه په هغه کې به میراث جاري کیږي یعنې د جنین ټوله وارثان په هغه کې شریکان کیږي، ها! که له وارثانو څخه یو وارث د مذکوره جنین قاتل وي، نو هغه ته میراث نه حاصلیږي. ددې مثال داسې دی لکه یو څوک چې خپله حامله ښځه پر نس ووهي او ښځه مې جنین وزېږوي، نو په دې صورت کې دضارب پر عاقله وو غړه واچيږي او پلار په هغه کې د میراث نه مستحق کیږي؛ ځکه هغه قاتل دی او په ناحقه یې دا جنین قتل کړی دی، او قاتل ته د نصل له رويه میراث نه حاصلیږي، نو ځکه مذکوره وارث به له میراثه محرومیږي. (احسن الهدایه)

د مینځي د جنین د ضمان بیان

قَالَ: وَلِلْجَنِينِ الْأَمَّةِ إِذَا كَانَ ذَكَرًا فَرَمَائِي: او د مینځي په جنین کې که چیرې هغه مذکر وي نِصْفُ عَشْرٍ قِيَمَتِهِ لَوْ كَانَ حَيًّا د هغه د قیمت د لسمې حصې نصف [واجب] دی که هغه ژوندي وي [په لنډه وینا دا چې د مینځي په جنین کې د ژوندي جنین د قیمت نصف عشر واجب دی] وَعَشْرٌ قِيَمَتِهِ لَوْ

كَانَ أَثْلِي أَوْ دَهْفَةٍ دَقِيمَتِ لِسْمِهِ حَصَهُ [واجب] ده كه چيري مغه مؤنث وي وَقَانَ الشَّافِعِيُّ: فِيهِ
عُشْرٌ وَنِصْفَةُ الْأُكْمِ أَوْ إِمَامٌ شَافِعِي رَحِمَهُ اللَّهُ فَرَمَايِي: چي په هغه كي د مور د قِیمَتِ لِسْمِهِ حَصَهُ [واجب]
ده لِأَنَّهُ جُزْءٌ مِنْ وَجْهِ حُكْمِ جَنِينٍ په يوه اعتبار سره د مور جزء [اندام] دى وَصَتَنَ: أَنْجَزَاءُ يُؤْخَذُ
مِقْدَارُهَا مِنَ الْأَصْلِ أَوْ دَ اجْزَاؤُ دَضْمَانٍ مِقْدَارُ دَ اجْزَاؤُ لَهُ أَصْلُ حُكْمِهِ أَخِيسْتَلُ كِيرِي وَلَنَا: أَنَّهُ
بَدَلُ نَفْسِهِ زَمُورٍ دَلِيلُ دَادَى: چي د جنين ضمان د جنين د نفس بدل دى لِأَنَّ صَمَانَ الطَّرْفِ لَا يَجِبُ
إِلَّا عِنْدَ ظُهُورِ النُّقْصَانِ مِنَ الْأَصْلِ حُكْمُهُ دَطَرَفِ [اندام] ضمان نه واجبيري مگر د اصل د نقصان ښکاره
کېدلو په وخت كي وَلَا مُعْتَمَرٌ بِهِ لِى صَمَانَ الْجَنِينِ أَوْ دَ جنين په ضمان كي د اصل د نقصان لره
هیڅ اعتبار نسته فَكَانَ بَدَلُ نَفْسِهِ نوهغه [د جنين ضمان] به د جنين د نفس بدل وي فَيُقَدَّرُ بِهَا نُو
حُكْمُهُ هغه [د جنين ضمان] به د جنين په نفس سره اندازه کول کيږي وَقَانَ أَبُو يُوسُفَ: يَجِبُ صَمَانُ
النُّقْصَانِ لَوْ انْتَقَصَتْ الْأُكْمُ أَوْ إِمَامٌ أَبُو يُوسُفَ رَحِمَهُ اللَّهُ فَرَمَايِي: چي د نقصان ضمان واجبيري که
چيري مور نقصان والا سي [يعني نقصان پکښي پيدا سي] اِغْتَبَارًا بِجَنِينِ الْبَهَائِمِ د خاړويو پر
جنين په قياس کولو سره وَهَذَا لِأَنَّ الصَّمَانَ فِي قَتْلِ الرَّقِيقِ صَمَانُ مَالٍ عِنْدَهُ أَوْ دَا حُكْمُهُ چي د امام ابو
يوسف رَحِمَهُ اللَّهُ په ښه د غلام د قتل ضمان د مال ضمان دى عَلَى مَا تَذَكَّرُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى دهغه
تفصيل مطابق کوم چي به موږ ان شاء الله ذکر کړو فَصَحَّ الْإِغْتِبَارُ عَلَى أَصْلِهِ نُو د امام صاحب رَحِمَهُ
الله د اصل مطابق [د خاړوي پر جنين] قياس کول صحيح سوه.

اللفات: ﴿انْتَقَصَتْ﴾ د افتعال له باب به د واحد مؤنث غائب ماضي صيغه ده: کمېدل، ناقصه کېدل.

نقصان پکښي راتلل، ﴿بِهَائِمٍ﴾ جمع د بَهِيمَةٍ ده: چارپاری، خاړوی، ﴿رَقِيقٍ﴾ غلام.
تشریح: **صورت د مسئلې:** دادی که خوځ د یو چا مینځه پر نس ووهي او د هغې له نس څخه مړ
جنین راووهي، نو زموږ په ښه د دې جنین ضمان به د ژوندي جنین د قیمت سره اندازه کول کیږي.
یعني که د امر جنین مذكر یعنی هلک وي، نو پر ضارب د ژوندي جنین د قیمت شلمه حصه (نصف
عشر) واجبیري، او که هغه مؤنث یعنی نجلی وي، نو د ژوندي مؤنث جنین د قیمت لسمه حصه
(عشر) واجبیري.

په دې سلسله کي دامام شافعي رَجَعَهُ الله مسلک دادی چي جنین برابره ده هلک وي او که نجلی. په هر صورت کي به دهغه قیمت دمور (مینځي) د قیمت سره اندازه کول کیږي او د مور د قیمت عشر (لسمه حصه) واجبیږي؛ ځکه جنین دمور سره د متصل کېدلو په وجه د مور جزء (اندام) دی او د اجزاؤ د ضمان مقدار له اصل څخه اخیستل کیږي او د اصل د قیمت سره اندازه کول کیږي. لهذا د جنین د ضمان مقدار به هم دهغه د اصل یعنی دمور له قیمت څخه اخیستل کیږي او دمور د قیمت عشر (لسمه حصه) به واجبیږي.

ولنا إلخ: زمور د دلیل حاصل دادی چي اصل اعتبار د جنین قیمت لره دی. نه دمور قیمت لره؛ ځکه دا ضمان د جنین د نفس ضمان دی. دمور د جزء (اندام) ضمان نه دی؛ ځکه چیري چي د جزء (اندام) ضمان واجبیږي. نو هلته د دې اعتبار کیږي چي په اصل کي څومره کمی او نقصان راغلی دی. بیا هغومره ضمان واجبول کیږي، حالانکي دلته دهغه اعتبار نه دی سوی بلکي مطلقاً ویل سوی دي چي په هغه کي دمور د قیمت عشر واجبیږي لهذا که دینځي هیڅ نقصان دهغه په وجه نه وي سوی نو بیا خو هیڅ ضمان نه واجبېدل پکار دي. لهذا معلومه سوه چي دا د نفس ضمان دی، نه د جزء ضمان. او کله چي دا د نفس ضمان دی، نو هغه به د جنین د نفس د قیمت سره اندازه کول کیږي او دهغه د قیمت مطابق به نصف عشر یا عشر واجبیږي.

وقال ابو یوسف إلخ: په دې سلسله کي دامام ابو یوسف رَجَعَهُ الله مسلک دادی چي که د جنین په مرگ، سره دهغه مور ته څه نقصان رسېدلی وي، نو پر ضارب ضمان نقصان (د نقصان ضمان) واجبیږي او که د جنین په مرگ سره دهغه مور ته هیڅ نقصان نه وي رسېدلی. نو پر ضارب هیڅ شی نه واجبیږي، لکه څرنګه چي په څاروي کي همدغه حکم دی چي که څوک مثلاً یوه بلاربه بزړه په نس کي ووهي او دهغې بچي (مرغومي) مړ راوغي، نو که د دې په وجه بزړه ته نقصان ورسېږي (قیمت یې کم سي)، نو پر ضارب ضمان نقصان واجبیږي او که بزړه ته نقصان نه ورسېږي، نو د جنین (مرغومي) په مړ کېدلو سره پر ضارب هیڅ شی نه واجبیږي. نو همدغسي د مینځي مسئله ده. لهذا یو پر بل قیاسول صحیح دي.

په بله وړنا دا چي امام ابو یوسف رَجَعَهُ الله دا مسئله د څاروي پر مسئلې قیاس کړې ده او د قیاس عت یې دا بیان کړی دی چي څرنګه څاروی مال دی، همداسي د مینځي جنین هم مال دی او دهغه د قتل ضمان د مال ضمان دی. لهذا دامام ابو یوسف رَجَعَهُ الله د اصل مطابق دهغه دا قیاس صحیح

د مینځي د آزاد جنین د ضمان بیان

قَالَ: فَإِنْ مُرِثَ فَرَمَائِي: که مینځه ووهله سي فَأَعْتَقَ الْوَلَّيَّ مَالِي بَطْنُهَا بیا مالک هغه | حمل | آزاد کړي کوم چي د هغې په نس کي دی ثُمَّ أَلْقَتْهُ حَيًّا ثُمَّ مَاتَ بیا مینځه ژوندی جنین وژېږوي بیا هغه جنین مړ سي فَقَبِضَهُ قَيْمَتُهُ حَيًّا نو په هغه کي د جنین د ژوند د حالت قیمت [واجب] دی [يعني د ژوندي جنین قیمت واجب دی] وَلَا تَجِبُ الدِّيَّةُ وَإِنْ مَاتَ بَعْدَ الْعِتْقِ او دیت نه واجبيږي که څه هم دا جنین تر آزادېدلو وروسته مړ سوی دی لِأَنَّهُ قُتِلَ بِالضَّرْبِ السَّابِقِ ځکه ضارب دمخکيني وهلو په وجه هغه قتل کړی دی وَقَدْ كَانَ فِي حَالَةِ الرِّقِّ او جنین [په هغه وخت کي] د غلامتوب په حالت کي وو فَلِهَذَا تَجِبُ الْقِيَمَةُ دُونَ الدِّيَّةِ نو ځکه قیمت به واجبيږي او دیت به نه واجبيږي وَتَجِبُ قَيْمَتُهُ حَيًّا او د هغه د ژوند د حالت قیمت [ځکه] واجبيږي لِأَنَّهُ بِالضَّرْبِ صَارَ قَاتِلًا لِإِيَّاهُ وَهُوَ حَيٌّ ځکه چي ضارب په داسي حال کي د هغه قاتل گرځېدلی دی چي هغه ژوندی وو فَتَقَرَّرْنَا إِلَى حَالَتَيِ السَّبَبِ وَالتَّلَفِ نو ځکه موږ د سبب او تلف دواړو حالتونو ته وکتل وَقِيلَ: هَذَا عِنْدَهُمَا او ويل سوي دي: چي دا د شيخينو رَجَحُهَا الله په نهز دي وَعِنْدَ مُحَقِّدٍ تَجِبُ قَيْمَتُهُ مَا بَيْنَ كَوْنِهِ مَضْرُوبًا إِلَى كَوْنِهِ غَيْرَ مَضْرُوبٍ او د امام محمد رَحِمَهُ الله په نهز د جنین هغه قیمت واجبيږي کوم چي د ده د مضروب کېدلو او غیر مضروب کېدلو په مینځ کي وي لِأَنَّ الْإِعْتِقَاقَ قَاطِعًا لِلِسَّرَايَةِ ځکه آزادول د سرایت ختمونکي دي عَلَى مَا يَأْتِيكَ بَعْدَ إِذْنِ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى د هغه تفصیل مطابق چي وروسته به ان شاء الله تاته راسي.

اللغات: ﴿رِقِّ﴾ غلامتوب، غلام والی.

تشریح: صورت د مسئلې: دا دی که زید مثلاً د خالد حامله مینځه ووهي او تر وهلو وروسته د مینځي مالک (خالد) د هغې حمل (جنین) آزاد کړي او تر دې وروسته د هغه مخکيني وهلو په نتیجه کي د مینځي جنین پیدا سي خو هغه بیرته ژر مړ سي. نو پر ضارب د ژوندي جنین چي کوم قیمت وي هغه واجبيږي او دیت نه واجبيږي که څه هم دا جنین د مالک تر آزادولو وروسته مړ سوی ږي: ځکه هغه د ضارب دمخکيني وهلو په وجه مړ سوی دی او دمخکيني وهلو په وخت کي دا جنین غلام وو (او د غلام دوژلو په صورت کي د هغه قیمت واجبيږي). نو ځکه پر ضارب به د هغه قیمت واجب

وي. او دا قيمت به د جنين مالک ته ورکول کيږي (نه دهغه وارثانو ته)؛ ځکه په کوم وخت کي چي د دې جنين قيمت واجب سوی دی، په هغه وخت کي جنين دخپل مالک په ملکيت کي وو. لههنا د هغه قيمت مالک ته حاصلیږي.

وتجب قيمته حیاً إلى الخ: صاحب د هدايې رَجَعَهُ الله فرمايې چي په دې مسئله کي پر ضارب د ژوندي جنين قيمت واجبيږي، ځکه هغه ژوندي پيدا سوی دی او بيا مړ سوی دی، نو دا داسي ده لکه ضارب چي ژوندي جنين وژلی وي، لهذا دلته د سبب په حالت او د تلف په حالت کي تعارض راغلی (يعني په کوم سبب سره چي پر ضارب د جنين ضمان واجبيږي هغه سبب [وهل] د جنين د غلامتوب په حالت کي واقع سوی دی او په کوم وخت وکي چي جنين تلف سوی دی. هغه د ژوند او آزادۍ په حالت کي تلف سوی دی). نو د حالت سبب تقاضا دا ده چي قيمت واجب سي. ځکه په هغه حالت کي جنين غلام وو، او د حالت تلف تقاضا دا ده چي ديت واجب سي. ځکه په هغه حالت کي جنين ژوندي وو، نو موږ د دواړو حالتونو په لحاظ کولو سره قيمت هم واجب کړی او د ژوندي جنين قيمت مو واجب کړی (يعني د دواړو حالتونو لحاظ او رعایت مو په دې توگه وکړی چي د جنين د قيمت سره موږ د هغه د ژوند د حالت قيمت مشروط کړی چي ضارب به د جنين قيمت ورکوي او هغه به هم د ژوندي جنين قيمت وي).

وقيل هذا عندهما إلى الخ: د ځيني حضراتو رايه دا ده چي مذکوره تفصيل د شيخينو رَجَعَهُ الله په نېز دی او د امام محمد رَجَعَهُ الله مسلک دا دی چي د مضر ورو غير مضر ورو يا په بله وينا دا چي د ژوندي او مړه جنين په قيمتونو کي چي کوم تفاوت وي، هغه واجبيږي، مثلاً که د ژوندي جنين قيمت زر درهمه وي او د مړه جنين قيمت اووه سوه درهمه وي، نو څرنگه چي په دوی کي درې سوه درهمه تفاوت دی، لهذا پر ضارب همدې درې سوه روپۍ واجبيږي؛ ځکه د امام محمد رَجَعَهُ الله په نېز آزادول د سرايت ختمونکي دي نو دهغه په نېز تر آزادېدلو وروسته د مخکيني وهلو د سرايت دروازه بنده شوه (يا په بله وينا دا چي د مخکيني د سې په وجه دهغه مړی واقع کېدونکی نه سو)، نو ځکه پر هغه به صرف همدا تفاوت واجبيږي. د دې نور تفصيل به ان شاء الله وروسته په "باب جنایة السلوک والجنایة علیه" کي راسي. (احسن الهدایه)

په جنين کي د کفارې بحث

قَالَ: وَلَا كَفَّارَةَ لِالْجَنِينِ فرمايې: او [زموږ په نېز] په جنين کي کفاره نسته وَعَنْدَ الشَّافِعِيِّ تَجِبُ او د امام شافعي رَجَعَهُ الله په نېز کفاره واجب ده لِأَنَّهُ نَفْسٌ مِنْ وَجْهِ ځکه چي جنين په يوه اعتبار سره نفس دی فَتَجِبُ الْكَفَّارَةُ اخْتِطَابًا نو ځکه احتياطاً به کفاره واجبيږي وَلَسْنَا: أَلَّ الْكَفَّارَةَ فِيهَا مَعْنَى الْعُقُوبَةِ او زموږ دليل دا دی: چي په کفاره کي د عقوبت معنی ده وَقَدْ عُرِفَتْ فِي النَّفْسِ الْبُطْلَانَةُ او عقوبت په نفوس

مطلقه وو کي پڙندل سوی دی فَلَا تَتَغَاوَا نو ځکه عقوبت به له نفوس مطلقه وو څخه (من وجه نفس وغيره) ته نه متعدي کيږي وَيَهْدِيَا نَهْ يَجِبُ كُلُّ ابْنٍ په همدې وجه پوره بدل واجب نه سو قَالُوا: إِلَّا أَنْ يُشَاءَ ذَلِكَ مشايخ رَحْمَتُهُ نه فرمايي: مگر دا چي د ضارب دا خوښه وي اچي کفارہ اداء کړي. يعني په خپله خوښه کفارہ اداء کړي لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ تَكْتَبُ مَحْضُورًا ځکه چي هغه يو ممنوع کار کړی دی فَإِذَا تَقَرَّبَ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى نو کله چي هغه اډ کفارې په ذريعه الله ته نژدېکت حاصل کړي كَانَ أَفْضَلَ لَهُ نو دا به د هغه لپاره افضل وي وَيَسْتَفْهُرُ مِنَّا صَنَعًا او هغه دي استغفار کوي له هغه (جرم) څخه کوم چي يې کړی دی.

اللغات: ﴿عقوبة﴾ سزا. ﴿لا تتعداها﴾ د تفعل له بابه د نفی صیغه ده: متعدي کېدل. نتجاوز کېدل. ﴿محذور﴾ د ضرب له بابه اسم مفعول دی: ممنوع (هغه څه چي په شریعت کي منع کړل سوي وي). ناروا. ﴿أفضل﴾ د اسم تفضیل صیغه ده: زیات فضیلت والا. ډېر غوره. ﴿صنع﴾ دفتح ذباب ماضی ده: کول (يوڅه کول). **تشریح:** **صور د مسئلې:** دا دی چي زموږ په نېز د جنین پر قاتل کفارہ واجب نه ده. لېکن دامام شافعي رَحْمَةُ اللَّهِ په نېز پر هغه کفارہ واجب ده او همدا دامام مالک او امام محمد رَحْمَتُهُمَا الله مسلک دی (بنایه). دامام شافعي رَحْمَةُ اللَّهِ دلیل دا دی چي جنین من وجه نفس دی او د نفس په قتلولو سره کفارہ واجبيږي. لهذا دمن وجه نفس يعني د جنین په قتلولو سره به هم احتیاطاً کفارہ واجبيږي.

ولنا **الخ:** زموږ دلیل دا دی چي په کفارہ کي د عقوبت معنی ده او عقوبت د نفس مطلقه سره متعلق کيږي او جنین نفس مطلقه نه دی. بلکي من وجه نفس دی. لهذا په هغه کي به د عقوبت معنی نه متحققه کيږي او د هغه په قتلولو سره به کفارہ نه واجبيږي.

د جنین د نفس مطلقه نه کېدلو دلیل دا هم دی چي پر جنین د قاتل ټوله دیت نه واجبيږي بلکي غره واجبيږي. که چيري جنین مطلق نفس وای. نو په هغه کي به ټوله دیت واجبيدلای. معلومه سوه چي جنین مطلق نفس نه دی او په هغه کي کفارہ واجب نه ده.

ها! که چيري ضارب په خپله خوښه د تَقَرُّبِ الهی او ثواب په خاطر کفارہ اداء کړي. نو دا د هغه په حق کي ډېره غوره ده او تر کفارې اداء کولو وروسته هم هغه ته استغفار کول پکار دي.

د ناقص جنین بیان

وَالْجَنِينَ الَّذِينَ قَدْ اسْتَحْبَانَ بَعْضُ خَلْقِهِ او هغه جنین چي د هغه بعضي خلقت (او اندامونه) ښکاره سوي وي يَمْزِلُهُ الْجَنِينُ الشَّامِلُ جَمِيعَ هَذِهِ الْأَعْضَاءِ هغه په دغه ټولو احکامو کي د بشپړ جنین په درجه کي دی لَا طَلَاقي مَا زَوَيْنَا د هغه حدیث د مطلق والي په وجه کوم چي موږ روایت کړی وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَكَذَلِكَ حَقُّ مُؤْمِنَةٍ

أَنزَلَهُ أَوْ حُكِّهَ فِي دَاسِي جَنِي وَلَدٍ [او بشپړ جنين] دى [د مينځي] د اُم ولد كېدلو په حق كي وَانْقَضَاءِ الْعِدَّةِ او عدت ته بېدلو په حق كي وَالْبَقَاسِ وَغَيْرِ ذَلِكَ او د نفاس او له دې څخه بغير د نورو شيانو په حق كي فَكَذَّبَ إِنِّي حَتَّى هَذَا الْحُكْمِ نو همداسي به د دغه حكم په حق كي هم [هغه ولد او بشپړ جنين] وي وَلَئِنْ بِهَذَا الْقَدَرِ يَسْتَيِّزُ مِنَ الْعَلَقَةِ وَالْذَّمِّ او ځكه چي په دومره مقدار خلقت سره جنين له كلكي ويني [توتمه] او له ويني څخه جلا كيږي فَكَانَ نَفْسَهَا نو ځكه هغه به [بشپړ] نفس وي.

اللغات: ﴿استبان﴾ د استعمال د باب ماضي ده: څرگندېدل، واضح كېدل، ﴿خلق﴾ د دې لفظ څو معناوي دي: مخلوق، خلقت، هر مسه كېدونكى شى (كل شى، ملموس)، ﴿أُمومية﴾ مور كېدل، مور والى، أُمومية انولد: اُم ولد كېدل، ﴿علقة﴾ سخته كلكه وینه، د جنين اوله مرحله چي تر اوسه يې اندامونه وغيره هيڅ نه وي ښكاره سوي، او تر دغه مرحلې وروسته بيا مضغه ده يعنې د ويني ټوټه كالتقمه اللبضوغة، ﴿يتميز﴾ د تفعل له باب د مضارع صيغه ده: عليحده كېدل، بېلېدل، جلا كېدل.

تشرېح: **صورت د مسئلې:** چي دا دى كه د يو جنين بعضي اندامونه مثلاً لاسونه، پښې، نوكان ښكاره سوي وي (چي هغه غالباً د حمل له درځي څخه يو سل او شل [۱۲۰] ورځي وروسته ښكاره كيږي)، نو داسي جنين د بشپړ جنين په درجه كي دى؛ ځكه مخكي چي موږ كوم حديث ذكر كړى يعنې "في الجنين عُزْرَةٌ إلخ" هغه مطلق دى چي په هغه كي د تمام الخلقة جنين هيڅ قيد او شرط نسته، نو د دې حديث په اطلاق كي به د بعضي اندامونو والا جنين هم داخل وي او هغه به هم د بشپړ جنين په حكم كي وي چي د هغه د قتلولو په عوض كي به پر ضارب نمره و - ري.

په دې هكله عقلي دليل دا دى چي په داسي جنين سره مينځه اُم ولد گرځي چي بعضي اندامونه يې ښكاره سوي وي. همدارنگه په هغه سره د حاملې ښځي عدت پوره كيږي، همدارنگه په هغه سره ښځه نفاس والا گرځي، نو څرنگه چي په دې اُمورو او احكامو كي هغه د بشپړ جنين په درجه كي دى، نو همدارنگه به د غره په وجود كي هم دغه نابشپړ جنين د بشپړ جنين په درجه كي وي.

په دې هكله يو دليل دا هم دى چي كله د جنين بعضي خلقت او اندامونه ښكاره سوي وي، نو اوس جنين كلكه وینه او د غوښو ټوټه نه سوه (يا په وبله وينا چي اوس هغه علقه او مضغه نه سوه، بلكي له دې مرحلو څخه ووتى)، او تر علقه او مضغه وروسته د نفس مقام او مرحله ده، نو ځكه اوس به هغه ته د نفس درجه وركول كيږي. (احسن الهداية: اشرف الهداية)

فقط والله أعلم وعليه أتم

بَابُ مَا يُحْدِثُهُ الرَّجُلُ فِي الطَّرِيقِ

(دا) باب دهغه شيانو (په بيان کي) دی کوم چي يې

سړی په لاره کي جوړوي

تشریح: قتل کله د مباشرت په توگه وي (يعني بلا واسطه په خپله قتل کول) او کله د سبب په توگه وي (يعني د قتل کولو سبب او واسطه جوړېدل). او څرنگه چي مباشرت له سبب څخه مخکي وي، ځکه چي هغه بلا واسطه يا کثیر الوقوع دی، نو ځکه د مباشرت قتل احکام يې د قتل بالسبب له احکامو څخه مخکي بيان کړي دي. (عنايه)

په عامه لاره کي د بيت الخلاء وغيره در! ايستلو حکم

قَالَ [امام محمد رَجَنَهُ اللهُ] فرمايي وَمَنْ أَشْرَعَ إِلَى الطَّرِيقِ الْأَعْظَمِ كَنَيْفًا أَوْ مِزَابًا أَوْ حُرْصَةً أَوْ خُوكَ چي راوباسي لوري لاري ته پاخانه، يا ترناوه يا جرصن [شاتير وغيره] أَوْ هَنِي دُكَّانًا يا دوکان جوړ کړي فَلَمْ جُلِّ مِنْ عَرَضِ النَّاسِ أَنْ يَتَوَضَّعَ نوله عوام الناس څخه هر سړي ته دا حق سته چي هغه وکاري رَأَى كُلَّ وَاحِدٍ صَاحِبَ حَقٍّ بِالْمُزَوَّرِ بِنَفْسِهِ وَيَدَّوَاهِي ځکه هريو حقدار دی [په دې لاره کي] په خپله او د خپلو څارويو په تېرېدلو سره فَكَانَ لَهُ حَقُّ التَّقْضِ نو هريوه ته به د ماتولو حق وي كُنَّا فِي الْمَلِكِ الْمُشْتَرِكِ لکه په مشترک ملکيت کي فَإِنْ لَيْكُنْ وَاحِدٌ حَقُّ التَّقْضِ لَوَأْخَذَتْ غَيْرُهُمْ فِيهِ شَيْئًا ځکه هريوه شريک ته د ماتولو حق سته که له شريکاتو څخه بغير بل يو په هغه [مشترک ملکيت] کي يوشی ايجاد کړي فَكَذَلِكَ الْحَقُّ الْمُشْتَرِكُ نو همداسي به په مشترک حق کي هم [هريوه ته د ماتولو او ليري کول حق] وي.

اللفات: ﴿الطريق الأعظم﴾ لويه لاره، عامه لاره، سترک، ﴿كنيف﴾ بيت الخلا، پای خانه، هتس،

﴿دُكَّانٌ﴾ دوکان، پلورنځی، جمع: دُكَاكِينُ، ﴿عرض الناس﴾ مراد: عامه الناس، عام خلک، ﴿نقض﴾

دنصر دباب مصدر دی: ماتول، ﴿حُرْصَةً﴾ دخپل يعني له بلي ژبي څخه عربي ژبي ته داخل سوی

لفظ دی او له اصل عربي الفاظو څخه نه دی، او د دې لفظ څو معناوي نقل سوي دي: ① هغه تېر

(شاتير) لوی لوی لرمی يا مثلاً گاهر چي دخوني له دېوال څخه دباندې را وړستل سي ددې لپاره چي يو

کار ځني واخلي، ② هغه نالی کوم چي په دېوال کي جوړه کړل سي چي دپام اوبه لاندې پکښي را

بهيږي (لکه بعضي خلگ چي د ترناوې پر ځای همدا لاره اختياري)، يا ددې لپاره چي د چت داشپز خانې، بيت الخلاء وغيره او به لاندې پکښي راځي (لکه اوس وخت چي ددې مقصد لپاره پايپسونه کارول کيږي). (۳) زينه، (۴) برج (غروب. اشرف الهداية). لنډه دا چي هره معنی يې مراد کړل سي هغه په عامه لاره کي جوړول جائز نه دي.

تشریح: د عبارت حاصل دادی چي په عامه لاره او سړک کي د ټولو خلگو حق دی. لهذا که څوک په عامه لاره کي يو داسي شی جوړ کړي چي په هغه سره خلگو ته تکليف او نقصان رسيږي، نو دوی ټولو ته دا حق سته چي هغه ليري کړي ددې لپاره چي عام ضرر دفع سي. لکه څرنگه چي په مشترک شي کي که يو څوک داسي تصرف وکړي. د هغه ليري کول جائز دي، نو همداسي به په مشترک حق کي هم د هغه ليري کول جائز وي.

او عامه لاره د ټولو خلگو تر مينځ مشترکه ده او ټوله ته دا حق حاصل دی چي په هغې کي خپله هم تېر سي او خپل څارويان، موټران وغيره هم پکښي تېر کړي، لهذا که څوک په عامه لاره او سړک کي بيت الخلاء، يا دوکان وغيره راوباسي يا دخپل بام ناوه يا داسي بل مضر شی پکښي راوباسي، نو ټولو ته دا حق سته چي هغه مات او ليري کړي. (اشرف الهداية)

له پورتنۍ مسئلې څخه استثناء

قَالَ: وَيَسَعُّ لِلَّذِي عَلَيْهِ أَنْ يَنْتَقِعَ بِهِ فَرَمَائِي: أَوْ مَنَاجِيشَ سَتَه [جائز دي] هغه چا لره چي دا [بيت الخلاء، وغيره] يې جوړ کړي دي چي له هغه څخه نفع واخلي مَا لَمْ يَضُرَّ بِالْمُسْلِمِينَ تر څو چي هغه د مسلمانانو لپاره مضر نه وي إِلَّا لَهُ حَقُّ الْمُرُورِ ځکه چي ده ته د تېرېدلو حق سته وَلَا ضَرَرَ فِيهِ او په تېرېدلو کي هيڅ ضرر نسته فَلْيُلْغَقْ مَا فِي مَعْنَاهُ بِهِ نو کوم شی چي د تېرېدلو په معنی سره وي هغه به د تېرېدلو سره لاحقول کيږي إِذَا التَّائِمُ مُتَعَبٌ ځکه منع کونکی کس متعب دی فَإِذَا أَضْرَبَ بِالْمُسْلِمِينَ خو کله چي هغه شی د مسلمانانو لپاره مضر وي كُرِّهَ لَهُ ذَلِكَ نو بيا دده لپاره هغه [جوړول او نفع ځني اخيستل] مکروه دي لِقَوْلِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «لَا ضَرَرَ وَلَا فِرَارَ فِي الْإِسْلَامِ» ځکه نبي ﷺ فرمايلي دي: په اسلام کي نه ضرر سته او نه ضرر.

اللفات: «يسع» د سمع د باب مضارع ده، وَسِعَ يَسْعُ سَعَةً: ځنجايش کېدل، مراد ځني جائز کېدل دي (معجم الوسيط)، «لم يضر» د نصر له باب د جحد صيغه ده: ضرر او نقصان رسول، مضر کېدل،

﴿متعنت﴾ د تغفل د باب فاعل دی: له حد څخه تېرېدونکی (تجاوز کونکی)، مضر او ډبل چا د ذلالت طلبگار. سر کښه، مراد ځنې هغه کس دی کوم چې بل چا ته د تکلیف رسولو او د هغه د ذلیل کولو لپاره له یو شي څخه منع او انکار کوي. ﴿ضرر و ضرار﴾ د ضرر او ضرار په هکله یو قول دادی چې د ضرر معنی ده: (مطلقاً) یو چا ته نقصان رسول او د ضرار معنی ده د نقصان په بدله او سزا کې یو چا ته نقصان رسول (مثلاً زید و خالد ته یو ضرر او تاوان ورسوي. نو خالد د هغه په جزا کې زید ته ضرر ورسوي). (۲) بل قول دا دی چې ضرر هغه دی چې په هغه سره تا ته نفع ورسېږي او بل ته نقصان ورسېږي. او ضرار دا دی چې ستا په فعل سره بل ته نقصان ورسېږي، برابره ستا پکښې نفع او که نه وي. خو اصل دادی چې ضرر له یوه طرف څخه وي او ضرار له دواړو طرفونو څخه وي یعنې ضرار د مضارۍ په معنی سره دی چې څوک تا ته نقصان ورسوي. ته! هغه ته نقصان ورسوي دا هم ضرار دی، او په قصاص وغیره کې له خپل حق څخه زیات حق اخیستل هم ضرار دی.

تشریح: د عبارت حاصل دادی چې که په عامه لاره کې د مذکوره شيانو جوړول د عامو خلکو لپاره مضر نه وي. نو جوړونکي کس ته دا حق سته چې له هغه څخه نفع واخلي؛ ځکه په دې کې د تېرېدونکو خلکو هیڅ نقصان نسته، نو د کوم شي په جوړولو سره چې لارویانو ته نقصان نه رسیږي هغه د مړورو په درجه کې دی او مړور جائز دی؛ نو د داسې شي جوړول به هم جائز وي کوم چې مضر نه وي.

او که دا مضر والي باوجود یو څوک هغه منع کوي، نو هغه متعنت شمېرل کېږي. ها! که په هغه سره مسلمانانو ته ضرر او نقصان رسیږي، نو بیا د هغه جوړول هم مکروه تحریمي دي او له هغه څخه نفع اخیستل هم مکروه تحریمي دي؛ ځکه نبي کریم ﷺ فرمایلي دي "لا ضرر ولا ضرار" الإسلام چې په اسلام کې نه ضرر سته او نه ضرار، یعنې نه دا جائز دي - یو چا ته ابتداءً نقصان ورسول سي او نه دا جائز دي چې یو چا ته جزاء (یعنې د هغه د نقصان په بدله کې) نقصان ورسول سي. څرنگه چې په مذکوره صورت کې ضرر موجود دی، نو ځکه دا کار د شریعت له رویه ممنوع دی.

یادونه: د دغه مسئلې درې صورتونه دي:

①... احداث او ایجاد (یعنې په عامه لاره کې شی جوړول) جائز دي. که نه.

②... له جوړولو څخه منع کول څرنگه دي؟

③... که دا احداث په وجه یو څوک مړ سي یا یوشی ضایع سي، نو د هغه ضمان؟

داوول صورت حکم دادی چې که په احداث سره خلکو ته ضرر او تاوان رسیږي، نو جائز نه دي لېکن که لاره ډېره پراخه وي او تېرېدونکو ته هیڅ نقصان نه رسیږي، نو جوړول جائز دي.

او د مسئلې په دویم صورت کي دامام صاحب رَجَبُهُ الله په نېز حکم دادی چي که د باجاً له اجازت څخه بغیر څوک داسي شی جوړوي، نو د هغه لاري ټولو خلکو ته دا حق سته چي هغه منع کړي. او که جوړ کړی یې وي، نو ټولو ته دا حق سته چي هغه لیږي کړي او جوړونکی د هغه په لیږي کولو او نقل کولو مکلف کړي، برابره ده په هغه کي ضرر وي او که نه وي.

امام ابو یوسف رَجَبُهُ الله فرمایي چي تر جوړولو مخکي ټولو ته حق سته چي هغه منع کړي. خو تر جوړولو وروسته (کله چي هغه مضر نه وي) چا ته حق نسته چي هغه منع کړي، او مانع متمعت دی. امام محمد رَجَبُهُ الله فرمایي چي که هغه مضر نه وي، نو نه تر جوړولو مخکي چا ته د انکار حق سته او نه وروسته، او مانع متمعت نه دی.

د درېیم صورت تفصیل به څه وروسته ذکر سي.

په مخصوصه کوڅه کي د بیت الخلاء وغیره در ا ایستلو احکام

قَالَ: وَكَانَ لِأَحَدٍ مِنْ أَهْلِ الدَّرْبِ الَّذِي لَيْسَ بِتَأْفِيفٍ فرمایي: او جائز نه دي د هغه کوڅې والا په خلکو کي یوه لږه کوم چي خلاصه [علمه] کوڅه نه وي [بلکي بنده وي او د مخصوصه خلکو تر منځ مشترکه وي، نو په هغوی کي یوه لږه جائز نه دي] أَنْ يَلْعَنَ كَيْفَ أَوْ مِثْلًا أَوْ بِأَذْنِهِمْ چي [په کوڅه کي] راوباسي پای خانه یا ترناوه مگر د هغوی [یعني د کوڅې د شریکانو] په اجازه سره لَأَنَّهُمْ مَبْلُوكٌ لَهُمْ ځکه دا کوڅه د هغوی په ملکیت کي ده وَلِهَذَا وَجَبَتِ الشُّفْعَةُ لَهُمْ عَلَى كُلِّ حَالٍ په همدې وجه د دوی لپاره په هر حال کي شفعه واجب ده فَلَا يَجُوزُ الشُّصْفُ أَصْرَبَهُمْ أَوْ لَمْ يَصْرُ إِلَّا بِأَذْنِهِمْ نو ځکه تصرف به جائز نه وي برابره ده هغه د دوی لپاره مضر وي او که نه وي مگر د دوی په اجازه سره وَبِطَرِيقِ التَّافِيفِ لَهُ الشُّصْفُ إِلَّا إِذَا أَصْرَ او په خلاصه [علمه] لاره کي هغه ته د تصرف حق سته مگر دا چي کله تصرف مضر وي لَأَنَّهُ يَتَعَدَّى الْوُضُوءُ إِلَى إِذْنِ الْكُلِّ ځکه د ټولو اجازې ته رسېدل متعذر دي [یعني په علمه لاره کي د ټولو لاریانو اجازه تر لاسه کول مشکل دي] فَجُعِلَ لِي حَقِّي كُلِّ وَاحِدٍ كَأَنَّهُ هُوَ الْبَائِلُ وَخَذَا حُكْمًا نو د هر یوه په حق کي به حکم داسي مقرر کيږي ګواکي یوازي هم هغه مالک دی [یعني هر یو به جلا مالک شمېرل کيږي] كَلَّا لَا يَتَعَقَّلُ عَلَيْهِ طَرِيقُ الْإِثْتِمَاعِ د دې لپاره چي پر هغه د نفع اخیستلو لاره معطله نه سي وَلَا كَذَلِكَ غَيْرُ التَّافِيفِ او نا خلاصه [مخصوصه] لاره داسي نه ده لَأَنَّ

الْمُؤُولُ إِلَى أَرْضَاتِهِمْ مُشْكِرٌ ۖ حُكْمُهُ دَهْفُو ټولو رضا ته رسېدل ممکن دي | يعني دغير نافذ (مخصوصه لاري) د ټولو شريکانو رضا ترلاسه کول ممکن دي | فَبَقِيَ عَلَى الْبَشَرِ كَيْفَةُ حَقِيقَةٍ وَحُكْمًا نُو دَا حُكْمُهُ | غير نافذ | به د حقيقت او حکم دواړو په اعتبار سره پر شرکت باقي پاتېږي.

الغلات: ﴿الدَّزْبُ﴾ لاره، کوڅه، ﴿نَافِذٌ﴾ دنصر دباب فاعل دی: سوری، خلاصه.

تشریح: مخکې خبره په عامه لاره کې وه او دلته دهغه لاري په هکله خبره کوي کوم چي عامه نه وي بلکي دخو خلکو تر مينځ مشترک او مخصوصه وي، نو په هغې کې يوشی جوړول جائز نه دي، برابره د مضر وي او که نه وي، ها! که د لاري ټوله شريکان اجازه ورکړي، نو بيا جائز دي؛ حُكْمُهُ د لاره او کوڅه د دوی ټولو مملوکه ده (يعني د ټولو شريکانو په ملکيت کې ده)، او دليل د ملکيت يې دای چي که په دې لاره کې يو کور خرڅول کيږي، نو ټولو ته دهغه د شفعي حق حاصلېږي چي تفصيل يې په کتاب الشفعه کې تېر سوی دی.

نو په عامه او مخصوصه لاره کې فرق داسو چي په مخصوصه لاره کې د ټولو شريکانو رضا او اجازه ضروري ده او په عامه لاره کې عدم مضرت ضروري دی (چي په شي جوړولو سره به لاريانو ته ضرر نه رسيږي)، او وجه د فرق يې داده چي په مخصوصه لاره کې د شريکانو راضي کول ممکن دي نو په همدې وجه رضا او اجازه د مسئلې مدار وگرځول سو او په دې لاره کې ټوله برابر شريکان وشمېرل سو.

او په عامه لاره کې عدم مضرت کافي دي؛ حُكْمُهُ دلته د ټولو لاريانو رضا او اجازه ترلاسه کول مشکل دي چي له هريوه څخه په اجازه اخيستلو کې هغه (جوړونکي کس) دغتي ستونزي سره مخ کيږي، لهذا که د ټولو رضا او اجازه شرط کړل سي، د جوړونکي کس منافع به معطل پاته سي، نو حُكْمُهُ په عامه لاره کې هر يو مستقل مالک وشمېرل سو او مدار عدم مضرت وگرځول سو.

که په لاره کې را ايستل سوي تر نواوه يا روښندان پر جا ولوبېږي او هغه هر سي (حکم او تفصيل)

قَالَ: وَإِذَا أَتَى عَلَى الطَّرِيقِ رَوْضًا أَوْ مِيزَابًا أَوْ نَحْوَهُ فَرَمَائِي: او کله چي راوباسي [جوړ کړي] په لاره کې دريځه يا ترناوه يا داسي بل شی قَسَقَطْ عَلَى الْإِنْسَانِ قَطْعَبٌ بيا هغه پر يو انسان را ولوبېږي نو هغه هلاک سي قَالِدِيَّةٌ عَلَى عَائِلَتِهِ نو ديت د هغه [مشرع] پر عاقله وو دی لَأَنَّهُ سَبَبٌ لِتَلَفِهِ مُتَعَذِّرٌ بِشَفْلِهِ هَوَاءُ الطَّرِيقِ حُكْمُهُ هغه د دې انسان د تلف کېدلو سبب دی [او] د لاري د فضا [خليگاه] اد مشغولو په وجه تعدی کونکی دی وَهَذَا مِنْ أَشْبَابِ الْقَمَانِ او دا د ضمان له اسبابو څخه دي وَهُوَ

الْأَصْلُ او همدا قاعده کليه ده وَكَذَلِكْ إِذَا سَقَطَ شَيْءٌ مِنَّا ذَكَرْنَا فِي أَذْلِ الْبَابِ او همدارنگه كله چي له هغه شيانو څخه يو شی را ولوېږي کوم چي موږ د باب په اول کي ذکر کړل وَكَذَا إِذَا تَعَثَّرَ بِتَقْضِهِ إِنْسَانٌ او همدارنگه که دهغه دماتي حصص په وجه يو انسان ښوی او غوڅار | سي اَوْ عَطِثَتْ بِهِ دَائِلَةٌ ياد هغه په وجه يو څاروی هلاک سي وَإِنْ عَثَرَ بِذَلِكَ رَجُلٌ او که دهغه په وجه يو سړی ښوی سي فَوَقَّعَ عَلَى آخَرٍ فَمَاتَا بيا هغه پر بل کس ولوېږي او دواړه مړه سي فَالضَّيَّانُ عَلَى الَّذِي أَحْدَثَهُ وَفِيهِمَا نو په دواړو کي ايښي دواړو کسانو | ضمان پر هغه کس | واجب | دی کوم چي هغه | دريځه | وغيره | جوړ کړی دی لِأَنَّهُ يَصِيرُ كَالَّذِي فَعَلَ عَلَيْهِ ځکه جوړونکی کس داسي سو لکه هغه چي يو پر بل وړېږي وهلی وي.

اللغات: ﴿أُشْرِعَ﴾ د افعال د باب ماضي ده. د دې باب څو معناوي دي چي له هغوی څخه يې يوه معنی ده: را خلاصول. راباسل. ﴿وَوُشِّنَ﴾ د دې لفظ هم څو معناوي نقل سوي دي: ① راوتلې درېځه (درېچه). ② رپ (رف) چي پر هغه د پاسه شيان ايښوول کيږي. ③ هغه ټخته وغيره چي پر لاري د پاسه پر دوو دېوالونو کېښوول سي. د دې لپاره چي له يوه کوره بل کور ته پرې ولاړ سي، ④ د چتر په شېر حصه (يعني د بام راوتلې حصه کوم چي د لوی رپ | يا کوچنی برتډې | په شکل جوړه کړل سوې وي) چي په هغه سره بام پراخول کيږي. (مجم الوسيط. معجم لغة الفقهاء). لنډه دا چي هر معنی يې واخيستل ستي. د ټولو حکم يو دی. ﴿عَطِبَ﴾ د سمع د باب ماضي ده: هلاکېدل. ﴿مَتَعَدِي﴾ د تفعل د باب فاعل دی: تعدی کونکی. تجاوز او زياتوب کونکی. نا حقه متصرف. ﴿تَعَثَّرَ﴾ د تفعل د باب ماضي ده: ښو يېدل. پر مخي موبتل.

تشریح: قاعده کليه داده چي کوم څوک د يو چا د قتل او هلاکېدلو سبب جوړ سي. نو دهغه پر عاقله وو د هلاک سوي کس ديت واجبيږي، لهذا که څوک په لاره کي له مذکوره شيانو څخه يو شی جوړ کړي. بيا هغه پر يو کس ولوېږي چي په دې وجه هغه مړ سي. نو د جوړونکي کس پر عاقله وو د هغه ديت واجبيږي. په هملومره خبره سره مسئله ښکاره سوه.

وَكَذَا إِذَا تَعَثَّرَ الْخِم: يعني مذکوره دريځه يا ټخته (روشن). يا ترناه (ناوه). وغيره چي مات سي او په لاره کي ولوېږي بيا دهغه په وجه يو څوک ښوی او غوڅار سي او بالاخره مړ سي. نو پر مالک (جوړونکي کس) ديت واجبيږي، او که يو غوڅار سي او په بل يوه کي ومېښلي چي په دې وجه هغوی دواړه مړ سي. نو پر مالک د دواړو ضمان واجبيږي: ځکه دا داسي سوه لکه يو سړی چي مثلاً زند ونيسي او پر

خالد يې ور پوري وهي يعني پر خالديې ور دیکه کړي. نو په دیکه کونکي سړي باندي د دواړو ضمان واجبيري. نو همداسي به دلته هم د دواړو ضمان واجبيري.

د ترناوي د رالوبدلو نور صورتونه

وَإِنْ سَقَطَ الْمِيزَابُ أَوْ كُتِبَ تَرْنَاوُ وَلَوْ بِرِي نُظِرَ نودې ته به کتل کيږي اچي پر سړي د ترناوي کومه حصه لگېدلې ده | فَإِنْ أَصَابَ مَا كَانَ مِنْهُ فِي الْخَائِطِ رَجُلًا نو که پر سړي د ترناوي هغه حصه لگېدلې وي کوم چي په دېوال کي [نصب] وي فَتَّكَلَهُ بيا هغه سړی قتل کړي فَلَا ضَمَانَ عَلَيْهِ نو پر واضع باندي ضمان واجب نه دی لِأَنَّهُ غَيْرُ مُتَعَدٍّ فِيهِ ځکه هغه په دې کي تعدی کونکی نه دی لِأَنَّهُ وَضَعَهُ فِي مِلْكِهِ ځکه هغه دا حصه په خپله ملکیت کي اېښې ده وَإِنْ أَصَابَهُ مَا كَانَ غَارِ جَاوِ مِنْ الْخَائِطِ او که [پر سړي] هغه حصه لگېدلې وي کوم چي له دېوال څخه بهر اړاوتلې وي فَالضَّمَانُ عَلَى الذِّئْنِ وَضَعَهُ نو پر واضع ضمان [واجب] دی لِيَكُونَهُ مُتَعَدِّيًا فِيهِ ځکه هغه په دې کي تعدی کونکی دی وَلَا ضَرُورَةَ او هيڅ ضرورت [هم] نسته لِأَنَّهُ يُنْكِنُهُ أَنْ يَرْكَبَهُ فِي الْخَائِطِ ځکه واضع لره داممکنه وه چي هغه [ترناوه] يې په خپل دېوال کي نصب کړې وي وَلَا كَفَّارَةَ عَلَيْهِ وَلَا يُخْرِعُ عَنْ الْمِيزَابِ او پر واضع كفاره نسته او له ميراثه نه محروميږي لِأَنَّهُ لَيْسَ بِقَاتِلٍ حَقِيقَةً ځکه په حقیقت کي هغه قاتل نه دی وَلَوْ أَصَابَهُ الطَّرْفَانِ جَمِيعًا او که پر هغه د ترناوي دواړه طرفونه لگېدلي وي وَعَلِمَ ذَلِكَ او دا خبره [يقيني] معلومه وي وَجَبَ نِصْفُ الذِّئْنِ وَهَذَا النِّصْفُ نو نیم دیت واجبيري او نیم دیت باطلبيري [معاف کيږي] كَمَا إِذَا جَرَحَهُ سَيْفٌ وَإِنْسَانٌ لکه اېه هغه صورت کي | کله چي هغه يو درنده او یو انسان زخمي کړي وي وَلَوْلَمْ يَعْلَمْ أَنَّ طَرَفَ أَصَابَهُ او که دامعلومه نه وي چي [د ترناوي] کوم طرف پر هغه لگېدلی دي يَفُتِنُ النِّصْفَ نو واضع د نصف ضامن کيږي [يعني نیم ضمان پري واجبيري] اِغْتَبَارًا لِلْأَحْوَالِ د [دواړو] حالتونو په اعتبار کولو سره.

اللفات: ﴿نُظِرَ﴾ د نصر له باب د ماضي مجهولي صيغه ده: کتل. ﴿هَدَرَ﴾ د ماضي صيغه ده. له ضرب او نصر دواړو هڅه راځي: باطلېدل او ضایع کېدل. (خون) بلا بدله کېدل.

تشریح: د عبارت حاصل دادی چي که په لاره کي را ایستل سوې ترناوه را ولوپېري او د هغه په وجه یو سړی مړ سي، نو که د ترناوې هغه حصه کوم چي په دېوال کي نصب او پټه وي هغه پر سړي لگېدلې وي. نو پر مالک (واضع) باندي ضمان نه واجیېږي؛ ځکه د ترناوې کومه حصه چي په دېوال کي لگېدلې ده، مالک ته د هغومره ترناوې لگولو اختیارسته چي دا د هغه خپل ملکیت دی او په خپل ملکیت کي تصرف کول جائز دي. لهندا په دې صورت کي هغه متعدي نه سو (یعني د هغه له طرفه هېڅ تعدی واقع نه سوه)؛ او که پر مقتول د ترناوې هغه حصه لگېدلې وي کوم چي له دېوال څخه بهر را وتلې وي، نو ضمان واجیېږي؛ ځکه په دې صورت کي د مالک له طرفه تعدی ثابت سوه چي ناوې یې له خپل دېوال څخه لاري ته را ایستلې ده او د هغه په وجه سړی هلاک سوی دی، حال دا چي مالک ته د دې ضرورت هم نه وو، ځکه که هغه صرف په خپل دېوال کي ترناوه نصب کړې وای او بهر یې را ایستلې نه وای، نو هم د هغه ضرورت پوره کېدی (همدارنگه که د ترناوې پر ځای یې په دېوال کي نالی [جرصن] جوړ کړي وای، نو په هغه سره هم ضرورت پوره کېدی)، لنده دا چي دلته واضع متعدي دی، نو ځکه پر هغه ضمان واجب دی.

ولا کفاراً علیه الخ: فرمایي چي په مذکوره صورت کي پر واضع که څه هم ضمان واجب دی، لېکن نور پر هغه نه کفار و واجب ده او نه هغه له میراثه محرومیږي؛ ځکه کفار واجبیېدل او له میراثه محرومېدل د قتل حقيقي سره متعلق کیږي او دلته واضع حقيقي قاتل نه دی بلکي د قتل سبب دی (پا په بله وینا دا چي د وجوب الکفارة او حرمان الميراث باعث هغه قتل دی کوم چي د مائة الخلو په توگه قصاص یا کفار و واجب کړي، او دلته داسي نه ده).

ولو أصابه الطرفان الخ: فرمایي که پر مقتول کس د ترناوې دواړه طرفونه لگېدلي وي یعني د ترناوې هغه حصه چي په دېوال کي نصب وي او هغه حصه چي له دېوال څخه بهر راوتلې وي که هغه دواړي حصې پرې لگېدلي وي او دا خبره په یقیني توگه معلومه وي چي دواړي حصې پرې لگېدلي دي، نو په دې صورت کي نیم دیت واجیېږي او پاته نیم دیت هلر او معاف کیږي. د دې مثال داسي دی لکه د یو چا په زخمي کولو او هلاکولو کي چي دوه شیان شریکان وي مثلاً یو درنده حیوان پر یو سړی حمله وکړي او زخمي یې کړي، بیا یو انسان هم هغه سړی زخمي کړي چي په دې وجه هغه سړی مړ سي، نو پر انسان نیم دیت واجیېږي، نو همداسي به دلته هم پر واضع نیم دیت واجیېږي.

او که دا معلومه نه سي چي پر مقتول کس د ناوې کوم طرف او کومه حصه لگېدلې ده، نو هم پر واضع نیم ضمان واجیېږي؛ ځکه په دې صورت کي په یوه اعتبار سره بالکل ضمان واجب نه دی (یعني په دې اعتبار سره چي په دېوال کي نصب شده حصه پرې لگېدلې وي)، او که له دېوال څخه بهر

راوتلې حصه پرې لگېدلې وي، نو پر واضع پوره ضمان واجب دی، او دلته دا معلومه نه ده چې کومه حصه یې پرې لگېدلې ده، نو ځکه موږ د دواړو حالتونو په اعتبار او رعایت کولو سره پر واضع نیم ضمان واجب کړی دی. (اشرف الهدایه، احسن الهدایه)

د مذکور ه کور د خر خېدلو یو صورت او د هغه حکم

وَلَوْ أَثَرَهُ جَنَاحًا إِلَى الطَّرِيقِ أَوْ كَهَيْئَةِ جَوَّارٍ لَارِي تَه رَابَاوَسِي ثُمَّ بَاءَ الدَّارَ بِيَاهُ هُفَ كُور خَرَش كَرِي
فَأَصَابَ الْجَنَاحُ رَجُلًا فَقَتَلَهُ بِيَا جَتر پَر یو سَري ولگيږي او هغه قتل کړي أَوْ ضَمَّ غَشَّةً إِلَى الطَّرِيقِ
یا په لاره کې لرگي کښېږدي ثُمَّ بَاءَ الْغَشَّةِ وَبَرَّئَ إِلَيْهِ مِنْهَا بِيَا لَرگي خرش کړی او د برائت شرط
ولگوي مشتري ته د لرگي څخه [یعني د مشتري سره دا شرط ولگوي چې له دغه لرگي څخه چې هر څه
پېښ سي زه له هغه څخه بری یم] فَتَرَكَهَا الْمُشْتَرِي حَقَّ عَطَبٍ بِهَا إِنْسَانٌ او مشتري هغه لرگي پرېږدي
تر دې چې د هغه په وجه یو انسان هلاک سي قَالَفَتَمَانُ عَلَى الْهَائِمِ نو ضمان پر بائع [واجب] دی
لِأَنَّهُ فَعَلَهُ وَهُوَ التَّوَضُّعُ لَمْ يَنْفَسِخْ بِزَوَالِ مِلْكِهِ ځکه د بائع فعل یعني ایښودل د هغه د ملکیت په
زایلېدلو سره فسخ نه سو وَهُوَ الْمُجُوبُ او همدا [د بائع فعل] د ضمان واجبونکی دی.

اللفات: ﴿جَنَاحٌ﴾ د دې لفظ هم څو معنوي نقل سوي دي: لفظي معنی یې ده: ① وُزَر او بازو، ② او

هر هغه شی چې پراخ (عریضاً) جوړ کړی سي، ③ همدارنگه د "الرَّوْشَن" چې کومي معناوي دي، هغه د دې لفظ هم دي کوم چې څه مخکې ذکر سوې یعني چتر وغيره (یعني د بام راوتلې حصه کوم چې د کوچنۍ برنډې په شکل جوړه کړل سوې وي، چې ځینې خلک یې د ښکلا وغیره جوړوي).

تشریح: **صورت د مسئلې:** دادی که څوک مثلاً زید د لاري پر طرف د خپل کور پر بام چتر جوړ کړي، یا په لاره کې د خپل کور سره یو لرگي کښېږدي، بیا زید هغه کور یا لرگي خرش کړي، او زید (بائع) دا شرط هم ولگوي چې زه له هر هغه ضمان او تاوان څخه بری یم کوم چې له دغه چتر یا لرگي څخه پېښ سي، بیا دا چتر پر یو چار او لوېږي او هغه مړ سي یا د دې لرگي وغیره په وجه څوک مړ سي، نو په دې صورت کې ضمان پر بائع (زید) واجبېږي، نه پر مشتري؛ ځکه اصل موجب د بائع دا فعل دی چې چتر او لرگي یې وضع کړی دی، لهذا د کور یا لرگي په خرڅولو سره که څه هم له دې شیانو څخه د بائع ملکیت زائل سوی دی، لېکن د ملکیت په زایلېدو سره د هغه د فعل اثر نه دی زائل سوی، او همدا فعل موجب د ضمان دی، نو ځکه پر بائع کوم چې واضع دی پر هغه به ضمان واجب وي.

په لاره کې دانکار وغیره د اېښوولو حکم

وَلَوْ ضَعَفَ فِي الطَّرِيقِ جُنْدًا أَوْ كَهْ بِه لَارَه كې انکار اسرې سکروټي | کنېږدي فَأُخْرِقَ شَيْئًا بیا دا انکار یوشی وسوځي یَضَعْنَهُ نو هغه | اضع | ضامن کیږي لِأَنَّهُ مُتَعَذِّرٌ فِيهِ ځکه هغه په دې کې تعدی کونکی دی وَلَوْ خَرَّكَهُ الرِّيحُ إِلَى مَوْضِعٍ آخَرَ ثُمَّ أُخْرِقَ شَيْئًا او که باد هغه انکارو ته بل ځای حرکت ورکړي بیا هغه یوشی وسوځي ثُمَّ يَضَعْنَهُ نو هغه | اضع | نه ضامن کیږي لِقَسْرِ الرِّيحِ فَعَدُّ ځکه باد د هغه فعل فسخ کړی وَقِيلَ: إِذَا كَانَ النِّزْوَةُ رِيحًا او ویل سوي دي: کله چي ورځ د باد وي يَضَعْنَهُ نو هغه یې ضامن کیږي لِأَنَّهُ فَعَدُّهُ مَعَهُ عَلَيْهِ بِعَاقِبَتِهِ ځکه هغه | اضع | دا کار کړی دی سره د خبر بدلو دهغه په انجام | یعنی واضع په دې خبر دی چي د باد په ورځ په لاره کې د انکار اېښوولو انجام او نتیجه به دا وي، خو بیا هغه دا کار کړی دی وَقَدْ أَفْضَى إِلَيْهَا حال دا چي د هغه فعل دغه انجام ته رسېدلی | هم | دی فَجُعِلَ كَتَبًا شَرِيحَةً نو دا | انضاء | به داسي ګرځول کیږي لکه دهغه | واضع | بذات خود فعل | یعنی لکه هغه چي په خپل لاس داسي سوځولی وي |.

اللفات: ﴿جر﴾ سکروټي، انکار، ﴿حرکت﴾ د تفعل له بابو دواحد مؤنث غائب ماضي صیغه

ده: حرکت ورکول، ښورول، ﴿ريح﴾ باد، هوا، ﴿عاقبة﴾ انجام، پای، ﴿مباشرة﴾ د مفاعله باب مصدر دی: یو کار خپله کول، بذات خود کول.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی که یو څوک مثلاً زید په لاره کې انکار (سرې سکروټي) کنېږدي او دهغه په وجه یو څوک وسوځي او بالاخره مړ سي، نو زید ضامن کیږي: ځکه دا دهغه له طرفه زیاتوب او تعدی ده چي په لاره کې یې انکار اېښي دي، او که باد او هوا دا انکار له هغه ځایه بل ځای ته یووسي او دهغه په وجه یو څوک وسوځي او مړ سي، نو په دې صورت کې زید نه ضامن کیږي: ځکه اوس هغه د زید فعل نه سو بلکي د باد او هوا فعل سو.

وقيل الخ: فرمایي د بعضي حضراتو رایه داده که په داسي وخت کې کله چي تېز باد چلیږي مثلاً: لَو او فصل رېږلو په موسم کې زید په لاره کې انکار کنېږدي او د تېز باد په وجه هغه بل ځای ته وژر سي، نو په دې صورت کې اېښونکی (زید) ضامن کیږي: ځکه زید ته دا معلومه وه چي په اوس وخت کې دانکار اېښوولو انجام به دا وي او آخر هغه انجام پېش هم سو، لهندا د زید فعل به د باد په وجه فسخ نه شمېرل کیږي بلکي باقي به شمېرل کیږي او پر زید به ضمان واجب وي. ځکه کله چي زید نه -

وَلَوْ اسْتَأْجَرَ رَبُّ الدَّارِ الْعَمَلَةَ لِإِخْرَاجِ الْجَنَابِ أَوْ الطَّلَةَ أَوْ كَدَّ كَوْرٍ مَالِكٍ مَزْدُورًا أَوْ كَارِيهًا كَانَ بِهِ أَجْرٌ.
وَنِيْسِي د چتریا سایه خای د را ایستولو لپاره وَقَدْ قَتَلَ إِنْسَانًا قَبْلَ أَنْ يَعْلَمَ مَوْلَا مِنْ الْعَمَلِ بیا هغه را
لو لوبړی نو یو انسان قتل کړی مخکې تر دې چې دوی (مزدوران) له کار څخه فارغ سي قَالَ النَّبِيُّ
عَلَيْهِمْ نو ضمان پر دوی (واجب) دی لَأَنْ الشَّفَعَ بِفَعْلِهِمْ ځکه (د انسان) تلافید د همدوی په فعل
سره دي وَمَا لَمْ يَعْلَمُوا او تر څو چې دوی فارغ سوي نه وي لَمْ يَكُنِ الْعَمَلُ مُسْلِمًا إِلَى رَبِّ الدَّارِ اتر
هغه وخته [کار به د کور مالک ته سپارل سوی نه وي وَهَذَا لِأَنَّهُ انْقَلَبَ فَعْلُهُمْ قَتْلًا او دا ځکه چې د
دوی فعل په قتل سره بدل سو حَتَّى وَجِبَتْ عَلَيْهِمُ الْكَفَّارَةُ همدا وجه ده چې پر دوی کفارو واجب ده
وَالْقَتْلُ غَيْرُ دَاخِلٍ فِي عَقْدِهِ او قتل د هغه (رب الدار (مستاجر) په عقد کې داخل نه دی [ځکه هغه خود
مزدورانو سره عقد اجاره کړی دی. نه عقد قتل] فَلَمْ يَسْتَقْبَلْ فَعْلُهُمْ إِلَيْهِ نو د مزدورانو فعل د هغه (رب الدار)
و طرف مستقل نه سو فَاتَّصَرَ عَلَيْهِمْ نو دا فعل پر همدوی منحصر پاته سو وَإِنْ سَقَطَ بَعْدَ ذَلِكَ أَغْنَاهُمْ او
که د مزدورانو تر فارغېدلو وروسته هغه را لوبدلی وي قَالَ النَّبِيُّ عَلَى رَبِّ الدَّارِ اسْتِحْسَانًا نو ضمان
استحساناً د کور پر مالک (واجب) دی لِأَنَّهُ صَحَّ الْإِسْتِئْجَارُ ځکه په اجرت نیول صحیح دي حَتَّى
اسْتَحَقُّوا الْأَجْرَ تر دې چې دوی د اجرت مستحق سوي دي وَقَدْ فَعْلُهُمْ عِبَارَةٌ وَإِصْلَاحًا او د دوی
فعل واقع سوی دی تعمیرول او نسومول فَانْقَلَبَ فَعْلُهُمْ إِلَيْهِ فکانه فعل بنفسيه نو د دوی فعل درې
الدار و طرف ته منتقل سو ځو اګي رب الدار خپله دا کار کړی دی فَلِهَذَا يُصَفُّهُ نو ځکه رب الدار
به د هغه ضامن کیږي.

الغات: «استأجر» استعمال دباب ماضي ده: په اجرت نیول. په مزدوري نیول. «عملة» جمع دعايل» ده: کارگران، مزدوران. «جناح» څه مخکې په تفصيل سره ددي وضاحت وسو. «القلنة» هر سابه

جوړونکی شی. سایه ځای (یعنې د لمر وغیره څخه د حفاظت او د سایې جوړولو په غرض د دروازي وغیره مخ ته جوړ سوی ځای)، چتر وغیره، «اقتصاد» د استعمال د باب ماضي ده: اکثفا کېدل (نه متجاوز کېدل)، منحصر کېدل، «عمارة» تعمیر، جوړونه، ودانونه.

تشریح: د عبارت حاصل دا دی چې که د کور مالک مثلاً زید یو څو مزدوران په اجرت (په مزدوري) ونیسي د دې لپاره چې دريځه یا چتر وغیره راوباسي، نو تر څو چې مزدوران دا کار ختم نه کړي او د کور مالک (زید) ته د اشیان حواله نه کړي، تر هغه وخته دا د مزدورانو په ذمه واری کې شمېرل کیږي، او کله چې دوی فارغه سي او د کور مالک (یعنې زید) ته اشیان حواله کړي، نو اوس د دوی ذمه واري ختمیږي او د کور مالک خپله ذمه وار کیږي. لهندا که په اول صورت کې یو څوک د دې اشیانو په وجه مړ سي (مثلاً چتر پر یو چاراولوېږي)، نو ضمان پر مزدورانو واجب دی او په دویم صورت کې پر زید واجب دی.

ځکه په اول صورت کې د همدې مزدورانو فعل قتل شمېرل کیږي. په همدې وجه پر مزدورانو کفار هم واجبیږي، حال دا چې د کور مالک د دوی سره عقد اجاره کړی وو. نه عقد قتل (اولته دوی قتل کړی دی)، نو ځکه د دوی فعل به پر همدوی منحصر وي، دویم صورت په راروان عبارت کې ذکر سوی دی.

وان سقط بعد من ائتهم الخ: په دې صورت کې د مزدورانو فعل د کور مالک (زید) و طرف ته منتقل کیږي؛ ځکه د تعمیر او جوړښت فعل قتل نه دی، نو دا داسې سولکه د کور مالک چې خپله دا کار کړی وي او بیا د هغه په وجه یو څوک مړ سي، نو ضمان د کور پر مالک واجبیږي. (اشرف الهدایه)

په عامه لاره کې دا یو بېولو په وجه دیو چا د ښوېدلو او هلاکېدلو بیان

وَكَلَّا إِذَا سَبَّ النَّبِيَّ الطَّرِيقَ او همدارنگه [ضمان واجبیږي] کله چې په لاره کې اوبه توی کړي
 قَطَبَ بِهِ إِنْسَانٌ أَوْ دَابَّةٌ بیا د هغه په وجه یو انسان یا څاروی هلاک سي وَكَلَّا إِذَا رَسَّ النَّبَاءُ أَوْ تَوَسَّأَ
 او همدارنگه کله چې [په لاره کې] اوبه وپاشي [رپاشي وکړي] یا اودس وکړي لِأَنَّهُ مُتَعَدٍّ فَبِهِ بِالنَّحَاقِ
 الضَّرَرِ بِالنَّارَةِ ځکه تېرېدنکو [لاړوانو] ته د ضرر ورکولو په وجه هغه په دې کې تعدی کونکی
 دی بِخِلَافِ مَا إِذَا قَعَلَ ذَلِكَ فِي سَكَنٍ غَيْرِ تَأْنِيٍّ وَهُوَ مِنْ أَهْلِهَا په خلاف د هغه صورت کله چې هغه په
 نا خلاصه [مخصوصه] کوڅه کې داسې وکړي او هغه د دې کوڅې له خلکو څخه وي أَوْ قَعَدَ يَا
 هغه [پکې] کېښي [یا بله معنی دا چې یوشی (مثلاً څاروی) پکې کېښوي] أَوْ وَصَفَ مَتَاعَهُ یا خپل

سامان [پکي] کنبېږدي لَأَنْ يَكُنْ وَاجِبٌ أَنْ يَفْعَلَ ذَلِكَ فِيهَا ځکه [د هغه کوڅې] هر بوه ته دا حق حاصل دی چي په کوڅه کي دا کار وکړي لِيَكُونَ مِنْ فَرْذِ زَاتِ السُّكْنَى ځکه دا د استوگني له ضرورياتو څخه دي كَمَا فِي الدَّارِ الْمُسْتَرْكِه لکه په مشترک کور کي [چي کيږي] قَالُوا: هَذَا إِذَا رُشَ مَاءٌ كَثِيرًا بِحَيْثُ يُرْتَقَى بِهِ عَادَةً مشايخو فرمايلي دي: چي دا [ضمنان واجبيل] هغه وخت دي کله چي يې زياتي اوبه پاشلي وي چي د هغه په وجه عادتاً [عموماً] څوک ښوی کيږي أَمَّا إِذَا رُشَ مَاءٌ قَلِيلًا كَمَا هُوَ الْمُتَعَادُ لېکن که هغه لږ اوبه پاشلي وي لکه څرنګه چي همدا عادت دي وَالْقَاهِرَةُ لَا يُرْتَقَى بِهِ عَادَةً اوبه ښکاره همدا وي چي د هغه په وجه عادتاً څوک نه ښوی کيږي لَا يَفْسُدُ نو [په دې صورت کي] هغه نه ضامن کيږي.

اللفظ: «صب» د نصر د باب ماضي ده: تويېول، بهول، «رش» مخکنی صيغه ده: اوبه پاشل، اوپاشي کول (چرکاو)، «الحاق» د افعال د باب مصدر دی: ملحق کول، ورسره يوځای کول (ملاول)، «سكة» کوڅه (ملي)، «سكنى» استوګنه (استوګه)، اوسېدنه، «يزلق» د سمع له باب د مضارع مجهولي صيغه ده: ښوی کېدل، ښوی کول.

تشریح: **صورت ۱۰ سئلې:** دا دی که زید په عامه لاره کي اوبه توی کړي، یا اودس وکړي یا اوپاشي وکړي او بیا د هغه په وجه یو څوک ښوی او غوڅار سي چي بالآخره مړ سي، نو پر زید ضمان واجبيږي: ځکه چي د زید له طرفه تعدی موجوده سوه؛ ځکه په لاره کي داوبو تويېولو په وجه زید لاریاتو ته ضرر رسولی دی، تعدی و زیاتوب یې کړی دی. او پر متعدي کس خوبهله شکه ضمان واجبيږي.

بغلاف ما إذا لم: ددې حاصل دادی چي ددرېڅې، چتر وغیره د را ایستلو یا د اوبو تويېولو په د ضمان واجبېدلو چي کوم حکم بیان سو، هغه د عامي لاري سره متعلق دی، لېکن که څوک په صه لاره کي داسي وکړي مثلاً په غیر نافذه کوڅه کي چتر وغیره جوړ کړي یا خپل یو سامان ي کنبېږدي یا اوبه پکښي توی او بیا څوک د هغه په وجه غوڅار سي او مړ سي، نو په دې صورت کي پر مالک (زید) ضمان نه واجبيږي: ځکه دا شيان له ضرورياتو څخه دي او د کوڅې هر کس دې ته مجبوره دی، لهذا څرنګه چي په مشترک کور کي که ددې شيانو په وجه یو څوک مړ سي، نو پر اېښوونکي شریک ضمان نه لازميږي، نو همداسي په دې صورت کي به هم پر اېښوونکي ضمان نه لازميږي.

قالوا هذا الخ: مشايخ حضرات فرمايي چي داو بو پاشلو او تو بېلو په صورت کي صرف هغه وخت ضمان لازمېږي کله چي تر عادت زياتي اوبه وپاشي چي د هغه په وجه ځمکه ښوینده سي. لېکن که په لاره کي لږ اوبه وپاشي (بيني معمولي اوياشي او چر کاو وکړي) چي په هغه سره ځمکه ښوینده نه سي او بيا يو څوک د هغه په وجه ښوی سي او مړ سي. نو په دې صورت کي پر اوبو پاشونکي ضمان نه واجېږي. (اشرف الهدايه. احسن الهدايه)

د ځمکي پر ښوینده حصه د قصدا تېرېدلو حکم

وَلَوْ تَعَصَّدَ الْبُيُوتُ مَوْضِعَ صَبِّ الْمَاءِ أَوْ كَهْ قَصْدًا دَاوَبُو تَوْبِدْلُو پَهْ خَاي كِي تَهْر سِي فَسَقَطَ نُو
ولوپېږي (غوڅار سي) لَا يَضْمَنُ الرَّائِي نُو اوبه پاشونکي نه ضامن کيږي لِأَنَّهُ صَاحِبُ عِلَّةٍ ځکه چي
تېرېدونکی کس د علت خاوند دی يعني د هغه د مړ علت خپله د هغه قتل دی وَقِيلَ: هَذَا إِذَا رَشَّ بَعْضُ
الطَّرِيقِ او ويل سوي دي: چي دا په هغه صورت کي دي کله چي هغه د لاري بعضي حصه
اوپاشي کړې وي لِأَنَّهُ يَجِدُ مَوْضِعًا لِلْمُرُورِ ځکه چي (په دې صورت کي) تېرېدونکی کس د تېرېدلو
ځای موندی وَلَا أَتَرْتَلِمَاءُ فِيهِ اوبه هغه ځای کي داو بو اثر نسته فَإِذَا تَعَصَّدَ الْبُيُوتُ عَلَى مَوْضِعِ صَبِّ
الْمَاءِ مَعَ عَلَيْهِ بِذَلِكَ لېکن کله چي دې قصدا داو بو توبېدلو پر ځای تېر سو، سره ددې چي په هغه
خبر دی ثُمَّ يَكُنْ عَلَى الرَّائِي شَيْءٌ نو پر اوپاشی. والا به هيڅ شی (واجب) نه وي وَإِنْ رَشَّ جَمِيعُ الطَّرِيقِ
او که هغه ټوله لاره اوپاشي کړې وي يَضْمَنُ نو هغه ضامن کيږي لِأَنَّهُ مُضْطَرٌّ إِلَى الْمُرُورِ ځکه چي
دې (په لاره کي) تېرېدلو ته مجبوره دی وَكَذَلِكَ الْحُكْمُ فِي الْخَشْيَةِ الْمَوْضُوعَةِ فِي الطَّرِيقِ فِي أَخْذِهَا جَمِيعَةً
أَوْ بَعْضَةً او په لاره کي د ايسنول سوي لرگي د ټولي لاري يا بعضي لاري د نيولو په هکله هم دغه
حکم دی وَلَوْ رَشَّ فِتَاءٌ حَاكُوْتَ بِإِذْنِ صَاحِبِهِ او که څوک د دوکان اطراف (رايخ) د صاحب دوکان په
اجازه (او حکم) سره اوپاشي وکړي فَصَمَانٌ مَا عَطِبَ عَلَى الْأَمْرِ اسْتِخْسَانًا نو ضمان د هغه څه کوم چي
هلاک سي استخسانا پر حکم کونکي (واجب) دی.

اللفات: «تَعَصَّدَ» د تفعل د باب ماضي ده: قصدا يو کار کول. «رَشَّ» د نصر له باب د فاعل صيغه ده: اوبه پاشونکی. اوپاشي کونکی. «مَضْطَرٌّ» د افتعال د باب مفعول دی: مجبور. «فِتَاءٌ» (بکر الفاء): د ځای اطراف. د کور شاوخوا ساحه (خالي ځمکه). د يو ځای د منځ ساحه. الفناء... ما امتد من جوانب

انوار. فناء المسجد: الساحة أمامه (مجمع لغة الفقهاء). او صاحب دمعجم الوسيط يبي داسي تعريف كړي دى: الساحة في الدار أو بجانبها: يعني د كور د مينځ يا د هغه د يو طرف خالي حاكمه. ﴿حائوت﴾ دوكان. د كاروبار ځاى.

تشرېح: صورت د مسئلې: دادى كه زېد په عامه لاره كي اوبه داسي وپاشي چي هغه ټوله لاره نه ونيسي بلكي بيا هم په لاره كي وچه حصه پاته سي چي هلته انسان په آسانه تېرېدلای سي. كه په دې صورت كي يو څوك مثلاً خالد داو پاشي. پر ځاى قصداً تېر سي او د هغه په وجه ښوى سي او مې سي يا مثلاً پښه يا لاس يې مات سي. نو په دې صورت كي پر زېد ضمان نه واجبيږي: ځكه دلته د تېرېدونكي (خالد) فعل علت دى او داوبو پاشونكي (زېد) فعل سبب دى: او اصول دادى چي كله په علت كي دا صلاحيت وي چي د حكم اضافت د هغه و طرف ته كېدلای سي. نو بيا پر سبب او شرط ضمان نه راځي. او دلته د تېرېدونكي فعل علت صالحه دى ځكه دا د فاعل مختار فعل دى.

ها! كه زېد په ټوله لاره كي اوبه پاشلي وي چي دلاري ټوله پر (عرض) اوبو نيولى وي. نو په دې صورت كي زېد ضامن كيږي: ځكه د خپل ضرورت او اړتيا لپاره خالد تېرېدلو ته مجبوره وو. او هغه د زېد د فعل په وجه غوڅار سو او مې سو. نو ځكه پر زېد به ضمان واجبيږي. همدارنگه كه زېد په لاره كي لرگى ايښى وي. نو په دې صورت كي هم پورتنى تفصيل او حكم دى.

ولورش إلخ: د دې حاصل دادى چي زېد (دوكاندار) او پاشي. والا ته حكم و كړي چي د دې دوكان مخ او غولۍ (صحن) او پاشي كړه! نو هغه يې او پاشي كړي. اوس كه يو څوك هلته ښوى سي او مې سي. نو د هغه ضمان پر او پاشي والا نه لازميږي. بلكي خپله پر زېد (دوكاندار) لازميږي. (اشرف الهدايه. احسن الهدايه)

د تعمير او جوړښت په دوران كي د يو جاد ښوېدلو او مړ كېدلو حكم

وَإِذَا اسْتَأْجَرَ أَجِيرًا يَتَمَلَّكُ فِي فَنَاءِ حَائِثِهِ أَوْ كَخُوكَ يَوْمَ مَزْدُورٍ بِهِ أَجْرٌ وَنِيسِي دَدِي لِبَارِهِ چي هغه يې د دوكان په اطرافو كي يو ځاى جوړ كړي فَتَعَلَّقَ بِهِ إِنْسَانٌ بَعْدَ فَرَاغِهِ فَمَاتَ بيا د هغه سزه يو انسان ټكر سي د مزدور تر فارغېدلو وروسته او هغه مړ سي يَجِبُ الضَّمَانُ عَلَى الْآخِرِ اسْتِحْسَانًا نو ضمان استحساناً پر حكم كونكي (مستأجر) واجب دى وَلَوْ كَانَ أَمْرُهُ بِالْبَيْنَاءِ فِي وَسْطِ الطَّرِيقِ او كه هغه مزدور ته د لاري په مينځ كي د ځاى جوړولو حكم كړى وي فَالضَّمَانُ عَلَى الْأَجِيرِ نو اېه دې صورت كي | ضمان پر مزدور واجب دى لِقَسَادِ الْأَمْرِ د حكم د فاسد والي په وجه | يعني ځكه چي په دې صورت كي د امر حكم فاسد او غير صحيح دى |.

اللغات: ﴿أَجِير﴾ دصفت مشبه صيغه ده په معنى 'سره دمفعول: په اجرت نيسول سوى، مزدور.

﴿فَنَاء﴾ دتبر عبارت په لغاتو كي يې وضاحت وسو، ﴿تَعْقِل﴾ دتفعل دباب ماضي ده: يوشن په بل شي كي مبتدل (تکر کېدل)، بندېدل او پساوېدل. خوړند کېدل.

تشرېح: **صورت د مسئلې:** دادی که زید خالد (مستري) ته حکم وکړی چې زما د دوکان مخ ته مثلاً چتر جوړ کړه!، او خالد (مستري) هغه جوړ کړی کله چې خالد له کار څخه فارغه سو، نو تر دې وروسته د هغه چتر سره یو څوک ټکر سو یا هلته بښی او غوڅار سو چې بالاخره مړ سو. نو په دې صورت کې ضمان پر زید لازميږي (کوم چې مستري ته حکم کړی دی).

او که زید خالد ته حکم وکړی چې دسړک په مینځ کې زما لپاره مثلاً یوه خونه جوړ کړه! او خالد جوړه کړه، بیا د هغې سره څوک ټکر سو او مړ سو، نو په دې صورت کې پر خالد (مستري) ضمان لازميږي؛ ځکه په اول صورت کې حکم صحیح دی او په دویم صورت کې حکم صحیح نه دی بلکې فاسد دی؛ ځکه خالد (مستري) دومره علم خوسته چې دسړک په مینځ کې ځای جوړول صحیح نه دي او بالکل د عقل خلاف کار دی.

په لاره کې د څه کیندلو او په هغه کې د یو انسان مړ کېدلو حکم

قَالَ: وَمَنْ حَقَّرَ بِطَرِيقِ الْمُسْلِمِينَ فَرَمَائِي: او څوک چې د مسلمانانو په لاره کې شاه وکیندي
أَوْ وَضَعَ حَجَرًا يَا دِهْرَ [پکې] کښېږدي قَتَلْتَ بِذَلِكَ إِنْسَانًا بیا د هغه په وجه یو انسان هلاک سي
فَدَيْتَهُ عَلَى عَاقِلَتِهِ نو د انسان دیت دده پر عاقله وو [واجب] دی إِنْ تَلَقَّتْ بِهِ بَهِيمَةً او که د هغه په
وجه یو څاروی هلاک سي فَضَّائِلُهَا فِي مَالِهِ نو د څاروي ضمان دده په خپل مال کې [واجب] دی
إِنَّهُ مُتَعَذِّرٌ فِيهِ ځکه چې دئ په دې کار کې تعدی کونکی دی فَيُضْمَنُ مَا يَتَوَلَّدُ مِنْهُ نو د هغه په
وجه چې کوم څه پېښ سي، دئ به د هغه ضامن وي غَيْرَ أَنَّ الْعَاقِلَةَ تَتَحَقَّلُ النَّفْسُ دُونَ الْمَالِ خو
دا چې عاقله د نفس [دیت] پر ځان اخلي، نه د مال فَكَانَ ضَمَانُ الْبَهِيمَةِ فِي مَالِهِ نو ځکه د څاروي
ضمان به دده په مال کې [واجب] وي وَالْقَاءُ التَّرَابِ وَإِثْنَاذُ الطُّبْنِ فِي الطَّرِيقِ او په لاره کې خاوره
غورځول او خټه [حمل] جوړول بِبَنِيَّةِ إِنْقَاءِ الْحَجَرِ وَالشَّجَبَةِ دېري او کرگي غورځولو [ایښودلو] په
درجه کې دي لَمَّا كُنَّا د هغه دلیل په وجه کوم چې موږ ذکر کړی بِخِلَافِ مَا إِذَا كَتَسَ الطَّرِيقَ په
خلاف د هغه صورت کله چې لاره جaro کړي فَقَطَّبَ بِتَوْضِيعِ كَنَسِهِ إِنْسَانًا بیا د هغه د جaro کېدلو

د ځای په وجه یو انسان هلاک سي حَيْثُ لَمْ يَضْمَنْ نو [په دې صورت کې] هغه نه ضامن کیږي إِنَّهُ لَيْسَ بِضَمَّانٍ ځکه چې هغه تعدی کونکی نه دی فَإِنَّهُ مَا أَخَذَتْ شَيْئًا فِيهِ ځکه هغه په لاره کې یو شی نه دی جوړ کړی إِنَّمَا قَصَدَ دَفْعَ الْأَذَى عَنِ الطَّرِيقِ [بلکې] هغه خو د لارې څخه د ضرر لیرې کولو اراده کړې ده حَتَّى لَوْ جَمَعَ الْكُنَاسَةُ فِي الطَّرِيقِ همدا وجه ده که هغه جارو کرل سوې کچره په لاره کې جمع کړي وَتَعَقَّلَ بِهَا إِنْسَانٌ او د هغه په وجه یو انسان ټکر وخوري كَأَنَّ ضَامِنًا نو هغه ضامن کیږي لِتَعَذُّبِهِ بِشَفْعِهِ ځکه د لارې د مشغولو په وجه هغه تعدی کړې ده.

اللغات: ﴿اللقاء﴾ د افعال د باب مصدر دی: اچول، غورځول، ﴿بهيمه﴾ چارپای، څاروی.

﴿الاذى﴾ ضرر، غیب، ﴿الكناسة﴾ کچره، هغه څاروي او ناپاکي او هغه بې ځايه شيان چې د يو ځای له جارو کولو څخه وروسته په آخر کې جمع سي.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی که زید په عامه لاره کې شاه وکیندي یا په عامه لاره کې یو لویه ډبره کښېږدي، بیا په هغه کې یو انسان یا څاروی ولوېږي او هلاک سي، نو په دواړو صورتونو کې پر زید ضمان واچيږي؛ ځکه دا زید له طرفه زیاتوب او تعدی ده چې په عامه لاره کې یې داسې حرکت کړی دی.

لېکن د هلاک سوي انسان دیت د زید پر عاقله وو لازمېږي او د څاروي ضمان خپله پر زید لازمېږي: ځکه عاقله د مال دیت نه اداء کوي. صرف د نفس دیت اداء کوي لکه مخکې چې هم ذکر سوه (او څاروی مال دی).

همدارنگه که زید په لاره کې خاوره واچوي یا خټه پکښې جوړه کړي، نو دا هم تعدی ده او د دې هم دا پورتنی حکم دی.

بغلاف ما إذا كنس إلخ: ددې حاصل دادی که زید لاره جارو او صفا کړي او بیا یو څوک د هغه په وجه ښوی سي او بالاخره مړ سي، نو په دې صورت کې پر زید هیڅ ضمان نه واچيږي؛ ځکه هغه په دې کار کې متدعي نه دی بلکې هغه خو د ثواب کار کړی دی، په حدیث کې دي "إِمَاطَةُ الْأَذَى عَنِ الطَّرِيقِ صَدَقَةٌ". نو ځکه د لارې جارو کول او صفا کونکي (زید) به نه ضامن کیږي.

ها! که زید تر جارو کولو وروسته کچره او خاشاک په لاره کې سره ټول کړي او بیا یو څوک د هغه په وجه غوڅار سي او مړ سي، نو په دې صورت کې پر هغه ضمان واچيږي؛ ځکه په عامه لاره

کې اچول او جمع کول تعدی ده، نو ځکه هغه به ضامن کیږي. (اشرف الهدایه. احسن الهدایه)

په لاره کې د لیري کړل سوي ډبرې په وجه د یو انسان د مړ کېدلو حکم

وَلَوْ ضَمَّ حَجَرًا أَوْ كَهْ شَوْكٍ أَوْ لَارَةٍ كَيْ دَبْرَةٍ كَنْبَرْدِي فَتَخَاةٌ غَيْرُهُ عَنْ مَوْضِعِهِ بِيَا يُوْبِلْ شَوْكٍ ډبره له هغه ځايه لیري کړي قَطْبُ بِهِ إِنْسَانٌ بیا د هغه په وجه یو انسان هلاک سي فَالضَّمَانُ عَلَى الَّذِي نَحَاةٌ نو ضمان پر هغه کس [واجب] دی کوم چي ډبره لیري کړې ده إِنْ حُكِمَ فَعَلِهِ قَدْ انْتَسَخَ نَفَرًا مَّا شَقَلَهُ ځکه دده [یعني داول واضع] فعل منسوخ سو [دلاري] د هغه ځای فارغېدلو په وجه کوم چي ده مشغول کړی وي وَإِنَّا اشْتَغِلْنَا بِالْفِعْلِ الثَّانِي مَوْضِعًا آخَرَ او دویم کس په فعل سره [دلاري] بل ځای مشغول سو.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی که یو شوک مثلاً زید په لاره کې یو لویه ډبره کنسېږدي. بیا خالد هغه لیري کړي او دلاري په یو بل طرف کې یې کنسېږدي. تردې وروسته د هغه ډبرې سره یو شوک ټکر سي چي بالآخره د هغه په وجه مړ سي. نو دلته پر واضع ثاني یعنی پر خالد ضمان واجبیږي او پر واضع اول یعنی پر زید ضمان نه واجبیږي؛ ځکه کله چي خالد د زید اینبول سوي ډبره له هغه ځايه لیري کړه. نو د خالد په فعل سره د زید فعل منسوخ سوي یعنی د زید د فعل (اینبولو) په وجه چي د لاري کومو حصه مشغوله وه، هغه حصه خالي سوه او د زید تعدی ختم سوه. او لاره اوس د دویم یعنی د خالد په فعل سره مشغوله سوه او د خالد له طرفه تعدی موجوده سوه. نو ځکه پر همدې خالد به ضمان واجبیږي. (احسن الهدایه)

په لاره کې د غار ګډي د ګڼلو حکم او تفصیل

وَفِي الْجَامِعِ الصَّغِيرِ فِي الْهَالِوَةِ يُعْفَرُ مَا الرَّجُلُ فِي الطَّرِيقِ او د هغه ګډي [کندي] په هکله کوم چي یې انسان په لاره کې وکیندي په جامع صغیر کې داسي [ذکر سوي] دي فَإِنْ أَمَرَهُ السُّلْطَانُ بِذَلِكَ أَوْ أُجْبِرَهُ عَلَيْهِ نو که هغه [حاضر] ته باچا دې حکم کړی وي یا هغه یې پر دې کار مجبوره کړی وي لَمْ يَضْمَنْ نو هغه نه ضامن کیږي إِنْ غَيْرُهُ مُتَعَدٍّ ځکه هغه تعدی کونکی نه دی حَيْثُ قَعَلَ مَا قَعَلَ بِأَمْرِ مَنْ لَهُ الْوِلَايَةُ فِي حَقِّ الْقَامَةِ ځکه ده چي کوم څه کړي دي دايې د هغه کس په حکم سره کړي دي چي هغه لره د عامو خلکو په حقوقو کې ولایت سته وَإِنْ كَانَ يَفْعَلُ بِأَمْرِهِ او که د باچا له حکم څخه بغیر [یې] دا کار کړی وي فَهُوَ مُتَعَدٍّ نو هغه تعدی کونکی دی اما بِالْخَصْرِفِ فِي حَقِّ غُزْدَةٍ

ياخو دبل چا په حق کي د تصرف کولو په وجه أَوْ بِالِافْتِيَانِ عَلَى رَأْيِ إِمَامٍ يا د امام درايسې په خلاف د خپلي رايې چلولو په وجه أَوْ هُوَ مُبَاهٍ مُقَيَّدٌ بِشَرْطِ السَّلَامَةِ يا [په دې وجه چي] دا کار د سلامتۍ په شرط سره مقيد وي وَكَذَا الْجَوَابُ عَلَى هَذَا التَّفْصِيلِ فِي جَمِيعِ مَا فُعِلَ فِي مَرْيَاحِ الْعَامَةِ او همدا جواب [حکم] دی ددغه تفصيل مطابق په هغه ټولو کارونو کي کوم چي په عامه لاره کي وکړل سي مِنْهَا ذِكْرُ نَافَةِ وَغَيْرِهِ کوم چي موند ذکر کړي دي [يا] له هغوی څخه بغير نور لِغَيْرِ الْبَغْيِ لَا يَخْتَلِفُ ځکه چي معنی [سبب] مختلف نه دی [يعني په هر صورت کي سبب متحد دی].

اللفات: «بالوعة» د دې لفظ دوې معناوي نقل سوي دي: ① هغه گډی (کنده) کوم چي په کور کي د اوداسه يا باران داوبو. يا د گنده اوبو د جمع کولو لپاره وکيندل سي. ② د دېوال هغه سوري چي له هغه څخه بهر اوبه راوځي. جمع: بَوَالِيغٌ. «افتيات» او افتئات: دافتعال دباب مصدر دی. إِفْتَاتَ يَفْتَاتُ: په رايه کي منفرد او مستقل کېدل او د چا سره هيڅ مشوره نه پکښي کول. خپله رايه چلول. ددراغو خبره او رايه جوړول. **تشریح:** د عبارت حاصل دادی چي کوم تصرف په لاره کي يو کس دامام په اجازه يا دامام په حکم سره کړي وي او بيا په هغه کي څوک مړ سي: نو څرنگه چي متصرف په دې صورت کي متعدي نه دی نو ځکه پر هغه ضمان نه واجبيږي. او که دامام له اجازې پرته يې تصرف پکښي کړی وي نو ضامن کيږي: ځکه اوس هغه متعدي دی. او د متعدي کېدلو وجهي درې دي:

① د نورو کسانو په حق کي د تصرف کولو په وجه.

② دامام په رايه باندي د وړانديتوب کولو په وجه.

③ اوبل په دې وجه چي مباح کار د سلامتۍ په شرط سره مقيد وي. نو دلاري څخه نفع اخيستل که څه هم جائز دي. لېکن دا پکښي شرط دي چي په هغه سره به چاته نقصان نه رسيږي او دلته نقصان رسېدلی دی. همداسي د ټولو تصرفاتو دغه حکم دی. (اشرف الهداية)

په خپل مملو که ځمکه د گډي کيندلو حکم او تفصيل

وَكَذَا إِنْ حَقَّ فِي مِلْكِهِ او همدارنگه که څوک په خپل ملکيت کي هغه [گډی وغیره] وکيندي لَا يَضْمَنُ نو نه ضامن کيږي لِأَنَّهُ غَيْرُ مُتَعَدٍّ ځکه هغه تعدی کونکی نه دی وَكَذَا إِذَا حَقَّ فِي فِتَاءٍ دَارِهِ او همدارنگه کله چي د خپل کور په اطرافو [يا د کور په منځ] کي هغه وکيندي لِأَنَّ لَهُ ذَلِكَ لِيَصْلَحَهُ دَارِهِ ځکه د خپل کور د مصلحت [او ضرورت] لپاره هغه ته د دې حق سته وَالْفِتَاءُ لِي تَصْرِفِهِ او د

کور اطراف د هغه په تصرف کي دي وَقِيلَ: هَذَا إِذَا كَانَ الْفَنَاءُ مَثْلُوكًا لَهُ او ویل سوي دي: چي دا حکم هغه وخت دی کله چي د کور اطراف دده په ملکیت کي وي اَوْ كَانَ لَهُ حَقُّ الْحَقْرِ فِيهِ ياده ته په هغوی کي د کیندلو حق [حاصل] وي اِنَّهُ غَيْرُ مُتَعَدٍّ حُکمه [په دې وخت کي] هغه تعدی کونکی نه دی اَمَّا إِذَا كَانَ لِبَحَاةِ الْمُسْلِمِينَ لېکن که هغه [د کور اطراف یا مخ] د مسلمانانو د جماعت وي اَوْ مُشْتَرَكًا بِأَنْ كَانَ فِي سِكَةٍ غَيْرِنَا فَدَا يَا مشترک وي په دې توگه چي په بنده کوڅه کي [واقع] وي فَإِنَّهُ يَضْمَنُهُ نو هغه ضامن کيږي اِنَّهُ مُسَبِّبٌ مُتَعَدٍّ حُکمه [په دې صورت کي] هغه داسي سبب جوړېدونکی دی کوم چي تعدی کونکي دی وَهَذَا صَحِيحٌ او همدا صحیح ده.

الغنائ: ﴿فَنَاءٌ﴾ (بکسر الفاء): د ځای اطراف، د کور شاوخوا ساحه (خالي ځمکه)، یعني د کور مخ و غیره.

الفناء ... ما امتد من جوانب الدار، فناء المسجد: الساحة أمامه (سجدة الفناء)، او صاحب د معجم الوسيط یې داسي تعریف کړی دی: الساحة في الدار أو بجانبها: يعني د کور د مینځ یا د هغه د یو طرف خالي ځمکه، ﴿سِكَةٌ﴾ کوڅه (کلی)، ﴿مُسَبِّبٌ﴾ د تفعلیل د باب فاعل دی: سبب جوړېدونکی.

تشریح: د عبارت حاصل دادي چي څرنگه مخکیني مذکوره أمور که د امام په اجازه سره څوک وکړي نو ضمان نه واجبيږي، همدا سي که څوک په خپله مملوکه ځمکه کي تصرفات وکړي نو هم

ضمان نه واجبيږي؛ ځکه په دې کي د هغه له طرفه هېڅ تعدی نسته، ولا يجب الضمان إلا على المتعدی. او که دلاري څخه گوښه دخپل کور په اطرافو کي مثلاً د کور مخ ته مذکوره تصرفات وکړي (یعني گډی [بالوعه] و غیره و کیندي) او بیا د هغه په وجه یو څوک مړ سي، نو په دې صورت کي پر هغه (حافر) ضمان نه واجبيږي؛ ځکه دخپل کور د مصلحت او ضرورت په خاطر هغه ته د کور په فناء (اطرافو) کي د مذکوره تصرفاتو حق نسته، نو ځکه دلته هم هغه متعدی نه دی.

وقيل هذا إذا لم يفرم يمي د ځیني حضراتو رایه داده چي دلته د کور په فناء (اطرافو) کي د گډي و غیره پر کیندلو د ضمان نه واجبيږلو چي کوم حکم دی. دا په هغه صورت کي دی کله چي د کور فناء د هغه په ملکیت کي وي. یا په ملکیت کي خوي ي نه وي، لېکن په یو وجه هغه ته په دې فناء کي د کیندلو حق حاصل وي، نو په دې صورت کي پر حافر ضمان نه واجبيږي. او که چيري هغه فناء (د کور اطراف) د نورو مسلمانانو وي، یا په بنده کوڅه کي واقع وي او د کوڅې د خلکو تر مینځ مشترک وي (یعني د کور د مخ یا د شا طرف یا د راسته یا د چپه خوا طرف په کوڅه کي داخل وي او هغه هم غیر نافذه کوڅه

وي چي په آخر کي بنده وي او ښکاره ده چي داسي کوڅه د اوسېدونکو تر مينځ مشترکه وي (نو په دې صورت کي که يو څوک د هغه گډي وغيره په وجه مړ سي. نو حافر ضامن کيږي: ځکه اوس هغه متعدي دی. نو ځکه په دې صورت کي به پر هغه د مقتول ضمان واجب وي. (احسن الهدايه، اشرف الهدايه)

د لاري به کيندل سوي څاه کي د لوږي يا خپګان په وجه مړ کېدل (حکم او تفصيل)

وَلَوْ حَفَرَ فِي الطَّرِيقِ اَوْ كِهَ لَارِهَ كِي شَاه و كيندي رَمَاتُ الْوَاتِقِ فِيهِ جُوعًا اَوْ غَمًا او په هغه کي لوږونکی کس د لوږي يا د غم [خپګان] په وجه مړ سي لَا ضَمَانَ عَلَى الْخَافِرِ عِنْدَ اَنْ حَنِيفَةً نُو د امام صاحب رَحْمَهُ الله په نېز پر کيندونکي کس ضمان نسته لَأَنَّهُ مَاتَ لِيَتَغَيَّرَ فِي نَفْسِهِ ځکه لوږونکی کس د داسي معنى [سبب] په وجه مړ سوي دی کوم چي د هغه په ذات کي دی [يعني لوږه او غم] وَالضَّمَانُ إِثْمًا يَجِبُ إِذَا مَاتَ مِنَ الْوُقُوعِ او ضمان خو هغه وخت واجبيږي کله چي هغه د لوږېلو په وجه مړ سوي وي وَقَالَ أَبُو يُونُسَ: إِنْ مَاتَ جُوعًا او امام ابو يوسف رَحْمَهُ الله فرمايي: چي که د لوږي په وجه مړ سي فَكَذَلِكَ نو هم دغه حکم دی [چي حافرنه ضامن کيږي] وَإِنْ مَاتَ غَمًا او که د غم په وجه مړ سي قَالَ الْخَافِرُ ضَامِنٌ لَهُ نو کيندونکی کس د هغه ضامن دی لَأَنَّهُ لَا سَبَبَ لِلْغَمِّ سِوَى الْوُقُوعِ ځکه د لوږېلو څخه بغير د غم بل سبب نسته أَمَّا الْجُوعُ فَلَا يَخْتَصُّ بِالْمَيِّتِ او کوم چي لوږه ده نو هغه د شاه سره خاص نه ده وَقَالَ مُحَمَّدٌ: هُوَ ضَامِنٌ فِي الْجُوعِ وَكُلِّهَا او امام محمد رَحْمَهُ الله فرمايي: چي هغه [حافر] په ټولو صورتونو کي ضامن دی لَأَنَّهُ إِثْمًا حَدَثَ بِسَبَبِ الْوُقُوعِ ځکه چي لوږه [هم] د لوږېلو په سبب پېښه سوي ده إِذْ لَوْلَا ځکه که هغه په شاه کي نه وای لَكَانَ الطَّعَامُ قَرِيبًا مِمَّنْ نُو خوراک به ورته نژدې وای.

اللغات: «غم» پر شاتي او خپګان (خفګان)، «حافر» د ضرب د باب فاعل دی: کيندونکی.

کينونکی.

تشرېح: صورت د مسئلې: دادي که يو څوک په لاره کي شاه وکيندي او بيا په هغه کي يو سړی ولوېږي او مړ سي، نو که د هغه د مړ سبب صرف لوږېل وي، نو پر حافر ضمان واجبيږي، لېکن که

● القول الرابع: قول أبي حنيفة رَحْمَهُ الله، قال المصنف غلام قادر السعدي: القول الرابع هو قول الإمام، لكن قول محمد رَحْمَهُ الله لاوفق هذا الزمان، انظر للتفصيل [القول الرابع ج: ٢، ص: ٣٥٥]

تر لوېدلو وروسته هغه ژوندی پاته سي او بيا د سختي لوړي ياد دېر غم (خجگار) او نفس تنگی په وجه مې سي. نو په دې کي اختلاف دی. دامام صاحب رَحْمَةُ اللهِ په نهېز د لوړي او غم په وجه د مړ کېدلو په صورت کي پر حافر ضمان نه واجبيږي؛ ځکه دا داسي ده لکه هغه چي خپله مړ سوی وي او ضمان په همغه صورت کي واجبيږي کله چي هغه د لوېدلو په سبب مړ سوی وي، ددې لپاره چي حافر په شاه کي د هغه پوري وهونکي (دیکه کونکي) شمار کړي سي.

او دامام ابو يوسف رَحْمَةُ اللهِ فرمان دا دی چي د لوړي او غم تر مینځ فرق دی: ځکه د هغه په لوره کي حافر لره هيڅ دخل نسته (ځکه که لوېدلی کس په شاه کي نه وای نو هم ورې کېدی). لېکن د هغه په غم او نفس تنگی کي د حافر دخل سته؛ ځکه هغه چي په کوم غم او تره مبتلا سوی دی. د هغه سبب فقط په شاه کي لوېدل دي، نو ځکه د لوړي په صورت کي خو به پر حافر ضمان نه واجبيږي. لېکن د غم په صورت کي به واجبيږي.

او دامام محمد رَحْمَةُ اللهِ فرمان دا دی چي په دواړو صورتونو کي پر حافر ضمان واجبيږي: ځکه څرنگه چي د غم سبب په شاه کي لوېدل دي. همداسي د سختي لوړي سبب هم په شاه کي لوېدل دي. ځکه که هغه په شاه کي نه وای، نو له مرگ څخه د بچ کېدو په خاطر هغه حتماً څه خواړه تر لاسه کولای سوه. لهذا غالب همدا ده چي د هغه د مرگ سبب لوېدل دي. نه لوړي او د لوېدلو سبب حافر دی. نو ځکه پر حافر به ضمان واجبيږي.

که څوک په نا جائزه ځای کي په مزدورانو شاه وکیندي او بيا په هغه کي څوک مړ سي

قَالَ: وَإِنْ اسْتَأْجَرَ أَجْرَاءَ فَرَمَائِي: أَوْ كَهْ هُنَا [مالک] يَوْخُو مَزْدِرَوَانَ بِهْ أَجْرَتٍ وَنَيْسِي فَقَفَرُوا هَا لَهْ فِي غَيْرِ قَتَائِهِ نُو مَزْدِرَوَانَ دَهْغه لپاره دېل چا په فناء کي شاه وکیندي قَدْ لَكَ عَلَى الْمُسْتَأْجِرِ نُو هغه [يعني ضمان] پر مستأجر [مالک] دی اکوم چي مزدوران په اجرت نیولي دي وَلَا شَأْنَ عَلَى الْأَجْرَاءِ او پر مزدورانو هيڅ شی نسته إِنْ لَمْ يَعْلَمُوا أَنَّهَا فِي غَيْرِ قَتَائِهِ [په دې شرط چي] که مزدوران په دې خبر نه وي چي دا [شاه کیندل] دېل چا په فناء کي دي لِأَنَّ الْإِجَارَةَ صَحَّتْ ظَاهِرًا إِذَا لَمْ يَعْلَمُوا ځکه اجاره د ظاهر په اعتبار سره صحيح سوه کله چي دوی خبر نه دي [يعني کله چي دوی ته د فناء ملکیت معلوم نه دی. نو په ظاهري اعتبار سره اجاره صحيح سوه] فَتَقِلُّ فَعْلُهُمْ إِلَيْهِ نُو ځکه د دوی فعل به د مستأجر و طرف ته مستقل کيږي لِأَنَّهُمْ كَانُوا مَعْرِوِينَ ځکه دوی [د مستأجر له طرفه] دوک کړل سوي دي فَصَارَ كَمَا إِذَا

أَمَرَ آخَرَ بِذِيحِ هَذِهِ الشَّاةِ نَوَاسِي سَوَلَكْ شَوَكْ چي بل يوه ته ددې پسه دذبح کولو حکم وکړي
 قَدْ بَيَحَهَا نو هغه | مأمور کړ | دا پسه ذبح کړي ثُمَّ ظَهَرَ أَنَّ الشَّاةَ لَعَنِيْدٍ بيا دا ښکاره سي چي پسه له
 آمر څخه بغير د بل چا دي إِلَّا أَنَّ هُنَاكَ يَفْضَنُ الْمَأْمُورُ خو هلته | يعني په دي دذبح په مسئله كي | مأمور
 | ذابح | ضامن كيږي وَيَرْجِعُ عَلَى الْأَمْرِ او بيا به هغه پر آمر رجوع کوي إِلَى الْمَذَابِ مُبَاشَرَةً وَالْأَمْرُ
مُسَبَّبٌ ځکه چي ذابح مباشر | بذات خود ذبح کونکی | او آمر | دذبح | سبب جوړېدونکی دی وَالْتَرْجِيحُ
لِلْمُبَاشَرَةِ او ترجيح مباشرت لره ده فَيَفْضَنُ الْمَأْمُورُ نو ځکه ذابح به ضامن كيږي وَيَرْجِعُ لِلْعَزَائِرِ او
 بيا به ذابح د دوکې په وجه | پر آمر | رجوع کوي وَهُنَا يَجِبُ الضَّمَانُ عَلَى الْمُسْتَأْجِرِ ابْتِدَاءً او دلته
 ضمان له شروع څخه پر مستأجر واجبيږي لِأَنَّ كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مُسَبَّبٌ ځکه له دوی دواړو
 | مستأجر او مزدور | څخه هريو مسبب دی وَالْأَجِيرُ غَيْرُ مُتَعَدٍّ وَالْمُسْتَأْجِرُ مُتَعَدٍّ او مزدور تعدی گونکی
 نه دی بلکي مستأجر | مالک | تعدی کونکی دی فَيَرْجِعُ جَانِبَهُ نو ځکه د مستأجر طرف لره به
 ترجيح وي وَأِنْ عَلِمُوا ذَلِكَ او که مزدوران په هغه خبر وي فَالضَّمَانُ عَلَى الْأَجَرَاءِ نو بيا ضمان
 پر مزدورانو | واجب | دی لِأَنَّهُ لَمْ يَصَحْ أَمْرُهُ بِمَا نَيْسَ بِسَلْمُونٍ لَهُ ځکه | په دې صورت كي | د مستأجر
 حکم صحيح نه سو د هغه شي | فناء | په هکله کوم چي د مستأجر په ملکيت كي نه دی وَلَا غُرُورٌ
 | او | په دې صورت | دوکه هم نسته | يعني مستأجر له طرفه مزدوران دوکه کړل سوي نه دي | فَيَجِيءُ الْفِعْلُ مُضَافًا
إِلَيْهِمْ نو ځکه فعل د همدوی و طرف ته مضاف | منسوب | پاته سو.

اللغات: ﴿فَنَاء﴾ (بکسر الفاء): د کور اطراف، د کور شاوخوا ساحه (خالي ځمکه). د يو ځای منځ،
 الفناء ... ما امتد من جوانب الدار، فناء المسجد: الساحة أمامه (معجم لغة الفقهاء). او صاحب د
 معجم الوسيط يې داسي تعريف کړی دی: الساحة في الدار أو بجانبها: يعني د کور د مينځ يا د هغه د
 يو طرف خالي ځمکه. ﴿أَجْرَاء﴾ جمع د أجير: مزدور، کارېگر. ﴿مُسْتَأْجِر﴾ د استعمال د باب
 فاعل دی: په أجرة نيونکی (کوم چي مزدوران په أجرة او په مزدورۍ نيولي دي). ﴿شاة﴾ واحد د غنم دی
 (من غير لفظه)، اسم جنس دی، پر پسه، وزغري، بزې وغيره ټولو باند يې اطلاق كيږي.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی که زید مثلاً د شاه کیندلو لپاره شو مزدوران په أجرت ونیسي او هغوی د زید (مستاجر) د کور او ځای له فناء (اطرانو) څخه بغیر د بل چاد کور او ځای په فناء کي شاه وکیندي او مزدوران بالکل په دې خبر نه وي چي دا د بل چا فناء ده. بیا یو څوک په هغه شاه کي ولوېږي او مړ سي. نو د هغه مړ کېدونکي کس ضمان پر مزدورانو نه واجیږي بلکي خپله پر مستاجر (یعني پر زید) واجیږي؛ ځکه مزدورانو ته دا علم او خبر نسته چي دا فناء د مستاجر ده. لهنا اجازه صحیح سوه او د اجیرانو (مزدورانو) فعل د مستاجر و طرف ته منتقل سو. او څرنگه چي مستاجر ته دا په ښه توگه معلومه وه چي دا زما د کور فناء نه ده. نو ځکه هغه ته خو پکار دا وه چي د کیندلو په وخت کي یې مزدوران له دې کار څخه منع کړي وای. لېکن کله چي هغه دوی منع نه کړل او نه یې دوی په صحیح ځای خبر کړل. نو مستاجر (زید) هغو ته فرېب او دوکه ورکړه. نو ځکه له دې شاه څخه پېښېدونکي ضمان (تاوان) به هم پر همدغه مستاجر واجب وي.

د دې مثال دا دی لکه زید چي و خالده ته حکم وکړي چي دا پسه ذبحه کړه!، نو خالد هغه پسه ذبح کړی، وروسته معلومه سوه چي هغه خو د زید نه بلکي د بل چا پسه دی، نو په دې صورت کي هم پر آمر (حکم کونکی) یعنی پر زید ضمان واجیږي، خو دلته ضمان اول پر ذایع یعنی پر خالد واجیږي یعنی اول به خالد د پسه مالک ته ضمان (تاوان) ورکوي، او تر دې وروسته به خالد په ضمان کي ورکول سوي پیسې له زید څخه واپس اخلي (نو ضمان اخیراً پر زید واجب سو)؛ ځکه په دې صورت کي خالد مباشر دی (یعني د ذبح کار هغه ترسره کړی دی) او زید مسبب دی (یعني د ذبح سبب جوړ سو دی)، او قاعده دا ده چي مباشر لره پر مسبب ترجیح او تقدم حاصل وي، نو ځکه د پسه د مرگ سبب اول د مباشر (خالد) و طرف ته منسوب کیږي او پر هغه ضمان واجیږي، او څرنگه چي هغه ته د ذبح امر لو حکم زید کړی دی او هغه ته یې فرېب او دوکه یې ورکړې ده. نو ځکه ذایع (خالد) به د ضمان پیسې بیرته له آمر (زید) څخه واپس اخلي.

ددې په خلاف د اجارې والا په مسئله کي هیڅ مباشر نسته، بلکي مستاجر (زید) هم مسبب دی او اجراء (مزدوران) هم مسبب دي، نو ځکه هلته به یوه ته هم پر بل ترجیح نه وي، بلکي دې ته به کتل کیږي چي تعدی د کوم یوه له طرفه ده او تعدی هلته د مستاجر له طرفه ده. د مزدورانو له طرفه تعدی نسته؛ ځکه هغو ته د دې هیڅ علم نسته چي دا فناء د چا ده، نو کله چي هلته تعدی د مستاجر له طرفه ده، نو ضمان به هم پر هاغه واجب وي.

وان علموا ذلك الخ: ددې حاصل دادی چي که مزدورانو ته دا معلومه وي چي دا فناء د مستاجر نه ده. خو ددې باوجود هغوی په دې فناء کي شاه وکیندي، نو اوس تعدی د مزدورانو له طرفه واقع سوه. ځکه کله چي دوی په دې خبر دي چي دا د مستاجر فناء نه ده، نو دوی ته د مستاجر حکم کول بالکل

صحيح نه سوه او نه دستاجر له طرفه دوى ته دوکه ورکول سوه، لهذا اوس به د کيندلو فعل صرف پر مزدورانو منحصر وي او دستاجر و طرف ته به نه منتقل کيږي، نو ځکه ضمان به هم پر مزدورانو واجب وي او مستاجر به پر پښوول کيږي. (احسن الهداية)

د بورتنی مسئلې نور وضاحت

إِنْ قَالَ لَهُمْ: هَذَا فِتْنَانٌ وَلَيْسَ لِي فِيهِ خَلْفٌ او که مستاجر مزدورانو ته ويلي وي: چي دا زما د کور اطراف دي لېکن ما ته په هغه کي د کيندلو حق نسته فَقَهَرُوا وَمَاتَ فِيهِ إِنْسَانٌ بيا هم مزدوران [په دې فناء کي] شاه وکيندي او په هغه کي يوانسان مړ سي قَالَ الْمَتَانُ عَلَى الْأَجْرَاءِ قِيَاسًا نو قياساً پر مزدورانو ضمان [واجب] دی لِأَنَّهُمْ عَلِمُوا بِفَسَادِ الْأُمْرِ ځکه دوى [د مستاجر] د حکم په نساد خبر دي فَتَأْخَرُهُمْ نو مستاجر دوى ته دوکه نه ده ورکړي وَلِىِ الْإِسْتِحْسَانِ الْمَتَانُ عَلَى الْمُسْتَأْجِرِ او په استحسان کي پر مستاجر ضمان [واجب] دی لِأَنَّ كَوْنَهُ فِتْنَاءً لَهُ بِشَرْطِ كَوْنِهِ مَمْلُوكًا لَهُ ځکه چي دا [ځمکه] د مستاجر لپاره فناء کېدل د مستاجر لپاره دهغه د مملوک کېدلو په درجه کي دي [يعني مستاجر چي دا خبره کوي چي دا زما فناء ده، نو دې مطلب دا دی چي فناء دهغه په ملکيت کي ده] لِإِطْلَاقِ يَدَيْهِ فِي الشَّرَفِ فِيهِ ځکه په دې فناء کي په تصرف کولو کي د مستاجر قبضه جاري [او] ثبته ده مِنْ الْقَاءِ الطَّيْنِ وَالْحَطَبِ يعني [په دې فناء کي] ختي او بوتې [الرعي] اچول [يعني دختو وغيره] داچولو تصرف] وَرَبُّطِ الذَّائِبَةِ وَالزُّكُوفِ او څاروى [پکښي] تړل او سپرېدل وَبِنَاءِ الدُّكَّانِ او دوکان جوړول فَكَانَ الْأَمْرُ بِالْخَفَرِ فِي مِلْكِهِ ظَاهِرًا نو په ظاهري توگه [د مستاجر] د کيندلو حکم به په خپل ملکيت کي وي بِالْظُّلْمِ إِلَى مَا ذَكَرْنَا او هغه شيانو [تصرفاتو] ته په کتلو سره کوم چي موږ ذکر کړل فَكُنْ ذَلِكَ لِيَقْعَلَ الْفِعْلُ إِلَيْهِ نو د مستاجر و طرف ته د فعل نقل کولو لپاره همدومره کافي دي.

اللغات: ﴿القام﴾ د افعال د باب مصدر دی: اچول، غورځول، ﴿الطين﴾ ختي، ﴿الحطب﴾ بوتې،

لرگي (کوم چي د سوغولو لپاره کارول کيږي)، ﴿الدابة﴾ څاروى، چارپای، سپارلی.

تفسير: د عبارت حاصل دا دی چي که مستاجر (زيد) مزدورانو ته د کور د فناء (اطرافو) په هکله خبر ورکړي چي دا خو زما فناء ده چي په دې کي انسان ختي وغيره غورځولای سي، څارويان پکښي تړلای سي او د ضرورت په وخت کي دوکان هم پکښي جوړولای سي، خو په دې فناء کي ما

ته دشاه کیندلو حق نسته. نو که ددې خبري تر اورېدلو وروسته هم مزدوران په دغه فنا، کي شاه وکیندي او بیا په هغه کي یو څوک مړ سي. نو د قیاس مطابق صرف پر مزدورانو ضمان واجیږي: ځکه تعدی د همدوی له طرفه متحقق سوه. ځکه مزدوران دآمر (زید) د حکم په فساد خبر دي چي په دې ځای کي د هغه دشاه کیندلو حکم صحیح نه دی بلکي فاسد دی او آمر دوی ته صحیح حال ورلی دی نو هغه په دې معامله کي دوی ته دوکه ورکونکی هم نه سو.

خو استحساناً دلته پر مستأجر ضمان واجب سوی دی: ځکه کله څه هغه ته په دې فناء کي کي دختي اچولو او دداسي نورو تصرفاتو حق حاصل دی نو له دې څخه په ښه. بخدا معلومیږي چي دافناء په هر اعتبار سره دآمر او مستأجر (زید) په ملکیت کي ده او هغه ته په دې فناء کي دهر ډول کار کولو حق سته چي خپله یا په بل چاهر کار پکښي وکړي. لهدا په مزدورانو په دې فناء کي شاه کیندل غلط نه دي: ځکه کله چي ده ته د مذکوره تصرفاتو حق سته. نو ښکاره ده چي ده ته به دشاه کیندلو حق هم وي او د مزدورانو فعل (کیندل) به دده وطرف ته منتقل کیږي: ځکه دظاهر حال په اعتبار سره ددومره تصرف حق ددې خبري لپاره کافي دی چي د مزدورانو فعل د مستأجر وطرف ته نقل کړی سي. (احسن الھدایه. اشرف الھدایه)

په لاره کي دامام له اجازي پرته دپل جوړولو بیان

قَالَ: وَمَنْ جَعَلَ قَنْطَرَةً بِغَيْرِ إِذْنِ الْأَمِيرِ فَرَمَائِي: او کوم چا چي دامام له اجازي څخه بغیر پل جوړ کړی فَتَعَمَّدَ رَجُلٌ الْمُرُورَ عَلَيْهَا فَقَطَبَ بِيَا يَوْسَرَى عَمْدًا پر هغه تېر سو نو هلاک سو فَلَا ضَمَانَ عَلَى الَّذِي عَمِلَ الْقَنْطَرَةَ نو پر پل جوړونکي هيڅ ضمان نسته وَكَذَلِكَ إِذَا وَضَعَ عَشِيمَةً فِي الطَّرِيقِ او همدارنگه کله چي هغه په لاره کي لرگی کښېږدي فَتَعَمَّدَ رَجُلٌ الْمُرُورَ عَلَيْهَا بِيَا يَوْسَرَى قصداً پر هغه تېر سو لِأَنَّ الْأَوَّلَ تَعْدِي هُوَ تَسْبِيبٌ ځکه اول داسي تعدی ده کوم چي تسبیب دی وَالثَّانِي تَعْدِي هُوَ مُبَاشَرَةٌ او دویم داسي تعدی ده کوم چي مباشرة دی فَكَانَتِ الْإِضَافَةُ إِلَى الْمُبَاشَرَةِ أَوَّلَى نو ځکه د مباشر وطرف ته اضافت (نسبت) کول به اولی وي وَلِأَنَّ تَخَلُّلَ فِعْلِ فَاعِلٍ مُخْتَارٌ يَقْضِي تَسْبِيبَهُ او ځکه چي دااختیار من فاعل فعل په مینځ کي واقع کېدل نسبت قطع کوي کَمَا فِي الْحَافِرِ مَعَ الْمُتَقَرِّبِ لکه د وراچونکي [ورایله کونکي] سره دشاه کیندونکي په صورت کي.

اللفات: ﴿قَنْطَرَةٌ﴾ پل. پر ویاړي یا سیند د پاسه د تېرېدلو جوړه سوي لاره، جمع: قَنَاطِرُ. ﴿تَعَمَّدَ﴾ د تفعل د باب ماضي ده: قصداً کول، ﴿تَسْبِيبٌ﴾ د تفعلیل د باب مصدر دی: سبب جوړېدل، ﴿مُلَقٍّ﴾ د افعال د باب فاعل دی: وراچونکی، غورځونکی.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی که زید بغیر دامام له اجازې څخه په لاره کې یو پل جوړ کړي. بیا یو څوک قصداً پر هغه پل باندې تېر سي خو له بده مرغه پل مات سي او سړی مړ سي حال دا چې له دې پل څخه بغیر بله لاره هم وي. نو په دې صورت کې پر زید (پل جوړونکي) باندې ضمان نه واچيږي.

همدارنگه که زید په لاره کې لرگۍ یا تخته کښېږدي او هغه ټوله لاره نه ونيسي. بیا یو څوک قصداً پر دې لرگي یا تخته باندې تېر سي او د هغه په وجه ښوی او غوڅار سي او بالاخره مړ سي. نو په دې صورت کې هم پر زید (واضع) باندې ضمان نه واچيږي. ځکه په دواړو صورتونو کې د دواړو کسانو له طرفه تعدی واقع سوې ده. د زید له طرفه هم او د تېرېدونکي کس له طرفه هم. خود زید فعل سبب او د تېرېدونکي فعل مباشرت دی او مباشرت لره پر سبب ترجیح حاصله ده؛ ځکه قاعده دا ده چې کله مسبب او مباشر سره جمع سي، نو د حکم اضافت (نسبت) د مباشر و طرف ته کیږي. نو دلته به هم حکم د مباشر و طرف ته منسوب کیږي او مباشر تېرېدونکی کس دی. نو ځکه دده مرگ به خپله دده و طرف ته منسوب وي. نه د زید و طرف ته. نو ځکه پر زید به ضمان نه واچيږي.

په دې هکله بل دلیل دادی چې دلته پل جوړول یا په لاره کې لرگۍ ایښودل د مړ کېدونکي کس د مرگ سبب دي. او قصداً پر پل یا لرگي باندې تېرېدل د فاعل مختار فعل دی، او قاعده داده چې که تر سبب وروسته د فاعل مختار فعل متخلل سي، نو د حکم اضافت د فاعل د فعل و طرف ته کیږي. مثال یې دادی لکه یو څوک چې په لاره کې شاه وکیندي او بیا یو بل څوک هغه شاه ته یو سړی واچوي (ورایله کړي) او هغه مړ سي، نو دلته حافر (شاه کېدونکی) مسبب دی او ملقي (ور اچونکی) فاعل مختار دی. نو د مړ کېدونکي سړي ضمان پر ملقي لازميږي. نه پر حافر. نو همداسې به په مذکوره مسئله کې هم د مړ کېدونکي ضمان خپله پر مباشر (تېرېدونکي) لازم وي کوم چې فاعل مختار دی. پر مسبب (زید) به لازم نه وي. (احسن الهدایه)

په لاره کې د بار لوېدلو بیان

قَالَ: وَمَنْ حَمَلَ شَيْئًا فِي الطَّرِيقِ فَرَمَائِي: أَوْ څوک چې په لاره کې یو شی رابار کړي فَسَقَطَ عَلَى

إِنْسَانٍ ① بیا هغه پر یو انسان ولوېږي فَعَقِبَ بِهِ إِنْسَانٌ نو د هغه په وجه انسان هلاک سي فَهُوَ

ضَامِنٌ نو هغه [حامل] ضامن دی وَكَذَا إِذَا سَقَطَ ② او همدارنگه [هغه ضامن ی] کله چې هغه شی

ولوېږي فَتَعَثَّرَ بِهِ إِنْسَانٌ او د هغه په وجه یو انسان ښوی سي وَإِنْ كَانَ رِذَاءً قَدْ لَبَسَهُ او که هغه

[محمول شی] خادر وي کوم چي ده اغوستی [اچولی] وي فَسَقَطَ عَنْهُ قَطْبٌ بِهِ [نَسَاءٌ] بیا هغه له ده
 څخه ولوېږي او د هغه په وجه یو انسان هلاک سي لَمْ يَفْتَنَنْ نوهغه [لابس] نه ضامن کیږي وَلَهَذَا
 الْقَفْظُ يَسْتَلُ الْوُجُوهَيْنِ او دغه لفظ [نمطب به] دواړو صورتونو لره شاملیږي [يعني] ① که خادر پر یو
 انسان ولوېږي او د هغه په وجه انسان هلاک سي. ② یا د هغه په وجه یو انسان ښوی سي او هلاک سي. وضاحت به
 یې په تشریح کي وسي. وَالْفَرْقُ أَنَّ حَامِلَ الشَّيْءِ قَاصِدٌ حِفْظُهُ او فرق دا دی چي د یو شي بارونکی
 [پورته کونکی او وړونکی] کس د هغه د حفاظت اراده کونکی وي فَلَا حَرْجَ فِي التَّقْيِيدِ بِوَصْفِ السَّلَامَةِ
 لهذا د سلامتی په وصف سره د هغه په مقید کولو کي هیچ حرج نسته وَاللَّابِسُ لَا يَقْصِدُ حِفْظَ مَا
 يَلْبَسُهُ او اغوستونکی کس د هغه څه د حفاظت اراده نه کوي کوم چي یې اغوستی وي فَيَحْذَرُ
 بِالتَّقْيِيدِ بِمَا ذَكَرْنَا نو زموږ په ذکر سوي وصف سره د هغه په مقید کولو کي به حرج [او تنګي]
 لازم سي فَجَعَلْنَا مَبَاحًا مُطْلَقًا نو ځکه موږ هغه [لبس] مطلقاً مباح گرځولی دی وَعَنْ مُحْتَدٍ أَنَّهُ إِذَا
 لَبَسَ مَا لَا يَلْبَسُهُ عَادَةً او له امام محمد رَجَبَهُ الله څخه روایت دی چي که هغه داسي شی اغوستی
 وي کوم چي عادتاً نه اغوستل کیږي فَهُوَ كَالْحَامِلِ نو هغه د حامل په څېر دی لِأَنَّ الْحَاجَةَ لَا تَذُوُّ
 إِلَى لُبْسِهِ ځکه ضرورت د هغه اغوستلو ته بلونکی نه دی.

اللفات: ﴿حمل﴾ د ضرب د باب ماضي ده: پورته کول او وړل، بارول (له یو، ځایه بل ځای ته منتقل

کول). ﴿قاصد﴾ د نصر د باب فاعل دی: قصد کونکی، اراده کونکی.

تشریح: **صورت د مسئلې:** دادی که یو سړي په لاره کي خپل سامان رابار کړی وي او روان وي،
 خوله بده مرغه د سامان پر یو چا ولوېږي او هغه مړ سي یا د دې لوېدلي سامان سره یو څوک ټکر او
 غوڅار سي او بالاخره مړ سي، نو پر سامان والا د هغه ضامن واجیږي. د دې په خلاف که یو سړي
 خادر [پټو] پر ځان اچولی وي او په لاره کي روان وي، بیا خادر پر یو چا ولوېږي او د هغه په وجه مړ
 سي مثلاً خادر د هغه پر مخ ولوېږي او هغه دیو شي سره ټکر سي، یا د خادر په وجه یو څوک ښوی او
 غوڅار سي او بالاخره مړ سي، نو پر خادر والا ضامن نه واجیږي.

والفرق الخ: د سامان والا د ضامن کېدلو او د خادر والا د نه ضامن کېدلو تر مینځ د فرق وجه بیانوي
 فرمایي چي کوم سړي یو سامان او شی رابار کړی وي، د هغه مقصد او اراده د دې سامان حفاظت

کول هم وي يعني د سامان څارنه او ساتنه هم کوي، لهدا دلته که د سلامتی په وصف سره محمول سامان مقید کړی سي او د سلامتی شرط ولگول سي نو حرج او تنگي نه لازميږي او حامل (سامان والا) لره حرج او ستونزه نه لاحقېږي، نو ځکه دلته دا شرط لگول سوی دی چي سامان وغیره به مقید بوصف السلامة وي، او څرنگه چي د محمول سامان په وجه دیو چا د هلاکېدلو په صورت کي دا وصف فوتيږي، نو ځکه پر حامل به د هلاکېدونکي کس ضمان واجبيږي.

ددې په خلاف که څوک یو کپړه واغوندي مثلاً خادر پر ځان واچوي، د هغه مقصد ددې کپړې (خادر) حفاظت کول نه وي، نو ځکه که د سلامتی په وصف سره ملبوسه کپړه مقید کړل سي نو حرج کثیر لازميږي او لابس لره حرج لاحقېږي، نو ځکه کپړه اغوستل بغیر له څه قیده مطلقاً جائز وگرځول سوه يعني لابس له ضمان څخه بري کړی سو، نو ځکه پر هغه به د هلاکېدونکي کس ضمان نه واجبيږي؛ ځکه کله چي د کپړې او خادر په صورت کي د سلامتی وصف مشروط نه دی، نو بیا د هغه په وجه دیو چا په هلاکېدلو سره به پر لابس ضمان هم نه واجبيږي.

وعن محمد بن إسماعيل: ددې حاصل دادی چي دامام محمد درجته الله په نهز پر لابس په هغه صورت کي ضمان نه واجبيږي کله چي هغه داسي شی اغوستی وي کوم چي عادتاً اغوستل کيږي لکه خادر (پتو)، چپنه وغیره، لېکن که هغه داسي شی اغوستی او پر ځان اچولی وي کوم چي عموماً انسان نه اغوندي لکه جوال او گونی، د څره څل وغیره، نو هغه لابس نه شمېرل کيږي بلکي هغه حامل شمېرل کيږي او پر هغه ضمان واجبيږي؛ ځکه ددې شيانو داغوستلو او پر اوږو کولو هيڅ ضرورت نسته.

د مخصوصه خلکو او مخصوصه محلي والا مسجد ته یو شی راوړل.

او بیا د هغه شي په وجه دیو انسان د هلاکېدلو حکم

قَالَ: وَإِذَا كَانَ الْمَسْجِدُ لِلْعَشِيرَةِ فَرَمَاي: او کله چي مسجد دیو قبیلې والا وي فَقَلَقَ رَجُلٌ مِنْهُمْ فِيهِ قَنْدِيلًا بیا له هغو څخه یو سړی په مسجد کي قنديل راوځروي أَوْ جَلَلَ فِيهِ بَوَارِي أَوْ حَصَا يَا په هغه کي پوزي [چتاياني] یا شگي واچوي فَقَطَبٌ بِهِ رَجُلٌ بیا د هغه په وجه یو سړی هلاک سي ثُمَّ يَحْمِلُ نُو هغه [فاعل] نه ضامن کيږي وَإِنْ كَانَ الَّذِي قَلَقَ ذَلِكَ مِنْ غَيْرِ الْعَشِيرَةِ او که هغه کس کوم چي دا کار کړی وي، له قبیلې والا [اهل مسجد] څخه بغیر بل څوک وي فَصَيْنَ نُو هغه ضامن کيږي قَالُوا: هَذَا عِنْدَ أَنْ خَبِثَتْ مَشَائِخُ رَجْتَهُمُ الله فرمائي: چي دا [حکم] دامام صاحب رَجْتَهُمُ الله

په نهز دی وَقَالَ: لَا يَفْضَنُ فِي الْوُجْهِينِ او صاحبين رَحْمَتُ اللَّهِ فرمايي: چي په دواړو صورتونو کي نه ضامن کيږي بِأَنَّ هَذِهِ مِنَ الْقُرْبِ ځکه چي دا کارونه له قرباتو څخه دي ايعني ثوابي کارونه دي وَكُلُّ أَحَدٍ مَا ذُوْنُ فِي إِقَامَتِهَا او د قرباتو په اداء کولو کي هر کس لږه اجازه ورکول سوې ده فَلَا يَتَقَيَّدُ بِشَرْطِ السَّلَامَةِ نو ځکه دابه دسلامتی په شرط سره مقيد نه وي كُنَّا إِذَا فَعَلْنَاهُ بِإِذْنٍ وَاحِدٍ مِنْ أَهْلِ الْمَسْجِدِ لکه | په هغه صورت | کله چي هغه |يعني من هومن غير المشيرة | له اهل مسجد څخه ديوه په اجازه سره دا کار کړی وي.

اللغات: ﴿العشرة﴾ خاندان، قبيله، ﴿قنديل﴾ خراغ او ډېوه، خراغدان، جمع: قناديل. ﴿بوراي﴾ جمع د بُورِيَاءَ، بَارِيَاءَ او بَارِيَّةَ ده: پوزی (جمع: پوزي)، دلوخوا او مزو څخه جوړه سوی چټايي. بوريا. ﴿إقامة﴾ دافعال باب مصدر دی: قايمول (درول)، اداء کول.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی که يو مخصوص مسجد وي چي صرف ديوه قوم او محلي والا لمونځونه پکښي کوي، بيا له هغو څخه يو کس مثلاً زید په دې مسجد کي قنديل (خراغدان) يا فانوس راوځروي، يا په مسجد کي پوزي يا شگي واچوي، او يو څوک ددې شيانو په وجه مړ سي، نو فاعل (زید) بالاتفاق نه ضامن کيږي. ها! که دا کس له اهل مسجد څخه نه وي بلکي د بل مسجد او بلي محلي وي، نو دامام صاحب رَحْمَةُ اللَّهِ په نهز هغه ضامن کيږي، لېکن د صاحبينو رَحْمَتُ اللَّهِ په نهز په دې صورت کي هم هغه نه ضامن کيږي.

د صاحبينو رَحْمَتُ اللَّهِ دليل دادی چي په مسجد کي قنديل او فانوس راځړول يا پوزي او شگي پکښي اچول قربت او د ثواب کار دی او هر چاته د ثوابي کار اجازه سته او ثوابي کار دسلامتی په شرط سره مقيد هم نه وي، نو ځکه دمذکوره شيانو په سبب که يو څوک مړ سي، نو پر فاعل (زید) هغه ضمان نه لازميږي، لکه کله چي مذکوره کس د اهل مسجد په اجازه سره دا کار کړي وي او بيا د هغه په وجه يو څوک مړ سي نو ښکاره ده چي پر هغه ضمان نه لازميږي، نو همداسي په مذکوره مسئله کي به هم پر هغه ضمان نه لازميږي. (احسن الهدايه)

① القول الرابع: قول صاحب رَحْمَتُ اللَّهِ، قال العلامة عابد بن رَحْمَتِ اللَّهِ، فإنه نقل عن الحلواني أن أكبر نساج حـ

دامام صاحب رَحْمَةُ اللَّهِ دلیل

وَالَّذِينَ خَبِئَتْ لَهُمُ الْفَرْقُ او دامام صاحب رَحْمَةُ اللَّهِ دلیل او همدا [دواړو ترمنځ] فرق دی، دا دی أَنَّ الشَّيْءَ يَمَّا يَتَعَلَّقُ بِالسَّجْدِ لِأَهْلِهِ دُونَ غَيْرِهِمْ چي انتظام کول دهغه اُمورو کوم چي دمسجد سره متعلق وي دمسجد داهل لپاره دي، نه دنورو لپاره [يعني دمسجد سره داروند کارونو انتظام کول داهل مسجد کار دی. نه دبل چا] كَتَبُ الْإِمَامِ وَالْخِيَارِ الْمُتَوَلَّى لکه امام درول او متولي [مشر] اختيارول وَفَتْحُ بَابِهِ وَإِعْلَاقِهِ او دمسجد دروازه خلاصول و بندول وَتَكَرُّرِ الْجَمَاعَةِ إِذَا سَبَّحَهُمْ بِهَا غَيْرُ أَهْلِهِ او دويم ځل جماعت کول کله چي له اهل مسجد څخه بغير نورو مخکي جماعت کړی وي فَكَانَ فِعْلُهُمْ مُبَاحًا مُطْلَقًا غَيْرَ مُقَيَّدٍ بِشَرْطِ السَّلَامَةِ نو څکه ددوی [اهل مسجد] فعل به مطلقاً مباح وي چي هغه به دسلامتی په شرط سره مقید نه وي وَفَعْلُ غَيْرِهِمْ تَعْدِيًّا او له دوی څخه بغير دبل چا فعل به يا تعدی وي أَوْ مُبَاحًا مُقَيَّدًا بِشَرْطِ السَّلَامَةِ يا به داسي مباح وي کوم چي دسلامتی په شرط سره مقید وي وَقَصْدُ الْقُرْبَةِ لَا يَتَأْتِي الْغَرَامَةَ إِذَا أَخْطَأَ الطَّرِيقَ او د قربت [او ثواب] اراده د غرامت [ضمان] منافي نه ده کله چي هغه [فاعل] طريقه غلطه کړي كَبَا إِذَا تَفَرَّدَ بِالشَّهَادَةِ عَلَى الزُّنَا لکه کله چي څوک يوازي [منفرداً] پر زنا گواهي ورکړي وَالطَّرِيقُ فِيمَا نَحْنُ فِيهِ الْإِسْتِئْذَانُ مِنْ أَهْلِهِ او [صحيح] طريقه په دې مسئله کي چي موږ پکښي [لکيا] يو له اهل مسجد څخه اجازه اخيستل دي [يعني دلته صحيح طريقه داده چي فاعل له اهل مسجد څخه ددې کار اجازه اخيستې وای، لېکن هغه داسي نه دي کړي].

اللفات: ﴿كَتَبُ﴾ دضرب دباب مصدر دی: درول، ټاکل، ﴿سَبَّحُ﴾ دضرب دباب ماضي ده: مخکي کېدل، وړانديتوب کول، ﴿السَّلَامَةُ﴾ دسمع له بابه اسم مصدر دی: سلامتي (سلامتيا)، سالم پاتېدل، ﴿اسْتِئْذَانُ﴾ داستعمال دباب مصدر دی: اجازه اخيستل (اجازه غوښتل).

تشریح: دا دامام صاحب رَحْمَةُ اللَّهِ دلیل دی او په همدې دلیل سره به داهل مسجد او غیر اهل مسجد ترمنځ فرق هم ښکاره سي (چي که فاعل له اهل مسجد څخه وي نو ضمان نه واجیږي. کنې واجیږي. يعني په مذکوره دلیل سره به ددې فرق وجه هم څرگنده سي)، ددلیل حاصل دا دی چي دمسجد سره چي کوم اُمور متعلق دي مثلاً امام ټاکل، دمسجد لپاره مشر (متولي) انتخابول، دمسجد دروازه خلاصول و بندول، یا مثلاً که له اهل مسجد څخه بغير نورو خلکو مخکي جماعت کړی وي، نو دويم جماعت

انتظام کول دا ټوله امور د اهل مسجد کار دی او دهغو پر ذمه دي، د نورو خلکو کار نه دی، نو ځکه د اهل مسجد هر کار مطلقاً مباح دی يعنې د سلامتۍ په وصف سره مقيد نه دی او سلامتې پکښې شرط نه ده، لهذا که فاعل له اهل مسجد څخه نه وي، نو د هغه فعل خو به يا تعدی وي يا به مباح وي او کله چي مباح وي نو د سلامتۍ په شرط سره به مقيد وي، لهذا که د هغه د فعل په وجه يو څوک مړ سي، نو د تعدی په وجه يا د سلامتۍ د شرط فوتېدلو په وجه به پر هغه ضمان واجبيږي.

وقصد القربة إلى: صاحبینو رَحْمَتُهَا الله په خپل دليل کي ويلي وه چي دا (په مسجد کي قنديل وغيره، راخړول) قربت او د ثواب کار دی، لهذا پر فاعل (خړونکي) به ضمان نه واجبيږي، له دې ځايه د هغه جواب ورکوي فرمايي چي په مسجد کي هر کېدونکی کار قربت نه دی، بلکي کوم کار چي صحيح طريقه اختيار کړي، هاغه قربت واقع کيږي او کوم فعل چي له صحيح طريقې څخه بغير وسي هغه قربت نه بلکي عقوبت گرځي، لکه څرنګه چي دلته سوي دي؛ ځکه دلته د قربت صحيح طريقه دا وه چي هغه د قنديل وغيره له راوړلو او څړولو څخه مخکي له اهل مسجد څخه اجازه اخيستي وای او تراجازې وروسته يې دا کار کړي وای، لېکن څرنګه چي هغه داسي نه دي کړي، نو ځکه د قربت کېدلو باوجود هم دا فعل د هغه په حق کي عقوبت وگرځېدی او پر هغه ضمان واجب سو؛ ځکه د قربت قصد او اراده د ضمان د وجوب منافي نه ده.

د دې مثال داسي دی لکه د زنا گواهي ورکول د حق الله د حفاظت په خاطر قربت دی، لېکن د هغه صحيح طريقه دا ده چي څلور گواهان به وي، اوس که يو سړی يوازي گواهي ورکړي، نو دا قربت د هغه په حق کي عقوبت (سزا) گرځي او پر دغه گواه به حد قذف جاري کيږي، همداسي په مذکوره مسئله کي هم څرنګه چي د قربت صحيح طريقه پرېښوول سوې ده، نو ځکه دا قربت په عقوبت بدل سو دی. (احسن الهداية)

**په مسجد کي که له اهل مسجد څخه يو ناست وي
او د هغه به وجه څوک مړ سي (حکم او تفصيل)**

قَالَ: وَإِنْ جَلَسَ فِيهِ رَجُلٌ مَثْنُمٌ فرمايي: او که له دوی [اهل مسجد] څخه يو کس په مسجد کي ناست وي فَقَطَبَ بِهِ رَجُلٌ نو د هغه په وجه يو سړی هلاک سي لَمْ يَقْمَنْ إِنَّكَانَ فِي السَّلَاةِ نو که هغه [ناست کس] په لمانځه کي وي نو نه ضامن کيږي وَإِنْ كَانَ فِي غَيْرِ السَّلَاةِ او که په لمانځه کي نه وي ضَمِينَ نو ضامن کيږي وَهَذَا عِنْدَ أَنْ حَسِبْنَا أَنَّهُ د اهل [حکم] دامام صاحب رَحْمَتُهَا الله په نېز دی

وَقَالَ: لَا يَفْتَنُ عَلَى كُلِّ حَالٍ اَوْ صَاحِبِينَ رَجَعْتُهَا لِلَّهِ فَرَمَائِي: چي په هېڅ حال کي هغه نه ضامن کيږي وَكَوْكَانَ جَالِسًا لِقِرَاءَةِ الْقُرْآنِ اَوْ كه هغه د قرآن لوستلو لپاره ناست وي اَوْ لِتَشْفِئِهِ يَاد تعليم لپاره ناست وي اَوْ لِلصَّلَاةِ يَاد لمانځه لپاره [په انتظار] ناست وي اَوْ نَامَ فِيهِ اَثْنَاءَ الصَّلَاةِ يَاد د لمانځه په دوران کي په مسجد کي بيده سي اَوْ لِي غَيْرِ الصَّلَاةِ يَاد بغير د لمانځه کي [هي په مسجد کي بيد وي] اَوْ مَرَفَئِهِ مَاءً يَاد په مسجد کي يو تېرېدونکی تېر سي اَوْ قَعَدَ فِيهِ لِخَدِيثٍ يَاد خبرو لپاره په مسجد کي کښني فَهُوَ عَلَى هَذَا الْاِخْتِلَافِ نو دا [ټوله] پر همدغه اختلاف دي وَأَمَّا الْمُعْتَكِفُ اَوْ کوم چي اعتکاف کونکی دی [چي که هغه په مسجد کي ناست وي او د هغه په وجه يو څوک هلاک سي] فَقَدْ قِيلَ: عَلَى هَذَا الْاِخْتِلَافِ نو ويل سوي دي: چي [هغه هم] پر دغه اختلاف دي وَقِيلَ: لَا يَفْتَنُ بِالْإِثْقَاقِ اَوْ ويل سوي دي [يعني بل ټول نادى]: چي هغه بالاتفاق نه ضامن کيږي.

اللفات: ﴿عطب﴾ د سمع د باب ماضي ده: هلاکېدل، ﴿جالس﴾ د ضرب د باب فاعل دی: ناست.

﴿الحديث﴾ د دې لفظ خپله معنى ده: خبري، كلام.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی که له اهل مسجد څخه يو څوک په مسجد کي ناست وي (يعني په مسجد کي ناست کس د هاغه مسجد او محلي والا له خلکو څخه وي) او بيا يو سړی راسي د هغه سره ټکر او غوڅار سي چي بالآخره په همدې وجه مړ سي، نو پر دغه ناست کس ضامن واچيږي، که نه؟ په دې هکله تفصيل دادی چي که دغه کس په لمانځه کي وي، نو دهیچا په نېز هم پر هغه ضامن نسته، او که هغه په لمانځه کي نه وي بلکي د قرآن د تلاوت لپاره ناست وي، ياد ديني تعليم لپاره ناست وي، ياد د لمانځه په انتظار کي ناست وي، ياد خبرو لپاره ناست وي، يا په مسجد کي تېرېږي، نو په دې ټولو صورتونو کي که يو څوک د هغه سره ټکر سي او مړ سي، نو دامام صاحب رَجَعْتُهَا لِلَّهِ په نېز پر هغه ضامن واچيږي، لېکن د صاحبينو رَجَعْتُهَا لِلَّهِ په نېز په دې صورتونو کي هم ضامن نه واچيږي.

● القول الرابع: قول صاحبين رَجَعْتُهَا لِلَّهِ، كمال قال العلامة ابن عابدين رَجَعْتُهَا لِلَّهِ: ... فإنه نقل عن الحلواني أن أكثر المشايخ أخذوا بقولهما وعليه الفتوى، ونقل عن صدر الإسلام أن أظهر ما قالاه: لأن المجلس من ضرورات الصلاة، فيكون مباحها، وفي المعنى: بقولهما قالت الثلاثة وبه يقتضى (رد المحتار ج: ٥، ص: ٢٢٢). [القول الرابع ج: ٢، ص: ٣٥٦]

وأما المعتكف إلخ: فرمائي که معتكف په مسجد كي ناست وي او دهغه سره يو څوک ټکر سي او بيا د همدې ټکر له کبله مړ سي. نو يو قول دادی چي په دې مسئله كي هم دامام صاحب او صاحبينو اختلاف دی. يعني د امام صاحب رَجْعَةُ الله په نېز پر معتكف ضمان واجب دی او د صاحبينو رَجْعَتُهُمَا الله په نېز واجب نه دی. او بل قول دادی چي د هېچا په نېز هم پر معتكف ضمان واجب نه دی.

يادونه: د لمانځه په انتظار كي ناست کس نه ضامن كيږي. دمصنف رَجْعَةُ الله خبره محل د نظر دي. ځکه په حديث كي دي "المنتظر للصلاة في الصلاة ما دام ينتظرها" په همدې وجه په شامي كي ليکل سوي دي چي د امام صاحب رَجْعَةُ الله په نېز هم هغه نه ضامن كيږي. (شامي ج: ۵، ص: ۲۸۲)

د صاحبينو رَحْمَتُهُمَا الله دليل

لَهُمَا: أَلَّا الْمَسْجِدَ إِنَّمَا يُنَى لِلصَّلَاةِ وَاللَّيْزِي د صاحبينو رَجْعَتُهُمَا الله دليل دادی: چي مسجد د لمانځه او ذکر کول لپاره جوړ سوی دی وَلَا يَنْبُكُنَّ أَدَاءُ الصَّلَاةِ بِالْجَنَاحَةِ إِلَّا بِاتِّظَارِهَا او لمونځ گزار لره په جماعت سره لمونځ کول ممکن نه دي مگر د جماعت په انتظار کولو سره فَكَانَ الْجُلُوسُ فِيهِ مُبَاحًا نو ځکه په مسجد كي کېنېستل به مباح وي لِأَنَّهُ مِنْ شُرُوزَاتِ الصَّلَاةِ ځکه چي هغه د لمانځه له ضرورياتو څخه دي أَوْ لِيَنَّ الْمُتَنَظِّرَ لِلصَّلَاةِ فِي الصَّلَاةِ حُكْمًا بِالْحَدِيثِ او ځکه چي د لمونځ لپاره انتظار کونکی د حکم په اعتبار سره په لمانځه كي دی د حديث پر بناء فَلَا يَضُرُّهُنَّ نو ځکه هغه [منتظر] به نه ضامن كيږي كَمَا إِذَا كَانَ فِي الصَّلَاةِ لکه [په هغه صورت كي چي نه ضامن كيږي] كله چي هغه په لمانځه كي [ناست] وي.

اللغات: «يُنَى» د ضرب له باب د ماضي مجهولي صيغه ده: جوړېدل. «مُبَاح» د افعال له باب اسم مفعول دی: روا (روا کړی سوی).

تشرېح: په اختلافي مسئله كي د صاحبينو رَجْعَتُهُمَا الله دليل دادی چي مسجد د دې لپاره جوړول كيږي چي په هغه كي لمونځونه او د الله ﷻ ذکر وسي. او د ښکاره خبره ده چي د جماعت لپاره يو معلوم وخت ټاکلی وي او کوم خلک چي تر وخت مخکي مسجد ته ورسېږي نو په مسجد كي کېنېني او هلته انتظار کوي. لهذا په مسجد كي کېنېستل د لمانځه او جماعت په ضرورياتو كي داخل دي. نو ځکه دا ناسته به مباح وي لهذا که يو څوک په مسجد كي د ناست کس سره ټکر سي او مړ سي. نو پر هغه به ضمان نه واچيږي برابره ده هغه په لمانځه كي ناست وي يا د لمانځه په انتظار كي ناست وي. لکه څرنګه چي په حديث كي دي "المنتظر للصلاة في الصلاة ما دام ينتظرها" يعني تر څو چي سړی لمانځه ته انتظار کړي. تر هغه وخته په لمانځه كي دی او حکماً لمونځ گزاره شمېرل كيږي.

دامام صاحب رَحْمَةُ اللهِ دَلِيل

وَلَهُ: أَنَّ الْمَسْجِدَ إِشْرَافًا لِلْبَصَلَةِ دَامام صاحب رَحْمَةُ اللهِ دَلِيل دای: چي مسجد دلمانځه لپاره جوړ سوی دی وَهَذِهِ الْأَشْيَاءُ مُدَحَّقَةٌ بِهَا او دا شیان دلمانځه سره ملحق دي فَلَا بُدَّ مِنْ إظهارِ الثَّقَاتِ نوځکه د لمانځه او دوی تر مینځ تفاوت ښکاره کول ضروري دي فَجَعَلْنَا الْجُلُوسَ لِلْأَصْلِ مُبَاحًا مُطْلَقًا نو موږ د اصل [لمانځه] ناسته مطلقاً مباح وگرځوله وَالْجُلُوسُ لِمَا يُلْحَقُ بِهِ مُبَاحًا مُقَيَّدًا بِشَرْطِ السَّلَامَةِ او دهغه شي لپاره ناسته کوم چي د اصل سره محلق دي هغه مو د سلامتی په شرط سره مقید کړل سوې مباح وگرځوله وَلَا عَزْرٌ او عَجَبَ نه ده [يعني دا څه د تعجب او ليري خبره نه ده] أَنْ يَكُونَ الْفِعْلُ مُبَاحًا أَوْ مَقْدُومًا إِلَيْهِ وَهُوَ مُقَيَّدٌ بِشَرْطِ السَّلَامَةِ چي فعل دي مباح يا مندوب وي او هغه دي د سلامتی په شرط سره مقید وي [يعني مباح يا مندوب کار مقید بوصف السلام کېدل ناممکن نه دي] كَالَّذِي إِلَى الْكَافِرِ أَوْ إِلَى الضَّيِّقِ لکه د کافرياً د ښکار و طرف ته غشي غورځول وَالتَّشْيِي فِي الطَّرِيقِ وَالتَّشْيِي فِي الْمَسْجِدِ او لکه په لاره کي تلل او په مسجد کي تلل إِذَا وَطِئَ غَيْرَهُ کله چي بل څوک تر پښو لاندې کړي وَالتَّوْمُرُ فِيهِ او لکه په مسجد کي خوب کول إِذَا انْقَلَبَ عَلَى غَيْرِهِ کله چي پر بل چا را و اوږي.

اللغات: «ملحقة» د افعال د باب مفعول دی: لاحق کړل سوي، ور سره يو ځای کړل سوي «التفاوت» د تفاعل له بابيه مصدر دی: توپير، فرق، يوله بل څخه مختلف کېدل، «عزو» تعجب، حيرانتيا. لَا عَزْرٌ أَى لَا عَجَبٌ (معجم الوسيط)، «الزَّمِي» د ضرب له بابيه مصدر دی: (غشي وغيره) غورځول، وړستل، «وَطِئَ» د سمع د باب ماضي ده: تر پښو لاندې کول.

تشریح: دامام صاحب رَحْمَةُ اللهِ د دليل حاصل دای چي مسجد اصل دلمانځه لپاره جوړول کيږي او مذکوره أمور يعني د قرآن تلاوت، ديني تعليم او داسي نور أمور لمونځ نه دي بلکي دلمانځه سره ملحق دي او دهغه دفرع په څېر دي، لهذا دلمانځه او ددوی (اصل او فرع) تر مینځ فرق کول ضروري دي. نوځکه داصل يعني دلمانځه ناسته موږ مطلقاً مباح وگرځوله او د سلامتی په شرط سره مو مقید نه کړه او دا حکم مو ولگوي چي که څوک په لمانځه کي ناست وي او يو څوک دهغه سره ټکر سي او مړ سي نو پر هغه به ضمان نه واچيږي.

او دفرع يعني د تلاوت، ديني تعليم وغيره لپاره ناسته موږ مباح خو وگرځوله لېکن هغه مو د سلامتی په شرط سره مقید کړه، او ښکاره ده چي که څوک ددې ناست کس سره ټکر سي او مړ سي، نو د سلامتی شرط فوتيږي، نوځکه پر هغه به ضمان واچيږي.

ولا غرور الخ: یعنی دا ممکن دي چي مباح کار هم د سلامتۍ په شرط سره مقید وي بلکي ځيني وخت خو مندوب کار هم مقید بشرط السلامة وي، دا څه د تعجب خبر نه ده، مثال يې دا دی لکه کافر په غشي ورشتل مباح نه بلکي مندوب دي خو د سلامتۍ په وصف سره مقید دي لهذا که هغه غشي پر يو مسلمان ولگيږي، نو ورشوونکی ضامن کيږي (يعني د مسلمان د پېرې واجبيږي). همدارنگه په لاره کي تلل او په مسجد کي تلل مباح خو دي لېکن د سلامتۍ په وصف سره مقید دي لهذا که تلونکی کس يو څوک تر پښو لاندې کړي، نو ضامن کيږي. همدارنگه د مسافر او معتکف لپاره په مسجد کي پيدېدل مباح دي لېکن د سلامتۍ په وصف سره مقید دي لهذا که معتکف د خوب په حالت کي پر يو چا را واورې او هغه مړ سي نو معتکف ضامن کيږي. خلاصه د کلام دا چي جلوس للأصل يعني دلما تخته ناسته خو مطلقاً مباح ده او جلوس للفرع يعني د تلاوت وغيره لپاره په مسجد کي ناسته مباح مقید بشرط السلامة ده. (احسن الهداية)

که له اهل مسجد څخه بغیر د بل چا په وجه یو څوک

په مسجد کي غوڅار او مړ سي نو څه حکم دی؟

إِنْ جَلَسَ رَجُلٌ مِنْ غَيْرِ الْمُتَشِيرَةِ فِيهِ لِلشَّلَاةِ او که په مسجد کي له قبيلې [اهل مسجد] څخه بغیر بل څوک په لمانځه کي ناست وي فَتَقَعْلَ بِإِنْسَانٍ بيا په هغه کي يو انسان ومبلي (ور سره ټکر سي) يَنْبَغِي أَنْ لَا يُفْتَنَ نو پکاره داده چي هغه [جالس] ضامن نه سي إِنْ أَكَلَ الشَّجْدَ بَيْنَ الشَّلَاةِ څکه چي مسجد د لمانځه لپاره جوړ سوی دی وَأَمَرَ الشَّلَاةَ بِالْجَمَاعَةِ إِنْ كَانَ مُقَوِّضًا إِلَى أَهْلِ الشَّجْدِ او په جماعت سره د لمونځ کولو کار [انتظام] که څه هم اهل مسجد ته سپارل سوی دی فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ أَنْ يُصَلِّيَ فِيهِ وَحْدَهُ لېکن هر مسلمان ته دا حق هم سته چي په هغه کي يوازي لمونځ وکړي.

اللغات: «العشيرة» خاندان، قبيله، «تَقَعْلَ» د تفعل د باب ماضي ده: يو شی په بل شي کي مبتل: بندېدل (ټکر کېدل او پساوېدل)، خوړند کېدل، «ينبغي» د انفعال د باب مضارع ده: پکار ده، مناسب ده، «مفوض» د تفعليل د باب مفعول دی: سپارل سوی.

تشریح: صورت د مسئلې: دا دی چي که په مسجد کي له اهل مسجد او محلي والا څخه بغیر بل څوک په لمانځه کي ناست وي او يو څوک د هغه سره ټکر او غوڅار سي او بالاخره په همدې وجه مړ سي، نو پر هغه هم ضامن نه واجبيږي؛ ځکه مسجدونه د لمانځه لپاره جوړ سوي دي او هر مسلمان ته په هغوی کي د لمونځ کولو حق سته، که څه هم د جماعت د انتظام کار د اهل مسجد په غاړه دی او هغو ته سپارل سوی دی لېکن په هغه کي لمونځ کول د هر مسلمان لپاره جائز دي، لهذا په مسجد کي لمونځ کونکی ناست کس متعدي نه سو، او کله چي هغه تعدی کونکی نه دی، نو ښکاره ده چي پر هغه به ضامن هم واجب نه وي. (احسن الهداية)

فصل فی الحائط المائل

(۱) په (بیان د احکامو د) کوږ سوي دېوال کې دی

تشریح: مخکې تر دې صاحب د کتاب رَجَعَهُ الله په لاره کې د بیت الخلاء، جرسن او داسې نورو شیانو د جوړولو احکام بیان کړل، اوس له دې ځایه د مائل (کوږ سوي) دېوال احکام و مسائل بیانوي؛ ځکه مائل دېوال هم من وجه په لاره کې د جوړ سوي ځای په شېر دی (په دې اعتبار چې دلاري او فناء څه حصه یې نیولې ده)، نو په دې حواله سره هغه د مذکوره شیانو سره مشابه دی، نو ځکه مصنف رَجَعَهُ الله هغوی یو تریل وروسته بیان کړي دي.

د کوږ سوي (کاږه) دېوال د نږدلو حکم

قَالَ: وَإِذَا مَالَ الْحَائِطُ إِلَى طَرَفِي الْمُسْلِمِينَ فَرَمَائِي: او کله چې دېوال د مسلمانانو لاري ته را کوږ سي فَكُتِلَ بِصَاحِبِهِ بِتَقْيِيهِ بیا د دېوال له مالک څخه د هغه د ماتولو مطالبه وسي وَأَشْهَدُ عَلَيْهِ او پر هغه گواهان ودرول سي قَدْ تَقَيَّفْتُ فِي مُدَّةٍ يُقَدَّرُ عَلَى تَقْيِيهِ لېکن هغه [د دېوال مالک] په دومره موده کې دېوال مات نه کړي چې هغه یې پر ماتولو قادر وي حَتَّى سَقَطَ تر دې چې دېوال ولوېږي مِمَّنْ مَاتِلَفٍ بِهِ مِنْ نَفْسٍ أَوْ مَالٍ نو د هغه [د نږدلو] په وجه چې کوم نفس یا مال هلاک سي د دېوال مالک د هغه ضامن کېږي وَالْقِيَاسُ أَنْ لَا يَفْتَنَ او قیاس دادی چې ضامن نه سي لِأَنَّهُ لَا ضَمَنَ مِنْهُ مُبَاشَرَةً ځکه چې د مالک له طرفه مباشرتاً هیڅ فعل نسته وَلَا مُبَاشَرَةً شَرْطُ هُوَ مُتَعَدٍ فِيهِ او نه [د هغه له طرفه] د داسې شرط مباشرت سته چې په هغه کې دئ تعدی کونکي وي لِأَنَّ أَصْلَ الْبِنَاءِ كَانَ فِي مِلْكِهِ ځکه [د دېوال] اصل بناء د هغه په ملکیت کې ده وَالْيَكْلَانُ وَشَغْلُ الْهَوَاءِ لَيْسَ مِنْ فَعْلِهِ او د دېوال کېږدلو او فضا مشغولېدل د مالک فعل نه دی فَصَارَ كَمَا قَبْلَ الْإِشْهَادِ نو داسې سولکه له گواه پېشولو څخه مخکې صورت.

اللفات: ﴿مَالَ﴾ د ضرب د باب ماضي ده: مایلېدل، کېږدلو، ﴿الحائط﴾ دېوال، جمع: جُنُطَان، ﴿تلف﴾ د سمع د باب ماضي ده: تلفېدل، ضایع کېدل، هلاکېدل، ﴿متعد﴾ د تفعل د باب فاعل

دی: تعدی او تجاوز کونکی، ناحقه تصرف کونکی، ﴿مباشرة﴾ د مفاعلي د باب مصدر دی: یو کار خپله کول، بذات خود کول، ﴿هواء﴾ فضا، خلا (خالیګاه)، ﴿إشهاد﴾ د افعال د باب مصدر دی: اُشْهَدُ يُشْهَدُ اِشْهَادًا: یو څوک پر خپله خبره ګواه جوړول، ګواه پېشول، ګواه درول.

تشریح: صورت د مسئلي: دادی که دیو چا دېوال لاري ته راکوړ سوی وی او د نړېدلو خطر ه یې وي، بیا یو څوک د دېوال له مالک څخه د هغه د ماتولو او سمولو مطالبه وکړي او پر دې ګواه هم پېش کړي او هغه ته دومره وخت مهلت ورکړي چي مالک په آساني سره دېوال پکښي ماتولای سي. لېکن مالک د هغه خبره نه واورې، بیا دا دېوال پر یو چار او لوېږي او هغه مړ سي، یا په دې دېوال سره دیو چا مال هلاک سي، نو د دېوال پر مالک استحساناً د هلاک سوي شي ضمان واجیږي، لېکن قیاساً پر هغه ضمان نه واجیږي؛ ځکه د ضمان واجېدلو دوه سببه دي: ① مباشرة فعل (یعني کار خپله کول)، ② تسبیب (د کار سبب جوړېدل) د تعدی په توګه، او دلته له دوی څخه یو سبب هم موجود نه دی؛ ځکه دلته نه د مالک له طرفه مباشرة فعل صادر سوی دی، او تسبیب که څه هم د هغه له طرفه موجود دی لېکن دا تسبیب له تعدی او زیاتوب څخه خالي دی؛ ځکه د دېوال اصل بناء د مالک په ملکیت کي ده او د دېوال کېږدلو په وجه چي د لاري کومه حصه نیول سوې ده، په هغه کي د مالک فعل لږه دخل نسته، نو ځکه پر مالک به ضمان نه واجیږي، او لکه څرنګه چي قبل الإشهاد (یعني له مطالبې او ګواهي پېشولو څخه مخکي) پر مالک ضمان نه واجیږي، همداسي به بعد الإشهاد هم پر هغه ضمان نه واجیږي.

د استحسان دلیل

وَجْهُ اِلسْتِحْسَانِ أَنَّ اَلْخَائِطَ لَمَّا مَالَ إِلَى الطَّرِيقِ د استحسان دلیل دادی چي کله دېوال د لاري طرف ته راکوړ سو قَدْ اِسْتَقَلَّ هَوَاءَ طَرِيقِ الْمُسْلِمِينَ بَيْنَهُ نود مسلمانانو د لاري فضا [خالیګاه] د هغه په ملکیت سره مشغوله سوه وَرَفَعَهُ فِي يَدِهِ او د هغه [مشغولیت] ليري کول دده [صاحب الجدار] په وس کي وه فَإِذَا تَقَدَّمَ إِلَيْهِ وَطُلِبَ بِتَفْرِيعِهِ نو کله چي ده ته مخکي خبر ورکول سو او له ده څخه د فارغولو [او دلاري خالي کولو] مطالبه وسوه يَجِبُ عَلَيْهِ نو پر هغه فارغول واجب دي فَإِذَا امْتَنَعَ لېکن کله چي هغه [له تفریع څخه] منع سو صَارَ مُتَعَذِّراً نو هغه تعدی کونکی وګرځېدی بِمَنْزِلَةِ مَا بَوَقَعَهُ تَوْبُ اِنْسَانٍ فِي حِفْزِهِ په شېر ددې [یعني لکه] که چيري دیو چا په غېږه کي یو کپړه ولوېږي لَيَصِيرُ مُتَعَذِّراً بِاِلَامْتِنَاعٍ عَنِ التَّسْلِيمِ نو هغه له [کپړې] ور سپارلو څخه د منع کېدلو په وجه تعدی

کونکی گرځي إِذَا طُولَبَ بِهِ کله چي له هغه څخه د تسليم مطالبه سوې وي اچي کپړه ماته وسپاره (راکړه!) كَذَا هَذَا نو همداسي داهم دي بِخِلَافِ مَا قَبِلَ الْإِشْهَادُ په خلاف تر ايشهاد مخکي والا صورت لِأَنَّهُ بِمَنْزِلَةِ هَلَاكِ الثُّوبِ قَبْلَ التَّلَبُّ ځکه هغه له مطالبې څخه مخکي د هلاکېدلو په درجه کي دي.

اللغات: ﴿تَقَدَّمَ﴾ د تفعل د باب ماضي ده: مخکي کېدل. مراد: مخکي ورته ویل، مخکي خبر او اطلاع ورکول (چي خپل دېوال مات اوسم کړه!)، یا په بله وینا مخکي مذکوره مطالبه ځني کول، ﴿تَفَرَّيْغٌ﴾ د تفعیل د باب مصدر دی: فارغول، خالي کول.

تشریح: دا د استحسان دلیل دی، حاصل یې دا دی چي د دېوال مالک ظالم او متعدي دی: ځکه دهغه دېوال د مسلمانانو لاره تنګه کړې وه، حال دا چي دهغه لیري کول او لاره خلاصول دده په وس کي وه او مطالبه یې هم سوې وه، خو بیا هم ده هیڅ اقدام نه وکړی نو دده له طرفه تعدی موجوده سوه او پر متعدي کس ضمان واجبیږي، نو ځکه ددغه مائل نړېدلي دېوال پر مالک به هم ضمان واجبیږي ددې مثال داسي دی لکه د تېز باد په وجه چي دیو چا کپړه (مثلاً خادر) دېل چا په غېږه کي ولوېږي او د کپړې مالک له هغه څخه مطالبه هم وکړي چي زما کپړه (خادر) راکړه!، لېکن هغه یې ورنه کړي، نو د منع کولو په وجه هغه متعدي دی او ضمان پرې واجب دي. نو همداسي په مذکوره مسئله کي هم کله چي د دېوال له مالک څخه دهغه د ماتولو او سمولو مطالبه سوې ده او هغه هیڅ اقدام نه دی کړی نو مالک متعدي سو، نو ځکه پر هغه به ضمان واجب وي.

لېکن که له مالک څخه تر اوسه د دېوال د ماتولو او سمولو مطالبه نه وي سوې او بیا دا دېوال ونړيږي او یو شی هلاک کړي. نو په دې صورت کي پر مالک ضمان نه واجبیږي؛ ځکه اوس هغه متعدي نه دی، همدا صاحب هدایې رَجَعَتْهُ الله په "بخلاف ما قبل الإشهاد" سره بیان کړي دي. (احسن الهدایه)

د استحسان دویم دلیل

وَلَا تَأْتِيكُمْ تَوْجِبَ عَلَيْهِ الْقَسَانِ او ځکه که موږ پر هغه ضمان واجب نه کړو يَتَشْتَرِي عَنْ التَّخْرِيجِ نو هغه به [دلاري] له فارغولو څخه منع سي فَيَنْقُطُ الْمَاذُ حَذَرَ أَعْلَى أَنْفُسِهِمْ نو لارويان به پر خپلو ځانو د بېرېدلو په وجه بند سي فَيَتَضَرَّوْنَ بِهِ نو هغوی به په دې سره نقصان من سي [يعني په ضرر او تکليف مبتلا سي] وَدَفْعُ الضَّرَرِ الْعَامِ مِنَ الْوَجِبِ او د عام ضرر دفع کول له واجباتو څخه دي وَكَه تَعْلُقُ بِالْحَائِطِ او د دېوال سره د هغه تعلق دی [يعني دهغه سره صرف د دېوال د مالک تعلق دی. نه دېل چا]

فَيَتَعَرَّضُ لِدَفْعِ هَذَا الضَّرَرِ لِهَذَا دې ضرر ليري کولو لپاره به صرف هغه [د دېوال مالک] متعين وي
وَكَمْ مِنْ عَمَلٍ خَاسٍ يُشْغِلُ لِدَفْعِ الْعَارِ مِنْهُ او ډېر [خه] خاص ضررونه د عام ضرر ليري کولو لپاره
 زغمل کيږي.

اللغات: ﴿مَارَءٌ﴾ جمع د مَآءِ ده: په لاره تېرېدونکي، لارويان. ﴿حَذَرًا﴾ د سماع د باب مصلر دي:
 له يوشي څخه بېرېدل. خان ساتل. احتياط کول. ﴿يَتَضَرَّوْنَ﴾ د تفعل له بابو د جمع مذكر غائب
 مضارع صيغه ده: نقصامن کېدل (تاواني کېدل). ضرر او نقصان ورته رسېدل.
تقويح: د دېوال پر مالک د ضمان واجبولو يو دليل دا هم دی چي که پر هغه ضمان واجب نه کړي
 سي، نو هغه به د لاري خالي کولو او دېوال ماتولو په هکله لا پروايي کوي او څه اقدام به نه کوي نو
 خلگ به د دېوال نه بېرېدلو له پيري څخه په هغه لاره کي تگ راتگ بند کړي او د سخت حرج او
 تکليف سره به مخ سي، او دا ضرر عام دی چي د هغه ليري کول ضروري دي، او د مذکور دېوال سره
 صرف د مالک تعلق دی نه د بل چا، نو ځکه د دغه ضرر ليري کولو لپاره صرف همدا مالک متعين
 دی، نه بل څوک، او که بل څوک يې ونړوي نو کېدای سي مالک به نزاع او اختلاف وکړي. لهندا دېوال
 چي د چادي، صرف هاغه به يې دنېرېدلو او جوړولو کار کوي؛ ځکه که څه هم په دې کي د هغه څه
 نقصان سته لېکن دا ضرر خاص دی او دېوال نه جوړول ضرر عام دی او قاعده دا ده چي د ضرر عام د
 ليري کولو او دفع کولو لپاره ضرر خاص زغمل کيږي. (احسن الهدايه)

د کور سوي دېوال دنېرېدلو په وجه د ځاني يا مالي تلفاتو د ضمان بيان

ثُمَّ فَيَتَأْتِلِفُ بِهِ مِنَ النَّفْسِ تَجِبُ الدِّيَّةُ بيا په هغه نفسونو کي کوم چي د دې [دېوال نه بېرېدلو] په وجه
 هلاک سي ديت واجب دی وَتَشْتَغِلُهَا الْعَاقِلَةُ او دا ديت به عاقله زغمي [اداء کوي] لَأَنَّهُ فِي كَوْنِهِ
جَنَائَةٌ دُونَ الْخَطَا ځکه چي دا [دېوال نه بېرېدلو] په جنايت کېدلو کي له خطاء [يعني له جنايت خطاء او قتل
 خطاء] څخه کم دي فَيَسْتَحِقُّ فِيهِ الشَّغْفُفُ بِالطَّرِيقِ الْأَوَّلِ نو هغه [صاحب الحائط] به په دې جنايت
 کي په طريقه اولي د تخفيف مستحق وي كَثِيلًا يُؤَدَّى د دې لپاره چي دا [ديت اداء کول] سبب نه
 وگرځي إِلَى اسْتِئْصَالِهِ له پنځه دهغه [صاحب الحائط] د کښل کېدلو [دېوالي کېدلو] وَالْإِجْحَافُ بِهِ
 او د هغه سخت تاواني کېدلو ته [يعني د نفسونو ديت اداء کول به د هغه د ويجاړېدلو او سخت مفسده کېدلو
 سبب وگرځي] وَمَا تَلِفُ بِهِ مِنَ الْأَمْوَالِ او د هغه [دېوال نه بېرېدلو] په وجه چي کوم مالونه ضايع سي

كَالذَّوَابِ وَالْعُرْوَضِ لَكَ شَارِبَانِ أَوْ سَامَانُونَ يَجِبُ صَمَانُهَا لِمَالِهِ نُو د هغوۍ ضمان د هغه [صاحب الحائض] په مال كې واجبيږي لَأَنَّ الْعَوَاقِلَ لَا تَقْتُلُ النَّهَالَ ځكه چې عاقلې د مال ديت نه اداء كوي وَالشَّارِبُ التَّقْدُّمُ لِرَأْيِهِ وَطَلَبُ التَّقْضِ مِنْهُ او شرط هغه [صاحب الحائض] ته مخكې خبر وركول او له هغه څخه د دېوال ماتولو مطالبه كول دي دُونَ الْإِشْهَادِ نه گواه درول [إشهاد شرط نه دی] وَإِذَا ذَكَرَ الْإِشْهَادَ لَيْتَمَكَّنَ مِنَ الثَّبَاتِ عِنْدَ انْكَارِهِ او مصنف رحمه الله د دې لپاره لفظ د إشهاد ذكر كړى دى چې هغه [گواه درونكى] د صاحب الحائض د انكار په صورت كې د هغه [تقديم او مطالبې] پر ثابتولو قادر وي فَكَانَ مِنَ بَابِ الْإِخْتِيَاظِ نو دا إشهاد به د احتياط له باب څخه وي وَصُورَةُ الْإِشْهَادِ أَنْ يَقُولَ الرَّجُلُ او د دې إشهاد [گواه درولو] صورت دادى چې سړى داسې ووايي أَشْهَدُ وَأَتَّبِعُ قَدْ تَقَدَّمْتُ إِلَى هَذَا الرَّجُلِ لِي هَذَا حَائِضُهُ هَذَا تاسې گواهان سئ! چې مادغه كس ته د هغه د دې دېوال نړېدلو په هكله مخكې خبر وركړى دى وَلَا يَصِحُّ الْإِشْهَادُ قَبْلَ أَنْ يَهِيَ الْحَائِضُ او إشهاد صحيح نه دي مخكې تر دې چې دېوال نړېدلو ته مائل سي [يعني د دېوال تر كړېدلو مخكې گواهان درول صحيح نه دي] لَا يُعْذَرُ الشَّعْبِيُّ د تعدى د نشتوالي په وجه [يعني ځكه چې په دې صورت كې تعدى معلوم ده].

اللفات: ﴿نفوس﴾ جمع د نفوس ده: نفس، ځان، ﴿لا يؤدى﴾ د تفصيل له باب نه د نفې صيغه ده، د دې باب په صله كې چې اِلَى ذكر سې نوم معنى يې ده: رسول، سبب گرځېدل، ﴿اجحاف﴾ د افعال د باب مصدر دى: د دې باب شو معناوي دي: په تاوان ورسولو كې سختي كول، ختمول او له پېڅه كېدل، په داسې شي سره مكلف كول كوم چې د انسان په وس كې نه وي، ﴿عروض﴾ جمع د عرض ده: سامان، ﴿يوهې﴾ د ضرب له باب نه مضارع صيغه ده، په اصل كې يوهى د "يَعْدُ" والا په قانون سره يوېن سو، د دې باب معنى ده: دېوال نړېدلو ته نژدې كېدل، كړېدل.

تشرېح: صورت د مسئلې: دادى كه د دېوال مالك ته خبر وركول سوى وي چې خپل دېوال جوړ كړه!، لېكن مالك هغه ته هيڅ توجه نه وي كړې او بالاخره دېوال ونړيږي، نو د دېوال نړېدلو په وجه چې كوم ځاني تلفات پېښ سي او يو څوك هلاك سي نو د هغه ديت واجبيږي او دا ديت به د مالك عاقله اداء كوي؛ ځكه كله چې د قتل خطاء ديت عاقله اداء كوي، نو دا جنايت خو له قتل خطاء څخه

هم ادنی او سپک دی. نو د هغه دیت به په درجه اولی عاقله اداء کوي. او که مور د نفسونو دیت د دېوال پر مالک لازم کړو نو هغه به مفلس او دېوالي سي او دا به د هغه په حق کي دلوی تکلیف باعث سي. نو ځکه د نفسونو دیت پر عاقله وو واجب کړی سوی دی. او که د دېوال نه بدللو په وجه مالي تلفات پېښ سي مثلاً دیو چا څاروی هلاک سي یا دیو چا سامان مات او ضایع سي، نو د هغه ضمان د مالک په مال کي واجبېږي او صرف هغه به دا ضمان اداء کوي؛ ځکه دا خبره تسلیم سوې ده چي عاقله صرف د نفس ضمان اداء کوي، د مال ضمان نه اداء کوي، نو ځکه د مال ضمان به خپله د دېوال مالک اداء کوي.

والشروط المتقدمه إليه الخ: فرمایي په دې مسئله کي د دېوال پر مالک یا د هغه پر عاقله وو د ضمان واجبه دلو شرط دا دی چي له مالک څخه به مخکي د دېوال ماتولو مطالبه سوې وي چي خپل دېوال مات او سم کړه!، خو که په دې هکله د دېوال د مالک سره هيڅ خبره نه وي سوې او هيچا د دېوال ماتولو مطالبه نه وي ځني کړې او بیا د دېوال نه بدللو په وجه ځاني یا مالي تلفات پېښ سي، نو په دې صورت کي نه د دېوال پر مالک ضمان واجبېږي او نه د هغه پر عاقله وو؛ ځکه پر هغو د ضمان واجبه دلو چي کوم شرط وو يعني "التقدم إليه" هغه معنوم او فوت سو، لهذا د فقهي قاعدې "إذا فات الشروط البشروط" پر بناء مالک او د هغه عاقله له ضمان څخه بري کېږي.

دون الإشهاد الخ: يعني د دېوال پر مالک د ضمان واجبه دلو لپاره هغه ته صرف خبر ورکول کافي دي چي خپل دېوال مات او سم کړه!، او پر دې خبره اشهاد يعني گواهان درول او پېشول ضروري نه دي، بلکي بغیر له اشهاد څخه د مالک خبرول هم د ضمان واجبه دلو لپاره کافي دي.

اوس پاته سو دا سوال چي کله اشهاد شرط نه دی نو بیا دلته ولي هغه ذکر سوی دی. نو د دې جواب دا دی چي دلته احتیاطاً د اشهاد تذکره سوې ده، د دې لپاره چي وروسته د دېوال مالک له دې څخه انکار نه وکړي چي په دې باره کي ما ته چا هيڅ خبر نه دي را کول سوی کنې ما به خامخا دېوال جوړ کړي وای، لهذا اوس که گواه موجود وي، نو د دېوال مالک به څه انکار او پلان نه سي کولای نو ځکه احتیاطاً دلته د اشهاد تذکره هم سوې ده.

او د اشهاد صورت دا دی چي کوم څوک د دېوال مالک ته د دېوال نه ولو او سمولو خبر ورکوي. هغه دي دیو څو خلکو په موجودیت کي وایي چي "تاسي گواهان اووسئ! چي ما دغه کس ته د دېوال د ماتولو او سمولو په باره کي له مخکي څخه خبر ورکړی دی"، خو ښکاره دي وي چي دا خبر ورکول او گواهان درول همغه وخت مفید دي کله چي دېوال کوږ سوی وي او نه بدللو ته نژدې

وي، لېکن که دېوال تر اوسه کور سوې او نه بدللو ته نژدې نه وي، نو بیا دا مفید (او دلیل) نه گرځي،

صاحب د کتاب رَحْمَةُ اللهِ په "ولا یصح الإشهاد قبل أن یعی" سره همدا بیان کړي دي. (احسن الهدایه)

که دېوال له ابتداء څخه کور جوړ سوې وي نو د ضمان حکم

قَالَ: وَلَوْ بَنَى الْعَائِظُ مَائِلًا فِي الْإِبْتِدَاءِ فَرَمَائِي: أَوْ كَهْ حُوكَ لَهُ شُرُوعُ خُخْهِ دِهْوَالِ كُورِ جَوْرِ كَرِي
قَالُوا: يَحْتَمِلُ مَا تَلَفَ بِسُقُوطِهِ مِنْ غَيْرِ إِشْهَادٍ نَوْ مَشَائِخَ رَحِمَهُمُ اللهُ فَرَمَائِي: چي دئ ضامن کيږي د
هغه شي کوم چي د دېوال لوېدلو (نه بدللو) په وجه تلف سي لِأَنَّ الْبِنَاءَ تَعَدَّى الْإِبْتِدَاءَ حُكْمُهُ چي [دلته]
له شروع څخه بناء تعدی ده کتالی إِشْرَاعِ الْجَنَاحِ لکه د چتر در ا ایستلو په صورت کي.

اللفات: ﴿إِشْرَاع﴾ د افعال د باب ماضي ده، د دې باب څو معنوي دي چي له هغوی څخه یې یوه

معنی ده: (درېځه، چتر وغیره) را خلاصول، را ایستل. ﴿جَنَاح﴾ د دې لفظ هم څو معنوي نقل سوي

دي، لفظي معنی یې ده: وزر او بازو، او هر هغه شی چي پراخ (عریضاً) جوړ کړی سي، همدارنگه د

"الرَّوْشَن" چي کومي معنوي دي، هغه د دې لفظ هم دي چي هغه دا دي: د دې لفظ هم څو معنوي

نقل سوي دي: ① چتر (يعني د بام راوتلې حصه کوم چي د کوچنۍ برندۍ په شکل جوړه کړل سوې وي چي

ځيني خلک یې د ښکلا او داسي نورو مطالبو لپاره جوړوي)، ② راوتلې درېځه (درېځه)، ③ هغه تخته وغیره

چي یو سريې پر یوه دېوال کښېښول سي او بل سريې پر دېوال کښېښول سي چي له یوه کور بل

کور ته پرې ولاړ سي. ④ رڼ (رڼ) چي پر هغه د پاسه شيان اېښوول کيږي، (معجم الوسيط، معجم لغة

الفتاوا.)

تشریح: صورت د مسئلې: دادی که یو چا له شروع څخه د لاري پر طرف دېوال کور جوړ کړی وي

او بیا د هغه دنه بدللو په وجه یو څوک هلاک سي، نو بغير له إِشْهَاد څخه هم هغه (د دېوال مالک) ضامن

کيږي؛ ځکه هغه له شروع څخه تعدی اوزیاتوب کړی دی (چي له شروع څخه یې د لاري غرض نیولی

دی)، لهندا څرنگه چي هغه کس کوم چي لاري ته د بام چتر یا درېځه وغیره راوباسي او بیا د هغه په

وجه یو څوک مړ سي نو هغه له شروع څخه د تعدی کولو پر بناء ضامن کيږي، نو همداسي به د

مذکوره دېوال مالک هم له شروع څخه د تعدی کولو په وجه ضامن وي.

په مذکوره گواهي کي څو کسان کافي دي؟

قَالَ: وَتَقْبَلُ شَهَادَةَ رَجُلَيْنِ أَوْ رَجُلٍ وَامْرَأَتَيْنِ عَلَى التَّقْدَمِ فرمايي: او د تقدّم [مخکي خبر ورکولو] په هکله به د دوو کسانو يا د يوه سړي او دوو ښځو گواهي قبلول کيږي لَأَنَّ هَذِهِ لَيْسَتْ بِشَهَادَةٍ عَلَى الْقَتْلِ ځکه دغه گواهي د قتل په هکله گواهي نه ده.

اللفاظ: «تقدّم» د تفعل د باب ماضي ده: مخکي کېدل، مراد: مخکي خبر او اطلاع ورکول (د دې چي خپل دېوال مات او سم کړه!)، يا په بله وينا مخکي مذکوره مطالبه ځني کول.

تشریح: صورت د مسئلې: دادي که دوه خلک پر دې گواهي ورکړي چي دغه سړي د دېوال مالک ته مخکي خبر ورکړی وو چي خپل دېوال دي ونړوه!، يا يو سړی او دوې ښځي دا گواهي ورکړي، نو د هغو گواهي به قبلول کيږي يعني د «تقدّم» (مخکي خبر ورکولو) په هکله د دوو خلکو گواهي هم کافي ده، همدارنگه د يوه سړي او دوو ښځو گواهي هم کافي ده او د دوی په گواهي سره هم تقدّم ثابتيږي؛ ځکه دا د قتل گواهي نه ده چي په هغه کي صرف د دوو خلکو گواهي ضروري ده، بلکي د «تقدّم» گواهي داسي ده لکه پر مال گواهي ورکول، او د مال په گواهي کي د يوه سړي او دوو ښځو گواهي هم کفايت کوي.

د دېوال سمولو لپاره مخکي د مهلت ورکولو د شرط وجه

وَشَرَطَ التَّزَكُّنَ لِمُدَاوَعَةِ الْقَتْلِ عَلَى نَفْسِهِ فِيهَا او امام قلدوري رَجَعَهُ اللهُ په دومره مودت کي [د دېوال ماتولو] پرېښوول شرط کړي دي چي په هغومره مودت کي د دېوال مالک د هغه پر ماتلو قادر وي لَأَنَّهُ لَا بُدَّ مِنْ امْكَانِ النُّفُضِ ځکه د ماتولو ممکن والی ضروري دی لِيَصِيرَ بَيِّنَةً جَانِبًا د دې لپاره چي د ماتولو د پرېښوولو په وجه هغه جنايتکاره وگرځي وَيَسْتَوِي أَنْ يَطْلُبَ بِنَفْسِهِ مُسْلِمٌ أَوْ ذِمِّيٌّ او برابره ده دا چي له مالک څخه د دېوال ماتولو مطالبه مسلمان وکړي او که ذمي لَأَنَّ النَّاسَ كُلَّهُمْ شُرَكَاءُ فِي الْمَوْرِ ځکه چي خلک ټوله په تېرېدلو کي شريکان دي فَيَصِحُّ التَّقْدَمُ إِلَيْهِ مِنْ كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ نو ځکه له دوی څخه د هر يوه له طرفه د دېوال و مالک ته مخکي خبر ورکول صحيح دي رَجُلًا كَانَ أَوْ امْرَأَةً حُرًّا كَانَ أَوْ مُكَاَتَبًا برابره ده هغه سړی وي او که ښځه، آزاد وي او که مکاتب وَيَصِحُّ التَّقْدَمُ إِلَيْهِ عِنْدَ السُّلْطَانِ وَغَيْرِهِ [همدارنگه] د باچا او غير باچا دواړو سره مالک ته مخکي خبر ورکول صحيح

دي [يعني دهر يو مخ ته د دېوال ماتولو مطالبه ځني کولای سي] لَأَنَّهُ مُطَالَبَةٌ بِالتَّغْرِيبِ ځکه چې دا [د شغل او لاري] د فارغولو مطالبه ده فَيَتَغَرَّ كُلُّ صَاحِبٍ حَقٍّ بِهِ نو ځکه هر د حق خاوند به په دې کې متفردي [يعني هريو به يې جلا حقدار وي].

اللغات: ﴿تغريب﴾ د تفميل د باب مصدر دی: فارغول. خالي کول. ﴿يتغرد﴾ د تفعل مضارع ده: يوازنی کېدل (په يو شي کې يوازنی کېدل). جلا کېدل.

تشریح: د دې فصل په شروع کې امام قلوري رحمه الله د "قدم ينقصه في مدة يقدر على نقضه فيها" په عبارت سره دا شرط لگولی وو چې د دېوال نه ولو او سمولو تر مطالبې وروسته به د دېوال مالک ته دومره مهلت ورکول کېږي چې مالک په هغه کې دېوال مات کړي سي: دلته دا هغه وضاحت کوي فرمايي چې د امام قلوري رحمه الله د دغه شرط فايده داده چې که په دومره مودت کې مالک د خپل دېوال ماتول پرېږدي او جوړ يې نه کړي، نو ثابته به سي چې هغه جنايتکاره او متعدي دی او پر هغه د ضمان واجبېدل پر حق او پر ځای دي.

ويستوی [الخ]: يعني په مذکور لاره کې چې هر څوک تېرېږي او د تېرېدلو حق ورته حاصل وي برابره ده هغه مسلمان وي او که ذمي، ټولو ته د مطالبې حق سته چې له مالک څخه د دېوال نه ولو او سمولو مطالبه وکړي، برابره ده سړی وي او که بنسټه وي، آزاد وي او که مکاتب وي؛ ځکه د دغه مطالبې مطلب دادی چې دېوال والا دي لاره فارغه کړي چې تېرېدونکي کسان په آزاده پکښې ولاړ سي. نو ځکه دلاري هر حقدار کس ته به د مذکور مطالبې حق او اختيار حاصل وي.

ويصح التقدّم [الخ]: يعني د دېوال مالک ته مخکې خبر ورکول او د دېوال ماتولو مطالبه ځني کول که د بېاچامخ ته وي او که د بل چا مخ ته وي په هر صورت کې صحيح دي او په هر صورت کې حکم يودی.

د هسايه د کور و طرف ته د دېوال کړېدلو بيان

قال: وَإِنْ مَالَ إِلَى دَارِ رَجُلٍ فرمايي: او که دېوال کوډسي د يو سړي د کور و طرف ته قَائِلًا بِالنَّيَّةِ إِلَى مَالِكِ الدَّارِ غَايَةً نو مطالبه [د مطالبې حق] په خاصه توګه د کور مالک لره دی [يعني په دې بهرېورت کې فقط د کور مالک لره د مطالبې حق سته] لِأَنَّ الْحَقَّ لَهُ عَلَى الْخُصُوصِ ځکه چې حق په خصوصي توګه د هغه لپاره [ثابت] دی وَإِنْ كَانَ فِيهَا شُكٌّ او که په دې کور کې ډېر اوسېدونکي وي لَهُمْ أَنْ يَقَالُوا نو دوی ټولو ته دا حق سته چې له هغه [صاحب الحائط] څخه مطالبه وکړي لِأَنَّ لَهُمُ الْبَيِّنَاتِ بِإِلَاءَةِ

مَا شَقَلَ الدَّارَ حُكْمَ جِي دَوِي تَه حَق دِ مَطَالِبِي سَتَه دِهغه شي دليري كولو په هكله كوم چي كور مشغوله كړي وي فَكَذَا بِإِزَالَةِ مَا شَقَلَ هَوَاءَهَا نو همداسي دِهغه شي دليري كولو اِدِ مَطَالِبِي حَق به هم دوي ته وي | كوم چي د كور فضا | خلا | مشغوله كړي وي .

اللغات: ﴿شكان﴾ جمع د ساكن ده: اوسېدونكي. ﴿إزالة﴾ د افعال د باب مصدر دی: زایلول، ليري كول، ختمول، ﴿شغل﴾ د فتح د باب ماضي ده: مشغولول، مصروفول.

تشریح: صورت د مسئلې: دادي كه ديو چاد كور دېوال د همسايه د كور پر طرف كورې سوي وي، نو شرنگه چي په دې كي صرف د همسايه نقصان دی، نو حُكْمَ دا حق صرف همسايه ته سته چي له مالك څخه د دېوال ماتولو او سمولو مطالبه وكړي او له هغه څخه بغير بل چا ته د مطالبې حق نسته: حُكْمُ بِل چا ته په دې سره هيڅ ضرر نه رسيږي.

وَإِنْ كَانَ فِيهَا سَكَانٌ لَمْ: ددې حاصل دادي چي كه هغه يو غټ كور اولوي سراي وي چي ډېر كسان پكښي اوسيږي (يا بل مطلب دا چي همسايه خپل كور نور كساتو ته د اوسېدلو لپاره وركړي وي). نو په دې صورت كي هر اوسېدونكي ته دا حق سته چي د دېوال له مالك څخه د هغه د ماتولو او سمولو مطالبه وكړي، حُكْمَ دوي ته دا حق حاصل دی چي كوم شي د كور ساحه مشغوله كړي وي نو دوي د هغه د ليري كولو مطالبه كولاى سي، نو همداسي كوم شي چي د كور فضا او هوايي ساحه مشغوله كړي وي لكه په مذكوره مسئله كي، نو دوي ته به د هغه دليري كولو د مطالبې حق هم حاصل وي.

د دېوال د مالك د بري كولو بيان

وَلَوْ أَجْلَهُ صَاحِبُ الدَّارِ او كه د كور خاوند هغه [د دېوال مالك] ته مهلت وركړي أَوْ أَبْرَأَهُ مِنْهَا ياهغه له دې [جنایت] څخه بري كړي أَوْ تَقَعْلَ ذَلِكَ سَاكِنُهَا ياد هغه اوسېدونكي داسي وكړي فَذَلِكَ جَائِزٌ نو دا جائز دي وَلَا ضَمَانَ عَلَيْهِ فَيَسْأَلُ بِالْحَائِطِ او د كور پر مالك ضمان نسته د هغه شي كوم چي په دېوال سره تلف [او هلاك] سي لِأَنَّ الْحَقَّ لَهُمْ حُكْمَ چي حق هغوی [اوسېدونكو] لره دی بِخِلَافٍ مَا إِذَا مَالَ إِلَى الطَّرِيقِ په خلاف د هغه صورت كله چي دېوال لاري ته كورې سوي وي فَأَجْلَهُ الْقَاضِي أَوْ مَنْ أَشْهَدَ عَلَيْهِ بِيَا قَاضِي د دېوال مات ته سبب وركړي يه كس مهلت وركړي | كوم چي پر هغه [يعني د كور پر مالك] گواهان پېش كړي وي حَيْثُ لَا يَصِحُّ نو دا مهلت وركول نه صحيح كيږي

لَا تَلْقَى الْحَقَّ لِبِجَاعَةِ الْمُسْلِمِينَ ۖ حُكْمٌ فِي حَقِّ دِمَسْلَمَانَوِ جَمَاعَتِ لَرِه دِي وَكَئِيسَ إِلَيْهِمَا إِبْطَالُ حَقِّهِمْ اَوْ دِي دَوَارُو [يعني قاضي او ايشهاد كونكي] ته د هغو د حق باطلولو اختيار نسته.

الغلات: «أجله» د تفصيل د باب ماضي ده: وخت او نېټه وركول، مهلت وركول، «تلف» د سماع د باب ماضي ده: تلفيد، ضايع كېدل، هلاكېدل.

تشيح: مسئله: داده چي د كوم سړي د كور پر طرف د يو چا (مثلاً د خالد) دېوال راكوږد سوي وي، كه هغه د دېوال مالك (خالد) ته شو ورځي د دېوال نه ماتولو مهلت وركړي يا مالك د دېوال له جنايت څخه بري كړي، يا مثلاً په هغه كور كي مالك (خالد) نور كسان اوسوي او هغوي د دېوال مالك ته دا مهلت وركړي يا يې له جنايت څخه بري كړي، نو د دوي ټولو مهلت وركول او بري كول صحيح دي، لهذا كه تر مهلت وركولو او بري كولو وروسته دېوال ونړسړي او يو شى هلاك او ضايع سي، نو د دېوال پر مالك ضمان نه واجبيږي؛ ځكه حق چي د كومو كسانو وو، هغو مهلت وركړي او د ضمان وجوب يې مؤخر كړي (او هغو ته د مهلت وركولو حق حاصل وو)، نو ځكه اوس به د دېوال پر مالك ضمان نه واجبيږي.

بخلاف ما إذا إلخ: د دې حاصل دادی چي د كوم چا دېوال لاري ته راكوږد سوي وي، كه هغه ته قاضي مهلت وركړي يا څوك چي د دېوال نړولو مطالبه ځني كوي او گواهان ودروي، هغه مهلت وركړي، نو دا مهلت وركول صحيح نه دي؛ ځكه لاره څو نه د قاضي حق ده او نه يوازي د مشهد حق ده (كوم چي گواهان درولي دي)، بلكي لاره د عامو مسلمانانو حق ده او هغو د دېوال مالك ته مهلت نه دی وركړي، نو ځكه دا مهلت وركول صحيح نه دي؛ ځكه په دې كي د عامو مسلمانانو د حق باطلول لازمېږي، او دوي دوارو ته د جماعة المسلمين د حق باطلولو اختيار نسته.

له دېوال نړېدلو څخه مخكې د كور څر څولو بيان

وَلَوْ بَاعَ الدَّارَ بَعْدَ مَا أَشْهَدَ عَلَيْهِ اَوْ كه هغه [د كور مالك] كور څرخ كړي وروسته تر دې چي پر ده گواهان پېش كړل سي وَكَيْفَهَا الْبُشْتَرَى اَوْ مشتري پر كور قبضه وكړي بَرَى مِنْ ضَمَانِهِ نو هغه [بائع (د كور مالك)] له ضمان څخه بري كيږي لِأَنَّ الْجَنَائِيَّةَ بِشْرَكَ الْهَدْمِ مَعَ تَمَكُّنِهِ ځكه د هدم [دېوال نړولو] د پرېښوولو جنايت پر هغه [هدم] په قدرت لرلو سره ثابتيږي وَقَدْ زَالَ تَمَكُّنُهُ بِالْبَيْعِ حال دا چي د بيع [كور څرخولو] په وجه د هغه قدرت زائل سو بِخِلَافِ إِشْرَاعِ الْجَنَاحِ په خلاف د چتر را ايستلو لِأَنَّهُ كَانَ جَانِبًا بِالْوَضْعِ ځكه [هله] د كور مالك [محض] د چتر ايښوولو په وجه جنايتكاره

دی وَلَمْ يَنْفَسِحْ بِالنَّيِّمِ او هغه [اينبول] دبيع په وجه فسخ نه سو فَلَا يَزِرُ نو ځکه هغه نه بري کيږي عَلَى مَا ذَكَرْنَا د هغه تفصيل مطابق کوم چي موږ ذکر کړی [في باب ما يحدث الرجل في الطريق] وَلَا ضَمَانَ عَلَى الْمُشْتَرِي او پر مشتري [هم] ضمان نسته لَأَنَّهُ لَمْ يُشْهَدْ عَلَيْهِ ځکه چي پر هغه إشهاد نه دی سوی وَلَوْ أَشْهَدَ عَلَيْهِ بَعْدَ شَرَايِهِ او که پر مشتري د هغه تر رانيولو وروسته اشهاد وسي فَهُوَ ضَامِنٌ نو مشتري ضامن کيږي لِشْرَاكِهِ الشَّرِيْعَ مِمَّا تَكُنُّهُ ځکه چي هغه [د شغل او لاري] فارغول پرې ايښي دي پر هغه د قدرت لرلو باوجود بَعْدَ مَا طُولِبَ بِهِ وروسته تر دې چي له هغه څخه د دې مطالبه [هم] سوې ده.

اللفات: ﴿أشهد﴾ د افعال د باب ماضي ده: أَشْهَدُ يُشْهَدُ إِشْهَادًا: يو څوک پر خپله خبره گواه جوړول، گواه پېشول، گواه درول. ﴿تَكُنُّ﴾ د تفعل د باب مصدر دی: قدرت لرل، قادر کېدل. قدرت او اختيار. ﴿إشراع﴾ د افعال د باب مصدر دی: د دې باب څو معنوي دي چي له هغوی څخه يې يوه معنی ده: (چتر، دريځه وغيره) را ايستل، را خلاصول، ﴿جناح﴾ مخکي په تفصيل سره د دې وضاحت وسو.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی که د يو چا دېوال لاري ته را کور سوی وي او له هغه څخه د دېوال ماتولو مطالبه وسي او پر دې إشهاد هم وسي (يعني د مذکوره مطالبې په هکله گواهان هم پېش کړل سي)، لېکن د دېوال مالک تر إشهاد وروسته او مخکي تر دې چي دېوال ونړيږي دا کور خرڅ کړي او مشتري پر هغه قبضه هم وکړي، تر دې وروسته هغه دېوال ونړيږي او د هغه په وجه يو شی هلاک سي، نو په دې صورت کي د کور پر مالک يعني پر بائع ضمان نه واجبيږي: ځکه هدم پر پېښوول هغه وخت جرم او جنايت دی کله چي څوک د قدرت باوجود هغه پرېږدي (يعني د قدرت لرلو باوجود دېوال نه ونړوي)، او دلته مالک د هغه پر نړولو قدرت نه لري ځکه چي هغه يې خرڅ کړی دی او ځان يې له منځه ايستلی دی. لهذا د هغه له طرفه جنايت معدوم دی او کله چي جنايت نسته، نو ضمان به څنگه واجب سي!

ددې په خلاف که د کور مالک لاري ته چتر يا دريځه وغيره راوباسي او بيا د هغه له رالوېدلو څخه مخکي کور پر يو چا خرڅ وکړي او تر دې وروسته چتر يا دريځه راولوېږي او يو شی هلاک کړي، نو په دې صورت کي د کور پر مالک يعني پر بائع ضمان واجبيږي: ځکه په دې صورت کي د چتر وغيره درا ايستلو له ورځي څخه هغه جنايتکاره دی او د کور په خرڅولو سره د هغه دا جرم نه دی زائل سوی، نو ځکه دلته پر هغه ضمان واجبيږي او له ضمان څخه نه بري کيږي.

ولا ضمان على المشتري إلا الخ: څه مخکي ذکر سوه چي تر اشهاد وروسته چي مالک کور خرڅ کړي، نو د دېوال په وجه د هلاک سوي شي ضمان پر هغه نه واجبيږي، همدارنگه د هغه تر څنگ پر مشتري هم ضمان نه واجبيږي، په دې شرط چي پر مشتري اِشهاد نه وي سوی، خو کله چي د کور تر رانیولو او قبضه کولو وروسته له مشتري څخه د دېوال ماتولو او د لاري فارغولو مطالبه وسي او پر دې اِشهاد هم وسي، نو په دې صورت کي پر مشتري ضمان واجبيږي؛ ځکه د قلدره علی التفریح باوجود هغه تفریح پرې ایښی دی او د هغه له طرفه جنایت ثابت سوی دی. (احسن الهدایه)

د دېوال ماتولو په هکله د مخکي خبر ور کولو او مطالبې په هکله قاعده کلیه

وَأَكْضَلُ أَنَّهُ يَصِحُّ التَّقْدُمُ إِلَى كُلِّ مَنْ أَوْ قَاعِدَةُ كَلِيه فَاذِهِ چي هر هغه کس ته تقدّم [مخکي خبر ور کول او د تقض مطالبه ځني کول] صحیح دي يَتَمَكَّنُ مِنْ نَقْضِ الْحَائِطِ وَتَفْرِيقِ الْهَوَاءِ کوم چي د دېوال په ماتولو او د فضا په فارغولو [خالي کولو] باندي قدرت لري وَمَنْ لَا يَتَمَكَّنُ مِنْهُ أَوْ کوم څوک چي پر دې قدرت نه لري لَا يَصِحُّ التَّقْدُمُ إِلَيْهِ هغه ته تقدّم [مخکي خبر ور کول] صحیح نه دي كَالْبُرْتَنِ وَالْمُسْتَأْجِرِ لکه په رهن [د کور] اخیستونکی او لکه په اجرت [کرایه د کور] اخیستونکی وَالْمُؤَدِّعِ وَسَاكِنِ الدَّارِ او لکه [د کور] امین او لکه د کور اوسېدونکی وَيَصِحُّ التَّقْدُمُ إِلَى الرَّاهِنِ اورهان ته تقدّم صحیح دی لَعُدَّتْ عَلَى ذَلِكَ بِوَاسِطَةِ الْفَكَالِكِ ځکه هغه چي درهن خلاصولو په واسطه پر هغه [دېوال ماتولو] قادر دی وَإِلَى الْوَيْوِيِّ وَإِلَى أَبِي الْيَتِيمِ أَوْ أُمَوِيٍّ حَائِطِ الصَّبِيِّ او [تقدّم صحیح دی] وصي ته او د یتیم پلار [نیکه] ته او د هغه مور ته د بچي په دېوال کي لِسْقِيَامِ الْوِلَايَةِ دولايت د قايم والي په وجه [يعني ځکه چي دوی لره پر بچي ولايت سته] وَذِكْرُ الْأُمَرِ فِي الرِّيَاضَاتِ او دمور ذکر په زیادات کي سوی دی وَالضَّمَانُ فِي مَالِ الْيَتِيمِ او ضمان د یتیم په مال کي [واجب] دی لِأَنَّهُ فَعَلَ هَذَا لِيُغْنِيَهُ ځکه ددوی [يعني دوصي، نيکه اومور] فعل د بچي دفعل په څېر دی وَإِلَى الْمُكَاتِبِ او [تقدّم صحیح دی] مکاتب ته لِأَنَّ الْوِلَايَةَ لَهُ ځکه چي ولايت هغه لره [حاصل] دی وَإِلَى الْعَبْدِ الشَّاجِرِ او [تقدّم صحیح دی] تاجر غلام ته سَوَاءٌ كَانَ عَلَيْهِ دَيْنٌ أَوْ لَمْ يَكُنْ برابره ده پر هغه قرض باندي وي او که نه وي لِأَنَّ وَلَايَةَ النُّفُضِ لَهُ ځکه چي د ماتولو ولايت هغه لره [حاصل] دی.

اللغات: ﴿التقذّر﴾ مخکي کېدل، مراد: مخکي ورته وړل، مخکي خبر او اطلاع ورکول (چي خپل دېوال مات او سم کړه!)، یا په بله وړنا مخکي مذکور ه مطالبه ځني کول، ﴿فکاک﴾ رهن راخلاصول، مرهون شی له مرتهن څخه اخیستل، ﴿مودع﴾ د افعال د باب مفعول دی: چا ته چي امانت ایښوول سوی وی، چا ته چي یو شی امانت ورکول سوی وي.

تشریح: په دې عبارت کي مصنف رَجَعَهُ الله یوه قاعده کلیه بیان کړې ده، حاصل یې دا دی چي له هر هغه کس څخه د دېوال ماتولو او سمولو مطالبه کول صحیح دي کوم چي د دېوال پر ماتولو قادر وي، خو کوم څوک چي پر دې قدرت نه لري له هغه څخه دا مطالبه کول نه صحیح کیږي، اوس هغه کسان چي د دېوال پر ماتولو قادر نه دي او له هغوی څخه مذکور ه مطالبه صحیح نه ده، بعضي د هغو دا دي: ① مرتهن (یعني کوم کس ته چي کور په رهن ورکول سوی وي)، ② مستأجر (چي کور یې په کرایه نیولی وي)، ③ مودع (چي کور امانت ورکول سوی وي)، ④ بغیر له ملکیته په کور کي (د عاریت په توگه) اوسېدونکی.

او هغه کسان چي د دېوال پر ماتولو قادر دي او له هغوی څخه مذکور ه مطالبه صحیح ده، هغوی دا دي: ① راهن؛ ځکه هغه د مرهون په راخلصولو باندي قادر دی (یعني پر دې قادر دی چي له مرتهن څخه خپل مرهون دېوال او کور واپس واخلي)، ② وصي، ③ د یتیم نیکه، (دلته له پلار څخه نیکه مراد دی؛ ځکه د پلار په موجودیت کي هغه یتیم کېدلای نه سي)، ④ د یتیم مور؛ ځکه د خپل بچي په دېوال کي هغې لږه د ماتولو ولایت او اختیار سته. او د مور ذکر امام محمد رَجَعَهُ الله په زیادات کي کړی دی، ⑤ مکاتب، یعني که کور او دېوال د مکاتب وي، نو له هغه څخه هم د ماتولو مطالبه صحیح ده؛ ځکه هغه لږه هم د دېوال ماتولو ولایت حاصل دي، ⑥ تاجر غلام، برابر ده پر هغه قرض باندي وي او که نه وي؛ ځکه مذکور ه غلام لږه هم د ماتولو ولایت حاصل دی.

سوال: که دېوال د بچي وي او د بچي له ولیانو څخه د ماتولو مطالبه هم سوې وي، خو دېوال مات نه کړی سي تر دې چي هغه ونړېږي او د هغه په وجه یو شی هلاک سي، نو ضمان د چا په مال کي لازمیږي؟

جواب: د بچي په مال کي ضمان لازمیږي؛ ځکه د ولیانو فعل په خپله د بچي د فعل په څېر دی.

له تاجر غلام څخه د دېوال نړولو د مطالبې وضاحت

ثُمَّ الثَّالِفُ بِالسَّقُوطِ إِنْ كَانَ مَالًا بيا [د دېوال] رالوبدلو په وجه تلفېدونکى شى که چيرې مال وي فَهُوَ عِنْدَ الْعَبْدِ نو هغه د غلام په غاړه [رتبه] کي دى وَإِنْ كَانَ نَفْسًا او که هغه [تلفېدونکى شى] نفس وي فَهُوَ عَلَى عَاقِلَةِ النُّوْلِ نو هغه د مالک پر عاقله وو دى لِأَنَّ الشَّهَادَةَ مِنْ وَجْهِ عَلَى النُّوْلِ ځکه [دلته] إيشاد په يوه اعتبار سره پر مالک دى وَصَّيَانُ الْمَالِ أَلَيْقٌ بِالْعَبْدِ او د مال ضمان د غلام زيات لايق دى وَصَّيَانُ النَّفْسِ بِالنُّوْلِ او د نفس ضمان د مالک زيات لايق دى.

اللفات: ﴿التألف﴾ د سمع له بابه د فاعل صيغه ده: تلفېدونکى، هلاکېدونکى، تلف سوى،

﴿أليق﴾ د ضرب له بابه د اسم تفضيل صيغه ده: زيات لايق، زيات مناسب.

تشرېح: د عبارت حاصل دا دى چي که مذکوره دېوال د تاجر غلام وي او له هغه څخه د ماتولو مطالبه وسي، نو دا مطالبه من وجه له غلام څخه ده او من وجه له مالک (مولي) څخه ده، نو ځکه دلته د دواړو رعايت وسو او وويل سوه چي د مذکوره دېوال په وجه چي کوم شى هلاک سي که هغه مال وي، نو هغه به د غلام په رتبه سره اداء کيږي يعني غلام به خرشول کيږي او هغه مال به په اداء کول کيږي، او که هلاک سوى شى انسان وي، نو هغه د مالک پر عاقله وو واجيږي: ځکه د مال ضمان پر غلام واجبول مناسب دي او د نفس ضمان پر مالک واجبول مناسب دي. (شرف الهداية)

که د کور په څو وارثانو کي که يوه وارث ته د دېوال ماتولو په هکله تقدم وسي (مخکي خبر ورکول سي)

وَيَصِحُّ التَّقْدُّمُ إِلَى أَحَدِ الْوَرَثَةِ نَصِيْبِهِ او تقدم صحيح دى له وارثانو څخه يوه وارث ته د هغه په حصه کي. وَإِنْ كَانَ لَا يَتِمُّكَ مِنْ نَقْضِ الْحَائِطِ وَحْدَهُ که څه هم هغه يوازي د دېوال پر ماتولو قدرت [او ملکيت] نه لري لِيَتِمُّكَ مِنْ إِصْلَاحِ نَصِيْبِهِ بِطَرِيقِهِ ځکه هغه د خپلي حصې پر اصلاح [سمولوا] قادر دى د هغه [اصلاح] په طريقه سره وَهُوَ الْمَرَاغَةُ إِلَى الْقَاضِي او هغه [د اصلاح طريقه] قاضي ته معامله پېشول دي.

اللفات: ﴿نصيب﴾ حصه، ﴿مراغاة﴾ د مفاعلي دباب مصدر دى: د فيصلې لپاره د قاضي مخه معامله او مسئله پېشول، مقدمه درجول، عدالت ته خپله معامله وړاندي کول.

تشرېح: صورت د مسئلې خو بالکل ښکاره دى چي که يو کور څو وارثانو ته په ميراث کي حاصل وي او په هغه کور کي يو دېوال د لاري و طرف ته کوږ سي، او بيا په دوى کي يوه وارث ته مخکي د

هغه د حصې د ماتولو او سمولو خبر ورکول سي او د دې مطالبه ځني وسي، نو دا تقدم صحيح دی. ځکه هغه وارث که څه هم يوازي د ټوله دېوال د ماتولو او سمولو ملکيت او قدرت نه لري، خو په دې طريقه هغه قدرت لري چي د قاضي مخ ته دا معامله پېش کړي نو قاضي به پر نورو وارثانو هم فرمان جاري کړي او هغوی ته به د دېوال سمولو حکم وکړي، نو ځکه وويل سوه چي که صرف يوه وارث ته د دېوال ماتولو خبر ورکول سي نو دا (تقدم) صحيح دی.

(او که په مذکوره صورت کي دېوال ونړېږي، نو هغه يو وارث صرف دخپلي حصې ضامن کيږي، دنورو وارثانو د حصې نه ضامن کيږي؛ ځکه صرف د هغه و طرف ته تقدم صحيح سوی دی).

د کور سوي دېوال په وجه د انسان د مړ کېدلو دري صورتونه او حکونه

وَلَوْ سَقَطَ الْحَائِضُ الْمَائِلُ عَلَى إِنْسَانٍ بَعْدَ الْإِشْهَادِ او که چيري کور سوي دېوال تر إشهد وروسته پر يو انسان ولوېږي فَتَتَكَّهُ نو هغه قتل کړي فَتَعْتَشِرُ بِالْقَتِيلِ غَيْرُهُ بيا د هغه مقتول انسان په وجه بل څوک بنوی سي فَحَطَبَ نو هلاک سي لَا يَفْتَنُهُ نو د دېوال مالک د هغه نه ضامن کيږي إِنْ لَمْ يَكُنْ الشَّرْفُ يَوْمَئِذٍ إِلَّا لِأُولِيَاءِ لَا إِلَيْهِ ځکه له هغه مقتول انسان څخه [لاره] خالي کول د هغه وليانو لره [لازم] وه، نه د دېوال مالک لره وَإِنْ حَطَبَ بِالْغُفْسِ او که هغه بل څوک [د دېوال] د ماتي حصې په وجه هلاک سي فَصَبَتْ نو د دېوال مالک د هغه ضامن کيږي إِنْ لَمْ يَكُنْ الشَّرْفُ يَوْمَئِذٍ ځکه [په دې صورت کي د لاري] دخالي کول هغه لره لازم وه إِذَا انْقَضَ مِلْكُهُ ځکه [د دېوال] ماته سوي حصه هم د هغه ملکيت ده وَالْإِشْهَادُ عَلَى الْحَائِضِ إِشْهَادُ عَلَى النُّفُوسِ او پر دېوال إشهد پر ماته سوي حصه هم إشهد دی إِنْ لَمْ يَكُنْ الشَّرْفُ يَوْمَئِذٍ إِنْ لَمْ يَكُنْ الشَّرْفُ يَوْمَئِذٍ ځکه [د لاري] له مشغوليت څخه منع کېدل دي وَلَوْ حَطَبَ بِجَزَرٍ او که هغه بل څوک د هغه منگي په وجه هلاک سي کاتر عَلَى الْحَائِضِ فَسَقَطَتْ بِسُقُوطِهِ کوم چي پر دېوال [پروټ] وي او د دېوال په لوېدلو سره هغه منگي هم لوېدلی وي وَهِيَ مِلْكُهُ، او منگي د هغه [صاحب الحائط] ملکيت وي فَصَبَتْ نو هغه يې ضامن کيږي إِنْ لَمْ يَكُنْ الشَّرْفُ يَوْمَئِذٍ ځکه خالي کول هغه لره [لازم] وه وَإِنْ كَانَ مِلْكُ غَيْرِهِ او که منگي د بل چا ملکيت وي لَا يَفْتَنُهُ نو هغه [صاحب الحائط] د هغه نه ضامن کيږي إِنْ لَمْ يَكُنْ الشَّرْفُ يَوْمَئِذٍ إِلَى مَا لِكَيْهَا ځکه [په دې صورت کي د لاري] خالي کول د منگي مالک لره لازم وه.

اللغات: «تعثر» د تفعل د باب ماضي ده: بنويېدل او غوځارېدل، پر مخي موبنل، «تفریغ» د تفعیل د باب مصدر دی: فارغول، خالي کول، «الشغل» د فتح د باب مصدر دی: مشغولول، مشغولیت، «جرة» منگی.

تشریح: په دې عبارت کې درې مسئلې ذکر سوي دي چي هغوی به ان شاء الله په ترتیب ستاسي مخ ته بیان کړل سي:

(۱)... اوله مسئله داده چي د یو سړي مثلاً د نقیب دېوال لاري ته را کور سوی دی، بیا یو چاله هغه څخه د دېوال ماتولو (نړولو) او سمولو مطالبه وکړه او ایشهاد یې پېش کړی یعنی پر دې مطالبه یې گواهان پېش کړل، خو نقیب هغه مات او سم نه کړی تر دې چي هغه پر یو چا مثلاً پر خالد را ونړېدی او د هغه په وجه خالد مړ سو، نو ښکاره ده چي د نقیب له طرفه تعدی واقع سوه، نو ځکه پر هغه د خالد ضمان واجبیږي، اوس خالد په لاره کي مړ پروت دی او یو بل څوک مثلاً حامد په ناپامي کي د هغه په وجه غوځار سو او مړ سو، نو د حامد ضمان د دېوال پر مالک یعنی پر نقیب نه واجبیږي؛ ځکه د هغه په مرگ کي د نقیب له طرفه هېڅ تعدی نه ده واقع سوې؛ ځکه د خالد لاش پورته کول او لاره خالي د خالد د ولیانو (وارثانو) کار دی، نه د نقیب، لهذا د خالد په وجه د غوځار سوي او مړ کېدونکي (حامد) ضمان به پر نقیب یعنی د دېوال پر مالک نه واجبیږي.

(۲)... دویمه مسئله داده چي د نقیب د دېوال په وجه مثلاً خالد مړ سو او بیا د دېوال دماتي حصې (کوم چي په لاره کي پرته وه، د هغه) سره نجیب ټکر سو او هغه هم مړ سو، نو په دې صورت کي د خالد او نجیب دواړو ضمان د دېوال پر مالک یعنی پر نقیب واجبیږي؛ ځکه څرنګه چي دېوال د نقیب ملکیت دی، همداسي د دېوال ماته حصه هم د هغه ملکیت ده، لهذا څرنګه چي پر نقیب د دېوال سمول او لاره خالي کول لازم دي، همداسي د هغه دماتي حصې پورته کول او لاره خالي هم پرې لازم دي، نو ځکه څوک چي د دېوال دماتي حصې په وجه مړ سي، د هغه ضمان به هم نقیب یعنی د دېوال مالک اداء کوي.

والإشهاد علی الحائط إلخ: د دې حاصل دادی چي په مذکوره مسئله کي ایشهاد که څه هم صرف د دېوال په هکله دی، نه د هغه د نقض (ماتي حصې) په هکله، خو بیا هم دماتي حصې په وجه دمړ سوي کس ضمان ځکه د دېوال پر مالک واجب کړی سوی دی؛ ځکه چي په ایشهاد علی الحائط کي ایشهاد علی النقض هم داخل دی. او بله خبره داده چي په ایشهاد علی الحائط سره د لاري فارغول (خالي کول) مقصود وي او څرنګه چي نقض (ماتي حصې) هم لاره نیولې ده، نو ځکه کوم ایشهاد چي پر حائط پېش سوی دی، هاغه به پر نقض هم ایشهاد وي، لهذا په دې هکله به اعتراض کول صحیح نه وي.

(۳)... درېیمه مسئله داده چي د نقيیب د دېوال راولوېدلو په وجه مثلاً خالد مې سو او پر دېوال يو منگی يا بل وزندهاره سامان هم پروت وو او هغه هم راولوېدی او دهغه په وجه بل څوک مې سو مثلاً حامد دهغه منگي د ټوټې په وجه ښوی او غوڅار سو او بالاخره مې سو، نو دا ول کس يعني د خالد ضمان خو ښکاره ده چي د دېوال پر مالک (يعني پر نقيیب) واجب دی، او دويم کس (حامد) د ضمان په هکله تفصيل دی او هغه دا چي که دغه منگی يا سامان د دېوال د مالک وي، نو د دې ضمان هم پر هغه واجبېږي، لکه د دېوال د ماتې حصې والا په مسئله کي چي پر هغه د دواړو کسانو ضمان واجب سوی دی.

او که منگی د بل چا وي، نو په دې صورت کي د دويم کس (حامد) ضمان پر دېوال والا نه لازميږي، بلکي د منگي پر مالک واجبېږي؛ ځکه منگی ليري کول او لاره خالي کول د هغه ذمه واري ده، نه د دېوال والا، لهذا اوس ګواکي تعدی د منگي والا له طرفه واقع سوې ده، نو ځکه د منگی په وجه د قتل سوي کس ضمان به هم هاغه اداء کوي. (احسن الهدايه)

د پنځو کسانو د مشترک دېوال حکم

قَالَ: وَإِذَا كَانَ الْحَائِضُ بِرَيْنٍ غَسَّيَ رَجُلًا، فرمايي: او کله چي دېوال د پنځو خلکو تر مينځ مشترک وي أَشْهَدُ عَلَى أَحَدِهِمْ [او] له هغو څخه پر يوه إَشْهَادُ سَوِي وَي قَتَلَ إِنْسَانًا بِيَا دېوال يو انسان قتل کړي صَبْنِ حُسْنِ الذِّيَّةِ نو هغه [پر چا چي إَشْهَادُ سَوِي دی] د ديت د پنځمي حصې ضمان کيږي وَيَكُونُ ذَلِكَ عَلَى عَاقِلَتِهِ او دا به د هغه پر عاقله وو [واجب] وي.

تشرېح: صورت د مسئلې: دا دی که يو دېوال د پنځو کسانو تر مينځ مشترک وي او بيا په دوی کي صرف له يوه څخه د دېوال ماتولو او سمولو مطالبه وسي او پر هغه ګواهان پېش کړل، نه پر نورو شريکانو، بيا هغه دېوال ونړيږي او يو څوک مړ کړي، نو پر کوم يوه چي إَشْهَادُ سَوِي دی (شَهِدَ عَلَيْهِ)، هغه د خمس ديت ضامن کيږي (يعني هغه به د ديت پنځمه حصه اداء کوي)؛ ځکه هغه د دېوال د پنځمي حصې مالک دی، نو ځکه دخپل ملکيت په حساب سره به پر هغه ضمان هم واجب وي. (احسن الهدايه)

په مشترک کور کي د کيندل سوي څاه حکم

وَإِنْ كَانَتْ دَاوِرَيْنِ ثَلَاثَةً نَفِي، او که يو کور د دريو کسانو تر مينځ مشترک وي فَحَقَّ أَحَدُهُمْ فِيهَا بِئْرًا بيا له دوی څخه يو په هغه کور کي څاه وکيندي وَالْحَقُّ كَانَ بِغَيْرِ رَضَا الشَّرِيكَينِ الْأُخَرَيْنِ او دا کيندل د نورو دوو شريکانو له رضا څخه بغير وي أَوْ بِنِي حَائِلًا يادېوال (پکني) جوړ کړي فَعَطِبَ

بِهٖ اِنْسَانٌ بَيَّا دَهْفَه په وجه يو انسان هلاک سي فَعَلَيْهِ ثُلُثَا الدِّيَةِ عَلَى عَاقِلَتِهِ نو پر هغه دديت دوه
 ثلثه د هغه پر عاقله وو دي [يعني اداء کوي به يې د هغه عاقله] وَهَذَا عِنْدَ اَبْنِ حَنِيفَةَ او دا [حکم] دامام
 صاحب رَحْمَهُ الله په نېز دی وَقَالَ: عَلَيْهِ نِصْفُ الدِّيَةِ عَلَى عَاقِلَتِهِ لِي الْفُضْلَيْنِ او صاحبين رَحْمَتُهُمَا
 الله فرمايي: چي پر هغه نيم ديت د هغه پر عاقله وو دی لَهُمَا: اَنَّ الثَّلَثَ يَنْصِيبُ مَنْ اَشْهَدَ عَلَيْهِ
مُعْتَبَرٌ د صاحبينو رَحْمَتُهُمَا الله دليل دادی: چي تلفيدل [هلاکېدل] د هغه کس په حصه سره معتبر
 دي پر چا چي اِشْهَادُ سَوِي دِي وَيَنْصِيبُ مَنْ لَمْ يَشْهَدْ عَلَيْهِ هَدَرٌ او د هغه کس په حصې سره
 تلفيدل هدر [او معاف] دي پر چا چي اِشْهَادُ نَه دِي سَوِي فَكَانَا يَنْصِيبُ نو دا دوه قسمونه سول
فَانْقَسَمَ لِنِصْفَيْنِ نو ضمان [دیت] به هم نيم په نيمه تقسيمېري كَمَا مَرَّتْ عَقْرُ الْأَسَدِ وَنَهَشَ الْحَيَّةُ
وَجَرَحَ الرَّجُلُ لکه خرنګه چي [مخکي] تېر سوه دزمرې د ډارلو او دمار د چيچولو او دسړي د زخمي
 کولو په هکله [چي دامستله څه مخکي د] "باب مایوجب القصاص وما لا یوجب" په آخر کي ذکر سوي ده.

اللفات: ﴿هدر﴾ د ضرب له باب ې اسم مصدر دی: ضایع، بې بدلې، هَدَرَ يَهْدِرُ هَدَرًا (الدم): وینه
 (خون) ضایع کېدل، چي بله يې نه وخيستل، معاف کېدل، ﴿عقر﴾ د ضرب د باب مصدر دی. د دې
 باب په صله کي چي درنده ذکر سي، نو معنی يې ده: ډارل، خوله اچول او څيرل، ﴿نهش﴾ د فتح د
 باب مصدر دی: چيچل (نېږل لگول).

تشریح: صورت د مسئلې: دادی که يو کور د دريو کسانو مشترک وي، بيا له دوی څخه يو شریک
 مثلاً نقيب د خپلو ملګرو له اجازې او رضا څخه بغير په دې کور کي شاه وکيندي يا دېوال پکښي
 جوړ کړي او بيا هغه شاه ته يو څوک ولوېږي يا د دېوال په وجه يو څوک مړ سي، نو دامام صاحب
 رَحْمَهُ الله په نېز پر نقيب (حافر او باني) د مقتول کس دديت دوه ثلثه واجبيېري چي هغه به د نقيب
 عاقله اداء کوي؛ ځکه نقيب (حافر او باني) صرف د خپلي حصې مالک دی او د خپلو ملګرو شرکتو د حصو
 مالک نه دی، نو ځواکي هغه ددوی په حق کي تعدی کړې ده، نو ځکه ددوی د حصو په هم ضامن وي.

لېکن د صاحبينو رَحْمَتُهُمَا الله مسلک دادی چي په دواړو صورتونو کي پر هغه (نقيب) نيم ديت
 واجبيېري برابره ده هغه شاه کښلی وي او که يې دېوال جوړ کړی وي او بيا د دې په وجه يو څوک مړ سوی وي.

• القول الرابع: قول أبي حنيفة رَحْمَهُ الله، انظر للتفصيل (الدر المختار ج: ٥، ص: ٢٢٤). [القول الرابع ج: ٢، ص: ٣٥٨]

د صاحبینو رَحْمَةُ اللَّهِ دلیل دا دی چي په مذکوره مسئله کي چي پر کوم چا إشهاد سوی دی. د هغه په حصي سره هلاکېدل معتبر دي او پر چا چي إشهاد نه دی پېښ سوی. د هغه د په حصي سره هلاکېدل معتبر نه دي او څرنگه چي دلته پر هغه کس إشهاد سوی دی کوم چي د شاه کښلو یا دېوال جوړولو تصرف کړی دی. نو دلته دوه فريقه سول: ① پر چا چي إشهاد سوی دی. ② او بل هغه چي د هغه په حق کي إشهاد نه دی سوی. نو ځکه د مقتول دیت به هم پر دوو حصو تقسیمېږي او پر چا چي إشهاد سوی دی پر هغه به نیم دیت واجبیږي.

د دې مثال داسي دی لکه زمري چي یو سړی زخمي کړي. بیا یو مار هم هغه سړی وچيچي او بیا یو انسان هم هغه زخمي کړي او د دې ټولو زخمونو په وجه هغه مړ سي. نو په دې صورت کي پر جراح انسان نیم دیت واجبیږي (ځکه د زمري او مار فعل له یوه جنسه شمېرل سوی دي [لکه مخکي چي ذکر سو]. نو یو فعل دوی سو. او یو فعل دانسان سو. نو ځکه دیت پر دوو حصو تقسیمېږي او پر جراح انسان نیم دیت واجبیږي). نو همدغسې په مذکوره مسئله کي به هم د مقتول دیت پر دوو حصو تقسیمېږي او پر هغه (حافر او باتي) به نیم دیت واجبیږي.

د امام صاحب رَحْمَةُ اللَّهِ دلیل

وَلَهُ: أَلِ الْمَوْتِ حَصْلٌ بِعِلَّةٍ وَاحِدَةٍ او د امام صاحب رَحْمَةُ اللَّهِ دلیل دا دی: چي [دلته] مرگ په یوه علت سره حاصل سوی دی وَهُوَ الثَّقُلُ الْمَقْدَرُ وَالْعَمَقُ الْمَقْدَرُ او هغه مَقْدَر [مُتَمِّين] دروند والی او مَقْدَر ژور والی دی لِأَنَّ أَصْلَ ذَلِكَ لَيْسَ بِعِلَّةٍ ځکه چي اصل ثقل او عمق علت نه دی وَهُوَ الْقَلِيلُ او هغه قلیل دی حَقٌّ يُغْتَبَرُ كُلُّ جُزْءٍ عِلَّةٌ تردې چي هر جزء به [جلا] علت شمېرل کیږي فَتَجَبَّرُ الْعِلَلُ نو څو علتونه به سره جمع سي إِذَا كَانَ كَذَلِكَ او کله چي خبره داسي ده يُضَافُ إِلَى الْعِلَّةِ الْوَاحِدَةِ نو مرگ به د یوه علت یو طرف ته منسوب کیږي ثُمَّ تُقَسَّمُ عَلَى أَرْبَابِهَا بِقَدْرِ الْعِلَلِ بیا به دا یو علت پر اصحاب علت [شریکانو] باندي د ملکیت په اندازه تقسیمول کیږي بِخِلَافِ الْجَرَاحَاتِ په خلاف د څو زخمونو فَإِنَّ كُلَّ جَرَاحَةٍ عِلَّةٌ لِنَفْسِهَا ځکه هر زخم بذات خود د تلف علت دی صَفَرْتُ أَوْ كَثُرْتُ برابره ده هغه کوچنی وي او که غټ وي عَلَى مَا عَرِفَ لکه څرنگه چي دا

پېژندل سوې ده إِلَّا أَنَّ عِنْدَ الْمَرْجَاةِ أَضْيَفَ إِلَى الْكُلِّ خو د مزاحمت په وخت کي به مرگ د ټولو [زخمونو] و طرف ته منسوب کيږي لَقَدْ مِرَأَتْ لَوِيَّةَ داوولي والي دنشتوالي په وجه.

اللفات: ﴿الثقل﴾ دروند والی. دوزن زیاتوالی. ﴿مُقَدَّر﴾ د تفعیل د باب مفعول دی: اندازه کړی سوی، متمین. ﴿أَرْبَابٌ﴾ جمع د رَبِّ ده. د دې لفظ یوه معنی ده: خاوند. ﴿مزاحمة﴾ د مفاعله له بابه اسم مصلر دی. رَاحَمَ یُزَاحِمُ: یو د بل مقابل کېدل (دیو په مقابله کي بل موجود بدل). تکرار. ﴿أُولویة﴾ د الف په فتحه سره له "أُولی" څخه مشتق دی. معنی یې ده: غوره والی، افضلیت، ترجیح. او أُولویة د الفد په ضمه سره له "أُولی" څخه مشتق دی. معنی یې ده: اول والی، مخکنی والی.

تشریح: د امام صاحب رَجَعَهُ الله د دلیل حاصل دادی چي د شاه او دېوال په دواړو صورتونو کي د مقتول کس مرگ صرف په یوه علت سره واقع سوی دی یعنی د دېوال مخصوص دروندوالی کوم چي مُهَلِک (هلاکونکی) وي او د شاه مخصوص (مُهَلِک) ژور والی، او نفس ثقل او عَمَق د مرگ علت نه دي؛ ځکه هغه مقدار قلیل دی او په مقدار قیل سره مرگ نه واقع کيږي. لهذا اصل ثقل او عَمَق به د مرگ علت نه گرځول کيږي کني ډېر علتونه به سره جمع سي، نو ځکه د مرگ علت به صرف یو وي او بیا د دریو سره شریکانو د ملکیت په حساب سره به دا علت پر ټولو تقسیمول کيږي، او څرنګه چي په مخکنی مسئله کي د شریکانو شمېر (تعداد) پنځه دی او له دوی څخه مُشْهَد علیه یو دی، نو ځکه هلته پر هغه د دیت یو خمس (پنځمه حصه) واجب سوې ده، او څرنګه چي په دې مذکوره مسئله کي د شریکانو شمېر درې دی او حافر (نقیب) د خپلو دوو شریکانو په حق کي تعدی کړې ده، نو ځکه پر هغه به د دیت له مجموعې (یعني له دریو ثلثو) څخه دوه ثلثه واجبېږي.

بخلاف الجراحات إلخ: له دې ځایه د صاحبینو رَجَعَهُنَّ الله د قیاس جواب ورکول سوی دی. حاصل یې دادی چي مذکوره مسئله د جراحت پر مسئلې قیاسول صحیح نه دي؛ ځکه د جراحت په صورت کي د زمري، مار او انسان هر یوه زخم او فعل بذات خود د هلاکت یو مستقل علت دی برابره ده هغه غټ وي او که کوچنی وي، او څرنګه چي دلته یوه فعل لره هم تقدّم او اولویت حاصل نه دی، نو ځکه د زمري، مار او انسان هر یوه و طرف ته به د سري مرگ منسوب کيږي، لېکن څرنګه چي د زمري او مار فعل د ضمان موجب نه دی (او دواړه یو فعل شمېرل سوي دي)، نو ځکه موږ په دې مسئله کي مجبوراً د مقتول ضمان پر دوو حصو تقسیم کړی او پر انسان مو نیم ضمان واجب کړی. (احسن الهدایه)

بَابُ جِنَايَةِ الْبَهِيمَةِ وَالْجِنَايَةِ عَلَيْهَا

(دا) باب د چارپای د جنایت او پر هغه د جنایت کولو (په بیان کی) دی

تشریح: په دې باب کې دایانول کیږي چې که چارپای (مثلاً آس) چاته یو نقصان ورسوي، یا بل څوک چارپای ته یو نقصان ورسوي، نو ددې څه حکم دی؟

مخکي تر دې دلاري (طریق) بیان وو کوم چې له جماداتو څخه ده، او چارپای هم د عجز عن النطق او معدوم الفعل کېدلو په اعتبار د جماداتو سره ملحق دی، نو ځکه هغه یې له "باب مایحدثه في الطريق" څخه وروسته بیان کړی دی. (احسن الہادیۃ)

که چارپای چاته څه نقصان ورسوي نو د هغه د ضمان حکم

قَالَ [امام محمد رَحِمَهُ اللهُ] په جامع صغیر کې: أَفْرَمَايِي الرَّكْبُ ضَامِنٌ لَنَا أَوْ طَاتِ الدَّائِمَةُ سپور کس ضامن دی د هغه څه کوم چې چارپای تر پښو لاندې کړی وی مَا أَصَابَتْ يَدَهَا أَوْ رَجُلَهَا [برابره ده] په لاس [یعنې دمخ په پښو] سره یې کړی وی او که [دشا] په پښو سره [یعنې برابره ده] دمخ تر پښو یې لاندې کړی وی او که دشاتر پښو [لغتو] أَوْ رَأْسَهَا یا په سر باندې [یې وهلی وی] أَوْ كَدَمَتْ یا یې په خوله سره چیچلی وی أَوْ غَبَطَتْ یا یې دمخ په پښه سره وهلی وی وَكَدَا إِذَا صَدَمَتْ او همدارنگه کله چې یې دیکه کړی وی وَلَا يَفْتَنُ مَا دَفَعَتْ يَرْجُلَهَا أَوْ ذَنَبَهَا او سپور کس نه ضامن کیږي د هغه څه کوم چې چارپای [دشا] د پښې [لغتي] په ښونگري سره یا په لکۍ سره وهلی وی وَالْأَصْلُ أَنَّ الْمُرُورَ فِي طَرِيقِ الْمُسْلِمِينَ مُتَعَقِّدٌ بِشَرْطِ السَّلَامَةِ او قاعده کلیه داده چې دمسلمانانو په لاره کې تېرېدل داسې مباح [روا] دي کوم چې دسلامتۍ په شرط سره مقید دي لَأَنَّهُ يَنْصَرَفُ فِي حَقِّهِ مِنْ وَجْهِ ځکه تېرېدونکی کس من وجه [په یوه اعتبار سره] په خپل حق کې تصرف کوي وَلِي حَقٍّ غَيْرِهِ مِنْ وَجْهِ او من وجه دبل چا په حق کې تصرف کوي لِكَوْنِهِ مُشْتَرَكًا بَيْنَ كُلِّ النَّاسِ ځکه لاره دټولو خلکو تر مینځ مشترکه وي فَقُلْنَا بِالْإِهَادَةِ مَقْيِدًا بِنَا ذَكَرْنَا نو ځکه موږ [د تېرېدلو] د مباح والي

قائل سو په داسي حال کي چي دا [تېرېدل] به په هغه شي سره مقید وي کوم چي موږ ذکر کړي [يعني سلامتي. په لنډه وينا دا چي موږ په خپل ذکر سوي شرط (سلامتي) سره د هغه د اباحت قائل سو] **لِيَعْتَزِلَ الْفَقْرُ مِنَ الْجَائِبِينَ** ددې لپاره چي له دواړو طرفونو څخه مصلحت برابر [او متحقق] سي.

اللغات: ﴿راځب﴾ د سماع له باب فاعل دی: سپور. ﴿ضامن﴾ مخکنی. صیغه ده: ذمه وار، پر چا چي د يو شي ضمان (تاوان) لازم سي، ﴿أوطأت﴾ د افعال له باب د واحد مؤنث غائب ماضي صیغه ده: پايماله کول، تر پښو لاندي کول، ﴿الدابة﴾ مراد: چارپای، څاروی، ﴿کدمت﴾ د نصر او ضرب له باب د واحد مؤنث غائب ماضي صیغه ده: په خوله سره چيچل (دارل)، د آس، خړه او داسي نورو څارويو لپاره استعماليري، ﴿خبطت﴾ د ضرب له باب مخکنی. صیغه ده، ددې باب په صله کي چي يو چارپای ذکر سي نو معنی يې ده: دمخ په پښه سره وهل، ﴿صدمت﴾ داهم د ضرب له باب مخکنی. صیغه ده: ددې باب يوه معنی ده: په زوره پوري وهل، دیکه ورکول، دفع کول، ﴿نطحت﴾ د فتح له باب مخکنی. صیغه ده، ددې باب په صله کي چي يو چارپای ذکر سي، نو معنی يې ده: لغته غورځول او په ښونگري سره وهل، د ښونگري په طرف سره وهل، ﴿ذکب﴾ (فتح النون): لکی.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی که يو څوک مثلاً پر خپل آس يا خړه باندي سپور وي روان وي او هغه يو چا ته څه نقصان ورسوي، مثلاً دمخ تر پښو يې لاندي کړي يا د شا تر پښو (لغتو) يې لاندي کړي يا چا ته دیکه (ټپله) ورکړي يا يې په سر ووهي، نو په دې ټولو صوتونو کي سپور کس (راځب) ضامن کيږي. خو که چارپای په خپل ښونگري يا لکی سره يو څوک زخمي کړي، نو په دې صورت پر سپاره کس ضمان نه واچيږي.

والأصل إلخ: فرمايي په دې هکله قاعده کلیه داده چي لاره د عامو مسلمانانو حق ده چي په هغې کي د هر يوه لپاره تېرېدل مباح دي، خو دا اباحت مطلق نه دی بلکي د سلامتی. په شرط سره مقید دی؛ او ددغه تقييد وجه داده چي په لاره کي تېرېدونکی کس من وجه په خپل حق کي تصرف کوي ځکه هغه ته په لاره کي د تېرېدلو حق حاصل دی او من وجه هغه د نورو په حق کي تصرف کوي ځکه نورو ته هم په دې لاره کي د تېرېدلو حق سته، نو ځکه موږ د دواړو طرفونو رعايت وکړی او دامو وویل چي تېرېدل مباح خودي لېکن د سلامتی. په شرط سره مقید هم دي، ددې لپاره چي د دواړو په حق کي مصلحت او شفقت متحقق سي.

د سلامتۍ په شرط سره هغه څه مقيد دي چي له هغه څخه بچ کېدل ممکن وي

ثُمَّ إِنَّمَا يَتَقَيَّدُ بِشَرْطِ السَّلَامَةِ فِيمَا يُكِنُّ الْإِحْتِرَازُ عَنْهُ بيا تېرېدل [مروړ] د سلامتۍ په شرط سره په هغه شيانو کي مقيد دي چي له هغوی څخه ځان ساتل ممکن وي وَلَا يَتَقَيَّدُ بِهَا فِيمَا لَا يُكِنُّ الشَّرَّازُ عَنْهُ او تېرېدل د سلامتۍ په شرط سره مقيد نه دي په هغه شيانو کي چي له هغوی څخه ځان ساتل [بچ کېدل] ممکن نه وي لِإِنَّمَا فِيهِ مِنَ الْمَنَعِ عَنِ التَّصَرُّفِ وَسَدِّ بَابِهِ ځکه چي په دې [مقيد کېدل] کي له تصرف څخه منع کول او د تصرف دروازي بندول سته وَهُوَ مُقْتَضٍ ځکه چي هغه [د تصرف] دروازه خلاصه ده وَالْإِحْتِرَازُ عَنِ الْإِطَاءِ وَمَا يُضَاهِيهِ مُكِنُّ او له پايماله کولو او داسي نورو څخه ځان ساتل ممکن دي فَإِنَّهُ لَيْسَ مِنْ مَكْرُورَاتِ الشَّيْئِ سِرِّ ځکه چي هغه [د چارپای] د بېولو له ضرورياتو څخه نه دي قَيِّدْنَا بِشَرْطِ السَّلَامَةِ عَنْهُ نو ځکه موږ [د چارپای] بېول له هغه څخه د سلامتۍ په شرط سره مقيد کړه وَالنَّفْعَةُ بِالرَّجُلِ وَالذَّنْبُ لَيْسَ يُكِنُّهُ الْإِحْتِرَازُ عَنْهُ مَعَ السَّرِّ عَلَى الدَّائِمَةِ او دلغتي په ښونگري سره او په لکۍ سره وهل له هغوی څخه احتراز ممکن نه دی فَلَمْ يَتَقَيَّدْ بِهِ نو ځکه دا به په سلامتۍ سره مقيد نه وي.

اللغات: ﴿احتراز﴾ دافتعال دباب مصدر دی: بچ کېدل، ځان ساتل، ډډه کول، حفاظت او بچاؤ. ﴿تحرز﴾ دتفعّل دباب مصدر دی: داهم داحتراز په معنی سره دی، ﴿إيطاء﴾ دافعال دباب مصدر دی: پايماله کول، تر پښو لاندي کول، ﴿يضأهيه﴾ دمفاعلي دباب مضارع ده: مشابه کېدل، ورته کېدل، ﴿سّر﴾ دضرب دباب مصدر دی: تگ کول (تلل) چلېدل، روانېدل، ﴿تسيير﴾ دتفعيل دباب مصدر دی: بېول، روانول، چلول، ﴿النفعة﴾ (دشا) په ښونگري سره وهل، په لغته وهل. ﴿الرجل﴾ دچارپای دشا پښه، لغته.

تقويح: مخکي چي په لاره کي دتېرېدلو اباحت د سلامتۍ په شرط سره مقيد کړی سوی دی. دا شرط په همغه شيانو کي جاري کيږي چي له هغوی څخه احتراز او بچ کېدل ممکن وي لک تر پښو لاندي کول، په خوله سره چيچل او ديکه رر کول (ځکه له دې ټولو شيانو څخه دچارپای راورغول دراکب په وس کي دي). او له کومو شيانو څخه چي احتراز او بچ کېدل ممکن نه وي، په هغوی کي دا شرط نسته لکه دشا په پښو (لغتو) يا په لکۍ سره وهل: ځکه که موږ په غير ممکن الاحتراز شيانو کي د

سلامتی شرط ولگوو، نو د هغه په وجه به تېرېدونکي کسان په خپل حق کې تصرف (یعني په لاره کې نېرېدل) نه سي کولای او د تصرف د دروازې بندول به لازم سي، حال دا چې د تصرف (تېرېدلو) دروازه د همېشه لپاره خلاصه ده، نو ځکه په ناممکن احتراز شيانو کې به دا شرط نه جاري کېږي.

د دې په خلاف له کومو شيانو څخه چې احتراز او بېچ کېدل ممکن دي، هغوی ځکه د سلامتی په شرط سره مقید کړل سوي دي چې هغوی يعني تر پنبولاندي کول یا چيچیل یا دیکه ورکول د چارپای د بېولو او تللو د لوازماتو څخه نه دي چې له هغوی څخه بغیر دي د چارپای تلل او بېول نا ممکن وي؛ ځکه له دې شيانو څخه بغیر هم چارپای بېول کېدلای سي او عموماً همداسي کېږي، نو ځکه په دوی کې بېول (او تېرېدل) د سلامتی په شرط سره مقید کړل سوي دي. (احسن الهدایه)

به لاره کې د چارپای د لغتي غورځولو او نقصان رسولو حکم

لَا اَوْقَفُ عَلَى الطَّرِيقِ بِيَا كَه هغه [راکب] چارپای په لاره کې ودروي صَبَرَ النَّفْعَةُ اَيْضًا نو هغه د شونګري د وهلو [لغتي غورځولو] هم ضامن کېږي لَا اِنَّهُ يُكِنُّهُ الشَّخْزُ عَنْ الْاِيْقَافِ ځکه چې هغه لره احتراز [ځان ساتل] ممکن دي [په لاره کې دڅاري] له درولو څخه اِنْ لَمْ يُكِنُّهُ عَنْ النَّفْعَةِ که څه هم د شونګري له وهلو [لغتي غورځولو] څخه هغه لره احتراز ممکن نه دی فَصَارَ مُتَعَذِّرًا فِي الْاِيْقَافِ وَسُغِلَ الصَّرِيحُ بِهِ نو هغه [په لاره کې دڅاري] په درولو او دلاري په مشغولو سره تعدی کونکی سو فَيُضْمَنُهُ نو ځکه راکب به د هغه ضامن کېږي.

اللفات: ﴿اَوْقَفُ﴾ د افعال د باب ماضي ده، اَوْقَفَ يَوْقِفُ اِيْقَافًا: درول، ایسارول، ﴿النَّفْعَةُ﴾ (دشا) په شونګري سره وهل، په لغته وهل، یا په بله وینا (دشا) لغته غورځول.

تشریح: د عبارات حاصل دادی چې د تګ په حالت کې د چارپای (سپارلي) د لغتي غورځولو څخه احتراز او بېچ کېدل ممکن نه دي (یعني دراکب په وس او اختیار کې نه دي چې چارپای د تللو په حالت کې د لغتي غورځولو څخه منع کړي)، لهذا که هغه د تګ په حالت کې څوک په لغته او شونګري سره ووهي او هغه ته نقصان ورسوي، نو پر مالک (راکب) د هغه ضمان نسته، لېکن که مالک چارپای په لاره کې ودروي او بیا هغه یو څوک په لغته ووهي او هغه ته نقصان ورسوي، نو په دې صورت کې مالک د هغه ضامن کېږي؛ ځکه په لاره کې د چارپای له درولو څخه د مالک بېچ کېدل ممکن دي (او د هغه په وس کې دي) په دې توګه چې چارپای دلاري څخه گوښه ودروي، نو په لاره کې د چارپای د درولو او دلاري نیولو په وجه هغه متعدی سو، نو ځکه هغه به د چارپای د جنایت ضامن وي. (احسن الهدایه)

**که د چارپای غفلولو په وجه شکي وغيره را وغورځيږي
او چاته نقصان ورسوي نو څه حکم دی؟**

قال: وَإِنْ أَصَابَتْ بَيْدَهَا أَوْ بَرَجِلُهَا حَصَاةٌ أَوْ شَوَاةٌ فرمایي: او که چارپای دمخ په پښي یا دشا په پښې سره شکي یا تاکی راوغورځوي أَوْ أَثَارَتْ غَبَارًا أَوْ حَجَرًا صَغِيرًا یا گرز [دږه] یا کوچنی ډبره راپورته کړي فَقَفَّاعَيْنِ [انسان] او هغه دیو انسان سترگه وباسي أَوْ أَقْسَدَتْ ثَوْبَهُ یا دهغه کپړه ورخړه کړي لَمْ يَفْتَحْ نوراکب نه ضامن کیږي وَإِنْ كَانَ حَصَرًا كَبِيرًا او که لویه ډبره وي صَبَحَ نو ضامن کیږي لَأَنَّهُ لِي التَّوَجُّهُ الْأَوَّلُ لَا يَنْبَغِي الشَّخْطُ عَنْهُ ځکه په اول صورت کي احتراز له هغه څخه ممکن نه دی إِذْ سَبَّرَ الدَّوَابَّ لَا يَغْرَضُ عَنْهُ ځکه د چارپایانو تگ له دې څخه خالي نه وي وَلِي الشَّانِ مُنْكَرٌ او په دویم صورت کي احتراز ممکن دی لَأَنَّهُ يَنْفَعُكَ عَنِ السَّيْرِ عَادَةً ځکه چي دا [یعني لویه ډبره غورځول] عادتاً [دڅارویو] له تگ څخه خالي وي وَإِنَّمَا ذَلِكَ يَنْفَعُ نِيفَ الرَّأْكِبِ او دا [لویه ډبره غورځول] صرف د سپور کس د سختي کولو په وجه وي [یعني کله چي راکب چارپای ته سخت وهل او سخت حرکت ورکړي] وَالزَّيْزِدِيُّ فِيْمَا ذَكَرْنَا كَالرَّأْكِبِ او تر شا سپور کس په هغه احکامو کي کوم چي موږ ذکر کړل د سپاره کس په شېبه دی لَأَنَّ النَّفْعَ لَا يَخْتَلِفُ ځکه چي معنی [سبب] مختلف نه دی.

اللغات: (الدواب) جمع د ذابه ده، مراد: چارپایان، څارویان، (ينفلك) د انفعال داب مضارع ده:

جلا کېدل، علیحده کېدل، (تعليّف) د تفعیل دباب مصدر دی: زور او سختي کول، په سختي سره نیول، (مرتدّف) ردیف، شاته سپور کس (کوم چي پر چارپای وغیره دراکب شاته ناست وي)، یا په بله وینا دویم راکب.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی چي یو سړي خپل چارپای مثلاً آس په لاره کي تېز روان کړی دی او د هغه د غفلولو په وجه شکي او کوچنی ډبري وغیره یوې او یلي خوا ته سره غورځي او بیا هغه پر یو چا ولگيږي او نقصان ور ورسوي، نو په راکب باندې ضمان نسته، که څه هم په هغه سره دینو چا سترگه ووځي، ځکه د چارپای غفلولو په وجه عموماً د اشیان غورځي او د خلکو پر بدن او کپړو باندې لگيږي، لهندا دا د غیر ممکن الاحتراز شیانو په فهرس کي داخل سول، او ښکاره خبره ده چي

که د غیر ممکن الاحتراز شي په وجه یو چاته نقصان ورسیري. نو په راکب باندي د هغه ضمان نسته. لهذا په مذکوره مسئله کي به هم په راکب باندي ضمان واجب نه وي.

ها! که لویه ډبره په هواسي او یو چاته نقصان ورسوي. نو په دې صورت کي ضمان واجبیږي؛ ځکه له دې څخه احتراز او بچ کېدل ممکن دي ځکه د چار پای (آس) د ځغلولو په وجه عموماً غټي ډبري نه غورځي بلکي راکب چي کله پر چار پای سختي وکړي او هغه بار. بار وچوځوي. نو بیا د هغه د ډبري تیزی او پښو غورځولو په وجه سنگیني ډبري هم غورځي. لهذا دلته د راکب له طرفه تعدی او زیاتوب واقع سو. نو ځکه په دې صورت کي راکب ضامن کیږي.

والمترد ف فيما ذكرنا الخ: صاحب د هدایې رَحْمَةُ اللهِ فرمایي چي پر راکب د ضمان واجبهېدلو او نه واجبهېدلو کوم صورتونه چي موږ بیان کړل. په هغوی ټولو کي ردیف یعنی د راکب شاته سپړېدونکی کس د راکب په حکم کي دی. نو که پر سپارلي (آس) دوه کسان سپاره وي. نو پر دواړو ضمان واجبیږي؛ ځکه سپارلي د دواړو په تصرف کي ده او په دې هکله راکب او ردیف دواړه متحد المعنی دي. (اشرف الهدایه احسن الهدایه)

د چار پای د خرشینو یا ټولو په وجه یو چاته د نقصان رسېدلو حکم

قَالَ [امام قدوري رحمه الله] فرمایي فَإِنْ رَأَتْ أَوْ بَالَتْ فِي الطَّرِيقِ وَهِيَ تَسْبِيْرُ او که چار پای خرشیننه وکړي یا بولي وکړي په داسي حال کي چي هغه روان وي فَقَطَبٌ بِهِ إِنْسَانٌ بیا د هغه په وجه یو انسان هلاک سي لَمْ يَضْمَنْ نو هغه [راکب] نه ضامن کیږي لِأَنَّهُ مِنْ فُرُورَاتِ السَّيْرِ ځکه چي دا [د چار پای] د تگ له ضروریاتو [لوازماتو] څخه دي فَلَا يُبَيِّنُهُ إِلَّا خَطَرًا عَنْهُ نو له هغوی څخه ځان ساتل ممکن نه دي وَكَذَا إِذَا أَوْقَعَهَا لِذَلِكَ او همدارنگه کله چي هغه د دې کار [روث یا بول کولو] لپاره چار پای درولی وي لِأَنَّ مِنَ الذَّوَابِ مَا لَا يَفْعَلُ ذَلِكَ إِلَّا بِالْإِيْقَابِ ځکه بعضي چار پایان دا کار نه کوي مگر په درولو سره وَإِنْ أَوْقَعَهَا بغيرِ ذَلِكَ او که له دې کار څخه بغیر د بل څه لپاره یې درولی وي فَقَطَبٌ إِنْسَانٌ بِرُؤْيَاهَا أَوْ بُولِهَا بیا د هغه د خرشینو یا بولو په وجه یو انسان هلاک سي ضَمِنَ نو هغه [راکب] ضامن کیږي لِأَنَّهُ مُتَعَذِّرٌ هَذَا الْإِيْقَابِ ځکه چي هغه په دغه درولو کي تعدی کونکی دی لِأَنَّهُ لَيْسَ مِنْ فُرُورَاتِ السَّيْرِ ځکه دا درول [د چار پای] د تگ له ضروریاتو څخه نه دي ثُمَّ هُوَ أَكْثَرُ فُرُورًا بِأَلْيَاثَرِ مِنَ السَّيْرِ بیا دا درول د لارویانو لپاره [د چار پای] له تگ څخه زیات مضر دي لِأَنَّهُ

أَذْوَ مِنْهُ خُكَّه چي درول له تگ څخه زيات دوامداره وي فَلَا يَنْحَقُ بِهِ نو ځکه درول ايقاف به د تگ [سير] سره نه لاجقيري.

اللفات: ﴿راثت﴾ دنصر له بابه دواحد مؤنث غائب ماضي صيغه ده: خرشینه او خوشایي کول. ﴿بالت﴾ مخکنۍ صيغه ده: بولي (متيازي) کول. ﴿تسير﴾ دضربه له بابه مخکنۍ صيغه ده: تگ کول، چلېدل، روانېدل، ﴿أدوم﴾ داسم تفضيل صيغه ده: زيات دوام والا، دوامداره، زيات پاتېدونکی.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی که په لاره کي چارپای (مثلاً آس) د تگ په حالت کي بولي يا خرشینه وکړي او د هغه په وجه يو څوک ښوی او غوڅار سي او بالاخره مړ سي. نو په دې صورت کي پر راکب ضمان نه واجبيږي؛ ځکه بولي او خرشینه کول د څارويانو د تگ له ضرورياتو څخه دي او له هغه څخه بچ کېدل ناممکن دي. او دغير ممکن الاحتراز شي په وجه ضمان نه واجبيږي.

وَكَذَا إِذَا لَمْ يَرَمَايَ كَه رَاكِب د بولو وغيره لپاره چارپای په لاره کي ودروي او بيا د هغه په وجه يو څوک مړ سي. نو په دې صورت کي هم پر راکب ضمان نه واجبيږي؛ ځکه چي دلته هم راکب د ضرورت پر بناء چارپای درولی دی؛ ځکه بعضي څارويان له درولو څخه بغير بولي او خرشینه نه کوي؛ لهندا دلته چي کوم ايقاف دی، هغه د ضرورت پر بناء دی او راکب په هغه کي متعدي نه دی، فلا يضمن.

ها! که له دې شيانو څخه بغير راکب هسي په لاره کي چارپای ودروي او هغه بولي يا خرشینه وکړي بيا د هغه په وجه يو څوک مړ سي، نو په دې صورت کي ضامن کيږي؛ ځکه چي دلته هغه په ايقاف کي متعدي دی؛ ځکه بلا وجه په لاره کي چارپای درول د سير له ضرورياتو څخه نه دي. او بل دا چي دغه درول د لارويانو لپاره د سير په نسبت زيات مضر دي؛ ځکه په لاره کي د چارپای په بولو او تللو سره د لارويانو دومره وخت نه ضايع کيږي څومره چي د هغه په درولو سره ضايع کيږي؛ ځکه چي په سير کي دومره دوام او درنگ نه وي څومره چي په وقوف کي وي چي د هغه په وجه لاره هم بندېدلای سي، نو ځکه ايقاف ته به د سير درجه نه ورکول کيږي بلکي ايقاف به مضمون او سير به غير مضمون گرځول کيږي. (احسن الهدايه. اشرف الهدايه)

سائق او قائد کله ضامن کيږي؟

وَالسَّائِقُ ضَامِنٌ لِّمَا أَصَابَتْ يَدَيْهَا أَوْ رَجُلَيْهَا او [د شالخوا] د چارپای شړونکی [اېونکی] ضامن دی د هغه څه [تاوان] کوم چي چارپای دمخ يا دشا په پښې سره رسولی وي وَالْقَائِدُ ضَامِنٌ لِّمَا أَصَابَتْ يَدَيْهَا دُونَ رَجُلَيْهَا او [دمخ لخوا] د چارپای کشونکی ضامن دی د هغه څه کوم چي چارپای دمخ په پښې سره رسولی وي. نه دشا په پښي سره وَالْمَرَادُ الثَّقَةُ او مراد [له اصابه باليد او بالرجل څخه] په ښونگري سره وهل دي قَالَ ﷺ: هَكَذَا ذِكْرُ الْقُدُورِيِّ فِي مُخْتَصَرِهِ صاحب د هدايې رَجَحَهُ الله فرمايي: چي امام قدوري رَجَحَهُ الله په خپل مختصر کي همداسي ذکر کړي دي وَإِلَيْهِ مَالُ بَعْضِ الشَّيَاطِينِ او همدې طرف ته بعضي مشايخو ميلان کړی دی وَوَجَّهَهُ أَنَّ الثَّقَةَ يَتَرَأَّى عَيْنَ السَّائِقِ او د دې وجه داده چي نفحه د سائق د سترگو مخته وي فَيُنَبِّئُكَ الْإِحْتِرَازُ عَنْهُ نو سائق لره له هغه څخه احتراز ممکن دی وَعَائِبٌ عَنْ بَعْضِ الْقَائِدِ [هېکن] د قائد له سترگو څخه [نفحه] غائب وي فَلَا يُنَبِّئُكَ الشَّخَرُ عَنْهُ نو قائد لره له هغه څخه احتراز ممکن نه دی.

الغلات: ﴿السائق﴾ دنصر له بابۀ فاعل دی: شړونکی (هښه کونکی). يعني هغه کس چي د شاله طرفه چارپای شري چي هغه بوځي. د شاله طرفه پر تګ پارونکی او پېونکی. ﴿القائد﴾ مخکنی صيغه ده: کشونکی. لارښوونکی. يعني کوم چي دمخ له طرفه چارپای کشوي چي هغه بوځي. ﴿النفقة﴾ د پښې (لغتي) په ښونگري سره وهل. يا په بله وينا په لغتي سره وهل. ﴿مراي﴾ د رای یري (فتح) له بابۀ مصدر ميمي دی: ليدنه. اسم ظرف: د ليدلو ځای.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی چي که څوک سائق وي يعني د شاله طرفه چارپای شري بيا دا چارپای د شالا دمخ په پښو سره چا ته نقصان ورسوي. نو سائق ضامن کيږي. ځکه چي سائق دشا له طرفه په چارپای پسې وي او د چارپای دمخ او شا دواړي پښې هغه وړني. نو د سائق لپاره د هغوی له جنایت څخه احتراز او بچ کېدل ممکن دي. د دې په خلاف که څوک قائد وي يعني دمخ لخوا چارپای کشوي. نو په دې صورت کي هغه د شاتنی پښو د جنایت نه ضامن کيږي يعني که چارپای د شالغته وغورځوي او يو څوک مریاز څمي کړي نو پر قائد د هغه ضمان (تاوان) نه لازميږي.

بلکي هغه صرف دمخکينيو پښو د جنایت ضامن کيږي؛ ځکه د چارپای شاتنی پښې د قائد له سترگو نيامي وي او هغه يې نه ويني، نو د قائد لپاره دهغوی له جنایت څخه احتراز ممکن نه دی.

والمراد النفعة إلخ: فرمايې چې دلته له "بيدها أو رجلها" څخه مراد تر پښو لاندې کول نه دي بلکي مراد يې په ښونکري وهل يا په بله وينا په لغته وهل دي؛ ځکه تر پښو لاندې کولو (پایماله کولو) په صورت کې قائد او سائق دواړه بالاتفاق د هر طرف د پښو د جنایت ضامن کيږي.

هكذا ذكر إلخ: فرمايې چې دامسئله امام قدوري رَجَبُهُ الله په خپل مختصر کې همداسې بیان کړې ده، او د بعضي مشايخو (مشايخ عراق) ميلان هم دې طرف ته دی. (احسن الهداية)

به ښونکري سوه د وهلو (لغتي غورځولو) د ضمان په هکله د مشايخو رايه

وَقَالَ أَكْثَرُ الْمَشَايِخِ أَوْ زِيَاثَرَهُ مَشَايِخُو وَيْلِي دِي إِنَّ السَّائِقَ لَا يَقْسِنُ النَّفْعَةَ أَيْضًا چي سائق د نفحه نه ضامن کيږي (يعني پر سائق هم د شاتنی پښې د ښونگر وهلو (لغتي غورځولو) ضمان نه واجبيږي) وَإِنْ كَانَ يَرَاهَا ځه ځه هم هغه دا ويني إِذْنَيْسَ عَلَى رَجُلِهَا مَا يَنْفَعُهَا بِهِ ځکه د چارپای پر پښه داسې څه نسته کوم چي چارپای له [ښونگر وهلو (لغتي غورځولو)] څخه منع کړي. فَلَا يُبَكِّتُهُ الشَّخَرُ عَنْهُ نو ځکه له هغه څخه [هم] احتراز ممکن نه دی بِخِلَافِ الْكَذِبِ په خلاف په خوله سره د چيچلو [چي چارپای يو شوک وچيچي، نو ضامن کيږي] لِإِمْكَانِهِ كَبَبُهَا بِلَجَامِهَا ځکه د چارپای د قيزې په راکښولو سره له هغه څخه احتراز ممکن دی وَبِهَذَا يُنْصَحُ أَكْثَرُ الْمُسَيِّخِ او [د قدوري] اکثره نسخې په همدې سره گويادي وَهُوَ الْأَصَحُّ او همدا زياته صحيح ده وَقَالَ الشَّافِعِيُّ: يَقْسِنُونَ النَّفْعَةَ كُلَّهُمْ او امام شافعي رَجَبُهُ الله فرمايې: چي دوی ټوله د نفحه ضامن کيږي لِأَنَّهُ فَعَلَهَا مُضَاهَاً لِنَهْمِ ځکه د چارپای فعل د دوی و طرف ته منسوب دی وَالْحُجَّةُ عَلَيْهِ مَا ذَكَرْنَاؤُ او دامام شافعي رَجَبُهُ الله په خلاف حجت هغه دليل دی کوم چي موږ ذکر کړی وَقَوْلُهُ ^{الطَّلَاةُ} «الرَّجُلُ جَبَّارٌ» او د نبی ﷺ دا فرمان دی: چي پښه هلر ده وَمَعْنَاهُ النَّفْعَةُ بِالرَّجُلِ او دې معنی د پښې په ښونکري سره وهل (په لته وهل) دي وَاتَّقَالَ الْفِعْلُ بِتَخْوِيفِ الْقَتْلِ او د فعل منتقل کېدل د قتل په خوف [د مکي] ورکولو سره کيږي كَمَا فِي الْمُبْتَدَأِ لکه څرنگه چي په مکره کي دي وَلِهَذَا مَخَوِيفٌ بِالضَّرْبِ او دا په وهلو سره خوف ورکول دي.

اللغات: ﴿النفحة﴾ په شونځري سره وهل يا په بله وينا په لغته وهل (دلته په شروع کي دشالغته مراد ده)، ﴿رجل﴾ د چارپای دشا پښه، ﴿الکدر﴾ د نصر او ضرب له بابو مصدر دی: په خوله سره چيچل (دارل)، د آس، خره او داسي نورو څارويو لپاره استعمالیږي، ﴿گنج﴾ دفتح دباب مصدر دی: د چارپای قیزه (لگام) راکښول، د چارپای مخ په قیزه سره بلي خوا ته اړول، ﴿جُبَار﴾ (دجیم په ضمه سره): هدر، چي قصاص او ضمان پکښي نه وي، ضایع، معاف، ﴿تخويف﴾ دتفعیل دباب مصدر دی: خوف او دمکي ورکول، بهرول (دارول).

تشریح: صورت د مسئلې: دادی چي پر قائد او سائق د ضمان واجبهدل په هکله چي مخکي کوم حکم بیان سو، هغه د بعضي مشایخو قول دی، کنې د زیاتره مشایخو یعنی د ما وراء النهر د مشایخو قول دادی چي څرنګه پر قائد د نفحه (شاتنی شونځر وهلو) ضمان نسته، همداسي پر سائق هم نسته (یعني که څوک د مخ لخوا چارپای کښي او چارپای د شا په لغتي او شونځري سره یو څوک ووهي، نو ښکاره ده چي پر دې قائد ضمان نه واجیږي، نو همداسي پر سائق هم ضمان نه واجیږي کوم چي دشالخوا په چارپای پسې وي): ځکه سائق که څه هم د شا پښې خو ويني لېکن څرنګه چي د چارپای پښي ايله او خلاصې وي او په داسي شي سره تړل سوي نه وي چي دلغتي غورځولو څخه یې راوگرځوي، نو ځکه له هغه څخه هم تحرز او بچ کېدل ممکن نه دي، او د غیر ممکن التحرز شي ضمان پر چا نه لازمیږي برابر ده سائق وي او که قائد وي.

ها! که چارپای یو څوک وچيچي (یا په بله وينا په غابو سره یې زخمي کړي)، نو په دې صورت پر قائد او سائق دواړو ضمان واجیږي؛ ځکه له هغه څخه احتراز او بچ کېدل ممکن دي په دې توګه چي د چارپای قیزه راکښ کړل سي او مخ یې واړول سي. فرمایي چي د قدوري په زیاتره نسخو کي همدغه حکم دی او اصح هم دا قول دی چي د قائد او سائق دواړو حکم یو دی.

وقال الشافعي رحمه الله: امام شافعي رحمه الله فرمایي چي د چارپای د نفحه ضمان پر قائد او سائق ټولو باندي واجیږي؛ ځکه د چارپای د فاعل د هر یوه طرف ته منسوب او منتقل کیږي، لهذا د هغه ضمان به هم پر هر یوه واجیږي.

والحجة عليه السلام: خو د امام شافعي رحمه الله په خلاف زموږ بیان سوی دلیل حجت دی یعنی د چارپای د شا پښي د قائد له سترګو څخه نیامي وي او همدې نه ويني، لهذا له هغه څخه احتراز ممکن نه دی، نو ځکه په دې صورت کي به ضمان نه واجیږي. همدارنګه دا حدیث هم د هغه په خلاف حجت دی چي "الرَّجُلُ جُبَارٌ" یعنی که د پښې او لغتي په ذریعه څوک هلاک کړي سي نو د

هغه ضمان معاف دی، له دې څخه مراد په لغته او شونګري سره وهل دي، ځکه تر پښو لاندې کولو (پایماله کولو) په صورت کې بالاتفاق ضمان واجبېږي.

والتقال الفعل إلخ: او دامام شافعي رَحِمَهُ اللهُ داوینا دچې د چارپای فعل د دوی و طرف ته منسوب او منتقل کېږي، دا هم د اصول خلاف ده؛ ځکه فعل د تخويف کامل او د إكراه کامل په صورت کې منتقل کېږي (یا په بله وینا دچې د یو شي فعل په هغه صورت کې بل چاته منتقل کېږي کله چې هغه شی کاملاً وډارول سي او کاملاً مجبور کړل سي يعني چې د قتل خوف او دمکي ورکول سي لکه د مکړه په صورت کې چې کېږي)، او دلته إكراه کامل نسته بلکې إكراه ناقص ده؛ ځکه قائد وغيره چارپای ته د قتل دمکي نه ده ورکړې بلکې دوهلو خوف او دمکي یې ورکړې ده کوم چې إكراه ناقص ده. نو ځکه د چارپای فعل به د دوی و طرف ته نه منسوب کېږي. (احسن الهدایه. اشرف الهدایه)

د کومو شيانو چې راکب ضامن کېږي، سائق او قائد هم د هغوی ضامن کېږي

قَالَ: وَفِي الْجَامِعِ السَّغِيرِ فرمایي: او په جامع صغير کې [ذکر سوي] دي وَكُلُّ شَيْءٍ ضَمِنَهُ الرَّاکِبُ. او هر هغه شی چې سپور کس د هغه ضامن کېږي ضَمِنَهُ السَّائِقُ وَالْقَائِدُ سائق او قائد هم د هغه ضامن کېږي لِأَنَّهُمَا مُسَبَّبانَ ځکه چې دوی دواړه [د هلاکت] سبب جوړېدونکي دي بِمُبايَنةٍ تَهْمَا شَرَطَ الشَّافِعُ د تلفېدلو [هلاکت] د شرط د کولو په وجه [چې دوی دواړه د شرط هلاک ترسره کونکي دي] وَهُوَ تَقْرِيبُ الدَّائِبَةِ إِلَى مَكَانِ الْجَنَائَةِ او هغه [د هلاکت شرط] چارپای د جنایت ځای ته نژدې کول دي فَيَتَقَيَّدُ بِشَرَطِ السَّلَامَةِ فَيَمْلِكُنِ الْإِحْتِرَازُ عَنْهُ نو ځکه داب په هغه شي کې د سلامتۍ په شرط سره مقید وي چې له هغه څخه احتراز ممکن دی کَالرَّاکِبِ لکه سپور کس إِلَّا أَنْ عَلَى الرَّاکِبِ الْكَفَّارَةُ فَيَا أُوطَأَتْهُ الدَّائِبَةُ بِيَدِهَا أَوْ بِرِجْلِهَا خو پر راکب په هغه صورت کې کفاره سته چې چارپای یو څوک د مخ یا د شا په پښو سره پایماله کړي [تر پښو یې لاندې کړي] وَلَا كَفَّارَةُ عَلَيْهِمَا [لېکن] پر سائق او قائد کفاره نسته وَلَا عَلَى الرَّاکِبِ فَيَأْذَرُ الْإِطَاءَ او نه له پایماله کولو څخه ماسوا په بل صورت کې پر راکب کفاره سته لِأَنَّ الرَّاکِبَ مُبَايَنٌ فِيهِ ځکه چې راکب په دې کې مباشر دی إِنَّكَ الشَّافِعُ بِتَقْلِيدِهِ ځکه تلفېدل [هلاکېدل] د راکب د بوج په وجه دي وَتَقْلُ الدَّائِبَةُ تَبَيَّنَ لَهُ او د چارپای بوج د هغه تابع دی إِنَّكَ سَيَرُ الدَّائِبَةَ مُضَافٌ إِلَيْهِ ځکه د چارپای تلل د راکب و طرف ته منسوب دي وَهِيَ

آلَهُ لَمْ او چارپای در اکب آله ده وَهُمَا مُسَبِّانِ او قائد او سائق دواړه مسبب [د هلاکت سبب جوړېدونکي] دي لِأَنَّهُ لَا يَتَّصِلُ مِنْهُمَا إِلَى الْفَحْلِ شَيْءٌ ځکه د دوی له جانب تر محل پوري هېڅ شی متصل نه دی وَكَذَا الزَّائِبُ فِي غَيْرِ الْإِطَاءِ او همدارنه راکب [هم] له پایماله کولو څخه بغیر بل صورت کي مسبب دی وَالْكَفَّارَةُ حُكْمُ الْبِشَارَةِ او کفار په دې څخه حکم ده لَأَحْکُمُ الشَّيْءُ د سبب جوړېدلو حکم نه ده وَكَذَا يَتَعَلَّقُ بِالْإِطَاءِ فِي حَقِّ الزَّائِبِ مِنْ مَّا نَالِ الْبِزَارِ وَالْوَصِيَّةُ او همدارنگه له پایماله کولو سره متعلق کیږي دراکب په حق کي له میراث او وصیت څخه محرومېدل دُونَ السَّائِقِ وَالْقَائِدِ نه د سائق او قائد په حق کي لِأَنَّهُ يَخْتَصُّ بِالْمُبَاشَرَةِ ځکه دا [له کفارې او وصیت څخه محرومېدل] د مباشره سره خاص دي.

اللفات: «مُسَبِّب» د تفعیل دباب فاعل دی: سبب جوړېدونکی، «مُبَاشَرَتُهُ» مباشره: د مفاعلي دباب مصدر دی: کول، یو کار خپله (بذات خود) کول، «التلف» دسمع له باب مصدر دی: تلفېدل، ضایع کېدل، هلاکېدل، «تقریب» د تفعیل دباب مصدر دی: ور نژدې کول.

تشریح: په جامع صغیر کي امام محمد رَحِمَهُ اللهُ ويلي دي چي په کوم صورت کي پر راکب ضمان واجیږي، هلته پر سائق و قائد هم ضمان واجیږي (لهذا که دراکب سره مثلاً سائق هم روان وي او بیا چارپای یو شی هلاک کړي یا یو انسان هلاک کړي، نو پر راکب او سائق دواړو ضمان واجیږي او دواړه به په گډه دا ضمان اداء کوي، یوازې راکب به یې نه اداء کوي)؛ ځکه څرنگه چي راکب د هلاکت سبب دی، همداسي سائق و قائد هم د هلاکت سبب دي؛ ځکه د دوی له طرفه دا سبب موجود سوی دی چي دوی د جنایت محل ته چارپای نژدې کړی دی.

او پر مُسَبِّب هغه وخت ضمان نه واجیږي کله چي دهغه له طرفه تعدی نه وي او د تعدی په وخت کي واجیږي، اولته دهغه له طرفه تعدی سوې ده، نو ځکه دراکب په جېر پر هغه به هم ضمان واجب وي.

إِلَّا أَنْ عَلَى الزَّائِبِ الْإِلْمُ: د دې حاصل دا دی چي راکب او سائق و قائد خو په ضمان کي سره برابر دي، لېکن په بعضي احکامو کي یې فرق دی، او هغه دا چي د قتل پر مباشر کفار و واجیږي او د قتل پر مُسَبِّب نه واجیږي، لهذا که چارپای یو څوک تر پښو لاندې کړي او مړ یې کړي نو په دې صورت کي پر راکب کفار و واجیږي لېکن پر سائق یا قائد نه واجیږي؛ ځکه راکب مباشر دی او سائق یا

قائد مسبب دی: راکب ځکه مباشر دی چي دهغه د بوج په وجه مقتول مړ سوی دی او د چارپای بوج دراکب د بوج تابع دی، او سائق و قائد ځکه مباشر نه دي چي ددوی او د مقتول کس تر مینځ هېڅ ډول اتصال نه دی راغلی، نو معلومه سوه چي دوی فقط د قتل سبب دي.

وکذا الراكب إلخ: يعني له پښو لاندي کولو (ابطاء) څخه بغير په بل صورت کي چي څرنګه راکب هم مباشر نه دی بلکي مسبب دی، نو ځکه هلته پر: راکب هم کفاره نه واجبيږي (مثلاً که د چارپای د لغتي غورځولو په صورت کي يو څوک مړ سي نو دلته پر راکب هم ضمان نه واجبيږي: ځکه په دې صورت کي هغه مسبب دی او پر مسبب ضمان نه لازميږي).

والکفارة حکم إلخ: فرمايي چي کفاره د مباشرت حکم ده، نه د سبب يعني کفاره پر مباشر واجبيږي، نه پر مسبب، لهدا چيري چي راکب مباشر وي، صرف هلته کفاره پرې واجبيږي.

او د مباشر کېدلو په صورت کي راکب له ميراثه هم محروميږي او د وصيت استحقاق يې هم ختمیږي (يعني که مقتول کس د هغه لپاره يو وصيت کړی وي، نو هغه وصيت دده په حق کي نه نافذیږي): ځکه مباشر ته خو نه ميراث حاصلیږي او نه هغه د وصيت مستحق کيږي.

ددې په خلاف څوک چي مسبب وي، هغه ته ميراث هم حاصلیږي او د وصيت هم حقداره کيږي، او مخکي ذکر سوه چي قائد و سائق مسبب دي، نو ځکه دوی ته به ميراث او وصيت دواړه حاصلیږي. (احسن الهداية، اشرف الهداية)

د راکب او سائق په صورت کي ضمان پر کوم يوه لازميږي؟

وَلَوْ كَانَ رَاكِبٌ وَسَائِقٌ أَوْ كَرَّاهٌ وَسَائِقٌ لَأَيَفُسُنُ السَّائِقُ مَا أَوْطَأَتِ الدَّائِيَةُ نَوِيلَ سَوِي دِي: چي سائق نه ضمان کيږي دهغه څه کوم چي چارپای تر پښو لاندي کړي وي لِأَنَّ الرَّاكِبَ مُبَاشِرٌ فِيهِ ځکه په هغه کي راکب مباشر دی [يعني ګواکي هغه راکب تر پښو لاندي کړي دي] لَبَا ذَكَرْنَا ه د هغه دليل په وجه کوم چي موږ ذکر کړی وَالسَّائِقُ مُسَبِّبٌ او سائق سبب جوړېدونکی دی وَالْإِصَافَةُ إِلَى الْمُبَاشَرَةِ أَوَّلُ او د مباشر و طرف ته نسبت کول اولی دي وَقِيلَ: الْقَسَانُ عَلَيْهِمَا او ويل سوي دي: چي پر دوی دواړو ضمان [واجب] دی لِأَنَّ كُلَّ ذَلِكَ سَبَبُ الْقَسَانِ ځکه له دې څخه هر يو د ضمان سبب دی.

اللفات: «مباشر» د مفاعلي د باب فاعل دی: په خپله کار کونکی، بذات خود کونکی.

تشریح: صورت د مسلې: دادی که څوک پر یو چارپای مثلاً پر اوښ سپور وي او د هغه سره سائق هم وي (یعني د شالخوا بل څوک هم په پسې وي کوم چي داوښ د شړلو او پېولو کار کوي)، بیا دا اوښ یو څوک تر پښو لاندې کړي او هغه مې سي، نو په دې صورت کي د ضمان و اجېدللو په هکله دوه قوله دي: ① یو دا چي دلته صرف پر راکب ضمان واجب دی؛ ځکه مباشر هغه دی په دې توگه چي صرف د هاغه په بوج سره مقتول مړ سوی دی، نه د سائق، ② دویم قول دادی چي پر دواړو ضمان واجب دی؛ ځکه رکوب او سَوَق (یعني پر چارپای سپرېدل او چارپای د شالخوا شړل او پېول) دواړه د ضمان سبب دي یا په بله وینا دا چي راکب او سائق دواړه جنایتکاره دي، لهذا ضمان به هم پر دواړو واجب وي.

که دوه شاهسواران سره وجنګېږي او دواړه مړه سي نو د ضمان حکم

قَالَ: وَإِذَا اضْطَرَّ قَارِئَانِ فَرَمَايِي: اَوْ كَلَهُ چي دوه شهسواران [آس سواران] سره ټکر سي قَبَاتًا بیا دواړه مړ سي فَعَلَى عَاقِلَةٍ كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا وَبِئَةِ الْآخَرِ نو له دوی دواړو څخه د هریوه پر عاقله د بل ټوله دیت [واجب] دی وَقَالَ زُفَرٌ وَالشَّافِعِيُّ امام زفر او امام شافعي رَحِمَهُمَا اللَّهُ فرمایي يَجِبُ عَلَى عَاقِلَةٍ كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا نِصْفُ وَبِئَةِ الْآخَرِ چي له دوی څخه د هریوه پر عاقله د بل نیم دیت واجب دی لَنَا رَوَى ذَلِكَ عَنْ عَلِيٍّ په دې وجه چي داله حضرت علي عليه السلام څخه روایت سوي دي وَلَا رَأَى كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مَاتَ يَفْعَلُهُ وَفِعْلُ صَاحِبِهِ او ځکه چي له دوی څخه هریو په خپل فعل او د خپل ملګري په فعل سره مړ سوی دی لَأَنَّهُ بِصَدِّ مَتِّهِ أَلَمَ نَفْسَهُ وَصَاحِبُهُ ځکه چي دوی هریوه په خپل ټکر سره خپل ځان او خپل ملګری [دواړه] دردولي دي فَيُهْذَرُ نَفْسُهُ وَيُعْتَبَرُ نِصْفُهُ نو د هغه نصف به هلر [او معاف] وي او نصف به یې معتبر وي كَمَا إِذَا كَانَ الْإِضْطِرَّامُ عَمْدًا لکه کله چي دا ټکر کېدل عمدًا وي أَوْ جَرَمَ كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا نَفْسَهُ وَصَاحِبَهُ جَرَاةً یا [لکه] له دوی څخه هریوه خپل ځان او خپل ملګری زخمي کړي وي أَوْ حَقَرَا عَلَى قَارِعَةِ الطَّرِيقِ بِشْرًا یا [لکه] دوی دلاري پر مینځ شاه کیندلی وي فَانْهَارَ عَلَيْهِمَا او هغه پر دواړو رانه پدلی وي يَجِبُ عَلَى كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا النِّصْفُ نو له دوی څخه پر هریوه نصف [نیم دیت] و اجېږي فَكَذَا هَذَا نو همداسي به دا هم وي [یعني همداسي به په مذکوره مسئله کي هم نیم دیت و اجېږي].

اللغات: «اصطدم» دافتعال دباب مصدر دی: ټکر کېدل. سره جنگېدل. «فارسان» تشبیه د فارس ده: پر آس سپور. شهسوار (شامسوار)، «صدمه» ټکر کېدل. «آلم» دافعال دباب ماضي ده: دردول، درد او تکلیف رسول. «یهدر» د نصر او ضرب له بابه دمضارع مجهولي صیغه ده: ضایع کېدل، بربادېدل، باطلېدل. دمه قدر: "د هغه خون ضایع سو" بدله یې چانه واخیستل. "د هغه ونه معاف ده". «قارعة الطريق» په اصل کې دلاري او سترک هغه حصې ته وایي چې زیاتره تگ پر هغه کیږي. او په لغت کې یې دوی معناوي نقل سوي دي: ① دلاري مینځ، ② دلاري لور طرف، دلاري رک سر. «انهار» دافتعال دباب ماضي ده: زا لوبدل.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی چې دوه کسان مثلاً خالد او نقیب دواړه پر آسونو سپاره دي او دری آسونه خطا یو دبل سره ټکر سول (سره وجنگېدل) او دوی دواړه مړه سول، نو زموږ په نېز حکم دادی چې دخالد عاقله به دنقیب پوره دیت اداء کوي او دنقیب عاقله به دخالد پوره دیت اداء کوي. ددې په خلاف دامام زفر او امام شافعي رَجَّهْنَا الله مسلک دادی چې دخالد او نقیب پر عاقله وو نیم دیت واجبیږي، یعنې یو به دبل نیم دیت اداء کوي.

ددې حضراتو نقلی دلیل دادی چې حضرت علي عليه السلام په داسې معامله کې د دواړو پر عاقله وو نیم دیت فیصله کړې وه، کوم چې ددې خبرې څرگند دلیل دی چې په دې مسئله کې پر عاقله وو نیم دیت واجبیږي.

د دوی عقلی دلیل دادی چې دلته دهر فارس (شهسوار) په مرگ کې د هغه فعل لره هم دخل ست او د هغه دملگري فعل لره هم دخل ست؛ ځکه دهر یوه په ټکر سره چې څرنگه بل یوه ته نقصان رسېدلی دی. همداسې خپله هغه ته هم نقصان رسېدلی دی (ګواکي دهر یوه په مرگ کې دبل یوه نیم فعل لره دخل ست)، نو ځکه نیم ضمان هدر او معاف گرځي او نیم باقی پاتیږي چې هغه به دهر یوه عاقله اداء کوي.

① ددې مثال داسې دی لکه دغه ټکر چې دخطا پر ځای عمداً واقع سوی وي، نو په دې صورت کې بالاتفاق پر دوی نیم، نیم دیت واجبیږي. ② یا مثلاً که دواړو یو بل زخمی کړی وي او په دې وجه دواړه مړه سوي وي، نو دلته هم زموږ په نېز دهر یوه پر عاقله وو نیم، نیم دیت واجبیږي. ③ یا مثلاً دواړه په عامه لاره کې شاه کاږي، بیا هغه پر دوی راو لوېږي چې د هغه په وجه دواړه مړه سي، نو دلته هم پر هر یوه نیم، نیم دیت واجبیږي.

خلاصه دا چې څرنگه په دې درېو مثالو کې پر دواړو نیم، نیم دیت واجبیږي، نو همداسې په مذکوره مسئله کې به هم پر دوی نیم، نیم دیت واجبیږي. (احسن الهدایه)

د احنافو دليل

وَلَمَّا: أَنَّ الْمَوْتَ يُصَافُ إِلَى فِعْلِ صَاحِبِهِ او زموږ دليل دا دی: چي [د هريوه] مرگ د هغه د ملگري و
 فعل ته مضاف کيږي [منسوب کيږي] لَأَنَّ فِعْلَهُ فِي نَفْسِهِ مُبَاحٌ ځکه د هغه [هريوه] فعل بذات خود
 مباح [روا] دی وَهُوَ الْمَشْهُورُ فِي الطَّرِيقِ او هغه [فعل] په لاره کي تلل دي فَلَا يَصْلُحُ مُسْتَشْدًا لِلْإِصَافَةِ فِي
حَقِّ الصَّمَانِ نو دا تلل به د ضمان په حق کي د اضافت لپاره د مستند کېدلو صلاحيت نه لاري
كَالْمَاشِ إِذَا لَمْ يَعْلَمْ بِالْبَيْتِ وَوَقَعَ فِيهَا لکه تلونکی کس چي کله هغه په شاه خبر نه وي او په هغه
 کي ولوېږي لَا يُهْدَرُ شَيْءٌ مِنْ دَمِهِ نو د هغه هيڅ وينه [خون] نه باطليږي [نه معاف کيږي، بلکي په دې
 صورت کي هم پر حافر د هغه د خون ضمان او ديت واجبيږي] وَفِعْلُ صَاحِبِهِ وَإِنْ كَانَ مُبَاحًا او د هغه د ملگري
 فعل که څه هم مباح دی لِئِنْ الْفِعْلُ الْمُبَاحُ فِي غَيْرِهِ سَبَبٌ لِلصَّمَانِ لېکن مباح فعل د بل چا په حق کي
 د ضمان سبب دی كَالْمَاشِ إِذَا انْقَلَبَ عَلَى غَيْرِهِ لکه بیده کس چي کله پر بل چا را واورې وَرُوِيَ عَنْ
عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَّهُ أَوْجَبَ عَلَى كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا كُلَّ الدِّيَةِ او له حضرت علي عليه السلام څخه روايت سوی دی
 چي هغه په دوی دواړو کي پر هريوه ټوله ديت واجب کړی دی فَتَقَارَضَتْ رِوَايَتَاهُ نو د حضرت
 علي عليه السلام دواړه روايتونه متعارض سول. فَرَجَحْنَا بِنَا ذَكَرْنَا نو موږ ترجيح ورکړه د هغه دليل په
 فريمه کوم چي موږ ذکر کړی دی وَفِيمَا ذُكِرَ مِنَ الْمَسَائِلِ الْفَعْلَانِ مَحْظُورَانِ او کومي مسئلې چي [د
 امام شافعي رَحِمَهُ اللهُ له طرفه] ذکر سوي دي په هغوی کي دواړه فعلونه ممنوع دي فَوَضَّحَ الْفَرَقُ نو فرق
 څرگند سو هَذَا الدِّيَةُ ذَكَرْنَا إِذَا كَانَا حُرَيْنِ فِي الْعَبْدِ وَالْخَلِّ دا کوم څه چي موږ ذکر کړل [دا په هغه
 صورت کي دي] کله چي دوی دواړه آزادوي د عمداو خطاء په دواړو صورتونو کي.

تشرېح: د ازمود دليل دی، حاصل يې دادی چي په مذکورده مسئله کي د دواړو شهسوارانو (خالد او
 نقيب) په مرگ کي که څه هم د دوی خپل فعل لږه هم دخل سته، لېکن څرنگه چي د دوی فعل يعني
 په لاره کي تلل فی نفسه مباح او جائز دي، خو دا فعل د فاعل د خپل مرگ سبب نه گرځي، بلکي مرگ
 د بل چا د فعل و طرف ته منسوب کيږي او داسي به گڼل کيږي چي دوی دواړه يو د بل په ټکر سره مر
 سوی دی. نو ځکه پر هريوه به د بل پوره ديت واجب وي. د دې مثال داسي دی لکه يو څوک چي په
 لاره کي روان وي او دا ورته معلومه نه وي چي په لاره کي شاه دی او بيا هغه په دې شاه کي ولوېږي،

نودلته که څه هم د هغه مرگ د هغه دخپل فعل (تللو) په وجه واقع سوی دی، لېکن بیا هم پر حافر د هغه ټوله دیت واجبیږي او د هغه له دیت څخه یوه روپي هم نه ساقطیږي؛ ځکه د هغه فعل یعنی تلل (تگ) فی نفسه مباح دي او د ضمان واجبدلو په حق کي دمر کېدونکي و طرف ته نه منسوب کیږي، نو همداسي په مذکوره مسئله کي هم د دواړو شهسوارانو فعل ددوی په خپل، خپل حق کي مباح دی، لهندا ددوی مرگ به ددوی د فعل و طرف ته نه منسوب کیږي، بلکي دهر یوه مرگ به دبل د فعل و طرف ته منسوب کیږي او پر دواړو به یو دبل پوره دیت واجب وي. او دبل یوه فعل که څه هم فی نفسه مباح دي، لېکن مباح فعل دبل چا په حق کي د ضمان سبب کېدلای سي. مثلاً که یو څوک بیده وي، نو خوب خو فی نفسه مباح دي، لېکن که دا بیده کس د خوب په حالت کي پر بل چا را وټوړي او مریې کړي، نو دا مباح فعل ددې بل یوه په حق کي کوم چي مړ سوی دی د ضمان سبب دی او پر بیده کس د هغه ضمان واجبیږي، نو همداسي په مذکوره مسئله کي که څه هم دبل یوه فعل فی نفسه مباح دي، لېکن هغه دبل شهسوار په حق کي د ضمان سبب دی، نو ځکه پر هر یوه به د بل پوره دیت واجبیږي او په هغه کي به هېڅ کمي بیشي نه کیږي.

وروی عن علی علیه السلام: په دې سره دامام شافعي او امام زفر رَجَهِمَا الله د نقلي دلیل جواب ورکوي، حاصل یې دا دی چي د حضرت علي علیه السلام په روایت سره دلیل نیول صحیح نه دي؛ ځکه په مصنف ابن ابی شیبه کي له حضرت علي علیه السلام څخه په دې مسئله کي دا روایت نقل سوی دی چي هغه پر هر یوه شهسوار دبل پوره دیت واجب کړی دی، او ستاسي په بیان سوي روایت کي دنیم دیت یادونه سوې ده، نو ګواکي د حضرت علي علیه السلام په روایاتو کي تعارض راغلی، لهندا په "إذا تعارضتا تساقطا" باندې د عمل کولو پر بناء به په دې روایاتو سره دلیل نه نیول کیږي او موږ چي کوم دلیل پېش کړی دی، د هغه له رويه به پر هر فارس دبل پوره دیت واجبیږي.

وعمدا ذکر من المسائل إلخ: فرمایي امام شافعي او امام زفر رَجَهِمَا الله چي د مذکوره مسئلې په مثال کي عمداً ټکر کېدل یا عمداً زخمي کول پېش کړي او پر هغوی یې مذکوره مسئله قیاس کړې ده، دا هم صحیح نه دي؛ ځکه په مقیس یعنی په مذکوره مسئله کي خطاءً ټکر کېدل مباح فعل دی، حال دا چي مقیس علیه یعنی عمداً ټکر واقع کېدل او عمداً زخمي کول ممنوع فعل دي، او دا ښکاره خبره ده چي مباح فعل پر ممنوع فعل قیاسول په هېڅ صورت کي صحیح نه دي.

وهذا الذی ذکرناه إلخ: فرمایي مخکي چي موږ کوم دا تفصیل ذکر کړی دی چي د عمداً ټکر په صورت کي نیم دیت واجبیږي او د خطاءً ټکر په صورت کي پوره دیت واجبیږي، دا حکم په هغه

صورت کي دی کله چي دواړه شهسوران آزادوي، او که دواړه غلامان وي، نو د هغه حکم به په راروان عبارت کي ذکر سي. (احسن الهدایه)

که دوه غلامان سره ټکر سي نو څه حکم دی؟

وَلَوْ كَانَا عَبْدَيْنِ او که هغوی دواړه غلامان وي يَهْدُرُ الدَّمْرُ الْخَطَا نو په جنایت خطاء کي وینه [خون] باطلیږي [معاف کیږي] لَأَنَّ الْجَنَايَةَ تَعَلَّقَتْ بِرَقَبَتَيْهِ ځکه چي جنایت د غلام د رقبي [ذات] سره متعلق سو دَقَعَا وَفِدَاءٌ د ورکولو په اعتبار سره او فدیه اداء کولو په اعتبار سره [چي د جنایت په بدله کي به یا غلام ورکوي یا به د هغه فدیہ اداء کوي] وَقَدْ قَاتَتْ لَا إِلَى خَلْفٍ مِنْ غَيْرِ فِعْلِ التَّوَلَّى او د غلام رقبه له څه خلیفه [بدل] څخه بغیر فوت سوې ده، بغیر د مالک له فعل څخه فَهْدَرَ ضَرْوَةً نو ضرورتاً هلر [او معاف] سوه وَكَذَلِكَ الْعَمْدُ او همدارنگه په جنایت عمد کي لَأَنَّ كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا هَكَذَا بَعْدَ مَا جُنِيَ ځکه له دوی څخه هریو غلام تر جنایت وروسته هلاک سوی دی وَلَمْ يَخْلُفْ بَدَلًا او هیڅ بدل یې تر شانه دی پرې ایښی.

اللفاظ: «رَقَبَة» غاړه، ذات، «فداء» د ضرب د باب مصدر دی: فدیہ ورکول، «خلف» د دې لفظ یوه معنی ده: خلیفه، بدل، هغه شی کوم چي تر یو چا (یا دیو چا تر مړي) وروسته حاصل سي. «لم»

یخلف» د نصر له باب د جحد صیغه ده، د دې باب یوه معنی ده: تر شا پرېښوول.

تشریح: مسئله داده چي که دواړه شهسوران غلامان وي او یو بدل سره ټکر سي، نو د عمداو خطاء په دواړو صورتونو کي د دواړو وینه (خون) هلر او معاف گرځي او پر یوه هم ضمان نه و اجیږي؛ ځکه د غلام جنایت د هغه د رقبي سره متعلق کیږي نو د هغه د ضمان اداء کولو دوه صورتونه دي یا خو به دا غلام د مجنی علیه وراثتو ته ورکول کیږي، یا مالک به د دې غلام فدیہ اداء کوي، او دلته یو صورت هم ممکن نه دی. اول صورت خو ځکه ممکن نه دی چي غلام مړ سوی دی، او دویم صورت (فدیہ ورکول) ځکه ممکن نه دي چي غلام خپل تر شا هیڅ خلیفه او مال نه دي پرې ایښی. لهذا کله چي دلته دواړه صورتونه ناممکن دي، نو له هلر څخه بغیر بله چاره پاته نه سوه بلکي صرف هلر او

معافی متعین سوه، نو ځکه یې فرمایلي دي چي: يَهْدُرُ الدَّمْرُ الْخَطَا وَكَذَلِكَ الْعَمْدُ. (احسن الهدایه)

که آزاد او غلام خطاء سره ټکر سي او دواړه مړه سي نو څه حکم دی؟

وَلَوْ كَانَ أَحَدُهُمَا حُرًّا أَوْ كَلَهُ لَمْ يَمُوتْ دَوَاهُ وَخُشَعَهُ يَوْمَ آزَادَوْي وَآلَاخَرُ عَبْدًا أَوْ بَلَّ يَوْمَ غَلَامَوْي فَنِي الْخَطَا
تَجِبُ عَلَى عَاقِلَةٍ الْحَرِّ الْمُتَقُولِ قِيَمَةُ الْعَبْدِ نَوَدَ خَطَاءٍ په صورت کي د آزاد مقتول پر عاقله وو د
غلام قیمت و اجبيري فَيَأْخُذُهَا وَرَثَةُ الْمُتَقُولِ الْحَرِّ أَوْ هِنَه به د آزاد مقتول وارثان اخلي وَيَبْتَطُلُ
حَتَّى الْحَرِّ الْمُتَقُولِ فِي الذِّبَةِ فَمَا زَادَ عَلَى الْقِيَمَةِ أَوْ د آزاد مقتول حق په ديت کي له قیمت څخه په
زائد مقدار کي باطليري لَأَنَّ عَلَى أَصْلٍ أَنْ حَنِيفَةً وَمُخْتَدٍ تَجِبُ الْقِيَمَةُ عَلَى الْعَاقِلَةِ ځکه د طرفينو
رَجَحَتُهَا الله د اصل مطابق پر عاقله وو قیمت و اجبيري لَأَنَّ ضَمَانَ الْأَدَمِيِّ ځکه چي دا د انسان
ضمان دی فَقَدْ أَخْلَفَ بَدَلًا يَهْدَى الْقَدْرُ أَوْ غَلَامٍ [صرف] په همدې اندازه بدل تر شا پرې ايښی دی
فَيَأْخُذُهُ وَرَثَةُ الْحَرِّ الْمُتَقُولِ لِهَذَا هِنَه به د آزاد مقتول وارثان اخلي وَيَبْتَطُلُ مَا زَادَ عَلَيْهِ أَوْ کوم مقدار
چي له دې څخه زائد وي هِنَه باطليري لَعَدِمَ الْخَلْفَ ځکه چي خليفه [بدل] معلوم دی [يعني د
بدل د نشتوالي په وجه هِنَه زائد مقدار معلوم دی].

اللفات: ﴿الْخَلْف﴾ د تېر عبارت په لغاتو کي د دې وضاحت وسو.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی چي زید مثلاً غلام دی او نقيب آزاد دی او دواړه پر آسونو سپاره
دي او بیا دوی دواړه خطاء سره ټکر سول او دواړه مړه سول. نو په دې صورت کي د آزاد مقتول (خالد)
پر عاقله وو د غلام مقتول (زید) ټوله قیمت و اجبيري او دا قیمت به د آزاد مقتول (خالد) وارثان اخلي
(ځکه دوی د خپل مقتول [خالد] ديت له غلام څخه نه سي اخيستلای. ځکه هغه مړ سوی دی او د مرګ په وجه اوس د
دیت اداء کولو اهل نه دی. نو ځکه اوس به دوی د غلام ديت [قیمت] خپله اخلي)، او دلته که څه هم د مقتول
(خالد) ديت د آزاد والي په وجه زیات پرې بوځي، خو څرنګه چي غلام مقتول (زید) صرف د خپل
قیمت په اندازه خليفه او بدل پرې ايښی دی، لهندا د آزاد مقتول (خالد) وارثان به صرف هغه اخلي او د
دیت باقي مقدار به د خليفه او بدل د نشتوالي په وجه هلر او معاف ګرځول کيږي.

دا حکم ځکه دی چي د غلام مقتول (زید) چي کوم قیمت دی، هغه په دې حیثیت سره واجب
دی چي غلام هم انسان دی، نه په دې حیثیت سره چي غلام مال دی، او د انسان ضمان پر عاقله وو
لازميږي، نو ځکه د طرفينو رَجَحَتُهَا الله په نېز دا قیمت د آزاد (خالد) په عاقله وو باندې و اجبيري.

او که عمدا داسي صورت پېښ سي نو څه حکم دی؟

وَلِی الْعَمْدِ یَجِبُ عَلَى عَاقِلَةٍ الْخُرْجُ نِصْفُ قِیمَةِ الْعَمْدِ او د عمدا په صورت کې د آزاد مقتول پر عاقله وو د غلام نیم قیمت و اجیبري لِأَنَّ الْمَضُونَهُ هُوَ النِّصْفُ فِي الْعَمْدِ ځکه په عمد کې همدا نصف مضمون وي (یعني دلته د عمد په صورت کې د نصف ضمان لازمېږي) وَهَذَا الْقَدْرُ یَأْخُذُهُ وَلِی الْقَتْلِ او همدا مقدار به د آزاد مقتول ولي اخمي وَمَا عَلَى الْعَمْدِ فِي رَقَبَتِهِ وَهُوَ نِصْفُ وَیَةِ الْخُرْجِ او کوم (ضمان) چې پر غلام د هغه په رقبه کې (واجب) دی چې هغه د آزاد نیم دیت دی یَسْقُطُ بِمَوْتِهِ هغه د غلام په مرگ سره ساقطیږي إِلَّا قَدْرَ مَا أَخْلَفَ مِنَ الْهَدَلِ مگر د بدل په اندازه کوم چې غلام پرې ایښی دی وَهُوَ نِصْفُ الْقِیمَةِ او هغه (د غلام) نیم قیمت دی.

الغلات: «مضمون» د سمع له بابو د مفعول صیغه ده: د کوم شي چې ضمان (تاوان) لازم وي، د څه چې ضمان ورکول کیږي.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی که غلام او آزاد عمدا یو د بل سره ټکر سوي وي، نو په دې صورت کې د آزاد مقتول پر عاقله وو د غلام نیم قیمت و اجیبري؛ ځکه د عمد په صورت کې د نصف حصې ضمان لازمېږي، نو ځکه د آزاد مقتول وارثان به صرف د غلام نیم قیمت اخلي؛ ځکه همدا نیم قیمت د غلام له طرفه پرېښوول سوی بدل دی. او پر غلام چې د آزاد مقتول کوم نیم دیت دی هغه ساقطیږي؛ ځکه غلام مړ سوی دی او د مرگ په وجه هغه د دیت اداء کولو اهل نه دی پاته سوی، نو ځکه د آزاد دیت خو ساقطیږي، لېکن د غلام نیم قیمت پر خپل حال باقي پاتېږي چې هغه به د آزاد وارثانو ته ورکول کیږي. (احسن الهدایه)

که د چارپای د ښړلو (هښه کولو) په وجه د هغه زین وغیره

پر یو چا ولوېږي او مړ یې کړي نو څه حکم دی؟

قَالَ: وَمَنْ سَاقَ دَابَّةً فَرَمَائِي: او شوک چې چارپای شري فَوَقَعَ الشَّرْبُ عَلَى رَجُلٍ فَقَتَلَهُ بَيَا (د چارپای) زین پر یو چا ولوېږي او هغه قتل کړي فَزَيْنٌ نو هغه [سائق] ضامن کیږي وَكَذَا عَلَى هَذَا سَائِرُ أَدْوَاتِهِ كَالْبَحَامِ وَنَحْوِهِ او همداسې پر دغه حکم دي د چارپای ټوله سامانونه لکه قیزه او داسې نور وَكَذَا مَا يُحْتَمَلُ عَلَيْهَا او همدارنگه هغه [سلمان] کوم چې پر چارپای بارول کیږي لِأَنَّهُ مُتَعَبَّدٌ لِي

هَذَا التَّسْبِيبُ حُكْمٌ چي هغه [سائق] په دې سبب جوړېدلو کي تعدی کونکی دی لِأَنَّ التَّوَهُّمَ بِتَقْصِيرِهِ عَنْهُ حُكْمٌ [د دې شیانو] لوېدل دسائق د کوتاهۍ په وجه سوي دي وَهُوَ تَرْكُ الشَّدِّ أَوْ إِحْكَامِ فِيهِ او هغه [کوتاهي] ترل یا ټینګ ترل پرېښوول دي بِخِلَافِ الرِّدَاءِ په خلاف د خادر د شاعر لَأَنَّهُ لَا يَسُدُّ فِي الْعَادَةِ حُكْمٌ عَادَتًا خادر نه ترل کيږي وَلَئِنَّ قَاصِدَ لِحِفْظِ هَذِهِ الْأَشْيَاءِ او حُكْمٌ چي هغه [سائق] د دې شیانو د حفاظت قصد کونکی دی کُنَالِي التَّخَوُّلِ عَلَى عَاتِقِهِ لکه په هغه سامان کي چي [د حفاظت قصد کيږي] کوم چي پر خپله اوږه را اخیستل سوی وي دُونَ اللَّبَاسِ نه د جامو [يعني د جامو د حفاظت قصد نه کيږي] عَلَى مَا مَرَمَزْنَاهُ قَبْلُ لکه مخکي چي تېر سوه فَيَقْتَدِرُ بِشَرْطِ السَّلَامَةِ نو حُكْمٌ دا [مذکور شیان] به د سلامتۍ په شرط سره مقيدوي.

اللغات: ﴿ساق﴾ د ضرب د باب ماضي ده: شړل (هډه کول). يعني په چارپای د شالخوا پسې کېدل او هغه پر مخ بېول. ﴿السرج﴾ زين، حُيْن. دلر گيو او خرمني څخه جوړه سوې هغه آله چي دانسان د سپر تيا لپاره د آس وغيره په ملا باندې ايښوول کيږي، ﴿أدوات﴾ آلات. سامان. ﴿متعد﴾ د تفعل د باب فاعل دی: تعدی کونکی (له حد څخه تجاوز کونکی)، ناحقه تصرف کونکی، ﴿تسبيب﴾ د تفعیل د باب مصدر دی: سبب جوړېدل، سبب گرځېدل، ﴿تقصير﴾ مخکنۍ صیغه ده: (په يو کار يا شي کي) کوتاهي کول، کمی کول، قصور، ﴿إحكام﴾ د افعال د باب مصدر دی: محکم کول، ټينګول، يو کار په مضبوطي سره کول، ﴿عائق﴾ اوږه، پر اوږه د خادر اچولو ځای، موضع الرداء من المنكب. (معجم لغة الفقهاء).

تشریح: صورت د مسئلې: دادی که څوک يو چارپای مثلاً آس د شالخوا شري (هډه کوي) او تر شا په پسې وي، په دې دوران کي د هغه زين يا قیزه يا پر هغه بار سوی سامان پر يو چا ولوېږي او هغه مړ سي، نو په دې ټولو صورتونو کي پر سائق د مقتول کس ضمان واجبيږي؛ ځکه دلته سائق د مقتول د مرګ سبب جوړ سوی دی او هغه په دې (تسبيب) کي تعدی کونکی هم دی، ځکه د زين وغيره را لوېدل د هاغه د لا پر وایي او کوتاهۍ په وجه پېښ سوي دي چي زين وغيره يې نه دي ترلي يا يې مضبوط نه دي ترلي، حال دا چي هغه ته د دې شیانو مضبوط ترل پکار وه، لېکن هغه داسي نه دي کړي او تعدی يې کړې ده او پر مسبب متعدي ضمان واجبيږي. لهدا پر هغه به هم ضمان واجبيږي.

بخلاف الرداء إلخ: يعني که يو چا خادر پر ځان اچولی وي، بيا هغه په لاره کي ايله سي او د هغه په وجه يو څوک مړ سي، نو پر خادر والا هيڅ ضمان نه واجبيږي؛ ځکه خادر عموماً نه ترل کيږي

بلکي هسي پر ځان اچول کيږي. لهذا دهغه په لوبدلو سره لایس تعدی کونکی نه سو. نو ځکه پر هغه به ضمان هم نه واچيږي.

ولأنة قاصِدُ السخ: په مذکوره مسئله کي پر سائق د ضمان واچېدللو بل دلیل دا دی چي سائق د مذکوره شيانو (زين وغيره) د حفاظت قصد کونکی دی. لکه څرنگه چي يو چا پر خپله اوږه يا پر سر يو سامان را اخیستی وي نو هغه يې د حفاظت قصد کونکی وي. همداسي سائق هم دی. او کوم شی چي د حفاظت په غرض سره رابار کړی سوی وي. هغه د سلامتۍ په شرط سره مقید وي. او د سلامتۍ د شرط په فوتېدلو سره ضمان واچيږي. نو په دې حواله سره هم دلته پر سائق ضمان واجب کړی سوی دی. ددې په خلاف لایس د ځاندر وغيره د حفاظت قصد کونکی نه وي. لهذا دهغه کبس به نه د سلامتۍ په شرط سره مقید وي او نه به دهغه په لوبدلو سره ضمان واچيږي. (احسن الهدایه)

که د قطار اوبنان يو څوک هلاک کړي نو د ضمان حکم

قَالَ: وَمَنْ قَادَ قَطَارًا فرمايي: او څوک چي د اوبنانو قطار کشوي فَهُوَ ضَامِنٌ لِّمَا أَوْطَأَ نو هغه [قائد] ضامن دی دهغه څه کوم چي يې قطار تر پنبو لاندې کړي فَإِنْ وَطِئَ بَعِثَرًا إِنْسَانًا نو که اوبن يو انسان تر پنبو لاندې کړي فَمِنْ بِهِ الدِّبَّةُ عَلَى الْعَاقِلَةِ نو [قائد] دهغه په وجه پر خپل عاقله وو د ديت ضامن کيږي [يا په بله وينا دا چي د قائد پر عاقله وو د ديت ضمان واچيږي] لَأَنَّ الْقَائِدَ عَلَيْهِ حِفْظُ الْقَطَارِ كَالسَّائِقِ ځکه پر قائد د قطار حفاظت [او ځانړنه] ضروري ده لکه پر سائق [چي ضروري ده] وَقَدْ أَمَكَّهُ ذَلِكَ او دهغه لپاره دا حفاظت ممکن [هم] دی وَقَدْ صَارَ مُتَعَدِّيًا بِالتَّقْصِيرِ فِيهِ خو هغه [قائد] په دې حفاظت کي د کوتاهي کولو په وجه تعدی کونکی سو وَالشَّيْبُ بِوَصْفِ التَّعَدِّي سَبَبٌ لِلضَّمَانِ او سبب جوړېدل د تعدی په وصف سره د ضمان سبب دي إِلَّا أَنَّ ضَمَانَ النَّفْسِ عَلَى الْعَاقِلَةِ فِيهِ لېکن د نفس ضمان په دې [د سبب جوړېدلو په صورت کي] په عاقله وو باندي وي وَمَتَّانُ النِّمَالِ إِلَى مَالِهِ او د مال ضمان دهغه [سبب جوړېدونکي] په مال کي وي.

اللغات: ﴿الْقَطَارُ﴾ (بکر القاف) په عربي کي د اوبنانو قطار (کتار) ته وايي. يعني هغه اوبنان چي يو د بل تر شا په قطار سره روان وي (او په جديده عربي کي رېل ځای ته هم وايي). ﴿التقصير﴾ مخکي يې وضاحت وسو.

تشریح : صورت د مسئلې : دادی که یو چا د اوبښانو قطار روان کړی وي چي داسي کس ته قائد وایي، بیا په دې دوران کي یو اوبښ یو څوک هلاک کړي، نو ضمان واجبیري، یعنی که نفس هلاک کړي، نو د هغه ضمان (دیت) د قائد په عاقله ووباندې واجبیري او که دېوال هلاک کړي، نو د هغه ضمان خپله د قائد په مال کي واجبیري.

او دلته د ضمان واجبېدلو وجه داده چي پر قائد د قطار حفاظت ضروري دی او هغه یې حفاظت هم کولای سي، نو د حفاظت نه کولو په وجه هغه تعدی کونکی سو، او پر مسبب د تعدی په صورت کي ضمان واجبیري، نو ځکه پر هغه به هم ضمان واجبیري.

که د قائد سره سائق هم وي نو بر دواړو ضمان واجبیري

وَإِنْ كَانَ مَعَهُ سَائِقٌ أَوْ كَانَ سَائِقًا سَرَّهُ سَائِقٌ [هم] وَيَقَالُ لِمَنْ عَلَيْهِمَا نَوْضَمَانُ پَر دواړو [واجب] دی
 لِأَنَّ قَائِدَ الْوَاحِدِ قَائِدُ لِنَكُنْ ځکه د یوه اوبښ قائد [کښونکی] د ټولو اوبښانو قائد دی وَكَذَا سَائِقُهُ أَوْ
 همدارنگه د یوه اوبښ سائق [د ټولو اوبښانو] سائق دی لِأَيِّصَالِ الْأَرْمَةِ دمهرونو د اتصال په وجه [یعني
 د قطار د اوبښانو مهارونه ټوله یو دبل سره متصل وي] وَهَذَا إِذَا كَانَ السَّائِقُ لِي جَانِبٍ مِنَ الْإِبِلِ أَوْ أَوْ [حکم]
 هغه وخت دی کله چي سائق د اوبښانو په طرف کي [بالکل شاته] وي أَمَّا إِذَا كَانَ تَوَسَّطَهَا لِبَكْنِ
 که هغه د اوبښانو په مینځ کي وي وَأَخَذَ بِرِمَامٍ وَاجِدٍ اود یوه اوبښ مهار یې نیولی وي يَضْمَنُ مَا
 عَطَبَ بَنَاهُ وَخَلْفَهُ نو [په دې صورت کي] سائق د هغه څه ضامن کیږي کوم چي د هغه د شا والا په
 اوبښاتو سره هلاک سي وَيَضْمَنَانِ مَا تَلَفَ بَنَاهُ يَنْدِيهِ اودوی [قائد او سائق] دواړه ضامن کیږي د
 هغه څه کړه چي د سائق د منځ والا په اوبښانو سره هلاک سي لِأَنَّ الْقَائِدَ لَا يَقْدِرُ مَا خَلَفَ السَّائِقُ
 ځکه چي قائد د هغه اوبښانو قائد [کښونکی او پوښکی] نه دی کوم چي د سائق تر شا دي لِأَنَّهُمَا
 الرِّمَامِ دمهرونو د منقطع کېدلو په وجه وَالسَّائِقُ يَسْؤُقُ مَا يَكُونُ قَدَّامَهُ اوسائق د هغه اوبښانو
 سائق [شرونکی] دی کوم چي د هغه په منځ کي دي.

اللفات : الْأَرْمَةُ جمع د رِمَامَةٍ دهغه مهار او رسی چي د هغه په ذریعه چارپای کښول کیږي.

الْفَصَامُ د انفصال د باب مصدر دی، منقطع کېدل، سره شکېدل، ماتېدل.

تشریح : په مخکیني صورت کي که قُلْدُ يوازي نه وي بلکي د هغه سره سائق یعنی داسي څوک هم وي کوم د اوبښانو په قطار پسې وي او د شا لخوا اوبښان څاري، بیا اوبښ یو څوک تر پښو لاندې

کړي او هلاک یې کړي، نو په دې صورت کې په سائق او قائد دواړو باندې دمقتول ضمان واجیږي؛ ځکه د قطار والا اوښانو مهارونه یو دبل سره متصل وي نو دمخکیني اوښ قائد دټولو اوښانو قائد شمېرل کیږي، همدارنگه دشاتني اوښ سائق دټولو اوښانو سائق وي، لهذا څرنگه چې یوازې په قائد یا سائق باندې ضمان واجیږي، نو همداسې که دواړه موجود وي، نو پر دواړو به نیم نیم ضمان واجیږي.

أما إذا كان توسطها إلخ: ددې حاصل دادی چې که سائق د قطار تر شانه وي بلکې د قطار په مینځ کې یې دیوه اوښ مهار نیولی وي، نو په دې په صورت کې که د شا اوښان یو څوک قتل او هلاک کړي، نو د هغه ضمان صرف پر سائق واجیږي؛ ځکه په دې صورت کې دمهارونو اتصال ختم سوي او دا سائق دخپل شاتني اوښانو قائد دی او دمخکیني اوښانو سائق دی. لهذا هغه قائد کوم چې تر ټولو اوښانو مخکې دی (یعني قائد اول) د هغه په دې قتل کې هیڅ رول نسته. نو ځکه پر هغه به ضمان نه واجیږي. او که دمخ والا اوښان (کوم چې دسائق مخ ته دي) یو څوک هلاک کړي، نو په دې صورت کې په قائد او سائق دواړو باندې ضمان واجیږي؛ ځکه ددې اوښانو سره قائد او سائق دواړه مربوط او متصل دي، چې قائد دخپل شا والا اوښانو قائد دی او سائق کوم چې دشا لخوا په پسې دې هغه دې اوښانو سائق دی. نو ځکه دلته به پر دواړو ضمان واجیږي. (احسن الهدایه)

که د قطار د اوښانو سره څوک په پټه یو اوښ وتړي او هغه یو څوک هلاک نو دیت پر چا دی؟

قَالَ: وَإِنْ رُبَّطَ رَجُلٌ بِعِيسَرٍ إِلَى الْقَطَارِ فَرَمَايَ، أَوْ كَهَ يَوْسَرَى دَاوْشَانُو د قَطَارِ سِرِهَ يَوْ اَوْښ وَتَرِي وَالْقَائِدُ لَا يَغْلَمُ أَوْ قَائِدٌ خَبَرَ نَهَ وَي قُوطُنَ النَّزْوَطِ إِنْ سَاَنَا فَعَتَلَهُ بِيَا دَا تَرَل سَوَى اَوْښ يَوْ اَنْسَان تَر پښو لاندي کړي او هغه قتل کړي فَقَتَلَ عَائِلَةَ الْقَائِدِ الذِّبَّةُ نُو د قَائِد پَر عَاقِلَه وَوَدِيَت [وَجِب] دى لِأَنَّهُ يُمْكِنُهُ صِيَانَةُ الْقَطَارِ عَنْ رِبْطِ غَيْرِهِ ځکه قائد لره دبل چا له [اوښ] تړلو څخه د قطار حفاظت کول ممکن دي فَإِذَا تَرَكَ الصِّيَانَةَ نُو کله چې هغه حفاظت پر پښووى صَارَ مُتَعَدِّيًا نُو هغه متعمدي سُو رَلِ الشَّيْبِيبِ الذِّبَّةُ عَلَى الْعَاقِلَةِ اود سبب جوړېدلو په صورت کې دیت په عاقله وو باندې [وَجِب] وي كَتَابُ الْقَتْلِ الْخَطَا لکه په قتل خطا کې اچي دیت په عاقله وو باندې واجب وي.

اللغات: ﴿قطار﴾ څه مخکې ددې وضاحت وېو چې د اوښانو قطار ته وايي، ﴿ربط﴾ دنصر دباب ماضي ده، تړل، ﴿وطق﴾ دسمع دباب ماضي ده؛ تر پښو لاندي کول، پايماله کول، ﴿صيانة﴾ دنصر دباب مصدر دی، حفاظت کول، خوندي کول، ساتنه.

تشرېح: صورت د مسئلې: دا دی چې یو سړي مثلاً نقیب د اوبسانو قطار روان کړی وو، په دې دوران کې یو بل سړي مثلاً زبد په پټه د هغه قطار سره خپل اوبښ هم یو ځای کړی او دیو اوبښ سره یې وتړی او قائد یعنی نقیب په دې خبر نه سو، بیا د زبد اوبښ یو انسان تر پښو لاندې کړی او هغه یې قتل کړی، نو په دې صورت کې د قائد (نقیب) پر عاقله وو د مقتول انسان دیت و اجبیرې؛ ځکه پر قائد د قطار څارل او حفاظت کول ضروري وه، خو دلته له هغه څخه په دې حفاظت کې کمی او کوتاهي وسوه چې په قطار کې یې بل چا خپل اوبښ تړلی دی او دې په خبر هم نه دی، لهندا دلته هغه د مقتول انسان د مرګ داسې مسبب سو کوم چې تعدی کونکی دی او پر مسبب متعدي ضمان لازمیري، لهندا پر دې قائد (نقیب) به هم ضمان لازمیري او دا ضمان به دده عاقله اداء کوي، لکه څرنګه چې د قتل خطا په صورت کې د قاتل ضمان د هغه عاقله اداء کوي. (احسن الهدایه)

د پورتنۍ مسئلې نور وضاحت

ثُمَّ يَرْجِعُونَ بِهَا عَلَى عَاقِلَةِ الرَّابِطِ بَيَّا هُنُوًى [د قائد عاقله] به د رابط پر عاقله وو رجوع کوي لِأَنَّهُ هُوَ الَّذِي أَوْقَعَهُمْ فِي هَذِهِ الْعَهْدَةِ ځکه چې همدا رابط هغه یو دی چې د قائد عاقله یې په دې ذمه واری کې اچولي دي وَإِنَّمَا لَا يَجِبُ الضَّمَانُ عَلَيْهِمَا إِلَّا لِإِتِّدَاءِ وَكُلٌّ مِنْهُمَا مُسَبِّبٌ او له شروع څخه [ځکه] پر دوی دواړو [رابط او قائد] ضمان نه و اجبیري حال دا چې له دوی څخه هر یو مسبب دی لَئِنْ الرِّبْطُ مِنَ الْقَوْدِ بِمَنْزِلَةِ التَّسْبِيْبِ مِنَ الْمُبَاشَرَةِ ځکه ربط [تړل] د قود په مقابله کې داسې دی لکه تسبیب د مباشرت په مقابله کې [په بله وینا دا چې رابط د قائد په مقابله کې داسې دی لکه مسبب د مباشرت په مقابله کې] لِإِتِّصَالِ الثَّلَفِ بِالْقَوْدِ دُونَ الرِّبْطِ ځکه تلف [هلاکت] د قود سره متصل دي، نه د تسبیب سره قَالُوا: هَذَا إِذَا رَبَّطَ وَالْقَطَارُ لَيْسَ بِرِجُلٍ مَشَاحِجَ رَحْمَتُ اللَّهِ فَرَمَائِي: چې دا [حکم] هغه وخت دی کله چې رابط په داسې حال کې [د قطار سره اوبښ] تړلی وي چې قطار روان وي لِأَنَّهُ أَمَرَ بِالْقَوْدِ دَلَالَةً ځکه [په دې صورت کې] رابط د دلالت د قود [کښولو] حکم کونکی دی فَإِذَا أَلَمْ يَعْلَمْ بِهِ بَيَّا کله چې قائد په دې [تړلو] خبر نه دی لَا يُكْبِتُهُ الشَّكُّ مِنْ ذَلِكَ نو قائد ته له دې څخه بچ کېدل ممکن نه دي فَيَكُونُ قَرَأُ الضَّمَانِ عَلَى الرَّابِطِ نو ځکه د ضمان ثبوت به پر رابط وي أَمَّا إِذَا رَبَّطَ وَالْإِبِلُ قِيَامٌ لېکن که رابط په داسې حال کې [د قطار سره اوبښ] تړلی وي چې اوبسان ولاړ وي ثُمَّ قَادَهَا بَيَّا قائد هُنُوًى

کش [اوروان] کړي صَبَّهَ النَّقَائِدُ نو! په دې صورت کې صرف | قائد ضامن کيږي لَأَنَّهُ قَادٌ بَعِيرٌ غَيْرُهُ
بَعِيرٌ أَذْنُهُ ځکه قائد د بل چا اوښ د هغه له اجازې څخه بغير کش کړی دی لَا صَبْرًا وَلَا دَلَالَةً نه
 په صراحتاً اجازه سره او نه په دلالتاً اجازه سره فَلَا يَزِجُ بِنَا لِحَقِّهِ عَلَيْهِ نو ځکه قائد به په هغه
 ضمان سره کوم چي ده ته لاحق سوی دی پر رابط رجوع نه کوي.

اللغات: ﴿أَوْقَعَ﴾ د افعال د باب ماضي ده؛ اچول، ﴿العهد﴾ ذمه واري، ﴿الْقُودُ﴾ دنصر د باب مصدر

دی: د مخ لخوا چارپای کښول او پېول، ﴿التحفظ﴾ د تفعّل د باب مصدر دی؛ بچ کېدل، خوندي کېدل.
تشریح: په مخکنۍ مسئله کې د قائد (نقیب) پر عاقله وو دیت واجب سوی دی، اوس دلته فرمایي
 چي کله د قائد عاقله دیت اداء کړي، نو بیا به هغوی د ایت یعنی د دیت په اندازه مال درابط (زید) له
 عاقله وو څخه واپس اخلي؛ ځکه چي د همدې رابط (زید) په فعل سره د قائد پر عاقله وو دیت
 واجب سوی دی، لهدا په آخر کې به د دیت اصل تاوان درابط عاقله اداء کوي.

وإنما لا يجب إلخ: دا د یو مقدر سوال جواب دی، حاصل یې دا دی چي کله په مذکوره صورت کې زید او
 نقیب (رابط او قائد) دواړه د مقتول انسان د هلاکت سبب دي، نو له شروع څخه دي پر دواړو دیت
 واجب کړی سي، په دې کې څه راز دی چي اولاً صرف د قائد پر عاقله وو دیت واجب کړی سوی دی
 او بیا درابط پر عاقله وو چي د قائد عاقله به له هغوی څخه د ایت واپس اخلي.

د جواب حاصل دا دی چي مخکي دا خبره څو ځله تېره سوې ده چي د مسبب او مباشر د اجتماع
 په وخت کې ضمان پر مباشر واجبيږي، نه پر مسبب، اولته د قائد او رابط تر مینځ هاغه تعلق دی
 کوم چي د مسبب او مباشر تر مینځ دی، یعنی قود د مباشرت په درجه کې دی او ربط د سبب په درجه
 کې دی، نو ځکه دلته د هلاکت او تلف اتصال د قود سره دی، نه د ربط سره، لهدا کله چي قائد د مباشر
 په درجه کې دی او د هغه سره د هلاکت اتصال دی، نو ځکه اولاً به د هغه پر عاقله وو دیت واجب وي،
 خو اصل مجرم رابط دی، نو ځکه بیا به د قائد عاقله آخراً دا دیت درابط له عاقله وو څخه اخلي.

قالوا إلخ: مشایخ حضرات فرمایي چي د قائد عاقله وو ته صرف په هغه صورت کې درابط له عاقله
 وو څخه د دیت اخیستلو حق سته، کله چي قائد د خپل قطار سره راوړي او درواښتیا په حالت کې
 رابط د قطار سره خپل اوښ تړلی وي؛ ځکه په دې صورت کې رابط ځواکي دلالتاً قائد ته د حکم
 کوي چي زما اوښ هم در سره کښوه!، خو څرنګه چي قائد په دې حکم خبر نه دی چي هغه یې
 حفاظت وکړی سي، نو ځکه قائد به معذوره ګڼل کيږي او آخراً به د خالد پر عاقله وو دیت
 واجبيږي. (کامز)

أما إذا ربط الخ: لېکن که رابط په داسي حالت کي خپل اوبښ د قطار سره تړلی وي چي اوبښان ولاړ وي او تر دې وروسته قائد هغوی روان کړي او بیا د رابط اوبښ یو څوک هلاک کړي، نو په دې صورت کي د قائد پر عاقله وو ضمان واجبیږي او بیا دوی ته دا حق نسته چي دغه ذیت د رابط له عاقله وو څخه واخلي (یعني دلته آخر د رابط پر عاقله وو ذیت نه واجبیږي)؛ ځکه دلته د رابط له طرفه د اوبښ کښولو حکم نه دی سوی نه دلالت او نه صراحتاً (لکه په مخکیني صورت کي چي دلالت حکم سوی وو)، نو ځواکي قائد د هغه له اجازې او حکم څخه بغیر د هغه د اوبښ کښونکی سو لهذا قائد مجرم سو، نو ځکه د دې اوبښ د جنایت ضمان به هم د قائد پر عاقله وو واجب وي او دوی ته به د رابط په عاقله وو باندې درجوع حق نه وي. (احسن الهدایه)

که سائق حیوان ایله کړي او هغه پر یو چا حمله وکړي نو پر هغه ضمان لازم دی

قَالَ: وَمَنْ أُرْسِلَ بِهِمْ مَتَّ وَكَانَ لَهَا سَائِقًا فرمایي: او څوک چي چارپای ایله کړي او د دې د هغه شرونکي وي فَأَصَابَتْ فِي قَوْرَهَا نو هغه چارپای سمدستي حمله وکړي [یا په بله وینا سمدستي پر چا ولګیږي (یا پکښې وڅیږي)] يَفْتَنُهُ نو د دې [مُرْسِل] د هغه ضامن کیږي [یعني د هغه ضمان پرې واجبیږي] لَأَنَّ الْفِعْلَ انْتَقَلَ إِلَيْهِ بِوَاسِطَةِ السَّوْقِ ځکه [د چارپای] فعل د سَوَق [شړولو] په ذریعه د ده و طرف ته منتقل سو.

اللغات: «أُرْسِلَ» د افعال د باب ماضي ده: (چارپای، مرغه او داسي نور) ایله کول، پربښول، «بهيمة» چارپای، «أَصَابَتْ» د افعال له باب د واحد مؤنث غائب ماضي صیغه ده: رسېدل او نقصان رسول، حمله کول وغیره.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی چي زید مثلاً یو غوی شري (هڅه کوي) او د شالخوا په پسې دی. بیا هغه دا غوی ایله کړي او دایله کېدلو سره سمدستي غويي پر یو چا حمله وکړه، نو د غويي په دې حمله سره چي هر نقصان پېښ سي، د هغه ضامن زید دی (یعني د هغه ضمان [توان] به زید اداء کوي)، ځکه همدا زید د هغه سائق او بېونکی وو، نو د سَوَق په ذریعه د غويي فعل (حمله کول) د زید و طرف ته منتقل سو، لهذا ضمان به هم زید اداء کوي. (احسن الهدایه)

او که څوک مرغه ایله کړي او د شالخوا په پسې سي او هغه
پر یو جا حمله وکړي نو ضمان برې لازم نه دی

قَالَ: وَلَوْ أُرْسِلَ طَيْرًا وَسَاقَهُ فَرَمَائِي: او که څوک مرغه ایله کړي او هغه وشړي فَأَصَابَ بِلِي قَوْراً او هغه سمدستي حمله وکړي لَمْ يُقْمَنْ نو هغه [مرسل] نه ضامن کیږي وَالْفَرَقُ أَنَّ بَدَنَ الْبَهِيمَةِ يَحْتَمِلُ الشَّقَّ او [په دواړو مسئلو کې] فرق دا دی چې د چارپای بدن د سوق [شرلو] احتمال لري فَأَعْتَبَرُ سَوْقَهُ نو ځکه د هغه [سائق] سوق معتبر سو وَالطَّيْرُ لَا يَحْتَمِلُ الشَّقَّ او مرغه د سوق [شرلو] احتمال نه لري فَصَارَ وَجُودُ الشَّقِّ وَعَدَمُهُ بِمَنْزِلَةٍ نو [د مرغه په حق کې] د سوق وجود او عدم [شرلو] نه شړل په یوه درجه کې سوه.

اللفات: ﴿الشَّقَّ﴾ د ضرب د باب مصدر دی: چارپای د شالخوا شړل (هشه کول) چې ولاړ سي، د شالخوا پر تللو پارول او بېول.

تشریح: صورت د مسئلې: دا دی که څوک یو مرغه مثلاً باز ایله کړي او هغه وشړي یعنې د شالخوا په پسې سي، په دې وخت کې هغه سمدستي د یو چار پر شي حمله وکړي (مثلاً د یو چار پر ملوکو، ښکار حمله وکړي او هغه قتل کړي). نو دلته پر مرسل ضمان نه واجبیږي؛ ځکه مرغه د سوق (شرلو) احتمال نه لري او د هغه شړل او نه شړل (د شالخوا په پسې کېدل او نه کېدل) سره برابر دي، لهذا د سائق د سوق په ذریعه د مرغه فعل (حمله کول) د سائق و طرف ته نه منتقل کیږي، نو ځکه سائق به نه ضامن کیږي. د دې په خلاف چارپای (غوی) د سوق احتمال لري، لهذا د سوق په ذریعه د هغه فعل او جنایت د سائق و طرف ته منتقل کیږي، او کله چې جنایت منتقل سو، نو ښکاره ده چې سائق به ضامن کیږي. او همدا شی د مرغه او چارپای تر مینځ فارق دی. (احسن الهدایه)

او که سپی ایله کړي او د هغه لپاره سائق نه سي نو د ضمان حکم او تفصیل

وَكَذَا لَوْ أُرْسِلَ كَلْبًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ سَائِقًا او همدارنگه کله چې سپی ایله کړي او د دې د هغه سائق [شړونکی] نه وي لَمْ يُقْمَنْ نو هغه [مرسل] نه ضامن کیږي وَلَوْ أُرْسِلَ إِلَى صَيْدٍ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ سَائِقًا او که سپی په یو ښکار پسې ایله کړي او د دې د هغه سائق نه وي فَأَخَذَ الصَّيْدَ وَقَتَلَهُ بیاسپي ښکار ونیسي او هغه قتل کړي حَلَّ نو ښکار حلال دی وَوَجَّهَ الْفَرَقُ أَنَّ الْبَهِيمَةَ مُخْتَارَةٌ فِي فِعْلِهَا او وجه د فرق داده چې چارپای په خپل فعل کې مختاره وي وَلَا تَصْلُحُ نَائِبَةً عَنِ الْمُرْسِلِ او هغه د مرسل له

طرفه د نائب کېدلو صلاحيت نه لري فَلَا يُضَافُ فِعْلُهَا إِلَى غَيْرِهَا نو ځکه د هغه فعل به د بل چا طرف ته نه منسوب کيږي هَذَا هُوَ الْحَقِيقَةُ حقيقت همدا دی إِلَّا أَنَّ الْحَاجَةَ مَسَّتْ فِي الْأَصْطِيَادِ لېکن اصطياد [بنکار کولو] ته ضرورت پيدا سوې دی [يعني اصطياد ته ضرورت داعي او متحقق دی] فَأُضِيفَ إِلَى الْمُرْسَلِ نو ځکه اصطياد به د مرسل [بله کونکي] و طرف ته منسوب کيږي بِأَنَّ الْأَصْطِيَادَ مُشْرُوعٌ ځکه چې اصطياد په شرع کې مباح [روا] دی وَلَا طَرِيقَ لَهُ سِوَاهُ او له دې [إرسال کلب] څخه بغير بله طريقه نسته [يا په بله وينا دا چې له دې څخه بغير (چې د سپي فعل د مرسل و طرف ته منسوب کړی سي) بله طريقه نسته] وَلَا حَاجَةَ فِي حَقِّ ضَمَانِ الْعُدْوَانِ او د عدوان [تعدی] د ضمان په حق کې هيڅ ضرورت نسته وَرُوِيَ عَنْ أَبِي يُوسُفَ أَنَّهُ أَوْجَبَ الضَّمَانَ فِي هَذَا كُلِّهِ اخْتِيَاظًا او له امام ابو يوسف رَجَمَهُ الله څخه روايت دی چې هغه په دې ټولو صورتونو کې احتياظاً ضمان واجب کړی دی صِيَانَةُ أَمْوَالِ النَّاسِ دخلکو د مالونو د حفاظت لپاره.

الغلات: ﴿مَسَّتْ﴾ د سمع له بابه د واحد مؤنث ماضي صيغه ده: يوشې ته ضرورت پيدا کېدل، يو

شي ته محتاجه کېدل (المصباح المنير)، ﴿عدوان﴾ تجاوز، تعدی.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی که څوک مثلاً زید یو سپی ایله کړي خو د شالخوا په پسې نه سي او هغه نه شري او څاري، بیا داسې یو څوک هلاک کړي، نو ایله کونکي کس (زید) نه ضامن کیږي؛ همدارنگه که زید پر بنکار سپی (تازي) ورايله کړي، خو په هغه پسې نه سي يعني څارنه او شر نه یې نه کوي، بیا داسې بنکار ونیسي او هغه قتل کړي، نو بنکار حلال دی؛ په دې دواړو صورتونو کې فرق دادی چې سپی چارپای دی او چارپای په خپل فعل کې اختیارمن وي او دایله کونکي کس (مرسل) له طرفه د نائب کېدلو صلاحیت نه لري چې په فعل کې د هغه له طرفه نائب سي. نو ځکه د سپي فعل د بل چا (مرسل) و طرف ته نه منسوب کیږي، بلکه د هغه تر خپل ذات پوري محدود پاتیري، او کله چې خبره داسي ده نو د هغه په فعل او جنایت سره به بل څوک (مرسل) نه ضامن کیږي؛ همدا خبره د سپي په فعل کې اصل او بنیاد ده، لېکن څرنگه چې بنکار کول مباح دي او د بنکار ضرورت هم متحقق او مسلم دی او له سپي ایله کولو څخه بغير د هغه بله لاره نسته. نو ځکه د اصطياد په باب کې به له دغه اصل او حقیقت څخه انحراف کیږي او د ضرورت پر بناء به د سپي فعل د مرسل و طرف ته منسوبول کیږي، ددې لپاره چې بنکار له حرامېدو څخه بچ سي او حلال

وگرځي، او تاسي ته دا قاعده ښه ياده ده چي "الضرورة تقدر بقدرها"، لهذا چيري چي ضرورت وي يعني د ښکار په مسئله کي، هلته به دسپي فعل د مرسل و طرف ته منسوب کيږي او دسپي نيول سوي او وژل سوي ښکار به حلال وي، او چيري چي ضرورت نه وي يعني پر مرسل د ضمان واجبه دلو په صورت کي، هلته به دسپي فعل د مرسل و طرف ته نه منسوب کيږي.

وعدن ابن يوسف إلخ: فرمايي چي قاضي امام ابو يوسف رَجَهَ الله دخلگو د مالونو د حفاظت په خاطر په مذکوره ټولو صورتونو کي احتياطاً پر مرسل ضمان واجب کړي دی، برابره ده هغه سوق (شړنه او څارنه) کوي او که يې نه کوي، په هر صورت کي مرسل ضامن کيږي، همدا د امام مالک او امام شافعي رَجَهَما الله مسلک دی، وعليه الفتوى، مَرَحَ به العلامة الصدر الشهيد رَجَهَ الله. (بنايه ۱۲/ ۲۳۳)

په لاره کي د چارپای ايله کولو بيان

قَالَ ﷺ: وَذَكَرَنِي الْمَسُوطُ صَاحِبَ دَهْلِيٍّ رَجَهَ الله فرمايي: او په مبسوط کي ذکر سوي دي إِذَا أُرْسِلَ دَابَّةٌ فِي طَرِيقِ الْمُسْلِمِينَ كَلَهُ جُحُودٌ د مسلمانانو په لاره کي چارپای پرېږدي فَأَصَابَتْ فِي قَوْرَهَا او هغه سمدستي حمله وکړي فَأَلْزَمَ ضَامِنٌ نو ايله کونکی کس ضامن دی لِأَنَّهُ سَبَّحَهَا مُضَافٌ إِلَيْهِ مَا دَامَتْ تَسِيرُ عَلَى سَبَبِهَا حُكْمٌ د چارپای ټک د مرسل و طرف ته مضاف [منسوب] دی تر څو چي چارپای پر خپله طريقه [روش] باندي روان وي وَلَوْ انْقَطَعَتْ يَنْتَهَ أَوْ يُسْرَقَ او که چارپای راسته يا چپه طرف ته وگرځي انْقَطَعَ حُكْمُ الْإِرْسَالِ نو د إرسال (ايله کولو) حکم منقطع کيږي إِلَّا إِذَا لَمْ يَكُنْ لَهُ طَرِيقٌ آخَرٌ سِوَاَهُ مگر دا چي کله دهغه لپاره له دې څخه بغير بله لاره نه وي وَكَذَا إِذَا وَقَفَتْ ثُمَّ سَارَتْ او همدارنگه کله چي هغه ودرېزي بيا روان سي.

اللفات: ﴿دَابَّةٌ﴾ چارپای (مايعشى على أربع من الحيوان)، څاروی، په اصل کي هر پر ځمکه تلونکي حيوان ته وايي، ﴿سَبَّحَ﴾ (د سين او نون په فتح سره): طريقه، روش، چلند، لکه څرنگه چي ويل کيږي: اسْتَقَامَ فَلَانٌ عَلَى سَبَبٍ وَاحِدٍ: فلانکی پريوه طريقه او پريوه لاره قائم پاته سو، مَرَّ السَّهْمُ فِي سَبَبِهِ: غشي سیده ولاړی او هاخوا دې خوا ته نه سو.

تشریح: په دې عبارت کي صاحب د هلايې رَجَهَ الله د مبسوط په حواله سره يوه مسئله بيان کړې ده، حاصل يې دا دی چي که څوک د مسلمانانو په لاره کي يو حيوان (مثلاً غويي) ايله کړي، نو تر څو

چي هغه حیوان پر خپله لاره سیده روان وي او هاخوا دې خوا ته نه وگرځي. نو تر هغه وخته د حیوان ننگ او چال د مُرسِل (ایله کونکي) و طرف ته منسوب کیږي نو په دې دوران کي چي هغه هر جنایت وکړي (مثلاً څوک تر پښو لاندې کړي او زخمي یې کړي، یا یې هلاک کړي)، نو د هغه ضامن پر مُرسِل واچيږي.

ها! که هغه سیده لاره پر پردي يعني لاره پراخه وي او په سیده تللو کي هیڅ خنډ نه وي. ددې باوجود هغه حیوان (غوی) په لاره کي راسته یا چپه طرف ته وگرځي یا په لاره کي ودریږي بیا روان سي او یو جنایت وکړي (يعني یو څوک زخمي یا هلاک کړي)، نو په دې صورت کي پر مُرسِل ضامن نه واچيږي؛ ځکه راسته او چپه ته طرف ته د گرځېدلو یا درېدلو په وجه اوس د حیوان تگ او چال د مُرسِل (ایله کونکي) و طرف ته نه منسوب کیږي بلکي د اړسال (ایله کولو) حکم منقطع سو او د هغه تگ د مُرسِل و طرف ته منسوب کول متعذر سوه، نو ځکه اوس به پر مُرسِل د هغه د جنایت ضامن نه واچيږي.

او که په پورتنی صورت کي لاره تنگه وي چي بغیر له گرځېدلو راگرځېدلو څخه په هغه کي تلل ممکن نه وي، نو په دې صورت کي د حیوان تگ د مُرسِل و طرف ته منسوب کیږي، لهدا پر هغه به ضامن واچيږي. (احسن الهدایه، اشرف الهدایه)

د پورتنی مسئلې نور وضاحت

بِخِلَافِ مَا إِذَا وَقَعَتْ بَعْدَ الْإِزْسَالِ إِلَى الْأَضْيَادِ. په خلاف د هغه صورت کله چي پر ښکار له ور ایله کولو څخه وروسته چارپای [يعني سپی] ودریږي ثُمَّ سَارَتْ فَأَخَذَتْ الضَّيْدَ. بیا روان سي او ښکار ونیسي [نو اړسال نه منقطع کیږي] لِأَنَّ تِلْكَ التَّوَقُّعَ تُحَقِّقُ مَقْصُودَ الْمُرْسِلِ ځکه دا درېدل د مُرسِل مقصود ثابتوي لِأَنَّهُ لِيَتِمَّ كَيْفِيَّةُ مِنَ الضَّيْدِ ځکه دا درېدل پر ښکار د هغه د قادر کېدلو لپاره دي [يعني د دې لپاره دي چي سپی د ښکار پر نیولو قدرت او کابو پیدا کړي] وَهَذِهِ تُثَبِّتُ مَقْصُودَ الْمُرْسِلِ وَهُوَ السَّيْرُ او دغه [د چارپای (مثلاً د آس)] درېدل د مُرسِل د مقصود يعني د تللو منافي دي فَيَنْقَطِعُ حُكْمُ الْإِزْسَالِ نو د اړسال حکم به منقطع سي وَبِخِلَافِ مَا إِذَا أُرْسِلَهُ إِلَى صَيْدٍ او په خلاف د هغه صورت کله چي سپی پر ښکار ور ایله کړي فَأَصَابَ نَفْسًا أَوْ مَالًا لِيَفْزِرَهُ او هغه سمدستي یو نفس یا مال ته ورسیري [حمله پرې وکړي] لَا يَضْمَنُهُ مَنْ أُرْسِلَهُ نو [په دې صرت کي] مُرسِل د هغه نه ضامن کیږي

وَلِي الْإِزْسَالِ فِي الطَّرِيقِ يَفْضُلُهُ او په لاره کي د ايله کولو په صورت کي ضامن کيږي **لَأَنَّ شَغْلَ الطَّرِيقِ تَعَدَّى** ځکه د لاري مشغولول تعدی ده **فَيَضُنُّ مَا تَوَلَّى مِنْهُ** نو ځکه له دې شغل څخه چي کوم څه پيدا سي [پېښ سي] دهغه به ضامن کيږي **أَمَّا الْإِزْسَالُ لِلِلْاضْطِیَادِ فَمَبَاحٌ** او کوم چي د ښکار لپاره ايله کول دي نو مباح [روا] دي **وَلَا تَسْبِيبُ إِلَّا يَوْضُفُ التَّعَدَّى** او تسبیب نسته [یعني هغه تسبیب کوم چي د ضمان موجب وي] مگر د تعدی په وصف سره [یعني صرف د تعدی په وصف سره تسبیب ضمان واجبي].

اللغات: [إرسال] د افعال د باب مصدر دی: (چارپای) ايله کول، پرېښول، ﴿تُحَقِّقُ﴾ د تفعیل د باب مضارع ده: ثابتول، ﴿تَمَنَّيْتُ﴾ د تفعیل د باب مصدر دی: قادر کېدل، قدرت لرل، ﴿شَغَلَ﴾ د فتح د باب مصدر دی: مشغولول، اخته کول، ﴿تَسْبِيبُ﴾ د تفعیل د باب مصدر دی: سبب جوړېدل، سبب گرځېدل.

تشریح: په دې عبارت کي دوي مسئلې بیان سوي دي او په دواړو کي د مرسِل إرسال نه ختمیږي:

(۱)... که څوک یو حیوان مثلاً سپی (تازی) پر ښکار وریله کړي او سپی له څه تگ څخه وروسته ودرېږي بیا روان سي او بالاخره ښکار ونیسي، نو هغه ښکاره حلال دی او د سپي په درېدلو سره د مرسِل إرسال نه منقطع کیږي؛ ځکه ښکاري سپی عموماً ښکار ته د کمین نیولو لپاره څه وخت درېږي او تر کمین نیولو وروسته هغه په آساني سره ښکار نیسي چي په دې سره د مرسِل اصل مقصود حاصل سي، نو ځکه په دې صورت کي د سپي په درېدلو سره د إرسال حکم نه ختمیږي، بلکي باقي پاتیږي. لېکن په آس، اوبښ وغیره کي د مرسِل مقصود فقط سیر او تلل وي، لهذا هلته په توقف او درېدلو سره إرسال ختمیږي او د مرسِل مقصود فوتیږي.

(۲)... **بِخِلَافِ الْبَحْمِ**: دویمه مسئله داده چي که څوک پر ښکار سپی وریله کړي او دایله کېدلو سره سمدستي هغه پر یو انسان حمله وکړي او هلاک یې کړي یا د یو چا مال هلاک او ضایع کړي. نو په دې دواړو صورتونو کي پر مرسِل ضمان نه واجبیږي؛ ځکه پر ښکار سپی وریله کول مباح دي او مباح کار که چیري له تعدی څخه خالي وي، نو ضمان نه واجبي، نو ځکه په دې صورت کي به پر مرسِل ضمان واجب نه وي؛ ځکه دهغه له طرفه په دې إرسال کي هیڅ تعدی نه ده سوې.

ها! که څوک په لاره کي سپی ايله کړي او هغه یو نفس یا مال هلاک کړي، نو په دې صورت کي مرسِل ضامن کیږي؛ ځکه ښکار په لاره کي نه، بلکي په خالي میدان او متعین ځای کي ښکار کیږي، نو ځکه دلته مرسِل په خپل إرسال کي د لاري مشغولو په اعتبار سره متعدي دی او پر متعدي کس ښکاره خبره ده چي ضمان واجبیږي. (احسن الهدایه)

که ايله سوي چارپای د يو جا کښت خراب کړي نو څه حکم دی؟

قَالَ: وَلَوْ أُرْسِلَ بَهِيمَةٌ فَرَمَائِي: او څوک چي يو چارپای ايله کړي فَافْسَدَتْ زَرْعًا عَلَى قَوْمِهِ نو هغه سمدستي کښت خراب کړي فَمِنْ الْمُرْسَلِ نو ايله کونکی کس ضامن کيږي وَإِنْ مَالَتْ بَيْهَاتًا أَوْ شَيْئًا او که دا چارپای راسته يا چپه طرف ته وگرځي وَلَهُ طَرِيقٌ آخَرٌ او دهغه لپاره بله لاره [هم] وي لَا يَضْمَنُ نو نه ضامن کيږي لِبِمَا مَرَّ دهغه دليل په وجه کوم چي تېر سو وَلَوْ انْقَلَبَتِ الدَّائِبَةُ او که چارپای خپله ايله سي فَأَصَابَتْ مَالًا أَوْ آدَمِيًّا بيا هغه يو مال يا انسان ته ورسيږي [هلاک يې کړي] لَيْلًا أَوْ نَهَارًا د شپې يا دورځي لَا ضَمَانَ عَلَى صَاحِبِهَا نو [په دې صورت کي] د چارپای پر مالک ضمان نسته لِقَوْلِهِ الْعَجَمَاءُ: «جَزَمُ الْعَجَمَاءُ جُبَارًا» د نبي ﷺ د دې فرمان په وجه: د چارپای زخمي کول هلر [او معاف] دي وَقَالَ مُحَنَّدٌ: هِيَ الْمُتَقَلِّبَةُ او امام محمد رَحِمَهُ اللهُ فرمايلي دي: چي هغه [عجماء] خپله ايله کېدونکی چارپای دی [يعني په حديث کي له "عجماء" څخه مراد هغه چارپای دی کوم چي خپله ايله سي] وَلَأَنَّ الْفِعْلَ غَيْرَ مُضَايٍ إِلَيْهِ او ځکه چي فعل د مالک و طرف ته مضاف [منسوب] نه دی لِعَدَمِ مَا يُوجِبُ النِّسْبَةَ إِلَيْهِ [د مالک له طرفه:] د داسي فعل د نشتوالي په وجه کوم چي د مالک و طرف ته نسبت واجب کړي وَمِنَ الْإِسْرَالِ وَأَغْوَاتِهِ يعني [ارسال [ايله کول] او دهغه نظيره [سوق] قود او رکوب]..

اللغات: ﴿زَرَع﴾ کښت، کېتې، ﴿مَالَتْ﴾ د نصر له بابه د واحد مؤنث ماضي صيغه ده: ميلان کول، گرځېدل، ﴿انْقَلَبَتْ﴾ د انفعال له بابه د واحد مؤنث ماضي صيغه ده: خپله ايله کېدل، خوشي کېدل، په تېزه خلاصېدل او ځغستل، ﴿عَجَمَاءُ﴾ بې زبانه حيوان (ساکين)، چارپای، جمع: عجادات، ﴿جُبَارًا﴾ (د جيم په ضمه سره): هلر، چي قصاص او ضمان پکښي نه وي، ضايع، معاف.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی که څوک يو چارپای (مثلاً غويي) ايله کړي او دايله کېدلو سره سمدستي هغه د يو چا کښت خراب کړي، نو پر مُرْسَل (ايله کونکي) ضامن واجبيږي: ځکه په دې صورت کي د چارپای فعل د هغه و طرف ته منسوب کيږي، ها! که چارپای سمدستي کښت خراب نه کړي، بلکي لاره بدله کړي او راسته يا چپه و طرف ته وگرځي بيا کښت خراب کړي، نو ضمان نه

واجبيري: ځکه په دې صورت کي د چارپای فعل د مُرسل و طرف ته نه منسوب کيږي (لکه مخکي چي د دې تفصيل تېر سو).

ولو انفلتت الخ: د دې حاصل دادی چي که مالک چارپای ايله نه کړي بلکي چارپای خپله ځان ايله کړي او په دې دوران کي د يو چا نفس يا مال هلاک کړي، نو په دې صورت کي د چارپای پر مالک ضمان نه واجبيري: ځکه په حديث کي دي: جَزَاءُ الْعَجَبَاءِ جُبَارٌ، يعني د چارپای زخمي کول هدر او معاف دي، امام محمد رحمه الله فرمايي چي په دې حديث کي له "العجباء" څخه هغه چارپای مراد دی کوم چي خپله ځان ايله کړي (يعني د چاله فعل څخه بغير خپله ايله سي).

په دې هکله عقلي دليل دادی چي دلته د مالک له طرفه هيڅ داسي فعل نه دی واقع سوی چي د هغه په وجه د چارپای فعل د مالک و طرف ته منسوب سي او پر هغه ضمان واجب سي. يعني د هغه له طرفه نه ارسال او رکوب واقع سوي دي او نه سوق او قود (يا په بله وينا دا چي په دې صورت کي هغه نه مُرسل او راکب دی او نه سائق او قائد دی)، نو ځکه په دې حواله سره به هم پر مالک ضمان نه واجبيري.

که څوک د يو چا د پسه وغيره سترگه وباسي نو څه حکم دی؟

شَاءَ لِقَصَابٍ فُقِثَتْ عَيْنُهَا د يو قصاب پسه دی چي د هغه سترگه وپستل سوه فَقِثَهَا مَا نَقَصَهَا نو په دې [پسه] کي هغه مقدار [واجب] دی څومره چي په پسه کي نقصان [کمي] راغلې وي لِأَنَّ النِّقْصَودَ مِنْهَا هُوَ اللَّحْمُ ځکه له پسه څخه مقصود غوښه وي فَلَا يُفْتَبَرُ إِلَّا النِّقْصَانُ نو ځکه صرف د نقصان [کمي] اعتبار به کيږي.

اللفات: ﴿شَاءَ﴾ اسم جنس دی، پر پسه، وزگري وغيره ټولو باندې يې اطلاق کيږي (لکه مخکي چي څو ځله د دې وضاحت سوی دی)، ﴿قَصَابٍ﴾ غوښه پلورونکی، ﴿فُقِثَتْ﴾ دفتح له بابه دماضي مجهولي صيغه ده: سترگه ورباسل (سترگه ورايستل). ﴿فُقِثَتْ﴾ دفتح له بابه دواحد مؤنث غائب ماضي مجهولي

صيغه ده. د دې باب په صله کي چي عَيْن (سترگه) ذکر سي. نو معنی يې ده: سترگه باسل (ايستل).

تشریح: صورت د مسئلې: دادی که زید مثلاً د يو چا د پسه سترگه وباسي، نو په دې سره چي د پسه په قيمت کي څومره نقصان (کمي) راسي، د هغه په اندازه پر زید ضمان (تاوان) واجبيري (په لنډه وينا دا چي پر هغه ضمان نقصان واجبيري)، د ټوله پسه ضمان نه پرې واجبيري: ځکه له پسه څخه مقصود صرف غوښه وي او په سترگه باسلو سره په غوښه کي هيڅ کمي نه راځي. نو ځکه د غوښي وغيره ضمان به نه واجبيري، بلکي صرف د سترگي ضمان به واجبيري. (احسن الهدایه)

يادونه: د قصاب قيد اتفاقي دی، کنې پسه وغيره چي دهر چاوي، داغه حکم يې دی، همدارنگه غوا، اوبښ وغيره چي دهر چا وي، د ټولو هاغه حکم دی کوم چي په راروان عبارت کي ذکر سوی دی. (اشرف الهدايه)

که د غوا، اوبښ، آس وغيره سترگه وباسي نو څه حکم دی؟

وَلَيْ عَيْنٌ بَعَرَتْ الْجَرَّارَ وَجَزُورًا رُبَّمَا الْقَيْمَةِ او د قصاب د غوا په سترگه کي او د هغه په اوبښ کي د قيمت خلورمه حصه [واجب] ده وَكَذَلِكَ عَيْنُ الْحَبَّارِ وَالْبَقْلِ وَالْقَرْسِ او همدارنگه د خره، غاتري او د آس په سترگه کي وَقَالَ الشَّافِعِيُّ: فِيهِ النُّقْصَانُ أَيْضًا او امام شافعي رَجَّه الله فرمايي: چي په دې کي هم نقصان [ضمن نقصان] دی اِغْتَبَارًا بِالشَّاقَةِ په پسه باندي په قياسولو سره وَلَنَا مَا رَوَى أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَضَى فِي عَيْنِ الدَّائِيَةِ بِرُبَّمَا الْقَيْمَةِ او زموږ دليل هغه حديث دی کوم چي روايت سوی دی چي نبي ﷺ د چارپای په سترگه کي د ربع قيمت فيصله کړې ده وَهَكَذَا قَضَى عُمَرُ ﷺ او همداسي فيصله حضرت عمر ﷺ هم کړې ده وَلَأَنَّ فِيهَا مَقَاصِدَ سَوَى اللَّحْمِ او ځکه چي په دوی [غوا، اوبښ وغيره] کي له غوښي څخه بغير نور هم مقاصد سته كَالْعُجْلِ وَالرُّكُوبِ وَالزَّيْتَةِ وَالْجَبَالِ وَالْعُقَيْلِ لکه بارول، سپرېدل، ښايست او ښکلا او کار کول فَيْنَ هَذَا النُّجْهِ تُشْبِهُ الْأَدِيمَ نو په دغه اعتبار سره دوی د انسان مشابه دي وَقَدْ تُنْسَكُ لِلْأَكْلِ او کله دوی د خوراک لپاره [هم] نيول کيږي فَيْنَ هَذَا النُّجْهِ تُشْبِهُ الْمَأْكُولَاتِ نو په دغه اعتبار سره دوی د خوړل کېدونکو څارويو مشابه دي فَعَمِلْنَا بِالشَّهَدَيْنِ نوموړ پر دواړو مشابهنو عمل وکړی فَبَشِبَهُ الْأَدِيمَ فِي إِيْجَابِ الرُّبْعِ نو د انسان پر مشابعت د ربع قيمت په واجبولو کي وَبِالشَّهَادَةِ الْآخِرَةِ فِي نَقْيِ النُّصْبِ او د دې بل [ماکولاتو] پر مشابعت د نصف په نفي کولو کي وَلَأَنَّهُ إِنَّمَا يُنْكَرُ إِقَامَةُ الْعَمَلِ بِهَا بِأَرْبَعَةِ أَغْنٍ او ځکه چي په دوی [غويي، اوبښ وغيره] سره د څلورو سترگو په ذريعه کار کول ممکن دي عَيْنَاهَا وَعَيْنَا الْمُسْتَفْعِلِ د دوی د دوی خپلي سترگي او د دوی د استعمالونکي سترگي فَكَالَتْهَا ذَاتُ أَغْنٍ أَرْبَعَةٍ نو څو کي دوی څلورو سترگو والا دي فَيَجِبُ الرُّبْعُ بِقَوَاتِ إِخْدَاهَا نو د دوی يوې سترگي په فوتېدلو سره به ربع قيمت [د قيمت څلورمه حصه] واجبيږي.

اللفات: ﴿البقرة﴾ واحد "بقرة" دى کوم چي اسم جنس دى. پر مذکر او مؤنث دواړو يې اطلاق کيږي. واحد يې بَقَرَةٌ راځي. لکه څرنګه چي صاحب د معجم وايي: البقرة اسم جنس، والبقرة تفعل على الذکر والانشاء، ﴿جزار﴾ قصاب. د څارويو ذبح کونکى او پلورونکى. ﴿جوزور﴾ اوښ. په اصل کي هغه اوښ او اوښي ته وايي کوم چي د ذبح کولو قابل وي. ﴿حمل﴾ د ضرب د باب مصدر دى: شى پورته کول او وړول. بارول. ﴿جمال﴾ ښکلا. هغه صفت کوم چي په شي کي ملحوظ او نفس يې غوره ګڼي او د نفس د سرور باعث وي.

تشریح: **صورت د مسئلې:** د ادى که زید د يو چا د غوږي او غوا سترګه وباسي، ياد هغه داوښ، ياد آس وغيره سترګه وباسي، نوزموږ په نېز پر سترګه باسونکي (زید) باندي د دې هر چارپای او سپارلي رُبع قيمت يعنې د قيمت څلورمه حصه واچيږي. لېکن امام شافعي رَجَعَهُ الله پر پسه په قياس کولو سره دلته هم د نقصان ضمان واجب ګڼي هې يعنې د سترګي د باسولو په وجه چي د دې چارپای په قيمت کي څومره نقصان (کمي) ژاړسي، د هغه ضمان واچيږي، لکه د پسه په صورت کي چي د نقصان ضمان واچيږي.

زموږ دليل دادى چي نبی کریم ﷺ او عمر رضی الله عنه د دابه يعنې د چارپای (سپارلي) په سترګه کي د رُبع قيمت فيصله کړې ده، لکه څرنګه چي په طبراني کي دا حديث نقل سوی دى "أن النبی ﷺ قضی فی عين الدابة بربع قيمتها"، او په مصنف ابن أبي شيبة کي دا روايت نقل سوی دى "أن عمر رضی الله عنه كتب إلى شريح في عين الدابة بربع قيمتها إلخ". (بنايه ۲۴۶/۱۲)

ولأن فيها إلخ: د رُبع قيمت واچيدلو په هکله زموږ عقلي دليل دادى چي له دابه څخه يوازې غوښه مقصود نه وي لکه څرنګه چي له پسه وغيره څخه فقط غوښه مقصود وي، بلکي په دې څارويو کي له غوښي څخه بغير نور مقاصد هم سته، مثلاً يوي کول (څمکه اړول)، بارول راولړل، د سپر تيا ياد زينت او ښکلا لپاره کارول او داسي نور، لهندا د دې مقاصدو په اعتبار سره دابه د انسان مشابهه ده، اود ضرورت پر موقع د هغه غوښي هم خوړل کيږي، نو په دې اعتبار سره هغه د ماګولا تويعني د پسه وغيره مشابهه ده، نو ځکه موږ پر دواړو مشابهتونو عمل وکړى اود انسان د مشابهت په اعتبار کولو سره مو رُبع قيمت واجب کړى، او د ماګولا تويعني د پسه وغيره د مشابهت په اعتبار کولو سره مو نصف قيمت واجب نه کړى، ځکه نصف قيمت د انسان په سترګه کي واچيږي، او د پسه په سترګه کي نقصان (ضمان نقصان) واچيږي کوم چي په دابه کي کم معلوميزى، نو ځکه موږ له هغه

کي راکب هم تعدی کونکی دی [یعني په لاره کي د چارپای درولو په وجه راکب هم تعدی کونکی وگرځېدی].

اللغات: ﴿سار﴾ د ضرب د باب ماضي ده: تلل (روانېدل). همدارنگه ددې په صله کي چي ذابۃ ذکر سي نو د سپرېدلو معنی هم ورکوي (معجم الوسيط)، ﴿نَخَسَهَا﴾ د فتح او نصر له باب څخه د واحد مؤنث غائب ماضي صيغه ده، نَخَسَ يَنْخُسُ نَخْسًا: د چارپای (سپارلي) په اړخ یا شاتنۍ حصه کي لرگي یا داسي بل شی وهل (چيځل) ددې لپاره چي چارپای تېز او بيداره سي، چي دې ته چوڅول (چځېدل) وايي، لمسول او پارول، ﴿نفرت﴾ د ضرب او نصر له باب څخه د واحد مؤنث غائب ماضي صيغه ده: د چارپای ترهېدل (ترېدل)، پارېدل او تېښېدل، ﴿تغريم﴾ د تفعیل د باب مصدر دی: تاوان (ضمان) واجېدل، تاوان اخيستل، ضمان گرځول، ﴿واقف﴾ د ضرب د باب فاعل دی: درېدونکی، او ددې باب په صله کي چي ذابۃ یا داسي بل شی ذکر سي، نو معنی يې ده: درونکی (اوله معنی يې لازمي ده او دويمه يې متعدي معنی ده).

تفريح: **صورت د مسئلې:** دادی چي زید پر خپل چارپای (مثلاً پر آس) سپور دی او په لاره کي روان دی، په دې دوران کي یو بل چا مثلاً نقيب د چارپای پر یو نازک ځای ووېلی یا يې وچوڅوځي. نو هغه و ترهېدی او یو څوک يې تر پښو لاندې کړی یا يې په لفته ووېلی یا ورسره ټکر سو او په دې سره هغه کس هلاک سو، نو په دې صورت کي پر ناخس او ضارب یعنی پر نقيب د هغه ضمان واجيېږي، نه پر راکب (زید)؛ ځکه دلته مجرم ناخس دی، نه راکب؛ او همدا له حضرت ابن مسعود رضي الله عنه څخه هم نقل سوي دي چي هغه پر ناخس ضمان واجب کړی.

په دې هکله عقلي دليل دادی چي ناخس د چارپای په چوڅولو سره ګواکي راکب او سپارلي (آس) دواړو ته ديکه ورکړې ده، لهذا د چارپای فعل (هلاکول) به د ناخس و طرف ته منسوب کيږي او داسي به ګڼل کيږي چي ګواکي همدا ناخس هغه هلاک کړی دی، نو ځکه د هغه ضمان به هم پر همدې ناخس واجب وي.

او بله وجه دا چي ناخس په خپل فعل او سبب جوړېدلو کي متعدي دی او راکب په خپل فعل یعنی په سپرېدلو کي متعدي نه دی، لهذا د تعدی په وجه به د ضمان واجېدلو په هکله د همدې ناخس جانب لره ترجیح وي او صرف پر هغه به ضمان واجب وي.

ها! که زید خپل چارپای (آس) په لاره کي ودروي او بیا د یو چا د نخس (چوڅولو) په وجه هغه یو څوک هلاک کړي، نو په دې صورت کي پر ناخس او راکب دواړو باندي نیم، نیم ضمان

واجبېږي: ځکه په دې صورت کې راکب هم متعدي دی چي په لاره کې یې چارپای درولی دی. نو ځکه پر دواړو به ضمان واجب وي.

د پورتنۍ مسئلې نور وضاحت

قَالَ: وَإِنْ نَفَحَتِ النَّاحِسُ او که چارپای ناخس [چو خونکی] په لغته ووهي كَانَ دَمُهُ هَذَرًا نو د هغه وینه ضایع [او بلا بدله] ده لَأَنَّهُ بِمَنْزِلَةِ الْجَائِعِ عَلَى نَفْسِهِ ځکه هغه پر خپل ځان د جنایت کونکي په درجه کې دی وَإِنْ أَلْقَتِ الرَّكَابُ فَقَتَلَتْهُ او که چارپای سپور کس وغورځوي او هغه قتل کړي كَانَ دِيَّتُهُ عَلَى عَاقِلَةِ النَّاحِسِ نو د هغه دیت د ناخس [چو خونکي] پر عاقله ووځي لَأَنَّهُ مُتَعَدٍّ فِي تَسْبِيهِهِ ځکه ناخس په خپل سبب جوړېدلو کې تعدی کونکی دی وَفِيهِ الدِّيَّةُ عَلَى الْعَاقِلَةِ او په دې صورت کې دیت پر عاقله وو [واجب] وي.

اللغات: ﴿نفحت﴾ د فتح له بابه مخکې صیغه ده: لغته غورځول او په ښونکري سره وهل، د ښونکري په طرف سره وهل، ﴿ناخس﴾ د فتح او نصر له بابه د فاعل صیغه ده: چو خونکی، یعنې د چارپای د شا په حصه یا په اړخ کې یو شی جگړونکی (چی خونکی) د دې لپاره چې چارپای تېز سي، ﴿هذر﴾ د ضرب له بابه اسم مصدر دی: ضایع او بې ځایه، بې بدلې، هَذَرٌ يَهْدِرُ هَذَرًا (الدم): وینه (خون) ضایع کېدل، ځي بدله یې نه وخیستل، معاف کېدل، ﴿جاني﴾ د ضرب له بابه د فاعل صیغه ده: جنایت (جرم) کونکی، جنایتکاره.

تشریح: یعنې کوم یو چې چارپای چوځولی وي، که چارپای هغه داسې لغته ووهي چې هلاک یې کړي، نو د هغه وینه (خون) ضایع او بې بدلې ځي او پر سپور کس ضمان نه واجبېږي: ځکه ناخس د خپل فعل (چوځولو) په وجه پر خپل ځان جنایت کونکی سو. فلايضراً لنفسه.

او که د چوځولو په وجه چارپای خپل سپور کس وغورځوي او بیا هغه تر پښو لاندې کړي او قتل یې کړي، نو د ناخس پر عاقله وو دیت واجبېږي: ځکه ناخس په تعدی کولو سره د راکب د مرګ سبب جوړ سوې دی او د تعدی کونکي مسبب د جنایت دیت د هغه عاقله اداء کوي. نو ځکه په مذکوره صورت کې به هم د قتل سوي راکب دیت د تعدی کونکي ناخس عاقله ادا کوي. (احسن الهدایه)

که د چوخولو په وجه چارپای پر بوج او غورځیري یایې تر پښو لاندې کړي (حکم او تفصیل)

قَالَ وَلَوْ وَثِقَتْ بِنَحْسِهِ عَلَى رَجُلٍ فرمایي: او که دهغه (ناخس) د چوخولو په وجه چارپای پر یوسري وغورځي اَوْ وَثِقَتْهُ یایې تر پښو لاندې کړي فَقَعَلَتْهُ نو هغه قتل کړي كَانَ ذَلِكَ عَلَى النَّاحِسِ دُونَ الزَّكَابِ نو هغه (ضمان) پر چوخونکی کس دی. نه پر سپور کس لِأَبَيِّنَاهُ دهغه دلیل په وجه کوم چي موږ بیان کړی وَالْوَاقِفُ فِي مَلِكِهِ وَالَّذِي يَسِيرُ فِي ذَلِكَ سَوَاءٌ او په خپل ملکیت کي درونکی او هغه کوم چي په خپل ملکیت کي تلونکی وي سره برابر دي وَعَنْ أَبِي يُوسُفَ أَنَّهُ يَجِبُ الضَّمَانُ عَلَى النَّاحِسِ وَالزَّكَابِ نَضْفَيْنِ اوله امام ابویوسف رحمه الله شخه روایت دی چي پر ناخس او راکب نیم په نیمه ضمان. واجب دی بِأَنَّ الشَّفَقَ حَصَلَ بِثَقَلِ الزَّكَابِ وَوُطْءِ الذَّائِبَةِ ځکه تلفید (قتلېدل) د راکب په بوج او د چارپای په پایماله کولو سره واقع سوي دي وَالثَّانِي مُضَافٌ إِلَى النَّاحِسِ او دویم (پایماله کول) د ناخس و طرف ته مضاف دي فَيَجِبُ الضَّمَانُ عَلَيْهِمَا نو ځکه پر دواړو به ضمان واجب وي وَإِنْ نَحَسَهَا بِإِذْنِ الزَّكَابِ او که هغه د راکب په اجازت سره چارپای وچوخوي كَانَ ذَلِكَ بِمَنْزِلَةِ فِعْلِ الزَّكَابِ لَوْ نَحَسَهَا نو دا د راکب د فعل په درجه کي دي که راکب هغه چوخولي وای ایمني د راکب په اجازت سره چخول داسي دي لکه راکب چي یې خپله وچوخوي وَلَا ضَمَانَ عَلَيْهِ فِي نَفْعَتِهَا او د چارپای د لغتي غورځولو په صورت کي پر ناخس ضمان نسته إِذْنُهُ أَمْرُهُ بِأَيْتِلُّكُهُ ځکه راکب و ناخس ته دهغه شي حکم کړی دی چي راکب خپله دهغه ملکیت او اختیار لري إِذِ النَّحْسُ فِي مَعْنَى الشُّوقِ ځکه چوخول (د چارپای) د شړلو په معنی سره دي فَصَحَّ أَمْرُهُ بِهِ نو په هغه (چوخولو) سره د راکب حکم کول صحیح سوه وَاتَّقِلْ إِلَيْهِ لِمَعْنَى الْأَمْرِ او د حکم کولو د معنی په وجه فعل د راکب و طرف ته منتقل سو.

اللفات: ﴿وُثِقَتْ﴾ دفتح له باب د واحد مؤنث غائب ماضي صیغه ده: غورځېدل. ټوپ وهل. ﴿وُطِئَتْ﴾ دسمعه له باب مخکنی صیغه ده: پایماله کول (پامال کول). تر پښو لاندې کول. ﴿وَاقِفٌ﴾ څه مخکي ددې وضاحت وسو. ﴿ثَقُلَ﴾ بوج، دروند والی. ﴿شَوَّقٌ﴾ دضرب دباب مصدر دی: چارپای دشاخوا شړل (مشه کول) چي ولاړ سي. دشاخوا پر تللو پارول او بېول.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی که د چوخولو (لمسولو) په وجه چارپای پر یو سړي وغورځيږي یا یې تر پښو لاندې کړي او هغه قتل کړي، نو په دې دواړو صورتونو کې پر ناخس (چوخونکي) ضمان واجبيږي، نه پر راکب؛ ځکه همدا ناخس متعدي دی، نو ضمان به هم هاغه اداء کوي.

والواقف إلخ: څه مخکې دایان سوه چي که راکب په لاره کې چارپای درولنی وي او دیو چاد چوخولو په وجه هغه یو څوک هلاک کړي، نو په دې صورت کې پر راکب او ناخس دواړو (نیم په نیمه) ضمان واجبيږي؛ دلته دا بیانوي چي که یو سړي په خپله ځمکه کې چارپای درولنی وي او دیو چا د چوخولو په وجه دا چارپای یو څوک هلاک کړي، نو په دې صورت کې د چارپای درونکي او سیر کونکي (یعني کوم چي په خپل ځمکه کې چارپای روان کړی او راکب وي) دواړه سره برابر دي، یعني ضمان صرف پر ناخس (چوخونکي) واجبيږي، نه پر واقف (درونکي)، لکه څرنګه چي د سیر په صورت کې صرف ناخس ضمان کيږي، نه راکب.

وعن أبي يوسف إلخ: څه مخکې ذکر سوه چي که د نخس په وجه چارپای پر یو چا وغورځيږي یا یې تر پښو لاندې کړي، دهغه ضمان صرف پر ناخس واجب دی، نو په دې سلسله کې له امام ابو یوسف رَجِهَ الله شخه داروايت نقل سوی دی چي دلته پر ناخس او راکب دواړو ضمان واجبيږي؛ ځکه د مقتول په مرګ کې چي څرنګه تر پښو لاندې کولو لره دخل سته، همداسي د راکب بوج او ثقل لره هم دخل سته، او څرنګه چي تر پښو لاندې کول د ناخس و طرف ته مضاف دي، لهذا ثقل به د راکب و طرف ته مضاف کيږي او پر ناخس او راکب دواړو به ضمان واجبيږي.

وان نخسها إلخ: د دې حاصل دادی چي که څوک د راکب په حکم او اجازت سره چارپای وچوخوي، بیا چارپای یو څوک هلاک کړي، نو په دې صورت کې ناخس نه ضمان کيږي، بلکې راکب ضمان کيږي؛ ځکه د راکب د حکم او اجازت په وجه د ناخس فعل د راکب و طرف ته منسوب سو، ځواکي راکب خپله دا کار کړی دی، او ښکاره خبره ده چي که راکب خپله چارپای وچوخوي او هغه یو څوک هلاک کړي، نو راکب ضمان کيږي، لهذا په مذکوره صورت کې به هم راکب ضمان وي.

ولا ضمان عليه إلخ: یعني که څوک د راکب په حکم او اجازت سره چارپای وچوخوي او هغه لغته وغورځوي او یو څوک هلاک کړي، نو په دې صورت کې نه ناخس ضمان کيږي، او نه راکب؛ ځکه نخس (چوخول) د شوق (شرلو) په معنی سره دي، او سوق یا د هغه حکم کول صحیح دي، لهذا د راکب له طرفه د نخس حکم کول هم صحیح دي، نو د ناخس فعل د راکب و طرف ته منسوب سو او ناخس بري سو، او پاته سو راکب نو که هغه پر چارپای سپور وي او چارپای یو څوک په لغته ووهي.

نو پر هغه ضمان نه و اجبيري، لهذا کله چي پر چارپای دراکب د موجودېدلو په حالت کي پر هغه ضمان واجب نه دی. نو دراکب و طرف ته د ناخس دفعل مضاف کېدلو په صورت کي به څنگه پر هغه ضمان واجب وي. (احسن الهداية)

د راکب په اجازه سره د چوڅولو حکم

قَالَ: وَلَوْ وَطِئَتْ رَجُلًا فِي سَبِيلِهِ فَرَامِي: او که چارپای په خپل تگ [روانتیا] کي یو سړی پایماله کړي [تر پنبويې لاندې کړي] وَقَدْ نَخَسَهَا الثَّأخُسُ بِأَذْنِ الرَّأْكِبِ حال دا چي ناخس هغه چارپای د راکب په اجازت سره چوڅولی وي قَالِدِيَّةٌ عَلَيْهَا نَصْفَيْنِ جَبِيْعًا نو دیت پر دوی [راکب او ناخس] دواړو نیم په نیمه [واجب] دی إِذَا كَانَتْ فِي قَوْمِهَا الَّذِي نَخَسَهَا [په دې شرط] کله چي پایماله کول فوراً د هغه کس په وجه وي کوم چي چارپای چوڅولی وي [یعني کله چي پایماله کول تر چوڅولو فوراً وروسته وي] إِنَّ سَبِيلَهَا فِي ذَلِكَ الْحَالِ مُصَافٍ إِلَيْهَا ځکه په دې حالت کي د چارپای تگ [چال] د راکب او ناخس دواړو و طرف ته مضاف [منسوب] دی وَالْإِذْنُ يَتَنَاوَلُ فِعْلَهُ السَّوْقُ او اجازت د ناخس د شړلو [پارولو] فعل لره شامل دی [یعني راکب و ناخس ته صرف د چارپای د چوڅولو او شړلو اجازت ورکړی دی چي چارپای تگ وکړي] وَلَا يَتَنَاوَلُهُ مِنْ حَيْثُ أَتَتْهُ إِلَّا لَفَّ او [اجازت] د ناخس فعل لره شامل نه دی د اتلاف [هلاکولو] په حیثیت سره [یعني راکب و ناخس ته د هلاکولو اجازت نه دی ورکړی چي د هغه د چوڅولو په وجه چارپای یو څوک پایماله کړي او هلاک یې کړي] فَمِنْ هَذَا التَّوَجُّهِ يُقْتَصَرُ عَلَيْهِ نو په دغه اعتبار سره هلاکول پر ناخس منحصر دي وَالرُّكُوبُ وَإِنْ كَانَ عِلَّةً لِلنَّوَظِ او سپرېدل که څه هم د پایماله کولو علت دي فَالْتَّخُسُ لَيْسَ بِشَرْطٍ لِهَذِهِ الْعِلَّةِ لِبَكْنِ نَخَسٍ [په دغه علت لپاره شرط نه دي] بَلْ هُوَ شَرْطٌ أَوْ عِلَّةٌ لِلشَّرِّ بَلَكِي هغه [د چارپای] د تگ لپاره شرط یا علت دي وَالسَّيْرُ سَبَبٌ لِلنَّوَظِ او تگ [د چارپای بېول] د پایماله کولو علت دي وَيَهْدِي إِلَى تَرْجِيحِ صَاحِبِ الْعِلَّةِ او په دې سره د علت خاوند نه راجع کېږي كَمَنْ جَرَمَ إِنْسَانًا لکه څوک چي یو انسان زخمي کړي فَوَقَعَ فِي بَيْتٍ حَقًّا غَيْرُهُ عَلَى قَارِعَةِ الطَّرِيقِ بیا هغه انسان [مجروح] په داسي ځاه کي ولوېږي کوم چي له جارح څخه بغیر بل چا د لاري پر مینځ کیندلی وي وَمَاتَ او هغه [مجروح] مړ سي قَالِدِيَّةٌ عَلَيْهَا نو

دیت پر دوی اجارح او حانرا دواړو باندي واجب دی لِمَا أَنَّ الْحَقَّ شَرْطٌ عَلَىٰ أُخْرَىٰ دُونَ عِلَّةِ الْجَزْرِ حُكْمُهُ
شاه کیندل د دویم علت [لوېدلو] شرط دي. نه د زخمي کولو د علت کَذَا هَذَا همداسي دا [مذکوره]
مسئله هم ده.

اللفات: ﴿سَوَّقٌ﴾ د ضرب د باب مصدر دی: تلل، روانېدل، ﴿فُورٌ﴾ فوراً، سمدستي. ﴿سَوَّقٌ﴾ د تېر
عبارت په لغاتو کي د دې وضاحت وسو. ﴿إِتْلَافٌ﴾ د افعال د باب مصدر دی: تلفول، هلاکول.
﴿يَقْتَصِرُ﴾ د افعال د باب مضارع ده: منحصر کېدل. په یو شي اکتفا کول او له هغه څخه تېری نه
کول. ﴿قَارَعَةُ الطَّرِيقِ﴾ د لاري مینځ، د لاري رک سر. (معجم لغة الفقهاء).

تشریح: صورت د مسئلې: دادی که راکب یو چاته د خپل چارپای د چوڅولو اجازت ورکړي او
هغه یې وچوڅوي چي په دې وجه چارپای یو څوک تر پښو لاندې کړي او قتل یې کړي، نو په دې
صورت کي راکب او ناخس دواړه د مقتول د دیت ضامن کيږي، لېکن شرط دادی چي د چوڅولو سره
سمدستي چارپای هغه تر پښو لاندې کړی وي؛ ځکه په دې صورت کي د چارپای فعل د دواړو
وطرف ته مضاف کيږي.

او که تر چوڅولو څه وروسته چارپای یو څوک تر پښو لاندې کړي او قتل یې کړي، نو په دې
صورت کي فقط پر راکب ضمان واجبيږي، نه پر ناخس؛ ځکه اوس د ناخس د فعل (چوڅولو) اثر
ختم سوی دی، لهدا د مقتول په قتل کي د هغه عمل لږه هیڅ دخل پاته نه سو، نو ځکه هغه به ضامن
هم نه وي.

والإذن إلخ: په دې عبارت سره د یو مقتدر سوال جواب ورکول سوی دی. سوال دادی چي کله ناخس د
راکب په حکم او اجازت سره چارپای چوڅولی وي، نو پر ناخس خو ضمان نه واجبيدل پکار
دي، که څه هم د هغه په وجه چارپای یو څوک تر پښو لاندې کړی او قتل کړی یې وي.

ددې په جواب کي صاحب د کُتَاب رَجَسَ الله فرمایي چي راکب ناخس ته صرف د نخس
(چوڅولو) اجازت ورکړی دی. نه د اِتْلَاف (هلاکولو)، او په مذکوره مسئله کي د ناخس فعل اِتْلَاف
گرځېدلی دی. نو په دې حواله سره خو صرف پر ناخس ضمان واجبيدل پکار دي، خو څرنگه چي په
دې کي د راکب اجازت هم شامل دی، نو ځکه موږ پر دواړو نیم په نیمه ضمان واجب کړی دی.

والرکوب وإن کان إلخ: په دې سره هم د مقتدر سوال جواب ورکول سوی دی. سوال دادی چي په مذکوره
مسئله کي د راکب فعل یعنی سپر تیا د پایماله کولو (تر پښو لاندې کولو) علت دی او د ناخس فعل

(چوخول) دهغه لپاره شرط دي: څڅه که راکب پر چارپای سپور سوي نه وای، نو چارپای به یو څوک تر پنبو لاندې کړی او هلاک کړي نه وای. نو دا داسې سوه، ښواکي خپله راکب مقتول تر خپلو پنبو لاندې کړی او هلاک کړی دی. او دناخس فعل شرط دی او قاعده داده چي که چیري د علت و طرف ته د حکم اضافت ممکن وي. نو د شرط و طرف ته هغه نه منسوبول کیږي، بلکي صرف د علت و طرف ته منسوبول کیږي. نو څڅه په دې حواله سره فقط پر راکب ضمان واجبهدل پکار دي.

ددې جواب دادی چي دناخس فعل (چوخول) د راکب د فعل (درکوب) یعنی د علت لپاره شرط نه دی: څڅه شرط له فعل څخه مخکي وي او دلته چي کوم شرط دی یعنی نخس (چوخول) هغه له علت یعنی له رکوب څخه مخکي نه دی. بلکي تر هغه وروسته دی. لهندا هغه به د علت شرط نه وي. بلکي د چارپای د سیر (تللو او پارېدلو) شرط یا علت به وي. نو دلته د مقتول په هلاکت کي دوه علتونه جمع سول، نو څڅه پر دواړو به ضمان واجبهږي او صاحب علت (راکب) به د ضمان په واجبهدلو کي راجع و منفرد نه وي (یعني یوازي پر هغه به ضمان نه واجبهږي).

ددې مثال داسي دی لکه زید چي مثلاً نقیب زخمي کړي، بیا مجروح (نقیب) د زخم له اثر څخه په یو شاه کي ولوېږي کوم چي له جارح (زید) څخه بغیر بل چا په عامه لاره کي کیندلی وي او په هغه کي د لوېدلو په وجه مجروح (نقیب) مړ سي، نو په دې صورت جارح او حافر دواړه ضامن کیږي: څڅه دلته دهغه د مرگ دوه علتونه دي: ① جرح، ② حفر، لهندا پر جارح او حافر دواړو ضمان واجبهږي، همداسي په مذکوره مسئله کي هم د مقتول کس د قتل دوه علتونه دي: ① رکوب، ② نخس، نو څڅه دلته به هم پر راکب او ناخس دواړو ضمان واجبهږي. (احسن الهدایه)

ناخس اداء کړی سوی ضمان له راکب څخه اخیستلای سي، که نه؟

ثُمَّ قِيلَ: يَرْجِعُ النَّاخِسُ عَلَى الرَّائِبِ بِمَا ضَمِنَ فِي الْإِطَاءِ بَيَّا وَبَلَّ سَوِي دِي: چي د پايماله کولو په صورت کي به ناخس [چوخونکی] په هغه مقدار سره د کوم چي ناخس ضامن سوی دی پر راکب رجوع کوي لَأَنَّهُ فَعَلَ بِأَمْرِهِ څڅه ناخس د راکب په حکم سره [چوخول] کړي دي وَقِيلَ: لَا يَرْجِعُ او وبل سوي دي: چي ناخس به [پر راکب] رجوع نه کوي وَهُوَ الْأَصَحُّ فِيمَا أَرَأَاهُ او همدارناته صحيح ده زما د رايي مطابق لَأَنَّهُ لَمْ يَأْمُرْهُ بِالْإِطَاءِ څڅه راکب هغه ته د پايماله کولو حکم نه دی کړی وَالنَّخْسُ يَنْقُصُ عَنْهُ او نخس [چوخول] له پايماله کولو څخه جلا دي وَصَارَ كَمَا إِذَا أَمَرَ صَبِيئًا يَسْتَسْبِكُ عَلَى الدَّائِبَةِ بِتَسْبِيحٍ او دا داسي سو لکه څوک چي يو داسي بچي ته کوم چي پر چارپای تينجهدلای [کېنستلای] سي د چارپای د بېولو حکم وکړي فَوُطِّتْ إِنْشَانًا وَمَاتَ بيا دا

چارپای یو انسان پایماله کړي [تر پښویې لاندې کړي] او انسان مړ سي حَتَّى ضَمِنَ عَاقِلُهُ النَّفْسَ چې د هغه په وجه دبچي عاقله ضامنان سي [ضمن پرې واجب سي. اداء یې کړي] فَإِنَّهُمْ لَا يَزِرُ جُعُونَ عَلَى الْأَمِيرِ نو دوی پر حکم کونکي رجوع نه سي کولای [کوم چې بچي ته د چارپای د بېولو حکم کړی دی] لِأَنَّهُ أَمْرُهُ بِالشَّيْءِ خُكْمُهُ هغه بچي ته [فقط] د بېولو [روانولو] حکم کړی دی وَالْإِطَاعُ يَنْقُصُ عَنْهُ او پایماله کول له بېولو څخه جلا دي وَكَذَلِكَ إِذَا نَآوَلَهُ سِلَاحًا او همدارنگه کله چې بچي ته یو وسله ورکړي فَقَتَلَ بِهِ آخَرَ نو بچي په هغه سره بل څوک قتل کړي حَتَّى ضَمِنَ چې د هغه په وجه بچي ضامن سي لَا يَزِرُ جَمْعُ الْأَمِيرِ نو هغه پر حکم کونکي [وسله ورکونکي] رجوع نه سي کولای.

اللفات: ﴿إِطَاعٌ﴾ د افعال د باب مصدر دی: پایماله کول، تر پښو لاندې کول، ﴿يَنْقُصُ﴾ د افعال

باب مضارع ده: جلا کېدل (بېلېدل)، علیحده کېدل، ﴿نَآوَلَهُ﴾ د مفاعله د باب ماضي ده: ورکول (عطاء)، په اصل کې هغه ورکولو ته چې لاس ورواړد کړی اوشی ورکړي.

تشریح: مسئله داده چې مخکې دراکب سره چې پر ناخس هم ضمان واجب سوی دی (چې نیم ضمان پر ناخس واجب دی)، آیا ناخس په هغه سره پر راکب رجوع کولای سي، یعنې هغه له راکب څخه واپس اخیستلای سي، که نه؟، فرمایي چې په دې سلسله د مشایخو دوه قوله دي: ① اول قول دادی چې ناخس له راکب څخه هغه واپس اخیستلای سي؛ ځکه چې هغه د همدې راکب په حکم سره دا کار (چوڅول) کړي دي، ② دویم قول دادی چې واپس یې نه سي اخیستلای؛ ځکه چې راکب و ناخس ته فقط د چارپای د چوڅولو او تېزولو حکم کړی وو، نه د پایماله کولو او چفتارولو، او بل دا چې چوڅول پایماله کولو لره مستلزم هم نه دي بلکې له هغه څخه جلا شی دي، نو ځکه ناخس به مستقل ضامن کېږي او هغه ته به پر راکب درجوع حق نه وي.

ددې مثال داسي دی لکه زید چې یو داسي بچي ته د چارپای بېولو (روانولو) حکم وکړي کوم چې پر چارپای کښېستلای سي، نو بچي هغه روان کړي بیا چارپای یو څوک پایماله کړي او هلاک یې کړي، نو د هغه ضمان دبچي پر عاقله وو دی، او دوی دا ضمان له آمر یعنې له حکم کونکي (زید) څخه واپس نه سي اخیستلای، ځکه آمر و بچي ته فقط د چارپای د بېولو حکم کړی وو، نه د پایماله کولو، او پایماله کول (إطاعه) له بېولو او روانولو (تسییر) څخه جلا شی دي، نه یو شی، نو ځکه عاقله وو ته پر آمر درجوع حق نسته.

د دې بل مثال دا دی چې که زید بچي ته یو وسله ورکړي او بچي په هغه سره یو څوک قتل کړي، نو دلته چې پر بچي کوم ضمان واجیږي. هغه له آمر (زید) څخه نه سي اخیستلای. لنډه دا چې څرنگه په دې دوو صورتونو کې مأمور ته درجوع حق نسته چې اداء کړی سوی ضمان له آمر څخه واپس واخلي، نو همداسي په مذکوره مسئله کې چې کوم مأمور دی یعنې ناخس هغه ته هم د رجوع حق نسته.

ناخس کله ضامن کیږي؟

ثُمَّ النَّاخِسُ إِنَّمَا يَضْمَنُ إِذَا كَانَ الْأَيْطَاءُ فِي قُورِ النَّخْسِ بَيَّا ناخس همغه وخت ضامن کیږي کله چې پایماله کول تر نخس وروسته فوراً [سمدستي] وي حَتَّى يَكُونَ الشَّوْقُ مُضَافًا إِلَيْهِ د دې لپاره چې د چارپای شړل [او پارول] د ناخس و طرف ته مضاف [منسوب] سي وَإِذَا لَمْ يَكُنْ فِي قُورِ ذَلِكَ او کله چې پایماله کول فوراً تر نخس وروسته نه وي فَالضَّمَانُ عَلَى الزَّارِكِ نو ضمان پر راکب [واجب] دی لَا انْقِطَاعَ أَثَرِ النَّخْسِ ځکه د نخس اثر منقطع سوی دی فَيَبْقَى الشَّوْقُ مُضَافًا إِلَى الزَّارِكِ عَلَى الْكَمَالِ نو د چارپای شړل [پهول] په پوره توګه د راکب و طرف ته مضاف پاته سوه.

اللفات: ﴿سَوْق﴾ د ضرب د باب مصلو دی: چارپای د شالخوا شړل (هشه کول) چې ولاړ سي، د شالخوا پر تېللو پارول او پهول.

تشریح: فرمایي چې پر ناخس هغه وخت ضمان واجیږي، کله چې تر نخس (چړخولو) وروسته سمدستي چارپای یو څوک تر پښو لاندې کړي او هلاک یې کړي (لکه مخکې چې هم د دې وضاحت وسو)، لېکن که تر نخس څه وخت وروسته چارپای یو څوک تر پښو لاندې او هلاک کړي، نو ټوله ضمان پر راکب واجیږي؛ ځکه د نخس د اثر ختمیدلو په وجه اوس ټوله سَوْق (د چارپای شړل او پهول) صرف د راکب و طرف ته منسوب کیږي. نو ځکه کامل ضمان به هم صرف پر هغه واجب وي. (احسن الهدایه)

د جوخولو په وجه د قائد یا سائق د لاس څخه د چارپای د ایله کېدلو او نقصان رسولو حکم

وَمَنْ قَادَ دَابَّةً أَوْ څوک چې یو چارپای کش کړي [یعنې دمخ لخوا یې روان کړي] فَتَنَحَسَهَا رَجُلٌ بیا یو سړی هغه وچوخوی فَانْفَلَتَتْ مِنْ يَدِ الْقَائِدِ نو چارپای د قائد [کشونکي] د لاس څخه ایله سو فَأَصَابَتْ فِي قُورِهَا او فوراً [سمدستي] یې حمله وکړه فَهُوَ عَلَى النَّاخِسِ نو د هغه ضمان پر ناخس دی وَكَذَا إِذَا كَانَ لَهَا سَائِقٌ او همدارنګه کله چې هغه د چارپای سائق [د شالخوا شړونکي] وي فَتَنَحَسَهَا

عَزَّوَاللهُ بِيَايُوبَ لَشَوْكٍ هَغْهَ وَچوخوي لَاِنَّهُ مُضَافٌ اِلَيْهِ ځكه چې دا [د چارپاي فعل] د ناخس و طرف ته مضاف [منسوب] دى وَالشَّائِغُ إِذَا كَانَ عَبْدًا او ناخس [چو خونكى] چې كله غلام وي فَالضَّيَّانُ فِي رَقَبَتِهِ نو ضمان د هغه په رقبه كي [واجب] دى وَإِنْ كَانَ صَبِيًّا او كه بچى وي فَفِي مَالِهِ نو د هغه په مال كي [واجب] دى لَاِنَّهُمَا مُؤَاخَذَانِ بِأَفْعَالِهِمَا ځكه غلام او بچى دواړه په خپلو افعالو سره ماخوذ كيږي.

اللغات: ﴿قَاد﴾ د نصر له بابۀ د ماضي صيغه ده: د مخ لخوا چارپاي كښول او بېول. ﴿دَابَّة﴾ چارپاي. سپارلي، څاروى. ﴿انفَلَتْتُ﴾ د انفعال له بابۀ د واحد مؤنث ماضي صيغه ده: ايله كېدل، خوشي كېدل، په تېزه خلاصېدل او ځغستل. ﴿الصَّبِي﴾ بچى، ماشوم.

تشرېح: صورت د مسئلې: دا دى كه نقيب خپل چارپاي (مثلاً آس) د مخ لخوا كښوي او مخ ته يې روان وي او په دې دوران كي زېد هغه چارپاي (آس) وچوخوي او د چوڅولو سره سمدستي چارپاي پر يو چا حمله وكړي او قتل يې كړي، نو مقتول ضمان پر ناخس يعنې پر زېد واجب دى. نه پر قائد (نقيب). همدا حكم د سائق په صورت كي هم دى؛ ځكه دلته د چارپاي فعل د ناخس و طرف ته مضاف دى او ناخس دلته تعدى كونكى مسبب دى. نو ځكه ضمان به هم هاغه اداء كوي.

او كه په مذكوره صورت كي ناخس غلام وي، نو ضمان د هغه درقيب (ذات) سره متعلق كيږي. لهناد ضمان اداء كولو لپاره به هغه خرڅول كيږي، او كه ناخس بچى وي نو د هغه په مال كي ضمان واجبيږي؛ ځكه بچى او غلام دواړه په خپلو افعالو كي ماخوذ كيږي. لهناد دوى جنايت به هم د دوى په خپل مال كي واجبيږي.

په لاره كي د يوشې د جگېدلو په وجه د جاري د بارېدلو او نقصان رسولو حكم

وَلَوْ تَغَسَّاهُنَّ مَنُصُوبٌ لِّلطَّرِيقِ او كه په لاره كي يو درول سوى شى چارپاي وچوخوي [و پاروي] فَنَقَعَتْ إِنْسَانًا فَتَقَتَلَتْهُ نو هغه يو انسان په لفته ووهي او قتل يې كړي فَالضَّيَّانُ عَلَى مَنْ نَصَبَ ذَلِكَ الشَّيْءَ نو ضمان پر هغه كس [واجب] دى كوم چې د شى درولى دى لَاِنَّهُ مُتَعَدٍّ بِشُغْلِ الطَّرِيقِ ځكه هغه د لاري د مشغولو په وجه تعدى كونكى دى فَأُضِيفَ اِلَيْهِ نو ځكه دا [ناخس] به د هغه و طرف ته مضاف وي كَأَنَّهُ نَحَسَهَا بِفَعْلِهِ ځواكي هغه په خپل فعل سره دا چارپاي چوڅولى [پارولى] دى.

اللغات: ﴿نَحَسَ﴾ د فتح او نصر له باب څخه د ماضي صيغه ده. مخكي يې وضاحت و سو چې د چارپاي په اړخ وغيره كي يوشى جگول (چنول) د دې لپاره چې په تېزه وځغلي، چوڅول او پارول. ﴿منصوب﴾ د ضرب له بابۀ د مفعول صيغه ده: درول بوى، جگ كړى سوى.

تشریح: صورت د مسنلې: دادی که یو سړي خپل چارپای روان کړی وي او په لاره کې یو چا لرگي یا داسې بل شی درولی وي چې هغه په چارپای جگ سي او د چوڅولو کار وکړي، نو د هغه په وجه چارپای و ترهیري او یو څوک په لفته ووهي او قتل یې کړي، نو په دې صورت کې پر ناصب (درنګي) ضمان واجبېږي، نه پر قاتل و غیره؛ ځکه په لرگي او داسې نورو سره دلاري مشغولو په وجه ناصب متعدي دی او دا داسې ده لکه هغه چې خپله دا چارپای چوڅولی وي، نو ځکه پر هغه به ضمان واجب وي. فقط والله أعلم وعنه اتم.

بَابُ جِنَايَةِ الْمَمْلُوكِ وَالْجِنَايَةِ عَلَيْهِ

داباب د مملوک د جنایت کولو او پر هغه د جنایت کولو (په بیان کې) دی

تشریح: صاحب د کتاب رَحْمَةُ اللهِ چي کله د حَرِّ (آزاد) له بیان څخه فارغ سو، نو اوښ د مملوک (غلام او مینځي) د جنایت احکام او مسائل بیانوي، څرنگه چې حَرِّ لره پر مملوک فوقیت او فضیلت حاصل دی، نو ځکه په بیان کې هم حَرِّ پر مملوک مخکې کړی سوی دی. (احسن الهدایه)

الجناية: بکسر الجیم، د ضرب له باب څخه اسم مصدر دی: جرم، ګناه، داسې جرم چې د هغه په وجه ضمان (تاوان) واجب سي، داسې جرم چې قانوناً پر هغه یو سزا مرثبه وي.

المملوک: د ضرب له باب څخه اسم مفعول دی: هغه څوک چې د بل چا تر ملکیت لاندې وي یعنې غلام، پر مذکر او مؤنث دواړو د مملوک اطلاق کیږي، لکه څرنگه چې صاحب د معجم وړلي دي: المملوک: الرقيق من ذکر أو أنثى.

که غلام خطا یو جنایت وکړي؟ (حکم او تفصیل)

قَالَ: وَإِذَا جَاءَ الْعَبْدُ جُنَايَةً فَخَطِمَاْ فَرَمَائِي: او کله چې غلام خطا یو جنایت وکړي قِيلَ لِمَوْلَاهُ نود هغه مالک ته دي وویل سي إِمَّا أَنْ تَذْفَعَهُ بِهَا یا ته دا غلام د جنایت په عوض کې ورکړه! أَوْ تَقْدِيهِ يَادده فديہ اداء کړه! وَقَالَ الشَّافِعِيُّ: جُنَايَتُهُ فَمِنْ رَقَبَتِهِ يُبَاءُ فِيهَا اوامام شافعي رَحْمَةُ اللهِ فرمائي: چې د غلام جنایت دده په رقبه کې اواجب ادي چې په هغه کې به خرڅول کیږي إِلَّا أَنْ

يَقْضَى الْمَوْلَى الْأَرْشُ مگر دا چي مالک ارش [د جنایت دیت] اداء کړي وَقَائِدَةُ الْإِخْتِلَافِ فِي أَثْبَاتِ الْجَانِي
بَعْدَ الْعَتْرِ او د اختلاف فایده [د غلام] تر آزادی وروسته په مجرم د پسې کېدلو [مطالبه کولو] په
 صورت کي ده وَالْمَسْأَلَةُ مُخْتَلِفَةٌ بَيْنَ الصَّاحِبَةِ رِضْوَانِ اللَّهِ عَنْهُمْ او د صحابه وو (رض) تر مینځ په
 دې مسئله کي اختلاف وو له: أَنَّ الْأَصْلَ فِي مُوجِبِ الْجَنَايَةِ أَنْ يَجِبَ عَلَى الْمُثْلِفِ دامام شافعي رَجَحَهُ
 الله دلیل دا دی: چي د جنایت په مُوجِب [دیت] کي اصل دا دی چي هغه [مُوجِب] پر تلفونکي
 [جنایت کونکي] واجب سي لَأَنَّهُ هُوَ الْجَانِي ځکه چي هم هغه جنایتکاره [مجرم] دی إِلَّا أَنَّ الْعَاقِلَةَ
تَتَحَقَّلُ عَنْهُ لېکن هغه [مُوجِب] عاقله ده له طرفه زغمي [اداء کوي] وَلَا عَاقِلَةَ لِلْعَبْدِ او غلام لره
 عاقله نه وي لِأَنَّ الْعَقْلَ عِنْدِي بِالْقَرَابَةِ ځکه چي عاقله کېدل [یادیت اداء کول] زما [یعني دامام شافعي]
 په نهېز د قرابت په وجه وي وَلَا قَرَابَةَ بَيْنَ الْعَبْدِ وَمَوْلَاهُ او د غلام او د هغه د مالک تر مینځ هیڅ
 قرابت نه وي فَتَجِبُ فِي ذِمَّتِهِ نو ځکه دیت به د غلام پر ذمه واجب وي كَمَا فِي الدِّمِيِّ لکه د ذمي
 په صورت کي وَيَتَعَلَّقُ بِرَبِّهِ يَسَاءُ فِيهِ او دا وجوب د غلام در قبې [ذات] سره متعلق کیږي چي
 په هغه کي به خرڅول کیږي كَمَا فِي الْجَنَايَةِ عَلَى النَّبَالِ لکه پر مال د جنایت کولو په صورت کي.

اللغات: ﴿جنی﴾ د ضرب د باب ماضي ده: جنایت کول، جرم کول، ﴿أرش﴾ تاوان، جرمانه، هغه
 دیت کوم چي د مادون النفس جنایت په عوض کي واجب سي، ﴿عقل﴾ د ضرب د باب مصدر دی، د
 دې باب یوه معنی ده: دیت اداء کول، عاقله کېدل.

تشریح: صورت د هسلي: دادی که یو غلام خطاء یو جنایت وکړي، مثلاً زید خطاء قتل کړي، یا
 خطاء د زید سترګه وباسي، نو زموږ په نهېز د دغه جنایت اصل ضمان (تاوان) د هغه پر مالک (مولی) دی
 او مالک ته به ویل کیږي چي یا د جنایت په عوض کي غلام ورکړه! یا غلام د ځان سره راوگرځوه او د
 هغه فدیہ اداء کړه!.

ددې په خلاف امام شافعي رَجَحَهُ اَنَّهُ فَرَمَائِي چي د غلام د جنایت اصل ضمان د هغه در قبې
 (ذات) سره متعلق کیږي او که مالک د هغه ضمان اداء نه کړي نو په دې جنایت کي به غلام خرڅول کیږي.

وفائدة الاختلاف إلخ: صاحب د هدایې رَجَحَهُ الله فرمائي چي زموږ او دامام شافعي رَجَحَهُ الله اختلاف
 په هغه صورت کي ښکاره کیږي چي که تر جنایت وروسته مالک دا غلام آزاد کړي، نو زموږ په نهېز

مجنى عليه (زبد) يا دهغه وارشان له دې غلام څخه ضمان مطالبه نه سي کولای، ځکه اصل وجوب پر هغه نه دی. بلکې دهغه پر مالک دي، او دامام شافعي رَجَعَهُ الله په نېز له دې غلام څخه ضمان مطالبه کولای سي؛ ځکه دهغه په نېز اصل وجوب پر غلام دی.

والسؤال السخ: فرمايي چي دامام شافعي رَجَعَهُ الله صرف زموږ او دشوافعو تر مينځ مختلف فييه نه ده، بلکې د صحابه وو له دور څخه اختلاف پکښي جاري دی. له حضرت ابن عباس او معاذ بن جبل رضی الله عنهم څخه زموږ د مسلک په څېر اقوال نقل سوي دي، او له حضرت عمر او حضرت علي رضی الله عنهم څخه دامام شافعي رَجَعَهُ الله د مسلک په څېر اقوال نقل سوي دي.

له أن الأصل السخ: دامام شافعي رَجَعَهُ الله دليل دادی چي اصل قانون همدا دی چي ضمان او ديت صرف مجرم (جنايتکاره) اداء کړي، لېکن دخطأ جنايت کولو په صورت کي د مجرم ضمان او ديت عاقله اداء کوي، نو هلته مجرم له ضمان او ديت څخه بچ کيږي، خو که د مجرم عاقله نه وي، نو دهغه ضمان او ديت خپله پر هغه واچيږي، او د غلام همدغه حال دی چي دهغه عاقله نه وي؛ ځکه دامام شافعي رَجَعَهُ الله د اصل مطابق د عاقله وو مدار پر قربايت دی او د غلام او مالک تر مينځ هيڅ قربايت نسته، نو ځکه د غلام د جنايت ضمان خپله د غلام در قبې سره متعلق کيږي، لهدا دهغه د اداء کولو لپاره به غلام خرڅول کيږي.

مثال يې دادی لکه ذمي که چيري خطاء يو جنايت وکړي، نو دهغه ضمان هم پر ذمي واچيږي؛ ځکه ذمي لپاره هم عاقله نه وي. يا لکه غلام که چيري يو مال ضايع او هلاک کړي، نو دهغه ضمان هم صرف پر غلام واچيږي. نو همدغسي په مذکوره مسئله کي د غلام د جنايت ضمان خپله دهغه پر ذات واچيږي او غلام به دهغه په اداء کولو مکلف کيږي. (احسن الهدايه)

د احنافو دليل

وَلَمَّا: أَرَأَيْتَ أَصْلَ فِي الْجَنَائَةِ عَلَى الْأَذَى حَالَةَ الْخَطَا زموږ دليل دادی: چي د خطاء په حالت کي پر انسان د جنايت کولو په هکله اصل دادی أَنْ تَتَبَاعَدَ عَنِ الْجَانِي چي ديت له مجرم څخه ليري سي تَخَرُّزًا عَنِ اسْتِغْصَالِهِ وَالْإِحْجَافِ بِهِ ددې لپاره چي ډډه وکړل سي له پيڅه د مجرم د کښل کېدلو [دېوالي کېدلو] او هغه ته د سخت تاوان رسېدلو څخه إِذْهُوَ مَعْدُورٌ فِيهِ حَيْثُ لَمْ يَتَقَرَّرِ الْجَنَائَةُ ځکه هغه په خطاء [جنايت خطاء] کي معذوره دی په دې حيثيت سره چي هغه عمدا [قصدا] جنايت نه

دی کړی وَتَجِبُ عَلَى عَاقِلَةِ الْجَانِي إِذَا كَانَ لَهُ عَاقِلَةٌ او دیت دمجرم پر عاقله وو واجب دی کله چي دهغه عاقله وي وَالْأُصْلُ عَاقِلَتُهُ او د غلام عاقله مالک [بادار] دی لَأَنَّ الْعَبْدَ يَسْتَصْرِ بِهٖ ځکه غلام په مالک سره نصرت [مدد] تر لاسه کوي [يعني هغه له خپل مالک څخه مرسته غواړي] وَالْأُصْلُ فِي الْعَاقِلَةِ عِنْدَنَا النُّصْرَةُ او زموږ په نېز په عاقله کي نصرت اصل دی حَتَّى تَجِبَ عَلَى أَهْلِ الدِّيَّانِ همدا وجه ده چي [د عسکر وغيره] دیت پر اهل دفتر واجبيږي بِخِلَافِ الدِّيَّانِ په خلاف د دمي لَأَنَّهُمْ لَا يَتَعَاقَلُونَ فِيمَا بَيْنَهُمْ ځکه دوی په خپل مينځ کي [يودبل] دیت نه اداء کوي فَلَا عَاقِلَةَ نو [د دوی] هيڅ عاقله نسته فَتَجِبُنِي ذِمَّتِهِ نو ځکه دیت به د دمي پر ذمه واجب وي صِيَانَةٌ لِلدَّيْنِ عَنِ الْهَدَرِ د دې لپاره چي وينه [خون] له ضايع کېدو څخه وساتل سي وَبِخِلَافِ الْجَنَائَةِ عَلَى الْمَالِ او په خلاف پر مال د جنایت کولو لَأَنَّ الْعَوَاقِلَ لَا تَفْعَلُ الْمَالَ ځکه چي عاقلې د مال دیت نه اداء کوي إِلَّا أَنَّهُ يُخْتَارُ بَيْنَ الذَّمِّ وَالْفِدَاءِ خو مالک ته به اختيار ورکول کيږي [د غلام] د ورکولو او [د غلام] د فديې ورکولو تر مينځ لَأَنَّهُ وَاحِدٌ ځکه چي مالک يو دی وَفِي إِبْطَاتِ الْغِيَرَةِ نَوْعٌ تَخْفِيفٍ فِي حَقِّهِ او د اختيار په ثابتولو کي دهغه په حق کي يو قسم تخفيف [اونرمي] ده كَئِنْ لَا يُسْتَأْصَلُ [په دې معنی] چي مالک ويجاړ نه کړی سي.

الفاظ: ﴿تتباعد﴾ د تفاعل له بابه دمضارع صيغه ده: ليري کېدل. ﴿تحوز﴾ د تفعّل دباب مصدر دی: بچ

کېدل. ډډه کول. ځان ساتل. احتياط کول. ﴿استئصال﴾ او استیصال: له پيڅه کښل. ويجاړول. له منځه وړل. ﴿اجحاف﴾ د افعال دباب مصدر دی: د دې باب څو معناوي دي: په تاوان ور رسولو کي سختي کول. خستول او ويجاړول. په داسي شي سره مکلف کول کوم چي دانسان په وس کي نه وي. ﴿يستنصر﴾ د استعمال دباب مضارع ده: د نصرت طلب کول (مدد غوښتل). مرسته حاصلول. ﴿الديوان﴾ په اصل کي هغه رجسټر او دفتر ته وايي چي په هغه کي حسابونه ليکل کيږي. همدارنگه هغه رجسټر چي په هغه کي د عسکرو. پوليسو او داسي نورو مهر کسانو نومونه. پته او کوائف ليکل کيږي. (صاحب ستر سجم ووسط)

تشریح: زموږ د دليل حاصل دادي چي که په خطاء صادرېدونکي جنایت کي پر مجرم (حایتکاره) دېت واجب کړی سي. نه پر عاقله وو. نو په دې سره به مجرم بالکل نېستې او ډېرالي سي. لېذا له هغه څخه د بچ کېدو په خاطر موږ دهغه پر عاقله وو دېت واجب کړي دی. او بل په جنایت خطاء

کې مجرم معذوره هم وي: ځکه هغه عمداً جنایت نه وي کړې، نو په دې حیثیت سره هم د هغه پر عاقله وو د دیت وچوب مناسب معلومېږي. او څرنگه چې د غلام لپاره خپل عاقله نسته، نو ځکه د هغه عاقله خپله د هغه مالک دی: ځکه زموږ په نهېز د عاقله کېدلو مدار پر نصرت او مرسته دی، او غلام نصرت او مرسته له خپل مالک څخه غواړي. نو ځکه په مذکوره مسئله کې موږ پر مالک ضمان واجب کړی دی.

او د همدې نصرت په وجه د عسکر دیت پر اهل دفتر واجبیږي، یعنی کوم پولیس او پوځي چې په یو اداره کې کار کوي او د ادارې په دفتر (رجسټر) کې د هغه نوم درج وي، د هغه پولیس او پوځي د جنایت دیت پر هغه ادارې والا واجب دی په دې شرط چې جنایت خطا وي: ځکه د عسکر او خدمتگاره نصرت د هغه ادارې والا کوي، له دې څخه معلومه سوه چې د عاقله کېدلو مدار پر نصرت او مرسته دی.

بغلاف الذی الخ: په دې عبارت سره دامام شافعي رَحْمَةُ اللهِ د قیاس جواب ورکوي چې هغه د غلام مسئله د ذمی پر مسئلې قیاس کړې ده، حاصل یې دا دی چې دا قیاس صحیح نه دی: ځکه په ذمیانو کې یو د بل د نصرت او تعاون هیڅ رواج نه وي، نو ځکه دوی لره عاقله هم نه وي. لهندا د ذمی د وینې او خون د بچ کېدلو په خاطر شریعت خپله پر مجرم ذمی دیت واجب کړی دی.

همدارنگه پر جنایت علی المال دامام شافعي رَحْمَةُ اللهِ قیاس هم صحیح نه دی: ځکه عاقله د مال دیت نه اداء کوي، نو پر هغه قیاس کول به څنگه صحیح وي!.

ددې په خلاف په مذکوره مسئله کې د غلام عاقله موجود دي یعنی د هغه مالک (مولی)، نو ځکه موږ پر مالک ضمان واجب کړی دی، خو له ستونزې او تنگی څخه د مالک د بچ کېدلو په خاطر موږ مالک ته دا اختیار ورکړی دی چې که خوښه یې وي نو د جنایت په بدله کې دي غلام ورکړي، کښې د هغه فدیې دي اداء کړي. (احسن الهدایه)

په مذکوره مسئله کې زموږ د مسلک وضاحت

غَيْرَ أَنَّ الْوَاجِبَ الْأَصْلِيَّ هُوَ الَّذِي فِي الصَّحِيحِ خُو د صحیح روایت مطابق اصلي واجب [موجب اصلي] غلام ورکول دي وَلِهَذَا يَسْقُطُ الْمَوْجِبُ بِتَوَاتُرِ الْعُقَدِ په همدې وجه د غلام په مرګ سره موجب فوتیږي لِقَوَاتِ مَخْلٍ الْوَاجِبِ د واجب محل الواجب د واجب محل د فوتېدلو په وجه وَإِنْ كَانَ لَهُ حَقُّ الثَّقَلِ إِلَى الْإِغْدَاءِ که څه هم مالک لره د فدیې اداء کولو وطرف ته د منتقل کېدلو حق سته کَمَا فِي مَالِ الزَّكَاتِ لکه د زکاة په مال کې اچي د انتفال حق سته | بِخِلَافِ مَوْتِ الْبَنَانِ الْخَبَرِ په خلاف د آزاد جنایتگاره بِإِنْ الْوَاجِبَ لَا

يَتَعَلَّقُ بِالْحَرِّ اسْتِيفَاءً حُكْمُهُ دَاسِيَفَاءُ [اخيستلو] په اعتبار سره واجب د آزاد سره نه متعلق كيږي
[يعني د هغه په بله کي آزاد نه سي اخيستل کېدای. بلکي صرف غلام ورکول او اخيستل کېدای سي] فَصَارَ
كَالْعَبْدِ فِي صَدَقَةِ الْفَطْرِ نو دا داسي سولکه په صدقه فطر کي غلام.

اللفات: ﴿الدفع﴾ د فتح د باب مصدر دی، د دې باب يوه معنی ده: ورکول، اداء کول، ﴿موجب﴾ د
افعال د باب مفعول دی؛ واجب کړی سوی، حکم، مقتضا، مطلوب، ﴿فداء﴾ د ضرب د باب مصدر
دی: فديه ورکول، ﴿استيفاء﴾ د استعمال د باب مصدر دی: اخيستل، تر لاسه کول، حاصلول.
تشریح: د مذکور عبارت حاصل دای چي د غلام ورکولو او فديه اداء کولو تر مينځ چي مالک ته
اختيار ورکول سوی دی، هغه د مالک د آسانی لپاره دی، کنې اصل واجب غلام ورکول دي (يا په بله
وينا دا چي موجب اصلي دفع العبد ده)، او همدا صحيح ده.

او د دې دليل چي اصل واجب غلام ورکول دي، دای چي که له ورکولو څخه مخکي غلام مړ
سي، نو د واجب محل فوتېدلو په وجه گردهره موجب ساقطېږي، حال دا چي که موجب اصلي
فديه ورکول وای، نو د غلام په مړه سره به موجب نه ساقطېدلای، معلومه سوه چي موجب اصلي
غلام ورکول دي، خو مالک ته د فديه ورکولو اختيار سته، لکه څرنګه چي په زکاة کي اصل دای
چي د کوم مال نصاب پوره وي، له هغه څخه به زکاة اداء کول كيږي او له مال نصاب څخه بغير مالک
ته له بل مال څخه هم د زکاة اداء کولو حق سته، نو همداسي دلته هم موجب اصلي غلام ورکول دي،
خو د آسانی په خاطر مالک ته د فديه ورکولو حق هم سته.

بخلاف موت الجاني إلخ: د دې حاصل دای چي د واجب محل په فوتېدلو سره په هغه صورت کي
موجب ساقطېږي کله چي محل واجب يعني جاني (مجرم) غلام وي، لېکن که جاني آزاد وي، نو د
هغه په مړه سره موجب نه ساقطېږي؛ ځکه د موجب اداينه د آزاد کس د رقيبې (ذات) سره نه متعلق
کيږي، بلکي د هغه د مال سره متعلق كيږي او مال د سړي تر مړه وروسته هم پر خپل حال پاتېږي.
مثال يې دای لکه پر مالک د خپل غلام صدقه فطر (سړسايه) واجب ده، لېکن د دې وجوب تعلق د
مالک د مال سره دی. د غلام د ذات سره نه دی، همدا وجه ده که دا خبر د ورځې له سپېده چاود څخه
وروسته د يو مالک غلام مړ سي، نو له مالک څخه د غلام صدقه فطر نه ساقطېږي؛ ځکه د غلام په
مړه سره موجب فوت نه سو، بلکي محل واجب "يعني د مالک مال" پر خپل حال باقي

دی. (احسن الهداية)

د پورتني مسئلې نور وضاحت

قَالَ: فَإِنْ دَفَعَهُ فَرَمَائِي: نو که مالک جنایتکاره غلام ورکړي مَلَكُهُ وَلِيُّ الْجَنَائَةِ نو ولي د جنایت د هغه مالک کیږي وَإِنْ فَدَّاهُ او که مالک د هغه فدیة ورکوي فَدَّاهُ بِأَرْشِهَا نو د جنایت دارش [توان] په اندازه دي فدیة ورکړي وَكُلُّ ذَلِكَ يَلْزَمُ خَالًا او دا هر یو [پر مالک] فی الحالہ لازمېږي أَمَّا الدَّفْعُ کوم چي غلام ورکول دي فَلِلَّ الشَّاجِلِ فِي الْأَغْيَانِ بَاطِلٌ نو ځکه چي په اعیانو کي تأجیل [میاد ټاکل] باطل دي وَعِنْدَ اخْتِيَارِهِ الْوَاجِبُ عَيْنٌ او د دفع د اختیارولو په وخت کي [یعني چي مالک د غلام ورکول اختیار کړي په دې وخت کي] چي کوم شی واجب دی هغه [د غلام] عَيْنٌ دی وَأَمَّا الْفِدَاءُ او کوم چي فدیة ورکول دي فَلَا تُهْ جُعِلَ بَدَلًا لِعَيْنِ الْعَبْدِ فِي الشَّرِّمِ نو هغه ځکه [فی الحالہ واجب دی] چي هغه په شریعت کي د غلام بدل گرځول سوی دی وَإِنْ كَانَ مَقْدَرًا بِالنَّشْتَفِ که څه هم هغه [فدیة] په تلف کرل سوي سره اندازه کړی سوی دی [چي هغه به د جنایت دارش په اندازه وي] وَلِهَذَا سُمِّيَ فِدَاءً په همدې وجه هغه ته فدیة ویل کیږي فَيَقُومُ مَقَامَهُ وَيَأْخُذُ حُكْمَهُ نو ځکه فدیة به د غلام قائم مقام او د غلام حکم به اخلي فَلِهَذَا وَجَبَ خَالًا كَالْمُبْدَلِ نو په دې وجه به د مبذل په څېر بدل [فدیة] هم فی الحالہ واجب وي.

اللفات: ﴿تأجيل﴾ د تفعیل د باب مصدر دی؛ میاد ټاکل (وخت ټاکل)، مهلت ورکول، ﴿مقدّر﴾ د تفعیل د باب مفعول دی؛ اندازه کړی سوی، ټاکل سوی، متعین، ﴿خالاً﴾ فی الحالہ، فوراً (سمدستي).

تشریح: صورت د مسئلې: دا دی که په مخکنۍ مسئله کي مالک غلام ورکول (دفع العبد) اختیار کړي او ولي د جنایت ته غلام ورکړي، نو ولي د جنایت د هغه غلام مالک کیږي. او که مالک فدیة ورکول اختیار کړي، نو دومره فدیة به ورکوي کوم چي د جنایت د توان په اندازه وي. اوله دې دواړو څخه چي مالک کوم صورت هم اختیار کړي، هغه به فوراً ترسره کوي؛ ځکه د غلام ورکولو په صورت کي واجب د غلام عین (ذات) دی او په اعیانو کي تأجیل باطل دی؛ ځکه تأجیل یعني میاد ټاکل یا مهلت ورکول د ناموجود او نا حاصله شي د تحصیل لپاره کیږي او دلته عین له مخکي څخه موجود دی، نو ځکه په هغه کي تأجیل صحیح نه دی او د هغه اداینه فی الفور واجب ده (چي فوراً به یې اداء کوي).

او د فدیې ورکولو په صورت کې هم تأجیل صحیح نه دی؛ ځکه فدیې ورکول د غلام ورکولو (دفع العبد) قائم مقام دي. په همدې وجه هغه ته فدیې ویل کیږي چې هغه د غلام ورکولو (دفع العبد) نیابت کوي، لهندا کله چې هغه د دفع العبد نائب دی. نو کوم حکم چې د دفع (غلام ورکولو) دی هغه حکم به د فداء (فدیې ورکولو) وي. او دفع فی الفور واجب ده. نو ځکه فداء به هم فی الفور واجب وي؛ ځکه چې شریعت هغه د غلام بدل گرځولی دی او مبدل او بدل دواړه متحد الاحکام وي. پاته سوه دا مسئله چې فدیې به د جنایت د تاوان په اندازه وي، نو دا د فدیې له بدلیت (بدل والي) څخه مانع نه دي؛ ځکه په دې سره بدل نور کامل کیږي او دا د بدلیت لپاره نقصان من نه دي. (احسن الهدایه)

د پورتنۍ مسئلې نور وضاحت

وَأَلَيْهَا اخْتَارَهُ وَقَعَلَهُ اَو له دې دواړو څخه چې مالک هریو اختیار کړي او هغه وکړي لَا شَىءَ لِيَلِيَّ الْجَنَایَةِ غَيْرُهُ نو له هغه څخه بغیر ولي د جنایت لره بل شی نسته أَمَّا الدَّفْعُ فَلَاَنْ حَقَّهُ مُتَعَلِّقٌ بِهِ کوم چې [غلام] ورکول دي نو ځکه چې د ولي حق د غلام سره متعلق دی فَإِذَا خَلَّى يَدَيْهِ وَبَيَّنَّ الرَّقَبَةَ نو کله چې مالک د ولي او رقبې [غلام] تر مینځ تخلیه وکړه [یعني کله چې یې غلام ولي ته وسپاری] سَقَطَ نو د مطالبې حق ساقط سو وَأَمَّا الْفِدَاءُ او کوم چې فدیې ورکول دي فَلِأَنَّهُ لَاحَقٌّ لَهُ إِلَّا الْأَرْضُ نو ځکه چې له ارش څخه بغیر د ولي بل هیڅ حق نسته فَإِذَا أَوْفَاهُ حَقَّهُ او کله چې مالک د ولي حق پوره اداء کړی سَلَّمَ الْعَبْدُ لَهُ نو غلام د مالک لپاره سالم پاته سو فَإِنْ لَمْ يَخْتَرْ شَيْئًا حَتَّى مَاتَ الْعَبْدُ لېکن که مالک هیڅ شی اختیار نه کړی تر دې چې غلام مړ سي بَطُلَ حَقُّ الْمَخِيَّتِ عَلَيْهِ نو د مجني عليه حق باطلیږي لِقَوَاتِ مَحَلِّ حَقِّهِ ځکه چې دهغه د حق محل فوت سو عَلَى مَا يَبَيَّنُّاؤْ لکه څرنګه چې [مخکې] موږ ددې بیان کړی دی وَإِنْ مَاتَ بَعْدَ مَا اخْتَارَ الْفِدَاءَ او که غلام مړ سي وروسته تر دې چې مالک فدیې ورکول اختیار کړي لَمْ يَبْرَأْ نو مالک نه بري کیږي لِتَحْوُلِ الْحَقُّ مِنْ رَقَبَةِ الْعَبْدِ إِلَى مِمَّةِ الْمُؤَلِّ ځکه [د ولي] حق د غلام له غاړې څخه د مالک ودمې ته نقل سو.

اللغات: ﴿خَلَّى﴾ د تفهیل د باب ماضی ده؛ ددې باب څو معنایي دي چې د صلی په بدلون سره یې معنی هم بدلیږي؛ دوه شیان یا دوه کسان په خپل مینځ کې سره پرېښوول او داسې نور. کله چې د مبيع او داسې نورو سره ذکر سي، نو د “ورسپارلو” معنی ورکوي، یعني له مبيع څخه خپل قبضه

ختمول او د مشتري په قبضه کي ورکول. ﴿مخني عليه﴾ مخني د ضرب د باب مفعول دی: پر چا چي جنایت سوی وي، ﴿تحول﴾ د تفعل د باب مصدر دی: اوښتل، بدېدل، نقل کېدل.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی چي په مخکنۍ مسئله کي مالک ته د غلام ورکولو یافدیه اداء کولو کوم دوه اختیار ورکول سوي دي. له هغوی څخه چي هر یو مالک متعین او اختیار کړي. نو په بل یوه کي د ولي (وارث) حق ختمیږي. لهدا که مالک د جنایتکاره غلام ورکول اختیار کړي او غلام ولي د جنایت (وارث) ته حواله کړي نو په ارش کي د ولي حق ختمیږي، او که مالک فدیہ اداء کړي نو په غلام کي د ولي حق ختمیږي چي تر دې وروسته ولي له مالک څخه د هغه مطالبه نه سي کولای: ځکه د غلام ورکولو په صورت کي د ولي حق د غلام د ذات سره متعلق دی او د ارش په صورت کي د مال سره متعلق دی. لهدا کله چي ولي ته خپل حق حاصل سو. برابره ده غلام ورته حاصل سو یا مال. نو اوس ولي (وارث) لره دهیڅ شي د مطالبې حق نه پاتیږي.

فان لم یختر الم: د دې حاصل دادی چي که مالک تر اوسه یو شی هم اختیار کړي نه وي یعني نه یې غلام ورکړی وي او نه فدیہ، او په دې وخت کي جنایتکاره غلام مړ سي، نو د ولي (وارث) حق بالکل ساقطیږي؛ ځکه اصل واجب غلام ورکول دي او د غلام مړ کېدلو په وجه محل واجب فوت سو. نو ځکه د ولي حق به هم ساقطیږي، لکه مخکي چي دامسلله دلیل سره بیان سوه.

وان مات بعد ما اختار الم: د دې حاصل دادی چي که مالک فدیہ ورکول اختیار کړي، تر دې وروسته جنایتکاره غلام مړ سي، نو د ولي حق نه ساقطیږي، بلکي د مالک پر ذمه باقي پاتیږي؛ ځکه اوس دا حق له جنایتکاره غلام څخه د مالک و طرف ته منتقل سو او مالک ژوندی دی، نو ځکه ولي به اوس له هغه څخه خپل حق ترلاسه کوي. (احسن الهدایه)

نو فدیہ ورکولو وروسته دویم وار جنایت کول

قَالَ: فَإِنْ عَادَ قَتَلْتِي فَرَمَائِي: او که مجرم راوگرځي بیا جنایت وکړي [یعني دوباره جنایت وکړي] كَانَتْ حُكْمُ الْجَنَائَةِ الثَّانِيَةِ كَحُكْمِ الْجَنَائَةِ الْأُولَى نو دویم جنایت حکم د اول جنایت د حکم په څېر دی مَعْنَاهُ بَعْدَ الْفِدَاءِ د دې مطلب دی چي تر فدیہ اداء کولو وروسته [دوباره جنایت وکړي] لِأَنَّهُ لَمَّا طَهَّرَ عَنِ الْجَنَائَةِ بِالْفِدَاءِ ځکه کله چي غلام پاک سو په فدیہ اداء کولو سره جُعِلَ كَأَن لَمْ يَكُنْ نو داسي به گڼل کیږي لکه جنایت چي سوی نه وي [یعني لکه غلام چي بالکل جنایت کړی نه وي] وَهَذَا ابْتِدَاءُ جَنَائَةٍ أَوْ دَا بَتْدَاءِ جَنَائَةٍ نَوِي جنایت سو.

اللغات: ﴿جَنَى﴾ د ضرب د باب ماضي ده: جنایت کول، جرم کول.

تشریح: **صورت د مسئلې:** دادی که غلام یو جنایت وکړي او مالک د هغه فدیہ ورکړي، بیا دا غلام دوباره جنایت وکړي، نو د دې دویم جنایت هاغه حکم دی کوم دي چي د مکخني جنایت دی، یعنی مالک ته اختیار دی چي که د دې جنایت په عوض کي غلام ورکوي او که د هغه فدیہ اداء کوي؛ ځکه د اول جنایت د فدیہ اداء کولو په وجه غلام له جنایت څخه پاک صفا سو، او داسي سو لکه هغه چي بالکل جنایت کړی نه وي، لهذا دا دویم جنایت د هغه له طرفه نوی جنایت سو، نو ځکه د هغه حکم به هم نوی وي. (احسن الهدایه)

که غلام دوه جنایتونه وکړي نو څه حکم دی؟

قَالَ: وَإِنْ جَنَى جَنَائَتَيْنِ فرمایي: او که غلام دوه جنایتونه وکړي قِيلَ لِمَوْلَى نو مالک ته به وویل سي إِمَّا أَنْ تَدْفَعَهُ إِلَى وَلِيِّ الْجَنَائَتَيْنِ یا ته دا غلام ورکړه! د دواړو جنایتونو وليانو ته يَقْتَسِمَانِهِ عَلَى قَدَرِ حَقِّهِمَا چي دوی دواړه هغه د خپلو حقونو د مقدار مطابق تقسیم کړي وَأَمَّا أَنْ تَفْدِيَهُ بِأَرْشِ كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا یا ته د غلام فدیہ ورکړه! له دوی دواړو څخه د هریوه دارش په اندازه لَأَنَّ تَعَلَّقَ الْأَوَّلُ بِرَقَبَتِهِ لَا يَنْتَعِمُ تَعَلُّقُ الثَّانِيَةِ بِهَا ځکه د غلام د غاري [ذات] سره د اول جنایت متعلق کېدل د هغه د غاري سره د دویم جنایت متعلق کېدل نه منع کوي كَالَّذِينَ الْمُتَلَا حَقَّةً لکه پرلپسې قرضونه أَلَا تَرَى أَنَّ مِلْكَ الْمَوْلَى لَمْ يَنْتَعِمَ تَعَلُّقُ الْجَنَائَةِ آیا ته نه گوري! چي د مالک [بادار] ملکیت د جنایت متعلق نه منع کوي فَحَقُّ الْمُخِيفِ عَلَيْهِ الْأَوَّلُ أَوَّلُ أَنْ لَا يَنْتَعِمَ نو د اول مجنی علیه حق به په درجه اولی منع کونکی وي وَمَعْنَى قَوْلِهِ عَلَى قَدَرِ حَقِّهِمَا: عَلَى قَدَرِ أَرْشِ جَنَائَتَيْهِمَا او د امام قدوري رَحِمَهُ اللهُ د دې قول "[یقتسانه] علی قدر حقیهما" معنی ده: د دوی دواړو د جنایت دارش په اندازه.

اللغات: ﴿أَرَشَ﴾ تاوان، جرمانه، هغه دیت کوم چي د مادون النفس جنایت په بدله کي واجب سي. ﴿مُتَلَا حَقَّةً﴾ د تفاعل له بابو د واحد مؤنث اسم فاعل صیغه ده: یو د بل سره متصل، یو په بل پسې (پرلپسې).

تشریح: **صورت د مسئلې:** دادی که یو غلام دوه جنایتونه وکړي، مثلاً یو سړی خطاء قتل کړي او بیا تر دې وروسته بل سړی خطاء قتل کړي، نو په دې صورت کي هم دده مالک ته هاغه مخکيني دوه اختیاره حاصلیږي چي ① یا مالک به دا غلام د دواړو مقتولانو ولیانو (وارثانو) ته ورکوي او دوی به

هغه خرڅوي او د هر مقتول وليان به دخپل مقتول ديت ځني اخلي. (۲) يا مالک به دمقتولانو دارش (دیت) په اندازه وليانو ته فديه ورکوي؛ ځکه څرنگه چي د غلام اول جنایت د غلام د غاري (ذات) سره متعلق کيږي. همداسي د هغه دويم او درېيم جنایت هم د هغه د غاري سره متعلق کيږي؛ لکه څرنگه چي قرضونه د غلام درقيبې سره متعلق کيږي. يعني که غلام له يو چا څخه قرض واخلي او بيا تر دې وروسته له بل چا څخه قرض واخلي، نو ټوله قرضونه د هغه د غاري سره متعلق کيږي. همدغسې په مذکوره مسئله کي هم ټوله جنایتونه د غلام درقيبې سره متعلق کيږي او ديوه جنایت تعلق د بل جنایت له تعلق څخه نه مانع کيږي (بلکي دواړه درقيبې سره متعلق کيږي).

که غلام پر ډيرو خلکو جنایت وکړي نو څه حکم دی؟ او دوو جنایتونو نور تفصیل

وَإِنْ كَانُوا جَمَاعَةً أَوْ كَهْ وَليَان [د جنایت] يو جماعت وي يَتَقَسَّمُونَ الْعُقْدَ الْمَذْمُومَ عَلَى قَدَرِ حَصَصِهِمْ نو دوی به ورکول سوی غلام د خپلو حصو د مقدار مطابق سره تقسیموي وَإِنْ قَتَلَهُ أَوْ كَه مالک د غلام فديه ورکوي قَتَلَهُ بِحَبِيبٍ أَوْ ذَوِيهِمْ نو د دوی ټولو دارشونو [دیتونو] په اندازه به فديه ورکوي لَبَا ذَكَرْنَا د هغه دلیل په وجه کوم چي موږ ذکر کړي وَلَوْ قَتَلَ وَاحِدًا وَقَعَ عَيْنُ آخَرٍ او که غلام يو کس قتل کړي او د بل کس سترگه وباسي يَتَقَسَّمَانِهِ أَثْلًا نو هغوی دواړه به دا غلام په دريو حصو سره تقسیموي [دوې حصې به دمقتول ولي اخلي او يوه حصه به سترگي والا اخلي] لَأَنَّ أَرْضَ الْعَيْنِ عَلَى الْبُخْظِ مِنْ أَرْضِ النَّفْسِ ځکه دسترگي اړش د نفس دارش نصف دی وَعَلَى هَذَا حُكْمُ الشَّجَاتِ او پر همدغه تفصیل د سر او منغ د زخمونو حکم دی وَلِلْمُتَوَلَّى أَنْ يَقْدِيَ مِنْ بَعْضِهِمْ او مالک لره حق سته چي له دوی څخه د بعضي فديه ورکړي وَيَذْفَقُ إِلَى بَعْضِهِمْ مَقْدَارَ مَا تَعَلَّقَ بِهِ حَقُّهُ مِنَ الْعُقْدِ او بعضو ته غلام ورکړي په دومره مقدار سره چي د هغو حق د غلام سره متعلق وي [يعني مالک لره دا حق هم سته چي بعضو ته فديه ورکړي او بعضو ته غلام دومره مقدار ورکړي څومره چي د غلام سره د هغوی حق متعلق وي] لَأَنَّ الْحَقَّ مُمْتَلِكَةً بِاخْتِلَافِ أَشْبَابِهَا ځکه د سببونو د مختلف کېدلو په وجه حقونه هم مختلف دي وَهِيَ الْجَنَائِيَاتُ الْمُخْتَلِفَةُ او هغه [سببونه] مختلفه [بېلابېل] جنایتونه دي بِخِلَافِ مَقْتُولِ الْعُقْدِ إِذَا كَانَ لَهُ وَلِيَّانٍ په خلاف د غلام دمقتول [يعني هغه کس کوم چي غلام قتل کړي وي] کله چي هغه لره دوه وليان وي لَمْ يَكُنْ لَهُ أَنْ يَقْدِيَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَيَذْفَقَ إِلَى الْآخَرِ نو مالک ته دا حق

نسته چي يوه ولي ته فديه ورکړي او بل ولي ته غلام ورکړي إِنَّ الْحَقَّ مُشْجِدٌ ځکه چي حق يو دی لَا يَتَّخِذُ سَبِيهَ وَهِيَ الْجَنَایَةُ الْمُشْجِدَةُ ځکه چي دهغه سبب يو دی او هغه يو جنایت دی وَالْحَقُّ يَجِبُ لِلْمَقْتُولِ او حق [اول] د مقتول لپاره واجیږي ثُمَّ لِلْوَارِثِ خِلَافَةُ عَنْهُ بیا له مقتول څخه د خلافت [نیابت] په توګه د وارث لپاره واجیږي فَلَا يَنْبَلِكُ الشُّفَاعُ فِي مَوْجِبِهَا نو ځکه مالک به د جنایت په موجب کي د تفریق کولو ملکیت [او اختیار] نه لري.

اللغات: «يقتسمون» د افتعال له باب د جمع مذكر غائب مضارع صیغه ده: سره تقسیمول. وېشل. «فداه» د ضرب د باب ماضی ده: فديه ورکول. فديه اداء کول. «أروش» جمع د أَرَشَ ده: تاوان. جرمانه. دما دون النفس جنایت دیت. «عُتَات» جمع د شَجَّه ده: د سر زخم او دمخ زخم. ددې دوو ځایو زخم ته شَجَّة ویل کیږي. «تفريق» د تفعیل د باب مصدر دی: یو شی سره جلا کول (جدا. جدا کول). جدایی پکښي راوستل.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی که غلام پر څو کسانو جنایت وکړي مثلاً شپږ نفره زخمي کړي او د غلام مالک ددې جنایت په عوض کي دوی ته غلام ورکړي، نو دوی به دا غلام خرڅوي او په خپل مینځ کي به یې د خپلو حصو په اندازه تقسیموي (یعني هریوه ته به دهغه د زخم او دیت په اندازه د غلام له قیمت څخه تاوان ورکول کیږي). او که مالک د غلام فديه ورکول وغواړي، نو د دوی هریوه دارش (دیت) چي کومه فديه کیږي، دهغه مطابق به مالک ټوله فديه اداء کوي.

ولو قتل واحد الخ: ددې حاصل دادی چي که غلام دوه جنایتونه په دې ډول وکړي چي یو سړي قتل کړي او د بل سترګه وېاسي، نو اوس به د غلام قیمت درې حصې کول کیږي، دوي حصې به د مقتول ولي ته او یوه حصه چي د چا سترګه یې ایستلې ده هغه ته ورکول کیږي؛ ځکه د سترګي ارش د نفس دارش نصف کیږي (یعني د سترګي دیت دومره دی لکه د نفس نیم دیت). نو ځکه په مذکوره صورت کي به د غلام د قیمت دوي حصې د نفس بدل وي او یوه حصه به یې د سترګي بدل وي.

ولهذا حکم الشجاة الخ: یعنی پورتنی حکم دسراومخ د زخمونو هم دی. یعنی که غلام دیو چا په سر کي موضعه زخم جوړ کړي او په بل کس کي هاشمه زخم جوړ کړي او په بل کي منقله زخم جوړ کړي (چي ددې زخمونو وضاحت په فصل فی الشجاة کي تېر سو)، او د غلام مالک ددې زخمونو په عوض کي دوی ته غلام ورکړي، نو دوي به دا غلام خرڅوي او په خپل مینځ کي به یې د خپلو حصو مطابق تقسیموي، نو که دا غلام مثلاً په درې زره درهمه خرڅ سي، نو د موضعه زخم والا ته به د

دريو زرو سُدس يعني پنځه سوه درهمه ورکول کيږي. او هاشمه زخم والا ته به د هغه ثلث يعني زر درهمه ورکول کيږي. او منقله زخم والا ته به د هغه نصف يعني پنځلس سوه درهمه ورکول کيږي: ځکه د دوی حصې په همدې مقدار سره متعيني دي.

وللمول أن يقدر الخ: د دې حاصل دادی چي د مختلفه زخمونو په صورت کي چي څرنگه مالک ته د غلام ورکولو حق سته (چي مجروحينو ته غلام ورکړي)، همداسي دا حق هم ورته سته چي بعضو ته د غلام فديه ورکړي او بعضو ته د هغو د حق ارش په اندازه غلام ورکړي. يعني پر مالک صرف غلام ورکول واجب او ضروري نه دي: ځکه کله چي جنایتونه مختلف وي، نو ښکاره ده چي پر چا جنایت سوی دی (يعني مجني عليهم) د هغو حقونه به هم مختلف وي او د هر حق خاوند ته يو ډول ضمان ورکول ضروري نه دي: نو ځکه مالک لږه به بعضو ته د فديه ورکولو او بعضو ته د غلام ورکولو اختيار وي.

د دې په خلاف که غلام يو سړی قتل کړی وي او د هغه دوه وليان وي، نو مالک ته دا حق نسته چي يوه ولي ته غلام ورکړي او بل ته فديه ورکړي؛ ځکه چي دلته د دواړو حق يو دی، ځکه د کوم شي په وجه چي حق ثابت سوی دی يعني جنایت هغه يو دی او بيا د اصل په اعتبار سره د حق خاوند هم يو دی؛ ځکه ابتداءً دا حق د مقتول لپاره ثابتيږي او بيا د خلاف (نائب والي) په توگه له هغه څخه منتقل کيږي او د وليانو (وارثانو) لپاره ثابتيږي، لهندا کله چي حق هم يو دی، د حق خاوند او د حق سبب هم يو دی، نو مالک ته به په هغه کي د تفریق او تقسيم اجازه نه وي، بلکي هغه به دواړو ته يا غلام ورکوي يا به فديه ورکوي. (احسن الهداية)

که مالک جنایتکاره غلام به نا خبري کي آزاد کړي (حکم او تفصيل)

قَالَ: فَإِنْ أَعْتَقَهُ الْبَتُولُ وَهُوَ لَا يَعْلَمُ بِالْجَنَائَةِ فرمايي: او که مالک جنایتکاره غلام آزاد کړي حال دا چي هغه [د غلام] په جنایت خبر نه وي فَصَيْنَ الْأَكْلَ مِنْ قِيَمَتِهِ وَمِنْ أَرْشِهَا نو مالک د غلام له قيمت او د جنایت له ارش څخه د کم يوه ضامن کيږي [يعني له قيمت او ارش څخه چي کوم يو کم وي. هغه به ورکوي] وَإِنْ أَعْتَقَهُ بَعْدَ الْعِلْمِ بِالْجَنَائَةِ او که په جنایت تر خبرېدلو وروسته مالک هغه آزاد کړي وَجَبَ عَلَيْهِ الْأَرْشُ نو پر هغه ارش واجبيږي لِأَنَّ فِي الْأَوَّلِ قُوَّتَ حَقِّهِ ځکه په اول صورت کي [يعني کله چي مالک په جنایت خبر نه وي او غلام آزاد کړي] مالک د هغه [مجني عليه] حق فوت کړی دی فَيُضَيِّتُهُ نو ځکه دئ به د هغه ضامن وي وَحَقُّهُ فِي أَقْلِهِمَا او د هغه [مجني عليه] حق له قيمت او

ارش شخه په كم يوه كي دى وَلَا يَصِيرُ مُخْتَارًا لِلْفِدَاءِ او [په اول صورت كي] مالک د فديې اختيارونكى نه گرځي لِأَنَّهُ لَا اخْتِيَارَ بِذَوْنِ الْعِلْمِ ځكه له علم [خبر بدللو] شخه بغير اختيارول نا ممكن دي وَفِي الشَّائِ صَارَ مُخْتَارًا او په دويم صورت كي مالک د فديې اختيارونكى گرځي لِأَنَّ الْإِعْتِقَاقَ يَنْتَهِي مِنَ الدَّفْعِ ځكه [د غلام] آزادول [د غلام] له وركولو شخه مانع دي فَالْإِقْدَامُ عَلَيْهِ اخْتِيَارٌ مِنْهُ لِلْآخِرِ نو پر آزادولو [د مالک] اقدام كول د مالک له طرفه د بل [يعني د فديې] اختيارول دي وَعَلَى هَذَيْنِ الْوَجْهَيْنِ الْبَيْعُ وَالْهَبَةُ وَالشَّذِيرُ وَالْإِسْتِيلَادُ او پر همدغه دوو صورتونو بيع او هبه او تبخير او استيلاد [هم] دي لِأَنَّ كُلَّ ذَلِكَ مِمَّا يَنْتَهِي الدَّفْعُ ځكه له دې كارونو شخه هر يو [د غلام] وركول منع كوي لِزَوَالِ الْمِلْكِ بِهِ ځكه د دوى په وجه [له غلام شخه د مالک] ملكيت زائليري بِخِلَافِ الْإِقْدَامِ عَلَى رِوَايَةِ الْأَصْلِ په خلاف د اقرار د مبسوط د روايت مطابق لِأَنَّهُ لَا يَسْقُطُ بِهِ حَقٌّ وَلِئِنْ الْجَنَائَةِ ځكه د اقرار په وجه د جنايت د ولي حق نه اقطيري فَإِنَّ الْمُقْرَءَ لَهُ يَخَاطَبُ بِالْدَّفْعِ إِلَيْهِ ځكه مقرر له هغه [ولي] ته په غلام وركولو سره مخاطب كيږي وَلَيْسَ فِيهِ نَقْلُ الْمِلْكِ او په دې كي د ملكيت نقل كول نسته لِيَجَازِيَ أَنْ يَكُونَ الْأَمْرُ كَمَا قَالَهُ الْمُقْرَءُ ځكه د دې جواز [امكان] سته چي خبره به همداسي وي لكه څرنگه چي مقرر ويلي دي وَالْحَقُّ الْكَرْخُ بِالْبَيْعِ وَأَخَوَاتِهِ او امام كرخي رَجَّه الله دا اقرار د بيع او دهغه د نظرونو سره لاحق كړى دى لِأَنَّهُ مِلْكُهُ فِي الظَّاهِرِ ځكه غلام په بنكاره د مقرر ملكيت دى [يعني ظاهراً هغه د غلام مالک دى] فَيَسْتَحِقُّهُ الْمُقْرَءُ لَهُ بِإِقْرَارِهِ نو ځكه د مقرر د اقرار په وجه مقرر له دهغه [غلام] مستحق كيږي فَأَشْبَهَ الْبَيْعَ نو دا [اقرار] د بيع مشابه سو [چي] د بيع په وجه مشتري د بيع مستحق كيږي وَإِطْلَاقُ الْجَوَابِ فِي الْكِتَابِ يَنْتَظِمُ النَّفْسَ وَمَا دُونَهَا او په قنوري [متن] كي د حكم مطلق كېدل نفس او مادون النفس دواړو لره شامليري وَكَذَا الْبَغْيُ لَا يَخْتَلِفُ او همداسي وجه [سبب] هم مختلف نه دى وَإِطْلَاقُ الْبَيْعِ يَنْتَظِمُ الْبَيْعَ بِشَرْطِ الْخِيَارِ لِلْمُشْتَرِي او د بيع مطلق كېدل هغه بيع لره هم شامليري كوم چي د مشتري لپاره د خيار په شرط سره وي [يعني چي په هغه كي د مشتري لپاره خيار شرط وي] لِأَنَّهُ يُزِيلُ الْمِلْكَ ځكه دا بيع [هم] ملكيت

زائِلُوِي بِخِلَافِ مَا إِذَا كَانَ الْخِيَارُ لِلْبَائِعِ وَتَقَضُّهُ بِهِ خِلَافُ دَهْنِهِ صَوْرَتِ كُلِّهِ جِي خِيَارِ دَبَائِعِ لِپَارِهِ
وِي اَو بَائِعِ بِيْعِ مَاتِه كَرِي وَبِخِلَافِ الْعَرْضِ عَلَى الْبَيْعِ اَو بِه خِلَافِ پَرِ بِيْعِ [دِغلام] پېشولو لِأَنَّ
الْبَيْعَ مَا إِذَا لَمْ يَخُكْ [په ډي دوو صورتونو کې] مِلَكِيَتِ زَائِلُ نَه سَو.

اللغات: ﴿فوت﴾ د تفعیل د باب ماضی ده: فوتول، ضایع کول، ﴿ینتظم﴾ د افتعال د باب مضارع

ده: شاملېدل، مشتمل کېدل، ﴿عَرْض﴾ د ضرب د باب مصدر دی: پېشول، وړاندې کول.

تشریح : صورت د مسئلې: دادی که غلام جنایت وکړي خو د غلام مالک د هغه په جنایت خبر نه سي او بیا مالک دا جنایتکاره غلام آزاد کړي. وروسته هغه په خبر سي چي زما غلام خو جنایت کړی وو، نو په دې صورت کي حکم دادی چي د غلام په قیمت او د جنایت په ارش کي چي کوم یو کم (اقل) وي، هاغه پر مالک واجب دی (يعني د غلام قیمت او د جنایت ارش (توان) به سره اندازو کول کيږي چي هر یو کم او لږ وي. هغه به د جنایت ولي ته ورکوي)، او که مالک د غلام په جنایت خبر وي او بیا هغه آزاد کړي، نو په دې صورت کي پر مالک د جنایت ارش واجبېږي برابره ده هغه غلام له قیمت څخه کم وي او که زیات وي. یعنی په دې صورت کي پر مالک صرف ارش (یا په بله وینا فدیة) واجبېږي، او هغه ته د

أقل من القيمة ومن الأرش اختيار نسته؛ دليل او په دواړو صورتونو کې د فرق وجه داده چې په اول صورت کې (يعني کله چې مالک د غلام په جنايت خبر نه وي او هغه آزاد کړي) مالک د مجني عليه حق فوت کړی دی، او د مجني عليه حق له قيمت او ارش څخه په اقل يوه کي متعين دی؛ ځکه هغه ته داکثر د مطالب حق نسته، لهذا دهغه حق په اقل کي متعين دی او د غلام په آزادولو سره مالک دا اقل يو زائل کړی دی، نو ځکه پر مالک به هاغه واجب وي او په دې صورت کي به مالک د فديهِ اختيار ونکې نه وي (يا به يله وساترې مالک به د جنايت ارش يعنې فديهِ واجب نه وي).

ها! ڪه ٻه جنائيت تر خبر بدلو وروسته مالڪ غلام آزاد ڪري، نو ٻه ڏي صورت ڪي پر مالڪ ارش
واجبيري او مالڪ به دارش يعني دڌيه اختيارون ڪي وي؛ ڇڪه ڪله چي هغه غلام آزاد ڪري، نو د
غلام ور ڪول (دفع العبد) متعذر او نا مڪن سو ه او د هغه له طرفه دڌيه اختيارول او دڌيه ور ڪول
متعین سو ه. ڇڪه چي غلام آزادول (اعتاق العبد) د غلام له ور ڪولو ڇڻه مانع دي (ڇڪه ٻنڪاره ده خبر ده،
چي ڪله غلام آزاد ڪري سي نو بيا هغه د جنائيت ٻه بدله ڪي نه سي ور ڪول ڪڍاي. فوجب الارش متيقنا).

وعلى هذين الوجهين إلخ: صاحب دهدايې رَحْمَةُ اللَّهِ فرمايې چې د غلام په جنایت دخبرېدلو اونه خبرېدلو په صورت کي چې د غلام د آژندولو کوم ذوه جلا صورتونه او جلا حکمونه دي، پر هغوی د مسائل هم مرثب دي: ① که مالک جنایتکاره غلام خرڅ کړي، ② یا هغه مدبر جوړ کړي (یعنی

هغه ته ووايي چي زما تر مرگ وروسته ته آزادېږي، (۳) يا مينځه حنايت وکړي او مالک هغه ام ولده جوړه کړي (يعني مالک وطني ورسره وکړي چي د هغه په نتيجه کي بچي پيداسي)، (۴) يا جنايتکاره غلام يو چا ته په هبه کي ورکړي، نو که چيري په دې صورتونو کي هم مالک د غلام په جنايت خبر نه وي او مالک له دې مذکوره کارونو څخه يو کار وکړي، نو هغه ته د اقل من القيمة ومن الارش اختيار سته. او که په جنايت تر خبر بدل وروسته مالک داسي وکړي، نو هغه ته دا اختيار نسته، بلکي فديه متعين کيږي: ځکه له دې کارونو څخه هر کار له غلام ورکولو (دفع العبد) څخه مانع دي؛ ځکه په دې هريوه سره د مالک ملکيت له غلام څخه زائلېږي او د ملکيت زوال له غلام ورکولو (دفع العبد) څخه مانع دي، لهند د غلام پر ځای به اوس فديه متعين کيږي.

بخلاف الإقرار بالغ: د دې حاصل دادی چي که مالک داسي ووايي چي دا جنايتکاره غلام زما نه دی، بلکي د بل چا مثلاً د زيد غلام دی (لهذا له زيد څخه دي د غلام مطالبه وسي)، نو په دې صورت کي فديه نه متعين کيږي؛ ځکه په دې اقرار سره "چي غلام د بل چا (زيد) دی" دولي حق نه ساقطېږي بلکي مقررله (زيد) په دې خبره سره مخاطب کيږي او مطالبه به ځني کيږي چي هغه دا مذکوره غلام ولي د جنايت ته ورکړي. او که دلته دا سوال وسي چي غلام خو د يو چا په قبضه کي دی او د هغه ضمان پر بل چا (مقررله) واجب دی، دا څنگه خبره ده؟، نو جواب دادی چي په داسي صورت کي ملکيت نه منتقل کيږي بلکي دا غلام له مخکي څخه د مقررله (زيد) په ملکيت کي شمېرل کيږي ځکه کېدای سي چي خبره همدا سي وي لکه څرنګه چي مقر وايي (يعني غلام به رښتيا هم د مقررله ملکيت وي).

وألحق الكرخى بالغ: د دې حاصل دادی چي امام کرخي رَجَعَهُ الله مذکوره اقرار ته دبيع او د هبې او داسي نورو درجه ورکړې ده او دلته يې هم فديه متعينه کړې ده چي مالک به ولي د جنايت ته د غلام فديه ورکوي؛ ځکه دا مقر (چي د هغه په قبضه کي غلام جنايت کړی دی) ظاهر ا د دې غلام مالک دی او دده په اقرار سره مقررله (زيد) ته د دې غلام ملکيت حاصل سوی دی. لهندا د مقر اقرار د بيع سره مشابه سو او دبيع په صورت کي د مالک په حق کي فديه متعينه ده، نو ځکه دا اقرار په صورت کي به هم د هغه په حق کي فديه متعينه وي.

وإطلاق الجواب بالغ: يعني امام قدوري رَجَعَهُ الله چي په متن کي د مطلق جنايت يادونه کړې ده او مطلقاً يې داسي ويلي دي "ضمن الأقتل من قيمته ومن أرشها"، دا اطلاق جنايت بالنفس يعني قتل لره هم شامل دی او جنايت بما دون النفس يعني د اندام وغيره هلاکولو او زخمي کولو لره هم شامل دی او

په دواړو صورتونو کې حکم هاغه دی کوم چې اوس بیان سو. یعنې که مالک د غلام په جنایت خبر وي او بیا هغه آزاد کړي نو په دې صورت کې فدیة متعینه ده او که په خبر نه وي او هغه آزاد کړي نو مالک ته اختیار دی.

وإطلاق البيع إلخ: یعنې صاحب د کتاب رَجَبُهُ الله چې د مطلق بیع یادونه کړې ده. په دې اطلاق کې هغه بیع هم داخله ده چې په هغه کې د مشتري لپاره خیار شرط وي؛ ځکه داسې بیع هم (چې په هغه کې د مشتري لپاره خیار شرط وي) د مالک ملکیت زائلوي، لهذا څرنګه چې د مطلق بیع په صورت کې د مالک په حق کې فدیة ورکول متعین دي، همداسې د بیع بشرط الخیار للمشتري په صورت کې هم د مالک په حق کې فدیة ورکول متعین دي چې هغه به د غلام فدیة اداء کوي. ها! که چیرې د بائع (مالک) لپاره خیار شرط وي. نو څرنګه چې په دې صورت کې له مبيع (غلام) څخه د بائع نه ملکیت نه زائلېږي، نو ځکه په دې صورت کې پر هغه د مطلق بیع والا حکم نه نافذېږي او که بائع د بیع ماته کړي نو بیا خو په یقیني توګه پر هغه د بیع حکم نه نافذېږي او د مالک په حق کې فدیة ورکول نه متعین کېږي، بلکې هغه ته د أَقْل من القيمة ومن الأرض اختیار حاصلېږي (چې ددې وضاحت څه مخکې وسو).

همدارنګه که مالک خپل غلام خرڅ نه کړي بلکې د خرڅلاو لپاره یې بازار او منډۍ ته بوځي. نو په دې سره هم د مالک ملکیت له غلام څخه نه زائلېږي او د هغه په حق کې فدیة نه متعینه کېږي. بلکې په دې صورت کې هم هغه ته اختیار حاصلېږي. (احسن الهدایه)

که مالک جنایتکار غلام په بیع فاسد سره خرڅ کړي نو څه حکم دی؟

وَلَوْ بَاعَهُ بِبَيْعٍ فَاسِدًا او که مالک هغه [جنایتکاره غلام] د بیع فاسد په توګه خرڅ کړي لَمْ يَصِرْ مُخْتَارًا حَتَّى يُسَلِّتَهُ نو مالک د فدیې اختیارونکی نه ګرځي تر دې چې هغه غلام مشتري ته وسپاري إِنْ أُلْزِمَ بِالْزَّوَالِ بِهِ ځکه [د ملکیت] زائلېدل په همدې ورسپارلو سره وي بِخِلَافِ الْكِتَابَةِ. أَلْفَاسِدَةِ په خلاف د فاسد کتابت إِنْ أُلْزِمَ مُوجِبَةً يَنْبَغِي قَبْلَ قَبْضِ الْبَدَل ځکه د هغه موجب پر بدل [بدل کتابت] له قبضي څخه مخکې ثابتېږي فَيَصِيرُ بِنَفْسِهِ مُخْتَارًا نو مالک به په نفس کتابت کولو سره مالک د فدیې اختیارونکی وګرځي.

اللفات: ﴿مختار﴾ د افتعال د باب فاعل دی: اختیارونکی.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی که مالک جنایتکاره غلام په بیع فاسد سره خرڅ کړي. نو په دې سره هغه د فدیې اختیارونکی نه ګرځي یا په بله وینا دا چې په دې سره د هغه په حق کې فدیة ورکول

نه متعین کيږي، ها! کله چي هغه مشتري ته غلام وسپاري، نو بيا د هغه په حق کي فديہ ورکول متعین کيږي يعنې ولي د جنایت ته به د غلام فديہ ورکوي؛ ځکه په بيع فاسد کي د مبيع په ورسپارلو سره ملکیت زائليږي، لهذا د غلام په ورسپارلو سره به مالک د فديې اختيارونکی وگرځي.

د دې په خلاف که مالک د جنایتکاره غلام سره کتابت فاسده وکړي مثلاً د شرابو يا خنزیر په عوض کي عقد کتابت ورسره وکړي، نو په دې صورت کي د بدل (شراب يا خنزیر) تر اخیستلو مخکي هم مالک د فديې اختيارونکی گرځي؛ ځکه په عقد کتابت کي په نفس عقد سره د مالک ملکیت زائليږي او د دې عقد په کولو سره هغه سمدستي د فديې اختيارونکی گرځي. (احسن الہادیہ)

که مالک جنایتکاره غلام پر مجني عليه خرڅ يا هبه کړي یا د آزادولو حکم ورته وکړي؟

وَنَوْبَاعُهُ مَوْلَاهُ مِنَ الْمَجْنِيِّ عَلَيْهِ اَوْ كَه د هغه [جنایتکاره غلام] مالک هغه پر مجني عليه خرڅ کړي فَهُوَ مُخْتَارٌ نو مالک د فديې اختيارونکی دی بِخِلَافِ مَا إِذَا وَهَبَهُ مِنْهُ په خلاف د هغه صورت کله چي مالک هغه غلام مجني عليه ته هبه کړي لِأَنَّ الْمُتَحَقِّقَ لَهُ أَخَذَهُ بِغَيْرِ عَوَضٍ ځکه مستحق مجني عليه لږه بغير له عوض اخیستل دي (يعنې هغه لږه بلا عوضه د اخیستلو استحقاق ست) وَهُوَ مُتَحَقِّقٌ فِي الْهَبَةِ دُونَ الْبَيْعِ او دا په هبه کي ثابت دي. نه په بيع کي وَاعْتَانِيَ الْمَجْنِيُّ عَلَيْهِ بِأَمْرِ الْمَوْلَى بِتَنْزِيلِ عَقْدَانِ الْمَوْلَى او د مالک په حکم سره د مجني عليه آزادول د مالک د آزادولو په درجه کي دي فِيمَا ذَكَرْنَا په هغه صورت کي کوم چي موږ ذکر کړي لِأَنَّ فِعْلَ الْأَمْرِ مُصَافٌ إِلَيْهِ ځکه د مأمور فعل د امر و طرف ته مضاف [منسوب] دی.

اللفات: ﴿مجني﴾ د ضرب د باب مفعول دی، مجني عليه: پر چا چي جنایت سوی وي، ﴿مأمور﴾ د

نصر د باب مفعول دی؛ چا ته چي حکم سوی وي، حکم کړی سوی.

تشریح: صورت د مسئلې: دا دی که غلام مثلاً پر زید جنایت وکړي او هغه زخمي کړي، بيا مالک دا جنایتکاره غلام پر همدې زید (مجني عليه) باندي خرڅ کړي، نو په دې سره مالک د فديې اختيارونکی گرځي او د هغه په حق کي فديہ ورکول متعین کيږي چي ولي د جنایت ته به د غلام فديہ ورکوي، او څرنگه چي مالک دا جنایتکاره غلام پر مجني عليه خرڅ کړی دی، نو ځکه په دې بيع سره د مجني عليه حق نه ساقطیږي بلکي د هغه حق باقي پاتیږي چي له مالک څخه د جنایت تاوان او فديہ واخلي.

ددي په خلاف که مالک دا غلام مجني عليه ته هبه کړي، نو په دې سره د مجني عليه حق اداء کيږي او تر دې وروسته هغه ته له مالک څخه د تاوان اخيستلو حق نسته؛ ځکه د مجني عليه حق دا وو چي جنایتکاره غلام هغه ته بلا عوضه ور کول سي، او دلته هم د مالک په هبه کولو سره هغه ته جنایتکاره غلام بلا عوضه حاصل سو، لهدا په دې هبه سره د مجني عليه حق تمام سو، نو ځکه اوس هغه ته له مالک څخه د تاوان وغيره داخيستلو حق نسته.

واعتراف المحقق عليه الخ: ددې حاصل دا دی چي که مالک مجني عليه ته حکم وکړي چي جنایتکاره غلام آزاد کړه! او مجني عليه هغه آزاد کړي، نو دا د مالک له طرفه هم اعتناق شمېرل کيږي؛ ځکه مالک آمر (حکم کونکی) دی او مجني عليه مأمور دی، او د مأمور فعل د آمر و طرف ته مضاف کيږي، نو ځکه په مذکور صورت کي واقع سوی اعتناق به د آمر له طرفه هم اعتناق وي، او که دا اعتناق په جنایت تر خبر بدلو وروسته واقع سوی وي (يعني مالک د غلام په جنایت خبر وي او بيا هغه مجني عليه ته د غلام د آزادولو حکم کړی وي...)، نو د مخکي په څېر دلته هم د مالک لپاره فديه متعين کيږي.

په جنایتکاره غلام کي د نقص پیدا کولو حکم او تفصیل

وَلَوْ ضَرَبَهُ فَتَقَضَّهْ او که مالک جنایتکاره غلام ووهي نو هغه ته نقصان ورسوي [نقص پکښي پیدا کړي] فَهُوَ مُحْتَازٌ إِذَا كَانَ عَالِيًا بِالْجَنَائَةِ نو مالک د فديې اختيارونکی دی [په دې شرط] کله چي هغه [د غلام] په جنایت خبر وي لَأَنَّهُ حَبَسَ جُرْأً مِنْهُ ځکه مالک له دې غلام څخه يو جېرم راگرځولی دی وَكَذَا إِذَا كَانَتْ بِكَرًا فَوَطَّئَهَا او همدارنگه کله چي جنایتکاره مينځه باکړه وي نو مالک د هغې سره وطي وکړي فَإِنْ لَمْ يَكُنْ مُغْلِقًا که څه هم دا وطي حامله کونکي [د حمل سبب] نه وي لِأَنَّا قُلْنَا د هغه دليل په وجه کوم چي موږ ذکر کړی بِخِلَافِ الشَّرْطِ په خلاف د نکاح کولو لَأَنَّهُ عَيْبٌ مِنْ حَيْثُ الْبُحْكِمْ ځکه دا [نکاح ورکول] د حکم په اعتبار سره عيب دی [نه د حقيقت په اعتبار سره] وَبِخِلَافِ وَطْءِ الثَّيِّبِ عَلَى ظَاهِرِ الزَّوَايَةِ او په خلاف د ثيبه مينځي سره د وطي کولو د ظاهر روايت مطابق لَأَنَّهُ لَا يَنْقُصُ مِنْ غَيْرِ إِعْلَاقٍ ځکه چي دا وطي له حامله کولو څخه بغير نقصان نه رسوي [يعني هغه وخت د نقص باعث گرځي کله چي مينځه حامله کړي] وَبِخِلَافِ الْإِسْتِغْذَارِ او په خلاف د خدمت اخيستلو لَأَنَّهُ لَا يَخْتَصُّ بِالْبَيْتِ ځکه خدمت اخيستل د ملکيت سره مختص نه دي

وَهَذَا لَا يَنْقُطُ بِهِ خِيَارُ الشَّرْطِ په همدې وجه په خدمت اخيستلو سره خیار شرط نه ساقطیږي وَلَا يَصِيرُ مُخْتَارًا بِالْإِجَارَةِ وَالرَّهْنِ فِي الْأَنْظَرِ مِنَ الرِّوَايَاتِ او د اجارې او رهن په وجه مالک د فديې اختیارونکی نه ګرځي په ظاهر روایت کي وَكَذَا بِالْإِذْنِ فِي التَّجَارَةِ وَإِنْ رَكِبَهُ دَيْئًا او همدارنګه د تجارت په اجازه وړ کولو سره که څه هم پر غلام قرض باندي سي لَئِنْ الْإِذْنَ لَا يَقُوتُ الدَّفْعَ ځکه د تجارت اجازه نه د غلام وړ کول فوتوي وَلَا يَنْقُصُ الرِّقَّةَ او نه په رقبه [غلام] کي نقص پیدا کوي إِلَّا أَنْ لَوْلَى الْجَنَائَةِ أَنْ يَنْتَبِذَهُ مِنْ قَبُولِهِ خو ولي د جنایت لره دا حق سته چي د هغه له قبلولو څخه منع سي لَئِنْ الذَّنَّ لِحَقِّهِ مِنْ جِهَةِ الْمَوْلَى ځکه قرض غلام ته د مالک له طرفه لاحق سوی دی فَلَزِمَ الْمَوْلَى قِيَمَتَهُ نو ځکه پر مالک به د هغه قیمت لازم وي.

اللغات: ﴿نقصه﴾ د نصر د باب ماضي ده: کم کول، ناقص ګرځول، نقصان پکښي راوستل. ﴿حبس﴾ د ضرب د باب ماضي ده: منع کول، را ګرځول، ﴿معلق﴾ د افعال د باب فاعل دی: حامله کونکی، بلاربونکی، د حمل سبب، ﴿لا يقوت﴾ د تفعل له بابه د نفي صیغه ده: فوت کول، ضایع کول. **تشریح:** **صورت د مسئلې:** دادی که مالک خپل جنایتکاره غلام سخت ووهي او په هغه کي نقص پیدا کړي مثلاً د هغه یو ندام مات کړي یا یې سخت زخمي کړي او مالک د هغه په جنایت خبر هم وي، نو د نقص پیدا کولو په وجه مالک د فديې اختیارونکی شمېرل کیږي او د هغه په حق کي فديه متعینه کیږي: ځکه مالک د غلام د معیوبه حصې را ګرځونکی سو چي ګواکي هغه دا معیوب ائدام د ځان سره معیوس کړی، او د دې عیب په وجه د غلام په قیمت کي ډېره کمی راغلې ده، لهذا دفع (غلام وړ کول) متعذر دي، نو ځکه اوس د مالک لپاره فديه وړ کول متعین سوه.

وَكَذَا الْإِخ: فرمایي که یوه باکره مینځه جنایت وکړي، بیا مالک د هغې سره وطی وکړي حال دا چي مالک د هغې په جنایت خبر وي، نو په دې صورت کي هم هغه د فديې اختیارونکی ګرځي که څه هم په دې وطی سره دا مینځه حامله سوې نه وي؛ ځکه په باکره مینځه کي په نفس وطی سره عیب او نقص پیدا کیږي. د دې په خلاف که جنایتکاره مینځه ښه وي، بیا مالک د هغې سره وطی وکړي او هغه د مینځي په جنایت خبر هم وي، نو که په دې وطی سره مینځه حامله سوې وي نو مالک د فديې اختیارونکی ګرځي، او که مینځه حامله سوې نه وي نو مالک د فديې اختیارونکی نه ګرځي؛ ځکه په ښه مینځه کي نفس وطی عیب نه دي، بلکي علوق یعنی حامله کېدل (بلاربېدل) عیب دي. صاحب

د كتاب رَجَعَهُ الله دامستله جلا ذكر كړې ده. لېكن موږ ستاسي د آساني لپاره هغه د باكره مينځني د مسئلې سره متصلاً بيان كړې ده.

بخلاف التزويج إلخ: د دې حاصل دا دی چي كه مالك جنایتکاره مينځه يو چاته په نکاح ورکړي، نو په دې سره مالك د فديې اختيارونکی نه گرځي؛ ځکه نکاح کول که څه هم عیب دي، لېکن حقیقتاً عیب نه دی، او مانع له دفع (غلام ورکولو) څخه حقیقي عیب دی، نه حکمي عیب.

و بخلاف الاستخدام إلخ: فرمايي که مالك له جنایتکاره غلام څخه کار او خدمت اخلي، نو په دې سره هم مالك د فديې اختيارونکی نه گرځي؛ ځکه خدمت اخيستل د ملکیت سره مختص نه دي، بلکي له ملکیت څخه بغير هم له يو غلام څخه خدمت اخيستل کېدلای سي، همدا وجه ده که يو څوک په خيار شرط سره يو غلام رانیسي او له هغه څخه خدمت اخلي، نو په دې سره خيار نه ساقطیږي، معلومه سوه چي استخدام د فديې اختيارولو دليل نه دی، او استخدام له دفع العبد څخه مانع هم نه دی.

ولا يصير مختاراً إلخ: د دې حاصل دا دی چي كه مالك جنایتکاره غلام په اجاره ورکړي، يايې په رهن ورکړي. يا هغه ته د تجارت اجازه ورکړي او هغه مقروض سي، نو په دې صورتونو کي هم مالك د فديې اختيارونکی نه شمېرل کېږي؛ ځکه په اجاره او په رهن ورکولو سره نه په دفع العبد کي څه ستونزه سته او نه په اجاره او رهن سره په غلام کي څه عیب راځي، نو ځکه په دې امورو سره به مالك د فديې اختيارونکی نه گرځي. ها! د تجارت د اجازې په صورت کي که چيري غلام مقروض سي، نو د جنایت ولي ته دا حق سته چي د دې جنایتکاره مقروض غلام له اخيستلو څخه انکار وکړي او له مالك څخه د هغه قيمت واخلي؛ ځکه غلام د همدې مالك د اجازې په وجه مقروض سوی دی، لهندا د هغه تاوان به هم مالك پورته کوي.

د غلام آزادي په يو جنایت سره مشروط کول

قَالَ: وَمَنْ قَالَ لِعَبْدِهِ فرمايي: او څوک چي خپل غلام ته ووايي إِنْ قَتَلْتَ فَلَانًا که چيري تا فلانکی کس قتل کړی أَوْ رَمَيْتَهُ يا تا هغه په غشي [ابايل شي] سره وريشتی أَوْ شَجَّجْتَهُ يا تا د هغه سر ورمات کړی فَأَنْتَ حُرٌّ نو ته آزادي ي! فَهُوَ مُخْتَارٌ لِلْفِدَاءِ إِنْ قَتَلَ فَلَانًا نو مالك د فديې اختيارونکی دی که چيري غلام دا کار [قتل وغيره] وکړي وَقَالَ رُفُؤٌ: لَا يَصِيرُ مُخْتَاراً لِلْفِدَاءِ او امام زفر رَجَعَهُ الله فرمايي: چي هغه د فديې اختيارونکی نه گرځي لَأَنَّ وَقْتَ تَكْلِيفِهِ لَا جُنَايَةَ وَلَا

* القول الرابع: قول جمهور الأصناف، حيث آخر قولهم بيان التعليل، وذلك أمانة الترجيح، انظر للتفصيل [القول السابع]

عِلْمٌ لَهُ بِوُجُودِهِ حُكْمٌ چي د مالک د وينا په وخت کي خو نه څه جنایت وو او نه مالک ته د جنایت موجودېدلو څه علم [خبر] وو وَبَعْدَ الْجَنَایَةِ لَمْ یُوجَدْ مِنْهُ فَعْلٌ یَصْرِفُهُ مُخْتَارًا او تر جنایت وروسته د مالک له طرفه څه داسي فعل نه دی موجود سوی چي دهغه په وجه مالک د فدیې اختیارونکی وگرځي اَلَا تَرَى اَنَّهُ لَوْ عَلِقَ الطَّلَاقُ اَوْ الْعَتَاقُ بِالشَّرْطِ آیا ته نه گوري! چي که چا طلاق یا آزادي پر شرط معلق کړل شَمُ حَلَفَ اَنْ لَا یَطْلُقَ اَوْ لَا یُعْتِقَ بیا یې قسم واخیستی چي طلاق به نه ورکوي یا نه به یې آزادي شَمُ وَجَدَ الشَّرْطَ وَثَبَتَ الْعِتَاقُ وَ الطَّلَاقُ بیا شرط موجود سو او آزادي او طلاق ثابت سول لَا یَحْتَسِبُ فِی بَیِّنَتِهِ تِلْكَ نو هغه په خپل دې قسم کي نه حاث کيږي کَذَا هَذَا همداسي دا هم دي.

اللفات: ﴿شجسته﴾ د واحد مذکر مخاطب صیغه ده، له نصر او ضرب دواړو بابو څخه راځي؛ زخمي کول، ماتول (د سرو مخ د زخم او ماتېدو لپاره استعمالیږي)، ﴿لا یحنت﴾ د سمع له بابو د نفی صیغه ده؛ حاث کېدل، قسم ماتول (قسم خوړل).

تشریح: **صور د مسئلې:** دادی که مالک خپل غلام ته ووايي چي که تا فلانکی کس قتل کړي، یا دي مثلاً په غشي وورېستی، یا دي دهغه سرور مات کړي، نو ته آزادي یې!، اوس که غلام له دې جنایاتو څخه یو جنایت وکړي، نو زموږ (دائمه ثلاثه وو) په نېز مالک د فدیې اختیارونکی وگرځي یعني د دې جنایت په وجه پر مالک د غلام فدیې ورکول واجبېږي او د دفع العبد (غلام ورکولو) اختیار یې ختمیږي، لېکن دامام زفر رَجَعَهُ الله په نېز په دې صورت کي مالک د فدیې اختیارونکی نه وگرځي، بلکي پر هغه د غلام قیمت واجبېږي.

دامام زفر رَجَعَهُ الله دلیل دادی چي په کوم وخت کي چي مالک خپل غلام ته دا خبره کړې ده، په هغه کي وخت کي خو نه د غلام له طرفه دا جنایت صادر سوی وو، او نه دهغه د جنایت په هکله مالک ته څه علم او خبر وو، او له جنایت او علم بالجنایت څخه مخکي فدیې اختیارول ناممکن دي، او پاته سو تر جنایت وروسته یعني کله چي غلام دا جنایت وکړي نو تر هغه وروسته د مالک له طرفه څه داسي فعل نه دی صادر سوی دی چي دهغه په وجه مالک د فدیې اختیارونکی وشمېرل سي، نو ځکه په مذکوره مسئله کي به مالک د فدیې اختیارونکی نه وي، بلکي پر هغه به د غلام قیمت واجب وي.

ددې مثال داسې دی لکه زید چې خپلې ښځې ته ووايي "إِنْ دَخَلْتَ الدَّارَ فَانْتِ طَائِقٌ" (که چیرې ته کور ته داخله سوې نو [پرم] طلاقه یې!). یا خپل غلام ته ووايي "إِنْ دَخَلْتَ الدَّارَ فَانْتِ حُرٌّ" (که ته کور ته داخل سوې نو ته آزاد یې). بیا د ښځې او غلام له داخلېدلو څخه مخکې هغه (زید) دا قسم واخیستی چې والله که خپلې ښځې ته طلاق ورکړم یا والله که خپل غلام آزاد کړم. تر دې وروسته ښځه کور ته داخله سوه یا غلام داخل سو نو طلاق او عتاق چې پر کوم شرط معلق ول هغه شرط موجود سو او طلاق او عتاق ثابت سول. نو په دې صورت کې هغه (زید) په خپل قسم (چې والله که ښځې ته طلاق ورکړم یا غلام آزاد کړم) کې نه حاث کيږي او هغه قسم ماتونکی نه ګرځي: ځکه په کوم وخت کې چې زید طلاق یا عتاق معلق کړی وو. نو په هغه وخت کې دده له صرغه د تطليق او عتاق فعل صادر سوی نه وو او کله چې طلاق او عتاق ثابت سول. نو بیا هم دده له طرغه د تطليق او عتاق فعل نه دی صادر سوی. بلکې دا دواړه د مخکیني تعلیق په وجه ثابت سوي دي. لهندا د زید له طرفه د فعل نه صادرېدلو په وجه هغه په خپل قسم کې نه حاث کيږي. نو همداسې په مذکوره مسئله کې هم د مالک دوینا "إِنْ قَتَلْتَ فَلَانًا إلخ" په وخت کې جنایت معلوم دی. او کله چې جنایت ثابت سو. نو د مالک له طرفه فعل یا قول معلوم دی. نو مالک موږ څرنګه د دې اختیارونکی وشمېرو. (احسن الهدایه)

د انهمه ثلاثه وو دلیل او د امام زفر رَحْمَةُ اللهِ د دلیل جواب

وَلَنَا: أَنَّهُ عُلِقَ الْإِعْتِقَاقُ بِالْجَنَائَةِ او زموږ دلیل دا دی: چې مالک [د بخلام] آزادي پر جنایت معلقه کړې ده وَالسُّعْلُقُ بِالشَّرْطِ يُنْزَلُ عِنْدَ وُجُودِ الشَّرْطِ كَالْمُنْجَرِ او کوم څه چې پر یو شرط معلق وي هغه د شرط موجودېدلو په وخت کې د منجر په څېر ګرځي. فَصَارَ كَمَا إِذَا أَشْتَقَقَ بَعْدَ الْجَنَائَةِ نو داسې سول که تر جنایت وروسته چې مالک غلام آزاد کړی وي أَلَّا يَزَيَّ أَنْ مَنْ قَالَ لَا مَرَأَتَهُ آیانه ګوري چې که څوک خپلې ښځې ته ووايي إِنْ دَخَلْتَ الدَّارَ فَوَاللهِ لَا أَقْرَبُكَ که چیرې ته کور ته داخله سوې نو په الله قسم! تا ته به نه نژدې کېږم يَصِيرُ ابْتِدَاءُ الْإِلَاءِ مِنْ وَقْتِ الدُّخُولِ نو د ایلاء ابتداء د داخلېدلو له وخت څخه کيږي وَكَذَا إِذَا قَالَ لَهَا او همدارنګه کله چې ښځې ته ووايي إِذَا مَرَضْتَ فَانْتِ طَائِقٌ شَلَا کله چې زه مریض سم نو ته ثلاثا طلاقه یې فَمَرَضَ حَتَّى طَلَّقْتَ وَمَا مِنْ ذَلِكَ الْمَرَضِ بیا خاوند مریض سو چې د هغه په وجه ښځه طلاقه سوه او بیا له هغه مرض

څخه مړ سو يَصِيرُ قَارًا نو خاوند فرار کونکی گرځي لَأَنَّهُ يَصِيرُ مُطْلَقًا بَعْدَ وَجُودِ الْمَرْضِ ځکه خاوند د مرض تر موجودېدلو وروسته طلاقونکی گرځي بِخِلَافِ مَا أَوْرَدَ په خلاف د هغه مسئلې کوم چي امام زفر رَجَحَهُ الله راوړې ده لَأَنَّ عَرْضَهُ طَلَقٌ أَوْ عَشْقٌ يُبَكِّئُهُ الْإِمْتِنَانُ عَنْهُ ځکه دده [حالف] مقصد داسي طلاق يا آزادي ده چي له هغه څخه منع کېدل ده لره ممکن وي [يعني چي د هغه نه کول ده په وس کي وي] إِذَالْيَسِينُ لِلنَّشِءِ ځکه قسم د منع کېدلو لپاره دی [چي سرې له هغه فعل څخه منع سي] فَلَا يَدْخُلُ تَحْتَهُ مَا لَا يُبَكِّئُهُ الْإِمْتِنَانُ عَنْهُ نو ځکه تر قسم لاندي به هغه څه نه داخلېږي چي له هغه څخه منع کېدل ممکن نه وي وَلَأَنَّهُ حَرَّضَهُ عَلَى مُبَاهَرَةِ الشَّرِطِ بِتَغْلِيْقِ أَقْوَى الدَّوَاعِ إِلَى او ځکه چي مالک غلام د شرط په پوره کولو باندي پارولې دی په داسي [شي باندي د آزادي په] معلق کولو سره کوم چي د شرط و طرف ته له مضبوطه بلونکو [اسبابو] څخه دي وَالظَّاهِرُ أَنَّهُ يَفْعَلُهُ او ښکاره همدا ده چي غلام به دا کار وکړي فَهَذَا دَلَالَةُ الْإِخْتِيَارِ نو دا د فديې اختيارولو دليل دی.

اللغات: ﴿يَنْزُلُ﴾ د تفعیل د باب مضارع ده: کښته کول، قائم مقام کول، ﴿مَنْجَزُ﴾ د تفعیل د باب مفعو دی: فوراً واقع کېدونکی (هغه شی کوم چي سمدستي واقع کېږي سي). غیر معلق، غیر مشروط. ﴿لَا أَقْرَبُكَ﴾ د سماع له بابو د واحد متکلم نفی صیغه ده: نژدې کېدل، نژدې راتلل (مراد ځني وطني کول دي). ﴿ایلاء﴾ د افعال د باب مصدر دی: ښځي ته د نه نژدې کېدلو قسم اخیستل، مخکي یې تعریف تېر سو چي که خاوند قسم وکړي چي زه به خپلي ښځي ته څلور میاشتي (یا تر دې زیات) نه ور نژدې کېږم (وطي به نه ور سره کوم)، نو دې ته ایلاء وېي، که خاوند خپل دا قسم پوره کړی او ښځي ته څلور میاشتي نژدې نه سي، نو څلور میاشتي وروسته ښځه بانه گرځي، ﴿فَارَ﴾ د ضرب د باب فاعل دی: تښتېدونکی، ځان خلاصونکی (هغه خاوند چي د ښځي له میراث څخه ځان خلاصوي). ﴿حَرَضَهُ﴾ د تفعیل د باب ماضي ده: پارول، هڅول، لمسول.

تشریح: په دې عبارت کي زموږ دليل او د هغه څو مثالونه بیان سوي دي او دامام زفر رَجَحَهُ الله د دليل جواب ورکول سوی دی.

زموږ د دليل حاصل دادي چي په مذکور ه مسئله کي مالک د غلام آزادي پر جنایت معلقه کېږي ده چي هغه جنایت قتلول يا په غشي وېشتل يا سرور ماتول دي. او د تعلیق (معلق کولو) په هکله زموږ قاعده داده چي کوم شی پریو شرط معلق وي، هغه د شرط موجودېدلو په وخت کي منجز او

سمدستي واقع کيږي. نو دغه قاعدې ته په کتلو سره د مالک دا وينا "أنت حر" به ډېر شرط يعنې د جنایت موجودېدلو وروسته سمدستي ثابتيږي او دا به گڼل کيږي چې مالک د غلام تر جنایت وروسته "أنت حر" ويلي دي او هغه يې آزاد کړی دی. او دا ښکاره خبره ده چې که مالک تر جنایت وروسته غلام آزاد کړي نو مالک د فديې اختيارونکی شمېرل کيږي (لکه مخکې چې هم ذکر سوه). نو ځکه په مذکوره مسئله کې به هم مالک د فديې اختيارونکی شمېرل کيږي.

صاحب د کتاب رَجَعُ الله ددې دوه مثالونه بيان کړي دي: ①... که يو سړی خپلې ښځې ته ووايي "که ته کور ته داخله سوي، نو په الله قسم زه به تا ته نژدې نه سم (ستاسره به جماع [کوروالی] پرېږدم)", نو د خاوند دا قول د تکلم له وخت څخه معتبر نه دی بلکې د ښځې د دخول (داخېدلو) له وخت څخه معتبر دی يعنې د دخول له وخت څخه دا يلاء (جماع پرېښوولو) ابتداء کيږي (يا په بله وينا دا چې هغه د دخول له وخت څخه د جماع پرېښوونکی شمېرل کيږي).

②... که يو سړی خپلې ښځې ته ووايي "که زه مريض سوم، نو ته ثلاثاً طلاقه يې"، بيا څو ورځې وروسته هغه مريض سو او د هغه ښځه ثلاثاً طلاقه سوه، اوس که دا خاوند په همدې مرض کې مړ شي نو هغه فاز شمېرل کيږي او د هغه دا ښځه د وراثت مستحقه کيږي چې د خاوند په ميراث کې به خپله حصه ورکول کيږي. ځکه د مرګ په وجه دا خبره ښکاره سوه چې خاوند د مرض په حالت کې طلاق ورکړی دی. لهندا دلته د هغه تر مرض مخکې طلاق ورکول داسې شمېرل کيږي لکه تر مرض وروسته (د مرض په دوران کې) کې طلاق ورکول او هغه فاز شمېرل کيږي.

لنډه دا چې څرنگه چې په دې دوو مثالونو کې دا يلاء او طلاق ثبوت د تکلم له وخت څخه نه بلکې له شرط موجودېدلو څخه وروسته دی، نو همداسې په مخکنۍ مذکوره مسئله کې به هم د مالک دا وينا "أنت حر" يعنې د آزادۍ ثبوت له شرط موجودېدلو يعنې د غلام له جنایت کولو څخه وروسته وي او مالک به د فديې اختيارونکی شمېرل کيږي.

بغلاف ما أورد إلخ: له دې ځايه د امام زفر رَجَعُ الله د دليل او قياس جواب ورکول سوی دی. د قياس جواب يې دا دی چې مذکوره مسئله د يمين پر مسئله قياسول صحيح نه دي: ځکه يمين يعنې قسم ددې لپاره وي چې انسان له فعل څخه منع سي او ځان ځني وساتي، او د مذکوره قسم اخيستلو په صورت کې د حالف مقصد دا وي چې زه د داسې طلاق او عتاق قسم اخلم چې له هغه څخه منع کېدل زما په وس کې دي، او په خپل قسم کې د حاث کېدلو له پيري څخه به دئ له دې فعل څخه ځان ساتي، او ښکاره خبره ده چې که دئ طلاق يا عتاق پر شرط معلق کړي، نو بيا له هغه څخه منع

کېدل دده په وس کې نه دي. بلکې اوس د طلاق او عتاق واک د ښځې او غلام لاس ته راغلی او دا معامله نا ممکن الامتناع سوه، لهذا یو ممکن الامتناع شی یعنی طلاق معلق بالحلف به په یو نا ممکن الامتناع شي یعنی په طلاق معلق بالشرط کې نه داخلېږي.

او دامام زفر رَحْمَةُ اللهِ د دليل (لأن وقت تكبته لاجنایة إثم) جواب دادی چې په مذکوره مسئله کې مالک د غلام آزادي پر جنایت معلقه کړې ده، او غلام خپلې آزادۍ ته زیات لېواله وي او هغه یې د ژوند مهم مقصد وي، نو ددغه تعلیق په وجه ددې خبرې قوی امید سته چې غلام به دا جنایت خامخا تر سره کړي او بل دا چې مالک هغه پر دې جنایت پارولی هم دی. نو په دې سره د جنایت تر سره کولو اړخ ته نوره تقویه حاصلېږي. لهذا په دې حواله سره به هم مالک د فدیې اختیار ونکې شمېرل کېږي. (احسن الهدایه)

که غلام قصداً د یو چا لاس پرېکړي (حکم او تفصیل)

قَالَ: وَإِذَا قَطَعَ الْعَبْدُ يَدَ رَجُلٍ عَمْدًا فرمایي: او کله چې غلام د یو سړي لاس قصداً پرېکړي قَدْ قَطَعَ إِلَيْهِ بیا دا غلام مجني عليه ته ورکول سي يَقْضَاهُ أَوْ يَغْتَبِرَ قَضَاءً [د قاضي] په قضاء سره یا بغیر له قضاء څخه قَاعَتَهُ بیا مجني عليه دا غلام آزاد کړي ثُمَّ مَاكَ مِنَ الْيَدِ بیا مجني عليه د لاس [له زخم] څخه مړ سي قَالَ الْعَبْدُ ضَلَمَ بِالْجَنَائَةِ نو غلام د جنایت په بدل کې صلح [بدل صلح] دی وَإِنْ لَمْ يَغْتَبِهْ او که مالک هغه آزاد کړی نه وي رُدَّ عَلَى السَّوْلِ نو غلام به مالک ته واپس کول کیږي وَقَبْلَ لِلْأَوْلِيَاءِ او [د مقتول] وليانو ته به دا وړل کیږي أَقْتُلُوهُ أَوْ اُعْقُوا عَنْهُ چې تاسي غلام قتل کړئ! یا هغه ته معافي [بخښنه] وکړئ! وَوَجْهَ ذَلِكَ وَهُوَ أَنَّهُ إِذَا لَمْ يَغْتَبِهْ وَسَرَى او ددې وجه دا ده چې کله مجني عليه غلام آزاد نه کړی او قطع اليد سرایت وکړي تَبَيَّنَ أَنَّ الضُّدَّ وَقَعَ بَاطِلًا نو دا څرگنده سوه چې صلح باطله واقع سوه لِأَنَّ الضُّدَّ كَانَ عَنِ النَّالِ ځکه چې صلح له مال څخه وه [یعني صلح پر مال (غلام) سوې وه] لِأَنَّ أَطْرَافَ الْعَبْدِ لَا يَجْرِي الْقِصَاصُ بَيْنَهَا وَبَيْنَ أَطْرَافِ الْخُرِّ ځکه د غلام او د آزاد کس د اطرافو تر منځ قصاص نه جاري کیږي فَإِذَا سَرَى تَبَيَّنَ أَنَّ النَّالَ غَيْرَ وَاجِبٍ نو کله چې قطع اليد سرایت وکړی نو دا څرگنده سوه چې مال واجب نه وو وَإِنَّمَا تَوَجَّبَ هُوَ الْقَوْدَ بلکې واجب خو قصاص وو فَكَانَ الضُّدُّ إِقْبَابًا بِغَيْرِ بَدَلٍ نو صلح بغیر له بدل څخه واقع سوه

فَمَلَ نَوْحُهُ صَلَاحَ بَاطِلِهِ سَوْءَ ذَا بَاطِلٍ لَا يُؤَرِّثُ الشُّبُهَةَ أَوْ بَاطِلَ شَبْهٍ نَهَ پيدا كوي كَبَا إِذَا وَهَى
 الْبُطْلَانَةُ الثَّلَاثُ فَنِي عِدَّتِهَا لَكِهْ خُوكِ چي ثلاثا طلاقه سوي بِنَحْه په خپل عدت اعدا كي وطي
 كړي مَعَ الْعِلْمِ بِخُرْمَتِهَا عَلَيْهِ سره دخبرېدلو دهغې په حرمت پر خپل ځان ايمني هغه په دې خبر هم
 وي چي اوس بِنَحْه پر ماحرامه ده | فَوَجَبَ الْقَضَاءُ نَوْ قِصَاصٍ وَاجِبِيَرِي.

اللفات: ﴿دفع﴾ دفتح له بابيه دماضي مجهولي صيغه ده، ددې باب يوه معنی ده: ورکول.

(ورسپارل). ﴿سرى﴾ دضرب دباب ماضي ده: سرايت کول، ننوتل او غوړېدل (منشر کېدل).
تشریح: صورت د مسئلې: دادی که يو غلام عمداً ديو چا مثلاً دزید لاس يې پرېکړی او دغلام
 مالک دغه جنایت په بدله کي مجني عليه يعني مقطوع الید (زید) ته دا غلام ورکړی. دقاضي په
 قضاء (فیصله) سره، يا بغير له قضاء يې ورکړی. او مقطوع الید کس دا غلام آزاد کړی. تردې وروسته
 د قطع الید د زخم په وجه مقطوع الید کس (زید) مړ سو، نو په دې صورت کي غلام هم بري دی او د
 هغه مالک هم بري دی يعني د زخم د سرايت کولو او دمجني عليه (زید) دمړ کېدلو په وجه پر غلام
 او مالک باندې ضمان (تاوان) نه واجبيږي، بلکي غلام له دې جنایت څخه بدل صلح ګرځي او له هر
 هغه شي څخه بدل صلح ګرځي کوم چي له دې جنایت څخه پېښ سي (يعني مړ ګرځي، او که
 صورت داسي وي چي مقطوع الید (زید) هغه غلام آزاد نه کړی او بيا د زخم د سرايت کولو په وجه
 هغه مړ سو، نو غلام به د هغه مالک ته سپارل کيږي او دمقتول (زید) وارثانو ته اختيار حاصلیږي
 چي که وغواړي نو غلام دي قصاصاً قتل کړي او که وغواړي نو هغه دي معاف کړي.

ددې مسئلې دليل دادی چي دلته قاطع الید غلام دی او مقطوع الید آزاد دی. او قاعده داده چي د
 غلام او آزاد کس د اندامونو او اطرافو تر مينځ قصاص نه جاري کيږي، ليکن کله چي د غلام مالک دا
 غلام مقطوع الید (زید) ته ورکړی، نو د دغه ورکړي د صحيح کولو لپاره موږ غلام بدل صلح
 وګرځوی، ددې لپاره چي که مقطوع الید هغه آزاد کړي نو د بدل صلح کېدلو په وجه مقطوع الید د
 هغه مالک وګرځول سي او د هغه اعتاق نافذ کړی سی. او ښکاره ده چي دا اعتاق د صحيح کېدلو او
 نافذېدلو په صورت کي پر غلام او د هغه پر مالک هيڅ ضمان نه لازميږي: ځکه مالک خو غلام
 مقطوع الید (زید) ته ورکړی وو، لېکن هغه خپله غلام آزاد کړی او خپل حق يې ساقط کړی. نو ځکه
 اوس به دمقطوع الید دمړ کېدو په وجه پر مالک يا د هغه پر غلام هيڅ ضمان نه واجبيږي.

ها! که مجني عليه يعني مقطوع الید (زید) دا غلام آزاد نه کړي او بيا د زخم د سرايت کولو په
 وجه مجني عليه مړ سي. نو په دې صورت کي پر غلام قصاص واجبيږي (چي د هغه لاس به هم قصا

پرېکول کيږي) او هغه به خپل مالک ته سپارل کيږي او دمقتول (زید) وليانو ته دا اختيار حاصلیږي چي که دا غلام قتل کوي او که يې معاف کوي؛ ځکه د زخم د سړايت کولو په وجه دا خرگنده سوه چي دا غلام د مالک او مقطوع الید تر مينځ چي کومه صلح پر مال (يعني پر غلام) سوې وه هغه باطله وه؛ ځکه دلته دمقطوع الید دمړ کېدلو په وجه قصاص واجب دی، نه مال، لهذا کله چي صلح باطله سوه، نو اوس پر غلام قصاص واجب سو او دمقتول وليانو ته د هغه د قتلولو يا معاف کولو اختيار حاصل سو.

او بل دا چي څرنگه دا صلح باطله واقع سوې ده نو ځکه په دې سره په قصاص کي هيڅ شبهه نه پيدا کيږي او قصاص واجبيږي، ددې مثال داسي دی لکه يو څوک چي خپلي بنځي ته درې طلاعه ورکړي او بيا د عدت (عدې) په دوران کي دهغې سره جماع وکړي حال دا چي هغه په دې بنه خبر وي چي دا بنځه پر ما حرامه ده، نو څرنگه چي دلته ددې مطلقه بنځي سره وطي کول باطل دي، خو بيا هم دا له قصاص څخه مانع نه دي بلکي پر واطي قصاص يعني حد واجبيږي، نو په مذکوره مسئله کي هم څرنگه چي دا صلح باطله ده، نو ځکه هغه قصاص نه ساقطوي. (احسن الهداية)

د پورتنۍ مسئلې نور وضاحت

بِخِلَافِ مَا إِذَا أَعْتَقَهُ په خلاف د هغه صورت کله چي مجني عليه دا غلام آزاد کړي لِأَنَّهُ إِذَا أَعْتَقَهُ عَلَى الْإِغْتِثَاقِ يَدُلُّ عَلَى قَصْدِهِ تَصْحِيحِ الْمُلْكِ ځکه پر آزادولو د مجني عليه اقدام کول دلالت کوي د هغه د صلح د صحيح کولو پر اراده لِأَنَّ الظَّاهِرَ أَنَّ مَنْ أَعْتَقَهُ عَلَى تَصَرُّفٍ ځکه ښکاره همدا ده چي څوک پر يو تصرف اقدام وکړي يُقَصِّدُ تَصْحِيحَهُ هغه د تصرف صحيح کولو اراده کوي وَلَا صَحَّةَ لَهُ او [دلته] د تصرف [عقد صلح] د صحيح کېدلو هيڅ صورت نسته إِلَّا وَأَنْ يُجْعَلَ صُلْحًا عَنِ الْجَنَائَةِ وَمَا يَخْذُلُ مِنْهَا بغير له دې څخه چي غلام د جنایت له طرفه او له جنایت څخه د پېښېدونکي شي له طرفه بدل صلح وگرځول سي وَلِهَذَا التَّوَضُّعُ عَلَيْهِ وَرَفْعُ التَّوَلُّ بِه همدا وجه ده که مجني عليه ددې صراحت وکړي او مالک په دې راضي سي يَصِحُّ نو عقد صلح صحيح کيږي وَقَدْ رَفَعَ التَّوَلُّ بِه او مالک په هغه راضي دی لِأَنَّهُ لَنَا رَفْعُ بَكُونِ الْعَبْدِ عَوَضًا عَنِ الْقَيْدِ ځکه کله چي هغه د غلام د قلیل په عوض کېدلوراضي دی يَكُونُ أَرْضَى بِكَوْنِهِ عَوَضًا عَنِ الْكَيْفِ نو د کثیر په عوض کېدلو به زیات راضي وي فَإِذَا أَعْتَقَ بِيَا کله چي مجني عليه غلام آزاد کړي يَصِحُّ الْمُلْكُ لِي

ضَمْنُ الْإِعْتِقَاقِ إِبْتِدَاءٌ نود آزادولو په ضَمْنِ كې صلح ابتداءً صحیح سوه وَإِذَا نَفَعْتُ او كله چي هغه آزاد نه كړی لَمْ يُجِدِ الضَّمْنَ إِبْتِدَاءً نو ابتداءً صلح موجوده نه سوه وَالضَّمْنُ الْأَوَّلُ وَقَعَّ بِاطْلَا او اوله صلح باطله واقع سوه فَيُرَدُّ الْعَقْدُ إِلَى النَّوْلِ نو ځكه غلام به مالك ته واپس كول كيږي وَالْأَوَّلِيُّ عَلَى خَيْرَتِهِ څه نُفْعُو الْقَتْلِ او [د غلام] دمعا ف كولو او قتلولو په هكله به وليان پر خپل اختيار وي.

اللفات: ﴿اقدام﴾ د افعال د باب مصدر دی؛ وړاندیتوب كول، په يو كار لاس پوري كول، ﴿نص﴾ د نصر د باب ماضي ده؛ صراحت كول، په صراحت سره (په ښكاره الفاظو) بيانول، ﴿خَيْرَة﴾ او خَيْرَة؛ اختيار، ﴿عفو﴾ معافي، بخښنه.

تفسير: د عبارت حاصل دا دی چي كه مجني عليه (زيد) جنايتكاره غلام آزاد نه كړي نو په دې صورت كې خو صلح باطله ده (لكه مخكې چي ذكر سوه)، لېكن كه مجني عليه دا غلام آزاد كړي او بيا د زخم د سرايت كولو په وجه مجني عليه مړ سي، نو صلح نه باطلېږي او پر غلام قصاص نه واجبيږي؛ ځكه پر اعتقاد د مجني عليه اقدام كول د دې خبرې څرگند دليل دی چي هغه د اعتقاد صحيح كول او نافذول غواړي، ځكه كوم كس چي يو تصرف كوي، ښكاره ده چي هغه يې د همدې لپاره كوي چي تصرف صحيح او نافذ سي، او په مذكوره مسئله كې د مجني عليه د تصرف صحيح كېدلو صرف يوه لاره ده او هغه دا چي غلام د جنايت له طرفه اوله دې جنايت څخه د پېښېدونكې شي (مړي وغيره) له طرفه بدل صلح وگرځول سي. همدا وجه ده كه مجني عليه دا خبره صراحتاً كړې وای چي دا غلام بدل صلح دی او مالك په دې راضي وای نو هم به عقد صلح صحيح وای، نو ځكه دلته به هم عقد صلح صحيح وي؛ ځكه دلته خو بالكل مالك راضي دی، ځكه كله چي هغه د غلام د قليل يعني د لاس په بدل كېدلو راضي دی، نو د هغه د كښير يعني د نفس په بدل كېدلو په په درجه اولی راضي وي. لهېدا كله چي مجني عليه غلام آزاد كړی، نو د اعتقاد په ضمن كې به ابتداءً صلح صحيح كيږي.

او كه مجني عليه غلام آزاد نه كړی، نو ابتداءً صلح موجوده نه سوه او كوم اوله صلح چي وه هغه د زخم د سرايت كولو په وجه باطله سوه، نو ځكه غلام به خپل مالك ته سپارل كيږي او د مقتول وليانو ته به دوه اختيارات حاصلېږي: ① د غلام قتلول، ② او هغه معاف كول (بخښل). (احسن الهداية)

د مقطوع الید سره پر غلام د صلح کولو بیان

وَذَكَرَ فِي بَعْضِ النُّسخِ او ادا جامع صغيرا په بعضي نسخو کي ذکر سوي دي رَجُلٌ قَصَّ يَدَ رَجُلٍ
عَمْدًا [که] یو سري قصدا دیو سري لاس پر پکړی فَصَالَحَ الْقَاطِعُ الْمَقْطُوعَةَ يَدَهُ عَلَى عَبْدٍ بیا لاس
 پر پکړونکي د لاس پر پکړل سوي سره پر یو غلام صلح وکړه وَدَفَعَهُ إِلَيْهِ او غلام یې هغه امقطوع
 الید ته ورکړی فَأَغْتَقَهُ الْمَقْطُوعَةُ يَدَهُ نو لاس پر پکړل سوي امقطوع الید هغه غلام آزاد کړی ثُمَّ
مَاتَ مِنْ ذَلِكَ بیا لاس پر پکړل سوي امقطوع الید له هغه زخم مړ سو فَالْعَبْدُ صُدِّقَ بِالْجَنَائَةِ نو
 امام محمد رحمه الله ذکر کړي دي چي غلام د جنایت په بدله کي صلح دی إِلَى آخِرِ مَا ذَكَرْنَا مِنْ
الرِّوَايَةِ دهغه روایت تر آخره پوري کوم چي موږ ذکر کړی وَهَذَا الْوَضْعُ يَرِدُ اشْكَالًا فَبِمَا او پر دغه
 وضع په هغه صورت کي اشکال واردیږي إِذَا غَفَا عَنِ الْيَدِ ثُمَّ تَرَى إِلَى النَّفْسِ وَمَاتَ کله چي هغه
 [مقطوع الید] د لاس زخم معاف کړي بیا زخم نفس ته سرایت وکړي او هغه مړ سي حَيْثُ لَا يَجِبُ
الْقَصَاصُ هُنَاكَ نو هلته قصاص نه واجبیږي وَهُنَا قَالَ: يَجِبُ اولته [د صلح په مسئله کي] امام
 محمد رحمه الله فرمایلي دي: چي قصاص واجبیږي قِيلَ: مَا ذَكَرْهُ هُنَا جَوَابُ الْقِيَاسِ ویل سوي
 دي: کوم چي دلته [د صلح په مسئله کي] ذکر سوي دي دا د قیاس جواب دی فَيَكُونُ الْوَضْعَانِ جَبِينَا
عَلَى الْقِيَاسِ وَالْإِسْتِحْسَانِ نو دواړه وضعي به پر قیاس او استحسان وي وَقِيلَ: يَبْتَنَاهُمَا فَرْقٌ او
 ویل سوي دي: چي دواړو وضعو تر مینځ فرق دی.

تشریح: د عبارت حاصل دا دی چي د جامع صغير په بعضي نسخو کي مخکنی مسئله داسي ذکر
 سوې ده چي که یو آزاد کس د بل آزاد کس مثلاً د زید لاس عمداً پر پکړي او بیا مقطوع الید (زید) ته
 خپل یو غلام ورکړي او پر هغه صلح ورسره وکړي او مقطوع الید هغه غلام آزاد کړي، نو ددې هم
 داغه حکم دی چي د قطع الید په بدله کي پر غلام صلح کول جائز او صحیح دي، یعني د حکم په
 اعتبار دواړو نسخو مسئلې سره یو دي.

وهذا الوضع الخ: فرمایي چي د دویمي نسخې مطابق په دې صورت کي اشکال واردیږي کله چي
 مقطوع الید (زید) قاطع معاف کړي او بیا د زخم د سرایت کولو په وجه مقطوع الید مړ سي نو پر قاطع
 قصاص نه واجبیږي، لېکن په هدایه کي چي کوم عبارت درج دی دهغه مطابق حکم دا دی چي که تر

صلح وروسته د زخم د سړایت کولو په وجه مقطوع الیدمر سي نو پر قاطع قصاص واجیبري. او شرنگه چي صلح معافی لره متضمنه ده يعني صلح کول داسي دي لکه معاف کول. نو گواکي دلته حکم دادی چي که قاطع مقطوع الیدمعاف کړي او د بیا زخم د سړایت کولو په وجه مقطوع الیدمر سي نو قصاص واجیبري. لهذا په دواړو وضعو او نسخو کي تعارض راغلی.

نو زموږ مشایخو د دې دوه جوابه ورکړي دي: ① په اوله وضع يعني د صلح په مسئله کي کوم چي په هدایه کي مذکور ده چي په هغې کي د قصاص واجبېدلو حکم سوی دی. هغه د قیاس مطابق دی. او په دویمه وضع يعني د غفو په مسئله کي چي د قصاص نه واجبېدلو حکم سوی دی. هغه پر استحسان مبني دی. لهذا کله چي هر حکم پر جلا شي مبني دی. نو ښکاره ده چي اوس هیڅ تعارض پاته نه سو. ② د ځیني مشایخو رایه داده چي په دې دواړو وضعو او نسخو کي واقعي فرق ست. يعني د غفو په صورت کي قصاص واجب نه دی او د صلح په صورت کي واجب دی. چي د هغه دلیل او وجه د فرق به په راروان عبارت کي ذکر سي.

د صلح او غفو تر مینځ د فرق بیان

وَوَجَّهْتُ أَنَّ الْعُقُوبَةَ الْيَدِيَّةَ صَاحِبَةٌ لِقَوْلِهِ (فرق) وجه داده چي د لاس معافي ظاهرأ صحيح ده بَلَّغَ الْحَقُّ كَانَ لَهُ فِي الْيَدِ مِنْ حَيْثُ الظَّاهِرُ ځکه د ظاهر په اعتبار سره په لاس کي صرف د هغه حق دی فَيَصِحُّ الْعُقُوبَةُ ظَاهِرًا نو ځکه ظاهرأ معاف کول صحيح دي فَيَنْبَغُ ذَلِكَ وَإِنْ بَطَلَ حُكْمُنَا او تر دې وروسته که څه هم معافي د حکم په اعتبار سره باطله سوه يَنْتَقِي مُؤْجُذًا حَقِيقَةً [لېکن] د حقيقت په اعتبار سره باقي ده فَكُنَى ذَلِكَ لِيَنْتَفِعَ وَجُوبُ الْقَصَاصِ نو دا معافي د قصاص د وجوب منع کولو لپاره کافي ده أَمَّا هَهُنَا الضَّمُّ لَا يُبْطِلُ الْجَنَائَةَ لېکن دلته صلح جنایت نه باطلوي بَلَّ يَقْرَرُهَا بلكي هغه نور ثابتوي حَيْثُ صَالَحَ عَنْهَا عَلَى مَالٍ په دې حیثیت سره چي هغه د جنایت په بدله کي صلح پر مال کړې ده فَإِذَا لَمْ يُبْطَلِ الْجَنَائَةُ لهذا کله چي صلحي جنایت باطل نه کړی لَمْ تَمْتَنِعِ الْعُقُوبَةُ نو عقوبت [قصاص] ممتنع نه سو هَذَا إِذَا لَمْ يُغْفَرْهُ دا [د عقوبت نه متنع کېدل] هغه وخت دي کله چي هغه [مجنبي عليه] غلام آزاد کړی نه وي أَمَّا إِذَا أُغْتَفِرَ لېکن که هغه غلام آزاد کړی وي فَالْشَّرْحُ مِمَّا ذَكَرْنَا مِنْ قَبْلُ نو بیا د مسئلې تخریج پر هغه طریقه ده کوم چي موږ مخکي ذکر کړه.

اللفات: (ظاهرأ) د ظاهر په اعتبار سره. په ظاهره (په ښکاره)، (عقوبة) سزا.

تشریح: مخکې چې ځینې مشایخو د دوو وضعو یعنې د صلح او عفو د صورتونو په مینځ کې کوم فرق بیان کړی دی. دلته د هغه وجه بیانوي فرمایي د عفو په صورت کې چې کله مقطوع الید قاطع معاف کړی. نو معافي په ظاهره صحیح سوه. ځکه عفو ظاهر او صاحب الید (مقطوع الید) حتر وه او هغه معافي وکړه نو ځکه دا معافي صحیح ده. لېکن تر معافي وروسته د زخم د سرایت کولو په وجه چې کله عفو باطله سوه. نو دا صرف د حکم په اعتبار سره باطله سوه او د حقیقت په اعتبار سره عفو موجوده ده. او د حقیقت په اعتبار سره د عفو موجود بدل د جنایت باطلېدلو شبهه پیدا کوي او شبهه د قصاص له وجوب څخه مانع ده. نو په دې وجه د عفو په صورت کې قصاص نه واجیږي.

ددې په خلاف د صلح په صورت کې هیڅ شبهه نسته. نو ځکه په هغه کې قصاص واجیږي. ځکه په صلح سره جنایت نه باطلیږي بلکې نور مستحکم او مضبوط کیږي. ځکه د جنایت په بدله کې پر مال صلح سوې ده او مال د جنایت باطلونکی نه دی لهدا د صلح په صورت کې جنایت باقي دی او کله چې جنایت باقي دی نو ښکاره ده چې قصاص به هم واجب وي. لېکن دا خبره په یاد لرئ! چې دغه حکم په همغه صورت کې دی کله چې مجني علیه (مقطوع الید) دا جنایتکاره غلام آزاد کړی نه وي. لېکن که هغه دا غلام آزاد کړی وي. نو د محل قصاص د معدوم کېدلو په وجه قصاص نه واجیږي او دا اعتاق نوې صلح شمېرل کیږي. (احسن الهدایه. اشرف الهدایه)

د ماذون له مفروض غلام د جنایت کولو بیان

قَالَ: وَإِذَا جَاءَ الْعُقْدُ الْمَأْذُونُ لَهُ جُنَايَةٌ فَرَمَائِي: أَوْ كَلَهُ جِي هغه غلام چې هغه ته [د تجارت] اجازه ورکول سوې وي یو جنایت وکړي وَعَلَيْهِ أَلْفٌ وَرُفْمٌ حال دا چې پر هغه زر درهمه قرض [هم] باندي وي فَأَعْتَقَهُ الْمَوْلَى وَلَمْ يَعْلَمْ بِالْجُنَايَةِ بیا مالک هغه آزاد کړي او مالک [د هغه] په جنایت خبر نه وي فَعَلَيْهِ قِسْمَانِ نو پر مالک دوه قیمتونه واجب دي قِسْمَةٌ لِصَاحِبِ الدِّينِ یو قیمت د قرض د خاوند [قرضخواه] لپاره وَقِسْمَةٌ لِلْأَوْلِيَاءِ الْجُنَايَةِ او یو قیمت د جنایت د ولیانو لپاره لِأَنَّهُ أَتْلَفَ حَقَّيْنِ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مَضْمُونٌ بِكُلِّ الْقِيَمَةِ عَلَى الْإِنْفِرَادِ ځکه مالک دوه داسې حقونه ضایع کړي دي چې له هغوی څخه هر یو جلا، جلا په ټوله قیمت سره مضمون دی الدَّفْعُ لِلْأَوْلِيَاءِ وَالْبَيْعُ لِلْفَرَمَاءِ یعنې د جنایت د ولیانو لپاره غلام ورکول او د قرضخواهانو لپاره هغه خرڅول فَكَذَلِكَ عِنْدَ الْاجْتِمَاعِ نو همداسې به [د دواړو حقونو] د جمع کېدلو په وخت کې هم کیږي وَيُنَبِّئُكَ الْجَنَّةُ بَيْنَ الْحَقَّيْنِ إِيفَاءً

مِنَ الرَّقَبَةِ الْوَاحِدَةِ او له يوه رقبه [غلام] څخه د پوره کولو په اعتبار سره د دواړو حقونو تر مینځ جمع کول ممکن دي [يعني په يوه غلام سره د دې دواړو حقونو پوره اداء کول ممکن دي] بِأَن يُدْفَعَ إِلَى وَلِيِّ الْجَنَائَةِ په دې توگه چي غلام [اول] د جنایت ولي ته ورکول سي ثُمَّ يُبَايَعُ لِلْغُرْمَاءِ بيا د قرضخواهانو لپاره خرڅ کړي سي فَيَضْمَنُهَا بِالْإِتْلَافِ نو ځکه مالک به د دواړو حقونو ضامن وي [دهغوی] د ضایع کولو په وجه بِخِلَافِ مَا إِذَا أَتْلَفَهُ أَجْنَبِيٌّ په خلاف د هغه صورت کله چي يو اجنبی کس غلام ضایع کړي [قتل يې کړي] حَيْثُ تَجِبُ قِيَمَةُ وَاحِدَةٍ لِلْمَوْلَى نو [پراجنبي کس] د مالک لپاره صرف يو قيمت واجبيږي وَيَذْفَعُهَا الْمَوْلَى إِلَى الْغُرْمَاءِ او مالک به هغه قيمت قرضخواهانو ته ورکوي لِأَنَّ الْأَجْنَبِيَّ إِذَا يَضْمَنُ لِلْمَوْلَى بِحُكْمِ الْإِلْكِ ځکه اجنبی کس د مالک لپاره د ملکیت په حکم سره ضامن کيږي فَلَا يَظْهَرُ لَهُ مُقَابَلَتُهُ الْحَقَّ نو د ملکیت په مقابله کې به [د قرضخواهانو] حق نه ښکاره کيږي لِأَنَّهُ دُونَهُ ځکه چي حق له ملکیت څخه کم [انځن] دی وَلِهَذَا يَجِبُ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا بِإِتْلَافِ الْحَقِّ او دلته د حق ضایع کولو په وجه له دوی دواړو څخه د هر يوه لپاره ضمان واجب سوی دی فَلَا تَرْجِيحَ نو هيڅ ترجیح نسته فَيَظْهَرُ لَهَذَا دواړه حقونه به ښکاره کيږي فَيَضْمَنُهَا نو ځکه مالک به د دواړو ضامن کيږي.

اللغات: ﴿مَأْذُونٌ لَهُ﴾ مأذون: د سمع له بابه د مفعول صيغه ده: هغه غلام چي د مالک له طرفه د تصرف او کاروبار کولو اجازه ورکول سوې وي، ﴿أَتْلَفَ﴾ د افعال د باب ماضي ده: تلفول، ضایع کول، هلاکول، ﴿الغرام﴾ د انفعال د باب ماضي ده: يوازي او جلا کېدل، علی الانفراد: په انفرادي توگه، جلا جلا، ﴿غرماء﴾ جمع د غريمه ده: د قرض مالک، قرضخواه (قرض غوښتونکی)، **تشریح:** صورت د مسئلې: دادی که مأذون فی التجاره غلام يو جنایت وکړي مثلاً يو سړی قتل کړي او پر هغه غلام زر درهمه قرض هم باندي وي، بيا مالک (مولی) هغه آزاد کړي او مالک د هغه په جنایت خبر نه وي، نو په دې صورت کي پر مالک دوه قيمتونه واجبيږي: ① يو قيمت د غرماء (يعني پر غلام چي د چا قرض باندي وي، دهغوی) لپاره واجبيږي، ② او بل قيمت د مقتول د لسانو لپاره: ځکه مالک د غلام په آزادولو سره دوه حقونه ضایع کړي دي، او له هغه دواړو څخه هر حق يوازي

(انفراداً) هم په ټوله قيمت سره مضمون کيږي يعني که غلام فقط جنايت کړي وای يا صرف پر هغه قرض باندي وای او مالک هغه آزاد کړي وای، نو په دې صورت کي هم پر هغه د غلام ټوله قيمت واجبيږي. لهدا کله چي د دې غلام سره دوه حقونه ترلي دي، نو د هغه د آزادولو په وجه به پر مالک د دواړو حقونو قيمت واجب وي.

ويمکن الجميع إلخ: فرمايي دلته په دې يوه غلام سره د دواړو حقونو اداء کول ممکن هم دي. هغه په دې توگه چي غلام دي اول د جنايت (قتل) وليانو ته ورکول سي. نو د هغوی حق به اداء سي. او بيا دي غلام خرڅ کړي سي، نو د غرماؤ حق به اداء سي. لهدا کله چي د دواړو تر مينځ جمع ممکن ده نو ځکه پر مالک به د دوی دواړو حقونه واجب وي چي هريوه ته به د هغه ضمان (تاوان) يعني قيمت ورکوي. او که مالک د غلام په جنايت خبر وي او بيا هغه آزاد کړي، نو په دې صورت کي پر مالک د مقتول د وليانو لپاره ديت واجبيږي، نه قيمت. خود غرماؤ لپاره د مخکي په څېر قيمت واجبيږي. (بنايه ج: ۲، ص: ۲۶۳)

بخلاف ما إذا إلخ: د دې حاصل دادي چي که غلام يو جنايت وکړي او پر هغه زر درهغه قرض هم باندي وي، بيا يو اجنبي کس دا غلام قتل کړي، نو پر اجنبي صرف يو قيمت واجبيږي. نه دوه قيمتونه؛ ځکه دلته پر اجنبي کس صرف په دې وجه ضمان واجب دی چي مقتول غلام د مالک ملکيت دي او اجنبي د هغه ملکيت هلاک کړی دی، او د غرماؤ د حق (قرض) په وجه پر هغه ضمان واجب نه دی، او څرنگه چي ملکيت له حق څخه قوي دی، نو ځکه د ملکيت په مقابل کي به (د غرماؤ) حق نه ښکاره کيږي بلکي ملکيت به پر حق راجع او غالب وي، او په يوه غلام کي د ملکيت ملکيت هم واحد يعني يو وي، نو ځکه پر جنايتکاره يعني پر اجنبي کس به صرف يو قيمت واجب وي. د دې په خلاف د مالک د آزادولو په صورتونو کي پر مالک د دوو قيمتونو ضمان ځکه واجبيږي چي مالک دوه حقونه ضايع کړي دي او دواړه حقونه له جلا، جلا جنس څخه دي او يوه ته پر بل ترجيح هم نسته، نو ځکه دواړه حقونه به ښکاره کيږي او پر مالک به د دواړو حقونو جلا، جلا قيمت واجب وي. (احسن الهدايه)

که ماډون لها مينځه تر خپل قيمت زياته مقروضه سي بيا بچی وزېږوي (حکم او تفصيل)

قَالَ: وَإِذَا اسْتَدَانَتْ الْأُمَةُ الْمَأْدُونُ لَهَا أَكْثَرَ مِنْ قِيَمَتِهَا فرمايي: او کله چي قرض واخلي هغه مينځه چي هغې ته [د تجارت] اجازه ورکول سوې وي له خپل قيمت څخه زيات قرض شؤ وَلَدَتْ بيا دا مينځه بچی وزېږوي قَالَهُ يُبَاءُ الْوَلَدُ مَعَهَا فِي الدِّينِ نو د هغې سره به بچی هم په قرض کي خرڅول کيږي وَإِنْ جَنَّتْ جَنَائَةً او که دا مينځه يو جنايت وکړي لَمْ يُدْفَعْ الْوَلَدُ مَعَهَا نو د هغې سره

به بچی نه ورکول کیري وَالْفَرْقُ أَنَّ الذَّيْنَ وَصَفَ حُكْمُ فِيْهَا او په دې دواړو کي فرق دا دی چي قرض په مینځه کي یو حکمي وصف دی وَاجِبٌ فِي ذِمَّتِهَا مُتَعَلِّقٌ بِرَبِّبَتِهَا اسْتِيفَاءً کوم چي د مینځي پر ذمه واجب دی او دهغې دغاري ذات سره متعلق دی د ترلاسه کولو اخيستلو په اعتبار سره فَيَسْرِي إِلَى الْوَلَدِ نو ځکه وصف حکمي به د بچي و طرف ته ا هم | سرایت وکړي كَوَلَدِ النِّزَاهُوتِ لکه دمرهونه مینځي بچی بِخِلَافِ الْجَنَائَةِ په خلاف د جنایت لِأَنَّ جُوبَ الذَّفْعِ فِي ذِمَّةِ النَّوْنِ ځکه چي | د جنایت په وجه | د غلام ورکولو وجوب د مالک پر ذمه دی لِأَنَّ ذِمَّتَهَا نه د مینځي پر ذمه وَأَشَأْ يَلَا قِيَّتَهَا أَثَرُ الْفِعْلِ الْحَقِيقِيِّ او د مینځي سره | فقط | د فعل حقيقي اثر ملاقي کیري وَهُوَ الذَّفْعُ او هغه | فعل حقيقي | ورکول دي وَالسَّرَايَةُ فِي الْأَوْصَافِ الشَّرْعِيَّةِ دُونَ الْأَوْصَافِ الْحَقِيقِيَّةِ او سرایت په اوصاف شرعيه وو کي کیري. نه په اوصاف حقيقيه وو کي.

اللغات: ﴿استدان﴾ د استعمال له بابه د واحد مؤنث غائب ماضي صيغه ده: قرض غوښتل، پور اخيستل، ﴿استيفاء﴾ د استعمال د باب مصدر دی: ترلاسه کول، اخيستل، حاصلول.

تشریح: **صورت د مسئلې:** دادی که یو مالک (مولی) خپلي مینځي ته د تجارت اجازه ورکړې وي بیا په تجارت کي هغه مینځه له خپل قیمت څخه زیاته قرضداره سي او په دې دوران کي بچی وژېږوي. نو د قرض په اداینه کي بچی د مینځي تابع کیري لهذا د مینځي سره به بچی هم په قرض کي ورکول کیري يعني د قرض اداء کولو لپاره به دواړه خرڅول کیري. د دې په خلاف که همدا قرضداره مینځه یو جنایت وکړي، نو د هغه حکم د بچي و طرف ته سرایت نه کوي يعني د جنایت په بدله کي به د مینځي سره بچی نه ورکول کیري.

صاحب هدایې رَحِمَهُ اللهُ فرمایي چي په دواړو صورتونو کي فرق دادی چي وصف حکمي څو سرایت کوي لېکن وصف حقيقي سرایت نه کوي، او څرنګه چي قرض وصف حکمي دی: ځکه هغه د مینځي پر ذمه واجب وي او د مینځي در قبې (ذات) سره متعلق کیري. نو ځکه دا وصف به د بچي و طرف ته سرایت کوي او د مینځي سره به بچی هم په قرض کي ورکول کیري. لکه څرنګه چي دمرهونه مینځي بچی ته درهن حکم سرایت کوي (لکه مخکي چي د دې وضاحت تېر سو).

د دې په خلاف جنایت وصف حقيقي دی: ځکه د جنایت کولو په صورت کي جنایتکاره رقبه د مجني عليه اولیاؤ ته ورکول پر مالک (مولی) واجبیږي. او د مالک وړکړه فعل حقيقي او وصف

حقيقي دی او په وصف حقيقي کي سرایت نه کيږي، نو ځکه د جنایت والا په صورت کي به د مینځني سره د هغې بچی نه ورکول کيږي. (احسن الهدایه)

که غلام د یو سري ولي قتل کړي او سري پر هغه د آزاد گومان کړی وي (حکم او تفصیل)

قَالَ: وَإِذَا كَانَ الْعَبْدُ لِرَجُلٍ رَعَمَ رَجُلٌ آخَرَ فَرَمَاي: او کله چي د یو سري غلام وي چي د هغه په باره کي بل سري دا گومان کړی وي أَنَّ مَوْلَاهُ أَعْتَقَهُ چي د هغه مالک هغه آزاد کړی دی فَقَتَلَ الْعَبْدُ وَلِيًّا لِذَلِكَ الرَّجُلِ غَطًا بیا دا غلام د هغه سري [یعني د زاعم] یو ولي خطاء قتل کړي فَلَا شَيْءَ لَهُ نو د هغه سري لپاره هیڅ شی نسته إِنَّهُ لِنَارَعَمَ أَنَّ مَوْلَاهُ أَعْتَقَهُ ځکه کله چي هغه دا گومان وکړی چي مالک دا غلام آزاد کړی دی فَقَدْ ادَّعى الذِّمَّةَ عَلَى الْعَاقِلَةِ نو هغه پر عاقله وو د دیت دعوی وکړه وَأَبْرَأَ الْعَبْدَ وَالْمَوْلَ او غلام او مالک یې بري کرل إِلَّا أَنَّهُ لَا يُصَدَّقُ عَمَّا الْعَاقِلَةِ مِنْ غَيْرِ حَاجَةٍ خود هغه تصدیق به د عاقله وو په خلاف له حجت څخه بغیر نه کيږي.

اللغات: ﴿رَعَم﴾ دماضي صیغه ده، له فتح او نصر دواړو بابو څخه راځي: گومان کول، زیاتره د مشکوک امر په باره کي استعمالیږي (معجم الوسیط)، ﴿أَبْرَأَهُ﴾ دافعال دباب فاعل دی: بري کول، معاف کول، ﴿عَاقِلَةٌ﴾ د قاتل او جنایتکاره متعلقین، نژدې قومیان (خاندان والا).

تشریح: **صوره د مسئلې:** دا دی چي د نقیب یو غلام دی او د هغه په هکله د خالد گومان دا دی چي دا غلام خپل مالک (نقیب) آزاد کړی دی، بیا دغه غلام د خالد یو ولي خطاء قتل کړی، نو اوس د مقتول ولي په عوض کي خالد ته دیت وغیره هیڅ شی نه حاصلیږي: ځکه کله چي خالد دا جنایتکاره غلام آزاد وگڼلی، نو ګواکي هغه د غلام پر عاقله وو د دیت دعوی وکړه او قاتل غلام او د هغه مالک یې له دیت څخه بري کړی (ځکه په قتل خطاء کي صرف پر عاقله وو دیت واجبیږي)، خو څرنگه چي دلته پر عاقله وو د دیت واجبېدلو په هکله دده (خالد) سره هیڅ ثبوت او دلیل نسته، نو ځکه پر عاقله وو د دیت واجبېدلو په هکله به دده تصدیق نه کيږي، او غلام او د هغه مالک خو ده (خالد) له مخکي څخه بري کړي دي، لهدا په مذکور ه مسئله کي نه پر دوی دیت واجبیږي او نه پر عاقله وو (نو ځکه خالد ته دیت وغیره هیڅ شی نه حاصلیږي). (احسن الهدایه)

د جانی (فائل) او مجنی علیه د ولي تر مینځ د جانی

به علامتوب او آزادوالي کي د اختلاف بیان

قَالَ: وَإِذَا أُتْبِقَ الْعَبْدُ فَقَالَ لِرَجُلٍ فَرَمَائِي. او کله چي غلام آزاد کړی سني نو هغه یو کس ته وویل
قَتَلْتُ أَهَكَ خَطَاً وَأَنَا عَبْدٌ ماستا ورور خطا ګۍ قتل کړی وو په داسي حال کي چي زه غلام وم وَقَالَ
الْآخَرُ: قَتَلْتَهُ وَأَنْتَ حُرٌّ او هغه بل کس وویل: چي تا په داسي حال کي هغه قتل کړی وو چي ته
آزاد وې قَالَقَوْلُ قَوْلِ الْعَبْدِ نو قول د غلام معتبر دی إِنَّهُ مُنْكَرٌ لِلضَّمَانِ ځکه ده [غلام] د ضمان
انکار کونکی دی لِیَا أَنَّهُ أَسَدَّةٌ إِلَى خَالَةٍ مَعْفُودَةٍ مُنَافِيَةٌ لِلضَّمَانِ ځکه ده [غلام] د هغه معهود
حالت و طرف ته قتل منسوب کړی دی کوم چي د ضمان منافي دی إِذَا الْكَذَّامُ فِيمَا إِذَا عَرِفَ رَقُّهُ
ځکه خبره په هغه صورت کي ده کله چي د غلام رقيت [غلامتوب] پېژندل سوی وي وَالْوُجُوبُ فِي
جَنَائَةِ الْعَبْدِ عَلَى الْتَمُولِ دَفْعًا أَوْ فِدَاءً او د غلام په جنایت کي وجوب پر مالک وي د غلام ورکولو یا
فدیه ورکولو په اعتبار سره وَصَارَ كَمَا إِذَا قَالَ الْبَائِلُ الْغَائِلُ او دا داسي سوه لکه کله چي یو عاقل
بالغ کس وویل طَلَّقْتُ امْرَأَتِي وَأَنَا صَبِيٌّ ما په داسي حال کي خپلي ښځي ته طلاق ورکړی وو چي
زه بچی وم أَوْ بَعْتُ دَارِي وَأَنَا صَبِيٌّ یا ما په داسي حال کي خپل کور خرڅ کړی وو چي زه بچی وم
أَوْ قَالَ: طَلَّقْتُ امْرَأَتِي وَأَنَا مَجْنُونٌ یا هغه وویل: ما په داسي حال کي خپلي ښځي ته طلاق
ورکړی وو چي زه لهونی وم وَقَدْ كَانَ جُنُونُهُ مَعْرُوفًا او د هغه لهونتوب پېژندل سوی [مشهوره] وو
كَانَ الْقَوْلُ قَوْلَهُ نو قول د هغه معتبر دی لِیَا ذَكَرْنَا د هغه دلیل په وجه کوم چي موږ ذکر کړی.

اللفات: ﴿اسند﴾ د افعال د باب ماضي ده. د دې باب یوه معنی ده: دیو څه نسبت بل څه ته کول.

منسوب کول. ﴿فداء﴾ د ضرب د باب مصدر دی: فدیه اداء کول، فدیه ورکول.

تشریح: صورت د مسئلې: دا دی چي زید مثلاً د نقیب غلام دی او نقیب هغه آزاد کړی. بیا څو
وخت وروسته زید یو سړي مثلاً خالد ته وویل چي کله زه غلام وم، نو ماستا ورور خطا ګۍ قتل کړی
وو لهندا ته ولاړه! او زما له مالک (نقیب) څخه ضمان ترلاسه کړه! نو خالد ورته وویل چي نه! تا
زما ورور په هغه وخت کي قتل کړی دی کله چي ته آزاد سوی وې لهندا د هغه ضمان پر تا واجب دی.

نه ستا پر مالک. نو ددې اختلاف په صورت کي صرف د غلام قول معتبر دی او د مقتول د ورور (خالد) قول لره اعتبار نسته: ځکه دا کس يعني خالد پر آزاد سوي غلام (زید) باندي د ضمان واجبدلو دعوی کوي او غلام له دې څخه انکار کوي: ځکه غلام (زید) د ضمان سبب يعني قتل د داسي حالت و طرف ته منسوب کوي کوم چي پر هغه د ضمان واجبدلو منافي دی. يعني د خپل غلام متوب په حالت کي د قتل اقرار کول ددې خبري څرگند دليل دی چي ضمان زما پر مالک واجب دی. ځکه له غلام څخه خطاء صادرېدونکی جنایت پر مالک واجبيږي چي د هغه په بدله کي به مالک يا غلام ورکوي يا به د هغه فديه اداء کوي. لنډه دا چي دلته غلام (زید) پر خپل ځان له ضمان واجبدلو څخه منکر دی. او د مدعي (خالد) سره بینه نسته. نو ځکه د القول قول السنکر والا قاعدې پر بناء به د منکر يعني د غلام (زید) قول معتبر وي.

صاحب د هدايې رَجَعَهُ اللهُ د دغه مسئلې په تائيد کي درې نوري مسئلې د مثال په توگه پېش کړي دي: ① يو عاقل او بالغ کس مثلاً زید وويل چي کله ما خپلي بنځي ته طلاق ورکړی وو. په هغه وخت کي زه بچی (کوچنی) وم. ② يو سړي مثلاً زید وويل چي کله ما خپل کور خرڅ کړی وو. نو زه بچی وم. ③ زید وويل چي کله ما خپلي بنځي ته طلاق ورکړی وو. په هغه وخت کي زه لېونی وم. او د هغه لېونتوب مشهوره وو. نو په دې درېو سره مسئلو کي دسړي (زید) قول معتبر دی: ځکه هغه پر خپل ځان له ضمان واجبدلو څخه منکر دی. مثلاً د طلاق په صورت کي د مهر يا د عدي د مصارفو وغيره له وجوب څخه منکر دی. او د کور د بيع په صورت کي هغه د ثمن له وجوب څخه منکر دی: ځکه په دې مسئلو کي هغه (زید) د داسي حالت و طرف ته د فعل نسبت کوي کوم چي د ضمان واجبدلو منافي دی يعني د کوچنيوالي او لېونتوب حالت ته. لهدا څرنگه چي په دې مسئلو کي ضمان نه واجبيږي، نو هماغسې به په مذکوره مسئله کي هم پر غلام ضمان نه واجبيږي او د ضمان نه واجبدلو په هکله به د هغه قول معتبر وي. (احسن الهدايه)

د مېنځني عليه په خُريت او غلامتوب کي د اختلاف بيان

قَالَ: وَمَنْ أَعْتَقَ جَارِيَةً ثُمَّ قَالَ لَهَا فَرَمَائِي: او څوک چي يو مينځه آزاده کړي بيا هغې ته ووايي قَطَعْتُ يَدَكَ وَأَنْتِ أَمَقُّ ما په داسي حال کي ستا لاس پرېکړی وو چي ته زما مينځه وې وَقَالَتْ: قَطَعْتَهَا وَأَنَا حُرٌّ او مينځي وويل: تا په داسي حال کي هغه پرېکړی وو چي زه آزاده وم فَانْقَوْلُ قَوْلَهَا نو قول د مينځي معتبر دی وَكَذَلِكَ كُلُّ مَا أُجِذَّ مِنْهَا او همدارنگه د هر هغه شي دغه حکم

دی کوم چي له مینځي څخه اخیستل سوی وي إِلَّا الْجَنَائِمَ وَالْقُلَّةَ اسْتِحْسَانًا مگر جماع او اد مینځي گټه استحساناً وَهَذَا عِنْدَ أَنْ حَنِيفَةً وَأَنْ يُوسُفَ او دا [حکم] د شیخینو رَجْنَهْثَا الله په نېز دی وَقَالَ مُحَمَّدٌ ❶: لَا يَضْمَنُ او امام محمد رَجْنَهْثَا الله فرمایي: چي دا مالک د هېڅ شي نه ضامن کيږي إِلَّا شَيْئًا قَاتِلًا بَعِيْنَه مگر د هغه شي [ضامن کيږي] کوم چي بعينه [د مالک سره] موجود وي يُؤْمَرُ بِرَدِّهَا عَلَيْهَا نو مالک به پر مینځي د هغه شي په واپس کولو سره امر کول کيږي [چي دا موجود شي مینځي ته واپس کړه!] لِأَنَّهُ مُنْكَرٌ يُجَوِّبُ الضَّمَانَ ځکه دا مالک د ضمان واجبه دلو منکر دی إِسْتَادَ الْفِعْلَ إِلَى حَالَةٍ مَعْهُودَةٍ مُتَافِيَةٍ لَهُ ځکه چي مالک د فعل اسناد [نسبت کول] د داسي معروفه حالت و طرف ته کړی دی کوم چي د ضمان منافي دی كُنَانِي الْإِنْسَانَةَ الْأُولَى لکه په اوله مسئله کي وَكُنَانِي الْوُطَاءَ وَالْعَلَّةَ او لکه په وطی او گټه کي وَالشَّيْءَ الْقَائِمَ أَقْرَبَ يَدَيْهَا او په موجود شي کي هغه [مالک] د مینځي د قبضي اقرار کړی دی حَيْثُ اعْتَرَفَ بِالْأَخْذِ مِنْهَا په دې حیثیت سره چي هغه له مینځي څخه [د دې شي] داخیستلو اعتراف کړی دی ثُمَّ ادَّعَى التَّمْلِكَ عَلَيْهَا بیا یې د مینځي په خلاف د مالک کېدلو دعوی کړې ده وَهُنَّ مُنْكَرَةٌ حال دا چي مینځه منکره ده وَالْقَوْلُ قَوْلُ الْمُنْكَرِ او قول د منکر معتبر وي فَلِهَذَا يُؤْمَرُ بِالرَّدِّ إِلَيْهَا نو ځکه مالک به مینځي ته [د شي] په واپس کولو سره امر کول کيږي.

اللغات: ﴿غلة﴾ د دې لفظ څلور معنای نقل سوي دي چي له هغوی څخه یوه داده: د غلام یا حیثي گټه (کټل سوی مال)، يعني غلام یا مینځه چي په خپل محنت سره کوم مال گټلی وي. أجرت او محاصل. ﴿اسناد﴾ د افعال د باب مصدر دی، د دې یوه معنی ده: منسوب کول. ﴿التملك﴾ د تفعل د باب مصدر دی: مالک کېدل. مالک جوړېدل.

تشریح: **صورت د مسئلې:** دادی چي زینب مثلاً د نقيب مینځه وه او نقيب هغه آزاده کړه، بیا څو ورځي وروسته نقيب (مالک) هغې ته وویل: چي کله تازما مینځه وې په هغه وخت کي ماستا لاس پرېکړی وو، او مینځي وویل: چي نه! تاتر آزادولو وروسته زما لاس پرېکړی وو. نو په دې صورت کي د مینځي قول معتبر دی، همدارنگه له دې څخه بغیر په هغه ټولو صورتونو کي چي له مینځي څخه د هغې مالک (مولی) یوشی اخیستی وي او بیا د قبل العتق او بعد العتق والا اختلاف

❶ القول الرابع: قول الشيخين رَجْنَهْثَا الله، كذا في الدر المختار (ج: ۵، ص: ۴۳۶). [انقول الرابع: ج: ۲، ص: ۳۹۰]

پېښ سي، نو د مينځني قول معتبر دی، خو د دې مسئلې داسي دي چي هلته استحساناً د مالک قول معتبر دی: ① يوه دا چي مالک مينځني ته وويل: ما په داسي حالت کي ستاسره وطي کړي دي چي ته مينځه وې او هغې وويل: چي تازما تر آزادولو وروسته زما سره وطي کړي دي. ② دويمه مسئله داده چي مالک مينځني ته وويل: ما تر آزادولو مخکي ستا گټه (گټل سوی مال) اخيستی دی او مينځني وويل: چي تا تر آزادولو وروسته اخيستی دی، نو استحساناً په دې دواړو صورتونو کي د مالک قول معتبر دی. دا ټوله تفصيل د شيخينو رَجَهْهُنَا الله د قول او مسلک مطابق دي.

دامام محمد رَجَهْهُ الله مسلک دا دی چي د هر شي په هکله د مينځني قول معتبر نه دی، خو له مينځني څخه اخيستل سوي شي که دهغې د مالک سره بعينه موجود وي، صرف دهغه په هکله د مينځني قول معتبر دی او مالک ته به دا حکم کيږي چي موجود شي مينځني ته واپس کړي؛ ځکه مالک د دې شي وجود او کرڼه د داسي حالت و طرف ته منسوب کوي چي په هغه حالت کي پرده ضمان نسته ځکه د مينځني د مينځيتوب په حالت کي پر مالک ضمان نسته او مالک د همدې حالت و طرف ته قطع اليد او اخذ الشيء منسوب کوي، لهدا څرنگه چي په مخکنۍ مسئله يعني د غلام په مسئله کي د منکر قول لره اعتبار دی او د وطي او گټي (گټل سوي مال) په هکله د منکر قول معتبر سوی دی، نو همداسي په مذکوره مسئله کي به هم له موجود شي څخه بغير په نورو کي د منکر يعني د مالک قول معتبر وي.

د دې په خلاف کوم شي چي موجود وي، دهغه په هکله د مينځني قول په دې وجه معتبر دی، ځکه کله چي مالک له مينځني څخه دهغه شي داخيستلو اقرار وکړی نو گواکي پر هغه شي يې د مينځني د قابض کېدلو اقرار هم وکړی (چي داسي د مينځني په قبضه کي وو). او بيا مالک د مينځني په خلاف دهغه شي د ملکيت دعوی هم کوي (چي د دې شي مالک زه يم) او مينځه د دې دعوي منکره ده او قول د منکر معتبر وي، نو ځکه په دې صورت کي د مينځني قول معتبر دی او مالک ته به دا حکم کيږي چي هغه موجوده شي مينځني ته وسپاري. (احسن الهداية)

د شيخينو رَجَهْهُنَا الله دليل

وَلَهُنَّ: أَنَّهُ أَقَرَّ بِسَبَبِ الضَّمَانِ د شيخينو رَجَهْهُنَا الله دليل دا دی: چي مالک د ضمان د سبب اقرار کړی دی ثُمَّ أَذْنَى مَا يَبْرَرُهُ بيا يې د داسي شي دعوی کړې ده کوم چي هغه له ضمان څخه بري کړي فَلَا يَكُونُ الْقَوْلُ قَوْلَهُ نو ځکه قول د هغه به معتبر نه وي كَمَا إِذَا قَالَ لِقَدِيرَةٍ لَكَ يَوْ شَوْكٌ چي بل چا ته ووايي فَقَاتَ عَيْنَكَ الْيَهُنَى وَعَيْنِي الْيَهُنَى صَحِيحَةٌ ثُمَّ فَقُتَتْ ما په داسي حال کي ستا راسته

سترگه ایستلې [باسلې] وه چي زما راسته سترگه روغه وه بیا هغه [زما راسته سترگه] وېستل سوه
 وَقَالَ انْبُقِرْ لَهُ او مقر له [یعني د چالپاره چي هغه ددې خبر اقرار کړی دی. هغه] او ویل لَا بَلْ فَقَاتَهَا وَعَيْنُكَ
 الْيَمْنَى مَقْفُوءَةٌ نه! تا په داسي حال کي هغه ایستلې وه چي ستا راسته سترگه ایستلی سوي وه
 فَإِنْ انْقَوْلَ قَوْلَ الْمَقْرَرِ نو قول دمقر له معتبر دی وَهَذَا لِأَنَّهُ مَا اسْتَدَّ إِلَى حَالَةٍ مُنَافِيَةٍ لِلضَّمَانِ او دا
 [حکم] ځکه دی چي مالک فعل د داسي حالت و طرف ته نه دی منسوب کړی کوم چي د ضمان
 منافي دی لِأَنَّهُ يَضْمَنُ يَدَهَا لَوْ قَطَعَهَا وَهِيَ مَذْبُوءَةٌ ځکه مالک د مینځي د لاس ضامن کيږي که
 چيري هغه په داسي حال کي د مینځي لاس پر بکړی وي چي مینځه مقروضه وي وَكَذَا يَضْمَنُ
 مَا انْخَبَرَ إِذَا أَخَذَهُ وَهُوَ مُسْتَأْمِنٌ او همدارنگه مسلمان د حربي د مال ضامن کيږي کله چي
 مسلمان هغه په داسي حال کي اخیستی وي چي مسلمان امان اخیستونکي وي بِخِلَافِ الْوُطَاءِ
 وَالْقَلَّةِ په خلاف [د مینځي] د وطي او گټي لِأَنَّ وُطَاءَ الْمُؤَلَّى أَمَّتَهُ الْمُذْيُونَةُ لَا يُوجِبُ الْعَقْرَ ځکه د
 خپلي مینځي سره د مالک وطي کول عقر نه واجبيوي وَكَذَا أَخَذَهُ مِنْ غَلَّتْهَا إِنْ كَانَتْ مَذْبُوءَةً لَا يُوجِبُ
 الْقَبْضَ عَلَيْهِ او همدارنگه د مینځي له گټي څخه اخیستل که څه هم هغه مقروضه وي پر مالک
 ضمان نه واجبيوي فَحَصَلَ الْإِسْتِثْنَاءُ إِلَى حَالَةٍ مَقْهُودَةٍ مُنَافِيَةٍ لِلضَّمَانِ نو د فعل اسناد [نسبت کول] د
 داسي معروف حالت و طرف ته واقع سو کوم چي د ضمان منافي دی.

اللفات : «عَقْر» مهر. د وطي جرمانه. هغ مال (مهر) کوم چي د وطي په عوض کي پر وطي کونکي
 لازم سي. «مَقْهُودَة» د سمع د باب اسم مفعول دی: معروف، معلوم، مشهور.

تشریح : په دې عبارت کي د شېخينو رَجَعَهَا الله دليل بيان سوی دی، حاصل يې دادی چي کله
 مالک دا خبره تسليم کړه چي هغه دامذکوره شی له مینځي څخه اخیستی دی، نو گواکي هغه د
 ضمان د سبب اقرار وکړی او تر دې وروسته دهغه دا وړنا چي ما ستا د مینځي والي په حالت کي دا
 شی اخیستی وو، په دې قول سره مالک له ضمان څخه د بري کېدلو دعوی کوي، نو ځکه د مالک دا
 دعوی به معتبره نه وي او دمقر لها یعني د مینځي خبره به معتبره وي او پر مالک به ضمان واجب وي.
 ددې مثال داسي دی لکه يو سړی چي بل چا مثلاً حامد ته ووايي چي ما په هغه حالت کي ستا
 راسته سترگه ایستلې وه چي زما راسته سترگه روغه وه او وروسته يو چا هغه راويستله، لهذا اوس

پر ماستد سترگي ضمان نسته، او مقرله (حامد) وویل چي نه! بلکي کله چي تازما راسته سترگه ایستلې وه نو ستا راسته سترگه هم ایستلی سوې وه. نو دلته هم دمقرله (زید) قول معتبر دی او پر مقر ضمان واجیبري چي هغه به مقرله ته نصف دیت ورکوي. خلاصه دا چي څرنګه د سترگي په مسئله کي دمقرله قول معتبر سوی دی، نو همداسي به په مذکوره مسئله کي هم دمقرله یعني د مینځي قول معتبر وي.

وهذا لأنه إلخ: فرمایي چي په مذکوره مسئله کي په دې وجه هم پر مالک ضمان واجب دی چي مالک د ضمان سبب د ضمان د منافي حالت و طرف ته نه دی منسوب کړي؛ ځکه د مملوک کېدلو او د مملوک په وجه پر مالک د ضمان واجېدلو تر مینځ هیڅ منافات نسته. همدا وجه ده که یو مالک د خپلي مقروضه مینځي لاس پرېکړي، نو پر مالک د قطع اليد ضمان واجیبري، حال دا چي مقطوعة اليد د هغه مینځه ده.

همدارنګه که یو مسلمان دار الحرب ته ولاړ سي او په دار الحرب کي امان واخلي او هلته له یو حربي کافر څخه مال واخلي او بیا دا مسلمان دار الاسلام ته واپس راسي او هغه حربي کافر هم مسلمان سي او دار الاسلام ته راسي، اوس که مال اخیستونکی مسلمان دا ووايي چي ما په هغه وخت کي ستا مال اخیستی وو کله چي ته کافر وې او مأخوذ منه (حربي) ووايي چي کله تازما مال اخیستی وو. زه مسلمان سوی وم. نو په دې صورت کي هم دمقرله یعني د مأخوذ منه قول معتبر دی او پر آخذ (مسلمان) ضمان واجیبري؛ ځکه که څه هم دلته آخذ د مال اخیستل د مأخوذ منه د کفر و حالت ته منسوب کړي دي، خو څرنګه چي په دې حالت کي هم دهغه مال اخیستل د ضمان موجب دي، نو ځکه پر آخذ ضمان واجب دی، نو همدغسي په مذکوره مسئله کي مالک که څه هم د مینځي د شي اخیستل دهغې د مینځیتوب و حالت ته منسوب کړي دي، خو څرنګه چي دا حالت هم د ضمان موجب دی، نو ځکه پر مالک به ضمان واجب وي.

ددې په خلاف که مالک د خپلي مقروضه مینځي سره وطي وکړي یا دهغې ګټه (ګټل سوی مال) واخلي او بیا دا فعال دهغې د مینځیتوب و حالت ته منسوب کړي، نو پر مالک ضمان وغیره نه واجیبري. ځکه د مینځیتوب په حالت کي د خپلي مقروضه مینځي سره وطي کول یا دهغې ګټه اخیستل د ضمان موجب نه دي، ځکه په دې صورتونو کي د داسي حالت و طرف ته نسبت سوی دی کوم چي د ضمان منافي او مخالف دی. لېکن په مذکوره مسئله کي د داسي حالت و طرف ته نسبت نه دی سوی، نو ځکه دلته ضمان واجب دی. (احسن الهدایه)

که یو آزاد بچی د محجور غلام یاد بډی به حکم سره یو څوک قتل کړي (حکم او تفصیل)

قال امام محمد رحمه الله | فرمایي وَإِذَا أَمَرَ الْعَبْدُ الْمُحْجُورُ عَلَيْهِ صَبِيًّا حُرًّا بِقَتْلِ رَجُلٍ او کله چي محجور غلام یو آزاد بډی ته د یو سړي د قتلولو حکم وکړي فَقَتَلَهُ او بچی هغه سړی قتل کړي فَعَلَّ عَقْلَهُ الشَّيْبَ الذِّبَّةُ نو د بډی پر عاقله وو دیت [واجب] دی لأنَّهُ هُوَ الْقَاتِلُ حَقِيقَةً ځکه په حقیقت کي همدا بچی قتل کونکی دی وَعَمْدُهُ وَخَطَرُهُ سَوَاءٌ او د بډی عمد او خطاء دواړه سره برابر دي عَلَى مَا بَيَّنَّا مِنْ قَبْلُ لکه مخکي چي موږ بیان کړه وَلَا شَيْءَ عَلَى الْأَمْرِ او پر حکم کونکي هېڅ شی نسته وَكَذَا إِذَا كَانَ الْأَمْرُ صَبِيًّا او همدارنگه کله چي حکم کونکی بچی وي لِأَنَّهَا لَا يُؤْخَذُ إِنْ بَأَقُولِهَا ځکه دا دواړه [غلام او بچی] په خپلو اقوالو کي نه مآخوذ کیږي لِأَنَّ الْمُواخَذَةَ فِيهَا بِاعْتِبَارِ الشَّرْمِ ځکه په اقوالو کي مؤاخذه د شریعت په اعتبار کولو سره وي وَمَا اُشْتَبِرَ قَوْلُهَا او شریعت د دوی دواړو د قول اعتبار نه دی کړی وَلَا رُجُوعَ لِعَقْلِ الذِّبَّةِ عَلَى الصَّبِيِّ الْأَمْرِ أَبَدًا او د بډی عاقله وو لره پر حکم کونکي بډی هېڅکله هم د رجوع حق نسته وَيَرْجِعُونَ عَلَى الْعَبْدِ الْأَمْرِ بَعْدَ الْإِعْتِقَاقِ او عاقله به پر آمر غلام [د هغه] تر آزادېدلو وروسته رجوع کوي لِأَنَّ عَذَمَ الْإِعْتِبَارِ لِحَقِّ الْمَوْلَى ځکه [د غلام د قول] نه معتبر کېدل د مالک د حق په وجه وه وَقَدْ زَالَ او [آزېدلو په وجه] د مالک حق زائل سو لَا لِنُقْصَانِ أَهْلِيَّةِ الْعَبْدِ نه د غلام په اهلیت کي د کمی په وجه [یعني د غلام د قول نه معتبر کېدل د هغه د اهلیت د ناقص والي په وجه نه وه] بِخِلَافِ الصَّبِيِّ په خلاف د بډی لِأَنَّهُ قَاصِرُ الْأَهْلِيَّةِ ځکه چي هغه کم اهلیت والا دی.

اللفات: ﴿لَا يُوَاخِذُ﴾ د افعال له باب به د تشبیه غائب نفی مجهول صیغه ده: د مؤاخذه کول، رټل او

غندل، سزا ورکول، ﴿قَاصِرُ الْأَهْلِيَّةِ﴾ کم اهلیت والا.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی که یو محجور غلام یا بچی یو آزاد بډی ته ووايي چي ته فلانکی سړی قتل کړه! او بچی هغه قتل کړي، نو په دې صورت کي د قاتل بډی پر عاقله وو دیت واجبیږي چي هغه به د مقتول سړي ولیانو ته ورکوي: ځکه محجور غلام یا هغه بل بچی قاتل نه دی بلکي دوی صرف آمر (حکم کونکي) دي، نو ځکه د دوی سره ضمان نه متعلق کیږي، بلکي کوم بډی چي د قتل

کار کړی دی دهغه د عاقله وو سره ضمان متعلق کیږي، او څرنگه چي د قاتل بچي قتل خطا او قتل عمد دواړه په یوه حکم سره دي يعني دواړه د خطا په درجه کي دي، نو ځکه دغه قتل برابره ده عمداً وي او که خطا وي، په هر صورت کي دهغه پر عاقله وو دیت و اجیبېږي، او کوم چي آمر (حکم کونکي) دی پر هغه یا دهغه پر عاقله وو ضمان یا دیت نه و اجیبېږي؛ ځکه بچی او محجور غلام په خپلو اقوالو سره نه مأخوذ کیږي؛ ځکه د مؤاخذه مدار پر دې خبره دی چي په شریعت کي ددوی قول ته اعتبار ورکول سي. او شریعت ددوی دواړو قول ته اعتبار نه دی ورکړی، نو ځکه ددوی مؤاخذه به هم نه کول کیږي او صرف د قاتل پر عاقله وو به دیت و اجیبېږي.

ولا رجوع الیه: فرمایي چي که آمر (حکم کونکی) بچی وي، نو د قاتل عاقله پر هغه رجوع نه سي کولای، يعني د قاتل عاقله وو چي دمقتول وليانو ته په دیت کي څومره مال ورکړی وي، هغه مال د قاتل عاقله له آمر بچي یا دهغه له عاقله وو څخه واپس نه سي اخیستلای؛ ځکه د آمر بچي اهلیت قاصر او ناقص دی، او څوک چي ناقص الاهیه وي دهغه قول لره اعتبار نه وي، نو ځکه د قاتل عاقله وو لره پر دغه بچي هیڅکله هم درجوع حق نسته.

او که آمر محجور غلام وي، نو دهغه تر آزادېدو وروسته د قاتل عاقله وو لره پر هغه درجوع حق نسته؛ ځکه په ابتداء کي د محجور غلام د قول نه معتبر کېدل د مالک د حق په وجه وه، ځکه که په هغه وخت کي د غلام قول معتبر منل سوي وای، نو ضمان به پر مالک واجب وای، لېکن تر عتق (آزادېدو) وروسته دا ستونزه ختم سوه، نو ځکه بعد العتق د قاتل عاقله وو لره پر هغه درجوع حق نسته. د مذکوره عبارت د فوائد قیود او نور وضاحت لپاره دهلایې حاشیه وگورئ!! (احسن الهدایه)

که یو محجور غلام د بل محجور غلام په حکم سره یو څوک قتل کړي نو څه حکم دی؟

قَالَ [امام محمد رَحْمَةُ اللَّهِ] فرمایي وَكَذَلِكَ إِنْ أَمَرَ عَبْدًا أَوْ هَمْدَارًا نَكَهَ غُلَامًا ته [د یو سري د قتلولو] حکم وکړي مَغْنَاءُ أَنْ يَكُونَ الْأَمْرُ عَبْدًا أَوْ الْبُيُوتُ عَبْدًا مَخْبُورًا عَلَيْهِمَا ددې مطلب دادی چي حکم کونکی [هم] غلام وي او چا ته چي حکم سوی وي هغه [هم] غلام وي [او] دواړه محجور وي يُخَاطَبُ مَوْلَى الْقَاتِلِ بِالْفِدَاءِ أَوْ الْفِدَاءِ نو د قاتل غلام مالک به په غلام ورکولو یا په فدیې ورکولو سره مخاطب کول کیږي وَلَا رُجُوعَ لَهُ عَلَى الْأَوَّلِ فِي الْحَالِ او مالک لره فی الحال پر اول [آمر غلام] د رجوع حق نسته وَيَجِبُ أَنْ يَرْجَعَ بَعْدَ الْعِتْقِ بِأَقْلَ مِنَ الْفِدَاءِ وَثَمَنَةِ الْعَبْدِ او واجب دي چي د مالک [د غلام] تر آزادېدلو وروسته په فدیې او د غلام په قیمت کي په کم یوه سره رجوع وکړي [يعني چي کوم یو کم (لږ) وي، فقط په هغه سره پر آمر غلام رجوع کولای سي] لِأَنَّهُ غَيْرُ مُضْطَرٍّ فِي دَفْعِ الزَّيَادَةِ ځکه

چي [د قاتل غلام مالک] د زائد يوه په ورکولو کي مجبوره نه وو. وَلَهَذَا إِذَا كَانَ الْقَتْلُ خَطَاً او دا [حکم] هغه وخت دی کله چي قتل په خطاء سره سوی وي. وَكَذَلِكَ إِذَا كَانَ عَمْدًا او همدارنگه کله چي قصداً سوی وي. وَالْعَمْدُ الْقَاتِلُ صَغِيرًا او قاتل غلام کوچنی وي. لِأَنَّ عَمْدَهُ خَطَاً ځکه د کوچني عمد هم خطاء دی. أَمَّا إِذَا كَانَ كَبِيرًا لېکن که قاتل لوی وي يَجِبُ الْقَصَاصُ نو قصاص واجبيږي لِجَنَائِهِ بَيْنَ الْحَيِّ وَالْعَمْدِ ځکه د آزاد او غلام تر مینځ قصاص جاري دی.

اللغات: ﴿آمر﴾ د نصر د باب فاعل دی: امر کونکی، حکم کونکی. ﴿مأمر﴾ د نصر د باب مفعول

دی: چا ته چي امر (حکم) سوی وي، ﴿مضطرب﴾ د افتعال د باب مفعول دی: مجبور.

تشریح: صورت د مسئلې: دا دی که یو مجبور غلام بل مجبور غلام ته دیوسړي د قتلولو حکم ورکړي او مأمر هغه سړی قتل کړي، نو د مأمر یعنی د قاتل غلام پر مالک ضمان (تاوان) واجب دی چي په ضمان کي به دمقتول سړي ولي ته دا قاتل غلام ورکوي یا به فدیة ورکوي. او دا مالک فی الحال پر آمر (حکم کونکي) غلام رجوع نه سي کولای، ها! کله چي آمر غلام آزاد سي، نو بیا دا مالک پر هغه رجوع کولای سي یعنی د قاتل غلام مالک چي کوم مال (غلام یا فدیة) دمقتول ولي ته په ضمان کي ورکړی وي، هغه مال له آمر غلام څخه واپس اخیستلای سي، لېکن یاد ساتئ! چي دا مال د غلام له قیمت او فدیة څخه چي کوم یو کم (لږ) وي، په هغه سره متعین کیږي یعنی دهغه په اندازه مال واپس ځني اخیستلای سي، مثلاً که د غلام قیمت له فدیې څخه کم وي، نو مالک ته فقط د قیمت اخیستلو حق سته، ځکه چي مالک ته د غلام ورکولو او فدیې ورکولو تر مینځ اختیار وو، او په فدیة ورکولو کي هغه مجبوره نه وو.

وهذا إلخ: فرمایي چي دا حکم په هغه صورت کي دی کله چي قتل خطاء وي او که قتل عمداً وي او قاتل بچی وي، نو هم دغه پورتنی حکم دی: ځکه د صغیر عمد هم خطاء وي (لکه مخکي چي ذکر سوه)، ها! که قاتل لوی او بالغ وي او قتل عمداً وي، نو پر قاتل قصاص واجبيږي: ځکه د آزاد او غلام تر مینځ زموږ په نېز قصاص جاري دی. (احسن الهدایه)

که یو غلام دوه کسان عمداً قتل کړي نو څه حکم دی؟

قَالَ [امام محمد رَحْمَةُ اللَّهِ] فرمایي وَإِذَا قَتَلَ الْعَمْدُ رَجُلَيْنِ عَمْدًا او کله چي غلام قصداً دوه سربان قتل کړي وَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا وَلِيَانٌ او له دوی (دواړو مقتولانو) څخه هر یو له دوه وليانو وي فَعَقَا أَحَدًا وَلِيَهُ كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا او د دوی هر یو له دواړو وليانو څخه یو ولي معافي وکړي فَإِنَّ الْوَلَّيَ يَدْفَعُ

نُصْفُهُ إِلَى الْأَخْرَيْنِ نو مالک به د غلام نصف انیمه حصه | نورو دوو وليانو ته ورکوي أَوْ يُفْدِيهِ بِعَشْرَةِ
آلَافٍ دِرْهَمٍ او يا به د غلام لس زره درهمه فديه ورکوي لِأَنَّهُ لَنَاعْقًا أَحَدٌ وَلِي كُلٍّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا حُكْمٌ
 کله چي له دواړو مقتولانو څخه د هريوه ولي معافي وکړه سَقَطَ الْقَضَائُ نو قصاص ساقط سو
وَانْقَلَبَ مَالًا او قصاص په مال سره بدل سو فَصَارَ كَمَا تَوَجَّبَ الْمَالُ مِنَ الْإِبْتِدَاءِ نو داسي لکه له
 شروع څخه چي مال واجب سوی وي وَهَذَا لِأَنَّ حَقَّهُمْ فِي الرَّقَبَةِ او دا ځکه چي د وليانو حق د غلام
 په رقبه [ذات] کي دی أَوْ فِي عَشْرِينَ آلَافًا يا په زرو درهمو کي دی وَقَدْ سَقَطَ نَصِيبُ الْعَاقِبَيْنِ او د
 دوو معافي کونکو وليانو حصه ساقطه سهوه وَهُوَ النِّصْفُ او هغه نصف [نیمه حصه] ده وَيَتَرَى
النِّصْفُ نو نصف باقي پاته سو.

اللغات: ﴿وليان﴾ تشبیه د ولایت ده: مشر او ذمه وار. وارث. ﴿انقلب﴾ د انفعال د باب ماضي ده: او بېتل، بدلېدل.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی که د زید غلام عمداً دوه سربان قتل کړي، نو ښکاره خبره چي د
 قتل عمد په صورت کي قصاص واجب دی، لېکن که د هر مقتول سړي له وليانو څخه يو ولي خپل
 حق معاف کړی، نو بيا د قصاص معامله ختمیږي او قصاص په مال سره بدلېږي، لهذا اوس د مالک
 (زید) کار دادی چي معافي نه کونکو نورو وليانو ته به يا نصف غلام ورکوي، يا که فديه ورکول
 اختياروي، نو لس زره درهمه فديه به ورکوي؛ ځکه له معاف کولو څخه مخکي دلته په يوه غلام کي
 د دواړو مقتولانو څلور وليان شريکان ول او هريو درې (څلورمي حصې) مستحق وو يا د فديې په
 صورت کي دوی د شل زره درهمو حقداره ول، لېکن کله چي له دوی څخه دوو وليانو معافي او
 بخښنه وکړه، نو له غلام او فديې څخه نصف (نیمه حصه) ساقطه سوه، نو ځکه اوس به معافي نه
 کونکو دوو وليانو ته نصف غلام يا لس زره درهمه ورکول کیږي (احسن الهدایه)

که يو عمداً او بل خطاءً قتل کړي نو څه حکم دی؟

فَإِنْ كَانَ قَتَلَ أَحَدَهُمَا عَمْدًا وَالْآخَرَ خَطَأً او که غلام له دوی دواړو څخه يو سړی عمداً او بل سړی
 خطاءً قتل کړي فَعَقَا أَحَدَهُ وَلِيَّيْهِ الْقَتْلُ بيا د عمد له دواړو وليانو څخه يو ولي معافي وکړي فَإِنْ
قَدَاةَ الْبُتُولِ نو که مالک د هغه [قاتل غلام] فديه ورکوي قَدَاةً بِعَشْرَةِ عَشْرٍ آلَافًا نو پنځلس زره

درهمه فديه به يې ورکوي خُمْسَةُ آلَافٍ لِّذِي لَمْ يَغْفُ مِنْ وَلِيِّ الْعَمِدِ پنځه زره به د عمده هغه ولي ته ورکوي کوم چي معافي نه ده کړي وَعَشْرَةُ آلَافٍ لِّوَلِيِّ الْخَطَا اولس زره به د خطا دواړو وليانو ته ورکوي رُبْعَةُ نَفْسٍ الْعَمِدِ مَالًا څکه کله چي عمده په مال سره بدل سو كَانَ حَقُّ وَلِيِّ الْخَطَا فِي كَيْ نَذِيَّةٍ عَشْرَةُ آلَافٍ نو د خطا د دواړو وليانو حق به په ټوله ديت کي لس زره درهمه وي وَحَقُّ أَخِي وَبَنِي الْعَمِدِ نِصْفُهَا خُمْسَةُ آلَافٍ او د عمده له دواړو وليانو څخه د يوه حق به په نيم ديت کي پنځه زره درهمه وي وَلَا تَصَاقُ فِي الْفِدَاءِ او په فديه ورکولو کي هيڅ تنگي نسته فَيَجِبُ خُمْسَةُ عَشْرَ أَلْفًا نو څکه پنځلس زره درهمه ديت به واجب وي.

اللفات: ﴿تضاييق﴾ د تفاعل دباب مصدر دی: تنگي، تنگېدل او گنجایش نه لرل.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی که غلام دوه سربان قتل کړي چي له هغو څخه يو عمده او بل خطا قتل کړي او د عمده مقتول يو ولي خپل حق معاف کړي، نو په دې صورت کي حکم دادی چي که مالک د غلام فديه ورکول اختيار کړي، نو هغه به پنځلس زره درهمه فديه اداء کوي چي له هغه څخه پنځه زره به د عمده مقتول هغه ولي ته ورکوي کوم چي خپل حق نه دی معاف کړی؛ څکه د عمده مقتول د دواړو وليانو حق لس زره درهمه دی، لهذا کله چي يوه ولي خپل حق معاف کړی نو د هغه د حصې پنځه زره ساقط سو، نو څکه نه معاف کونکي ولي ته به اوس پنځه زره درهمه ورکول کېږي. همدارنگه د عمده مقتول يوه ولي چي کله خپل حق معاف وکړی، نو له جنايتکاره غلام څخه قصاص ساقط سو او مال واجب سو، او د خطا مقتول له دواړو وليانو څخه يوه هم خپل حق نه دی معاف کړی. نو څکه هغو ته به خپل لس زره درهمه ورکول کېږي کوم چي د يوه مقتول مجموعي ديت دی. (احسن الهداية)

د فديې پر خای د غلام ورکولو بيان

وَإِنْ دَفَعَهُ او که مالک وليانو ته غلام ورکوي دَفَعَهُ إِلَيْهِمْ أَثْلًا نو غلام به دوی ته په درېو حصو سره ورکوي ثُلُثًا لِّوَلِيِّ الْخَطَا [يني] د هغه دوه ثلثه د خطا دواړو وليانو ته وَتُكْفَى لِقَارِ الْغَنَائِ مِنْ وَلِيِّ الْعَمِدِ او د هغه يو ثلث د عمده له دواړو وليانو څخه نه معاف کونکي ولي ته عِنْدَ أَنْ حَصِيفَةً دامام صاحب رحمه الله په نېز وَقَالَا: يَذْفَعُهُ أَزْبَاعًا او صاحبين رحمه الله فرمايي: چي مالک به

غلام په څلورو حصو سره ورکوي ثَلَاثَةُ أَرْبَاعِهِ لِرَبِّهِ الْخَطَا د هغه درې ربعي د خطاء دواړو وليانو ته وَرُبُعُهُ لِرَبِّ الْعَمْدِ او د هغه يوه ربع د عمد ولي ته فَالْقِسْمَةُ عِنْدَهُمَا بِطَرِيقِ الْمُنَازَعَةِ لهذا د صاحبينو رَحْمَتُهَا الله په نېز تقسيم د منازعت په طريقه سره دی فَيَسْتَلِمُ النِّصْفَ لِرَبِّهِ الْخَطَا بِلا مُنَازَعَةٍ نو بغير له منازعت څخه به د خطاء دواړو وليانو ته نصف ورو سپاري وَاسْتَوَتْ مُنَازَعَةُ الْفَرِيقَيْنِ فِي النِّصْفِ الْأَخْرَى او په بل نصف کي د دواړو فريقو منازعت برابر سو فَيَسْتَنَصِفُ نو ځکه دا بل نصف به اد دواړو فريقو تر مينځ انيسم په نيمه کيږي فَلِهَذَا يُقَسَّمُ أَرْبَاعًا نو ځکه په څلورو حصو به سره غلام تقسيمول کيږي.

اللفات: «أَثَلَاثًا» په درېو حصو سره (چي شپږ درې حصې کړل سي)، «أَرْبَاعًا» په څلورو حصو سره. «ثُلُثًا» او ثُلُث: درېيمه حصه، يوشم چي درې حصې کړل سي نو د هغه هري يوې حصې ته ثُلُث وايي. تشبيه: ثُلُثان، جمع: أَثَلَاث. «رُبُعًا» څلورمه حصه، يوشم چي څلور حصې کړل سي نو د هغه هري يوې حصې ته رُبُع وايي. تشبيه: رُبْعَان، جمع: أَرْبَاع. «مُنَازَعَةٍ» د مفاعلي د باب مصدر دی: جنگ و جگړه، دعوی. **تشریح:** د عبارت حاصل دادی که په مخکنۍ مسئله کي مالک د فديې وړکولو پر ځای د جنایتکاره غلام وړکول اختیار کړي، نو ذامام صاحب رَحْمَةُ اللهِ په نېز به غلام درې حصې کول کيږي چي له هغوی څخه دوې حصې به د خطاء مقتول دواړو وليانو ته ورکول کيږي او يوه حصه به د عمد مقتول هغه ولي ته ورکول کيږي کوم چي معافي نه ده کړې. ددې په خلاف د صاحبينو رَحْمَتُ اللهِ په نېز به غلام څلور حصې کول کيږي چي له هغوی څخه درې حصې به د خطاء مقتول وليانو ته ورکول کيږي او يوه حصه به د عمد مقتول ولي ته ورکول کيږي، نو ځکه د صاحبينو رَحْمَتُ اللهِ په نېز د منازعت او تقابل په توگه تقسيم کيږي چي د خطاء مقتول دواړو وليانو ته نصف (نيمه حصه) بلا منازعت حاصل کيږي ځکه د هغو خپل حق نصف کيږي او پاته سو بل نصف نو د هغه سره درې کسان متعلق کيږي: دوه د مقتول خطاء وليان او يو د مقتول عمد ولي او له دوی څخه د مقتول خطاء وليانو ته نصف مخکي حاصل سوی دی او د مقتول عمد ولي ته هيڅ شی نه دی حاصل سوی، نو ددې بل نصف په هکله د دوی تر مينځ منازعت او تقابل واقع سو او هر فريق دا غوښتنه کوي چي دا نصف هغه ته حاصلېدل پکار دي. نو ځکه دا نصف د دوی تر مينځ نيم په نيمه تقسيم کړی سو. لهذا د مقتول خطاء وليانو ته درې حصې (يا په بله وينا درې ربعي) ورسېدې او د مقتول عمد ولي ته يوه حصه (يوه ربع) ورسېده.

د بورتنی مسئلې نور وضاحت

وَعِنْدَهُ يُقْسَمُ بِطَرِيقِ الْعَوْلِ وَالْبَضَارَةِ أَثْلَاثًا او د امام صاحب رَجَعَهُ الله په نېز به غلام د عول او مضاربة په طريقه سره پر دريو حصو تقسيمول كيږي إِنَّ الْحَقَّ تَعَلَّقَ بِالرَّقَبَةِ ځكه چې [د مقتول د وليانو] حق د غلام د غاړې [ذات] سره متعلق دی أَصْلُهُ الشَّرَكَةُ الْمُسْتَفْرَقَةُ بِالْأُيُونِ د دې اصل هغه ميراث دی كوم چې په قرضونو سره مستغرق وي فَيَضْرِبُ هَذَا بِالْكُلِّ نو ځكه دا [د مقتول خطاء دوه وليان] به د كُل په حساب سره شريكونل كيږي وَذَلِكَ بِالنِّصْفِ او هغه [د مقتول عمد ولي] به د نصف په حساب سره شريكونل كيږي وَلِهَذِهِ الْمَسْأَلَةُ تَقَاتُرُ وَأَصْدَا ذُكْرَاهَا فِي الرِّدَائَاتِ او د دغه مسئلې [نور هم] څو مثالونه او اصداد سته كوم چې موږ په زياتات كي ذكر كړي دي.

الغلات: ﴿العول﴾ زياتگي عدد السهام و تقص في مقاديرها، وأصل هو زيادة سهام الورثة إذا كثرت الفروض على مخرج سهام الفرضة الذي يقال له أصل السئلة، ﴿فيضرب﴾ د ضرب له باب ه د مضارع مجهولي صيغه ده. په عربي ژبه كي ځيني الفاظ او بابونه لسگونه معناوي لري لكه لفظ د "عَيْن" چې په سلهاو معناوو سره مستعمل دی. نو د ضرب د باب هم ډېري معناوي نقل سوي دي، چې له هغوی څخه يې ځيني داي: يو څوك په يو څه كي شريكونل (شريك گرځول)، ټاكل او مقررول، اخيستل (منجم النسيبة، مغرب)، ﴿نظاؤ﴾ جمع د نظاؤ ده: مثال. مشابه، ﴿اصداد﴾ جمع د اصداد ده: مخالف.

تقويح: د امام صاحب رَجَعَهُ الله په نېز دامذكوره تقسيم د عول په طريقه سره كيږي يعني شرنگه چې په عول كي ټوله وارثان په كمې كي شريكان كيږي، نو همداسي به دلته هم د مقتول خطاء دوه وليان او د مقتول عمد يو ولي په كمې كي شريك گرځول كيږي (يا په بله وينا دا چې كوم ولي خپله حصه معاف كړې ده. په هغه كي به ټوله شريك گرځول كيږي)، او د دې صورت داي چې د دوی په حق كي همدا تناسب دی چې د مقتول خطاء د وليانو حق د مقتول عمد له ولي څخه دوچنده دی او د مقتول عمد حق د دوی له حق څخه نيم دی (يعني دومره دی لكه د دوی نيم حق)، لهذا د دې نسبت په اندازه د تقسيم لپاره پر دريو (۳) تقسيم ضروري دی. لهذا كله چې پر (۳) تقسيم وسو. نو غلام درې حصې كړل سو چې له هغه څخه يوه حصه د مقتول عمد يوه ولي ته او دوې حصې د مقتول خطاء دوو وليانو ته ورکول سوي؛ ځكه چې له دوی څخه د هر فريق حق د ټوله رقبې (غلام) سره متعلق دی او د اثلاثا تقسيم له اختيارولو څخه بغير مسئله نه حل كيږي. لهذا ټوله به په كمې شاملول كيږي چې د هغه طريقه همدا ده چې غلام پر دريو حصو تقسيم كړی سي.

دامام صاحب رَحْمَةُ اللهِ په نېز د دې اصل او مثال هغه قرض دی کوم چي د مړي ټوله میراث لره محیط وي. یعنی پر کوم مړي چي د خلکو دومره قرضونه باندي وي چي د میراث په ټوله مال سره هم هغه نه سي اداء کېدلای. نو په دې صورت کي هم دا د عول او ضرب طریقه کارول کېږي او د عول پر طریقه میراث تقسیمول کېږي د دې لپاره چي په میراث کي هر د قرض مالک ته حصه حاصله سي. نو همداسي په مذکوره مسئله کي هم دامام په صاحب رَحْمَةُ اللهِ په نېز د غلام تقسیم د عول په طریقه سره کېږي.

په آخر کي ضاحب د هدایې رَحْمَةُ اللهِ فرمایي چي د دې مسئلې شو مثالونه او اضداد سته چي هغوی موږ په خپل کتاب "زیادات" کي بیان کړي دي.

که یو مشترک غلام د شریکانو یو قریب قتل کړي (حکم او تفصیل)

قَالَ [امام محمد رَحْمَةُ اللهِ په جامع صغیر کي] فرمایي وَإِذَا كَانَ عَبْدٌ بِزَيْنٍ رَجُلَيْنِ او کله چي یو غلام د دوو خلکو تر مینځ مشترک وي فَقَتَلَ مَوْلَاهُمَا بیا هغه غلام د دوی دواړو مولی [نژدې کس] قتل کړي أَتَى قَرِيْبَاهُمَا یعنی د دوی قریب [قتل کړي] فَقَعَا أَحَدَهُمَا بیا له دوی څخه یو شریک معافي وکړي بِظُلِّ الْجَنَةِ عِنْدَ ابْنِ حَنِيفَةَ نو دامام صاحب رَحْمَةُ اللهِ په نېز ټوله [قصاص او مال] باطلیږي [یعني د نه معاف کونکي شریک حق په قصاص او فدیو دواړو کي باطلیږي] وَقَالَ: يَذْفَعُ الْإِثْمَ عَقَابُ نَفْسِهِ إِلَى الْآخِرِ او صاحبین رَحْمَتُهُما الله فرمایي: چي معافي کونکي به د خپلي حصې نصف [نیمه حصه] هغه بل [نه معاف کونکي شریک] ته ورکوي أَوْ يُقَدِّمَهُ بِرِئَعِ الذِّبَةِ یا به د دیت یوه رُبع [خلورمه حصه] په فدیو کي ورکوي وَذَكَرَنِي بَعْضُ الشُّيْخِ: قَتَلَ وَلِيَاهُمَا او [د جامع صغیر] په بعضي نسخو کي دي: "وَقَتَلَ وَلِيَاهُمَا" وَابْتِرَآءُ الْقَرِيبِ أَيْضًا او مراد [له ولي څخه] هم قریب دی وَذَكَرَنِي بَعْضُ الشُّيْخِ قَوْلَ مُحْتَدٍ مَعَ ابْنِ حَنِيفَةَ او [د جامع صغیر] په بعضي نسخو کي دامام محمد رَحْمَةُ اللهِ قول دامام صاحب رَحْمَةُ اللهِ سره ذکر سوی دی وَذَكَرَنِي الرِّيَادَاتُ او په زیادات کي ذکر سوی دي عَبْدٌ قَتَلَ مَوْلَاهُ وَهُوَ ابْنَانِ يُوْ غَلَامٍ خِیْلَ مَالِكٍ قَتَلَ كَرَى او مالک لره دوه ځامن وه فَقَعَا أَحَدُ الْإِبْنَيْنِ او له هغه

❦ القول الرابع: قول ابن حنيفة رَحْمَةُ اللهِ، لأن العلامة إبراهيم الحلي رَحْمَةُ اللهِ ذكره أولاً في كتابه (وهذا لأنه في سحر عسده)

فقال: وإن قتل عبد لابنين قريبا لهما معاً أحدهما بطل الكل... (ملف الأخر ج: ٤، ص: ٣٨٨). [القول الرابع ج: ٢، ص: ٣٦٠]

دوو خامسو څخه يوه معافي وکړه بَصَلَ ذَلِكَ كَلْبُهُ عِنْدَ ابْنِ حَنِيفَةَ وَمُحْتَدٍ نو د طرفينو رَجْعَتُهُما الله په نهز هغه ټوله [قصاص او مال] باطلديري. عِنْدَ ابْنِ يُوسُفَ الْجَوَابُ فِيهِ كَالْجَوَابِ فِي مَسْأَلَةِ ابْنِ كِتَابٍ او د امام ابو يوسف رَجْعَةُ الله په نهز په دې صورت کي هم هغه حکم دی کوم حکم چي د کتاب [جامع صغير] په مسئله کي دی [يعني په زيادات کي د دغه مسئلې په هکله د امام ابو يوسف رَجْعَةُ په نهز هم هاغه حکم دی کوم چي د جامع صغير (متن) په مسئله کي د صاحبينو مسلک بيان سوی دی] وَلَمْ يَذْكُرْ اخْتِلَافَ الزَّوَايَةِ او د روايت اختلاف نه دی ذکر سوی [بلکي په زيادات کي د اصراحتاً ليکل سوي دي چي د امام ابو يوسف مسلک دادی او د طرفينو مسلک دادی].

اللغات: ﴿عفا﴾ د ضرب د باب ماضي ده: معافي کول (معاف کول). بخښل. ﴿رُبع﴾ څلورمه حصه. يوشی چي څلور حصې کړل سي نو د هغه هري يوې حصې ته رُبع وايي. **تشریح:** صورت د مسئلې: دادی که د دوو کسانو تر مینځ يو غلام مشترک وي او بيا هغه غلام د دوی دواړو يو قرب مثل د دواړو پلرونه قتل کړي، نو ښکاره ده چي پر هغه غلام د دواړو لپاره قصاص واجب دی. لېکن که له دواړو شريکانو څخه يو شريک قصاص معاف، نو د هغه د معاف کولو په وجه قصاص هم ساقطيري او فديه هم ساقطيري، يعني معافي نه کونکي شريک (غير عافي) ته که د قصاص حق حاصليري او نه فديه، دا حکم د امام صاحب رَجْعَةُ الله په نهز دی.

صاحبين رَجْعَتُهُما الله فرمايي چي د يوه شريک په معاف کولو سره د بل شريک حصه نه معاف کيري او د يوه شريک معافي په ټوله غلام کي نه مؤثره کيري، بلکي کوم شريک چي معافي نه ده کړې څرنگه چي هغه د نصف غلام مالک دی، نو ځکه معاف کونکي شريک دي د خپلي حصې د نصف نصف غلام (يعني د خپل نیم غلام نيمايي) معافي نه کونکي شريک ته ورکړي چي په دې سره د معافي نه کونکي شريک ملکيت په دې غلام کي درې حصې (درې رُبع سي) او معاف کونکي شريک د يوې حصې (يوې رُبع) مالک پاته سي، يا معاف کونکي شريک دي د خپلي حصې يعني د نصف نصف (د نيمايي نيمايي) فديه اداء کړي او د نصف نصف يوه رُبع کيري يعني د ديت څلورمه حصه دي په فديه کي ورکړي. همدا صاحب د کتاب رَجْعَةُ الله په اَوْ يَفْدِيهِ بِرَبْعِ الدِّيَةِ سره بيان کړي دي.

و ذکر فی بعض إلخ: فرمايي چي د جامع صغير په بعضي نسخو کي د "قتل مؤل لها" پر ځای "قتل مؤل لها" ذکر سوي دي او له ولي څخه هم قرب مراد دی. لهذا د دواړو مطلب يو دی.

و ذکر کړی بعض النسخ [الخ]: د دې حاصل دادی چي په بعضي نسخو کي دامام محمد رَحْمَةُ الله قول دامام صاحب رَحْمَةُ الله سره ذکر سوی دی. لېکن زیاته مشهوره داده چي امام محمد رَحْمَةُ الله دامام ابو یوسف رَحْمَةُ الله سره دی.

و ذکر کړی الزیادات [الخ]: فرمایي چي په زیادات کي یوه مسئله داسي ذکر سوې ده چي که یو غلام خپل مالک (بادار) قتل کړي او دهغه دوه ځامن وي او له هغو څخه یو قصاص معاف کړي او بل یې معاف نه کړي، نو د طرفینو رَحْمَتُ الله په نېز ټوله قصاص مع الفديه معاف کيږي، لېکن دامام ابو یوسف رَحْمَةُ الله په نېز د مخکنۍ مسئلې په څېر دلته هم د دویم شریک (ورور) حصه په مال سره بدليږي او معاف کونکي ورور به نه معاف کونکي ورور ته د خپلي حصې نصف ورکوي یا به ربع فديه ورکوي. فرمایي چي په زیادات کي دروایت اختلاف مذکوره نه دی بلکي په واضحه توگه د طرفینو رَحْمَتُ الله او دامام ابو یوسف رَحْمَةُ الله مسلک بیان کړی سوی دی. (احسن الهدایه)

دامام ابو یوسف رَحْمَةُ الله دلیل

إِنِّي يُونُسُ: أَنَّ حَقَّ الْقَصَاصِ ثَبَّتَ فِي الْعَبْدِ عَلَى سَبِيلِ التَّجْوِيزِ دامام ابو یوسف رَحْمَةُ الله دلیل دادی: چي په مذکوره غلام کي د قصاص حق د شیوع په توگه ثابت سوی دی لِأَنَّ مِلْكَ الْمَوْلَى لَا يَنْتَعِمُ اسْتِحْقَاقُ الْقَصَاصِ لَهُ ځکه د مالک ملکیت دهغه لپاره د قصاص استحقاق نه منع کوي [یعني د مالک د قصاص له مستحق کېدلو څخه مانع نه دی] فَإِذَا عَقَا أَحَدُهُمَا نو کله چي له دوی څخه یوه معافي وکړه. انْقَلَبَ نَصِيبُ الْآخَرِ وَهُوَ النِّصْفُ مَالًا نو د بل یوه حصه (کوم چي نصف ده) په مال سره بدل سوه غَيْرَ أَنَّهُ شَائِعٌ فِي الْكُلِّ خودا نصف په کل [ټوله غلام] کي شائع دی فَيَكُونُ نِصْفُهُ فِي نَصِيبِهِ نو دهغه نصف [یعني نصف نصف] به دده په حصه کي وي وَالنِّصْفُ فِي نَصِيبِ صَاحِبِهِ او نصف به دده د ملگري [معافي کونکي] په حصه کي وي فَمَا يَكُونُ فِي نَصِيبِهِ نو کوم نصف چي دده په حصه کي وي سَقَطَ صَرُورَةً أَنَّ الْمَوْلَى لَا يَسْتَوْجِبُ عَلَى عَبْدِهِ مَالًا هغه به ددې ضرورت په وجه ساقط سي چي مالک پر خپل غلام د مال [قرض ..] نه مستحق کيږي وَمَا كَانَ فِي نَصِيبِ صَاحِبِهِ او کوم نصف چي دده د ملگري په حصه کي وي بَقِيَ هغه به باقي پاته سي وَنِصْفُ النِّصْفِ هُوَ الزَّيْنَمُ او د نصف نصف

[يعني دنيماي] يوه رُبع كيږي قُلْهُذَا يُقَالُ نو په دې وجه به [معاني کونکي ورور ته] ويل کيږي اِذْفَعْ نِصْفَ نَصِيْبِكَ چي ياد خپلي حصې نصف غلام ورکړه! اَوْ اِفْتَدَاهُ بِرُيْعِ الْبَيْتَةِ ياد ديت رُبع [خلورمه حصه] په فديه کي ورکړه!.

اللغات: ﴿شيوخ﴾ د ضرب د باب مصدر دی: شائع او منشر کېدل (خپرېدل)، شرکت (اشتراک).

﴿استحقاق﴾ د استفعال د باب مصدر دی: مستحق کېدل، حق لرل، ﴿لا يستوجب﴾ د استفعال له بابه د نفي صيغه ده: مستحق کېدل، (معجم الوسيط)

تشریح: له دې ځايه د زياتاد روايت مطابق دامام ابو يوسف رحمه الله دليل بيان سوی دی. حاصل يې دا دی چي دلته د مقتول دوه ځامن دي او همدوی د هغه د قصاص وارثان دي او څرنکه چي د دوی د پلار قاتل د دوی د پلار غلام دی، لهذا تر پلار وروسته غلام د دوی مملوک او غلام سو، نو دوی دواړو ته چي کوم د قصاص حق حاصل دی، هغه په ټوله غلام کي شائع دی، لېکن کله چي له دوی څخه يوه ورور د خپلي حصې قصاص معاف کړی، نو ټوله قصاص ساقط سو ځکه چي قصاص نه متجزی کيږي، او د غير عافي (معاني نه کونکي ورور) حصه په مال سره بدله سوېه يعني هغه ته به مال ورکول کيږي. لېکن څرنګه چي د غير عافي شريک حصه په ټوله غلام کي شائع ده نو کوم نصف (نيمه حصه) چي معاف کړل سوې ده په هغه کي به دده حصه هم وي، نو ځکه موږ د غير عافي د عافي په حصه کي د نصف مستحق وګرځوی او دا حکم مو وکړی چي عافي به غير عافي ته د خپلي حصې نصف (يعني ربع) ورکوي، او څرنګه چي غير عافي له مخکي څخه د خپل نصف مالک دی، نو ځکه د هغه د حصې مجموعه به درې ربعي سې (ځکه دوی ربعي د هغه خپل نصف کيږي او يوه ربع هغه ته د عافي ورور په حصه کي ورکول سوې ده، نو په بله وينا دا چي دلته غير عافي ورور پاو کم د ټوله غلام مالک کيږي)، خو له دې درېو ربعو څخه نصف (دوی ربعي) کوم چي د غير عافي ذاتي حق دی هغه ساقط کيږي يعني د غير عافي لپاره پر غلام د هغه نصف (دو ربعو) ضمان او فديه نه واجبيږي؛ ځکه غير عافي هم د دې غلام مالک دی او مالک پر خپل غلام د دين وغيره استحقاق نه لري، لهذا دا نصف خو معاف کيږي، ها! هغه (غير عافي ورو) چي د عافي ورور د حصې د نصف (يعني درې ربع) مستحق سوی دی، هغه (ربع) باقي پاتېږي؛ ځکه غير عافي د دې مقدار مالک نه دی، نو ځکه عافي ورور ته به ويل کيږي چي يا ته د خپل نصف حصې نصف (ربع) غير عافي ته ورکړه! يا ربع ديت د هغه فديه ورکړه! (احسن الهداية)

د طرفينو دليل

وَلَهَا: أَنَّ مَا جِبَ مِنَ الْبَالِ أَوْ دُطْرَفِينُو رَجَحْنَاهُ اللَّهُ دَلِيلُ دَادِي: چي دلته | کوم مال چي واجبيري يکون
 حَقُّ الْمَقْتُولِ هغه دمقتول حق کيږي لِأَنَّهُ بَدَلَ دَمِهِ ځکه چي هغه دمقتول د ويني بدل وي وَلِهَذَا تَقْفَى
 مِنْهُ دِيُونُهُ په همدې وجه له هغه مال څخه [اول] دمقتول قرضونه اداء کول کيږي وَتُقَفَّذُ بِهِ وَصَايَا او په
 هغه مال سره دمقتول وصيتونه نافذول کيږي ثُمَّ الْوَرِثَةُ يَخْلُقُونَهُ فِيهِ عِنْدَ الْفَرَاغِ مِنْ حَاجَتِهِ بيا دمقتول له
 حاجت څخه د مال فارغېدلو په وخت کي [دمقتول] وارثان په دې مال کي د هغه خليفه [انابان] کيږي
 وَالْوَلَّى لَا يَسْتَوْجِبُ عَلَى عَبْدٍ دِيْنًا او مالک پر خپل غلام د قرض نه مستحق کيږي فَلَا تَخْلُقُهُ الْوَرِثَةُ فِيهِ
 نو ځکه [دمقتول مالک] وارثان به [دم] په دې مال کي د هغه نه خليفه کيږي.

اللفات: ﴿يُخْلَقُونَ﴾ د نصر له باب د جمع مذكر غائب مضارع صيغه ده: خليفه کېدل، نائب او قائم
 مقام کېدل، ﴿انفراغ﴾ د انفعال باب مصدر دی: فارغېدل، خالي کېدل.

تشریح: د زيادات دروايت مطابق د طرفينو رَجَحْنَاهُ اللَّهُ دليل دادی چي د قتل په بدله کي پر قاتل
 واجېدونکی مال په حقيقت کي دمقتول حق وي، ځکه هغه دمقتول د ويني (خون) بدل وي، همدا
 وجه ده چي له هغه مال څخه اول دمقتول حقونه اداء کول کيږي، مثلاً د هغه قرض، وصيت وغيره،
 تر دې وروسته که هغه مال پاته سي، نو دمقتول وارثان په دې مال کي د هغه نائبان کيږي، لنډه دا چي
 د دې مال اصلي مستحق مقتول دی او په مذکوره مسئله کي چي کوم قاتل دی هغه دمقتول مملوک
 دی او مالک پر خپل مملوک (غلام) د قرض وغيره نه مستحق کيږي، لهدا کله چي خپله مقتول مالک
 له قاتل غلام څخه د ضمان او فديې اخيستلو مستحق نه دی، نو د هغه وارثان به له کومه ځايه د دې
 مستحق وي!، حال دا چي د وارثانو نوبت خو تر قرض اداء کولو او وصيت نافذولو وروسته راځي،
 نو ځکه په مذکوره مسئله کي د طرفينو رَجَحْنَاهُ اللَّهُ په نېز قصاص مع الفديه ټوله ساقط کړل سوي دي.

يادونه: دا دليلونه د زيادات د مسئلې مطابق دی، او د جامع صغير پر مسئله هم دا برابر بدلای سي،
 لېکن څرنګه چي د جامع صغير په مسئله کي صاحبين رَجَحْنَاهُ اللَّهُ سره يو ځای دي او امام صاحب
 رَجَحْنَاهُ اللَّهُ جلا دی، نو ځکه د "ابن يوسف" څخه وروسته به "ومحمد" هم اضافه کيږي او د "لهما" پر
 ځای به "له" راوړل کيږي. (احسن الهداية).

فصل (فی بیان احکام الجنایة علی العبد)

(دا) فصل (پر غلام د جنایت کولو د احکامو په بیان کې) دی

تشریح: مخکې تر دې د غلام د جنایت کولو احکام بیان سول يعني چي غلام پر يو چا جنایت وکړي، اوس په دې فصل کې پر غلام د جنایت کولو احکام بیانول کېږي، او دا ښکاره خبره ده چي فاعل له مفعول څخه مقدم وي، نو ځکه د جاني غلام احکام د مجني عليه غلام له احکامو څخه مخکې بیان سوي دي. (بنايه ۱۲ / ۳۷)

د غلام د قتلولو احکام او دامامانو اختلاف

وَمَنْ قَتَلَ عَبْدًا عَطَاً أَوْ خَوْكٌ چي خطاء يو غلام قتل کړي فَعَلَيْهِ قِيَمَتُهُ نو پر قتل کونکي د هغه قیمت واجب دی لَا تُرَدُّ وَعَلَى عَشْرَةِ آلَافٍ وَرُفِهِم چي هغه به پر لسوزرو درهمونه اضافه کول کېږي فَإِنْ كَانَتْ قِيَمَتُهُ عَشْرَةَ آلَافٍ وَرُفِهِم أَوْ أَكْثَرَ نو که د غلام قیمت لس زره درهمه وي يا (تر دې) زیات وي فَيُقْبَلُ لَهُ بِعَشْرَةِ آلَافٍ إِلَّا عَشْرَةً نو د هغه لپاره به لس درهمه کم د لسوزرو درهمو فیصله کول کېږي وَلِلْ أُمَةِ إِذَا رَأَتْ قِيَمَتَهَا عَلَى الذَّيَّةِ خَمْسَةَ آلَافٍ إِلَّا عَشْرَةً او په مینځه کې به (کله چي د هغې قیمت د آزادي ښځې له دیت څخه زیات وي) لس درهمه کم د پنځوزرو درهمو فیصله کول کېږي وَهَذَا عِنْدَ أَنْ حَنِيفَةً وَمُحْتَدٍ * او دا [حکم] د طرفینو رَجْمَتُهَا الله په نېز دی وَقَالَ أَبُو يُوسُفَ وَالشَّافِعِيُّ: تَجِبُ قِيَمَتُهُ بِأَلْفَةٍ مَا بَلَغَتْ او امام ابو یوسف او امام شافعي رَجْمَتُهَا الله فرمایي: چي د غلام [توله] قیمت واجبېږي هغه که هر څو ته ورسېږي وَلَوْ غَضِبَ عَبْدًا قِيَمَتُهُ عَشْرُونَ أَلْفًا او که څوک داسي غلام غصب کړي چي د هغه قیمت شل زره درهمه وي فَهَلْكَ فِي يَدِهِ بیا هغه غلام د غاصب په قبضه کې هلاک سي تَجِبُ قِيَمَتُهُ بِأَلْفَةٍ مَا بَلَغَتْ بِالْإِجْمَاعِ نو بالا جماع د هغه [توله] قیمت واجبېږي هغه که هر څو ته ورسېږي.

* القول المرجح: قول أبي حنيفة يمسد رجمتها الله: قال العلامة حلال الدين الخوارزمي رجمتها الله: قوله إذا رأت فمساها على الذية خمس آلاف إلا عشرة، هذا أظهر الروايتين (الكتاب ج: ۹، ص: ۲۸۶)، كذا في (مجمع الأهرار ج: ۴، ص: ۳۹۰). [القول الرابع ج: ۲، ص: ۳۶۱]

اللغات: ﴿لَا تُزَادُ﴾ د ضرب له بابه د نفي صيغه ده: زیاتول، اضافه کول، ﴿بِالْعَلَّةِ مَا بَلَغْتَ﴾ تر کومه چي ورسېږي، يعني هر څو چي وي.

تشریح: صورت د مسئلې: دادي که يو څوک خطاء د يو چا غلام قتل کړي، نو د طرفينو رَحْمَتُهَا الله په نېز حکم دادي چي پر قاتل د دې غلام قيمت واجبيږي، لېکن دا قيمت به د آزاد کس له ديت يعني له لسوزرو درهمو څخه نه زیاتول کيږي، لهندا که د يو مقتول غلام قيمت لس زر درهمه يا تر دې زيات وي، نو ددوی په نېز به پر قاتل (۹۹۹۰) درهمه واجبيږي يعني له ديت څخه به لس درهمه کمول کيږي، همداسي که مينځه قتل کړل سي او دهغي قيمت د آزادي ښځي له ديت يعني له پنځو زرو درهمو څخه زيات وي، نو پر قاتل به (۴۹۹۰) درهمه واجبيږي.

ددې په خلاف دامام ابو يوسف او امام شافعي رَحْمَتُهَا الله په نېز پر قاتل د مقتول غلام ټوله قيمت واجبيږي هغه که هر څومره وي، که څه هم هغه د آزاد کس له ديت څخه زيات وي.

ولو غصب عبدًا إلخ: ددې حاصل دادي چي که يو څوک داسي غلام غصب کړي چي دهغه قيمت مثلاً شل زره درهمه وي بيا هغه غلام د غاصب سره هلاک سي، نو پر غاصب بالا اتفاق دهغه ټوله قيمت واجبيږي که څه هم هغه د آزاد کس له ديت څخه زيات وي.

دامام ابو يوسف او امام شافعي رَحْمَتُهَا الله دليل

لَهُمَا: أَلِ الْقَمَانِ بَدَلُ الْبَائِيَةِ ددوی دواړو دليل دادي: چي ضمان د ماليت بدل دی وَلِهَذَا يَجِبُ لِلْمُؤَلِّمِ په همدې وجه هغه [ضمان] د مالک لپاره واجبيږي وَهُوَ لَا يَنْبُذُ الْعَبْدَ إِلَّا مِنْ حَيْثُ الْبَائِيَةِ او مالک د همدې ماليت په اعتبار سره د غلام مالک کيږي وَلَوْ قُتِلَ الْعَبْدُ النَّبِيْعُ قَبْلَ الْقَبْضِ [همدا وجه ده] که تر قبضې مخکي مبيع غلام قتل کړی سي يَبْقَى الْعَقْدُ نو عقد باقي پاتېږي وَبَقَاؤُهُ بَقَاءُ الْبَائِيَةِ او د عقد باقي والی د ماليت د باقي والي په وجه دی أَصْلًا أَوْ بَدَلًا [برابره ده] د اصل په اعتبار سره يا د بدل په اعتبار سره وَصَارَ تَقْلِيلُ الْقِيَمَةِ وَكَالْقَبْضِ او دا داسي سو لکه کم قيمت [والا غلام] او لکه غصب [والا غلام].

اللغات: ﴿ضمان﴾ د سمع له بابه اسم مصدر دی: تاوان، جرمان، ضمانت، ﴿مالية﴾ مال ته منسوب

دی: مال کېدل، مالي حيثيت، قيمت، ﴿مبيع﴾ د ضرب د باب مفعول دی: خرڅ کړی سوی شی.

تشریح: مخکې ذکر سوه چې که یو څوک خطا غلام قتل کړي، نو دامام شافعي او امام

ابویوسف رَجْمُهَا الله په نېز پر هغه د غلام ټوله قیمت و اخیږي که څه هم هغه د آزاد کس له دیت څخه زیات وي، نو په دې هکله دامام شافعي او امام ابویوسف رَجْمُهَا الله دلیل دادی چې دمقتول غلام په بدله کې چې کوم ضمان (توان) و اخیږي هغه دمقتول غلام د مالیت بدل وي (نه د هغه د وني)، همدا وجه ده چې دا ضمان مالک ته حاصلیږي؛ ځکه مالک د همدې مالیت په اعتبار سره د غلام مالک کیږي، لنډه دا چې کله دا ضمان د مالیت بدل دی، نو د قتل کړي سوي غلام د ټوله مالیت ضمان و اخیږل پکار دي که څه هم هغه د آزاد کس له دیت څخه زیات وي.

او پاته سو دا سوال چې دمقتول غلام ضمان څنګه د مالیت بدل دی؟، نو د دې یو جواب خو همدا دی چې دا ضمان مالک ته حاصلیږي او مالک من حیث المالیت د غلام مالک کیږي، او دویم جواب یې دادی چې که یو څوک غلام خرڅ کړي او مشتري تر اوسه پر هغه مبیع غلام قبضه نه وي کړې چې په دې دوران کې یو څوک هغه قتل کړي، نو هم عقد بیع باقي پاتیږي؛ ځکه د عقد تعلق د مال سره وي برابره ده اصلاً وي لکه په هغه صورت کې کله چې مبیع غلام موجود وي او که د بدل او نائب په حیثیت سره وي لکه په دې صورت کې کله چې مبیع غلام قتل کړی سي، نو په دې صورت کې د هغه قیمت د مالیت نائب کیږي او عقد باقي پاتیږي، او د عقد بقاء د دې خبرې څرګند دلیل دی چې دمقتول غلام په بدله کې و اخیږدونکی ضمان د مالیت بدل دی، نو ځکه پر قاتل به د هغه ټوله مالیت و اخیږي.

د دې مثال داسې دی لکه کم قیمت والا غلام یعنې که دمقتول غلام قیمت له دیت (سر زړه درم) څخه کم وي، نو پر قاتل ټوله قیمت و اخیږي، همدارنګه د غصب کړي سوي غلام د هلاکېدو په صورت کې هم پر غاصب د هغه ټوله قیمت و اخیږي، نو کله چې په دې مثالو کې دمقتول غلام ټوله قیمت و اخیږي، نو په مذکوره مسئله کې به هم د هغه ټوله قیمت و اخیږي که څه هم هغه د آزاد له دیت څخه زیات وي.

د طرفینو رَجْمُهَا الله دلیل

وَرَأَى حَبِيشَةَ وَمُحَمَّدٌ قَوْلَهُ تَعَالَى اَوْ دُفِنُو رَجْمُهَا الله دليل الله تعالى 'دا فرمان دی ﴿وَرَوِيَّةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهَا﴾ [النساء: ۹۲] او [پر خطا قتلونکي واجب دي] دیت ورسپارل سوی دمقتول کورنۍ ته اَوْ جَمْعُهَا مُطْلَقًا الله تعالى مطلق دیت واجب کړی دی وَهِيَ اسْمٌ لِلْوَجْهِ بِمُقَابَلَةِ الْاَوَمِيَّةِ او دیت د هغه واجب نوم دی کوم چې د اَمْنِيَّةِ [انسان] په مقابله کې دی وَرَأَى فِيهِ مَعْنَى الْاَوَمِيَّةِ او ځکه

چي په غلام کي [هم] د آدمیت معنی سته حَتَّى كَانَ مُكَلَّفًا همدا وجه ده چي هغه [په شرعي احکامو] مکلف دی وَفِيهِ مَعْنَى الْهَالِيَّةِ او په هغه کي د مالیت معنی [هم] سته وَالْأَدَمِيَّةُ أَعْلَاهُ او په دې دواړو معناوو کي آدمیت اعلیٰ [او اقوی] دی فَيَجِبُ اغْتِيَابُهَا بِإِذَارِ الْأَذْنِ نو د ادنی [مالیت] په هدر کولو سره به د هغه اعتبار واجب وي عِنْدَ تَعَدُّرِ الْجَنْبِ يَبْتَنُّهَا د دې دواړو تر منځ د جمع د متعذر کېدلو په وخت کي [یعني د دواړو معناوو تر منځ د جمع د ناممکن کېدلو په وخت کي به اعلیٰ (آدمیة) معتبر کول کیږي او د هغه په وجه به ادنی (مالیت) هدر کول کیږي].

اللغات: ﴿آدمیة﴾ انسان کېدل، انسان والی، ﴿إِذَار﴾ د افعال د باب مصدر دی؛ لغو گرځول، ضایع کول، باطلول.

تشریح: د طرفینو مسلک مخکي ذکر سو چي د غلام د خطا قتلولو په صورت کي د هغه قیمت واجبېږي لېکن شرط دا دی چي هغه به د آزاد کس له دیت (لسو زرو درهمو) څخه نه زیاتول کیږي، په دې هکله طرفینو رَجَحُهَا الله دوه دلیلونه ذکر کړي دي:

(۱)... اول دلیل د آیت دا حصه ده ﴿وَرِيَّةٌ مُّسْلِمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهَا﴾، په دې حصه سره دوی په دې توگه دلیل نیسي چي الله تعالیٰ په قتل خطا کي پر قاتل دیت واجب کړی دی او دغه ایجاب مطلقاً دی یعني مقتول برابره ده آزاد وي او که غلام وي په هر صورت کي پر خطا قاتل دیت واجب دی او له دیت څخه بغیر بل شی واجب نه دی، نو ځکه موږ دا شرط لگولی دی چي د مقتول غلام د قتل په بدله کي ورکول سوی قیمت به له دیت څخه نه زیاتول کیږي.

(۲)... د طرفینو رَجَحُهَا الله دویم دلیل دا دی چي د غلام دوه حیثیته دي: ① یو دا چي په هغه کي د آدمیت (انسانیت) معنی سته یعني هغه هم انسان دی، په همدې وجه هغه د شریعت په احکامو مثلاً په لمانځه وغیره مکلف دی، ② د غلام دویم حیثیت دا دی چي په هغه کي د مالیت معنی هم سته، په همدې وجه هغه خرڅول کیږي رانیول کیږي او دیل انسان په ملکیت کي داخلېږي، لنډه دا چي په هغه کي دا دواړه معناوي موجوده دي او له دې دواړو څخه د آدمیت والا معنی د مالیت له معنی څخه مضبوطه ده، اوس چیري چي د مالیت او د آدمیت (دواړو معناوو) اجتماع ناممکنه وي، نو هلته به قوي یعني د آدمیت والا معنی راجحه وي او د هغه په اعتبار کولو سره به د غلام پر قاتل دیت واجب وي، او دلته د دواړو معناوو اجتماع په دې وجه متعذر ده چي د آدمیت د معنی تقاضا داده چي د

غلام پر قاتل دیت واجب سي او د مالیت د معنی 'تقاضا داده چي د هغه پر قاتل قیمت واجب سي او د دواړو وجوب متعذر دی. نو ځکه د آدمیت د معنی په راجع گرځولو سره پر قاتل دیت واجب کړی سوی دی. (احسن الهدایه)

د فریق مخالف د دلائلو جواب

وَصَمَانُ الْغَضَبِ بِمُقَابَلَةِ النَّالِيَةِ او د غصب ضمان د مالیت په مقابله کي دی إِذَا الْغَضَبُ لَا يَرُدُّ إِلَّا عَلَى النَّالِ ځکه غصب نه واریږي مگر پر مال وَبَقَاءُ الْعَقْدِ يَتَّبِعُ الْقَائِدَ او د عقد باقي والی د فایده ی تابع دی [یعني په مخکیني صورت کي عقد د یو فایده ی په وجه باقي پاتیري] حَتَّى يَنْقُتَ بَعْدَ قَتْلِهِ عَبْدًا همدا وجه ده چي د غلام له عمداً قتلېدلو څخه وروسته [هم] عقد باقي پاتیري وَإِنْ لَمْ يَكُنْ الْقِصَاصُ بَدَلًا عَنِ النَّالِيَةِ که څه هم قصاص د مالیت بدل نه دی فَكَذَلِكَ أَمْرُ الْبَيْتَةِ نو همدغه معامله د دیت هم ده وَفِي قِلِيلِ الْقِيَمَةِ الْوَاجِبُ بِمُقَابَلَةِ الْأَذْيَةِ او په کم قیمت [والا غلام کي] چي کوم څه واجب دي هغه د آدمیت په مقابله کي دي إِلَّا أَنَّهُ لَا سَنَمَ فِيهِ خو [څرنگه چي] په دې هکله هېڅ نص نسته فَقَدَرْنَا بِقِيَمَتِهِ رَأْيًا نو ځکه موږ درايي په ذریعه د هغه په قیمت سره مقدر کړی بِخِلَافِ كَثِيرِ الْقِيَمَةِ په خلاف د زیات قیمت [والا غلام] لِأَنَّ قِيَمَةَ الْخَبْرِ مَقْدَرَةٌ بِعَشْرَةِ آلَافٍ وَزِهِم ځکه د آزاد کس قیمت په لسو زرو درهمو سره ټاکل سوی دی وَنَقَصْنَا مِنْهَا إِلَى الْعَبْدِ او موږ په غلام کي له هغه [لسو زرو درهمو څخه] قیمت کم کړی دی إِنْ ظَهَرَ أَنَّ الْإِحْطَاطَ رُتِبَتَهُ د هغه د مرستې د ټیټوالي [کموالي] د ښکاره کولو لپاره وَتَعَيَّنَ الْعَشْرَةُ بِأَكْثَرِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا او د لسو درهمو [د کمولو] تعین د حضرت ابن عباس (رض) د اثر په وجه دی.

اللفات: ﴿لا یرد﴾ د ضرب له بابه د نفی صیغه ده: وار دېدل، واقع کېدل، ﴿قدرنا﴾ د تفعیل له بابه د جمع متکلم ملضي صیغه ده: اندازه کول، متعین کول او ټاکل، ﴿نقصنا﴾ د نصر له بابه مخکیني صیغه ده: کمول، ﴿الاحتطاط﴾ د انفعال د باب مصدر دی: ټیټوالی او کښته والی. کموالی.

تشریح: په دې عبارت کي صاحب د هدایې د طرفینو رَجَّتُهُمَا الله له طرفه د امام شافعي او امام ابو یوسف رَجَّتُهُمَا الله د دلیل او قیاس جواب ورکړی دی. حاصل یې دادی چي مذکوره مسئله پر غصب

قياسول صحيح نه دي: ځکه چې غصب پر مال وارديږي او د غصب ضمان د ماليت بدل وي. نو ځکه د غصب په صورت کې به د مغضوب غلام ټوله قيمت وياجيري لېکن د قتل په صورت کې به د مقتول غلام ټوله قيمت نه وياجيري.

وبقاء العقد الخ: د دې حاصل دادی چې امام شافعي او امام ابو يوسف رَجَنْهْتِ نه چې د ماليت په وجه عقد باقي گرځولی دی. دا هم صحيح نه دي: ځکه عقد د ماليت په وجه باقي نه پاتيري. بلکې د يو مصلحت او فايدې په وجه باقي پاتيري او هغه فايدة داده چې د عقد بقاء په وجه مشتري ته اختيار حاصل سي چې که هغه وغواړي نو له قاتل څخه قصاص واخلي او که وغواړي نو عقد فسخ کړي. لهذا د عقد بقاء د همدې فايدې په وجه ده. نه د ماليت په وجه. همدا وجه ده که تر عقد بيع وروسته مشتري پر مبيع غلام د مشتري له قبضه کولو څخه منځکي يو څوک دا غلام عمداً قتل کړي. نو هم عقد باقي پاتيري، حال دا چې په قتل عمد کې پر قاتل قصاص واجب دی. نه مال، نو له دې څخه هم معلومه سوه چې عقد بقاء د ماليت په وجه نه ده.

وفي قليل القيمة الخ: فرمايي امام شافعي او امام ابو يوسف رَجَنْهْتِ الله چې كثير القيمة يعني له لسوزرو درهمو څخه زيات قيمت والا غلام له لسوزرو درهمو څخه پر کم قيمت والا غلام قياس کړی دی. دا هم صحيح نه دي: ځکه په قليل القيمة غلام کې هم ضمان د ماليت بدل نه دی. بلکې د آدميت د معنی راجع کېدلو په وجه دا ضمان صرف د آدميت بدل دی. خو څرنگه چې په دې سلسله کې هيڅ نص نسته او نه د يو صحابي يا تابعي سماع سته. نو ځکه موږ په رايه او قياس سره د هغه د قيمت په اندازه ديت واجب کړی. پاته سوه د مسئله چې د كثير القيمة غلام ديت موږ ولي (۹۹۹۰) درهم ټاکلی دی؛ دا ځکه چې د آزاد کس ديت لس زره (۱۰۰۰۰) درهمه دی او د غلام رتبه له آزاد څخه کمه ده. نو د غلام د کم رتبه والي د ښکاره کولو لپاره موږ له لسوزرو څخه لس درهمه کم کړل چې په دواړو کې فرق ثابت سي. او پاته سوه دا سوال چې فقط لس درهمه ولي کم کړل سوه؟، نو جواب يې دادی چې دغه کمی عقلي او خيالي نه ده، بلکې د ابن عباس يا ابن مسعود رَضِيَ اللهُ عَنْهُم له فرمان څخه مأخوذه، صاحب د هدايې رَجَنْهْتِ الله دلته ابن عباس (رض) يادونه کړې ده خو د هدايې عربي شارحينو دا کمی ابن مسعود (رض) ته منسوب کړې ده، لنډه دا چې د لسو درهمو د کمولو په هکله دليل د مذکوره صحابي اثر دی.

د غلام د لاس د ديت مقدار او تفصيل

قَالَ: وَفِي يَدِ الْعَبْدِ نِصْفُ قِيَمَتِهِ فرمايي: او د غلام په لاس کې د هغه نيم قيمت واجب دی لَا يَزِيدُ عَلَى خَمْسَةِ أَلْفٍ إِلَّا خَمْسَةً چې هغه به له پنځو کم پنځو زرو درهمو څخه نه زياتول کيږي إِنَّ الْيَدَ مِنَ الْأَدَى نِصْفُهُ ځکه دانسان لاس د هغه نصف دی فَتُغْتَبَرُ بِكَفِّهِ نو هغه به پر کُل قياسول کيږي

وَيُنْقُصُ هَذَا الْقِيَمَةُ إِذَا هُزِلَ رُتْبَتُهُ أَوْ دُغِمَ مَقْدَارُ [پنخہ درہمہ] د غلام در تبتی د تیتوالی
 بنکارہ کولو لپارہ کمول کیری وَكُلُّ مَا يُقَدَّرُ مِنْ وَبَّۃِ الْخَرِّ او هر هغه جرم کوم چي د آزاد له دیت
 شخہ مقلتر وي فَهُوَ مَقْدَرٌ مِنْ قِيَمَةِ الْعَبْدِ نو هغه د غلام له قیمت شخہ مقلتر دی [پہ بلہ وینا دا چي
 مر هغه جرم چي پہ هغه کي د آزاد کس ٲوله دیت مقلتر (ٲاکل سوی) وي، هلته بہ د غلام ٲوله قیمت مقلتر کیری]
لَأَنَّ الْقِيَمَةَ فِي الْعَبْدِ كَالْوَبَّۃِ فِي الْخَرِّ حکہ پہ غلام کي قیمت داسي دی لکہ پہ آزاد کي دیت إِذْهُوَ
بَدَلُ الذَّمِّ حکہ دا [دیت او قیمت دواړہ] د ویني بدل دي عَلَى مَا قَرَّرْنَا لکہ څرنگہ چي [مخکي]
 موږ دایان کرہ وَأِنْ غَضِبَ أَمَةٌ قِيَمَتُهَا عَشْرُونَ أَلْفًا او کہ څوک داسي مینځہ غصب کرې چي د هغې
 قیمت شل زره درہمہ وي فَمَاتَتْ فِي يَدِهِ بیا هغه مینځہ د غاصب پہ قبضہ کي مرہ سي فَقَلَّيْهِ
تَسَامًۖ قِيَمَتِهَا نو ٲر غاصب د هغې ٲوله قیمت [واجب] دی لِأَنَّهُ يَتَأَيَّدُ عَلَى صَبَاحِ الْقَبْضِ صَبَاحُ النَّالِيَةِ د
 هغه دلیل پہ وجہ کوم چي موږ بیان کری چي د غصب ضمان د مالیت ضمان دی.

الفاظ: ﴿لا یزاد﴾ د ضرب له بابہ د نفی مجهول ضیفہ ده: اضافه کول، زیاتوب کول (زیاتول).

﴿انحطاط﴾ مخکي یې وضاحت وسو چي انفعال دباب مصدر دی: تیتوالی، کموالی.

تشریح: مخکي تہرسوہ چي دانسان پہ لاس کي نیم دیت واجبیږي، لہذا د غلام پہ لاس کي بہ نیم
 قیمت واجبیږي، او کہ د غلام د لاس نیم قیمت له پنځہ زره درہمو شخہ زیات وي، نو پنځہ درہمہ
 کم پنځہ زره درہمہ بہ واجبیږي، چي ددې دلیل پہ مخکنی مسئلہ کي تہرسو، یعنی د کل پہ صورت کي
 چي کومہ طریقہ اختیار سوې ده، د نصف پہ صورت کي بہ ہم هاغہ طریقہ اختیارول کیری.

وکل ما یقدر إلخ: د دې حاصل دا دی چي د غلام قیمت او د آزاد کس دیت دواړہ د ویني (خون) بدل دي. نو
 حکہ پہ کوم قتل او جنایت کي چي د آزاد کس ٲوله دیت واجبیږي، پہ هغه کي بہ د غلام ٲوله قیمت
 واجبیږي، او چیری چي د آزاد کس نیم دیت واجبیږي، هلته نہ د غلام نیم قیمت واجبیږي، پہ "علی ما
 قررنا" سرہ صاحب د ہدایې رُجۃ اللہ د "وَبَّۃٌ مُسْلِمَةٌ إِلَى أَهْلِهَا" وٲرٲ ته اشارہ کرې ده.

وإن غصب إلخ: مخکي تہرسوہ چي د غصب ضمان د مالیت ضمان دی، لہذا کہ څوک یوہ داسي
 مینځہ غصب کرې چي د هغې قیمت مثلاً شل زره درہمہ وي، بیا هغه مینځہ د غاصب سرہ مرہ سي،
 نو ٲر غاصب د هغې ٲوله قیمت واجبیږي. (اشرف الہدایہ)

د غلام د لاس پر کېدلو او آزادېدلو څخه وروسته د مخکنی قطع په وجه د مر کېدلو بیان

قَالَ: وَمَنْ قَطَعَ يَدَ عَبْدٍ فَرَمَائِي: او څوک چې د یو غلام لاس پرېکړي فَأَعْتَقَهُ النَّوْلُ بیا مالک هغه آزاد کړي ثُمَّ مَاتَ مِنْ ذَلِكَ بیا غلام د هغه قطع په وجه مړ شي فَإِنْ كَانَ لَهُ وَرَثَةٌ غَيْرُ النَّوْلِ نو که له مالک څخه بغیر د غلام نور وارثان وي فَلَا قِصَاصَ فِيهِ نو په دې کې قصاص نسته وَالْأَقْتَصُّ مِنْهُ کنې له هغه [قاطع اليد] څخه به قصاص اخیستل کېږي وَهَذَا عِنْدَ ابْنِ حَنِيفَةَ وَأَبْنِ يُوسُفَ او دا حکم د شیخینو رَحْمَهُمَا اللهُ په نېز دی وَقَالَ مُحَمَّدٌ: لَا قِصَاصَ فِي ذَلِكَ او امام محمد رَحِمَهُ اللهُ فرمائي: چې په دې کې قصاص نسته وَعَلَى الْقَاطِعِ أَرْشُ الْيَدِ وَمَا نَقَصَهُ ذَلِكَ إِلَى أَنْ أَعْتَقَهُ [خو] پر لاس پریکونکي د لاس ارش [دیت] او د مالک د آزادولو تر وخته چې په هغه کې کوم نقصان سوی دی هغه واجب دی وَيَنْظُرُ الْقَفْلُ او زیاتوب [زائد مقدار] باطل دی وَإِنْ شَاءَ لَمْ يَجِبِ الْقِصَاصُ فِي الْوَجْهِ الْأَوَّلِ لِاشْتِبَاهِ مَنْ لَهُ الْحَقُّ او په اول صورت کې د مَنْ لَهُ الْحَقُّ د مشتبه کېدلو په وجه قصاص نه واجبیږي لِأَنَّ الْقِصَاصَ يَجِبُ عِنْدَ الْمَوْتِ مُسْتَبَدًّا إِلَى وَقْتِ الْجَرْجِ ځکه قصاص د مرګ په وخت کې د زخمي کېدلو و طرف ته منسوب کېدونکی واجبیږي فَعَلَى اعْتِبَارِ حَالَةِ الْجَرْجِ يَكُونُ الْحَقُّ لِلْمَوْتِ نو د جرح د حالت په اعتبار کولو سره حق د مالک کېږي وَعَلَى اعْتِبَارِ الْحَالَةِ السَّانِيَةِ يَكُونُ لِلْوَرَثَةِ او د دویم حالت په اعتبار کولو سره حق د وارثانو کېږي فَتَحَقَّقِ الْإِشْتِبَاهُ نو اشتباه ثابته سوه وَتَعَدَّرِ الْإِسْتِيفَاءُ او د قصاص اخیستل متعذر سوه فَلَا يَجِبُ عَلَى وَجْهِ يُسْتَوْنِ نو پر داسې طریقه قصاص واجب نه سو چې هغه واخیستلی سي وَفِيهِ الْكَلَامُ او [زموږ] خبره په همدې [قصاص اخیستلو] کې ده وَاجْتِمَاعُهُمَا لَا يُزِيلُ الْإِشْتِبَاهَ او د دوی دواړو [مالک او وارث] جمع کېدل اشتباه نه زایلوي لِأَنَّ الْمِلْكَيْنِ فِي الْحَالَيْنِ ځکه دواړه ملکیتونه په دوو [جلا] حالتونو کې دي بِخِلَافِ الْعَبْدِ الْمَوْصِيِّ بِخِذْمَتِهِ لِزَجَلٍ په خلاف د هغه غلام چې دیوه سړي لپاره د هغه دخلعت وصیت

* القول الرابع: قول الشيخين رحمتهما الله، كما قال العلامة المحكمي رحمه الله في آخر المسئلة: وفولهما أصح (الدر المنقى

سوی وي وَبَرَقَتِيهِ لَأَخَرُ او د بل سړي لپاره دهغه درقې [ذات] وصیت سوی وي إِذَا قَتِلَ کله چي هغه قتل کړی سي لَأَنَّ مَا لِكُلِّ مِنْهُمَا مِنَ الْحَقِّ ثَابِتٌ مِنْ وَقْتِ الْجَزَاءِ إِلَى وَقْتِ الْمَوْتِ ځکه له دې دواړو څخه چي هر کس ته کوم حق حاصل دی هغه د جرح له وخت څخه د مرگ تر وخته پوري ثابت دی فَإِذَا اجْتَمَعَا او کله چي دوی دواړه جمع سول رَأَى الْإِشْتِبَاهَ نو اشتباه زایل سو.

اللفات: ﴿اقتض﴾ د افتعال له بابو د واحد غائب ماضي مجهولي صيغه ده: قصاص اخيستل.

﴿قاطع﴾ د فتح دباب فاعل دی: پرېکونکی، غوځونکی. ﴿أرش﴾ تاوان، جرمانه، هغه دیت کوم چي د مادون

النفس جنایت په بدله کي واجب سي. ﴿استيفاء﴾ د استفعال دباب مصدر دی: اخيستل، ترلاسه کول.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی چي زيد مثلاً دخالد غلام دی او نقيب دزيد لاس پرېکړی او تر

لاس پرېکېدلو وروسته خالد خپل غلام زيد آزاد کړی او بيا تر آزادۍ وروسته دهاغه لاس پرېکېدلو

دسرايت په وجه زيد مر سو، نو پر نقيب (قاطع الید) څه حکم دی؟ په دې باره کي دوه صورتونه دي:

①... يو دا چي د غلام (زيد) لپاره له مالک څخه بغير بل هيڅ وارث نه وي، نه يې څوک له اصحاب الفرائضو څخه وي او نه له عصبيات نسبیه وو څخه، فقط عصبه سبي يعنې مُتَق (آزادونکی مالک) موجود وي.

②... او دويم صورت دادی چي له مالک څخه بغير څخه دهغه بل وارث هم وي، په دې دويم

صورت کي بالاتفاق پر قاطع الید (نقيب) باندي قصاص نه واجبيږي بلکي پر هغه د لاس ارش (دیت)

واجبيږي او تر آزادېدلو مخکي چي د قطع الید په وجه په غلام کي کوم نقصان راغلی دی (يا په بله وينا

دا چي څومره قيمت يې کم سوی دی) هغه هم پر قاطع الید واجبيږي، او پاته سو اول صورت نو په هغه

کي اختلاف دی، دامام محمد رَحْمَةُ الله په نهز هلته قصاص نه واجبيږي، بلکي هاغه ارش او نقصان

واجبيږي، او د شيعينو رَحْمَةُ الله په نهز په دې صورت کي قصاص واجبيږي.

په لنډه وينا داسي هم ويل کېدای سي چي دامام محمد رَحْمَةُ الله په نهز دلته په هيڅ صورت کي

هم قصاص نسته او د شيعينو رَحْمَةُ الله په نهز په اول صورت کي قصاص سته او په دويم کي

قصاص نسته (يعني په دويم صورت کي د ټولو په اتفاق قصاص واجب نه دی).

وايضاً لم يجب إلخ: دا په دويم (اتفاقي) صورت کي د قصاص نه واجبيدلو دليل دی يعنې کله چي له

مالک څخه بغير د غلام بل وارث هم وي، نو په دې صورت کي قصاص ځکه واجب نه دی چي مَن

له الحق مشتبه دی یعنې په دې کې شک او شبه ده چې د قصاص اخیستلو حق چاته حاصل دی؟
 ځکه که چیرې د جرح (زخمې کولو) د وخت اعتبار وې نو دا حق مالک ته حاصل دی، او که د مرګ د
 وخت اعتبار وې نو دا حق وارث ته حاصل دی (ځکه د مرګ په وخت کې غلام آزاد دی)، لهذا کله چې په
 من له الحق کې شبهه راغله، نو د شبهې په وجه قصاص ساقط کېږي سو.

فلا یجب علی وجه اللم: یعنې که څه هم دلته د قاطع الید فعل خو بذات خود د قصاص موجب دی او د
 قصاص نفس وجوب خو ثابت دی، لېکن داشتباه (یعنې د من له الحق د مشتبه کېدلو) په وجه د قصاص
 اداء کول (قصاص اخیستل) متعذر سوه، او په مسائلو کې دا بحث او تفصیل په کثرت سره موجود
 دی چې نفس وجوب یوازې مفید نه دی، بلکې چیرې چې د اداء مقصد حاصل نه کېږي سې، هلته
 نفس وجوب هم کالعدم ګرځول کېږي، نو همداسې دلته هم سوي دي.

وفیه الکلام: یعنې زموږ خبره د همدې اداء (قصاص اخیستلو) د متعذر کېدلو په هکله ده، نه د نفس
 وجوب په هکله، او دلته اداء متعذر ده، نو ځکه قصاص ساقط کېږي سوي دی.

واجماعهما اللم: دا دیو مقرر سوال جواب دی، سوال دا دی چې دلته که څه هم من له الحق مشتبه دی
 لېکن دا خبره خو متیقنه ده چې حق صرف له همدوی دوو څخه دیو دی یا د مالک دی یا د غلام
 وارث دی، لهذا کله چې حق په همدوی دوو کې دیو دی، نو که مالک او وارث دواړه جمع سې یعنې
 دواړه یوځای د قصاص مطالبه وکړي، نو بیا خو اشتباه زیله سوه، او کله چې اشتباه زیله سوه نو
 قصاص واجبه پکار دي؟

د دې جواب دا دی چې اوس هم اشتباه باقی ده؛ ځکه د مالک او وارث ملکیتونه په جلا، جلا
 وخت کې ثابت سوي دي، لهذا دوی په اجتماع سره هم اشتباه نه زیلیږي، او کله چې اشتباه نه
 زیلیږي نو ښکاره ده چې قصاص به هم نه واجبیږي.

بخلاف العبد المملوک: دا هم دیو مقرر سوال جواب دی، سوال دا دی چې که یو سړي مثلاً خالد دا
 وصیت کړي وي چې زما دا غلام به د حامد خلعت کوي او د دې غلام مالک به نقیب وي یعنې د غلام
 ملکیت به د نقیب وي او خلعت به د حامد وي، بیا دغه غلام عمداً یو څوک قتل کړي، نو دلته خو هم
 من له الحق مشتبه دی چې هغه یا حامد دی یا نقیب دی (ځکه د قصاص حق په همدوی دوو کې یو ته
 حاصل دی)، لهذا که دوی دواړه اتفاق وکړي او دواړه یوځای د قصاص مطالبه وکړي، نو قصاص نه
 واجبه پکار دي ځکه اشتباه اوس هم بالکل باقی ده، حال دا چې په دې صورت کې قصاص
 واجب کېږي سوي دی، آخر دې څه وجه ده؟

د جواب حاصل دا دی چي دلته د اجتماع په صورت کي ځکه قصاص واجب کړی سوی دی چي ددوی دواړو حق یو ځای د جرح له وخت څخه د مرګ تر وخته پوري برابر ثابت دی. حال دا چي په مذکورہ مسئله کي د دواړو (مالک او وارث) ملکیت په جلا، جلا وخت کي ثابت دی. نو ځکه مذکورہ پورتنۍ مسئله د عبد مومني پر دې مسئله قياسول صحيح نه دي. (اشرف الهدایه، احسن الهدایه)

دامام محمد رحمه الله دلائل

وَلَمْ يَخْتَلَفْ فِي الْخِلَافَةِ او په اختلافي مسئله کي دامام محمد رحمه الله دليل دی وَهُوَ مَا إِذَا لَمْ يَكُنْ لِلْعَبْدِ زَوْجَةٌ سِوَى الْمَوْلَى او دا اختلافي مسئله هغه وه کله چي له مالک څخه بغير ادغلام نور وارثان نه وي [نو په دې کي دامام محمد رحمه الله دليل دا دی] أَنَّ سَبَبَ الْوِلَايَةِ قَدْ اخْتَلَفَ چي د ولایت [او استحقاق] سبب مختلف دی لِأَنَّهُ الْبَيْتُ عَلَى اغْتِيَابٍ اخْتَلَفَ ځکه د ولایت سبب د اؤل حالت [حالة الجرح] په اعتبار سره ملکیت دی [ځکه په دې حالت کي غلام د مالک په ملکیت کي دی] وَالْوَرَاثَةُ بِالْوَلَاةِ عَلَى اغْتِيَابٍ الْآخَرِ او د دویم حالت [حالة الموت] په اعتبار سره د ولاء وارث کېدل دي [ځکه د مرګ په وخت کي غلام آزاد دی او له آزاد کړی سوي غلام څخه د مالک ملکیت ختمیږي او مالک صرف د هغه د ولاء (بیعت) وارث کیږي] فَتُرْزَلُ مَنْزِلَةَ اخْتِلَافِ الْمُسْتَحَقِّ فِيهَا يُخْتَلَفُ فِيهِ لِهَذَا دابه د مستحق د اختلاف په درجه کي ګرځول کیږي په هغه امورو کي چي احتیاط پکښي کول کیږي [یعني کوم امور چي په شبهاتو سر ساقطیږي] کما إِذَا قَالَ الْآخَرُ لکه [په هغه صورت کي] کله چي څوک بل چا ته ووايي بِعْتَمَنِ هَذِهِ الْجَارِيَةِ بِكَذَا تا دا مینځه پر ما په دومره خرڅه کړې ده فَقَالَ الْمَوْلَى: زَوْجُهَا مِنِّي او مالک ووايي: چي هغه ما تاته په نکاح در کړې ده لَا يَحِلُّ لَهُ وَطْئُهَا نو [د سبب د اختلاف په وجه] دده لپاره د هغې وطي کول حلال نه دي وَلَئِنْ الْإِعْتِمَاقُ قَائِمٌ لِلْجَارِيَةِ او ځکه چي [د غلام] آزادول د سبایت منقطع کونکی [ختمونکی] دي وَبِإِقْطَاعِهَا يَنْقُي الْجَزْمُ بِالْجَارِيَةِ او د سبایت د منقطع کېدلو په وجه زخم بغير له سبایت پاتیري وَالْبَسَائِطُ بِلَا قَطْعٍ او سبایت بغير له قطع پاتیري [یعني چي د زخم سبایت منقطع سو، نو تر دې وروسته سبایت د قطع الید سبایت نه شمېرل کیږي] فَيَنْقُي الْقَصَاصَ نو ځکه قصاص به معتنع سي.

اللفات: «دولام» د آزاد کړی سوي غلام میراث. يعني هغه میراث کوم چي له آزاد کړی سوي (مُتَّق) غلام څخه انسان ته حاصلیږي، یا په عقد موالات سره انسان ته حاصلیږي، «نَزَل» د تَفْعِيل له باب څخه د ماضي مجهولي صیغه ده؛ کښته کول (یوشی دبل شي په درجه څرخول)، قائم مقام کول، «مِثْلَة» مرتبه، درجه، «انقطاع» د انفعال د باب مصدر دی؛ پرېکېدل، شکېدل، دیوشي اثر وغیره ختمېدل (درېدل).

تشریح: مخکي ذکر سوه چي کله له مالک (مولی) څخه بغير د غلام بل وارث نه وي، نو په دې صورت کي د شیخینو رَحْمَةُ اللهِ په نېز قصاص سته او دامام محمد رَحْمَةُ اللهِ په نېز قصاص نسته، نو په دې صورت کي دامام محمد رَحْمَةُ اللهِ دلیل دا دی چي د سبب اختلاف هم د مستحق د اختلاف په څېر دی او دلته د سبب اختلاف موجود دی په دې توګه چي مستحق که څه هم مالک دی لېکن د جرح د وخت په اعتبار سره د هغه استحقاق د ملکیت په سبب دی او د مرګ د وخت په اعتبار کولو سره د هغه استحقاق د ولای په سبب دی، او په قابل احتیاط أمورو کي د سبب اختلاف د مستحق د اختلاف په څېر څرخول کیږي، او څرنګه قصاص هم له قابل احتیاط أمورو څخه چي د هغه په ثابتولو کي له احتیاط څخه کار اخیستل کیږي (ځکه قصاص هم د شبهاتو په وجه ساقطیږي)، نو ځکه په مذکوره مسئله کي به احتیاطاً قصاص ساقطول کیږي.

ددې مثال داسي دی لکه زید چي خالد ته ووايي: تاخپله مینځه پر ماشلا په سل درهمه خرڅه کړې ده او خالد ووايي: چي نه! ماخو هغه تاته په نکاح درکړې ده، نو په دې صورت کي د زید لپاره د مذکوره مینځني سره وطي کول حلال نه دي؛ ځکه دلته د حلت (وطي حلال کېدلو) په سبب کي اختلاف دی، نو د سبب د اختلاف په وجه دا د مستحق د اختلاف په څېر دی، او څرنګه چي د وطي حلت له قابل احتیاط أمورو څخه دی چي د هغه په ثابتولو کي احتیاط کیږي، نو ځکه احتیاطاً دلته وطي نه دي حلال کړل سوي، نو همدغسي په مذکوره مسئله کي هم احتیاطاً قصاص نه ثابتیږي (ځکه قصاص هم له هغه أمورو څخه دی چي په ثابتولو کي یې احتیاط کیږي).

ولأن الإعتاق ۱۸؛ دا د امام محمد رَحْمَةُ اللهِ دویم دلیل دی، حاصل یې دا دی چي اعتاق (غلام آزادول) د زخم سرایت منقطع کوي؛ ځکه د زخمې کېدلو په حالت کي هغه غلام (مملوک) دی او د قتل کېدلو په حالت کي آزاد دی، او د سرایت د منقطع کېدلو په وجه جرح بلا سرایت څرخي او سرایت بلا قطع الید څرخي (یا په بله وینا دا چي د برحیت د منقطع کېدلو په وجه مذکوره غلام د قطع الید د سرایت په وجه مړ نه شمېرل کیږي بلکي د هغه له سرایت څخه بغير مړ شمېرل کیږي)، نو کله چي د قطع الید او سرایت اتصال

ختم سو، نو قصاص به هم ساقطیږي، لهندا په دې حواله سره هم په مذکور ه مسئله کې قصاص ساقط دی. (اشرف الهدایه، احسن الهدایه)

د شیخینو رَحْمَتُ اللَّهِ دلیل

وَلَهُمَا: أَتَا تَقِيَّتًا بِشُبُوتِ الْوِلَايَةِ لِمَوْلٍ او د شیخینو رَحْمَتُ اللَّهِ دلیل دادی: چي د مالک لپاره د ملکیت په ثابتېدلو زموږ یقین دی (یعني دایقیني ده چي ولایت د مالک لپاره ثابت دی) فَيَسْتَوْفِيهِ نو ځکه مالک به قصاص اخلي وَهَذَا لِأَنَّ التَّقْضَ لَهْ مَعْلُومٌ او دا ځکه چي مقضي له معلوم دی وَالْحُكْمُ مُتَّحِدٌ او حکم یو دی فَوَجَبَ الْقَوْلُ بِالِاسْتِيفَاءِ نو ځکه د قصاص اخیستلو قائل کېدل ضروري سوه بِخِلَافِ الْفَصْلِ الْأَوَّلِ په خلاف د اول صورت لِأَنَّ التَّقْضَ لَهْ مَجْهُولٌ ځکه چي [ملته] مقضي له مجهول دی وَلَا مُفْتَهَرٌ بِاخْتِلَافِ السَّبَبِ هُنَا او د اختلاف سبب لره هیڅ اعتبار نسته لِأَنَّ الْحُكْمَ لَا يَخْتَلِفُ ځکه چي حکم مختلف نه دی بِخِلَافِ تِلْكَ الْمَسْأَلَةِ په خلاف د هغه مسئلې لِأَنَّ مِلْكَ السَّيِّئِينَ يُغَايِرُ مِلْكَ الْبَرَكَارِ حَتَّى ځکه ملک یمین د حکم په اعتبار له ملک نیکاح څخه مغایر [او جلا] دی.

اللفاظ: «تَقِيَّتًا» د تفعل له باب د جمع متکلم صیغه ده: په یو شي یقین کول، په خبرېدل، «يَسْتَوْفِيهِ» د استعمال د باب مضارع ده: اخیستل، تر لاسه کول، «مَقْضِي» د ضرب د باب مفعول دی، مقضي له: د چا لپاره چي دیو شي فیصله کېدونکی وي، د چا لپاره چي دیو شي فیصله سوي وي، «ملک یمین» د رقبې ملکیت، یعنی د مینځني یا غلام مالک کېدل (پرمینه یا غلام چاته ملکیت حاصلېدل).

تفسیر: په دې عبارت کې د شیخینو رَحْمَتُ اللَّهِ دلیل بیان سوی دی، حاصل یې دادی چي کله له مالک څخه بغیر د مقتول غلام بل هیڅ وارث نه وي نو د مالک (مولی) لپاره په یقیني توګه د قصاص ولایت ثابت دی او مقضي له یعني د چا لپاره چي د قصاص فیصله کېږي هغه معلوم دی چي هغه مالک (مولی) دی او حکم د یغني قصاص اخیستل هم متحد دي، نو ځکه په مذکور ه مسئله کې به قصاص واجب وي. د دې په خلاف په اول فصل کې یعني کله چي له مالک څخه بغیر د غلام بل وارث هم وي، نو څرنگه چي په دې صورت کې مقضي له مجهول دی، ځکه مقضي له په یوه اعتبار

سره مالک دی او په یوه اعتبار سره هغه وارث دی (لکه مخکې چې ددې وضاحت وسو)، او دمقضي له جهالت له قصاص څخه مانع دی، نو ځکه په دې صورت کې قصاص نه ثابتیږي.

ولا معتبرهاختلاف السبب إلخ: فرمایي چې په مذکوره مسئله کې (یعني کله چې مالک څخه بغیر د غلام بل وارث نه وي) د سبب اختلاف لره اعتبار نسته؛ ځکه د سبب په داسې اختلاف سره په حکم کې اختلاف نه راځي، لهندا دغه اختلاف لره به هیڅ اعتبار نه وي او دلته به د سبب اختلاف دمستحق اختلاف لره مستلزم گرځول صحیح نه وي (لکه څرنگه چې امام محمد رَحِمَهُ اللهُ فرمایي).

بغلاف تلك المسئلة إلخ: ددې حاصل دا دی چې کومه مسئله امام محمد رَحِمَهُ اللهُ په قیاس کې پېشه کړې ده (یعني: یعنی الجارية إلخ)، دا قیاس صحیح نه دی؛ ځکه په دې مسئله کې د سبب په اختلاف سره په حکم کې اختلاف راځي (یعني دلته د سبب اختلاف د حکم اختلاف لره مستلزم دی)، ځکه ملک نکاح او ملک یمین یو له بل څخه مغایر دي او احکام یې سره جلا دي؛ ځکه په ملک نکاح سره مقصود دوطي حلت دی او د ملک یمین اصلي مقصد ملکیت (پر مینه مالک کېدل) دي او حلت تابع دی، نو ځکه دلته د سبب په اختلاف سره حکم مختلف سوی دی، حال دا چې په مذکوره مسئله کې د سبب اختلاف د حکم اختلاف لره مستلزم نه دی، نو ځکه مذکوره مسئله پر دغه د ملک یمین او ملک نکاح پر مسئله قیاسول صحیح نه دي.

د شیخینو ورحمهما الله له طرفه دامام محمد رحمه الله د دلائلو جواب

وَالْإِعْتِقَاقُ لَا يَقْطَعُ السَّرَايَةَ لِذَاتِهِ أَوْ أَزَادُولِ بَنَاتِ خُود د سرایت منقطع کونکي نه دي بَلْ لَا شُبُهَاءَ مِنْ لَهُ الْحَقُّ بَلْ كَيْ دَمِنْ لَهُ الْحَقُّ د مشتبه کېدلو په وجه [د سرایت قطع دي] وَذَلِكَ فِي الْحَقِّ دُونَ الْعَبْدِ او دا اشتباه په خطا کې نه، نه په عمد کې لِأَنَّ الْعَبْدَ لَا يَصْلَحُ مَالِكًا لِلْبَنَاتِ ځکه غلام د مال د مالک جوړېدلو صلاحیت نه لري فَعَلَىٰ اِعْتِبَارِ حَالَةِ الْجَزْمِ يَكُونُ الْحَقُّ لِمَوْلٍ نو د جرح د حالت په اعتبار کولو سره حق د مالک کېږي وَعَلَىٰ اِعْتِبَارِ حَالَةِ الْمَوْتِ يَكُونُ لِمَمْلُوكَةٍ او د مرګ د حالت په اعتبار کولو سره حق د مري کېږي لِخَبَرَاتِهِ ځکه [د مرګ په حالت کې] هغه آزاد دی فَيُقْطَعُ مِنْهُ دَوِيَّةٌ وَيَنْقُذُ وَصَايَاهُ نو له هغه څخه به دده قرضونه اداء کول کېږي او دده وصیتونه [پکښې] نافذول کېږي فَجَاءَ اِلِشْتِبَاهُ نَوَاشِئَهُ رَاغِبًا أَمَّا الْعَبْدُ فَيُؤْجِبُهُ الْقَصَاصُ پاته سو عمد نو د هغه حکم (لا مقتضا) قصاص دی وَالْعَبْدُ مُبْتَلَىٰ عَلَىٰ أَصْلِ الْخُرْقَةِ فِيهِ او غلام په قصاص کې پر خپل اصل آزاد

والي باقي شمېرل سوى دى وَعَلَىٰ اِعْتِبَارِ اَنْ يَكُوْنُ الْحَقُّ لَهُ فَالْمَوْلُ هُوَ الَّذِى يَتَوَلَّاهُ او په دې اعتبار سره چي حق د غلام دى نو هم مالک [د خلعت په توگه] دهغه ولي کيږي اِذْ لَا وَاْرَثَ لَهُ سِوَاَهُ ځکه له مالک څخه بغير دهغه هيڅ وارث نسته فَلَا اِشْتِبَاهَ فَيَمِيزُ لَهُ الْحَقُّ لهذا په من له الحق کي هيڅ اشتباه نسته.

اللغات: ﴿حزیه﴾ آزادي، آزادوالی، ﴿مبق﴾ د افعال د باب مفعول دی: پاته کړل سوى، باقي ساتل سوى، ﴿موجب﴾ د افعال د باب مفعول دی: واجب کړی سوى (هغه څه چي د بل شي په وجه واجب سي). حکم، مقتضا او مطلوب، اثر مرتب.

تشریح: په دې عبارت کي د امام محمد رَحْمَةُ اللهِ د دليل جواب ورکول سوى دی، حاصل يې دا دی چي اعتاق (د غلام آزادول) د سرایت قاطع خودي لېکن په قتل عمد کي د سرایت قاطع (منقطع کوټکي) دي، نه په قتل خطاء کي، او زموږ خبره په قتل خطاء کي ده چي هلته اعتاق د سرایت قاطع نه دی، نو په دې حواله سره ستاسي دا دليل صحيح نه دی.

دويمه خبره دا ده چي اعتاق بذات خود قاطع نه دی بلکي د مَن له الحق د مشتبه کېدلو په وجه قاطع دی او د مَن له الحق اشتباه په خطاء کي ده، نه په عمد کي؛ ځکه غلام د مال نه سي مالک کېدلای، لهذا د جرح د حالت په اعتبار کولو سره د قصاص حق مالک (مولى) لره حاصلېږي او د مرگ د حالت په اعتبار کولو سره دا حق ميت (غلام) لره حاصلېږي ځکه په هغه وخت کي ميت آزاد دی، په همدې وجه د ميت له مال څخه دهغه قرضونه اداء کول کيږي او دهغه وصيتونه پکښي نافذول کيږي، لهذا په دې کي اشتباه پيدا سوه او د اشتباه په وجه اعتاق د سرایت قاطع کيږي.

د دې په خلاف په قطع عمد کي اعتاق د سرایت قاطع ځکه نه دی چي د عمد موجب قصاص دی، لهذا څرنگه چي د جرح د حالت په اعتبار سره د قصاص مستحق (من له الحق) مالک دی (ځکه چي په هغه حالت کي غلام دده په ملکيت کي دی)، همداسي د مرگ د حالت په اعتبار سره هم مالک دهغه مستحق دی؛ ځکه له مالک څخه بغير د غلام بل هيڅ وارث نسته چي دهغه قصاص واخلي، لهذا په اول صورت کي به مالک اصالة مستحق وي او په دويم صورت کي به نيابة مستحق وي او فقط مالک به مَن له الحق وي، او څرنگه چي په دې کي هيڅ اشتباه نسته، نو ځکه قصاص به واجب وي. (اجنب

د امام محمد رَحْمَةُ اللهِ د مسلک وضاحت

وَإِذَا امْتَنَعَ الْقَصَاصُ لِيُفْضَلَيْنِ عِنْدَ مُحْتَدٍ او كله چي د امام محمد رَحْمَةُ اللهِ په نهز په دواړو صورتونو كي قصاص ممتنع سو يَجِبُ أَرُشُ الْيَدِ وَمَا نَقَصَهُ مِنْ وَقْتِ الْجَرْحِ إِلَى وَقْتِ الْإِعْتِقَاقِ نو د لاس ارش او د [غلام] زخمي كېدلو له وخت څخه د آزادولو تر وخته پوري چي كوم نقصان سوي دی هغه به واجبيري كَمَا ذَكَرْنَا لكه [مخكي] چي موږ ذكر كړه لِأَنَّهُ حَصَلَ عَلَى مِلْكِهِ ځكه دا نقصان د مالک [مولي] پر ملكيت حاصل سوي دی [يعني د هغه په ملكيت كي واقع سوي دی] وَيَبْطُلُ الْفُضْلُ او زياتوب به باطليري وَعِنْدَهُمَا الْجَوَابُ فِي الْفُضْلِ الْأَوَّلِ كَالْجَوَابِ عِنْدَ مُحْتَدٍ فِي الثَّانِي او د شيخينو رَحْمَتُ اللهِ په نهز په اول صورت كي هاغه حكم دی كوم حكم چي د امام محمد رَحْمَةُ اللهِ په نهز په دويم صورت كي دی.

اللفات: «امتنع» دافتعال دباب ماضي ده: منع كېدل، ناممكن كېدل، «فصلين» تشبيه د فصل چي د هغه يوه معنى ده: صورت، «أرش» تاوان او جرمانه، د مادن النفس جنائيت په بدله كي واجبيدونكى ديت، «نقصه» دنصر دباب ماضي ده: كم كول، ناقص گرځول، نقصان او كمى پكښي راوستل.

تفسير: د عبارت حاصل دادى چي كله د امام محمد رَحْمَةُ اللهِ په نهز په دواړو صورتونو كي قصاص نسته (لكه څرنگه چي د مسئلې په شروع كي ذكر سوه)، نو ځكه د هغه په نهز په دواړو صورتونو كي پر قاطع اليد كس د غلام د لاس ارش (ديت) واجبيري او د غلام د زخمي كېدلو له وخت څخه د هغه د آزادېدلو تر وخته پوري چي په غلام كي كوم نقصان سوي دی (يا په بله ريتا چي شومره قيمت يې كم سوي دی) هغه هم پرې واجبيري: ځكه نقصان د مالک (مولي) په ملكيت كي واقع سوي دی. له هذا لاس ارش او نقصان خو به پر قاطع اليد واجب وي او كوم مقدار چي د هغه له قيمت څخه زائد وي هغه به باطليري. او د شيخينو رَحْمَتُ اللهِ په نهز په اول صورت كي يعني كله چي له مالک څخه بغير د غلام بل وارث هم وي (نو په دې صورت كي دوى په نهز) هاغه حكم دی كوم چي د امام محمد رَحْمَةُ اللهِ په نهز په دويم صورت كي دی يعني په دې صورت كي هم د شيخينو رَحْمَتُ اللهِ په نهز هم د لاس ارش او نقصان واجبيري (لكه د مسئلې په شروع كي چي هم د دې وضاحت وسو). (احسن الهداية)

په نامعینه توگه د آزادېدونکي غلام د زخمونو تاوان

قَالَ [امام محمد رَحْمَةُ اللَّهِ] فرمایي وَمَنْ قَالَ لِعَبْدَيْهِ: أَحَدُكُمَا خُرْ، او څوک چي خپلو دوو غلامانو ته ووايي: په تاسي دواړو کي یو آزاد دی ثُمَّ شَجَا بِيَادِ هُنُوٍ دواړو سرونه زخمي کړل سوه امان کړل سوه فَأَوْقَمَ الْعِثْقَ عَلَى أَحَدِهِمَا بِيَا مَالِكٍ په هغوی کي پریوه آزادي واقع کړ، [چي ته آزاديې] فَأَرْسَلَهُمَا إِلَى الْمَوْلَى نو د هغوی دواړو ارش د مالک لپاره دى لِأَنَّ الْعِثْقَ غَيْرُ نَزَائِلٍ بِسِ الْمَعْنَيْنِ ځکه [دلته] عتق په معین غلام کي نه دی واقع سوی وَالشَّجَّةُ تَصَادِفُ الْمَعْنَيْنِ او شجّه [د سر زخم] معین ته لاحق سوی دی [یعني د سر زخم په دواړو غلامانو کي واقع سوی دی کوم چي معین دي] فَبَقِيََا مَمْلُوكَيْنِ فِي حَقِّ الشَّجَّةِ نو د شجّه په حق کي دوی دواړه مملوک [غلامان] پاته سول.

اللفات: ﴿شَجَا﴾ د تشبیه غائب ماضی صیغه ده، له نصر او ضرب دواړو بابونو څخه راځي: سریا

مخ وړ زخمي کول، وړ ماتول، ﴿أَرْش﴾ تاوان، جرمانه، د مادون النفس د جنایت په بدله کي واجېدونکی مال (دیت)، ﴿تَصَادَفَ﴾ د مفاعلي باب مضارع ده: لاحق کېدل او متصل کېدل، واقع کېدل، یوشی د بل شي سره مخامخ کېدل.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی چي د زید دوه غلامان دي او مالک (زید) هغو دواړو ته وویل

"أَحَدُكُمَا خُرْ" چي په تاسي دواړو کي یو زما له طرفه آزاد دی او تر اوسه مالک د دې وضاحت نه وو کړی چي زما مراد کوم یو دی له هغه څخه مخکي یو چا مثلاً خالد د دواړو سرونه ورمات کړل چي د هغه په وجه پر خالد ارش (تاوان) لازم سو چي خالد به د هغه تاوان وړ کوي، اوس سوال دادی چي دغه ارش (تاوان) به څوک اخلي، نو فرمایي چي د دواړو غلامانو ارش مالک ته حاصلیږي او مالک به یې اخلي؛ ځکه که څه هم له دوی څخه یو غلام آزاد سوی دی چي په دې وجه د هغه ارش خپله هغه ته حاصلېدل پکار دي، لېکن دلته عتق مبهم دی او شجّه معین ده، نو د شجّه د معین کېدلو په وجه په دې صورت کي دوی دواړه د شجّه په حق کي مملوک او غلامان وگرځول سول او کله چي دوی دواړه تر اوسه مملوک او غلامان دي، نو د دواړو ارش به هم مالک ته حاصلیږي، خو دا حکم فقط د شجّه په صورت کي دی، کنې د قتل په صورت کي حکم جلا دی چي هغه به په راروان عبارت کي ذکر سي.

په پورتنۍ مسئله کې د غلام د قتل حکم او تفصیل

وَلَوْ قَتَلَهُمَا رَجُلٌ أَوْ كَهْ يَوْسَرَى دَاوَاهُ غُلَامَانِ قَتَلَ كَرِي تَجِبُ وَبِئْسَ عَذَابٌ لَّكَ نُوْدِيُوهُ أَرَادَ كَسْ دِيَتِ أَوْ دِيُوهُ غُلَامٌ قِيَمَتِ وَاجِبِيَرِي وَافْتَرَقَ أَنَّ الْبَيَانَ إِنْ شَاءَ مِنْ وَجِبِ أَوْ فَرَقَ دَادِي چي [د مالک] بَيَان په يوه اعتبار سره [د عتق] انشاء ده [اظهار] مِنْ وَجِبِ او په يوه اعتبار سره [د عتق] اظهار دی عَلَي مَا عُرِفَ لَكِهْ خَرَنَگَه دَا پېژندل سوې ده وَبَعْدَ السَّجَّةِ بَقِيَ مَحَلًّا لِلْبَيَانِ او تر شخه [سر زخمی کولو] وروسته هغه د بَيَان محل پاته سو فَاغْتَبَرَ إِنْ شَاءَ فِي حَقِّهَا نو ځکه د دوی دواړو په حق کې اد مالک | بَيَان انشاء و شمېرل سو وَبَعْدَ الْمَوْتِ لَمْ يَنْتَقِ مَحَلًّا لِلْبَيَانِ او تر مرگ وروسته هغه د بَيَان محل پاته نه سو فَاغْتَبَرَ نَادًا إِنْ شَاءَ مَحْضًا نو ځکه موږ هغه اظهار محض و شمېری وَأَحَدُهَا خُرٌ بِبَيْتَيْنِ او له دوی دواړو څخه يو په يقيني توگه آزاد دی فَتَجِبُ قِيَمَةُ عَبْدٍ وَبِئْسَ عَذَابٌ لَّكَ نو ځکه د يوه غلام قيمت او د يوه آزاد کس ديت به واجبيري بِخِلَافِ مَا إِذَا قَتَلَ كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا رَجُلٌ په خلاف دهغه صورت کله چي له دوی شخه هريو جلا سړي قتل کړي وي [يعني د هر غلام قاتل جلا سړی وي. يا په بله وينا د چي قاتلان هم دوه وي] حَيْثُ تَجِبُ قِيَمَةُ الْمَمْلُوكَيْنِ نو په دې صورت کې د دوو مملوکو [غلامانو] قيمت واجبيري لِأَنَّهُمَا نَسْتَقَيْنُ بِقَتْلِ كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا خُرًا ځکه [په دې صورت کې] د دوی هريو د آزادوالي په حالت کې د قتل کېدلو يقين موږ ته نسته [يعني د آزادوالي په حالت کې د هريو قتل کېدل يقيني نه دي] وَكُلٌّ مِنْهُمَا يُنْكَرُ ذَلِكَ او له دوی دواړو [قاتلانو] شخه هريو د دې انکار کوي وَلَئِنْ الْقِيَاسُ يَأْتِي ثُبُوتَ الْحَقِّ فِي الْمَجْهُولِ او ځکه چي قياس په مجهول کې له عتق ثابتېدلو شخه انکار کوي لِأَنَّهُ لَا يُفِيدُ قَائِدَةً ځکه دا عتق هيڅ فايده نه کوي وَإِنْ شَاءَ خَفَا ضَرْوَرَةً صَخَّةَ التَّصْرِيفِ خو موږ د تصرف صحيح کېدلو د ضرورت په خاطر دا عتق صحيح گرځولی دی وَأَشْتَبَاهُ وَلَايَةَ النُّقْلِ مِنَ الْمَجْهُولِ إِلَى الْمَعْلُومِ او د مالک لپاره مو له مجهول شخه د معلوم و طرف ته د نقل کېدلو ولايت ثابت کړی دی فَيَتَقَدَّرُ بِقَدْرِ الضَّرُورَةِ نو هغه [ضرورت] به د ضرورت په اندازه مقدر کيږي وَهِيَ فِي النَّفْسِ دُونَ الْأَطْرَافِ او ضرورت په نفس کې دی نه په اطرافو [اندامو] کې فَيَبْقَى

مَنْ لَوْ كَانَتْ حَقَّقًا نُو دَا طَرَا فَوْ پِه حَق كِي هَغِه مَسَالُوك | غلام | پاته سو.

الغلات: ﴿يَا﴾ دفتح دباب مضارع ده: انکار کول، مخالفت کول. ﴿أَطْرَافُ﴾ دبدن غړي. اندامونه. **تشریح:** مخکې ذکره سوه چي که یو څوک دمذکوره دوو غلامانو (یعني چي مالک هغو ته "أحدکما حر" ويلي وي) سرونه زخمي کړي. نو د دواړو ارش مالک ته "أصلیږي ځکه دواړه غلامان شمېرل سوي دي (لکه په تېر عبارت کي چي ددې وضاحت وسو). خو که چیري یو څوک دا دوه غلامان قتل کړي. نو په دې صورت کي هر یو غلام نه شمېرل کیږي، بلکي یو غلام او بل آزاد شمېرل کیږي او دیوه دیت او دبل قیمت واجبیږي. ددې فرق وجه څه ده؟

والفرق إلخ: دشبجه او قتل تر مینځ دفرق وجه بیانوي فرمایي چي دمالک بیان یعنی دمالک تر دې وینا (أحدکما حر) وروسته چي مالک یو غلام متعین کړي نو دهغه دا بیه ان من وجه انشاء عتق (له نوي سره آزادول) دي او من وجه اظهار عتق (واقع سوې آزادي ښکاره کول) دي. نو موږ ددواړو اعتبار کوو او داسي وایو چي تر شبجه (سر زخمي کولو) وروسته بیان انشاء عتق دی یعنی ګواکي تر دې مخکي بالکل عتق واقع سوې نه دی او تر قتل کولو وروسته بیان اظهار عتق دی یعنی تر دې مخکي عتق واقع سوې دی او د دې وجه دا ده چي تر شبجه وروسته غلام دعتق محل دی او تر قتل او مرګ وروسته دعتق محل نه دی.

بخلاف ما إذا إلخ: یعنی که دواړه غلامان یوه سړي نه بلکي دوو سړیانو قتل کړي وي (یعني قاتلان هم دوه وي). نو په دې صورت کي دواړه پوره غلامان (کامل مملوک) شمېرل کیږي او ددواړو قیمت به واجبول کیږي: ځکه دلته هر قاتل یو معین غلام قتل کړی دی او دیوه غلام په باره کي هم دایقین نسته چي آزاد سوې غلام به دا وي او هر قاتل خپل مقتول ته غلام وایي او دهغه دحرست انکار کوي. نو ځکه مجبوراً به دواړه غلامان شمېرل کیږي او پر قاتلانو به یې قیمت واجبول کیږي.

ولأن القياس يأل إلخ: په دې عبارت سره دشبجه او قتل تر مینځ دفرق دویمه وجه او دلیل بیانوي. حاصل یې دا دی چي د قیاس تقاضا خو دا ده چي په مجهول غلام کي بالکل عتق ثابت نه سي: ځکه په مجهول کي دا ثبوت مفید نه دی: ځکه دعتق فایده د قضاء او شهادت اهلیت دی او په مجهول کي ددې شیانو نفاذ ممکن نه دی. نه ځکه د قیاس له روبره په مجهول کي دعتق ثبوت نه کېدل پکار دي او نه متعین کېدلو په وجه دلته دواړه غلامان مجهول دي. لهما یو هم دعتق مستحق نه دی. لېکن موږ دمالک د وینا او تصرف (أحدکما حر) دصحیح ګرځولو لپاره ضرورتاً دا عتق جائز وګرځوی او د مالک لپاره مو بیان او له مجهول څخه د معلوم وطرف ته انتقال ثابت کړی ددې لپاره چي مجهول په

معلوم سره بدل سي، او ضرورت صرف په نفس کي دی، نه په اطرافو (سر وغيره) کي، ځکه دعق محل اصلاً همدا نفس دی، او په اطرافو کي عتق تبناً حلول کوي (چي اطراف دفنس تابع دي). لهندا کله چي ضرورت صرف په نفس کي هی نو دقهي اصول "الضرورة تتقدر بقدر الضرورة" پر بناء موږ صرف دفنس يعني دقتل په صورت کي له مذکوره دوو غلامانو څخه يو غلام آزاد شمېرلی دی، او څرنگه چي په اطرافو يعني دښخه په صورت کي ضررت نسته، نو ځکه په هغه صورت کي موږ يو هم آزاد نه دی شمېرلی، بلکي دواړه مو غلامان گرځولي دي. (اشرف الهدايه، احسن الهدايه)

که څوک د غلام دواړي سترگي يا يوه سترگه وباسي (حکم او تفصيل)

قَالَ [امام محمد رَحِمَهُ اللهُ] فرمايي وَمَنْ قَضَا عَيْنَيْنِ عَبْدٍ او څوک چي د غلام دواړي سترگي وباسي فَإِنْ شَاءَ الْمَوْلَى دَقَمَ عَبْدًا وَأَخَذَ قِيَمَتَهُ نو که مالک وغواړي نو هغه [مجرم] ته دي خپل غلام ورکړي او د غلام قيمت دي ځني واخلي وَإِنْ شَاءَ أَمْسَكَهُ وَلَا شَاءَ لَهُ مِنَ الثَّقَانِ او که وغواړي نو غلام دي راوگرځوي او دهغه لپاره د نقصان په بدله کي هيڅ شی نسته جُنْدًا أَوْ حَنِيْفَةً [داحکم] دامام صاحب رَحِمَهُ اللهُ په نېز [ی] وَقَالَ: إِنْ شَاءَ أَمْسَكَ الْعَبْدَ وَأَخَذَ مَا نَقَصَهُ او صاحبين رَحِمَهُمَا اللهُ فرمايي: چي که مالک وغواړي نو غلام دي راوگرځوي او له مجرم څخه دي دهغه نقصان واخلي وَإِنْ شَاءَ دَقَمَ الْعَبْدَ وَأَخَذَ قِيَمَتَهُ او که وغواړي نو غلام دي مجرم ته ورکړي او دهغه قيمت دي ځني واخلي وَقَالَ الشَّافِعِيُّ: يُضَيِّتُهُ كُلُّ الْقِيَمَةِ وَيُنْسِكُ الْجَسَدَ او امام شافعي رَحِمَهُ اللهُ فرمايي: چي مالک به له مجرم څخه د ټوله قيمت ضمان اخلي او غلام به [هم] راوگرځوي لِأَنَّهُ يَجْعَلُ الضَّمَانَ مُقَابِلًا بِالْقَائِلِ ځکه امام شافعي رَحِمَهُ اللهُ ضمان دفوت سوي حصې مقابل گرځوي فَيَقْبِلُ الْبَاقِي عَلَى مِلْكِهِ نو باقي غلام د مالک پر ملکيت پاته سو گېدا إِذَا قَطَعَ أَحَدُ يَدَيْهِ أَوْ قَطَعَ أَحَدَى عَيْنَيْهِ لکه [په هغه صورت کي] کله چي د غلام يو لاس پر بکړي يا دهغه يوه سترگي وباسي وَتَحْنُ تَقُولُ: إِنَّ النَّبَايَةَ قَائِمَةٌ فِي الذَّاتِ او موږ [په جواب کي] وايو: چي ماليت [د غلام] په ذات کي موجود دی وَهِيَ مُغْتَبَرَةٌ فِي حَقِّ الْأَطْرَافِ او ماليت [د غلام] د اطرافو په حق کي معتبر دی لِسُقُوطِ اعْتِبَارِهَا فِي حَقِّ الذَّاتِ قَضَاهُ عَلَيْهَا ځکه د ماليت اعتبار يوازي د ذات په حق کي ساقط سوی دی وَإِذَا كَانَتْ

مُغْتَبَرَةً او كله چي [په اطار فو کي] مالیت معتبر دی وَ قَدْ وَجَدَ اِتْلَافَ النَّفْسِ مِنْ وَجْهِ يَتَّقُوْنَ جَنَسِ الْمُنْفَعَةِ او من وجه [په یوه اعتبار] د جنس منفعت د فوت کولو په وجه د نفس تلفول [هلاکول] موجود سوه وَالضَّامَنُ يَتَّقَدَّرُ بِقِيَمَةِ الْكُلِّ او ضمان په ټوله قیمت سره مقدر [ټاکل] کیږي فَوَجِبَ أَنْ يَتَمَتَّلَكَ الْجَنَّةَ نو واجب سوه چي مجرم د غلام مالک سي دَفْعًا لِلضَّرَرِ وَرِعَايَةً لِلْمُتَأَثِّرَةِ د ضرر لیري کولو او د مماثلت درعایت کولو په خاطر بِخِلَافِ مَا إِذَا فُتِقَ عَيْنَيَّ حُرٍّ په خلاف د هغه صورت كله چي څوک د آزاد کس دواړي سترگي وباسي لِأَنَّهُ لَيْسَ فِيهِ مَعْنَى التَّالِيَةِ ځکه په آزاد کس کي د مالیت معنی نسته وَبِخِلَافِ عَيْنَيَّ الْمُدَبَّرِ او په خلاف د دندېر دسترگو لِأَنَّهُ لَا يَقْبَلُ الْإِنْتِقَالَ مِنَ الْمَلِكِ إِلَى مَلِكٍ ځکه هغه له یوه ملکیت څخه بل ملکیت ته نقل کېدل نه کېږي وَفِي قِطْعَةٍ اخَذَ الْيَدَيْنِ وَقَوَّعَ إِخْدَى الْعَيْنَيْنِ لَمْ يُوْجَدْ تَقْوِيْتُ جَنَسِ الْمُنْفَعَةِ او دیوه لاس په پرېکولو او دیوي سترگي په باسولو کي د جنس منفعت فوت کېدل نسته.

اللفاظ: ﴿نَقَأ﴾ د فتح د باب ماضي ده: سترگه باسل، سترگه ایستل، ﴿أَمْسَكَهُ﴾ د افعال د باب ماضي ده: نیول، راگرځول، ﴿يَضْمَنُ﴾ د تفعیل د باب مضارع ده: ضامن ګرځول، ضمان (تاوان) ځني اخیستل، ضمان پرې واچبول، ﴿نَقَصَهُ﴾ د نصر د باب ماضي ده: ناقصول (کمول)، نقصان رسېدل، ﴿أَطْرَفَ﴾ د بدن غړي، اندامونه، ﴿جَثَمَهُ﴾ ټوله جسم (جسد)، پټی، ﴿تَقْوِيْتُ﴾ د تفعیل د باب مصدر دی: فوتول، ضایع کول.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی که زید مثلاً د خالد د غلام دواړي سترگي وروباسي، نو پر هغه (زید) باندي د ضمان واچېدلو په هکله د فقهاؤ مختلفه اقوال نقل سوي دي:

①... د امام صاحب رَحِمَهُ اللهُ په نېز مالک (خالد) ته اختیار دی، که وغواړي نو مجرم (زید) ته دي هغه غلام ورکړي اوله هغه څخه دي د غلام ټوله قیمت واخلي، یا غلام دي د خپل ځان سره راوگرځوي او په دې (د غلام راوگرځولو) په صورت کي د امام صاحب رَحِمَهُ اللهُ په نېز مالک ته د نقصان ضمان نه حاصلېږي (یعني دسترگو په وجه چي د غلام په قیمت کي څومره نقصان [کمی] راغلې ده، هغه به مالک ته نه ورکول کېږي).

(۲)... صاحبین رَحْمَتُ اللَّهِ فرمایي چي که د مالک خوښه وي نو غلام دي راوگرځوي او له مجرم (زید) څخه دي د نقصان ضمان واخلي. او که وغواړي نو غلام دي مجرم ته ورکړي او له هغه څخه دي د غلام ټوله قیمت واخلي.

(۳)... امام شافعي رَحْمَتُ اللَّهِ فرمایي چي مالک دي له مجرم څخه د غلام ټوله قیمت واخلي او غلام دي د ځان سره راوگرځوي او مجرم ته دي یې نه ورکوي.

دامام شافعي دلیل: دادی چي پر مجرم واجبدونکی ضمان (قیمت) دهغه نقصان بدل دی کوم چي مجرم د سترگو باسلو په وجه واقع کړی دی. نو ځکه د ضمان به صرف دهغه نقصان مقابل وي او غلام به د مخکي په څېر د مالک په ملکیت کي پاته وي. لهذا مالک ته د غلام ورکولو څه ضرورت نسته. همدا دامام مالک او امام احمد رَحْمَتُ اللَّهِ مسلك دی.

ددې مثال داسي دی لکه يو څوک چي د غلام يو لاس پرېکړي يا يوه سترگه ور وباسي يا د آزاد کس يا مدبر غلام دواړه سترگي ور وباسي نو په دې سورتونو کي هم دغه حکم دی چي پر مجرم ټوله ضمان واجبيږي او د دې په عوض کي مجني عليه و مجرم ته نه ورکول کيږي. نو همداسي په مذکوره مسئله کي به هم دغه حکم وي يعني پر مجرم به ټوله ضمان واجب وي او مجني عليه (غلام) به هغه ته نه ورکول کيږي.

وَبِحَقِّ نَقُولُ إِلَهَ: دامام شافعي رَحْمَتُ اللَّهِ وغيره په خلاف زموږ دليل دادی چي د مالیت وجود صرف په نفس او ذات کي منحصر نه دی. بلکي څرنگه چي د غلام په ذات کي مالیت موجود دی. همداسي دهغه په اطرافو او اندامو کي هم موجود دی. او شریعت په هر مقام کي د مساوات لحاظ کړی دی او د نقصان مطابق یې ضمان وغيره واجب کړي دي. اوس موږ وینو چي د دواړو سترگو په باسلو سره دانسان جنس منفعه فوتيږي او جنس منفعه فوتول په يوه اعتبار سره د نفس تلفول (هلاکول) دي او د نفس تلفولو په صورت کي ټوله قیمت واجبيږي. نو ځکه د دواړو سترگو د باسلو په صورت کي به هم پر مجرم د مجني عليه (غلام) ټوله قیمت واجب وي. او له قیمت اخیستلو څخه وروسته به مجني عليه (غلام) مجرم ته ورکول کيږي ددې لپاره چي له مجرم څخه نقصان ليري سي او مماثلت متحقق سي. کني د ټوله قیمت په ورکولو سر، به مجرم سراسر تاوانی سي او مالک به سراسر گټمن سي چي هغه ته بدل (قیمت) هم حاصلیږي او مبدل (غلام) هم او دا د شریعت د قانون او اصول خلاف دي. لهذا د انصاف تقاضا همدا ده چي مجني عليه (غلام) مجرم ته سپارل سي.

بِخلاف ما إذا قلنا إِلَهَ: له دې ځايه دامام شافعي رَحْمَتُ اللَّهِ د قياس جواب ورکول سوی دی. حاصل یې دادی چي دا مذکوره مسئله (يعني د دواړو سترگو د باسلو مسئله) د آزاد او مدبر غلام د سترگي باسلو پر مسئله قياسول صحيح نه دي: ځکه آزاد خو گردهره مال نه دی. حال دا چي غلام سر تر پايه مال دی. همدارنگه غلام د يو چا له ملکیت څخه د بل چا ملکیت ته منتقل کېدی سي. حال دا چي مدبر له يوه ملکیت څخه بل ملکیت ته

انتقال نه قبلوي. نو په دې حواله سره د غلام او د آزاد او مدبر تر مينځ فرق دی. لهذا خالص غلام پر دې دواړو قياسول صحيح نه دي.

وئي قطع الخ: يعنى مذکورہ مسئلہ د يوې سترگي د باسلو يا د يوه لاس د پرېکولو پر مسئله هم نه سي تياسول کېدای. ځکه د دواړو سترگو په ايستلو يا د دواړو لاسو په پرېکولو سره جنس منفعت فوتيږي. حال دا چې د يوې سترگي يا د يوه لاس په صورت کې د جنس منفعت نفوت نهسته. لهذا دامام شافعي رحمه الله دا قياس هم صحيح نه دی.

د امام صاحب او صاحبينو رحمهم الله دلائل

وَلَهُمَا: أَنَّ مَعْنَى النَّالِيَةِ لَهَا كُنْ مُعْتَبَرًا د صَاحِبِيْنِ رَحْمَتُهُ اللهُ دَلِيلٌ دَادِي: چي کله [د غلام په اړه] نو کي [د ماليت معنی] معتبره ده وَجَبَ أَنْ يَتَخَيَّرَ الْمُؤَلُّ عَلَى الْوَجْهِ الَّذِي قُلْنَا د نو ضروري سوه چي مالک پر هاغه طريقه اختيار من سي [اختيار وړ کول سي] کوم چي موږ وويل كُنَّا فِي سَائِرِ الْأَمْثَالِ لَكِهْ خَرْنَكِهْ چي په ټولو مالونو کي کيږي فَإِنْ مَعْنَى خَرَقٍ ثَوْبٌ غَيْرُهُ خَرَقًا فَاحِشًا ځکه که يو څوک د بل چا کپړه ډېر زياته خيري کړي إِنْ شَاءَ الْمَالِكُ وَقَعَ الثَّوْبُ إِلَيْهِ نو مالک [ته اختيار دی چي] که وغواړي نو خيرونکي [خارق] ته دي کپړه ورکړي وَصْنَتُهُ قِيمَتُهُ او له هغه څخه دي د کپړې د قيمت ضمان [تواپه] واخلې وَأِنْ شَاءَ أَمْسَكَ الثَّوْبَ وَصْنَتُهُ التَّقْصَانُ او که وغواړي نو کپړه دي راو گرځوي او د نقصان ضمان دي ځني واخلې وَلَهُ: أَنَّ النَّالِيَةَ وَإِنْ كَانَتْ مُعْتَبَرَةً فِي الدَّائِلَاتِ او دامام صاحب رحمه الله دليل دادی: چي ماليت که څه هم [د غلام] په ذات کي معتبر دی فَلَا دَوِيَّةٌ غَيْرُ مَهْدَرَةٍ فِيهِ وَفِي الْأَطْرَافِ أَيْضًا لېکن [د غلام] په ذات او اطرافو کي آدميت [انسانيت] هم لغو کړی سوی نه دی أَلَا تَرَى أَنَّ عَبْدًا لَوْ قَطَعَ يَدَ عَبْدٍ آخَرَ آيا ته نه غورې! چي که يو غلام د بل غلام لاس پرېکړي يُؤْمَرُ الْمُؤَلُّ بِالذَّفْعِ أَوْ الْفِدَاءِ نو [د قطع غلام] مالک ته به د غلام ورکولو يا فديه اداء کولو حکم کيږي وَلِهَذَا مِنْ أَحْكَامِ الدَّوِيَّةِ او دا د آدميت له احکامو څخه دي بِأَنَّ مُوجِبَ الْجَنَابَةِ عَلَى النَّالِ أَنْ تَبَاعَ رَقَبَتُهُ فِيهَا ځکه پر مال د جنابت کولو موجب [او حکم] دادی چي د جنابت په بدله کي به د غلام رقبه خرڅول کيږي.

اللفات: «خوق» د ضرب د باب ماضي ده: «خيرل» د کرم د باب فاعل دی: «ډېر زيات» ډېر خرڅند.

«أمسك» د افعال د باب ماضي ده: راگرځول، نيول. «مهدره» د افعال له باب به د مؤنث مفعول صيغه ده: لغو.

کړی سوی. ضایع او بې ځایه کړی سوی. باطل کړی سوی. ﴿مَوْجِبٌ﴾ د افعال د باب مفعول دی: مقتضاً اثر مرتب، حکم.

تشریح: په دې عبارت کې د پورتنۍ مذکوره مسئلې په هکله د صاحبینو او د امام صاحب رَجْتُهُم الله دلیلونه بیان سوي دي. د صاحبینو د دلیل حاصل دادی چې کله د غلام په اطرافو کې مالیت معتبر دی، نو څرنگه چې په نورو مالونو کې د ضمان طریقه اختیارول کیږي، همداسې دي دلته هاغه طریقه اختیار کړل سي يعني مالک (مولی) ته دي دوه اختیاره ورکول سي: ① یو دا چې که د مالک خوښه وي نو مجرم (جاني) ته دي غلام ورکړي او له هغه څخه دي د غلام ټوله قیمت واخلي، ② او که خوښه یې وي نو غلام دي د ځان سره راوگرځوي او کوم نقصان چې سوی دی د هغه ضمان دي ځني واخلي.

مثال یې دادی لکه یو څوک چې د بل چایو کپړه (مثلاً سدری) ډېره زیاته څیري کړي، نو د کپړې مالک ته دوه اختیاره حاصلیږي: ① که د هغه خوښه وي نو دا څیري کپړه (سدری) دي خارق (څیرونکي کس) ته ورکړي او له هغه څخه دي د کپړې (سدری) ټوله قیمت واخلي، ② او که خوښه یې وي نو هغه کپړه دي د ځان سره وساتي او له خارق څخه دي د څیرلو ضمان (تاوان) واخلي، نو همدغسې په مذکوره مسئله کې به هم مالک ته دا دوه اختیاره حاصلیږي.

وله أن المألیة الخ: دا د امام صاحب رَجْتُهُ الله دلیل دی چې د هغه په ضمن کې د صاحبینو رَجْتُهُم الله دلیل جواب هم ورکول سوی دی. د دلیل حاصل دادی چې د غلام په ذات او د هغه په اطرافو کې د مالیت د معتبر کېدلو مطلب دا نه دی چې غلام له آدمیت (انسان والي) څخه خارج دی، بلکې د مالیت سره. سره په غلام کې آدمیت هم معتبر دی، بلکې آدمیت خو له مالیت څخه زیات پکښې راجع دی لکه مخکې چې د دې وضاحت وسو، لنډه دا چې په غلام کې آدمیت هم ملحوظ او معتبر دی. او د مالیت او آدمیت دواړو احکام سره جلا دي چې د هغه تفصیل به په راواړان عبارت کې ذکر سي.

په غلام کې د آدمیت د معتبر کېدلو دلیل دادی چې که دیو چا غلام د بل غلام لاس پرېکړي، نو قاضي به د قاطع غلام مالک ته دوه اختیاره ورکوي: ① یو دا چې مالک دي دغه قاطع غلام د مقطوع الید غلام مالک ته ورکړي، ② دویم دا چې د مقطوع الید غلام فدیة دي ورکړي، ښکاره خبره ده چې دا حکم فقط د آدمیت د معنی په اعتبار سره دی. ځکه که په غلام کې د آدمیت معنی ملحوظه نه وای او صرف مالیت پکښې ملحوظ وای، نو د جنایتکاره (قاطع) غلام مالک ته به صرف د غلام د څرخولو حکم کېدلای. معلومه سوه چې په غلام کې د آدمیت معنی معتبره ده او هغه خالص مال گرځول او د مال پر صورت قیاسول صحیح نه دي. (اثر الهدایه)

دامام صاحب رَحْمَةُ اللَّهِ د دلیل وضاحت

ثُمَّ مِنْ أَهْكَامِ الْأَوَّلَى أَنْ لَا يُتَقَسِّمَ عَلَى الْأَجْزَاءِ ثَبَاتُ دَاوِل [آمیت] له احكامو څخه دا دي چي د جنایت موجب [يعني ضمان] پر اجزاؤ تقسیم نه سي وَلَا يُتَقَسَّمُ عَلَى الْجُزْءِ او مجرم د غلام مالک نه سي وَمِنْ أَهْكَامِ الثَّانِيَةِ أَنْ يُتَقَسِّمَ او د دویم [مالیت] له احكامو څخه دا دي چي هغه [ضمان] تقسیم سي وَيَتَقَسَّمُ الْجُزْءُ او مجرم د غلام مالک سي فَوَلَّرْنَا عَلَى السَّيِّئِينَ حَقْلَهُمَا مِنَ الْعُقُومِ نو ځکه موږ دواړو مشابهتونو ته له حکم څخه خپله حصه په پوره توګه ورکړه [او پر دواړو مشابهتونو مو عمل وکړی].

اللفات: ﴿جثة﴾ دانسان ټوله جسم (جسد)، پږی، ﴿وَقَرْنَا﴾ د تفعیل له بابۀ د جمع متکلم ماضی صیغه ده. د دې باب څو معناوي نقل سوي دي: پوره کول، خوندي کول، پوره ورکول، پوره اخیستل. (معجم الوسيط، مصباح اللغات)

تشریح: دا دامام صاحب رَحْمَةُ اللَّهِ د دلیل اهمه حصه ده او دلته د آدمیت او مالیت د احکامو تفصیل بیان سوی دی، حاصل یې دا دی چي د آدمیت (د ضمان واجبهلو په حواله سره) دوه احکام دي: ① اول حکم یې دا دی چي د جنایت موجب یعنی ضمان پر اجزاؤ تقسیم نه سي او جاني (مجرم) دمجنی علیه د جسد مالک نه سي، ② او دویم حکم یې دا دی چي جاني دمجنی علیه د جسد مالک سي، نو په دې وجه موږ د سترگو د باسلو په صورت کي ضمان پر سترگو او پر جسد نه دی تقسیم کړی بلکي ټوله قیمت مو واجب کړی دی. د دې په خلاف د مالیت احکام د آدمیت له احکامو څخه بالکل جلا دي، ځکه په مالیت کي ضمان د مجني علیه پر اجزاؤ تقسیمول کیږي او جاني دمجنی علیه مالک کیږي، او څرنگه چي په غلام کي د آدمیت او مالیت دواړو معنی موجوده ده، نو ځکه موږ د هغه دواړو اعتبار کړی دی چي د آدمیت د معنی په اعتبار سره موږ ضمان دمجنی علیه پر اجزاؤ تقسیم کړی نه دی بلکي ټوله ضمان (قیمت) مو پر جاني واجب کړی دی. او د مالیت د معنی په اعتبار سره موږ دا حکم کړی دی دمجنی علیه غلام مالک چي کله د هغه ټوله قیمت واخلي، نو ده ته بیا دا حق نسته چي غلام د ځان سره راوگرځوي بلکي دئ په هغه غلام جاني ته ورکوي؛ ځکه د مالیت په اعتبار سره جاني د جثې مالک کېدلای سي.

دا دامام صاحب رَحْمَةُ اللَّهِ دلیل عدل او امثل دی چي په هغه کي د غلام د دواړو حیثیتونو پوره رعایت سوی دی. کنې د صاحبینو رَحْمَتُهُمَا الله په نېز صرف د مالیت والا څرخ له اعتبار دی او آدمیت هدر گرځول سوی دی. او دامام شافعي رَحْمَتُهُ الله په نېز صرف د آدمیت څرخ له اعتبار وړکول سوی دی (نو ځکه دامام صاحب رَحْمَتُهُ الله دلیل عدل دی). (احسن الهدایه بحواله کتابه)

فصل في جنایة المدبر وأمر الولد

(ذا) فصل په (بیان د) جنایت کولو کې د مدبر او أم ولد

تشریح: په مدبر او أم ولد کې د غلام په نسبت رقیبت (غلامتوب) ناقص وي. نو ځکه د کامل یعنی د قن (خاص غلام) غلام د جنایت له بیان څخه وروسته په دې فصل کې د ناقص د جنایت احکام او مسائل بیانوي. (احسن الهدایه)

مدبر: هغه غلام ته وایي چې مالک د هغه آزادي پر خپل مرگ معلقه کړې وي. یعنی مالک ورته ويلي وي: زما تر مرگ وروسته ته آزادي! (څرنگه چې په مدبر کې د آزادي شائبه راغلې ده. نو ځکه د هغه خرڅول جائز نه دي).

أم الولد (د هلك مور): هغه مینځي ته وایي چې خپل مالک (مولى) جماع ور سره کړې وي او د هغه په سبب له مینځي څخه بچی پیدا سوی وي. یا په بله وینا هغه مینځه چې له خپل مالک څخه حامله سوې وي او بچی یې پیدا سي، أم ولد هم د مالک تر مرگ وروسته آزاديږي.

د مدبر یا أم ولد د جنایت جرمانه

قَالَ: وَإِذَا جَاءَ الْمُدْبِرُ أَوْ أُمُّ الْوَلَدِ جَنَائِيَةً فَرَمَائِي: أَوْ كَلَهُ جُي مَدْبِرٍ يَأْمُ وَلَدِيُو جَنَائِيَةً وَكُرِي صَمِينِ

النَّهْلُ الْأَقْلُ مِنْ قِيَمَتِهِ وَمِنْ أَرْشِهَا نو مالک د هغه [جنایتکاره مدبر یا أم ولد] له قیمت او د جنایت له

ارش څخه د اقل [کم] یوه ضامن کیږي لِتَارُوْی عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَطَعَ بِجَنَائِيَةِ الْمُدْبِرِ

عَلَى مَوْلَاهُ د هغه په وجه کوم چې له ابو عبیده رضی الله عنه څخه روایت سوی دی چې هغه د مدبر د جنایت

فیصله د مدبر پر مالک وکړه. وَلَئِنَّ صَارَ مَا نَعَا عَنْ تَسْلِيْمِهِ فِي الْجَنَائِيَةِ بِالتَّدْبِيرِ أَوْ الْإِسْتِيلَادِ مِنْ غَيْرِ

الْخِيَارِ الْفِدَاءِ او ځکه چې مالک د تدبیر یا استیلاد [یعني د خپل غلام یا مینځي د مدبر یا أم ولد جوړولو]

په وجه د فدیې له اختیارولو څخه بغیر په جنایت کې [د جنایتکاره مدبر او مینځي] له ورسپارلو څخه

منع کونکی وگرځېدی قَصَارَ كَمَا إِذَا فَعَلَ ذَلِكَ بَعْدَ الْجَنَائِيَةِ وَهُوَ لَا يَغْلُمُ نو داسې سولکه مالک چې

تر جنایت وروسته دا کار کړی وي او هغه په جنایت خبر نه وي وَإِنَّمَا جِبَ الْأَقْلُ مِنْ قِيَمَتِهِ وَمِنْ

لَا تُرْشِي أَوْلَدَهُ دَهْفَةً | جَنَائِيَتَكَارَهُ | لَهُ قِيَمَتُ أَوْرَشِ شَخْه كَمْ يَوْحَكُهُ وَاجِبِيرِي | هَذَا لَأَحَقُّ بِزَيْنِ الْجَنَائِيَةِ
فِي أَكْثَرِ مِنَ الْأُرْشِ | حُكْمُهُ لَهُ أَرَشِ شَخْه په زیات مقدار کي د جنایت دولي هیڅ حق نسته وَلَا مَنَعُ
مِنَ الْمَوْتِ فِي أَكْثَرِ مِنَ الْقِيَمَةِ | اوله قیمت شخه په زیات مقدار کي د مالک له طرفه منع اعم | نسته
وَلَا تَخْصِيصُ بَيْنَ الْأَقْلِ وَالْأَكْثَرِ | او د کم یوه او زیات یوه تر مینځ اختیار وړ کول نسته لِأَنَّهُ لَا يُفْعَدُ فِي
جَنْبِ وَاحِدٍ | حُكْمُهُ په جنس واحد کي دا اختیار وړ کول مفید نه دي لِاخْتِيَارِ وَالْأَقْلِ لَا مَعَالَةَ | حُكْمُهُ
مَالِكٍ خَامِخَا كَمْ يَوْحَكُهُ | اختیاروي بِخِلَافِ الْقِيَمِ | په خلاف د خالص غلام لِأَنَّ الرِّغَبَاتِ صَادِقَةٌ فِي
الْأَعْيَانِ | حُكْمُهُ په اعیانو کي رغبتونه رېستوني وي فَيُفْعَدُ الشَّخِصُ بَيْنَ الدَّفْعِ وَالْقَدَاءِ | نو حُكْمُهُ د
غلام وړ کولو او فدیې اداء کولو تر مینځ | مالک ته | اختیار وړ کول به مفید وي.

اللفات: ﴿جَفِي﴾ د ضرب د باب ماضي ده: جنایت کول. جرم کول. ﴿أُرَشِ﴾ تاوان. جرمانه. د مالدون
النفس جنایت په بدله کي واجبه ونکی مال (دیت). ﴿قِيَمِ﴾ خالص غلام (په هر اعتبار سره مملوک
کوم چي نه مدبر وي او نه مکاتب وي).

تشریح: مخکې دا مسئله تېره سوه چي که غلام یو جنایت وکړي لېکن د غلام مالک د هغه په
جنایت خبر نه سي او هغه آزاد کړي، نو په دې صورت کي مالک د فدیې اختیار ونکی نه شمېرل کیږي
(یعني پر هغه فدیې وړ کول یا په بله وینا د جنایت ارش و کول نه واجبیږي)، لېکن څرنګه چي د مجني علیه هم
هیڅ قصور نسته نو حُکْمُهُ پر مالک واجب دي چي د جنایت په ارش او د غلام په قیمت کي چي کوم
یو کم (اقل) وي هغه به وړ کوي، حُکْمُهُ د غلام تر آواز دولو وروسته اوس د جنایت په بدله کي د غلام د
وړ کولو (دفع العبد) امکان ختم سو (لکه څرنګه چي د باب جنایة المملوک ... په اوله خصه کي تر دغه عبارت
"لِأَنَّ أَهْلَهُ الْمَوْلَى وَمَوْلَا لَا يُفْعَدُ بِالْجَنَائِيَةِ" لاندې ددې پوره وضاحت تېر سو).

بالکل هغسي ددې عبارت مسئله هم ده چي مدبر او أم ولد د جنایت په بدله کي د وړ کولو قابل نه
دي او مالک په دې هیڅ خبر نه وو چي دوی به وروسته فاسي وکړي، نهذا که مدبر او أم ولد یو جنایت
وکړي نو هم دغه حکم دی چي ددوی په قیمت او ارش کي چي کوم یو کم (اقل) وي، هغه به وړ کول
کیږي. اوس پاته سوه دا خبره ده چي د مدبر د جنایت ضمان پر مالک ولي لازم دی، نو په دې باره کي
که څه هم حدیث خو نسته، لېکن ابو عبیده ابن الجراح رَجَّهَ اللَّهُ، چي کله د شام امیر وو، نو هغه د مدبر
د جنایت ضمان د هغه پر مالک واجب کړی او دا فیصله یې د ډېرو صحابه وو په موجودیت کي وکړه.
نو ګواکي پر دې اجماع واقع سوه.

وانما يجب إلخ: یعنی دلته په قیمت او ارش کي کم یو (اقل) ځکه واجبیږي چي د جنایت ولي ته له ارش څخه زیات ضمان اخیستلو حق نسته او له قیمت څخه زیات ضمان مالک منع کړی نه دی، نو ځکه له قیمت او ارش څخه چي کوم یو اقل وي، هغه به ورکوي.

ولا تغییر إلخ: دا دیو مقدر سوال جواب دی، سوال دا دی چي څرنگه مالک ته د غلام ورکولو او د غلام د فدیو ورکولو تر مینځ اختیار ورکول کیږي، نو همداسي دلته هم د اقل او اکثر د ورکولو تر مینځ مالک ته اختیار ورکول پکار دي. د اقل د واجبولو څه وجه ده؟

د جواب حاصل دا دی چي دلته دا اختیار ورکول هیڅ فایده نه کوي؛ ځکه ښکاره ده چي انسان صرف اقل اختیاروي او له زیات ضمان ورکولو څخه انکار کوي. او پاته سوه د غلام ورکولو او فدیو ورکولو د اختیار مسئله، نو هلته په جنس کي اختلاف دی، یو طرف ته غلام دی او بل طرف ته مال دی او د انسان رغبت ډېر ځله عین (غلام وغیره) ته زیات وي چي مال د هغه په مقابلو کي هیڅ نه گڼي، او پاته سو دلته جنس متحد دی، ځکه ارش وي او که قیمت وي دواړه مالونه دي، نو ځکه دلته د اختیار ورکولو هیڅ فایده نسته. (اشرف الهدایه)

که مدبر پر لپسي خو جنایتونه وکړي (حکم او تفصیل)

وَجَنَايَاتُ الْمُدَبِّرِ إِنْ تَوَالَتْ أَوْ دَمْدَمَ جَنَايَتُونَهُ كَمَا هُمُ عَلَى لَيْسِي وَي لَا تُجِبُ إِلَّا قِيمَتَهُ وَاجِدَةً إِيَّا هُمْ] هغوی صرف یو قیمت واجبوي لَأَنَّهُ لَا مَنَعَ مِنْهُ إِلَّا فِي رَقَبَةٍ وَاجِدَةٍ ځکه د مالک له طرفه صرف په یوه رقبه کي منع سته وَلَأَنَّ دَفْعَ الْقِيمَةِ كَدْفِ الْعَبْدِ او ځکه چي د قیمت ورکول د غلام ورکولو په څېر دي وَأَنَّ لَا يَتَكَبَّرُ او دفع العبد [د غلام ورکول] نه مکرر کیږي فَهَذَا كَذَلِكَ نو دا [قیمت ورکول] هم داسي دي [یعني قیمت ورکول به هم نه مکرر کیږي] وَيَتَفَارِقُونَ بِالْحَصَصِ فِيهَا او په قیمت کي د حصو په اعتبار سره دوی ټوله شریکان کیږي وَقَعَبْرُ قِيمَتِهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ فِي حَالِ الْجَنَايَةِ عَلَيْهِ او د هر یوه لپاره د مدبر هغه قیمت معتبر کیږي کوم چي پر مدبر د جنایت کولو په وخت کي [د مدبر قیمت] وي لَأَنَّ الْمَنَعَ فِي هَذَا الْوَقْتِ يَتَحَقَّقُ ځکه [د مالک] منع په همدې وخت کي ثابتیږي.

اللفات: ﴿جَنَايَاتُ﴾ جمع د جنایه ده: جرم، خطا، داسي جرم چي د هغه په وجه ضمان واجب سي، ﴿تَوَالَتْ﴾ د تفاعل له بابو د واحد مؤنث غائب ماضي صیغه ده: پرلپسې کېدل، یو تر بل وروسته کېدل، ﴿يَتَحَقَّقُ﴾ د تفاعل د باب مضارع ده: ثابتېدل، موجودېدل.

تشریح: د عبارت حاصل دادی چي که یو مدبر پرلپسې جنایات او جرمونه وکړي، نو پر مالک صرف یو قیمت واجیبېږي؛ ځکه که هغه د ورکولو قابل وای (یعني ددې صلاحیت یې لرلای چي دخپلو جنایاتو په بله کي مجني عليهم ته ورکول سوي وای)، نو صرف یو بل ځل ورکول (دفع واحد) به واجب وای. او قیمت ورکول د غلام ورکولو په درجه کي دي، لهذا قیمت به هم صرف یو واجب وي او بیا به مستحقین (مجني عليهم) په دې قیمت کي شریکان کیږي.

او د هر مجني عليه یعنی پر کوم، کوم چا چي مدبر جنایت کړی وي د هغه په حق کي د مدبر د جنایت کولو د وخت قیمت معتبر دی؛ ځکه د هغه په حق کي د مالک له طرفه منع له هاغه وخت څخه موجوده سوه، لهذا که مدبر پر دریو کسانو مثلاً پر زید، خالد او حامد باندې جنایت وکړی، او پر زید د جنایت کولو په وخت کي ددې مدبر قیمت مثلاً ۱۰۰ درهمه وو، پر خالد د جنایت په وخت کي ۵۰ درهمه وو او پر ساجد د جنایت په وخت کي ۲۵ درهمه وو چي د بازاری نرخ د بدلون په وجه د هغه قیمت دومره متفاوت سو، نو په دې صورت کي چي د قاضي په حکم سره مالک کوم قیمت اداء کوي په هغه قیمت کي مجني عليهم (زید، خالد او حامد) د همدې قیمتونو په حساب سره شریکان کیږي، مثلاً که مالک ۱۵۷ درهمه ورکړي، نو د اؤل کس (زید) حق ۱۰۰ درهمه کیږي او دویم (خالد) حق ۵۰ درهمه او دریم (حامد) حق ۲۵ درهمه کیږي. یا په بله وینا دا چي هر څومره قیمت چي وي، په مذکور ه صورت کي به هغه اووه حصې کول کیږي چي له هغه څخه څلور حصې د زید کیږي، دوې حصې د خالد او یوه حصه د حامد کیږي. (اشرف الهدایه)

که مدبر دوباره جنایت وکړي (حکم او تفصیل)

قَالَ: قَبْلَ جَنْبِ جَنَابَةِ أُخْرَىٰ فَرَمَائِي: بَيَا كَه مَدْبِر بَل جَنَابِت وکړي وَقَدْ دَفَعَ الْمَوْلَى الْقِيَمَةَ إِلَى وَلِيِّ الْأَوَّلِ بِقَفَا. حال دا چي مالک د اؤل جنایت ولي ته د قاضي په فیصله سره قیمت ورکړی وي فَلَا شَيْءَ عَلَيْهِ نو پر مالک هیڅ شی نسته لِأَنَّهُ مَجْبُورٌ عَلَى الدَّفْعِ ځکه چي مالک پر ورکولو مجبوره دی.

اللفات: ﴿قضاء﴾ د قاضي فیصله، قضاوت، ﴿الدفع﴾ د فتح د باب مصدر دی، ددې باب یوه معنی ده: ورکول (ورسپارل).

تشریح: صورت د مسئلې: دادی که مدبر یو جنایت وکړی او مالک د قاضي په حکم سره د جنایت ولي ته د مدبر قیمت ورکړی، تر دې وروسته مدبر بیا دویم جنایت وکړی، نو په دې صورت کي پر مالک هیڅ ضمان نه واجیبېږي؛ ځکه د څو جنایاتو په صورت کي مالک صرف د یوه قیمت التزام کړی دی او دلته مالک هغه یو قیمت ټوله د اؤل جنایت ولي ته ورکړی دی او هغه پر ورکولو مجبوره وو ځکه چي قاضي حکم ورته کړی وو، لهذا اوس پر هغه هیڅ شی پاته نه سو.

قَالَ: وَإِنْ كَانَ الْمَوْلَى دَفَعَ الْقَيْمَةَ بِغَيْرِ قَضَاءٍ فَرَمَائِي: او که مالک بغیر د قاضي له فیصلې څخه قیمت ورکړی وي فَالْمَوْلَى بِالْخِيَارِ إِنْ شَاءَ أَتَيْتَهُ الْمَوْلَى نو د جنایت ولي ته اختیار دی چي که وغواړي نو په مالک دي پسې سي وَإِنْ شَاءَ أَتَيْتَهُ وَلَى الْجَنَائَةِ او که وغواړي نو د [اول] جنایت په ولي دي پسې سي وَهَذَا عِنْدَ إِنْ حَقِيقَةً او دا [حکم] دامام صاحب رَحِمَهُ اللهُ په نېز دی وَقَالَا: لَا شَيْءَ عَلَى الْمَوْلَى او صاحبین رَحِمَهُمَا اللهُ فرمائي: چي پر مالک هیڅ شی نسته إِنَّهُ جِئَ دَفَعَ لَمْ تَكُنِ الْجَنَائَةُ شَائِنَةً مَوْجُودَةً ځکه کله چي هغه قیمت ورکړی دی [په هغه وخت کي] دویم جنایت موجود نه وو وَقَدْ دَفَعَ كُلُّ الْحَقِّ إِلَى مُسْتَحَقِّهِ نو څواکي مالک ټوله حق د هغه مستحق ته ورکړی دی وَصَارَ كَمَا إِذَا دَفَعَ بِالْقَضَاءِ او دا داسي شو لکه هغه چي د قاضي په فیصله سره ورکړی وي وَالْإِنْ حَقِيقَةً او دامام صاحب رَحِمَهُ اللهُ دلیل دای أَنَّ الْمَوْلَى جَانٍ يَدْفَعُ حَقَّ وَلِي الْجَنَائَةِ الشَّائِنَةَ طَوْعًا چي مالک په خپله رضا د دویم جنایت دولي د حق ورکولو په وجه جنایت کونکی [مجرم] دی وَوَلَّى الْأَوَّلُ ضَامِنٌ بِقَبْضِ حَقِّهِ قُلْنَا او د اول جنایت ولي په ظلم سره د هغه [ولي ثانی] پر حق د قبضه کولو په وجه ضامن دی فَيَتَخَيَّرُ نو ځکه د دویم جنایت ولي [ولي ثانی] به اختیار من وي.

اللفاظ: ﴿اتَّبِعْ﴾ افتعال د باب ماضی ده: په چا پسې کېدل. له چا څخه د خپل قرض یا حق وغیره مطالبه کول (معجم الوسيط). ﴿جَانٍ﴾ د ضرب د باب فاعل دی: جنایت کونکی (جنایتکاره). مجرم: ﴿طَوْعًا﴾ په رضا سره. په خوښي او رغبت سره.

تشریح: د دې حاصل دادی چي په پورتنۍ صورت کي که مالک د قاضي له حکم او فیصلې څخه بغیر (د جنایت ولي ته) قیمت ورکړی وي، بیا مدبر دویم جنایت وکړي، نو اوس څه حکم دی؟

فرمائي چي دامام صاحب رَحِمَهُ اللهُ په نېز دلته د دویم جنایت ولي ته اختیار دی چي که خوښه یې وي نو خپل حق او تاوان دي د مدبر له مالک څخه وغواړي، یا که خوښه یې وي نو د اول جنایت له ولي څخه دي هغه وغواړي (یعني دویم جنایت ولي ته له هریوه څخه د خپل حق د مطالبې او اخیستلو اختیار سته).

او صاحبین رَحِمَهُمَا اللهُ فرمائي چي په دې صورت کي د مدبر پر مالک هیڅ شی واجب نه دي او د مخکیني صورت په څېر دلته هم هغه بري دی.

د صاحبینو زَجْمُهُنَّ اند دلیل دادی چي کله داته مالک د جنایت اولی و لي ته قیست ورکړی دی په هغه وخت کي دویم جنایت موجود نه وو. او مالک و مستحق (یعني د جنایت اولی و لي) ته خپل ټوله حق یعنی د مدبر ټوله قیمت اداء کړی دی. او دا داسي ده لکه مالک چي د قاضي په حکم سره اداء کړی دی. او د قاضي په حکم سره د اداء کولو په صورت کي د جنایت ثانیه د ولي لپاره پر مالک همیشی شی نه واجبیږي، نو ځکه په مذکوره مسئله کي به هم پر مالک هیڅ شی واجب نه وي.

ولای حنیفة الخ: دامام صاحب زَجْمُهُنَّ اند دلیل حاصل دادی چي د جنایت ثانیه د ولي د حق په ضایع کولو کي د مالک او د جنایت اولی دواړو لاس سته او هر یو په دې باره کي مجرم دی، ځکه د مالک جرم خو دادی چي په خپله خوښه او په خپل سړيې د قاضي له فیصلې څخه بغیر د بل چا حق د جنایت اولی و لي ته ورکړی دی. او د جنایت اولی د ولي جرم دادی چي د بل چا پر حق یې ناجائزه قبضه کړې ده. لهندا کله چي دلته دواړه مجرمان دي او د حق په ضایع کولو کي دواړه شریکان دي. نو په حق ورکولو کي به هم دواړه شریکان کیږي یعنی د جنایت ثانیه و لي ته به له هر یو څخه د خپل حق د مطالبې او تاوان اخيستلو اختیار وي.

د امام صاحب زَجْمُهُنَّ الله د دلیل وضاحت

وَهَذَا لِأَنَّ الثَّانِيَّةَ مُقَارَنَةً حُكْمًا مِنْ وَجْهِ او دا ځکه چي دویم جنایت په یوه اعتبار حکماً [د اول جنایت سره] متصل دی وَلِهَذَا يُشَارَكُ فِي الْجَنَايَةِ الْأُولَى په همدې وجه د دویم جنایت و لي د اول جنایت د ولي سره شریک کیږي وَمُتَأَخَّرٌ حُكْمًا او [په یوه اعتبار دویم جنایت له اول جنایت څخه] حکماً وروسته دی مِنْ حَيْثُ إِنَّهُ تَغَيَّرَ قِيَمَتُهُ يَوْمَ الْجَنَايَةِ الثَّانِيَةِ فَمِنْ حَيْثُ فِي هَذِهِ حَيْثِيَّتٍ سره چي د دویم جنایت په حق کي د مدبر هغه قیمت معتبر کیږي کوم چي د دویم جنایت کولو په ورځ [د مدبر قیمت] اوي فَجُعِلَتْ كَالْمُقَارَنَةِ فِي حَقِّ التَّضْمِينِ نو د تضمین (ضمان و اجولو) په حق کي به دویم جنایت د متصل جنایت په څېر ګرځول کیږي لِإِظْطَائِهِ مَا تَعَلَّقَ بِهِ مِنْ حَقِّ وَلِيِّ الثَّانِيَّةِ ځکه مالک د دویم جنایت د ولي هغه حق باطل کړی کوم چي د مدبر سره متعلق دی عَمَلًا بِالسَّيِّئِينَ او داسي به ځکه کیږي [چي په دواړو مشابهتونو باندې عمل وسي].

اللغات: (مقارنه) د دفاعي له بابه د واحد مؤنث اسم فاعل صیغه ده: متصل (جوخت). وروسته یو ځای.

تشریح: له دې ځايه داملم صاحب رَحْمَهُ اللهُ د دليل نور وضاحت کوي فرمايي چي دغه مدبر چي کوم دويم جنایت کړی دی (جنایت ثانیه) دهغه دوه حیثیته دي، په یوه حیثیت سره حکماً هغه د جنایت اولی (اول جنایت) سره مقارن (متصل) دی او په دویم حیثیت سره حکماً هغه د جنایت اولی څخه مؤخر (وروسته) دی، او د همدې مقارنت (متصل کېدل) په وجه د جنایت ثانیه ولي په څو صورتونو کي د اول جنایت دولي سره شریک کیږي او په مدبر کي حصه داره گرځي. اوله جنایت اولی څخه د جنایت ثانیه د مؤخر کېدلو وجه داده چي په جنایت ثانیه کي د مدبر دهغه ورځي قیمت لره اعتبار وړ کول کیږي کوم قیمت چي د دویم جنایت کولو په ورځ د مدبر وي، لنډه دا چي د جنایت ثانیه دا دوه حیثیته او اړخه دي او موږ دلته پر دواړو عمل کړی دی، په دې توگه چي د مقارنت د اړخ په اعتبار کولو سره موږ د مدبر پر مالک ضمان واجب کړی (يعني د تضمین اضمن واجبولو) په حق کي موږ هغه د مقارن او متصل په څېر وگڼی او ضمان مو پرې واجب کړی، ځکه مالک د قاضي له حکم څخه بغیر په خپله خوښه قیمت وړ کړی دی او د جنایت ثانیه دولي حق یې ضایع کړی دی کوم چي له مدبر څخه هغه ته حاصلېدل پکاره وه ځکه د مدبر سره دهغه (جنایت ثاني دولي) حق هم متعلق وو، او څرنگه چي په دې حق ضایع کولو کي د مالک سره د جنایت اولی ولي هم شریک دی، نو ځکه موږ د جنایت ثانیه ولي ته د دوی دواړو تر گډېوان نیولو او له دواړو څخه د حق اخیستلو اختیار وړ کړی دی.

او د مؤخر کېدلو د اړخ په اعتبار کولو سره موږ د مدبر د دویم جنایت کولو د ورځي قیمت واجب کړی دی. (احسن الهدایه)

یادونه: په نتائج الافکار کي د مذکوره مضمون په هکله ډېر بحث سوی دی، د نور وضاحت لپاره هغه مطالعه کړئ! (نتائج الافکار ص: ۳۷۷)

د جنایتکاره مدبر د آزادولو حکم

وَإِذَا أَشَقَّ النَّهْلُ الْمُذْئَبَرَّ وَكَذَّبَتْ جَنَائِبَاتُ أَوْ كَلَّهَ فِي مَالِكٍ مَدْبِرٌ آزَادَ كَرِي حَالِ دَا چي هغه څو جنایتونه کړي وي لَمْ تَلْزَمَهُ إِلَّا زَيْمَةً وَاحِدَةً نو پر مالک صرف یو قیمت لازمیږي لِأَنَّ الضَّمَانَ اثْنَا وَجَبَ عَلَيْهِ بِالنَّهْلِ ځکه [پر مالک] ضمان د منع په وجه واجبېږي (چي د تېږ په وجه مالک د جنایتکاره مدبر له وړ کولو څخه منع وگرځېدی) فَصَارَ وَجُودُ الْإِغْتَابِ مِنَ بَعْدِ وَعَدَمِهِ بِمَنْزِلَةٍ نو [تر منع] وروسته د اعتناق وجود او د هغه عدم (آزادول او نه آزادول) په یوه درجه کي سو وَأَمَّا الْوَكْدُ بِمَنْزِلَةِ الْمُذْئَبَرِّ فَمِنْ جَمِيعِ مَا وَصَفْنَا او ام ولد د مدبر په درجه کي ده په هغه ټولو احکمو کي کوم چي موږ بیان کړل لَأَنَّ

«لَا تَسْتَبْدِلُ دَمَانًا مِنْ الدُّنْيَا كَأَنَّكَ تَبْدُلُ حَكْمًا» خپله سينځه | أم ولد جوړول | هم | دمدير جوړولو په خبره
[د غلام] له ورکولو څخه مانع دي.

اللفات: «استبدل» د استعمال د باب مصدر دی: خپله سينځه أم ولد کول. أم ولد جوړول.

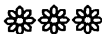
تشریح: د عبارت حاصل دادی چي که مدبر ډېر جرمونه کړي وي او بيا مالک هغه آزاد کړي. نو پر مالک صرف يو قيمت واجبيږي او د هر جرم په بدله کي جلا ضمان نه واجبيږي: ځکه څرنگه چي د اعتاق (آزادولو) په وجه هغه د ورکولو قابل پاته نه سو (چي د جنایت په بدله کي ورکول سي) همداسي د تدبير په وجه هم هغه د ورکولو قابل پاته نه سو. نو د دواړو درجه سره برابره سوه.
او څرنگه چي مدبر نه سي ورکول کېدای. دام ولد هم دغه حال دی. لهندا په دې ټولو مسئلو کي أم ولد هم د مدبر په درجه کي ده.

که مدبر د خطاء جنایت کولو اقرار وکړي نو څه حکم دی؟

وَإِذَا أَقَرَّ الْمُدْبِرُ بِجَنَايَةِ الْخَطَا أَوْ كَلَهُ فِي مَدْبَرٍ دَخَطَاءُ جَنَايَتِ اقْرَارٍ وَكَمَرِي. لَمْ يَجْزِلْ إِقْرَارُهُ نُوْدَ هَغِه
اقرار جائز نه دی وَلَا يَلْزَمُهُ بِهِ شَيْءٌ اود دې اقرار په وجه پر مالک هيڅ شی نه لازمېږي عُتِقَ أَوْ لَمْ
يُعْتَقَ [برابره ده] هغه آزاد کړی سوي وي او که نه وي آزاد کړی سوي لِأَنَّ مُوجِبَ جَنَايَةِ الْخَطَا عَلَى
سَيِّدِهِ ځکه د خطاء جنایت موجب [ضمان] د غلام پر مالک دی وَإِقْرَارُهُ بِهِ لَا يَنْقُضُ عَلَى السَّيِّدِ اَوْ
د ضمان په هکله د مدبر اقرار پر مالک نه نافذېږي.

اللفات: «سید» د دې لفظ يوه معنی ده: بادار، مالک يعني د غلام بادار (مولى).

تشریح: د عبارت حاصل دادی چي که مدبر د خطاء جنایت اقرار وکړي (مثلاً... د فلان کي لاس ماخپه
پرېکړی دی). نو د هغه دا اقرار معتبر او جائز نه دی او د دغه اقرار په وجه د هغه پر مالک ضمان (توان)
نه واجبيږي، برابره ده هغه پر خپل حال مدبر پاته وي يا مالک هغه آزاد کړی وي. ځکه د مدبر د خطاء
جنایت ضمان د هغه پر مالک واجبيږي، نه پر مدبر، حال دا چي د مدبر اقرار پر مالک نه نافذېږي. لهندا
د هغه په دې اقرار سره به پر مالک ضمان هم نه واجبيږي. فقط والله أعلم وعلیه اتم

بَابُ غَضَبِ الْعَبْدِ وَالْمُدَبِّرِ وَالْجَنَائِيَةِ فِي ذَلِكَ

(دا) باب د غلام، مدبر او بچي د غضب کولو او په هغه کي د

جنایت کولو (په بیان کي) دی

تشریح: مخکي تر دې د مدبر د جنایاتو مسائل بیان سول، اوس په دې باب کي پر مدبر واقع کېدونکي جنایات بیانول کېږي او کوم کسان چي د مدبر سره لاحق دي (يعني غلام وغيره) د هغو بيان هم کېږي. صاحب د بنايي رَحْمَهُ اللهُ لیکلي دي چي مخکي د مدبر او غلام د جنایت بيان وو. او په دې باب کي د جنایت او غضب دواړو بيان کېږي، او جنایت مفرد دی او جنایت مع الغضب مرکب دی او مفرد له مرکب څخه مخکي وي. (بنايه ۱۲ / ۲۹۵)

د لاس پرېکړی سوي غلام د غضب کولو حکم

قَالَ: وَمَنْ قَطَعَ يَدَ عَبْدٍ ۖ فَرَمَائِي: او څوک چي د خپل غلام لاس پرېکړي ثُمَّ غَضَبَهُ رَجُلٌ بِيَا يُو سړی هغه غضب کړي وَمَاكَ فِي يَدَيْهِ مِنَ الْقَطْعِ او هغه [غلام] د لاس پرېکېدلو په وجه دده [غاصب] په قبضه کي مړ سي فَقَلْبُهُ قَيْمَتُهُ أَقْطَمَ نو پر غاصب د هغه د لاس پرېکړی سوي حالت قیمت [واجب] دی وَإِنْ كَانَ الْمَوْلَى قَطَعَ يَدَهُ فِي يَدِ الْقَاصِبِ او که مالک د غاصب په قبضه کي د هغه لاس پرېکړی وي فَبَاتَ مِنْ ذَلِكَ فِي يَدِ الْقَاصِبِ بیا غلام د هغه قطع په وجه د غاصب په قبضه کي مړ سي لَا شَأْنَ عَلَيْهِ نو پر غاصب هيڅ شی نسته وَالْفَرَقُ أَنَّ الْقَصَبَ قَاطِعٌ لِلْمَسَاوِيَةِ او [په دواړو صورتونو کي] فرق دا دی چي غضب د سرایت قطع کونکی [او ختمونکی] دی إِنَّهُ سَبَبُ الْمِلْكِ كَالْبَيْعِ ځکه چي غضب د ملکیت [مالک کېدلو] سبب دی لکه بيع فَيَصِيرُ كَأَنَّهُ هَلَكَ بِأَقْبَةِ سَوَائِيَةِ نو دا به داسي وي لکه هغه [غلام] چي د یو آسماني آفت په وجه هلاک سوی وي فَتَجِبُ قَيْمَتُهُ أَنْقَضَ نو ځکه د هغه د اقطع والي د حالت قیمت به واجب وي وَلَمْ يُوجَدْ الْقَاطِعُ فِي الْفَضْلِ الشَّانِ او په دویم صورت کي [د سرایت] قطع کونکي موجود نه سو فَكَانَتِ السَّرَايَةُ مُضَافَةً إِلَى الْبِدَايَةِ نو ځکه

سرايت به د شروع و طرف ته مضاف وي **فَصَارَ الْمَوْلَى مُتَمِلًّا** لهذا مالک تلفونکی | هلاکونکی | وگرځېدی **فَيَصِيرُ مُسْتَرْدًّا** نو مالک به | له غاصب څخه | واپس اخیستونکی وگرځي **كَيْفَ وَأَنَّهُ اسْتَوْلَى عَلَيْهِ** څنگه به نه وي حال دا چي مالک پر هغه قابض سوی دی **وَهُوَ اسْتِرْدَادٌ** او دا | قابض کېدل | وپس اخیستل دي **فَيَصِيرُ الْقَاصِبُ عَنِ الضَّمَانِ** نو ځکه غاصب به له ضمان څخه بري سي.

اللغات: ﴿أُتِيعَ﴾ په معنی سره د مفعول دی: مقطوع الید. لاس پرېکړی سوی. من قطعت احدی

یدیه او کلتاها (معجم). **﴿مُضَافَةٌ﴾** د افعال د باب مؤنث مفعول دی: منسوب. نسبت کړی سوی.

﴿مُتَمِّلٌ﴾ د افعال د باب فاعل دی: تلفونکی. ضایع کونکی. هلاکونکی. **﴿مُسْتَرْدٌّ﴾** د استعمال د باب

فاعل دی: واپس اخیستونکی. **﴿اسْتَوْلَى﴾** د استعمال د باب ماضي ده: پر یو شي قابض کېدل (په

لاس او قبضه کي اخیستل). غالب او قادر کېدل. (معجم)

تشریح: صورت د مسئلې: دادی که یو څوک دخپل غلام لاس پرېکړي، بیا یو بل څوک مثلاً زید

دا مقطوع الید غلام غصب کړي او غلام د غاصب (زید) په قبضه کي د هغه مخکني. لاس پرېکېدلو

په وجه مړ سي، نو په دې صورت کي پر غاصب (زید) باندي د مقطوع الید غلام قیمت واجیږي او د

سالم غلام قیمت نه پرې واجیږي. ها! که مالک د غاصب په قبضه کي دخپل غلام لاس پرېکړي

او بیا غلام د هغه قطع په وجه مړ سي، نو په دې صورت کي پر غاصب هیڅ شی نه واجیږي.

والفرق إلخ: د دې دواړو صورتونو تر مینځ فرق دا دی چي غصب د زخم سرايت قطع کوي؛ ځکه

څرنګه چي بيع د ملکیت سبب ده، همداسي غصب هم د ملکیت سبب دی، لهذا کله چي د غصب

په وجه سرايت منقطع سو، نو بیا د غاصب په قبضه کي د غلام مړ کېدل داسي دي لکه په یو آسماني

آفت سره مړ کېدل، او په داسي صورت کي پر غاصب بعینه د مغضوب قیمت واجیږي او څرنګه

چي دلته مغضوب مقطوع الید دی، نو ځکه دلته پر غاصب د مقطوع الید غلام قیمت واجیږي.

د دې په خلاف په دویم صورت کي د سرايت قاطع نسته؛ ځکه مالک د غاصب په قبضه کي د

غلام لاس پرېکړی دی، نو ځکه د قطع سرايت د بدايت و طرف ته منسوب کیږي او داسي گرځي لکه

مالک چي له غاصب څخه خپل مغضوب غلام اخیستی وی او تر اخیستلو (قبضه کولو) وروسته یې

د هغه لاس پرېکړی وي، لهذا همدا مالک د هغه هلاکونکی سو او د هغه په هلاکت کي د غاصب

هیڅ لاس نسته، نو ځکه په دې صورت کي پر غاصب هیڅ شی نه واجیږي او له ضمان (تاوان) څخه

بري کیږي. (احسن الهدایه)

که محجور عليه غلام د غصب به حالت کي جنایت وکړي نو څه حکم دی؟

قَالَ: وَإِذَا غَصَبَ الْعَبْدُ الْمَحْجُورَ عَلَيْهِ عَبْدًا مَحْجُورًا عَلَيْهِ فَرَمَائِي: اَوْ كَلَهُ جِي محجور عليه غلام
[يعني چي پر هغه د کاروبار بنديز لگول سوی وي] يو محجور عليه غلام غصب کړي قَبَاتٌ فِي يَدِهِ بيا
هغه دده په قبضه کي مې سي فَهُوَ ضَامِنٌ نو غاصب ضامن [ذمه وار] دی لِأَنَّ الْمَحْجُورَ عَلَيْهِ مُؤَاخَذٌ
بِأَفْعَالِهِ ځکه چي محجور عليه غلام په خپلو فعلونو سره مواخذه کيږي [يعني هغه هم په خپل فعل او
عمل سره نيول کيږي او سزا ورکول کيږي].

اللغات: «محجور» د نصر د باب مفعول دی. محجور عليه: هغه کس چي له يو کار او تصرف کولو

څخه منع کړی سوی وي. العبد المحجور عليه: هغه غلام چي خپل مالک له کاروبار څخه منع کړی
وي. يا په بله وينا دا چي د تجارت او تصرف کولو پابندي پرې لگول سوې وي.

تشریح: د عبارت حاصل دا دی چي محجور عليه غلام په خپلو افعالو کي مأخوذ کيږي. لېذا که
هغه يو محجور عليه غلام غصب کړي او مقصوب غلام د غاصب په قبضه کي مې سي. نو پر غاصب
د مقصوب ضمان واجبيږي. (احسن الهدایه)

که مقصوب مدبر تر واپسې وروسته بيا جنایت وکړي نو څه حکم دی؟

قَالَ: وَمَنْ غَصَبَ مُدَبِّرًا اَوْ شَوْكًا چي يو مدبر غلام غصب کړي فَجَنَّتْ عِنْدَهُ جَنَائَةٌ اَوْ هغه دده
[غاصب] سره يو جنایت وکړي ثُمَّ رَدَّاهُ عَلَى الْمَوْلَى بيا غاصب هغه مالک ته واپس کړي فَجَنَّتْ عِنْدَهُ
جَنَائَةٌ أُخْرَى بيا د مالک سره هغه بل جنایت وکړي فَقَلَّ الْمَوْلَى قِيَمَتُهُ بَيْنَهُمَا نِصْفَانِ نو پر مالک د
هغه قیمت [واجب] دی چي هغه به د دوی دواړو تر مینځ نیم په نیمه وي [يعني دا قیمت به د دواړو
جنابتونو د وليانو تر مینځ نیم په نیمه تقسیمول کيږي] لِأَنَّ الْمَوْلَى بِالتَّدْبِيرِ السَّابِقِ أَعْجَزَ نَفْسَهُ عَنِ الدَّفْعِ
ځکه مالک د مخکيني تدبير [مدبر جوړولو] په وجه خپل ځان [د جنایتکاره مدبر] له ورکولو څخه
عاجزه کړی مِنْ غَيْرِ أَنْ يَصْنَعَ مُخْتَارًا لِنَفْسِهِ بغير له دې چي هغه د فديې اختيارونکی وگرځي
فَيَصْنَعُ مُبْضًا حَقَّ أَوْلِيَاءِ الْجَنَائَةِ نو ځکه هغه به د جنایت د وليانو حق باطلونکی وگرځي إِذْ حَقَّتْهُ
فِيهِ ځکه دهغو حق په ورکولو کي دی [چي د جنایت په بدله کي هغو ته جنایتکاره مدبر ورکول سي] وَلَمْ
يَنْتَهَ إِلَّا رَقَبَةً وَاحِدَةً اَوْ مالک صرف يوه رقبه [يو مدبر غلام] منع کړی دی فَلَا يَزَادُ عَلَى قِيَمَتِهَا نو ځکه

د هغه پر قیمت به زیاتوب نه کیږي وَیَكُونُ بَیْنَ ذَیْلِ الْجَنَائِزِیْنِ لَفْظَیْنِ او دا قیمت به د دواړو جنایتونو د ولیانو تر مینځ نیم په نیمه وي لِاسْتَوَانَهُمَا فِی الْمَوْجِبِ ځکه چې دوی دواړه [د ضمان] په موجب کي سره برابر دي.

اللفات: ﴿رَدَهُ﴾ د نصر د باب ماضي ده: واپس کول، واپس ورکول. ﴿تَدْبِيرٌ﴾ د تفعیل د باب مصدر دی: مدبر جوړول، د غلام آزادي پر خپل مرگ معلقه کول (چې زما تر مرگ وروسته ته آزادي).

تشریح: صورت د مسئلې: دا دی که زید مثلاً د خالد مدبر غلام غصب کړي او هغه د غاصب (زید) په قبضه کي یو جنایت وکړي، تر دې وروسته غاصب دا مدبر غلام خپل مالک (خالد) ته واپس وکړي او بیا هغه د خپل مالک په قبضه کي یو جنایت وکړي، نو پر مالک د دې مدبر ټوله قیمت واجیږي او دا قیمت به د دواړو جنایتونو د ولیانو تر مینځ نیم په نیمه تقسیمول کیږي.

پر مالک ټوله قیمت ځکه واجیږي چې هغه مخکي خپل دا غلام مدبر جوړ کړی دی او په دې سره یې د غلام ورکولو (دفع العبد) لاره بنده کړې ده، حال دا چې په داسي کولو سره هغه د فدیې اختیار ونکړی هم نه گرځي (چې دفع العبد پر ځای صرف فدیې [د جنایت اړ] پرې واجب سي)، لهذا د تدبیر (مدبر جوړولو) په وجه مالک د جنایت د ولیانو حق باطلونکی سو؛ ځکه د جنایت د ولیانو صرف په دفع العبد کي دی (چې هغو ته دا جنایتکاره مدبر غلام ورکول سي)، او څرنگه چې مالک د تدبیر په وجه صرف یوه رقبه یعني دا یو غلام له دفع (ورکولو) څخه منع کړی دی، نو ځکه پر هغه به صرف د یوه غلام قیمت واجب وي او دا قیمت به د دواړو جنایتونو د ولیانو تر مینځ نیم په نیمه تقسیميږي؛ ځکه د ضمان په موجب کي دواړه ولیان سره برابر دي. (احسن الهدایه)

په پورتني مسئله کي پر غاصب د مالک در جوع کولو حکم

قَالَ: وَيَرْجِعُ الْمَوْلَى بِنِصْفِ قِيَمَتِهِ عَلَى الْغَاصِبِ فرمایي: او مالک به د دې مدبر په نیم قیمت سره پر غاصب رجوع کوي لِأَنَّهُ اسْتَحَقَّ نِصْفَ الْبَدَلِ بِسَبَبِ كَانَتْ فِي يَدِ الْغَاصِبِ ځکه د بدل نصف [یعني نیم قیمت] په داسي سبب سره مستحق سوی دی چې هغه سبب د غاصب په قبضه کي [صادر سوی] دی فَصَارَ كَمَا إِذَا اسْتَحَقَّ نِصْفَ الْعَبْدِ بِهَذَا السَّبَبِ نو داسي سو لکه نیم غلام چې په دې سبب سره مستحق سوی وي.

اللفات: ﴿يَرْجِعُ بِهِ﴾ د افعال د باب مضارع ده: په یو شي سره رجوع کول، شی واپس خني اخیستل. ﴿اسْتَحَقَّ﴾ د استعمال له باب د ماضي مجهولي صیغه ده: یو شی د چا مستحق ختل، مستحق کېدل.

تشریح: د عبارت حاصل دادی چي کله مالک د مدبر ټوله قیمت د دواړو جنایتونو و لیا نو ته ورکړي، نو بیا به مالک له غاصب څخه نیم قیمت واپس اخلي؛ ځکه د بدل (قیمت) نصف په داسي سبب سره مستحق ختلی دی (یا په بله وینا دا چي نیم قیمت په داسي سبب سره د جنایت دولي مستحق سوی دی او په داسي سبب سره هغه له مالک څخه اخیستی دی) کوم چي د غاصب سره صادر سوی دی یعني په مذکوره مسئله کي مالک نیم قیمت د هغه جنایت په سبب ورکړی دی کوم چي د غاصب په قبضه کي واقع سوی دی، نو دا داسي سوه لکه په همدې سبب سره چي نصف غلام د غاصب په قبضه کي مستحق سوی وي، او ښکاره ده چي که د غاصب په قبضه کي نیم غلام مستحق سي (یعني یو کس په نیم غلام کي خپل استحقاق ثابت کړي)، نو غاصب به د هغه ضمان (تاراز) اداء کوي (یعني مستحق کس ته به په ضمان کي د غلام نیم قیمت ورکوي)، نو همداسي به په مذکوره مسئله کي هم غاصب نیم قیمت اداء کوي.

مذکوره قیمت د جنایت ولي ته ورکول او د امام محمد رَجَه الله مسلک

قَالَ: وَيَذْفَعُهُ إِلَى وَلِيِّ الْجَنَائَةِ الْأُولَى فرمایي: او مالک به دا نصف (نیم قیمت) د اول جنایت ولي ته ورکوي ثُمَّ يَرْجِعُ بِذَلِكَ عَلَى الْغَاصِبِ بیا به په دې نصف سره پر غاصب رجوع کوي وَهَذَا عِنْدَ أَنْ حَبِيقَةً وَأَنْ يُؤَسَفَ او دا د شیخینو رَجَه الله په نېز دي وَقَالَ مُحَمَّدٌ: يَرْجِعُ بِنُصْفِ قِيَمَتِهِ فَيَسْلَمُ لَهُ او امام محمد رَجَه الله فرمایي: چي مالک به د مدبر په نصف قیمت سره رجوع کوي او هغه نصف د ده لپاره مخصوص کیږي [یعني خپله به یې اخلي او د جنایت اولي ولي ته به یې نه ورکوي] لِأَنَّ الَّذِي يَرْجِعُ بِهِ الْوَلِيُّ عَلَى الْغَاصِبِ ځکه هغه مقدار کوم چي مالک په هغه سره پر غاصب رجوع کوي عَوَضٌ مَا سَلَّمَ لِوَلِيِّ الْجَنَائَةِ الْأُولَى دا د هغه څه عوض دی کوم چي مالک د اول جنایت ولي ته ورکړی دی فَلَا يَذْفَعُهُ إِلَيْهِ نو ځکه دا نصف به [بیا] د اول جنایت ته نه ورکوي كَيْلَا يُؤَدَّى إِلَى اجْتِنَاعِ الْبَدَلِ وَالْمُبْدَلِ فِي مِلْكِ رَجُلٍ وَاحِدٍ د دې لپاره چي دا رسول ونه کړي د یوه کس په ملکیت کي د بدل او مبدل دواړو جمع کېدلو. وَكَيْلَا يَتَكَثَّرَ إِلَّاسْتِحْقَاقُ او د دې لپاره چي استحقاق مکرر نه سي.

اللغات: «يذفعه» د فتح د باب مضارع ده: ورکول، اداء کول، «فيسلم» د سمع د باب مضارع ده، د دې باب خپله معنی 'خو ده: سالم کېدل، سالم پاتېدل او بري کېدل...، لېکن کله چي د هغه په صله کي "له" راسي نو معنی يې ده: (مال یا داسي بل شی د یو چا لپاره) مخصوص کېدل، خاص کېدل.

تشریح: د عبارت حاصل دا دی چي کله مالک له غاصب څخه د مدبر نیم قیمت واخلي، نو مالک به هغه بیا د جنایت اولی ولي ته ورکوي، تر دې وروسته به مالک له غاصب څخه نیم قیمت نور اخلي او هغه د مالک لپاره مخصوص کيږي، دا د شیخینو رَجْمُهُمَا الله مسلک دی.

وقال محمد إلخ: دامام محمد رَجْمَهُ الله مسلک دا دی چي مالک به صرف یو وار له غاصب څخه نیم قیمت اخلي او هاغه د مالک لپاره مخصوص کيږي يعني د ځان سره به یې ساتي او د جنایت اولی ولي ته به یې نه ورکوي؛ ځکه مالک چي له غاصب څخه کوم نصف قیمت اخلي، دا د هغه نصف قیمت عوض او بدل دی کوم چي مالک د جنایت اولی ولي ته ورکړی دی، اوس که مالک د ابل نصف هم ده ته ورکړي، نو د دې ولي په حق کي به د بدل او مبدل اجتماع لازمه سي او دهغه په استحقاق کي به تکرار هم لازم سي او دا دواړه شيان باطل دي، لهذا د جنایت اولی ولي ته به دا نصف ورکول هم باطل وي، نو ځکه هغه به مالک د ځان سره ساتي او د جنایت اولی ولي ته به یې نه ورکوي.

د شیخینو رَجْمُهُمَا الله دلیل

وَلَهُمَا: اَنَّ حَقَّ الْأَوَّلِ فِي جَمِيعِ الْقِيَمَةِ او د شیخینو رَجْمُهُمَا الله دلیل: دا دی چي دا اول یوه [يعني د جنایت اولی ولي] حق په ټوله قیمت کي دی لِأَنَّهُ جَزْءٌ جَمْعِيٌّ مِنْ حَقِّهِ ځکه کله چي مدبر د ده په حق کي جنایت وکړی لَا يُزَاوِيهِ أَحَدٌ نو د ده هېڅ مزاحم [مقابل] نه وو وَإِنَّمَا اسْتَقْصَى بِاعْتِبَارِ مُزَاحِمَةِ الثَّانِي او د ده حق د دویم یوه د مزاحم کېدلو په اعتبار سره کم سوی دی فَإِذَا وَجَدَ شَيْئًا مِنْ بَدَلِ الْعَبْدِ فِي يَدِ الْمَالِكِ فَارْعَا لهذا کله چي دئ [يعني اول یو] د مالک په لاس کي د غلام له بدل څخه داسي شی [دومره مقدار] وموندي کوم چي [د بل یوه له حق څخه] فارغ وي يَأْخُذُهُ نو دئ به هغه اخلي لِيَسْتَمِ حَقُّهُ د دې لپاره چي د ده حق پوره سي فَإِذَا أَخَذَهُ مِنْهُ نو کله چي دئ هغه له مالک څخه واخلي يَرْجِمُ الْمَوْلَى بِمَا أَخَذَهُ عَلَى الْغَاصِبِ نو مالک به د ده په اخیستل سوي مقدار سره پر غاصب رجوع کوي [يعني له غاصب څخه به یې اخلي] لِأَنَّهُ اسْتَحَقَّ مِنْ يَدِهِ بِسَبَبِ كَانَتْ فِي يَدِ الْغَاصِبِ ځکه دا مقدار د داسي سبب په وجه د مالک د لاس څخه مستحق سوی [اخیستل سوی] دی چي هغه سبب د غاصب په قبضه کي [صادر سوی] دی.

اللغات: ﴿انتقص﴾ دافتعال دباب ماضي ده: كمبدل. ناقص كبدل. ﴿لا يزاحمه﴾ دمفاعلي له بابه د نفي صيغه ده: مقابل كبدل. معارض او تكرر كبدل. تنگي گول.

تشریح: په دې عبارت کي د شیخینو رَجْتُهُا الله دلیل بیان سوی دی. حاصل یې دادی چي د جنایت اولی ولي دمدر د ټوله قیمت مستحق دی؛ ځکه کله چي دده په حق کي مدبر جنایت کړی وو. په هغه وخت کي دده هیڅوک مزاحم نه وو. لېکن کله چي مدبر دویم جنایت وکړی نو دده په حق کي مزاحم موجود سو او دده حق کم سو او نصف وگرځېدی. حال دا چي دئ دمدر د ټوله قیمت مستحق سوی دی. لهدا زموږ لپاره د جنایت اولی دولي حق پوره کول ضروري دي او د پوره کولو یوازینی لاره همدا ده چي مالک له غاصب څخه کوم نیم قیمت واخلي، هغه دي پیا د جنایت اولی ولي ته ورکړي چي دهغه حق پوره سي. او کله چي د جنایت اولی ولي دانصف پیا له مالک څخه واخلي. نو مالک به له غاصب څخه دویم وار بل نیم قیمت اخلي او دانیم قیمت د مالک لپاره مخصوص کیږي، ددې وجه څه ده؟ ځکه دانصف کوم چي د جنایت اولی ولي پیا له مالک څخه اخیستی دی دا دهغه جنایت په سبب پر مالک واجب سوی دی کوم چي د غاصب په قبضه کي صادر سوی وو (ځکه ښکاره ده چي اول جنایت د غاصب په قبضه کي صادر سوی دی). نو ځکه مالک ته به له غاصب څخه دویم وار د بل نصف داخیستلو حق او اختیار وي.

یادونه: په پورتنۍ مسئله کي د شیخینو رَجْتُهُا الله قول راجح دی. لکه څرنګه چي څه وروسته به هم موږ د کتاب "القول الراجح" په حواله سره ددې وضاحت وکړو. او پاته سو دامام محمد رَجْتُهُا الله دلیل جواب. نو هغه هم په "القول الراجح" کي نقل سوی دی او ستاسي د آسانۍ لپاره موږ دهغه عبارت رانقل کړو چي د شیخینو رَجْتُهُا الله دلیل نور واضح سي. دامام محمد رَجْتُهُا الله دلیل دا وو: لَأَنَّ الَّذِي يَرْجِعُ بِهِ الْمَوْلَى عَلَى الْغَاصِبِ عَوْضَ مَا سَلَّمَ لَوْلَى الْجَنَایَةِ الْأُولَى، فَلَا يَدْفَعُهُ إِلَيْهِ كَيْلَا يُوَدَّى إِلَى اجْتِمَاعِ الْمَبْدَلِ وَالْمَبْدَلُ فِی مَلِكٍ رَجُلٍ وَاحِدٍ.

قال تاج الشريعة جواباً عنه من قبل الإمامين (الشيخين) وهما يقولان: ليس هذا عوض ما أخذه ولي الجناية الأولى حتى يجتمع البدل والمبدل في ملك رجل واحد إلى أن قال... ثم الأظهر في الجواب... ما قال قاضيخان رَجْمَهُ اللهُ: أَنَّ ما أخذه المولى من الغاصب هو بدل عن المدفوع إلى ولي الجناية الأولى من العبد فيما بين المولى والغاصب، وأما في حق ولي الجناية الأولى فلا يعتبر بدلاً عن العبد بل يعتبر بدلاً عن الميت (مجي عليه)، ويكون الشئ الواحد بدلاً عن عين في حق انسان ويكون بدلاً عن شيء آخر في حق غيره. القول الراجح ج: ٢٠ ص: ١٣٦٣

د پورتنۍ مذکوره مسئلې پر عکس صورت

قَالَ: وَإِنْ كَانَ جُنَى عِنْدَ الْمُؤَلِّ فَرَمَائِي: اَوْ كَه مدبر د مالک سره جنایت وکړي فَقَصَبْنَهُ رَجُلٌ بِيَا يُو سرې هغه [مدبر] غصب کړي فَجُنَى عِنْدَهُ جُنَايَةً أُخْرَى اَوْ هغه د غاصب سره بل جنایت وکړي فَعَلَّ الْمُؤَلِّ قِيَمَتَهُ بَيْنَهُمَا نِصْفَانِ نو پر مالک د هغه قیمت واجب دی چي هغه به د دواړو [جنایتونو د لیاو] تر مینځ نیم په نیمه وي وَيَزِيحُ بِنِصْفِ الْقِيَمَةِ عَلَى الْغَاصِبِ اَوْ مالک به په نصف قیمت سره پر مالک رجوع کوي لِأَنَّ بَيْنَهُمَا فِي الْفَضْلِ الْأَوَّلِ د هغه دلیل په وجه کوم چي موږ په اول صورت کي بیان کړی دی غَيْرَ أَنْ اسْتَحَقَّاقَ النِّصْفَ بِالْجُنَايَةِ الثَّانِيَةِ خو د نصف [نیم قیمت] استحقاق د دویم جنایت په وجه حاصل سوی دی إِذْ كَانَتْ مِنْ فَرْقٍ بَيْنَ الْغَاصِبِ حُكْمِ دَوِيمِ جُنَايَتٍ د غاصب په قبضه کي سوی دی فَيُذْلَقُهُ إِلَى ذَلِ الْجُنَايَةِ الْأَوَّلِ نو حُكْمِ مالک به هغه نصف د اول جنایت ولي ته ورکوي وَلَا يَزِيحُ بِهِ عَلَى الْغَاصِبِ اَوْ په هغه سره به پر مالک رجوع نه کوي وَهَذَا بِالْإِجْمَاعِ اَوْ دا [حکم] په اجماع سره دی [متفق علیه دی].

الغلات: ﴿يُذِلُّ﴾ لاس. قبضه. ﴿يَزِيحُ﴾ د ضرب د باب مضارده، چي په صله کي يې باء ذکر سي لکه

دلته يريجيم بالنصف نو معنی يې ده: په هغه (نصف) سره رجوع کول يعني نصف واپس ځني اخيستل. **تشریح:** صورت د مسئلې هاغه دی دی کوم چي په ما قبل کي بيان سو، خو فرق دومره دی چي په ما قبل کي د مدبر اول جنایت د غاصب په قبضه کي صادر سوی دی او دویم جنایت د مالک په قبضه کي، او دلته اول جنایت د مالک په قبضه صادر سوی دی او دویم د غاصب په قبضه کي. نو په داسي صورت کي پر مالک د مدبر ټوله قیمت واجبيږي چي هغه به د دواړو جنایتونو ولینانو ته نیم په نیمه ورکوي او بیا به مالک له غاصب څخه نیم قیمت اخلي او د جنایت اولی ولي ته به يې ورکوي. لېکن په دې صورت کي به مالک له غاصب څخه دوباره بل نصف (نیم قیمت) نه اخلي؛ ځکه چي دلته اول جنایت د مالک په قبضه کي صادر سوی دی او په هغه کي د غاصب هېڅ لاس نسته. نو حُكْمِ غاصب به دوباره بل نصف نه اداء کوي. ها! دویم جنایت د غاصب په قبضه کي صادر سوی دی. نو حُكْمِ غاصب به صرف د هغه نصف اداء کوي.

صاحب د هدایې رحمه الله فرمایي چي دا حکم متفق علیه دی يعني دامام محمد رحمه الله په نېز هم حکم دادی چي له غاصب اخيستل سوی نیم قیمت به مالک د جنایت اولی ولي ته ورکوي؛ ځکه په دې صورت کي بدل او مبدل د یوه کس په ملکیت کي نه جمع کیږي.

په مذکوره مسئله کې د مدير پر ځای د خالص غلام د جنایت حکم

ثُمَّ وَصَّ الْمُسْأَلَةَ فِي الْعَبْدِ بِيَا إِمَامٍ مُحَمَّدٍ رَحِمَهُ اللَّهُ مُسْأَلَةً دُغْلَامٍ بِه بَارَهُ كَيْ وَضَعَ كَرِي دَه فَقَالَ:

وَمَنْ غَصَبَ عَبْدًا قَبَضَهُ فِي يَدَيْهِ نَوْ فَرَمَائِلِي يَه دِي: او شوک چي غلام غصب کړي بيا هغه د غاصب

په قبضه کي جنایت وکړي ثُمَّ رَدُّهُ بِيَا غَاصِبٍ هَنَه [و مالک ته] واپس کړي فَجَبْنِي جَنَائَةً أُخْرَى بِيَا

هغه بل جنایت وکړي فَإِنَّ الْمَوْلَى يَذْفُقُهُ إِلَى وَلِيِّ الْجَنَائَتَيْنِ نو مالک به هغه غلام د دواړو جنایتونو ته

ولي ته ورکوي ثُمَّ يَرْجِعُهُ عَلَى الْغَاصِبِ بِنِصْفِ الْقِيَمَةِ بيا به پر غاصب د هغه په نصف قیمت سره

رجوع کوي فَيَذْفُقُهُ إِلَى الْأَوَّلِ او دا نصف قیمت به اول يوه [يعني د اول جنایت ولي] ته ورکوي

وَيَرْجِعُهُ عَلَى الْغَاصِبِ او په هغه سره به پر مالک [بيا] رجوع کوي [يعني له مالک څخه به بل نصف اخلي]

وَهَذَا عِنْدَ أَنْ حَنِيفَةً وَأَنْ يُؤَسَّفَ اودا [حکم] د شيعينو رَحِمَهُمَا اللَّهُ په نبز دی وَقَالَ مُحَمَّدٌ: يَرْجِعُهُ

بِنِصْفِ الْقِيَمَةِ قَبْلَ سَلَمَ لَهُ او امام محمد رَحِمَهُ اللَّهُ فرمايلي دي: چي مالک به په نصف قیمت سره پر

مالک رجوع کوي او هغه [نصف قیمت] د مالک لپاره مخصوص کيږي وَإِنْ جَبْنِي عِنْدَ الْمَوْلَى ثُمَّ غَصَبَهُ

او که غلام د مالک سره جنایت وکړي بيا يو شوک هغه غصب کړي فَجَبْنِي فِي يَدَيْهِ بِيَا هَنَه د

غاصب په قبضه کي جنایت وکړي وَنَفَقَهُ الْمَوْلَى لِنُصْفَيْنِ نو مالک به هغه غلام [د دواړو جنایتونو وليانو ته]

نیم په نیمه ورکوي وَيَرْجِعُهُ بِنِصْفِ قِيَمَتِهِ او د هغه په نصف قیمت سره به [پر غاصب] رجوع کوي فَيَذْفُقُهُ

إِلَى الْأَوَّلِ او هغه [نصف قیمت] به اول يوه ته ورکوي وَلَا يَرْجِعُهُ بِيَا او په هغه سره به [پر غاصب بيا] رجوع نه کوي

وَالْجَوَابُ فِي الْعَبْدِ كَالْجَوَابِ فِي الْمَذْكَورِ فِي جَمِيعِ مَا ذَكَرْنَا او جواب [حکم] د غلام په باره کي د مدير د

جواب په څېر دی په هغه ټولو صورتونو کي کوم چي موږ ذکر کړل إِلَّا أَنْ فِي هَذَا الْقَصْلِ يَذْفُقُ الْمَوْلَى الْعَبْدَ

خو [فرق يې دای] چي په دې [د غلام په] صورت کي به مالک غلام ورکوي وَلِي الْأَوَّلِ يَذْفُقُ الْقِيَمَةَ او په اول

[د مدير صورت] کي به [د مدير] قیمت ورکوي.

تشریح: د مذکوره عبارت مسئله بعينه د مخکيني عبارت د مسئلې په څېر ده، بس فرق يې دای چي په ما قبل کي جنایت کونکی مدير دی او دلته جنایت کونکی خالص غلام دی (کوم چي مدير نه

وي، او د دوی دواړو تر مینځ صرف دومره فرق دی چې دمدير په صورت کي به دهغه قيمت ورکوي (لکه مخکي چي ذکر سوه) او د غلام په صورت کي به خودي غلام ورکوي. باقي صورت او احکام هاغه دي کوم چي دمخکي مسئلې دي چي هغه مخکي په تفصيل سره بيان سول.

جنايتکاره مدير غلام دوباره غصب کول او دهغه دوباره جنايت کول (حکم او تفصيل)

قَالَ [امام محمد رَحْمَهُ الله] فَرَمَايِي وَمَنْ غَصَبَ مُدَبِّرًا او څوک چي يو مدير غصب کړي فَجَنِّي عَنْهُ جَنَائَتُهُ او هغه د غاصب سره يو جنايت وکړي ثُمَّ رَدُّهُ عَلَى الْمَوْلَى بيا غاصب هغه [مدير] مالک ته واپس کړي ثُمَّ غَصَبَهُ ثُمَّ جَنَّى عَنْهُ جَنَائَتُهُ بيا غاصب هغه غصب کړي او مدير د هغه سره بيا جنايت وکړي فَقَعَلَ الْمَوْلَى وَتَمَتَّتُهُ بَيْنَهُمَا نِصْفَانِ نو پر مالک دهغه [يو] قيمت [واجب] دی چي هغه به د دواړو [جنايتونو د وليانو] تر مینځ نيم په نيمه وي لِأَنَّهُ مَنَّعَ رَقَبَةٍ وَاحِدَةً بِالتَّدْبِيرِ ځکه د تدبير [مدير] جوړولو] په وجه مالک يوه رقبه منع کړې ده فَيَجِبُ عَلَيْهِ قِيَمَةُ وَاحِدَةٍ نو ځکه پر مالک به يو قيمت واجب وي ثُمَّ يَرْجَعُ بِقِيَمَتِهِ عَلَى الْغَاصِبِ بيا به مالک دهغه په قيمت سره پر مالک رجوع کوي لِأَنَّ الْجَنَائَتَيْنِ كَانَتَا فِي يَدِ الْغَاصِبِ ځکه دواړه جنايتونه د غاصب په قبضه کي [واقع] سوي دي فَيَدْفَعُهُ نِصْفَهُ إِلَى الْأَوَّلِ بيا مالک به د هغه نصف [نيم قيمت] اول يوه [د جنايت اولي] ولي ته ورکوي لِأَنَّهُ اسْتَحَقَّ كُلَّ الْقِيَمَةِ ځکه هغه د ټوله قيمت مستحق سوی دی لِأَنَّ عَيْنَهُ وَجُودَ الْجَنَائَةِ عَلَيْهِ لَا حَقَّ لِقَبْرِهِ ځکه پر هغه د جنايت د وجود [واقع کېدلو] په وخت کي بل چارلر [يعني د جنايت ثانيه ولي] لره حق نه وو وَإِنَّمَا اسْتَنْصَحَ بِحُكْمِ الْمُرَاجَعَةِ مِنْ بَعْدُ او داوول يوه حق خو وروسته [د جنايت ثانيه دولي] د مزاحم کېدلو په وجه کم سو.

اللفات: «رقبة» غاړه، د مملوک ذات، مراد: غلام.

تشرېح: صورت د مسئلې: دادی که يو څوک د بل چامشلا دخالد مدير غلام غصب کړي او هغه د غاصب په قبضه کي يو جنايت وکړي، بيا غاصب هغه خپل مالک (خالد) ته واپس کړي. لېکن څو وخت وروسته غاصب بيرته داغه مدير غصب کړي او هغه د غاصب په قبضه کي بل جنايت وکړي، نو د دې حکم دادی چي مالک (خالد) به د دواړو جناياتو وليانو ته د دې مدير نيم، نيم قيمت ورکوي اوله غاصب څخه به دمدير ټوله قيمت اخلي؛ ځکه دواړه جنايتونه د همدې غاصب په قبضه کي واقع سوي دي. لهذا دواړو وليانو د حق ضمان (توان) به پر غاصب واجب وي، نو ځکه هغه به دمدير

ټوله تمه مالک ته ورکوي او بيا به مالک له دې (ټوله قيمت) څخه نيم قيمت بيا د اول جنایت ولي ته ورکوي: ځکه چې هغه (د جنایت اولی ولي) د ټوله قيمت مستحق سوی دی ځکه کله چې مدیر د هغه په حق کې جنایت کړی وو، په دې وخت کې د هغه هيڅ مزاحمه نه وو (لکه څرنگه چې مخکې هم دې رضاحت رسو)، لهندا مالک به له غاصب څخه د اخیستل سوي قيمت نصف هغه ته بيا ورکوي چې حق يې پوره سي. (احسن الهداية)

د پورتنۍ مسئلې نور وضاحت

۱. أَوْ بَدَأَ بِمُحَمَّدٍ رَحِمَهُ اللَّهُ فرمايي: وَيَرْجِعُ بِهِ عَلَى الْغَاصِبِ او مالک به په دې نصف سره پر مالک رجوع کوي: لَأَنَّ الْإِسْتِثْقَاءَ بِسَبَبِ كَانٍ فِي يَدِهِ ځکه [د دې نصف] استحقاق په داسې سبب سره دی کوم چې د غاصب په قبضه کې [صادر] سوی دی وَيُسَلَّمُ لَهُ وَلَا يَدْفَعُهُ إِلَّا وَلِيَّ الْجَنَائَةِ الْأَوَّلَى او د نصف د مالک لپاره مخصوص کېږي چې هغه به يې د اول جنایت ولي ته نه ورکوي وَلَا إِلَى وَلِيَّ الْجَنَائَةِ الثَّانِيَةِ او نه به يې د دویم جنایت ولي ته ورکوي إِنَّهُ لَا حَقَّ لَهُ إِلَّا فِي النِّصْفِ ځکه د دویم يوه حق صرف په نصف [نيم قيمت] کې دی لِسَبَبِ حَقِّ الْأَوَّلَى ځکه چې د اول يوه حق [د هغه تر حق] مخکې دی وَقَدْ وَصَلَ ذَلِكَ إِلَيْهِ او هغه نصف هغه [دویم يوه] ته رسېدلی دی ثُمَّ قِيلَ: هَذِهِ الْمَسْأَلَةُ عَلَى الْإِخْتِلَافِ كَالْأَوَّلَى بيا ويل سوي دي: چې دا مسئله هم د مخکې مسئلې په شېر پر اختلاف ده وَقِيلَ: عَلَى الْإِتِّفَاقِ او ويل سوي دي: [چې دا مسئله] پر اتفاق ده وَالْفَرْقُ لِبُحْتَدِي: أَنَّ فِي الْأَوَّلَى الَّذِي يَرْجِعُ بِهِ عَوَضًا سَلَّمَ لَوْنِ الْجَنَائَةِ الْأَوَّلَى او د امام محمد رَحِمَهُ اللَّهُ لپاره وجه د فرق داده: چې په اول صورت کې هغه مقدار چې مالک په هغه سره [پر غاصب] رجوع کوي هغه [مقدار] عوض دی د هغه [نصف] کوم چې مالک د اول جنایت ولي ته ورکړی دی لَأَنَّ الْجَنَائَةَ الثَّانِيَةَ كَانَتْ فِي يَدِ الْبَائِلِ ځکه دویم جنایت د مالک په قبضه کې [صادر] سوی دی فَلَوْ دَفَعَ إِلَيْهِ ثَانِيًا نو که مالک هغه ته دویم وار [نصف] ورکړي يَتَكَرَّرُ الْإِسْتِثْقَاءُ نو استحقاق به مکرر سي فَأَمَّا فِي هَذِهِ الْمَسْأَلَةِ او هر چې په دغه [مذنوره] مسئله کې فَيُمْكِنُ أَنْ يُجْعَلَ عَوَضًا عَنِ الْجَنَائَةِ الثَّانِيَةِ نو [دلته] د امکان دي چې هغه مقدار د دویم جنایت عوض وگرځول سي لِحُصُولِهَا فِي يَدِ الْغَاصِبِ ځکه هغه د غاصب په

قبضه کي واقع سړی دی. فَلَا يُؤْذِي إِلَى مَا ذَكَرْنَا نُوْدَادُهغه خرابی و طرف ته رسول و کوي. نوم چي [وس] موږ ذکر کړه.

اللفات: ﴿عوض﴾ بدل. ﴿لَا يُوْذِي﴾ د تفعل له باب نه د نفی صیغه ده. د دې باب په غصه کي چي اړ ذکر سي نو معنی يې ده: (د يو شته طرف ته) رسول. (د يو شته) سبب گرځېدل.

تشریح: د عبارت حاصل دا دی چي مالک د جنایت اولی ولي ته کوم نصف قیمت ورکړی دی. هغه به د انصف قیمت له غاصب اخلي؛ ځکه د جنایت اولی ولي د داسي سبب په وجه د دې طرف حقدار: سوی دی کوم چي د غاصب په قبضه کي د بادر سوی دی. لېذا د جنایت اولی ولي ته ورکړل سوی نصف قیمت به مالک له غاصب څخه اخلي او هغه د ده لپاره سالم پاتېږي يعني مالک به دانیم قیمت خپله اخلي او د جنایت اولی يا جنایت ثانيه ولي ته به يې نه ورکوي؛ ځکه د جنایت اولی ولي ته هم خپل حق يعني يو قیمت پوره ورکول سوی دی او د جنایت ثانيه ولي ته هم د هغه حق يعني نیم قیمت پوره ورکول سوی دی. نو ځکه مالک به دانیم قیمت خپله اخلي.

ثم قيل الخ: فرمايي چي بعضې مشايخو دا مذکوره مسئله هم د مخکنی مسئلې په څېر د شېخينو او د امام محمد رَحْمَةُ اللهِ تَرْمِيْنُ مختلف فيهما منلې ده (چي په دې مسئله کي هم د دوی تر مينځ اختلاف دی). او نورو مشايخو دا مسئله متفق عليها منلې ده او همدا ذاتفاق والا قول زیات صحيح دی؛ ځکه په جامع صغیر کي امام محمد رَحْمَةُ اللهِ تَرْمِيْنُ په دې مسئله کي اختلاف نه دی نقل کړی (بنايه)، لېکن څرنگه چي په مخکنی مسئله کي امام محمد رَحْمَةُ اللهِ تَرْمِيْنُ له شېخينو رَحْمَتُهُمُ اللهُ څخه جلا دی. نو ځکه صاحب د هدايې رَحْمَةُ اللهِ تَرْمِيْنُ له "والفرق للحد" څخه د دغه جلا والي توجیه بيانوي. حاصل يې دا دی چي په مخکنی مسئله کي د امام محمد رَحْمَةُ اللهِ تَرْمِيْنُ په نېز د استحقاق تکرار او د يوه کس په ملکيت کي د بدل او مبدل اجتماع لازميږي؛ ځکه په مخکنی صورت کي چي مالک کوم نصف قیمت له غاصب څخه اخلي او د جنایت اولی ولي ته يې ورکوي، دا د هغه حق (نصف قیمت) عوض وي کوم چي مالک مخکي د جنایت اولی ولي ته ورکړی وي؛ ځکه هلته جنایت ثانيه د مالک (مولى) په قبضه کي واقع سوی ري. لېذا د جنایت اولی ولي ته د نصف قیمت په ورکولو بېرته د هغه استحقاق مکرر کيږي او د استحقاق تکرار صحيح نه دی. نو ځکه امام محمد رَحْمَتُهُمُ اللهُ په مخکنی مسئله کي له شېخينو رَحْمَتُهُمُ اللهُ څخه جلا سوی دی. او په دې مذکوره مسئله کي ټپي څرنگه دواړه جنایت نه غاصب په

قبضه کي واقع سوي دي، نو ځکه دلته دا تأويل کېدلای سي چي له غاصب څخه چي مالک کوم پوره قيمت اخيستی دی هغه د جنایت اولی عوض دی او دویم وار چي يې کوم نيم قيمت ځني اخيستی هغه د جنایت ثانيه عوض دی لهذا دلته داستحقاق تکرار نسته. نو ځکه په دې مسئله کي امام محمد او شيخین رَجَعَهُمَا الله سره يو ځای دي. (احسن الهدایه)

که غصب کړی سوی آزاد بچی د غاصب په قبضه کي مړ سي (حکم او تفصیل)

قَالَ: وَمَنْ غَصَبَ صَبِيًّا حُرًّا فَرَمَائِي: او څوک چي يو آزاد بچی غصب کړي فَمَاذَا فِي يَدِهِ فُجَاءَةً أَوْ بِحُكْمٍ بِيَا هُنَا بچی د غاصب په قبضه کي په ناڅاپي توگه يا د تبې په وجه مړ سي فَلَيْسَ عَلَيْهِ شَيْءٌ نو پر غاصب هيڅ شی نسته وَإِنْ مَاتَ مِنْ صَاعِقَةٍ أَوْ نَهْسةٍ حَيَّةٍ او که هغه بچی د تندر آسماني ټکي يا د مار د چيچلو په وجه مړ سي فَقَلِيلٌ عَاقِلَةٌ الْغَاصِبِ الذَّيَّةُ نو د غاصب پر عاقله وو ديت [واجب] دی وَهَذَا اسْتِحْسَانٌ او دا استحسان دی وَالْقِيَاسُ أَنْ لَا يَضْمَنَ فِي الْوَجْهَيْنِ او قياس دادی چي غاصب په دواړو صورتونو کي ضامن نه سي وَهُوَ قَوْلُ زُفَرٍ وَالشَّافِعِيِّ او همدا دامام زفر او امام شافعي رَجَعَهُ الله قول دی لِأَنَّ الْغُصْبَ فِي الْحُرِّ لَا يَتَحَقَّقُ ځکه په آزاد کس کي غصب نه متحقق کيږي أَلَا يَرَى أَنَّهُ لَوْ كَانَ مَكَاتِبًا صَغِيرًا آيانه گوري چي که هغه کوچنی مکاتب وي لَا يَضْمَنُ نو غاصب نه ضامن کيږي مَعَ أَنَّهُ حُرٌّ يَدَا سره د دې چي هغه [کوچنی مکاتب] صرف د قبضې په اعتبار سره آزاد وي فَإِذَا كَانَ الْغُلَامُ حُرًّا رَقَبَةً وَيَدَا نو کله چي کوچنی [صبي] د رقبې او قبضې دواړو په اعتبار سره آزاد وي أَوَّلُ نو په درجه اولی [په غاصب نه ضامن کيږي].

اللفات: ﴿فُجَاءَةً﴾ ناڅاپه او ناگهانه. ناڅاپه يوشی پېښېدل چي د هغه هيڅ توقع نه وي. ﴿حُكْمٌ﴾ تبه. ﴿صَاعِقَةٍ﴾ آسماني برېښنا او آسماني اور کوم چي په سخته ټنا (تالنده) کي له آسمانه راشوه سي. تندر. ټکه. جمع: صواعق. ﴿نَهْسةٍ﴾ د فتح او سمع له بابه دی. د دې باب يوه معنی ده: د مار چيچيل (دمار چک لکول). ﴿حَيَّةٍ﴾ مار. جمع: حَيَّات.

تشریح: صورت د مسئلې خوبالکل آسانه دی چي که څوک يو آزاد بچی غصب کړي، بيا هغه بچی د غاصب په قبضه کي په ناڅاپي مرگ سره يا د سختي تبې (مليريا وغيره) په وجه مړ سي، نو پر غاصب هيڅ ضمان نسته. ها! که هغه د تندر (ټکي) رالوبدلو يا د مار د چک لکولو په وجه مړ سي، نو په دې صورت کي

استحساناً د غاصب پر عاقله وو دیت واجبیږي. لېکن د قیاس تقاضا داده چي په دواړو صورتونو کي پر غاصب ضمان يعني دیت واجب نه سي. همدا دامام شافعي او امام زفر رَجَّتْهَا الله مسلک دی.

د قیاس يعني دامام شافعي او امام زفر رَجَّتْهَا الله د مسلک دلیل دادی چي د آزاد کس غصب نه متحقق کیږي (یا په بله وینا دا چي آزاد کس نه غصب کیږي)، لهندا هغه غصبونکی او بهونکی جنایتکاره نه دی او کله چي هغه جنایتکاره نه سو نو د بچي د مرګ ضمان پر هغه نه سي واجبول کېدلای. همدا وجه ده که یو څوک مکاتب بچی غصب کړي او بیا هغه د تندر (آسماني ټکي) رالوبدلو په وجه د غاصب په قبضه کي مړ سي. نو پر غاصب ضمان نه لازمیږي. حال دا چي مکاتب فقط د قبضې په اعتبار سره آزاد وي. نو کله چي د خُر باعتبار الید په مرګ سره هم پر غاصب ضمان نه واجبیږي. نو آزاد بچی کوم چي در قبضه او قبضې هر څه په اعتبار سره آزاد وي د هغه په مرګ سره به په درجه اولی پر غاصب ضمان نه واجبیږي. ګواکي په قیاس کي دامذکوره مسئله د مکاتب صغیر پر مسئلې قیاس کرل سوې ده.

د استحسان (زموږ د مذهب) دلیل

وَجْهُ الاستِحْسَانِ: أَنَّهُ لَا يَضْمَنُ بِالْغَصْبِ د استحسان دلیل دادی: چي [دلت] غاصب د غصب په وجه نه ضامن کیږي وَلَكِنْ يَضْمَنُ بِالْإِتْلَافِ لېکن [د بچي] د تلفولو په وجه ضامن کیږي وَهُذَا إِتْلَافٌ تَسْبِيحِيًّا او دا د سبب ګرځېدلو په توګه تلفول [هلاکول] دي [يعني غاصب د بچي د هلاکولو سبب ګرځېدلی دی] لِأَنَّهُ نَقَلَ إِلَى أَرْضٍ مُنْبَغَةٍ ځکه چي غاصب دا بچی نقل کړی دی د درندګانو ځمکي ته أَوَّلَ مَكَانٍ الصَّوَاعِقُ یاد آسماني ټکو [د لوبدلو] ځای ته وَهَذَا لِأَنَّ الصَّوَاعِقَ وَالْحَيَّاتِ وَالسَّيَّاعَةَ لَا تَكُونُ فِي كُلِّ مَكَانٍ او دا ځکه چي آسماني ټکي او مارونه او درندګان په هر ځای کي نه وي فَإِذَا نَقَلَهُ إِلَيْهِ نو کله چي غاصب دا بچی هغه ځای ته نقل کړ دی فَهُوَ مُتَعَدٍّ فِيهِ نو غاصب په دې نقل کولو کي تعدی کونکی دی وَقَدْ أَزَالَ حِفْظَ النَّوْلِ او غاصب [په دې سره] د دولي حفاظت زائل کړی فَيُضَافُ إِلَيْهِ نو ځکه تلفول [هلاکول] به د غاصب وطرف ته مضاف کیږي لِأَنَّ شَرْطَ الْعِلَةِ يُنْزَلُ مَثْرُةً الْعِلَّةُ إِذَا كَانَ تَعْدِيًّا ځکه د علت شرط چي کله د تعدی په توګه وي نو هغه د علت په منزله ګرځول کیږي [د علت قائم مقام کیږي] كَالْخَطْرِ فِي الطَّرِيقِ لکه په لاره کي څه کیندل بِخِلَافِ النَّوْلِ فَجَاءَتْهُ أَوْ بَحُثِي په خلاف په ناشاپي مرګ سره یا د تبي په وجه مړ کېدل لِأَنَّ ذَلِكَ لَا يَخْتَلِفُ بِإِتْلَافِ الْأَمَّاكِينِ ځکه دا د ځایونو په اختلاف سره نه مختلف کیږي حَتَّى لَوْ نَقَلَهُ إِلَى مَوْضِعٍ يَغْلِبُ فِيهِ الْخُفْيُ وَالْأَمْرَاضُ تر دې چي که غاصب هغه بچی داسي ځای ته نقل

کړي چي په هغه کي تبه او مرضونه غالب وي **نَقُولُ بَأَنَّهُ يَضُتُّ** نو موږ وايو چي غاصب ضامن کيږي
فَتَجِبُ الذِّمَّةُ عَلَى الْعَاقِلَةِ نو [دغاصب] پر عاقله وو ديت واجيږي **لِيَكُونَهُ قَتْلًا تَسْبِيحًا** ځکه چي دا دسب
 گرځېدلو په توگه قتلول دي [نه مباشرتاً]. يعني غاصب دهغه بچي دقتل سبب جوړ سو دی.

اللغات: ﴿اتلاف﴾ دافعال دباب مصدر دی: تلفول. ضایع کول. هلاکول. ﴿تسبيب﴾ دتفعیل دباب
 مصدر دی: سبب جوړېدل. سبب گرځېدل. ﴿مسبغة﴾ أرض كثيرة السباع: يعني هغه ځمکه چي ډېر
 درندگان لري، سباع جمع دسباع ده، چي دهغه معنی ده: کُل جارح من الحيوان. يعني هر زخمي کونکی
 حيوان (ساکن)، نو په دې تفسیر کې ماږر غیره هم داخلېږي. سباع الوحش: ذوات الحيات منها. سباع الطير:
 ذوات المغالب منها. ﴿يُنزَل﴾ دتفعیل دباب مضارع مجهوله ده: شوه کول (صحيح همدا ده چي په دې معنی د
 تفعیل له بابه مستعمل دی). يُنزل منزلة: یو شی دبل په درجه کي شوه کول (دبل شي په منزله گرځول). یو څه
 دبل څه پر ځای ایښوول. دبل شي قائم مقام کول. ﴿النزلة﴾ مکان او مرتبه. درجه. ﴿صواعق﴾ جمع د
 صاعقة ده: تندو، آسماني ټکه او برېښنا کوم چي په سخته تڼا کي راولوړېږي.

تشریح: زموږ مذهب پر استحسان مبني دی. داستحسان د دلیل حاصل دادی چي په مذکوره مسئله کي
 چي کوم ضمان واجب کړی سوی دی، هغه دغصب په وجه نه دی بلکي په دې وجه دی چي غاصب هغه آزاد
 بچی هلاک کړی دی؛ ځکه که څه هم غاصب بذات خود بچی نه دی هلاک کړی لېکن هغه د بچي د
 هلاکېدلو سبب جوړ سوی دی چي بچی یې داسي ځای ته نقل کړی دی چي هلته ماران اوسېږي یا هلته
 آسماني ټکي لوړېږي، او د ښکاره خبره ده چي هر ځای دا بلاوي نه وي او نه هر ځای ټکه لوړېږي. لهذا مذکوره
 ځای ته د بچي د ډېولو په وجه غاصب تعدی کونکی دی او د بچي دولي د حفاظت زایلونکی دی. نو ځکه د
 بچي هلاکت به همده و طرف ته منسوب وي او دئ به دهغه ضامن وي؛ ځکه قاعده داده چي که په شرط او
 سبب کي تعدی موجوده سي نو هغه ته د علت درجه ورکول کيږي او دلته په شرط کي تعدی موجوده سوې
 ده، لهذا دلته به هم هغه ته د علت درجه ورکول کيږي او غاصب به مسبب گرځول کيږي نو پر هغه به ضمان
 واجبول کيږي. لکه څرنگه چي په لاره کي شاه کیندل د لوېدونکي کس د مرگ سبب دی. نو ځکه
 کیندونکي (حافر) مسبب شمېرل کيږي او پر هغه ضمان واجبول کيږي. نو همداسي به په مذکوره مسئله کي
 غاصب هم مسبب شمېرل کيږي او ضمان به پرې واجب وي.

بخلاف الصوت إلخ: فرمایي چي دا ناڅاپي مرگ یا دتبي په وجه د بچي مرگېدل د آسماني تندو یا دمار
 چيچیلو له مرگ څخه جلا دي؛ ځکه دا شيان (تبه وغیره) د یو ځای سره خاص نه دي. بلکي په هر ځای کي
 کېدلای سي. لهذا په ناڅاپي مرگ یا په تبي سره د مرگېدلو په صورت کي دانه سي ويل کېدای چي غاصب

دې ځای ته د بچي دنقل کولو په وجه تعدی کړې ده، نو ځکه په دې صورت کې به غاصب نه ضامن کېږي. ها! که په یو علاقه کې د تبې مرض او وبا غالبه وي او په عامه توګه خلګ نيسي او بیا غاصب هغه علاقه ته بچي نقل کړي او بچي مړ سي، نو په دې صورت کې زموږ په نېز هم غاصب ضامن کېږي او د بچي د مړک په وجه د هغه پر عاقله وودیت واجبېږي؛ ځکه دلته غاصب مباشر نه دی بلکې مُسَبِّب دی او د قتل بالسبب دیت پر عاقله وو واجبېږي. (احسن الهدایه)

که بچی (کوچنی) د امانت غلام یا د امانت یو شی ضایع کړي (حکم او تفصیل)

قَالَ: إِذَا أُوذِمَ صَبِيٌّ عَبْدًا فَرَمَائِي: أَوْ كَلَهُ جِي بَجِي تَه يُو غلام په امانت وړکول سي فَقَتَلَهُ أَوْ بَجِي هغه قتل کړي فَقَتَلَ عَاقِلَتَهُ الْبَيْتَةَ نو د بچي پر عاقله وودیت [واجب] دی وَإِنْ أُوذِمَ طَعَامًا فَكَتَلَهُ أَوْ كَه بَجِي ته یو خوراک په امانت کښېښول سي لَمْ يَقْتُلْ نو بچی نه ضامن کېږي وَهَذَا عِنْدَ أَنْ حَبِيقَةً وَمُحْتَبِدٍ أَوْ دَا [حکم] د طرفینو رَجَعْتُمَا الله پ. نېز دی وَقَالَ أَبُو يُوسُفَ وَالشَّافِعِيُّ: يَضْمَنُ فِي الْوَجْهَيْنِ جَبِيغًا إِمَامُ ابُو يُوْسُفَ أَوْ إِمَامُ شَافِعِي رَجَعْتُمَا الله فَرَمَائِي: جِي بَجِي په دواړو صورتونو کې ضامن کېږي وَعَلَى هَذَا إِذَا أُوذِمَ الْعَبْدُ الْحَبَشِيُّ عَلَى مَالٍ أَوْ پُر همدغه [اختلاف] دي کله چې محجور علیه غلام ته یو مال په امانت کښېښول سي قَاتَلَهُ بِيَا دَعِ هغه مال هلاک کړي لَا يُؤْخَذُ بِالضَّمَانِ فِي الْحَالِ عِنْدَ أَنْ حَبِيقَةً وَمُحْتَبِدٍ نو د طرفینو رَجَعْتُمَا الله په نېز به هغه فی الحاله په ضمان [تاوان] سره نه مواخذه کېږي [یعني سمدستي به تاوان نه ځني اخیستل کېږي] وَيُؤْخَذُ بِهِ بَعْدَ الْعِتْقِ أَوْ تَرَازْدَبَلُو وروسته به په ضمان سره مواخذه کېږي وَعِنْدَ ابْنِ يُوسُفَ وَالشَّافِعِيِّ يُؤْخَذُ بِهِ فِي الْحَالِ أَوْ دَامَامُ ابُو يُوْسُفَ أَوْ إِمَامُ شَافِعِي رَجَعْتُمَا الله په نېز به غلام فی الحاله په ضمان سره مواخذه کېږي وَعَلَى هَذَا الْخِلَافِ الْإِفْرَاضُ وَالْإِعَارَةُ فِي الْعَبْدِ وَالصَّبِيِّ أَوْ پُر همدغه اختلاف دي غلام او بچی ته قرض وړکول یا عاریت وړکول.

الغلات: «أودع» د افعال دباب ماضي ده: یو چا ته شی په امانت ایښول، په امانت وړکول، «صی» بچی، هغه کوچنی کوم چې د هلوکوالي تر وخته رسېدلی نه وي، «عاقله» متعلقین او نژدې قربان او قومیان (خاندان والا)، «محجور» د نصر دباب مفعول دی، محجور علیه: هغه کس چې له یو کار او تصرف کولو څخه منع کړی سوی وي، العبد المحجور علیه: هغه غلام چې خپل مالک له کار وبارت څخه منع کړی وي، یا په بله

❶ القول الرابع: قول الطرفين رجعتما الله، كما ظهر من داب المصنف رجعتما الله، وهكذا ذكر قولهما العلامة الحلي رجعتما الله أولاً.

كما مر دأبه في المختار عنده... (القول الرابع ج: ٢، ص: ٣٦٢)

وينا دا چي د تجارت او تصرف کولو پابندي پرې لگول سوې وي، ﴿إعارة﴾ تمليك المنفعة بلا عوض ("بلا عوضه يوشی ورکول" مثلاً که يو سړی دشي له مالک څخه خواست وکړي چي ديو څو وخت لپاره داسی راکړه! زه به کار (نفع) ځني واخلم، او دشي مالک هغه ورکړي، نو دې ته إعارة تا ورکول وايي).

تشریح: په دې عبارت کي دوې مسئلې بيان سوي دي:

(۱)... اوله مسئله داده چي که څوک يو بچي (کوچني) ته خپل يو غلام په امانت ورکړي او بچي هغه

غلام قتل کړي، نو د طرفينو رَجْعَتُهَا الله په نېز ددې بچي پر عاقله وودیت واجبيږي.

(۲)... دويمه مسئله داده چي که څوک بچي ته د خوراک يوشی په امانت کښېږدي او بچي هغه شی

وخوري، نو په دې صورت کي د طرفينو رَجْعَتُهَا الله په نېز بچی نه ضامن کيږي، لېکن دامام ابو

يوسف او امام شافعي رَجْعَتُهَا الله په نېز په دواړو صورتونو کي بچی ضامن کيږي.

پر همدغه پورتنی اختلاف دامسلې هم متفرع دي:

(۱)... که څوک محجور عليه غلام ته يو مال په امانت کښېږدي او غلام هغه مال هلاک کړي، نو له

دې غلام څخه به فی الحال ضامن نه اخيستل کيږي، بلکي تر آزادېدلو وروسته به د هغه مؤاخذه

کيږي، لېکن دامام ابو يوسف او امام شافعي رَجْعَتُهَا الله مسلک دادی چي له هغه څخه به فی الحال

ضامن اخيستل کيږي.

(۲)... که څوک يو بچي يا محجور عليه غلام ته قرض وکړي يا په عارت يوشی ورکړي، بيا دوی

هغه قرض يا شی هلاک کړي، نو هم دغه حکم دی يعني د طرفينو رَجْعَتُهَا الله په نېز به د دوی مؤاخذه

نه کيږي، ها! له غلام څخه به تر آزادېدلو وروسته ضامن اخيستل کيږي، لېکن دامام ابو يوسف او

امام شافعي رَجْعَتُهَا الله په نېز به له دواړو څخه فی الحال ضامن اخيستل کيږي.

مذکورہ اختلاف دو کوم بچي (کوچني) په باره کي دی؟

وَقَالَ مُحْتَدٌ فِي أَصْلِ النَّهَائِمِ الشَّيْخِ: صَبِيٌّ قَدْ عَقَلَ او امام محمد رَجَعَهُ الله په جامع صغير کي فرمايلي دي: صَبِيٌّ قَدْ عَقَلَ [يعني عاقل بچي]. وَفِي النَّهَائِمِ الْكُوفِيِّ وَضَعَ السُّأَلَةَ فِي صَبِيٍّ ابْنِ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ سَنَةً او په جامع کبير کي يې د دوولسو کالو د بچي په هکله مسئله وضع کړې ده وَهَذَا يُدَلُّ عَلَى أَنَّ غَيْرَ الْعَاقِلِ يَضْمَنُ بِالْإِثْمَانِ او دا پر دې خبره دلالت کوي چي غير عاقل بچي بالاتفاق ضامن کيږي لِأَنَّ الشَّيْطَانِ غَيْرُ مُعْتَبَرٍ حُكْمٌ [په غير عاقل بچي کي] تسليط معتبر نه دی وَفَعْلُهُ مُعْتَبَرٌ او د غير عاقل بچي فعل معتبر دی.

اللفات: ﴿تسليط﴾ د تفهيم د باب مصدر دی: پر يوشی مسلط کول او گومارل، د يوشی قدرت او اختيار ورکول.

تشرېح: د عبارت حاصل دا دی چې د طرفینو او د امام ابو یوسف رَحْمَهُمُ الله وغیره تر مینځ مذکوره اختلاف د عاقل بچي په هکله دی: ځکه امام محمد رَحْمَهُ الله په جامع صغیر کې "صَبِيٌّ قَدْ عَقَلَ" ذکر کړي دي او په جامع کبیر کې امام محمد رَحْمَهُ الله د دوولسو (۱۲) کالو دبچي په هکله د مسئله وضع کړې ده. او ښکاره خبره چې د ۱۲/ کالو بچی عاقل وي. لهندا د جامع صغیر او جامع کبیر دواړو په حواله سر دا ثابته سوه چې مذکوره اختلاف د عاقل بچي په باره کې دی، کنې که بچی غیر عاقل (نه پوهېدونکي) وي نو بالاتفاق ضمان واچيږي؛ ځکه د غیر عاقل بچي په صورت کې د اصل مالک له طرفه تسلیط موجود نه سو. او دبچي فعل معتبر دی، نو ځکه بالاتفاق د هغه د فعل ضمان واچيږي.

(۱) **یادونه:** په درمختار وغیره کې مسئله د دې برعکس ده، یعنې پر صبی غیر عاقل بالاتفاق ضمان نه واچيږي، معلومه سوه چې په دې باب کې زموږ د مشایخو دوه جماعته دي.

(۲) **یادونه:** د عبارت په شروع کې د جامع صغیر سره د "اصل" لفظ ولي اضافه سوی دی یعنې فی اصل الجامع الصغیر، نو د دې هیڅ وجه نسته، او دا هم کېدای سي چې هغه به د ناسخینو غلطی وي. او په "عین الهدایه" اړدو شرح هدایه کې "فی الأصل" لیکل سوي دي نو بیا هیڅ اشکال نه پاتیږي، خو په نورو شروحو کې داسي نه دي.

د امام ابو یوسف او امام شافعي رَحْمَهُمَا الله دلیل

لَهُمَا: د امام ابو یوسف او امام شافعي رَحْمَهُمَا الله دلیل دا دی أَنَّهُ أَتَّفَقَ مَا لَا مُتَقَوِّمًا مَعْصُومًا حَقًّا لِمَالِكِهِ چې دغه بچي داسي متقوم مال تلف کړی دی کوم چې د خپل مالک د حق په وجه معصوم [او ممنوع] دی فَيَجِبُ عَلَيْهِ الضَّمَانُ نو ځکه پر هغه به ضمان واجب وي كَمَا إِذَا كَانَتِ الرُّدِيَّةُ عَيْدًا لکه کله چې ودیعت [امانت] غلام وي أَوْ كَمَا إِذَا أَتَّفَقَ غَيْرُ الصَّبِيِّ فِي يَدِ الصَّبِيِّ الْمُدَوَّرِ یا لکه کله چې له بچي څخه بغیر بل څوک د مودع بچي په قبضه کې ودیعت تلف کړي.

اللفات: «أَتَّفَقَ» د افعال د باب ماضي ده: تلفول، هلاکول، «معصوم» د ضرب له باب مفعول دی: محفوظ ساتل سوی، د حفاظت حقدار، ممنوع، چې د هغه اخیستل جائز نه وي، «رُدِيَّةٌ» امانت، په امانت ورکول سوی شی (امانتا اینیبول سوی شی)، «مُدَوَّرٌ» د افعال د باب مفعول دی: چاته چې امانت ورکول سوی وي (چاته چې امانت اینیبول سوی وي).

تشرېح: په دې عبارت کې د امام ابو یوسف او امام شافعي دلیل ذکر سوی دی چې پر بچي د مال او طعام وغیره ضمان ولي واجب دی؟، حاصل د دلیل دا دی چې دلته بچي متقوم مال هلاک کړی دی او هغه مال د خپل

مالک د حق په وجه معصوم هم دي. او د متقوم او معصوم مال په هلاکولو سره ضمان و اجبيري. نو ځکه په مذکوره مسئله کې پر بېجي ضمان واجب دی. لکه کله چې دا د امانت امان د بېجي په قبضه کې بل څوک هلاک کړي نو پر هلاکونکي ضمان و اجبيري. لهذا معلومه سوه چې که بېجي یې خپله هلاک کړي نو پر هغه به هم ضمان و اجبيري، یا لکه کله چې بېجي امانت ورکول سوی غلام هلاک کړي نو پر هغه ضمان و اجبيري.

د طرفینو رَجْمَتُهَا الله دلیل

وَالَّذِينَ خَنِفُوا وَمُحْتَدٍ او د طرفینو رَجْمَتُهَا الله دلیل دا دی أَنَّهُ أَتَلَفَ مَالًا غَيْرَ مَعْصُومٍ چې هغه [بېجي] یو غیر معصوم مال تلف کړی دی فَلَا يَجِبُ الضَّمَانُ نو ځکه ضمان به نه و اجبيري كَمَا إِذَا أَتَلَفَهُ بِإِذْنِهِ وَرِضَاؤُهُ لکه [په منه صورت کې] کله چې هغه د مالک په اجازه او رضا سره مال تلف کړی وي وَهَذَا لِأَنَّ الْعِصْمَةَ تَشْتَبِهُ حَقًّا له او دا ځکه چې عصمت د مالک د حق پر بناء ثابت سوی دی وَقَدْ قَوَّتْهَا عَلَى نَفْسِهِ حال دا چې مالک پر خپل ځان دا عصمت فوت کړی دی حَيْثُ وَضَعَ الثَّأْلَ فِي يَدِ مَا نَعَى په دې حیثیت سره چې مالک خپل مال په داسې لاس کې ایښی دی کوم چې [له ابدان او عارت څخه] منع کونکی دی فَلَا يَنْتَقِیْ مُسْتَحِقًّا لِلنَّظَرِ نو ځکه مالک د ښېگڼې [او شفقت] مستحق پاته نه سو إِذَا أَقَامَ غَيْرُهُ مَقَامَ نَفْسِهِ فِي الْإِحْفَظِ مگر دا چې مالک په حفاظت کې بل څوک خپل قائم مقام کړي وَلَا قَامَةَ هُنَا او دلته قائم مقام کول نسته لَأَنَّهُ لَا وَلايَةَ لَهُ عَلَى الْغَيْرِ ځکه چې نه مالک لره پر بېجي ولايت نسته وَلَا لِنَفْسِهِ عَلَى نَفْسِهِ او نه بېجي لره پر خپل ځان ولايت نسته.

اللفات: ﴿إِذَنْ﴾ اجازه (اجازت)، ﴿قَوَّتْهَا﴾ د تفعیل د باب ماضي ده: فوت کول، ضایع کول.

تشریح: د طرفینو رَجْمَتُهَا الله د دلیل حاصل دا دی چې د مال او طعام د هلاکولو په صورت کې پر بېجي ځکه ضمان نه و اجبيري چې بېجي یو غیر معصوم مال تلف کړی دی او د غیر معصوم مال په تلفولو سره ضمان نه و اجبيري، نو ځکه په مذکوره مسئله کې به پر بېجي هم ضمان نه و اجبيري، لکه کله چې بېجي د مالک په اجازه او خوښۍ سره د هغه مال هلاک کړی وي، نو پر هغه ضمان نه لازميږي نو همداسې به دلته هم نه پرې لازميږي.

پاته سو دا سوال چې مذکوره مال څنگه معصوم نه دی؟، نو د دې جواب دا دی چې دا مال د مالک د حق په وجه معصوم وو لېکن مالک خپله د هغه عصمت ختم کړی چې دا مال یې یو داسې چاته په ودیعت ورکړی کوم چې د ودیعت اهل نه دی، نو ځکه نه دا مال د حفاظت مستحق (معصوم) سو او نه مالک د مصلحت او ښېگڼې مستحق سو، لهذا بېجي د غیر معصوم مال هلاکونکی سو، او غیر معصوم مال هلاکول د ضمان موجب نه دي، نو ځکه په مذکوره مسئله کې پر هغه ضمان نه و اجبيري.

إِذَا أَقَامَ الْخ: ددې حاصل دادی چي که څوک خپل مال یو کس ته په امانت سپېږدي او هغه دس مال پر حفاظت مامور کړي او په حفاظت کي یې د خپل ځان قائم مقام کړي. او بیا دا کس هغه مال هلاک کړي، نو د تعدی کولو په وجه هغه ضامن کیږي، لېکن دلته په پورتني مسئله کي د مالک له طرفه قائم مقام کول هم نسته؛ ځکه نه مالک ته پر بچي ولایت حاصل دی او نه بچي ته پر خپل ځان ولایت حاصل دی، لهنداکله چي قام مقام کول معدوم دي، نو ښکاره ده چي ددې مال په هلاکولو کي به بچي تعدی کونکی نه وي، نو ځکه په دې حواله سره هم پر هغه ضمان نه واچیږي.

که مودع بالغ وي یا هغه ماذون له غلام وي نو څه حکم دی؟

بِخِلَافِ الْهَالِغِ وَالْمَآذُونِ لَهُ په خلاف د بالغ او ماذون له غلام إِنْ لَهْمَا وَلَاحِيَةً عَلَى أَنْفُسِهِمَا ځکه چي دوی دواړو ته پر خپلو ځانو ولایت حاصل دی وَبِخِلَافِ مَا إِذَا كَانَتِ الْوَدِيعَةُ غَنَبًا او په خلاف د هغه صورت کله چي امانت غلام وي إِنْ عَصَمَتْهُ لِحَقِّهِ ځکه د غلام عصمت د هغه د حق په وجه دی إِذَا هُوَ مُبْتَعَى عَلَى أَصْلِ الْخِيَارَةِ فِي حَقِّ الدَّامِرِ ځکه د وړني [خون] په حق کي هغه پر اصل آزادی باقي پرېښوول سوی دی وَبِخِلَافِ مَا إِذَا أَتْلَفَهُ غَيْرُ الصَّبِيِّ فِي يَدِ الصَّبِيِّ او په خلاف د هغه صورت کله چي هغه [مال] له بچي څخه بغیر بل چا د مودع بچي په قبضه کي تلف کړی وي لِأَنَّهُ سَقَطَتِ الْبَعْضَةُ ځکه چي عصمت ساقط سو بِالْإِصْطَاقَةِ إِلَى الصَّبِيِّ الَّذِي وَصَفَ فِي يَدِهِ الْبَالِ د هغه بچي و طرف ته په اضافت کولو سره چي د هغه په قبضه کي مال دی [یعني مودع بچي] دُونِ غَيْرِهِ نه له هغه څخه بغیر د بل چا په حق کي [یعني د بل چا په حق کي عصمت نه دی ساقط سوی].

اللفات: «ماذون له» ماذون: د سمع له بابه د مفعول صیغه ده: هغه غلام چي د مالک له طرفه د کاروبار او

تصرف اجازه ورکول سوې وي، «عصمة» محفوظیت، د حفاظت حق، معصوم کېدل (محفوظ او منع کېدل، د حفاظت حقدار کېدل)، «مبتق» د افعال د باب مفعول دی: پاته کړل سوی، باقي پرېښوول سوی.

تشریح: صورت د مسئلې: دادی چي کوم چا ته مال په امانت ایښول سوی وي (یعني مودع) که هغه

بالغ وي یا ماذون له غلام وي، بیا دوی هغه د امانت مال هلاک کړي، نو پر دوی ضمان واچیږي؛ ځکه دوی هر یو ته پر خپل نفس ولایت حاصل دی، لهندا دوی ته امانت ایښوول صحیح دي او دا مسئله خبره ده چي که مودع د امانت مال هلاک کړي نو پر هغه ضمان واچیږي، نو ځکه پر بالغ او ماذون غلام به هم د هلاکولو په صورت کي ضمان واچیږي.

وبخلاف الخ: ددې حاصل دادې چې که مودع بچي وي او د امانت مال غلام وي او بيا دا بچي هغه غلام هلاک کړي، نو مودع ضامن کيږي که څه هم هغه بچي دی؛ ځکه چې غلام د خپل حق په وجه معصوم الدم دی او د دم (ورني) په حق کې هغه پراصل حریت باقي دي. او بيا کله چې د غلام مالک (مولو) ته دا حق نسته چې خپل غلام هلاک کړي، نو ښکاره ده چې مالک بل چا ته هم د غلام د هلاکولو حکم نه سي کولای، لهذا د امانت غلام په حق کې تسليط علی الإلتاف معدم دی. نو ځکه د هغه تلفونکې به ضامن کيږي، برابره ده تلفونکې کس کوچنی وي او که لوی وي. (کفایه. وهکذا فی البیان ۱۲/۲۰۶)

بخلاف ما إذا الخ: ددې حاصل دادې چې که څوک يو بچي ته خپل مال په امانت کښېږدي او بيا ددې مودع بچي په قبضه کې هغه مال بل څوک هلاک کړي، نو پر هلاکونکي ضمان واجبيږي؛ ځکه دلته د مال عصمت فقط د مودع بچي په حق کې ساقط سوی دی ځکه بچي ته امانت ايښوول صحيح نه دي، لهذا مودع بچي خونه ضامن کيږي لېکن هغه بل کس (هلاکونکي) ضامن کيږي؛ ځکه د هغه په حق کې د مال معصوم الدم دی او د هغه په حق کې د مال عصمت نه دی ساقط سوی، نو ځکه هغه به ددې مال ضمان (توان) اداء کوي.

که بچي له امانت مال څخه بغير بل مال هلاک کړي نو څه حکم دی؟

قَالَ [امام محمد رَحِمَهُ اللَّهُ] فَرَمَائِي: وَإِنْ اسْتَهْلَكَ مَالًا أَوْ كَهَ بَعْضِ يَوْمِ مَالٍ هَلَكَ كَرِي ضَمِينَ نَوْ هَغْه ضَامِنِ كِيرِي [يعني د مال ضمان (توان) پرې واجبيږي] يُرِيدُ بِهِ مِنْ غَيْرِ إِدَاعٍ په دې سره د امام محمد رَحِمَهُ اللَّهُ مراد بغير له وديعت څخه هلاکول دي [يعني چې له امانت مال څخه بغير بل مال هلاک کړي] لِأَنَّ الضَّيِّئَ يُؤَاخَذُ بِأَفْعَالِهِ ځکه بچي په خپلو افعالو سره مواخذه کيږي وَصَحَّةُ الْقَصْدِ لَا مُفْتَضِّلَ بِهَا فِي حَقِّقِ الْعِبَادِ او د قصد [ارادې] صحيح کېدلو لره په حقوق العباد کې اعتبار نسته.

اللفات: «استهلك» داستعمال د باب ماضي ده: هلاکول، «إيداع» د افعال د باب مصدر دی: چا ته يو شی په امانت ايښوول، په امانت ورکول، «يواخذ» د افعال له باب څخه د تشبيه غائب نفي مجهول صيغه ده: مواخذه کول، رټل او غنډل، سزا ورکول، «القصد» د نصر له باب څخه اسم مصدر دی: اراده.

تفويض: صورت د مسئلې: دادې که بچي له امانت مال څخه بغير د يو چا بل مال هلاک کړي، نو پر بچي ضمان واجبيږي؛ ځکه بچي په خپلو افعالو کې مأخوذ کيږي که څه هم هغه په خپلو اقوالو کې نه مأخوذ کيږي، نو ځکه د مال هلاکولو په وجه به پر هغه ضمان واجبيږي، ها! د امانت (وديعت) په صورت چې څرنگه د مودع بچي په حق کې د امانت مال عصمت ساقطېږي (لکه مخکې چې ذکر

سوه). نو ځکه په دې صورت کې خو پر مودع بچي ضمان (توان) نه واچيږي، لېکن له امانت مال څخه بغير د بل مال د هلاکولو په صورت کې پر هغه خامخا ضمان واچيږي.

وصحة القصد إلخ: دا د يو مقرر سوال جواب دی، سوال دا دی چې په مذکوره صورت کې پر بچي ضمان نه واچيږي ځکه دې که څه هم له امانت څخه بغير هغه بل مال هلاک کړي؛ ځکه د ضمان واچيږي لپاره قصد (اراده) شرط ده او د بچي له طرفه قصد او د قصد صحت معلوم دی يعنې د بچي قصد بالکل صحيح نه دی، لهدا پر هغه ضمان نه واچيږي ځکه دې، حال دا چې تاسو دلته پر هغه ضمان واجب کړی دی، د دې حکم څه وجه ده؟.

نو د دې په جواب کې فرمايې چې په حقوق العباد کې د قصد او ارادې صحت لره هيڅ اعتبار نسته او په حقوق العباد کې هر وخت مواخذه نسته، او څرنگه چې دلته د ضمان واچيږي تعلق هم د حقوق العباد سره دی، نو ځکه دلته پر هلاکونکي بچي له ضمان واچيږي ځکه بغير بله چاره نسته. فقط والله أعلم وعليه أتم

رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ وَتَبَّ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ

وصلی الله علی خیر خلقم محمد و أصحابه أجمعین

برحمتك يا أرحم الراحمين

احقر حبيب الرحمن

